IOAN SLAVICI

OPERE

Sub îngrijirea
unui Colectiv

VII

SCRIITORI ROMÂNI
EDITURA MINERVA
București, 1973

32759

TEXT STABILIT ȘI VARIANTE
LA VOLUMUL VII:
C. MOHANU
NOTE:
D. VATAMANIUC

MARA

ROMAN

I

SĂRĂCUŢII MAMEI

A rămas Mara, săraca, văduvă cu doi copii, sărăcuţii de ei, dar era tînără şi voinică şi harnică şi Dumnezeu a mai lăsat să aibă şi noroc.

Nu-i vorba, Bîrzovanu, răposatul, era, cînd a fost, mai mult cîrpaci decît cizmar şi şedea mai bucuros la birt decît acasă; tot li-au mai rămas însă copiilor vreo două sute de pruni pe lunca Murăşului, viuţa din dealul despre Păuliş şi casa, pe care muma lor o căpătase de zestre. Apoi, mare lucru pentru o precupeaţă, Radna e Radna, Lipova e numai aci peste Murăş, iar la Arad te duci în două ceasuri.

Marţi dimineaţa Mara-şi scoate şatra şi coşurile pline în piaţa de pe ţărmurele drept al Murăşului, unde se adună la tîrg de săptămînă murăşenii pînă de pe la Sovîrşin şi Soboteliu şi podgorenii pînă de pe la Cuvin. Joi dimineaţa ea trece Murăşul şi întinde şatra pe ţărmurele stîng, unde se adună bănăţenii pînă de pe la Făget, Căpălnaş şi Sîn-Miclăuş. Vineri noaptea, după cîntatul cocoşilor, ea pleacă la Arad, ca ziua s-o prindă cu şatra întinsă în piaţa cea mare, unde lumea se adună din şapte ţinuturi.

Dar lucrul cel mare e că Mara nu-ţi iese niciodată cu gol în cale; vinde ce poate şi cumpără ce găseşte; duce de la Radna ceea ce nu găseşti la Lipova ori la Arad şi aduce de la Arad ceea ce nu găseşti la Radna ori la Lipova. Lucrul de căpetenie e pentru dînsa ca să nu mai aducă ce a dus și vinde mai bucuros cu cîștig puțin decît ca să-i „clocească“ marfa.

Numai în zilele de Sîntă Mărie se întoarce Mara cu coșurile deșerte la casa ei.

Sus, pe coasta unui deal de la dreapta Murășului, e mănăstirea minoriților, vestita Maria Radna. Din turnurile bisericii mari și frumoase se văd pe Murăș la deal ruinele acoperite cu mușchi ale cetății de la Șoimoș; în fața bisericii se întinde Radna cea frumoasă și peste Murăș e Lipova cu turnul sclipicios și plin de zorzoane al bisericii românești, iar pe Murăș la vale se întinde șesul cel nesfîrșit al Țării Ungurești. Mara însă le trece toate cu vederea: pentru dînsa nu e decît un loc larg în fața mănăstirii, unde se adună lumea cea multă, grozav de multă lume.

Căci e acolo în biserica aceea o icoană făcătoare de minuni, o Maică Precistă care lăcrămează și de a căreia vedere cei bolnavi se fac sănătoși, cei săraci se simt bogați și cei nenorociți se socotesc fericiți.

Mara, deși creștină adevărată, se duce și ea cîteodată la biserica aceasta, dar se închină creștinește, cu cruci și cu mătănii, cum se cuvine în fața lui Dumnezeu. Că icoana face minuni, asta n-o crede; știe prea bine că o Maică Precistă nemțească nu e o adevărată Maică Precistă. E însă altceva la mijloc. Călugării, care umblă rași ca-n palmă și se strîmbă grozav de urît, au o știință tainică și știu să facă fel de fel de farmece pentru ca boala să-și vie la leac, săracul să-și găsească sprijoana și nenorocitul să se fericească. Bine face dar lumea care vine la Maria Radna să se închine, și Marei îi rîde inima cînd pe la Sînte Mării timpul e frumos, ca lumea să poată veni cale de o săptămînă de zile, cete-cete, cu praporele în vînt, cu crucile împodobite cu flori și cîntînd psalmi și litanii. Acum, cînd vin sutele și se adună miile pe locul cel larg din fața mînăstirii, acum e secerișul Marei, care dimineața iese cu coșurile pline și seara se întoarce cu ele goale. De aceea

se închină Mara și în fața icoanei, apoi își ia copilașii, pe care totdeauna îi poartă cu dînsa, îi dă puțin înainte și le zice: „Închinați-vă și voi, sărăcuții mamei!“

Sunt săraci, sărăcuții, că n-au tată; e săracă și ea, c-a rămas văduvă cu doi copii; cui, Doamne, ar putea să-i lase cînd se duce la tîrg? cum ar putea dînsa să stea de dimineață pînă seara fără ca să-i vadă? Cum, cînd e atît de bine să-i vezi?!

Umblă Mara prin lume, aleargă sprintenă, se tîrguiește și se ceartă cu oamenii, se mai ia și de cap cîteodată, plînge și se plînge c-a rămas văduvă, și apoi se uită înpregiur să-și vadă copiii și iar rîde.

„Tot n-are nimeni copii ca mine!“ își zice ea, și nimeni nu poate s-o știe aceasta mai bine decît dînsa, care ziua toată vede mereu copii și oameni și nu poate să vadă ființă omenească fără ca s-o pună alăturea de copiii ei. Mult sunt sănătoși și rumeni, voinici și plini de viață, deștepți și frumoși, răi sunt, mare minune, și e lucru știut că oameni de dai Doamne numai din copii răi se fac.

Mai sunt și zdrențăroși și desculți și nepeptănați și nespălați și obraznici, sărăcuții mamei; dar tot cam așa e și mama lor ea însăși; cum altfel ar putea să fie o văduvă săracă? cum ar putea să fie copiii săraci, care își petrec viața în tîrg, printre picioarele oamenilor?

Muiere mare, spătoasă, greoaie și cu obrajii bătuți de soare, de ploi și de vînt, Mara stă ziua toată sub șatră, în dosul mesei pline de poame și de turtă dulce. La stînga, e coșul cu pește, iar la dreapta clocotește apa fierbinte pentru „vornoviști“, pentru care rade din cînd în cînd hreanul de pe masă. Copiii aleargă și își caută treabă, vin cînd sunt flămînzi și iar se duc după ce s-au săturat, mai se joacă voioși, mai se bat fie între dînșii, fie cu alții, și ziua trece pe nesimțite.

Serile, Mara, de cele mai multe ori, mănîncă ea singură, deoarece copiii, obosiți, adorm, în vreme ce ea gătește mîncarea. Mănîncă însă mama și pentru ea, şi pentru copii. Păcat ar fi să rămîie ceva pe mîne.

Apoi, după ce a mai băut şi o ulcică de apă bună, ea scoate săculeţul, ca să facă socoteala. Niciodată însă ea n-o face numai pentru ziua trecută, ci pentru toată viaţa. Scăzînd dobînda din capete, ea pune la o parte banii pentru ziua de mîne, se duce la căpătîiul patului şi aduce cei trei ciorapi: unul pentru zilele de bătrîneţe şi pentru înmormîntare, altul pentru Persida şi al treilea pentru Trică. Nu e chip să treacă zi fără ca ea să pună fie şi măcar numai cîte un creiţar în fiecare din cei trei ciorapi; mai bucuros se împrumută pentru ziua de mîne. Cînd poate să pună florinul, ea-l sărută, apoi rămîne aşa, singură, cu banii întinşi pe masă, stă pe gînduri şi începe în cele din urmă să plîngă.

Nu doară că i-ar fi greu de ceva; cînd simte greul vieţii, Mara nu plînge, ci sparge oale ori răstoarnă mese şi coşuri. Ea îşi dă însă seamă cît a avut cînd a rămas văduvă, cît are acum şi cît o să aibă odată. Şi chiar Mara să fii te moi cînd simţi că e bine să fii om în lumea aceasta, să alergi de dimineaţa pînă seara şi să ştii că n-o faci degeaba.

Peste zi ea vede multă lume, şi dacă-i iese-n cale vreo femeie care-i place şi ca fire, şi ca stare, şi ca înfăţişare, ea-şi zice cu tainică mulţumire: „Aşa are să fie Persida mea!“ Iar dacă bărbat e cel ce-i place, ea-şi zice: „Aşa are să fie Trică al meu!“

Era una, preuteasa de la Pecica, o femeie minunată, şi dulce la fire, şi bogată, şi frumoasă: ar fi spart Mara toate oalele dacă cineva s-ar fi încumătat să-i spună că Persida ei n-are să fie tot aşa, ba chiar mai şi mai. Iar preuteasa aceea stătuse patru ani de zile la călugăriţele din Oradea-Mare: era deci lucru hotărît că şi Persida are să stea cel puţin cinci ani la călugăriţele din Lipova.

A şi făcut Mara ce-a făcut, şi maica Aegidia, econoama, i-a făgăduit că-i va lua copila şi pentru numai 60 florini pe an, căci e văduvă cu doi copii, sărăcuţii

de ei. Au trecut însă doi ani de atunci, Persida împlinise nouă ani, şi Mara nu se putea hotărî să dea atîta bănet — pentru nimic. Ar fi putut să dea; avea de unde; asta ea însăşi o ştia mai bine decît orişicine; dar n-o ierta firea să rumpă din nici unul dintre cei trei ciorapi.

Trică îi făcea mai puţină bătaie de cap.

Era un om la Lipova, Bocioacă, starostele cojocarilor, care lucra vara cu patru şi iarna cu zece calfe, scotea la toate tîrgurile cele mai frumoase cojoace, ţinea tăierea cărnii în arîndă şi avea de nevastă pe Marta, fata preotului de la Cladova. Minunat om! — aşa trebuia să fie şi Trică! Iar pentru aceasta nu era nevoie de multă şcoală: atît ca să-l primească ucenic.

Maica Aegidia cerea însă mult, şase florini pe lună, şi pe deasupra mai erau şi alte cheltuieli.

„Hm“ zise Mara, încreţindu-şi sprîncenele, şi începu să facă în gîndul ei socoteala cam cîţi oameni vor fi trecînd în fieştecare an peste podul de plute de pe Murăş. Nimeni în lumea aceasta n-ar fi putut să facă socoteala aceasta mai bine decît dînsa, care atîta timp a stat pe ţărmurii Murăşului. Ce-ar fi fost adecă dacă ar fi luat din ciorapul Persidei arînda podului? Putea să dea mai mult decît alţii, fiindcă nu voia să cîştige decît cei 60 florini şi încă ceva pe deasupra. Apoi mai cîştiga şi dreptul de a-şi pune masa şi coşurile la capul podului, pe unde trecea toată lumea.

Stetea Mara, stetea şi număra în gîndul ei banii, cîte doi creiţari de om şi cîte zece de perechea de cai ori de boi, număra mereu şi-i aduna de se făceau mulţi, încît ochii i se umpleau de lacrămi.

S-ar putea oare să fii văduvă săracă, să-ţi vezi fata preuteasă, feciorul staroste în breasla cojocarilor şi inima să nu ţi se moaie?!

Că lucrurile ar putea să vie şi altfel, asta Mara nu putea s-o creadă cînd vedea ca-n aievea cum atît de bine au să iasă odată toate.

II

MAICA AEGIDIA

Maica Aegidia era mititică, păşea mărunt, vorbea scurt şi apăsat, avea nas nu tocmai mic şi o căutătură aspră şi scrutătoare, dar se muia cînd vedea lacrămi de văduvă: ea a stăruit ca maica priorița s-o primească pe Persida şi pentru numai cincizeci de florini pe an, ba a mai şi alergat pe la d. Hubăr, economul oraşului, ca Mara neapărat să capete arînda podului.

Erau creştineşti faptele aceste, dar ea tot nu putea să fie mulţumită de a le fi săvîrşit.

Sidi era, ce-i drept, foarte deşteaptă şi, din clipa cînd se despărţise de Trică, se făcuse tăcută, aşezată, ascultătoare, aproape blîndă; nu era însă chip s-o desfaci de deprinderile ei urîte, s-o ţii peptănată şi cu mînile curate, nici s-o aduci la buna-cuviinţă. Apoi Mara venea mereu pe la mănăstire ca să se plîngă că lumea nu mai trece pe pod nici de la Radna la Lipova, nici de la Lipova la Radna, încît maica Aegidia, muiată de lacrămile ei, se mulţumea şi cu patru florini pe lună, punea al cincilea de la dînsa. Iarna, în sfîrşit, după ce Murăşul a îngheţat şi nimeni nu mai plătea cei doi creiţari, maica cea cu căutătură aspră punea toţi cei cinci florini de la dînsa şi era foarte mulţumită că Mara o mai ajută şi ea la îmbrăcămintea copilei.

Serile apoi Mara îşi făcea, ca de obicei, socotelile şi tot i se mai umpleau, ba mai vîrtos îi erau plini ochii de lacrămi.

Un singur lucru o punea cîteodată pe gînduri. Prea se făcuse blîndă Persida: nu care cumva călugăriţa aceea s-o momească, s-o farmece şi s-o facă şi pe ea călugăriţă smerită. „Mai bine moartă!“ Dar nu! asta nu era cu putinţă: neam de neamul ei n-a fost om smerit; tot creştini adevăraţi! Apoi Trică se făcuse şi el băiat aşezat, ascultător şi bun şcolar. Asta vine cu vîrsta la copiii care sunt răi de mici.

Aşa, cîteodată, îşi mai aduc, nu-i vorba, şi ei aminte de timpurile trecute.

Într-o frumoasă zi de primăvară d. învăţător Blăguţă a venit mai tîrziu decît de obicei la şcoală. Îi plăcea mult să pescuiască, se topiseră cam iute zăpezile, Murăşul se umflase şi apa era tulbure, cum e mai bună pentru pescuit. Şi era lucru ştiut că, în lipsa d-lui Blăguţă, Costi Balcovici e acela care pune mîna pe nuia, ca să ţie buna rînduială — nu poate pentru c-ar fi fost cel mai mare dintre şcolari, dar învăţa bine şi era băiatul turtelarului din Radna.

Una e însă Blăguţă şi alta Costi, deşi era băiat de turtelar. În faţa d-lui Blăguţă, Trică stetea smirna, iar cu Costi se bătuse adeseori în piaţă, în zilele cele bune, cînd nu era singur, ci săreau amîndoi, cu Sida, în capul lui, şi rar scăpa Costi cu faţa curată, fiindcă Sida avea gheare ca pisica şi ar fi sărit şi în foc pentru fraţiorul ei.

Tocmai de aceea, poate, Costi era foarte aspru faţă cu Trică, pe care îl ştia acum singur.

— Trică — strigă el răstit — stăi frumos!

Trică se ridică îndrăzneţ în picioare: i se făcuse o nedreptate.

— Şezi! strigă Costi.

— Dacă vreau şed; dacă vreau stau, răspunse Trică. Cine eşti tu ca să-mi porunceşti mie?!

Ceilalţi şcolari începură să rîdă cu gurile întinse pînă spre urechi, căci copiii sunt oameni şi ei şi se simt mulţumiţi cînd văd umilirea celor ce prea repede se înalţă. Dar Costi, pui de om şi el, nu voia să fie umilit.

— Afară! — strigă el dăscăleşte — în genunchi! şi, rostind porunca, se şi duse ca să-l apuce pe Trică.

Trică, cu vreo trei ani mai mic decît Costi, nu se simţea destoinic să ţie piept cu acesta: cu cît mai mic era însă omul, cu atît mai mare îi era hotărîrea, şi el ştia să muşce, să zgîrîie şi să dea cu picioarele, ceea ce pe Costi îl umplea cu atît mai vîrtos de mînie, cu cît ceilalţi şcolari se ridicaseră pe bănci şi rîdeau cu hohote de cîte ori Trică îl nimerea bine. Astfel învingerea nu putea să fie decît a lui Trică: bătaie, ce-i drept, a mîncat, părul i s-a cam rărit, gîtul îi era zgîriat, dar din bancă tot n-a ieşit şi în genunchi nu l-a pus decît d. Blăguţă, care ţinea ca autoritatea lui Costi să rămînă întreagă.

Ieşind din şcoală, Trică a luat-o, ca de obicei, drept spre pod, unde mumă-sa aduna creiţarii şi îşi vindea mărfurile. Cît s-a bătut cu Costi şi cît a stat în genunchi, o singură lacrămă nu i se ivise în ochi; abia acum, după ce se văzu singur, începu să şteargă din cînd în cînd cîte o lacrămă. Ah! cum ar fi voit să-l poată muşca pe Costi, încît urma dinţilor să-i rămîie toată viaţa! Costi era însă mai tare decît dînsul.

„O să-l spui eu mamei — îşi zise băiatul — şi o să treacă el pe la pod!"

Cînd însă vorba era s-o facă, el n-o putea. Degeaba i-ar fi spus: o făcea numai să se plîngă, ca alte dăţi, că e văduvă şi că toţi îşi bat joc de copiii ei, fiindcă n-au tată, ca să-i ocrotească.

„Ah! — zise el suspinînd — de ce nu mai e Sida aici?!"

Da! singură ea putea să ştie ce va să zică a fi bătut de Costi.

El se strecură fără de veste pe lîngă un car peste pod, apoi, trecut o dată pe cellalt ţărmure, se duse ca din puşcă pînă la mînăstirea de călugăriţe, trase clopoţelul de la intrare şi spuse, după ce i se deschise, că mumă-sa l-a trimis să-i aducă soru-si ceva.

La călugăriţele din Lipova nu puteai să vorbeşti cu orişicine orişicînd şi despre orişice. Sidi nu era însă oricine, şi maica Aegidia cea aspră, fiind totodată şi înţeleaptă, ţinea să nu răscoale întreaga mînăstire, ceea ce ar fi făcut dacă ar fi oprit pe Sidi, care începuse să se vaiete cînd i s-a spus că acum, asupra mesei, nu poate să-şi vadă fratele. Astfel Trică n-a avut să aştepte mult.

— Ce e?! întrebă ea răstită.

— Uite — zise el încet, ca să nu audă şi sora Marta, care se afla în iatacul de alături — Costi m-a bătut.

— Te-a bătut el pe tine, şi tu, prostule, te-ai lăsat să te bată!

— Dacă el e mai tare!

Persida rămase cîtva timp pe gînduri, cu răsuflarea oprită şi cu ochii ţintă la un colţ.

— Haide!... zise apoi şi îl apucă de braţ, ca să-l ducă spre ieşire, unde cheia era în uşă.

— Sidi, Sidi! strigă sora Marta speriată şi plecă s-o oprească.

— Haide! grăi Persida mai tare. Ea n-are voie să iasă după noi!

Ieşind apoi în stradă, ei o luară spre pod.

Da! Însă dincolo era Mara, şi ea n-avea să-i vadă, nici să-i ştie.

Pe ţărmurele despre Lipova, de la pod la deal, e Sărăria, o mare şură de scînduri, în care se adună sarea adusă pe luntri de la ocnele din Ulioara, ca să fie vîndută pentru satele de dimpregiur. În faţa Sărăriei sunt vara-iarna, ziua-noaptea o mulţime de care, iar din sus de Sărărie e şirul de mori plutitoare de-a lungul ţărmului. Persida şi Trică se strecurară printre care, ocoliră Sărăria şi înaintară spre mori. De cîte ori, vara, au trecut ei Murăşul pe luntriţa de la vreo moară!

Acum însă nu era vară, ci primăvară, şi Murăşul era lat, foarte lat, tulbure-gălbui şi plin de spumă şi de vultori. Morile, care alte dăţi se aflau în apropierea ţărmurelui, de care erau legate prin o podişcă, acum rămăseseră departe spre mijlocul rîului, de unde abia li se auzeau tocăniturile monotone. Cum să ajungă ei acolo, ca să roage pe vreuna dintre calfele de morar să-i treacă?!

Nu era chip! şi totuşi cei doi copii bălani şi cu obrajii rumeni erau voioşi: mult era frumos şi bine aici în faţa valurilor ce se tăvăleau greoaie spre şesul depărtat. Venea cu ele şi o adiere primăvăratică, iar dincolo, pe coastele de la Radna şi de la Şoimoş, se ivea pe ici pe colo iarba crudă şi verdeaţa de salcie şi de răchită.

— Stăi! strigă deodată Persida. Morarii cum se duc ei la morile lor? Trebuie să fie pe aici pe lîngă ţărmure vreo luntriţă. N-ai să te temi! Tu ştii că eu mă pricep la lopată.

— Eu să mă tem!? răspunse Trică. N-am vîslit vara şi eu?!

Mare lucru nici n-ar fi fost, dacă ai fi putut, ca vara, să dai cu lopata de fund, ca să duci luntriţa precum îţi place; acum însă Murăşul n-avea fund, valurile erau cu mult mai iuţi decît ţi se păreau de pe ţărmure şi luntriţa-i ducea pe cei doi copii după cum voia bunul Dumnezeu.

Ochii căprui ai Persidei erau plini de văpaie: era frumos şi bine, mare minune, mai ales pe la vultori, cînd luntriţa se învîrtea. Oamenii de pe ţărmuri se speriară, cu toate aceste, cînd văzură luntriţa uşoară cu cei doi copii neajutoraţi în ea şi începură să alerge, mai ales de la Sărărie, spre mori, ca să ieie o luntriţă şi să le vie într-ajutor.

Ce ar fi putut adecă să li se întîmple? Îi duceau valurile cît îi duceau şi trebuia să-i scoată în cele din urmă la ţărmure, cum scoate apa rîului tot ceea ce pluteşte pe ea.

Mai era însă în drum şi podul, de care nu o dată se izbesc şi se sfăramă plutele aduse din Ardeal. Lumea alerga dar spre pod pentru ca de acolo să le vie cumva într-ajutor.

În acelaşi timp se dusese prin Lipova vestea că o fată a fugit de la călugăriţe cu un băiat. O fată şi un băiat! S-ar fi putut oare ca în gîndul lumii fata să nu fie mare, cînd fuge cu un băiat? Degeaba i-ai fi spus că nu era, degeaba i-ai fi arătat perechea; ea tot n-ar fi crezut. Mai erau dar şi alţi oameni la pod, în faţa mănăstirii, ca să afle cum s-au petrecut lucrurile cu fuga.

Mara, podăriţa, vedea că o mişcare neobicinuită s-a pornit de la Sărărie şi de la mînăstire spre pod. Sări dar de la locul ei şi grăbi spre Lipova. Uitîndu-se apoi încotro se uitau şi oamenii, zări deodată luntriţa purtată de valuri şi alte două luntriţe mînate de vîslaşi voinici, care grăbeau să o ajungă.

— Vai de mine! strigă ea, cuprinsă de spaimă.

La moarte s-ar fi gîndit, dar nu că sunt chiar ai ei copiii din luntriţa care venea, venea mereu şi iute spre pod.

Mara începu să alerge şi să cheme oameni ca să deschidă podul, ca de obicei, cînd trec plute ori luntri cu sare.

Dincolo, despre Lipova, se îngrămădea pe pod lumea adunată în pripă, iar în fruntea ei venea maica Aegidia, foarte grăbită, ca o păpuşică trasă pe sfoară, cu ochii ridicaţi spre cer, cu mînile încleştate şi rugînd mereu pe Maica Fecioară de la Radna, făcătoarea de minuni, să le vie copiilor într-ajutor.

Văzînd pe maica Aegidia, Mara se opri.

De la călugăriţă gîndul ei trecu deodată la Persida, şi ochii ei se îndreptară mai cu dinadins spre cei doi copii.

Ea rămase ca înfiptă, cu ochii mari, cu buzele strînse şi strîmbate în jos.

— Sfinte Arhanghele! strigă apoi crucindu-se. Sfîntă Marie, Maică Preacurată! Bată-vă să vă bată, copii! Nu — grăi dînsa mîngîiată — copii ca ai mei nimeni nu are!

Şi adecă ce li s-ar fi putut întîmpla? Printre pontoanele podului era loc de puteau trece şi o sută de luntriţe! Da! da! Lor nu li se putea întîmpla nimic: ea ar fi avut altfel visuri rele şi presimţiri urîte.

Dar cum a ajuns Persida din mînăstire în mijlocul Murăşului?

Pornind iar spre maica Aegidia, ca să afle cele petrecute, Mara era din ce în ce mai strîmtorată. Ştia un lucru: că aşa, numai din senin, n-a plecat Persida de la călugăriţe. Trebuia să fie la mijloc vreo nefăcută!

Mara era însă femeie trăită în lume şi ştia că lucrurile o să meargă mai bine dacă se va ţinea dînsa deasupra.

— Bine, maică — strigă ea — aşa păziţi dv. copiii?

Ce mai putea maica Aegidia să răspundă cînd ea singură era de vină, ea, cu slăbiciunea ei cea mare?

Îşi frîngea mînile şi nădăjduia în Dumnezeu cel prea milostiv.

— Las-acum, lasă! grăi dînsa căită. Iată, Maica Domnului ne este într-ajutor; luntriţa a apucat-o bine, a luat-o spre locul dintre pontoane şi trece, trece, iat-o, trece!

Toţi alergară să vadă cum luntriţa intră sub pod, apoi se-ntoarseră şi alergară pe-nbulzite, ca s-o apuce ieşind din jos pe pod.

Persida şi Trică şedeau tăcuţi şi strîmtoraţi, căci, ştiau, ce-i drept, că de înecat nu se vor îneca, dar nici cu faţa curată nu vor scăpa după ce au ridicat atîta lume în picioare.

Peste puţin îi ajunseră apoi şi morarii ce plecaseră în calea lor; unul dintre dînşii apucă lanţul luntriţei şi începură să vîslească spre malul de la Lipova.

Lumea se porni dar şi ea înapoi, cu Mara şi cu maica Aegidia.

Mult ar fi dat maica Aegidia ca toată această lume neastîmpărată să rămîie departe-n urma ei, ca să poată vorbi ea singură cu Persida. Căci iubea maica adevărul, dar mai presus de toate îi era numele cel bun al mănăstirii, şi toate i le-ar fi iertat copilei dacă prin o minciună bine potrivită ar fi scăpat acest nume bun. Lumea nu era însă numai neastîmpărată, ci totodată şi sprintenă, şi maica Aegidia cea cu pas mărunt rămase ea departe-n urmă.

Iară Persida nu ştia să spună decît adevărul.

Ieşind din luntriţă, ea trecu iute, îndrăzneaţă şi cu capul ridicat printre cei adunaţi pe ţărmure şi se duse drept la maica Aegidia.

— L-a bătut — grăi dînsa iute — i-a scos păr din cap, l-a lovit cu pumnii-n coaste, i-a rupt gulerul de la cămaşă şi l-a zgîriat la gît.

— Cine l-a bătut? întrebă maica mai uşurată.

— Costi Balcovici, răspunse Trică rar şi respicat. Domnul învăţător s-a dus să prindă peşte, şi Costi Balcovici a fost obraznic, iară eu nu m-am lăsat bătut.

— Şi eu vreau să-i arăt — adause Persida — că n-are să bată pe fratele meu pentru că e mai mic şi n-are pe nimeni să-l ajute.

— Sărăcuţii mamei! grăi Mara înduioşată. Se iubesc, maică, urmă ea ştergîndu-şi lacrămile; se iubesc unul pe altul ca doi copii săraci.

Maica Aegidia era şi ea înduioşată nu numai pentru că vedea lacrămi de văduvă, ci şi pentru că înţelegea pornirea firească şi bună a copilei, dar mai presus de toate pentru că era salvat numele cel bun al mănăstirii.

— Iată, — zise ea cu linişte sărbătorească, — în loc de a-şi vedea de şcoală, umblă să pescuiască, iar în vremea aceasta copiii se slutesc unul pe altul. Şi cîte sunt nenorocirile ce s-ar mai fi putut întîmpla dacă n-ar fi paza Celui-de-Sus. La noi nu se întîmplă astfel de lucruri!

— Se-nţelege! grăi Rosa, nevasta lui Hansler, cizmarul de peste drum. La noi e regulă! La români însă toate merg una peste alta!

— Aşa e, ziseră alţi cîţiva, în vreme ce iar alţii rîsără.

Lucrul ar fi fost bun şi minunat dacă n-ar fi fost de faţă şi cîţiva români, ai căror obraji se roşiră, fie de mînie, fie de ruşine.

— Aceasta n-am voit s-o zic, grăi dar maica Aegidia. E şi la români regulă, se vede însă că nu pretutindenea.

— E un păcătos Blăguţă acela, adăogă Maria lui Ciondrea, care nu-l putea suferi pe învăţătorul din Radna.

Mara stetea ca pe spini. Ştia că papistaşii sunt un neam de oameni duşmănoşi şi ţinea mult la Blăguţă, care era vestit cîntăreţ de strană. Îi mai trecea apoi, parcă, şi un fier roşu prin trup cînd vedea cum trec peste pod oameni, ba pînă chiar şi care, fără ca să plătească creiţarii cuveniţi. Călugăriţa nu putea, în sfîrşit, să aibă dreptate.

— Dar fata mea cum a ieşit din mănăstire? zise ea rostind vorbele cam rar. Tot învăţătorul nostru ar fi de vină dacă copiii s-ar fi înecat în Murăş?

Maica Aegidia se sperie şi începu să tremure. Nu era deprinsă cu lumea, în mijlocul căreia se afla, şi o trecură fiori reci cînd se gîndi că oamenii aceştia ar putea să se pornească la ceartă. Îi era ca şi cînd dincolo, pe dealurile de la Radna, s-ar fi pornit o furtună cu puhoi, care în toată clipa putea să fie aici.

— Haide, Sidi, fata mea! grăi dînsa grăbită. Sărută mîna mamei şi vino!

Mara ar fi voit să aibă cel puţin o ulcică pentru ca s-o sfărame în mii de bucăţi.

Auzi vorbă! Să vie cineva, să ieie fata ei, s-o ducă, şi ea să nu poată face nimic, iar peste pod să treacă oameni şi care, să treacă fără creiţari.

— Fata rămîne cu mine! zise ea, deşi numai cam cu jumătate de gură.

— Nu, mamă! grăi Persida, care ar fi intrat în pămînt de ruşine dacă nu s-ar fi putut întoarce chiar acum înapoi. Ce-ar fi zis celelalte fete? Eu — urmă ea — trebuie să mă întorc la lecţiune!

Maica Aegidia era cea mai fericită dintre călugăriţele de pe ţărmul stîng al rîului.

— Aşa este, grăi dînsa. Te rog — adăugă apoi întorcîndu-se spre Mara — vino şi d-ta cu noi.

Patru care încărcate cu sare cotiră deodată spre pod, ca să treacă spre Radna, iar alte două veneau pe pod spre Lipova.

— Acum nu pot! răspunse Mara şi o porni răpede spre pod, ca să-şi adune creiţarii, în vreme ce maica Aegidia plecă cu Persida spre mănăstire, iar Trică se luă după mumă-sa printre lumea ce se risipea.

III

FURTUNA CEA MARE

Nu-i nimic mai iute decît gîndul, iar vorba poartă gîndul dintr-un om în altul.

Peste jumătate de ceas toată Radna şi toată Lipova ştia cum s-au petrecut lucrurile pe ţărmul Murăşului, ba ştia chiar mai mult. Era lucru nemaipomenit! O adevărată răzmeriţă!

Călugăriţa aceea a zis că românii sunt nişte nemernici! Ba nemernic e Blăguţă, care trebuie să fie alungat cu ruşine de la Radna. Ba nemernice sunt călugăriţele, care nu ştiu să păzească fetele pe care părinţii le lasă în grija lor. Ba o nemernică e Mara, care şi-a vîndut fata. Ştia călugăriţa cu ce drept nu i-o lasă, ci o duce înapoi!

Aşa se vorbea la Lipova şi la Radna, şi nu se vorbea domol şi cu bună chibzuinţă, ci cu patimă, ca om pe om să se-ntărîte.

Dintr-un lucru de nimic se-nvrăjbiseră fără de veste cîteva mii de oameni, care trăiau mai nainte în bună înţelegere, iar ziua următoare vrajba s-a lăţit, fiindcă era tîrg la Radna, şi s-a-nrăit, fiindcă pornirea pătimaşă trece crescînd din om în om.

Cel mai amărît dintre toţi amărîţii era însă Blăguţă, nenorocitul pescuitor. Avea şi el duşmani, pizmuitori, avea, ca toţi oamenii, răuvoitori, care se bucurau de-ncurcătura în care-l vedeau. Avea însă şi prieteni şi binevoitori, care-l mustrau că li-a mai făcut-o şi asta. Se certa satul asupra lui, şi el nu mai ştia ce să facă.

Şi toate aceste pentru copiii Marei, de care toţi în atîte şi atîte rînduri se-mpedecaseră.

Om era şi el; trebuia să-şi verse focul asupra cuiva: l-a dat afară din şcoală pe Trică, fiindcă era leneş, neascultător, hărţăgos şi strică şi pe ceilalţi copii.

Trică nu plîngea, ci stătea drept, cu capul ridicat şi cu mînile lăsate-n jos, apoi, plecat de la şcoală, trecea cu pas domol uitîndu-se drept înainte spre pod.

— Săracul mamei! zise Mara plîngînd la capul podului.

Ce putea dînsa să-i facă? cum putea să-l ajute? Cerul li se surpa amîndurora, parcă, în cap; dar cine asculta plîngerea ei?

— Lasă, dragul mamei — grăi dînsa în cele din urmă, îndîrjită — căci am eu să te dau la o altă şcoală mai bună! Am să te scot om, om de carte, om de frunte, ca să nu mai fii ca tatăl tău şi ca mama ta, ci să stea ei şi copiii lor în faţa ta cum noi stăm în faţa lor! Eu pot, eu am, urmă ea avîntată; mi-a dat Dumnezeu şi are să-mi mai deie, fiindcă el nu face deosebire între oameni!

Faţa lui Trică se însenină. Nu prea înţelegea, ce-i drept, vorbele mumei sale, dar ştia că are să meargă la altă şcoală, că nu el, ci Costi Balcovici are să rămîie în cele din urmă de ruşine.

Chiar acum însă Mara nu putea să-l ducă la şcoală. Era hotărîtă să-l ducă la Arad, fie mîne, fie poimîne, cît mai curînd, îndată ce-şi va fi făcut vreun rost pentru creiţarii de pod. Deocamdată treceau oameni şi care fiindcă era tîrg la Lipova: n-avea Mara timp nici măcar să se gîndească.

Peste noapte trecea de tot puţină lume de la Radna la Lipova ori înapoi. Serile dar Mara lăsa podul în grija lui Gheorghe, un văr al ei, căruia îi dădea bilete pentru cîte doi şi pentru cîte zece creiţari, ca să aibă un fel de socoteală cu el. Tot putea însă Gheorghe s-o înşele, şi de aceea niciodată ea nu l-a lăsat şi peste zi să adune creiţarii. Atît era acum de hotărîtă să plece mîne la Arad, încît îşi călcă pe inimă şi vorbi cu Gheorghe ca să rămîie în lipsa ei la pod.

Seara apoi, după ce rămase singură şi-şi făcu socoteala, ea stete foarte mult pe gînduri.

Era mare lucrul pe care voia să-l facă, mare şi greu. Nu-i vorba, cîştigul podului ar fi fost destul de mare ca să plătească pentru Persida şi să-i mai rămînă şi pentru cheltuielile ce voia să-şi facă cu Trică. Ba mai şi rămînea ceva pe deasupra.

Ea a luat însă arînda podului din banii Persidei: cum putea să-i facă parte şi lui Trică? Îşi nedreptăţea fata!

Nu-i vorba, ar fi putut să ia arînda în socoteala amîndurora... dar era atît de greu. Cum să dea dînsa atît amar de bani pentru un lucru care nu se vede?

Doamne, cîţi oameni sunt cu multă ştiinţă de carte care trăiesc ca vai de capul lor, luptîndu-se cu nevoile vieţii şi nebăgaţi în seamă, ba poate chiar despreţuiţi de alţii care nu ştiu carte, dar au bani?! În zadar! mai presus de bani nu e nimic decît sănătatea şi voia bună. Cum să dai banul pe care-l ai în mîna ta, cînd nu capeţi pentru el ceva hotărît, pipăit, neîndoios, ci numai o părere, o nădejde, un gînd, care poate să te înveselească acum, dar nu ştii dacă se va împlini ori nu?

— Ferit-a Dumnezeu! grăi dînsa hotărîtă. Ce-i în mînă nu-i minciună.

Nu! ea nu putea să se lepede de visul ei.

Ziua următoare n-a plecat dar la Arad, ci l-a îmbrăcat pe Trică mai curăţel şi l-a dus, peste Murăş, la Bocioacă.

Ştia băiatul destulă carte ca să fie ucenic de cojocărie, şi mai învăţa şi de aici înainte duminecile şi zilele de sărbători.

Nu era însă bine aleasă nici ziua, nici casa.

Ce-i drept, Bocioacă, el însuşi om aşezat şi scurt la vorbă, l-ar fi primit bucuros pe Trică, ai căruia ochi îi plăceau, precum zicea el. Îi părea băiatul sănătos, deştept, aşezat şi sprinten. Nevasta lui Bocioacă era însă fată de popă; cum ar fi putut ea să sufără în casa ei, chiar acum, după cele petrecute, pe băiatul Marei, care, nespălat, nepeptănat, nu putea să fie decît un obraznic?

— O, Doamne! grăi Mara cînd Bocioacă îi spuse cu mare încungiur că nu poate să-i primească băiatul ucenic. O, Doamne! zise iar şi nu mai putea să zică nimic.

Iar li se surpa cerul, parcă, amîndurora în cap, și Trică iar stătea drept, cu capul ridicat și cu mînile lăsate în jos.

Care va să zică nici măcar ucenic de cojocărie nu mai putea să fie băiatul acesta sărac!

Și toate aceste din vina Persidei! Nu! Persida nu putea să fie vinovată. Vinovată era numai maica Aegidia, călugărița cea papistășească! Nu! nu! Dumnezeu a voit așa, pentru ca s-o întoarcă iar la gîndul cel bun.

— Haide, dragul mamii, îi zise ea băiatului; am să te dau, tot am să te dau, tocmai de aceea am să te dau să înveți carte!

Era în gîndul ei hotărîtă să n-o mai lase nici pe pe Persida la călugărițe. Nu se mai putea împăca cu gîndul că lumea zicea că și-a vîndut copila, c-a înstrăinat-o, c-a lăpădat-o.

Da! urît, nesuferit era gîndul acesta! Dar ce făcea apoi cu fata? unde o ducea? cum o ținea? ce rost îi făcea?

Mergînd cu Trică spre mînăstire, Mara era din ce în ce mai muiată.

Ce ar fi fost adecă dacă, după atîte nenorociri, maica Aegidia s-ar fi învoit să ție pe Persida și fără de plată, ca să rămînă cei 6 florini pentru Trică? Avea atîta slăbiciune pentru copilă, și unde mănîncă o sută, mai poate să mănînce și încă unul, unde se adăpostesc o sută, mai e loc și pentru o biată de fată săracă.

Era tare muiată Mara cînd a intrat în mînăstire, însă mai muiată încă era maica Aegidia cînd a văzut ochii cei plînși ai văduvei, de care se despărțise în împregiurări atît de grele și de care se temea oarecum.

— Am să-i vorbesc maichii prioriței, zise ea strîmtorată. Persida e o copilă cu porniri sălbatice, dar bune, foarte bune. O iubește și maica priorița.

„Am să-i vorbesc“ avea pentru Mara înțelesul „lucru e făcut“.

— Apoi — urmă călugărița — am să-ți dau și o scrisoare către părintele guardian de la mănăstirea din Arad a minoriților. Țin și părinții copii săraci,

care umblă din mînăstire la școală. Au, dacă îi scriu eu părintelui guardian, să-l primească și pe el.

Mara era foarte fericită și foarte grăbită, ca nu cumva să-și schimbe din nou gîndul.

Plecînd de la maica Aegidia cu scrisoarea, ea a alergat să-și caute căruță, ca să nu mai peardă și ziua de mîne, căci îi era foarte greu să-l știe pe Gheorghe adunînd creițari la pod.

Pe la amiazăzi era la Arad.

Își pusese-n gînd să meargă fără întîrziere la părintele guardian; acum însă parcă-i venea greu s-o facă și ținea să se mai gîndească.

Îl vedea pe Trică școlar harnic; îl vedea ieșit din școli; îl vedea domn mare, om cu casa lui, cu masa lui, cu rostul lui. Iară ea era tot Mara cea veche.

— Nu! nu! — zise ea — nu-mi înstrăinez eu copilul meu, căci acesta e singurul pe care-l am.

Erau și-n Arad cojocari, mai și mai decît Bocioacă de la Lipova. Ea se duse cu Trică la Steva Claici, sîrbul cel bogat, care lucra iarna cu douăsprezece, iar vara cu opt calfe și era vestit în piața Aradului pentru cojoacele lui frumos împodobite.

În zadar! îi fusese ursit lui Trică să fie cojocar ca Bocioacă, starostele cojocarilor din Lipova, dar mai bogat încă, fiindcă avea Mara și aduna mereu.

IV

PRIMĂVARĂ

Omul vede cu ochii, aude cu urechile, dă cu socoteală și te scoate în cele din urmă cum ești, orișicît de mult te-ai sili să-i pari altfel.

Degeaba se mai plîngea deci Mara c-a rămas văduvă cu doi copii, sărăcuții de ei.

Copiii, aşa săraci cum rămăseseră, creşteau cum creşte răchita-n prundişul apătos, iară muma lor întinerea, parcă, adunînd creiţarii la capul podului.

Nu-i vorba, tot Mara cea veche era, tot soioasă, tot nepeptănată, şi nici că i-ar fi şezut bine altfel. Vorbea însă mai apăsat, se certa mai puţin, călca mai rar şi se ţinea mai drept decît odinioară. Se sîmte omul care are şi-l vezi cît de colo pe cel ce se sîmte.

Şi dacă n-ar fi alta, e în lumea aceasta şi bine, şi rău. Cîtă vreme se află în largul lui, omul nu-şi prea bate capul cu alţii; cînd te afli însă în strîmtorare, te uiţi bine împregiurul tău, ca să vezi dacă nu cumva e prin apropiere cineva care poate să te scape.

Au simţit-o cei strîmtoraţi pe Mara că ar putea, dac-ar voi, să le vie într-un ajutor, aşa, cu o sută, cu două, fie ca să-şi cumpere o pereche de boi, fie ca să-şi dreagă casa, fie ca să împlinească preţul unei vii ori al unui pămînt scos în vînzare. Pînă la toamnă, cu camătă bună, se înţelege.

— N-am, zicea Mara. De unde aş putea să am eu?

Şi asta i-ar fi şi rămas vorba dacă n-ar fi fost la mijloc şi camăta.

Chiar mică fie, dar tot e ceva.

— Uite! Am ceva — grăia dînsa — nu atîta cît ceri, dar ştiu pe cineva care are: să iei jumătate de la mine şi altă jumătate de la dînsul.

Acel cineva era domnul Anton Hubăr, economul orăşenesc de la Lipova, prieten bun al tuturor beamterilor[1], al preotului nemţesc de la Lipova şi al maichii Aegidiei.

Hubăr era măcelar, dar nu mai ştia ce se petrece în măcelărie. Asta era treaba nevestei şi a feciorului său Naţl, un băiat încă tînăr, dar deştept şi harnic, care purta gospodăria cu două calfe. Hubăr el însuşi petrecea toată ziua la casa oraşului, la cazino ori jucînd cărţi cu popa şi cu directorul de la Steueramt[1], d. Liubicek.

Ca femeie cu minte, Mara ştia că n-are niciodată să-şi peardă banii dacă face tovărăşie cu Hubăr. Cîştiga, ce-i drept, mai puţin; dar de asta n-o durea pe dînsa capul, fiindcă tot mai pişca cîte ceva, pentru osteneală, cînd datornicul făcea plăţile, şi, lucru de căpetenie, nu se temea că Hubăr îi va urca arînda podului.

Creşteau dar şi ciorapii deodată cu copiii.

Tu, Doamne! cum cresc toate în lumea aceasta.

Era ca ieri cînd l-a dat pe Trică ucenic pe patru ani şi se şi pomeni cu el calfă, un băietan de cincisprezece ani, cam deşirat, dar înalt ca un grenadir, cam motolog, dar cu vîrtute. Păcat numai că trecea şi acuma săptămîna fără ca el să se spele şi să se peptene: aceasta nu se face, aşa ştia el, decît duminecile şi zilele de sărbători împărăteşti, după prînz, ba chiar şi atunci numai dacă nu e timpul ca să se scalde în Murăş.

Persida, sărmana, se speria cînd îl vedea aşa, din Paşti în Crăciun.

Se obicinuise atît de rău acolo, în mînăstire, ca toate să fie curate în preajma vederii ei, încît o apuca un fel de boală cînd venea de sărbători pe acasă şi trei zile depline rînduia mereu şi curăţea pînă şi prin podul casei.

Păcatul acesta căzuse pe dînsa mai ales fiindcă în mînăstire nu mai stetea cu celelalte fete, ci cu maica Aegidia, pe care o apucau durerile de cap cînd vedea praf pe masă, ori cînd un scaun nu stetea tocmai la locul lui.

Mara era, cît stetea fata ei acasă, mereu cu ochii umezi, ea singură nu ştia de ce.

Prea i se făcuse fata fată, şi nu mai ştia ce să facă cu dînsa. Înaltă, lată-n umeri, plină, rotundă şi cu toate aceste subţirică s-o frîngi din mijloc; iar faţa ei ca luna plină, curată ca floarea de cireş şi albă de o albeață prin care numai din cînd în cînd străbate abia văzut un fel de rumeneală.

---

[1] *Beamter* — funcţionar (germ.).

[1] *Steueramt* — percepţie, agenţie fiscală (germ.).

Nu! asta nu putea să rămîie așa. Știa Mara că vine frumusețea și se trece, și-i venea să geamă de durere și-ar fi vrut s-o poată fermeca, pentru ca așa să rămîie pe veci înmărmurită, ca vecinic oamenii, văzînd-o, să strige cuprinși de mirare: „A fost odată o Mară și aceasta e fata ei: copii ca dînsa nimeni n-a mai avut!“

Și totuși voia s-o țină ascunsă și tresărea adeseori cuprinsă de gîndul că are să i-o răpească cineva, s-o ieie, s-o ducă, s-o înstrăineze, s-o facă muiere.

În zadar! Nici că se putea altfel: ăsta i-e rostul în lume.

Și iarăși altă groază o cuprindea, și sărea nopțile speriată din somn, ca să alerge peste Murăș și să-și aducă fata acasă.

Auzise atîte povești despre fete frumoase ademenite de călugărițe, că să ieie vălul și să rămîie viața lor toată între zidurile ce atîtea taine ascund. Iară Persida iubea pe maica Aegidia, Persida se sîmțea bine în mînăstire, Persida se sîmțea nenorocită cînd venea la casa ei cea săracă.

Sărmana mamă!

Cum să țină ea la casa ei asemenea fată?

Cît a ținut postul Paștilor, Mara a rînduit mereu, a curățit, a văruit și răsvăruit, și-a dres casa, și-a îngrădit din nou curtea, și-a cumpărat mai întîi masă, apoi și scaune, apoi și două paturi nouă, un dulap, ba pînă chiar și trei icoane. Îi sîngera inima cînd i se storceau banii adunați cu multă grijă pentru aceste nimicuri, de care dînsa nu sîmțea nici o trebuință; dar băiatul ei se făcuse calfă și-l aștepta ca să petreacă Paștile cu sora lui și cu muma lui; își aștepta copiii, care nu mai erau săraci ca odinioară, și ținea ca Persida să se sîmță bine acasă.

Sărmana mamă!

Pe cînd ea se pregătea cu neastîmpăr să-și primească copiii, neastîmpărul vieții cuprinsese pe fiica ei.

La colț de uliță, peste drum de mînăstire, era măcelăria lui Hubăr.

Hubăroaie, o femeie scurtă și cam groasă, ședea, ca de obicei, pe un scaun din fundul măcelăriei, iară feciorul ei, Hubărnațl, tăia carnea și-o cîntărea, apoi lua banii și îi dădea mumei sale, care ținea casa.

După ce cumpărătorii se răreau, Hubărnațl făcea rînduială, strîngea fărămăturile cu măturișca, apoi, dacă timpul era frumos, ieșea în fața măcelăriei, ca să vadă mai bine lumea.

Deși măcelar, Hubărnațl era, așa, la înfățișare, om plăpînd, parcă mai mult fată decît fecior. Om de vreo douăzeci și unu de ani, cu mustață puțină, cu obrajii rumeni, cu șorțul curat, oarecum rușinos, el semăna mai mult a cofetar decît a măcelar. Ai fi crezut că nu e în stare să frîngă gîtul unei vrăbii.

Așa și era în adevăr.

Lovea cu toporul în fruntea boului și înfigea cuțitul drept în inimă fiindcă asta îi era meseria. Nu era însă în stare să rostească o vorbă aspră și se-nduioșa pînă la lacrămi cînd vedea pe mumă-sa mîhnită.

Așa și l-a crescut Hubăroaie, care atîta copil, atîta om avea în lumea aceasta.

Șvăboaică de la Buda, ea se măritase foarte tînără după Hubăr, un vienez harnic și chefliu, dar cam iute la fire, și puțin în urmă veniseră aici, unde nu aveau pe nimeni. Lucrînd cu zestrea ei, Hubăr a agonisit în cîțiva ani, mai ales în timpul revoluțiunii de la 1848, o frumoasă avere. Încă mai bine li-a mers apoi după revoluțiune, cînd Hubăr a ajuns, ca neamț din Viena, la mare cinste și casa lor era pusă în rîndul celor de frunte. Dar tocmai aceasta era nenorocirea Hubăroaiei: rămăsese la măcelărie ea singură cu calfele, iară bărbatul și-l vedea aproape numai zilele de sărbători, cînd poftea beamteri la masă. Astfel mîngîierea ei era Națl, care a crescut lîngă mumă-sa mereu mîhnită și încă de copil sîmțise că nu merg lucrurile bine în casa lor.

Și dacă n-ar fi fost asta, el nici c-ar fi ajuns măcelar.

Îl dăduse tatăl său la gimnaziul din Timişoara, unde patru ani de zile, cît a stat, a fost mereu între cei dintîi. Anul al cincilea, însă, după vacanţa de Paşti, nu s-a mai întors, ci a rămas acasă, lîngă mama lui, la măcelărie. S-a şi făcut măcelar, însă firea nu i s-a înăsprit, şi cînd ieşea cu şorţul lui curat în colţul străzii, îţi venea să zici că nu e al lui şorţul, ci l-a pus numai aşa, de încercare.

Ani de zile de-a rîndul a stat el aici fără ca să fi văzut pe cineva la vreuna din ferestrile de peste drum. Şi jos, şi sus, ferestrile acelea erau date în alb, ca să nu se vadă prin ele, şi nu se deschideau niciodată. Acolo dar el nu se uita, fiindcă ştia că n-are ce să vadă.

Zidirea mînăstirii se sfîrşea însă în faţa măcelăriei, iar mai departe-nspre stînga era grădina mînăstirii, împrejmuită, cu un înalt zid de piatră. Ferestrile despre grădină se deschideau, ba mai ales acum, primăvara, steteau aproape toată ziua deschise. Naţl nu vedea, ce-i drept, de la măcelărie acele ferestri, dar putea să le vadă dacă trecea spre stînga, în faţa grădinii.

Într-una din zile, ferestrile fiind deschise şi izbînd o dată vîntul în ele, una, tocmai cea de la iatacul din colţ, unde stetea maica Aegidia cu Persida, s-a sfărîmat.

Naţl s-a dus să vadă şi a văzut — nu fărămăturile de geam, ci o fată, care îi părea grozav de frumoasă.

Nu-i vorba, n-avea nevoie să şi fie pentru ca să-i pară frumoasă. Ceea ce se iveşte la fereastra unei mănăstiri de călugăriţe are totdeauna ceva tainic şi plin de farmec. Acolo, chiar bătrînă fiind, femeia pare tînără, chiar urîtă, pare frumoasă; iară lucrurile sunt cum ele ne par.

Din întîmplare, însă, Persida, care alergase şi ea să vadă ce s-a întîmplat, era chiar mai tînără, mai frumoasă şi mai plină de farmec decît cum Naţl era-n stare să şi-o închipuiască.

El rămase uimit, cu inima încleştată şi cu ochii oarecum împăingeniţi.

Îi era parcă s-a rupt, s-a frînt, s-a surpat deodată ceva şi o mare nenorocire a căzut pe capul lui.

Persida sta neajutorată în faţa geamurilor sparte şi nici nu-l băga-n seamă, cînd veni maica Aegidia, ca să vadă paguba.

Femeie mai aşezată şi mai cuminte, ba chiar călugăriţă, maica Aegidia tresări cînd văzu, peste drum, pe Naţl, băiatul Hubăroaiei, stînd cu ochii ţintă la fereastră. Îl ştia de copil mic, îl socotise totdeauna cel mai bun băiat, şi mintea i se oprea în loc văzîndu-l atît de îndrăzneţ.

— Sidi! grăi dînsa mîhnită şi apucă fata de braţ, ca s-o dea din vederea tînărului.

Rău a făcut, căci acum se opriră şi ochii Persidei asupra tînărului cu şorţ curat, cu obrajii rumeni şi cu mustaţa mică, acum îşi dete şi ea seamă de ce stă acel tînăr acolo.

Obrajii ei se umplură de sînge, şi îi era parcă o săgetase ceva prin inimă.

Atît a fost, nu mai mult, şi ea nu mai putea să fie ceea ce fusese.

Taine mari şi nepătrunse de mintea omenească!

Atît a fost numai, şi gîndul copilei era mereu la fereastra cea spartă, la frumuseţa zilei de primăvară, la omul ce stătuse acolo, peste drum, cu ochii uimiţi şi cu răsuflarea, parcă, oprită. Se temea să mai intre în casă, tremura cînd se apropia de fereastră, suspina greu cînd se uita şi nu-l mai vedea acolo, şi totuşi nu mai avea astîmpăr, nu mai găsea loc de repaos, îşi făcea mereu de lucru în casă.

Nu i-a făcut şi nu-i făcea, nu i-a zis şi nu-i zicea nimeni nimic, nu ştia nimic, nimic nu gîndea şi totuşi, aşa, ca din senin, se zbătea copila ca şi cînd ar voi să scape, să fugă şi să se ascundă în fundul lumii.

Iar două zile în urmă, cînd iar l-a văzut acolo peste drum, ea a rămas nemişcată şi cu ochii ţintă la el. Era parcă perdută, căzută într-un fel de leşin.

Oamenii treceau de-a lungul uliţei, şi dacă el nu şi-ar fi tras seamă, ea ar fi stat mereu acolo, în faţa lui. El însă iar s-a întors în faţa ferestrelor care nu se deschid niciodată.

Nu se deschid, dar se pot deschide. Da! da! nu e voie, dar cu putinţă este!

„Dacă voiesc, pot — grăi dînsa — şi puţin îmi pasă.“

Ce era adecă? îi face vreun rău cuiva?! păcătuia dacă deschidea fereastra?

„Ca el să ştie?“ grăi dînsa, apoi se duse cu paşi hotărîţi, deschise fereastra din faţa măcelăriei şi rămase dreaptă, înaltă şi cu faţa deschisă în ea.

Pe Naţl, care stătea în uşa măcelăriei, cuprins de neastîmpăr, îl trecură fiorii.

El ridică fără de voie mîna stîngă la gură şi îi făcu semn să închidă fereastra, căci vedea lumea.

Îi era frică de femeia ce stătea acolo sus în fereastră.

Nu era păcat, nici un rău nu i-a făcut Persida nimănui, şi totuşi ea se simţea umilită, nu mai putea să privească în ochii maichii Aegidiei şi nu se mai ducea, nu mai voia să se ducă la fereastră.

Îi era parcă o apucase un fel de nebunie, care a trecut.

Da! a fost o nemaipomenită ştrengărie, de care îi era ruşine, şi mult ar fi dat ca nici el să nu fi băgat de seamă cînd ea a deschis fereastra.

Dar, la urma urmelor, de ce a şi deschis-o? Numai şi numai ca să-i arate că puţin îi pasă de dînsul, că poate, dacă vrea, s-o deschidă numai şi numai ca să rîdă de dînsul.

Ar fi voit să i-o scrie aceasta pe o bucată de hîrtie şi să-i arunce hîrtia cînd îl va mai vedea stînd ca un smintit în faţa ferestrii.

Dar îi era ruşine.

Era nesuferită viaţa aici în mînăstirea aceasta, unde dînsa era atît de singură, şi inima i se bătea mai iute şi mai tare decît de obicei cînd se gîndea că peste cîteva zile va ieşi şi va sta iar acasă, cu fratele ei, cu Trică al ei, care acum nu mai era ucenic, ci calfă, un adevărat flăcău, cu care poţi vorbi.

S-a şi bucurat Persida de sîmbăta Floriilor, cînd Trică a venit s-o ia şi s-o ducă acasă.

Ce om se făcuse! Era tuns abia acum şi îmbrăcat în haine nouă-nouţe, din creştet pînă în călcîie toate nouă. Nu-i vorba, hainele îi erau cam largi şi mînecile surtucului ajungeau pînă la degete, dar nimic nu era din tîrgul de vechituri, ca mai nainte.

Deşi îmbrăcat însă în haine nouă, Trică se simţea foarte strîmtorat în faţa surorii sale, care era şi mai mare, şi mai frumoasă, şi mai nu ştiu cum decît Milena lui Claici, cea logodită acum cu un teolog.

N-o văzuse de un an pe soră-sa şi acum parcă nu îndrăznea s-o mai ia drept soră a lui.

— Trică dragă! îi zise ea, întinzîndu-i mîna.

— Da — grăi dînsul turburat — am venit să mergem acasă... şi nu ştia să-i sărute ori nu mîna, nu putea să-i zică „tu“, îi era greu să meargă, după ce ieşiră la uliţă, alăturea cu dînsa, ci rămase un pas în urmă.

Erau, spre pod, două drumuri: unul la stînga, iar cellalt la dreapta.

Persida ştia că e mai scurt cel de la stînga, dar nu stete decît o clipă pe gînduri, apoi, fără de voie, apucă la dreapta, spre măcelărie.

O nouă ştrengărie!

Tocmai în faţa măcelăriei Persida trecu uliţa ca să apuce colţul, şi acum i se împăingeniră ei ochii, şi iar îi era ca şi cînd un fel de leşin ar cuprinde-o. Îi era ruşine, grozav de ruşine, şi îşi vedea, parcă, obrajii roşiţi de năvala sîngelui.

Naţl sfărîma tocmai cu barda încheietura de la un genunche, şi cînd Persida se ivi peste drum şi apucă spre măcelărie, el rămase cu privirea perdută şi barda îi tremura în mînă. Hubăroaie se ridică din jeţ şi înaintă pînă în uşă; servitoarea, care ţinea coşul ca să i se dea carnea, se uita şi ea mirată, iar dincolo, peste drum, la cellalt colţ, se oprise un bătrîn şi stătea cu gura căscată.

Persida trecea ca prin văpaie mistuitoare, iară Trică venea doi paşi în urma ei domol şi cu capul ridicat.

— Trică — grăi dînsa după ce trecu de măcelărie— vino mai iute, nu mă lăsa singură!

— Frumoasă e, şerpoaica! grăi Hubăroaie. A cui să fie oare? Mi-e ca şi cînd aş mai fi văzut-o undeva.

Naţl dete din umeri! El ştia, ce-i drept, unde a mai văzut-o, dar nu ştia a cui este.

— E de dincolo, din mînăstire, răspunse servitoarea; o vei fi văzut la fereastră.

Obrajii lui Naţl, şi altfel rumeni, se făcură roşii ca bujorul.

— Nu, zise Hubăroaie; ferestrele nu se deschid.

— Ai văzut? întrebă d-l Bereki, bătrînul din cellalt colţ, care acum trecuse uliţa şi stetea în uşa măcelăriei.

— A cui e?

— Se poate să mai întrebi? e leită muma ei!

— Aşa e! Da, e fata Marei, grăi Hubăroaie mai întîi mirată, apoi dezamăgită.

„Păcat“! îi venea să mai zică, dar n-a rostit vorba. Era oarecum înduioşată de gîndul că e mare nenorocire să fii atît de fragedă, atît de frumoasă şi să ai mamă pe Mara, precupeaţă şi podăriţă.

Cu totul altfel se înfăţişau lucrurile în gîndul feciorului.

Era şi el mai întîi mirat, în urmă însă îi venea să ridice barda şi să arunce în lună cu ea, apoi să lase măcelăria în grija mumei sale, să alerge după fata Marei şi să sfărame capul celui ce ar îndrăzni să se apropie de dînsa.

N-avea nevoie, deoarece Persida nu era singură, şi băiatul, care acum mergea alăturea cu dînsa, vedea foarte bine şi ştia, la nevoie, şi el să sfărame capete.

Un lucru era pe care nu putea Trică să-l înţeleagă: că femeile pe lîngă care treceau, toate, pînă chiar şi fetiţele mici se uitau cordiş, cu coada ochiului, la sora lui şi apoi îşi mai şi întorceau capetele.

O înţelegea însă aceasta mama lui, care ardea de nerăbdare să meargă ca mîne cu fata ei la biserică, iar după-ameazăzi să dea o raită pe la Lipova, ba îi venise odată chiar gîndul de a-l însoţi pe Trică la Arad, ca să stea o zi, două la casa lui Claici.

De! e greu să ai fată mare, mai ales cînd trebuie să stai toată ziua la pod, ca să aduni creiţari pentru ea. Fetele vreau să fie purtate prin lume, ca oamenii să le vadă şi să le ducă vestea, să umble mereu, ca să-şi întîlnească norocul. Şi parcă ştia Mara că aici, unde a crescut şi unde toată lumea o ştia de mică, fata ei n-o să-şi poată găsi norocul.

Dar a venit fata acasă, şi acum mama nu mai ştia cum să se gîndească.

Lucrurile nu erau deloc cum ea şi le închipuise.

Se bucura Persida c-a venit acasă şi era voioasă, dar nu vedea schimbările ce se făcuseră în casă şi prin pregiurul casei.

Degeaba au fost cheltuielile, degeaba osteneala şi neliniştea, căci Persida ar fi văzut poate gardurile huluite şi gunoiul prin curte, dar nu se uita nici la curtea cea curată şi bine îngrădită, nici la pereţii de curînd văruiţi. Ba după ce a intrat şi a văzut lucrurile cumpărate cu atît amar de bani numai de dragul ei, ea a strîmbat oarecum din nas, ca şi cînd puţin i-ar fi păsut.

Mai rău a strîmbat însă cînd Mara i-a vorbit de biserică.

— O, Doamne — zise ea — dar ce să mai facem şi la biserică?!

Marei îi trecu, parcă, un sloi de gheaţă prin inimă.

În mintea ei dumineca şi sărbătoarea erau zile în care omul merge la biserică. Mai ales acum, de cînd cu lumea nemţească, era lucru nestrămutat că coşurile se adună, piaţa se deşertează şi dughenele se închid îndată ce clopotele sună de intrare. Iar pe cînd sună de a treia oară, bolnav pe moarte ar trebui să fii ca să lipseşti de la biserică.

Nu-i vorba, s-a dus şi Persida; era însă oarecum dusă cu gîndul şi strîmtorată ca străinul între străini şi tot ca nişte străini se uitau şi alţii la dînsa, încît Marei iar îi trecea sloiul de gheaţă prin inimă şi nu-i mai priia bucuria.

Se înşela, cu toate aceste, făcîndu-şi gîndul nesuferit, că i-au momit călugăriţele fata.

Îi era frică Persidei de oameni. Vedea, ba simţea, oarecum chiar şi pe nevăzute,că toţi se uită cu ochii bine deschişi la dînsa, că toţi o judecă, şi inima i se încleşta, ca şi cînd tot în faţa măcelăriei lui Hubăr s-ar afla. Îi era ruşine ca şi cînd toţi ar putea să afle din fața ei cele petrecute, se temea de ceva neștiut și nu știa cum să calce, cum să-și țină trupul, cum să-și poarte capul și ce să facă cu mînile ei.

S-a dus, cu toate aceste, și după-ameazăzi la Lipova, s-a dus cum merge omul osîndit să-și ia pedeapsa, dar s-a dus rîzînd, fiindcă era crescută de maica Aegidia, care mereu îi zicea: „Să rîzi cînd îți vine să plîngi și să plîngi numai cînd vezi pe alții plîngînd“.

Cu inima mereu încleștată și tremurînd la fiecare răspîntie unde putea să se pomenească în fața unui om pe care nu voia să-l întîlnească, ea umbla dreaptă și cu capul ridicat, gata în toată clipa de a înfrunta privirile orișicui.

Era deci obosită cînd s-a întors acasă. Deși atît de mult s-a temut că nu cumva să-l întîlnească, acum era mîhnită că nu l-a întîlnit, ca să treacă dreaptă, cu capul ridicat, nepăsătoare prin fața lui.

Era obosită și i se ura, nu știa ce să mai facă acasă.

Erau Floriile pentru nemți; duminica viitoare urmau Paștile nemților; abia peste două săptămîni aveau să fie Paștile românești: îi era, parcă, groază cînd se gîndea că abia joi după Paști se va întoarce iar în mănăstire. Ce să facă ea pînă atunci aici, unde n-avea ce să facă?

Mara vedea că fata ei n-are ce să facă și se simțea nenorocită că nu știe ce să-i facă. Se ducea cu ea la denii, o ducea și diminețile la biserică, dar degeaba i-a zis sîmbătă să meargă să vază Învierea la Lipova ori la Maria Radna, fiindcă fetei îi plăcea să stea acasă.

Și zilele erau, cu toate aceste, foarte frumoase. Murășul, crescut ca odinioară din topirea zăpezilor, era plin din mal în mal și se tăvălea alene spre șes. Pădurile nu înverziseră încă, dar pruniștile erau în floare, iarba se încheiase, sălciile, răchitele și plopii lăsaseră mîțișori, vîntul adia despre munți primăvăratic, răcoros.

— Să mergem să culegem viorele, grăi Trică, pe care nu-l ierta firea să piardă ziua cea frumoasă, mai ales că era lunea Paștilor nemțești.

— Dacă ții... răspunse Persida alene.

Ei plecară la deal spre ruinele de la Șoimoș, locuri lor atît de bine cunoscute.

Era în adevăr frumos. Inima creștea de vederea mugurilor, care începuseră a crăpa, și sîngele zvîcnea mai iute și mai tare în adierea vîntului ce trecea peste flori proaspete.

— Știi ce? grăi deodată Persida. Să trecem la Lipova. Îți aduci aminte, colo, deasupra viilor, ce frumos era și cîtă mulțime de viorele!

Era, nu-i vorba, mai frumos aici; dar frumos era și acolo; pretutindenea era frumos și bine.

— Dacă vrei! răspunse dar Trică.

Apoi se întoarseră la vale, trecură Murășul, fără ca să-și mai pună viața în joc și fără ca să plătească creițarii, și o luară spre Sărărie, ca să iasă deasupra Lipovei.

— Să trecem prin oraș — grăi Persida — că e mai aproape.

Nu era mai aproape, dar, la urma urmelor, și prin oraș tot acolo ieșeau.

Sărmana copilă!

A trecut cu inima încleștată prin oraș și era deznădăjduită cînd s-a văzut la cele din urmă case. Ar fi vrut acum să spună că rău au ales drumul și să se întoarcă iar prin oraș, ca să apuce drumul pe la Sărărie. Asta însă nu mergea.

— De — zise ea după ce sosiră între vii — tot e mai frumos la Șoimoș!

— Știu eu că e mai frumos! îi răspunse Trică, pe care inima îl trăgea acolo unde a petrecut atîte zile de copilărie.

Da! însă deasupra viilor mai erau și alții, care veniseră să caute flori și să vadă de acolo din deal Murășul și lumea cea mare și largă. Persida începu să urce mai cu vîrtute.

A urcat, a căutat și-a adunat flori, apoi s-a întors iar prin oraș la pod, obosită,frîntă.

Hubărnațl se întorcea și el obosit frînt de la Radna, unde e atît de frumos acum primăvara.

Dacă n-ar fi fost pe pod, el ar fi apucat fie la dreapta, fie la stînga: aici însă nu-i rămînea decît să meargă înainte, drept în flacăra cea mare ce se ivi fără de veste în calea lui. Era greu afară din cale! Cum să treacă? cum să calce? cum să-și ție mînile? cum să se uite la ea? să-și ridice pălăria ori să facă ca și cînd n-ar cunoaște-o?

Persida tresări cînd îl zări, își îndreptă trupul și își ridică capul. Nu mai era obosită: îi venea să zboare de ușoară ce se simțea; era ca beată de gîndul c-a fost și el la Radna — să caute flori de primăvară. Trecînd pe lîngă dînsa, el se uită zîmbind și cu fața deschisă, ca la niște vechi și buni prieteni, la Persida și la fratele ei, apoi își ridică pălăria și salută ca un băiat bine-crescut, încît Persida, așa înțepată cum era, trebui și ea să dea din cap.

— Cine e acesta? o întrebă Trică cu glasul cam înfundat.

— Cine să fie? răspunse ea. Hubărnațl.

— De unde te cunoaște?

— Nu mă cunoaște, dar cunoaște pe mama!

Trică se uită înapoi.

— Așa-i! zise el. Ăsta e Hubărnațl.

Mara se simțise și ea foarte măgulită cînd Hubărnațl a salutat-o, în două rînduri, la dus și la întors, mai altfel decît de obicei. Măgulită se simțea dar și acum, cînd văzu din capul podului cît de frumos a ridicat feciorul lui Hubăr pălăria în fața copiilor ei.

N-avea, cu toate aceste, cuvinte de a se bucura, fiindcă seara Persida era foarte neastîmpărată, nu-și mai putea găsi locul și a rămas în cele din urmă dusă pe gînduri.

Avea în sufletul ei ceva ce nu putea să spună nimănui, iar aceasta nu pentru că s-ar fi sfiit, ci pentru că nu știa nici dînsa ce are. Se temea ea însăși de sine, simțea c-o apucă din cînd în cînd o pornire năvalnică și-i vine să se ducă, ea singură nu știa unde, și să facă, ea singură nu știa ce. Mii și mii de primejdii, nenorociri peste nenorociri, zbuciumări peste zbuciumări, o viață plină de nevoi și de dureri: le presimțea, le vedea, le știa parcă pe toate cum vin.

— O, Doamne — zise ea cuprinsă de duioșie — ce bine e la mînăstire! Ce fericite sunt maicile!

Mara se cutremură în toată firea ei.

— Îți place ție fiindcă te-ai obicinuit cu maicile, răspunse ea. O să vezi, însă, că e bine și afară din mînăstire.

Mai mult n-a zis Mara, dar acuma era hotărîtă să-și ducă fata la Arad, neapărat s-o ducă și s-o ție cît de mult acolo, ca să se obicinuiască cu lumea.

V

ANI DE TINEREȚE

„Iar s-a întîmplat ceva!“ își zicea Gretl, slujnica Hubăroaiei.

Stăpînul ei nu plecase, ca de obicei, îndată după masă, ci stetea de vorbă cu stăpîna, și stetea cam de mult, ceea ce nu era a bine.

A intrat de cîteva ori în casă pentru ca să ridice masa și i-a găsit mereu la fel, el cu pipa în gură la un colț de masă, iară ea în cellalt colț.

Deși împlinise patruzeci și șase de ani și era om cu multă chibzuială, Hubăr nu părea deloc a om care poate să-i fie tată lui Națl. Lasă că era om bălan, cam slab și cu obrajii roșii, după înfățișare prea tînăr, dar era în tot felul lui de a fi ceva ușuratec, aproape ștrengăresc. Gura îi era croită pe rîs, ochii îi jucau mereu în cap, și lucruri pentru alții mari îi păreau adeseori nimicuri. Deși ținea mult să aibă prietenie cu popa, cu beamterii și cu ofițerii, se pomenea adeseori la chefuri și cu oameni mai fără trecere, pînă chiar și cu calfele lui, un lucru pe care fecioru-său n-ar fi fost în stare să îl facă. Şi mai ales asta l-a făcut să nu prea aibă trai bun cu nevastă-sa, care era așezată, cam țîfnoasă și neîngăduitoare.

Nu-i vorba, certuri nu prea erau între dînșii, fiindcă el rîdea și făcea glume cînd ea îl mustra. Ea se necăjea, se înțelege, cu atît mai rău, se întețea și de obicei începea în cele din urmă să plîngă. Cu asta se sfîrșea

Apoi vorba, deoarece el se ducea şi o mîngîia, îi zicea să nu fie proastă, căci tot n-are nimeni nevastă ca dînsul, şi toate erau bune deocamdată. Rar se întîmpla ca el, pierzîndu-şi sărita, să spargă ceva ori să o lovească. Nici atunci nu era însă ceartă, fiindcă îl mîngîia şi îl împăca dînsa pe el.

Niciodată el nu putea să plece de acasă mai nainte de a se fi ales lucrurile într-un fel ori într-altul. Nu putea să-şi petreacă în tignă şi ştia că va trebui să se întoarcă înainte de vreme.

De astă dată el tot rîdea, iar nevastă-sa n-ajunsese încă să plîngă, deşi tare îi venea s-o facă.

Avea două mari supărări deodată.

Ziua trecută, în dumineca Floriilor, maica Aegidia, chiar maica Aegidia însăşi, a oprit-o, cînd a ieşit din biserică, şi i-a spus — ce ruşine! — că Naţl stă gură-cască pe la fereşti, ca să dea ochi cu fata Marei.

Atît îi părea de mare lucrul acesta, încît n-a îndrăznit să-i vorbească despre el lui Hubăr, care ţinea foarte mult la mînăstire şi la maica Aegidia îndeosebi. A stat însă toată după-ameazăziua ea singură închisă în casă şi s-a gîndit cum şi în ce fel să-i facă băiatului mustrări.

Spre marea ei mirare, spre îngrozirea din ce în ce mai mare a ei însă, băiatul nu s-a întors nici în amurg, nici seara, nici noaptea, ci abia în zorile zilei următoare.

A stat, a aşteptat, s-a frămîntat,s-a gîndit şi răzgîndit şi a plîns, cum plîng mumele cînd îşi văd copiii porniţi pe căi greşite şi nu ştiu cum să-i oprească şi să-i întoarcă.

Iară bărbatul ei, tatăl băiatului, om în toată firea, rîdea, ba zicea că-i pare bine c-a început şi băiatul lui să fie om ca toţi oamenii.

Mai putea biata femeie să se stăpînească şi să nu i-o spună şi cealaltă?

I-a spus-o chiar cu îndărătnicie, ca să-i arăte că o să-i treacă şi lui pofta de rîs.

I-a şi trecut.

Ce-i drept, păcatul că feciorul lui a căscat gura la fereşti nu-l prea scotea din ale lui. Fetele sunt fete, aşa zicea el, ca băieţii să alerge după ele. Dar fata era a Marei! Puţin îi păsa! Nu era, la urma urmelor, decît o nebunie de tinereţe la mijloc. Asta vine şi trece tot cum a venit, fără ca să ştii cînd şi de ce. Un lucru nu putea să-i treacă lui prin gînd: că băiatul lui ar putea vreodată să nu fie om cuminte.

Era însă nevoit să se gîndească la casa lui, şi asta îl făcea totdauna posomorît.

Se simţea foarte tignit şi ferit de griji de cînd lăsase pe feciorul său la măcelărie. Încă tot el însuşi era patronul, iar Naţl era trecut în breaslă numai în rîndul calfelor, şi mult ar fi dat să scape de orice grijă lăsîndu-şi feciorul patron la măcelărie.

Asta nu era însă deocamdată cu putinţă.

Deoarece la Lipova erau numai doi măcelari, ei au intrat în breasla cojocarilor, cari tăiau şi ei primăvara miei, toamna berbeci şi iarna, pe ici, pe colo, cîte un porc. Iar după rînduiala breslei nu putea să intre în rîndul patronilor decît acela care şi-a făcut anii de ucenicie, a lucrat un an la patronul care l-a scos calfă şi a mai făcut şi doi ani de călătorie. Naţl făcuse anii de ucenicie şi era de doi ani calfă; îi mai lipseau dar cei doi ani de călătorie.

Nu-i vorba, dacă starostele ar fi fost om de înţelegere, lucrurile mai ales pentru Hubăr s-ar fi putut pune la cale şi fără de aceşti ani; Bocioacă era însă foarte mîndru de starostia lui şi nu s-ar fi învoit odată cu capul ca cojocarii să fie mai prejos de măcelari şi ca de dragul unui măcelar să se nesocotească rînduiala breslei, pe care toţi cojocarii o păzeau cu sfinţenie. Apoi nu era nici Hubăr omul care e în stare să se căciulească în faţa lui Bocioacă.

Dar nici nu-i strica băiatului să mai umble prin lume, să vază, să înveţe şi să se deprindă a fi om de capul lui. Era şi pentru Hubăr, dar mai ales pentru Hubăroaie foarte greu lucru să se lipsească de feciorul lor: nu le rămînea însă decît s-o mai facă şi asta.

Îndeosebi Hubăroaie se mai şi bucura. Aveau prieteni la Arad, la Timişoara şi la Lugoj; aveau rude — dînsa la Buda şi la Pojon, iar bărbatul ei la Viena:

orişiunde se ducea, băiatul găsea casă primitoare, ba chiar şi mireasă potrivită cu starea lui.

De astă dată lucrurile s-au sfîrşit cu bine, fiindcă una voiau amîndoi.

Iară Naţl era om tînăr, şi nimic nu e în tinereţe mai adimenitor şi mai plin de farmec decît gîndul de a trece aşa — tu de capul tău — prin lume. Abia acum se simţea calfă adevărată, şi nu-l mai ţinea locul pînă după Paştile româneşti, ca să-şi ia condica de călătorie de la Bocioacă şi să plece cu ea în raniţă.

Joi după Paşti, Bocioacă puse pecetea breslei pe condică, apoi se îndreptă, înalt şi subţire cum era, şi grăi sărbătoreşte:

— Iacă, băiete! cartea drepturilor tale, şi să nu uiţi niciodată că trebuie să păzeşti cinstea breslei. Să fii harnic şi ascultător, cinstit şi vrednic de încredere; să nu pierzi timpul hoinărind degeaba, căci în breasla noastră se primesc numai oameni cumsecade. Dumnezeu să te ajute!

Aşa trebuia să vorbească starostele; aşa i s-a vorbit lui cînd şi-a luat condica de călătorie; aşa le vorbea şi el tuturor celor ce luau condica de la dînsul.

Hubăr era cu toate aceste foarte supărat că un om ca Bocioacă îndrăzneşte să-i vorbească astfel lui Naţl, iar Naţl stă umilit în faţa lui, ba parcă ar voi să-i mai şi mulţumească pentru sfaturile binevoitoare, ca şi cînd ar fi avut nevoie de ele.

Dar au trecut şi prin asta, şi Naţl, plecînd ziua următoare la Arad, se uita la trecători parcă a lui ar fi fost lumea cea mare în care se ducea.

Rămăsese vorba să se oprească deocamdată, pe timp de vreo două luni, aci mai prin apropiere, la Arad, ca să se deprinză cu străinătatea.

Bani avea destui. Adunase el, căpătase de la tatăl său şi-i mai dăduse, aşa, prin ascuns, şi mumă-sa. Ar fi putut să tragă la orişicare hotel şi să trăiască boiereşte.

Nu de asta îi era însă lui.

Calfă de măcelar, el se simţea mîndru că poate să tragă la conacul breslei, al breslei adevărate, în care sunt numai măcelari, iar nu o amestecătură de fel de fel de oameni.

La conac a găsit alte trei calfe, un neamţ de la Timişoara, un ungur de la Dobriţin şi un slovac de la Bichiş, iar calfele din aceeaşi breaslă, orişiunde s-ar întîlni, sunt prieteni.

Prietenii se bucură, cînd se întîlnesc, că pot să stea de vorbă şi să se cinstească, iar Naţl era şi după fire, şi după înfăţişare, foarte bun de cinste.

Se cinsteau dar prietenii, vorbind, ca oamenii plecaţi în lume, despre cele de acasă şi ţinînd fiecare să arate desluşit că nu e nicăieri atît de frumos şi de bine ca „la noi“.

Într-un tîrziu Naţl, care nu băuse mult, dar destul pentru dînsul, îşi rezemă capul pe cot, stete cîtva timp gînditor, în vreme ce prietenii lui vorbeau înainte, apoi ochii i se umplură de lacrămi.

— Ce e, măi? întrebă ungurul.

— Nu ştiţi voi! răspunse el înduioşat. Degeaba v-aş spune, că nu puteţi să mă înţelegeţi. Dar nu pot nici eu să vă spun. Ar trebui să cunoaşteţi pe mama, ar trebui să ştiţi ce fel e mama, şi nici atunci nu m-aţi înţelege deplin. Zicea că se bucură cînd am plecat, dar eu ştiu că ea plînge acum şi are să plîngă mereu, grăi el şi plînsul îi îneca glasul.

— Aşa e — zise neamţul mişcat — e greu lucru să te desparţi de mama ta.

— Mai ales cînd ai şi tată ca mine: un om fără de inimă! adaogă Naţl, oarecum fără de voie.

— Asta trece! grăi slovacul.

— Ce să zic eu — întîmpină ungurul — care mi-am lăsat acasă drăguţa, un boboc de te cuprinde ameţeala cînd îl vezi!

Naţl îşi ridică capul şi se uită drept în faţa ungurului. Îi venea să apuce carafa şi să-l lovească în cap cu ea. De ce trebuia să i-o aducă aminte şi pe asta?!

— Eu — zise el vorbind rar — nu am drăguţă, dar fete sunt şi pe la noi. Ar trebui să vezi cu ochii tăi ca să ştii ce va să zică fată. Ai înţeles? Sunt şi la noi fete! strigă, apoi apucă carafa şi o izbi de pămînt de se făcu mişfărămiş.

Era foarte îndîrjit feciorul Hubăroaiei.

Ce-ar fi fost dac-ar fi ştiut că pe acelaşi drum şi în acelaşi ceas venise la Arad şi Mara cu copiii ei? Deosebirea era numai că Mara n-a tras la conacul măcelarilor, ci la casa lui Claici, unde a fost foarte bine primită.

Avea Mara gîndul ei de mamă cu fată mare.

La călugăriţe n-ar mai fi vrut s-o trimiţă pe Persida; acasă nu putea s-o ţie; mare lucru ar fi fost dacă ar fi putut s-o lase în casa lui Claici — aşa, cu plată mai puţină.

Milena era logodită cu un bogoslov. Persida era fată şi ea, chiar mai frumoasă şi mai deşteaptă decît Milena, ba putea să aibă, la nevoie, şi zestre mai mare.

Nu ştie nimeni cum îi vine norocul!

Nevasta lui Claici n-avea nici un gînd, dar i-a venit unul.

La Sîn-Miclăuş, aci peste Murăş, era un loc de popă, şi Munteanu, logodnicul Milenei, făcuse tot ceea ce trebuia să facă pentru ca să-l primească. Încă acum dar, pînă la Rusalii, trebuia să se facă nunta. Milena şi sora ei, Anca, lucrau pe capete, ca să fie cît mai curînd gata cu ale zestrei, iară Persida era o adevărată măiastră cînd punea mîna pe foarfeci şi pe ac.

Mare lucru ar fi fost dacă ea ar fi rămas pînă la nuntă, ca să le fie fetelor într-ajutor?

— Vai de mine! nu se poate, grăi Mara. Trebuie să se întoarcă la şcoală.

Tot aşa zicea şi Persida.

Nu era însă chip să plece cînd fetele stăruiau atît de mult să rămîie, ba muma lor mai scăpase şi vorba că o să-i fie Persidei recunoscătoare.

Mara s-a întors dar singură la Radna, ducînd, se înţelege, cu dînsa şi o frumoasă scrisoare pentru maica Aegidia.

Acum nu se mai plîngea Persida că n-are ce face. Lasă că fetele nu mai ştiau unde să-şi pună capul, dară Claici avea patru ucenici şi şapte calfe, dintre care numai două erau oameni cu casă. Seca Lena nu ţinea, cu toate aceste, slujnică, ci se ajuta cu ucenicii şi cu fetele ei. Era minunat la casa lui Claici, şi Persida, care atîta timp fusese mîna dreaptă a economiei de la Lipova, ar fi voit să se despartă în mai multe, ca să fie pretutindenea, să pună lucrurile la cale, să facă rînduială, să le ţie toate curate ca la mînăstire.

Un singur lucru nu-i plăcea Persidei: că trebuia să şadă la masă cu calfele, care se uitau la ea cu coada ochiului. Acesta era însă obiceiul casei, şi nici că i-ar fi putut trece cuiva prin minte că s-ar putea şi altfel. Ar fi plecat calfele toate dacă stăpînul nu le-ar fi făcut cinstea de a le pune la masa lui.

Le era cu toate aceste oarecum greu să vie la masă, şi Bodroganu, cel mai sfătos dintre dînşii, mai nainte de a veni, se spălă pe mîni, apoi se mai şi pieptenă şi puse alt surtuc. Ceilalţi făcură şi ei ca dînsul, încît era ca în zi de sărbătoare la masa lui Claici, şi aşa a şi rămas de aci înainte.

Singur Trică n-a intrat în acest obicei nou.

El înţelegea prea bine de ce se spelcuiesc ceilalţi şi era mîndru de soră-sa. N-avea însă nevoie să facă tot ca dînşii, fiindcă şi fără de asta tot frate îi rămînea Persidei.

Duminecă s-a spelcuit însă şi el.

Ştia că are să vie Munteanu cu vreunul din prietenii lui să ducă fetele la biserică şi n-ar fi lăsat odată cu capul pe soră-sa să meargă singură cu dînşii.

De! La biserică oamenii se duc să se închine, dar, aflîndu-se odată la un loc, ei se văd, se întîlnesc şi stau de vorbă. Trică ştia că fetele lui Claici nu se întorc niciodată singure de la biserică, şi ţinea să fie şi el în ceata celor ce le petrec acasă.

Doamne! ce mîngîiată s-ar fi simţit Mara dac-ar fi putut să vadă pe fata ei aşa încungiurată de bogoslovi, care nici nu îndrăzneau, parcă, să se apropie de dînsa şi rosteau vorbele numai cu jumătate de gură cînd îi vorbeau. Trică ferbea cu toate aceste în el: prea îi păreau îndrăzneţi, pe cînd ea mergea ruşinoasă alăturea cu fratele ei.

Hubărnaţl ar fi fost şi el, dacă ar fi văzut-o acum, de părerea lui Trică. El însă era dus la altă biserică şi nu ştia că n-ar fi avut decît să se uite bine împregiurul său pentru ca să vadă ceea ce-i dorea inima.

Fetele lui Claici, deşi sîrboaice, umblau mai bucuros la biserica românească decît la cea sîrbească, unde nu erau bogoslovi, şi bogoslovii cîntau foarte frumos. Iară biserica românească, totodată şi catedrală episcopească, se afla tocmai afară din oraş, pe ţărmul Murăşului. Trebuiau deci să treacă prin piaţa cea mare a oraşului cînd se întorceau de la biserică, şi chiar şi numai atît ar fi fost destul pentru ca să facă drumul cel lung pînă la biserica românească.

Aici, în piaţă, e mănăstirea minoriţilor, cu o biserică frumoasă şi mare, singura biserică catolică în tot oraşul. Pe la douăsprezece, cînd lumea iese de la biserică, e o adevărată frumuseţe pe piaţă, unde e adunat întregul oraş: să stai şi să priveşti cum ies oamenii din biserică, şi ştii că e zi de sărbătoare.

S-au oprit fetele şi acum, ca de obicei, şi Persida se simţea ca la Radna, unde atît de adeseori văzuse lumea îndesuindu-se la ieşirea bisericii.

— Uite! iacă şi Hubărnaţl! strigă Trică, cum strigi aşa, cînd vezi pe cineva la care nu te aşteptaseşi.

Persida tresări şi începu să tremure din picioare.

Cine era acest Hubărnaţl? Un om pe care-l văzuse, aşa în treacăt şi pe furiş, de trei ori în viaţa ei. Acum însă, aici, în mijlocul unei lumi de oameni pe care nu-i mai văzuse, el îi părea un vechi şi bun prieten. Îi venea să plîngă cînd vedea că el se duce, se depărtează, se perde din vederea ei, şi ar fi voit să-l cheme înapoi, să trimiţă pe Trică după dînsul.

N-a făcut nici una, nici alta, dar ochii ei erau furaţi, duşi, perduţi în urma lui, şi Trică, văzînd ochii aceştia, se-nduioşă de-şi simţi ochii muiaţi în lacrămi.

— Mă duc — zise el grăbit — să-i spun că suntem aici!

— Vai de mine! Ai înnebunit? răspunse ea. Ce avem noi cu el?

Doamne! Dacă i-ar fi păsut lui de dînsa, ar fi simţit că ea îl vede şi s-ar fi uitat înapoi şi ar fi salutat, ca atunci pe pod, atît de cuviincios şi cu faţa atît de deschisă şi de veselă.

— Cine e acela? întrebă Milena.

— Un măcelar de la Lipova — răspunse Persida cam peste umăr — feciorul unui prieten al mamei. Noi nici nu-l cunoaştem decît din vedere!

Ce-i păsa ei de el?! căile lor erau atît de deosebite!

Aşa era în gîndul, dar nu totodată şi-n inima ei.

Omul acela o prinsese în o clipă de slăbiciune; el ştia ceva ce singur el ştia, singur el putea să ştie: ea se ruşina de cîte ori se gîndea la el. Îi erau nesuferiţi oamenii ce o însoţeau: ar fi voit ca lumea să o lase în pace, să rămîie ea singură: n-avea dînsa nimic cu alţii!

Aveau însă alţii cu dînsa, şi casa lui Claici era mereu plină de prieteni de ai lui Munteanu, ceea ce nu supăra nici pe seca Lena, nici pe Mara, care ţineau mult la bogoslovi.

Vorba era de nuntă, de veselie, de zile fericite, şi serile fetele învăţau cu tinerii să joace, spre marea supărare a lui Trică, care era şi el nevoit să ia parte la petrecere.

Părintele episcop hotărîse că în ziua de Rusalii îl va hirotoni pe Munteanu de diacon; cununia dar trebuia să se facă neapărat duminecă înainte de Rusalii.

Anca şi Persida erau surori de mireasă, şi seca Lena le făcuse haine la fel.

Fraţi de mire erau unu Codreanu, cel mai curăţel dintre prietenii lui Munteanu, iar cellalt, o, Doamne! chiar Trică. El nu voia, dar aşa dorea Milena, aşa seca Lena, aşa poruncea Persida, iar Mara, cînd a aflat-o aceasta, a dat din toată sărăcia ei să-şi cumpere un rînd de haine negre şi o pereche de mînuşi în faţa guşei de porumbel.

Cînd s-a văzut sărmanul de băiat, gătit astfel, îi venea să se ascundă, ca nimeni să nu-l vadă, şi a început să rîdă ca un nebun.

Mara a început şi ea, dar nu să rîdă, ci să plîngă ca o nebună.

Cum, Doamne, să nu plîngă, cînd îşi vedea copiii mari, atît de frumoşi, atît de spelcuiţi, atît de cumsecade, şi Bîrzovanu, fie iertat, era în pămînt şi nu putea să-i vadă şi el, căci şi ai lui erau.

— Săracul!—zise ea ştergîndu-şi lăcrămile — mult a fost bun şi vrednic! Azi nu mai trăiesc oameni ca dînsul. Nu era lumea asta pentru el!

Cum ar fi putut Persida ea singură să rămîie tot cu gîndul ei cel vechi, cînd Bîrzovanu îi fusese tată, Mara îi era mamă, Trică îi era frate şi toţi ceilalţi umblau în voile ei?

Inima tînără e făcută să stea deschisă, şi tînără era şi inima Persidei. Da! aşa rîzînd din gură şi din ochi, aşa îndrăzneaţă ca un copil răsfăţat n-a mai văzut-o pe ea decît un singur om, Naţl, atunci cînd stetea în faţa ferestrei deschise.

Cum n-ar fi alergat el la biserica de pe ţărmul Murăşului, dacă ar fi ştiut că iar putea s-o vadă tot ca atunci?

El însă n-avea de unde s-o ştie aceasta.

Abia după biserică, în piaţa cea mare, cînd nuntaşii, un lung şir de trăsuri, se întorceau la casa miresei, s-a oprit şi el, cum toţi se opriseră, şi a văzut mai întîi pe Trică, apoi pe Mara, nu însă şi pe Persida, care trecuse înainte.

— Vă rog — întrebă el pe un domn ce se afla în apropiere — cine se mărită aici?

Ăla dete din umeri.

— Vă rog, întrebă el pe altul, unde se duc nuntaşii?

Şi ăsta dete din umeri.

El nu mai întrebă pe nimeni, ci porni dus şi ca ieşit din fire în urma trăsurilor. Acolo unde se duceau trăsurile, acolo le afla şi le vedea el toate.

Le-a şi aflat, căci nuntaşii se dăduseră toţi din trăsuri pe cînd el a sosit, trăsurile erau ieşite în uliţă unde stăteau ca să mai răsufle caii şi în poarta deschisă se îndesuia o lume de oameni, care le ştiau toate.

Era nuntă de vară la casa lui Claici.

În curtea cea largă era un mare cort de verdeaţă, acoperit cu frunziş de stejar, împodobit la intrare cu ghirlande de flori.

Casa se întindea la stînga pînă în uliţă.

În cort, prin curte şi în faţa casei nuntaşii roiau în voie bună, dar încă nu veseli.

Unii se aşezau pe la mesele întinse în cort, spre fund, la dreapta şi la stînga; alţii steteau de vorbă în locul larg ce rămăsese la mijloc, între mese; cei mai mulţi, însă, tineretul, se aflau în faţa cortului, unde cînta muzica încă tot obicinuitul marş de nuntă.

Aici era şi Trică, tot lung şi deşirat, dar mai altfel decît atunci, cu mînile, parcă, mai lungi şi împedecîndu-se mereu cînd de unul, cînd de altul.

Mara era şi dînsa la masa din fund, dar pe Persida n-o vedea nicăiri.

Şi totuşi ar fi putut să fie!

El ştia acum că fata lui Claici e cea care s-a măritat, că Trică e calfă şi a fost şi ucenic la Claici; era însă lucru firesc ca Persida să nu fi venit şi ea la nuntă, fiindcă se afla în mînăstire.

Ar fi putut, cu toate aceste, să fie şi ea aici.

El însă nu mai putea să aştepte. Stăpîna sa îl aştepta cu masa. Ce păcat! Trebuia neapărat să se ducă.

Dar ea putea să fie aici.

Nu! Era peste putinţă: el trebuia să meargă la masă.

Aha! Ochii tuturora se îndreptează spre casă. Vine mireasa cu ginerele, iar după dînşii...

El se dete la o parte, ca să nu fie văzut. Nu-i şedea bine să stea aşa, gură-cască, în poarta unei case străine.

„Hm!“ făcu el cu faţa deschisă.

Nu era tot cum o ştia el, mîndră şi oarecum încruntată, dar era drăgălaşă, ruşinoasă, neajutorată, nu ştia cum să-l ţie de braţ pe tînărul acela — cine-o fi.

Era de toată frumuseţea, dar puţin a fost, căci ea s-a pierdut peste puţin în fundul cortului.

Naţl se întoarse şi, grăbit şi în silă, se urcă într-una din trăsurile acum slobode şi apoi, iute! ca stăpîna să nu se supere.

După masă? Da! fără îndoială! Ar fi voit s-o vadă mai bine. Dar adecă de ce? Ce folos? Nu! el nu putea să stea în poartă.

Dar nici acasă nu putea să stea.

A ieşit, ca de obicei, la plimbare.

Ce ar fi fost dacă trecea, ca din întîmplare, pe acolo?

Asta da!

Vai ce gălăgie, ce amestec, ce neastîmpăr: era parcă se înzeciseră oamenii. Unii jucau în curte, alţii în cort, pretutindenea era plin, şi el nu vedea nimic.

Trecu şi se întoarse peste cîtva timp şi iar trecu şi iar se întoarse.

Nu mai putea! Îi era parcă mumă-sa stă de pîndă colo, la răspîntie, şi-l vede şi se mîhneşte. Ba Persida îl vedea, parcă, şi ea cum umblă s-o vadă pe furiş, şi rîdea de prostia lui.

El plecă hotărît şi iute, dar cu pas din ce în ce mai rărit, apoi de la colţ se întoarse: acum încă, cea din urmă dată.

Muzica nu mai cînta; jocul încetase; bătrînii se ospătau pe la mese, iar tinerimea era resfirată prin curte, cavalerii ştergîndu-şi frunţile cu batistele, iar damele făcîndu-şi vînt fiecare cu ceea ce avea la îndemînă.

Persida se plimba şi ea printre ceilalţi, tot cu acel tînăr, dar acum ştia cum să-l ţie de braţ şi era voioasă şi îndrăzneaţă.

Hubărnaţl simţi în el ceva ce-l apucă şi-l ia şi-l învîrte, îşi potrivi surtucul pe trup, îşi răsuci o dată mustaţa, apoi, fără ca să mai ţie seamă de mumă-sa, trecu prin mulţimea adunată în poartă şi înaintă rîzînd spre Persida.

Persida, cînd dete cu ochii de el, se făcu dreaptă ca lumînarea.

Îi venea ca ieşit din pămînt şi îi părea, cu toate aceste, lucru foarte firesc ca el să vie şi să se apropie aşa rîzînd prieteneşte, ca atunci pe pod.

Aceste erau din altă lume, ca dintr-aiurea, unde toate sunt de sine înţelese.

— Aşa-i că te miri? zise el fără ca să-şi mai ridice pălăria. Am văzut, cînd vă întorceaţi de la biserică, pe fratele şi pe muma d-tale şi am dat cu socoteală

că trebuie să fii şi d-ta aici. Ne cunoaştem — adause apoi întorcîndu-se spre Codreanu, care era cam mirat — de acasă.

— O! — grăi Persida dezmeticindu-se — eu te-am văzut pe d-ta demult, o dată, cînd ieşeai din biserică, dar nu te-ai uitat la noi şi nu ne-ai văzut.

— Păcatele mele! zise el. Îmi pare foarte rău! Care va să zică nu acum ai venit!

— Sunt de la Paşti aici şi am să stau pînă la toamnă.

— Cum? Nu te mai întorci la mînăstire?

— N-o lăsăm! grăi Codreanu, ca să zică şi el ceva.

Naţl nu putea să-şi dea seama dacă rău ori bine îi pare. Acum, în pripă, simţea numai că îl zguduie ceva şi se află în mare strîmtorare.

Trică, deprins a fi cu ochii mereu la sora lui, era foarte voios şi a alergat, cînd l-a zărit pe Naţl, la mumă-sa cu vorbele:

— Maică! uite şi Hubărnaţl! a venit şi el!

Şi Mara era foarte voioasă, dar nu înţelegea, adecă parcă înţelegea, dar nu voia să ştie, cum a venit Hubărnaţl aici şi cum s-a pomenit el vorbind, aşa din senin, cu fata ei. Care va să zică ei se cunoşteau, aşa, fără de ştirea ei, prin dosul ei.

— Sărac de sufletul meu! grăi dînsa; se ridică înaltă, spătoasă şi greoaie, cum era, şi se uită acolo cum se uită cloşca la pui cînd simte că nu li-e a bine.

Iară Mara era dintre oamenii care nu vorbesc numai cu gura, ci şi cu ochii şi cu sprîncenele, şi cu creţele de pe frunte, şi cu mînile descleştate; ochii tuturora se cîrniră după ai ei, şi Naţl era ca strivit de multele priviri, care îl întrebau: „Cum ai cutezat tu să vii nepoftit de nimeni aici?"

Acum, acum iar îl vedea mumă-sa?

Era o nemaipomenită obrăznicie; a vorbit prostii de necrezut.

Ce caută el aici? Ce vrea? Ce l-a adus? O să mai vie şi mîine? şi poimîine?

El se îndreptă şi înfruntă privirile aţintite spre el, apoi se duse drept spre Mara, care era închisă în dosul mesei.

Ajuns în faţa ei, el ridică zîmbind pălăria.

— Am văzut — zise — trecînd din întîmplare pe aici, pe domnişoara, fiica d-voastre şi am dat cu socoteală că sunteţi şi d-voastră aici. Aş avea să vă fac o rugăminte.

Mara se însenină.

— Aşaa! zise ea.

Era lucru firesc! Cum să nu cunoască feciorul lui Hubăr pe fata ei?

— D-sa — urmă, îndreptîndu-se spre nunul care şedea al treilea de la dînsa — e feciorul unui bun prieten al nostru.

Nunul dete din cap, iară Naţl se închină, apoi se întoarse spre Mara.

— Mama — grăi dînsul — era să vie săptămîna viitoare aici, fiindcă rămăsese ca după Rusalii să plec la Buda. Vă rog să-i spuneţi, dacă vă întoarceţi, să nu mai vie, căci eu plec mîne. Îi scriu şi eu, dar prinde mai bine dacă i-o mai spune şi cineva cu grai viu. Să-i spuneţi, vă rog, că m-aţi văzut şi sunt bine, dar n-am mai putut aştepta!

— Bine, bine! — răspunse Mara — o să-i spun. Păcat! o să-i pară foarte rău! Hei!—urmă ea peste puţin — greu se desparte mama de copilul ei, mai ales cînd unul singur are!

— Vă mulţumesc! grăi dînsul încet.

Apoi strînse mîna Marei, se închină şi se întoarse iar cu capul ridicat şi cu faţa deschisă la Persida, care vorbea cu Codreanu parcă puţin îi pasă.

— Domnişoară — grăi el întinzîndu-i mîna — rămas bun! Eu mă duc mîne mai departe.

Ea îşi lăsă mîna moartă în a lui.

— Unde?

— Mai întîi la Buda, apoi la Pojon, la Viena şi Dumnezeu mai ştie unde. Doi ani fără cinci săptămîni am să tot umblu.

Ea dete din cap. Ce putea să-i răspundă? Păcat numai c-a venit acum aici!

Nici măcar în ochii lui nu s-a uitat, nici în urma lui n-a privit.

Şi el s-a dus fără ca să se uite-napoi.

Ce aveau, la urma urmelor, ei doi unul cu altul?

VI

ISPITA

Norocul nu umblă tîrîş, ci zboară pe aripi iuţi şi-ţi iese, cînd îi vine rîndul, fără de veste-n cale: degeaba îl cauţi cînd nu-l găseşti; degeaba fugi cînd el aleargă după tine; norocul tău e numai al tău, şi chiar dacă nu l-ai cunoaşte tu pe el, te cunoaşte el pe tine şi nu te părăseşte.

Te miri însă de unde iese, şi de aceea stai mereu gata, ca să-l apuci precum rîndunica prinde musca din zbor.

„De!... de!... zicea şi Mara în gîndul ei, cînd vedea pe Codreanu învîrtindu-se mereu împregiurul Persidei. Mai ştii?! Fata e fată; iar feciorul e curăţel şi deştept, fiu de popă, nepot de protopop şi peste cîteva luni de zile bun de popie."

Nu mai era Mara podăriţa, nici precupeaţa, nici mai ales văduva rămasă cu doi copii săraci: gătită de nuntă, ea se ţinea drept, vorbea rar şi chibzuit, ba, pentru ca lumea să afle, mai scăpa şi cîte-o vorbă despre supărările pe care ţi le fac datornicii.

Cam la fel era şi gîndul celorlalţi.

Oamenii văd şi dau cu socoteală şi înţeleg şi-şi fac în cele din urmă părerea, care le ţine loc de adevăr neîndoios: era lucru hotărît că Persida şi Codreanu se potrivesc ca făcuţi anume unul pentru altul.

Cu cine adecă să se fi potrivit Persida dacă nu cu Codreanu?

Deoarece parohiile nu sunt la fel, bogoslovii erau şi ei fel de fel de oameni. Cei mai mulţi erau foşti cîntăreţi de strană, care veniseră la preparandie ca să se facă dascăli. Din preparandie au intrat apoi în şcoala teologică. Alţii se făcuseră dascăli, se însuraseră şi veniseră acum cu neveste cu tot la Arad, ca să se pregătească din ale socrilor pentru preoţie. Puţini numai trecuseră şi cîteva clase gimnaziale şi abia cîte unul, doi de curs. Viitorii protopopi aveau toate cele opt clase. Pentru toţi însă lucrul de căpetenie era să scape de cătănie, care pe timpul acela ţinea doisprezece ani.

Nu-i vorba, puteai să te răscumperi ori să-ţi plăteşti vreun obşitar ca să-ţi ţie locul: aceasta însă numai oamenii bogaţi puteau s-o facă; cei mai săraci ieşeau mai bine cu socoteala dacă intrau în şcoala de teologie.

Pe Codreanu vîrsta de douăzeci de ani îl apucase în clasa a şasea; nu i-a rămas dar decît să intre şi numai cu şase clase în rîndul bogoslovilor scutiţi de cătănie.

Deşi nu era însă între cei dintîi, el se ţinea în rîndul lor, căci nu degeaba era nepot de protopop. Lasă că era băiat ţanţoş şi bun de petreceri, dar îi dădea mîna să fie. Apoi nici nu-şi bătea capul cu viitorul.

Oamenii sunt precum i-a lăsat Dumnezeu: fiindcă popa e sufletul şi cîrma şi cinstea satului, ei ţin să aibă popă dintr-ai lor.

E dar lucru de sine înţeles că, murind un popă, fie feciorul, fie ginerele, fie vreun nepot îi ia locul. Şi cine oare ar fi putut să ştie mai bine decît protopopul unde a murit popa şi n-a lăsat fecior, ci fată, şi frumoasă, şi cu zestre bună?

Doi ani de-a rîndul Codreanu petrecuse vacanţele şi sărbătorile la Buteni, unde citea *Apostolul* şi cînta în strană, ca poporenii să-l cunoască, şi stătea în gazdă la preuteasa, unde se simţea foarte bine.

Asta se ştia, dar omul chibzuieşte şi Dumnezeu potriveşte, şi n-aveai ce să-i faci lui Codreanu dacă se simţea mai bine aproape de Persida decît departe de dînsa.

Ciudat lucru!

Persida, fată tînără şi intrată de curînd în lume, se uita la el cu un fel de sfială şi se simţea foarte măgulită cînd el se apropia de dînsa şi îi vorbea. Deşi dînsul era numai de douăzeci şi trei de ani, ea îl socotea om deplin, foarte aşezat, foarte cuminte, foarte învăţat şi-l punea sus de tot în gîndul ei, încît ar fi fost în stare să-i sărute mîna.

Codreanu o vedea aceasta, se simţea şi el măgulit şi înălţat în gîndul lui, se apropia cu toate aceste numai cu un fel de frică de dînsa. O vedea aşa înaltă, trupeşă, frumoasă şi deşteaptă, se mira adeseori cît de bine ştie dînsa să judece pe alţii şi nu se mai îndoia că-l va judeca şi pe el mai curînd ori mai tîrziu cu totul altfel. Era însă oarecum legat de dînsa. Trei săptămîni de zile, în timpul pregătirilor de nuntă, ei s-au văzut în toate serile, şi lumea îi lua totdeauna pereche, parcă fără de dînşii lucrurile nici n-ar fi putut să meargă bine. Iar acum, în timpul nunţii, tocmai fiindcă era lume multă, ei au stat foarte adeseori singuri, nebăgaţi în seamă de ceilalţi, şi oamenii tineri, fecior şi fată, nu ştiu niciodată unde vor ajunge cu vorba cînd se află singuri.

Tîrziu, pe la miezul nopţii liniştite, senine şi răcoroase, ei şedeau pe o laiţă din grădina de flori ce se întindea în faţa casei, dincolo de cortul de verdeaţă. Jocul încetase deocamdată, jucătorii se răcoreau plimbîndu-se prin curte, muzicanţii odihneau, iar în cort era o zgomotoasă şi veselă învălmăşeală.

Persidei îi venea să plîngă. De cînd se înserase, el o necăjea mereu cu Naţl. Iar el o năcăjea fiindcă era un farmec nespus în năcazul ei. Cu toate aceste, dînsa nu se putea stăpîni, căuta dinadins să fie cît mai des singură cu dînsul: era cuprinsă de un fel de beţie, i se răscolise, parcă, toată firea şi ar fi voit ca aşa să şi rămîie.

— Eu am văzut — zise el rîzînd — că schimbai feţe, că glasul îţi era înecat şi tremura, că nu mai ştiai ce să faci şi ce să zici.

— Doamne! — răspunse ea — m-am speriat. Cum să nu mă sperii, cînd mă pomenesc deodată că un om cu care n-am mai vorbit în viaţa mea vine la mine şi-mi vorbeşte ca şi cînd am fi copilărit împreună?

Lui Codreanu lucru acesta îi părea peste putinţă.

— Eu nu cred că n-aţi mai vorbit, zise el.

— Eu ce să-ţi fac dacă nu mă crezi?! răspunse ea dînd din umăr.

Şi iar se vedea stînd în fereastra deschisă, uitîndu-se îndrăzneaţă şi ca un copil răsfăţat la Naţl. Asta însă nimănui în lumea aceasta n-ar fi fost în stare să i-o spună.

El apucă amîndouă mînile ei şi se simţi cuprins de un fel de îndărătnicie. Erau, parcă, de lemn mînile acelea, carne moale şi rece, buştean fără de viaţă, încît ar fi voit s-o zguduie strîngînd-o de mîni.

— Şi, cu toate aceste, îţi pare rău c-a plecat — grăi dînsul — şi ai pierdut voia bună de cînd a fost el aici.

— De ce să zic nu? îi răspunse ea. Nu ştiu nici eu de ce, dar îmi pare rău. N-am nimic cu el, dar m-a cuprins un fel de întristare, fiindcă-mi părea mîhnit, ca şi cînd eu aş fi de vină.

Codreanu începu să tremure.

— Şi mi-o spui mie asta aşa, parcă puţin îmi pasă!

— De ce să-ţi pese?!

— Pentru că mă doare, zise el luat pe dinainte de o pornire pîn-acum lui necunoscută.

Ar fi voit s-o tragă la sine şi s-o strîngă-n braţe, apoi să se ridice şi să fugă, ca să n-o mai vadă-n ochi.

„Mă doare!“ Vorba aceasta era rostită aşa, că orişicare femeie, chiar şi o copilă mică, trebuia s-o înţeleagă. Persida se simţea foarte strîmtorată. Ar fi voit să-şi scoată mînile din ale lui, dar nu îndrăznea, se temea că el se va mîhni. Mînile ei începură şi ele să tremure.

— Doamne! — zise ea — ce să fac dacă nu ştiu să spun ce vreau şi vorbesc prostii? Să nu mai vorbim despre dînsul. Eu n-am nimic cu el, nu vreau să ştiu de el! Nu vreau, îţi spun, şi trebuie să mă crezi!

Codreanu era muiat, scos din sărite.

La asta nu se gîndise. O luase aşa în glumă, pe tîndălite, ca să-şi petreacă timpul, şi din glumă în glumă el s-a pomenit în cele din urmă într-o încurcătură din care nu mai putea să iasă. Îi părea rău c-a apucat-o de mîni, îi era ruşine c-a scăpat acele vorbe, dar nu mai putea să dea înapoi. Era-n vorbele rostite de dînsa o atît de gingaşă părere de rău, încît el se simţea umilit, vinovat şi, fără ca să-şi mai dea seamă despre ceea ce face, ridică una din mînile ei şi o sărută.

— Vai de mine! zise ea speriată. Cum poţi d-ta să faci asemenea lucruri!?

Îi era parcă stelele cad de pe cerul senin, îi venea să plîngă, dar nu era-n stare să se ridice şi să-l părăsească.

— D-ta eşti de vină! răspunse el strîmtorat.

Persida, deşi tînără încă, era femeie şi simţea înţelesul acestor vorbe.

— Să mergem, te rog, îi zise ea încet şi stăruitor. Să mergem! zise iar hotărîtă de a nu mai rămînea niciodată singură fie cu dînsul, fie cu altul.

Întorcîndu-se-n curte, era şi el hotărît să nu mai rămîie singur cu dînsa. Îi era ca şi cînd s-ar fi jucat cu focul şi s-ar fi ars.

Nici c-au mai rămas singuri, dar vrînd-nevrînd erau mereu împreună, se gîndeau mereu unul la altul, se simţeau foarte apropiaţi şi nu se puteau împăca cu gîndul că în curînd, poate chiar mîne, va trebui să se despartă.

Persida era cu toate aceste mîhnită cînd a aflat că seca Lena şi Mara au luat înţelegere ca ea să mai rămînă pînă după hirotonirea lui Munteanu, apoi să se ducă pe vreo două săptămîni cu însurăţeii la Sîn-Miclăuş. Acasă la Radna tot n-avea ce să facă.

A rămas dar, a stat, s-a dus, s-a întors şi iar a stat.

Mai rău nici c-ar fi putut Mara să potrivească lucrurile, fiindcă prea mult stă singură şi la prea multe se gîndeşte fata tînără cînd rămîne în casa cu însurăţei.

Apoi Codreanu venea și el să-și vadă prietenul, și Persida nu putea să fugă de dînsul.

Nu-l mai punea, ce-i drept, tot atît de sus ca mainainte în gîndul ei, dar îi era mai presus de ceilalți, simțea că poate să facă ce vrea cu el, îl știa că e foarte simțitor și n-ar fi fost în stare să facă ori să zică ceva ce-l supără, s-ar fi simțit nenorocită dacă l-ar fi mîhnit.

Cum, Doamne, să mai rămînă el străin de dînsa cînd o vedea atît de cuminte, atît de dulce la fire, atît de îndemînatecă și atît de doritoare de a intra în voile lui?

Nu încăpea în mintea lui gîndul că s-ar putea ca el să nesocotească voința părinților săi și mai ales pe a bunicului său, care era protopop. Nu mai încăpea nici o îndoială, asta o știa și Persida, că la toamnă el are să se însoare, să se popească și să fie om cu rostul lui. Pîn-atunci însă? De ce oare să se lipsească de mulțumiri, pe care numai acum poate să le aibă și apoi nu le mai găsește toată viața lui? Ce ar fi putut să-l despăgubească? Ce perdea dînsa?

Nimic! Așa gîndea și Persida ea însăși. Deși era însă lucru neîndoios, ea se îndoia din zi în zi mai mult că el se va însura la toamnă, așa cum știa el. Judeca, nu cu mintea, ci cu inima ei, și-i părea peste putință ca el să-și poată călca pe inimă.

Ceilalți, care judecau cu mintea, erau și ei de aceeași părere, căci oamenii judecă după ceea ce văd cu ochii lor. În gîndul lumii nu mai încăpea nici o îndoială că nu are Codreanu să fie ginerele preutesei de la Buteni, și Mara făcea în toate serile socoteala, se tîrguia mereu ea singură cu sine și chibzuia cum s-o apuce ca să scape cu puțin de astă dată.

S-ar fi putut oare să nu meargă vestea și pînă la părintele protopop?

Trecuseră examenele, se-mpliniseră două săptămîni din vacanțe, dar băiatul tot nu se întorsese acasă. Tocmai acum întîrzia, cînd ar fi trebuit să alerge, cum au alergat ceilalți, care știau să spună ce-l face să-ntîrzie.

Părintele protopop era om mărunt și uscat, cu barba creață și de tot albă, dar iute, țeapăn și foarte sprinten pentru vîrsta lui. El nu știa ce va să zică răbdarea; viața lui toată a grăbit, acum însă ședea foarte liniștit în jețul lui și se scărpina din cînd în cînd la ureche. Tare ar fi voit să plece la Arad, ca să-și aducă nepotul, cum l-a mai adus și alte dăți, dar nu putea să se dumirească cum ar fi mai bine. Îi era greu, de tot greu, și de cîte ori venea să ia vreo hotărîre, se ridica puțin din jeț, apoi iar se lăsa înapoi.

„Cum or veni lucrurile, așa să vie! — zicea el în gîndul lui—tot nu pot eu să știu cum e mai bine!“

Ar fi voit să vadă fata și să se încredințeze, dacă e adevărat, că ea are, precum i s-a spus, zestre frumoasă.

Dar nu! Cum or veni, așa să vie!

Așa au și venit.

Băiatul s-a întors în cele din urmă acasă și era, parcă nimic nu s-ar fi întîmplat, tot ca mai înainte. La Buteni însă el n-a grăbit, și nici popa, nici protopopul nu-l zoreau să meargă. Voia să se ducă, dar au trecut trei săptămîni și nu s-a dus. Săptămîna a patra, în sfîrșit, a plecat, dar nu la Buteni, ci la bunicul său și de acolo la Arad.

„N-ai ce să-i faci!“ zicea protopopul, care era om bătrîn și slab la fire.

Popa însă, care era mai tînăr și mai cu vîrtute, s-a făcut foc și ar fi plecat în urma lui dacă nu l-ar fi oprit preuteasa, care era mamă și fiica protopopului.

Nici că era nevoie să plece.

Feciorul lui n-a stat decît o zi la Arad, apoi s-a întors foarte muiat la bunicul său, unde era tot acasă.

S-a dus fiindcă voia s-o vadă și să-i spună că n-a fost la Buteni și că nici n-are să meargă. După ce a văzut-o, însă, nu i-a spus nimic.

Ea știa că el are să vină; îl așteptase, și după ce s-a uitat în ochii ei, îi era rușine că n-a fost la Buteni și a luat hotărîrea de a se duce. De aceea s-a întors atît de curînd. Pe drum însă iar a început să simtă că nu poate să se ducă.

Nu mai ştia nici el ce vrea şi ce are să facă; ar fi voit ca cineva să-l siluiască, să-l despartă de Persida, care îi părea prea multă femeie pentru dînsul, prea stăpînă pe sine şi pe voinţa lui.

Şi era, în adevăr, stăpînă Persida. Încă din noaptea în care el îi sărutase mîna, ea îl socotea om slab, pe care poate să-l poarte după bunul ei plac, şi totodată om de o rară bunătate de inimă, care ţine mult la dînsa. Îi intrase încetul cu încetul în minte gîndul că el nu poate să trăiască fără de dînsa, şi o dulce mîngîiere sufletească o cuprindea cînd îşi dădea seamă cît de fericit poate să-l facă, fără ca să-şi dea măcar silinţa. De aceea ştia că el are să vie şi iar să vie şi iarăşi şi iarăşi... şi aştepta în linişte cum aştepţi răsărirea soarelui şi coacerea fructelor bătute de razele lui.

Toamna tîrziu, după ce bruma pişcase frunzele, ea şedea cu Anca la fereastră, amîndouă cu cusătura în mînă.

Trică intrase în două rînduri la ele. Era cuprins de un fel de neastîmpăr. Voia să-i spună ceva, degrab', cît mai curînd, dar numai ei, ca să nu afle şi Anca.

Persida ieşi, ca din întîmplare, după el.

— A venit Naţl! zise el. L-am văzut! Iar e aici!

— Ce-mi pasă mie?! răspunse ea supărată şi se întoarse în odaie.

Cu toate aceste, ea se uita des pe fereastră, în stradă.

Dac-a venit, el nu putea să nu treacă pe aici!

Tot ar fi voit să-l vadă.

Dar el nu trecea şi nu trecea. Se apropia timpul prînzului, şi el nu se ivea nici de la dreapta, nici de la stînga.

Poate că nu ştia că dînsa se afla tot aici.

Cînd le poftiră la masă, ea se depărtă cu anevoia, ca siluită, de la fereastră. La masă stătea ca pe spini, căci s-ar fi putut ca el să treacă tocmai în timpul cînd ea nu se afla la fereastră.

Era lucru de neînţeles!

Ce avea dînsa cu el? Stînd, după masă, iar la fereastră, ea-şi reamintea cele petrecute, se vedea stînd în fereastra deschisă, trecînd prin faţa măcelăriei, întîlnindu-se cu el pe pod, vorbind cu el în mijlocul nuntaşilor, şi iar o treceau fiorii, iar o cuprindea ameţeala, iar se simţea sleită de puteri, încît nu mai putea să-şi dea seamă despre ceea ce face ori vorbeşte. Se temea ea însăşi de sine.

„Doamne! — zise în gîndul ei — de ce vîntul a trebuit să izbească atunci fereastra?!“

Toate n-ar fi fost dacă fereastra aceea s-ar fi spart altă dată.

Era lucru de neînţeles!

Dar el nu se ivea nici de la dreapta, nici de la stînga, şi cu cît mai mult se apropia seara, cu atît mai viu îi era neastîmpărul.

„Uite — îşi zise ea — aşa ca mine acum trebuie să se simţă Codreanu cînd vine să mă vadă... Ah! Doamne, ce-ar simţi el cînd ar şti ce simt eu acum?!“

Ea tresări şi se cutremură în tot trupul, apoi se ridică şi se depărtă de la fereastră, cuprinsă de simţimîntul unei grele vinovăţii.

„Nu vreau!“ grăi ţinîndu-se iar drept şi cu capul ridicat.

Nu mai voia să-l vadă, vrea să nu mai voiască a şti dacă el trece ori nu; îi era greu să se stăpînească, dar durerea pe care o înfrunta îi părea dulce ca jertfa de spăşire, şi n-a mai mers la fereastră.

Şi totuşi sufletul îi era cuprins de o lină şi adîncă mîhnire. Perduse parcă ceea ce era mai frumos în viaţa ei, gîndul că nu se poate ca el să nu vie. S-a putut!

Seara, după ce s-a aşezat la odihnă şi nu putea să doarmă, ar fi voit să poată plînge. Dar de ce adecă să plîngă, cînd n-a fost nimic, n-are, nu poate să fie nimic între ea şi el? Şi-a făcut ea aşa, din senin, un gînd şi l-a perdut.

Ziua următoare era duminecă.

Dimineaţa a căzut brumă groasă, după răsărirea soarelui s-a lăsat negura, iar înspre ameazăzi soarele a risipit ceaţa şi cerul s-a înseninat. Era una din zilele de toamnă în care mereu îi vine omului să plîngă. Prin văzduhul curat şi proaspăt fluturau căzînd alene spre pămînt lungi fire de păiengeniş, iar de pe duzi se scuturau din cînd în cînd frunzele brumate.

— Hai să mergem la Păduriţă — zise Anca după masă — că n-o să ne mai ducem anul acesta!

— Să mergem, îi răspunse Persida. Dar adause peste puţin, în silă, fără ca să voiască: Să mergem numai noi.

Era departe pîn-acolo, aveau să treacă tot oraşul, deoarece crîngul orăşenesc se află tocmai la cealaltă margine.

Dar nu voiau nici ele decît să se plimbe, şi le era destul să se ducă şi să se întoarcă pentru ca plimbare să fie.

În crîng era multă lume, ca-n timpul răcoroaselor seri de vară, şi era ceva nespus de duios în fîşăiala frunzelor de plop de curînd căzute.

Venise şi el, şi umbla aşa singur pe una din cărările mai dosnice.

Era tot el, dar cu faţa oarecum buhăită şi bătută de vînt, cu părul lung şi încîlcit şi îmbrăcat în haine vechi şi soioase.

Persida, zărindu-l de departe, îl cunoştea numai de pe umblet şi după făptură, dar nu-l vedea cum este, ci cum îl ştia. Pe o clipă inima i se strînse; în clipa următoare însă ea-şi ridică capul şi-şi urmă drumul înainte ca şi cînd nimic nu s-ar fi ivit în calea ei. Puţin îi păsa dacă el o va vedea ori nu, ba voia ca el s-o vadă, ca să ştie că puţin îi pasă de dînsul.

Mergînd însă şi apropiindu-se şi văzîndu-l mai de aproape şi tot mai de aproape, ea a început să se moaie, să se înduioşeze, să slăbească şi mult ar fi dat să fie singură.

„Ah! săracul de el! zise ea în cele din urmă. Săraca de mama lui, ce-ar zice dacă l-ar vedea ce-a ajuns!“

Şi era parcă ea şi numai ea îi purta vina.

„Eu nu mai pot!“ zise ea, apoi iar îşi ridică capul.

— Uite! — urmă apoi adresîndu-se la Anca — e şi Naţl de la noi aici.

Anca ştia foarte bine cine e Naţl, fiindcă mult s-a vorbit despre dînsul atît în ziua nunţii, cît şi mai în urmă, dară n-ar fi fost în stare să-l cunoască şi era foarte mirată că Persida poate să stea de vorbă cu un om cum îl vedea acum pe Naţl.

Naţl se dete un pas înapoi cînd se pomeni fără de veste în faţa Persidei, care se uita cu ochi miraţi la dînsul. Îi era greu, şi-i părea bine, şi-i venea să fugă, şi-l năpădeau lacrămile.

— Ei comedie! vezi d-ta comedie! zise el în nemţeşte, rîzînd cu toată faţa lui cea atît de schimbată.

— Te-am văzut — grăi dînsa tot în nemţeşte — şi te-am cunoscut de departe!

— Şi eu te-aş fi cunoscut dacă te-aş fi văzut, oricît de departe ai fi fost.

Apoi nu mai ştiau ce să zică şi rămaseră uitîndu-se ea la dînsul, şi el în pămînt.

Doamne! de ce nu erau singuri!

Acum ştia şi dînsa de ce n-a trecut el pe sub fereastră, şi se uita la părul lui, care parcă atît de bine îi şedea aşa încîlcit cum era, şi la hainele lui, care parcă nu mai erau soioase.

— Rămîi acum aici? întrebă ea.

— Se înţelege! răspunse el. Adecă nu, ci trec la Timişoara, dar mai stau pe aici!

Doamne! De ce nu erau singuri!

— Adio! zise ea, întinzîndu-i mîna.

El se întoarse strîmtorat spre Anca, care nu ştia, precum se vedea, nemţeşte, şi, ridicîndu-şi cuviincios pălăria, îi zise în româneşte:

— Iertaţi, domnişoară. Ne cunoaştem cu domnişoara de acasă şi am fost foarte mirat s-o văd aici.

— Adio! grăi din nou Persida şi-i întinse încă o dată mîna.

El o luă, o strînse şi rămase tăcut şi nemişcat ca parul bătut în pămînt; abia după ce ele se depărtară, a pornit încet pe urma lor, mergînd cu ochii îndreptaţi mereu spre făptura ei înaltă şi mlădioasă.

Trecînd peste piaţa cea mare, ea încă de departe îşi îndreptă privirea spre biserica minoriţilor. Era tocmai timpul vecerniei.

— Să intrăm, te rog, pe o clipă, grăi dînsa.

Intrată apoi cu Anca în biserică, ea se stropi cu apa sfinţită, lăsă pe prietena ei într-o bancă şi se duse umilită în faţa unuia dintre altarele mici, în care un preot citea missa[1]; tăcută, căzu în genunchi şi-şi plecă cu inimă căită capul.

Iară Naţl, văzînd că ea intră în biserică, nu mai îndrăzni să-şi urmeze drumul.

VII

ZBUCIUMARE

— Ce stai aşa smerit ca Sfîntu Ioan de Nepomuc în capul podului? Ori du-te de te culcă, ori bea dac-ai venit la birt!

— De mine să nu vă doară capul! răspunse Naţl. Mă uit la voi, vă văd voioşi şi-mi trece timpul bine... Aş vrea şi eu să beau, că vinul nu e prost, dar dacă nu pot? dacă firea nu mi-l primeşte? Beţi numai înainte, că eu plătesc! Are Hubăr de la Lipova şi are şi Hubăroaie, adause el cu jumătate de gură, aşa, mai mult pentru sine.

Păcat că nu erau pe aci prin apropiere şi lăutari. I-ar fi chemat, ca veselia să fie deplină. Nu e lucru mai frumos decît să stai şi să priveşti cum oamenii se veselesc. Şi atît e de uşor să-i faci pe oameni veseli!... Un pahar şi încă unul... cîteva sunt destule.

Păcat că nu ţine nici asta cît lumea. De la un timp unul se moaie, altul începe să plîngă, iar altul se face hărţăgos şi răstoarnă mese... Înspre miezul nopţii Naţl nu mai putea să stea, dar nu-i venea nici să se ducă, precum îi zise prietenul, să se culce.

Păcat de aşa noapte liniştită, păcat de cerul cu stele şi de luna plină, păcat de tinereţele lui să le petreacă dormind! Era un atît de dulce neastîmpăr în inima lui, şi-l perdea dormind, iar mîne, poate, nu-l mai putea găsi.

Prea era mult frumoasă noaptea.

Şi cîte s-au schimbat în lume!

Atunci, în ziua de nuntă, noaptea era tot frumoasă, dar sufletul lui se zbuciuma în dureri grele. Se cutremura şi acum cînd îşi aducea aminte de ele. Prostii! Închipuiri de copil nepriceput!

Atît îi părea dînsa de frumoasă şi de adimenitoare, inimii lui atît de dorită, încît se-nţepenise-n mintea lui gîndul că nu e pentru dînsul cu putinţă repaosul sufletesc decît în apropierea ei, şi ştiind că nu poate să fie mereu aproape de dînsa, că trebuie să-şi rupă gîndul de la dînsa, s-a siluit pe sine şi s-a dus departe, ca să n-o mai vadă, să să piardă prin lumea cea mare şi s-o uite.

Sărac de sufletul lui! cît s-a mistuit el însuşi din sine.

Inima i se încleşta de cîte ori se gîndea la condica lui de călătorie.

Îl vedea pe Bocioacă, înalt şi uscat, stînd cu condica în mînă şi zicîndu-i cu asprime părintească: „Să nu umbli hoinar! să păzeşti cinstea breslei!“

De! altfel era scris în condica lui. A stat mai mult aşa în plimbate decît pe la stăpîn.

Degeaba! N-a fost el născut să fie măcelar. Şi nici n-ar avea, dacă e vorba, nevoie să fie. Are el şi altfel din ce să trăiască. Mare nedreptate i-au făcut cînd l-au luat de la şcoală: ce ar fi el acum!

Săraca de mama lui!

A vrut, ce-i drept, de dragul ei, să meargă pe la rude, dar n-a putut să-şi calce pe inimă. Ce are el cu ele? Ce să se mai lege de oameni, cînd e atît de bine să fii singur tu, de capul tău?

Greu de tot a fost, şi atît era acum de bine.

---

[1] *Missa* — liturghie (lat).

În turnul de la biserica minoriţilor şi dincolo peste Murăş, în cetate, sunase de mult un ceas, şi el se plimba înainte pe ţărmul Murăşului, mergînd cu apa, care, scăldată valuri-vălurele în revărsatul luminei de lună, pleoşcăia mereu în liniştea nopţii.

Mult era frumos şi bine!

„Da! — îşi zise el — e mai frumoasă chiar de cum fusese, mai matură, mai altfel, nu ştiu cum, dar nu e, la urma urmelor, decît o femeie care-ţi place fiindcă e făcută ca să-ţi placă.“

Îi era parcă nu mai poate să înţeleagă cum a putut s-o urgisească.

„Tu m-ai nenorocit! Tu m-ai făcut din om neom!“ De cîte ori, umblînd răzleţ prin lume, i le-a zis în gîndul lui aceste. Nu! ea nu! Dînsa era duioasă şi se uita la el cu ochii scăldaţi în lacrămi şi cu buzele pe jumătate deschise: era întîmplarea nenorocită la mijloc!

Asta trebuia să i-o spună ei.

Mumă-sa i-a trimis, ce-i drept, banii, ca să treacă pe la Sighidin la Timişoara, dar dacă s-a nimerit să treacă pe aici, mai putea să stea cîteva zile, aşa, în călătorie. Trebuia neapărat s-o mai vadă. Cum şi cînd? Asta numai dînsa putea s-o spună.

Pe la două ceasuri el se plimba prin faţa casei lui Claici şi era-n aer o atît de nespusă dulceaţă, încît nu-i mai venea să se depărteze. Parcă dînsa ştia că el se află pe aci prin apropiere şi se zbate în culcuşul ei ca pasărea prinsă în vîsc.

Nu! Persida dormea liniştită, perdută în visuri văratice.

Şi bine i-ar fi fost să doarmă mereu aşa şi să nu se mai deştepte decît după ce vor fi trecut toate.

Nu că era nenorocită, ci că era o nenorocire pentru alţii, asta o muncea pe dînsa cînd îşi dedea seamă cum s-a pomenit deodată între doi oameni, care ar trece voioşi prin lume dacă ea nu li-ar fi ieşit în cale.

Îi venea să fugă, să se ascundă, ca să i se piardă urma, şi iar vedea pe Naţl cu părul lung, cu subţirele, creţele şi-ncîlcitele fire de păr în barbă, îmbrăcat în haine soioase, şi inima ei sîngera.

Ştia ce trebuie să facă, fiindcă ştia ce voieşte Mara, muma ei!

Îi venea dar să intre în pămînt cînd vedea că Anca a simţit, a-nţeles parcă slăbiciunea ei şi se uită cu ochi scrutători şi miloşi la dînsa; un fior rece o cuprindea cînd se gîndea că de la Anca vor afla toţi ceea ce nimeni în lumea aceasta n-ar trebui să ştie.

Şi cu cît mai mult se silea să se ascundă, cu atît mai vîrtos se dedea de gol!

— Ce cu tine, Persido? Ce s-a întîmplat? întrebă Trică cam mirat.

— Ce să fie? Nimic! răspunse ea speriată.

El se uită lung în ochii ei.

— Tu ai văzut pe Naţl, Persido, ai vorbit cu el, îi zise apoi încet.

Ea se îndreptă şi-şi ridică capul.

— Da — răspunse — l-am văzut şi am vorbit cu el, dar asta nu e nimic!

— Lasă-l dracului pe neamţul acela! grăi Trică îndîrjit. Tu o ştii pe mama! Să nu-l văd pe aici, că dau de păcat.

— Nu fii nebun! zise ea. Ce am eu cu el?! Lasă-l să se plimbe; fă-te că nu-l vezi. O să vie o dată, de două ori, şi n-o să mai vie dacă va vedea că nu-l bagă nimeni în seamă.

Aşa trebuia să fie, şi aşa era şi-n gîndul ei. Cu o singură vorbă Trică îi luminase mintea şi-i întărise inima; putea să doarmă liniştită cînd atît de bine ştia că fratele ei şi mama ei priveghează şi n-o lasă să iasă din căile cele bune.

Ziua următoare era cu toate aceste neliniştită. Tot ar fi voit să ştie dacă el trece ori nu, şi o adîncă întristare o cuprindea cînd se ivea în mintea ei gîndul că el ar putea să plece mai departe fără ca să treacă pe aici. Era îndărătnic, un adevărat măcelar, care e în stare să taie-n carnea sa şi să se laude că nu-l doare. Cum s-ar fi putut să nu-l bage-n seamă, cînd atît de mare era mulţumirea de a-l vedea trecînd prin faţa casei?! Da, să vie, să treacă, dar fără ca Anca, fără ca Trică să-l zărească şi fără ca el să vadă că ea îl vede.

A şi trecut.

Dimineaţa, pe la nouă ceasuri, a venit şi s-a dus mergînd liniştit, cu ţigara-n gură, cu pălăria turtită-n cap, uitîndu-se drept înainte, ca şi cînd n-ar fi ştiut că trece pe lîngă casa în care se afla ea.

Iar peste vreun ceas s-a întors tot aşa.

Apoi nu s-a mai ivit decît abia pe la trei după-prînz şi s-a întors pe înserate.

Aşa azi, aşa mîne şi poimîne ca ieri, într-o zi ca în alta: Persida ştia cînd şi dincotro vine şi cînd şi dincotro se întoarce, ştia că el, sărac sufletul lui, numai la ea se gîndeşte, numai de dragul ei trăieşte şi rabdă zi şi noapte ca să poată trece în patru rînduri pe zi prin faţa casei în care se află ea.

Pînă cînd aşa?! Cum, Doamne, să n-ajungă din om neom?! Cum să nu se prăpădească?!

Joi era joi, şi vineri în zori de zi Mara avea, ca de obicei, să sosească la tîrg.

„Trică dragă, ieşi, te rog, şi spune-i ca să nu mai vie pe aici, mai ales mîne să nu treacă!“

Aşa ar fi voit Persida să-i zică fratelui său joi după-prînz, dar băiatul avea de lucru, fiindcă aşeza în lăzi marfa pentru ziua de mîne, şi nu putea să-l apuce singur, iar cînd l-a apucat singur, n-a mai putut să-i zică nimic.

Pe înserate, ca nealte dăţi, a sosit şi Mara, foarte voioasă, foarte ţanţoşă, cu nasul, cum se zice, pe sus. Se vedea cît de colo că i s-au întîmplat lucruri cu care poate să se fălească.

Nu-i vorba, de fete se cam ferea, dar seca Lena putea, trebuia chiar să ştie că e în tîrg cu protopopul şi că nu mai e mult la mijloc ca să s-ajungă cu vorba. Popa, ce-i drept, nu vrea odată cu capul, dar mai pune ea o mie, două şi se dă şi popa învins, cînd toţi ceilalţi sunt învoiţi. Chiar ieri fusese pe la dînsa părintele Isai, preotul de la Şoimoş, care e prieten din tinereţe al protopopului.

O! tare îi era Marei dragă fata ei!

Fata ei, săraca!

Vineri dimineaţa Mara, Claici şi Trică, cu alte două calfe, au ieşit la tîrg. Puţin în urmă au ieşit şi seca Lena cu Anca şi cu doi dintre ucenici, ca să cumpere varză şi verdeţuri pentru iarnă.

Persida rămase singură, nepăzită, neajutată de nimeni, părăsită ca vai de ea, şi se plimba prin casă şi-şi făcea de lucru şi se zbuciuma, şi inima îi bătea din ce în ce mai tare, sîngele îi zvîcnea din ce în ce mai des prin vine.

Erau opt ceasuri, opt şi un pătrar, opt şi jumătate, opt şi trei pătrări...

„Doamne! zise ea ridicînd amîndouă mînile — dar oameni suntem cu toţii. Aceleaşi ne sunt durerile: cum să n-avem milă unii de alţii?!“

Ea îşi luă cîrpa cea mare şi-o aruncă în cap, apoi, liniştită şi cu pas neşovăitor, ieşi din casă, din curte şi apucă la stînga, de unde ştia că are el să vie, ca să-i iasă în cale.

Sosind la colţ, ea îl zări în depărtare viind despre stînga, pe uliţa Morarilor, care taie pe cea din care dînsa venise şi trece la dreapta înainte, spre Murăş.

Zărind-o, el se înveseli şi îşi iuţi pasul, iară dînsa o luă în pas lin spre Murăş ca să-l scoată în răchiţişul de la capul uliţei, de unde se auzea tocănirea morilor.

Paşii lui răsunau tot mai cu apropiere în dosul ei, căci tot mai încet mergea dînsa şi tot mai zburiş venea el.

La marginea răchitişului el o ajunse, o luă de mînă şi, aşa ţiindu-se de mînă, înaintară în crîngul desfrunzit.

— Eu nu mai pot! zise ea frîntă.

— Ce nu mai poţi? întrebă el voios.

Persida se uită lung la el.

— De ce te-ai făcut atît de jerpelit? îl întrebă ea, cuprinsă de un fel de frică.

— Hmh! răspunse el rîzînd din toată inima. Ştii că e bine?! Jerpelit! Asta nu mi-a mai zis-o nimeni.

— Fiindcă altora nu le pasă!

— Apoi tocmai asta e, grăi dînsul. Ce-mi pasă mie de toată lumea aceasta, căreia nu-i pasă de mine?!

— Dar — zise ea mîhnită — omul trebuie să ţie la sine.

— Nu ţiu deloc! îi răspunse el uşuratec. N-am la ce să ţiu! De mine însumi îmi pasă chiar mai puţin decît de alţii. Umblu aşa răzleţ prin lume, şi oamenii, văzîndu-mă cum sunt, trec pe lîngă mine fără ca să mă bage-n seamă.

Persida iar se uită lung la el.

— De ce vorbeşti aşa! grăi dînsa înduioşată. Uite! pe mine mă doare cînd te văd aşa, şi-o mai fi-n lumea aceasta încă cineva pe care-l doare!

— Draga mea! grăi dînsul mişcat, apoi începu să se joace cu mîna ei, în vreme ce ea-şi stăpînea plînsul.

Doamne! atît de multe erau în mintea lor gîndurile, pe care nu puteau să şi le spună unul altuia.

— E de mult, urmă el într-un tîrziu, abia-mi mai aduc aminte, de cînd am plecat de acasă şi tot n-a trecut încă decît abia jumătate de an. Un an şi jumătate mai am încă să umblu aşa degeaba prin lume, numai şi numai pentru că aşa vrea tata şi mama, săraca, dacă mai vrea şi ea ceva. I-am scris că trec la Timişoara prin Sighidin, fiindcă ştiam că vine să mă întîlnească dacă-i spun că am să trec prin Arad. Iar acum mi-e frică să mă duc la Timişoara, fiindcă ştiu că vine şi acolo să mă vadă.

— Eu te rog să te duci cît mai curînd, îl rugă ea stăruitor. Uite! — urmă apoi deznădăjduită — eu nu mai pot; dacă te văd mereu trecînd, nu mai pot s-o duc aşa... şi nu e bine!... e o nenorocire pentru noi toţi!

— Am să mă duc — zise el grăbit — dar nu la Timişoara, ci undeva mai departe, fie la Vîrşeţ, fie la Sighidin. N-are asta să ţie tot aşa, nu se poate să ţie, căci ar trebui să mă prăpădesc. Are să treacă, şi atunci o să mă întorc la Timişoara.

Persida începu să tremure în tot trupul.

— Eu trebuie să mă întorc acasă — zise ea — şi te rog să mă laşi să merg singură.

Naţl era om de stat mijlociu; acum însă el se îndreptă în faţa ei şi părea cu un cap mai mare decît dînsa.

— Poftim! pleacă! grăi dînsul rece şi aspru, arătîndu-i drumul.

— Nu! nu! — zise ea gemînd — nu aşa! Vino, dacă vrei, cu mine, căci mie nu-mi pasă de nimeni!

— Nu! Te rog să pleci!

— Aşa nu pot pleca, grăi dînsa deschisă.

— Ştiam eu că nu poţi pleca, zise el rîzînd.

Persida simţi ca şi cînd i s-ar fi oprit deodată şi bătăile inimii, şi curgerea sîngelui prin vine şi i s-ar fi înseninat toată firea.

— Ştiai?! grăi dînsa cu glas limpede. Te-nşeli! Adecă ce crezi d-ta şi ce vrei cu mine? Că am slăbiciune pentru d-ta, asta o ştii: ai putut s-o vezi şi ţi-o spun şi eu, fiindcă nu e vina mea. A venit aşa fără de veste, cum vin toate nenorocirile. Atît e însă tot, şi mai mult nu poţi să ştii. Mi-a fost milă de d-ta; dar dacă d-tale nu ţi-e milă de mine, fă ce vrei, că şi eu tot numai ceea ce eu voiesc am să fac!

Grăind aceste, ea a plecat, tot cum ieşise de acasă, cu pas liniştit şi neşovăitor, iară el a rămas drept, cu capul ridicat, cu ochii ţintă-n urma ei, dar nemişcat din loc.

Şi mergînd înainte, ea nu se uita înapoi, dar urechea ei era aţintită îndărăt, că doară va prinde paşii ce se apropie şi tot mai mult se apropie.

„Grozavă femeie!“ zise el viindu-şi într-un tîrziu în fire.

„Urît om!“ zise ea după ce sosi acasă, apoi îşi acoperi faţa cu amîndouă mînile şi lacrămile o năpădiră, plînsul o înecă.

„Doamne! — strigă ea încleştîndu-şi mînile — ajută-mă, că eu singură nu mai pot!“

Apoi se îmbrăcă în pripă şi ieşi din nou, ca să meargă în tîrg, la mama şi la fratele ei.

VIII

DATORIA

Măruntă şi uşurică, smerită şi umlînd ca dusă pe sfoară, totdeauna aspră la vorbă şi la căutătură, dar blîndă şi duioasă la fire, Persida şi-o reamintea, o vedea în gîndul ei, o auzea ca în aievea zicînd:

„Nu, fata mea, lumea aceasta nu e pentru ca poftele inimii, ci pentru ca datoriile să ni le facem într-însa".

Şi ştia Persida care îi este datoria: asta o ştiu toţi oamenii în toate împrejurările.

„Mai întîi Dumnezeu, apoi părinţii tăi şi după aceştia ceilalţi binefăcători ai tăi".

Aşa zicea maica Aegidia.

Ştia Persida; e însă atît de greu a-ţi face datoria cînd nimeni nu te ajută, nimeni nu te sileşte, nimeni nu ţi-o aduce mereu aminte.

Era, sărmana de copilă, cuprinsă de spaimă aici în mijlocul acestei lumi, unde nimeni nu i se punea împrotivă. O, Doamne! cîte n-ar fi făcut ea dacă n-ar fi fost în apropierea ei Trică? şi ce a făcut cînd s-a văzut singură, de capul ei?

Nu! omul nu trebuie să fie niciodată singur.

Voia să meargă acasă, unde toţi o cunosc, toţi se simt în drept a-i sta în cale, unde privirile tuturora o mustră, unde nu poate să umble de capul ei.

Şi acum acolo în piaţă voia s-o spună aceasta, pentru ca muma ei să nu-şi poată da silinţa de a o îndupleca să rămînă.

„Acum! neapărat acum!" zicea şi mergea cu pas bine apăsat şi cu inima încleştată.

Era o nespusă răutate în inima omului aceluia, care rămăsese îndărătnic acolo pe ţărmul apei: ar fi voit şi ar fi şi fost parcă în stare să sară cu ghearele în faţa lui, ca să-i vadă obrajii plini de sînge roşu. Şi, totuşi, dacă acum, în clipele aceste, l-ar fi văzut, nu şi-ar fi putut stăpîni lacrămile, şi simţea c-ar fi căzut în genunchi la picioarele lui, ca să-i ceară ea lui, celui atît de vinovat, iertare, căci durerea de sine o muia, dar gîndul durerii lui o sfîşia şi o seca de puteri.

Trebuia să plece, să fugă, să scape.

Iar muma ei şedea ţanţoşă şi voioasă, cu masa plină de grămezi de struguri înaintea ei.

Putea să fie şi ţanţoşă şi voioasă.

Lasă că marfa ei, două care de prune brumării, un car de pere iernatice, optsprezece coşuri de struguri şi nouă ciubere de lictariu de prune, toată era vîndută, dar îşi găsise cumpărători pentru lemne şi pentru plute.

A pus-o Hubăr să ieie, mare vorbă, pădurea împărătească de la Cladova. Ce-i drept, Hubăr avea şi el tovarăş pe prietenul său Liubicek; deoarece însă el era în slujbă, iar Liubicek era chiar beamter, numai ei singuri ştiau de tovărăşie şi sarcina cădea întreagă asupra Marei.

Nu-i vorba, ştia dînsa că n-are să rămîie în pagubă cînd Hubăr îi este tovarăş; ba Liubicek îi făcuse şi contractul aşa ca să scape uşor cu el. Avea să plătească treizeci şi patru de mii de florini în patru ani. Zece mii plătise la încheierea contractului, şi ceilalţi avea să-i plătească tot cîte şase mii pe an. Mult bănet îi mai trebuia însă ca să taie pădurea, s-o facă stînjeni, să care stînjenii la Murăş şi să cumpere plute venite cu sare, ca să ducă lemnele la Arad. Mult bănet şi multă bătaie de cap pentru o biată de femeie ca dînsa, mai ales că Hubăr îi dădea banii numai cu împrumutare, şi luase de la el unsprezece mii pe lîngă şapte mii cheltuite de la dînsa.

Cînd s-a dus în pădure, a cuprins-o deznădăjduirea. Erau acolo lemne ca să scoată din ele şi de patru ori cele treizeci şi patru de mii; dar cum să le taie? cum să le care? cine să cumpere atîta păcat de lemne?

Acum, după ce-şi găsise cumpărătorii, ştia şi dînsa cum şi cine.

A adunat lemnele, pe care le găsise tăiate, le-a amestecat cu altele tăiate de curînd şi a făcut nu mai puţin decît opt sute treizeci de stînjeni, pe care-i avea aduşi pe cincisprezece plute aci la ţărmure. A luat de la Hubăr o scrisorică pentru căpitanul Mareck din cetate, de la Liubicek alta pentru Steueramt, de la maica Aegidia a treia pentru părintele guardian şi de la părintele Isai a patra pentru Consistoriu; a dat lemnele cu 8 florini şi cincizeci creiţari, pe cînd alţii le vindeau cu nouă, şi dac-ar mai fi avut o mie de stînjeni, i-ar fi vîndut şi pe aceia.

Iară plutele? Ce păcat că cumpărase numai atîte!

— Am — zicea Mara — să-l plătesc pe Hubăr, şi grija mea e ce fac mai departe!

De aceea era ţanţoşă şi voioasă.

Sprîncenele i se încreţiră cu toate aceste cînd zări pe fata ei.

Nu-i venea deloc la socoteală ca lumea s-o vadă aici, apoi era ceva nu a bine în felul Persidei de a păşi şi de a-şi ţine capul.

— Ce cauţi aici? Ce vrei?

— Mamă, vreau să mă duc acasă.

— Cum acasă?

— Astăzi, cu tine.

— Ai nebunit? Nu se poate. De ce? Ce s-a întîmplat?

— Nu întreba, că aici nu pot să-ţi spun. Trebuie: celelalte am să ţi le spun acasă.

Persida, chiar dacă n-ar fi fost cum era, în starea în care se afla, tot n-ar fi putut să treacă prin tîrg fără ca oamenii să se uite după ea. Erau mulţi ochii ce-o urmăriseră, şi acum ochii aceştia toţi erau îndreptaţi asupra mesei, unde dînsa schimba vorbe ce păreau foarte aspre cu muma ei cea de mulţi cunoscută.

— Pleacă de aci! grăi Mara aspru. Nu vezi că toţi se-nhoalbă la tine!

— Lasă-i să se uite — răspunse Persida — căci ochii sunt ca oamenii să vadă cu ei! Eu trebuie să plec.

— Nu se poate! Cum să vii tu în căruţă cu mine?!

— Mă duc!

— Dar nu te iau eu!

Persida se apropie de muma ei, apoi grăi încet, rar şi apăsat:

— Nu mai stau, că te cerţi cu mine. Eu îţi spun un singur lucru: Hubărnaţl s-a întors iar aici şi nu mă lasă-n pace. Gîndeşte-te!

Grăind aceste, ea se întoarse, ca să plece.

Mara apucă masa cu amîndouă mînile şi o zgudui de se răsturnară toate grămezile de struguri.

— Rămîi! zise ea. Spurcatul de neamţ!

— Nu pot să rămîn: d-ta vezi cum se uită lumea la noi.

— Singură nu te las! grăi Mara şi începu să facă iar la loc grămezile de struguri.

Şi totuşi nu putea să plece cu fata ei. Nu s-a mai pomenit ca ea să plece înainte de spartul tîrgului: aici o ştia lumea; aici o căuta cine voia s-o găsească.

Ceva mai sus erau şetrile cojocarilor.

— Du-te la Trică — zise ea — şi spune-i să meargă cu tine.

— Cu cît dai grămada de struguri? întreabă o jupîneasă, uitîndu-se cu coada ochiului spre Persida, care plecase spre şetrile cojocarilor.

— Zece creiţari, răspunse Mara.

— Să mi-i laşi cu opt.

— Ia-i şi adă banii!

Nu-i mai era ei acum să se tîrguiască. Încă atunci, pe pod, simţise că băiatul lui Hubăr a pus ochii pe fata ei; încă la nuntă o apucase ceva ca şi cînd ar fi o mare primejdie la mijloc; acum îi venea să răcnească de durere şi de necaz că nu poate vorbi, ca să-şi verse amarul.

Abia seara, după ce, sosită acasă, a rămas singură cu Persida, ea începu să se plimbe neastîmpărată prin casă, în vreme ce Persida îşi făcea de lucru puindu-şi hainele-n rînduială.

— Mai bine moartă! zise ea în cele din urmă, oprindu-se în faţa Persidei.

Persida tresări ca speriată din somn.

Plecase fără ca să ştie ce s-a făcut el, cu inima îndoită şi cu capul buimăcit, şi venise tot drumul de la Arad pînă la Radna într-un fel de ameţeală, iar acum îi venea să se întoarcă înapoi şi nu mai ştia ce vrea.

— Nu-ţi face, mamă, gînduri rele — grăi dînsa — că n-ai de ce să ţi le faci. Nu e nimic, şi de puţin cît a fost eu singură sunt vinovată.

— Nu-i adevărat! răspunse Mara. Îl ştiu eu pe tatăl său, care face tovărăşie cu mine ca să ia parte la cîştig, dar mă lasă singură la pagubă. Eşti proastă tu şi te-a scos din minţi.

— Nu! grăi Persida, dînd deznădăjduită din cap. Greu mi-ar fi dac-aşa ar fi; dar mai greu îmi este că l-am scos eu pe el din minţi. Eu nu l-am lăsat în pace! Ce aveam eu cu el?

Mara fusese pornită pe ceartă şi n-avea cu cine să se certe. Da! fata ei avea dreptate; cum să nu-l scoată din minţi cînd era atît de frumoasă, atît de deşteaptă şi atît de cuminte?

— Mîne dimineaţă — zise ea — ai să te duci la maica econoama. Se cuvine. Ea e cea dintîi: te iubeşte şi ţi-a făcut mult bine.

— Da, mamă.

— Şi să asculţi de ea.

— Da, mamă.

— Eu — zise Mara umilită în ea — sunt femeie proastă şi nu ştiu ce să-ţi fac, nici cum să te povăţuiesc. Am făcut ce am putut şi după cum mi-a fost priceperea; acum însă mi-a venit rîndul să mă uit în gura ta. Am şi eu gîndurile mele; dar tu n-ai să cauţi mulţumirea mea, ci fericirea ta, care mie-mi este mai dorită.

— Nu vorbi aşa, mamă, grăi Persida înduioşată.

Ar fi voit să se apropie de dînsa, ca să-i sărute mînile, să o îmbrăţişeze şi să-i sărute tîmplele, dar nu era obicinuită să facă asemenea lucruri.

Ar fi voit să-şi dea pe faţă inima şi gîndurile, dar se sfia.

Era muma ei femeia aceasta, şi parcă abia acum ajunsese a-şi da seamă că nu-i este străină şi că nu din simţimînt de datorie numai, ci din iubire curată umblă în voile ei.

— Eu nu pot să fac ce nu vrei şi tu. Dac-aş şti că mor, tot nu fac, zise ea cu ochii plini de lacrămi.

— Nu plînge — grăi Mara puindu-i lin mîna pe umăr — nu plînge, că mă împingi la păcat... Afurisit să...

— Nu! nu! strigă Persida şi-i luă mîna şi o sărută. Să nu rosteşti vorba, că e şi el om cu durere în suflet şi are mamă, care ar putea şi dînsa s-o rostească.

Ea îşi închise ochii şi rămase cîtva timp dusă cu gîndul.

— Într-o zi — urmă apoi liniştită — o suflare de vînt a izbit una din ferestrile de la chilia maichii Aegidiei şi a spart cîteva geamuri. Am alergat acolo şi l-am văzut pe el uitîndu-se uimit la mine. M-am

uitat şi eu la el, fiindcă nu-l mai văzusem, şi mi-a venit mai întîi să rîd, apoi să plîng de necaz. Maica Aegidia, intrînd şi ea şi văzîndu-l, m-a dat iute la o parte. Acum ştiu de ce, dar atunci mi-am făcut de lucru prin casă şi, după ce maica Aegidia a ieşit, am deschis, ca să-i fac lui în pizmă, fereastra din faţa măcelăriei şi am stat în ea,ca să-l văd şi să mă vadă. Iară el, mamă, mi-a făcut semn să închid fereastra: tu vezi că el nu e de vină.

— Nici tu nu eşti, o molcomi Mara. Prea erai copilă fără pricepere ca să ştii ce faci.

— Nepriceperea — întîmpină Persida — este şi ea o vină dacă alţii sufăr pe urma ei. Dar nu era numai nepricepere; fiindcă îl văzusem mai cuminte decît mine, îmi era ruşine de mine însami şi mi-am călcat pe inimă de nu m-am mai apropiat de fereastră. De Paşti, însă, cînd a venit Trică să mă ia, m-a apucat iar ciuda, şi ca să-i fac în pizmă, n-am ţinut drumul drept, ci am ocolit prin faţa măcelăriei, ca să mă vadă.

Mara începu să rîdă. Degeaba: Persida era tot ca în copilăria ei; avea cu cine să semene.

— A doua zi, de Paştile lor — urmă Persida — ne-am dus cu Trică să culegem viorele. Plecaserăm spre Şoimoş; eu însă am schimbat drumul şi l-am luat pe Trică pe la Lipova, ca doară-l voi întîlni pe Naţl pe undeva. L-am şi întîlnit, precum ştii, pe pod, cînd ne întorceam acasă.

Mara începu să se neliniştească.

— Dar cum v-aţi înţeles — întrebă ea — ca să plece şi el la Arad?

— Nu ne-am înţeles. Eu nu ştiam că e şi el la Arad; el nu ştia că am venit şi eu acolo: s-a nimerit să te vadă cînd ne întoarceam cu nunta de la biserică, a dat cu socoteală că sunt şi eu cu d-ta şi a venit, precum ştii, şi el — aşa nepoftit — la nuntă.

— Ce va să zică întîmplarea! Vine aşa cîteodată de nici n-o bagi în seamă, şi abia tîrziu te pomeneşti că e lucru mare.

— Cînd a văzut că te superi, şi-a luat inima în dinţi şi a plecat de la Arad...

— Sărmanul băiat!

— Îl uitasem aproape, cînd Trică a venit să-mi spună că iar s-a întors. Uite! el n-a venit să mă vadă; eu însă nu m-am putut stăpîni şi duminecă, ziua fiind frumoasă, am ieşit cu Anca la plimbare, că doară-l voi întîlni...

Mara se făcu mai neliniştită. Sărmana ei fată: ce păcat a căzut pe capul ei.

— De unde ştiai tu unde ai să-l găseşti? întrebă ea.

— De unde ştiam? răspunse Persida. Nu ştiam, dar m-am dus aşa la un noroc în Păduriţă şi l-am văzut acolo plimbîndu-se singur. El nu m-a văzut; aş fi putut dar să trec înainte; m-am dus însă la el, ca să vorbesc cu dînsul. D-ta vezi că eu sunt de vină!

— Nu eşti — zise Mara — cum să fii? S-a întîmplat să-l vadă Trică şi să-ţi spună. S-a întîmplat să fie zi frumoasă; s-a întîmplat să-l întîlneşti: aşa au venit lucrurile, şi tu n-aveai ce să faci.

Persida dete din cap.

— Nu! am voit cu tot dinadinsul, zise ea. Asta eu o ştiu mai bine decît oricişine. Tu-l ştii cum era la casa părinţilor lui: cu obrajii rumeni, cu mustăcioara linsă, cu părul neted de i se vedea de departe cărarea, cu şorţul totdeauna curat. Acum era cu părul lung şi nepeptănat, cu barba încîlcită, cu faţa buhăită, cu o pălărie turtită în cap şi cu hainele purtate şi soioase, un om care petrece nopţile prin birturi şi adoarme îmbrăcat. Alta ar fi fugit, poate, de el: eu am alergat la dînsul.

— Săracul băiat! grăi Mara înduioşată.

— Luni apoi — urmă Persida — a trecut în patru rînduri prin faţa casei lui Claici, marţi tot aşa, tot aşa mercuri şi joi. Eu voiam să nu-l bag în seamă, dar astăzi, după ce aţi plecat cu toţii la tîrg, nu m-am mai putut stăpîni, ci i-am ieşit în cale, ca să-l întîlnesc. Nu mai pot, mamă: mi-e milă de el şi mă mustră cugetul!

— Vai de sufletul lui! grăi Mara suspinînd.

— Cum a rămas el? urmă Persida deznădăjduită. Ce face el acum? Ce are să facă mîne? Cum are să-şi petreacă zilele vieţii? O să afurisească ceasul rău în care m-am ivit în calea lui, ca să stric tot rostul vieţii lui!

— Nu, fata mea, zise Mara liniştită. Aşa vin lucrurile în lumea aceasta: pleci în neştiute şi te miri unde ajungi; te-apucă — aşa din senin — cîteodată ceva, şi te miri la ce te duce. Omul are data lui, şi nici în bine, nici în rău nu poate să scape de ea; ce ţi-e scris are neapărat să ţi se întîmple; voinţa lui Dumnezeu nimeni nu poate s-o schimbe.

Persida îşi ridică capul şi, răsuflînd uşor, se uită cu ochi înveseliţi la mama ei.

— Lasă-l — urmă Mara — nu te gîndi la el, nu-ţi munci sufletul pentru dînsul; cum i-ar fi, aşa să-i fie; tu cu norocul tău, şi el cu al lui: Dumnezeu a vrut să te lase cum eşti, şi dacă nu te-a făcut Dumnezeu pentru dînsul, e nenorocirea lui, dar nu şi a ta!

— Dar dacă m-ar fi făcut, mamă?! strigă Persida.

— Nu! nu! răspunse Mara cu hotărîre îndîrjită. Asta nu se poate! Dumnezeu ştie — urmă ea mişcată — cît m-am gîndit eu la voi, cît am ostenit pentru voi, cu cîtă inimă v-am purtat de grijă, şi nu poate să mă pedepsească atît de aspru. Dacă te-aş vedea moartă, ar fi pierdută toată bucuria vieţii mele, dar aş zice c-au mai păţit-o şi alte mame ca mine şi m-aş mîngîia în cele din urmă. Neam de neamul meu nu şi-a spurcat însă sîngele! strigă ea cu ochii plini de lacrămi. Şi mie mi-e milă de el şi de mama lui, dar îmi eşti dragă tu şi nu se poate!

Grăind aceste, ea îşi îmbrăţişă fata şi-i sărută ochii şi fruntea şi părul din creştet, ca odinioară, de mult acum, cînd era copilă mică.

— Iartă-mă, mamă, mama mea cea dragă şi scumpă şi bună, iartă-mă — zise Persida cu glasul înăbuşit de plîns — şi spune-mi tu ce să fac.

IX

INIMA, SARACA

E mare stăpîn ruşinarea, şi om să fii ca să nu i te pleci dacă o cunoşti.

Codreanu crescuse ca viţelul ce suge la două vaci, Pavel la casa părinţilor săi şi Păvăluţ dincolo, la bătrîni, n-avuse dar cum şi cînd să înveţe a-şi călca pe inimă, ca să mai facă şi ceea ce vor alţii. Tatăl său, popa, se plîngea adeseori că bătrînii îi strică copilul, o făcea însă şi el mai ales pentru ca să se dezvinovăţească pe sine că prea îl lasă în voile lui.

— De! ce să-i faci, dacă l-au nărăvit bătrînii!

Aşa zicea el şi acum. Era foarte supărat, dar nu atît pe fiul său, cît pe socrii, care prea erau slabi, şi dacă era vorba, nici că se simţea el destul om ca să-l scoată pe Pavel din ale lui. Ar fi trebuit s-o înceapă mai de curînd: acum era prea tîrziu.

Era însă în lumea aceasta ac şi pentru cojocul lui Păvăluţ.

Protopopul, deşi se zicea al Butenilor, nu era cu şederea la Buteni, ci în satul lui, unde avea casă şi avere frumoasă, pe care de dragul protopopiei n-ar fi părăsit-o.

Acolo trebuia să te duci dacă aveai vreo treabă cu protopopul.

— Eu zic — grăi Gheorghe al lui Baltă — că ar fi cu cale să mergem la protopopul, ca să vedem ce-i şi cum.

Gheorghe al lui Baltă era jurat în Buteni şi om cu multă greutate: cînd vorbea el, aveai pe ce să te întemeiezi.

— De! — răspunse Ioviţă al lui Borleu — tocmai afară din cale n-ar fi, asta o zic şi eu. Oameni suntem şi noi şi trebuie să ne ştim la un fel.

— E tunsă, ori e rasă! îl întrerupse Gheorghe, rostind vorbele rar şi domol.

— Tunsă, ori rasă: s-o ştim, urmă Ioviţă. Dar e lucru cam greu să te duci aşa — ţop! — în casa omului.

— De ce-ţi vorbesc eu tocmai ţie? grăi Gheorghe. Tu eşti ctitor bisericesc şi ai totdeauna cîte ceva de pus la cale cu protopopul. Noi mergem în altă treabă.

— Aşa mai da!

— Vom vedea noi apoi cum şi în ce fel, urmă Gheorghe. Să fim o dată acolo, apoi grija noastră: te mai uiţi în ochii omului; îţi mai dai seamă cum te pofteşte să şezi şi cum te întreabă de cei de acasă; n-ai nevoie de vorbe ca să te înţelegi, cînd te poţi înţelege, iar dacă nu te poţi, ai înţeles destul şi ştii cum stai.

Aşa au şi făcut.

S-au îmbrăcat amîndoi de sărbătoare, Gheorghe a ales doi curcani frumoşi, iar Ioviţă a pus în fundul căruţei un butoiaş de rachiu de prune, dar rachiu cum numai la dînsul puteai să-l găseşti, şi au plecat la protopopul, ca să ceară voie pentru împrejmuirea cu scînduri a cimitirului.

Protopopul vedea bucuros oameni la casa lui, deşi acum mai ales dacă nu erau de la Buteni: asta a simţit-o Gheorghe îndată ce-a dat ochi cu stăpînul casei şi mai ales cu stăpîna, care li-ar fi dat, dacă ar fi atîrnat de dînsa, voie să-şi împrejmuiască cimitirul fie chiar şi cu ziduri de piatră, numai să plece cît mai curînd.

Prea îi păreau aşezaţi, cumpăniţi la vorbă, oarecum călare pe Ducipal oamenii aceştia.

Ar fi şi plecat fără multă zăbavă dacă nu s-ar fi nimerit ca nepotul protopopului să fie şi el aci.

Era Păvăluţ al moşului şi stătea ca pe spini.

Nu era chip să se mai stăpînească Gheorghe, care-l vedea şi i se uita în ochi şi dedea cu socoteală că nu se simte în largul lui.

— Ei! — întrebă el — cînd mai vii pe la noi? E cam de mult de cînd n-ai fost, şi oamenii se uită toate duminecile în strană, ca să te vadă.

Păvăluţ era om, cum se zice prin partea locului, cam albineţ şi avea subţire de tot pieliţa pe obraz: cînd roşea, se vedea rău de tot că se cam ruşinează.

— Am să viu, zise el. S-a nimerit aşa că nu m-am putut duce pînă acum, dar am să merg.

Nu era în gîndul lui să meargă, dar acum, în fața acestor oameni, era peste putință să spună că nu se mai duce.

— Uite — grăi Gheorghe — să vii acum cu noi. Poimîne e duminecă și-o să se bucure toți poporenii dac-or ști că ai venit.

O să se bucure toți poporenii! Mare lucru! El știa că-n adevăr o să se bucure: îi cunoștea bine pe oamenii aceia, și acum, în clipa aceasta, îi părea peste putință să nu se ducă.

— Acum nu pot, răspunse el.

— De ce adecă să nu poți dacă vrei? îi zise Ioviță.

— Uite! — adăugă iar Gheorghe — îmi faci mie cinstea să stai cîteva zile la casa mea.

Păvăluț se uită strîmtorat la moșu-său, ca să spună el de ce adecă nu poate chiar acum să se ducă. Bătrînul însă era slab în fața nepotului său, care era un singur om; cum oare ar fi putut să fie tare în fața unui sat întreg? De! așa numai, cu una, cu două, nu se cîștigă inimile oamenilor: el știa cît li-a umblat în voie, și nu putea să și-i înstrăineze acum, după ce vedea că ei țin, dacă e vorba, mai mult la nepotul lui decît la fata preutesei.

— Să te duci! zise el. Cînd om ca dumnealui te poftește-n gazdă, ai să le lași toate la o parte și să te duci.

Gheorghe zîmbi pe sub mustață: vedea că bine-a apucat-o și bine-a adus lucrurile, iar mai departe grija lui era.

Păvăluț a plecat cu dînșii, s-a dus, a tras la casa lui Gheorghe al lui Baltă, și parcă toate erau cum altfel nici că s-ar fi putut. Încă pe drum se obicinuise cu gîndul că nu se poate parohie mai frumoasă decît cea din Buteni, mai ales cînd poporenii te vreau și fără de fata preutesei. Nu-i vorba, cînd ai moș protopop și nu ești de acasă tocmai sărac, poți s-ajungi popă și fără ca să te vrea satul, dar tot e mai bine să te voiască, fiindcă cu poporenii-ți petreci zilele vieții și vlădica ține și el să fie într-un gînd cu poporul.

Era, cu toate aceste, foarte greu să te știi în același sat cu preuteasa și cu Maria, fata ei, și-i venea lui

Păvăluț să fugă de cîte ori se gîndea că are-n biserică să dea ochi cu ele.

Asta o știa și Gheorghe.

— O să se supere — îi zise el sîmbătă pe la prînz — preuteasa pe mine că mi-ai făcut cinstea de a veni la casa mea. Nu-i vorba, puțin îmi pasă. Supărarea vine și trece, iar noi tot oameni rămînem. Dar tot n-ar fi rău să mergem și pe la ea, ce zici?

Ce putea Codreanu să zică!?

Știa și el că trebuia să meargă; așa, de capul lui, n-ar fi fost însă-n stare să se ducă: îi părea dar bine c-a dat de cineva care-l duce cu de-a sila.

Și nici c-avea, dacă e vorba, de ce să se sfiască.

Preuteasa era numai preuteasă și nu putea să vorbească decît umilită cu nepotul protopopului; iar Maria, fata ei, era o gîscă, de care pe el puțin avea să-l doară capul.

Ce-i drept, de la Crăciun n-o mai văzuse, dar de atunci și pîn-acum tot nu s-a făcut ea femeie deplină. O fetișcană cam răsărită, dar subțire ca un șarpe, cam oacheșă, cu ochii mărunți, care rîd și plini de lacrămi, în vreme ce preajma gurii e croită pe plîns.

Ce știa, ce putea dînsa să înțeleagă? Era destul să te uiți în fața ei pentru ca s-o faci să plîngă, și nu o dată a glumit el cu lacrămile ei. Acum însă n-ar fi voit să le vadă, și numai de ele se temea.

Cînd colo, ce să vezi?

Pe cînd el intra cu inima încleștată la casa preutesei, Maria cînta veselă de răsuna toată curtea, și nu cînta rău. Ce va fi visat, ce nu va fi visat peste noapte, era foarte voioasă, parcă a ei era lumea toată, încît preuteasa se simțea oarecum rușinată și mult ar fi voit să îi poată zice lui Codreanu: „Iart-o, că ea nu știe nimic".

Fiind însă că asta nu putea s-o facă, a grăbit la ușa odăii, ca să-i spună fetei cine vine, apoi și-a pus hainele-n rînduială și a ieșit în capul scării, ca să-și primească oaspeții — foarte umilită, așa cum o știa Codreanu.

— Frumos lucru! strigă Maria, care se ivi în dosul ei. Noi te aşteptăm cu plăcinte, şi d-ta cine ştie pe unde vei fi umblat!

Preuteasa simţi că i se ridică sîngele în obraji.

Tot aşa şi Păvăluţ, cel cu obrazul subţire.

Degeaba! nu ştia ce să-i răspundă.

— De! — grăi Gheorghe — pe oamenii buni şi aici, şi aiurea tot cu plăcinte-i aşteaptă!

Apoi intrară în casă, se întrebară de sănătate şi Maria se duse ca să aducă rachiu şi pîne, după cum e obiceiul de primire în partea locului.

Preuteasa nu putea să-şi dea seamă cum vin lucrurile şi cum are să prindă vorba. Ştia că Gheorghe a fost cu Ioviţă pe la protopopul şi dedea cu socoteală că ei l-au adus pe Codreanu, dar nu putea să înţeleagă cum stau lucrurile.

Codreanu tot ca dînsa.

Ochii lui şi mintea lui erau numai la Maria. Nu poate că cine ştie ce, dar se mira şi se minuna cum poate cineva să se schimbe într-un timp aşa de scurt aşa de tare. Nu-i vorba, ochii îi rîdeau şi acum şi preajma gurii îi era croită tot pe plîns; pare însă că acum tot n-ar fi putut s-o facă să plîngă. Prea era voioasă, şi oarecum nu tocmai proastă.

E însă lucru ştiut că femeile se schimbă foarte uşor, nu numai aşa din Crăciun pînă în toamnă, ci pînă chiar şi din o clipă în alta.

Cînd ea află că Codreanu e în gazdă la Gheorghe şi n-a venit ca să stea, ca alte dăţi, ci numai ca să dea bună ziua, gura ei se croi pe rîset, iar ochii ei erau puşi pe plîns.

— Asta nu se poate, zise ea. Te ştiu eu pe d-ta: iar mă minţi, ca să mă necăjeşti şi să mă faci să plîng. Să nu mă crezi însă că sunt şi acum tot atît de proastă ca atunci. Ei bine! nu te cred şi n-am să plîng! zise ea cu îndărătnicie, şi lacrămile, păcătoasele de lacrămi, o năpădiră, încît nu-i rămase decît să iasă ruşinată din casă.

Preuteasa ar fi voit să intre în pămînt.

Tot aşa Codreanu.

În zadar! Fata avea dreptate: ce-o să zică lumea dacă el nu stă la dînşii?!

Gheorghe şedea ţeapăn şi tignit în scaun şi zîmbea aşa pe sub mustaţă, uitîndu-se cînd la el, cînd la ea.

— Dacă-i aşa — zise el în cele din urmă — apoi să mai treacă şi de la mine; n-ai ce să-i faci; are întîietatea : eu te las aici.

A şi rămas Codreanu, ca alte dăţi: aşa trebuia să fie.

Nu e lucru mai urît decît femeia plîngăreaţă: dac-o iei cu binele, se înduioşează de o trec lacrămile, iar dacă-i vorbeşti verde făţiş, vai de lume. Nu mai ştii cum s-o iei şi cum să umbli cu ea: te moaie-n lăcrămi de-ţi perzi tot rostul.

Era ruşinat de silinţele ce-şi dedea preuteasa ca toate să i le facă pe plac şi de bucuria copilărească ce se oglindea-n ochii plînşi ai Mariei, iar ziua următoare îi venea să plîngă în faţa bisericii pline de oameni, care se uitau la dînsul rîzînd cu părere de bine.

Doamne! ce fericit ar fi putut el să fie dacă n-ar fi fost acea noapte de nuntă! Şi totuşi...

Aici în biserica plină de oameni, în faţa altarului, căruia-şi închinase viaţa, făptura cea înaltă a Persidei se ridica deasupra tuturora şi pretutindeni se iveau ochii ei deschişi şi limpezi. Era în ochii aceia ceva atît de liniştit şi de senin, o voire atît de neîndoioasă, încît sub privirea lor trebuia, parcă, să se aline furtuna mării, să se potolească para mistuitoare a focului: cum ar fi putut el, om neajutorat, să iasă de sub stăpînirea lor?

După Heruvim, cînd preotul a ieşit cu darurile, el şi-a plecat mai umilit decît de obicei capul spre pămînt şi a stat cu ohii închişi, perdut oarecum în sine însuşi.

Simţea, ca niciodată mai înainte, că el nu mai poate să facă ceea ce dînsa nu voieşte, şi o nespusă înduioşare îl cuprinse cînd se gîndi la Maria, care era atît de subţirică, de fragedă, atît de dulce la fire şi de obidoasă.

„Nu! — îşi zise el — nu te lega la nimic, că nimic nu mai poţi.“

Era o mişelie c-a venit aici cînd se ştia legat încît nu se mai poate dezlega. Dacă Persida ar fi ştiut că el a venit fără de voia lui aici şi n-are în el destulă vîrtute ca să se hotărască la un fel, l-ar fi despreţuit ca pe un nemernic.

Şi totuşi Maria era aici, iar Persida departe, şi el nu era în stare să plece de la Buteni, aşa cum voia, cît mai curînd: îi sîngera inima cînd vedea cum tremură Maria cînd stă aproape de dînsul şi cum ochii ei se croiesc în toată clipa pe plîns şi iar rîd în răsfăţare.

„Ori sunt, ori nu sunt om!“ îşi zise el luni după prînz.

Trebuia să plece la Arad.

Nu! Nu la Arad!

Peste dealurile care despart valea Crişului de a Murăşului nu era drum de care, dar oamenii treceau pe poteci bătute, şi el putea să facă pe un cal bun în timp de vreo patru ceasuri drumul pe la Chisindia şi peste Văsoaia la Conop, în valea Murăşului, de unde nu mai avea decît un ceas bun pînă la Şoimoş.

Iară cal găsea el la Buteni.

Aşa trebuia să facă dacă era om: la părintele Isai, cu părintele la Mara şi cu Mara la Arad. Să se aleagă odată într-un fel.

Nu mai erau, cînd el a plecat, decît vreo trei ceasuri pînă în seară, dar ziua era frumoasă, luna, deşi pe scăzute, se ivise pe cer, şi nu apunea decît după miezul nopţii, iar calul era puternic şi iute: omul adevărat vrea şi face.

Dus de gîndul acesta, el trecea grăbindu-şi calul printre pădurile cu frunziş pişcat de brumă, ici verde de stejar, colo galben de tei şi apoi roşu ca sîngele de taur, iar după ce s-a întunecat, aceeaşi lună, în razele căreia se plimbase Naţl pe ţărmul Murăşului, îi lumina şi lui calea.

Lungă, cotită şi anevoioasă cale.

Nu e lucru mai urît decît să treci aşa singur şi călare pe un cal iute prin mijlocul unei lumi pustii: ţi se răscoleşte oarecum tot sufletul şi ţi-e în cele din urmă parcă nu-ţi mai poţi da seamă dacă e în aievea ori visezi numai ceea ce ţi se întîmplă. Obosit de drum şi

de singurătate, el nu mai ştia desluşit unde şi cu ce gînd se duce şi toate i se păreau ca prin minune. Auzise de atîte ori vorbindu-se despre farmecele babelor, care te fac să zbori călare pe ujog unde te cheamă ursita, şi acum simţea că nu se duce nici el, ci e dus.

Cuprins de simţămîntul acesta, el se simţea atît de uşor, încît îi părea oarecum rău cînd a început să audă lătratul cînilor din Şoimoş.

În fire nu şi-a venit însă decît la casa părintelui Isai; abia acum s-a încredinţat că degeaba a făcut drumul cel lung, căci el şi aici tot el însuşi rămînea: nu era în stare să bată la poartă, şi-i părea bine că e noapte şi nu-l vede nimeni.

„Nu! zise el. Treaba aceasta pot eu s-o fac şi fără de părintele Isai.“

Fără de Mara nu-i venea să meargă la Arad; dar fără de părintele Isai putea să vorbească cu Mara. Nu era nevoie să mai ştie şi el.

Porni dar înainte spre Radna, ca să stea peste noapte la vreunul din birturile din apropierea mănăstirii şi să meargă apoi, ca mîne dimineaţă, el singur la Mara.

La birt, unde nimeni nu-l cunoştea, putea să intre fără de sfială, să lase calul în grija vreunui argat şi să ceară ceva de mîncare, căci era flămînd hămisit.

— Cunoşti d-ta pe Mara? întrebă el pe slujnica ce-i aşternea masa.

— Cum să n-o cunosc? Şade numai aci, a patra casă.

— Nu ştii, e acasă?

— Alaltăieri s-a întors cu fiica ei de la Arad, răspunse slujnica.

Codreanu simţi că-i trece ca un fel de junghi prin inimă şi că i se taie vinele de la picioare.

— Cum? întrebă el. Persida e aici?

— Nu — răspunse slujnica — s-a dus chiar alaltăieri la călugăriţe.

Era o adevărată făcătură: Persida aici! De ce a venit? de ce n-a rămas acasă, ci s-a dus la mînăstire? Ce s-a întîmplat?

Era flămînd şi s-a sculat nemîncat de la masă; era obosit de drum şi s-a dus să se mai plimbe pe ţămul Murăşului.

Fusese, de cînd ştia că dînsa se află prin apropiere, cuprins de un fel de ferbinţeli, şi plimbîndu-se cu paşii iuţi pe ţărmul rîului, resimţea mulţumirile fără de seamăn pe care le avuse în apropierea ei. Ah, ce femeie!... ce fiinţă! Ce adimenitor îi era zîmbetul, ce dulce supărarea, ce uşor curgeau vorbele de pe buzele ei, ce nesecat îi era sufletul! Şi totuşi abia acum îşi dedea seamă că el n-a vorbit niciodată deschis cu dînsa. Se deprinsese încetul, cu încetul, cu gîndul că are să-şi petreacă toată viaţa în apropierea ei, că altfel nu este cu putinţă, şi a şi voit în nenumărate rînduri să i-o şi spună aceasta. Era însă în tot felul ei de a fi ceva ce te stăpînea, încît nu puteai să-i spui decît ceea ce dînsa voia. Te-nţelegea de mai nainte şi-ţi răspundea fără de vorbe. Astfel el nu se mai îndoia că şi dînsa voieşte, şi totuşi acum simţea că nu e în stare să-i vorbească fără de încungiur: ar fi trebuit să fie la mijloc cineva care să-i vie-ntr-ajutor şi să deschidă vorba.

Avea tată şi mamă, bun şi bunică, rude şi prieteni, era iubit de o lume întreagă, şi acum se simţea singur şi părăsit de toţi şi stetea sperios în drum ca puiul care s-a perdut de cloşcă; el însuşi rupsese toate legăturile, se desfăcuse de toţi ai lui şi nu mai era cine să-i vie într-ajutor.

Dimineaţa s-a sculat pe cînd se mijea de ziuă. Ştia că Mara pleacă foarte de dimineaţă şi ţinea s-o găsească acasă; şi totuşi el îşi făcea de lucru şi parcă ar fi dorit în fundul inimii lui ca să vie prea tîrziu la casa ei.

Aşa a şi fost: portiţa era încuiată.

S-a dus cu inima încleştată la pod, unde ştia c-ar putea s-o găsească. Nu era nici aici. El o vedea însă din jos de pod, la depărtare de cîteva sute de paşi, unde oamenii încărcau lemne pe plute, dar nu s-a dus la ea. De ce să meargă? Tot era mai bine, mai uşor, mai firesc să vorbească mai nainte cu Persida.

A plătit dar omului pe care l-a găsit acolo creiţarii şi a trecut podul.

Iar acum îi venea să se întoarcă iar înapoi la Buteni.

Trecuseră opt ceasuri. Cum putea el să sune acum, la un timp atît de nepotrivit. Era peste putinţă să i se dea voie de a vorbi cu dînsa.

El îşi luă inima în dinţi şi sună.

— Ce doriţi? îl întrebă sora bătrînă, înaltă şi slabă, care se ivi în uşă.

— Aş putea, vă rog, să vorbesc cu domnişoara Persida Bîrzovanu? întrebă el.

— Domnule, acum nu se poate, îi răspunse sora. Şi — adause ea — nici nu ştiu cine sunteţi d-voastră.

El scoase din portofelul său un bilet de vizită şi i-l dete.

— Să spuneţi — îi zise — domnişoarei c-o rog să mă vestească dacă şi cînd voi putea s-o văd.

Sora îl pofti să se aşeze şi să aştepte, apoi încuiă uşa şi se depărtă.

Persida se afla în bucătărie.

Ea nu venise la mînăstire cu gîndul de a rămînea aici, dar a găsit-o pe maica Aegidia făcînd proviziune de compoturi pentru iarnă şi era peste putinţă să nu pună şorţul ca să-i dea ajutor. Seara apoi, cînd era vorba să se întoarcă acasă, îi era foarte greu să plece. Se simţea atît de bine aici, unde a crescut şi unde toate o potoleau şi-i dădeau tărie.

A iubit totdeauna pe maica Aegidia, dar încă nu ştiuse c-o iubeşte: acum ar fi voit să şadă la picioarele ei şi să-i sărute mînile. Nu mai era cum a fost, şi parcă se lumina toată mînăstirea cînd ochii lor se întîlneau.

„O adevărată minune“, aşa zicea maica Aegidia în gîndul ei. Se potolise neastîmpărul copilăresc şi năvălnicia adeseori sălbatică, şi fata ei era aşezată, înţeleaptă şi duioasă, un adevărat giuvaer de femeie. De aceea nici nu mai putea să-i vorbească în felul de mai nainte şi Persida se simţea înălţată în gîndul ei cînd vedea că o ia parcă i-ar fi soră ori prietenă.

Sîmbătă seara au stat pînă spre mezul nopţii deştepte şi au vorbit despre toate, afară de un singur lucru. De ce să vorbească şi despre acesta? Ea ştia cum gîndeşte maica Aegidia, şi mai ales aici, între zidurile mînăstirii şi sub ochii maichii Aegidiei, nu putea nici dînsa să gîndească altfel. Era de sine înţeles că nimic nu e mai presus de dorinţa părinţilor, mai ales cînd ei trăiesc, ca Mara, numai pentru copiii lor.

Şi totuşi Persida tresări cuprinsă de un fel de spaimă cînd citi numele: Pavel Codreanu.

— Ce e? întrebă maica Aegidia cu o asprime care reamintea timpurile trecute.

— Domnul acesta — răspunde Persida dîndu-i biletul — e un absolvent de teologie, pe care îl cunoaştem din Arad.

— Dar tu ştii...

— Trebuie să-l văd — o întrerupse Persida — altfel s-ar mîhni mama.

Obrajii călugăriţei se roşiră. Îi era parcă se dărîmă casa în capul ei. Grozav gînd! Încă un suflet perdut! Cea mai iubită dintre fetele ei se ducea şi ea, ca să-şi petreacă viaţa în ticăloşie omenească.

— Du-te, fata mea! grăi dînsa cu blîndeţă umilită. Dacă e dorinţa mumei tale, trebuie să-l vezi chiar acum.

Persida-şi dezlegă şorţul, sărută mîna maichii Aegidiei, apoi se depărtă ducîndu-şi şorţul în mîna stîngă, ca să-l atîrne la locul lui şi să meargă-n sala de aşteptare.

Îi era însă greu să meargă aşa, fără de veste, şi ar fi voit să-şi mai facă timp de răzgîndire.

„Nu! îşi zise peste puţin, ridicîndu-şi capul. Să văd ce voieşte."

La uşa sălii de aşteptare iar se opri şi stete pe gînduri.

— Te rog să ne laşi singuri, grăi întorcîndu-se spre sora ce-o însoţise şi era datoare să stea şi dînsa-n sală în vreme ce Persida vorbea cu tînărul.

Sora se plecă umilită.

— Aceasta eu nu pot s-o fac! răspunse ea. Ştii prea bine că n-aş putea s-o fac fără ca să-mi mărturisesc păcatul, şi ştii şi pedeapsa.

Persida-i apucă mîna şi se uită stăruitor în ochii ei.

— Te rog să suferi pedeapsa, căci Dumnezeu îţi va ierta alte păcate în schimbul ei. Te rog — zise ea — căci n-ar fi cu putinţă să vorbim deschis dacă n-am fi singuri!

Sora-şi plecă mai umilită capul şi-i făcu semn să se ducă.

Codreanu se cutremură şi sări-n picioare cînd Persida se ivi voioasă-n uşă.

— Aşa-i că te miri? zise el mergînd spre dînsa.

— Nu, răspunse ea întinzîndu-i mîna. Văzînd biletul d-tale, mi-am închipuit numaidecît c-ai fost pe la mama şi ea te-a trimis aici.

— N-am văzut-o, grăi el. Am căutat-o, ce-i drept, dar n-am găsit-o nici acasă, nici la pod. Am aflat însă ieri seară că eşti aici, şi am venit.

— Aşa! zise ea, oarecum uşurată. Care va să zică nu ai vorbit cu mama.

— Nu încă!

Ea-l pofti să se aşeze, se aşeză şi ea, apoi rămaseră cîtva timp strîmtoraţi: el nu ştia cum să înceapă iară ea aştepta să vadă ce vrea el.

— Am fost foarte mirat cînd am aflat că ai plecat de la Arad, începu el în cele din urmă.

Persida zîmbi, stete puţin pe gînduri, apoi obrajii i se umplură de sînge.

Era hotărîtă să-i spună fără de încungiur cum s-au petrecut lucrurile, de ea s-a hotărît deodată să plece: aşa trebuia să facă, şi ea nu putea să facă decît cum trebuie. Acum însă, cînd se afla faţă în faţă cu el, ea nu putea — nu! — mai bine moartă!

Gîndul omenesc străbate într-o singură clipă şi timpul, şi depărtările, şi acum, în clipa aceasta, ea vedea în gîndul ei toate cele petrecute şi-l vedea şi pe el umblînd răzleţ prin lume, ajuns din om neom, nenorocit fără de vina lui. Se împăcase cu gîndul că ea nu poate să-l ajute şi că nu le rămîne amîndurora decît să uite cele petrecute, care nu erau, la urma urmelor, decît o nebunie de tinereţe. Îi era însă ruşine c-a crezut că poate să-l mai şi batjocorească spunînd altui bărbat ceea ce numai ei amîndoi ştiau.

— Mi s-a urît de învălmăşeala şi de zgomotul lumii — îi răspunse ea — şi mi-a venit dorul de liniştea acestei case!

— Şi ai să rămîi aici, se înţelege, zise el rîzînd.

Ea stătu puţin pe gînduri, şi sufletul parcă i se înălţa.

— D-ta rîzi, grăi dînsa; nu trebuie însă să scapi din vedere că eu aici am crescut şi că sunt femeie. D-voastre, bărbaţii, vă avîntaţi cu inimă îndrăzneaţă în toiul lumii şi totuşi nu o dată sunteţi cuprinşi de dorul singurătăţii; dar noi, femeile, care numai răzămate de alţii putem să trecem prin lume?

Codreanu iar zîmbi.

— D-ta n-ai decît să vrei pentru ca să-ţi găseşti razăm, zise el.

— Ştiu, întîmpină ea tot zîmbind cu ironie. Sunt tînără, frumoasă şi deşteaptă: nu-mi mai lipseşte decît inima uşoară pentru ca să-mi iau avînt. Eu mă înspăimînt însă cînd mă gîndesc la mulţimea datoriilor pe care le iau asupra mea cînd ies de aici, şi sunt cuprinsă adeseori de simţămîntul că nu pot să le împlinesc pe toate.

— Dar — zise el — datorii avem cu toţii.

— Şi foarte rar avem şi mulţumirea de a le împlini, îl întrerupse ea.

— Aş! zise el. Dar atunci cei mai mulţi dintre noi s-ar simţi foarte nenorociţi.

— Nu, zise ea; suntem, dar nu ne simţim, fiindcă omul se deprinde cu toate. Închipuieşte-ţi că eu nu rămîn aici. N-aş putea să stau aşa... fată mare. Ar trebui să mă mărit. Să zicem că-mi găsesc un soţ mai presus de toate aşteptările mele. De unde pot eu să ştiu dacă nu voi prinde mai tîrziu slăbiciune pentru altul? Ce fac atunci? Sunt ori nu datoare să-i mărturisesc soţului meu adevărul?

— Da! zise el cu toată hotărîrea.

— Dar dacă aş fi avut mai nainte slăbiciune pentru altul? — urmă ea — tot sunt datoare să-i mărturisesc adevărul?

El tresări.

— Da! zise iar, însă de astă dată cam cu jumătate de gură.

— Şi-o să se bucure dînsul?

— Nu tocmai.

— Atunci — grăi dînsa rîzînd — e parcă mai cuminte să nu-mi fac datoria. De ce să-i spun cînd îl mîhnesc prin aceasta? Am să mă deprind încetul cu încetul cu gîndul că datoria mea e să tac, să fiu făţarnică şi să-mi fac de-a sila celelalte datorii... pe cît le pot. Urîtă viaţă!

El se uită nedumirit în faţa ei.

— Bine, domnişoară — zise el strîmtorat — dar d-ta tot n-ai putea să rămîi aici.

— De ce nu?

— Fiindcă nu e cu putinţă.

— De ce să nu fie cu putinţă?

— Pentru că eşti — dacă nu mă înşel — ortodoxă.

— Să trecem peste aceasta, grăi dînsa aşezată. Cînd e vorba de viaţă şi de moarte, nu ne mai uităm la asemenea lucruri mici. Oameni suntem, la urma urmelor, cu toţii, şi Dumnezeu e unul şi acelaşi pentru toţi.

— Eu tot nu cred că ai să rămîi aici, zise el iar în glumă.

— Nici eu nu cred, răspunse ea. Voiesc numai să zic că cel puţin acum nu e pentru mine gînd mai ademenitor decît să rămîn aici, şi m-aş simţi foarte nenorocită dac-aş fi nevoită să plec. Mă simt atît de bine aici, şi mai am încă timp destul pentru zbuciumările vieţii.

Codreanu începu să tremure.

— Care va să zică — grăi dînsul cu glas înăbuşit — eşti hotărîtă să rămîi aici?

— Nu — răspunse ea — eu n-am nici o hotărîre, şi dacă mama astăzi va zice să ies, voi ieşi mîine. Răspund numai la întrebarea pe care mi-ai pus-o rîzînd. M-aş simţi nenorocită dac-ar trebui să ies acum. Peste un an, peste doi— nimeni nu ştie ce are să simţă — voi ieşi cu inima uşoară; acum mi-ar fi foarte greu!

Codreanu o înţelegea deplin şi nu mai ştia ce să-i zică, ci se uita numai cu ochii ţintă la un colţ al odăii.

— Şi dacă eu te-aş ruga? întrebă el sfios şi cam cu jumătate de gură.

Ea se ridică şi rămase stînd dreaptă şi cu ochii în jos.

— D-ta ştii că ţiu mult la d-ta şi n-aş putea să zic nu! răspunse ea încet. Dar ţii şi d-ta la mine şi nu eşti în stare să-mi faci silă. Mai tîrziu! Nu-i aşa?

— Da! răspunse el ridicîndu-se.

— Îţi mulţumesc, grăi dînsa întinzîndu-i mîna.

El apucă mîna şi o sărută.

— Ai să mai treci pe la mama? întrebă ea.

— Nu! răspunsă el hotărît.

— Îţi mulţumesc — grăi iar dînsa — şi la revedere!

El îi sărută încă o dată mîna, apoi dînsa se retrase şi peste puţin intră sora bătrînă, înaltă şi slabă, ca să descuie uşa pe care avea să plece Codreanu.

X

CINE CE POATE

Mare lucru tîrgul de toamnă de la Arad!

Timp de cîteva săptămîni drumurile de ţară toate sunt pline de care încărcate, care aduc bogăţiile din şapte ţinuturi, ca să le desfăşure prin pieţele şi prin uliţile Aradului şi pe cîmpia de din prejurul lui, unde s-adună care cu poame de pe Crişuri şi din valea Murăşului, cu lemnărie din munţii Abrudului şi cu bucate de pe cîmpia mănoasă, se-nşiră butoaiele cu vin din podgorie ori cu rachiu de pe Murăş şi se îngrămădesc turme de oi venite din Ardeal, ciurde de porci aduse de pe lunci, herghelii de cai crescuți pe poienele munților și cirezi de vite mînate de jelepari umblați prin lume.

Ce mulțime de oameni și ce amestecătură de tipuri și de porturi și de limbi! E parcă aici e mijlocul pămîntului, unde se întîlnesc toate neamurile. Pe-nserate s-aprind împregiurul orașului mii de focuri, la care stau de vorbă ori își petrec cîntînd aici români, colo unguri, mai departe șvabi ori sîrbi, iar printre aceștia slovaci, ba pînă chiar și bulgari.

Dar tot românul, săracul, e și aici cel mai de frunte, căci vine iarna geroasă și ajunge la preț cojocul călduros, la care nimeni atît de mult ca românul nu ține.

Și nu e numai că tot românul vrea să-și aibă cojocul, dar ține să-i mai fie și frumos împodobit cu flori tăiate din carmajin ori cusute-n fire de ibrișin. Nu-i cojocul, ci podoaba de pe el ceea ce-i aduce cîștig cojocarului: asta se plătește, dacă e frumoasă, cu mîna largă și pe întrecute.

Nici că se poate pentru un cunoscător mai mare mulțumire decît să treacă printre șetrile cojocarilor din Arad, ca să vadă unul cîte unul cojoacele de probă. Frumosul e frumos, nu-i vorba, pretutindenea, dar cojoace frumoase ca la Arad nicăiri nu se găsesc, fiindcă mai rar găsești aiurea oameni care pot să le plătească.

Trică-și împlinise de mult anul, dar tot mai rămăsese la Claici, fiindcă îi era greu să plece ca să-și înceapă cei doi ani de călătorie.

Nici că intră însă calfele de cojocari la stăpîn decît de două ori pe an: fie la Sf. Gheorghe, fie mai ales la Sf. Dimitrie, pe cînd cojocarii au mult de lucru. Apoi o calfă trebuie, mai nainte de a ieși în lume, să-și arate destoinicia, pentru ca stăpînii să știe ce poate și cum au să-l plătească. El s-a învoit dar cu Claici ca să coase pentru tîrgul de toamnă o *bundă*, adecă o blană de miel, lungă pînă la pămînt, albă și împodobită cu flori cusute-n ibrișin. A lucrat patru luni de zile la ea, dar și era frumoasă, încît Claici n-o lăsa mai jos de două sute de florini şi li se lăuda tuturora că el l-a scos calfă pe Trică.

Iar Trică stetea ruşinos în dosul bundei de probă, ca să fie la îndemînă cînd vin stăpînii care caută calfe. Era tot lung şi deşirat, tot motolog şi gură-cască, dar mai nespălat şi mai nepeptănat decît odinioară. Se împlinise aproape un an de cînd plecase soru-sa de la Arad, şi de atunci perduse obiceiul de a se peptăna cînd merge la masă.

Deoarece breasla cojocarilor din Arad ţinuse morţiş ca cojocarii din alte părţi să nu-şi poată scoate marfa la vînzare decît în ziua a treia, Bocioacă-şi avea şi el, ziua-ntîi şi ziua a doua, lăzile-nchise şi se plimba printre şetrile cojocarilor din Arad, ca să vadă ce lucruri frumoase au mai scos în tîrg.

— Cine a făcut bunda asta? întrebă el uitîndu-se cu de-amănuntul la cusături.

— Eu! răspunse Trică, făcînd un pas înainte.

Bocioacă, tot înalt şi subţire şi el, se uită de jos pînă sus la Trică. Îi era parcă nu se poate ca acele mîni mari să fi cusut florile cele atît de curat scoase.

— E bine, băiete! zise el. Cînd ai ieşit calfă?

— De Sf. Gheorghe.

— Vrei să vii la Lipova? Eu sunt Bocioacă, starostele.

— Ştiu, că şi eu sunt de pe acolo.

— De unde?

— De la Radna.

Bocioacă se uită din nou în faţa lui.

— Doară nu eşti fratele Persidei? grăi el. Parcă-mi semeni şi tu cu mă-ta.

— Asta e! răspunse Trică rîzînd.

— Ce-a avut mă-ta cu neamţul? întrebă starostele, schimbînd vorba.

— Care neamţ?

— Hubăr. Care altul?

— Eu nu ştiu nimic, răspunse Trică, cu atît mai mirat cu cît mumă-sa era şi ea aici în tîrg şi nu-i spusese nimic.

— Bine — grăi Bocioacă — a luat podul de la dînsa şi pare-mi-se c-a înşelat-o şi cu pădurea de la Cladova.

— Eu — zise Trică rîzînd — nu cred că poate cineva să-nşele pe mama.

Bocioacă iar se uită la băiat. Era parcă ceva foarte deştept în ochii lui.

— Ei! vii? întrebă el din nou.

— Vin.

— Ce ceri?

— Nu mai cer nimic, răspunse Trică. Nu mi-e destul că stau la casa d-tale?! O să-mi dai ce-i socoti.

Bocioacă era încîntat.

— Cînd vii?

— Chiar acum, după tîrg!

— Vorbă încheiată! grăi Bocioacă şi-i strînse mîna, apoi se duse mai departe.

Iar Trică nu mai avea astîmpăr. Voia să vadă pe mumă-sa, ca să afle ce s-a întîmplat cu Hubăr şi să-i spună că s-a-nvoit cu Bocioacă, acelaşi Bocioacă în casa căruia nu fusese primit ucenic.

— Auzi vorbă! striga Mara, puindu-şi mînile în şolduri.

Se bucura cum de mult nu s-a mai bucurat. Lasă că-i părea bine că Trică a intrat calfă tocmai la Bocioacă, dar avea şi mare trebuinţă să-i fie feciorul prin apropiere.

De cînd aflase că Codreanu s-a-nsurat şi s-a popit, ea îşi pusese de gînd să n-o mai lase pe Persida la călugăriţe. Nu era însă chip s-o scoţi din mănăstire. Ea zicea, nu-i vorbă, că nu mai stă, dar potrivea mereu lucrurile aşa ca să mai rămîie, şi nu mai ştiai ce să-i faci ca s-o scoţi.

Duminecile şi zilele de sărbători Mara o lua şi-o ducea la biserica de la Lipova. Foarte adeseori însă Mara era dusă pe la tîrguri, şi atunci Persida lua pe vreuna din fetele de român ce se aflau la călugăriţe şi tot se ducea. Le părea foarte rău călugăriţelor, căci era, dacă-i vorba, chiar mai frumoasă biserică acolea în mînăstire, dar Persida ţinea să meargă la biserica ei şi nu putea nimeni s-o oprească. Ba s-a făcut încetul cu încetul obicei că Persida lua toate fetele de român cu dînsa, încît era o frumuseță să le vezi, și lipovenii țineau mult la fata Marei.

— Minunat lucru! grăi dar muma. O să te duci duminecile și zilele de sărbători s-o iei pe Persida, ca s-o duci la biserică. Nu le prea place călugărițelor că duce fete cu dînsa. Apoi să facem ce-om face ca s-o scoatem de acolo.

— Da! răspunse Trică voios. Dar cu Hubăr ce-ai avut?

— Ce să am? grăi Mara. Nu cumva sunt proastă ca să alerg și să muncesc, apoi să împart cîștigul cu dînșii? Nu cîștig nimic și n-am nimic de împărțit!

— Bine, dar aud că ți-a luat Hubăr podul.

— Nu-mi mai trebuie mie podul acela! Stau toată ziua pentru cîțiva creițari, cînd am atîta treabă în altă parte.

Lui Trică îi părea cu toate aceste foarte rău. Nu se putea împăca cu gîndul că mumă-sa nu mai e podăriță, cînd toată lumea îi zicea „Podărița“. Apoi îi era parcă i-ar fi venit lui să ia podul în arîndă, fiindcă grozav îi plăcea să vadă creițarii adunați grămadă și nu se putea împăca cu gîndul că o să dea și el creițari cînd va trece de aici înainte podul.

— Și, uite — zise el — mie îmi venise gîndul să stau acasă cu voi, să mă duc diminețile și să mă întorc serile.

— Să stai, dragul mamii! — grăi Mara înduioșată — ca să fim o dată oameni adunați și noi.

— Dar o să dau prea mulți creițari.

— De asta să nu-ți pese — zise ea încet — căci tot ai noștri sunt creițarii. Gheorghe a luat podul în tovărășie cu mine.

Pe drum apoi, de la Arad pînă la Radna, le-a mai înțeles Trică și celelalte.

Se plîngea Mara că-i merg treburile rău de tot. Ar fi fost în stare să jure că perde cu pădurea și ar ajunge în sapă de lemn dacă nu s-ar ajuta cu plutele, pe care le vinde cu preț bun după ce descarcă stîngenii.

— Numai eu știu, dragul mamii — zicea dînsa suspinînd — cît mă frămînt ca s-o scot la capăt.

Mi-au scos vorba că am adunat bani mulți și toți mă fură, toți umblă să mă înșele. Ba mai vine și popa Isai de la Șoimoș și zice cui numai vrea să-l creadă că sunt zgîrcită și că numai eu sunt de vină dacă n-a luat Codreanu pe Persida. Drăguța mamii! Las' c-o să găsească ea altul și mai și decît dînsul. Voia să scoată sufletul din mine și să-mi ia cel din urmă ban. N-am, dragul mamii: de unde să dau mai mult decît ceea ce pot? Tu știi că puțin a mai rămas de la fie iertat tatăl vostru: las' că nu m-am atins de al vostru, dar am mai și adăugat puțin cîte puțin, cum biet am putut, ca să aveți și voi cîte ceva. Aveți! Ai și tu, are și Persida; popa cerea însă marea cu sarea!

Spunea Mara, spunea mereu și nu mai sfîrșea, iar Trică nu putea decît să le creadă toate. Cînd vorba era însă de Codreanu, trebuia să zică și el o vorbă, căci îl cunoaștea mai bine și ținea mult la el.

— Să crezi, mamă — grăi dînsul — că Codreanu nu cerea nimic.

— Ferit-a Sfîntul! răspunse Mara. El nu, dar s-a vîrît la mijloc popa Isai și le-a stricat toate. E însă mai bine așa! N-a fost să fie! Fiecare cu norocul lui! Nici nu era el om pentru fată ca Persida; pe unul ca dînsul l-ar bate Persida în fiecare zi de două ori.

Cam așa gîndea și Trică.

Nu-i vorba, acum, după un an, se făcuse mai înaltă și părea mai subțire soră-sa; ți-ar fi venit să-i zici c-o clatină vîntul; călca însă țeapăn și mărunt ca maica econoama, încît parcă se scutura pămîntul sub picioarele ei, și era în căutătura ei și împregiurul buzelor ei ceva îndărătnic, aspru și nemilos, parc-ar fi voit în toată clipa să strige: „*Trebuie!*“

Era cu toate aceste foarte voioasă și ar fi voit s-adune toată lumea, ca să-i spună că fratele ei a venit s-o ia la biserică și are să rămîie aici.

— Dar — zise el — mergem la noi la biserică.

Ea stete puțin pe gînduri.

— Nu — grăi apoi — rămînem tot la Lipova și ne ducem după biserică acasă.

În zadar, femeia tot femeie! Se uita la fratele ei cel înalt și lat în umeri, care își pusese hainele

ACADEMIA BIBLIOTECA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

negre şi trecuse pe la bărbier mai nainte de a fi venit la dînsa. Ea-i potrivi legătoarea la gît şi-i scutură pe ici, pe colo haina atingînd-o uşurel cu vîrful degetelor; voia să meargă cu el la biserica de aci, unde toţi o cunoşteau.

Iară el voia numai ceea ce vrea dînsa.

O luară dar, tot ca odinioară, la dreapta, ca să treacă prin faţa măcelăriei.

Ce deosebire însă!

Atunci ea ştia că Naţl are s-o vadă trecînd, şi totuşi era cuprinsă de un fel de leşin; acum nici prin gînd nu-i trecea că are să dea ochi cu el, şi totuşi n-a tresărit cînd l-a zărit în uşa măcelăriei, ci s-a uitat lung şi fără de sfială la el.

Ce schimbare într-un timp atît de scurt! Nu-i vorba, şorţul îi era şi acum curat şi cărarea i se vedea, ca odinioară, prin părul neted peptănat, dar era măcelar adevărat: om cu faţa plină şi mai mult roşie decît rumenă, cu braţele puternice strînse de mîneca suflecată şi cu peptul ieşit înainte.

Şi se uita şi el tot lung şi fără de sfială la dînsa şi la fratele ei, care nu voia, parcă, să-l vadă şi ar fi dat mult dacă soră-sa nu l-ar vedea nici ea.

Un lucru nu-i era nici Persidei cu putinţă: să treacă uliţa, ca să apuce pe la colţ. Ea clătină zîmbind voioasă din cap, dar îşi urmă drumul înainte, rămîind în partea despre mînăstire a uliţei, încît Naţl se uită dezamăgit în urma ei şi răspunse la salutare abia după ce ea trecuse.

Lucrurile veniseră fără de veste şi s-au petrecut atît de iute, încît el stătea buimăcit şi nu-şi dădea seamă decît că mai nainte ea avuse pe frunte şi mai ales pe tîmple fire de păr creţ şi răzleţ, iar acum părul îi şedea neted pe frunte.

— Cînd s-a întors Naţl acasă? întrebă Persida după ce se mai depărtară.

— Tu trebuie să ştii mai bine decît mine, răspunse Trică îndîrjit.

— De ce să ştiu?

— Eşti mai demult aici.

— Dumineca trecută nu era acasă, grăi dînsa. L-ai mai văzut tu la Arad după ce am plecat eu?

— Nu ştiu, răspunse Trică mai îndîrjit. Nu-mi mai aduc aminte. Nu, nu l-am mai văzut. Dar ce ai tu cu el?

Persida se uită rîzînd la fratele ei.

Un lungan, ce-i drept, dar un băiat care abia peste două luni împlineşte şasesprezece ani: ce putea el să înţeleagă?

— Fii băiat cuminte, Trică, zise ea; tu ştii că nu am nimic cu el şi nici nu pot avea. Tocmai de aceea îmi pare însă bine că i-au ieşit prostiile din cap.

— De unde ştii că i-au ieşit?!

— Văd eu, răspunse ea.

Aşa şi credea fata Marei, deşi nu era tocmai aşa.

El n-a alergat, ce-i drept, nici la biserică, nici la Radna după dînsa, dar munte cu munte nu se întîlneşte, însă om cu om da — mai ales acum toamna, în timpul culesului de vii.

De la Radna înainte, spre apus, se întinde podgoria cea vestită a Aradului, un lung şir de dealuri acoperite cu vii. Cale de o zi bună, pînă la Măderat, la poalele dealurilor, sat se înşiră de sat, iar printre vii sunt risipite cramele, pe care nimeni n-a încercat încă să le numere.

Ce-i aci în timpul culesului, pe la începutul lui octomvrie, aceasta nu poate s-o ştie decît cel ce a văzut cu ochii lui.

Serile, viind despre Arad pe şesul neted, vezi în faţa ta parcă un alt cer, un fel de negreaţă întinsă în faţa ta şi nenumărate lumini risipite pe ea — focurile ce ard la crame, prin paghini şi pe fîneţele acum cosite şi lăsate de păşune. Din cînd în cînd răsună prelungit cîte o puşcă descărcată ori se ridică pe ici pe colo cîte o rachetă, încît simţi pe nevăzute că e lume, lume, multă lume risipită pe colo pe dealuri şi prin văi.

Săptămîni de zile de-a rîndul vin mereu şi de la deal, şi de pe şes, unii ca să lucreze, alţii ca să petreacă cîteva zile bune, toţi veseli, toţi gata de a se bucura de viaţă.

O dată numai pe an e culesul viilor, şi păcat ar fi să petreci şi astă singură dată dormind nopţile cînd ele sunt atît de liniştite şi de răcoroase, iar luna niciodată şi nicăiri nu-şi revarsă lumina aşa din plin ca acum şi aici, unde razele ei se resfrîng oarecum din coastele dealurilor spre şesul întins ca o mare.

Ici fluier, colo cimpoi, mai departe o chitară, o vioară, o harmonică şi iar un taraf de lăutari, pretutindenea cîte o descărcătură de puşcă, o rachetă ori cel puţin cîte un chiot de fiecare vadră turnată în butoi, şi toţi stau la poveşti, cîntă, joacă, petrec în zburdalnică învălmăşeală.

S-alergi cale de două zile pe nemîncate, ca să iei parte, iar Naţl nu era decît aci la Lipova: cum ar fi putut să stea acasă cînd aveau şi ei vie la Păuliş şi venise anume de cules acasă?

Luni dimineaţa el ştia că Persida nu s-a întors la călugăriţe şi nu se mai îndoia c-a rămas şi ea de cules acasă.

Celelalte veneau de la sine.

Pleci în timpul culesului de cu seară cu un prieten aşa la un noroc, treci din cramă în cramă, şi numai bunul Dumnezeu ştie unde şi cu cine te pomeneşti în zori de zi, căci oriunde soseşti, oamenii sunt bucuroşi de oaspeţi şi cu plin te primesc, oriunde ajungi, găseşti ori îţi faci prieteni.

Luni după-amiazăzi el ştia că Mara e şi ea cu ai săi la vie, cale de vreo jumătate de ceas mai spre Radna; iar pe înserate el a luat puşca la umăr şi a urcat voios şi căpreşte spre culmea de unde putea să vadă cînd şi încotro pleacă fata Marei.

O vedea, şi ce n-ar fi dat ca şi ea să-l zărească pe el sus în culme!

El descarcă deodată amîndouă ţevile puştii; însă era sus în deal şi descărcătura perdută în vînt suna ca în sec.

Persida şi Mara, care se aflau în faţa cramei acoperite cu trestie, cu toate aceste se întoarseră spre culme.

Era departe pîn-acolo, încît abia se mai vedea omul care descărcase. Persida însă tot îl recunoscu şi, în semn că-l cunoaşte, ridică mîna în sus.

— Cine-i acolo? întrebă Mara mirată că fiica ei îl cunoaşte.

Persida se uită rîzînd la ea. Ştia că e certată muma ei cu Hubăr, dar acum era culesul viilor.

— Cine să fie? răspunse ea. Nebunul de Naţl!

Mara rămase cîtva timp buiguită. Naţl? Iar Naţl? Parcă-i venea şi tot nu-i venea să se supere. În zadar! era femeie şi mamă, şi mare lucru ar fi ca o mamă să se supere cînd vede că fata ei ia minţile flăcăilor.

— Curat nebun! zise ea uitîndu-se cu ochi scrutători la fiica ei.

— I-a mai trecut, mamă — grăi Persida, care-i înţelese gîndul — şi o să-i treacă de tot cînd va vedea ce e şi cum.

Mara era cea mai fericită din toate mumele: nu vorbele Persidei, ci felul în care ele fuseseră rostite o încredinţau că fata ei e cea mai cuminte din toate fetele.

— Te pomeneşti că nebunul acela — zise ea — o să ne stea pînă la miezul nopţii în vîrful dealului.

De asta se temea şi Persida.

Se înşelau însă amîndouă.

Naţl descărcase, ce-i drept, puşca pentru ca Persida să se uite spre dînsul. Cînd a văzut, însă, că ea se uită, îi face semn, ba se mai uită şi Mara, el ştia că ele vorbesc despre dînsul, simţea că de bine nu pot să-l grăiască şi-i era ruşine.

„Ce fleac de om! îşi zise el necăjit pe sine, îşi aruncă puşca iar pe umăr şi porni mai departe. Îndrăcită femeie!“ adăugă apoi într-un tîrziu.

Iară Persida se uită lung după dînsul şi se bucura în gîndul ei.

Nici că l-a mai văzut trei zile de-a rîndul, deşi fetele ca dînsa multă lume văd în timpul culesului de vii.

Joi pe înserate ea a plecat cu nevasta lui Bocioacă, cu vărul lui Bocioacă, Andrei, care era scrietor la notarul din Miniş, cu notarul de la Şoimoş şi cu domnişoarele Emilia şi Nina, nepoatele părintelui Isai, ca să meargă la crama părintelui Ioan de la Miniş.

Trecînd aşa, printre crame, s-au mai oprit ici, s-au mai oprit colo, încît au petrecut peste două ceasuri pe drum şi s-au sporit la patrusprezece înşi pe cînd au sosit.

Să vezi apoi părere de bine şi chiote de veselie şi tuş dat de lăutarii fără de care părintele Ioan n-ar fi putut să-şi facă culesul.

Şi ce mare era mirarea Persidei cînd s-a pomenit că iese din învălmăşeala aceasta la iveală Naţl şi vine la dînsa cu mîna întinsă şi rîzînd ştrengăreşte.

— Dar d-ta cum ai ajuns aici?

— Mare lucru! Parcă n-ai nici un prieten care are un prieten ca să te aducă aici? Nu cumva credeai c-o să scapi de mine?

— Nici nu voiam să scap; îmi pare bine că te văd şi mai de aproape.

— De!... o să vedem!... grăi el cu îndoială şi rupse vorba fiindcă se puseră alţii la mijloc.

Lucru neînţeles de mintea omenească!

Persida era fată cuminte şi pusese în gîndul ei toate lucrurile la cale: ochii ei însă erau duşi mereu după dînsul şi rîdeau cînd se întîlneau cu ai lui. Parcă-i era frate, parcă-i era copil, parcă-i era rupt din suflet, atît de mult se bucura cînd îl vedea voios, vorbăreţ, şi inima i se strînse cînd el veni s-o poftească la joc. El juca atît de frumos, iară ea nu ştia să joace valsul.

Nu era făcută bătătura din faţa cramei pentru vals şi nu prea erau nici jucătorii deprinşi a juca nemţeşte, dar la cules de vii joacă lumea şi pe iarbă verde, şi cele opt perechi zburau cum da Dumnezeu, ca pe podele lucii.

— Tare eşti uşoară! grăi Naţl peste cîtva timp.

Persida învăţase, cînd cu nunta, să joace valsul, dar era de mult de atunci.

— D-ta vezi că nu ştiu să joc, răspunse ea.

— Deloc nu ştii — zise el — dar eşti uşoară şi merge bine.

— Mă duci d-ta, întîmpină ea.

— Vorbă să fie! şopti el încet. Te-aş duce eu dacă te-ai lăsa... Am ce să prind în braţe. Să te iau pe sus şi să te duc, încît să ni se piardă urma!

Persida ar fi voit să se desfacă din braţele lui şi să-i dea brînci, ca să-l arunce cît colo. Era de necrezut îndrăzneala lui.

El însă o ţinea ca-n cleşte de fer şi o ducea din ce în ce mai zburiş, încît era o frumuseţă să-i vezi şi, încetul cu încetul, privirile tuturor se îndreptară asupra lor.

— Mă oboseşti de-mi scoţi sufletul, şopti ea supărată acum şi de privirile îndreptate asupra ei.

— Nu-i adevărat — răspunse el — d-ta nu oboseşti nici pînă mîne dimineaţă, dar ţi-e greu că lumea te vede jucînd cu mine.

Apoi el o lăsă de unde o luase, îi mulţumi frumos şi îşi căută altă pereche.

Persida, roşie ca floarea de mac, ar fi voit să fugă, să se ascundă, să scape fără de veste din această societate neînfrînată, dar în clipa cînd el se depărtă, alţi trei săriră s-o poftească la joc.

Aşa e la joc: cine a intrat o dată e bine prins, şi cu cît mai mult joacă, cu atît mai vîrtos se simte pornit a da înainte. Era cuprinsă de un fel de beţie şi, deşi ar fi voit mai înainte să plece, peste puţin o neliniştea gîndul că seca Marta, nevasta lui Bocioacă, ar putea s-o ia ca s-o ducă iar înapoi.

Marta nu era însă din cele ce grăbesc acasă.

Avea, ce-i drept, trei copii, dar era frumoasă, durdulie şi tînără încă şi nu venise ca să stea. Cu Bocioacă al ei, care era om bogat şi foarte cumsecade, dar cu vreo doisprezece ani mai bătrîn decît dînsa şi prea de tot sfătos, stetea dînsa în toate zilele; mai rar însă cu scrietorul, care era mai tînăr şi mai spornic la vorbă, ştia să-i toarne glumele pe plac şi să-i şoptească din cînd în cînd cîte ceva la ureche. Era, nu-i vorba, cea mai cumsecade femeie, dar n-ai fi zis-o aceasta dac-ai fi văzut-o: prea mult îi plăcea să stea, ba chiar să se hîrjonească cu oamenii tineri.

Păcat ar fi fost să nu intre şi ea în joc, deşi nu prea ştia nici ea cum merge valsul.

„Păcat!“ zicea în gîndul ei şi Persida, care era, la urma urmelor, fată tînără şi plină de viaţă. Nu-i vorba, jocul nu mergea ca mai nainte, dar capul îi era ameţit şi ochii ei se furişau din cînd în cînd spre Naţl, care era tot voios, tot neobosit, dar nu se mai uita la dînsa, nu se uita şi nu se uita...

Lucru firesc! El avea, în cele din urmă, dreptate: ea se purtase ca o copilă răsfăţată, rău-crescută.

După ce jocul s-a curmat, ea ar fi voit să se apropie ca din întîmplare de dînsul şi să facă ca şi cînd nimic n-ar fi fost; pe cînd însă ea nu putea să scape de d-l Brădeanu, un tînăr advocat, el avea de lucru în altă parte.

D-l Bogyó Feri, pădurarul împărătesc, făcuse prinsoare cu părintele Ioan că are să ridice el singur butoiaşul cu must de boabe alese, care se afla sub streaşină, şi să-l aşeze în car. L-a şi aşezat, spre marea mirare a tuturora.

— Puţină treabă! grăi Ignat, vecinul părintelui, apoi luă butoiaşul din car şi îl ridică pe umărul său, spre mai mare uimire a celor de faţă, care se adunaseră împregiurul lor.

Naţl nu era nici el dintre cei ce nu se miră. De! uşor nu era butoiaşul acela.

El se plecă, puse mîna, ca să-ncerce, ridică butoiaşul o dată pînă spre genunchi, încă o dată pînă spre mijloc, apoi îşi încordă puterile şi-l puse şi el, întocmai ca Ignat, pe umărul său.

Obrajii îi erau, ce-i drept, înroşiţi de sînge, ochii îi ieşeau mai tare din cap, picioarele îi stăteau ca înfipte în pămînt şi partea de sus a trupului tremura sub povara cea grea, dar el ridicase butoiaşul şi-l ţinea pe umăr.

Persida tresări cuprinsă de frică, făcu un pas spre dînsul, apoi se opri cu inima încleştată.

— Ce glumă proastă! zise ea aşa pentru dînsa, dar nu destul de-ncet ca să n-audă şi cei de prin apropierea ei, care se uitară fără de voie la dînsa.

El luă butoiaşul de pe umăr, îl lăsă încetul cu încetul spre pămînt, apoi îl duse la picioarele ei.

— Pune, te rog, mîna — îi zise — şi vei vedea că nu e atît de greu ca să te temi că-l voi scăpa. Dau rămăşag că-l ridici şi d-ta de o palmă de la pămînt.

Persida ar fi voit iar să fugă: se dăduse de gol, şi privirile celorlalţi o ardeau oarecum.

— Ce-mi pasă mie dacă e ori nu greu! răspunse ea înţepată.

El se uita rîzînd la ceilalţi.

— Auzi?! grăi. Zice că nu-i pasă! De ce spui lucruri care nu sunt adevărate? Zi mai bine că nu vrei să-l ridici!

Persidei îi venea să plîngă. El era grozav de îndrăzneţ, dar avea dreptate, şi ea era umilită

— Te-nşeli, zise ea cu îndărătnicie, apoi se plecă, apucă butoiaşul cu amîndouă mînile şi-şi încordă toate puterile, ca să-l ridice. Mult ar fi dat acum să-l poată lua şi dînsa pe umăr.

Nu l-a putut, dar l-a ridicat pînă în preajma genunchilor, ba l-a mai şi dus trei paşi.

— Bravo! strigară ceilalţi.

— Dar tot e foarte greu, le răspunse Persida.

— Pentru d-ta — întîmpină Naţl — nu însă şi pentru noi, ceilalţi, care punem umărul şi la poveri mai grele.

Nu era nimic în această cumpănire a puterilor, şi totuşi ceilalţi, şi mai ales celelalte, simţeau că e ceva între feciorul lui Hubăr şi fata Marei, care era foarte strîmtorată.

Lăutarii începură să cînte „Mărunţeaua“, jocul pentru care podgorenii au o deosebită slăbiciune, şi d-l Brădeanu sări iute, ca să nu vie prea tîrziu, şi o luă pe Persida la joc.

Naţl, crescut între români, vorbea româneşte tot atît de bine ca nemţeşte, dar la „Mărunţeaua“ nu se pricepea, fiindcă pe acolo pe unde umblase el în timpul celor din urmă doi ani nu se juca „Mărunţeaua“.

El se trase deci deoparte, ca să privească. Îi era parcă „Mărunţeaua“ aceasta nici nu e joc, ci un fel de ţopăială; din ce în ce însă jucătorii se înfierbîntară şi era o frumuseţă să vezi pe Brădeanu cu Persida. Pe cînd el, om scurt şi cam gros, juca uşor, dar piţigăiat, dînsa, înaltă şi mlădioasă, sălta ca o codobatură, ţiindu-se drept şi cu capul dat puţin înapoi.

Era minunat şi jocul acesta, şi el începu să mişte din ce în ce mai neastîmpărat din picioare.

Îi părea rău că n-a luat-o el pe Persida la joc şi-i venea să-l apuce de urechi pe Brădeanu, care nu se mai depărta de dînsa.

— Apoi — zise el plecîndu-se puţin cînd ei trecură prin faţa lui — să mă-nveţi şi d-ta pe mine.

I-au scăpat vorbele aceste fără de veste şi-i venea să-şi tragă pălmi după ce le-a grăit, deoarece Persida, roşită iar ca floarea de mac, s-a uitat cu ochii ei rotunzi atît de aspru la dînsul, încît el începu să tremure din picioare.

Şi totuşi Persida, întorcîndu-şi capul spre Brădeanu, iar zîmbea. Auzise şi Brădeanu acele vorbe îndrăzneţe, şi el nu trebuia să afle adevăratul lor înţeles.

— M-a învăţat — grăi dînsa — valsul lor; i-am făgăduit c-o să-l învăţ şi eu „Mărunţeaua“ noastră.

— Atunci — răspunse Brădeanu, voind s-o ducă la Naţl — m-am prea grăbit eu.

— Aş! zise ea. Mai avem timp şi astăzi, şi altă dată.

Ei jucară mai departe, nu însă ca mai înainte. Persida, deşi zîmbea, era foarte supărată şi tare hotărîtă de a se feri de aci înainte ca de foc să nu mai ajungă la acelaşi loc cu Naţl. Era grozav de năvalnic şi de nechibzuit omul acesta, se temea de dînsul, nu mai cuteza să i se pună împrotivă, şi Brădeanu simţea că dînsa e strîmtorată. Peste puţin dar, ajungînd la locul de unde o luase, el îi mulţumi şi se depărtă.

Ea se duse drept la Naţl.

— Bine, domnişoară — grăi acesta ruşinat — dar eu am glumit.

— Iau gluma în serios, răspunse ea luîndu-l de mînă ca pe un copil şi intrînd cu el în rîndul jucătorilor.

— Sunt un măgar! — şopti el peste puţin pe nemţeşte — un mare măgar, un măgar de frunte!

Persida, muiată ca ceara lăsată-n bătaia soarelui, se uită cu duioşie la el.

— Nu — zise ea tot pe nemţeşte — eşti numai un copil răsfăţat şi nechibzuit.

— Tot d-ta eşti de vină, urmă el peste puţin. Dracul s-ar face şi el blînd ca oaia dacă te-ai uita la el cum te uitaşi acum la mine: de ce nu te uiţi totdauna aşa? Mă faci să turbez cînd te uiţi aspru la mine.

Persida iar se simţea stăpînă pe sine şi pe el: ea-i strînse mîna şi se uită stăruitor în ochii lui, rugîndu-l să tacă.

— Măgar de frunte! zise el iar şi începu să se frămînte-n joc, în vreme ce Persida sălta ca pe spini.

După ce jocul se curmă, ea rugă pe Marta să plece-napoi, fiindcă era tîrziu.

Naţl se legă şi el de ele. Persida nu zisese, ce-i drept, să vie, dar el se uitase în ochii ei şi ştia că dînsa are să-i spună ceva.

Fetele o luară cu Brădeanu înainte, iară Marta rămase cu scrietorul şi cu Naţl în urmă. Marta ştia însă că Naţl nu de dragul ei a plecat cu ele şi o chemă peste puţin pe Persida, ca să-i spună ceva. Au mers apoi cîtva timp aşa patru împreună. Printre vii însă drumul, e pe ici, pe colo, îngust, încît patru înşi nu pot să meargă pe el alături.

— Tinerii să poftească înainte! grăi Marta în cele din urmă. Văd eu că după asta umblaţi voi. Băgaţi numai de seamă ca nu cumva să vă sărutaţi pe la cotituri, căci eu tot vă văd!

Persidei îi venea să leşine, dar nu putea să răspundă nimic. Aşa era! voia în adevăr să fie singură cu el. Îi era parcă se avîntă în o prăpastie adîncă şi întunecoasă, dar îşi iuţea pasul, ca Marta să rămîie din ce în ce mai departe în urmă.

Iar Naţl mergea ameţit alăturea cu dînsa şi nu ştia ce să-i zică şi ce să-i facă.

La o cotitură el apucă mîna ei.

Ea-și lăsă mîna în a lui și se duseră cîtva timp așa ținîndu-se de mînă ca doi copii.

— Ce vrei d-ta cu mine? întrebă ea în cele din urmă.

— Ce vreau toți oamenii cînd le place o femeie! răspunse el dezghețat.

— Crezi d-ta că poți să mă iei de nevastă? urmă ea uitîndu-se aspru în ochii lui.

El dete din umeri.

— Puțin îmi pasă! grăi apoi. De iubit ne putem iubi și fără ca să ne luăm, ba ne iubim și fără ca să voim.

— Și ce-ar putea să iasă din iubirea aceasta?

— Nu-mi pasă, grăi el. Mă leapăd cu ea și de mama, și de tata, și chiar de Dumnezeu.

— Eu nu mă leapăd — zise Persida hotărîtă — și n-am să mă arunc cu ochii închiși în brațele nenorocirii!

— Pentru că nu mă iubești cum te iubesc eu!

Persida se uită iar aspru-n ochii lui.

Îl iubea, dar nu-i spusese niciodată că-l iubește și n-avea, în gîndul ei, de ce să-l iubească.

— Cine ți-a spus — grăi dînsa — că te iubesc? Am slăbiciune pentru d-ta fiindcă te văd zbuciumîndu-te pentru nimic. Cum aș putea să iubesc pe un om fără de minte, de care trebuie să mă tem în toată clipa? Chiar acuma-mi spuseși că te lepezi de mamă, de tată, ba chiar și de Dumnezeu: ar trebui să fiu foarte proastă ca să cred că de mine n-ai să te lepezi!... D-ta nu ești om; mi-e milă de d-ta!

El îi lăsă mîna.

— Te-nșeli, zise cu îndărătnicie; pot și eu să mă stăpînesc dacă vreau, dar e o prostie să voiesc cînd știu că o singură viață am și că n-am în viața aceasta să mai iubesc pe nimeni cum te iubesc pe d-ta.

Apucară iar pe la o cotitură, încît nu putea să-i vadă nimeni.

— Nu mă stăpînesc eu acum? urmă el. Uite, suntem singuri, nu ne vede nimeni, și eu tot nu fac nimic. Îmi vine să te ridic în brațe și să fug cu d-ta. Puțin îmi pasă ce are să fie mai departe. Cine știe

dacă voi mai ajunge vreodată în viața mea să te apuc așa ca acum! Tot nu fac nimic!

Persida se opri în loc și rămase ca-nfiptă în pămînt. Intrase, parcă, în cușca unui leu, dar nu se temea și o cuprinsese un fel de pornire nebunească.

Ea-l apucă de mînă și-l duse la dreapta, pe un răzor din vie, apoi, după ce Marta trecu cu scrietorul înainte, ea se opri cu mînile în șolduri înaintea lui.

— Iată-mă, îi zise liniștită; vezi că nu mă tem de d-ta; vezi că nu-mi pasă de nimeni: poți să mă iei, să mă duci și să faci ce vrei cu mine. Haid'! ia-mă în brațe!

El stetea buiguit în fața ei.

— Nu-i adevărat că d-ta te stăpînești, urmă ea liniștită; știi că eu nu vreau și nu cutezi să te apropii de mine. Știi că mi-ai fi urgisit, că m-ai nenoroci, că te-aș blăstema viața mea toată, că te-ar bate Dumnezeu dacă mi-ai face silă, și știi că am să mă gîndesc totdauna cu drag și cu durere la d-ta dacă vei înțelege că n-a voit Dumnezeu să fim unul pentru altul și mă vei lăsa în pace.

— Ce să fac eu, domnișoară?! grăi el muiat și umilit.

— Să te porți așa ca să ne mai putem întîlni între oameni, răspunse ea; să nu-mi fie frică de d-ta, să nu mă mai dai pe gura oamenilor, că-mi strici norocul, și am mamă, ale cărei zile nu trebuie să le amăresc.

El tăcu; iară ea-l apucă de braț și porni cu pas grăbit pe răzoare, ca să iasă iar înaintea Martei, apoi să le ajungă pe fete.

— Domnișoară, domnișoară! — zise el într-un tîrziu, suspinînd din greu — aș putea eu să mor, dar tare mă tem că n-o să se poată așa cum zici d-ta.

— Ia noapte bună și părăsește-ne! îi răspunse ea cînd se apropiară de fete și de Brădeanu.

Și totuși îi era foarte greu, și cînd el s-a depărtat, se simțea foarte nenorocită și stătea la îndoială dacă nu cumva el e mai cuminte decît dînsa.

„O viaţă — zicea dînsa în gîndul ei — una singură are omul, şi e nespusă durerea ce te cuprinde cînd îţi dai seamă că o petreci şi pe aceasta chinuindu-te tu însuţi pe tine. Ah, sărac de sufletul meu!"

XI

ALTĂ LUME

Luna intrată în al doilea pătrar se ridicase pînă în culmea acoperită cu pădure şi se ivea pe ici, pe colo printre copacii deşi; pe şesul de la dreapta însă ea era de mult răsărită, peste puţin începură şi în satul de la poalele dealului să latre cînii stîrniţi de ea, şi noaptea era din ce în ce mai luminată de zarea ei. Abia acum începea frumuseţa serii de toamnă.

Marta se uită de-a lungul drumului care apucase la deal. N-o mai văzuse de mult pe Persida. Departe, înainte, se mişca, urcînd la deal, o negreaţă, fără îndoială Brădeanu cu fetele.

— Ştii că e frumos! grăi dînsa cam speriată. Persida a apucat cu neamţul ei alt drum.

Ea îşi iuţi pasul, ca să ajungă pe Brădeanu, şi peste puţin ieşi apoi la iveală şi făptura cea înaltă a Persidei.

— Ştiam eu! grăi scrietorul. S-a dus cu el pînă la fete şi apoi i-a dat drumul.

Tot aşa dăduse cu socoteală şi Brădeanu cînd Naţl sosise cu Persida la dînşii.

Mai la deal, spre stînga, se înălţară fîşfîind şi pocniră în văzduh, una după alta, trei rachete.

— Ce-i acolo? strigă Marta.

Brădeanu se opri şi se întoarse spre dînsa.

— E la vie la Corbu, răspunse el. Să trecem şi noi pe acolo.

Marta şi fetele îl ştiau pe d-l Andrei Corbu, nobil de Cărpeniş, care nu era, ce-i drept, nimic, dar umbla cu patru cai şi fusese închis în timpul revoluţiunii; ele însă nu-l cunoşteau.

— N-are a face! întîmpină Brădeanu. Îl cunosc eu şi vă încredinţez c-o să-i pară foarte bine dacă ne oprim la dînşii.

Pe Marta o adimenea gîndul că poate să facă cunoştinţă cu Corbuleştii.

Persida, care numai ca prin vis văzuse cele trei rachete, se uită mai cu dinadins în partea de unde ele se înălţaseră. Era multă lumină acolo sus în deal şi trebuia, aşa îşi închipuia dînsa, să fie şi multă lume, mult zgomot, zburdalnică veselie.

— E cam tîrziu, grăi dînsa, stînd la îndoială.

— Aş! De unde tîrziu!? zise scrietorul, scoţîndu-şi ceasornicul. Nu sunt încă nici zece, şi abia acum răsare luna. În timpul culesului nici pe la miezul nopţii nu e tîrziu.

— Nu-mi pasă! răspunse Persida şi se avîntă oarecum cu ochii închişi la deal, ademenită de gîndul c-o să stea pînă în zori de zi, petrecînd ca alţi oameni şi gata de a se lăsa să facă cine ce vrea cu dînsa.

Ieşind deci la locul larg din faţa cramei, ea se opri dezamăgită din drum.

Sub vie, zidită în mal, era colna, o zidire mare, cu două ridicături despre vale, cu un turnuleţ, din care se deschidea vedere largă spre şes, şi în faţă cu un cerdac întins, în care ardeau două lămpi, una atîrnată, iar alta pe masă.

La dreapta colnei, depărtare de vreo douăzeci de paşi, pîlpîia focul de viţă uscată, împregiurul căruia erau adunaţi culegătorii, bărbaţi, femei, copii, unii culcaţi, alţii stînd de vorbă.

La stînga, sub un mare şopron deschis din toate părţile, se afla bădania cea mare şi lîngă ea cada, în care un voinic juca pe sacul cu struguri. Mai încolo, tot sub şopron, doi flăcăi învîrteau teascul, în vreme ce alţi doi cărau mustul scurs cu vadra la buţile înşirate în dosul şopronului.

La masa din cerdac, în sfîrşit, stăteau de vorbă trei domni, unul mai în vîrstă, Corbu el însuşi, şi doi oameni tineri, unul Aurel, băiatul lui Corbu, iar cellalt Simeon Burdea, un prieten de la Universitatea din Viena al lui Aurel.

Doamna Corbu era dusă la Arad, de unde avea să se întoarcă mîne cu oaspeţi.

„Aici nu prea avem ce să facem“, voia să zică Persida, cînd Corbu, recunoscînd glasul lui Brădeanu, se ridică de la masă şi coborî scările cerdacului, ca să poftească sus pe cei sosiţi, cărora nu le rămase decît să stea puţin.

D-nul Burdea, un om scurt şi lat în spate, aproape cocoşat, rău îmbrăcat, cu părul lung şi lăţos, cam spîn şi cu nasul turtit, nu se mişcase din loc după ce Corbu coborîse scările; cînd însă Persida se ivi în cerdac, el se uită la dînsa cu nişte ochi de dihor, care intrau parcă în carne şi străbăteau prin oase, încît Persida se opri speriată în loc.

În vreme ce apoi Corbu îşi făcea de lucru cu Marta şi cu fetele, pe care le rugă să vie iar mîne seară, fiindcă aşteaptă mulţi tineri din Arad, care toţi vor să aibă jucătoare, Burdea se apropie pas cu pas, ca un paiangen, de Persida.

— Domnişoara Persida, fiica Marei de la Radna? întrebă el într-un glas subţire şi oarecum sfîşietor.

— Da! răspunse ea.

— Ai fost la călugăriţele din Lipova şi ai stat la Arad?

— Da!

— Te ştiu, domnişoară, şi îmi pare bine că am ocaziune să te şi cunosc.

— De unde, dacă îmi daţi voie? întreabă ea sfiicioasă.

El se uită rîzînd în faţa ei.

— De la Viena, răspunse apoi.

Persida dete mirată din umeri.

El ridică mîna stîngă, puse arătătorul ei pe buze şi se apropie oarecum tainic şi pitiş de dînsa.

— Îţi mai aduci aminte — zise el încet — cînd vîntul a spart una din ferestrele de la mînăstire?

Persida rămase ca împietrită. Ştia acum cine i-a vorbit acestui om străin despre dînsa şi îi venea să plîngă de necaz şi de ruşine.

Era lucru de nesuferit!

Tainele mari ale vieţii ei fuseseră date de gol: omul acesta le cunoştea şi putea să le spună mai departe. De ce să n-o facă! Zadarnice erau toate silinţele ei: ea vedea în gîndul ei cum toată lumea vorbeşte despre dînsa, cum oamenii fac mult din nimic şi cum toţi îşi bat joc de dînsa. Se simţea ca pierdută, şi Naţl era în gîndul ei cel mai nemernic om din lume.

— Te înşeli... zise ea, dar nu putu să-şi urmeze vorba deoarece Corbu se întoarse acum spre dînsa, ca s-o poftească din nou şi mai stăruitor pe seara de mîne.

Ea făgădui, pentru ca să scape, că va veni, apoi, cînd plecară mai departe, îl tîrî aşa-zicînd pe Burdea după dînsa şi potrivi lucrurile astfel ca să rămîie singură cu el. Omul acesta, pe care acum îl văzuse întîia oară în viaţa ei, îi părea cel mai apropiat din toţi oamenii, şi aceasta se vedea din căutătura şi din purtările ei, încît Marta, pusă pe gînduri, dădea din cap şi nu se putu stăpîni să nu-i facă scrietorului semn cu cotul cînd Persida o porni înainte cu Burdea.

— De unde cunoşti d-ta pe Hubăr? întrebă Persida.

— Suntem prieteni din copilărie — răspunse Burdea — am stat la Timişoara cinci ani de zile în aceeaşi bancă, iar la Viena am locuit împreună.

Persida se mai potoli. Înţelegea cum Naţl a putut să vorbească despre cele petrecute şi-l socotea foarte fericit. Stătuse şi ea ani de zile de-a rîndul pe aceeaşi bancă cu alte fete, dar n-a ajuns niciodată să stea o jumătate de ceas singură cu vreuna din ele şi nu era nici una căreia ar fi putut să-i împărtăşească tainele vieţii sale.

— Eu — zise ea — nu-l cunosc pe domnul acela: l-am văzut aşa, din întîmplare, de cîteva ori, dar n-am vorbit cu el decît în treacăt. Mi-e, pot să zic, tot aşa de necunoscut cum îmi eşti d-ta, şi nu ştiu ce-şi va fi închipuind despre mine.

— E un nebun, domnişoară, răspunse Burdea. Nenorocirea lui e că părinţii nu l-au lăsat la şcoală. Nu e făcut el pentru măcelărie, şi în loc de a-şi căuta de meserie, se reazemă pe averea părinţilor săi şi-şi petrece viaţa citind fel de fel de cărţi, care-l ameţesc. L-ai mai văzut de cînd s-a întors de la Viena?

Persida rămase cîtva timp dusă cu gîndul.

Naţl i se înfăţişa cu totul altfel de cum şi-l închipuise dînsa.

— L-am văzut — răspunse ea — acum e anul, la Arad, dar n-am vorbit decît foarte puţin cu dînsul. Mi s-a părut — urmă uitîndu-se cu coada ochiului la Burdea — nu ştiu cum, foarte prăpădit, un fel de om care petrece nopţile prin birturi, iar ziua doarme nedezbrăcat.

— Minunat! strigă Burdea rîzînd din toată inima cu glasul lui subţire. Ai dreptate!... Aşa ne petreceam noi viaţa: ziua dormeam îmbrăcaţi, adecă nedezbrăcaţi, cum zici d-ta, iară nopţile ne plimbam, ori stăteam prin cafenele dacă timpul era urît. Dar nici că se poate altfel, urma el aşezat. Ziua e urîtă, zgomotoasă, plină de întîmplări, care ne abat de la noi înşine: în amurgul serii începe viaţa să aibă farmec.

— Bine — grăi dînsa — dar noaptea e lăsată de Dumnezeu pentru ca omul să se odihnească şi să-şi întrămeze puterile pentru munca zilei de mîne.

— Prostii! întîmpină el aprinzîndu-se. Nu se poate prostie mai mare decît să petreci dormind partea cea mai frumoasă a vieţii. Uite acum, ce linişte, ce răcoare, ce lumină tainică şi blîndă: nu te simţi ademenită să stai pînă în zori de zi? n-ar fi oare păcat să dormi?

Persida, crescută sub purtarea de grijă a maichii Aegidiei, nu ştia ce să răspundă, era însă tare în credinţa că el n-are dreptate.

— Mă simt — răspunse ea — ademenită, dară ar fi păcat să stau toată noaptea, fiindcă mîne n-aş fi bună de nimic.

— Prostie! strigă iar Burdea, care nu putea suferi păreri deosebite de ale lui şi se simţea nenorocit dacă nu răuşea să convingă şi pe alţii cum el era convins. Domnişoară — urmă el în ton dăscălesc — admiţi d-ta că în om sunt două fiinţe, una trupească şi alta sufletească?

— Aşa cred.

— Crezi fiindcă ţi s-a spus, ori te-ai şi gîndit asupra lucrului?

— Nu pot să-mi dau seamă, răspunse ea cu sfială; nu mi-am pus încă întrebarea, dar simt că altfel n-aş putea să înţeleg lucrurile.

— Prea bine! zise el mulţumit. Atît mi-e destul ca să văd că te-ai gîndit. Te rog acum să-mi spui: cine trebuie să stăpînească viaţa mea, trupul meu? ori sufletul meu?

— Fără îndoială că sufletul.

— Dar dacă el e mai slab decît trupul?

— Trebuie să vrei, răspunse ea strîmtorată.

— De! grăi el rîzînd, multe o fi voind omul, dar puţine poate. Domnişoară — urmă iar dăscăleşte — dimineaţa, după o noapte bine dormită, trupul e întrămat şi tare, el vrea să alerge să lucreze, să se hrănească, să se mistuiască, să aibă mulţumiri, şi degeaba vei fi voind d-ta altfel, căci el te stăpîneşte şi te poartă după pornirile lui. Pe înserate, însă, după ce trupul s-a obosit, începe sufletul să se ridice deasupra, şi noaptea e ziua sufletului, pe care lumina soarelui îl întunecă. Acum ne simţim mai uşori, mai fără de grijă, ca scăpaţi din o grea robie, şi nopţile petrecem clipele de veselie, nopţile avem cele mai plăcute ceasuri din viaţa noastră. Şi dacă e adevărat că ziua după o noapte nedormită suntem obosiţi, cu atît mai bine, căci repaosul nu-l cere sufletul, ci trupul cel netrebnic. E ori nu aşa?

Persida era învinsă, dar firea n-o ierta să se şi dea învinsă. El nu putea să aibă dreptate, şi chiar dac-ar fi avut, nu putea dînsa să recunoască c-o are.

— Nu este aşa! răspunse ea cu îndărătnicie.

Burdea nu prea ştia să facă deosebire între bărbat şi femeie şi ar fi fost în stare să-i tragă o palmă.

— Bine, domnişoară — grăi el stăpînindu-se — dar te faci de rîs...

— Nu mă fac — întîmpină ea zîmbind — fiindcă nu e cum zici d-ta. Cînd e bolnav ori obosit, omul e şi sufleteşte mai slab şi nu-şi poate stăpîni pornirile. Omul trebuie să fie sănătos, cumpătat şi mereu treaz dacă e vorba să-şi poată face datoria, şi mulţumirea cea mai mare a vieţii este de a-ţi fi făcut datoria!

— Ce datorie?! strigă Burdea, scos din ţîţîni. O singură datorie are omul: să nu fie prost.

— Ia lasă, domnule, întîmpină dînsa nerăbdătoare; nopţile nedormite ale d-voastre sunt un fel de beţie, care ne face nepăsători faţă cu ziua de mîne şi ne aruncă în desfrîu.

— Apoi tocmai aceasta e, domnişoară, răspunse el mai potolit. D-ta vorbeşti ca Hubăr, care viaţa lui toată se plînge de datoriile pe care nu şi le face şi-şi petrece viaţa făcîndu-şi mereu mustrări. Tocmai în beţia aceasta iese la iveală firea cea adevărată a omului.

— Asta da! zise ea. Recunosc şi eu că noaptea poţi să cunoşti pe un om mai bine decît ziua, fiindcă noaptea firea lui cea adevărată iese mai nesfiit la iveală, şi bunătatea, dar şi răutatea lui.

Ea se cutremură în tot trupul, cuprinsă de fiorii care o trecuseră cînd se văzuse singură. Simţea că nu vine bine să stea atîta timp singură cu acest om, pe care acum îl întîlnise întîia oară în viaţa ei, ştia că Marta, fetele şi mai ales Brădeanu îşi vor fi făcînd cele mai urîte închipuiri despre dînsa, şi totuşi nu putea să se despartă de dînsul. Nu mai stătuse încă cu nimeni astfel, ca acum cu dînsul, de vorbă, nu intrase încă nimeni, ca el acum, în sufletul ei, şi se simţea ademenită de întregul lui fel de a fi.

— Noaptea — urmă ea — e ziua ispitirilor şi a păcatului. Eu mă tem de nopţile petrecute în nedormire. Pentru zilele mele parc-aş fi gata să iau toată răspunderea: pentru nopţi nu cutez s-o primesc!

Ei sosiră la cramă, unde Mara, ea singură trează încă, şedea moţăind pe un sac cu frunză la foc şi-şi aştepta fata.

Nu erau încă unsprezece ceasuri, dar fetele şi Marta, duse cu gîndul la ziua de mîne, se grăbiră, şi Persida rămase peste puţin cu Burdea şi cu muma ei la foc.

Era un farmec nespus în această noapte petrecută la focul aproape stins, un mare vraf de jăratec, din care numai din cînd în cînd mai ieşea cîte o limbă de flacără albăstrie. Sub vie, la depărtare de vreo zece paşi, dormeau cîţiva culegători, în satul de la poalele dealului lătrau cînii şi începuseră cocoşii să cînte de miezul nopţii, mai la deal cînta o flaşnetă, din cînd în cînd se descărca cîte o puşcă, vîntul tomnatic fîşiia prin frunzişul aproape uscat, lilieci fluturau mereu pe deasupra focului, iar în sufletul Persidei creştea mereu neastîmpărul de tinereţe.

Mara era de părerea lui Burdea, dar şi fata ei avea dreptate. Da! noaptea e, aşa zicea şi dînsa, mai plăcută: ea noaptea şi-a născut copiii. Dar ziua e şi ea binecuvîntată: ea ziua şi-a agonisit puţintică avere.

Astfel apoi, din vorbă în vorbă, ea a fost în cele din urmă biruită de somn, şi Persida iar a rămas singură cu Burdea. Ea nu mai putea să stea aşa singură cu el, se ridică dar încet de la foc, ca să-l ducă şi să scape de el. Burdea însă ţinea să mai stea, şi ei începură să se plimbe, vorbind pe şoptite, prin faţa cramei.

— Care va să zică chiar astă-seară v-aţi întîlnit? întrebă el.

— Da, din întîmplare.

— Şi unde s-a dus el?

— Nu ştiu. Dau cu socoteală că la via lor, care se află din vale de via lui Corbu.

— Nu înţeleg. Cum se face că el nu te-a însoţit?

Persida se opri în loc. Îi era foarte greu de ceea ce făcuse şi parcă acum, în clipa aceasta, ar fi fost în stare să se ducă să-l caute şi să-l mîngîie.

— Doamne! zise ea. Eu mă tem de dînsul. E om pătimaş.

— Hm! pătimaş?! zise Burdea mai mult pentru dînsul şi rămase cîtva timp pus pe gînduri. Fără îndoială că e pătimaş, urmă apoi oprindu-se în loc şi uitîndu-se cu ochii lui de dihor la dînsa. Crezi d-ta că în adevăr numai din întîmplare v-aţi întîlnit?

Persida începu să se nelinişteasă. Era tîrziu după miezul nopţii, muma ei, obosită de munca zilei, adormise, şezînd pe sacul cu frunze, iară omul acesta nu mai voia, parcă, să plece, şi ea nu ştia cum să scape de dînsul.

— Nici prin gînd nu mi-a trecut că-l voi găsi la părintele Ioan, răspunse ea nerăbdătoare.

— Dar el? Ce crezi? Nu ştia nici el c-o să vii acolo?

Nu ştiu.

— Nu ştii. Dar ce crezi?

— Cred — răspunse ea cu îndărătnicie — că el a aflat că am să mă duc acolo şi a venit dinadins să mă vadă.

— Bun! zise el rîzînd în bătaie de joc. Şi d-ta, dac-ai fi ştiut că el are să fie acolo, te-ai fi dus ori nu?

— Da!

— Dar ziceai că te temi de el!

Persida îşi ridică capul. Îi venea să-i întoarcă spatele.

— D-ta îţi vei fi închipuind ce vrei, răspunse ea. Mă tem, fiindcă e om pătimaş şi nesocotit, cum m-aş teme de un om beat, care nu-şi dă seamă despre ceea ce face.

— Pare-mi-se — întîmpină el cu răutate — că nu de el, ci de slăbiciunea d-tale te temi.

Persida simţi cum sîngele-i năvăleşte spre cap.

— Nu! zise ea scurt. Dacă e vorba, puţin îmi pasă!

— Prea bine! strigă el cu un fel de mulţumire diavolească. Mîne seară am să-l duc şi pe el la via lui Corbu: vom vedea dacă vei veni ori nu!

— Am să viu, ca şi cînd aş şti că el n-are să fie acolo, răspunse ea înţepată.

— La revedere! grăi el luînd mîna ei. O să am mîne o mare plăcere! Domnişoară, omul vrea să aibă femeia pe care o iubeşte, s-o strîngă în braţe, s-o sărute, s-o dezmierde: aşa vrea firea, şi e nebun cine să pune înprotiva firii. Am să-l lecuiesc pe nebunul acela: ori te laşi, ori te lasă. La revedere!

Persida rămase mută şi nemişcată, se uită lung în urma lui, apoi îşi acoperi faţa cu amîndouă mînile.

Se simţea ca şi cînd ar fi căzut, încît n-ar mai putea îndrăzni să iasă în faţa lumii, şi începu să tremure cînd îşi dete seamă că nu-i rămîne decît să meargă mîne seară la via lui Corbu.

Trebuia neapărat să meargă!

Şi ce adecă ar putea-o face să nu se ducă?! Ce ar fi putînd să i se întîmple? De ce ar fi avînd să se teamă?

„Da — zise ea — trebuie să vadă că nu sunt femeie slabă, să-şi rupă o dată gîndul şi să mă lase în pace!“

Şi totuşi...

Era foarte hotărîtă fata Marei, dar era femeie, ştia că este iubită cum n-are să mai fie şi e greu afară din cale să fii femeie şi să te împaci cu gîndul că o să te urască bărbatul care te iubeşte, c-o să iubească, poate, pe alta...

Ea vedea în gîndul ei pe Codreanu. Ce deosebire! Om şi om, şi ce deosebire! Nu! cu Naţl nu putea să facă ceea ce a făcut cu Codreanu.

Luna apucase spre asfinţit şi-şi urma calea pe cerul senin, dar acum, spre zorile de zi, noaptea nu mai era liniştită. Se făcuse rece, şi vîntul bătea cu tărie în frunzişul tomnatec.

Persida ar fi voit să se ducă, să alerge, să se urce-n culmea unde el descărcase puşca, ar fi voit să nu mai voiască nimic, ci să se lase cu ochii închişi în voile altora.

Grozav de lungă, o viaţă întreagă, fusese noaptea aceasta, şi urcînd pe răzor la deal, sărmana copilă abia îşi mai aducea aminte cînd a fost că ea se ducea cu Marta la via părintelui Ioan, şi parcă era pe cînd el se afla în culme.

Mara nu o dată în viaţa ei dormise, în drum spre Arad, şezînd în căruţă şi nu o dată fusese biruită de somn la masa ei cu poame ori la capul podului. Dormea dar şi acum, aşa chinuită, ca într-un culcuş moale. Răceala zorilor de zi şi vîntul aspru îi sperie însă în cele din urmă somnul.

Ea tresări, se uită buimăcită împregiurul ei, apoi, dîndu-şi seamă că fiica ei rămăsese stînd de vorbă cu acel om, sări ca o leoaică în picioare şi se duse în cramă, unde aşternuse culcuş de fîn pentru Persida.

Nu era!

Nu intra, nu putea să intre în mintea ei gîndul că fata ei s-a dus cu omul acela.

Nu! asta nu era cu putinţă!

Dar era dusă! Unde era dusă?

Oriunde, a bine nu era această rătăcire în cap de noapte.

Ieşind afară, ea se uită cu tot dinadinsul împregiur, zări, parcă, ceva ce se mişca deasupra viei şi porni cu pas lung şi tare călcat la deal.

— Ce e cu tine, fată? strigă ea după ce se mai apropie.

Persida se opri speriată-n loc şi aşteptă pe muma ei ca pe mîntuirea ei.

— Ce e cu tine? întrebă iar Mara încet şi cu glasul înecat.

— Nu e bine, mamă, răspunse Persida umilită. Eu nu mai stau: mă-ntorc în mînăstire.

— De ce?

— Nu întreba — grăi fata — că nu ştiu ce să-ţi răspund. Mi-e frică şi mi-e urît să mai stau aici.

XII

DOUĂ PORUNCI

Nu poate, aşa zicea rînduiala breslelor, să intre în rîndul stăpînilor decît acela care, pe lîngă toate celelalte, a mai făcut şi doi ani de călătorie. Aşa e bine! Numai încetul cu încetul, sub bună pază, prin multe ispitiri, numai după ce s-a lovit cu capul de toate zidurile şi a dat destule dovezi că e destoinic de a se povăţui însuşi pe sine, are s-ajungă omul stăpîn de capul său şi povăţuitor pentru alţii.

O ştia şi Hubăr aceasta şi ţinea ca feciorul lui să treacă şi el prin toate ispitirile.

Hubăroaie însă nu mai putea să aştepte.

Lasă că atîta om avea şi ea pe lumea aceasta şi viaţa îi era numai o tînjire fără de dînsul, dar vedea cu ochii că i s-a stricat băiatul de cînd umbla răzleţ prin lume. Nu mai era ca mai nainte, parcă l-ai scos din cutie, îşi perduse voia bună, petrecea nopţile, numai el ştia pe unde, şi le făcea toate cu de-a sila. Apoi

feciorul ei nici n-avea nevoie să-şi risipească zilele vieţii lucrînd pentru alţii cînd putea să lucreze într-al său şi să-i fie mumei sale de ajutor. Gaură-n cer nu se făcea dacă Bocioacă, starostele, închidea un ochi şi nu băga de seamă că mai lipsesc vreo şase luni din cei doi ani de călătorie. Legile, dacă e vorba, oamenii le fac şi tot ei le împlinesc, după cum le vine la socoteală, şi mai presus de porunca împărătească e porunca lui Dumnezeu, care rînduieşte ca copilul să-i vie la nevoie părintelui într-ajutor.

Era destul o vorbă pusă de Hubăr, pentru ca dorinţa ei să se împlinească; Hubăr însă nu voia să pună vorba aceasta.

Nu-i şedea lui bine şi nu-l ierta firea să se umilească cerînd de la Bocioacă un lucru pe care acesta era dator să nu-l facă. Apoi el nu putea să se uite cu ochi buni la feciorul său. Nu-l mulţumea deloc, ba îi era adeseori ruşine că are asemenea fecior. Cu totul altfel şi-l dorea şi şi-l închipuise. Lasă că nu mai era bun de nimic în măcelărie, dar îi venea, cînd i-a văzut cartea de călătorie, s-o arunce-n foc, ca să n-o mai vadă şi alţii. Timp de un an şi jumătate, cît a călătorit, n-a lucrat decît vreo opt luni; de aici înainte a umblat hoinar, trăind din banii pe care îi trimisese mumă-sa. Cum putea el să-şi dea măcelăria pe mîna unui asemenea om? Trebuia să mai umble, să se mai frece prin lume, să-şi stîmpere valurile tinereţelor, ca să-şi vie în fire şi să se facă om aşezat.

Şi totuşi părintele e părinte! Era voinic băiatul şi deştept, fusese atîta timp chiar prea cuminte: poate că rămîind acasă, între ai săi, iar se făcea cum a fost.

Nu voia Hubăr să se umilească, dar, vrînd-nevrînd, era mai prietenos decît mai nainte cu cojocarii, ba o rumpea pe româneşte cînd se întîlnea cu Bocioacă, deşi Bocioacă ştia nemţeşte mai bine decît el româneşte.

N-ar fi fost Bocioacă vrednic de starostie dacă n-ar fi înţeles unde bate gîndul neamţului şi n-ar fi ştiut ce trebuie să facă.

Hubăr era bine cu toţi beamterii şi putea, cînd voia, să facă mult bine, dar şi mult rău: de ce adecă cojocarii din Lipova să nu se pună bine cu el?

Dac-ar fi fost vorba de vreun altul, ar mai fi stat, poate, pe gînduri; fiind însă vorba de feciorul lui Hubăr, nu băgau nici beamterii, nici cojocarii de seamă că nu s-au împlinit încă cei doi ani.

— Ţi-am văzut feciorul, îi zise dar într-un rînd lui Hubăr. Voinic om şi bun băiat! Cînd îl scoatem stăpîn?

— Mai are încă vreo şase luni, răspunse Hubăr.

— Aş! Parcă-i mai ţine cineva socoteala?! Rînduiala asta e făcută pentru hoinari fără de căpătîi, iar nu pentru oameni ca feciorul d-tale. Nici ruşine n-o să ne facă, nici pînea de la gură nu o să ni-o ia: punem pecetea cu inima liniştită.

— Nu! întîmpină Hubăr. Să-şi facă şi el rîndul, ca orişicare altul.

— Ţi-e uşor d-tale, grăi Bocioacă; bătrîna o duce însă greu de tot fără de dînsul. Am să vorbesc cu ai noştri, şi-l scoatem, vrei ori nu vrei, stăpîn, chiar acum, de vinul nou.

Aşa a rămas vorba, şi Bocioacă s-a şi înţeles cu Gherghiţă, care era cel mai colţos dintre cojocari, ca dumineca viitoare, cînd aveau să se adune oamenii de încredere ai breslei, să pună tot lucrul la cale, ba i-a mai şoptit şi Hubăroaiei o vorbă, ceea ce era de prisos.

Bocioacă nu era însă numai staroste al cojocarilor, ci totodată şi vestit cîntăreţ de strană, care ştia să facă deosebire între oameni.

Joi seara, întorcîndu-se din plimbarea făcută pînă la via părintelui Ioan, Marta îi spuse, ca de obicei, pe unde a umblat, ce-a văzut şi cu cine ce-a vorbit.

— Ştii că e grozavă muiere Persida Marei, grăi dînsa. Cînd o vezi aşa, îţi vine să crezi că e sfîntă, nu altă; aleargă însă după bărbaţi de ţi-e greu s-o vezi.

Bocioacă-şi cunoştea nevasta şi nu prea punea mult temei pe vorbele ei. Era femeie şi-i plăcea să vorbească despre altele mai mult rău decît bine. N-aveai ce să-i faci! Din firea lui nu poţi să scoţi pe nimeni. De astă dată însă el se uită cam aspru la nevastă-sa. Ţinea, lucru mare, la Persida. Lasă că era o mulţumire să te uiţi la ea cît de cuvioasă stătea în fundul bisericii, dar îi şedea bine să iasă din mînăstire şi să vină la biserică, după ce lumea atîta timp zisese că şi-a vîndut Mara fata.

— Mie poţi să-mi spui ce-ţi trece prin minte — zise el aşezat — te rog însă că-n faţa altora să n-o spui aceasta.

— Parcă sunt oarbă şi proastă ca să nu văd şi să nu înţeleg, răspunse Marta necăjită. Se vedea cît de colo că e încurcată cu feciorul lui Hubăr. De unde s-or fi cunoscînd, nu ştiu, dar sunt rău încurcaţi, încît nu-i mai poţi despărţi.

— Lasă-i să fie! ce-ţi pasă? grăi el şi trecu înainte. Fă ca şi cînd n-ai fi văzut şi n-ai fi înţeles nimic.

Nu credea Bocioacă. Îi părea peste putinţă ca gîndul unei fete ca Persida să nu se înalţe mai sus decît pînă la feciorul lui Hubăr. Cu totul altfel şi-o închipuia dînsul pe Persida.

Şi totuşi peste putinţă nu era lucrul: Naţl era băiat curăţel, voinic şi binefăcut, deştept şi umblat pe la şcoli, iar Hubăr era om bogat şi n-avea alt copil. Minune n-ar fi fost dacă fata Marei şi mai ales Mara s-ar fi oprit cu gîndul la averea cea frumoasă a lui Hubăr.

Cu desăvîrşire peste putinţă nu era lucrul acesta.

Sîmbătă dimineaţa el află de la nevastă-sa c-a fost multă şi frumoasă lume la via lui Corbu, că Naţl a trecut şi el pe acolo, dar Persida nu venise şi ea. Se întorsese iar la mînăstire.

Acum Bocioacă simţea că e parcă ceva la mijloc şi nu-l mai ţinea locul. Om era şi el, şi nu-l ierta firea să stea nepăsător cînd te miri cu ce mari nevoi se lupta sărmana aceea de văduvă. Cine adecă să-i vie în ajutor dacă nu el, starostele cojocarilor şi totodată stăpînul fiului ei? El era cel mai apropiat: era în drept, ba chiar dator să cerceteze şi să facă ce poate pentru ca femeia aceea să vadă că nu e nici ea singură în lume.

Pe la amiazăzi el trecu așa, ca din întîmplare, pe la via Marei.

Mara alegea strugurii, îi lega perechi cu fire de tei și-i atîrna pe prăjinile întinse în cramă.

Era destul s-o vezi pentru ca să simți că e frămîntată de ceva. Nu știa, ce-i drept, ce s-a petrecut, că fata ei s-a hotărît așa deodată să se întoarcă iar la călugărițe; n-a mai stăruit ca Persida să-i spună. Bănuia însă că Națl n-o lăsa nici acum în pace, și era mulțumită că-și vede fata atît de hotărîtă și de înțeleaptă.

Că i-o fi greu?! Să-i fie! N-ai ce să-i faci. Trebuia să treacă și prin asta! Dacă e vorba, mai bine să peară decît să se facă de batjocura lumii!

Și totuși... din cînd în cînd ea se oprea în loc, cu capul ridicat, și-și sufleca mînecile.

Îi era parcă fiica ei sufere de o grea boală, pe care numai timpul și firea cea trainică poate s-o lecuiască, încît nu-ți rămîne decît să suferi și să aștepți. Dumnezeu însă n-o făcuse pe Mara să aștepte: firea ei o mîna mereu înainte; ea trebuia să urnească din loc, să facă ceva.

Cum adecă?! Fata ei să stea viața toată în mînăstire, ca să scape de neamțul acela? Nu e alt chip de scăpare? Nu poate ea să-l apuce pe neamțul acela de piept și să-l învețe minte?! Nu poate ea să-l ia pe Hubăr de scurt, ca să-și pună la rînduială feciorul?!

Dar strugurii întinși pe rogojină nu puteau să aștepte, și Mara iar se punea să-i lege perechi și să-i atîrne pe prăjină.

— Bun lucru — grăi Bocioacă — și spor! Dar cum? Așa singură? Unde ți-e fata cea harnică?

A ținut Mara totdeauna la Bocioacă, pe care-l socotea cel mai chibzuit om în valea Murășului; acum însă, de cînd el luase pe Trică la casa lui, ea se uita la el parcă i-ar fi și ei stăpîn. Cu toate aceste, despre Persida n-avea nici el să-i facă întrebări la care nu putea să-i dea răspuns.

— De! — răspunse ea puindu-și hainele în rînduială — au și ele de lucru acolo în mînăstire, și nu

putea s-o lase pe maica econoamă singură tocmai acum, cînd i s-au îngrămădit toate pe cap.

Simțind că Mara nu vrea să intre în vorbă despre fata ei, Bocioacă o apucă mai pe departe.

— Mai ai mulți atît de frumoși? întrebă el arătînd la struguri.

— Sunt — răspunse Mara — s-au copt bine anul acesta, și abia pe ici, pe colo e cîte-o boabă stricată. Apoi am mai cumpărat, așa pe ales, și de pe la vecini. O s-adun vro două mii de perechi, și dacă dă Dumnezeu, o să scot cea mai mare parte din iarnă.

— Dar cu pădurea cum stai?

Nici asta nu era întrebare la care Mara putea să răspundă desluşit.

— Cam greu, grăi dînsa. Biată de femeie ce sunt, m-am apucat de prea mare treabă.

— Sunteți, așa se zice, în tovărășie cu măcelarul, urmă Bocioacă, apăsînd vorbele.

— Ferit-a Dumnezeu! răspunse Mara. Fiindcă nu prea aveam bani ca să intru într-o negutătorie atît de mare, m-am împrumutat de la el cu zece la sută pe trei luni de zile. S-a supărat d-lui acum că am plătit rata fără ca să mă mai împrumut; ar fi voit ca eu să alerg, eu să port paguba, dacă lucrurile nu ies bine, iar la cîștig să fie și el părtaș cu mine.

— Ei! cam tot acolo vine! grăi Bocioacă în glumă. Mai știi ce se poate-ntîmpla?! d-ta ai fată și el are fecior.

Mara se uită speriată la el, apoi se plecă iar spre rogojină, ca să ia struguri și să-i lege cu tei.

Îi era grozav de greu și nu știa ce să-i răspundă.

Dacă vreun alt om i-ar fi zis aceste vorbe, ea l-ar fi ocărît de și-ar fi adus aminte toată viața lui; Bocioacă însă avea, parcă, un fel de drept de a se amesteca în treburile ei, și ea se bucura că dînsul se și folosește de dreptul acesta și n-o lasă singură la nevoie. O durea însă că poate chiar și el să creadă așa ceva. Și totuși ea nu putea să zică ba!

— Îmi pare foarte rău — grăi dînsa mîhnită — că mă socotești atît de slabă de înger. Dumnezeu el singur știe cum vrea să ne mîngîie și cum să ne certe, și voința lui are să se împlinească. Eu mi-am tras seamă cu mine: dac-ar fi pe voia mea, mai bucuros i-aș suci gîtul ca unui pui de vrabie; dar nu mi se cuvine, deși-i sunt mamă, s-o stăpînesc, fiindcă e mai cuminte decît mine.

— Care va să zică ea-l voiește? întrebă Bocioacă cu îndoială.

Mara dete din cap.

— Nu! — zise ea hotărîtă și mîndră — deloc nu-l voiește, dar umblă el după ea, și nu știi niciodată cînd îi vine femeii clipa de slăbiciune. Eu stau, săraca de mine — adaugă ea suspinînd — pe gînduri, mă tem și mă tem și nu știu ce să fac!

— Apoi nu-i așa, grăi Bocioacă așezat. Ai să știi ce trebuie să faci. Tinerețele sunt năvalnice și slabe și trebuie să fie păzite și ferite de ispitiri. Las'că-l mătur eu de aici. El n-are ce să caute la Lipova: ori să duce să-și facă rîndul de călătorie, ori rămîne toată viața lui calfă proastă!

— Vai de mine! să nu faci lucrul acesta — strigă Mara — c-o să fie și mai rău!

— N-am eu s-ascult de d-ta, răspunse el. Sunt staroste și am să-mi fac datoria. Era — urmă apoi mai mult așa pentru dînsul — să închid un ochi fiindcă o vedeam strîmtorată pe muma lui; dar cînd e la mijloc și altă poruncă mai tare, la asta mă supun. Are să se ducă, iar grija noastră e s-o găsească pe Persida măritată cînd se întoarce. Îi găsesc eu bărbat, zece la fiecare deget.

Nu dorea nici dînsa ca altfel să fie.

Duminecă apoi, cînd oamenii de încredere ai breslei s-au adunat, starostele a tăcut, iar în urmă, cînd Gherghiță a adus vorba la băiatul lui Hubăr, el a zis numai:

— S-o lăsăm asta! Mai are vreme! Să se mai coacă.

Și tot cam așa se gîndea și Națl el însuși.

Nu mai avea el ce să caute pe aici.

Atunci noaptea, după ce s-a despărțit de Persida, el a alergat pe dealuri, ușor parcă n-ar fi avînd pămîntul sub picioare. Îi venea să se ducă și tot să se ducă, încît să i se peardă urma și toată lumea să-l uite, numai ea singură să-și aducă în toată clipa aminte că el a voit și a putut, dar s-a stăpînit fiindcă atît de mult a iubit-o, încît s-a dus pribeag în lume numai ca dînsa să poată trăi nesupărată.

Atît simțea, atît știa, atît îi era gîndul!

După grele și îndelungate frămîntări, sufletul îi era ajuns, în sfîrșit, la o hotărîre, care-l înălța la o senină liniște, căci nimic nu-l ridică pe om mai sus decît gîndul că poate însuși să se biruiască pe sine și să lepede de la sine ceea ce îi este mai dorit în viață.

De aceea ziua următoare, cînd a dat față cu Burdea, îi era ca și cînd un demon ispititor i-ar fi ieșit în cale.

— Nu! strigă el scrîșnind din dinți. Lasă-mă în pace! Știu, nu mă îndoiesc că ea are să se ducă, dar eu nu mă duc!

— Ai să te duci și tu! îi răspunse Burdea rîzînd. Am văzut-o acum eu însumi cu ochii mei, am vorbit cu ea și știu că ai să te duci. Vine așa deodată o clipă în care ți-o aduci aminte parc-ai fi văzînd-o aievea, și atunci nu mai poți. Sunt om și eu, și nu poți nici tu să fii mai altfel decît mine, iară eu aș da tot ceea ce îmi este mai scump și sfînt pe lume pentru o clipă în care aș putea să cred, nu să știu, ci să cred numai că o femeie ca dînsa mă iubește. Mă cutremur, îmi dau seamă ce-nfricoșat fior trebuie să te cuprindă pe tine cînd îți zici în gîndul tău: Și tot mă iubește!

— Dar nu mă iubește! strigă Națl. Nu poate, nu are de ce să mă iubească!

— Minți! îi zise Burdea liniștit. Atît de bine știi că te iubește, încît te minți tu însuți pe tine numai ca să nu-mi mărturisești mie adevărul. E o prostie nemaipomenită! urmă el rîzînd. Eu am văzut-o, am vorbit cu ea și știu că te iubește. Toți care v-au văzut împreună știu și ei, dacă au ochi, că vă iubiți. Și vrei ca eu să cred că voi singuri, anume voi nu știți nimic, stați la îndoială, nici nu credeți măcar că vă iubiți unul pe altul? Vezi, dînsa e mai cinstită decît tine: știe și nu se sfiește să mărturisească! Dar de ce vă iubiți? Asta nu se întreabă! Au în lumea aceasta toate lucrurile cîte un „*pentru că*“: iubirea e din altă lume și se ivește din senin, fără ca să știi de ce, se dă pe faţă, fără ca să ştii cum, şi te duce, fără ca să ştii unde. Ai să vii astă-seară cu mine, ai să mă rogi să te duc cu mine la via lui Corbu! Ai! Uite! vine aşa deodată, cînd nici cu gîndul nu te gîndeşti.

— Sîmt şi eu — răspunse Naţl — că e un fel de soartă nendurată la mijloc. Mi-e adeseori parcă stau la marginea unei prăpăstii şi ştiu că am să mă prăpădesc dacă nu mă duc înapoi, dar adîncimea mă adimeneşte, capul mi-e ameţit şi sunt în toată clipa gata să închid ochii şi să mă arunc — fie ce-o fi! Nu e pentru mine femeia aceea; nu sunt eu pentru dînsa; e o nenorocire că ne-am văzut, şi singura noastră scăpare e să nu ne mai vedem!

— Parcă de la bunul vostru plac atîrnă! grăi Burdea rîzînd iar în bătaie de joc. V-aţi văzut pentru că trebuie să suferiţi şi vă veţi mai vedea cîtă vreme nu s-a împlinit măsura suferinţelor!

Naţl dete cu îndărătnicie din cap.

— Ar trebui — zise el cuprins de adîncă amărîciune — pentru ca să poţi judeca, să ştii ce fel de om e tatăl meu şi ce fel de femeie e muma ei. Nu! — urmă luîndu-şi avînt — însoţirea noastră n-ar putea să ducă decît la moarte de om: prea mult a suferit sărmana mea mumă, şi n-aş putea să văd ca încă mai mult să sufără. Uite! vine o clipă că nu mai ştii ce faci, şi ai barda în mînă şi-i dai în cap cu ea. N-ar fi trebuit, dacă n-ar fi fost el cum este, să părăsesc şcoala, şi aş fi azi om de dînsa.

— Eşti un nebun! îl întrerupse Burdea. Ce-ţi pasă?! Parcă însoţire omenească e ceea ce căutaţi voi? Parcă popa şi părinţii au să-şi mai vîre şi ei nasul în treburile voastre? Ai s-o prinzi o dată într-un colţ, şi oameni sunteţi amîndoi.

Naţl se cutremură în tot trupul; îi venea să-l apuce de piept şi să-l scuture, încît să-i clănţănească oasele.

— Icoană sfîntă din altar! strigă el ridicînd mîna. Mai bine îmi rup carnea de pe oase decît ca să sfărîm idolu la care mă închin.

— Aşa ziceţi voi cu toţii pînă ce nu vă săturaţi de a vă închina, apoi luaţi icoana şi o terfeliţi pentru

ca să scăpaţi, grăi Burdea, în vreme ce Naţl îi făcea mereu semn cu degetul că nu şi nu şi nu!

Seara, el, cu toate aceste, s-a dus la via lui Corbu, şi-i era parcă nu mai e om pe lume cînd a aflat că dînsa n-a venit, nici n-are să vie, că s-a întors iar în mînăstire.

— Mai zici şi acum că nu te iubeşte?! îl întrebă Burdea cu răutate. Ai să faci pe dracu în patru ca s-o scoţi din mînăstire.

Naţl nu-i răspunse nimic; un singur gînd îl stăpînea; să fie singur şi să meargă, s-alerge, să cutreiere văi şi dealuri.

Şi o vedea mereu pe mumă-sa stînd singură în măcelărie, şi inima-i sîngera, încît îi venea să răcnească tare, ca să răsune toate văile şi să se cutremure tot ceea ce are viaţă şi sîmte durere.

Nu! El nu putea să plece, nu putea şi nu putea!

Sărmana lui mumă! atît îi mai rămînea în lume, atîta reazăm, atîta mîngîiere, şi lumea i se lumina cînd se gîndea că poate să îndulcească viaţa ei.

„Celelalte vin — îşi zise el — şi trec în cele din urmă, încît numai din cînd în cînd îţi mai aduci ca prin vis aminte de ele.“

Zilele veneau însă şi treceau una după alta, şi nici o ştire bună de la Bocioacă.

Şi cum zilele treceau, Hubăr se făcea tot mai posac, iar nevastă-sa tot mai neliniştită.

Om trăit în lume, Hubăr ştia prea bine cum trebuie să fi venit lucrurile că Bocioacă nu mai vine, şi ar fi voit mai bucuros să fie pălmuit în faţa lumii decît să pată ruşinea de care se temea. Şi totuşi el nu era supărat pe Bocioacă, nici pe cojocari: ei aveau dreptate; ei făceau numai ceea ce erau datori a face. Nevasta lui însă l-a pus să se umilească, iar fecioru-său l-a făcut de batjocura lumii.

— Ai vorbit tu cu Bocioacă — întrebă în cele din urmă Hubăroaia — ori mi-ai zis numai, ca să mă amăgeşti, că ai vorbit.

Hubăr se uită lung la dînsa.

— Ba în adevăr am făcut prostia aceasta, îi răspunse el. Ca să scap de gura ta, adause apoi peste puţin, cu amărîciune.

— Nu ştiu cum vei fi vorbit, dar văd că n-o să iasă nimic din toată treaba.

— Adecă ce vrei să iasă?! grăi el. Tu vezi că de cîteva zile nu mai dă pe acasă: numai el ştie pe unde o fi umblînd şi cum şi-o fi petrecînd nopţile. Şi dacă vezi tu, nu sunt nici alţii orbi. Cum să scoată ei stăpîn pe un asemenea nemernic? Mare ruşine!

— Dacă îi eşti tată şi nu-i porţi de grijă! întîmpină dînsa necăjită. Le ştii toate, dar nu te-am văzut şi pe tine o dată să faci ca alţi părinţi, să-l iei de scurt şi să-l întorci în calea cea bună. N-a fost el aşa! Tu ştii prea bine că n-a fost; dar ce poate o femeie ca mine dacă...

— Tu să taci! o întrerupse el cu asprime. Tu şi numai tu l-ai stricat, îndopîndu-l cu bani! Nu aşa m-am făcut eu om; uite, aşa cum oi fi, cu toate păcatele mele, stau pe amîndouă picioarele, fiindcă n-am aşteptat ca alţii să îmi aştearnă culcuşul: trebuia să-l laşi şi pe el să se lupte cu nevoile vieţii. Cum l-ai făcut, aşa să-l ai: eu nu mai vreau să ştiu de el, nici să-l văd în ochi!

Nu mai voi Hubăr, dar tot tată îi era feciorului său şi nu mai avea astîmpăr, nu îşi mai găsea tigna obicinuită şi clocotea parcă ceva în sufletul lui; şi chiar nevrînd trecea mai des decît de obicei pe la măcelărie.

Duminecă, în sfîrşit, ştiind că lumea se îngrămădeşte, Naţl era la locul lui şi cîntărea carne pentru o slujnică cînd tatăl său intră tăcut şi se aşeză pe un scaun din fund, lîngă nevastă-sa.

— Dar tu ce te-ai făcut? întrebă el după ce slujnica plecă în urmă cu carnea.

Era pe sfîrşite. Nu sunase încă peste drum de intrare, dar lumea începuse să vie la biserică, şi Naţl luă măturişca şi începu să adune fărămăturile de pe butuc, ca să le arunce, ca de obicei, în coşul de lepădături.

— Unde ai fost de n-am mai putut de cîteva zile să punem ochii pe tine? întrebă iar Hubăr.

Naţl dete fărămăturile în coş, apoi luă cîrpa şi începu să şteargă cuţitele unul cîte unul şi să pună apoi pe fiecare la locul lui.

— M-ai auzit tu pe mine? strigă Hubăr răstit.

Naţl lăsă pe butuc barda pe care o ştergea şi se întoarse cu cîrpa-n mînă şi rîzînd spre tatăl său.

— D-ta ştii foarte bine că te aud — răspunse el — dar nu-ţi răspund fiindcă nu pot să-ţi spun unde am fost şi ce am făcut.

— E foarte rău!

— Nici eu nu zic că e bine! răspunse Naţl şi se întoarse iar, ca să şteargă barda şi s-o pună la locul ei.

E foarte greu să cerţi pe un om care-şi mărturiseşte vinovăţia; Hubăr însă ţinea să-şi certe feciorul, şi nepăsarea acestuia îl scotea din răbdare.

— Nemernicule! — zise el cam tare — să nu mă iei în bătaie de joc, că de ţi-ar fi barba de un cot, tot îţi trag palme şi te dau afară. Aici eu sunt stăpîn!

Naţl aşeză barda ştearsă la locul ei şi se întoarse iar spre părinţii săi.

— Drepturile de părinte şi de stăpîn nu poate — zise el — nimeni să ţi le ia; dar te rog să nu te foloseşti de ele aici, fiindcă trec oameni şi ruşinea nu cade numai asupra mea!

— Ruşinea mi-ai făcut-o tu cu prisos, grăi Hubăr încet, aproape şoptind.

— Tocmai fiindcă ţi-am făcut-o eu, nu mai adăuga şi d-ta la ea.

— Nu! urmă Hubăr tot încet. Vreau să ştie lumea că ştiu ticăloşiile tale şi nu le trec.

— Tată, grăi Naţl aşezat. Ştiu ce te mîhneşte şi-ţi dau dreptate. Am să plec mîne dacă vrei, chiar astăzi, şi n-aş voi să ne despărţim certaţi.

— Eu vreau să ştii — răspunse tatăl său cu asprime — că n-ai ce să mai cauţi la casa mea dacă nu te faci om cumsecade.

— Fă ce vrei, răspunse Naţl, întorcîndu-se iar la cuţitele lui. Nemţii beţivi — adăugă apoi peste puţin pe româneşte — se ceartă ca nişte orbeţi. Da! — urmă apoi — iar pe nemţeşte, ei au dreptate dacă ne iau în bătaie de joc!

Asta a prins. Hubăr se ridică şi se uită mînios la feciorul său, dar nu mai urmă înainte, ci se depărtă fără ca să se mai uite-napoi.

Hubăroaie, care stătuse tot timpul cu inima încleştată, rămînînd acum singură cu feciorul ei, începu să şteargă lacrămile ivite una cîte una în ochii ei, în vreme ce el îşi făcea de lucru cu închiderea măcelăriei.

El n-o vedea plîngînd, dar ştia că plînge ori are să plîngă şi-i era foarte greu să se întoarcă spre dînsa. După ce încuiă dar uşa despre uliţă, el se aşeză, tot cu spatele spre dînsa, pe scaunul de lîngă butuc şi rămase cu mînile pe genunchi, cu ochii-nchişi şi cu capul plecat în jos. Nu mai simţea, nu mai gîndea nimic: era istovit şi toate îi păreau a pustiu.

Ea începu să plîngă pe-năbuşite.

— Mamă! zise el în cele din urmă, întorcîndu-se spre ea. Nu plînge, că o să ai de aici înainte de ce să plîngi. Pe mine nu mă mai vezi! Nu plînge, că se-ntîmplă o nenorocire îngrozitoare! Eu nu ştiu ce fac dacă mai dau ochi cu el!

Ea-şi şterse lăcrămile, apoi se ridică şi se uită cu un fel de frică la el.

— Nu e lucru curat — zise ea — şi Dumnezeu ştie dacă nu e cineva care s-a vîrît la mijloc, ca să turbure liniştea casei mele... ştie — urmă ea, cu asprime — şi nu iartă, fiindcă e mare păcatul!

Naţl se uită cîtva timp tremurînd la ea, apoi îşi luă pălăria şi se depărtă, cuprins de simţămîntul că de aici înainte el stă singur în lume.

XIII

DATORII VECHI

Datoria să ţi-o plăteşti la timp, căci are şi ea rostul ei şi nu stă, dac-o laşi nebăgată-n seamă, în amorţire, ci mişcă şi creşte de n-o mai poţi stăpîni în cele din urmă.

Naţl se temuse că n-are să fie bine dacă se va întîlni cu tatăl său şi a potrivit lucrurile anume aşa ca să nu rămîie singuri. Luînd apoi hotărîrea de a nu mai da ochi cu el, avea de gînd să ceară bani de călătorie de la muma sa şi să plece cît mai curînd. Vorba despre pedeapsa lui Dumnezeu i-a căzut însă atît de greu, încît n-a mai putut să stea cu mumă-sa. Se temea că nu se va putea stăpîni şi n-ar fi voit odată cu capul să-i zică vreo vorbă aspră.

El a crescut, aşa-zicînd, în braţele mumei sale şi nu intra în mintea lui gîndul că poate să fie în lumea aceasta ceva ce el să nu-i spuie şi ei. Inima îi da deci şi de astă dată brînci ca să-i spună tot. Ştia că dînsa-l va înţelege, se va muia şi-i va fi de mare ajutor în greaua luptă sufletească. El însă o ştia şi aceea că dînsa îi va spune bătrînului tot, şi aceasta n-o voia.

Avea cuvinte de a se plînge de tatăl său. E însă în firea omului să treacă cu vederea păcatele părinţilor săi, şi nu o dată el îşi zicea: „Ţi-e tată şi n-ai să-l judeci!“ De aceea îşi făcea mustrări totdauna cînd scăpa vreo vorbă mai aspră despre tatăl său. Şi nu e într-adevăr lucru mai dureros decît să nu poţi avea o bună părere despre părinţii tăi. Aceasta o simţea acum Naţl în toată clipa.

Lasă că tatăl său era, în gîndul lui, vinovat de toate, dar el se mai şi temea ca nu cumva acesta, aflînd ceva, să facă, om îndărătnic cum era, vreun scandal, să se certe cu Mara ori s-o oprească pe Persida din drum. Astfel se stîrnise în inima lui o adevărată duşmănie faţă cu tatăl său, şi adeseori îi venea să se ducă, să-l caute, să-l apuce, unde-l va fi găsind, şi apoi ce va voi Dumnezeu. Se simţea că nu s-ar mai putea stăpîni dacă ar mai vedea pe mumă-sa plîngînd ori dacă acesta i-ar mai zice vreo vorbă aspră. El nu mai putea să dea ochi nici cu mumă-sa. Îi era grozav de greu, dar nu mai putea.

Cu atît mai rău, căci prin asta lucrurile nu se împăcau, ci numai se amînau şi mai vîrtos se încurcau.

Fiindcă aşa cu mîna goală n-ar putea să plece, el s-a împrumutat de la Griner, neguţătorul de piei, cu trei sute de florini. Ovreul nu numai că i-a dat bucuros, dar l-a mai şi rugat să-i spună cînd va mai avea trebuinţă: ştia el că plăteşte Hubăroaie, numai să nu afle Hubăr, ba plăteşte chiar şi Hubăr, numai să nu afle lumea.

Aşa au şi venit lucrurile.

Hubăroaia era nemîngîiată că feciorul ei a putut să supere atît de greu pe tatăl său, dar îi dădea, la urma urmelor, dreptate: tot era mai cuminte aşa decît ca lucrurile să fi ajuns la ceartă. Că n-a luat rămas bun nici de la ea, asta-i părea lucru firesc: ea nu l-ar fi lăsat să plece fără ştirea bărbatului ei. I-a mai şi mulţumit dar lui Griner cînd acesta a venit peste cîteva zile să-i spună în toată taina că i-a dat lui Naţl bani de drum.

Hubăr era parcă l-ar fi ciomăgit cineva cînd a aflat că feciorul său nu şi-a luat ziua bună de la mumă-sa. Ştia că ţine la dînsa, şi astfel dedea cu socoteală că mare trebuia să fi fost mîhnirea lui pentru ca să-i poată face ei o atît de mare supărare. În zadar, nu e în lumea aceasta nimic mai tare decît durerea de părinte: nu zicea Hubăr nimic, nu se plîngea, dar era muiat, şi acum, cînd ar fi fost să-şi osîndească feciorul, îşi făcea el însuşi mustrări, fiindcă ţi-e parcă tot ale tale sunt şi păcatele ieşite la iveală în copilul tău.

Îşi făcea Hubăr mustrări şi-şi dedea silinţa să mîngîie pe nevastă-sa.

În tăcerea sufletului său, el tălmăcea mereu vorbele pe care i le grăise Naţl.

„Ţi-e uşor ţie — parcă-i zisese Bocioacă — dar e greu pentru nevasta ta.“

Era aspră afară din cale mustrarea cuprinsă în aceste vorbe, şi încă mai aspru se simţea mustrat cînd îşi aducea aminte vorbele: „Ei au dreptate cînd ne iau în bătaie de joc!“

Îi era greu lui Hubăr să dea ochi cu oamenii; parcă toţi ştiau cum s-au petrecut lucrurile şi se temea ca nu cumva să-l întrebe ce i s-a făcut feciorul. Era mai bine să stea pe acasă, să caute de treburile lui, să mai ia şi asupra sa o parte din sarcina pe care nevasta sa o purta acum ea singură.

Astfel, fără multă vorbă, oarecum pe nesimţite, se schimbase casa lui Hubăr: era ca şi cînd soţ şi soţie, după o lungă despărţire, s-ar fi însoţit din nou la o viaţă mai strînsă decît în tinereţe. N-o ştiau la început aceasta decît cele două servitoare şi calfele; vestea însă, şi cea rea, dar şi cea bună, trece din om în om, şi în curînd lumea toată a ajuns să afle că nu mai e cum atîta timp a fost la casa lui Hubăr.

Peste vreo trei săptămîni, în sfîrşit, Hubăroaie a primit mult aşteptata scrisoare, prin care feciorul ei o vestea c-a sosit la Buda şi a fost pe la Hansler, unul dintre verii ei. Ei îi cerea iertare pentru c-a plecat aşa fără de veste şi s-a împrumutat de la Griner, dar despre tatăl său nimic.

Ea-ncepu să plîngă.

— Ei, lasă! grăi Hubăr. E mai bine aşa! Să se zbuciume şi el, să-şi verse focul tinereţelor: de nemernicit tot n-are să se nemernicească. Cu cine ar putea să semene!

— Trebuie — zise ea amărîtă — să fie la mijloc vreo slăbiciune, vro femeie care l-a scos din minţi.

— Asta nu-mi vine s-o cred, răspunse el. Asemenea lucruri se află.

— Va fi ştiind toată lumea — întîmpină Hubăroaie — dar nu ne spune nimeni nimic.

Hubăr nu credea, dar cu putinţă era şi lucrul acesta, şi mult ar fi dat dac-ar fi putut să afle adevărul.

N-avea însă de la cine să-l afle.

Trecuseră douăzeci şi şase de ani de cînd trăia la Lipova, şi abia acum simţea că tot străin a rămas între străini. Avea cunoscuţi, avea chiar prieteni, cu care juca cărţi şi care veneau bucuros la masa lui, dar nu era într-aceştia nici unul care ar fi fost în stare să-i vorbească cu inima deschisă.

Vina, la urma urmelor, a lui era, deoarece prieteni are cel ce ştie să şi-i facă; el însă era supărat pe toată lumea şi se închidea din zi în zi tot mai mult în casa lui.

Dar supărat era Hubăr mai ales pe cojocari şi îndeosebi pe Bocioacă, care avea multă trecere şi ar fi putut, dac-ar fi voit, să pună lucrurile la cale ca Naţl să rămîie acasă.

Mai supărat încă era Bocioacă. Lasă că e lucru urît să făgăduieşti şi să nu împlineşti, dar el nici nu putea măcar să spună de ce anume n-a împlinit ceea ce făgăduise.

Nu! aceasta nici chiar nevestei sale n-ar fi putut să i-o spună.

Se încărcase omul cu Doamne-ajută.

Nu zicea Persida că n-are să se mărite.

Ştiind prea bine că muma ei doreşte s-o vadă cît mai curînd cu bărbat, ea, deşi abia împlinise optsprezece ani, se simţea fată bătrînă şi era hotărîtă-n gîndul ei să se mărite după cel dintîi care o va peţi.

Din întîmplare acesta a fost Brădeanu.

Într-una din zile, după ce se acrise vinul, Marta a luat-o pe Persida din mînăstire şi a dus-o la dînsa acasă. Timp de vreo zece zile, cît a stat apoi la casa lui Bocioacă, Persida l-a văzut aproape în fiecare zi pe Brădeanu, şi Bocioacă rîdea în el. În urmă Persida s-a dus acasă, la mama ei: era lucru de sine înţeles că are să facă pregătirile de nuntă.

Deodată însă toate s-au schimbat: fără ca să-şi poată da seamă de ce, Persida s-a întors iar la mînăstire, unde maica Aegidia o aştepta cu braţele deschise.

O apucase ca atunci cînd Codreanu venise la mînăstire, un fel de spaimă, şi nu mai cuteza să ia asupra ei sarcini pe care nu se simţea destoinică a le purta.

Şi astfel s-a petrecut viaţa ei de aici înainte: trăia pe apucate, cînd ici, cînd colo, azi la casa mumei sale, mîne la a lui Bocioacă şi apoi iar la mînăstire, în o necurmată frămîntare.

Din cînd în cînd o cuprindea un simţămînt de deznădăjduire. Îl vedea parcă în faţa ei pe Burdea, care rîdea de zbuciumările ei şi-i spunea mereu că zadarnic se opinteşte; îl vedea pe Naţl umblînd răzleţ prin lume şi-i venea să plece pe urma lui, să-l caute şi să se ducă amîndoi, ca să li se piardă urma. Atunci se ducea în mînăstire şi iar se liniştea, iar lua hotărîrea de a nu face decît ceea ce doreşte muma ei, iar era stăpînă ea însăşi pe sine.

Stăpînă ar fi şi rămas dacă lumea ar fi lăsat-o în pace. Bocioacă însă făcuse legătură cu Mara şi trebuia cu orice preţ s-o mărite mai nainte de a se fi întors feciorul lui Hubăr, şi dîndu-i zor, o alunga-n mînăstire.

Dar supărările omeneşti trec şi ele cum toate trec în lumea aceasta.

Era foarte supărat Hubăr cînd s-a pomenit că Mara nu mai voieşte să facă tovărăşie cu el la pădurea din Cladova, şi-n supărarea lui luase hotărîrea de a se pune în înţelegere cu Liubicek, ca să-i facă Marei greutăţi. „Am să-i arăt — îşi zicea el — că nu poate fără de noi s-o scoată la capăt“! S-au şi înţeles ca aşa să facă, dar a trecut o zi, au trecut două, au trecut multe, şi în trecerea zilelor li s-a muiat şi supărarea şi în cele din urmă n-au mai făcut nimic. Le era parcă puţin le pasă...

Tot aşa trecuse supărarea şi cu Bocioacă. Cînd cu plecarea feciorului său, Hubăr era tare hotărît să le arate cojocarilor că poate să le facă multe neajunsuri. Au trecut însă zilele şi nu li-a făcut nici unul, şi cu cît mai mult se apropia timpul în care feciorul lui trebuia să se întoarcă, cu atît mai bine îi părea că n-a făcut nimic. La urma urmelor, tot era mai bine aşa.

Bocioacă a uitat încetul cu încetul şi el făgăduinţa de a o mărita pe Persida şi puţin îi păsa în cele din urmă cînd şi cu cine are să se mărite fata Marei.

Chiar Persida s-a deprins încetul cu încetul cu viaţa ei fără de rost şi n-ar fi dorit nici ea decît s-o lase lumea-n pace.

Mara ea singură era mereu neastîmpărată, mereu cuprinsă de griji şi nu putea să doarmă nopţile liniştită, ca alte dăţi. Îi era parcă o mare şi nemaipomenită supărare o aşteaptă, şi nu ştie cum să scape de ea. Zilele alerga, se bălăbănea cu oamenii, zilele dedea şi lua bani, zilele avea mulţumiri, seara însă, după ce-şi făcea socotelile, o cuprindea o nespusă înduioşare. Îi era parcă nu mai poate să se bucure de roadele ostenelelor ei. Ce folos că adunase, cînd copila ei n-avea nici o nevoie de zestrea pe care i-o făcuse?!

Şi avea dreptate Mara.

Crescută sub purtarea de grijă a maichii Aegidiei, Persida nu ştia ce va să zică a avea ori a nu avea. În gîndul ei toate veneau de-a gata de la Dumnezeu, şi omul n-avea decît să-şi facă datoria, să ostenească şi să se roage pentru ca să le aibă cu prisos toate cele ce-i sunt de neapărată trebuinţă. Averile îngrămădite erau de prisos, ba un fel de dovadă despre lipsa de încredere în purtarea de grijă a lui Dumnezeu.

Nu ştie să preţuiască averile agonisite decît acela care cunoaşte nevoile vieţii.

Persida trebuia să le cunoască şi ea pentru ca să poată măsura iubirea cu care muma ei a agonisit şi agonisea averi.

De Paşti, Naţl s-a întors acasă voios, cu capul ridicat, plin de încredere în sine, ca tot omul care se simte ieşit la liman.

În zadar, nu era în el nimic mai tare decît slăbiciunea pentru muma lui, şi inima îi sălta cînd se gîndea cum are ea să se bucure cînd îl va vedea ieşit stăpîn de capul lui şi pus în fruntea gospodăriei.

Se şi bucura muma lui cu atît mai vîrtos cu cît nu se mai bucura acum numai ea singură. Chiar din ziua sosirii lui la Lipova a simţit Naţl că s-a petrecut o schimbare la casa lor: era parcă n-a fost niciodată vreo supărare în casa aceasta şi parcă nici n-ar mai fi cu putinţă vreo supărare în ea, atît de bine se-nţelegeau cu toţii.

Mai erau însă la mijloc şi cîteva datorii vechi, pe care le uitaseră cu toţii.

După Paşti, Hubăr s-a dus iar la Bocioacă, starostele, dar de astă dată nu pe uşa din dos, ci pe poarta cea mare, ca omul care se simte în dreptul lui.

Bocioacă, tot cel vechi, se bucura că poate să-l mulţumească, şi încă în Dumineca Tomii a şi adunat pe oamenii de încredere ai breslei.

Duminecă-i duminecă, iar sîmbătă după-amiazăzi Bocioacă a trimis pe Trică, mîna lui cea dreaptă, pe la oamenii de încredere ai breslei, ca să le spună că au ca mîne după liturghie să se adune.

De ce? Aceasta Trică nu mai avea nevoie să li-o spună.

Hubăr nu era orişicine, şi în timp de trei săptămîni, de cînd feciorul lui se întorsese, unii îşi deduseră seamă, iar alţii aflaseră din zvon că i s-au împlinit cei doi ani de călătorie şi că în curînd va avea să facă tăietura de măiestru.

Iar ăsta era un lucru care numai rar de tot se poate vedea, un fel de sărbătoare pentru lipoveni.

După rînduiala breslelor, calfa de măcelar, care avea să treacă în rîndul măiestrilor, trebuia să facă în faţa starostelui şi a oamenilor de încredere ai breslei tăietura de măiestru.

Însoţit de un zăvod şi ajutat numai de un ucenic, el trebuia să ducă la tăiere un juncan de trei ani, frumos împodobit cu flori, cu panglici şi cu cîrpe, pe care, după tăiere, starostele şi oamenii de încredere le luau drept semne de aducere-aminte.

După ce starostele se încredinţa că juncanul nu e ameţit cu spirt, ucenicul îi dedea lovitura în frunte, iar viitorul măiestru trebuia să-l înjunghie aşa, ca pînă ce numeri zece să nu se mai mişce, şi să-l jupoaie iute şi curat, apoi să-i scoată măruntaiele încă calde, toate aceste fără ca panglicile şi cîrpele să se păteze de sînge.

Urmează apoi preţuirea şi măcelărirea.

Viitorul măiestru trebuia, înainte de toate, să-şi dea părerea cît cîntăreşte carnea şi cît îndeosebi seul pe care-l scoate, apoi să facă măcelărirea în şasesprezece feluri de cărnuri, fără ca să-şi păteze mînile şi şorţul alb şi fără ca să lase fărămături pe butuc.

Drept încheiere se făcea cîntărirea.

Cel dintîi starostele lua muşchiul din spinare şi măiestrul trebuia să-l cîntărească din ochi. Apoi urmau oamenii de încredere, care cereau fiecare cît îi venea la socoteală, şi măiestrul avea să măsoare cu ochii şi să-i taie fiecăruia dintr-o singură bucată cît a cerut.

Nu-i vorba, nu se nimerea totdeauna ca bucata să fie tocmai pe tocmai: o dată ea ieşea prea mică, şi atunci cumpărătorul se plîngea c-a fost înşelat la cîntar; altă dată ea ieşea prea mare, şi toţi rîdeau în hohote. Cu alte cuvinte, lucrul se sfîrşea cu veselie.

Veselia cea mare era însă la ospeția dată de noul măiestru, masă întinsă și încărcată, la care se știau de mai înainte poftiți toți oamenii de casă, rude și prieteni, fruntași și tovarăși de meserie.

Era lucru mare, despre care vorbeau și copiii pe ulițe și pentru care se pregăteau toți cei mai de aproape.

Hubăroaie numai la asta se gîndea, Hubăr pusese ochii pe juncan, pe care-l ținea la îngrășare, iar Națl făcea mereu junghieri și cîntăriri de probă. Atît timp se plînsese că părinții l-au făcut măcelar, iar acum se simțea oarecum mîndru de gîndul că n-a mai văzut încă Lipova măcelar care junghie, taie și cîntărește ca dînsul.

Vedea parcă în fața lui lumea adunată, căci nu numai starostele cu oamenii lui de încredere aveau intrare la tăietura de măiestru: putea să vie orișicine și să intre pe poarta deschisă pentru toți, și mîna parcă-i tremura cînd se gîndea că ar putea să vie și dînsa.

Doamne! Ce neînțeleasă e legătura lucrurilor din lumea aceasta!

Luni de zile au trecut, și el încetul cu încetul iar a ajuns la liniștea lui sufletească, încît ar fi putut să o vadă fără ca să se uite la ea și să treacă pe lîngă dînsa fără ca să se oprească. De trei săptămîni s-a întors și nici n-a văzut-o, nici n-a avut nevoie de a-și da silința să n-o vadă. Îi era totuna. Acum însă, cînd se gîndea că ar putea și dînsa să fie printre ceilalți, îl treceau un fel de fiori.

Și avea omul dreptate.

El se afla la Lipova, iar dînsa trecuse încă înainte de Florii Murășul și se afla la Radna, și e departe de la Lipova pînă la Radna; era, cu toate aceste, un fel de legătură de la casa Marei pînă la casa lui Hubăr, și fiorul care-l trecea pe el pornise oarecum de la casa părinților săi, inima i se încleșta cu toate aceste de cîte ori se gîndea la el. Acum dar, cînd a aflat că el s-a întors și că e bine, voinic și voios, ea se simțea ușurată, scăpată oarecum de o mare greutate.

Atît de mult se temuse că din cauza ei, deși fără de vina ei, omul acela își va pierde rostul, se va nenoroci și va strica viața părinților săi, și acum era scăpată de temerea aceasta.

Sîmbătă seara, cînd Trică i-a spus că mîne se va hotărî ziua cînd Națl va face tăietura de măiestru, ea a început să tremure în tot trupul, iar după ce a rămas singură, ea a început să plîngă, a căzut în genunchi și a mulțumit lui Dumnezeu, care toate le-a scos bine.

Acum, în această clipă de ușurare și de mulțumire sufletească, era cuprinsă cu desăvîrșire de simțămîntul că nu e în lumea aceasta nimeni pe care poate să-l iubească deopotrivă cu dînsul, că el e om în puterea cuvîntului, că are de ce să-l iubească. Ea singură știa prin ce grea luptă sufletească a trecut el și a trecut și a ieșit întreg din ea.

Era o înspăimîntătoare nedreptate că nu poate să i-o spună aceasta și lui.

O! cum ar fi voit să meargă, să-l caute, să-l vadă, să-i vorbească, să-i spună ce simte, ce gîndește, să-i mulțumească.

Mintea i se oprea în loc cînd se gîndea că toți vor putea să-l vadă, toți vor putea să-i strîngă mîna, numai dînsa nu.

Și, totuși, ce mulțumire ar fi și pentru el și pentru ea dacă atunci, la tăietura de măiestru, s-ar vedea față-n față și și-ar strînge mîna!

Firea ei năvalnică ieșea din ce în ce tot mai mult la iveală, și mereu vedea-n fața ei pe Burdea rîzînd în bătaie de joc.

„E o mișelie nemaipomenită — își zise ea în cele din urmă — să ai o singură viață și să amărăști în viața aceasta zilele altora, lipsindu-te și pe tine de cele mai mari și mai curate mulțumiri!“

Și totuși ea nu putea să-l vadă, nici mai ales să vorbească cu dînsul.

Îi venea să strige tare, ca să se audă pînă la Lipova. N-a strigat, dar e peste putință ca o dorire atît de ferbinte să nu pătrundă tainic la orișicare depărtare, și pe cînd ea se zbătea pe țărmul drept al Murășului, dincolo, pe țărmul stîng, el era cuprins de un nea tîmpăr ivit ca din senin.

„Ce folos de mulțumirea pe care o am dacă nu e împărtășită de cel mie mai iubit în lume? Durere nespusă e bucuria de tine singur simțită.“ I-a fost destul să-și aducă aminte ea, pentru ca să și le aducă aminte toate cele petrecute și să-i pară pustie și fără farmec viața fără de dînsa.

Cîtă zbuciumare așa numai în sec!

Nu mai încăpea, ce-i drept, nici o îndoială că are feciorul lui Hubăr să facă tăietura de măiestru. Starostele, oamenii de încredere, breslașii toți așteptau cu oarecare nerăbdare priveliștea și masa de ospeție; ziua însă nu era încă hotărîtă, și multe se mai puteau încă întîmpla pînă atunci.

Duminecă după sfînta liturghie s-au adunat la casa starostelui unsprezece dintre oamenii de încredere ai breslei. Lucru nemaipomenit: nu lipseau decît trei din patrusprezece, iar unul din aceștia era Hubăr el însuși.

După ce se așezară cu toții împregiurul mesei, Bocioacă, om al bunei rînduieli, se ridică în picioare și puse cartea de călătorie a lui Ignatie Hubăr în mijlocul mesei.

— Veți fi știind—zise el sărbătorește—de ce ne-am adunat astăzi, și nu mă îndoiesc că puțin o să stăm de sfat. Eu însă, după cum cere rînduiala, vă fac împărtășire că unul dintre fruntașii breslei noastre, măcelarul Anton Hubăr, cere să hotărîm ziua pentru ca feciorul său Ignatie să facă tăietura de măiestru.

Toți deteră zîmbind din cap, ba Oancea, măcelar și el, nu se putu stăpîni și strigă: „Vivat!“

— Lucrurile sunt, precum știți — urmă starostele — în bună rînduială. Anii de ucenicie și i-a făcut băiatul chiar la casa tatălui său, unde a stat apoi un an și mult pe deasupra calfă. Anii de călătorie de asemenea i s-au împlinit zilele aceste. Nu e dar nici o pedecă la mijloc: nimic n-avem să-i iertăm, nici să-i trecem cu vederea. Cînd socotiți să-i punem ziua?

Gherghiță cel mărunțel se ridică.

— Pentru ca rînduiala să fie deplină — zise el iute și cam bolborosit — și pentru ca nici de ici, nici de colo să nu ni se poată face vreo mustrare, să se citească, după obicei, și cartea de călătorie, ca să vedem pe unde a umblat și la cine a lucrat.

Bocioacă cel lung și subțire începu să schimbe la fețe.

Asta el însuși și-o făcuse.

Vorbise atunci, pe la culesul viilor, cu Gherghiță, ca să-l scoată pe Națl măiestru, iar în urmă, după ce-și schimbase gîndul, îi spusese că nu se poate, fiindcă nu prea îi este cartea în bună rînduială. El uitase supărarea lui de atunci, dar Gherghiță, om prepuielnic, nu uitase vorba ce-i spusese. Ce mai putea Bocioacă să-i facă?

— Se poate și asta—grăi el—și începu să citească adeverințele scrise de stăpîni în carte, și cu cît mai mult citea, cu atît mai rău i se înnoda glasul.

Adeverințele nu erau, ce-i drept, rele, dar băiatul stătuse cîte patru-cinci săptămîni la un stăpîn, și apoi treceau cîte două și chiar trei luni pînă ce intra la altul.

— Pare-mi-se — grăi Gherghiță uitîndu-se pe sub sprîncene — că tot avem ce să-i trecem cu vederea.

Bocioacă înghiți un nod, iar Oancea nu se putu stăpîni:

— Ei—zise el—asta se întîmplă. Trece vremea pînă ce mergi dintr-un oraș în altul.

— Apoi — adăugă Bîrzău — avea băiatul din ce să trăiască.

Ceilalți deteră din cap.

— Putem — grăi Bocioacă — să-l chemăm în fața noastră și să-i facem mustrare.

— Eu cred — întîmpină Gherghiță — că nu e nevoie de asta. Băiatul e tînăr și nensurat, tatăl său nu e nici el neputincios: poate să mai aștepte.

Bocioacă înghiți mai multe noduri unul după altul. Putea, nu-i vorbă, să-l scoată chiar azi măiestru pe feciorul lui Hubăr, fiindcă ceilalți erau de un gînd cu dînsul și se uitau și altfel în gura lui; se temea însă de gura cea rea a lui Gherghiță. Nu-i vorba, puțin i-ar fi păsut dacă Națl va face acum ori mai tîrziu tăietura de măiestru; apucase însă o dată să zică ceea ce a zis și ținea ca pe a lui să rămîie. Și n-ar fi fost vrednic de stărostie dacă n-ar fi știut să iasă și din strîmtorarea aceasta.

Sfîntul Ilie e patronul cojocarilor, și-n ziua de Sfîntul Ilie cojocarii au praznic mare, merg cu steagul și cu muzica la biserică, se adună la masă mare și joacă pînă în zorile zilei următoare sub cortul de verdeață. Acesta e un lucru la care nimeni nu ține mai mult decît Gherghiță, și Hubăr nu putea nici el decît să se simtă măgulit dacă feciorul lui ar avea să-și facă tăietura de măiestru tocmai în ziua cînd breasla-și ține praznicul.

— Știți ce? — grăi deci Bocioacă voios — să ne facem o ziuă bună de Sfîntul Ilie: să prăznuim la casa lui Hubăr.

— Amin! strigă Gherghiță dînd cu pumnul în masă și sărind în picioare.

Era lucru minunat, nu se putea mai minunat! Auzi d-ta! Neamțul să dea praznicul de Sfîntul Ilie!

— Amin! strigară și ceilalți, și lucrul era hotărît atît de bine, încît Bocioacă el însuși a plecat deodată cu ceilalți, ca să se ducă la Hubăr și să-l vestească, așa cum știa el, despre hotărîrea luată de fruntașii breslei.

Hubăr și mai ales Hubăroaie se așteptaseră la o zi mai apropiată, știau însă să prețuiască cinstea ce li se făcea și erau mulțumiți de împărtășirea pe care li-o făcuse Bocioacă.

Mulțumiți ar fi și rămas dacă n-ar mai fi fost la mijloc și gura lumii și răutatea omenească.

Buna rînduială cere, ce-i drept, ca despre cele ce se petrec în sfatul breslei să nu se mai vorbească. E însă foarte greu să știi ceva și să nu le spui și celor mai de-aproape ai tăi, și încă duminecă după-prînz nu numai Marta, ci și nevestele celorlalți cojocari știau și spuneau la toată lumea că erau p-aci-p-aci să-l mai amîne pe feciorul lui Hubăr, fiindcă în timpul călătoriei a umblat mai mult hoinar decît prin măcelării.

Luni, nu mai departe, i-a șoptit-o unul dintre oamenii răi de gură și lui Hubăr aceasta.

Hubăr ar fi primit mai bucuros o palmă în fața măcelăriei.

Care va să zică nu cinste, ci un fel de dar de milă i s-a făcut.

Și aveau dreptate cojocarii: feciorul lui umblase în adevăr hoinar.

Deodată, fără de veste, ca din senin, s-a reivit în sufletul lui toată amărîciunea de odinioară, și dacă atunci, cînd feciorul lui a plecat fără de veste de acasă, își făcea el însuși mustrări, acum nu mai putea să-l ierte pentru rușinea pe care i-a făcut-o.

Trebuia să se răsufle, să-l mustre pe feciorul său, să-și facă datoria de părinte.

Trebuia și totuși era mai bine dacă nu-și făcea datoria chiar acum, cînd feciorul său era foarte simțitor.

Puțin îi păsa, ce-i drept, lui Națl de părerile ce-și vor fi făcînd fruntașii breslei și lipovenii despre purtările lui în timpul celor doi ani de călătorie. El știa, dar nu putea să spună nimănui cît de greu i-au fost acei doi ani și ce mare lucru a făcut el în curgerea lor. Inima i se umplea de cea mai neagră amărîciune cînd își aducea aminte toate suferințele prin care a trecut și să gîndea că în zadar au fost toate: nu era bine ca tocmai tatăl său să-i mai aducă aminte de acei doi ani.

Duminecă dimineața nu s-a mai putut stăpîni.

Știa unde poate s-o vadă pe Persida și ar fi fost cea mai mare nemernicie dacă s-ar fi lipsit el însuși pe sine de mulțumirea de a o vedea. S-a dus dar la biserica românească de la Lipova și, după ce aici n-a găsit-o, a trecut la cea de la Radna.

Gîndul lui era s-o vadă așa ca să nu fie văzut de dînsa. S-a și strecurat printre oameni și s-a oprit în dosul unui scaun; biserica de la Radna nu e însă atît de mare ca să poți intra în ea fără ca să fii văzut de toți, mai ales cînd ești neamț.

Dacă n-ar fi fost atît de zăpăcit, ar fi avut și el atîta minte ca să înțeleagă că în clipa cînd întră în biserică, toți se uită la el și se întreabă: „Cum vine neamțul acesta aici? ce caută? ce vrea?“

Aşa a şi fost! Ba ceva mai mult: oamenii au aflat ce caută el.

Intrînd de la dreapta în biserică, el s-a uitat spre fundul bisericii, unde ştia că e locul femeilor, şi a rămas uimit, perdut, cu ochii ţintă la Persida, care nu-l băgase în seamă.

Şi cum oare să nu rămîie uimit şi perdut?!

Aşa n-o mai văzuse niciodată şi nici că şi-ar fi închipuit-o vreodată.

Nu mai era faţa cea plină şi rotundă ca luna: slăbise, faţa îi era mai lungă, umerii obrajilor ieşeau la iveală, peliţa obrajilor era mai albă, subţire şi oarecum întinsă, sprîncenele păreau mai lungi şi mai dese, iar ochii erau parcă mai mari şi plini de o tristeţă care se revărsa peste toată faţa ei.

Simţind că deodată toate privirile se îndreptează asupra ei, ea se uită speriată împregiur, ca omul care se-ntreabă: „Ce-am făcut? Ce mi s-a întîmplat?“ şi ochii ei se întîlniră deodată cu ai lui.

Sunt lucruri care se văd cu ochii, se pot simţi cu inima şi închipui cu gîndul, dar în graiul omenesc nu se pot spune.

Să ne închipuim că zile de-a rîndul cerul a fost posomorît, întunecat, acoperit de o ceaţă deasă, şi deodată, pe neaşteptate, fără ca să ştii cum, soarele străbate prin ceaţă şi-şi revarsă lumina plină asupra lumii, încît toate se înseninează şi tot ceea ce vieţuieşte tresare cuprins de o pornire veselă.

Aşa s-a luminat faţa ei şi faţa lui în clipa revederii şi aşa au tresărit înveseliţi ca din senin toţi cei adunaţi în biserică.

Era parcă un suflet străbate prin toţi şi un singur fior de bucurie trece prin acest suflet.

Numai o clipă însă. Clipa următoare, mai nainte de a-şi fi dat oamenii seamă despre cele petrecute, Persida rămase cuvioasă şi cu ochii ţintiţi spre pămînt la locul ei.

Era o atît de aspră mustrare în faţa ei, încît el îşi plecă ochii ruşinat şi porni spre strana din partea lui. Abia acum simţea că prea a luat-o oblu înainte şi că trebuia să le facă toate ca şi cînd ar fi venit

aici ca să se întîlnească cu altcineva. Intrînd dar în strană, el dete mîna cu bătrînul Blăguţă, apoi — peste puţin — îi spuse pe şoptite că are o vorbă cu părintele Andrei. Iar după sfînta liturghie, cînd Bocioacă se sfătuia cu oamenii de încredere ai breslei, Naţl ştiricea de la părintele Andrei la cine ar putea să găsească aici la Radna viţei de tăiere.

Atît de bine le potrivise toate, încît pînă chiar şi Persida ea însaşi, întorcîndu-se acasă, stetea la îndoială dacă el a venit ori nu pentru dînsa la biserică.

Singur el ştia şi acum cît de greu i-a fost să nu meargă-n urma ei, ca s-o vadă cel puţin din depărtare, şi întorcîndu-se spre Lipova, era şi el pătruns de simţămîntul că ar fi o nemaipomenită mişelie să-şi calce pe inimă cînd atît de mult o dorea.

Ce-i păsa lui acum de hotărîrea breslei? Totuna îi era cînd şi cum va face tăietura de măiestru. Un singur lucru ştia: că e o grozavă nenorocire pentru dînsul de a fi fost născut din părinţii lui şi, lucru inspăimîntător, că el n-ar putea să fie fericit decît după ce ar muri tatăl lui şi muma ei.

Ah! ce urît gînd, ce nesuferit simţămînt, şi el nu mai putea scăpa de simţămîntul acesta.

Luni pe-nserate el lucra la tocilă cînd tatăl său se întoarse cu faţa întunecată acasă.

— Ai văzut!? grăi Hubăr rece şi aspru.

— Ce să fi văzut? întrebă Naţl, uitîndu-se lung la el.

— M-ai băgat în gura lumii, m-ai făcut de rîsul tuturora, răspunse tatăl său. Prin toate colţurile se vorbeşte c-ai umblat hoinar în timpul călătoriei şi că numai de milă te-au amînat pînă la Sf. Ilie. Erau să te trimită iar în călătorie. Ruşine. Să-ţi crepe obrazul!

Naţl se făcu alb ca varul, apoi picioarele începură să-i tremure, încît abia se mai ţinea pe ele.

— Aşa e! zise el stăpînindu-se şi adunîndu-şi toate puterile. Ei au dreptate! Am umblat ca vai de capul meu, şi pot să gîndească ce vreau. Eu ştiu de ce, dar nu pot să le spun şi lor, şi dacă le-aş spune, n-ar mai zice nimic, ci mi-ar plînge de milă. D-ta însă îmi ești tată și trebuie, dacă ai și inimă de părinte, să simți că trebuie să fie ceva la mijloc, și să mă ierți, să-mi ții parte, să mă aperi, cel puțin în gîndul d-tale, iar nu să-mi mai faci și mustrări, cînd eu însumi mă mărturisesc vinovat! Lasă-le, tată, să nu mai vorbim despre aceste. Orișice ar fi între noi, adause el muiat, să trăim în pace, fie chiar și numai de dragul mamei, care d-tale îți este nevastă bună, iar mie mai bună mumă.

Hubăr era destul de deștept ca să înțeleagă mustrarea aspră care era cuprinsă în aceste cuvinte și destul de cumsecade pentru ca să se simtă atins de ea.

— Eu cred — zise el mirat — că-ți mai sunt și eu tată și pot să știu ce este, dacă e ceva la mijloc.

Natl rămase cuprins de turburare în fața lui.

Ce putea el să-i zică? Cum, Doamne, putea să spună în cîteva cuvinte ceea ce-i zguduia toată firea?

— Eu — zise el oarecum îmbrîncit de gîndurile ce-l stăpîneau — eu, așa cum sunt, n-aveam nevoie să mă fac măcelar.

— Care va să zică — întîmpină Hubăr aprins — asta e la mijloc: ți-e rușine de meseria mea!

— Nu e asta! îl întrerupse feciorul iute. Nu așa trebuie să mă înțelegi.

Hubăr însă nu ținu seamă de întrerumperea aceasta. Încă de mult simțise că nu prea e feciorul lui făcut pentru măcelărie și nu o dată se mustrase că nu l-a lăsat la școală. Se bucura deci că vorba a venit așa, ca să se poată dezvinovăți.

— Tatăl meu — urmă el dar — a fost și el măcelar, tot măcelar a fost și tatăl lui, măcelari au fost toți din neamul nostru de cînd ne știm: ce sunt eu vinovat dacă mie Dumnezeu mi-a dat un singur fecior și m-a pedepsit ca acesta să n-aibă inimă pentru meseria părinților săi!

— Ia lasă, tată — răspunse feciorul — că am cu cine să semăn: multă inimă n-ai nici d-ta pentru tocatul de oase și-ți mai place să stai de vorbă cu oameni deștepți decît să tai carne și să sfărami oase pe butuc. Mama să trăiască!... și merge și măcelăria lui Hubăr.

În gîndul lui Natl vorbele aceste erau grăite mai mult a laudă decît a mustrare; Hubăr însă vedea în ele mustrările ce el însuși atît de adeseori și le făcuse, și obrajii lui se umplură de sînge.

— Să nu te obrăznicești cu mine, strigă el ca ieșit din fire, încît ucenicul și una dintre calfe ieșiră speriați din tocătoare, unde aveau de lucru. Ți-am spus o dată că-ți trag palme, și nu are nimeni să ți le ia de pe obraz.

— Ba asta să n-o faci — îi răspunse feciorul rece — că mă pui la grea încercare. Atunci era atunci, iar acum e altfel.

Hubăr, măcelar din buni-străbuni, înaintă hotărît spre el.

Natl ținu în fața sa cuțitul pe care-l avea încă în mînă.

— Te rog pe toți sfinții, nu te apropia! strigă el.

— Lasă cuțitul! strigă calfa, care se repezi apoi spre dînșii, ca să-i despartă.

Era prea tîrziu.

Simțind pe tatăl său în apropierea sa, aruncă cuțitul departe de la dînsul.

— După ce m-ai nenorocit, n-ai să mă mai și batjocorești, zise el apoi și îi dădu brînci, încît căzu pe spate de se lovi cu ceafa-n tocila din dosul lui.

Așa, cu capul gol și cu mînecile sumese, cum era, el se depărta cu pași repezi și ieși din curte fără ca să se mai uite înapoi.

XIV

ROSTUL LUI BANDI

Sîmbetele după-ameazăzi sărăcimea, orbeți, ologi, bătrîni neputincioși, copii fără de căpătîi se adunau venind unul cîte unul la portița mînăstirii și așteptau, certîndu-se între dînşii, pînă după vecernie, cînd maica econoama ieşea, ca-n faţa lumii să le împartă milă, pîne, cîte o bucată de carne, cîte un săculeţ de cartofi, de fasole ori de mălai, cîte un braţ de lemne în timp de iarnă şi cîţiva creiţari, toate adunate de maicile cerşetoare de prin piaţă, de prin oraş şi de prin împregiurime.

Pentru ca binecuvîntările miluiţilor să nu se reverse numai asupra mînăstirii, maica econoama lua cu dînsa totdauna pe cîteva dintre fetele cu purtări mai bune, ca aceste să împartă darurile de milă, şi multe daruri a împărţit Persida, mult a fost binecuvîntată de săracii al cărora glas străbate de-a dreptul la cer.

Afară de aceasta, mînăstirea avea săracii ei, unii cărora li se dedea joia şi dumineca, iar alţii care căpătau în toate zilele prînzul în mănăstire. Între aceşti din urmă era şi Reghina, cu copilul ei, Bandi.

Cînd a venit în mînăstire, Persida a găsit-o pe Reghina, cu copilul ei, atunci băiat de vreo patru ani, la uşa bucătăriei. Ani de zile de-a rîndul li-a dat mîncarea şi niciodată n-a putut să se uite la ea fără ca să tremure cuprinsă de frică.

Maicile o ştiau pe Reghina, care fusese servitoare la Radna, femeie voinică, frumoasă şi în toată firea. Cînd a născut însă pe Bandi, ea a rămas paralizată de o mînă şi de un picior, strîmbă de gură şi cam smintită, încît abia te mai puteai înţelege cu dînsa. Degeaba ai fi întrebat-o cine e tatăl lui Bandi, căci zicea totdauna că nu ştie, şi totuşi îşi iubea copilul atît de mult, încît îl ţinea, chiar şi băiat de şapte ani, în braţe şi nu voia niciodată să mănînce mai nainte de a se fi săturat el. „Eu mănînc ce rămîne!“ zicea dînsa.

Cîteodată, aşa din senin, o apuca ceva de rămînea ca-nţepenită, cu ochii sticliţi, şi vorbea într-aiurea. Atunci spunea cum a fugit şi a rătăcit zile şi nopţi prin pădurea de la Cladova şi cum n-a mai voit să moară cînd şi-a văzut copilul voinic şi frumuşel.

Şi în adevăr Bandi era băiat voinic şi destul de frumos la chip, dar fricos, liniştit şi atît de tăcut, încît rar ieşea vorbă din gura lui. N-ar fi fost chip ca cineva să-l depărteze de la mumă-sa; şedea lipit de dînsa ori o ţinea de poale cînd ea se ducea pe chinuite undeva.

Bandi era băiat de vreo opt ani cînd Dumnezeu s-a îndurat de a chemat la sine pe muma lui. De aici înainte el se ţinea ca un căţel după maica Aegidia, care peste cîtva timp l-a dat ucenic la un cizmar.

Deprins a se alipi de cineva, Bandi n-a putut să rămîie la stăpîn şi a fugit, dar nu s-a mai întors la mînăstire, ci a rămas aşa răzleţ, trăind din mila oamenilor şi adăpostindu-se azi ici, mîne colo. Cînd vedea vreo călugăriţă şi mai ales pe maica Aegidia, el fugea cuprins de frică şi se ascundea. Astfel la mînăstire i s-a perdut încetul cu încetul urma şi nimeni nu se mai gîndea la el.

Abia acum, în Săptămîna Patimilor, întorcîndu-se de la Lipova, Persida l-a zărit stînd cu undiţa pe ţărmul Murăşului din jos de pod.

Trecuseră vreo trei ani de cînd nu l-a mai văzut şi băiatul crescuse în timpul acesta peste vîrsta lui, dar tot îl recunoscu după prima ochire şi îi trecu parcă un fel de săgeată prin inimă. Vedea pe Reghina slabă, numai pele şi oase, cu faţa galfădă, cu gura strîmbă, cu ochii sticliţi, şi iar o vedea rătăcind singură, deznădăjduită, cu moartea în suflet, prin pădurea de la Cladova. Îi venea să fugă şi să nu se mai uite înapoi, îi era însă milă de sărmanul Bandi şi ar fi dorit să afle ce s-a făcut el de cînd nu l-a mai văzut.

Bandi, văzînd că se uită mai întins la el, s-a speriat ca făcătorul de rele care se vede faţă în faţă cu urmăritorii lui, apoi recunoscînd-o, îşi adună undiţa, gata de a o lua la fugă.

Ea-i făcu semn să vie la dînsa, şi el se apropie umilit, fricos şi supus ca un cîne chemat de stăpînul său.

— Bine, Bandi — îi zise ea — dar tu ce faci?

— Prind peşte, răspunse el.

— Dar unde ai umblat de atîta timp?

— Pe aici, pe la Lipova şi pe la Radna.

— Dar din ce ai trăit?

— Din ce am căpătat.

— Nu vrei tu să vii cu mine, la mama? îl întrebă ea înduioşată.

Era în faţa ei, în ochii ei şi mai ales în glasul ei atîta dragoste, încît faţa băiatului se lumină.

El dete din cap, era însă atît de mişcat, încît nu putu să-i răspundă şi mari stropi de lacrămi se iviră în ochii lui şi se strecurară peste obrajii lui bătuţi de soare şi de vînt.

— Nu plînge, Bandi, îi zise ea; de ce plîngi, că n-am să-ţi fac nici un rău?

— Dar — răspunse el — ai cunoscut pe mama şi ai fost atît de bună cu ea.

Persida se cutremură.

Mergînd apoi spre casă, ea se încredinţă că băiatul, rămas singur de capul lui, se deschisese. Vorbăreţ nu era nici acum, dar părea foarte cuminte şi răspunsurile lui erau bine gîndite, oarecum bătrîneşti.

Viaţa lui sufletească era însă tot cea de mai nainte, şi în curînd Persida a ajuns să se căiască de a nu-l fi lăsat să-şi prindă peştii înainte. Îi era oarecum frică de el. Alipirea către dînsa era la dînsul un fel de boală sufletească, şi ea nu mai putea să scape de privirea lui, care mereu îi reamintea ochii sticliţi ai Reghinei.

Ducea, nu-i vorba, coşurile Marei în piaţă şi, pe înserate, le aducea acasă, dar le făcea toate în grabă, se-ntorcea în fuga mare şi se uita, întors acasă, cu un fel de îngrijire la Persida, ca şi cînd s-ar fi temut că în lipsa lui i se va întîmpla ceva. Astfel dînsa nu mai putea să scape de ochii lui.

Dumineca Tomii, dimineaţa, cînd a dat ochi cu dînsa, el era foarte neliniştit, iar după ce dînsa s-a întors de la biserică, el gemea, parcă le-ar fi ştiind şi simţind toate, întocmai ca dînsa.

Marţi după-amiazăzi Mara s-a întors acasă înainte de vreme şi cu faţa oarecum sperioasă.

Hubăr, aşa ziceau toţi, s-a certat cu feciorul său, care l-a rănit la cap şi era să-l înjunghie cu un cuţit mare dacă una dintre calfe n-ar fi sărit la timp, ca să-l scape.

N-o privea lucrul acesta, şi totuşi ea tremura cuprinsă de simţămîntul că o mare nenorocire i s-a întîmplat, şi a grăbit acasă, pentru ca nu cumva fiica ei să afle de la alţii cele petrecute.

Persida o ascultă rîzînd cu ironie.

— Minciuni! zise ea. Minciuni neruşinate! strigă mai tare. Nu e Hubărnaţl în stare să facă lucrul acesta! Să mor eu dacă-i adevărat! Nu crede!

Nici nu credea Persida, dar ceva tot trebuie să fi fost la mijloc, şi începu şi ea să tremure.

Ochii ei se opriră asupra lui Bandi, care, auzind-o vorbind mai tare, se ivise în pragul casei.

— Am să mă duc — urmă ea cuprinsă de o pornire covîrşitoare — şi să aflu adevărul de la oameni care nu mint. Maica Aegidia trebuie să ştie.

— Dar ce te priveşte pe tine?! întîmpină Mara, cuprinsă de grijă.

Persida se opri în faţa ei şi se uită lung la ea.

— Dă-ţi, te rog, seamă — îi zise apoi — ce-ar trebui să simtă el dac-ar afla că eu m-am certat cu d-ta şi eram să sar cu cuţitul asupra d-tale. Ori nu este adevărat, şi atunci trebuie să-ţi scot cît mai curînd gîndul acesta din cap, ori e adevărat—urmă ea îngrozită—şi atunci sunt şi eu vinovată!

— De ce să fii tu vinovată?! strigă Mara ca scoasă din fire.

— Pentru că niciodată nu şi-ar fi perdut rostul dacă n-ar fi avut nenorocirea de a da cu ochii de mine!

Mara se cruci de trei ori, una după alta.

— Sfîntă Marie, Maică Preacurată! strigă Mara. Ajută-ne, că eşti milostivă. Nu mai sunt oare şi alte femei pe lume?! Dacă n-ai fi fost tu, ar fi fost alta. Dacă n-are minte, nu are! De ce nu şi-au ieşit şi alţii din fire?!

— Pentru că numai pe el l-am adimenit! îi răspunse Persida deznădăjduită şi-şi luă mantela ca să plece, însoţită de Bandi.

Marei îi venea să i se pună în cale şi să strige că numai peste trupul ei poate să iasă din casă. Dar de ce s-o oprească?!

— Haid'! — zise — lasă, c-o să-ţi scoaţă maica econoama prostiile acestea din cap.

Persida dete cu îndărătnicie din cap şi plecă cu pas iute şi apăsat.

Nu! nimeni nu putea să scoată din inima ei sîmţămîntul că a fost nenorocită pentru casa lui Hubăr clipa în care ea s-a născut.

Pe drum spre pod inima i se bătea din ce în ce mai tare. Din ce în ce tot mai mult o cuprindea sîmţămîntul că acum, acum se hotărăşte viaţa ei, şi iar îi era parcă se află la marginea unei prăpăstii şi nu se mai poate ţinea, trebuie neapărat să-şi ia avînt spre adîncime, iar vedea în faţa ei pe Burdea rîzînd în bătaie de joc.

Sosită pe celălalt ţărmure, în apropierea mînăstirii, ea se întoarse spre Bandi care alerga după dînsa. Plecase cu el de acasă, şi totuşi acum îi era ca şi căzut din cer.

— Îl cunoşti tu — întrebă ea — pe feciorul măcelarului Hubăr?

— Pe Hubărnaţl, care a bătut pe tatăl său fiindcă a fost rău cu mumă-sa? grăi el cu ochii plini de văpaie.

— De unde ştii tu? întrebă dînsa, cuprinsă de fiori.

— Ştiu, răspunse el. Am văzut-o plîngînd şi ştie lumea. Acum Hubărnaţl s-a întors acasă şi l-a bătut pe el. E om rău Hubăr.

Era parcă vorbeşte într-aiurea băiatul, şi Persida nu mai cuteza să urmeze vorba cu el.

— Îl cunoşti dar pe Naţl? urmă ea, schimbînd vorba.

Bandi dete din cap.

— Poţi tu să te duci să-l cauţi, orişiunde ar fi, şi să-i spui să mă aştepte azi, cînd mă întorc de la mînăstire, în dosul Sărăriei?

Bandi dete din cap.

— Dar să nu spui nimănui nimic şi să mă aştepţi şi tu acolo.

Bandi dete din cap.

— Du-te Bandi, şi umblă iute! — zise ea — apoi îşi urmă cu inima încleştată drumul spre mînăstire, iar Bandi porni zăpăcit ca omul grăbit care nu ştie încotro să apuce.

Nici nu era lucru uşor să-l găsească pe Naţl.

Ieşind atunci, după nenorocita ceartă cu tatăl său, din curte, Naţl a stat şi el zăpăcit.

Văzîndu-l, trecătorii s-au oprit din drum, şi lumea, doritoare de a afla ce s-a petrecut, a început să se adune în faţa casei. El nu mai putea să stea pe gînduri: trebuia să scape de privirile scrutătoare şi, fără de a se mai gîndi, plecă spre casa lui Oancea, care fusese calfă la dînşii pe cînd el era ucenic şi ţinea la el şi la mumă-sa.

Aci a stat pînă pe-nserate, cînd s-a dus la Griner, ca să se împrumute cu cîteva sute de florini şi apoi să plece şi să se ducă departe de lumea aceasta, în care nu mai avea ce să caute.

Puţin în urmă Oancea a plecat şi el la Hubăroaie.

Nu intra în mintea lui gîndul ca Naţl să părăsească pe mumă-sa. Degeaba îi spunea Naţl că el cu tatăl său nu se mai poate împăca şi că mare nenorocire s-ar întîmpla dacă ei s-ar mai întîlni: Oancea ţinea să-i împace, ori s-o facă pe Hubăroaie să-şi părăsească bărbatul, care atît de mult îi amărîse viaţa.

Şi Naţl avea dreptate.

Lovindu-se în căderea lui de masa tocilei, Hubăr se rănise rău la cap şi zăcea în pat. Tocmai grea nu era rana; bolnavul însă, rău cătrănit, era cuprins de fierbinţeli şi stăruia cu îndărătnicie ca feciorul său să fie fără de întîrziere arestat şi tras în judecată pentru că a ridicat cuţitul ca să-l omoare.

Hubăroaie plîngea şi nu mai putea să vadă pe nimeni în ochii ei. Îi venea să intre în pămînt de ruşine şi era în gîndul ei hotărîtă să vîndă casă şi măcelărie, şi vie, şi pămînturi, şi prunişti, tot ceea ce a agonisit, şi să se ducă undeva unde nimeni n-o ştie. Şi iar stetea la îndoială, îi părea peste putinţă ca Naţl, copilul ei cel duios şi atît de blînd, să fi făcut ceea ce toţi spuneau.

Oancea i-a venit dar ca trimis din cer. El ştia adevăratul adevăr şi inima ei de mamă simţea că numai aşa cum spune el s-au putut petrece lucrurile.

— Da! — zise ea cu faţa înseninată — Naţl n-a putut să ridice cuţitul asupra tatălui său; el nu putea să nu arunce cuţitul cînd a văzut că tatăl său se apropie. Minte bărbatul meu; minte calfa; minte ucenicul; du-te, Oance, te rog, du-te şi le spune că au minţit, ca lumea să ştie adevărul!

Ea era împăcată, ea-l ierta, ea îi dedea dreptate şi-l plîngea; cînd însă Oancea aduse vorba la împăcăciune, ea dete adînc mîhnită din cap.

— Nu — zise ea — o minune ar trebui să se întîmple pentru ca tatăl său să-l poată ierta: s-ar învinovăţi însuşi pe sine şi asta nu-i în stare să o facă.

— Atunci lasă-l în ştirea Domnului, grăi Oancea. Destul te-a chinuit, şi tot îţi este feciorul mai mult decît el!

Hubăroaie se uită mirată la el.

Nu-i venise niciodată gîndul acesta, şi îi părea peste putinţă ca cineva să-l aibă.

— Asta — zise ea — e o nebunie. El este bărbatul meu!

Vorbele acele erau grăite cu atîta lepădare de sine, cu atîta umilinţă creştinească, încît Oancea rămase cuprins de sfială.

— Dacă Dumnezeu va voi să mă mîngîie — urmă ea peste puţin — îi va împăca şi pe ei.

Ştiuse Naţl că aşa au să iasă lucrurile, ochii i se umplură cu toate aceste de lacrămi cînd Oancea îi spuse că mumă-sa n-a fost în îndoială asupra lui.

Marţi seara, cînd Persida stetea cu Bandi în capul podului, Naţl şedea cu capul răzemat în pumni şi frămîntat de grele zbuciumări sufleteşti în faţa lui Oancea.

Luase cinci sute de florini de la Griner şi era hotărît ca, îndată după înserare, să plece la Arad şi de acolo la Viena.

Era hotărît şi nu putea să plece.

Încercase în mai multe rînduri să scrie şi nu era în stare să înşire zece vorbe. Atît îi păreau de seci, atît de mincinoase vorbele puse pe hîrtie, încît a rupt în cele din urmă hîrtia, cuprins de gîndul că puţin îi pasă dacă ea nu sîmte că nu poate să fie adevărat ceea ce lumea spune.

— Oance, — grăi el în cele din urmă cu glasul înecat — aş mai avea să te rog ceva, dar să nu spui nimănui în lumea aceasta. M-ai înţeles? Nimănui în lume!

— Mă ştii — răspunse Oancea — ca şi cînd ai spune unui mort.

— Tu cunoşti pe fata Marei? întrebă Naţl.

— Cum să n-o cunosc?! răspunse Oancea mirat.

Auzise, ce-i drept, şi el ceva, dar era de mult de atunci şi o uitase.

— Ai vorbit vreodată cu ea? urmă Naţl.

— Niciodată!

— Nu face nimic. Te rog să cauţi a te întîlni cu ea, ca din întîmplare — m-ai înţeles? — ca din întîmplare, ca nici ea, nici alţii să nu bănuiască că eu te-am trimis, şi să-i spui cum s-au petrecut lucrurile.

Oancea ştia că Naţl e hotărît să plece peste cîteva ceasuri; el însă nu credea că va pleca, ba chibzuia fel de fel de chipuri de a-l opri. Ar fi putut dar să le lase deocamdată toate încurcate, nu se putu însă stăpîni şi fără de veste îi scăpară vorbele:

— De ce să-i spun?

— Nu mai întreba de ce — grăi Naţl — fiindcă nu pot să-ţi spun şi nici tu n-ai fi în stare să mă înţelegi. Eu nu pot să vorbesc cu ea, şi mi-ar fi foarte greu dacă și dînsa ar crede c-am sărit cu cuțitul la tata.

Oancea nu mai zise nimic, deși numai cu mare nevoie se putea stăpîni, și astfel rămaseră iar tăcuți, fiecare cu gîndurile sale, în odaia pe jumătate întunecată.

În vremea aceasta Bandi alerga știricind din băiat în băiat și dăduse de urma căutată cu atîta neastîmpăr.

— Care va să zică o să mi-o faci și asta? întrebă Națl în cele din urmă.

— S-ar putea să n-o fac! răspunse Oancea cînd capul lui Bandi se ivi în ușa crăpată și doi ochi căprui se îndreptară țintă spre Națl.

Națl tresări, cuprins de un fel de spaimă, și se ridică în picioare.

Îi era, cum s-a uitat așa prin amurg, parcă vede ochii tatălui său și fără de voie se dete un pas înapoi. Uitîndu-se apoi mai cu dinadins la băiatul de care nu-și mai aducea aminte, el făcu iar un pas înainte și întrebă:

— Ce e?

— Să vii cu mine, răspunse băiatul.

— Unde?

— Vino numai, că vei vedea, grăi iar băiatul.

Era de necrezut, era peste putință, și totuși Națl știa unde se duce, cine-l cheamă și nu mai era-n stare să-și dea seamă despre ceea ce face, ci porni, fără a se mai uita la Oancea, după Bandi, ca dus să-și ia osînda de moarte.

Și mult a trebuit să stea cuprins de zbuciumări sufletești în dosul Sărăriei, știind acum pe cine așteaptă și așteptînd în zadar.

Prea se petrecuseră repede lucrurile, și Persida, cea altfel atît de chibzuită, n-avuse timp să-și dea seamă despre ceea ce voiește, să-și croiască un plan și să-și adune puterile. Stăpînită numai de gîndul că toate sunt minciuni și că lucrurile trebuie neapărat să se pună iar în calea cea bună, ea nu băga de seamă că trecătorii se uită îngrijați după dînsa, iar sora care îi deschisese ușa rămăsese cuprinsă de spaimă cînd a dat cu ochii de ea.

Maica Aegidia se afla singură în chilia ei.

— Ce e? ce s-a întîmplat? strigă ea speriată de fața Persidei și de mișcările ei.

Persida se opri în fața ei, înaltă, plină de putere, dar tremurînd din ce în ce mai tare.

Nu știa ce să-i răspundă, cum să-nceapă... Se dăduse de gol, se uita în ochii maichii Aegidiei și nu putea decît să spună adevărul. Adeseori a simțit acum în timpul din urmă că-l iubește, niciodată însă simțămîntul acesta n-a cuprins-o cu putere atît de covîrșitoare ca acum, sub ochii scrutători ai maichii Aegidiei.

Ea-și acoperi fața cu amîndouă mînile și se lăsă în genunchi la picioarele maichii.

Maica Aegidia se plecă adînc înduioșată spre ea; deodată însă tresări ca lovită de un junghi, se îndreptă și rămase rece și cu fața aspră.

— Ah! ce urîtă nenorocire, grăi dînsa încet și gemînd. Care va să zică e adevărat? Tu, Persida, tu, fata mea, ai putut să te uiți cu ochi doritori la acel om despuiat de toată simțirea bună!

— Nu-i adevărat! strigă Persida rîdicînd ochii spre dînsa. Nu se poate! Și dacă el a rîdicat mîna asupra tatălui său, mă omor cu zile, mă îngrop de vie. Nu crede, maică! Sunt minciuni grăite de guri pizmătarețe și răuvoitoare!

— Nu te înșela, fata mea, tu însăți pe tine, întîmpină călugărița. Hubăr zace greu rănit la cap, și el n-a putut să se rănească însuși pe sine. Orișicum s-ar fi petrecut lucrurile, chiar și dac-ar fi mințit tatăl, e o grea pedeapsă de la Dumnezeu ca tatăl să-și învinovățească, fie chiar și pe nedrept, feciorul, și tu, copilă nevinovată, trebuie să fugi și să te depărtezi cu gîndul de această familie atît de greu certată. Dumnezeu cel atoateștiutor nu pedepsește fără de vină, și greu afară din cale trebuie să fie păcatul pe care au să-l spășească ei; nu te face și tu părtașă la această spășire apropiindu-te cu inima și cu gîndul de aceia pe care Dumnezeu i-a depărtat de la sine. Închide-ţi ochii, ca să nu-i vezi, depărtează-ţi gîndul, stăpîneşte-ţi inima!

Persida rămase timp îndelungat nemişcată şi cu ochii ţintă la fereastra din care prima dată în viaţa ei îl văzuse.

— Nu pot şi nu pot! grăi dînsa în cele din urmă încet şi ca aiurind prin vis. E un blestem pe capul meu şi-mi e adeseori ca şi cînd chiar mai nainte de a mă fi născut aş fi fost osîndită să sufăr împreună cu dînsul. Maică! urmă apoi ridicîndu-se în picioare şi înşirînd vorbele cu vioiciune. Mi-e, cînd îmi dau seamă, nesuferit acel om pătimaş şi pornit mereu spre viaţă fără de frîu şi ştiu că nu putem să ne apropiem fără ca să ne izbim unul de altul. Îndată însă ce-l ştiu suferind, mă simt dusă de o putere covîrşitoare spre dînsul. Ce să fac, maică?! Cum să scap de ispitire?

— Du-te, fata mea — răspunse maica înduioşată — închide-te, cînd te cuprind asemenea porniri, în biserică, îngenunchează la icoana Maicii Preacurate, ridică-te cu inima şi cu gîndul spre Dumnezeu, roagă-te şi mereu te roagă, căci nimic nu poate covîrşi puterea rugăciunii pornite din inimă curată! Altă scăpare nu ai!

Persida încetul cu încetul se potoli şi o linişte senină se revărsă în cele din urmă peste faţa ei.

— Sărmana mea mamă! grăi dînsa în cele din urmă. Mult s-a temut dînsa... şi atît de adeseori mă cuprinde simţămîntul că repaosul sufletesc numai aici, între zidurile aceste, aş putea să-l găsesc.

Maica Aegidia făcu un pas spre dînsa şi, cu ochii muiaţi în lacrămi, îi apucă cu amîndouă mînile capul şi o sărută pe frunte.

— Acesta să fie — zise dînsa — cel din urmă al tău gînd de scăpare, şi atunci cînd nu-ţi va mai rămîne nimic, să-ţi aduci aminte că sfînta noastră biserică primeşte în sînul ei pe toţi cei ce caută mîngîiere şi adăpost.

Persida îi sărută în mai multe rînduri mîna, apoi se depărtă cu pas uşor şi astîmpărat.

Se înserase cînd ea începu a trece podul, o seară liniştită şi călduroasă. Apa Murăşului, liniştită şi ea, se revărsa oarecum pe furişate şi numai pe la pontoane pleoşcăia abia simţit. Din cînd în cînd se arunca pe ici, pe colo cîte o mreană peste luciul ei şi cădea iar pliscăind în valuri. Liliecii ieşiţi de la Sărărie fluturau mereu pe deasupra podului, iar dincolo, peste Murăş, cînta o privighetoare.

Bandi nu se vedea nicăiri.

Persida se opri neliniştită.

Nu mai încăpea îndoială că băiatul a găsit pe Naţl şi că amîndoi o aşteaptă în dosul Sărăriei.

Ea răsuflă o dată din greu; îi era parcă o-neacă ceva şi nu mai găseşte aer.

— Nu se poate! şopti ea. N-aş fi vrednică de lumina zilei dacă l-aş părăsi şi eu cînd toţi îl nedreptăţesc... Ce face el în deznădăjduirea lui?! Da! are maica Aegidia dreptate, mai bine ar fi pentru mine să fug de el, dar nu m-aş ierta, urmă ea luîndu-şi avînt, niciodată nu m-aş ierta şi viaţa întreagă mi-ar fi o necurmată mustrare.

Ca dusă apoi de o putere tainică, ea se-ntoarse şi o luă cu paşi mari, hotărîţi şi iute călcaţi spre Sărărie.

Naţl, care aştepta chinuit de îndoieli, tresări cînd o zări din depărtare, apoi rămase ca înfipt în pămînt, iară Bandi făcu înviorat cîţiva paşi, arătînd spre ea.

— Ce e, Ignatius? grăi dînsa. Ce s-a întîmplat? Cum a căzut o atît de groaznică nenorocire pe capul tău?

Era în acel „Ignatius“ pe care nu-l mai auzise de la nimeni, în tonul cu care vorbise ea, în întreaga ei fire atîta căldură, atîta inimă deschisă, o atît de curată iubire, încît el rămase cuprins de uimire şi uitîndu-se la ea ca la o ivire mai presus de fire.

— Tu nu ai ridicat cuţitul asupra tatălui tău! urmă ea.

— Nu! răspunse el uşurat. Îl aveam din întîmplare în mînă şi l-am aruncat cînd el s-a apropiat de mine.

— Cum, atunci, s-a rănit el? urmă ea.

— Nu ştiu! răspunse el strîmtorat. A voit să mă pălmuiască şi eu l-am depărtat de la mine. Se vede că s-a împedecat de tocila care se afla în dosul lui şi s-a lovit cu capul de peatră!

Persida-şi acoperi faţa cu mînile şi tot vedea parcă în faţa ei sîngele ţîşnit.

— Ah! ce nenorocire! strigă ea îngrozită. Cuprinsă apoi de o pornire neînţeleasă, ea făcu un pas spre el ca şi cînd ar voi să-i scoată ochii cu ghearele. Nemernicule! şopti cu patimă. Ce ar fi fost adecă dacă te-ar fi pălmuit? Obrazul tău n-ar fi fost el oare mai curat dacă, fie chiar şi pe nedrept, ar fi suferit cu fiiască răbdare, palmele? Trebuie să-i fi zis ceva, ca să-l scoţi din răbdare, şi păcatul de-a fi scos din răbdare pe părintele tău e destul de mare ca să fie răsplătit cu palme.

— Am făcut rău — răspunse el tare şi fără de şovăire — şi mă căiesc.

Persida era învinsă şi muiată. Era cu totul altul omul pe care-l vedea în faţa ei, blînd, duios, purtat de cele mai bune porniri.

— Cîtă durere mie şi ţie şi sărmanei tale mume şi cîtă mulţumire diavolească oamenilor răi din fire dintr-o singură clipă de nechibzuinţă, urmă ea înduioşată. Tu să te duci să-i ceri iertare, să i-o ceri mereu pînă ce nu ţi-o dă...

— Ştiu că în zadar mă voi umili — grăi dînsul întristat — dar din iubire către mama şi către tine am s-o fac şi asta!

— Are să se moaie, zise dînsa înviorată. Maica Aegidia şi părintele pleban îl vor îndupleca după ce vor fi încredinţaţi că eşti năpăstuit!

El se uită lung la ea, mai întîi cu un fel de mirare, apoi cu milă şi rîzînd în cele din urmă cu amărăciune.

— Sărac de sufletul tău! grăi el încet. Curat şi pornit spre bine, el vede lumea sub cer senin; eu însă, turburat din mine însumi, nu mai pot vedea în viaţă decît furtună şi zbuciumări. Nu te amăgi însaţi pe tine — urmă el mai tare — şi nu mă ispiti pe mine. Se poate că tatăl meu se va muia ori va face, pentru ochii lumii, ca şi cînd s-ar fi muiat. Eu mă-ndoiesc, dar cu putinţă este. Mie însă tot nu mi-ar fi dată pacea, căci sunt certat însumi cu mine, şi-n toată clipa ar trebui să mă tem că-mi voi pierde iar sărita, şi grozavă nenorocire mi se poate întîmpla. E înspăimîntător gîndul că nu poţi să trăieşti în pace cu părintele tău, dar mă stăpîneşte gîndul acesta şi mi-e adeseori parcă nu mai sunt în toată firea. Un demon nevăzut mă urmăreşte şi-mi reaminteşte mereu suferinţele pe care muma mea şi eu le-am avut şi le vom mai avea pe urma lui: mă înspăimînt cînd mă gîndesc la el, tremur cînd îl văd şi-mi vine să fug cu ochii închişi cînd ajung a fi singur cu dînsul. Asta e o boală fără de leac, un blestem greu pe capul meu: nu-mi mai sta în cale; lasă-mă să mă duc gonit de soarta mea şi fugi de mine şi nu te mai uita-napoi şi-nchide ochii, ca să nu mă mai vezi, şi alungă-mă din gîndul tău. Tu eşti prea bună pentru mine, strigă el deznădăjduit, şi sufletul tău cel curat se spurcă însuşi pe sine prin gîndul de mine! Fugi!

Uitîndu-se cu ochi mari şi înduioşaţi la dînsul, Persida prindea una cîte una vorbele de pe buzele lui, şi cu cît mai mare era deznădăjduirea lui, cu atît mai senină se făcea faţa ei.

— Nu! grăi dînsa în cele din urmă cu liniştită hotărîre. N-am să mă înspăimînt, n-am să fug, n-am să te părăsesc — zise — şi-i apucă mîna şi se alipi de el şi-şi trecu gingaş braţul peste gîtul lui. Ah! — urmă apoi ca dusă-n altă lume — ce adimenitor e gîndul că am să te scot din întunerecul în care ai căzut, să-ţi luminez viaţa, să te văd... iarăşi voios ca odinioară. Am eu, eu am să te scot, să te luminez, să te văd. Uite-te la mine şi rîde cum ai rîs atunci cînd ne-am întîlnit pe pod. Ignatius! uite-te! adause privind cu nebiruită stăruinţă în ochii lui.

El se uita rîzînd cu ochi scăldaţi în lacrămi în ochii ei plini de văpaie.

Plecîndu-se apoi puţin, el atinse încet şi sfios cu buzele tîmpla ei, o sărută şi o depărtă încet de la dînsul aruncînd o căutătură de ochi la Bandi, care se uita cu mirare la dînşii.

Persida tresări ca deşteptată din somn.

— Mîne — tot aici, tot pe timpul acesta — zise ea, apoi se depărtă cu pas grăbit, făcîndu-i băiatului semn să vie cu dînsa.

XV

ISPRĂVILE LUI TRICĂ

Marta avea trei copii, doi băieţi mai mici şi o fată mai măricică, Sultana. Era trecută Sultana de unsprezece ani, adecă fată aproape mare, dar mama ei, măritată mai-nainte de a fi împlinit vîrsta de cincisprezece, se simţea încă femeie de tot tînără şi era mereu gătită, mereu voioasă, aproape zburdalnică, doritoare de petreceri şi uşoară, aşa se zice, şi de inimă, şi de minte.

Adevărul e că Marta numai de inimă era uşoară. Avînd bărbat pe Bocioacă, ea se deprinsese ca toate să-i vie de-a gata şi n-a ajuns niciodată să afle ce sunt grijile vieţii. Se bucura dar de ziua de astăzi, aştepta cu părere de bine pe cea de mîne şi căuta totdeauna şi în toate împregiurările numai ceea ce îi făcea plăcere: celelalte erau în grija bărbatului.

E deci lucru firesc că dînsa, femeie adevărată, o singură grijă statornică şi neadormită avea: să-şi păzească bărbatul. Ţinea să intre în voile lui şi să-i placă, ţinea însă mai ales să-l ferească de ispitiri. De aceea se simţea mai bine între bărbaţi decît între femei, îi erau nesuferite femeile frumoase, nu putea să le vadă în ochi pe cele care plăceau şi lua drept duşmancă neîmpăcată pe nevasta despre care bărbatul ei scăpa vreo vorbă bună. Femeia cea mititică, durdulie şi blajină se făcea într-însa leu-paraleu cînd bărbatul ei îşi dedea pe faţă slăbiciunea pentru vreo altă femeie.

Degeaba au fost dar silinţele lui Bocioacă de-a o pune bine cu Persida.

Lasă că-i părea prea aşezată Persida, prea sfătoasă, prea înfumurată şi bătrînicioasă, dar ea nu putea să-nţeleagă ce adecă le place bărbaţilor în acel muieroi, cum îi zicea dînsa, şi simţea o mulţumire diavolească dacă putea să-i găsească Persidei vrun cusur şi s-o grăiască de rău.

Atît i-a trebuit apoi lui Bocioacă pentru ca să nu-şi mai dea silinţa de-a mărita pe fata Marei. Om cu slăbiciuni, el se simţea măgulit cînd vedea că nevasta lui le place şi altora, şi era mîngîiat în suflet cînd simţea că dînsa nu lasă pe alte femei să se apropie de dînsul; ţinea însă mai presus de toate să n-o mîhnească şi nu era în stare să grăiască de bine pe vreun om care îi era ei nesuferit.

Ştia Bocioacă prea bine că i se face Persidei o mare nedreptate: tocmai de aceea însă el răsplătea nedreptatea aceasta prin o neobicinuită bunătate faţă cu Trică, fratele ei. Trică era omul lui de încredere, mîna lui cea dreaptă, al doilea stăpîn la casă, cum n-ar mai fi putut să fie decît feciorul ori ginerele lui. Lasă că Trică era vrednic de toată încrederea, sprinten, isteţ şi gata la orişice, dar cînd era vorba de dînsul, era şi Marta de un gînd cu bărbatul ei.

Nu trece-n lumea aceasta nimic peste prevederea femeii care e mumă şi are fată. E broască mititică fata, încît abia poate să alerge de ici pînă colo, şi muma începe a se îngriji ca nu cumva să rămîie fată bătrînă şi chibzuieşte cum are să o mărite; iară Marta avea fată măricică, pe care peste vreo trei-patru ani putea s-o mărite. Era hotărît în gîndul ei că un bărbat mai bun decît Trică n-ar putea să-i găsească. Era ca făcut anume pentru fata ei, voinic, deştept şi harnic, plin de inimă şi supus, tocmai potrivit la vîrstă, bărbat mai bun decît Bocioacă şi minunat ginere în casă.

Atît era de înfiptă Marta în gîndul acesta, încît ea nu băga de seamă că Trică nu se simţea deloc şi era cel mai nespălat şi mai nepeptănat, cel mai soios dintre calfe şi că foarte uşor s-ar putea întîmpla ca Sultana, fată curăţică, să aleagă mai tîrziu, după ce i se vor fi deschis ochii, vreun alt flăcău, mai potrivit cu dînsa. Chiar acum ea-l socotea mai puţin decît celelalte calfe şi-l lua drept un fel de slugă proastă, căreia poate să-i poruncească orişicine.

Mai puţin încă decît ei îi trecea lui Trică prin minte gîndul că are vreodată în viaţa lui să-şi bată capul cu Sultana. Ţinea la ea, fiindcă era fata lui Bocioacă şi a nevestei lui, şi-i făcea toate voile, dar, luat de scurt, n-ar fi putut să-ţi spună dacă e oacheşă fata ori bălană, ci ar fi zis numai, aşa, pe nemerite, că e mai mult oacheşă şi cu ochii albaştri, fiindcă aşa era şi muma ei.

Pe muma ei o ştia Trică foarte bine. Şi cum, Doamne, să n-o ştie, cînd îi era stăpînă atît de bună?! Dacă avea să mute vreun dulap din casă, să urce vreun coş ori vreun sac în pod, să coboare vreo putină în pivniţă ori să ia ceva din cămară, pe el îl chema, şi tot pe el îl lua cu dînsa şi cînd avea, fie peste zi, fie seara, să meargă undeva. Nu simţea Trică deloc că, ajuns calfă în toată firea, nu-i prea şedea bine să fie mereu în coada stăpînei sale, ci se bucura că poate să-i facă voile şi se uita şi-n ochii, şi-n gura ei, încît ar fi fost, de dragul ei, în stare să se pună-n harţă pînă chiar şi cu soră-sa. Ba s-a şi pus, fără ca să-şi dea seama.

Marta n-o grăia, ce-i drept, în faţa lui nici de rău, dar nici de bine pe Persida; lui îi era însă destul şi atît ca să ştie că stăpînă-sa nu are tocmai cele mai bune păreri despre soră-sa. Iar stăpînă-sa nu putea să n-aibă dreptate; simţea şi el că Persida e, în adevăr, prea sfătoasă şi prea încăpăţînată. Dar tot sora lui era.

Acum, cu cele petrecute la casa lui Hubăr, Marta a scăpat vorba că Persida a putut să aibă slăbiciune de un om ca Naţl.

Obrajii lui Trică se făcură roşii ca bujorul.

— Nu — zise el — ea s-a ferit de dînsul, dar el umbla după dînsa.

Asta n-o ştiuse Marta.

— Unde? întrebă ea.

Trică simţea că asta n-avea s-o spună, dar nu putea să nu răspundă cînd stăpînă-sa-l întrebase.

— De mult acum — răspunse el cu anevoia — cînd ne aflam la Arad.

— Aşa?! grăi Marta, care abia acum începu să-nţeleagă cele petrecute toamna trecută.

Şi multe poate să înţeleagă femeia deşteaptă cînd începe să înţeleagă.

Mare lucru tot n-ar fi fost însă dacă nu s-ar mai fi nemerit la mijloc şi Oancea.

Oancea era cel mai bun om din lume şi mai ales pentru Hubăroaie şi pentru feciorul ei ar fi fost în stare să sară şi-n apă, şi-n foc.

El avea însă păcatul că nu ştia să se stăpînească. Stînd la lucru ori mergînd în căile lui, el vorbea singur, adeseori atît de tare, încît oamenii se uitau dînd din cap după el, iar nopţile bolborosea într-una prin somn. Cum ar fi putut el să tacă?!

Naţl nu i-a spus, ce-i drept, atunci seara, unde l-a dus Bandi şi ce-a pus la cale; prea ar fi trebuit însă Oancea să fie prost ca să nu-şi dea cu socoteală că Bandi numai de la Persida putea să vie. Naţl s-a-ntors apoi cu totul schimbat acasă şi n-a mai plecat, cum fusese vorba, iar zilele următoare maica econoama şi popa cel nemţesc umblau pe capete ca să-l împace pe Hubăr cu feciorul său. N-au putut, ce-i drept, să-i împace, dar încetul cu încetul tot oraşul a aflat cum s-au petrecut lucrurile, iar Hubăr nu mai stăruia ca feciorul său să fie tras în judecată. Se vedea cît de colo mîna Persidei.

Pe-nserate Naţl pleca fără ca să spună unde se duce: asta-l ardea pe Oancea; trebuia să spună, fie chiar şi numai nevestei sale, ceva, nu însă vorbind singur, nici bolborosind prin somn, ci de la rost la rost, cum vorbeşte omul cînd vrea să se uşureze. Nu-i vorba, tot acolo venea, fiindcă nici aşa Oancea nu vorbea, ci scăpa vorbele de se vorbea dintr-însul.

— Pare-mi-se — i-a zis el nevestei — dar nu ştiu, ba nici nu cred.

Nevastă-sa însă ştia hotărît şi credea neîndoios că serile Naţl se duce să se întîlnească cu Persida, și cînd o nevastă știe și crede ceva, puțin mai trece pînă ce știu și vecinele.

— Aha! zise Marta, cînd vorba ajunse pînă la dînsa. Și: Ce ți-e femeia?!

Parcă se bucura c-a prins-o pe Persida cea smerită. Zicea, fără îndoială, că nu crede și era foarte supărată că alții cred; trebuia deci să-i spună și lui Trică o vorbă, ca să știe băiatul și să-i spună și mamei cam ce fel vorbește lumea.

Trică s-a făcut foc, nu însă pentru că sora-sa se întîlnește cu Națl, ci pentru că-i era rușine de stăpînă-sa.

Nu! Era peste putință! Națl a fost totdeauna și era, mai ales acum, în gîndul lui, cel mai nemernic om, și nu putea să se uite Persida decît cu groază la un asemenea om.

El, cu toate aceste, se temea, și cu cît mai mult se gîndea, cu atît mai viuă îi era temerea.

Omul acela turbat, mai ales acum, era în stare să le facă toate ca s-o scoată din minți pe Persida, s-o ademenească, s-o înșele, s-o prostească.

Și nu-i făcea bine lui Trică să se gîndească la asemenea lucruri. Era tocmai la vîrsta cînd e mai nebunatic flăcăul și, gîndindu-se așa, el vedea mereu în fața lui pe stăpînă-sa și se înspăimînta... Ce-ar zice ea dacă Persida în adevăr ar fi, în cele din urmă, destul de slabă ca să intre în voile neamțului?! Grozavă rușine!

El trebuia să facă ceva!

Dar ce să facă?

Lucrul cel mai firesc era să se ducă și să-i spună mamei sale, ca să bage de seamă, s-o închidă pe Persida în mînăstire, ori s-o păzească într-alt fel mai bine. Așa și era hotărît să facă. N-a putut însă. Cînd era să se ducă, îi venea greu, îi era rușine.

„Am — își zise el — să vorbesc cu Persida deschis, cum am mai vorbit, și să-i spun, cum i-am mai spus, că are să fie rău dacă nu se ferește de neamțul acela."

Nici asta nu-i venea însă s-o facă. Simțea acum, ceea ce atunci încă nu putea să simtă, că degeaba-ți dai silința să păzești pe un om cînd el însuși nu se

păzește. Ce ar fi făcut adecă el dacă cineva i-ar fi zis să nu se mai uite la stăpînă-sa, să nu se mai apropie de dînsa, să nu mai vadă brațele ei și carnea cea moale de pe gîtul ei?! S-ar fi supărat foc și tot ar fi făcut cum îl trage inima. Știa și el însuși și nu mai era nevoie să-i mai spună și alții că e primejdios lucrul acesta și se ferea de el: tot așa știa și Persida că trebuie să se ferească de neamțul.

Mai bucuros ar fi fost Trică să nu facă nimic, să nu se amestece, să lase lucrurile în mersul lor; era însă la mijloc stăpînă-sa, care parcă nu se mai uita la el ca mai înainte.

Trebuia să facă ceva, să arate că e om și el.

Trebuia, dar nu știa ce, iar omul se supără cînd nu știe ce să facă, și supărarea te pune în cele din urmă la cale.

Frămîntîndu-se așa din el, Trică a ajuns în cele din urmă de-ar fi fost în stare să se arunce ca un leu asupra lui Națl, care atît de mult îl supăra.

Pe-nserate deci el s-a dus spre casa lui Oancea, și sîngele i s-a oprit în vine cînd a văzut că în adevăr Națl iese, pleacă și se duce undeva așa singur.

S-a luat după el, așa pe departe, ca să-l urmărească nebăgat în seamă, apoi să se apropie cînd vor putea să fie singuri și să-l ia de scurt. Pe cînd însă Națl își căuta de drum liniștit, ca omul care știe unde se duce, Trică era galben la față și la fiecare pas se înfigea tot mai tare în gîndul că are să-l apuce pe neamț și să-i sucească gîtul.

În dosul Sărăriei, cînd el se apropie, Națl se opri turburat în loc. Nu știa ce să-i facă și cum să se poarte. Vedea deslușit că Trică a aflat ceva, și singurul lui gînd era să-l ducă de aici, ca nu cumva Persida, care putea să sosească în toată clipa, să dea peste el.

Trică nu prea știa nici el cum are să-nceapă.

Au stat dar cîtva timp uitîndu-se unul la altul, și cum se uitau așa, Trică nu mai vedea, parcă, pe omul pe care-l știuse el. Era-n ochii lui Națl, împregiurul buzelor lui, în trăsăturile feței lui, era în tot felul lui de a fi ceva ce te muia.

De! pe om n-ai să-l judeci mai-nainte de a te fi uitat bine în ochii lui.

— Uite — grăi Trică în cele din urmă — tu umbli, așa se zice, după soră-mea!

— De ce să te mint? răspunse Națl așezat. Nu mai ești copil acum și vei înțelege că n-am încotro. Am umblat — urmă apoi plecînd spre Murăș — și mi-e dragă și acum, mai dragă decît orișicui în lumea aceasta, chiar și decît ție: mai departe însă nu e nimic... nu e — adăugă îndurerat — și n-are să fie. Ea nu-i femeie ca altele, iară eu m-aș omorî mai bucuros decît să-ncerc a-i face vreun rău. Lasă-i pe oameni să vorbească: sunt răi și nici nu știu ce zic!

Vorbele aceste erau grăite cu o liniște atît de tînguioasă, încît Trică, îndurerat și el, nu-și mai dedea seamă că lucrurile au ieșit cu totul altfel de cum și le închipuise și el ar fi voit să-l mîngîie.

— Dar acum — îi zise — unde ai plecat? unde te duci?

Națl se uită cu coada ochiului înapoi, ca să vadă dacă nu cumva s-a ivit Bandi, care venea totdauna înaintea Persidei. Gîndul lui era că băiatul, văzîndu-l cu cineva, va vesti pe Persida, ca să mai aștepte. Tocmai de aceea nu voia să se depărteze prea tare, fiindcă să temea că Bandi nu-i va mai vedea. Se opri dar strimtorat pe țărmul rîului. Îi era greu să mință și tot trebuia să facă ceva ca să-l depărteze pe Trică.

— Mă duc — îi răspunse — să mai răsuflu cel puțin acum seara, cînd oamenii nu mă văd și copiii nu arată cu degetul după mine. Tu du-te acasă și nu-ți mai bate capul cu lucruri în care tu nu poți să schimbi nimic!

Grăind aceste vorbe, el porni de-a lungul țărmurelui la deal.

— Uite — grăi Trică mergînd după el — să nu te superi: n-ar fi oare mai bine să pleci pe un an, doi de aici?

Națl se opri și se uită lung la el.

Era singurul om care-l sfătuia să plece, și îi dădea sfatul acesta fără de nici un gînd ascuns.

— Uite — îi zise și el — așa zic și eu, dar nu pot să plec, sunt prea slab...

— Cum nu poți dacă vrei?!

Națl se uita iar înapoi și parcă-l cuprindeau amețelile. La colțul Sărăriei se ivise Bandi, care venea spre dînșii, și cîțiva pași în urma lui stetea Persida, înaltă și nemișcată. Nu mai era chip să scape de Trică, și urît lucru ar fi fost dacă el se întîlnea cu soră-sa aici fără ca să fi fost de mai-nainte pregătit pentru aceasta. Trebuia să-i vorbească deschis.

El își adună toate puterile.

— Trică — grăi apoi apucîndu-i mîna — tu cunoști pe soră-ta și ții la ea: ce ai zice tu dacă cineva ți-ar spune că ea nu mă lasă să plec?

— Cum nu te lasă? întrebă Trică zăpăcit.

— Zice — răspunse Națl așezat — că vine, dacă plec, și ea după mine.

Trică rămase nemișcat. Îi era parcă tot sîngele i se răcise în vine.

O cunoștea pe soră-sa, îi cunoștea firea și le știa, parcă, toate.

— Care va să zică e adevărat — grăi el — că voi vă întîlniți!?

— În toate serile, răspunse Națl.

Trică se cutremură, răsuflă o dată din greu și sîngele i se puse iar în mișcare. Era lucru grozav!

— Tu singur cu ea toate serile aici! șopti el cu glas înăbușit de patimă.

— Nu — răspunse Națl — singuri nu! Ferit-a Dumnezeu. Dacă singuri am fi fost, poate că n-am mai trăi astăzi. Era însă cu noi băiatul Bandi, care nu ne lăsa din ochi și tresărea mereu...

— Adecă mai știe cineva și mîne are să știe toată lumea! Știi tu, nemernicule, că mi-ai necinstit sora, că ai nenorocit-o pe toată viața? urmă apoi cu glas înăbușit și puse mîna în pieptul lui Națl.

Era o prostie ceea ce făcea Trică, deoarece om voinic o fi fost el, nu-i vorba, dar cu Națl nu se putea măsura. Omul supărat însă nu-și dă seamă despre ceea ce face, și Trică își închipuia că neamțul are să rămîie, ca tot omul vinovat, cuprins de spaimă şi pe jumătate leşinat.

Naţl se înţepeni însă ca stîlpul bătut în pămînt, încît Trică rămase ruşinat. Tocmai ruşinea aceasta îl îndărătnici apoi şi, cuprins de un fel de turbare, el lovi pe Naţl cu pumnul în faţă, încît sîngele îi porni şi pe nas, şi din gură.

Naţl se dete ameţit un pas îndărăt, apoi apucă pe Trică de amîndouă mînile şi-l ţinu departe de sine.

— Ah! — zise el cuprins de adîncă amărăciune — ce blestem pe capul meu ca toţi să se lege de mine şi să-mi ispitească puterea?! Vino-ţi în fire, omule, că om sunt şi eu şi aş putea să-mi perd sărita.

Bandi, care se apropiase şi-i recunoscuse, se întoarse în fuga mare înapoi, iar Persida, văzîndu-i încăieraţi, porni în paşi mari spre dînşii.

— Loveşte-mă cît vrei — urmă Naţl — că eu tot nu vreau să mă bat cu tine, dar vino-ţi în fire şi înţelege că n-ai să mă loveşti, ci să mă ajuţi.

Trică se opintea să-şi scoată mînile, era însă ţinut ca-n verigă de oţel.

—Eşti tu mai tare decît mine — răcni el în cele din urmă — dar tot am destulă putere ca să te arunc în Murăş, fie chiar şi dac-aş cădea şi eu cu tine!

— Prostule! răspunse Naţl rîzînd cu îndîrjire. Cu ce te-ai alege? Aş ieşi iar înot, ba te-aş mai scoate şi pe tine.

Trică-l muşcă de mînă.

Atins de o durere sfîşietoare, Naţl îl scapă din mîni, dar îi dete în acelaşi timp brînci, de-l aruncă departe de la sine.

— Ce e aici?! strigă Persida şi sări să-i dea ajutor lui Trică, pe care abia-l putu ridica. Călăule! zise apoi mergînd spre Naţl; deodată însă ea se opri şi, văzîndu-l plin de sînge, se dete îngrozită înapoi.

Era cu totul altă femeie.

În timpul celor din urmă nouă zile, de cînd se întîlnea toate serile cu Naţl, ea căzuse încetul cu încetul şi perduse gîndul bun pe care însăşi îl avea despre sine şi despre lume. Se simţea nemernică şi gata pentru orişice faptă ruşinoasă, iar acum, în clipa aceasta,

uitîndu-se la fratele ei, se vedea pe sine însaşi umblînd copilă desculţă printre picioarele oamenilor din piaţă, răsturnînd mese şi încăierîndu-se cu copiii.

Fata Marei ieşind iar la iveală în faţa sîngelui, ea era gata să se arunce orbiş şi să dea, să zgîrîie şi să muşte fără ca să mai întrebe pe cine şi de ce.

Zadarnică a fost purtarea de grijă a maichii Aegidiei, căci nimic nu poate să şteargă reamintirile copilăriei.

— Ce a fost aici?! strigă ea cu ochii încruntaţi.

— Orişice a fost, numai tu eşti de vină, şi orişice ar mai urma, vinovată numai tu ai să fii! îi răspunse Trică, pe care-l cuprinsese deodată un nemărginit dispreţ faţă de soră-sa. Numai tu, care nu laşi pe omul acesta în pace şi înşeli pe binevoitorii tăi, înşeli pe muma ta, m-ai înşelat pe mine, ca să-l poţi scoate pe el din minţi! Ticăloaso! Ticăloasa ticăloaselor!

Aşa era, şi Persida cea alte dăţi atît de mîndră stătea nemişcată, umilită, cu capul plecat în faţa lui.

Naţl însă făcu cîţiva paşi rar călcaţi spre Trică.

— Măsoară-ţi, te rog, vorbele — îi zise el stăpînindu-se — că pe mine poţi să mă loveşti fără să mă scoţi din răbdare, dar pe ea să n-o atingi, căci de o mie de ori de i-ai fi frate, rămîi strivit la picioarele ei! Ea binele mi l-a voit, dar sunt blestemat eu că stric viaţa celor ce binele mi-l vreau!

— Cine, dracul, m-a făcut pe mine să mă amestec în treaba aceasta?! zise Trică, cuprins de simţămîntul că puţin îi mai pasă de cele ce vor urma. Eu tot n-am s-o mai scap nici de nenorocire, nici de ruşine.

— Liniştiţi-vă, că o să scăpaţi voi toţi de mine, grăi Persida, cuprinsă de o durere atoatecovîrşitoare. E înspăimîntător gîndul vieţii petrecute în lumea aceasta, şi fiecare clipă de mulţumire e numai un repaos trecător după un lung şir de grele suferinţe. Cuprinsă de o grea boală sufletească, în care am căzut din clipa zămislirii mele, eu alerg chinuită prin lume, mă muncesc însami pe mine, şi cînd ţip, cînd rîcnesc de durere, oamenii, semenii mei, nu-şi dau seamă că tot ca mine sufăr şi ei şi nu împărtăşesc durerea mea, ci se depărtează cu dispreţ de mine. Ştiu — urmă ea cu vioiciune — că o nenorocire e pentru noi amîndoi că ne-am văzut şi ne vedem, dar sufletul mi se umple de o nespusă dulceaţă cînd privesc în ochii lui, fie ei chiar încruntaţi, şi mă cutremur cînd mîna lui mă atinge. Nu eu din mine însami voiesc, nici nu voinţa lui mă siluieşte, ci o soartă neînduplecată ne ţine sub stăpînirea ei, şi nu putem altfel decît cum putem. Îmi arde pămîntul sub picioare cînd stau, astfel pe ascuns venită, cu dînsul, şi totuşi viaţă pentru mine sunt numai clipele petrecute cu dînsul; de aici înainte totul e zbuciumare, nelinişte mistuitoare, dorinţă fierbinte. Nemaiputînd să port ruşinea pe care eu însami mi-o fac, nu-mi mai rămîne decît să fug din lume, fie în mormînt, fie în tăinicia unei mînăstiri. Trică dragă, fratele meu cel dulce, nu mă osîndi, ci mîngîie pe mama noastră cea bună şi plîngi şi tu dimpreună cu noi!

Aceste erau vorbe în faţa cărora Trică nu putea să stea ţeapăn.

— N-am zis nici eu — grăi el plîngînd cu lacrămi mari — că tu eşti rea, Persido. Eşti suflet bun şi plin de duioşie! Mi-e greu însă cînd te văd unde ai ajuns şi-mi vine să turb şi-aş fi-n stare să fac moarte de om! Uite — urmă el ridicînd mîna spre cap — aici mi se face, parcă, un nod cînd mă gîndesc că nu te mai pot gîndi cum te ştiam pînă acum. Voi trebuie să vă luaţi, adăogă el tare şi hotărît.

— Asta nu se poate, îi răspunse Persida, oarecum obosită de gîndul acesta, care atît de mult o frămîntase. Lasă că nici mama, nici tatăl lui n-o să-şi dea niciodată învoirea, dară chiar şi dacă s-ar putea, nu e binecuvîntată de Dumnezeu căsnicia făcută peste voinţa părinţilor.

— Prostii! grăi Trică. Ce vă pasă de dînşii dacă altfel nu puteţi trăi! Ei nu ştiu, nu înţeleg...

— Las-o — îl întrerupse Naţl — că n-o îndupleci, ci o faci numai să-şi iasă din fire.

Şi în adevăr Persida se dete ca speriată înapoi.

— Nu mă ispitiţi — şopti ea încet — că sunt slabă şi Dumnezeu vede şi ceartă! Nu! — urmă apoi — mai presus de muma mea e numai Dumnezeu şi numai lui mă pot da fără de voinţa ei!

Grăind aceste vorbe, ea se depărtă, ca dusă de o hotărîre nestrămutată, cu paşi mari şi cu capul ridicat, ca odinioară.

— Persido! strigă Trică şi porni după dînsa.

Naţl îi puse mîna pe umăr, ca să-l oprească.

— N-o mai întărîta — îi zise — aşa face de cîteva zile. Şi-a perdut somnul, se zbuciumă stînd, peste zi, aşa singură, nu are cui să-şi împărtăşească gîndurile, zice că s-a pus în vrajbă cu toată lumea şi e adeseori ca ieşită din fire; iar se potoleşte însă dac-o laşi de capul ei.

Trică se opri: el însă nu putea să se uite în faţa lui Naţl. Ochii lui se opriseră la sîngele scurs pe haine şi la mîna care începuse a se umfla; îi venea să intre în pămînt de ruşine; nu mai înţelegea cum a putut să fie atît de pripit; îi era milă şi ar fi voit să ceară iertare.

— Lucrul acesta trebuie să se aleagă într-un fel! Aşa, ori aşa! răspunse el, apoi plecă cu paşi mari după Persida, care se depărtase cu Bandi pînă spre colţul Sărăriei.

Alergînd însă, el îşi scurta paşii.

Îi era parcă stăpîna lui le ştia toate şi se uită cu mirare la el.

„Dar ce-mi pasă mie?! Ce am eu să mă amestec în treburile aceste?!“ grăi în cele din urmă şi apucă alt drum, spre Lipova, în vreme ce Naţl se întorcea spre Murăş, ca să se spele de sînge şi să-şi lege mîna.

„Ce-mi pasă?!“ zicea Trică, şi nici că i-ar fi păsut, poate, dacă n-ar fi fost feciorul Marei, care nu ştia să fie nepăsătoare. I se răscolea însă toată firea cînd se gîndea la starea în care se afla soră-sa.

Femeie năvalnică, ea putea într-o clipă de amărăciune să-şi curme şirul zilelor; femeie îndărătnică şi crescută de călugăriţe, ea putea să se lepede de legea ei şi să se înfunde în vreo mînăstire. Sărmana ei mamă! Ce-a păcătuit ea ca să-i cadă toate aceste pe cap?!

„Şi adecă de ce n-ar putea să trăiască ei şi aşa, necununaţi?! zise el. Dacă se iubesc, e voinţa lui Dumnezeu, şi puţin le pasă de lume şi de popi! Tot e mai bine aşa!“

Da! însă cu Persida nu puteai să vorbeşti liniştit; ea era ca smintită.

Deodată el se opri, cuprins de un gînd cu totul nou.

Sîn-Miclăuşul nu era departe; mergînd bine, în vreo trei ceasuri putea să sosească acolo, iar în alte trei ceasuri se întorcea, şi dimineaţa era în patul lui, la Lipova, ca şi cînd nimic nu s-ar fi întîmplat.

Minunat lucru! Şi popa, şi preuteasa de la Sîn-Miclăuş îi erau prieteni Persidei: de ce adecă popa să n-o cunune pe Persida, aşa, fără de ştirea nimănui?

Atît era gîndul acesta de nou, de plin de farmec, atît de ademenitor, încît feciorul Marei se îmbătase de el şi, ca dus de o tainică putere, se puse pe drum şi o luă spre Sîn-Miclăuş fără ca să se mai uite înapoi.

Cuprins de simţămîntul că face un lucru mare şi bun, Trică trecea uşor prin întunericul nopţii, încît picioarele lui nici nu atingeau, parcă, pămîntul.

Mai era încă mult pînă la miezul nopţii cînd el a ajuns să bată la fereastra popii.

Speriat din somn, popa abia îşi mai putea aduce aminte de el.

— Ce e? îl întrebă după ce-l recunoscu, în sfîrşit, şi-l primi în casă.

— E rău cu soră-mea Persida — răspunse Trică — şi am venit la d-ta să scapi două suflete.

— Ce s-a întîmplat? întrebă iar popa, cuprins de îngrijire.

— Îţi mai aduci aminte de neamţul, care a venit atunci, la nuntă, şi a vorbit cu Persida? grăi Trică.

Popa se gîndi puţin.

— Da, da, îmi aduc aminte, răspunse el. Un om cam bălan, cam plăpînd, pare-mi-se măcelar.

— Aşa e, urmă Trică. Uite! Încă de atunci şi chiar de mai nainte Persida a prins slăbiciune pentru el şi el nu se lasă de dînsa. Mama însă nu vrea s-o mărite după un neamţ, iar tatăl lui nu vrea nici el însoţirea lor, şi e rău cu Persida: zice că ori să omoară, ori să papistăşeşte şi să face călugăriţă nemţească.

E lucru greu să sperii pe un om din somn, să-i spui aşa, pe apucate, ceea ce numai cu anevoia şi încetul cu încetul se poate înţelege şi să-l faci să simţă o durere despre care mai nainte nu ştia nimic. Părintelui îi venea să rîdă de grija lui Trică.

Era însă în cele zise de Trică şi un lucru pe care-l înţelegea popa.

El cunoştea pe Persida şi ştia că dînsa şi în gîndire, şi în simţire e foarte papistăşită şi că nu i-ar fi deloc greu să se lepede de legea ei dacă prin aceasta ar putea să cîştige învoirea bătrînului.

— Îi cunun — grăi popa — îi cunun eu!

— Şi dacă-i cununi, sunt bine cununaţi? întrebă Trică.

Popa-şi ridică capul.

— Cununia — grăi el stăpînit de simţămîntul preoţiei sale — e o taină, şi eu, preot odată, am darul de a-i lega pe toată viaţa. Cînd bărbatul şi femeia se întîlnesc în căile vieţii şi vor cu tot dinadinsul să se însoţească, Dumnezeu le este tainic povăţuitor, şi fie ei creştini adevăraţi, fie schismatici, fie păgîni, fii ai lui Dumnezeu sunt şi Dumnezeu îi împreunează prin binecuvîntarea dată de mine. Nimeni nu poate dar să dezlege ceea ce am legat eu cîtă vreme voinţa lor e nestrămutată. Oamenii pot să-i despartă prin siluire, dar în faţa lui Dumnezeu un trup sunt şi un suflet. M-ai înţeles? Eu sunt popă adevărat!

Trică era foarte fericit şi ar fi voit să-i sărute mîna.

— Prea bine! urmă popa. Ce crezi însă, se vor împăca părinţii cu faptele împlinite? n-are, fie mama ta, fie tatăl lui să ceară desfacerea căsătoriei?

— Mama o să fie foarte supărată — grăi Trică strîmtorat — dar o să tacă şi o să-i treacă în cele din urmă.

— Dar tatăl lui, neamţul? întrebă popa.

— Nu ştiu, răspunse Trică de tot strîmtorat. E om rău şi încăpăţînat. Apoi e certat cu fecioru-său, ba s-au şi bătut.

Popa rămase gînditor.

— De! e lucru greu. Trebuie să ştii că e pusă o pedeapsă grea, pînă la 20 ani de temniţă, pe capul preotului care cunună cînd sunt pedeci la mijloc.

Ei rămaseră timp îndelungat tăcuţi.

— Ce zici? întrebă Trică în cele din urmă.

— Să mai vedem — răspunse popa — să ne mai gîndim. Pedeapsa e grea, iar eu am nevastă şi copii.

Aşa au şi rămas lucrurile.

Plecînd, înspre miezul nopţii, înapoi, Trică era obosit sufleteşte. Îi părea rău c-a venit: ce avea el să se amestece în lucrurile acestea?

Da, popa avea dreptate: de ce să-şi bage el capul în primejdie?

Şi totuşi mai era încă un popă care a ţinut foarte mult la Persida. N-a fost ea vrednică de el! Acela ar fi fost în stare să-şi pună capul în primejdie.

Are însă şi el nevastă şi copii.

XVI

GREUL VIEŢEI

Mara nu mai avea astîmpăr.

În luna mai oamenii n-au de lucru nici în cîmp, nici la vii, şi ziua de lucru e mai ieftină decît alte dăţi: acum era timpul să mai coboare din pădure o parte din stînjenii tăiaţi peste iarnă, să-i încarce pe plutele sosite după sărbătorile Paştilor şi să-i ducă în magazia de la Arad. Ea alerga dar de la datornic la datornic, ca să-i scoată cu carele lor la pădurea înmugurită, şi la Sărărie, ca să cumpere plute şi să se învoiască cu plutaşii, şi din jos de pod, ca să încarce stînjenii şi să-i pornească la vale. Alerga biata de femeie greoaie de-ţi părea uşurică, şi unde n-o căutai, acolo o găseai, acum ici, apoi colo, şi iar dincolo, şi pretutindenea răsuna glasul ei înăsprit de vremuri, căci fără de supărare, fără de vorbă, fără de ceartă cu oameni treabă nu se face.

„Procletă muiere“! ziceau oamenii uitîndu-se după dînsa, dar intrau în voile ei, puneau mîna şi lucrurile mergeau strună.

Cui i-ar fi trecut prin minte gîndul că ea nici că-şi mai dădea seamă despre ceea ce face?!

Aiurea era inima şi mintea, aiurea tot sufletul ei cel vecinic treaz.

Nu ştia Mara nimic, dar era mamă şi simţea că se petrece ceva grozav în casa ei, ba dedea cu socoteală ce anume se petrece, şi pămîntul îi ardea sub picioare, inima îi era mereu strînsă şi adeseori puterile o părăseau, încît o cuprindeau ameţelile.

Sfinte Doamne! cît a alergat şi a ostenit, cît s-a zbuciumat, cît s-a pierdut ea însaşi pe sine în gînduri despre viitor, şi toate erau zadarnice: de ce atît de mult s-a temut nu putea să scape! Cînd gîndul acesta o stăpînea, îi venea să se trîntească de pămînt şi să stea aşa nepăsătoare, amorţită, fără de sîmţiri.

Dimpreună cu iubirea, însă, Dumnezeu i-a dat omului şi credinţa, şi nădejdea, şi nimic nu putea să covîrşească iubirea Marei către copiii ei, nimic dar nici credinţa ei în soarta lor cea bună, şi atunci cînd temerea îi era mai mare, se ivea în inima ei şi sîmţămîntul că Dumnezeu, care toate le vede, are să-i treacă prin toate încercările şi să-i scape de toate ispitirile. Mai era încă multă viaţă în trupul ei cel greu trăit, şi ea nu putea să trăiască fără de gîndul că toate au să iasă bine în cele din urmă.

Bine, fără îndoială bine, dar inima îi sîngera cînd vedea că copiii ei nu mai au inimă deschisă către dînsa şi se-ntîlnesc în taină, vorbesc pe şoptite, se-nţeleg din ochi: ăsta era un greu păcat, pe care Dumnezeu nu putea să-l treacă nepedepsit cu vederea, iar spăşirea tot pe dînsa o durea mai tare decît pe dînşii.

Alergînd dar în treburile ei, ea se ruga în gîndul ei mereu lui Dumnezeu, ca omul ce trece prin mii de primejdii. Persidei însă nu-i zicea nimic: ce ar fi putut să-i zică ea, femeie neştiutoare?!

A treia zi după ce Trică umblase pe la Sîn-Miclăuş, întorcîndu-se pe-nserate acasă, Mara şi-a găsit fata cu totul schimbată: era liniştită, aproape voioasă, ca omul care, după multe frămîntări sufleteşti, a ajuns, în sfîrşit, să se hotărască într-un fel şi să pornească cu gîndul în o singură direcţiune.

Mara se linişti şi ea: orişicum ar fi fost să fie, tot era mai bună hotărîrea decît neîncetata zbuciumare. Ea însă nu ţinea să ştie ce s-a petrecut şi ce se petrece în sufletul fiicei sale. Se temea să afle adevărul.

Ţinea însă Persida să mai facă o încercare şi era voioasă, fiindcă firea ei o împingea să creadă că nu va fi zadarnică încercarea.

— Mamă — zise ea — eu nu mai pot s-o duc aşa.

Mara se uită lung şi cu drag la ea. O înţelegea deplin şi parcă se despărţea pe toată viaţa de dînsa.

— Ai mai zis tu că nu mai poţi, şi tot ai putut, răspunse ea. Să nu-i deie Dumnezeu omului cît poate suferi, cînd vrea. Trebuie să poţi!

— Era cu totul altfel atunci, grăi Persida. Am obosit, mi s-au istovit puterile, nu mai am voinţă în mine.

— Tu fă ce ştii, mergi cum te mînă inima şi cum te povăţuieşte mintea ta, întîmpină Mara. Eu nu te pot silui, iar sfaturi nu sunt în stare să-ţi dau. Tu ştii mai bine cum te simţi şi cum te mînă gîndul; orişice ţi-aş zice eu, tu tot nu faci decît ceea ce tu însaţi eşti pornită a face. De ce să-mi mai dau silinţa de a te opri, cînd ştiu c-ai fi mîhnită cînd ai vedea că nu mă poţi asculta? De ce să intru în voile tale cînd simt că bine n-au să iasă lucrurile? Nu! eu la rău nu am să te împing! Fă cum ţi-e ursita şi cum vrea Dumnezeu, care ştie mai bine unde are să te scoată şi cum are să ne ispitească!

Grăind vorbele aceste, ea se ridică înaltă şi greoaie şi ieşi din casă.

Persida, rămasă singură, începu să plîngă cu lacrămi line ca vărsarea ploii de toamnă.

Da! mama ei avea dreptate: nu vedea nici un bine în faţa ei, dară soarta nu putea să şi-o schimbe şi nu-i rămînea decît să facă pe răspunderea ei ceea ce făcea şi să meargă cu inima întreagă înainte.

Mara, singură şi ea, nici nu plîngea, nici nu era mîhnită. Nu putea să intre în mintea ei gîndul că Persida se va arunca orbiş în valurile vieţii.

„Orişicum ar fi ispitită, orişicare i-ar fi hotărîrile — îşi zicea muma — ea nu e în stare să facă ceea ce prea bine ştie că eu nu voiesc, ci va sta pe gînduri şi se va zbuciuma pînă ce-i va trece.“

De aceea a ieşit din casă şi era hotărîtă să nu mai vorbească cu dînsa, ci s-o lase să se lămurească ea însăşi din sine.

Se înşela însă Mara. Nu e pentru tinereţe nimic mai adimenitor decît gîndul unei vieţi nouă şi încă necunoscute. Gîndindu-se la viaţa aceasta, ea se simţea atrasă de suferinţele pe care le vedea în faţa ei, şi în timp de cîteva zile întregul ei fel de a vedea lucrurile se schimbase atît de mult, încît maica Aegidia s-ar fi înspăimîntat dacă ar fi auzit-o vorbind. Tot ceea ce mai nainte îi părea sfînt, acum era o prostie pentru dînsa: hotărîtă o dată într-un fel, ea nu mai putea să-şi schimbe hotărîrea, îşi schimbase deci vederile, ca să poată fi împăcată cu sine.

La asta nu se gîndise Mara; ea vedea în faţa ei numai pe Persida cea înţeleaptă şi mîndră; ea s-a culcat dar liniştită, dimineaţa zilei următoare liniştită s-a sculat şi a ieşit în treburile ei, ba nu şi-a perdut liniştea nici seara, cînd n-a mai găsit pe Persida acasă.

Nu era încuiată nici portiţa, nici uşa casei: ăsta era, aşa dedea Mara cu socoteală, un semn că Persida se afla pe aici prin apropiere, dusă numai pe o clipă.

Clipele treceau însă, şi ea nu se mai întorcea.

Muma începu să stea la îndoială şi să se uite prin casă.

Hainele Persidei nu erau, nu erau nicăiri!

Era peste putinţă, dar hainele ei nu mai erau aci.

O vedea acum desculţă, nespălată şi nepeptănată, umblînd printre picioarele oamenilor din piaţă, răsturnînd mese şi bătîndu-se cu copiii vecinilor; o vedea cu fratele ei în luntriţă, dusă de valurile iuţi ale Mureşului umflat: era fata ei cea îndărătnică şi pornită spre nebunii; zadarnice au fost toate, căci tot fata ei a rămas!

Da! da, fata ei era în stare să fugă, dacă aşa o poartă pe ea firea, să fugă cu cel mai nemernic om.

Bandi nu era nici el nicăiri.

Mara stete o clipă nehotărîtă şi parcă-i venea să rîdă.

O clipă însă numai. Clipa următoare sîngele îi năvăli în obraji, de ruşine şi de mînie, că copiii ei au putut s-o înşele.

Ea-şi aruncă-n cap cîrpa, încuie uşa casei şi plecă cu paşi întinşi spre Lipova, ca să dea ochi cu Trică.

Sosită la casa lui Bocioacă, ea nu intră, ci aşteptă pînă ce zări pe unul dintre ucenici, prin care-l chemă pe Trică la dînsa.

— Unde e Persida? întrebă ea răstită.

Trică ştia că i se va pune întrebarea aceasta şi-şi chibzuise de mai nainte răspunsul.

— S-a dus, îi răspunse el.

— Unde s-a dus?

— Asta nu pot să ţi-o spun, grăi Trică rece şi hotărît; să mă tai în bucăţi, şi tot nu pot să ţi-o spun.

Mara se uită lung la el şi începu să rîdă.

Tot n-avea nimeni copii ca dînsa: dacă şi-au pus ei o dată ceva în cap, nu-i mai scoate nimeni din ale lor.

— Care va să zică, nu v-aţi temut voi de mînia lui Dumnezeu, grăi dînsa amărîtă; mi-aţi făcut ruşinea aceasta! m-aţi înşelat pe mine! mi-aţi stricat toată viaţa!

Nemaiştiind ce să zică şi ce să facă şi temîndu-se ca nu cumva să-şi peardă în amărîciunea ei sărita şi să-i blesteme, ea se întoarse şi plecă spre pod.

— Mamă! — grăi Trică plecînd după dînsa — mamă, stăi, linişteşte-te, ca să vorbim ca oamenii cuminte! Uite! n-ai decît să vrei pentru ca să mergem după dînşii. Am găsit popă, care-i cunună, dacă-ţi dai şi d-ta învoirea. Pleacă-te şi scap-o pe biata noastră de Persida: n-o lăsa să se ducă-n lume cu ruşinea în cap, că e ruşine şi pentru noi.

Mara se opri, se-ntoarse spre el şi dete cu îndărătnicie din cap.

— Nu — zise ea — mişelia aceasta n-am s-o fac cînd văd prea bine că o să se sature foarte în curînd de el; n-am să leg eu pe fata mea de un om care n-a putut s-o scoată la capăt nici chiar cu tatăl său. S-a dus: dusă să fie! Cu cît mai rău s-a dus, cu atît mai în curînd are să-şi vie în fire şi cu atît mai căită se va întoarce. Ruşinea tot nu mai poate nimeni s-o spele; viaţa mea tot e stricată: n-am eu să fac păcat din nenorocire!

Ea-şi urmă drumul spre casă mai potolită şi oarecum împăcată cu cele petrecute.

În zadar, fata ei tot copilul ei rămînea, şi inima ei de mumă nu putea s-o urgisească.

Erau duse, perdute pentru totdauna gîndurile frumoase pe care şi le făcuse despre viaţa fiicei sale, asupra căreia priviseră toţi cu mirare; auzea, parcă, gurile rele şi vedea privirile dispreţuitoare ale celor pismătareţi; resimţea suferinţele de tot felul care o aşteptau pe nenorocita ei fiică; era, cu toate acestea, împăcată şi din ce în ce mai înfiptă în gîndul că altfel nu se putea, că aşa trebuia să fie, ba adeseori era parcă mîndră de fiica ei, căci nu e nimic mai frumos decît ca femeia să se dea întreagă bărbatului pe care-l iubeşte şi să ieie asupra ei, cu ochii închişi, sarcina vieţii grele.

Nu-i vorba, plîngea Mara, mereu plîngea, atît acasă, cînd se afla singură, cît şi umblînd în treburile ei, cînd scăpa de privirile altora, plîngea şi umbla răzleaţă prin lumea acum pustie, dar ea-şi ştergea lacrămile şi nu se plîngea, nu-şi învinovăţea fata şi nu se mînia, nici nu se turbura măcar cînd trecătorii se uitau cu milă după dînsa ori vreun nesocotit o întreba unde-i este fata.

— Nu ştiu, răspundea şi cu asta îi tăia vorba.

După vreo patru săptămîni a venit Trică să-i spună c-a primit scrisoare de la Persida din Viena şi o roagă de mii de ori s-o ierte şi să nu-i poarte gînd rău.

— Să-i scrii — zise Mara ştergîndu-şi lacrămile — că n-o învinovăţesc, ci o plîng şi mă rog mereu lui Dumnezeu s-o aibă în paza lui şi să-i deie tărie; să-i scrii că n-are să-i pese de gura lumii şi c-o aştept să vie cînd îi va fi prea greu; să-i scrii — urmă înecată de lacrămi — că tot mumă îi sunt și că nimeni în lumea aceasta nu poate să aibă pentru dînsa atîta durere ca mine.

Așa i-a și scris Trică, și rău i-a făcut.

Mult s-a zbuciumat Persida pînă ce s-a hotărît într-un fel; tocmai de aceea, însă, hotărîtă o dată, ea se sîmțea foarte ușurată și a pornit cu toată inima pe calea ce-și croise. Trăia într-un fel de beție, din care nu se mai putea dezmetici, și atîta dulceață era în sufletul ei, încît nu-i intra în minte gîndul că va putea în viața ei vrodată să-i pară rău de ceea ce a făcut.

— Nu! — zicea dînsa uitîndu-se cu inima deschisă la Națl — orișice mi-ai face, mi-e destul să-mi aduc aminte de viața mea de acum, pentru ca să nu mă plîng.

Pe drum pînă la Viena și în Viena, orașul cel mare și zgomotos, ea nu vedea decît pe Națl, care nu mai știa ce să-i facă. Totdauna el s-a uitat la ea ca la soarele de pe cer, iar acum mai era cuprins și de sîmțămîntul că nu este el în stare să răsplătească îndeajuns jertfa pe care dînsa i-o adusese, și în toată clipa-și dedea silința să-i arăte că înțelege și cuprinde în toată întinderea ei jertfa aceasta.

N-avea să-și deie nici o silință: Persidei îi era destul să-l vadă mereu voios și să-și aducă aminte în ce stare l-a găsit pentru ca să simtă că ea l-a scăpat, l-a ridicat, i-a luminat viața și să se uite la el parcă ea l-ar fi făcut. Al ei era întreg acest om minunat, și nimeni, afară de dînsa, nu mai avea nici un drept asupra lui.

Înainte de plecare Națl se mai împrumutase de la Griner cu opt sute de florini. Gîndul lui era să intre în tovărășie cu vreunul dintre măcelarii mai tineri și mai săraci. Deocamdată și-au închiriat o locuință cu două încăperi, și-au cumpărat ceea ce era de neapărată trebuință pentru mobilarea acestei locuințe, și Persida avea toate bucuriile stăpînei de casă care e ferită de grijile zilei de mîne. Ieșeau în fiecare zi să vadă frumusețele orașului și mai ales bisericile cele mari, în care Persida se sîmțea atît de bine, mîncau la birt,

iar serile le petreceau fie la muzică, fie la teatru, un lucru pe care Persida mai nainte numai din auzite îl știuse. Și nicăiri Persida nu putea să treacă nebăgată-n seamă. În casa cea mare unde-și aveau locuința în curînd toți o știau pe *Frau* Huber, femeia tînără, înaltă și cam slăbită, cu deosebire frumoasă și totdeauna așezată și plină de o plăcută cuviință. Pe uliță, prin grădini, prin localuri publice Națl își purta capul sus, înălțat în gîndul lui cînd vedea cum toți se uită la nevasta lui.

Umblînd așa fără de nici o treabă, Persida se oprea cînd întîlnea în calea ei vreo măcelărie, și nimic în orașul cel mare și frumos nu-i plăcea atît de mult ca măcelăriile curate, cu cărnuri frumos tăiate și puse în vederea trecătorilor. Inima îi rîdea cînd se gîndea că-l va vedea în curînd pe soțul ei, cu șorț curat, în dosul butucului, ca odinioară în fața mînăstirii, și că nu va mai mînca la birt, ci-și va găti ea însăși într-o bucătărie curată ca cea de la călugărițe. Îl mîna deci mereu înainte pe Națl, și săptămîna a doua ei au și intrat în vorbă cu doi măcelari, amîndoi încă necăsătoriți, ca să ieie împreună o măcelărie mai mare din apropierea barierei de la Lerchenfeld, o pozițiune foarte bună, unde se făcea vînzare de 100—150 florini pe zi.

Lucrurile erau ca puse la cale cînd a sosit scrisoarea lui Trică.

Citind scrisoarea, Persida nu-și putu stăpîni lacrămile. Dar de ce să le și stăpînească? Era aici, în mijlocul acestei lumi străine, prima știre de la fratele ei și de la muma ei, și era atîta dragoste în scrisoare! De ce să-și stăpînească lacrămile cînd Națl era și el înduioșat?

— Draga mea, mama mea cea bună! grăi Persida după ce sfîrși scrisoarea și o puse pe masă.

Națl tăcu. Îi venea parcă și lui să plîngă. Lasă că avea și el mamă, care era nu numai dragă și bună, ci totodată și nenorocită, dar în scrisoare nu era nici o vorbă despre dînsul, și, cu toate aceste, era o grea lovitură pentru dînsul.

Era grozavă lovitura ce i se dăduse prin acele cîteva vorbe şi el tremura în tot timpul cînd îşi dedea seamă că Mara avea dreptate şi nu putea să vorbească decît cum trebuia să gîndească.

Persida şi Naţl vorbeau totdauna nemţeşte. Aşa o porniseră de la început şi Persida ţinea ca aşa să şi rămîie.

— Grozav o să-ţi fiu eu ţie odată de urît, îi zise el acum în româneşte.

Persida se uită lung la el. Înţelegea gîndurile lui; simţise şi ea durerea de care era cuprins el.

— Nu fi prost, îi zise ea tot în româneşte. Mama vorbeşte după cum vede ea lucrurile, şi o să vie şi timpul cînd le va vedea altfel. Tu ştii prea bine că eu n-am făcut ceea ce am făcut într-o clipă de avînt uşuratec, ci după multă zbuciumare, după multă chibzuire, după ce m-am întărit cu desăvîrşire în gîndul că aşa şi numai aşa pot să fac: nu mai e în lumea aceasta nimic ce m-ar putea face să şovăi; orişice s-ar întîmpla, tu îmi eşti mai presus de toţi.

— Ei! o să treacă şi asta! zise el. Dacă muma ta se pune între tine şi mine, o să te saturi în cele din urmă de mine.

— Nu! îi răspunse ea ridicînd degetul. Asta puteai s-o zici mai nainte de a-ţi fi fost nevastă; acum însă tu-mi eşti toate şi pentru tine pe toţi am să-i părăsesc. Îmi voi da toată silinţa să-ţi cîştig şi inima mamei mele, dar dacă n-o voi putea, îmi voi face datoria; de tine nu mă leapăd niciodată, nici chiar dacă tu te-ai lepăda de mine. Las-o, te rog, pe mama: eu o cunosc mai bine decît tine şi-ţi spun eu ţie că n-avem decît să fim fericiţi pentru ca ea să te iubească ca pe copilul ei, şi e destul să ne ştie ajunşi în grea strîmtorare ca să ne sară într-ajutor. E mîhnită astăzi, dar o să-i treacă mîhnirea. Noi să fim oameni cumsecade, şi toate vor ieşi bine.

Naţl nu mai avea ce să zică. Simţea şi el că de la dînsul atîrnă toate şi se îmbărbăta însuşi pe sine să meargă cu hărnicia înainte, ca să dea de ruşine pe cei ce-l socoteau om slab.

Încă în ziua aceea el s-a învoit cu Ladmann şi cu Gubacec, care era maistru şi avea o mică măcelărie, ca fiecare dintre dînşii să pună acum cîte cinci sute şi peste trei luni, la 1 septemvrie, alte cinci sute de florini, iar din cîştig Gubacec să ia 40 şi ceilalţi doi cîte 30 la sută.

La 1 iunie ei au închiriat măcelăria şi, oameni tineri toţi trei, s-au pus cu hărnicie pe lucru. Naţl şi Gubacec tăiau carne în măcelărie, iar Ladmann cumpăra vitele, lucra la tăietorie şi le aducea carnea tăiată.

Persida purta socotelile şi ţinea rînduiala casei.

Deoarece la măcelărie nu era şi locuinţă, au luat în apropiere o locuinţă mai încăpătoare, şi era împlinită şi dorinţa Persidei.

Dimineţile ea punea servitoarea să facă rînduială în iatacurile celor doi tovarăşi, în vreme ce ea însaşi făcea rînduială în locuinţa ei, apoi se duceau împreună în piaţă, ca să cumpere cele de trebuinţă pentru prînz.

După ce se întorcea din piaţă, Persida punea la foc, apoi, lăsînd servitoarea în bucătărie, mai ştergea o dată praful şi iar se-ntorcea la maşina de bucate, iar de prînz masa era curată în casă curată, bucatele gustoase şi bine alese.

După prînz Persida-şi făcea însemnările în condica de socoteli, apoi, în vreme ce slujnica spăla vasele, ea lucra cu acul pînă pe-nserate, cînd Naţl se întorcea, ca s-o scoată la plimbare şi să petreacă seara în vreo grădină.

Era bine, de tot bine; măcelăria le mergea mai presus de toate aşteptările, iar în casă era pace şi bună înţelegere.

În inima lui Naţl a rămas însă simţămîntul că s-a pus cineva între el şi Persida, că Persida ţine prea mult la muma ei, şi adeseori era cuprins de temerea că are s-o piardă pe Persida, că nu poate să fie dăinuitoare o fericire ca a lui. Atunci el o iubea fără de cumpăt, o temea din senin, nu mai era în stare să stea departe de dînsa, se întorcea fără de vreme acasă, îi vorbea, ca s-o îndulcească, în limba ei.

Persida ştia, ce-i drept, să-l potolească; de cîte ori însă el o da pe româneşte, ea se neliniştea, se simţea adînc jignită de neîncrederea lui. Viața ei nu mai era atît de senină ca mai nainte, și nu o dată cînd se afla singură ochii i se umpleau de lacrămi.

N-avea de ce să plîngă, dar se ivea în sufletul ei un fel de presimțire că triste zile, grele încercări o așteaptă.

— Dac-ai ști tu ce adîncă e durerea ce mă cuprinde cînd te văd așa — îi zise ea într-una din zile — te-ai stăpîni și nu ți-ai mai da pe față temerile venite din chiar senin.

— Cum să mă stăpînesc? răspunse el, uitîndu-se lung la ea. Cînd mă uit, cînd mă gîndesc la tine, mi-e ca și cînd ai fi prea mult pentru mine și mă tem c-o s-o simți și tu în cele din urmă aceasta și să mă părăsești.

— Cum să te părăsesc? grăi dînsa. Mai pot eu să te părăsesc? Nu sunt oare legată de tine prin cel mai sfînt jurămînt? Nu am oare față de tine cele mai grele datorii? Ce mă socotești tu pe mine? Sunt eu femeie ușuratecă? Nu vezi tu cît dispreț e în aceste temeri lipsite de orișice temei?

— O, Doamne! răspunse el nerăbdător. Ești femeie frumoasă, deșteaptă și plină de nuri; și cîți dintre cei ce privesc cu ochi doritori la tine sunt oameni mai și mai decît mine? Ceea ce mi-ai făcut mie ai putea să-i faci altuia; ceea ce de dragul meu i-ai făcut mumei tale, ai putea să-mi faci și mie de dragul vreunui mai norocos.

Persida se simțea ca lovită de moarte. Ce putea să facă? Așa era cum zicea el; așa trebuia el să vorbească; temerile lui erau urmarea firească a faptei pe care dînsa o săvîrșise. A păcătuit, și nu-i rămînea decît să-și ispășească păcatul.

Ea stătea albă la față și răcită în tot trupul înaintea lui și nu putea să-i zică nimic, nu mai putea să-l vadă în ochi. O cuprinsese deodată simțămîntul că e peste putință ca ea să trăiască cu un om care poate să fie atît de nemilos, și ar fi voit să plece fără de întîrziere și să se ducă-n lume.

Vorbele din scrisoarea lui Trică îi răsunau în urechi, și ea vedea parcă pe muma ei chemînd-o la sine.

Dar trebuia să stea: mai bine moartă!

— O să vezi tu odată ce mare e nedreptatea ce-mi faci, zise ea, apoi trecu în odaia de alături și încuiă ușa în urma ei.

Natl stete cîtva timp zăpăcit, apoi puse mîna, ca să deschidă ușa.

— De ce ai încuiat ușa? întrebă el neliniștit.

— Voiesc să fiu singură, îi răspunse ea.

— Descuie-o, c-o sparg! strigă el stăruitor.

Persida rămase nemișcată în mijlocul odăii.

— Descuie! strigă el iar.

Ea nu se mișcă.

El apucă clanța cu mîna dreaptă și se opinti să împingă ușa, apoi, cînd văzu că ușa stă țeapănă, puse umărul, împinse o dată cu toată puterea lui și ușa se deschise, crîcnind de răsună toată casa.

Persida stătea și acum în mijlocul odăii, țeapănă, îngrozită și desprețuită de dînsul.

— Bine — îi zise ea — ești tu în toată firea?!

— Nu sunt, răspunse el. Nu acum, nici de ieri, ori alaltăieri, ci din clipa în care te-am văzut pe tine mi-am ieșit din fire, mi s-a schimbat tot rostul vieții, m-am făcut om nesuferit și pentru mine, și pentru alții. Sunt un nemernic care nu mai știe ce face: fac ce nu vreau și nu pot să fac ceea ce voiesc. Nu vezi tu că nu este cu putință să nu te cuprindă în cele din urmă scîrba de mine?! Ai să fugi, Persido, de mine, să te ascunzi, să blestemi ceasul în care m-ai văzut!

Ea dete din cap.

— Nu — zise apoi înduioșată — n-am niciodată să fac așa. Orișice s-ar întîmpla, tu ești soțul meu, și dac-ai fugi tu de mine, eu aș alerga, ți-o spun din nou, cu toată inima după tine, dacă te-ai ascunde, te-aș căuta, dacă m-ai blestema, eu mi-aș da silința și aș ruga pe Dumnezeu să mă ajute să te potolesc, ca să-ți vii în fire și să binecuvintezi ceasul în care m-ai văzut. Mă cuprinde un fel de deznădăjduire cînd te văd astfel ca acum, dar am să le port toate cu răbdare, numai să nu dai în mine, să nu mă bați, Natl, căci asta nu mă simt destul de tare să o rabd.

El se uită lung la dînsa, apoi ochii i se umplură de lacrămi şi, ruşinat de slăbiciunea sa, se întoarse, îşi luă pălăria şi se depărtă.

Rămasă singură, Persida se uită cîtva timp la zăvorul ieşit din cuie, apoi îşi acoperi faţa cu amîndouă mînile. Ah! ce ruşine! Era peste putinţă ca servitoarea să nu fi înţeles cum s-au întîmplat lucrurile şi să nu le spună celorlalţi chiriaşi ce s-a întîmplat, cînd toţi au auzit crîcnitura uşii... Dar ea n-avea timp să stea ca să dreagă uşa, mai ales să plîngă nu: se apropia timpul prînzului şi trebuia să alerge ca să vadă de rîndul mesei.

Era în gîndul ei lucru de sine înţeles că Naţl s-a dus şi el la măcelărie, de unde nici n-ar fi trebuit să plece fără de vreme. Cu atît mai greu a fost atinsă cînd Gubacec, întorcîndu-se singur şi cam supărat, a întrebat-o ce s-a făcut Naţl.

Îi venea să plece fără întîrziere ca să-l caute; dar unde putea să-l găsească în oraşul cel mare şi zgomotos?! Îi venea să meargă la poliţie, dar nu putea. Nu-i rămînea decît să-şi înăbuşe neliniştea, să se prefacă voioasă şi să spună un neadevăr — că soţul ei a primit de acasă o scrisoare şi a trebuit să se ducă în grabă ca să caute pe un prieten.

După ce a venit şi cellalt tovarăş, s-au aşezat la masă ca şi cînd nimic nu s-ar fi întîmplat, iar după masă Persida a făcut rînduială în casă şi în bucătărie şi abia tîrziu după-amiazăzi a ajuns să rămîie singură şi să-şi dea seama despre starea deznădăjduită în care se afla.

Nu e în viaţa casnică lucru mai urît decît ca unul din soţi să plece fără ca să-i spună celuilalt unde se duce; iar Naţl, plecase supărat, cu ochii plini de lacrămi, în urma unei certe venite ca din senin, şi o lăsase pe dînsa singură în mijlocul acestei lumi străine, unde ea nu putea să găsească pe nimeni ca să-şi împărtăşească durerile şi să ceară sprijin.

Nu! Era peste putinţă ca ea să mai trăiască aşa: aici, în lumea aceasta, singură cu dînsul ea nu mai putea trăi.

Cam acelaşi sîmţămînt îl făcuse şi pe Naţl să plece.

Prea erau singuri el şi ea, şi el avea aici la Viena un prieten, pe Burdea. De cîte ori şi-a adus însă aminte de el, îl vedea parcă rîzînd în bătaie de joc şi nu-i mai venea să-l caute. Acum nu s-a mai putut stăpîni. Deşi simţea că e un fel de duh rău de care se apropia, s-a dus la Universitate ca să-i dea de urmă, apoi, după ce i-a aflat adresa, l-a căutat acasă şi pe la cafenelele unde umblau studenţii.

Astfel a colindat toată după-amiazăzi, cu gîndul acasă, cu inima încleştată, cuprins mereu de simţămîntul că rău face de nu se întoarce la soţia lui.

Tîrziu după-amiazăzi, cînd a dat de el, era obosit trupeşte şi istovit sufleteşte, îi părea rău că l-a căutat şi l-a găsit şi n-a schimbat decît puţine vorbe cu el.

— Cum?! — întrebă Burdea uitîndu-se ţintă la el cu ochii ageri — Persida a venit cu tine?

— Îţi spun: suntem amîndoi de trei luni de zile aici, răspunse Naţl strîmtorat.

Lui Burdea nu-i venea să creadă. Nu putea să înţeleagă cum femeia care atunci seara n-a venit la via lui Corbu a putut în urmă să vie la Viena.

— Bine, sunteţi cununaţi? întrebă el cu îndoială.

— Ce-ţi pasă?! îi răspunse Naţl. Suntem soţ şi soţie.

— Pot s-o văd şi eu? întrebă iar Burdea, gata de plecare.

Naţl rămase cîtva timp strîmtorat. Nu, mai ales acum nu ar fi voit să-l ducă pe Burdea la Persida.

— Eu nu mă duc acum acasă; am să mai fac şi alte drumuri, dar am să te caut mîne ori poimîne, zise el, apoi îi întinse mîna şi plecă fără să se mai uite înapoi.

Îl căutase ca să-i vorbească şi nu i-a vorbit nimic; umblase după el şi acum era muncit de gîndul cum ar putea să scape de el.

Întors acasă muiat şi umilit, el a găsit pe Persida şezînd liniştită la fereastră, cu lucrul ei de mînă. La intrarea lui ea şi-a ridicat capul şi s-a uitat la el înveselită, ca şi cînd nimic nu s-ar fi întîmplat.

— Sunt un nemernic, zise el după ce-şi aruncă pălăria şi se lăsă istovit pe un scaun.

Ea ridică din nou capul şi se uită aşezată la el.

— Nu mai încape nici o îndoială că eşti — zise ea cu blîndeţe — şi e un semn bun c-o recunoşti şi tu aceasta; nu e însă destul s-o recunoşti, ci trebuie să-ţi mai şi dai silinţa de a nu fi. Nemernic e omul care lucrează fie sub impulsiunile momentane, fie împins de alţii şi face lucruri de care îi pare rău în urmă; e dar destul să voieşti pentru ca să nu fii nemernic.

— Dacă n-am tărie de voinţă?! întîmpină el mîhnit.

— Ai destulă — zise dînsa — dar eşti rău deprins. Tu vezi acum cît de rău e ceea ce ai făcut, cît de mult m-ai mîhnit pe mine şi cum te-ai muncit tu însuţi. Trage cuvenita învăţătură din această experienţă şi fă-ţi regula de viaţă: n-am niciodată să plec supărat de acasă, nici să adorm supărat. Supărarea, orişicît de mare ar fi ea, n-are nici să iasă din casă, nici să treacă de azi pe mîine. Dă-ţi seamă — urmă ea după o pauză — cum te-ai fi simţit şi ce-ai fi făcut dacă eu aş fi fost tot atît de slabă ca tine şi aş fi plecat, ca la întoarcerea ta să nu mă găseşti acasă. Mi-a venit şi mie să plec, dar ştiam că acesta e un lucru pe care nu trebuie să-l fac şi m-am stăpînit. Stăpîneşte-te, că eşti bărbat.

El se uită lung şi cu ochii împăingeniţi la dînsa. Atîta bunătate, atîta blîndeţe, atîta înţelepciune era în vorbele, în tonul, în toată purtarea ei, încît ea îi părea o fiinţă mai presus de om, de care nu cuteza să se apropie şi la care numai cu sfială îşi ridica ochii.

— Ţi-e uşor ţie să-mi spui ce trebuie să fac — zise el — dar mi-e greu mie că nu pot să fac. Eu nu sunt ca tine.

Ea se uită cu drag la el. Căit şi umilit din sine, el îi părea cel mai bun om din lume. Ar fi voit să se uite în ochii lui; el însă stătea cu ochii în pămînt. Dînsa puse deci lucrul la o parte, se ridică şi se duse la dînsul, ca să-l mîngîie şi să-i sărute fruntea.

— Ai să fii şi tu ca mine, îi zise apoi. Ştiu că ai, şi de aceea nu pot să mă supăr pe tine.

El îi sărută mîna, şi timp îndelungat ei steteră tăcuţi şi fericiţi.

— Ei, spune-mi acum — grăi dînsa în cele din urmă glumind — unde ai fost şi ce prostii ai făcut?

— La dracul am fost, răspunsă el mînios. M-am întîlnit cu Burdea.

Persida, atinsă neplăcut, tresări şi se depărtă puţin de la el.

— I-ai spus? întrebă ea îngrijată.

— Nu! zise el. I-am spus numai că eşti şi tu aici.

Ah! ce n-ar fi dat Persida să nu-i fi spus nici atît. Se temea de ochii scrutători ai acelui om, de gura lui cea rea şi îi era nesuferit gîndul că mai curînd ori mai tîrziu ar putea să se întîlnească cu el.

Nici n-a trecut mult pînă ce s-a întîlnit.

Burdea a aşteptat o zi, două ca Naţl să vie să-l ia; văzînd apoi că Naţl nu vine, s-a pus să-l caute.

Era după-prînz şi Persida şedea, ca de obicei, cu lucrul de mînă la fereastră, cînd servitoarea a venit să-i spună că un domn, care se numeşte Burdea, doreşte s-o vadă.

— Să-i spui că nu sunt acasă, grăi Persida strîmtorată.

— I-am spus — zise servitoarea — că eşti acasă.

— Atunci să mergi cu el la bărbatul meu, urmă Persida. Spune-i că nu mi-e bine, că sunt dezbrăcată.

Ea nu grăise încă vorbele acestea, cînd uşa se deschise şi Burdea se ivi în pragul ei.

— Eu te văd rumenă şi voinică şi foarte bine gătită — zise el zîmbind cu răutate — şi-mi pare foarte bine că te pot vedea.

Persida se roşi, nu însă de ruşine, ci de mînie. Ar fi fost în stare să-l apuce de piept şi să-l dea pe scări.

— Şi mie mi-ar fi părut bine — zise ea înţepată — dacă ai fi venit cu Naţl.

— De ce mă rog? Nu cumva te temi să stai singură cu un cavaler ca mine?!

Persida îşi adună puterile.

Vedea că nu e chip să scape de dînsul. Sunt în lume o mulţime de lucruri pe care oameni ca Burdea nu sunt în stare să le înţeleagă, şi el era neruşinat fără ca să-şi dea seama că este. Nu-i rămînea deci decît să-l ia cum era şi să vorbească cu el în felul lui.

Servitoarea, deşi nu înţelegea ceea ce dînşii vorbeau, vedea că stăpîna ei e strîmtorată, vedea zîmbetul batjocoritor în faţa lui Burdea şi numai cu anevoia îşi mai stăpînea rîsul. Persida îi făcu semn să iasă.

— Pofteşte şi şezi, îi zise apoi lui Burdea. Ştiu că ai venit ca să ai mulţumirea de a-ţi bate joc de mine. Poţi s-o faci!

— Nu, răspunse el. Mulţumirea mea e, din contra, că ai intrat în vederile mele şi ai făcut, ca orişicare om cuminte, precum te trăgea inima.

— Aşa e, grăi dînsa dezgheţată; legea supremă sunt pornirile propriei noastre inimi. E nebun acela care le înăbuşe, tiran, care le stăpîneşte şi să martirizează el însuşi pe sine. Mi-a plăcut Hubăr şi am fugit cu el aici, unde nimeni nu ne cunoaşte şi toţi cred că suntem după legea lor soţ şi soţie. Acasă proştii s-ar fi uitat chioriş la noi. De aceea nu-mi pare bine că te-am întîlnit aici pe d-ta, care o să spui la toată lumea că nu sunt soţia legiuită a lui Hubăr.

— Ce-ţi pasă?! îi răspunsă el convins. Îţi place, te simţi fericită: de ce să mai minţi lumea?! Las-o să se încredinţeze că numai aşa poate omul să se fericească. Cînd ţi se va fi urît de el, eşti frumoasă şi n-ai decît să alegi pe vreun altul.

Persidei îi venea să plîngă. Îi era ca şi cînd ar fi căzută la pămînt şi el ar călca-o în picioare.

— Da — zise ea rîzînd a plînge — aşa am să fac, fără îndoială aşa. Deocamdată însă tot mai ţin la Hubăr... şi mă vei ierta dacă te rog să plecăm, căci avem să facem un drum împreună.

Nu mai putea să stea cu Burdea şi, ca şi cînd ar fi singură în casă, ea luă o cutie de pălării de pe unul din dulapuri, îşi puse pălăria în cap şi ieşiră amîndoi.

„Nu — îşi zise dînsa coborînd scările — aici nu mai rămîn, nu mai pot rămînea. Trebuie să am un reazem în lumea aceasta, o inimă apropiată de mine.“

Lumea se învîrtea parcă împrejurul ei şi zgomotul marelui oraş o-năbuşea.

Apropiindu-se de Naţl, ea a început, cu toate aceste, să zîmbească: n-o ierta firea să-l mai supere şi pe el dîndu-şi pe faţă supărarea.

Ei au petrecut seara cu Burdea, şi pe la zece ceasuri, cînd s-au întors acasă, Persida nu mai avea simţimîntul că e nesuferită viaţa la Viena. Timpul îi trecuse fără de veste; n-avuse în viaţa ei ore atît de plăcute ca cele petrecute astă dată.

Era om sucit Burdea, dar era deştept şi ştia multă carte, vorbea frumos şi-şi susţinea părerile cu multă căldură. Şi abia acum, stînd de vorbă cu vechiul lui prieten, s-a dat pe faţă şi Naţl. Nu, Persida nu-şi închipuise că soţul ei e atît de deştept, nu, mai ales că ştia atît de multe. Un om ei cu totul nou ieşise într-însul la iveală şi ceea ce o atingea cu deosebire plăcut era căldura şi chibzuiala cu care el susţinea părerile atît de deosebite de ale lui Burdea. Ştia acum de ce îl iubeşte şi-l iubea cu tot dinadinsul; numai în culcuşul ei, mai nainte de a adormi, a început să-şi dea seamă despre contrazicerea care era între părerile lui Naţl şi faptele lui şi să se întrebe cum se face că un om care vede lucrurile atît de bine, să aibă o viaţă atît de neorînduită ca a lui.

A adormit fără ca să se dumirească, iar ziua următoare s-a deşteptat din somn cu simţemîntul ei predomnitor în suflet.

Se visase toată noaptea acasă, cu muma ei, cu Trică, cu toţi cei ce o ştiau şi pe care dînsa îi ştia din copilăria ei. A venit aici ca să scape de mustrările lor, iar acum îi era mai grea nepăsarea străinilor decît mustrarea ce-ar fi aşteptat-o acasă, şi ivită o dată în inima ei dorinţa de a se întoarce acasă, ea nu mai trăia cu gîndul aici, unde se afla.

Nu se putea, cu toate aceste, îmbărbăta să-i vorbească lui Naţl despre aceasta. Lasă că-i era greu să strice rostul lui cu măcelăria, care mergea peste toate aşteptările bine, dar el să înstrăina din zi în zi tot mai mult de dînsa, şi ea nu mai putea să-i vorbească tot atît de deschis şi fără de sfială ca mai nainte.

Avea ceva pe sufletul lui: era dus mereu pe gînduri, nu mai venea la ora obicinuită acasă, ba a ajuns în cele din urmă s-o lase serile singură acasă. El, care nu demult o temea fără de nici un cuvînt, umbla acum parcă dinadins s-o alunge de la sine, s-o înstrăineze, să scape de ea.

— Bine — îi zise ea, în sfîrşit, cînd el se întorsese după mezul nopţii acasă — ce e cu tine?

El se uită lung la dînsa.

— Mi s-a urît — răspunse apoi — de viaţa aceasta: eu nu mai pot să stau aici.

— Să ne întoarcem acasă, grăi dînsa înviorată.

— Nu se poate! strigă el, cuprins de mînie... Eu cu tine nu mă pot întoarce; nu mă simt destul de tare ca să nu omor pe acela care s-ar uita chioriş la tine, fie el chiar şi tatăl meu. Dacă mă duc, trebuie să le spun tuturora că-mi eşti soţie legiuită.

Persida se îndreptă cuprinsă de spaimă şi cu mînile încleştate spre el.

— Te rog... te rog — grăi dînsa — mi-ai jurat că asta n-o s-o faci: sufăr mai bucuros dispreţul lumii decît ca să arunc în primejdie pe un om care ni-a făcut cel mai mare bine în viaţa noastră. Ce ne pasă nouă de oameni dacă ne ştim curaţi în faţa lui Dumnezeu?! Să rămînem aici!

XVII

BIRTUL DE LA SĂRĂRIE

Nu trece nimic peste iubirea de mamă!

„Şi adecă ce e?! îşi zicea Mara în cele din urmă. Parcă ea nu tot aceeaşi rămîne?! Cîte femei trăiesc în căsnicie fericită fără ca să fie cununate?! Cîte se fericesc după ce au făcut un pas greşit?!“

„Mai bine moartă!“ zicea odinioară, iar acum se simţea mîngîiată cînd îşi dădea seamă că fata ei nu e cununată cu neamţul. Ştia că nu poate să trăiască răzleaţă: a putut să se ducă, dar nu putea să rămîie, şi o aştepta în toate zilele să se întoarcă. De un singur lucru se mai temea şi se ruga în toate zilele lui Dumnezeu ca s-o ferească de lucrul acesta, singurul care ar fi putut s-o lege pe Persida pentru toată viaţa de Naţl. O treceau un fel de fiori de moarte cînd se gîndea, lucru foarte firesc, că Persida ar putea să se întoarcă mumă acasă; aici mintea i se oprea în loc; nu mai ştia cum s-ar simţi, ce ar zice şi ce ar face atunci.

De aceea sîngele i se opri în vine cînd, patru zile înainte de Sf. Petru, Trică veni să-i spună, luînd-o mai pe departe, că Persida s-a întors de la Viena.

Cum i-ar fi venit, Doamne, să se bucure, şi nu îndrăznea. O aşteptase singură şi nu se îndoia că-l va şi părăsi pe neamţul care i-a stricat toată viaţa; iar ea venise tot cu dînsul, ba zicea că n-are niciodată să-l părăsească.

— Nu cumva?... întrebă ea cu inima îndoită.

Trică se uită în ochii mumei sale şi înţelese întrebarea.

— Nu ştiu — răspunse el — nu cred, nu mi se pare.

— Şi chiar dac-ar fi una ca asta, ba mai ales atunci — grăi Mara luîndu-şi inima în dinţi — să-i spui că nu vreau să ştiu că mi-e fată cîtă vreme trăieşte cu dînsul: ori eu, ori el!

Persida era greu lovită. Nu, mai aspru nu putea să fie pedepsită; dar aşa trebuia să fie, pedeapsa era dreaptă şi ea se simţea înălţată de gîndul că muma ei este o femeie care nu vrea să-şi ierte fata, pe care o ştie trăind în căsnicie nebinecuvîntată.

Seara ea plîngea pe înfundate în culcuşul ei. Ea, care nu se abătuse nici pe o clipă din calea cea dreaptă, prea era umilită în faţa lumii, prea căzută în gîndul semenilor săi, şi fire de om avea, de om care, orişicît de fericit ar fi, se simte nenorocit cînd semenii lui îl preţuiesc mai prejos de ceea ce este.

Ah! De ce nu putea dînsa să spună?! de ce nu putea să ridice de pe inima mumei sale greutatea ce atît de mult o apăsa?!

Gîndul acesta o frămînta atît de mult, încît la Viena s-a dus fără de ştirea soţului său la un avocat, ca să-i ceară sfat.

— Ar fi — o întrebă avocatul — muma d-tale în stare să declare că cununia s-a făcut cu ştirea şi învoirea ei?

— Nu cred, i-a răspuns atunci.

— Dar dacă ai avea un copil? întrebase iar avocatul.

— Eu cred că da! grăi dînsa.

— Aşteaptă dar pînă atunci — a zis apoi avocatul — căci de voinţa tatălui, care trăia în vrajbă cu fiul său, nu se ţine seamă.

Aştepta deci Persida cu însetare şi se ruga în toate zilele lui Dumnezeu.

„Nu mă plîng, Doamne, şopti ea şi acum, suspinînd din adîncul inimii. Tu ştii mai bine cum ai să-mi croieşti viaţa şi mi-l vei dărui cînd tu însuţi vei binevoi a-mi lumina şi lămuri viaţa. Al tău are să fie; ţie am să ţi-l închin: în frica ta am să-l cresc; îndură-te, Doamne, şi binecuvintează căsnicia noastră!“

Iar pe cînd ea se zbătea astfel, el dormea perdut în somn adînc.

Mai norocos decît dînsa, el se întîlnise pe înserate, la casa lui Oancea, cu mumă-sa, care era tot cea veche, duioasă şi slabă.

Stăpînită cu desăvîrşire de dorinţa de a împăca pe fiul ei cu tatăl lui, care acum nu mai era supărat pe el, ea stăruia cu toată căldura mumei îndurerate să se desfacă de Persida, care i-a turburat minţile şi l-a făcut să intre în vrajbă cu părinţii săi.

— Erai cu totul altfel de om, aşa zice tatăl tău — grăi dînsa — mai înainte de a te fi încurcat cu Persida, şi numai ea te-a făcut să-ţi pierzi rostul vieţii.

Aşa îşi zisese şi Naţl de nenumărate ori şi din zi în zi tot mai mult era stăpînit de gîndul că Persida e o grea sarcină pentru dînsul. El însă nu putea s-o părăsească. Ar fi fost o prea mare mişelie. Dacă însă ea ar fi voit să-l părăsească, el n-ar mai fi făcut nimic ca s-o oprească, ba acum, cînd mumă-sa şi Oancea îl strîmtorau, el era ispitit de gîndul de a se purta

cu ea astfel ca dînsa să fie în cele din urmă nevoită a-l părăsi.

— Uite! — grăi Oancea — să-i dai ceva ca să aibă din ce trăi.

— Nu primeşte, zise Naţl, dînd din cap.

— Luaţi, cum ziceai — urmă Oancea — cîrciuma de la Sărărie şi las-o în cele din urmă pe ea singură la cîrciumă.

Naţl stătea pe gînduri.

Îi era ruşine să zică da, dar nici ba nu-i venea să zică. Îi trebuiau bani, şi mumă-sa nu i-ar fi dat dacă el ar fi zis ba.

Seara, cînd s-a întors la Persida, el era îngîndurat şi scurt la vorbă. I-a spus, ce-i drept, că s-a întîlnit cu mumă-sa şi că are să primească bani ca să ia în arendă cîrciuma; în alte amănunte însă el n-a intrat, şi nici Persida, perdută în alte gînduri, n-a mai stăruit asupra lucrului. Îi era destul să ştie că treaba e ca pusă la cale şi se simţea uşurată.

Cîrciuma de la Sărărie era proastă, dar foarte bună. Lasă că trăgeau la ea plutaşii şi oamenii care veneau după sare şi pe timp de tîrg lumea se îndesuia într-însa, dar era la ea şi un birt pentru lumea mai bună şi trei odăi pentru trecătorii ce voiau să mîie. Aici puteau, dacă erau oameni harnici şi cu rînduială, nu numai să trăiască bine, dar să-şi mai şi facă avere frumoasă.

Gîndul c-ar fi o ruşine să se facă cîrciumăreasă nu-i trecea Persidei prin minte: alăturea cu soţul ei, orişice muncă îi părea cinstită. Singura ei grijă era ca nu cumva el să n-aibă destulă inimă pentru treaba de care se apucă, să ia lucrurile cu uşurinţă şi să risipească mai mult decît adună.

Cam aşa s-au şi croit lucrurile chiar de la început.

Cel ce vrea să deschidă birt trebuie să se pună bine cu toată lumea şi să-şi facă pretutindenea prieteni. Îndată dar ce s-a hotărît lucrul cu cîrciuma de la Sărărie, Naţl s-a pus să-şi caute prietenii vechi şi să-şi facă alţii noi. După ce au deschis apoi cîrciuma, fiecare din aceştia venea cu cîte alţi doi-trei, şi Persida era mulţumită cînd vedea birtul plin de prieteni de-ai soţului său. Ca să-i îndulcească, ea le turna cel mai bun vin în păhare, le aşternea masă curată şi gătea cele mai bune mîncări pentru dînşii. I-a şi îndulcit, încît peste cîteva săptămîni era mereu îndesuială în birtul cel curat, unde se puneau pe masă mîncări nu numai gustoase, ci totodată şi ieftine, şi beamterimea toată se obicinuise foarte în curînd să prînzească şi să cineze la Sărărie.

Era apoi lucru de sine înţeles că Naţl stetea cu prietenii lui, pe care nu putea să-i lase singuri, şi toată ostăneala, toată grija rămînea în sarcina Persidei. Aşa trebuia să fie acum la început, şi Persida se bucura că soţul ei ştie atît de bine să facă pe stăpînul casei. Străinului care intra în birt nici prin minte nu putea să-i treacă că Naţl nu e şi el tot oaspe, ca ceilalţi; el vedea numai pe Persida, care le ştia toate, se învîrtea ca prisnelul, era pretutindenea, avea pentru fiecare un deosebit zîmbet şi le făcea toate iute şi bine. Şi tot cam aşa vedeau lucrurile şi prietenii lui Naţl. Cel mai de căpetenie lucru, sufletul care toate le cîrmuia, centrul împregiurul căruia toate se învîrteau era, la urma urmelor, şi pentru dînşii, birtăşiţa cea frumoasă şi sprintenă şi harnică, care atît de bine se pricepea la toate, iar Naţl era numai bărbatul nevestei sale, care ar fi putut, dacă e vorba, şi să nu-i fie nevastă.

Foarte curînd dar toată lumea, cînd era vorba de cîrciuma de la Sărărie, zicea numai „la Persida“.

Chiar şi Naţl el însuşi nu se mai simţea ca la el acasă şi stătea ca-n gazdă „la Persida“.

Dimineţile stetea, după ce se deştepta din somn, pînă tîrziu în culcuşul lui şi nu se scula decît pe timpul cînd ştia că lumea începe să vie. Nici n-ar fi avut ce să facă, cînd Persida le făcea toate atît de bine şi se bucura că el n-o mai încurcă.

Peste zi stătea apoi cu oaspeţii şi mai ieşea, mai ales fără de nici o treabă, prin oraş, iară serile petrecea cu prietenii adeseori pînă tîrziu după miezul nopţii. Şi fiindcă aşa, fără de nici o treabă, oamenii nu pot să stea, el se deduse, de dragu prietenilor săi, la jocul de cărţi.

Nu-i era Persidei nimic în lumea aceasta mai nesuferit decît jocul de cărţi; dar n-avea încotro; acum aşa trebuia să fie: în vreme ce dînsa alerga în treburile cîrciumei, el trebuia să intre în voile oaspeţilor.

Abia mai tîrziu, spre toamnă, a început ca să stea pe gînduri.

Era lucru hotărît încă de la Viena că socotelile Persida are să le poarte. Le şi purta, întocmai ca mama ei, şi dac-ar fi stat pînă în zori de zi, ea tot nu era în stare să se culce mai înainte de a-şi fi făcut socoteala zilei. N-ar fi putut să doarmă liniştită dacă nu s-ar fi încredinţat mai înainte de a se culca că nu în zadar a ostenit. Nici c-a avut o singură zi fără de cîştig; a avut însă zile în care a pierdut mult din cîştigul pe care ar fi trebuit să-l aibă.

Neguţătorie fără de pagubă nu se poate; înţelegea dar şi Persida că trebuie să fie şi cîte un om care mănîncă şi bea fără ca să plătească. Trebuia Naţl să-şi cinstească prietenii, şi Persida s-ar fi simţit greu jignită dacă vreunul dintre dînşii i-ar fi cerut socoteala.

Ea ţinea însă socoteală şi despre ceea ce beau şi mănîncă prietenii, şi din zi în zi socoteala era tot mai încărcată.

Cînd cîştiga în jocul de cărţi, Naţl era voios, iară Persida se simţea jignită de gîndul că el ia în cărţi banii de la oamenii veniţi la casa lui. Îi făcea deci semn să cinstească pentru ca să arate că nu rîvneşte la cîştig.

El cinstea şi masa se umplea de pahare, pe care Persida le umplea fie cu vin, fie cu punch, fie cu ceai.

Cînd perdea, Naţl era nerăbdător, şi Persida îi făcea semn să cinstească, pentru ca să arate că puţin îi pasă dacă cîştigă ori pierde, că nu joacă decît spre a le face altora o plăcere.

Aşa ori aşa, socoteala se încărca, şi Persida tremura cînd vedea cărţile de joc.

Mai era apoi şi o altă socoteală care o neliniştea pe Persida.

Îi mersese vestea lui Naţl că dă şi pe datorie, şi atît le trebuia oamenilor, ca să se îmbulzească. Din zi în zi se sporea nu numai suma datoriilor, ci totodată şi numărul datornicilor, de la care numai cu cleştele mari ai fi putut să scoţi banii. Iară Naţl nu era omul care ştie să dea zor ca să ajungă la ceea ce este a lui.

Deşi dar cîrciuma mergea foarte bine, cîştigul era foarte mic, fiindcă partea lui cea mare se pierdea în birt, unde atît de mult se trecea pe aşteptare.

Aşa nu puteau lucrurile să meargă înainte, şi nu trecea nici o seară fără ca Persida să-şi pună de gînd că are să vorbească cu Naţl. Ea însă nu ajungea să vorbească cu el. Lasă că era mereu nedormit şi posac, dar stetea totdeauna cu alţii, încît treceau adeseori mai multe zile una după alta fără ca ea să poată schimba trei vorbe cu dînsul.

După Sfîntă Maria, Persida s-a făcut deodată foarte voioasă. Ar fi voit să vadă numai oameni fericiţi împregiurul ei, ar fi fost în stare să-l poarte pe soţul ei ca pe un copil în braţe, miluia cu mînă largă pe săraci şi masa prietenilor lui Naţl era totdauna plină.

Sîmţea la început şi ştia foarte hotărît în urmă că Dumnezeu s-a îndurat de dînsa şi a ascultat rugăciunile ei fierbinţi, că în curînd viaţa ei se va lumina şi lămuri, că muma ei va veni la dînsa.

Se sîmţea nespus de fericită, totuşi, adeseori serile, cînd ea îşi făcea socotelile, iară el petrecea cu prietenii săi în joc de cărţi, o cuprindeau temeri grele, îşi punea de gînd să-l strîngă pe Naţl, ca să nu mai risipească cîştigul, care de aici înainte nu era numai al lor, şi ca din senin îşi aducea aminte de Bandi, a căruia urmă se perduse, şi de nenorocita lui mumă.

Trebuia să-l caute pe băiat, să-l găsească, să-l aducă la dînsa: nu era, la urma urmelor, în lumea aceasta nimeni care ţinea la dînsa ca el şi putea să-i fie la cîrciumă de un folos nepreţuit.

Şi trebuia să vorbească, în sfîrşit, cu Naţl, care de un timp încoace se ferea parcă dinadins de dînsa.

Sîmţise şi el că Persida e mai voioasă şi îşi dăduse seamă ce anume a deschis atît de mult inima ei, şi un fior de bucurie l-a străbătut şi pe dînsul. Numai pe o clipă însă. Foarte în curînd el şi-a dat seama despre sarcinile ce cădeau asupra lui. Om acum, care nu se sîmţea legat prin nimic şi făcea tot ceea ce îi plăcea lui, el vedea în norocul ce-l aştepta o grea nenorocire, prin care ajungea să fie legat de mîni şi de picioare pe toată viaţa.

Nu! Atît de mult se obicinuise cu traiul fără de griji, atît de mult se deprinsese cu gîndul că n-are el să-şi petreacă viaţa cu Persida, încît nu mai putea să încapă în mintea lui şi gîndul că el are să fie părinte.

— Spune-mi chiar acum ce vrei! zise el nerăbdător cînd Persida îl chemă peste zi la o parte şi-l rugă ca deseară să potrivească lucrurile astfel încît să poată sta un ceas de vorbă cu dînsa.

— Am să-ţi spun multe, fiindcă au trecut luni de zile de cînd n-am vorbit cu tine — zise ea amărîtă — şi trebuie să ne înţelegem în toată linişte.

— Nu pot să-i las pe oameni singuri, întîmpină el îndărătnic, apoi se depărtă.

Persida stete cîtva timp turburată, apoi grăbi şi ea în treburi. O mîhnea purtarea lui, dar ea n-avea timp să stea mîhnită şi orişicum ar fi vorbit el, dînsa nu se îndoia că are deseară să vie mai devreme decît de obicei în iatacul lor. Era peste putinţă să nu vie: aşa îl ştia dînsa; aşa zicea inima ei.

Ea-l ştia însă precum era odată, la Viena, mai nainte de a se fi întîlnit cu Burdea şi mai ales mai nainte de a fi stat toate serile cu Oancea. De atunci încoace ea nu mai avuse timp să-şi dea seamă despre schimbările petrecute în sufletul lui, şi s-ar fi înspăimîntat dacă şi-ar fi dat seamă.

Ea avea, cu toate aceste, dreptate. După ce s-a gîndit şi răzgîndit, Naţl a luat hotărîrea de a se duce, şi pe-nserate, cînd a venit Oancea, i-a spus că n-are să stea decît pînă pe la zece.

— M-a poftit domnia-ei — adăogă el apăsat — pe astă-seară, ca să mă ia de scurt. Şi am să mă şi duc!

adăugă apoi încă mai apăsat. Tot n-o s-o ducem noi mult, și e bine s-o știe aceasta cît mai curînd.

Oancea nu zicea nici albă, nici neagră, ci zîmbea numai a om care nu crede.

Pe la zece el trăgea mereu cu ochiul și vedea că Națl fierbe și se frămîntă în el, ar vrea și-l împinge firea, stă ca pe spini și nu se poate urni din loc.

— Mai împarți de trei ori, zise Oancea în cele din urmă.

— Da! răspunse Națl cu jumătate de gură și împărți înainte și jucă mai departe.

Iar după ce trecură cele trei rînduri, el tot mai împărți cărțile.

— Nu te duci? întrebă Oancea.

— Mai așteaptă ea — răspunse Națl — poate să mai aștepte.

A și așteptat Persida, stînd așa singură în iatac și gîndindu-se la toate cîte se petrec în lume.

Cum poate omul să se schimbe în lumea aceasta!

Odinioară s-ar fi simțit adînc jignită, greu umilită și ar fi plîns lacrămi de amărăciune dacă cineva, și mai ales el, ar fi lăsat-o să aștepte; acum ședea liniștită și, ca să nu stea degeaba, și-a scos din dulap ghergheful cu o lucrare de mult începută și ar fi stat, dacă e vorba, pînă-n zori de zi. Îi era parcă nimic în lumea aceasta n-ar fi putut să-i strice voia bună și nu s-ar fi lăsat să fie turburată în lucrarea ei decît dacă ar fi aflat, poate, că-i arde casa în cap. Și totuși lucrul nu mergea ca mai-nainte; era alta mîna care duce mai departe floarea începută astă-vară.

Femeie greu muncită, se perduse încetul cu încetul înfățișarea ei aleasă și gingașe; ridicînd ciuberele de apă și oalele de la foc, mutînd mesele de la un loc la altul, punînd mîna la toate, ea se făcuse mai voinică, mai țeapănă, dar totdeodată și mai nodoroasă oarecum, ca copacul încă tînăr, dar mult bătut de vînturi. Astfel, nici mișcările ei nu mai erau cele de mai-nainte; călca mai iute, mai lat și mai apăsat, prindea cu mîna întreagă cînd lua ceva și se-nvîrtea în călcîie cînd se întorcea din o parte într-alta. Un singur lucru îi rămăsese: se ținea și acum dreaptă ca un grenadir.

Și omul e cum îl vezi dacă te uiți bine la el.

Trăind mereu cu slugi proaste și cu lume adunată în cîrciumă, ea perduse încetul cu încetul și gingășia sufletului. Nu se mai rușina cînd auzea vorbe proaste, nu se simțea jignită cînd i se zicea vreo vorbă aspră, lua lumea cum o găsea și vorbea iute, scurt și aspru, ba era în stare să tragă și palmi ori să dea brînci cînd vorba era să facă liniște și bună rînduială în casa ei.

Dacă s-ar fi văzut ea însăși pe sine cu ochii ei de odinioară, ar fi rămas cuprinsă de spaimă și ar fi strigat: „Ah! tare am căzut, Doamne!“

Nu putea însă să se vadă decît cu ochii ei de acum, și așa cum era se simțea mai bine decît odinioară, mai potrivită cu lumea în care trăia, mai croită pentru nevoile vieții.

Schimbarea o vedea numai cînd se uita în oglindă: obrajii odinioară rotunzi se făcuseră lătăreți, pelița cea albă-rumenită era galbenă și oarecum întinsă, iară ochii ieșeau mari din cap; se vedea c-a fost odată frumoasă, nu era nici acum slută; dar floarea se ofilise și începea a-și scutura foile.

Puțin îi păsa și de asta: sănătoasă să fie, căci de celelalte nu se îngrijea.

Perdută în lucrul ei de mînă, ea nu numai că nu s-a mîhnit, dar și uitase că îl așteaptă pe Națl, și abia după unsprezece ceasuri, cînd somnul a început să-i biruiască trupul obosit, a început și ea să se neliniștească. Acum însă nu mai putea să se ție; e mare stăpîn somnul cîtă vreme omul e în putere, și Persida nu l-a mai așteptat pe soțul ei.

— Vorba era să mă aștepți ca să-mi spui ceva, grăi Națl dimineața, pe cînd Persida se gătea ca să iasă la lucru.

— Așa era vorba, răspunse ea; te-am și așteptat, dar se apropia miezul nopții fără ca să vii și oamenii cu mintea întreagă nu se înțeleg pe la miezul nopții, cînd ți-e mai mult să dormi decît să stai de vorbă.

Ea le zicea acestea fără pic de supărare, şi Naţl, care atît de mult se frămîntase în el, se sîmţea jignit că dînsa nu s-a supărat.

— Ei! spune-mi acum, ce ai pe suflet, căci văd că nu mai ţi-e să dormi! zise el înţepat.

Persida rămase cîtva timp pe gînduri. Grabă mare n-avea şi ar mai fi putut să stea, aşa gătindu-se, vreo jumătate de ceas cu dînsul.

— De ce nu?! grăi dînsa. Dar să vorbim liniştiţi, ca oameni cu minte.

— Ca oameni cu minte, zise şi el. Mai ales tu nici nu poţi să vorbeşti altfel. Care-i porunca?

— Nu mă lua aşa, căci din ale mele nu poţi să mă scoţi, grăi dînsa aşezată. Tu ştii că mie îmi place rînduiala bună în toate, şi dacă am găsit o dată că ceva e bine, nu mă abat de la hotărîrea mea. Sunt mai întîi două lucruri asupra cărora trebuie neapărat să ne înţelegem.

— Cel dintîi e să nu mai stau la joc de cărţi, o întrerupse el, ridicîndu-se puţin în culcuşul lui.

— Nu — zise ea — acesta e al treilea. Cel dintîi e să-ţi faci socoteala despre ceea ce prietenii tăi mănîncă şi beau în cinste. Eu am făcut-o şi e foarte mult.

— Şi ce vrei adecă? să-i pun să plătească? întrebă el supărat.

— Vreau numai să ne înţelegem amîndoi şi să chibzuim ce e de făcut ca să stai mai puţin cu dînşii şi să începem a strînge banii de la datornici.

Naţl se dete jos din pat şi începu să se îmbrace şi el.

— Ai, la urma urmelor, toată dreptatea, grăi el printre dinţi. Aici tu eşti stăpînă. Eu nu sunt decît a cincea roată la car. N-ai însă decît să te scapi de mine dacă eu cu prietenii mei îţi suntem o sarcină prea grea.

Persida se uită lung şi rîzînd la el.

— Tu vorbeşti aşa şi crezi că faci vrun lucru mare. Ia spune drept — zise cu inima deschisă — nu ţi-e ţie ruşine cînd te gîndeşti că cîrciuma ar merge fără de tine tot atît de bine ca şi cu tine, dacă nu chiar mai bine?

— Pe mine nu m-a făcut Dumnezeu ca să fiu cîrciumar, răspunse el.

— Eu văd că te-a făcut, deoarece eşti cîrciumar, întîmpină ea. Nu, Naţl, nu am să mă scap de tine, ci să te iau mai de scurt. Tu eşti om harnic, vrednic la toate şi bine pornit; vinovată sunt numai eu, care am luat toată sarcina asupra mea şi prea te-am lăsat în voile tale. Asta nu mai poate să rămîie aşa. Gîndeşte-te că nu suntem noi singuri stăpîni pe avutul nostru; mîne ori poimîne Dumnezeu ar putea să ne dăruiască vreun copil.

— Ba să ne ferească Dumnezeu de aşa ceva, căci sunt destui nenorociţi în lumea aceasta, grăi Naţl cu faţa întunecată.

Persida se cutremură, se uită speriată la el, apoi se lăsă încet pe un scaun din apropiere; tot sîngele i se turburase, vederea i se împăinginea, îi venea să leşine.

Deşi vedea că e pus de cineva la cale, nu se aşteptase la o vorbă atît de grea, şi lovitura era pentru dînsa cu atît mai strivitoare cu cît venea ca din senin.

— Ştiu că nu grăieşti din inimă, zise ea după ce-şi mai veni în fire; mă doare însă că pot să treacă asemenea vorbe peste buzele tale.

Lui Naţl îi părea rău de ceea ce făcuse; el n-avea însă destulă vîrtute ca să o mărturisească aceasta; era şi se sîmţea vinovat, dar tocmai sîmţămîntul acesta îl făcea mai îndîrjit.

— Ba vorbesc din inimă, zise el cu îndărătnicie.

— Minţi! strigă ea, sărind în picioare. Tu ştii tot atît de bine ca mine că în ziua în care am avea un copil, n-am mai fi nevoiţi să lăsăm lumea să creadă că nu suntem soţ şi soţie după lege şi căsnicia noastră ar fi mai fericită.

— Aş! întîmpină el. Căsnicie fericită cu tine nu se poate. Ar rîde curcile de mine dac-aş spune că sunt cununat cu tine. Auzi cununie?!... noaptea, prin ascuns, ca să nu afle nimeni! Minciuni popeşti, ca să mă prostească pe mine şi să te încarce în spinarea mea!

Persida stetea cu răsuflarea oprită în faţa lui. Îi părea că visează; auzea şi nu putea să creadă că de el sunt rostite vorbele pe care le auzea, şi sîngele îi năvăli spre cap.

Codreanu, care o cununase după ce dînsa s-a purtat atît de rău cu el, era ca un sfînt în gîndul ei.

— Nu te temi tu — zise ea — că Dumnezeu o să te pedepsească pentru aceste vorbe grăite asupra omului care ţi-a făcut cel mai mare bine în lumea aceasta?! Ce s-ar fi ales atunci de tine dacă el nu m-ar fi ajutat ca să pot merge cu tine?!

— Veneai tu şi fără de boscoanele lui, întîmpină Naţl. Ştii tu prea bine ce căutai şi de ce te-ai legat de mine. Cine ştie ce va fi fost între voi mai nainte?!

Persida nu se mai putea stăpîni. I se răscolise toată firea. Era lovită în tot ceea ce îi era mai sfînt şi-i venea să se răpeadă asupra lui, să-l scuipe-n faţă, să-i smulgă părul din cap, să-i scoată ochii cu ghearele. Fără ca să-şi dea seamă de ceea ce face, ea înaintă spre el şi-i trase o palmă, apoi rămase dreaptă şi neclintită în faţa lui.

El se ridică zăpăcit în picioare.

Nu-şi mai aducea aminte de cînd n-a îndrăznit nimeni să-i tragă palme lui, iar acum o femeie îl pălmuise. Nu ştia ce să facă: îi era greu s-o atingă şi nu putea s-o ierte.

— Ţi-ai ieşit din fire?! zise el. Nu te temi că te strivesc ca pe un pui de pasăre?!

— La asemenea vorbe — răspunse ea — numai asemenea răspuns se cuvine; nu m-ar ierta Dumnezeu dacă mi-ar fi frică să ţi-l dau. Nu suntem noi din cei ce ştiu de frică: poţi să mă omori, dar nu să mă umileşti!

El îi dete brînci, ca s-o depărteze de la sine.

Ea se repezi din nou asupra lui şi-i trase încă o o palmă.

Cuprins acum de mînie oarbă, el încleştă mîna stîngă în părul ei bogat şi începu s-o lovească cu pumnul, aşa, pe nimerite, în spate, peste umeri, în faţă,

cum dă omul care nu mai ştie ce face, iară dînsa să zvîrcolea ca să-l lovească şi ea ori să-l apuce cu dinţii, dar un singur gemet de durere nu scotea.

Înspăimîntat apoi de fapta sa şi temîndu-se ca nu cumva să se înteţească şi s-o lovească prea rău, el o lăsă, ieşi repede din casă şi încuie uşa în urma sa.

Persida, înfierbîntată, cu obrajii aprinşi şi cu părul vîlvoi, stete puţin zăpăcită, apoi se repezi după dînsul. Îi venea să iasă pe fereastra care era deschisă, să spargă uşa, numai să ajungă la el, ca să-i arate că nici nu s-a muiat, nici nu se teme de dînsul.

Ea puse mîna pe uşă şi o zgudui de răsună toată casa.

— Vino-ţi în fire — îi zise el — şi nu ne face de ruşinea slugilor.

Persida se dete înapoi, se potoli şi începu să-şi rînduiască părul şi hainele de pe trup.

Abia acum îşi dete seamă despre cele petrecute şi o amărăciune ei pînă acum necunoscută îi cuprinse sufletul.

Stăm noi oamenii în căile vieţii adeseori cuprinşi de îndoială în loc şi nu putem să ne dumirim dacă ceea ce înşine facem ori păţim e lucru în aievea petrecut ori numai un vis deşert şi fără de fiinţă adevărată, o închipuire a sufletului nostru, el singur cu fiinţă de-a pururea neîndoioasă.

Aşa stătea Persida acum.

Îi era parcă visează un vis urît afară din cale şi nu se poate deştepta.

Vedea în gîndul ei pe maica Aegidia şi, uitîndu-se în faţa ei aspră, ea se simţea cum odinioară fusese şi nu mai putea să se înţeleagă însaşi pe sine.

C-a fost bătută de dînsul, aceasta i se părea lucru firesc; i se oprea însă mintea în loc cînd se gîndea c-a fost ea însaşi în stare să-l lovească pe el cu palma, c-a putut să se însoţească cu un om care a dezbrăcat-o de firea ei.

„Ah!... ce-am ajuns, Doamne!“ suspină ea şi-şi acoperi faţa cu amîndouă mînile.

Nu! nu îi era iertat să trăiască în nişte împregiurări în care se înjoseşte ea însaşi pe sine.

Trecuseră luni de zile de cînd s-a întors la Lipova şi în timpul acesta n-a văzut nici pe muma ei, nici pe maica Aegidia, nici pe vreuna din prietenele ei de mai-nainte. Nu pentru că i-ar fi fost, poate, greu să dea ochi cu ele, ci pentru că nu-i venea să le vadă. Se stinsese din inima ei orşice sîmţămînt de iubire ori de recunoştinţă: trăia numai cu el, pentru el şi pierdută în purtarea de grijă pentru dînsul. Era ca fărmecată şi nu mai vedea în lumea aceasta decît cîrciumă şi birt, slugi proaste, oameni ameţiţi de băutură şi în mijlocul tuturora pe soţul ei jucînd cărţi cu prietenii lui.

Iar acum nu mai înţelegea cum au fost aceste cu putinţă.

Persida căuta în sufletul ei sîmţămintele care au împins-o spre dînsul şi nu-şi mai aducea aminte cuvintele care au înduplecat-o să-şi lege viaţa de a lui.

„De ce? de ce toate acestea?! se întrebă ea. Ce am voit? ce am căutat?! unde voiam să ajung?!“

Cheia intră pe dinafară în zăvor şi se învîrti o dată, apoi iar.

Persida tresări ca speriată din somn şi rămase apoi neclintită în mijlocul iatacului, gata de a întîmpina pe soţul ei.

Trecu însă cîtva timp şi uşa nu se deschise.

Era lucru învederat că el a descuiat numai pentru ca dînsa să poată ieşi cînd va voi.

Un semn de pace, de părere de rău, de căinţă!

„Ah! Doamne! zise ea. El are, la urma urmelor, toată dreptatea!“

Îl scosese din averea părinţilor lui, îl despărţise de muma lui, stricase tot rostul vieţii lui şi voia acum să-l mai desfacă şi de prietenii lui.

Ce viaţă i-a făcut ea lui?! Ce i-a dat în schimb pentru tot ceea ce i-a luat?!

Ochii ei acum, abia acum, se umplură de lacrămi.

„Nu! — zise ea adînc pătrunsă — fără de binecuvîntarea părinţilor nu e cu putinţă fericire casnică!“

El avea dreptate: minciună, o mişelească înşelăciune a fost cununia lor. Nu din răutate a făcut Codreanu această nenorocită cununie, nu, ci fiindcă e om slab, care nu putea să zică ba fiindcă ea a voit.

„Cununia se face nu pentru Dumnezeu, care toate le ştie, ci pentru lume şi-n faţa lumii — strigă ea dispreţuită de sine — şi eu nu soţia lui am fost, ci femeia, care i s-a dat cu ochii închişi!“

Cuprinsă apoi de fiori spasmotici, ea începu să tremure şi-şi acoperi faţa cu mînile: vedea în faţa ei pe Reghina.

Căci ea nu se mai sîmţea singură, ci avea să răspundă şi pentru o viaţă încă neîncepută.

Iar femeia, cînd nu mai ştie ce să facă, începe să plîngă şi plînge mereu pînă ce nu se luminează.

„Ah! sărmana mea mamă!“ suspină ea în cele din urmă mai uşurată şi începu să-şi adune lucrurile şi să se gătească de plecare.

Era hotărît şi-n gîndul, şi-n inima ei că nu mai poate să stea aici, unde nu mai avea ce să caute şi nu găsea decît înjosire.

Uşa se deschise încet, şi Talia, slujnica, se ivi sfiicioasă în prag.

— Porcii — zise ea — sunt flămînzi şi n-avem tărîţe ca să le gătim lăturile.

Persida tresări din nou.

— Să vă dea jupînul, răspunse ea fără ca să se uite la slujnică.

— Jupînul nu-i aici, s-a dus de-acasă, întîmpină slujnica.

— N-aveţi decît să aşteptaţi pînă ce se întoarce.

Talia ar mai fi voit să zică ceva; văzînd însă că stăpînei sale nu i-e de a sta de vorbă, ea se retrase şi închise iar uşa.

Persida rămase pe gînduri.

Cine putea să ştie unde se va fi dus şi cînd se va fi întorcînd el?!

Ea nu putea să lase porcii flămînzi, nu putea să lase cîrciuma şi birtul şi întreaga gospodărie în voia slugilor, trebuia să mai stea pînă ce se va fi întors el.

„Ah, ce om! zise ea. Jaf are să fie! Praf şi cenuşă au să se facă toate după ce voi fi plecat eu!“

Aruncîndu-şi apoi o cîrpă-n cap, ea ieşi ca să vadă ce se mai petrece pe afară. Nu băgase de seamă că împregiurimile ochiului stîng îi erau roşite, aproape sîngerate, şi puţin i-ar fi păsut dac-ar fi băgat de seamă; putea lumea să ştie de ce dînsa nu mai poate să stea cu el.

Un lucru nu-i trecea Persidei prin gînd: că el s-a dus cu hotărîrea de a nu se mai întoarce.

O ştia aceasta Talia, căreia el i-o spusese, o ştiau peste puţin toate slugile, o ştia în cele din urmă întreaga Lipovă, singură Persida alerga ca şi cînd nimic nu s-ar fi petrecut, îl aştepta să se întoarcă şi abia tîrziu după-amiazăzi a început să se neliniştească.

„Fie ce-o fi, eu tot eu rămîn!“ zise ea ridicîndu-şi ca odinioară capul şi sîmţindu-se mai tare decît orişicînd.

Şi era în adevăr tare Persida; mai tare însă decît dînsa era altă ceva.

Pe-nserate o apuca din cînd în cînd cu frig, i se tăiau picioarele, îi venea să leşine: ea se ţinea, se opintea să-şi biruiască firea, dar era din ce în ce mai istovită.

— Talio — grăi dînsa în cele din urmă, grăbită şi cuprinsă de spaimă — vino cu mine-n casă, vino, că mor!... Vino, Talio, vino şi mă freacă să mă-ncălzesc, că nu mă mai simt!

XVIII

BLESTEMUL CASEI

Se deprinde omul cu toate, şi Mara se deprinsese şi ea a nu-şi vedea fata, care era numai aci peste Murăş. Vedea în toate zilele casa în care o ştia adăpostită şi afla în toate zilele, fie de la Talia, fie de la

altcineva, ce face şi cum îi merge. Aşa trebuia să fie şi altfel nu se putea. Se înfipsese în mintea Marei gîndul că fata ei are în cele din urmă să-l părăsească pe neamţ, şi cu cît mai singură o lăsa, cu atît mai curînd ajungea să-l părăsească. De aceea Trică n-avea nici el să meargă pe la dînsa: toţi trebuiau s-o părăsească, pentru ca, văzîndu-se singură, să-şi vie în fire.

Creştea inima Marei cînd afla că Persida e harnică, strîngătoare şi totdeauna la locul ei, şi mai vîrtos creştea cînd i se spunea că neamţul mănîncă şi bea, perde zilele şi petrece nopţile în joc de cărţi: aşa trebuia să fie, dacă era vorba ca Persida să se sature de dînsul.

Nu s-ar fi împăcat însă Mara atît de uşor cu soarta dacă Persida ar fi fost singurul ei copil. Îl mai avea însă şi pe Trică. Ah, ce fecior! Se făcuse deodată ca bradul de munte, şi înalt, şi peptos, şi lat în umeri, şi era sprinten, şi harnic, şi îndemănatic, şi cuminte ca o fată mare. Nu trecea în faţa lui Bocioacă nimeni înaintea lui, iar nevasta lui Bocioacă se uita la el parcă i-ar fi fost frate, copil, nu alta. Iar Bocioacă şi nevasta lui aveau o fată, pe Sultana, care trecuse de doisprezece ani: li se vedea gîndul cît de colo. Dară nici c-ar fi putut să facă o mai bună alegere.

De un lucru nu ţinea Mara seamă: că feciorul ei era o matahală nespălată şi nepeptănată, de care fetele se speriau. Puţin îi păsa lui Bocioacă de aceasta: el vedea pe omul verde, voinic, cu bună rînduială şi totdeauna la locul lui. Iară nevasta lui Bocioacă vedea numai pe omul care era-n stare să sară şi-n foc, şi-n apă, să-şi dea chiar sufletul pentru ea. Ţii la un cîne pe care ţi-l ştii credincios: cum să nu fi ţinut ea la omul pe care-l ştia gata de a face orişice pentru dînsa?! Îi era parcă ar trebui să i se întîmple o mare nenorocire dacă el ar fi departe de dînsa, şi de aceea îl ţinea mereu pe lîngă sine, se uita-n ochii lui cînd voia să facă ceva şi era destul ca el să stea la îndoială pentru ca ea să-şi calce pe inimă. Mare lucru e să găseşti un om în care ai deplină încredere.

Tot mare lucru e însă şi să ştii că te bucuri de toată încrederea. Tremura Trică în toată clipa şi stetea mereu treaz ca nu cumva fie stăpînul, fie mai ales stăpînă-sa să se căiască de a-i fi dat toată încrederea, şi o nu dată se petrecea o grea luptă în sufletul lui.

Intrase băietan, copil aproape, în casa lui Bocioacă; încetul cu încetul însă s-a făcut flăcău, om deplin. Asta o vedea şi Bocioacă; nevasta lui însă îl lua şi acum tot drept băietan, mai mult copil decît om făcut, şi-ar fi fost în stare să-l pună să-i toarne apă cînd se spală pe cap. Ba ea se simţea oarecum răsfăţată cînd ochii lui cruzi se opreau ca perduţi asupra braţelor ei rotunde, asupra umerilor ei înveliţi în carne moale şi căutau cu un fel de frică părţile mai ascunse ale nurilor ei. De ce adecă i-ar fi fost date aceste dacă ochii nevinovaţi n-ar fi putut să se încînte de ele? Dacă-i place bogatului să-şi desfăşure comorile, e firească şi pornirea femeii de a-şi arăta nurii, mai ales cînd n-are de ce să se teamă.

N-avea, nu! n-avea de ce să se teamă: Trică era ca steanul de peatră şi nici ars în foc, nici tăiat cu ferestrăul n-ar fi spus nimănui ce se petrece în sufletul lui.

Prea se simţea bine pentru ca să nu rămîie el singur de sine.

Nu se petrece însă în lumea aceasta nimic fără ca să iasă în cele din urmă la iveală.

Mara şedea singură-n casă, pe-ntunerec. De ce să mai strice lumînarea, cînd n-avea pe cine să vadă în zarea ei, iar gîndurile-i se înşirau mai limpede aşa pe nevăzute? Se zbătea femeia, căci om era şi avea inimă de părinte.

Aflase că neamţul a bătut pe Persida, apoi s-a dus, a părăsit-o, în sfîrşit, a părăsit-o! O aflase aceasta şi nu putea să se bucure.

Ah! cum ar fi vrut să-l scuipe în faţă, să-i scoată ochii, să-i smulgă părul din cap, să-i rupă hainele de pe trup. Nu! asta nu putea să rămîie aşa!

Nu-i vorba, lucrurile veniseră cam după cum şi le închipuise ea; n-ar fi crezut însă c-o să-i cadă atît de greu. Nu mai avea odihnă: din ce în ce tot mai tare se simţea împinsă a se duce să-şi vază fiica.

Afară, în tindă, se ivi un zgomot: intrase cineva şi căuta pipăind uşa casei.

Mara sări furtunoasă în picioare, făcu un pas mare şi deschise uşa.

Nu putea să vadă nimic.

— Cine e? ce vrei? întrebă ea.

— Să vii — răspunse Talia gîfîind — că e foarte rău. Am lăsat-o cu moaşa şi alerg după doctor!

— Cu moaşa! strigă Mara ca ieşită din fire şi se porni ca alungată de iele şi fără ca să mai închidă uşile în urma ei. Cu moaşa?! zise iar peste puţin. Dar eu nu ştiam nimic; mie nimeni nu mi-a spus!

— Nu ştiam nici noi, grăi Talia alergînd după dînsa. O ştii cum e: nu stă cu nimeni de vorbă; le închide toate în sufletul ei.

— Aşa mă pedepseşte Dumnezeu pentru că am fost cîinoasă, urmă Mara şi alergă mai departe, făcîndu-şi mereu cruce şi rugînd mereu pe Maica Preacurată să fie milostivă şi să n-o certe cu prea multă asprime.

După ce trecu podul, ea se opri: îi era parcă ar vrea să se despice în două. Singură nu putea să meargă; trebuia să-l ia şi pe Trică cu dînsa. Trebuia, şi-i era atît de greu să se abată din drum, iar Talia îşi urma drumul ca să-l caute pe doctor.

Mara scrîşni puţin din dinţi şi ridică pumnul, apoi o luă cu paşi încă mai grăbiţi spre casa lui Bocioacă.

Trică, doi ucenici, Marta, Sultana şi o slujnică erau adunaţi în curte, la cazanul în care ferbea cu clocote lictarul de prune, cînd Mara intră cu o falcă în cer, cu alta în pămînt.

— Ce e?! întrebă Trică speriat.

— Să vii cu mine, grăi Mara grăbită. Neamţul a stîlcit pe Persida în bătăi. E rău, foarte rău. Moaşa e la dînsa, şi Talia s-a dus după doctor. Asta nu poate să rămîie aşa!

Trică rămase ca înfipt în pămînt.

Ştia şi el că Persida nu are trai bun cu soţul ei şi nu o dată îşi făcuse amarnice mustrări pentru c-a alergat pe la Sîn-Miclăuş şi pe la Buteni ca să-i lege pe toată viaţa. Încetul cu încetul însă se deprinsese cu gîndul că aşa le era soarta şi că mai rău ar fi fost dacă ei n-ar fi cununaţi. Văzînd acum pe mumă-sa turburată şi aflînd că soră-sa e rău, se turbură şi el şi-şi dessumecă mînecile de la cămaşă, ceea ce era obicinuit să facă totdeauna cînd pleca undeva.

Marta se uită lung la el.

Aşa, în starea în care-l vedea, nu-l putea lăsa să se ducă. Îl ştia om de fire năvalnică, şi în starea în care se afla ar fi putut să se avînte în vreo primejdie.

— Dacă e moaşa la dînsa şi mai vine şi doctorul — zise ea — eu nu ştiu ce ajutor ar mai putea să-i dea Trică.

— Să-i arăte că e frate, grăi Mara.

— Asta o ştie dînsa, întîmpină Marta.

Iară Trică tăcea şi sta nemişcat.

— Care va să zică nu vii?! îl întrebă Mara cu stăruinţă.

— Ce să fac eu acolo? răspunse el.

Mara se uită lung şi aspru la dînsul, apoi la Marta: le înţelegea toate şi era cuprinsă de sîmţămîntul că nu mai are nici băiat.

— Ei bine! Sunt eu şi singură destul om! grăi dînsa, apoi le întoarse spatele şi se duse ca vîrtejul peste cîmpul întins.

Persida ştia că mama ei ar veni la dînsa dacă ar şti, dar n-o aştepta. Se gîndise în mai multe rînduri să trimită pe Talia la dînsa, îndată însă ce se sîmţea mai bine, ea îşi schimba gîndul. „Nu e nimic, îşi zicea; are să treacă şi asta; de ce s-o mai turbur degeaba? Eu singură mi-am făcut-o, eu singură s-o şi port!“ Cînd însă îi era din nou greu, cînd o cuprindea sîmţămîntul că nu mai poate să trăiască, îi scăpau vorbele: „Ah, săracă mama mea!“ Aşa i-a venit moaşei gîndul să trimită pe Talia şi la Mara.

Era bun gîndul acesta, nu însă acum, cînd Persida avea trebuinţă de cea mai deplină linişte, iar în linişte şi cu bună cumpănire nu puteau să se petreacă lucrurile după ce trecuse atîta timp de cînd Mara nu şi-a văzut fata şi erau atît de triste împregiurările în care o revedea. A dat însă Dumnezeu ca Trică tocmai acum să-şi dea pe faţă slăbiciunea, şi Mara, mergînd spre cîrciuma de la Sărărie, era atît de supărată pe Trică, încît îşi uitase supărarea de mai înainte. Depărtîndu-se cu inima de la Trică, toată dragostea pe care o avuse mai nainte pentru dînsul se revărsă deodată asupra Persidei. Va fi stat ori nu mai nainte vreodată pe gînduri, acum era pătrunsă cu desăvîrşire de sîmţămîntul că Persida nu e vinovată de nimic.

„Eu am fost mamă rea, femeie cu inimă cîinoasă!“ îşi zise ea bătîndu-se cu pumnii în cap.

Atît era de căită şi de muiată, încît, ajunsă la cîrciumă, unde alergase cu atîta grăbire, se opri în loc şi nu îndrăznea să între la fata ei.

Ea trimise pe o fetişcană, care spăla vase în bucătărie, să cheme pe moaşa, iar după ce moaşa ieşi, o întrebă dacă Persida ştie ori nu că ea vine.

— S-o iei pe departe şi să-i spui că sunt aici, îi zise apoi. Iar dacă vezi că n-ar fi bine să intru, eu stau şi afară.

Şi era gata Mara să stea toată noaptea la uşă.

Vorba e numai că n-avea nevoie.

— Uite — îi zise moaşa Persidei, care zăcea într-un fel de amorţeală — ar fi, poate, bine să trimit pe cineva la mama d-tale, ca să vină şi ea.

Persida îşi deschise ochii şi-i ridică spre ea.

— De ce s-o mai mîhnim?... răspunse ea. I-ar fi foarte greu. Mai bine să nu afle nimic decît după ce vor fi trecut toate.

— Ea ştie — răspunse moaşa — a aflat de la nu ştiu cine; crede însă că te-ai supăra dacă ar veni.

— Nu-i adevărat! grăi Persida, ridicîndu-se puţin. Mama nu poate să creadă una ca asta. Ea ştie că nu sunt eu vrednică să vie dînsa la mine.

— Uite, e aici, zise moaşa; să intre?

— Săraca mama mea! mama mea cea bună! grăi Persida şi-şi ascunse capul în perini.

Aşa a găsit-o Mara cînd a intrat.

— Lasă, draga mamei! Să nu te sperii, că au să treacă toate cu bine. Asta e soarta femeilor! zise ea încet şi se plecă asupra ei, ca să-i potrivească perinile la căpătîi şi să-i mîngîie fruntea, atingînd-o cu vîrfurile degetelor. Nu e nimic, adăogă ea; fii liniştită, draga mamii.

Persida, fără ca să ridice ochii la dînsa, îi apucă mîna, o duse la buze, o sărută în mai multe rînduri, şi astfel steteră cîtva timp tăcînd amîndouă.

— Dumnezeu e bun — şopti în cele din urmă Persida — şi a voit să mă scape de cea mai aspră pedeapsă. E bine că s-a întîmplat aşa. Te rog, mamă — urmă apoi peste puţin — să cauţi pe Bandi. E nenorocit, sărmanul, n-are pe nimeni în lume şi mi-a fost credincios; să-i dai, dac-ar fi să nu mă mai scol, tot ceea ce rămîne de mine.

— Ei — răspunse Mara — nu moare omul atît de uşor; abia de aici înainte ai să trăieşti şi tu. Mulţămeşte lui Dumnezeu că te-a scăpat de omul acela, care ţi-a făcut atîta rău.

Persida se întoarse puţin în culcuşul ei şi ridică ochii spre dînsa.

— Nu-l osîndi, mamă — grăi dînsa — că e nenorocit şi el, mai nenorocit decît mine.

Mara se dete puţin înapoi. Îi venea să plece.

— Care va să zică, şi acum tot vorba cea de odinioară, zise ea cu amărăciune. Tot tu cea vinovată!

Persida se întoarse mai mult spre muma ei şi se ridică puţin.

— Eu, mamă, şi sîngele tău, grăi dînsa. Niciodată el n-ar fi ridicat mîna asupra mea dacă nu l-aş fi lovit eu mai înainte. Nu poate un bărbat să treacă peste una ca asta, şi mi-ar fi mie ruşine dacă el...

Uşa se deschise încet, şi, sfiicios, Naţl lăsă pe doctorul Blaubach, un bătrîn mărunţel, cu favorite cărunte, să între în casă.

Persida se lăsă iar în culcuşul ei, iară Mara se ridică şi rămase-n faţa patului, stînd dreaptă, ţeapănă şi cu ochii ţintă la ginerele ei, care, zărind-o, se dete, cu capul plecat şi cu faţa galbenă, un pas înapoi.

Aşa rămaseră ei tot timpul în care doctorul vorbi încet cu moaşa, ca să se dumirească asupra stării în care se afla Persida. Cînd doctorul se apropie apoi de pat, ca să cerceteze mai de aproape, Mara se dete la o parte cam spre uşă, iară Naţl înaintă umilit spre dînsa, îi luă mîna şi i-o sărută de două ori, una după alta.

Lucrul acesta se petrecuse atît de iute, şi-n faţa lui Naţl, în mişcările lui, în toată înfăţişarea lui era atîta căinţă şi atîta umilire, încît Mara se simţea cu desăvîrşire muiată şi abia după cîtva timp se dezmetici şi se dete un pas înapoi.

— De!... grăi doctorul, eu puţin ajutor pot să dau aici. Trebuie să mai aşteptăm, ca natura să-şi facă lucrarea. Dacă s-ar întîmpla ca să peardă prea mult sînge şi să leşine, să mă chemi, urmă el întorcîndu-se spre moaşă. Pe cît pot să judec — îi zise apoi lui Naţl — copilul e perdut, dar mai departe toate au să se sfîrşească bine, numai linişte să-i lăsaţi, înainte de toate linişte! Am să mai trec pe aici înainte de mezul nopţii.

Grăind aceste, el se depărtă, iar Naţl îl însoţi pînă afară.

Mara nu mai ştia ce să facă. Era-n ea ceva ce o împingea să meargă după el, să-l apuce, să-i zică trei vorbe acolo unde Persida nu putea să le audă; firea ei cea slabă n-o ierta însă să se depărteze de la patul Persidei, iar în faţa Persidei nu putea să-i zică nimic, trebuia să le primească toate, să le sufără toate, ca să n-o turbure pe dînsa.

„Ah! Doamne! îşi zise ea cătrănită. Ţine şi acum la el, ţine mai mult decît la orişicine! Asta e blestemul casei mele: ţin amîndoi copiii mai mult la străini decît la mine şi la ai lor. Prea li-e slabă inima!“

Cînd îl văzu pe Naţl întorcîndu-se, ea nu-şi mai putu stăpîni firea: înaintă spre el şi-i zise încet şi aspru:

— N-ai auzit ce-a zis doctorul? Lasă-ne singure, ca să fie linişte!

Naţl se opri.

— Eu rămîn aici afară, la uşă — răspunse el — dar nu pot să plec.

— Nu e linişte-n casa aceasta cîtă vreme te afli tu în preajma ei! grăi Mara mai tare, ridicînd amîndouă mînile. Te-ai dus o dată: dus să fii!

Persida se ridică cuprinsă de spaimă din culcuşul ei, iar moaşa alergă la Mara s-o liniştească.

— Nu pot să mă duc, grăi Naţl aşezat şi hotărît. Cînd m-am dus, o ştiam sănătoasă şi vrednică, şi m-am dus ca s-o scap de un nemernic ca mine, care numai rău i-a făcut şi nici un bine nu poate să-i facă; în starea în care ea se află acum, nici cel mai nemernic bărbat nu poate să-şi părăsească soţia.

— Îi mulţumesc lui Dumnezeu c-o scap şi aşa din ghearele tale! strigă Mara. Tu, bărbatul ei?! Ea, ţie soţie?! Călău i-ai fost! Iată ce-ai făcut din ea!

— Rabdă, Naţl dragă — strigă Persida — rabdă-le toate de la mama, că mi-e mamă şi e bună mama. Da, mamă, mi-e bărbat şi-i sunt soţie, după lege, în faţa lui Dumnezeu, ca să ne ajutăm la nevoie unul pe altul, eu pe el, el pe mine.

Mara-şi puse mînile în cap: îi venea să-şi smulgă perii din cap, să-şi rupă hainele de pe trup, să se dea cu capul de perete.

— N-ai tu la nici o nevoie trebuinţă de ajutorul lui, zise ea mai potolită. Dacă e vorba...

Deodată ea se opri şi rămase cu ochii sticloşi, ca ieşită din fire.

— Vai de mine! vai de mine! Uşile casei au rămas deschise şi tainiţa din perete nu-i acoperită! strigă ea şi ieşi ca dusă de frica morţii.

Şi cum, Doamne, să nu fugă, cînd atît îi mai rămăsese şi ei?!

XIX

VERBONCUL

Mari lucruri se pregăteau în lume.

Feciorii duşi în cătănie pe la Mantua, Verona şi Veneţia scriau de acolo că s-au ivit un oarecare Garibaldi[1], mare general, care umblă să-i adune pe italieni sub arme şi să-i ridice asupra împăratului; iară ungurii şopteau între dînşii şi se lăudau prin ascuns că Kosuth al lor stă în legătură cu Garibaldi şi are şi el să se întoarcă la primăvară, ca să alunge cătanele împărăteşti, să-i scoată pe beamteri din ţară şi să facă iar vreme ungurească, cum era pe timpul rezmiriţei.

La masa cea mare din birtul de la Sărărie, unde beamterii puneau lumea la cale, era, ce-i drept, lucru hotărît că Garibaldi are, cu toţi ai lui, să pată mare ruşine. Erau însă şi acolo oameni care, mai ales prin apropierea Murăşului, nu bucuros umblau serile singuri. Venise adecă şi ştirea că italienii au început să arunce beamteri şi cătane în mare, în lacul Guarda[2], în rîul Adige[3], şi mare minune n-ar fi fost dacă ungurii s-ar fi luat şi ei după italieni.

Pe la Lipova nu prea erau, ce-i drept, mulţi unguri, dar puteau să vie de pe puste, unde se sporiseră făcătorii de rele, încît nu trecea zi fără ca să se întîmple ceva pe drumurile ce duc spre Arad.

Curat ca în vremea ungurească!

Se uita Persida, biata, şi de cîte trei ori la fiecare necunoscut ce-i intra în cîrciumă, ba nici de cunoscuţi nu se apropia decît cu sfială. Atît de mult se învrăjbiseră oamenii între dînşii, încît nu mai ştiai în cine poţi şi în cine nu poţi să ai încredere, şi Naţl îşi făcea cu gura lui slobodă prea mulţi duşmani.

Dar nu se mai plîngea Persida de dînsul.

Scos, sărman de el, din ale lui, despărţit de mamăsa, la care ţinea din zi în zi mai mult, şi în vrajbă cu tatăl său, care se uita în altă parte cînd se întîmpla să-l întîlnească, el trăia şi nu trăia. Singur gîndul că asta nu poate să meargă tot aşa mai ţinea caldă inima în el. Aştepta însă, mereu aştepta, ca vreo întîmplare să schimbe mersul lucrurilor, dar nu era în stare să ia vreo hotărîre. O dată s-a hotărît şi el, atunci cînd a părăsit pe Persida; foarte în curînd însă s-a încredinţat că fără de Persida nu poate să trăiască. Îi fusese dragă odinioară; acum însă, văzînd-o iar voinică şi plină la faţă, harnică şi mereu voioasă, se uita la ea ca la un fel de minune, şi adeseori îşi zicea cu lacrămile în ochi: „Doamne cum ar iubi-o mama dac-ar cunoaşte-o!“

---

[1] Giuseppe Garibaldi (1807—1882), erou naţional al poporului italian, luptător pentru unificarea Italiei. În 1833 a aderat la societatea revoluţionară secretă „Tînăra Italie", iar în 1848—1849 a condus lupta poporului italian împotriva ocupaţiei austriece.

[2] Unul din cele mai mari lacuri din nordul Italiei, situat la distanţă egală între oraşele Verona şi Brescia.

[3] Rîu care izvorăşte din Alpi; după ce parcurge 410 km se varsă în Adriatica.

Persida, văzîndu-l mereu posomorît şi nerăbdător, supărat pînă chiar şi de bunăvoinţa ei, ba adeseori chiar răstit, umbla cu el parcă nu i-ar fi fost bărbat, ci copil bolnăvicios. Singurul ei gînd era să-i facă viaţa mai suferită, şi orişice ar fi făcut el, ea era mulţumită dacă-l vedea mai voios.

Nopţile se deştepta în mai multe rînduri din somn, ca să vadă dacă somnul lui e ori nu liniştit. Dimineţile el se scula tîrziu şi cu anevoia, lua papucii în picioare şi scurteica cu blană în spinare şi era în stare să rămîie toată ziua nespălat şi nepeptănat. Persida îi peria deci hainele, îi curăţa ghetele şi-l ajuta ca pe un copil să se îmbrace. Faţa lui nu se lumina însă decît seara, la masă cu beamterii.

Ochii i se umpleau de văpaie cînd vorba venea la război şi la Radetzky[1], generalul împărătesc, care ştia să-i ţină de scurt pe italieni şi putea, la nevoie, să-i înveţe minte şi pe unguri. Cînd vorba era despre acesta, i se răscolea toată firea, i se încordau toate puterile şi iar se simţea om deplin, căci tare îi erau nesuferiţi ungurii, care ocărau mereu pe nemţi. Persida nu se supăra deci dacă el pleca serile, ca să însoţească pe vreunul dintre beamterii mai fricoşi, şi încurcîndu-se mai pe ici, mai pe colo, se întorcea numai tîrziu după miezul nopţii. Ştia că aceste cîteva ceasuri petrecute cu nemţii sunt viaţa lui, şi se bucura că mai trăieşte şi el; iar acasă nu mai stetea singură, ci cu Bandi, care se făcuse băiat voinic şi inimos.

Sărmanul Bandi.

Era ungur şi el, dar singurul ungur pe care Naţl putea să-l sufără, şi avea de ce.

Într-una din zile, Vlaicu, unul din cărăuşii care trăgeau des la cîrciumă, ceruse de la Naţl o roată cu împrumutare, pînă ce rotarul va fi dres pe a lui, care se stricase.

— Bine, omule — îi zise Naţl peste vreo săptămînă, cînd dete iar cu ochii de el — dar roata cînd mi-o aduci?!

— Oho! — răspunse Vlaicu — am adus-o de mult şi am dat-o în primirea fratelui d-tale!

— Ce fel de frate? întrebă Naţl mirat.

— Băiatul, Bandi, grăi Vlaicu. Tare seamănă cu d-ta; nu ţi-e frate?

Naţl era atît de turburat, încît nu-i mai răspunse nimic.

Aşa era!

Îl vedea pe Bandi ca-n aievea în faţa sa. Nu o dată îi păruse şi lui că seamănă acum, după ce a mai crescut băiatul, cu cineva, dar nu putuse să-şi dea seamă cu cine anume. Acum era dumirit.

— Nu — zise el speriat de gîndul ce se ivise în mintea lui — cu mine nu seamănă. O fi semănînd cu tata.

Era urît gîndul acesta, dar nu mai putea să scape de el. I se răscolise deodată sufletul şi-şi aducea acum aminte şi de Reghina. O ştia din copilăria lui; o vedea şi pe dînsa ca-n aievea cum fusese atunci cînd venea cu coşul după carne şi stetea voioasă şi rîzînd în uşa măcelăriei.

Aşa era!

Era viu afară din cale, dar încă nehotărît simţămîntul pe care-l stîrnise gîndul acesta în sufletul lui. Ceea ce ştia era numai c-ar fi voit să nu ştie, să scape, să nu-l mai vadă în ochi pe Bandi, să uite că l-a văzut în viaţa lui.

---

[1] Joseph Radetzky (1766—1858), general austriac născut la Trzebnitz în Boemia, şef al statului major în timpul războaielor aliaţilor contra lui Napoleon (1813—1814). Din 1831 primeşte comanda armatei austriece din Italia şi susţine cu mult zel ocupaţia austriacă în partea de nord a peninsulei.

Prea îi era milă, şi nu voia să-i fie, căci mila te leagă, te supune, te robeşte.

Lumea toată luase parcă deodată altă faţă, şi toate lucrurile ieşeau altfel în ea la iveală.

Vlaicu se dusese de mult în căile lui, şi Naţl stătea tot uimit în loc, neştiind încotro are să apuce.

„Sărac de tine, tată!“ zise el în cele din urmă, înduioşat şi plin de căinţă.

Era peste putinţă ca el să nu le fi ştiut toate, şi fiul era cuprins de fiori reci cînd îşi închipuia suferinţele prin care a trecut tatăl său văzînd pe acea femeie atît de nenorocită şi ştiindu-şi copilul de pripas.

„Şi toate pentru mine şi pentru mama mea, zise el; toate pentru liniştea casei sale, toate din sîmţămîntul de datorie; înspăimîntătoare pedeapsă pentru o clipă de slăbiciune! nemiloasă lege de vieţuire!“

Da! da! Altfel nu putea tatăl său să facă! Orişice altă ar fi făcut, ar fi fost un nou păcat din alt păcat născut. Aşa trebuia să facă, şi fiindcă aşa a făcut, el avea dreptul de a fi aspru şi de a cere mult de la alţii.

Dacă-n clipa aceasta s-ar fi pomenit în faţa tatălui său, el ar fi căzut în genunchi la picioarele lui, i-ar fi sărutat mînile şi i-ar fi cerut iertare. Sîmţămintele însă, întocmai ca gîndurile, vin şi trec prin suflet, şi peste puţin, cînd a dat cu ochii de Bandi, Naţl a scăpat vorbele:

„Dar el ce-a păcătuit, sărmanul?!“

Era în sufletul lui o luptă grea, şi dacă în clipa aceasta Bandi îi părea o jertfă adusă bunei rînduieli, în clipa următoare el i se arăta ca o pedeapsă vieţuitoare!

De ce s-a mai născut şi el pe lumea aceasta?! De ce trebuia să se nască, să rămîie în viaţă şi să treacă prin toate suferinţele?! De ce ne mai naştem, la urma urmelor, cu toţii?!

Frămîntat de aceste şi de alte asemenea întrebări, el nu putea să scape de gîndul că viaţa nu e decît o pedeapsă, pe care nu-ţi rămîne decît s-o porţi aşa cum ţi s-a croit, că vinovat e orişicine care trăieşte şi că, suferind, spăşeşti, te curăţi de păcat şi te înalţi tu însuţi prin tine. I-o spusese aceasta Persida în atîte

rînduri, dar el nu era în stare s-o înţeleagă; acum o înţelegea şi Persida i se părea născută anume pentru ca să-l despartă de părinţii lui, să-l despoaie de averea lui, pentru ca printr-însa să sufără el şi ai lui. Vedea o legătură tainică în toate, şi mintea i se oprea în loc cînd se gîndea la slăbiciunea pe care Persida o avea pentru Bandi. Tocmai de aceea însă nici tăiat n-ar fi dat pe faţă gîndurile ce-l frămîntau.

Era însă peste putinţă ca Persida să nu sîmtă că soţul ei e frămîntat de vii stări sufleteşti. Era obosit şi muiat, vorbea mai încet şi glasul îi era mai puţin aspru, i se îndulcise oarecum toată firea.

— Ce ai tu? îl întrebă ea tîrziu după-amiazăzi, cînd steteau, ca de obicei, singuri şi fără de nici o treabă.

El tresări ca prins asupra unei fapte rele.

— Eu? zise apoi. Ce să am? Nimic! Stau aşa pe gînduri. Ce păcat că Bandi nu e încă de optsprezece ani, ca să se dea la oaste: altă viaţă nu e pentru un om de pripas ca dînsul.

Persida se uită uimită la el. Nu putea să înţeleagă cum a ajuns el, aşa deodată, la gîndul acesta şi nu ştia ce să-i răspundă.

— Ştii tu — urmă el peste puţin — că în iarna aceasta se va face recrutarea cu multă asprime şi pe Trică al vostru îl iau fără doar şi poate.

Persida se cutremură, răcită pînă în măduva oaselor.

Nu-l văzuse de mult pe Trică. Nu mai venea pe la dînsa: erau supăraţi unul pe altul, şi nici Naţl nu-l vedea bucuros la casa sa. Dar tot soră şi frate erau. După legea timpului de atunci, feciorii luaţi la oaste rămîneau zece ani în linie şi încă doi ani în rezervă, erau duşi în ţări străine şi depărtate, li se schimba tot rostul vieţii. Cum ar fi putut Persida să se împace cu gîndul că fratele ei are şi el să fie luat la oaste?

În nenumărate rînduri, stînd aşa singură şi gîndindu-se la viaţa ei cea tristă, ea s-a bucurat că-l ştia băiat aşezat, harnic şi cu rost făcut, şi dacă nu mai era mereu mîhnită ca mai-nainte, voia bună i-o dedea gîndul că are mama ei destulă mîngîiere prin Trică. Era peste putință ca ea să piardă și mîngîierea aceasta!

— Ar fi lucru grozav! zise ea uitîndu-se lung la Națl, mirată că el a ajuns, așa deodată, să vorbească despre Trică.

— Eu cred — grăi Națl — că mă-ta are bani și ar putea să-l răscumpere. Eu am fost răscumpărat cu vreo două mii și ceva; acum însă ar putea și cu mai puțin să-și găsească om în loc.

Persida dete zîmbind cu amărăciune din cap.

— E peste putință! întîmpină ea. O fi avînd mama, fără îndoială, bani, dar ea nu dă: nu-mi pot închipui pe mama scoțînd deodată atîția bani.

Și totuși trebuia să dea, trebuia să-i spună cineva că are neapărat să dea. Îi venea să se îmbrace fără de întîrziere, să treacă Murășul și să se ducă la mama ei, ca s-o roage cu lacrămi, dar nu putea.

— Uite — zise el — să dai și tu ceva, ca să se îndemne ea.

Persida iar se uită mirată la el.

— Ce putem să dăm noi?! grăi dînsa sfiicioasă. Abia am prins să adunăm.

— Dai cît ai — zise el — căci pentru liniștea ta dai și iar o să aduni. Îți spun eu, are să dea și mă-ta: orișicît de zgîrcită ar fi, ea ține la voi.

Persida nu-și mai putea veni în fire. Se uita mereu la soțul ei și nu-i venea să creadă că el e în adevăr acela care vorbește așa. Era schimbată ca prin minune toată viața ei: nu putea să-și dea seamă cum și prin ce, dar nici nu îndrăznea să cerceteze.

— Știi ce? grăi dînsa, luînd în cele din urmă o hotărîre. Am să mă duc la Bocioacă, ca să-l rog să vorbească el cu mama. De el ascultă.

Îi era foarte greu s-o facă aceasta; acum, însă, după ce soțul ei vorbise bine despre mama ei și despre fratele ei, ea nu se mai sfia, nu se mai simțea, ca mai nainte, scoasă din lume, alungată din rîndul oamenilor cumsecade, și putea să stea fără de rușine cu capul ridicat în fața Martei.

Pe înserate ea s-a îmbrăcat și s-a dus, lăsînd, întîia dată de cînd se afla la Lipova, cîrciuma în grija lui Națl.

Atît era de pornită, atît de avîntată, încît, abia sosită la casa lui Bocioacă, ea s-a oprit în loc, ca să-și dea încă o dată seama despre ceea ce voia să facă.

Bocioacă croia pentru cele opt calfe, care lucrau la masa lungă, iară nevasta lui cosea mai la o parte pe gherghef, cînd Simina, slujnica, veni să spună că Persida dorește să vorbească cu Bocioacă.

— Și-a zis să spun — adăogă ea — că pentru binele lui Trică.

Lui Bocioacă ar fi avut să le spună aceste; în casa lui Bocioacă însă slugile nu erau ale stăpînului, ci ale stăpînei, și Simina n-ar fi cutezat, Doamne ferește, să-i spună stăpînului ceva mai ales de față cu stăpîna. Era treaba stăpînei ce are și ce n-are să afle stăpînul.

Iar femeia tot femeie.

Cînd află că Persida e aci și voiește să vorbească cu Bocioacă despre Trică, Marta tresări și se făcu albă ca varul.

Persida la casa ei?! Chiar acum, după ce Trică de atîta timp era stricat cu mumă-sa?! Ce voia dînsa? Ce avea să-i spună lui Bocioacă despre Trică?

„Una singură poate să fie, își zise cu inima încleștată; dar am eu să vorbesc cu dînsa!“

Bocioacă-și croia cojoacele mai departe cînd ea s-a ridicat și a ieșit; Trică însă s-a dus cu ochii după dînsa; el simțea că e ceva deosebit afară și aflase din căutătura ei că e vorba de dînsul.

Persida-l aștepta pe Bocioacă și rămase cam turburată cînd se pomeni în fața Martei; ea însă n-a fost niciodată dintre cele ce-și perd ușor sărita, iar acum, după ce atît de mult se zolise cu fel de fel de oameni, simți numaidecît că Marta e foarte strîmtorată.

— Nu te vei fi așteptat — grăi dînsa zîmbind — să-ți vin așa deodată în casă.

Marta stetea turburată în fața ei: nu știa cum s-o ia, ce să-i facă, ce să-i zică, cum s-o primească.

— Mă mir și eu, răspunse ea. Dîndu-și apoi seamă c-a zis o prostie, ea adăugă: Nu pot să-mi închipuiesc ce vei fi avînd să-i spui bărbatului meu. Trebuie, fără îndoială, să fie vreun lucru mare şi grabnic.

— E, poate, mai bine dacă-ţi spun, grăi Persida, apoi se opri.

Nu ştia, să-i zică d-ta, ori tu, ca odinioară.

— Da — urmă peste puţin, cu inima deschisă — e mai bine să-ţi spun ţie, ca să vorbeşti tu cu el. Noi, femeile, ne înţelegem mai uşor şi de tine ascultă bărbatul tău.

Marta, fără ca să-şi dea seamă despre ce e vorba, se mai linişti şi începu să se uite în ochii Persidei, în care nu mai vedea nici o răutate.

— Uite — urmă Persida, care, femeie ca toate femeile, pornită o dată, nu se mai poate opri pînă ce nu sfîrşeşte — Trică a ajuns la anii de cătănie, în curînd are să se facă recrutarea şi-l iau şi-l duc la război dacă nu se răscumpără. Mama o fi avînd destui bani ca să-l răscumpere, dar ştii cît e de greu să scoţi ceva de la dînsa. Bărbatul meu e gata să dea şi el cît poate; ar mai da apoi şi mama dacă s-ar pune cineva pe capul ei. Noi nu putem; s-o roage Trică, s-o rogi tu, s-o strîmtoreze bărbatul tău, de care ascultă.

Marta răsuflă uşurată. Nu, poate că nu i-ar fi păsut dacă îl vor lua ori nu pe Trică la oaste, însă de altceva se temuse ea, şi gîndul că Trică ar putea să fie dus la război îi era prea nou pentru ca să-l simtă. Pînă atunci mai avea să treacă multă vreme.

— Nu putem nici noi, zise ea. Mă-ta e supărată pe Trică şi nici ea nu mai vine pe la noi, nici noi nu mai mergem pe la dînsa.

Persida rămase ca trăsnită din senin.

— Cum? de ce?! întrebă ea.

Ce putea Marta să-i răspundă?

Ea dete din umeri, apoi se uită iar în ochii Persidei, în care nu vedea nici acum nici o răutate.

— Prostii — grăi dînsa — căci altfel nu pot zice. S-a supărat mă-ta pentru că Trică ţine la mine şi ascultă de mine. Mi-e parcă şi greu să-ţi spun...

Doamne! de ce să nu-i vorbească deschis? de ce să nu i se plîngă?

— Ar fi în stare să creadă — adăogă ea amărîtă — că eu, femeie făcută, cu copii mari, trecută acum prin toate, aş putea să scot din minţi pe un băiat la care mă uit ca la copilul meu!

— Sfinte Dumnezeule! strigă Persida, crucindu-se de mai multe ori. Dar să nu i-o luaţi în nume de rău, adause apoi peste puţin, îndurerată, căci prea a avut şi ea să treacă prin multe... Vorbeşte tu cu bărbatul tău, căci de el tot ascultă şi trebuie să le facem toate ca să scăpăm pe Trică.

Martei nu-i dădea mîna să zică ba, deşi ţinea ca Bocioacă să nu vorbească cu Mara, şi tocmai de aceea potrivise lucrurile astfel ca nici dînşii să nu meargă pe la Mara, nici Mara să nu vie pe la dînşii. Nu c-ar fi avut, poate, ceva pe sufletul ei, dar o ştia pe Mara cu gura slobodă şi ţinea să nu umple capul lui Bocioacă de presupuneri care-l făceau bănuitor. Asta însă nu putea să i-o spună Persidei. Viclenită, ca toate femeile, cînd vorba e de lucruri care le privesc de aproape, ea se bucura că n-a ajuns Persida să vorbească cu Bocioacă.

— Lasă-le toate pe mine şi fii liniştită, grăi dînsa. Să nu mai faceţi nimic şi să nu mai vorbiţi cu nimeni fără de ştirea mea. Le pun eu toate la cale şi o să vă spun ce mai aveţi să faceţi.

Pătrunsă în adevăr de sîmţămîntul că Trică n-are să fie luat la oaste, ea rostise aceste vorbe cu atîta căldură, încît Persida se linişti pe deplin şi, uitînd cele petrecute, o îmbrăţişă şi o sărută la despărţire ca pe cea mai bună, acum chiar singura ei prietenă. Dar şi putea să fie liniştită.

Deşi n-avea de gînd să-i vorbească lui Bocioacă, Marta era din ce în ce mai neliniştită de gîndul că vine recrutarea şi astfel din ce în ce mai hotărîtă de a face tot ceea ce-i stă prin putinţă ca să-l scape pe Trică. Nu ştia încă ce anume are să facă, dar se gîndea, şi, deşi ea se întoarse la ghergheful ei ca şi cînd nimic deosebit nu s-ar fi întîmplat, ochii ei scăpau adeseori la Trică, şi acesta sîmţea din ce în ce mai mult că e vorba de el şi era din ce în ce mai neastîmpărat.

Trebuiau să vorbească.

Ei steteau în fiecare zi, în mai multe rînduri, adeseori chiar ceasuri întregi, singuri, aşa, din întîmplare, cum stau oamenii ce trăiesc sub acelaşi acoperămînt şi au să facă adeseori cîte ceva împreună. Era un lucru de sine înţeles, care trecea nebăgat în seamă. Acum însă, avînd să facă ceva fără ştirea soţului său, Marta se sfia şi nu ştia cum să potrivească lucrurile ca să rămîie singură cu Trică.

Trică o simţea şi aceasta şi era cu atît mai neastîmpărat, căci seara trecea fără ca dînsa să-i facă vreun semn.

— Să mă aştepţi — îi zise ea, în sfîrşit, după ce calfele se sculară de la masă — că am să vorbesc ceva cu tine, dar să adoarmă mai înainte jupînul.

Asta nu se mai întîmplase niciodată, şi Trică începu să tremure.

El, noaptea, după ce a adormit jupînul, singur cu dînsa?

— Unde să te aştept? întrebă el.

— Fă-ţi de lucru pe afară — răspunse ea — că eu am să mă duc în cămară şi o să mă vezi cînd merg, apoi vino după mine.

Da! asta putea s-o facă chiar şi mai înainte de a fi adormit jupînul. Nu era nimic mai firesc decît ca ea să-şi facă de lucru în cămară.

A aşteptat cu toate aceste pînă ce soţul ei a adormit şi abia apoi a ieşit tiptil şi fără de lumînare, ca o hoaţă, iar inima îi bătea fără ca să aibă, la urma urmelor, de ce.

Bătea şi a lui Trică, însă avînd de ce.

Fiecare cu gîndurile şi cu slăbiciunile lui omeneşti. Neştiind cu ce fel de gînd umblă dînsa să-l vadă prin ascuns, el se ameţise şi nu se mai putu stăpîni: fără ca să voiască şi fără ca să-şi dea seamă, o cuprinse cu braţul peste mijloc după ce intrară în cămara plină de lăzi, de oale şi de saci.

N-o mai făcuse niciodată aceasta, dar tot Marta era de vină dac-o făcea acum.

Şi apoi vreun mare păcat nu era nici aceasta! Deşi femeie făcută, cu copii mari acum şi trecută prin multe, dar tocmai de aceea s-ar fi făcut de rîs dacă ar fi băgat ca o fată mare în seamă fapta lui Trică, pe care nu putea, la urma urmelor, s-o ia decît drept o prostie copilărească. Acum, cînd nimeni nu putea să-i vadă, ar fi putut, el îndeosebi, să meargă mult mai departe fără ca ea să se neliniştească.

Tot aşa vedea şi Trică lucrurile. El însă, neştiind de ce a venit ea acum în cap de noapte, îşi făcuse alte gînduri şi o aşteptase cu neastîmpăr. Văzînd deci că ea nu se dă la o parte, el strînse mai tare braţul peste mijlocul femeii scurte şi pline la trup.

— Trică — zise ea — ştii tu că în curînd are să se facă recrutarea şi tu n-ai să scapi dacă nu te răscumperi.

— Cu atît mai bine — răspunse el — fiindcă pe cei ce merg acum la război n-o să-i ţină, aşa se zice, doisprezece ani, ci îi lasă acasă îndată ce s-a sfîrşit războiul.

— Bine — întîmpină ea — dar mă-ta ar putea să te răscumpere.

— Ferit-a Dumnezeu! grăi dînsul. De la dînsa nu poate nimeni să scoată atîţia bani, şi chiar dacă, prin minune, ar voi dînsa să dea, nu primesc eu.

Marta se dete puţin la o parte.

— Te supără dacă te strîng? întrebă el şi-şi trase braţul sfiit înapoi.

— De ce să mă supere?! răspunse ea aşezată. Ştiu că n-o faci cu gînd rău şi că din gura ta n-o să afle nimeni nimic. Nu-ţi şade însă bine s-o faci. Prea eşti copil, şi eu sunt femeie prea trecută: o să-ţi fie ruşine odată cînd îţi vei aduce aminte.

— De ce să-mi fie ruşine?! grăi el. Eu văd că-mi place, dacă ştiu că nu te supără.

— Prostie! zise ea. Adecă ce ar avea să mă supere? Îmi vine să rîd. Norocul tău că nu te vede nimeni, c-ai fi de batjocura lumii.

— Ba nu! răspunse el strîngînd-o din nou. Şi chiar dac-aş fi, puţin îmi pasă cînd ştiu că-ţi place.

— Ce adecă să-mi placă? întrebă ea.

El o cuprinse cu amîndouă braţele, apoi se lăsă pe un sac din apropiere, încît capul ei căzu puţin înapoi, şi îi sărută lung, oarecum pe muşcate, gîtul în preajma urechii.

— Ţi-ai pierdut minţile?! strigă ea, însă fără ca să se desfacă din mînile lui.

— Te supără? întrebă el.

Marta viaţa ei toată se juca bucuros cu focul şi nu s-a temut niciodată. Acum se temea mai puţin decît orişicînd şi mai ales de aceea ţinea la Trică, în care putea să aibă toată încrederea.

— Nu! răspunse ea cu jumătate de gură.

El o culcă mai bine pe braţul lui şi o sărută din nou şi mai lung, apoi întrebă:

— Îţi place?

— Da, îmi place — şopti ea ameţită — însă mai încet, puţin cîte puţin, şi să mă laşi cînd voi zice că e destul.

Dîndu-se apoi cu ochii închişi în voile lui, ea-şi perdu într-atîta ruşinea, încît puse mîna pe capul lui şi-l apăsă încetul cu încetul mai jos şi tot mai jos înspre sînul ei dezvelit.

Şi ce era, la urma urmelor?! O jucărie copilărească, pentru care nici o fată mare n-ar fi avut să-şi facă mustrări dacă ştia să se stăpînească. Ei îi făcea plăcere, el era nesăţios, nimeni nu-i vedea şi n-avea nimeni de ce să se plîngă.

— Ce să-ţi mai fac? întrebă el în cele din urmă, sătul oarecum.

— Nimic, răspunse ea pe suspinate. A fost destul pentru astăzi.

Cuprinsă apoi de un fel de spaimă, ea-l strînse în braţe şi începu să se sărute cu el muşcîndu-i buzele, nesăţios cum numai femeia trecută ştie să se sărute cu un băiat tînăr.

— Trică — şopti apoi — o să te bată Dumnezeu dacă vei spune cuiva ceva. Mi-e ruşine de mine însami şi n-am ce să-mi fac. O să ţi se facă scîrbă de mine!

— Nu! niciodată! răspunse el şi drept dovadă începu din nou s-o sărute pe muşcate.

— Destul — zise ea — că nu mai sfîrşim. Trică, să vorbeşti cu jupînul ca să vorbească cu mă-ta. Eu nu pot vorbi cu el: ar cădea în bănuială. Mă-ta are bani!

— Dar nu e păcat să dăm atîţia bani? întîmpină el.

— Nu vorbi aşa, Trică, îi zise ea. Nu se poate să te duci: m-aş prăpădi eu! Vorbeşte cu el, căci de celelalte, grija mea. Acum nu mă mai poţi părăsi.

El o strînse din nou în braţe.

— Lasă — grăi dînsa — altă dată mai în tignă.

Sărutîndu-l apoi din nou, ea se depărtă repede.

„Altă dată, mai în tignă“: ăsta era gîndul cu care se despărţiră.

Tigna însă n-o găseşti cînd o cauţi, ci cînd se nimereşte.

Zorit de Marta, Trică a vorbit ziua următoare cu jupînul, iar jupînul, luînd lucrurile foarte de scurt, a vorbit şi el cu nevastă-sa, fără de care nu putea să facă nimic în treaba aceasta.

Ea dete din umeri, ca şi cînd ar fi vorba de un lucru de care puţin îi pasă.

— De — zise apoi — dac-ar fi după mine, eu nu m-aş amesteca; dar tu faci cum crezi că e mai potrivit. A fost ieri pe aici soră-sa, Persida, ca să vorbească cu tine. Zice c-ar da şi ea ceva. Nici că ţi-am mai spus. Ce să ne mai încurcăm noi cu oameni ca aceştia?

Bocioacă-şi cunoştea nevasta şi se aşteptase ca ea să-i vorbească astfel; deşi ţinea la Trică, nu putea să uite supărările ei cu muma şi cu sora lui.

— Ar fi păcat ca un băiat ca Trică să fie dus în cătănie. E bun băiat şi harnic, şi vrednic, grăi dînsul. Mă-sa trebuie să aibă bani, dar ea nu dă dacă nu e cineva care o face să înţeleagă că n-are încotro.

— N-o cunoşti — zise ea — aşa văd, nici acum; n-ai să scoţi nimic de la dînsa, ba, tresărită cum e, te miri ce gînduri îşi va fi făcînd dacă vede că umbli în treaba lui Trică parcă ţi-ar fi cine ştie ce. E băiat bun, păcat de el, noi însă n-avem să ne facem neplăceri pentru dînsul.

Bocioacă ar fi mai avut să zică ceva, dar nu voia să mai lungească vorba. Ţinea să-i arate, înainte de toate, nevestei sale că el poate să scoată bani de la Mara. Lăsînd deci supărările la o parte, mai cu voia nevestei sale, mai fără de voia ei, s-a dus la Mara după ce se întunecase, cînd ştia c-o găseşte acasă.

Marta avuse dreptate.

Îndată ce l-a văzut pe Bocioacă, Mara a şi dat cu socoteală că el vine pus la cale de nevasta lui şi s-a pus la pîndă, ca să vadă ce vrea şi cum are să-l apuce.

Se sperie cînd Bocioacă îi spuse că se apropie recrutarea, şi dac-ar fi luat-o acum de scurt, ea ar fi dat banii: mai era însă oarecare timp la mijloc, şi ea putea să se gîndească şi să-şi facă socotelile.

Cînd el îi spuse că Persida e gata şi ea să dea ceva, Mara îşi mai veni în fire. Tot fata ei, Persida!

— E rău, de tot rău, grăi dînsa întristată. Tocmai acum, aşa, pe neaşteptate!

Avîndu-şi gîndurile, nu-i dedea mîna să zică şi de astă dată, în faţa lui Bocioacă, că nu erau bani.

— Am — zise ea cam în laudă — nu mult, dar am atît şi chiar mai mult, dar eu nu ţin banii în ladă, ci îi bag în neguţătorie, şi tocmai acum nu-i am la mînă. Dacă ai putea să-mi spui pe cineva care se înlesneşte să mă împrumute, mare lucru ar fi.

Bocioacă rămase pus pe gînduri. Nu ştia pe nimeni.

Ea se uită lung şi scrutător în faţa lui.

— D-ta — urmă ea — care azi, mîine o să ai fată de măritat, trebuie să ai şi bani adunaţi pentru zestrea ei. N-ai acum trebuinţă de ei: ai putea să mi-i dai, şi ţi-i întorc cu camete cînd îţi măriţi fata.

Bocioacă era foarte strîmtorat. Nu-i trecuse prin minte asemenea gînd, dar avea un gînd pe care Mara-l simţise.

Era bun băiat Trică şi harnic şi vrednic de toată încrederea: nu o dată se ivise în mintea lui Bocioacă gîndul că dacă ar avea un asemenea ginere, n-ar mai fi nevoie să stea mereu la masă cu calfele. De aici însă

pînă la împrumutul pe care-l cerea Mara era foarte departe.

Fiindcă nu-i da nici lui mîna să zică că n-are bani adunaţi pentru zestrea fiicei sale, trebuia să-şi caute altă scăpare.

— Să vedem, înainte de toate, ce dă Persida — zise el — o să mai dăm şi noi ceva; iar pentru ceilalţi voi găsi pe cineva să te împrumute. Vorba e acum să vorbeşti cu Persida.

— Eu? răspunse Mara ca înţepată de vespi. Eu nu calc pragul ei cîtă vreme trăieşte cu nemernicul acela. Am fost o dată şi mi-a fost destul: ar trebui să o ştiu pe patul de moarte ca să mă duc. Mai fă-o tot d-ta şi asta: dacă te-ai apucat o dată, du-o pînă în capăt.

Bocioacă nu putea să zică ba. Simţea că, în cele din urmă, tot el o să dea banii şi era, aducîndu-şi aminte de vorba nevestei sale, ruşinat de treaba ce făcuse.

Şi încă mai ruşinat ar fi fost dacă ar fi ştiut cele ce se petrecuseră acasă la dînsul în timpul pe cînd el umblase pe la Mara.

Perzîndu-şi o dată stăpînirea de sine, Marta nu se mai gîndea decît la acel „altă dată, mai în tignă“. Ca poimîne, sîmbătă, era tîrg la Făget, şi Bocioacă trebuia să plece cu lăzile pline de cojoace. Trică, omul lui de credinţă, avea şi el să plece cu dînsul.

Ea îl luă deci, după ce Bocioacă se dusese la Mara, ca să-i dea ajutor tot în cămară.

— Tu nu pleci cu jupînul la Făget, îi zise apoi. Spune că vrei să te duci duminecă să vorbeşti cu mă-ta şi cu soru-ta. Aşa nu te mai ia.

Trică simţea de ce voieşte dînsa ca el să rămîie acasă şi rămase cam ruşinat în faţa ei. Peste puţin însă el nu se mai putu stăpîni şi o cuprinse iar cu braţul peste mijloc.

— Lasă — îi zise ea — că n-avem acum timp. Sîmbătă seara o să te furişezi la mine în casă şi atunci suntem în toată tigna.

— Vai de mine! răspunse el tremurînd. Ce ar zice jupînul dac-ar simţi ceva?! Mie parcă mi-e greu.

Ea se dete puţin la o parte.

— Nu ştiu ce-ţi închipuieşti, îi zise mîhnită. Avem să ne sărutăm, să ne jucăm, să ne răsfăţăm, Trică, fără păcat, ca copiii nevinovaţi. Te bate Dumnezeu dacă te gîndeşti la mai mult! Ori poate că ţi s-a şi urît?!

— O să vezi dacă mi s-a urît! răspunse el şi înţelegerea era luată.

— Ce e? întrebă Marta după ce Bocioacă se întoarse. Ai făcut vreo treabă?

— Am să vorbesc mai nainte cu Persida, ca să văd ce dă ea, răspunse el cam în silă. Dar o să ţi le spun altfel toate.

Marta era obicinuită ca soţul ei să vorbească cu ea seara, înainte de culcare, cînd puteau să stea în toată tigna. Nu era deci nerăbdătoare, deşi din faţa lui vedea că n-a făcut nici o treabă.

— Bine, zise ea. Mie însă nu-mi place că te amesteci aşa de tare în treburile lor. La Persida ar putea, mai bine, să meargă Trică el însuşi. I-am şi spus-o aceasta.

— Să meargă! grăi Bocioacă şi se duse să-l caute pe Trică.

Trică nu se putea uita în ochii stăpînului său. Nu era, ce-i drept, vorba decît de o jucărie copilărească, dar el ştia că jupînul s-ar supăra foc dac-ar sîmţi ceva şi îi era greu de dînsul.

— Trică — îi zise Bocioacă — am vorbit cu mă-ta şi treaba are să se facă. Vorba e acum să te duci să vorbeşti cu soră-ta.

— N-aş putea să mă duc decît duminecă — răspunse Trică — scoţînd vorbele în silă, căci mîne şi poimîne e multă lume în cîrciumă, iară duminecă o să fiu la tîrg.

— Ei! n-o să vii la tîrg, grăi Bocioacă. Şi, băiete — urmă el peste puţin cu bunăvoinţă — dă-ţi silinţa să te pui bine cu nevastă-mea. Umblă-n voile ei, căci fără de dînsa nu pot să-ţi fac nimic.

Lui Trică îi venea să intre-n pămînt: îl săgetase prin inimă şi era hotărît să nu meargă sîmbătă seară, cum rămăsese vorba cu Marta.

Nici că s-a dus; dar nu-l aştepta nici ea.

— Să vedem acum ce ai făcut, grăi dînsa după ce se văzu singură cu bărbatul ei. Dă ori nu dă?

— Dă dac-o strîngi.

— Ai strîns-o?

— Nu, zise el aşezat. Uite—urmă apoi peste puţin—aş voi să ne înţelegem asupra unui lucru, dacă pot să mă înţeleg cu tine.

— Să ne înţelegem, răspunse ea, aşezîndu-se liniştită în faţa lui.

Bocioacă-şi mai făcu de lucru, ca să mai aibă timp de a se gîndi, apoi se aşeză şi el.

— Tu ştii că mie-mi place Trică, zise el. E băiat voinic şi sănătos, maistor bun, om de inimă şi vrednic de încredere, n-are nici un păcat...

Marta se făcu albă ca varul. Ea înţelegea unde voieşte bărbatul ei s-ajungă, căci mai fusese şi alte dăţi vorba de aşa ceva şi atunci era şi dînsa de părerea lui; acum însă îi venea să leşine.

— Aş vrea şi eu să mai scap de zănat—urmă el—să mai odihnesc, şi aş putea să fiu tignit dac-aş avea un ginere ca dînsul.

— Adecă vrei să-l răscumperi tu?! strigă ea, plină de venin. Fă ce vrei! Dar fata mea n-o s-o dai după omul acela soios, plin de pistrui pe obraz şi bădăran; pe mine n-o să mă încurci cu femei ca Mara şi poama ei de fată.

Era peste putinţă! În mintea ei nu mai putea să intre asemenea gînd!

Şi totuşi ea sîmţea că în zadar se zbate.

În casa lui Bocioacă femeia era stăpînă, aşa se ştia, dar bărbatul făcea ce voia el. În lucrurile mărunte toate se făceau pe voia Martei; cînd însă vorba era de lucruri mari, trebuia să voiască şi dînsa ca dînsul, pentru ca voia amîndurora să se facă.

— O să se spele, o să-i treacă pistruile — grăi Bocioacă liniştit — iar Mara şi fata ei nu sunt, la urma urmelor, femei de care am avea să ne ruşinăm. Nu-i face nedreptate băiatului, că fata are să fie fericită cu el.

Marta dete din cap, dar nu mai zise, căci nu mai putea să zică nimic. Noaptea toată s-a zbătut în culcuşul ei frămîntată de gîndul ce-ar putea să facă pentru ca să-l abată pe soţul ei de la hotărîrea lui.

„Să-l las mai nainte să-l scape — grăi dînsa în cele din urmă — apoi voi vedea ce fac".

Ea însă nu s-a mai uitat în ochii lui Trică, iar sîmbătă seara a încuiat uşa mai nainte de a se culca.

Se zbuciuma şi nu se putea hotărî într-un fel.

Duminecă apoi Trică s-a dus, de voie, de nevoie, cu inima încleştată, la soră-sa.

A găsit-o plîngînd.

Se certase iar cu bărbatul ei.

— De cîtva timp — îi zise ea — a intrat în el nu ştiu ce: nu mai ştii cum să-l iei, cum să-i vorbeşti, cum să te porţi cu el. E mereu supărat şi iar a început să joace cărţi, ba se şi îmbată cîteodată, ceea ce mai înainte nu făcea.

Iar fără de dînsul ea nu voia să facă nimic: trebuia să se împace mai înainte şi să se înţeleagă.

Marta se bucură cînd le-a aflat aceste, dar bucuria îi era pripită, căci Bocioacă era, ce-i drept, supărat şi el, numai însă pentru că lucrurile se amînă, dar gîndul nu şi-l schimba, şi peste cîteva zile s-a dus el însuşi ca să împace pe Naţl cu Persida şi să se înţeleagă cu dînşii. Marta se zbătea mereu şi nu putea să facă nimic, fiindcă începuseră să scrie pe feciorii care veneau la recrutare în fevruarie, peste abia cinci săptămîni.

După sărbători Trică era răscumpărat: Persida dăduse cinci, iar Bocioacă, ca împrumut, şaptesprezece sute de florini.

Acum Marta răsufla mai uşor.

Se temuse pînă acum ca nu cumva bărbatul ei, simţind ceva, să-şi schimbe gîndul şi să n-o mai împrumute pe Mara; de aceea se ferea de Trică şi nu se supăra cînd îşi vedea fata făcîndu-şi de lucru cu dînsul, ba îi era cîteodată parcă s-ar împăca cu gîndul lui

Bocioacă: acum, după ce Trică era răscumpărat, singurul ei gînd era să-şi facă rost de întîlnire cu dînsul.

El, ginerele ei?! Era peste putinţă! După cele petrecute, ea nu se mai putea opri în loc, şi o cuprindeau ferbinţelile cînd se gîndea că el n-o mai fi voind, că are neapărat să vie un timp cînd nu va mai voi şi se va uita cu dispreţ la dînsa. Acum era acum; trebuia să grăbească, să-l prindă şi să-l ţie, ca să nu-l ia alta de la dînsa.

Tocmai însă cînd grăbeşte, omul, pripindu-se, mai mult strică decît drege.

Trică, avînd ceva pe sufletul lui, nu îndrăznea să dea ochi cu mumă-sa. S-a întîlnit, ce-i drept, în mai multe rînduri cu dînsa, atît acasă la ea, cît şi la Bocioacă, dar a potrivit lucrurile totdeauna aşa ca să nu fie singuri, pentru ca să nu-l poată lua de scurt.

Pe la Persida de asemenea nu se ducea. Ştiind că iar trăieşte rău cu Naţl, era supărat pe ea pentru că nu-l părăseşte pe ticălosul acela şi se temea ca nu cumva, ducîndu-se la dînşii, să se certe. Şi nu putea să ştie cum s-ar sfîrşi cearta.

El ştia dar că mumă-sa a dat şaptesprezece sute de florini — grozav de mulţi bani pentru dînsa, daţi degeaba, ca aruncaţi în foc. Îi venise de o sută de ori să se ducă la ea şi să-i spună să nu-i dea, căci vor fi buni, după ce s-ar întoarce peste vreun an, ca să-şi înceapă el meşteşugul. Vedea însă pe Bocioacă stăruind, vedea mai ales pe Marta mereu îngrijată, şi nu se putuse hotărî.

Mai mult încă-l supărau cele cinci sute date de Persida. Era hotărît să i le înapoieze şi era deznădăjduit cînd se gîndea cît va trebui să muncească pentru ca să poată agonisi atîta sumedenie de bani.

Cum ar fi putut el face ca mumă-sa să le mai dea şi pe acestea, ca să i le înapoieze încetul cu încetul ei?!

Cînd se frămînta aşa, stăpînul său şi stăpînă-sa îi păreau nişte oameni fără de suflet, care au pus pe mumă-sa şi pe soră-sa să-l răscumpere numai pentru ca ei să se poată folosi de dînsul. El trebuia cu toate aceste să se supună şi să umble în voile lor dacă era vorba să cîştige cele cinci sute de florini.

— Să mă aştepţi — îi şopti Marta — astă-seară, ca atunci, în cămară, căci am să vorbesc cu tine.

Trică începu să tremure. Ar fi voit, dar nu putea să zică ba!

— Dar dacă ne sîmte cineva? întîmpină el. Şi rîndul trecut calfele, văzînd că stau prea mult pe afară, căzuseră în bănuială că umblu după Simina.

Marta tresări. I se răcise tot sîngele în vine; erau, parcă, sfîrşite toate.

— Cine ştie?! grăi dînsa. Vor fi ştiind ei de ce te bănuiau.

— Vai de mine! zise el. Nu cumva ai fi şi d-ta în stare să crezi asemenea prostii?!

— De ce să fie prostii? răspunse ea. Simina e fată tînără şi curăţică, şi văd că de mine ai început să te fereşti. Aşa se vede că nu mai vrei.

Trică era foarte strîmtorat. Adevărul era că nu ar mai fi voit, dar sîmţea că asta nu putea să i-o spună.

— Ba vreau — zise el — dar mă tem ca nu cumva să ne zărească jupînul: şi-ar închipui cu totul altceva. Ar trebui să potrivim lucrurile altfel ca să fim mai tigniţi. În cămară e şi prea frig.

Marta stete cîtva timp pe gînduri. Vedea că el se codeşte, dar puţin îi păsa. „Să fim numai singuri — gîndea dînsa — şi apoi nu se mai dă îndărăt.“

— Doamne — îi zise apoi — cum să scap eu de jupînul! Mai bine ar fi în casă la mine cînd jupînul e dus, cum fusese vorba, dar acum în curînd nu e tîrg prin apropiere. Ai zice că te duci, seara, undeva şi te-ai furişa la mine.

Trică iar începu să tremure. Închipuindu-se furişat, peste noapte, în casă la dînsa, era oarecum ameţit şi sperios.

— Eu mă duc — zise el, luînd o hotărîre — astă-seară la mama; am putea potrivi lucrurile aşa ca înainte de plecare să ne întîlnim.

— Prea bine — răspunse Marta înveselită — o să-mi fac de lucru în bucătărie şi o să trimit pe Simina undeva. Vii apoi şi stai cu mine, ca să vorbim, să ne înţelegem.

Aşa s-a şi făcut.

Seara, Martei îi era grabă: trebuia neapărat să calce albiturile ce mai rămăseseră necălcate. Cînd apoi calfele se sculară de la lucru, Trică ceru voie de la stăpînu-său să se ducă pe la mumă-sa.

— Aş vrea să ştiu — şopti Marta apropiindu-se de soţul ei — dacă în adevăr la mă-sa se duce. Pare-mi-se că alte drumuri are el. O să trimit pe Simina la Radna, ca să vadă.

Bocioacă era supărat de bănuiala soţiei sale, dar o ştia femeie prepuielnică şi nu mai voia să lungească vorba.

— Trimite-o! răspunse dar, încredinţat că Trică acasă se duce.

A şi trimis-o, iar după plecarea Siminei, Trică s-a furişat în bucătărie, unde Marta călca albituri.

Acum erau bine, la adăpost şi la căldură, puteau să-şi petreacă în toată tigna, şi Marta, gîndindu-se la cele ce vin, era pe jumătate ameţită. Trică se sîmţea însă strîmtorat şi se sperie oarecum cînd ea încuie uşa.

— Dac-ar fi să se întoarcă Simina ori să vie altcineva, tu ieşi pe fereastra din dos, iară eu zic că-mi era urît să stau aşa singură cu uşa descuiată.

Ea voi apoi să stingă lumînarea.

— Nu stinge! strigă el. Ce ar zice cine ar veni dacă te-ar găsi pe întuneric?!

Ea se dete-napoi, stete puţin, apoi se duse să se încredinţeze dacă sunt ori nu bine lăsate perdelele la ferestre.

Nu putea nimeni să-i vadă. Una e însă să stai pe întuneric şi alta să te vezi. Îi era greu, ruşine îi era Martei să se drăgostească cu dînsul la lumină.

— Ce păcat a căzut pe capul meu! grăi dînsa, aşezîndu-se pe patul Siminei. Ce vei fi gîndind tu despre mine?!

— Ce să gîndesc?! răspunse el, aşezîndu-se lîngă dînsa şi cuprinzînd-o cu braţul. Mă tem numai că n-o să mă pot opri unde vreau.

Ea se dete puţin la o parte şi se uită scrutător în ochii lui.

— Mai bine să mă omori! şopti. Schimbînd apoi deodată vorba, ea întrebă: Ştii tu că cele şaptesprezece sute nu sunt de la mă-ta, ci date de noi?

El se uită mirat la ea.

— Da, da! grăi dînsa. Cele şaptesprezece sute le-a dat bărbatul meu.

— De ce?! întrebă Trică.

Drept răspuns, Marta îl cuprinse cu amîndouă braţele şi-şi ascunse capul pe umărul lui.

El se desfăcu însă din braţele ei şi se ridică.

— Ba nu! grăi apoi. Mama are bani şi trebuie să vă înapoieze cît mai curînd cele şaptesprezece sute.

— Eşti prost, Trică! îi zise ea supărată.

— Ba nu sunt deloc! răspunse el şi, cuprins de o pornire puternică, îşi înfundă căciula în cap, descuie uşa şi se depărtă, nu cum fusese vorba, pe fereastra din dos, ci peste curte, încît orişicine ar fi putut să-l vadă stăpînit numai de gîndul că mumă-sa trebuie neapărat să-i înapoieze lui Bocioacă cît mai curînd banii.

Simţea însă şi el că e foarte greu să scoată atîta bănet de la mumă-sa şi-i era parcă căzuse rob vîndut şi vorba era acum ca mumă-sa să-l răscumpere.

Sosit la Murăşul îngheţat, el nu trecu peste pod, ci o luă peste gheaţă. Nu era, ce-i drept, pîrtie, şi zăpada se îngroşase pe Murăş, dar noaptea era senină, luminată de lună şi de zăpezi şi el nu se temea că va da în vreun ochi. Tocmai jos, departe pe Murăş la vale, scîrţia o fîntînă cu cumpănă prin liniştea nopţii, şi el îşi îndrepta drumul după locul de unde se auzea scîrţiitura. Era însă greu drumul prin zăpadă, a trebuit să ocolească multe ochiuri şi se apropia miezul nopţii cînd a sosit la casa mumei sale, în dreptul căreia Simina stătuse zgriburind peste un ceas, ca să vadă cînd vine şi dacă vine.

Mara, culcată de mult, sări speriată din culcuş cînd el îi bătu la fereastră.

— Ce e? Ce s-a întîmplat? Ce vrei acum în cap de noapte? întrebă ea aprinzînd lumina.

— Te rog — răspunse el — să-i plăteşti lui Bocioacă cît mai curînd banii pe care i-a dat pentru mine! Nu vreau să fiu robul lor! Mai bucuros mă duc în cătănie.

Mara era femeie care nici deşteptată în miez de noapte din somn nu-şi perde rostul.

— Eşti prost — zise ea — nu înţelegi nimic. Bocioacă a dat bucuros banii: are fată, care în curînd o să fie mare, şi vrea să te ţie aici ca să-i fii ginere.

Trică rămase ca omul căzut din cer.

Asta nu-i trecuse niciodată şi nu putea nici acum să-i treacă prin minte. Era peste putinţă! Nu! pentru el fata lui Bocioacă nu era. Slugă să-i fie, da! Bărbat, însă, niciodată!

— Te-au prostit, mamă! grăi dînsul. Nu e fata lor pentru mine. Chiar dacă mi-ar da-o, nu-mi trebuie mie. Nu vreau eu s-o pat ca Bocioacă! Cuprins apoi de o pornire pătimaşă, el adăugă: Nu ştiu ce va fi gîndind Bocioacă, dar nevasta lui ştiu că nu pentru fata ei, ci pentru sine vrea să mă ţie.

Asta o ştia şi Mara, dar ea vedea altfel lucrurile.

— Pst! — zise ea — ţine-ţi gura! Eşti băiat tînăr şi nu trebuie să aduci ruşine asupra casei stăpînului tău. Nu este ea singura mumă care-şi mărită fata după băiatul ce-i place ei. Ţine-o cu vorba pînă ce nu-ţi dă fata, apoi scuipă-o în faţă şi-o să ai soacră care se teme de tine şi nu ţi se urcă-n cap. Fii, Trică, băiat cuminte: fata e bună, frumoasă şi cu avere, intri în casă bună, şi dacă eşti om tu, faci ce vrei din ea.

— Nu vreau nimic! răspunse el. Ţin numai să nu fiu robul lor şi te rog să mă scapi de dînşii.

— Prostii! grăi Mara. O să te mai gîndeşti şi tu şi-o să-ţi vie mintea. De aşa noroc n-o să fugi.

— Mamă! zise el. Nu mă împinge la păcat! Eu mă-ncurc rău cu stăpîna mea!

— Nu dau nici un ban! răspunse Mara îndărătnică. Dacă te vei încurca, atîta pagubă! Ce perzi?! Nu e ruşinea mea, nici a ta, ci a ei! Vorba e să nu-ţi umble gura!

Trică se simţea ca perdut.

Aceste nu erau însă decît începutul.

Marta, pe care o lăsase în cea mai urîtă stare sufletească, nu era dintre oamenii care stau, cînd îi arde ceva, cu mînile-n sîn.

Ştia că n-are Trică să scoată nici un ban de la mumă-sa şi puţin îi păsa, la urma urmelor, dacă va scoate ori nu. Se temea însă ca nu cumva, viind vorba despre gîndul lui Bocioacă în ceea ce priveşte fata, Trică să-i spună Marei ceva.

Se cutremura în tot trupul şi părul i se făcea măciucă de cîte ori se gîndea la aceasta.

Nu pentru că s-ar fi sîmţit, poate, vinovată. Nu! În gîndul ei ceea ce făcuse şi mai avea de gînd să facă nu era păcat. Mai făcuse ea aşa chiar şi ca fată mare şi nu-şi făcuse niciodată mustrări. De ce adecă să-şi facă? Dragostea, aşa ştia dînsa, e cu păcat şi fără păcat: iar aceasta era dragoste fără păcat, pentru care nu şi-ar fi făcut mustrări nici dacă Trică i-ar fi fost ginere. Îi era ruşine că şi-a dat, faţă cu un băiat tînăr ca Trică, slăbiciunea pe faţă şi nu se mai sîmţea atît de tare ca mai nainte. Aşa, din întîmplare, pe neaşteptate şi pe nevrute, căzuse oarecum orbiş în braţele lui, şi nu mai ştia unde are să se oprească.

Îi venea un fel de leşin cînd îşi dedea seamă că nu e în stare să zică nu cînd el zice da. Cum ar fi putut dînsa să trăiască sub acelaşi acoperemînt cu dînsul fără ca să meargă mai departe şi tot mai departe?

„Nu! îşi zise ea. Nu e cu putinţă să mi-l mai închipuiesc ginere.“

O durea inima de mumă, dar inima de femeie îi şoptea parcă: „Ea poate, iar eu nu mai pot găsi altul!“

După ce Simina se-ntoarse cu vorba c-a stat peste un ceas, dar pe Trică tot nu l-a văzut sosind la casa mumei sale, Marta se duse şi ea să se culce.

— Ei! — îi zise ea lui Bocioacă, pe care-l deşteptase cu hodorogelile ei din somn — cum rămîne cu Trică al tău?! N-am spus că nu acasă se duce? Simina s-a întors şi nici pîn-acum nu l-a văzut sosind.

Bocioacă era supărat. Nu-i venea să creadă, dar nici nu putea să se pună pentru dînsul în harţă cu nevastă-sa. De! la urma urmelor, băiat era şi el.

— Trică nu minte, grăi dînsul. La mă-sa e dus; se vede, însă, că s-a abătut din drum.

— Asta e ceea ce zic şi eu! întîmpină Marta. Să mă ferească Sfîntul de ginere care pleacă la mă-sa şi se abate noaptea din drum.

— Aş! parcă alţii sunt mai buni! grăi Bocioacă şi se-ntoarse cu faţa la perete.

Dimineaţa însă tot l-a oprit pe Trică într-un colţ, ca să-l întrebe unde a fost nainte de a se fi dus la mumă-sa.

Trică rămase ca trăsnit din senin; îi venea să fugă, să intre în pămînt.

Văzînd strîmtorarea lui, Bocioacă nu se mai îndoia că nevastă-sa are dreptate şi era năcăjit că l-a mai luat la întrebare.

— Dacă trebuie neapărat să umbli după prostii, fereşte-te, cel puţin, de jupîneasa, grăi el cam aspru şi se duse în treburile lui.

Trică se uită lung şi oarecum blegit după el.

„Fereşte-te, cel puţin, de jupîneasa!“

Cum să înţeleagă el vorbele aceste?! A sîmţit Bocioacă ceva? L-a văzut cineva ieşind din bucătărie şi i-a spus? Era peste putinţă ca lucrurile, dacă aşa era, să se sfîrşească cu atît.

Dar el n-avea timp să se dezmeticească.

— Ce te-a întrebat jupînul? îl întrebă Marta, care stătuse la pîndă.

— Ne-a sîmţit — răspunse el — ori i-a spus cineva ceva.

— Ei! şi?! grăi dînsa. Prea mult nu-i pasă şi lucru mare n-ar fi nici chiar dacă ne-ar vedea. Vorba e că bani n-ai luat de la mă-ta.

Trică rămase în faţa ei umilit ca robul în faţa stăpînului.

— Fii om cuminte, Trică — îi zise ea — căci noi ţinem la tine şi pe urma noastră nici un rău nu poate să te ajungă.

Nici că-i rămînea lui Trică decît să fie om cuminte şi să i se supună Martei, care ea singură le învîrtea toate.

Nu e însă nimeni stăpîn deplin pe firea sa.

Îi fusese lui Trică totdauna dragă Sultana fiindcă era fiica stăpînilor săi. N-ar fi fost însă în stare să dea răspuns desluşit, dacă l-ar fi întrebat cineva, cum sunt ochii ei şi cam ce fel îi este gura cînd rîde. Acum nu mai voia s-o vadă şi totuşi se uita mai cu dinadins la ea, ba tremura cînd ea se apropia de dînsul, şi glasul i se îneca dacă trebuia să vorbească cu dînsa. Se simţea vinovat şi era, parcă, păcat să se uite la ea şi să stea în apropierea ei.

Ar fi fost înpotriva firii femeieşti ca Sultana să n-o simtă aceasta. Ce ştia dînsa?! ce putea dînsa să înţeleagă?! Vedea însă copila că nimeni pîn-acum, nici chiar el, nu s-a uitat încă la dînsa cu ochii lui, că nimeni nu tremură ca dînsul, glasul nimănuia nu e înăbuşit ca al lui, şi căuta dinadins ca să fie cît mai des prin apropierea lui.

Asta-l ducea pe Trică la deznădăjduire, căci degeaba-şi punea de gînd să se ferească de dînsa.

Se începuse recrutarea, şi între calfele lui Bocioacă erau patru băieţi săraci cărora nu le rămînea decît să meargă în cătănie. De voie, de nevoie, ei se duceau veseli; inima îţi sîngera însă cînd vedeai plînsetele mumelor, ale surorilor şi ale rudelor de tot felul. Plîngea şi Mara cu ele, căci era femeie miloasă; dar cum plîngea acum şi cum ar fi plîns dacă feciorul ei ar fi stat şi el în rînd cu ceilalţi?! Abia acum simţea dînsa şi simţea şi Trică ce mare lucru e să ai pe cineva care ţine la tine, şi pe cînd Trică stetea muiat şi umilit, Mara umbla cu capul ridicat şi-şi purta uşurel trupul greoi.

Tot n-avea nimeni fecior ca dînsa.

Alerga Bocioacă, nu-i vorba, şi pentru ceilalţi mai pe la doctori, mai pe la ofiţeri, mai pe la diregătorii, dar pentru feciorul ei făcuse mai mult.

— Ce bine e pentru tine că n-ai să te mai temi! grăi Sultana.

— Da — răspunse Trică turburat — e bine!

— De! — adăugă Marta — n-are orişicine norocul lui Trică!

Şi mişel ori smintit ar fi trebuit să fie Trică pentru ca să nu se simtă norocos.

Deodată cu recrutarea începuse şi Verboncul.

Împărăţia n-adunase de la băieţii mai cu dare de mînă banii decît ca să-i împartă între alţii, oameni fără de căpătîi, care intrau de buna lor voie în oaste, mai ales cătane bătrîne, care-şi făcuseră rîndul şi intrau acum din nou în oaste, ca să se întoarcă, dac-ar avea parte să scape din război, cu bani strînşi acasă.

În vreme ce recrutarea se făcea cu uşile închise, Verboncul era în piaţă, de faţă cu lumea ce stătea de dimineaţa pînă seara îngrămădită, ca să vază cine şi cum intră.

La masa pe care se afla o lădiţă cu bani, condica, o sticlă cu vin, cîteva pahare şi o grămadă de şepci cătăneşti, şedea ofiţerul el singur, iar în dosul lui era stegarul cu steagul şi două cătane înarmate, paza steagului.

Înaintea mesei stăteau apoi doi căprari buni de gură şi vivandiera, o femeie ţanţoşă şi bine-npanglicată, care închina mereu paharele, lăuda viaţa ostăşească şi poftea mereu pe trecători să se apropie, să strîngă mîna întinsă de dînşii, să deşerteze un pahar, să primească şapca şi să ia banii.

Acela care prindea mîna ori primea şapca era prins, trebuia să deşerteze şi paharul şi, vrea, nu vrea, era trecut în condică şi i se număra şi o sută de florini drept bani de cheltuială.

Şi nu unul era căruia i se-nfunda şapca pe neaşteptate în cap, apoi nu mai avea cui să i se plîngă dacă păcatul l-a dus pe acolo: tobaşul bătea în tobă, trîmbiţaşul suna, steagul se desfăşura şi nu-i rămînea decît să jure.

De aceea lumea toată era cuprinsă de spaimă şi mumele-şi puneau sub lacăt feciorii, iar femeile îşi ţineau de pulpană bărbaţii cînd, aşa, mai după-amiazăzi, Verboncul pleca cu muzica şi cu steagul dezvălit de-a lungul uliţelor ca să îmbărbăteze şi pe cei ce nu se-ncumătaseră să meargă-n piaţă.

Era greu lucru să fii om tînăr, să-i vezi trecînd şi să nu te iei după dînşii.

În frunte, cu sticlele pline în mînă şi de gît cu vivandierele, mergeau chiuind voinicii intraţi peste zi, după dînşii urmau căprarii cei buni de gură, apoi stegarul şi muzica, iar după toţi, lumea adunată de pe la toate răspîntiile. Buştean ar fi trebuit să fii ca să nu alergi la portiţă ori la fereastră cînd ştii că aşa lucru numai rar se poate vedea.

Alergat-a şi Trică, dar nu la portiţă, căci acolo n-avea voie să se ducă, ci la fereastra din casa cea mare, unde nici Bocioacă nu intra decît în zile de sărbătoare.

Erau două ferestre, şi Sultana, văzînd pe Trică la cea de la dreapta, a alergat ca să vază mai bine, la cea de la stînga.

Unde mai rămînea loc pentru Marta?

S-a dus, ca să nu se-ndesuie cu fiica ei, la cea de la dreapta şi s-a lăsat pe umărul lui Trică.

Ce putea el să facă?! S-ar fi supărat foc dacă el s-ar fi dat la o parte, apoi vreun lucru mare nici nu era.

— Sunt grea? întrebă Marta încet.

— Nu — răspunse el — dar ne vede fata.

— Ce-nţelege ea?! grăi Marta şi se lăsă mai grea, scoţîndu-şi capul, ca să vază mai bine alaiul Verboncului.

— Nu-ţi vine şi ţie să mergi cu dînşii? întrebă peste cîtva timp.

— Să mă ferească Dumnezeu! răspunse el.

— Să nu uiţi că mîne seară jupînul nu-i acasă! grăi dînsa peste cîtva timp. Eu te aştept!

El nu-i răspunse nimic. Ce adecă ar fi putut să-i răspundă? Era peste putinţă să nu meargă!

Şi ce era, la urma urmelor?!

Omul, cînd nu mai ştie ce să facă, cu multe se împacă, cu multe se potriveşte, şi ziua următoare, deşi cuprins de neastîmpăr, Trică lucra liniştit la masă, alăturea cu celelalte calfe.

Bocioacă, avînd să meargă după-ameazăzi la tîrg, nu mai croia, ci alegea de pe prăjinile atîrnate în fund cojoacele, pe care unul dintre ucenici le lua să le ducă pentru ca să fie aşezate în lada din car.

Iară Marta şi fata ei lucrau, ca de obicei, la mescioara aşezată sub fereastra din fund.

Deodată uşa se deschise repede şi dată-n perete şi Persida intră în casa plină, înaltă şi frumoasă, cu părul încîlcit, cu hainele mototolite, pe ici, pe colo muiate şi stropite de sînge, cu faţa aprinsă şi cu ochii plini de văpaie sălbatică.

Privirile tuturora se îndreptară asupra ei, iar Trică se ridică în picioare şi făcu un pas spre dînsa. Îi venea s-o apuce şi s-o dea afară. Înţelegea el ce s-a întîmplat, dar de ce trebuia să-i facă ruşinea aceasta? Ce căuta ea aici? de ce nu îl lasă pe el în pace?

— Trică—zise ea fără ca să ţie seamă de ceilalţi— ori eşti om, ori nu eşti om, ori îmi eşti frate, ori nu-mi eşti: noi batjocura aceasta nu putem s-o suferim! Tu m-ai legat de el: trebuie să-i arăţi că n-ai uitat ce ţi-a zis atunci.

— Ba te-ai legat tu însaţi, răspunse el supărat.

— M-ai ajutat, Trică, m-ai ajutat, grăi dînsa.

Uitîndu-se apoi împregiur, îi era greu mai ales de Marta şi de Bocioacă. Trebuia să le dăsluşească toate, să le arăte cum s-au petrecut lucrurile, să-i încredinţeze că ea nu e vinovată de nimic.

— Ţi-am spus — începu ea liniştită — că iar i-a intrat diavolul pe sub piele: îl roade ceva, nu ştiu ce, dar îl roade, petrece nopţile în nedurmire, e mereu răstit, se îmbată adeseori şi joacă din nou cărţi. Le-am suferit toate fiindcă n-am ce să fac. Am însă şi eu suflet milos, am inimă de om şi nu pot să le înghit toate. Astă-noapte l-am lăsat jucînd cărţi cu Binder de la Steueramt, cu Franţ pînzarul şi cu Lugojanu jeleparul, care avea bani mulţi fiindcă era în drum spre Zam, unde plecase ca să cumpere boi. Astă-dimineaţa, cînd m-am sculat, i-am găsit tot la cărţi, tăcuţi, istoviţi, supţi la faţă şi galbeni ca ceara. Mai ales Franţ şi Lugojanu erau prăpădiţi fiindcă perduseră mult şi tot mai perdeau încă. Aşa e cartea: n-ai ce să-i faci cînd începe o dată să-ţi vie rău. Dar tocmai dînşii ţineau ca jocul să meargă înainte, ca doară să se întoarcă cartea. Eu ferbeam în mine, fiindcă îmi era milă de dînşii, vedeam că nu se întoarce şi ştiam că nici nu are să se întoarcă cartea. Şi e păcat greu să iei bani de la oameni aşa! Înţeleg să joci ca să-ţi treacă timpul; înţeleg să joci cînd nu ştii dacă o să cîştigi ori o să pierzi; e însă o mişelie să joci cînd ştii că numai cîştigul poate să-ţi vie. I-am făcut dar semn lui Naţl ca să-nceteze. S-a făcut că nu mă înţelege. Am mai tăcut, am mai răbdat, dar nu puteam să-i las cînd vedeam că nici unul dintre dînşii nu ştie ce face. „Naţl — îi zisei dar peste cîtva timp — n-ar fi oare bine să mai lăsaţi cărţile, să vă odihniţi puţin, să trageţi un pui de somn, şi apoi iar puteţi începe..." I-am vorbit cu blîndeţe, cu glas dulce, ca unui copil. El însă?! Nici n-auzea, nici nu vedea! Ei bine! — urmă ea înviorată şi aruncînd o căutătură împregiur — tu mă ştii cum sunt! Nu sunt pripită, nu mă iuţesc, dar nici nu mă dau îndărăt cînd ştiu că e bine să fac un lucru, ci merg orbiş înainte. Ce-mi mai rămînea de făcut? Un singur lucru: să pun mîna pe cărţi şi să le arunc în foc. Ştiind dar că mai sunt cîteva perechi în dulap, le-am luat pe nesimţite pe aceste şi le-am ascuns, apoi m-am apropiat de masă, am pus mîna pe cărţi şi am alergat cu ele la gura sobei. Îl ştii acum şi pe Naţl: el nu s-aprinde cînd se mînie, ci rîde. A rîs şi cînd a văzut c-arunc cărţile în foc, apoi s-a dus la dulap, ca să ia altele. Văzînd apoi că nu mai sunt cărţile la locul lor, a venit la mine şi mi-a zis încet: „Nu mă face de ruşine: oamenii au perdut şi vor zice că le fac acestea numai ca să nu-şi mai poată cîştiga banii înapoi". „Nu-mi pasă ce vor fi zicînd ei — îi răspunsei — cînd ştiu c-aşa e bine." „Dă-mi cărţi — grăi el — că dacă nu, sparg tot ceea ce vezi în casa aceasta. Eu sunt aici stăpîn!" „Pe toate, dacă vrei — îi răspunsei — nu însă şi pe mine, nici pe voinţa ta." Ei bine! — urmă ea după o mică răsuflare — numai văzînd cu ochii aţi putea să înţelegeţi că nu e chip să trăieşti cu asemenea îndrăcit. Înţeleg să rupi, să frîngi, să spargi, să omori chiar cînd te ia mînia oarbă, de nu mai ştii ce faci. Om însă în toată firea, potolit ca orişicare din noi acum, numai şi numai ca să mă sperie pe mine, el a dat rîzînd cu pumnul în geamurile dulapului, de s-au risipit sfărîmate prin casă. Mă cunoaşteţi, Trică — urmă ea mai iute — şi ştii că eu nu mă sperii. Cînd văzu că nu-i dau cărţile, se duse la oglinda cea mare şi o făcu şi pe aceea bucăţi-bucăţele. Ce să faci cu asemenea om? Îl ştii că e tare ca un bivol: degeaba m-aş fi opintit să-l opresc, iar ceilalţi se uitau la el rîzînd, parcă le plăcea să-l vadă ce face.

— Să-i fi dat afurisitele de cărţi — grăi Marta — şi să-l fi lăsat în ştirea Domnului.

— Ferit-a Dumnezeu! răspunse Persida. „Să nu mai spargi, Naţl, că femeie, cum sunt, te pălmuiesc în faţa acestor oameni şi nu-mi mai pasă ce va urma!"

— Rău ai făcut, zise Marta, care nu se mai putea stăpîni.

— N-aveam ce să fac, îi răspunse iar Persida. Tot era mai bine să dăm unul în altul decît să sfărîmăm toate lucrurile din casă. Auzind zgomotul, Bandi, băiatul, a alergat speriat în casă. Nu mai eram acum singură: băiatul ţine, ziceam, la mine şi o să-mi sară în ajutor, apoi, dac-ar fi rău de tot, n-ar mai sta nici ceilalţi cu gurile căscate. M-am repezit deci la el, ca să-l opresc. „Nu te apropia — îmi zise el tot rîzînd — că nu ştiu unde mă opresc dacă încep o dată. Mi-a fost destul, m-am săturat, sunt plin pînă în gît! Eşti urgia lui Dumnezeu, blestemată să strici viaţa celor ce se apropie de tine. Uite! — urmă arătînd spre Bandi — atît om ţi-a mai rămas şi ţie în lumea aceasta, corcitura asta, pripăşitul ăsta, despre care nici chiar tatăl său nu mai vrea să ştie; ceilalţi toţi, pînă chiar şi mumă-ta şi fratele tău, te-au părăsit. Ai dat bani pentru el, ca să-l răscumperi, şi tot nu mai dă pe la tine..."

Trică se cutremură şi mai făcu un pas înainte, gata de a pleca.

— Aşteaptă — îi zise ea — că nu le ştii încă toate. Auzind vorbele lui, Bandi, băiatul, n-a zis nimic, ci a sărit la el şi l-a muşcat de umăr. Am sărit şi eu şi nu ştiu ce-a urmat mai departe... Uite! urmă ea sumecîndu-se, ca să-şi arate vînătăile de pe braţe. Uite! — zise ea — ridicînd fără sfială cămaşa, ca să arate vînătăile de pe pulpi. Aşa mi-e tot trupul. Nu-mi pasă! Are să mă doară cîtva şi apoi trece. Carnea de om se drege ea de ea. N-am să mai trăiesc cu el, şi am scăpat de toate. Ruşinea însă, ruşinea pe care mi-a făcut-o trebuie s-o șterg! Trebuie să vază omul acela că tu și mama nu v-ați lepădat de mine, că nu pentru mine, ci pentru el n-ați mai venit să mă vedeți. A rămas acum singur acasă și sparge, frînge, taie înainte... E păcat, Trică, e pagubă, dar nu-mi pasă: rușinea însă trebuie s-o ștergem. Tu vii cu mine.

Marta îi făcu lui Trică semn să stea, și Trică rămase nemișcat în loc. Îi era greu și-ar fi dat tot ceea ce îi era mai scump ca Sultana, copila nevinovată, să nu fi fost și ea de față, dar el nu se putea mișca din loc.

— Dar rușinea pe care ni-ai făcut-o tu nouă? grăi el în cele din urmă. E adevărat, Persido, că tu ești o grea nenorocire pentru toți cei ce țin cu tine! Tu ți-ai făcut-o: tu s-o porți!

Persida stetea ca stean de peatră în mijlocul celor ce se uitau cu milă la dînsa cînd Mara se ivi în prag și se opri dînd din cap.

Aflase cele petrecute, alergase la cîrciumă și venise aici pe urma Persidei.

Persida se dezmorți. Mama ei tot mama ei, sărmana.

— Nu te-ai săturat nici acum de el?! întrebă Mara.

— Mi-a fost destul, îi răspunse Persida; și dac-aș fi omorît pe tata, mi-aș fi spășit păcatul.

— Lasă-l! grăi Mara. Mulțumește lui Dumnezeu c-ai scăpat de el. Iară tu, Trică, n-ai să te amesteci, urmă peste puțin. Mulțumește lui Dumnezeu că ți-ai găsit stăpîni oameni buni.

Era mîhnită Mara, de-ar fi fost în stare să sară cu ghearele la afurisitul de neamț, dar se simțea fericită cum nu s-a mai simțit în viața ei, căci își știa fata scăpată și feciorul pus pe cale bună.

Nu era însă fericită Persida, iară Trică se simțea foarte nenorocit.

Se adunaseră deodată toate, prea multe se îngrămădiseră pe capul lui: jupînul se pregătea de plecare, jupîneasa-l aștepta deseară, Persida plecase greu mîhnită, iară Sultana nu se mai uita la el ca mai nainte, ba scăpase chiar vorbele: „De ce nu te-ai dus cu sora ta?“ Se simțea ca legat cot la cot, dar el lucra cu celelalte calfe la masă și nu zicea nimic, căci n-avea cu cine să-și împărtășească gîndurile.

După-ameazăzi el începu să se neliniştească şi se făcu din ce în ce mai tăcut şi mai neastîmpărat. Cînd sunetele muzicei străbătură-n casă, calfele şi ucenicii se puseră-n mişcare, ca să se ducă să vadă Verboncul. Trică stetea ca bătut cu cuie pe scaun. Deodată însă, cînd muzica suna mai de aproape, el se ridică drept, îşi scutură o dată capul, apoi se repezi spre uşe.

Nu putea nimănuia să-i treacă prin gînd că el, care fusese răscumpărat cu bani atît de grei, s-a pornit atît de repede ca să alerge la Verbonc şi să-şi pună şapca-n cap. Bocioacă se uită deci mirat la el, iar Sultana începu să rîză. Marta sîmţise însă de mult că nu-i e lui Trică a bine şi, văzînd acum faţa lui înăsprită şi mişcările lui iuţi, înţelese numaidecît gîndul lui.

— Trică — strigă ea cuprinsă de spaimă — unde te duci?! Ce vrei să faci? Nu-l lăsaţi! urmă apoi peste puţin, alergînd după el. Nu-l lăsaţi, că se dă la Verbonc!

Bocioacă începu şi el să rîdă. Auzi nebunie! De ce adecă să se dea la Verbonc?

Trică se opri şi se-ntoarse pe jumătate napoi.

— Am — zise el — să mă răscumpăr eu, ca să nu-mi mai poată nimeni arunca vorba că m-a cumpărat cu bani!

Pornind apoi înainte, el se duse — nu în fugă, ci cu paşi mari şi greu călcaţi.

Bocioacă, înţelegînd acum şi el, porni după dînsul strigînd mereu:

— Nu-l lăsaţi! Puneţi mîna pe el!

Iară Sultana, care nu putea nici acum să-şi dea seamă despre cele ce se petrec, stătea uimită în pragul casei şi se uita cînd la muma ei, care se făcuse galbenă ca ceara, cînd la Trică cel nalt şi spătos, care trecea înainte aruncînd la dreapta şi la stînga pe calfele ce i se puneau în drum ori puneau mîna ca să-l oprească.

Ieşit apoi la uliţă, el o luă spre Verboncul care nu sosise încă la casa lui Bocioacă.

— Staţi! — strigă el ridicînd amîndouă mînile — că sunt şi eu aici şi merg cu voi dacă mă primiţi!

Lumea se opri, muzica încetă şi un fior rece trecu prin lumea adunată în alai. Era în acel „staţi!“ şi-n acele braţe ridicate în sus ceva ce te făcea să sîmţi că omul acesta nu aşa din senin, nici din uşurinţă intră în rîndul celor ce iau şapca în cap, şi într-o clipă lumea se-ngrămădi împregiurul lui Trică, pe care toţi îl ştiau şi mulţi îl iubeau.

„Ura! ura!“ strigară cîţiva cînd el luă şapca şi şi-o înfundă în cap. „Ura!“ — strigară apoi cu toţii cînd el se îmbrăţişă cu unul din căprarii buni de gură şi luă sticla de vin ca să închine — şi ca fulgerul trecu din gură în gură vestea că Trică, feciorul Marei, omul de credinţă al lui Bocioacă, starostele cojocarilor, deşi răscumpărat, a intrat la Verbonc. Mare lucru trebuia să fie la mijloc, şi lumea alerga din toate părţile, să vază.

Cînd alaiul se porni iar înainte, era prea strîmtă uliţa, şi Trică mergea prin faţa casei lui Bocioacă în frunte, cu şapca pe ureche, cu sticla de vin ţinută în sus şi chiuind ca la nuntă.

— Cu bine, după război! strigă el închinînd spre casa plină şi-şi urmă drumul înainte.

Nu mult trecu însă, şi alaiul iar se opri, ţinut în loc de Mara, care venise cu fiica ei ca să-şi ia feciorul.

Era, sărmana de femeie, ca una căzută din cer cînd vecinele alergară să-i spună că Trică s-a dat la Verbonc. Nu-nţelegea, nu credea că e cu putinţă una ca asta. Aşteptase atîta timp să-şi vază fata iar acasă, şi acum, cînd o vedea hotărîtă de a părăsi pentru totdeauna pe neamţul ei atît de urgisit şi îşi ştia şi feciorul scăpat şi bine aşezat în casa lui Bocioacă, îi era parcă nu mai are nimic de dorit şi căzuse oarecum obosită de mulţumire sufletească.

Cum ar fi putut ea să creadă că tocmai acum i se strică toate planurile?

A început să rîdă cu hohot cînd a văzut spaima Persidei, care înţelese numaidecît hotărîrea fratelui său.

Era o nebunie! Împărăţia, după ce a luat o dată banii, nu mai avea nici un drept asupra lui. Ea rîse din nou cînd Persida-i spuse că Trică are să capete banii înapoi. O treceau fiorii cînd se gîndea că feciorul ei o să primească deodată atîta sumă de bani; dar nu

credea că împărăţia o să fie atît de proastă ca să-i dea banii după ce-i are o dată.

Aşa, rîzînd mereu, a trecut Murăşul, şi mai vîrtos rîdea cînd l-a văzut, în sfîrşit, pe Trică cu şapca pe ureche. Ah! ce bine îi şedea! Ah! ce fecior! Nu era nici unul ca dînsul!

Trică se cutremură în tot trupul cînd le văzu. Apoi, cuprins de o pornire dureroasă, făcu cîţiva paşi spre mumă-sa, o îmbrăţişă lung şi o sărută de mai multe ori, în vreme ce Persida începu să plîngă, şi plîngeau toţi văzînd-o pe dînsa plîngînd.

Ca să scape, Trică se desfăcu, ridică iar sticla cu vin şi, cu lacrămile în ochi, începu să chiuiască din nou, încît răsuna tot oraşul.

— Muzica! să cînte muzica! — strigă Mara ca ieşită din fire — şi începu să bată din palme.

Tot n-avea nimeni fecior ca dînsa! Şi pornit alaiul înainte, ea mergea în frunte alăturea cu feciorul ei, sărind mereu ca în joc, chiuind din răsputeri şi bătînd mereu în palme, luată de vîrtejul din care nu putea să-şi scoată feciorul.

Iară Persida cea înaltă şi frumoasă, femeie asupra căreia se opreau toate privirile, mergea perdută şi plîngînd după dînşii.

Căprarul cel bun de gură a mers cît a mers sfiicios alăturea cu dînsa. Luat însă în cele din urmă şi el de vîrtej, o cuprinse cu braţul şi începu să joace cu ea.

— Ce păcat că nu pot să merg şi eu cu voi! grăi dînsa şi-l dete încet la o parte.

XX

NOROCUL CASEI

— Lasă, draga mamii, că toate au să iasă bine. Are fiecare norocul lui. Au păţit-o altele şi mai rău decît tine şi tot au ajuns femei cu casă bună. Eşti, la urma urmelor, ca şi cînd ai fi fost cununată cu el, şi toată lumea te ştie că i-ai fost soţie credincioasă şi harnică şi multe ai suferit de la dînsul. Femeie ca tine n-are decît să aleagă între cei mai buni ca să-şi găsească bărbat.

Aşa vorbea Mara ca să-şi mîngîie fata.

Trecuse miezul nopţii, şi ele, deşi obosite moarte, nu puteau să doarmă în culcuşurile lor.

— Nu-mi mai trebuie bărbat, răspunse Persida; eu nu mai pot să am bărbat.

Vorba asta Mara nu putea s-o înţeleagă, dar nu putea nici Persida să-i spună de ce adecă ea nu mai poate să aibă alt bărbat afară de Naţl. Prea ar fi fost grea lovitura dacă i-ar fi spus că e cununată cu dînsul.

— Prostii! grăi deci Mara, care înţelegea lucrurile cu totul altfel. Poate o femeie ca tine orişicînd...

Luată apoi pe dinainte de dorinţa de a o molcomi, ea nu se mai putea stăpîni.

— Banul, draga mamii — urmă ea — banul e mare putere, el deschide toate uşile şi strică toate legile, iar tu ai bani, destui bani, mulţi bani. Uite! — urmă ea — făcîndu-şi mustrări c-a scăpat vorba. Ţi-o spui fiindcă nu mai eşti copilă şi trebuie s-o ştii, ca să te sîmţi: eu am adunat pentru voi puţin cîte puţin şi din ce în ce mai mult. M-a ajutat Dumnezeu, şi puţine sunt pe aci prin apropiere fetele care au zestre ca tine.

Persida se ridică puţin în culcuşul ei. Ştiuse ea că are mama ei bani! acum însă ar fi voit să-i vadă faţa, căci din tonul cu care vorbea, banii păreau mulţi, şi parcă din faţa ei ar fi putut să-i numere. Era însă întunerec în casă.

— Cîteva mii să fie — grăi Persida — nu se sperie nimeni de ele.

— Nu vorbi, fata mea, de mii — îi zise Mara — ci numără cu zecile de mii. Nu degeaba am ostenit eu; nu degeaba mi-am tras de la gură. Ce-i al tău e al tău; ce-i a lui Trică e a lui Trică; ce-o să mai rămînă veţi împărţi între voi. Asta s-o ştii, ca s-o ştii, dar să n-o spui nimănui. Nu eşti tu orişicine!

Persida tăcu.

În zadar! puterea banului e mare, şi ea se sîmţea cu totul altfel acum, cînd ştia din gura mumei sale că are zeci de mii puse la o parte şi bine păstrate, cum numai Mara ştia să le păstreze.

Doamne! Naţl s-ar mira şi el dac-ar şti-o aceasta şi şi-ar da silinţele să intre în voile bătrînei, s-o îndulcească, s-o momească. Hubăr, bătrînul, ar vorbi şi el cu totul altfel dac-ar şti că feciorul lui ia zestre mare.

De ce adecă Naţl era mereu posomorît şi răstit? de ce era nerăbdător? de ce bea? de ce juca cărţi? de ce era nemulţumit cu soarta lui? Pentru că era deprins să trăiască bogat şi trăia acum sărac, scos de dînsa din averea lui.

Îi venea să se ridice din culcuşul ei şi să alerge la el, ca să-i spună şi să-l roage, să-i moaie, să-i îndulcească firea. În zadar, afară de dînsul nu era pentru dînsa bărbat pe lume, fără de căsnicie nu e viaţă şi numai cu dînsul putea dînsa să-şi închipuiască căsnicia.

Asta trebuia s-o înţeleagă şi mama ei, şi o înţelegea dacă-i spunea că sunt cununaţi.

Acum, în clipa aceasta, putea să i-o spună, era chiar datoare, pentru ca ea să ştie cum stau lucrurile şi să nu-şi mai facă gînduri deşerte.

— Mamă! şopti ea.

Mara adormise.

— Mamă! grăi mai tare.

Mara dormea pierdută în somnul greu al omului obosit.

Persida se ridică speriată din culcuşul ei.

Iar se sîmţea singură, părăsită, nepăzită de nimeni şi, cu o putere neîmblînzită, o cuprinse pornirea de a se duce la el. Nu putea dînsa să doarmă în altă casă cînd avea casa ei. Ce făcea el singur? Cum putea dînsa să-l lase singur?!

Ca apucată de nebunie, ea se dete jos din pat, se îmbrăcă în pripă şi ieşi tiptil din casă, apoi o luă ca o stafie prin noaptea geroasă drept spre Sărărie, ţiind drumul peste Murăşul îngheţat după zarea luminii de la cîrciumă.

Naţl era dus, nu ştia nimeni unde, şi cîrciuma rămăsese în paza lui Bandi, cînele credincios, care sări speriat în picioare cînd o văzu pe Persida în prag.

Iară Persida nici că-l băgă în seamă, îi era parcă a căzut din cer de la mari înălţimi în prăpastie adîncă şi se afla tot în cădere.

Aşa a găsit-o Naţl cînd s-a întors cam ameţit de vin acasă.

— Aha! grăi dînsul. Tot s-a-ntors doamna! Ştiam eu că nu poţi tu să trăieşti fără de mine: e scris în steaua sub care ne-am născut c-avem să trăim împreună pînă ce nu ne vom fi mîncat de vii unul pe altul.

Persida se uită la el cuprinsă de înduioşare, cum muma se uită la copilul pornit în căi rele.

Ce putea dînsa să vorbească cu omul acesta?!

— Dar bine c-ai venit — urmă tolănindu-se pe pat — căci tot n-avea cine să-mi tragă cizmele... Trage! adăugă apoi şi-şi întinse piciorul.

Era obicinuită Persida să-i tragă cizmele şi să i le cureţe de noroi. Ea-l învăţase aşa. Niciodată însă pîn-acum el nu i-o ceruse aceasta, şi ea se ruşină de starea în care ajunsese faţă de el.

Dar ce putea să facă?! Cu de-a sila, dar le trase, apoi rămase uitîndu-se mîhnită la el.

— Bine — zise ea — nu ţi-e ţie ruşine de ceea ce ai făcut?

— Nu — răspunse el — nu mi-e deloc ruşine. De ce să-mi fie ruşine? Dac-aş fi orb, nu mi-ar fi ruşine; dac-aş fi surd, nu mi-ar fi ruşine; sunt cum m-a lăsat Dumnezeu, aş zice, şi tot aşa zic şi acum. Nu vezi tu că mie-mi lipseşte ceva? Nu sunt om în toată firea. E o nenorocire, dar n-am ce face!

Ce mai putea să-i zică?!

— Cum ai putut tu să laşi casa aşa singură? grăi dînsa peste cîtva timp.

El se ridică şi se uită la dînsa frămîntat în luptă cu sine.

— N-am lăsat-o singură, îi răspunse apoi rîzînd cu amărăciune. A rămas aici fratele meu Bandi. Da! — urmă el — să ştii că mi-e frate, frate adevărat, feciorul tatei, întocmai ca mine! Uite-te bine la el şi-o să vezi şi tu că aşa este. Mi-e frate! Asta-i izvorul tuturor nenorocirilor!

Persida nu se putea dezmeteci.

— Vorbeşti într-aiurea?! grăi dînsa.

— Nu! răspunse el. Sunt cam ameţit şi nici nu ţi-aş fi spus-o dacă n-aş fi, dar ştiu foarte bine ce spun: Bandi, băiatul Reghinei, e fratele meu. Îl văd, îl sîmt că mi-e frate şi-mi aduc aminte de Reghina... M-ai înţeles? Tata e om bun, dar s-a înrăit, fiindcă nu poate să uite şi să ne ierte pe mine şi pe mama. Tu eşti suflet bun, Persido, inimă de diamant: ce ai avut să iei asupra ta blestemul căzut pe capul nostru?!

Persida-şi dete seamă de marea asemănare ce era între Bandi şi Hubăr şi nu se mai îndoia că Naţl are dreptate.

— Sărman de tine şi de mine, sărmani de noi toţi! strigă ea cuprinzîndu-l cu braţele. Să n-o simtă cumva Bandi aceasta, că mult ţine la răposata lui mumă şi urît lucru se-ntîmplă!

— Să n-o simtă, zic şi eu — grăi Naţl — dar tata trebuie să facă ceva, m-ai înţeles? Trebuie să facă ceva!

— Da! grăi Persida, şi ei începură să stea de sfat, parcă nu s-ar fi certat niciodată-n viaţa lor.

Iară Mara...

Visase noaptea toată pe feciorul ei, şi dimineaţa tot cu gîndul la el s-a deşteptat din somn. Nu se putea dezmetici cum au venit lucrurile şi ce a făcut el ca s-o ia pe dinainte şi s-o ducă cu dînsul. Îşi aducea numai aminte că s-a uitat o dată la el, a văzut că nu e chip să-l abată de la hotărîrea lui şi a început să bată în palme. Cu totul altfel s-ar fi petrecut însă lucrurile dacă dînsa nu s-ar fi putut mîngîia cu gîndul că are iar pe fata ei la sine. Ea sări deci speriată din pat cînd se încredinţă că culcuşul Persidei e deşert şi nici hainele ei nu mai sunt aci.

Le înţelese toate într-o singură clipă.

„Neam îndrăcit! strigă dînsa. Dacă şi-au pus o dată ceva în gînd, nu e chip să-i mai scoţi din ale lor.“

Ea se aşeză îndărătnică pe scaun, nu supărată, nu îndurerată, ci tare hotărîtă de a nu se mişca, de a nu face nimic, de a arăta că nici pe dînsa nu poate nimeni s-o scoată din ale ei.

Ca totdeauna cînd nu mai ştia ce să facă, şi acum sîmţămîntul ei covîrşitor era că toate au să iasă în cele din urmă după gîndul ei şi că copiii ei pot să dea în gropi, pot să sufăre, dar nu pot să piară şi tot la ea au în cele din urmă să se întoarcă.

De aceea a rîs cu un fel de mulţumire răutăcioasă cînd a aflat, peste cîteva zile, că Naţl iar a bătut pe Persida.

Ar fi voit să-i scoată omului aceluia ochii cu ghearele, dar îi părea bine.

„Aşa-i trebuie! zicea. Să-şi vie în fire!"

Săptămînile şi lunile treceau. Persida trăia din ce în ce mai rău cu soţul ei, dară Mara nu-şi schimba gîndul: putea Persida să rabde, că-i făcea bine răbdarea.

Tot astfel, cînd a venit ştirea că războiul s-a pornit cu italienii, Mara se ruga mereu lui Dumnezeu să aibă în paza lui pe feciorul ei, dar se bucura oarecum cînd se gîndea la suferinţele prin care el trebuie să treacă.

Sunt însă în lumea aceasta cu putinţă şi lucruri care o moaie chiar şi pe Mara.

Mai pe toamnă Mara află că Persida iar e în stare binecuvîntată.

Nu-i venea să creadă şi nu putea să-şi dea seamă dacă e bucurie ori întristare sîmţămîntul viu care o cuprinde cînd se gîndeşte că tot ar fi cu putinţă.

„Grozavă nenorocire!" zicea dînsa, şi totuşi îi venea să se ducă şi să-şi ia fata cu puterea de cîte ori afla că şi acum tot o mai bate Naţl. I se răscolea toată firea cînd se gîndea că iară s-ar putea întîmpla ca în rîndul trecut.

Iar dacă nu, dacă Dumnezeu se îndură, Persida era legată, nedespărţită pe toată viaţa de dînsul, şi Marei îi venea să se ducă la dînsul să-i spună că-l iartă, că vrea să se împace cu dînsul şi-i dă fata cu zestre, numai să se cunune... Parcă însă tot mai era timp, trebuia să aştepte.

Aşa s-a frămîntat Mara luni de zile de-a rîndul şi nu s-a mişcat decît pe la Sf. Nicolae, cînd iar a trimis moaşa după dînsa.

— Zice—grăi Talia—să nu te nelinişteşti, că toate sunt bine!

Mara era, cu toate aceste, ba tocmai de aceea, foarte neliniştită. Îi venea să-şi smulgă părul din cap, să-şi muşte carnea de pe trup, şi mergînd cu paşi iuţi şi mărunţi, iar nu rar călcaţi ca altădată, spre cîrciuma de la Sărărie, ea îşi zicea mereu: „Nemernico! Ticăloaso!" De mult ar fi trebuit să vină şi nu se putea ierta că n-a venit.

„O, Doamne! — grăi în cele din urmă, ca să se mai molcomească ea însăşi pe sine — dar tot om dat de la Dumnezeu e, şi botezul o să-l sfinţească şi pe el."

Da! botezul sfinţeşte chiar şi pe copiii adunaţi din margine de drum.

Ea, cu toate aceste, se opri, ajunsă la intrare, ca în faţa unei primejdii.

— E aci neamţul? o întrebă pe Talia.

— Nu e — răspunse aceasta — a plecat pe-nserate şi nu-i e obiceiul de a se întoarce înainte de cîntatul cocoşilor.

Şi nu s-a abătut Naţl nici astă dată de la obiceiul lui. Plecase supărat, muncit de gînduri grele, încît nu mai ştia nici el ce are să facă şi-şi petrecuse timpul cuprins de viu neastîmpăr.

Tîrziu după miezul nopţii, cînd s-a întors istovit şi cam ameţit acasă, toate erau trecute şi în iatacul luminat de o candelă se făcuse linişte adîncă.

Persida dormea cuprinsă de somn întăritor, încît abia i se mai sîmţea răsuflarea, iară Mara se aşezase pe patul lui şi fusese şi ea biruită de somn.

Văzînd pe Mara, el se opri şi stete o clipă, apoi voi să iasă, să plece, să se ducă, să fugă: îi era ruşine, îl cuprinsese un fel de spaimă, parcă o grea pedeapsă îl aştepta.

El însă nu putea să plece: se sîmţea ca înfipt în pămînt.

Prin liniştea nopţii se auzea un fel de morfoleală gingaşă: copilul, îmbăiat, înfăşat şi aşezat, după obicei, lîngă muma lui, nu dormea, ci îşi dusese mînile la gură şi îşi sugea pumnii.

Inima lui Naţl se strînse şi mintea lui se lumină deodată, parcă toată noaptea ar fi dormit şi n-ar fi văzut băutura cu ochii lui.

Era un copil acolo, chiar copilul lui.

Ah! de ce i l-a dat Dumnezeu?! Că să-l certe cu toată asprimea.

Nu! Copilul acesta nu poate să trăiască! S-a născut numai ca să moară. Chinuită în toată clipa şi mereu bătută, Persida n-a putut să dea viaţă decît unei stîrpituri; îl vedea, parcă, stîlcit, cu oasele strîmbe, cu faţa pocită, o adevărată spaimă, şi, cuprins de fiori, el începu să tremure aducîndu-şi aminte de Reghina şi de copilul ei.

Şi dacă i-ar fi dat, cu toate aceste, să trăiască?

Grozavă nenorocire!

Şi totuşi...

„Doamne! — zise el cu ochii plini de lacrămi — ceartă-mă pe mine, ceartă-mă cu toată asprimea, dar lasă-l pe el, păzeşte-l, ţine-l, orb să fie, surd să fie, slut să fie, schilod să fie, numai a om să semene, căci tot al tău este, tot ţie are să ţi-l păstreze sărmana aceasta de femeie."

Tiptil apoi, pas cu pas, călcînd pe vîrful degetelor, cu inima încleştată şi tremurînd în tot trupul, el se apropie de pat, ca să-şi vadă copilul.

Ce putea să vadă?

Un copil abia născut nu e, la urma urmelor, decît o bucăţică de carne fără ochi, care se mişcă în toate amănuntele ei. El însă nu mai văzuse în viaţa lui ceva atît de frumos ca copilul lui, cu faţa ceea rotundă, plină şi viu mişcată şi cu degetele cele lungi şi subţiri la mînuşiţele de om.

Ah! cum ar fi vrut să-l desfăşure, ca să-l vadă întreg, să-l pipăie cu mîna, să se încredinţeze că e întreg, că setea de viaţă, care-l face să-şi sugă cu atîta neastîmpăr pumnii, îi străbătea întreaga fiinţă.

„De ce, Doamne, atîta bunătate? Căci eu nu sunt vrednic de ea", zise el adînc înduioşat şi nu-şi mai putu stăpîni plînsul.

Persida-şi deschise ochii şi-i deschise mari şi-i îndreptă oarecum dormind, mirată şi nedezmeticită spre el.

— Ah! Doamne! zise el în româneşte. Iartă-mă, Persido, că te-am deşteptat, dar nu mai pot! Nu mai pot! zise el iar şi izbucni în plîns înăbuşit.

Persida-i întinse mîna şi-l apucă de braţ, ca şi cînd s-ar fi temut că se duce şi-ar fi voit să-l oprească, să-l ţie, să nu-l lase.

— Plîngi, că-ţi face bine, zise apoi peste cîtva timp. E băiat, urmă iar. O să-l vezi tu ce băiat! Lasă, c-o să vezi cum toate au de aici înainte să fie altfel.

— Cum altfel?! grăi dînsul deznădăjduit. Eu tot eu rămîn; de cîte ori mi-am făcut cele mai amarnice mustrări? de cîte ori mi-am pus tare-n gînd să mă-ndreptez?! Tot nemernic am rămas, şi nemernic am să fiu toată viaţa mea!

Persida se uită zîmbind senin la el.

Ce-i pasă ei acum dacă el se va îndrepta ori nu?!

Da, mai înainte, cînd toată gîndirea, toată simţirea, toată purtarea ei de grije asupra lui şi numai asupra lui se îndrepta, ea ar fi voit să nu mai fie om ca dînsul şi-l scotea din răbdare, îl îndîrjea prin neîncetatele ei silinţe. Acum însă nu mai vedea păcatele lui şi-i era, aşa cum îl ştia, destul de bun.

Mara se deşteptă şi ea din somn, dar, văzîndu-l la patul fiicei sale, nu-i mai venea să fugă, ca mai nainte, cînd se gîndise c-ar putea să dea ochi cu el. Văzîndu-l plîngînd, ea se înduioşă.

— Ei, lasă-le acum, zise ea; ce a fost a trecut. Mi-a spus Persida, mi le-a spus toate; toate le ştiu; să-i mulţumim lui Dumnezeu că ni l-a dat şi-a rînduit să nu fie copil adunat de pe uliţi.

El rămase umilit în faţa ei. Ar fi voit să-i răspundă ceva, să meargă şi acum la ea şi să-i sărute mîna, dar nu putea: erau parcă toate de prisos, şi cînd îşi ridică ochii, el se uită la ea ca şi cînd nu ar fi fost niciodată şi c-ar mai putea să fie supărare între dînşii.

— Sărmana mea mamă! grăi el în cele din urmă, suspinînd.

— Are să vină şi ea! zise Mara. Trebuie să vină! Am să mă duc chiar eu să-i spun, s-o chem, s-o aduc: îi este nepot şi ei tot atît de bine ca mie; are şi ea să se bucure.

— Dar nu cumva să-i spui, mamă, şi ei că suntem cununaţi, grăi Persida îngrijată.

— Nu! ferit-a Dumnezeu! adause Naţl. N-ar putea să nu-i spună tatii, şi-l ştiţi cum e!

Ei începură apoi să se sfătuiască ce fel ar trebui s-o pornească pentru ca să-l moaie şi pe bătrînul Hubăr, ca la botezul copilului să fie adunaţi cu toţii în dragoste familială.

— Avem — grăi Naţl — să-l botezăm în legea ta şi să rugăm pe părintele Codreanu să vie, ca tot el să-l boteze!

— Da! — zise Mara încîntată — tot el! Altfel nu se poate!

Persida dete din cap şi ochii i se umplură de lacrămi.

— Nu — grăi dînsa — avem să-l botezăm în legea bătrînului Hubăr şi-o să rog — urmă plîngînd — pe maica Aegidia să-i fie ea naşă. De mult încă mi-am pus-o aceasta în gînd, adăugă ea şi plînse înainte.

Mara şi Naţl nu mai îndrăzniră să zică nimic. Aşa era! Tot dînsa era cea mai înţeleaptă. O durea pe Mara că nepotul ei n-o să fie creştin adevărat, dar recunoştea şi ea că numai aşa se poate îmblînzi Hubăr cel îndîrjit.

Aşa, stînd de vorbă şi sfătuindu-se între dînşii, în fericită unire familială, i-au prins zorile de zi şi i-a apucat şi lumina zilei, pe care Hubăroaie o aşteptase cu neastîmpăr.

Nu mai putea, sărmana de femeie!

Singură dînsa ştia cît a răbdat şi cîte lacrămi a vărsat în tăcere după rarele ei întîlniri cu Naţl. Ţinea să nu treacă peste voinţa soţului său; au însă toate un hotar: din clipa în care aflase că se apropie ceasul, ea nu mai aştepta decît să plece soţul ei la măcelărie pentru ca să plece şi ea.

Persida şi Naţl şi Mara tresăriră într-un fel de uimire cînd ea se ivi în prag.

Era lucru firesc ca ea să vie şi nu se îndoiau că va şi veni: uimiţi erau dar numai pentru că dînsa venise tocmai acum, cînd vorbeau despre dînsa.

Mara, cea dintîi, se ridică şi se duse la dînsa. Neştiind ce să-şi zică, ele se îmbrăţişară în tăcere, se sărutară şi iar se ţinură îmbrăţişate, în vreme ce copiii lor se uitau la ele oprindu-şi răsuflarea.

Desfăcîndu-se din braţele Marei, Hubăroaie trecu apoi pe lîngă fiul ei şi se duse la Persida, ca să o sărute de mai multe ori tot în tăcere, cu dragoste şi cu sfială.

Abia dup-aceea ochii ei se opriră asupra copilului şi de la el trecură la Naţl.

— Mult eşti nenorocit — grăi dînsa cu ochii plini de lacrămi — şi mare noroc ai avut! Le ştiu toate, urmă apoi întorcîndu-se spre Persida. Ştiu cît ai suferit, fata mea. Dumnezeu are să ţi le ţie toate în seamă şi să ţi le răsplătească!

— Lasă-le aceste, întîmpină Mara. Să nu mai vorbim despre cele trecute, ci să vedem de cele viitoare.

Hubăroaie se uită lung la ea.

— Ţi-e uşor ţie — grăi dînsa amărîtă — căci stai singură, poţi să faci cum te trage inima şi n-ai să te temi de nimeni: mie mi-e groază cînd mă gîndesc la cele viitoare.

Persida se cutremură.

— Să nu fie în ceas rău vorba pe care ai grăit-o fără ca să-ţi dai seamă! suspină Mara. Nu e în lumea aceasta nimic mai trist decît viaţa văduvei, care poartă ea singură greul vieţii şi tot ea singură plînge cînd are vreo bucurie. Ce-mi este mie că ne vedem adunaţi cu toţii aici, cînd răposatul, sărmanul, nu poate să fie şi el cu noi! urmă dînsa plîngînd. Nu, din inimă nu puteau să-ţi iasă vorbele. Bărbatul tău e om şi el, e creştin, e părinte şi are să se moaie în cele din urmă.

Nici că-i veniseră din inimă acele vorbe, dar fuseseră grăite, şi ca un fel de săgetare trecuse prin inimile lor simţimîntul că nu e unirea fericită cu putinţă cîtă vreme trăieşte el.

O clipă însă numai, apoi începură a se sfătui cum au să pornească lucrurile ca să-l aducă şi pe el în mijlocul lor.

Hubăroaia nu îndrăznea să-i vorbească.

— Ce ar fi dacă m-aş duce eu şi i-aş cere iertare? grăi Naţl.

— Ferit-a Dumnezeu! răspunse muma lui. Ar fi destul să te vadă pentru ca să nu-şi mai poată stăpîni mînia. Nu ştiu ce are, dar de la un timp încoace e din ce în ce mai îndîrjit.

— Am să le sufăr toate — întîmpină Naţl — şi mi-e destul să-i spun o vorbă pentru ca să-l potolesc.

Persida, dînd cu socoteală care e vorba aceea, clătină din cap.

— Nu! zise ea. Ai face foarte rău. Te rog, mamă — urmă apoi întorcîndu-se spre Hubăroaie — să te duci la maica Aegidia şi să-i spui c-o rog de iertare şi doresc a vorbi cu dînsa. Are să vie, ştiu că are să vie, iar celelalte le lăsaţi pe mine.

Aşa s-a şi făcut.

De la cîrciumă Hubăroaie s-a dus drep la mănăstire, şi pe la ameazăzi maica Aegidia cea măruntică şi cu faţa aspră a cerut binecuvîntarea stariţei ca să poată merge la fata ei.

Trecuse atîta timp de cînd nu se mai văzuseră şi atît de multe s-au petrecut în timpul acesta. Era însă la mijloc un suflet nevinovat, şi maica Aegidia intră în cîrciuma de la Sărărie ca-ntr-o biserică, sfiicioasă şi cu pas uşor.

Tot aşa a şi ieşit peste vreun ceas, ca să meargă la părintele pleban, care s-a dus apoi fără de întîrziere la Hubăr, căci vorba era să scape trei suflete rătăcite.

— Ştiu de ce ai venit şi ce vrei, îi zise Hubăr. Nu mi-a spus nimeni, dar mi-e destul să te văd ca să ştiu. Uite, i le iert toate, toate le trec cu vederea, toate le uit ca şi cînd n-ar fi fost niciodată: nu-l pot însă ierta că nepotul meu e copil nelegiuit.

— Tocmai de aceasta e vorba, grăi plebanul aşezat. E o nenorocire că aşa au venit lucrurile, dar trebuie să ne ferim de alta mai mare: să-i cununăm cît mai curînd, pentru ca copilul să fie botezat ca

născut din părinţi care trăiesc în căsnicie binecuvîntată de sfînta biserică.

— Minciuni! strigă Hubăr. Pata tot rămîne. Grozav am fost pedepsit eu pentru cîteva clipe de uşurinţă! Nu mi-e destul că trebuie să-mi ştiu copilul de pripas, dar am ajuns să mai am şi un nepot nelegiuit.

— Despre aceasta să nu vorbim, grăi plebanul cu oarecare asprime. Ţi-ai făcut datoria şi trebuie să ţi-o faci pînă la sfîrşit. Copilul născut din adulter nu găseşte milă nici la oameni, nici la Dumnezeu: el n-are loc în rîndul creştinilor şi e suferit numai în tinda bisericii. Născut din greu păcat, viaţa lui nu poate să fie decît o grea osîndă. N-ai să-l ştii, n-ai să-l vezi!

— Dar îmi iese mereu în cale! strigă Hubăr deznădăjduit.

— E în adevăr de necrezut cum a ajuns el la casa lui Naţl, grăi plebanul. N-ai însă să ţii seamă de el şi n-ai mai ales să pui alăturea cu dînsul pe nepotul tău, care nu din adulter, ci numai din căsnicie lipsită de binecuvîntare e născut.

— Dar ce este vinovat el?!

Preotul clătină zîmbind din cap.

— Fără de voinţa lui Dumnezeu — zise el — nici un fir de păr nu se clatină: cum s-ar putea oare ca om să se nască fără de a lui voinţă?! Era de mai nainte vinovat şi pentru vina lui osîndit să se nască din păcat, pentru ca să treacă despreţuit de semenii săi prin lume. Şi osîndit, pentru vina ta, erai şi tu să-l zămisleşti, pentru ca să nu mai poţi trăi liniştit. Poartă-ţi osînda cu umilinţă şi cu răbdare îndelungă, pentru ca să ţi se ierte vina. Toate ai să le treci cu vederea şi să te gîndeşti numai la împlinirea datoriei tale, pentru ca copilul să fie botezat în legea ta şi primit în sînul singurei biserici în adevăr mîntuitoare. Dacă ei nu sunt cununaţi, botezul are să se facă în legea mamei şi copilul e perdut pentru biserică.

Acesta era un lucru peste care Hubăr nu putea să treacă.

Nu mai era vorbă dacă vrea ori nu vrea, poate ori nu poate; trebuia să voiască şi să poată, să să siluiască însuşi pe sine, ca să fie ocrotit ca fiu supus de sfînta biserică şi să afle iertare înaintea lui Dumnezeu.

A rămas dar vorba că plebanul să-l aducă pe Naţl, pentru ca să ceară iertare şi părintească binecuvîntare.

Era hotărît Hubăr să le facă toate după cum le rînduise preotul, dar prea suferise multe, tot nu se împăcase cu gîndul că nepotul său e copil nelegiuit şi, cînd se văzu faţă-n faţă cu fiul său, sîngele îi năvăli spre cap şi ochii i se împăingeniră.

— Nemernicule! Cum ai putut tu să-mi faci şi ruşinea aceasta?! strigă el ca ieşit din fire şi-i trase fiului său două palme.

Plebanul ridică mîna.

— Rabdă, fiule — zise el — că ţi se cuvine şi ţi-e părinte.

Naţl îşi plecă capul, apoi făcu un pas înainte, apucă mîna care-l lovise şi o sărută.

Uitîndu-se în ochii tatălui său, el fu cuprins de simţămîntul că în zadar sunt toate, căci trai liniştit cu acest om nu se poate.

— Loveşte-mă, alungă-mă — grăi — ceartă-mă cu cea mai mare asprime, dar să aibi inimă de părinte pentru copilul meu, care nu e născut, precum văd că crezi, din căsnicie nelegiuită.

— Cum nu e?! întrebară plebanul şi Hubăr deodată.

— Persida — răspunse Naţl ridicîndu-şi capul — nu e femeie care poate să trăiască în căsnicie nelegiuită. A venit cu mine fiindcă în starea deznădăjduită în care mă aflam se temea să mă lase singur. Ar fi murit însă mai bucuros, dară nu ar fi venit dacă nu s-ar fi găsit un preot care era gata să ne cunune. Suntem cununaţi!

— Cum? În taină? Fără de învoirea părinţilor? întrebă preotul.

— Cu învoirea mumei, răspunse Naţl cam în silă; învoirea tatii nu o puteam cere fiindcă eram în duşmănie.

— Dacă aşa este — grăi preotul întorcîndu-se spre Hubăr — atunci căsătoria e neatinsă şi copilul e legiuit. Dar tot trebuie să fie binecuvîntată căsnicia de amîndouă bisericile.

Hubăr nu se putea dezmetici. Se simţea uşurat, dar tot nu putea să-l ierte pe Naţl că s-a căsătorit fără de învoirea lui.

— Să fie — zise el — să fie binecuvîntată de amîndouă, dar copilul e al nostru, numai al nostru.

— Da, tată—răspunse Naţl—şi ei rămaseră cîtva timp într-un fel de încordare.

Părintele pleban ar fi aşteptat ca ei să-şi dea mîna, să se îmbrăţişeze, să se sărute, să arăte că s-au împăcat. Naţl nu îndrăznea însă să se apropie de tatăl său, iar Hubăr nu putea să se uite în ochii fiului său.

— Te rog, tată — grăi în cele din urmă Naţl — dacă se poate, să vii să vezi copilul.

Hubăr îşi ridică ochii. Nu putea să zică ba şi îi era foarte greu să se ducă.

— Am să viu — zise el — da! am să mă duc. Să ştii însă că nu la tine mă duc, ci la femeia aceea, care e prea bună pentru un nemernic ca tine.

Naţl îşi plecă iar capul. Era şi el de părerea tatălui său şi nu se-ndoia că Persida va îndulci firea bătrînului.

— Am să viu mîne dimineaţă, zise iar Hubăr întorcîndu-se spre părintele pleban. Azi e prea tîrziu şi trebuie să mă mai gîndesc şi eu.

Seara apoi Hubăr a vorbit cu nevastă-sa, care era foarte fericită văzîndu-l din ce în ce mai muiat şi mai fericită încă se simţea cînd el îi spuse că dînşii sunt cununaţi.

— E femeie foarte înţeleaptă şi foarte cumsecade, grăi dînsa.

— Nu e nici Naţl băiat rău, întîmpină el înduioşat. Au venit însă lucrurile aşa că nu mai ştia băiatul ce să facă. Vinovat sunt numai eu.

Hubăroaie se uita lung şi cu ochii plini de lacrămi la soţul ei. N-ar fi crezut niciodată că el poate să facă asemenea mărturisire, şi acum ar fi voit să cadă în genunchi la picioarele lui şi să-i sărute mîna.

— Sărmana femeie! urmă el. Cît a suferit şi cît a ştiut să rabde! Mi-e parcă nu-mi vine să cred că poate o femeie să fie cununată şi să trăiască ani de zile de-a rîndul fără ca s-o spună aceasta. Mîne — adăugă el — mergem amîndoi, în ziua mare, ca să ne vadă toată lumea, şi toată lumea trebuie să afle adevărul.

Aşa au şi făcut.

N-avuse Hubăr în viaţa lui zi mai mare decît aceasta. Se pregătise parcă s-ar duce să se cuminece şi parcă tot nu era gata.

Un dar pentru noul-născut. Un semn de iubire pentru nora lui.

El se duse la dulap şi luă din lădiţa de fer zece, apoi douăzeci şi cinci şi în cele din urmă toţi galbenii pe care-i strînsese, peste trei sute, apoi scoase şi cutia cu argintărie.

— Să li-o dăm lor, că noi tot degeaba o ţinem.

— Să li-o dăm! răspunse Hubăroaie rîzînd cu mulţumire.

Şi tot astfel, ca de zi mare, aşteptau şi Naţl cu Persida.

Se vede însă că zi cu desăvîrşire senină nu e în lumea aceasta cu putinţă.

Mara era şi ea mulţumită, dar nu se bucura cu toată inima; prea îi era drag copilul acela pentru ca să se poată împăca cu gîndul că el are să fie păpistaş. Îi era parcă mai bucuros l-ar şti aşa nebotezat, şi singura ei vorbă era: „Voi faceţi cum ştiţi; al vostru e copilul!“

Apoi mai era la mijloc şi Bandi, care se uita la copilul Persidei ca la un nou soare răsărit pe cer. În mintea lui nu putea să intre gîndul că Hubăr va atinge copilul acesta. Nu era în lumea aceasta, pentru dînsul, om mai urgisit decît acel Hubăr, de care răposata lui mumă fugea înspăimîntată, care-şi alungase feciorul şi-i făcuse Persidei atît de multe zile amare. Îi venea deci să fugă cînd a aflat că vine Hubăr. Nu! niciodată n-ar fi crezut că poate Persida să fie atît de nemernică ca să stea de vorbă cu un om ca Hubăr, şi acum, cînd ştia că dînsa-l aşteaptă, îi era parcă n-a mai rămas pentru el nimica în lumea aceasta. Şi totuşi ar fi voit să se ducă în lume şi nu

putea; şedea posomorît într-un colţ şi nu era în stare să se mişte.

Hubăr şi Hubăroaie au trecut pe lîngă el fără ca să-l bage în seamă.

Era şi frumoasă şi grea clipa în care ei au intrat la Persida. Păcat numai că Mara nu era şi ea de faţă.

Naţl stătea umilit la căpătîiul patului şi se dete puţin la o parte cînd părinţii lui intrară, iar Persida îi aştepta cu faţa rîzătoare.

Hubăr, deşi cam strîmtorat, era om trăit în lume şi ştia ce voieşte.

El se duse la Persida şi o sărută pe frunte.

— Iartă, fata noastră, toate supărările pe care ţi le-am făcut şi fii încredinţată despre iubirea noastră părintească, grăi apoi uitîndu-se în ochii ei.

— Nu suntem vrednici noi — răspunse ea sărutîndu-i mîna — dar copilul acesta?!

Hubăr desfăcu punga şi vărsă galbeni peste copil.

— Belşug să se reverse şi binecuvîntare asupra ta! grăi el şi se plecă să sărute copilul.

Apoi Hubăroaie îi dete Persidei cutia cu argintării. Hubăr îşi îmbrăţişă şi feciorul, şi ei petrecură mai departe ca oameni care se iubesc şi de mult nu s-au văzut. Atît era Hubăr de încîntat de nora sa, încît luă hotărîrea de a merge chiar acum la Mara, ca s-o roage să vie deseară şi ea şi să petreacă cu toţii împreună; atît era de încîntat, încît chiar acum hotărî ca de la Sf. Gheorghe înainte Naţl să părăsească birtul şi să vie acasă.

Pe cînd însă ei petreceau în casă, Bandi se plimba neastîmpărat prin cîrciumă. Îi era parcă s-a sfîrşit viaţa lui şi-i venea să sară, să-l apuce de gît, să-l omoare pe Hubăr, care s-a pus între el şi singurii oameni pe care-i avea în lumea aceasta.

Cînd Hubăr ieşea, Bandi stătea în calea lui şi se uita la el drept în faţă, îndrăzneţ, fără ca să-şi ascundă mînia, gata de a-l înhăţa, mai mult smintit decît om în toată firea.

Hubăr se cutremură şi se opri cuprins de groază în loc, încît nevastă-sa trecu înainte pe lîngă băietanul care din calea ei se dete la o parte şi-l lăsă apoi şi pe Hubăr să treacă.

„Doamne! ce am eu să fac?!“ grăi el după ce se văzu trecut.

— Du-te tu singură la Mara, urmă apoi peste puţin, întorcîndu-se spre nevastă-sa. Spune-i c-o rog şi eu, c-o rugăm amîndoi. Eu trebuie să mă duc la părintele pleban. Trebuie, acum, neîntîrziat.

XXI

PACE ŞI LINIŞTE

„Ah, Doamne! — grăi Persida pierdută în gînduri — e atîta timp de cînd n-am fost la biserică.“

Îi adunase noul-născut pe cei de atîta timp risipiţi şi-i ţinea la un loc, dar ea se uita în ochii fiecăruia din ei şi vedea că pacea n-a intrat încă în suflete, simţea că tot mai are să treacă prin zile grele.

De ea se apropiau toţi cu dragoste şi cu sfială; pe ea o socotea fiecare mai presus de sine; de dînsa ascultau cu toţii; ea putea să-i povăţuiască pe toţi după buna ei chibzuinţă; ei însă, între dînşii, tot învrăjbiţi erau, şi ea în toată clipa se temea ca nu cumva învrăjbirea să se dea pe faţă.

Singură maica Aegidia era cu desăvîrşire mulţumită. Îşi crezuse atîta timp fata pierdută, şi acum, după ce o vedea chiar mai aşezată de cum fusese, era mîndră în sufletul ei şi venea în toate zilele să o vadă, să stea cu dînsa, să-i fie de ajutor.

Avea însă pînă chiar şi maica Aegidia o mîhnire în sufletul ei, şi îndată ce venea Mara să-şi vadă fata şi nepotul, călugăriţa măruntică nu mai rămînea. Lasă că prea îi plăcea Marei să arate că a ei e fata, dar mai era la mijloc şi botezul.

Hubăr stăruia ca copilul să fie botezat cît mai curînd, în casa părinţilor lui; Persida ţinea însă ca copilul să fie botezat mai tîrziu, cînd va putea să meargă şi ea la biserică. Iar Mara stăruia alăturea cu fiica ei şi nu se sfia a-şi da pe faţă dorinţa ca tot popa care a făcut cununia să facă şi botezul. De cîte ori vorba venea la aceasta, maica Aegidia începea să tremure, se uita cuprinsă de viuă îngrijire în ochii Persidei şi nu mai putea să stea.

Tot cam ca maica Aegidia era şi Hubăroaie. Ar fi fost, sărmana femeie, gata să se învoiască cu toate şi să dea şi sîngele din inima ei numai ca lucrurile să meargă bine şi Persida să nu fie supărată. Niciodată însă soţul ei nu fusese atît de neliniştit ca acum, şi văzîndu-l neliniştit pe el, nu mai avea nici ea odihnă.

Cum oare ar fi putut Naţl să fie fericit?!

Ţinea la copilul lui ca la lumina ochilor săi; adeseori îl cuprindea însă simţămîntul că prea e grea sarcina pe care trebuie s-o poarte.

Era trecută viaţa fără de griji. El stătea ziua toată în picioare, alerga de ici pînă colo, se bălăbănea cu slugile, cu oamenii din cîrciumă şi cu cei din birt şi abia acum îşi dedea seamă ce fel îşi petrecea Persida viaţa în vreme ce el stătea de vorbă cu prietenii, se plimba ori îşi omora timpul jucînd cărţi. Şi totuşi el era mereu la dînsa, ca să vadă dacă nu-i lipseşte ceva, dacă poate să-i dea vreun mic ajutor, să-i facă o mică plăcere.

Îi era adeseori parc-o pierde, parcă a perdut-o, parcă nu mai e nevasta lui, ci numai muma copilului său. Nu-l mai vedea pe el, nu-l mai băga în seamă de cînd avea copil, şi pe nesimţite se schimbaseră lucrurile, încît ea, care-i fusese mai înainte ca o slugă, şi-l făcuse slugă pe el. Era destul un semn făcut de dînsa, pentru ca el să dea pe toţi la o parte şi să alerge, căci nu ştia nimeni s-o mulţumească atît de bine ca dînsul.

Dar aceste au venit încetul cu încetul şi se petreceau ca lucruri de sine înţelese. Se deprinsese Naţl cu grijile şi cu osteneala zilei atît de bine, încît nu s-ar mai fi putut simţi bine dacă nu le-ar fi avut. Ceea ce-l ţinea în neîncetată turburare şi-l făcea nefericit era încordarea dintre tatăl său şi soacră-sa şi mai ales frămîntarea sufletească ce străbătea din ochii mereu neastîmpăraţi ai tatălui său. Îi era parcă o grea nenorocire are să cadă pe capul lor.

Pe Bandi, în sfîrşit, nu-l mai băga nimeni în seamă.

Trecuseră timpurile frumoase, cînd Persida ziua întreagă îi zicea mereu: „Bandi, vino!“ „Bandi, du-te!“ „Bandi, aleargă!“ „Bandi, fă!“

Nu mai avea nici o treabă, nici un rost în lumea aceasta: putea să facă ce-i place. De cînd se născuse copilul acela şi de cînd venise Hubăr la casă, el era de prisos, uitat de toţi, dat ca o fiinţă netrebnică la o parte, rămas singur-singurel în lume.

Aşa stăteau lucrurile cînd a sosit, în sfîrşit, ziua botezului, după cum o hotărîse Persida.

Era lucru nemaipomenit ca o călugăriţă să fie naşă, dar maica Aegidia îşi pusese toată stăruinţa să i se dea binecuvîntarea, şi biserica era plină de lume adunată ca să vadă botezul neobicinuit şi pe Persida, care intrase deodată în inimile tuturora.

Gătită în haină de caşmir negru, pe care i-o dăruise socrul său, înaltă cum era, cu obrajii tot plini, dar mai albi decît de obicei, păşind încet şi apropiindu-se cu umilinţă de altar, ea părea mai mult o vedenie decît fiinţă din carne şi oase, şi mulţi îngenuncheară cînd ea îşi plecă genunchele ca să-i mulţumească lui Dumnezeu că i-a dat tăria de a trece prin grele încercări.

De-a pururea nestrăbătute sunt căile sorţii.

Stînd îngenuncheată şi cu capul plecat, ea se vedea în gîndul ei însaşi pe sine, copilă răsfăţată, stînd în fereastra cu geamul spart de o întîmplătoare suflare de vînt, se vedea deschizînd în neastîmpărul ei copilăresc cealaltă fereastră, se vedea trecînd prin faţa măcelăriei... una cîte una întîmplările care hotărîseră viaţa ei se reamintiră în sufletul ei parcă le visa şi le visase numai după un plan de mai înainte croit. Cuprinsă apoi de simţămîntul că nu e sfîrşit încă şirul grelelor încercări, ea îşi plecă mai tare capul.

„Orişice ni s-ar mai fi întîmplînd, Doamne — grăi dînsa — dreptate ni se face, dar pe el să-l aibi sub ocrotirea ta, căci tu l-ai voit, al tău este, ţie ţi-l voi păstra!“

Nu ştia nimeni ce simte şi gîndeşte dînsa în clipa aceasta, dar, văzînd-o, toţi erau cuprinşi de acelaşi simţămînt, toţi afară de Mara, muma ei, care, gătită ca nealte dăţi, stătea îndărătnică la intrarea bisericii.

Se supusese Mara, dar nu se împăcase şi îi venea din cînd în cînd să se repeadă, să ia copilul şi să fugă cu el din biserică. Îi era parcă i-l iau, i-l răpesc, i-l aruncă în prăpastie adîncă, în foc mistuitor, şi atît nepot avea şi dînsa.

Cînd părintele pleban se ivi îmbrăcat în odăjdii, ca să înceapă botezarea atît de neobicinuită, Mara făcu un pas înainte şi apoi, pas cu pas, stînd mereu şi făcînd iar un pas înainte, tot mai potolită, tot mai muiată ea se apropie.

Cînd preotul vărsă apa sfîntului botez în capul copilului, ea tresări străbătută de fiori şi ochii se umplură de lacrămi.

Acum era păpistaş, nepotul ei, cel mai iubit dintre toţi oamenii era păpistaş.

— E frumos! grăi dînsa întorcîndu-se spre Persida. E frumos şi la dînşii botezul! Oameni suntem cu toţii, tot creştini, creştini adevăraţi, tot un Dumnezeu avem.

— Draga mea mamă! grăi Persida şi o îmbrăţişă. Dac-ar fi toţi ca tine, n-ar fi în lumea aceasta decît fericire.

Atît era de fericită Mara, încît îmbrăţişă pe maica Aegidia, pe Naţl, pe Hubăroaie, pînă chiar şi pe Hubăr, care nu rîdea nici acum, ar fi fost în stare să îmbrăţişeze pe toţi cei adunaţi în biserică.

— Voi mergeţi acum acasă — grăi apoi grăbită — căci vin şi eu, dar trebuie să trec mai înainte pe undeva.

Trebuia, neapărat trebuia!

Cum adică?! Hubăr îi făcuse copilului un dar de un pumn de galbeni; Hubăroaie îl înzestrase cu cinci mii de florini; nu putea să rămîie nici Mara mai prejos. Avea şi dînsa: trebuia să arate că are, că nu e nici dînsa cea din urmă, că ţine şi dînsa la el.

Alergînd spre casă, ea era tare hotărîtă să-i dea Persidei zestrea. Acum era cel mai potrivit timp ca s-o facă, pentru ca să vadă Hubăr că nu e nici Persida orişicine şi să ştie lumea că nu e feciorul lui Hubăr mai presus de fata ei! Da! a Persidei era zestrea; pentru dînsa o adunase: acum era timpul să i-o dea.

Pare însă că erau prea mulţi bani, aşa, deodată.

Se adunaseră la pod, cu pădurea şi din camete, din puţin cîte puţin mai mult şi tot mai mult, peste treizeci de mii de florini.

Era destul să-i dea treizeci, douăzeci şi cinci ori douăzeci de mii. Ceilalţi tot ai ei rămîn, dar sunt mai bine păstraţi.

Ea luă în cele din urmă zece mii. Tot era mai mult decît ceea ce dăduse Hubăroaie, poate chiar prea mult... şi îi venea Marei să se întoarcă din drum.

Era hotărîtă să dea banii în faţa tuturora, cum lucrul acesta de obşte se face. Hubăr ţinuse însă ca de ziua aceasta să vie noră-sa la casa lui şi masa de cumetrie era un fel de nuntă, la care Hubăr îşi adunase, în cinstea nurorii, pe toţi prietenii şi cunoscuţii, tot oameni de frunte, de care se sfia Mara. Văzînd atîta lume şi aşa oameni, îi părea rău că n-a luat mai mult.

Ea-l chemă deci pe Naţl la o parte.

— Uite! — îi zise — am ţinut şi eu să fac un dar pentru copil. Nu e mult, o parte din zestrea Persidei: opt mii de florini! Am să vi-i dau — adăugă întinzîndu-i banii — şi pe ceilalţi. Aceştia acum, de botez.

Naţl ştia că Persida are zestre. I-o spusese Persida ea însăşi aceasta. Ştia şi că zestrea e mare. Acum însă, cînd vedea banii în mîna tremurătoare, el, cu toate aceste, se sperie oarecum, căci mulţi trebuiau să fie banii pentru ca dînsa să poată rumpe atîta din ei.

— Nu — zise el dîndu-se puţin înapoi — te rog să nu ni-i dai, căci trebuinţă nu avem de dînşii şi la d-ta sunt mai bine păstraţi decît la noi. Ni-e destul să ştim că-i avem. Dacă îl ţine Dumnezeu pe tata cum e acum, avem destul, iar dacă nu — adăugă el sărutîndu-i mîna — n-o să mai fim cu d-ta ca mai înainte.

— Da, da! răspunse Mara. Mai bine decît la mine unde ar putea să stea? Să ştiţi că-i aveţi... pe toţi, nu numai pe aceştia.

Atît voia Mara, ca lumea să ştie, şi de aceea nu se mai putea stăpîni, trebuia neapărat să le spună tuturora, fiecăruia în taină, că n-are nimeni ginere ca al ei, care n-a voit să primească opt mii de florini, o parte din zestrea soţiei sale.

Nici că se uitau însă oamenii ca mai nainte la dînsa. Las' că banul te ridică şi în sufletul tău, şi în gîndul altora, dar banul agonisit e dovadă de vrednicie, şi mesenii toţi înţelegeau de ce Mara şade în scaun ca pusă într-un jeţ şi vorbeşte rar şi apăsat. Pînă chiar şi Hubăr, care adunase şi el destul, se uita cu un fel de mirare la dînsa, căci era femeie neajutorată.

Iar Persida se uita mereu şi iar se uita la dînsa, o înţelegea deplin şi ar fi voit să fie singură, ca să poată plînge. Prea veniseră lucrurile frumos şi peste toate aşteptările ei bine; era peste putinţă ca ele să rămîie mult timp aşa, şi ochii ei necredincioşi umblau scrutători de la unul la altul, ca să afle de unde are să înceapă cea mai apropiată mîhnire.

Naţl, ei atît de drag acum, nu era în voia lui cea bună, cum îl ştia de odinioară. Şi, cine ştie?! Poate că nici n-avea să mai fie vreodată în viaţa lui. Vin anii, vin grijile, vine greul vieţii şi trece veselia inimii.

El era strîmtorat, dus cu gîndul, parcă nu credea că sunt toate cum le vede şi nu cuteza să se bucure.

Hubăroaie era perdută în purtarea de grijă pentru lumea adunată la casa ei, avea supărări peste supărări cu cei de afară. Tot se vedea însă că ochii ei se opresc, de cîte ori intră în casă, cu un fel de temere asupra soţului ei. Nimeni mai bine decît dînsa nu-l cunoştea, şi dînsa-l vedea că tot nu s-a împăcat cu lucrurile.

Mulţumită, voioasă, omeneşte fericită nu era decît Mara, care le uitase toate şi se perduse cu desăvîrşire în clipa de acum. Şi, totuşi, tocmai de la dînsa a pornit întristarea inimilor.

Era peste putinţă ca ea să nu-şi aducă în cele din urmă aminte şi de cei ce nu se bucurau împreună cu dînsa, iar aceasta o-nduioşa pe dînsa şi o mîhnea pe Hubăroaie, care-şi reamintea amărăciunea de care fusese cuprinsă cînd a grăit vorbele pentru care Mara îi făcuse mustrări. E grozav lucru să doreşti moartea cuiva, şi-i era bietei de femei parcă toţi ştiu acele vorbe şi toţi o mustră pentru ele.

Apoi nu putea nici Trică să se bucure cu Mara, şi Persida se roşi ca bujorul cînd muma ei îşi aduse aminte de el. Despre Trică nu era bine să se vorbească tocmai acum, cînd mintea fiecăruia era stăpînită de gîndul că are Mara bani mulţi. Îi era lui Hubăr ruşine că noru-sa are frate pe acel om soios şi nepieptănat, care seamănă mai mult a slugă proastă şi intrase alăturea cu toţi oamenii fără de căpătîi la Verbonc. Cum se potrivea? Mamă ca Mara, fată ca Persida şi fecior ca Trică! Acum, în clipa aceasta, îi era şi Marei greu, şi ea-şi făcea mustrări.

Frumoasă a fost ziua, dar ea nu s-a sfîrşit în voie bună, şi la despărţire inimile erau mai mult încleştate decît deschise.

Nici că se mai puteau deschide în curînd.

Peste cîteva zile Mara a primit veste de la Trică al ei. Fusese lovit în şold de o ţandără de bombă şi zăcea acum într-un spital din Verona.

— Simţeam eu! grăi Mara. Dar eu singură sunt vinovată.

Şi umbla Mara plîngîndu-se mereu de la Radna la Lipova şi de la Lipova la Radna. De cînd îşi ştia fata bine aşezată, se gîndea numai la feciorul ei şi nu băga de seamă că mai mari decît ale ei sunt supărările din casa Persidei.

Avea Hubăr cuvintele lui de a nu fi mulţumit, dar nu putea să le spună nimănui, ci trebuia să-şi caute prilegiu spre a-şi da pe faţă supărarea.

Tot vechea nenţelegere.

Îi intrase în cap gîndul că are de Sfîntul Gheorghe să-i treacă măcelăria lui Naţl şi apoi să se ducă acasă, la Viena.

— Trăiţi voi — îi zise el nevestei sale — mai bine fără de mine decît cu mine.

Hubăroaie rămase ca lovită de un junghi drept în inimă. Ce ar fi putut însă ea să-i zică ori să-i facă spre a-l încredinţa că ţin cu toţii la dînsul?!

Lucru lămurit era numai că Naţl nu putea să ia măcelăria fiindcă nu era măiestru. Degeaba alerga Oancea, căci Bocioacă, supărat rău pe Trică, de la care primise cele şaptesprezece sute, şi zgîndărit mereu de soţia sa, ţinea una şi nestrămutat la hotărîrea lui de a nu primi în breaslă pe un om care nu şi-a făcut tăietura de măiestru la timpul hotărît şi-a umblat ani de zile de-a rîndul fără de rost.

Astfel treceau zilele, şi în trecerea lor inimile se înăspreau tot mai mult.

În Săptămîna brînzei, cînd Trică s-a întors, în sfîrşit, acasă, singură Mara se bucura, iar Persida ar fi voit să-l roage să se ascundă, ca să nu-l vadă Hubăr. Nu se putea să vie la mai rău timp.

Dar era venit.

Cam şoldiş, nu-i vorba, cam plecat într-o parte, însemnat, ca nu cumva să uite vrodată cele petrecute, dar îi şedea oarecum bine şi la cojocărie nu-i făceau nici o stricăciune, aşa zicea Mara.

Cum poate omul, Doamne, să se schimbe trecînd prin lume! Lasă că era periat şi pieptănat, cu obrazul ras şi cu mustăcioara răsucită, bine strîns la brîu şi cu căciula pe-o ureche, dar degeaba mai căutai în el pe prostălanul motolog, din care putea orişicine să facă ce vrea.

— Bocioacă e prost, grăi el cînd Persida îşi spuse supărările. A fost totdeauna şi o să şi rămîie toată viaţa lui. Am eu să-l dumiresc şi-o să vezi că toate au să meargă strună.

Uşurel apoi, fără de grijă, ca şi cînd nimic nu s-ar fi întîmplat, el s-a dus la Bocioacă, dar la Bocioacă, nu la nevasta lui.

Era foarte supărat Bocioacă, dar cînd l-a văzut că vine şi vine rîzînd, cînd l-a văzut că-i cam şoldiş, dar altfel de tot bine, nu mai avea nici el ce să-i facă.

— Ştiu că te-ai supărat, îi zise Trică. Dac-ai cerceta mai de aproape, n-aveai de ce, dar te-ai supărat; uite, bate-mă, trage-mi pălmi, ca şi cînd ţi-aş fi fecior, că te-am avut ca tată, apoi să fim tot ca mai nainte!

Bocioacă clătină din cap. Îi era foarte greu, dar nu putea.

— Ce-a fost a trecut, grăi el scoţînd vorbele cu anevoia. Eu ţi-am spus şi tot ţi-am spus să te pui bine cu jupîneasa; ce să-ţi fac dacă n-ai voit să mă înţelegi?

Trică se uită lung şi cam cu milă la el, apoi îl apucă de braţ.

— Dacă jupîneasa e stăpînul casei — zise — să mergem la ea.

— Nu e stăpînul casei — răspunse Bocioacă — dar pacea casei de la ea atîrnă şi asta nu o dau pentru nimic.

— Să mergem la ea, zise iar Trică.

Marta şi fata ei tresăriră cînd Trică se ivi în pragul casei mari, unde ele lucrau la fereastră. Prea venise fără de veste omul care le zguduise pe amîndouă atît de mult.

— Jupînul zice — grăi el dezgheţat — că nu poate să mă primească iar calfă fiindcă nu voiţi d-voastră. Dacă eu aş avea nevastă, n-aş cere învoirea ei, adăogă el uitîndu-se cam din sus în jos la Marta; fiind însă că jupînul o cere şi eu n-am vreme să aştept, o fac cătăneşte şi vă întreb dacă mă primiţi ori nu.

Sultana începu să tremure: era tot omul straşnic, care-i arunca atunci pe ceilalţi la dreapta şi la stînga ca să-şi deschidă drum spre Verbonc. Îi era frică de el, dar nu ar fi putut să se depărteze de dînsul.

Marta era strivită. Ea singură îl înţelegea. Dar nu se dedea.

— După cum ai venit şi după cum întrebi — grăi dînsa veninoasă — ne vine să-l întrebăm noi pe jupînul dacă mai putem ori nu să stăm şi noi în casa aceasta.

Bocioacă, omul păcii, ar fi voit să fugă şi să-i lase singuri.

— Bine — îi zise el Martei — nu se poate să vorbeşti şi tu fără ca să înţepi cu limba?! Ce ai cu el? Spune-mi şi mie, ca să ştiu.

— Nu are nimic! grăi Trică. O fi avut ce-o fi avut, dar nu mai are şi nici n-o să mai aibă nimic. Eu rămîn

şi pace bună! Cine să ia după muieri se miră şi el unde se pomeneşte. O să vezi cît de bine o să ne nărăvim.

Aşa au rămas apoi lucrurile.

Era hotărîtă acum şi treaba lui Naţl.

Nu-şi făcuse Trică anii de călătorie, dar Bocioacă tot ţinea să-l scoată măiestru.

— Închide tu un ochi — grăi Oancea, care nu putea nici acum să se stăpînească — apoi închidem şi noi ceilalţi unul. Noi ştim, noi facem, şi nimeni nu ne mai poartă grijă.

Cam aşa se gîndea şi Bocioacă, şi încă în postul Paştilor amîndoi cumnaţii au fost scoşi măieştri.

Nu mai avea Hubăr acum de ce să fie nemulţumit şi nici nu zicea că este.

A treia zi de Paşti, Bocioacă a dat masă mare în cinstea noilor măieştri. Nu putea nimeni să-i ia dreptul acesta, lasă că era staroste, dar mai avea şi fată mare.

Hubăr nu numai că s-a dus şi el cu nevastă-sa, dar a dus cu dînsul şi pe părintele pleban, căci Bocioacă poftise şi el pe părintele protopop, şi întîia oară, de cînd venise la Lipova, Hubăr nu se mai sîmţea străin între străini, ci acasă la el, încungiurat de ai săi.

Ce oameni cumsecade!

Dar tocmai aceasta îl făcea să stea ca pe spini şi pe jăratec.

Îi venea să plîngă cînd se uita la faţa senină a Marei. Cuprinsă de sîmţămîntul că dînsa i-a adunat pe toţi la un loc şi că copiii ei sunt cheagul care-i ţine strînşi, ea umbla mîndră şi uşoară, oarecum pe zburate, şi vorbea rar şi apăsat ca o împărăteasă.

Iar el tresărea cînd ochii se îndreptau asupra lui şi ar fi voit să poată sta ascuns într-un colţ.

Ce-ar fi zis toţi aceşti oameni dacă ar fi ştiut ce fel de greutate apasă asupra lui?!

Puţin i-a păsut mai nainte; acum însă ţinea să-l socotească şi ei cum el îi socotea pe dînşii.

Îi era destul să se uite în ochii mari ai Persidei pentru ca să fie încredinţat că ea ştie. Nu putea să-şi dea seamă cum şi de la cine a aflat dînsa, destul că nu din întîmplare-l ţinea pe Bandi la casa ei, şi îi era greu de dînsa.

Nu fusese mai înainte pentru dînsul nimeni mai presus de părintele pleban; încetul cu încetul însă el a ajuns s-o pună pe Persida mai presus de toţi.

— Pleacă — i-a zis preotul cînd a văzut nerăbdarea lui — du-te, stăi acolo în liniştită retragere, căci ai din ce să trăieşti.

Aşa şi voia să facă. Acum însă, cînd toate se lămuriseră, încît nu mai rămînea decît ca Naţl să se mute şi să ia măcelăria, el nu mai dormea nopţile şi nu mai avea zi tignită. Cum putea el să plece cînd nevasta lui plîngea deznădăjduită de cîte ori vorba era de plecarea lui? Cum putea să se depărteze din lumea aceasta, în care acum se simţea atît de bine? Cum putea să plece fără ca să fi făcut ceva cu Bandi?

Persida, care-l ţinea pe băiat la casa ei, nu era de părerea preotului: el trebuia neapărat să vorbească cu dînsa.

Şi dacă au doi oameni să vorbească ceva, ei o ştiu aceasta fără ca să şi-o spună.

Persida vedea şi ea că el voieşte să vorbească cu dînsa, şi degeaba îi zicea Naţl să nu se amestece, căci simţămîntul de milă şi dorul de linişte o împingeau să lămurească o dată şi lucrul acesta. Ea n-aştepta decît să-l prindă singur.

— Uite, tată — îi zise ea ca şi cînd vorba ar fi de un lucru de nimic — noi ne mutăm de Sf. Gheorghe; n-ar fi oare bine să lăsăm cîrciuma în seama lui Bandi? Băiatul e tînăr, dar e aşezat şi harnic şi n-ar duce-o rău dacă am purta şi noi grijă de el.

Hubăr se făcu alb ca varul.

El se uită cîtva timp ţintă şi cam sperios în ochii ei, apoi îi apucă mîna, o ţinu strînsă şi începu să plîngă mai întîi încet şi pe înăbuşite, iar în urmă cu hohote.

— Ce să fac eu?! strigă în sfîrşit.

— Dac-ai fi om rău, n-ai plînge: nu ţi-ar păsa, cum celor mai mulţi nu le pasă, grăi dînsa. Întreabă-ţi inima, căci ea-ţi va spune ce ai să faci, şi rău nu poate să te povăţuiască.

— Eu zic să-l iau cu mine — zise Hubăr — să-l duc acolo, să-i fac vreun rost şi apoi să mă întorc.

Persida stete cîtva timp pe gînduri.

Era frumos şi bine aşa; mai frumos şi mai bine nu s-ar fi putut, şi mare lucru ar fi fost dacă Hubăr ar fi făcut-o aceasta mai demult. Acum însă parcă era prea tîrziu. Dar toate sunt cu putinţă cînd omul voieşte cu tot dinadinsul, şi lucru trebuia să se facă; de la el atîrna pacea şi liniştea întregei familii.

— Am — grăi dînsa — să-l iau pe departe şi să-l pregătesc. Treci mîne seară, dacă poţi, pe la noi. O să potrivesc lucrurile aşa ca să fiţi singuri şi nesupăraţi de nimeni. El ţine la mine şi o să mă asculte.

Şi ţinea, în adevăr, tot mai ţinea Bandi la Persida. Vorba e numai că om în toată firea n-a fost Bandi niciodată şi mai ales acum, de cînd lucrurile se schimbaseră, el se făcuse de tot sperios.

Un singur gînd îl muncea: Ce are să se aleagă de el după ce Persida se mută la casa lui Hubăr?

— De ce?! întrebă el dar cînd Persida îl întrebă dacă vrea să meargă fie la Pesta, fie chiar la Viena.

— Să vezi şi tu lume, să mai înveţi, să te faci om, răspunse Persida. Tata mi-a făgăduit — urmă ea — că te ia cu dînsul dacă vrei să mergi.

— De ce mă ia? întrebă iar Bandi.

Nu intra-n mintea lui gîndul ca Hubăr, omul rău şi urgisit, de care muma lui fugea speriată, să-i facă lui vreun bine.

— Pentru ca să-mi facă mie o plăcere, răspunse Persida.

Da! asta o înţelegea Bandi. De dragul Persidei putea pînă chiar şi Hubăr să fie bun.

El dete din umeri.

— Şi cînd o să mă întorc? întrebă.

— Cînd vei voi, răspunse ea.

Bandi dete din umăr.

La urma urmelor, tot una îi era dacă cu dînsa nu putea să meargă şi dacă aşa voia dînsa.

Putea Hubăr să vie acum, căci toate erau pregătite.

Deşi o ştia însă aceasta, Hubăr, ieşind seara ca să meargă la cîrciuma de la Sărărie, tremura în tot trupul, ca făcătorul de rele care vede că nu-i mai rămîne decît să săvîrşească fapta. Greu, de tot greu îl apăsa gîndul că trece peste povaţa preotului, şi-i venea la tot pasul să se oprească şi să se întoarcă din drum. Era parcă peste putinţă ca lucrurile să se sfîrşească atît de frumos cum el le plănuise. Nu-i rămînea însă decît să meargă înainte, cum merge bolovanul pornit o dată pe coaste la vale.

Ajuns faţă în faţă cu Bandi, singuri în casă, el era hotărît cu desăvîrşire.

— Care va să zică vii, băiete, cu mine? întrebă el.

Bandi se uită la dînsul şi parcă nu mai era omul rău şi urgisit, parcă era în zîmbetul şi în ochii lui o bunăvoinţă nemaipomenită.

— Mă duc, răspunse el. Dacă vrea Persida!

— O să-ţi meargă bine, băiete — urmă Hubăr — o să le ai toate din destul.

Bandi se uită iar la el.

— De ce? întrebă.

Era în acest „de ce?“ şi în felul cum fusese rostit ceva ce-l înfiora pe Hubăr.

Ajuns o dată pînă aici, el nu mai putea să se stăpînească: trebuia să meargă înainte pînă la sfîrşit, să scape de toată greutatea ce-l apăsa.

— O să-ţi spun mai tîrziu, grăi el. Acum să ştii numai că n-ai pe nimeni în lumea aceasta mai aproape decît pe mine.

Bandi se dete îndărăt şi începu să rîză pe rînjite.

— Ai cunoscut tu pe mama? întrebă el ridicînd mîna. O ştii? Îţi aduci aminte de ea?

— Da! răspunse Hubăr, cu capul plecat.

— Nu-mi mai spune, că ştiu, grăi Bandi cu glasul înăbuşit. Mi-eşti tată! Nu-i aşa?

— Da! îi zise Hubăr apropiindu-se de el.

Bandi îl lovi cu pumnul în piept, apoi, cuprins de un fel de turbare, se năpusti asupra lui şi-l muşcă în gîtlej, încît căzură amîndoi unul peste altul în mijlocul casei, Hubăr, cu ochii închişi şi fără ca să se mai apere, iar Bandi, cu genunchele pe peptul tatălui său, rîzînd şi apăsînd mereu cîtă vreme mai simţea răsuflare în el.

Cînd Persida a deschis, în cele din urmă, uşa, ca să vadă ce fac, în casă era linişte şi Bandi rîdea înainte.

DIN BĂTRÎNI

NARAȚIUNE ISTORICĂ

[VOLUMUL I]

O MĂRTURISIRE

E o cestiune de bună-credință literară să fac mărturisirea că faptele expuse în această narațiune, pe cît de frumoasă, pe atît de interesantă, nu sunt plăsmuiri ale mele, ci întîmplări petrecute sunt acum vreo mie trei sute de ani, în timpul domniei împăratului Justinian, cînd gepizii au fost risipiți în luptă cu longobarzii și cu avarii și cînd bulgarii și marile mase de slavi au sosit la poalele Carpaților.

Întîmplările aceste sunt atît de învederat adevărate încît i-aș jigni pe cititori dacă mi-aș da silința să-i conving prin dovezi înșirate după toate regulele stabilite de istoriografii pedanți.

Oarecare nedumerire nu poate să rămîie decît în inimile cititorilor, care n-au avut încă mulțumirea de a cunoaște din propria lor intuițiune poienele ce se-ntind în culmile Bucegilor și văile ce se deschid din ele spre șesul de la Dunăre.

Văzuți din depărtare, Bucegii ni se prezintă ca niște înălțimi cu culmi înguste, din care omul foarte ușor se răstoarnă în prăpăstii fără de fund. Urcîndu-ne însă în vreuna din aceste culmi, rămînem uimiți de lărgimea ce se desfășură în fața vederii noastre. Pădurile de brad și cele de fag rămîn departe-n vale, și deasupra lor se-ntinde un fel de cîmpie văluroasă, în care putem cutriera zile întregi de-a rîndul.

Stînd în culmea Omului, care e cea mai înaltă dintre toate, şi întorcîndu-ne cu faţa spre şesul de la Dunăre, rămîne în dosul nostru valea cea strîmtă şi rîpoasă a Prahovei, de-a lungul căreia se face pe la Predeal trecerea în Ţara Bîrsei, care de sus se vede ca un fel de rai pămîntesc. La stînga se întind poienele din culmile munţilor Coştilă, Caraiman, Jepii, Peatra-Arsă, Vîrful-cu-Dor şi Furnica, iar la dreapta, despărţite prin trecătoarea de la Strunga, se înşiruie culmile munţilor Bîrsei, şi mai departe, despărţite prin trecătoarea Branului, ale munţilor Făgăraşului, dintre care cei mai de frunte Păpuşa, Scărişoara, Viştea, Vîrful Orlului, Negoiul şi Surul. Înaintea noastră se desfăşură văile, la început strîmte şi apoi din ce în ce mai largi, prin care se varsă rîurile Ialomiţa, Dîmboviţa, cu afluentul, lui Rîul Alb, Rîul Doamnei şi Argeşul.

Toate aceste sunt azi cum erau înainte de aceasta cu o mie trei sute de ani, şi oamenii ce trăiesc vara în poiene şi-şi au în timp de iarnă adăposturile prin văile strîmte sunt şi dînşii tot cei de atunci.

Între Omul şi Caraimanul, la marginea poienei, unde se-ncep şi pădurile de brad, e şi azi pe ţărmul drept al Ialomiţei poieniţa tăcută, unde părintele Luca îşi avea colibile şi deasupra poieniţei e încă în fiinţă peştera, în gura căreia azi se află Schitul Ialomiţei.

Coborînd de aici la vale, dăm după un mers de jumătate de zi în satul Moroienii, din care trecem la Buciumeni şi apoi la Urseni, tot ca atunci.

Altă peşteră, încă mai mare şi mai ascunsă în înfundăturile văilor, se află sub Păpuşa, pe ţărmul stîng al rîului Dîmbovicioara, care din sus de Rucăr, în dreptul trecătorii Branului, se varsă în Dîmboviţa.

Coborînd de aici la vale, dăm în Dragoslavele, sub dealul Mateiaş, apoi se înşiră de-a lungul văii satele Slobozia, Bodeni, Cetăţeni, Mestecaţi, Văleni, Gemenu, Capu-Coastei, Cîndeşti, Boteni şi, tocmai departe, spre şes, Dragodăneştii — tot locuri însemnate în trecutul neamului nostru.

Pe Rîul Doamnei, în sfîrşit, e mai spre şes satul Domneşti, iar în fund, Slatina, unde pe acele timpuri se spăla aur din nisipul adus de rîu din munţi.

Pe Dîmboviţa, în faţa satului Bodeni, în hotarul satului Cetăţeni, se află ruinele unei cetăţi, căreia istoriografii noştri îi zic Cetatea lui Negru-Vodă.

Naraţiunea aceasta e numai începutul unui şir de naraţiuni din ce în ce mai frumoase şi mai interesante, pe care am de gînd să le public dacă bunul Dumnezeu îmi va mai lungi zilele şi-mi va da sănătate, iar oamenii-mi vor lăsa răgaz. În proxima din aceste naraţiuni voi expune întîmplări petrecute în timpul părinţilor Ciril şi Metodiu, apostolii slavilor, care au trecut şi pe la străbunii noştri şi ni-au adus şi nouă învăţăturile dreptei credinţe. Atunci cetitorii se vor încredinţa că cetatea aceasta, deşi nu de un Negru-vodă a fost întemeiată, poate să fie numită şi cuibul Negrilor-voievozi, căci vor afla de ce li se zice „Negri“.

Deocamdată vor afla numai cum s-a urzit acest cuib de mari apărători ai neamului.

AUTORUL

PARTEA ÎNTÎI

I

RISIPIREA GEPIZILOR

— Voim să trăim — grăi Ursan, cel cu sprîncenele dese și cu mustața groasă — și viața omul și-o apără cum poate.

Părintele Luca dete domol din cap, și aceasta era răspuns destul de hotărît.

Deși n-avea încă în barba lui cam rară nici un fir de păr cărunt, preotul era bătrîn cu mintea, și bătrînețea aceasta, pe care o moștenise din bătrîni dimpreună cu darul preoției, se dădea pe față în înfățișarea lui de om care le știe toate mai bine decît orișicine altul și le dă tuturora, dar nu primește de la nimeni sfaturi. Stăpînit în fiecare clipă a vieții sale de gîndul că a fost rînduit de Dumnezeu să poarte grijă de cele cîteva mii de suflete ce se aflau sub păstorirea lui, el nu se lăsa să fie abătut din calea pe care i-o croiseră părinții săi prin învățăturile și prin faptele lor.

Știa însă că Ursan n-a venit de capul lui, ci trimis de soții săi de suferințe, și ținea să-l potolească. Nu e nimic ce poate să treacă mai presus de simțămîntul ce străbate prin mii de inimi, și înțelepciunea adevărată e potrivirea în gînd a unuia cu toți.

— Așa e — îi zise dar cu blîndețe — nevoia îl răpune pe om. Să mai stăm însă, să mai așteptăm, să mai răbdăm, să ne mai gîndim.

— Pînă cînd să ne tot gîndim!? întîmpină Ursan, cuprins de amărîciune. Ne prinde iarna aici în culmile pleşuve ale Bucegilor; n-avem nici merinde pentru noi, nici nutreţ pentru turme; lupii sunt din zi în zi mai neînfricaţi; ne mor femeile şi copiii de foame şi de frig.

Părintele şedea pe un trunchi de fag răsturnat în faţa colibei sale de la marginea poieniţei de sub peşteră.

— O să treacă şi asta, cum atîte şi iar atîte altele au trecut, răspunse el, rostind vorbele rar şi apăsat şi înfigîndu-se oarecum în trunchiul pe care şedea. În lumea aceasta numai binele e statornic, unul, singur şi totdeauna acelaşi; relele sunt multe şi felurite, fiindcă vin şi trec mereu, numai curmări ale binelui de-a pururea nebiruit.

— Eu văd că e rău şi tot numai rău, îi zise Ursan. Trec, ce-i drept, relele, dar dacă un rău trece, după el nu binele de mult aşteptat, ci iar alt rău urmează, încît din rele în rele o ducem. Şi nici c-o să mai poată fi altfel cîtă vreme nu ne vom fi îmbărbătat şi noi, ca să ieşim la larg şi să ne facem loc în lume.

Preotul rămase timp îndelungat perdut în gînduri, nemişcat şi cu ochii ţintiţi la pămînt.

Îl cuprinsese de mult temerea că nu va mai putea să-i stăpînească pe oameni şi să-i ţină în căile cele bune.

Cîtă vreme gepizii au stăpînit şesul de la Dunăre şi văile mai largi ale Carpaţilor, muntenii au avut viaţă destul de tignită. Se încăierau gepizii cîteodată cu longobarzii, care-şi păşteau turmele mai spre apus, ori făceau năvăliri peste Dunăre, de unde puteau să se întoarcă încărcaţi de pradă; dar spre munţi, unde nu prea aveau ce să prade, numai în timpul verii se abătea cîte o ceată mai îndrăzneaţă, ca să-şi facă robi. Mulţi băieţi voinici şi multe fete frumoase au ajuns în robia lor; dar mai ales robii aceştia au adus la dînşii legea creştinească, şi primind o dată învăţăturile lui Hristos, ei s-au mai îmblînzit.

Toamna dar muntenii se coborau în văile mai adăpostite, unde-şi clădiseră din bîrne groase locuinţe de iarnă. Aici îşi adunau, prin rariştile mănoase, nutreţul pentru turme şi-şi făceau sămănături de grîu, de orz şi de mei, şi numai rar de tot se întîmpla ca unii dintre dînşii să nu-şi poată secera în linişte bucatele, din care prisosul era păstrat în gropi numai de dînşii ştiute.

Trăind tigniţi, ei se sporiseră, ce-i drept, dar asta nu-i strîmtora, căci puteau să se întindă din ce în ce mai la vale.

Acum se schimbaseră deodată toate.

Grecii îi urau pe gepizi şi pentru că, primind legea creştinească, nu voiau să se lepede de învăţăturile afurisitului de Arie. Preoţimea stăruia dar mereu pe lîngă împăratul Justinian, acum om de aproape optzeci de ani, să-i stîrpească de pe faţa pămîntului. Împăratul avea însă războaie atît în Asia, cu perşii, cît şi în Italia, cu ostrogoţii. Supuind acum stăpînirii sale Italia, el s-a hotărît să deie ascultare preoţimii şi să pună totodată capăt şi năvălirilor şi a ridicat asupra gepizilor atît pe longobarzii de la apus, cît şi pe nenumăratele cete de ogori sau avari, cari veneau despre miazănoapte călare pe cai mărunţi şi urmaţi de care scîrţiitoare, în care-şi aduceau femeile şi copiii.

Pădurile nu înfrunziseră încă, şi gepizii, strîmtoraţi de longobarzi, au început să se mişte spre răsărit şi să se adune, iar muntenii au fost nevoiţi să părăsească în pripă adăposturile lor de iarnă şi au urcat în poiene, fără ca să-şi fi putut lua destulă merinde şi fără nădejdea de a-şi mai secera grîul ori meiul abia răsărit.

Pe la începutul verii, avarii cei năvalnici erau sosiţi la Dunăre, iar longobarzii se apropiau şi ei în frunte cu Alboin, feciorul regelui lor.

Apucaţi astfel din două părţi, gepizii şi-au încercat norocul în cîteva lupte sîngeroase, apoi s-au risipit, îndesuindu-se prin văile mai strîmte dimpreună cu alte seminţii, care veniseră parte în calea ogorilor, parte-n coada lor.

De aici înainte muntenii au rămas strîmtoraţi în poienele lor, ba, înghesuiţi despre vale, unii dintre fugari au răzbit pînă în poienele Leaotei şi au trecut peste Strunga în valea Oltului, luînd cu dînşii turmele găsite în calea lor şi făcînd robi pe muntenii ce n-apucaseră încă să se ascundă.

Plagă şi mai îngrozitoare însă erau haitele de lupi, care, mirosind hoitul, veneau pe urma năvălitorilor şi se aţineau pretutindeni.

— Da — grăi în cele din urmă preotul, apoi se ridică şi-şi îndreptă privirea în sus, spre poiana Omului, unde Bodea, cel mai mare dintre feciorii săi, îşi păştea turma — plăcută nu e acum viaţa aici în poiene. Sunt aspre vînturile ce şuieră a pustiu peste culmi, pătrund pînă în măduva oaselor, usucă iarba din ce în ce mai rară şi mai seacă şi-ngălbenesc frunzele pădurilor de fag. Dimineţile, se ridică din văile adînci şi umede ceaţa cea posomorîtă şi deasă, care le acopere toate, încît de la depărtare de-abia cîţiva paşi nu ne mai vedem unul pe altul şi oile risipite ni se rătăcesc, iar cînii, încăieraţi în luptă cu lupul, ni se par ca nişte stafii uriaşe. Ne răzbeşte umezeala din aer şi ne amorţeşte din zi în zi mai nemilos; colibile noastre, făcute în pripă şi numai pentru vară, nu ne sunt destul adăpost; n-avem, precum ziseşi, nici nutreţ, nici merinde; stăm zi şi noapte de pază, ca năvălitorii şi fiarele sălbatice nu cumva să ne apuce fără de veste şi să fim în toată clipa gata de a ne apăra părinţii, femeile şi copiii: urîtă lume! grea viaţă!

— Prea se ţin şir una după alta şi prea s-au adunat multe deodată! suspină Ursan, mulţumit, dealtminteri, că preotul îşi dă atît de bine seamă despre greutăţile timpului.

— Şi totuşi — urmă preotul, cuprins de un evlavios avînt — aici suntem şi aici avem să stăm, căci aici e leagănul vieţii noastre şi aici ni-e rînduit să ne petrecem zilele, aici suntem şi numai aici putem să fim stăpîni noi înşine pe noi. Întocmai precum poporul ales prin suferinţele vieţii petrecute în pustiu s-a renăscut pentru o nouă viaţă, aleşi şi noi pentru o mare menire, numai suferindu-le toate adunăm puteri pentru altă viaţă. Şir se ţin şi multe s-au adu-

nat relele, dar tot noi suntem şi cei ce au petrecut aici verile cu iarbă verde şi fragedă, cu flori multe, deosebite şi-n fel de fel mirositoare, cu cer senin şi limpede, cu vînt domol şi blînd, cu izvoare de apă curată şi rece. Grea are să fie iarna ce vine, dar, purtînd greul vieţii, nu uitaţi mulţumirile trecute şi priviţi mereu spre dulcea primăvară.

— Dacă vom mai fi putînd s-o ducem pînă în primăvară, întîmpină Ursan cu inima îndoită.

— O vom duce! strigă preotul. Cetele de huni erau mai înfricoşate decît cele ce azi ne stau în faţă: au stăpînit ţări întinse, au fost risipite şi s-au prăpăşit şi ele, căutînd adăpost prin văi, dar n-au putut să rămîie aici, unde numai oameni ca noi pot să trăiască. Sălbatici din fire, fără de credinţă şi nesăţioşi în poftele lor, oamenii aceştia trăiesc numai cu trupul şi caută rostul vieţii numai în mulţumirea poftelor trupeşti, nu ştiu dar să sufere, să rabde, să se stăpînească înşişi pe sine şi se omoară între dînşii cînd nu pot să trăiască toţi în desfrîu. Las' să vie iarna, căci pentru dînşii e mai nemiloasă decît pentru noi, care ni-am petrecut viaţa luptîndu-ne cu asprimea ei.

— O să piară, dacă nu se duc — grăi Ursan — dar vin alţii în locul lor.

— În locul lor, da — răspunse părintele Luca — dar nu în locul nostru; aici, în poienele înseninate, tot numai noi rămînem. Giur împregiur se schimbă şi se prefac toate: singuri noi stăm, creştem şi ne întărim.

— Tocmai asta e! grăi Ursan, care cutreiera mereu poienele şi ştia gîndul tuturora. Creştem şi ne întărim mereu, am crescut şi ne-am întărit de nu ne mai încap poienele şi văile ne sunt prea strîmte. Acum — urmă el cu hotărîre — acum e timpul să dăm năvală asupra fugarilor şi să-i alungăm, ca să ne facem stăpîni pe văile adăpostite.

Preotul ridică mîna.

— Asta e peste putinţă! Cel ce scoate sabia de sabie are să piară: numai necredincioşii închinaţi celui necurat pot să se facă stăpîni prin vărsare de

ACADEMIA
BIBLIOTECA
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

sînge. Pentru creştini numai Dumnezeu el singur e stăpîn a toate. Nu! strigă el cu hotărîre. Cînd doi inşi au o bucată de pîne, ia fiecare numai jumătate din ea.

Ursan dete din cap.

— Nu mai sunt numai doi pe o bucată de pîne, grăi el îndurerat. Au trecut şi nu se mai pot întoarce timpurile care au fost. Suntem noi cei mai bătrîni cuprinşi de adîncă jale cînd ne aducem aminte de fericirile tinereţelor noastre. Trăiam în timpurile de mai nainte în unire frăţească; n-avea nimeni nimic, ci toate erau ale tuturora şi ale fiecăruia, îndeosebi ca aerul pe care-l răsuflăm, ca apa pe care o bem, ca lumina soarelui, care tuturora le răsare şi pe toţi îi încălzeşte, căci toate le aveam cu prisos. Azi abia trece zi dată de Dumnezeu fără ca să se stîrnească vreo ceartă între noi. Strîmtorările în care am ajuns nu ne mai lasă să urmăm viaţa de mai nainte, şi vedem apropiindu-se timpul cînd cei mai stăruitori se vor face stăpîni asupra celor mai blînzi la fire şi ne vom încăiera între noi ca să ne punem frîu unii altora. Încetul cu încetul, oarecum fără de veste şi ca din întîmplare, am împărţit după vetre turmele, care mai nainte erau comune. Vorba era ca fiecare să ştie cît are să păzească şi să apere de lupi, iar acum am ajuns că fiecare vorbeşte de dreptul său. Nemaiavînd destulă păşune, ne simţim cu toţii strîmtoraţi şi azi-mîne o să împărţim şi poienele. Ne trebuie lărgime, dacă e vorba să trăim tot ca pînă acum: ori ne unim cu toţii, ca să dăm năvală asupra străinilor, ori ajungem să ne sfîşiem între noi!

Gîndul acesta îl înspăimîntă pe preot.

Da! Aşa trebuiau să vie lucrurile dacă nu se făcea nimic pentru uşurarea muntenilor.

— S-o daţi năvala, nu zic nici eu nu — grăi dînsul — dar s-o daţi cu chibzuire şi numai spre a răzbi pînă la gropile de mei. Da, asta trebuie neapărat s-o facem, urmă el, uitîndu-se iar spre Bodea. Merindea trebuie să ni-o luăm cu orice preţ, şi vom vedea la primăvară ce vom face mai departe. Pe cît eu cu mintea mea omenească pot să prevăd, puţini o să mai rămîie pîn' la primăvară, căci iarna e peirea oamenilor nepregătiţi pentru ea. O să vă alegeţi dar cîţiva, puţini, dar oameni cu virtute, şi să treceţi cu Bodea de-a lungul poienelor, ca să aflăm ce zic ceilalţi, să vedem cum stau lucrurile prin văile pe unde ne sunt gropile. Năvala nu putem să o dăm decît deodată şi fiind noi pretutindenea mulţi în faţa puţinilor, căci nu avem să-i omorîm, ci să-i alungăm, fără vărsare de sînge.

Ursan era mulţumit.

Mai ales plecarea lui Bodea el însuşi era un lucru care trebuia să-i liniştească pe munteni.

Fiind cel mai mare dintre cei cinci băieţi ai preotului, Bodea era hotărît prin sorţii naşterii să fie urmaş în preoţie al tatălui său şi lua parte numai la întreprinderi în care putea să-şi deie pe faţă vrednicia şi să-şi cîştige autoritate şi iubirea obştească, spre a putea fi, cînd îi va fi venit rîndul, adevăratul povăţuitor al poporenilor săi.

— Şi cînd o să facem lucrul acesta? întrebă Ursan.

— Lucrul o dată hotărît se face fără de întîrziere. O să plecaţi azi, mîne, cît mai curînd, răspunse preotul, uitîndu-se întins spre culme şi pîndind clipa ca fiul său să privească în vale pentru ca să-i facă semn să vie.

Văzînd peste puţin pe tatăl său, care-i făcu semn, Bodea o porni la vale, în săltate, cu o repeziciune de ai fi crezut că nu o să se mai poată opri. Sosit însă la rîu, el se opri ca şi cînd ar fi venit în pas domol, îşi luă avînt şi se aruncă dintr-o săritură pe cellalt ţărmure, apoi se apropie răsuflînd uşor.

Tînăr de vreo douăzeci şi unu de ani, înalt şi subţirel, cu plete lungi, cu obrajii curaţi şi rumeni, cu mustaţa subţire şi cu barba numai fulg, Bodea semăna mai mult a fată mare şi sfiicioasă decît a voinic de munte: bărbăţia îi era toată numai în felul cum îşi ţinea îmblăcitoarea ferecată, arma lui în luptă cu lupii, şi în ochii mărunţi, care străluceau cu o viuă mişcare printre genele lungi şi dese, în vreme ce tatăl său îi spunea de ce e vorba.

— O să ne întoarcem apoi coborîndu-ne spre Valea-Albă — adăugă el vorbind repede — ca să vedem dacă năvălitorii au străbătut ori nu şi pînă la gropile noastre.

— O să vedeţi voi cum aveţi să mergeţi şi pe unde o să ajungeţi, îi răspunse tatăl său. Vorba e numai să fiţi cu băgare de seamă, să nu vă avîntaţi prea departe şi să vă străcuraţi văzîndu-le toate şi nevăzuţi de nimeni.

— Poţi să fii liniştit, grăi Ursan, care ştia că Bodea n-ar mai putea să primească moştenirea părintească, darul preoţiei, dacă, ajuns în strîmtorare şi nevoit a se apăra, ar vărsa fie chiar numai o picătură de sînge, căci mîna preotului trebuie să fie nepătată de sînge, curată ca în clipa naşterii. Merg eu însumi cu el — urmă Ursan — îl luăm pe Bodea, pe Vîntu şi pe Moroiu, şi-l vom păzi ca lumina ochilor noştri, căci al nostru e şi pentru copiii noştri-l păstrăm.

II

VATRA LUI VINEŞ

Sus, la stîncile Babelor, unde Vineş, bătrînul faur, îşi avea vatra, îndesuiala era din zi în zi mai mare. Fier, ce-i drept, abia pe ici, pe colo se mai găsea cîte o bucăţică uitată, şi foile zăceau dezumflate la o parte, ciocanele începuseră a prinde rugină, dar la Vineş veneau oamenii şi cu treabă, şi fără treabă.

Trăiseră, cîtă vreme viaţa li-a fost uşoară, risipiţi prin poiene şi prin văi, fiecare pentru sine şi pentru ai săi şi mulţumit cu sine şi cu ale sale. Acum, cînd griji multe şi grele îi apăsau, se doreau unii pe alţii şi se simţea fiecare mai bine cînd se vedea în mijlocul celorlalţi. Gîndul că numai împreună pot să scape de nevoi îi mîna pe toţi la deal, unde totdeauna erau mulţi la un loc.

Veneau, de cînd cu sporirea haitelor de lupi, ca Vineş să le prefacă fierul în arme de luptă. Fiind apoi mulţi, trebuiau să aştepte pînă ce nu le va fi venit rîndul şi, aşteptînd, steteau de vorbă, ca să le treacă de urît, iar acum prinseseră slăbiciune şi veneau numai pentru ca să steie de vorbă.

Aici se întîlneau oameni pînă acum răzleţiţi, care nu se mai văzuseră niciodată; aici se aflau toate noutăţile; aici se plămădeau şi se puneau la cale cele viitoare. Azi erau dar mai mulţi decît ieri, la început zeci, iar în urmă cu sutele, toţi înarmaţi, fiecare în felul lui, unul cu ghioagă, altul cu suliţă, iar altul cu îmblăcitoare, toţi gata în fiecare clipă de luptă.

Moşneagul cu barba lungă şi netedă şedea la loc mai ridicat şi se uita împrejur, rîzînd din ochii lui vioi şi acoperiţi de sprîncene stufoase şi încă negre. Lui toţi îi erau dragi copii; el chiar şi celor încărunţiţi le zicea numai „băiete"; el pentru toţi „taică Vineş" era; la el toţi ca la un fel de sfînt se uitau; vorbele lui toţi le ascultau cu drag, căci mult vieţuise, prin multe trecuse, multe păţise, multe văzuse, multe auzise, multe ştia bătrînul Vineş şi, întinerit acum la adînci bătrîneţe, îşi aducea de toate aminte şi mulţumirea lui bătrînească era să le spună şi iar să le spună.

Luptîndu-se în cele din urmă timpuri atît de adeseori cu fiarele sălbatice, oamenii se dezbrăcaseră de firea lor de păstori blajini, care-şi petrec viaţa purtînd grijă de moşnegi, de femei, de copii şi de miei, se înăspriseră şi erau din zi în zi mai porniţi spre luptă, şi cu oamenii, care îi strîmtorau chiar mai rău decît fiarele. Nu-şi prea dedeau seamă despre lucrul acesta, dar Vineş îl vedea din mişcările lor, din căutătura lor, din felul cum rosteau vorbele şi, uitîndu-se cu duioşie părintească la feţele lor, moşneagul simţea că iese-n ele la iveală o virtute ce timp îndelungat stătuse ascunsă.

— Da, da, băieţi — grăi dînsul cu faţa înseninată — se schimbă timpurile.

— Şi cum se vor fi schimbînd, taică Vineş? întrebă Corbu, omul scurt şi îndesat, care stătea răzămat pe ghioaga lui.

— Cum se schimbă? întîmpină Cărbune, cel cu părul creţ şi cu mustaţa scurtă. Tu vezi cum se schimbă. Nu mai eşti nici tu de azi, de ieri: îţi aduci aminte ca vreodată în viaţa ta să ne fi adunat atît de mulţi la un loc?!

— Aşa-i! zise Bradul, cel înalt şi uscăţiv; asta s-a pornit o dată şi merge înainte.

— Da! da! strigară cîţiva dintre ceilalţi. Trebuie să meargă înainte!

Corbu dete din umeri ca omul care ar vrea, dar nu poate să creadă. Avea el gîndurile lui, dar ţinea ca vreun altul să le deie pe faţă.

— Noi ne-am adunat aşa încetul cu încetul — zise el — şi tot noi o să ne şi risipim după ce Bodea şi cu ceilalţi ne vor fi adus merinde.

Tăceau toţi.

Răciulete, cel mărunt şi neastîmpărat, îşi rodea mustaţa cea roşie şi nu mai găsea loc pentru suliţa lui cea lungă. Văzînd că n-are nici unul inimă să-şi spuie gîndul, el dete cu cotul, se vîrî ca sfredelul printre ceilalţi şi ieşi în faţa lui Corbu.

— Asta nu se poate! grăi dînsul.

— Şi de ce adecă să nu se poată?! întrebă Corbu.

— Fiindcă e peste putinţă, răspunse Răciulete. Niciodată încă noi n-am iernat în poiană şi n-o să putem ierna nici acum. Colibile noastre, făcute din frunzar, pot să ne deie umbră în timpul verii şi să ne adăpostească în timp de ploaie, dar gerul iernii o să ne scoată din ele.

— Aşa e! strigară mai mulţi deodată.

— Nu se poate — urmă Răciulete — să avem adăposturi bune în vale şi să ne împăcăm cu gîndul că trebuie să rămînem aici.

— Şi ce-o să faci — întrebă Corbu — cu cei ce s-au încuibat acolo?

— Ceea ce fac cu lupii ce dau năvală asupra turmei, răspunse Răciulete. Dacă nu fuge, îl toc în cap. Dau

şi-n om cum dau în fiară dacă nu mă lasă să trăiesc în pace.

— Aşa-i! strigară iar cîţiva dintre cei mai îndrăzneţi. Să fi rămas unde-au fost dacă ţin să trăiască!

— Dar dacă popa nu ne lasă?! întîmpină Corbu, uitîndu-se cam cu coada ochiului la Răciulete, pe care-l ştia năvalnic la fire şi slobod la gură.

— De! — răspunse Răciulete — ne-o fi lăsînd, nu ne-o fi lăsînd, asta nici el nu poate s-o ştie acum. O să vadă şi el cum vin lucrurile, o să se mai gîndească şi-o să se răzgîndească. Nu facem nici noi ce voim, ci ce suntem nevoiţi a face, şi mai mare decît nevoile nu e nici cel mai popă dintre toţi popii. Vorba nu e dacă voim ori nu, ci dacă suntem ori nu mai tari decît dînşii, ca să putem să-i alungăm. Şi voi ne vedeţi, că suntem mulţi, şi încă mai mulţi o să fim.

— Nu-i aşa, grăi bătrînul Vineş netezindu-şi barba, şi altfel netedă. Cei mai tari nu sunt cei mai mulţi, nici cei mai porniţi, ci cei mai chibzuiţi. Gata să fiţi pentru toate, dar voi de capul vostru nici o hotărîre să nu luaţi. Să vie Bodea cu ceilalţi, să vedem pe unde-au umblat, cum stau lucrurile de giur împregiur şi ce au pus la cale: vom chibzui apoi cum avem s-o pornim şi la ce capăt avem s-o scoatem. Numai timpurile au să se schimbe: noi rămînem tot ceea ce am fost.

Oamenii-l ascultau cu sfială şi-i dedeau dreptate, dar gîndurile se încuibă-n mintea omului ele de ele, cei mai mulţi erau porniţi în inimile lor, ca Răciulete şi ca Corbu, hotărîrea lor era luată şi nestrămutată.

Trecuseră patru zile de la plecarea lui Bodea, şi nevoile erau din zi în zi mai multe şi mai mari.

Timpul se mai muiase, ce-i drept, parcă nu iarna, ci primăvara se apropia, dar rîşniţele nu mai aveau ce să macine şi ţesturile steteau, ca foile lui Vineş, aruncate la o parte, oile înţărcaseră, brînza adunată în timpul verii era pe sfîrşite, şi meiul rar de tot, chiar nici sare nu mai găseai, şi oamenii se hrăneau aproape numai cu mure şi cu bureţi.

La toate se mai adăuga apoi şi plaga haitelor de lupi, care mai-nainte erau atît de rari la munte, iar acum se făceau din zi în zi mai nesăţioşi. Cei mai inimoşi dintre dulăi, tocmai inimoşi fiind, pieriseră unul cîte unul în luptă, şi abia pe ici, pe colo mai rămăsese cîte un puian mai îndîrjit, care n-o lua la fugă cînd uima mirosul de lup.

— Nu mai e — îşi ziceau cu toţii — nu mai e chip s-o ducem aici!

Şi tot acesta era şi gîndul celor ce n-apucaseră încă să vină în fiecare zi la vatra lui Vineş, ci-şi petreceau viaţa tot răzleţi, ca mai nainte. Orişicît de risipiţi ar fi fost ei, aceleaşi nevoi îi făceau pe toţi porniţi în acelaşi fel.

Nimeni nu-ndrăznea însă să se mişte cîtă vreme preotul stătea pe gînduri, nici chiar Răciulete cel neastîmpărat, care ar fi fost în stare să găurească cerul cu suliţa lui cea lungă.

III

NĂLUCA

Sosiţi la Piscu-Lacului, Bodea şi soţii lui au fost nevoiţi să se oprească în loc.

Aici fugarii răzbiseră prin strîmtorile văii pînă în poienele largi şi trecuseră spre valea Bîrsei, încît drumul despre Bucegi spre Păpuşa era tăiat de dînşii.

— Trebuie — grăi Ursan — să aşteptăm noaptea, ca să ne strecurăm printre focurile lor.

— De! răspunse Bodea trecînd cu ochii de-a lungul văii.

La dreapta era trecătoarea, unde nu erau corturi, dar se vedeau multe fumuri. La stînga se cobora valea, pe alocurea foarte strîmtă. Mai ales sub Leaota, la Capu-Coastei, ea se strîmta de ai fi putut s-o-nchizi cu cîţiva brazi răsturnaţi în albia rîului.

— Ştiţi că n-ar fi lucru greu să-i închizi pe oamenii aceştia aici? grăi dînsul. Unii dintre noi le taie drumul spre izvoarele Bîrsei, iar alţii se pun la Capu-Coastei şi nu-i lasă la vale.

— Greu n-ar fi, întîmpină Moroiu; dar nu ştiu de ce să-i închizi şi să nu-i alungi?

— Tocmai asta e. Dacă pot să-i închid, sunt eu stăpîn pe toată valea, de la Capu-Coastei pînă la trecătoare, scot pe cine vreau şi nu mai las pe nimeni să intre.

Aşteptînd sosirea nopţii, ca să-şi poată urma drumul, ei s-au învîrtit mereu împregiurul acestui gînd, şi pe la miezul nopţii, cînd au pornit la vale, ca să treacă spre Păpuşa, Bodea era atît de hotărît, c-ar fi voit să se întoarcă înapoi, să adune oameni şi să facă chiar mîne ceea ce-şi pusese în gînd.

— Trebuie să avem şi noi un colţişor din care nu mai poate nimeni să ne scoată! îşi zicea el.

Şi degeaba mergeau înainte, căci loc atît de potrivit ca acesta nu mai puteau să găsească.

Era însă peste putinţă ca una să zică popa, şi alta să facă feciorul lui.

Sosiţi în poienele Păpuşei la părintele Ilie, ei au fost primiţi cu mare bucurie atît de bătrînul preot, cît şi de muntenii de acolo, unde fierberea era chiar mai viuă decît în Bucegi. Bodea n-avea însă timp de pierdut şi zorea plecarea.

Urmîndu-şi drumul, ei au luat cu dînşii pe Bunea, pe Viezură şi pe Bran, arcaşul neîntrecut, care ştia să rănească lupul din mare depărtare şi era umblat ca nimeni pe cărările munţilor.

Deşi născut din tată păgîn, un fugar ce găsise adăpost la munteni, Bran era nepotul de fiică al părintelui Ilie şi avea mare trecere la munteni.

Şi de astă dată tot el ajunse în fruntea cetei, care, înaintînd spre strîmtorile Oltului, creştea mereu. Nu că se îmbulzea el, nici că l-a ales cineva, dar pînă-n culmea Negoiului se adunaseră peste şaptezeci de inşi, tot unul şi unul, oameni aleşi dintre cei mai vrednici, şi cu cît mai mulţi erau, cu atît mai învederat ieşea la iveală că numai el, omul mărunt şi aproape de tot spîn, dar scurt la vorbă şi chibzuit la faptă, e în stare să-i ţină pe toţi în ascultare.

Era om domol Bran şi la vorbă mai mult blajin decît aspru, dar cînd zicea ceva, se uita la tine de nu-ţi mai venea să-i răspunzi: simţeai că aşa e, cum zice el, şi nu altfel, ori că aşa trebuie să fie.

Se aţinea în drumul lor cel lung lumea după dînşii şi s-ar fi adunat sute şi iar sute; el însă ştia să-i potolească pe oameni.

— Duceţi-vă pe la vetrele voastre şi staţi gata — le zicea el — că vă adunăm noi după ce le vom fi pus toate la cale.

Şi oamenii se risipeau fără de împrotivire.

Unul singur, Bodea cel stăpînit de năvălnicia tinereţelor, tot mai ţinea să umble de capul lui.

Văzînd stăruinţele oamenilor, el nu se mai gîndea la gropile de bucate, ci zorea năvala spre Capu-Coastei. Îi era parcă-i perde pe oameni cînd îi vede risipindu-se şi că mai tîrziu nu va mai putea nimeni să-i adune.

Îi plăcea lui Bran stăruinţa aceasta, dar el îşi urma drumul.

Sosiţi în vîrful Surului, părintele Gavriil nu i-a lăsat să mai înainteze. În valea Oltului era o îndesuială ca în furnicar. Atît în strîmtorile de la stînga, cît şi în lărgimile de la dreapta, pe sub Negoiul şi pe sub Viştea, corturile erau cu sutele, pe alocurea chiar cu miile la un loc, şi crucile ridicate pe ici, pe colo deasupra lor erau semne neîndoioase că cei adăpostiţi sub ele sunt gepizi, veniţi, precum spuneau cei din Negoiul, parte despre apus, parte pe rîu la deal.

Nu le rămînea muntenilor decît să-şi caute vreo răsuflătoare spre văile ce dau în şesul de la Dunăre.

Pe Lovişte, însă, pe Topolog şi pe Argeş era aceeaşi îndesuială: corturi şi iar corturi, pînă prin înfundăturile văilor. Şi aici numai cu mari vărsări de sînge ar fi putut să răzbească.

— Apoi numai aşa, fără de opintire, n-o să răzbim noi nicăiri, grăi Bodea cam în bătaie de joc.

— Ba da! îi răspunse Bran. Dacă vom avea răbdare şi ne vom avînta numai unde ei sunt puţini şi noi mulţi, nu le rămîne decît să fugă.

— Asta numai la Capu-Coastei am putea s-o facem, întîmpină Bodea.

— Să vedem, grăi Bran; poate că aiurea sunt şi mai puţini.

Sosiţi dimineaţa zilei următoare în vîrful Orlului, ei se opriră cam miraţi.

Jos, la poala muntelui, în a doua dintre văile ce se deschid spre lunca Argeşului, se vedea o făşie de ţară, o mică lărgime fără de corturi.

Nu le venea să creadă că aici n-au străbătut fugarii, dar cu cît mai mult se coborau, cu atît mai vîrtos se-ncredinţau că nu sunt corturi în lărgimea încă depărtată.

În poienele Scărişoarei ei deteră peste Burete, buciumaşul, şi peste Marcea, un alt arcaş îndemînatic, care le spuse că acolo, unde se vedea lărgimea, sunt gropile de grîu ale scărişorenilor şi adăposturile lor de iarnă.

— Corturi, ce-i drept, nu sunt — adăogă el — dar nopţile se văd focuri.

— Multe?

— Nu tocmai!

— Orişicum ar fi — grăi Bran — aici e loc de răsuflătoare. Valea e strîmtă, şi mai puţini n-o să găsim aiurea.

Erau în gîndul lui hotărîte lucrurile: pe aici trebuia să se deie năvala.

În gîndul lui Bodea era însă hotărît că năvala are să fie dată la Capu-Coastei, sub Leaota.

— Nu vezi că n-ai făcut nici o treabă?! zise el. Mai jos valea se lărgeşte şi le vine ajutor despre Argeş dacă dăm năvală asupra lor.

— O să vedem — îi răspunse Bran — apoi, fără de a mai perde vorba, luă înţelegere ca Moroiu, cel mustecos şi sprîncenat, şi Cîndea, bălanul înalt şi cu mustaţa în spic, să plece cu Burete să cutreiere poienele şi să adune lumea, apoi să se întoarcă cu toţii la locul de despărţire.

Ochii lui Bodea scînteiau de neastîmpăr cînd Moroiu şi Cîndea se întoarseră cu Burete iar spre poiene. Era în sufletul lui ceva ce-l împingea să meargă şi el cu dînşii, dar să nu se mai întoarcă, ci să deie năvală cum voia dînsul. El însă nu putea să se abată din calea ce-i croise tatăl său.

— Iară noi ceilalţi — grăi Bran — ne coborîm în timpul acesta, ca să cercetăm locurile şi să vedem cîţi şi ce fel sunt oamenii din vale, cum sunt aşezaţi şi pe unde trebuie să-i apucăm, ca să răzbim fără de vărsare de sînge la gropile de grîne şi la adăposturi... Vii cu noi ori te duci şi tu cu Moroiu? adăugă apoi, întorcîndu-se spre Bodea.

Tînărul cu obrajii rumeni rămase pe o clipă nehotărît.

Era-n el ceva ce-i zicea: „Nu coborî în vale!“

— Viu cu voi! îi răspunse el lui Bran şi o porni la vale repede, parcă ar fi luat hotărîrea de a se avînta în prăpastie.

Peste cîtva timp, după ce se mai apropiară, se iviră pe ici, pe colo, prin vale, fumuri, ba parcă păşteau vite pe întinsul văii, parcă pe ici, pe colo erau ogoare proaspete.

— Ăştia sunt de-ai noştri! strigă Bodea, şi cu toţii îşi iuţiră paşii, coborîndu-se spre pădurea ce nu mai era departe.

Coborînd de la munte, omul, după ce a trecut din poiană, în codru, înaintează numai pe dibuite, căci nu mai vede nici înainte, nici înapoi. Trecînd dar prin pădure la vale, ei grăbeau, ca să deie cît mai curînd peste vreun luminiş, de unde li se deschide iar vedere spre vale. Bran le zicea mereu să steie adunaţi, dar la coborîş e greu să-i ţii pe oameni adunaţi la un loc, căci ei, mergînd fiecare după temperamentul său, se resfiră de-a lungul plaiului, şi unii dintre dînşii o luaseră departe înainte. Lucru firesc ar fi fost ca Burete şi Marcea să meargă în frunte, căci singuri ei cunoşteau locurile; Bodea însă, răzleţ şi nerăbdător, apucase el înainte, ca să fie cel dintîi care le vede toate din apropiere. Mai ales după ce au trecut însă din

făget în brădet, codrul era din ce în ce mai des şi nicăiri nu se ivea surpătură, rovină ori vreun alt semn de luminiş, ci mergeau ca cu sacul în cap.

Era tîrziu după-ameazăzi cînd la dreapta începu să se audă vîjîitul unui părîu, un semn neîndoios că nu mai e mult de coborît.

Ursan şi Vîntu, care rămăseseră în urmă şi nu-l mai văzuseră de mult pe Bodea, îşi iuţiră pasul. Bran apucase însă înaintea lor şi-i oprise pe oameni, ca să-i adune şi să-i ducă mai departe strînşi la un loc şi fără de zgomot.

Astfel, ceata rămăsese departe în urmă cînd Bodea se pomeni pe neaşteptate deasupra unei surpături, de unde se deschidea asupra văii privire largă şi atît de apropiată, încît el se retrase speriat în desiş, ca să nu fie văzut.

La dreapta lui se vărsa liniştit un rîuleţ, iară dincolo de rîuleţ, la depărtare de cîteva sute de paşi, erau înşirate pe sub coasta acoperită de pădure vreo treizeci de colibi, în faţa cărora se aflau oameni, femei, copii şi păşteau vite, ba la stînga rîului erau în adevăr cîteva fîşii de ogoare proaspete.

„Ăştia nu trec, ci au de gînd să rămîie aici“, îşi zise el, retrăgîndu-se mai adînc în desiş.

O singură privire îi fusese destul ca să se încredinţeze că cei adăpostiţi în vale nu sunt gepizi, dar nici munteni, ci un neam de oameni despre care el nu ştia nimic.

Colibile, deşi acoperite tot cu frunzar, nu erau ca cele făcute de munteni pe la marginile poienelor, ci mai mult nişte acoperişuri puse pe gropi săpate adînc, de un stat de om, iar pămîntul scos din gropi era aruncat peste frunzişul acoperişului. Cruci nu se vedeau nicăiri. Oamenii erau mai mult scurţi şi groşi decît înalţi, greoi în mişcările lor şi bălani la faţă. Vitele erau ciolănoase şi cu coarnele răsfirate, iar cînii, nişte zăvozi mari ca viţeii, umblau molatec şi deşirat şi lătrau rar şi gros.

Trebuia să se întoarcă şi să-i vestească pe ceilalţi, ca să se apropie cu băgare de seamă.

Deodată însă el ieşi, fără ca să-şi deie seamă iar pe muchea surpăturii, ca să vadă mai bine.

La stînga, sub surpătură, unde el nu se putea uita, mai erau încă opt colibi, şi de aici, la depărtare de cel mult treizeci de paşi, se ivi o fată tînără, care trecea cu un vas de lut spre rîu.

Era Mala, cea mai tînără dintre cele trei fiice ale lui Dragoslav, una din căpeteniile fugarilor adăpostiţi în vale.

Nu, niciodată Bodea nu şi-ar fi închipuit că e cu putinţă ceea ce vedea cu ochii lui.

Nu era înaltă copila, nici subţirică, nici sprintenă ca muntencele pe care le ştia el, dar îi era trupul plin şi fraged ca al unui copil purtat la sîn, avea obrajii rotunji, mare minune, şi albi ca laptele înspumat, şi peste umerii ei se răvărsa un păr galbăn ca firele de aur.

Străin neam de oameni şi nemaivăzut în aceste văi.

Ea trecea oarecum ca dormind, a-ndelete şi legănată în mersul ei la tot pasul, iar Bodea, uimit, o privea cu atîta nesaţiu, încît dînsa, izbită de puterea privirii lui, tresări şi-şi întoarse marii ochi albastri spre el.

E o taină nepătrunsă cum prin ochiul îndreptat spre alt ochi sufletul străbate la alt suflet şi cum, întîlnindu-se privirile, sufletele se pătrund unul pe altul şi se îmbină ca-ntr-o singură fiinţă.

Faţa copilei se lumină ca scăldată în raze venite din altă lume, iar Bodea, fărmecat de zîmbetul ei plin de dulceaţă, se cutremură ca străbătut de un fulger. Îi era parcă abia în clipa aceasta se naşte şi viaţa de pînă acum i-a fost numai un fel de amurg.

O fioroasă ameţeală, aceeaşi ameţeală, îi cuprinse pe amîndoi, beţia fioroasă pe care n-o mai uită şi vrea mereu s-o aibă cel ce-a avut-o o dată.

Nu-şi mai dedea el acum seamă că cei din vale puteau să-l vadă şi nu ştia dacă l-au văzut ori nu. Ar fi fost în stare să sară de pe muchea surpăturii la copila pornită şi ea spre el ca pasărea ce-şi ridică aripile, gata de a-şi lua zbor. Auzind însă paşii soţilor săi, el se-ntoarse răpede spre dînşii, în vreme ce Mala rămase

ca înfiptă-n pămînt, apoi, cînd zări pe ceilalţi, o luă speriată la fugă, înapoi, de unde venise.

— Tiptil! tiptil! şopti Bodea cu glasul înecat de năvala sîngelui şi tremurînd în tot trupul. Opriţi-vă, că sunt prin apropiere, după toate semnele, păgîni, un neam de oameni nemaivăzut pe aici.

Ursan se uită lung şi îndurerat la el.

Îl ştiuse băiat inimos şi-i era greu să-l vadă galben la faţă şi tremurînd de spaimă.

— Dacă sunt — îi răspunse — suntem şi noi şi ne aflăm la noi acasă!

— Te-a zărit cineva? întrebă Bran cel chibzuit, făcîndu-le oamenilor semn să se rătragă.

Bodea rămase ca trăsnit din senin.

Da, l-a văzut, ea fără îndoială că l-a văzut, dar el simţea că nu e în lumea aceasta om căruia ar fi putut să-i spună pe cine a văzut şi cine l-a văzut.

— Nu... nimeni nu m-a văzut... răspunse el rostind vorbele în silă, dar cu îndărătnicia omului ce sare într-o prăpastie adîncă.

Bran ieşi oarecum pe furiş la marginea pădurii, ca să se dumirească asupra celor ce se petrec în vale.

Vedea şi el numai ceea ce văzuse Bodea, căci mai jos, la depărtare de cîteva sute de paşi, rîul cotea şi valea se strîmta.

— Unde sunt gropile voastre? îi întrebă pe Marcea după ce se trase iar în desiş.

— Colo, sub coastă, la capătul ogoarelor — răspunse Marcea — iar casele nu se văd, căci se află în dosul stîncilor.

— Cîte sunt?

— Patruzeci şi nouă de fumuri avem.

— Şi mai e loc larg pe lîngă case?

— Nu mult, dar e.

— Atunci e rău — grăi Bran — căci s-au încuibat în casele voastre şi trebuie să fie mulţi de şi-au mai făcut colibi şi aici.

Bodea stetea ca pe jăratic.

Ştia atît de bine că cel mai urgisit dintre toate păcatele, începătura a toată răutatea, izvorul tuturor mişeliilor e minciuna, şi tot spusese că n-a fost văzut, cînd ştia că văzut a fost. Înşelase pe soţii lui, care, socotindu-se neştiuţi de nimeni stăteau fără de grijă, în vreme ce în vale se făceau, poate, pregătiri.

— Ce facem noi acum? întrebă el strîmtorat.

— Multe avem de făcut, îi răspunse Bran, care le pusese în capul său toate la cale. Mai întîi ne întoarcem şi ne căutăm un loc bine adăpostit, ca să ne facem focuri şi să odihnim fără de grijă peste noapte. Apoi ne alegem cîţiva şi trecem de-a lungul coastei de la stînga pînă în faţa caselor, ca să vedem cum stau lucrurile acolo.

— Tot ar fi bine — îi zise Bodea — ca să lăsăm şi aici pază.

— De ce?! întîmpină Bran. Dacă nu te-au văzut, nu pot să bănuiască nimic. Ori poate că te-au văzut?

Bodea iar se făcu galbăn la faţă.

Acum era timpul să se îmbărbăteze şi să-şi uşureze sufletul spuind adevărul. Deşi îi era însă ruşine c-a minţit, încă mai ruşine îi era să-şi mărturisească păcatul, şi în loc de a-şi face datoria, o mînie oarbă-l cuprinse faţă cu Bran, care-l silea să mintă din nou.

— Nu m-a văzut — grăi dînsul cu glasul înăbuşit de năvala sîngelui — dară suntem mulţi şi ar fi putut să ne simtă.

— Dacă aşa crezi, n-ai decît să rămîi aici şi să stai de pază — îi zise Bran — iară cînd ţi se va urî, te întorci şi ne găseşti după zarea focului.

— Asta nu! răspunse Bodea şi se întoarse şi el cu dînşii.

Fiecare pas pe care-l făcea la deal era însă pentru el deopotrivă cu muncile iadului. Îi vedea în gîndul lui pe cei din vale sărind în picioare, luîndu-şi armele şi alergînd din toate părţile, ca să se adune şi să deie cu toţii năvală asupra soţilor lui, îi auzea parcă răcnind pe-năbuşite, simţea apropierea lor şi inima i se zbătea din ce în ce mai tare.

După ce urcară cîtva timp, Bran îi opri sub un mare stan de piatră care închidea vederea spre vale, apoi oamenii-şi adunară uscături şi-şi aprinseră trei focuri. Erau bine adăpostiţi şi aveau drumul deschis spre poiene, încît ar fi putut să ţie piept şi să scape

nevătămaţi şi dacă ar fi avut să se lupte fiecare cu cîte cinci.

Bodea se mai linişti. Peste puţin însă Bran plecă cu Vîntu şi cu alţi trei dintre oameni, ca să treacă, precum fusese vorba, de-a lungul coastei de la stînga pînă în faţa caselor, şi inima lui Bodea iar începu să zvîcnească. Îi era parcă fără de Bran oamenii se zăpăcesc şi n-or mai şti ce să facă în faţa duşmanului.

— Mă duc şi eu cu dînşii! zise el şi plecă în urma lor.

Minţea însă şi de astă dată, căci gîndul lui era să meargă iar la muchea surpăturii şi să steie de pază, gata de a vesti pe ceilalţi îndată ce va vedea că cei din vale fac vreo pregătire.

Ziua se învelea în noapte cînd el sosi la locul de unde văzuse pe Mala şi se uită tremurînd în tot trupul spre colibile de peste rîu.

Era linişte-n vale: nici o mişcare care ar fi putut să-l pună pe gînduri, nici o îngrămădire de oameni ce rîcnesc pe înfundate, nimic ce nu fusese şi mai nainte. El tremura cu toate aceste ca făcătorul de rele în clipa hotărîtoare, pămîntul i se clătina sub picioare şi, fără de voie, el se aşeză pe iarba uscată, puindu-şi îmblăcitoarea peste genunchi.

Obosit de umbletul îndelungat, flămînd lihnit, umilit în sine şi istovit de viua lui frămîntare sufletească, el nu mai era în stare să facă ceva, ci sta într-un fel de aiurire la locul unde se afla.

Vedea, parcă, iar vedea pe copila cu marii ochi albaştri, tot cum o văzuse şi tot cum o ştia. N-o vedea şi-şi dedea seamă că n-o vede, şi totuşi parc-o vedea-în aievea.

„Nu — îşi zise el în cele din urmă ca prin somn — a fost o nălucire numai. Nimeni nu m-a văzut!“

Necuratul a fost, care i s-a ivit în adimenitor chip de copilă fragedă şi plină de farmece, ca să-i întunece minţile, să-l ispitească şi să-l ducă la peire.

Şi totuşi chiar în clipa cînd şi-o zicea aceasta, copila cu marii ochi albaştri se reivea în închipuirea lui mai mult ca înger decît ca demon.

Se întunecase. Luna, ivită de mult pe cerul aproape senin, îşi revărsa lumina asupra colibilor şi asupra rîuleţului, care scînteia pe ici, pe colo în razele ei. La stînga, de unde venise Mala, era umbră deasă, care trecea pe ici, pe colo în fîşii lungi şi peste rîu. Liniştea se întindea din ce în ce mai deplină, şi el nu mai vedea în cele din urmă decît focurile aproape stinse şi cîte un om trecînd ca o mogîldeaţă neagră prin zarea cea slabă.

Erau, parcă, toate numai vis şi închipuire, părerea deşartă a omului ce se zbate în luptă cu somnul.

El se cutremură şi-şi făcu de trei ori semnul crucii.

Perdut în gînduri, el nu-şi dădea seamă că zăvozii cei mari erau treji, că-l simţiseră şi la fiecare mişcare făcută de el se înteţeau şi înaintau spre surpătură. Acum, cînd el îşi făcu cele trei cruci, cînii se îndîrjiră şi cîţiva dintre ei se repeziră la deal.

Bodea-şi luă-mblăcitoarea şi sări-n picioare, ca muşcat de şarpe.

Mintea i se luminase deodată şi vedea desluşit primejdia în care se află. Era peste putinţă ca cei din vale să nu simtă că zăvozii bat la om şi să nu pornească şi ei la deal, iară el era singur şi neştiut de soţii săi, care-l credeau unii rămas la focuri, iar alţii dus cu Bran. Nu-i rămînea decît să se retragă cu grăbire şi să deie cîteva chiote, ca să vestească pe soţii săi.

La întîiul pas făcut de dînsul, însă, cînii, îmbărbătaţi de retragerea lui, se răpeziră din nou, şi după cîţiva paşi, el fu nevoit să se oprească, ca să se apere cu îmblăcitoarea.

Deprins în luptă cu haitele de lupi a-şi purta îmblăcitoarea ferecată, Bodea şi-ar fi făcut uşor drum dacă s-ar fi aflat în poiana deschisă. Aici însă, în desişul codrului, îmblăcitoarea i se împedeca de crăci, încît nu putea s-o poarte raita împregiurul său, ci era nevoit să lovească cu ea din sus în jos. El se trase dar spre un brad bătrîn, pentru ca să nu poată fi apucat din dos, şi începu să lovească cu toată puterea în cînii ce se aruncau asupra lui. Loviţi unul cîte unul, cînii se rostogoleau chelălăind, dar tocmai aceasta îi stîrnea pe cei din vale, şi peste puţin ei auzi în aievea rîcnetele înfundate ale oamenilor ce se adunau, ca să pornească la deal.

— Chiu!... gata toţi, că vin păgînii!... strigă el, cuprins de deznădăjduire.

Era însă prea tîrziu. Orişicît de grabnic ar fi alergat, soţii lui nu mai puteau să-i vie într-ajutor: era perdut; nu-i rămînea decît să-şi spăşească greul păcat. De zăvozi nu se temea, dar în luptă cu oameni el nu putea să intre, şi braţul îi slăbi cînd vreo zece oameni se iviră în faţa lui, asmuţînd cînii.

— Opriţi cînii, că mă dau prins! le zise el umilit.

Nu înţelegea nimeni vorbele lui, dar oamenii nu numai prin vorbe se înţeleg între dînşii. Auzind glasul lui, pînă chiar şi cînii se mai potoliră.

— Ţine-te, că venim! strigă Ursan, care, auzind strigătul lui Bodea, sărise speriat în picioare şi alerga în fruntea cetei la vale.

— Opriţi-vă! Ţineţi-vă strînşi la un loc! strigă din cealaltă parte Bran, care alerga şi el, întorcîndu-se din drumul ce făcuse de-a lungul coastei.

Auzind aceste strigăte venite din două părţi, agresorii rămaseră o clipă cuprinşi de spaimă. Unul dintre dînşii însă, o matahală deşirată, se repezi cu un topor asupra lui Bodea.

Bodea făcu repede un pas la stînga, ridică instinctiv îmblăcitoarea şi lovi cu puterea deznădăjduirii, apoi căzu în genunchi, cu ochii închişi şi cu capul plecat, în vreme ce agresorul, lovit peste umăr şi peste piept, se răsturnă cît era de lung.

Peste puţin, cînd Ursan sosi la faţa locului, el nu mai găsi decît pe acesta, viu încă, dară întins la pămînt şi vărsînd sînge.

Jos, în vale, era o-nvălmăşeală sălbatică. În lumina slabă a lunei, pe care o tăia pe ici, pe colo zarea focurilor aproape stinse, se vedeau fugind în goana mare ori adunîndu-se în grămezi viu agitate oameni, femei şi copii, ce rosteau zbierînd vorbe neînţelese, din care nu ieşeau desluşit decît strigătele: „Na staroste! Na staroste!“

— L-au prins şi-l duc! strigă Ursan, tremurînd în tot trupul. Înainte, băieţi, să-l scăpăm!

— Asta nu se poate! Staţi pe loc! strigă Bran, sosit şi el la faţa locului. Sunt sute de inşi, şi n-avem ce să-i facem dacă umblă răzleţ. Înapoi în poiene! Dacă grăbim, putem încă s-ajungem pe Moroiu şi pe Cîndea, şi pînă mîne seară ne-ntoarcem cu toţii!

IV

NAVALA

Jos, în fundul văii, în poieniţa de la gura peşterei, unde se aflau cele trei colibi ale părintelui Luca, era linişte adîncă.

Maica preuteasă, femeie şi mumă, era cuprinsă de viu neastîmpăr. Avusese visuri grele, era muncită de presimţiri dureroase şi o mistuia dorinţa de a-şi vedea fiul, de şase zile acum plecat. Nu-şi dedea, ce-i drept, pe faţă focul, nu se plîngea, dar umbla nemîngîiată de ici pînă colo, nu mai vedea şi nu mai auzea nimic, nu-şi găsea nicăiri loc de repaos, iar părintele Luca le-nţelegea toate, se căia de a-şi fi aruncat feciorul în voia întîmplării, şi era din ce în ce mai îngîndurat şi mai nerăbdător.

Mai puţin îngîndurată, dar încă mai nerăbdătoare era mulţimea strînsă, ca-n toate zilele, la vatra lui Vineş.

Deodată Bucegii tresăltară ca cuprinşi de fiori.

Despre Leaota se iviră cîteva căciuli albe, apoi mai multe şi tot mai multe, în cele din urmă o ceată nesfîrşită, care, coborîndu-se încet spre colibile părintelui Luca, acoperea întreaga coastă a muntelui.

Era mulţimea adunată de Moroiu şi de Cîndea, care, coborînd despre Păpuşa, băgase spaima în fugarii ce se-ncuibaseră între Capu-Coastei şi trecătoare şi-şi deschisese drum larg spre Piscu-Lacului, iar acum venea să ieie şi pe cei din poienele Bucegilor şi să se întoarcă cu toţii la locul de întîlnire.

Viind cu grăbire, ei nu putuseră afla cele petrecute la surpătură şi nu ştiau că Bran şi Ursan vin şi ei, încă mai grăbiţi, pe urma lor.

Nu erau mai mult decît vreo mie de oameni, dar nici unul dintre cei adunaţi la vatra lui Vineş nu mai văzuse atîta lume la un loc şi, risipiţi, precum erau, păreau îngrozitor de mulţi.

— Se-ntoarce Bodea! Iată-i că vin! strigară cîţiva dintre cei de la vatră.

— Şi e potop de oameni! strigară alţii. Sunt mii şi mii!

Cei mai iuţi la fire începură apoi să deie chiote, şi într-o clipă întreaga mulţime se avîntă la vale, risipindu-se de-a lungul coastei, cum toamna se risipeşte în bătaia vîntului iernatic frunza uscată, şi lăsîndu-l singur pe Vineş, moşneagul, care se uita cu ochi împăienjeniţi în urma lor.

Mai era încă mult pînă la ameazăzi, cînd părintele Luca văzu că vin oameni din toate părţile. Nu-i vedea încă pe cei porniţi de la vatra lui Vineş, dar veneau alţii despre Coştilă, iar alţii despre Jepi, despre Peatra-Arsă, despre Vîrful-cu-Dor, lume, lume, lume de pretutindeni, de unde se deschide vederea spre Leaota.

— Vin ai noştri, se întorc cu lume multă despre Leaota! strigă în cele din urmă Răciulete, care sosi cu suliţa lui cel dintîi. Acum s-a hotărît, s-a ales într-un fel!

Părintele Luca se întoarse spre Leaota şi, în adevăr, peste puţin începu a se revărsa la vale ceata cea nenumărată.

El tresări de bucurie.

O clipă însă numai: în clipa următoare el fu cuprins de viuă îngrijare.

Veneau oameni din toate părţile, se adunau, se îngrămădeau de nu mai putea să-i încapă poieniţa.

„Cine oare şi cum va putea să stăpînească atîta sumedenie de oameni turburaţi de necazuri?!“ îşi zise el şi rămase zăpăcit în mijlocul gălăgiei ce creştea mereu.

Trăiţi în singurătate şi deprinşi cu gîndul că fiecare numai pe puterile sale se poate răzima în lupta lui cu nevoile vieţii, ei erau ca ieşiţi din fire cînd se vedeau atît de mulţi la un loc, adunaţi cu gîndul de a-şi împreuna puterile: strigau cu toţii şi se mişcau valuri-valuri cînd încoace, cînd încolo, tot mai îndesuiţi, mai zgomotoşi şi mai furtunateci, ici aruncîndu-şi de bucurie căciulile în aer, colo strîngîndu-şi unii altora mîna ori îmbrăţişîndu-se ca nişte vechi prieteni, care de mult nu se mai văzuseră. Şi nu e în lume muzică mai sugestivă decît vociferarea unei mari mulţimi de oameni cuprinşi de emoţiuni vii: chiar şi cel mai potolit din fire îşi perde bunul cumpăt şi, luat de puhoi, se lasă să fie dus ca frunza uşoară.

În gălăgia aceasta nu mai ştia nimeni de ce e vorba, nimeni nu mai cerceta care e rostul îngrămădirii: chiar nici maica preuteasă nu băgase de seamă că fiul ei tot nu s-a întors încă şi abia tîrziu se dezmetici părintele Luca şi se întoarse cu gîndul la Bodea.

Mulţimea trebuia să se întoarcă la locul de întîlnire.

— Aş! grăi Răciulete, înfigîndu-şi suliţa cea lungă în pămînt. Nu mergem! Gropile noastre sunt aici, pe Rîul Alb: dacă plecăm acum, suntem pe-nserate la ele.

— Nebuni am fi — adause Cărbune — dac-am căuta alte gropi, la depărtare de două zile.

— Aşa e! strigă Vultoare, un lungan din poienele Negoiului. Suntem destui ca să putem răzbi orişiunde!

— Dar ăia ne aşteaptă!

— Ei, să aştepte! Vor face şi ei cum vor putea.

— Da! strigau unii. Ba nu! strigau alţii, care erau flămînzi şi obosiţi de drum.

Urcat pe un colţ de stîncă, părintele Luca stetea cu braţele ridicate-n sus şi-i chema la sine pe oamenii învrăjbiţi, ca să-i ţină strînşi la un loc, dar nimeni nu-l băga-n seamă.

— Iată-i că sosesc! Se-ntorc şi ei! strigară mai mulţi deodată, şi cetele despărţite se-nvălmăşiră din nou şi porniră-n zgomotoasă mişcare la vale, ca să le iasă-n cale celor ce soseau.

Tot despre Leaota cobora spre poieniţă şi ceata lui Bran, dar mai încet, căci era obosită şi de drum, şi de mîhnire.

Nu mai aveau acum oamenii de ce să se certe, dar părintele Luca tot nu se bucura, iară maica preuteasă, care stătuse tot timpul departe la deal, în faţa colibei, tot nu îndrăznea să pornească şi ea la vale.

De ce se întorceau ei, cînd vorba rămăsese ca să aştepte pe ceilalţi acolo?

Nu părea a bine această întoarcere neaşteptată, şi maica preuteasă stătea nemişcată şi aştepta să vadă ieşind din mijlocul mulţimii pe tînărul înalt, mlădios şi cu faţa de fată mare, iar părintele Luca o porni la vale cu pas rar şi domol, apoi mai grăbit şi tot mai grăbit.

— Unde e? întrebă el în cele din urmă, cu glasul înecat de emoţiune.

— În paza lui Dumnezeu, îi răspunse Bran liniştit şi rece. Alaltăieri seara s-a răzlăţit, s-a avîntat prea departe şi a fost prins.

Mulţimea stetea, oprindu-şi răsuflarea.

— Şi voi — grăi preotul, întorcîndu-se spre Ursan — voi n-aţi sărit să-l scăpaţi?

— Nu ne era iertat să facem lucrul acesta, răspunse Ursan. Eram abia vreo cincizeci de oameni, iar în vale se adunaseră sute, care puteau peste cîtva timp să fie ajutaţi de alţii, mii şi mii. Nu numai făceam o zadarnică vărsare de sînge, dar puneam şi viaţa lui în primejdie.

— Am grăbit să-i găsim pe ceilalţi — adăugă Bran — şi să ne întoarcem cît mai curînd cu toţii.

Mulţimea iar se puse-n mişcare, furtunatică.

— Ne-ntoarcem! Pornim cît mai curînd! strigară oamenii, stăpîniţi de acelaşi gînd.

— Şi dacă nu-l mai găsiţi viu?! strigă preotul înfiorat.

— Atunci e mort — răspunse Bran — şi s-a ivit în lume numai spre a ne arăta calea pe care avem să pornim. Noi nu ne lepădăm de gîndul că Dumnezeu îl va fi povăţuit să-şi păstreze viaţa. E creştin şi ştie că supunerea şi umilinţa e scăparea celor slabi.

— Să pornim! Să pornim!

— O să pornim — grăi Bran — dar cu chibzuială.

Lui nu-i era, la urma urmelor, să-l scape pe Bodea, care poate că nici nu mai putea să fie scăpat, ci să potrivească lucrurile aşa ca să nu-şi facă nici o mustrare, orişicum ar ieşi ele.

Pe drum dar el îşi dăduse bine seama despre mersul văilor şi-şi croise planul după firea locului.

Un lucru era, mai nainte de toate, hotărît în gîndul lui: că Bodea avusese dreptate şi că atît trecătoarea spre valea Bîrsei, cît şi strîmtoarea de la capătul coastei trebuiesc închise cît mai curînd.

Al doilea lucru hotărît era că dînşii, dacă voiau să-l scape pe Bodea, nu aveau să deie năvală de la deal, ci trebuiau să-i apuce pe duşmani de la vale, să-i închidă şi astfel să-i silească a-l da.

Al treilea lucru hotărît era că fără de merinde nu pot să înceapă nimic, căci oamenii erau istoviţi de oboseală şi de foame.

El era de părerea lui Răciulete, care stăruia că înainte de toate să se deie năvală asupra gropilor din valea Rîului Alb, ca oamenii să-şi ieie merinde.

— Da! — zicea Bran — iar de acolo trecem la Capu-Coastei şi închidem strîmtoarea, apoi ne urmăm drumul pe sub poala munţilor, tăind văile de-a curmezişa, şi mîne seară ori poimîne suntem, cu ajutorul lui Dumnezeu, la Bodea.

Sub părintele greu încercat ardea pămîntul; lui drumul acesta îi părea prea cu încungiur.

— Şi dacă mîne ori poimîne nu-l mai găsim viu?! strigă el.

— Se poate că nu l-am mai găsi nici astăzi, întîmpină Bran. Nu însemnează nimic viaţa unui om cînd vorba e de ceea ce e mai bine pentru toţi şi chiar şi pentru el, dacă mai trăieşte.

Oamenii iar se învălmăşiră. Unii voiau să plece pe cel mai scurt drum, iar alţii ţineau să-şi ieie mai nainte merinde, ba erau şi de aceia care, văzînd că înţelegerea este peste putinţă, stăruiau ca să se risipească fiecare la vatra sa.

Bran îi lăsă pe oameni să se frămînte între dînşii şi se-nţelese cu Ursan ca el să plece la gura trecătorii şi să steie acolo, pentru ca nu cumva fugarii să se întoarcă înapoi şi să taie iar drumul dintre Bucegi şi Păpuşa.

— Iară tu — îi zise lui Cîndea — te întorci la locul unde ne-am despărţit şi aştepţi acolo sosirea noastră. Cînd vei auzi buciumele din vale, dai şi tu năvală de la deal.

El începu apoi să-i adune pe buciumaşi.

Erau cu totul treizeci şi opt, dintre care opri doi la dînsul, iar pe ceilalţi îi trimise să se risipească peste poienile Bucegilor şi să deie de ştire că toată lumea are să se ridice şi să pornească spre adăposturile de iarnă, ca-n toţi anii, cu tot avîntul.

— Acum să ne numărăm! zise el în urmă şi începu să-i înşiruiască pe oamenii din apropierea lui tot doi cîte doi, ca să numere mai uşor.

— Ne numărăm! ne numărăm! strigară cîţiva în gura mare.

— Rînduiţi-vă după poiene! strigară alţii.

— Nu după poiene! le zise Bran. Care cum vine. Tot omul e om: să rămîie fiecare la locul unde se află.

Gălăgia se potoli ca prin farmec. Nu se mai pomenise ca oamenii să fie înşiruiţi şi număraţi, şi fiecare se simţea parcă o nouă viaţă începe pentru dînsul cînd era cuprins în numărul tot mai mare.

Numărînd, Bran îi împărţea pe cei număraţi în cete de cîte cincizeci de inşi şi da fiecărei cete cîte o căpetenie, căreia-i spunea unde are să plece.

Cinci cete aveau să meargă cu Ursan, patru cu Cîndea şi alte patru cu Moroiu, care o pornea înainte spre Rîul Alb.

Deşi el nu striga numărînd, glasul lui străbătea pînă la cei mai depărtaţi, fiindcă toţi tăceau, ca să-l poată auzi, şi părintele Luca stetea uimit de liniştea sărbătorească, în care se auzeau din toate părţile buciumele vestitorilor.

Nu-i mai trecea acum nici unuia prin gînd să aibă părerea lui deosebită, şi singură maica preuteasă ar fi voit să-i zorească, ceea ce nu făcea nici ea.

Nu era încă pe sfîrşite numărătoarea, cînd despre Vîrful-cu-Dor şi despre Omul se iviră primele turme pornite la vale, la început cîte una, apoi mai dese şi tot mai dese.

Pretutindeni aceeaşi rînduială. În frunte mergea păstorul, cu măgarii de povară. Urma apoi turma, încungiurată de cîni. După turmă, femei şi copii, bătrîni călare ori ducînd de căpăstru cai încărcaţi, mai rar mînînd vite.

Cele dintîi turme apucaseră departe înainte cînd Bran sfîrşi numărătoarea.

— Acum — grăi el ridicînd glasul — să fim gata cu toţii. La noapte trebuie neapărat să luăm gropile şi să răzbim la adăposturile de iarnă. Mîne suntem la Capul-Coastei. Poimîne-l luăm pe Bodea. Acela care e de altă părere să grăiască; acela care se teme să rămîie la turme.

Toţi tăcură, dar multe inimi erau îndoite.

— Sunaţi de rugăciune, grăi preotul, întorcîndu-se spre cei doi buciumaşi.

De trei ori pe zi, dimineaţa, la ameazăzi şi pe-nserate, cînd soarele asfinţeşte, sunau buciumele, ca să-i cheme pe credincioşi la rugăciune, şi munteanul, orişiunde s-ar fi aflat el, cădea în genunchi şi rămînea cu faţa plecată spre pămînt cînd auzea buciumul. Rugăciunea, aşa ştia el, are putere numai fiind făcută de preot, care el singur ştie ce se poate şi ce nu se poate cere şi cum are să fie făcută cererea, el singur avea, prin darul său, tainica vîrtute de a mijloci primirea cererii. Creştinul în zadar s-ar fi rugat el singur, căci el numai prin faptele lui se poate apropia de Dumnezeu. Şi auzind buciumul, muntenii ştiau că preotul îşi face rugăciunea pentru toţi

cei vrednici prin faptele lor de a sta în faţa Domnului.

Nu însă una din rugăciunile obicinuite în fiecare zi se făcea acum, şi părintele Luca rămase timp îndelungat cu braţele încrucişate pe pept, cu capul plecat şi cu ochii închişi, perdut în gînduri şi cuprins de emoţiune religioasă în faţa mulţimii căzute în genunchi îndată ce buciumele dedusără semnul de rugăciune prin sunete prelungi şi rar cadenţate.

Buciumaşii risipiţi prin poiene, auzind semnul, îl repetară şi ei, şi peste puţin toată suflarea din Bucegi era în genunchi şi cu capul plecat.

— Unul e Dumnezeu, nevăzut, neauzit, neîntrupat, întreg şi nedespărţit, grăi în cele din urmă preotul, ridicînd braţele şi privind spre cer.

— De-a pururea acelaşi! răspunse mulţimea într-un glas.

— Hristos e trimisul lui, omul adevărat şi povaţa noastră!

— De-a pururea sfîntă!

— Te ştim, Doamne, după fiinţa ta cea adevărată — urmă preotul, lăsîndu-se şi el în genunchi — îţi cunoaştem puterea nemărginită, bunătatea nesăcată şi dreptatea neşovăitoare, ne mărturisim credinţa şi ne supunem ţie dimpreună cu toţi ai noştri şi cu toate ale noastre. Voinţa ta să fie în toate gîndurile noastre şi-n toate pornirile inimilor noastre, şi împlinirea ei să fie toate faptele noastre. Dă-ne, Doamne, suferinţe grele şi îndelungate, dacă numai prin ele ni se pot curăţi sufletele, şi ne fă parte de chinurile morţii, dacă numai prin ele ne facem vrednici de a ne putea apropia de tine, dar nu lăsa ca Necuratul să ne ispitească şi să ne împingă spre nouă păcate, şi dă-ne în paza fiului tău pururea şi pretutindeni gata de ajutor. Dacă cu voia ta e fapta ce voim a săvîrşi, dă-ne statornicia cugetului şi putere neînfrîntă ca să înfruntăm toate greutăţile; iar dacă nu de la tine s-a răvărsat în inimile noastre pornirea spre lupta sîngeroasă, dacă nu tu voieşti să cerţi prin noi pe cei căzuţi în noianul păcatelor, turbură minţile noastre, ca să nu ne mai putem înţelege între noi, ci să ne oprim neputincioşi în loc, şi umple inimile noastre de frică, pentru ca să nu mai îndrăznim a merge înainte. Priveşte, Doamne, — urmă el cu glas înăbuşit de durere — cu iubire spre părintele îndurerat şi ai sub paza ta pe fiul căzut în robia necredincioşilor; ascultă rugăciunea făcută de preotul tău, pe care tu l-ai rînduit păstor turmei celor ce pururea te preamăresc!

— Pururea!... pururea!... răspunse mulţimea, ridicîndu-se în picioare.

Buciumele sunară de plecare, şi cetele se pusără-n mişcare, ale lui Cîndea la dreapta, spre Leaota, ale lui Ursan la deal, spre Omul, iar ale lui Moroiu cel sprîncenat la vale, dimpreună cu turmele.

Ceilalţi urma să plece mai tîrziu, după ce se vor fi deşertat poienele.

E lung drumul de la poieniţa de sub peşteră pînă în valea largă, dar gîndul lui Bran era ca să sosească spre miezul nopţii, după ce va fi apus luna, să-şi facă pregătirile pe-ntuneric şi să deie năvala, deodată din cinci părţi, numai în răvărsatul zorilor de zi.

Aşa au şi urmat lucrurile, însă nu tocmai după dorinţa lui Bran.

Pe-nserate el opri turmele, cu femeile şi cu copiii, pe o rarişte bine adăpostită, ca focurile să nu se poată vedea din vale, apoi cetele porniră-n patru despărţituri, două spre coasta de la dreapta, două pe cea de la stînga.

Vorba era ca Cărbune să treacă departe înainte, în valea Rîului Alb, unde erau gropile de grăunţe, şi să sune apoi din bucium, iar ceilalţi să sune atunci şi ei din buciume, să aprindă focuri risipite şi să chiuie, ca fugarii din vale să se zăpăcească, să se sperie şi să fugă.

— Şi dacă nu fug? grăi Răciulete, care se uita cu grijă la miile de focuri ce se vedeau grămezi-grămezi în largul văii şi mai ales spre stînga, unde se aflau adăposturile de iarnă, deasupra cărora se oprise Moroiu cu cetele lui, în o poieniţă ascunsă între păduri.

— Atunci îi alungăm! răspunse Bran.

— Dacă s-or lăsa! zise aşa în el Răciulete, care ar fi ţinut mai mult ca cei din vale să fugă şi nealungaţi.

Şi Răciulete nu vedea rău lucrurile.

Prea erau multe focurile risipite prin vale, şi muntenii, care nu mai intraseră în asemenea încurcături, înaintau cu inima-ncleştată, oprindu-şi răsuflarea şi cu ochii ţinţiţi mereu spre vale, căci era anevoios drumul de-a lungul coastei, prin pădurea neumblată, şi ar fi fost destul ca unul dintre dînşii să calce greşit şi să cadă în prăpastie pentru ca cei din vale să sară cu toţii în picioare, şi atunci era mai rău.

Tresăriră dar cu toţii cînd se auziră sunetele de bucium despre Rîul Alb şi se iviră primele focuri. Din clipă în clipă se sporeau apoi focurile risipite şi se înteţeau buciumele şi răsunau strigătele de îmbărbătare ale muntenilor porniţi la vale.

Era ceva ce-ar fi pus pe fugă chiar şi pe Diavolul, şi năvălitorii erau cuprinşi ei înşişi de fiori, dar fugarii tot nu s-au zăpăcit.

Oameni trăiţi la locuri deschise, ei intraseră numai de nevoie în strîmtorile văilor, pentru dînşii fioroase, şi trăiau cu frica în sîn. Deşi nu-şi închipuiau că pot să fie oameni şi mai departe în culmile ce lor le păreau nestrăbătute, ei se temeau de codrii întunecoşi şi de fiarele lor necunoscute, pe care şi le gîndeau ascunse în ei, şi erau înconjuraţi de veghe neadormite, care ştiau prea bine ce au să facă în faţa primejdiei.

Îndată dar după primele sunete de bucium, au început să sune în vale tulnicele de corn de bou, la început pe ici, pe colo, cîte unul, apoi tot mai dese şi mai înteţitoare, tot mai multe şi mai despre şes. Iară jos, pe ţărmurii rîului, era o învălmăşeală înspăimîntătoare, şi sunetele tulnicelor se pierdeau în ţipetele de femei şi de copii şi în răcnetele de mînie ale bărbaţilor. Pe cînd însă femeile îşi duceau în goană mare copiii şi avutul la vale, bărbaţii alergau vociferînd la deal, ca să se adune şi să le acoperă retragerea.

— Ştiu şi ei să facă gălăgie! grăi Răciulete. Să vedem, care pe care!

Bran ar fi voit să se întoarcă, dar Moroiu, care cunoştea locurile, pornise de-a curmezişul spre Rîul Alb, unde aveau să se întîlnească cu toţii.

— Nainte! strigă Bran pornind la vale. Drept spre focurile din deal! Strînşi cu toţii, om lîngă om: daţi la o parte pe cei ce vor fi voind să vi se pună în cale, dar în loc să nu vă opriţi!

Nici c-aveau nevoie să se oprească.

Mulţimea se îngrămădise mai la deal, unde moroienii se-ncăieraseră cu ea, iară puţinii care se aflau, din întîmplare, în faţa lui Bran, văzînd mulţimea ce ieşea din pădure, o luară la fugă şi nu îndrăzniră să se întoarcă nici după ce Bran intră cu ai săi în rîu, ca să treacă pe ţărmul de la dreapta.

— Buni de fugă şi voinici de picioare şi unii, şi alţii! grăi Răciulete, care ieşise cel dintîi pe ţărm.

Erau muiaţi cu toţii şi tremurau de frig, dar mai aveau să treacă un deal pînă la Rîul Alb şi se încălzeau iar urcînd şi coborînd.

Cînd sosiră la gropile de mei, le găsiră goale. Cei dintîi sosiţi se aruncaseră ca nişte hoţi luaţi la goană asupra lor şi luaseră pe îndesuite care cît a putut s-apuce.

Tot aşa se aruncară apoi şi asupra gropilor de grîu, care se aflau ceva mai la deal. Nu mai întreba nimeni cine a săpat groapa şi cine a umplut-o, ci lua cel mai tare cît putea să ducă, iar cel mai slab cît putea s-apuce.

Roadele pămîntului sunt darul lui Dumnezeu şi avutul celor ce le iau, şi fiecare se gîndea la sine, la femeia sa şi la copiii săi. Purtarea de grijă pentru vatra sa era singura datorie pe care o cunoştea munteanul.

Bran sta şi se uita cum oamenii încarcă şi se risipesc pe la vetrele lor.

Cînd se revărsa de ziuă, nu mai era suflet de om în fundul văii, unde peste noapte fusese învălmăşeală, şi adăposturile de iarnă ale celor rămaşi în poieniţa bine adăpostită erau deşerte. Mai la vale era însă

mare îngrămădire de oameni, care, după toate semnele, se pregăteau să pornească la deal.

— Nu e cu voia lui Dumnezeu! îşi ziseră muntenii rămaşi încă cu Bran la gropile deşerte, vreo patru sute de inşi, cei mai mulţi oameni duşi cu gîndul la femeile şi la copiii lor.

Tot aşa zicea şi părintele Luca, care-şi plîngea copilul, dar era îngrijat şi de turma sa.

V

FUGA

„Ce s-a făcut!? A scăpat ori nu?! A murit ori mai trăieşte? Mai putea oare să trăiască?!“

Aceste erau întrebările care-l munceau pe Bodea.

Ieşit mai mult mort decît viu din învălmăşeala în care a fost prins şi tîrît la vale, el a rămas în mînile unei cete de femei lărmuitoare, care-l legară cot la cot cu nişte curele de piele neargăsită şi-l duseră cu ele la vale, printre bărbaţii ce alergau la deal.

Frînt de oboseală, lihnit de foame şi, mai presus de toate, chinuit de sete, el se lăsa să fie tîrît şi împins şi nu se întreba unde-l duc şi ce are să i se întîmple mai departe. Singurul lui gînd era: ce s-a făcut omul culcat de el la pămînt cu o singură lovitură de îmblăcitoare?

E grozav gîndul c-ai stîns o viaţă de om. Dar omul acela voia să te omoare şi l-ai lovit apărîndu-ţi viaţa; tot e mai bine dacă nu ţi-o aperi! Mori o dată şi eşti mort, cu sufletul liniştit: acum trăia suferind mereu muncile morţii.

Şi totuşi!... poate că n-a murit omul acela. Nu, atît de uşor nu moare omul. Viaţa e încuibată în toate oasele, în toate vinele, în toate măruntăile şi nu poate să fie stinsă numai aşa, din o singură lovitură.

Zădarnică îi era însă zbuciumarea, căci nimeni nu putea să-i înţeleagă întrebările, nici să deie răspuns la ele. Strigătele femeilor turburate de mînie în urechile lui nu sunau deloc a grai omenesc, atît erau de neînchegate în înşirarea lor şi de urîte pentru auz. Şi de astă dată a ieşit însă la iveală adevărul, că oamenii nu numai prin vorbe se înţeleg între dînşii.

Omul e alcătuit din fire aşa că nu poate să vadă bucuria fără ca să se înveselească şi trebuie neapărat să ieie parte şi la durerea ce se iveşte în faţa lui. Şi oameni erau şi femeile care-l duceau tîrîndu-l cu ele.

Deşi era întunerec, ele îl vedeau îndestul pentru ca să se simtă îndemnate a se uita cu tot dinadinsul la el, iară Bodea era om pe care nu poţi să-l vezi cu ochi plini de mînie.

În curînd dar el simţi că nu-l mai duc, ci merg cu el, şi din strigătele lor tot mai des ieşeau la iveală sunete pline de înduioşare femeiască.

Ei se apropiară de un şipot, care se vărsa zgomotos pe o lespede lată.

— Ah, Doamne, — grăi dînsul muiat — mi-e sete de mi s-a uscat limba-n gură. Lăsaţi-mă să beau apă, le zise, oprindu-se în dreptul şipotului. Vă rog să-mi daţi apă!

O linişte adîncă se făcu împregiurul lui.

Nu înţelegea nimeni vorbele lui, dar vocea care le rostise era atît de moale şi de limpede şi sunetele se schimbau cu atîta dulceaţă, încît femeile rămaseră cuprinse de uimire. Le era parcă nu e om ca toţi oamenii cel ce vorbeşte şi nu omenesc e graiul în care-şi dă pe faţă gîndirea.

Nu-nţelegeau graiul acesta, dar ştiau că-i e sete omului şi doreşte să beie apă; ele îi lăsară drum deschis spre şipot şi se opriră-n loc, ca el să-şi poată astîmpăra setea în toată tigna.

— Dumnezeu să vă aibă în paza lui şi să vă ajute în toate nevoile vieţii! le zise el după ce îşi potoli setea.

Abia acum se uită împregiurul său, ca să le vadă mai bine. Erau tot femei — nu bătrîne, dar slabe şi istovite de suferinţe, cu fălcile late, cu ochii ieşiţi şi cu obrajii galbeni.

Deodată el tresări şi rămase cu ochii ţintiţi la pămînt.

Cîţiva paşi de la dînsul stătea Mala, tremurînd şi făcîndu-i, cu degetul pus pe gură, semn să tacă şi să n-o deie de gol.

Era un farmec nespus în clipa aceasta, care-i schimbă toată firea. Nu se mai gîndea acum la omul pe care-l întinsese cu o singură lovitură la pămînt, ci-şi vedea viaţa defăşurîndu-se în fericire din ce în ce mai adimenitoare. Da, scăparea lui era mai presus de toată îndoiala: îi fusese destul s-o vadă cum o văzuse pentru ca să simtă că ea vrea şi poate să-l scape.

Urmîndu-şi drumul, el nu se mai simţea obosit şi mergea cu pas uşor, ţiindu-se drept şi legănîndu-se în mersul lui ca un voinic ce era. Ştia că sunt doi mari ochi albaştri care-l privesc neîncetat, şi ţinea să-i încînte.

Mergea cu pas uşor, ţiindu-se drept şi legănîndu-se în mersul lui, şi, cu toate aceste, peste cîtva timp două dintre însoţitoarele lui îl apucară una de un braţ, alta de altul, fie ca să-l sprijinească, fie pentru ca nu cumva să scape, căci se apropiau de cortul starostelui, la care-l duceau.

Mala, copila sfiicioasă, mergea, stăpînindu-şi firea, un pas în urma lui; el însă se simţea ca şi cînd una din cele ce-l ţineau ar fi dînsa şi nu îndrăznea să se uite nici la dreapta, nici la stînga, ci mergea cu ochii ţintiţi înainte şi o ducea în ameţire şi ca prin vis.

Mai era încă mult pînă la miezul nopţii, cînd sosiră la cortul lui Dragoslav, starostele îngrijat, care, vestit despre cele petrecute în fundul văii, îşi adunase oamenii şi aştepta veşti nouă, ca să plece cu ei la deal. El aflase numai că pe coastele din fundul văii s-au ivit cete de oameni străini, dintre care unul a şi fost prins, dar nu putea încă să ştie că acele cete s-au rătras. A adunat dar în pripă pe oamenii mai apropiaţi şi a trimis vestitori la vale, a întărit veghele din fundul văii şi era gata să plece îndată ce va fi primit ştirea că s-a început lupta. Tot el poruncise ca femeile ce se retrăgeau la vale să-l aducă pe cel prins pentru ca să-l ţie sub pază şi să-l aibă, la nevoie, ca ostatec.

Cortul starostelui se afla în cîmp deschis, dar în faţa unei îngrădituri făcute din pari groşi, bătuţi adînc în pămînt şi înalţi de cel puţin două staturi de om. Înlăuntrul acestei îngrădituri se aflau colibile starostelui, cu totul cinci, făcute şi ele tot ca cele din fundul văii.

Oamenii, vreo patru sute, se aflau din jos de cort, la depărtare de vreo două sute de paşi, şi numai trei aşteptau cu starostele în faţa cortului, cîţiva paşi de la focul de veghe.

Sosit la aceşti patru oameni, Bodea, care încă de mult înţelesese că-l duc undeva ori la cineva cînd strigau „na staroste“, îşi ridică capul, şi ochii lui se opriră asupra unui bărbat înalt şi spătos, nu bătrîn, dar cu multe fire albe în barba lungă şi-n pletele cîlţoase ce-i acopereau umerii.

Acesta trebuia să fie acela căruia-i ziceau staroste, un preot, un fel de căpetenie mai mare.

Bodea-şi plecă iar capul şi rămase umilit în faţa lui, umilit, cu capul plecat, gata de a se lăsa în genunchi.

N-avea nevoie s-o mai facă şi aceasta.

Deşi om încruntat din fire, starostele îl examină cu ochii din ce în ce mai puţin încruntaţi şi făcu cîteva întrebări, la care femeile îi răspunsără pe-ntrecute, apoi faţa lui se-nsenină.

Cutreierase el cu ai săi ani de zile de-a rîndul multe ţări şi intrase, gonit de ici pînă acolo, în atingere cu multe popoare, dar asemenea om nu întîlnise încă în calea sa. Şi la chip, şi la statură, şi la port, şi la fire robul era om de frunte, care preţuieşte cît mii de alţii. El porunci dar să-l ducă înlăuntrul îngrăditurii şi ca nimeni să nu-i facă vreo supărare.

Bodea se mai uită o dată înapoi, ca să vadă pe copila cu mari ochi albaştri, care sta şi ea umilită şi cu capul plecat, apoi se perdu în dosul parilor groşi, bătuţi adînc în pămînt şi înalţi de două staturi de om.

Era destul de largă îngrăditura aceasta. Făcută sub stînca prăpăstioasă, sub care se aflau colibile, ea cuprindea un loc de vreo două sute de paşi în lungime şi aproape tot atîta în lărgime. În faţa colibilor ardea un foc mare, împregiurul căruia se aflau bărbaţi, femei şi copii în vie mişcare.

Intrînd Bodea, toţi grăbiră spre el şi-l înconjurară, lărmuind din toate părţile.

El stetea cu capul plecat.

Era pătruns cu desăvîrşire de gîndul că mai curînd ori mai tîrziu soţii lui vor face tot ceea ce le stă prin putinţe ca să-l scape şi că Mala priveghează asupra lui; el se simţea, cu toate aceste, lăsat în voia întîmplării şi-şi dădea seamă că soarta lui mai presus de toate de la propriile lui purtări atîrnă.

Oameni, tot oameni ca dînsul, erau şi cei ce-l înucngiurau, şi inima deschisă trebuia neapărat să le deschidă şi lor inimile.

El ridică deci ochii şi privi împregiurul său fără de frică.

— Mă strîng curelele, grăi apoi cu glas plin de înduioşare; mă-njunghie prin piept şi mi s-au umflat mînile. Dezlegaţi-mă, vă rog, că nu mai pot să fug.

Aceeaşi tăcere ca-n faţa şipotului. Deşi nu putea nimeni să înţeleagă vorbele lui, toţi le ascultau cu mulţumire şi toţi ştiau că-l strîng curelele, şi toţi vedeau că e istovit trupeşte şi sufleteşte. Un moşneag gîrbov se apropie de el şi-i dezlegă curelele prost înnodate, apoi îl duse la una dintre colibi, în care îi dete loc de odihnă pe un culcuş de frunze uscate.

Bodea se lăsă frînt în culcuş.

Trupul nu e locaşul, ci oglinda vieţuitoare a sufletului de-a pururea treaz. Bodea simţea acum adevărul acesta în toată întinderea lui. Era ca stinsă viaţa lui trupească, şi orişicît de vii i-ar fi fost zbuciumările sufleteşti, nimic nu se mai ivea din ele în oglinda căzută în amorţire. El zăcea în nesimţire:

nimic nu mai voia, nimic nu mai gîndea, nici un simţămînt hotărît nu mai avea.

Cuprins de fierbinţelile istovirii organice, el se zvîrcolea în culcuşul lui ca omul răpus de beţie şi abia de tot tîrziu tresări şi se ridică cu anevoia în genunchi.

Deşi nu dormise şi nu putea să doarmă, i se păruse că aude la mare depărtare buciumul de rugăciune, pe care, de cînd se trezise şi el om în lume, îl auzise în fiecare zi de trei ori.

Ah, trecuse ziua, şi el nu-şi făcuse rugăciunea de seară, n-o făcuse şi nu mai putea s-o facă aşa singur, ascuns în pămînt, departe de ai săi, străin între străini.

El se tîrî în genunchi pînă la uşa colibei, se uită la cerul înstelat şi-şi ridică amîndouă braţele.

— Te ştiu, Dumnezeule a toate, şi te mărturisesc după fiinţa ta cea adevărată, grăi dînsul cu glas tare. Ceartă-mă, Doamne, — urmă apoi încet şi acoperindu-şi faţa cu amîndouă mînile — şi mă mustră după mărimea păcatelor mele, curăţă prin suferinţe sufletul meu, ca să fiu vrednic de a mă apropia de tine, dar mîngăie pe părinţii mei şi dă-le tăria ca să rabde fără de jeluire greaua lovitură ce li-am dat prin nesocotinţa mea. Ascultă, părinte, rugăciunea mea, deşi nu sunt vrednic a-mi ridica glasul la tine, şi ţine-mă sub paza fiului tău de-a pururea treaz, ca nici o ispită să nu smintească sufletul meu în noaptea aceasta.

El se întoarse iar la culcuşul lui, şi somnul binefăcător îi luă peste puţin sufletul şi-l trecu în alte lumi, mai ferite de suferinţe.

Nici pentru această lume însă Dumnezeu, judecătorul totdeauna îndurător, nu i-a ascultat rugăciunea.

Certat a fost numai prin suferinţele pe care şi le-a făcut el însuşi prin amarnice mustrări de cuget.

Deşi rob ţinut sub mare pază, el putea adeseori să se simtă stăpîn al celor ce-l ţineau în robie.

Toţi, mic şi mare, bărbaţi, femei şi copii, mai ales copiii, se apropiau cu sfială de el şi erau cuprinşi de o învederată mulţumire cînd puteau să-l mulţumească,

căci era om cu totul deosebit în felul lui. Supunerea lui, inima lui deschisă, neadormita lui grijă de a nu jigni pe nimeni, blîndeţea privirii lui şi, mai presus de toate, graiul lui muia toate inimile şi împăingenea toate minţile.

Nu e armă mai puternică decît inima curată, şi curată era inima lui.

Erau mari nevoile cu care se luptau muntenii, dar viaţa lor era nespus de fericită în asemănare cu traiul muncit al acestor oameni cu feţe veştejite, în care numai arareori se ivea cîte un zîmbet oarecum acru.

Din zori de zi pînă-n seară, bărbaţi, femei şi copii munceau fără de repaos, săvîrşind în mare parte lucrări fie zadarnice, fie de prisos.

Femeile torceau cîlţi plini de puzdării şi ţeseau pînză aspră, care se destramă cînd o scoţi din apă şi o întinzi la soare, ca să se nălbească.

Bărbaţii tăiau copaci, cărau pietre, săpau şanţuri şi trăgeau la jug, ca să spargă ţelina cu plugurile, pe care mai putuseră să le scape în lungile lor cutreierări.

Copiii adunau vreaşcuri şi crăci şi le cărau grămadă la colibi.

Toate pe tăcute, toate-ntins şi fără de răsuflare: nicăiri cîntec vesel, nicăiri glume, nicăiri voia bună cu care era el deprins. Era parcă oamenii aceştia numai în muncă-şi găsesc rostul vieţii şi muncesc numai pentru ca să-şi petreacă timpul.

Chiar în noaptea cînd Bodea s-a dat rob, timpul se schimbase în bine, şi nu e în lumea aceasta nimic mai frumos decît frumoasele zile de toamnă la poalele despre Dunăre ale Bucegilor.

În linişte sărbătorească zac toate sub limpedele albastru al seninului fără de margini, şi natura întreagă pare a fi cuprinsă de o adîncă uimire. Nici cea mai mică adiere nu scutură încă bogatul frunziş al pădurilor, care, atins de bruma dimineţilor trecute, s-a schimbat în fel de fel de feţe. O răcoare potolită ţine aerul în cumpănit repaos, iar razele soarelui se revarsă umplîndu-le toate de o căldură dulce şi înveselitoare.

Binecuvîntat pămînt! Fericiţi oamenii cărora soarta li-a făcut parte să-şi petreacă viaţa pe el! Şi totuşi... Bodea era cuprins de adîncă jale. Era sfînta zi de duminecă, şi oamenii aceia munceau fără ca să-şi dea seamă că e senin cerul, că e curat aerul, că toată fiinţa stă în linişte sărbătorească, fără ca să se bucure de viaţă şi fără ca să preamărească pe cîrmuitorul a toate, care cu atîta prisosinţă a împodobit pămîntul de sub picioarele lor.

Îi era parcă nu din vina lui, ci după rînduirea lui Dumnezeu a venit în mijlocul acestor oameni, ca să-i deştepte din amorţirea în care se aflau, să le învie inimile, să le lumineze minţile şi să-i învrednicească.

Peste cîteva zile el a ajuns să se poată înţelege întrucîtva cu dînşii, atît în limba lor cea aspră, cît şi în graiul lui pentru dînşii din ce în ce mai adimenitor, şi fără de gînd precugetat a ieşit din îngrăditură, ca să ieie parte la lucrările lor. I-ar fi fost destul cel mai mic semn ca să se întoarcă, dar nimeni nu l-a oprit şi nici că avea, în adevăr, nevoie să-l oprească: aflîndu-se în mijlocul lor, el nu se putea gîndi să fugă.

Nici nu se gîndea.

Atît de puternică era în inima lui pornirea de a scoate pe oamenii aceştia din amorţirea sufletească în care se aflau, încît se simţea strîmtorat cînd se gîndea că mai curînd ori mai tîrziu se vor face încercări spre a-l scăpa. Ţinea să se întoarcă la ai săi, dar nu acum, ci mai tîrziu. Abia începuse să le înţeleagă limba şi să le poată spune, cu chiu, cu vai, cîte ceva, şi ţinea să se poată înţelege bine cu dînşii.

Într-una din zile, însă, ochii lui, necurmat cutreierători, se opriră asupra unei poieniţe, în care cîteva vaci ciolănoase şi trei cai păşteau iarba din nou încolţită. O femeie stetea nemişcată la marginea de la deal a poieniţei şi se uita stăruitoare la el.

„E dînsa“ îşi zise el cuprins iar de ameţeala în care căzuse cînd îşi închipuia c-o duce atîrnată de braţul lui.

Poate că nu era dînsa; el însă şi-o închipuia, şi liniştea lui era pierdută. Orişiunde privea, el vedea numai poieniţa cu femeia ce stă nemişcată şi cu privirea îndreptată spre el.

Un demon era, care-i turbura inima, îi întuneca mintea şi-i slăbea voinţa cu ispitele lui, şi el nu se mai putea gîndi pe sine decît călare cu dînsa, strîngînd-o în braţe şi depărtîndu-se în goană mare de tot ceea ce e suflare omenească.

Trei zile de-a rîndul l-a ispitit astfel, trei zile de zbuciumări istovitoare.

O, mare şi nesecată e puterea deprinderilor luate din cea mai fragedă copilărie! Tremura în tot trupul cînd se gîndea pe sine dus cu ea şi perdut în lume, dar îşi aducea aminte de mama lui, de tatăl lui, de fraţii lui, îi vedea pe ai săi nemîngîiaţi şi căutîndu-l fără de astîmpăr şi-i venea să se ascundă, ca ea să nu-l mai poată ispiti. Nu, el trebuia să se întoarcă la ai săi.

A patra zi, ochii lui doritori zadarnic o căutau în poieniţa unde acum păşteau numai doi cai.

Pe-nserate însă ea s-a ivit la marginea zăvoiului de pe ţărmul drept al rîului, tot nemişcată, dar ţiind de căpăstru un cal neastîmpărat, care bătea din cînd în cînd cu copita-n pămînt, un armăsar negru, crescut pe-ntinsele cîmpii de la poalele Caucazului şi rămas de pripas după ce stăpînul îi perise în luptă.

Zile întregi de-a rîndul petrecuse copila deprinzîndu-se a sări în spinarea lui şi a-l stăpîni fără de frîu, iar acum îl ţinea şi nu se mai temea c-o să-l scape.

Puteau şi alţii s-o vadă, dar n-o băgau în seamă, şi Bodea el singur îi ştia gîndul. Îl înţelegea şi nu mai era în stare să se stăpînească.

„Asta e soarta mea — îşi zise el — şi de soarta sa nimeni nu poate să scape.“

Nu-i mai era acum să scape şi să se întoarcă la ai săi, ci s-o ia pe dînsa şi s-o ducă la vale, spre pustiurile necunoscute, unde n-o să mai fie decît ei amîndoi şi nimeni nu mai poate să le turbure viaţa.

Ce gînd plin de farmec: să te ştie toată lumea perit fără de urmă, în vreme ce tu-ţi petreci zilele în fericire desăvîrşită.

Încetul cu încetul, pe nesimţite, hoţeşte, căutînd, parcă, ceva pe jos, el se depărta spre crîng şi, cînd ceilalţi prinseră de veste, el se afla departe de dînşii şi aproape de armăsarul cu nări umflate.

— Acum nu mă mai prindeţi! strigă el şi se repezi înainte.

Copila scoase un ţipăt de nebunatecă bucurie, prinse calul de coamă şi se aruncă uşoară ca o pisică sălbatică în spinarea lui, şi atît de ţeapăn se ţinea pe calul neînşelat, încît îi întinse lui Bodea mîna şi-l ridică şi pe el. Ea strigă apoi: „Vuc!“ şi armăsarul, ieşind c-o săritură lungă în largul văii, se depărtă pe cursul apei cu iuţeala Crivăţului.

Cînd ceilalţi se dezmeticiră, el abia se mai vedea răsărind pe ici, pe colo, printre răchiţile risipite în luncă.

E o taină de nenţeles legătura dintre om şi cal.

Mai călărise Bodea, dară nu şi-ar fi închipuit niciodată că asemenea goană e cu putinţă şi-i era parcă el şi calul se-mpreunaseră şi se făcuseră un singur trup. I se răscolise deodată toată firea şi i se prefăcuse de a se mira el însuşi de sine. Se simţea destoinic de a răzbi printre mii de oameni aşa, cu mîna goală, numai el cu calul lui.

Dar unde se ducea? Cît avea să ţie goana aceasta? Ce voia să facă?

Se-ntunecase, şi-n toate părţile se vedeau focurile risipite ici cîteva, colo mai multe şi din ce în ce mai dese: el îşi urma drumul şerpuind printre ele, ferindu-se cînd la dreapta, cînd la stînga şi strîngînd cu nesaţiu în braţe comoara vieţii lui.

Nu, el nu mai avea nevoie să gonească. Trebuia să-şi cruţe calul, căci el îi era scăparea, şi să-şi urmeze drumul în pas domol, ca să audă mai bine şi să vadă mai desluşit.

Potolindu-şi însă mersul, i se potolea şi firea.

El nu fugea numai de cei ce-l robiseră şi-l goneau, ci totodată şi de cei ce-l căutau, plîngînd cu lacrămi

calde. Fugea şi o ducea şi pe dînsa. Unde fugea şi o ducea?

Nu, era peste putinţă ca el să fugă de ai săi şi să despartă de copil pe părinţii lui, şi fiori reci îl treceau cînd se gîndea cum părinţii lui se jelesc şi cum părinţii ei aleargă, văitîndu-se că nu pot s-o găsească, şi întreabă pe toţi, şi nimeni nu poate să le dea răspuns, şi plîng şi se plîng şi blestemă fără de milă. Aşa nu e fericirea cu putinţă: jalea numai şi amarul, căinţa şi greaua spăşire putea[u] să-l aştepte.

El se-mbărbătă şi-şi opri calul, apoi se plecă sfiicios spre copilă, îi sărută fruntea cum credinciosul sărută icoana sfîntă şi o ridică cu gingăşie, ca s-o dea jos de pe cal.

— Du-te la mama ta, îi zise cu ochii plini de lacrămi. E întunerec şi nimeni nu mai poate să afle că tu m-ai scăpat: du-te la mama ta!

Întorcîndu-şi apoi calul, el se depărtă fără ca să se uite înapoi şi gonind din răsputeri, pentru ca nu cumva o vorbă a ei, un suspin ieşit din pieptul ei ori o lacrămă ivită din marii ochi albaştri să-l moaie şi să-i schimbe gîndul.

El trebuia să se întoarcă într-o răsuflare şi pe cel mai scurt drum la părinţii lui, care-l căutau şi nu puteau să-l găsească, întrebau pe toţi şi nu primeau răspuns de la nimeni, plîngeau, se plîngeau şi blestemau.

Care era însă cel mai scurt drum?

Cu cît mai mult se depărta, cu atît mai puţin putea să-şi dea seamă unde se află şi încotro merge. Ştia că venise de la stînga şi că tot la stînga trebuia să apuce, dacă e vorba să ajungă în vreuna din văile ce se coborau de la poalele Bucegilor. Nicăiri însă nu se deschidea drum la stînga, şi valea cotea la dreapta, iar la dreapta, mereu la dreapta. Ştia că poienele sunt în culmile munţilor şi că el trebuia să urce, iar el cobora de-a lungul luncii din ce în ce mai largi şi printre focuri din ce în ce mai dese. Era nevoit să se depărteze.

Înspre miezul nopţii, armăsarul plin de spume o dete-n pas şi începu să muşte din frunzişul veşted.

Bodea, obosit şi el, descălecă şi-l duse cîtva timp de căpăstru, lăsîndu-l să pască-n mersul lui. Era unul dintre caii care merg zi şi noapte fără ca să lîncezească şi se hrănesc la nevoie şi cu mărăcini, fără ca să-şi piardă puterile. Trecînd peste un părîu, el se opri şi-şi astîmpără setea, apoi păscu mai departe.

Bodea ar fi voit să-i dea drumul ca să pască în toată tigna, dar se temea c-o să-l piardă, ar fi voit să-l lege de o tufă, dar îi era milă.

Şi totuşi trebuia să se odihnească şi el, căci trupul e nemilos şi nu te iartă cînd nu-i dai drepturile lui. Îi era foame lui Bodea, şi n-avea ce să mănînce; îi era somn, şi se temea de somn, căci noaptea era senină şi friguroasă.

Pe la miezul nopţii, cînd Cloşca-cu-Pui începuse a se coborî spre apus şi calul încetase a mai paşte, el urcă coasta şi intră în desişul pădurii, ca să-şi caute un loc adăpostit unde putea să-şi aprindă focul fără ca să fie văzut din vale. Îl răzbise frigul de-i amorţiseră toate vinele şi trebuia neapărat să se încălzească.

El se opri sub o surpătură rovinoasă, îşi legă calul şi-şi căută vreascuri pentru foc.

Foc îi trebuia, mai presus de toate foc, atît şi numai atît; dar cum să-l aprindă?

Atît era de ameţit de oboseală, de foame, de somn şi de frig, încît nu se gîndise că-n zadar îşi caută adăpost, în zadar adună el vreascuri dacă nu are cum să-şi aprindă focul.

Iară valea era plină de focuri.

De ce adecă ar fi avut el să se teamă? Călare pe armăsarul lui, el putea să se apropie, să-şi ieie un tăciune şi să se depărteze ca o nălucă. Şi chiar dacă l-ar fi luat la goană, nu putea nimeni să se apropie de dînsul.

El se coborî iar în vale, se aruncă-n spinarea armăsarului şi o luă în treapăt spre cele mai apropiate focuri, care se aflau pe sub coastele de dincolo, încît el trebuia să treacă rîul pentru ca să ajungă la ele.

Călare o dată, el se învioră şi nici nu se mai simţea obosit, nici nu-i mai era frig: întreaga lui fiinţă se concentrase-n gîndul de a trece ca o nălucă printre focuri.

Peste puţin el ajunse la un şir de colibi părăsite şi calul începu să ciulească şi să sforăie.

Deşi boarea văii adia tot despre izvoare, un greu miros de leşuri răzbea din cînd în cînd prin umedul aer al nopţii.

El se abătu spre rîu, ca să se depărteze de colibi, dar mirosul era din ce în ce mai greu.

Deodată calul se opri şi se dete puţin înapoi.

La depărtare de cîţiva paşi, pe ţărmul rîului, zăceau cîteva trupuri omeneşti intrate în putreziciune, toate cu capetele spre rîu şi cu faţa la pămînt.

El rămase cuprins de o cutremurare fioroasă.

„Ăştia sunt oameni care s-au tîrît pînă la rîu şi au murit stîmpărîndu-şi setea nepotolită!“ zise el şi zori calul să intre în apă, ca să treacă dincolo şi să se depărteze spre focuri.

Încă mai înfiorătoare era însă priveliştea ce se desfăşură în faţa ochilor lui.

Împregiurul unui foc aproape stîns se aflau vreo treizeci de oameni, ale căror oase erau ca ieşite prin pielea veştedă şi subţiată, bărbaţi, femei şi copii, cîţiva şezînd în nemişcare, cu gurile căscate şi cu ochii pierduţi în vînt, cei mai mulţi întinşi jos pe pămînt ca nişte mortăciuni. Ştia Bodea din auzite că jos, pe şesurile întinse şi prin luncile largi şi mlăştinoase, moartea nu-i seceră pe oameni tăindu-i unul cîte unul, ci-i coseşte culcîndu-i la pămînt în brazde lungi şi late de-n cîteva zile locurile rămîn pustii. Acum vedea cu ochii lui, şi o jale adîncă-l cuprinse.

Stăpînit de jalea aceasta, el nu se mai gîndea că moartea-l pîndea şi pe el aţiindu-se din toate părţile, ci se apopie de foc.

Cîţiva dintre cei ce vegheau şezînd la foc îşi ridicară spre el ochii mari şi plini de văpaia fierbinţelilor de agonie.

— Ce e? întrebă el.

— Ni-e foame, răspunse unul cu glas istovit. Au omorît pe cei mai voinici dintre noi şi nu ni-a mai rămas nimic.

— Cine?

— Cei de la deal, îi răspunse altul. La noi nu mai găsești nimic.

— Dar ei de ce-au murit?

— Au mîncat prea mult — răspunse al treilea — și a intrat boleșnița între ei.

Bodea rămase cîtva timp într-un fel de aiurire. Îi era parcă nu mai poate să creadă că se petrec în aievea cele ce vedea și auzea și că întreaga viață e numai un vis urît și greu, din care numai moartea binefăcătoare-l deșteaptă pe om.

Era peste putință ca pe acest pămînt mănos și încărcat de Dumnezeu de toate bunătățile oamenii să se omoare între dînșii luptîndu-se pentru hrană și să piară în cele din urmă de foame și învinșii, și învingătorii.

Și, cu toate aceste, așa era: aici, în mijlocul pădurilor pline de hrană omenească, pereau oamenii aceștia de foame fiindcă nu mai aveau destulă energie ca să se ducă și să-și caute hrana.

El își făcu semnul crucii.

Îi era învederat că oamenii aceștia ieșiseră de sub paza lui Dumnezeu. Necuratul îi luase în stăpînirea sa și-i ținea în vrajbă necurmată, le smintea inimile și le turbura mințile, ca să nu-și poată depăna în liniște firul vieții.

Ca un rai pămîntesc se reiviră în sufletul lui poienele luminoase unde oamenii-și petreceau viața în fericită frățietate, răbdînd împreună și bucurîndu-se împreună.

El își zori iar calul, ca să se depărteze cît mai curînd de la acest loc spurcat prin duhoarea Necuratului.

Zadarnic căuta însă să se scape, căci el se încurca din ce în ce mai rău în această împărăție a sufletelor necurate, care profită de neputințele omenești și nu iartă pe cei luați o dată în stăpînirea lor.

Ici fusese o luptă, și el trecea printre cadavrele rămase pe cîmpul de bătaie și sfîșiate acum de haitele de lupi și de stolurile de corbi.

Colo, vreo boală nemiloasă îi răpusese pe oameni și leșurile zăceau grămezi-grămezi, care cum îl apu-

case moartea, iar pe la focuri nu mai rămăseseră decît puțini, care semănau mai mult a stafii decît a ființe viețuitoare.

Iar mai departe jăfuitorii-și petreceau noaptea în nesațiu și în desfrîu, în sălbatică învălmășeală, țipînd acum de bucurie și rîcnind peste puțin de mînie, rîzînd o dată cu hohot și pe rînjite și scrîșnind apoi din dinți, îmbrățișîndu-se în o clipă și încăierîndu-se în cealaltă.

Erau tot oamenii pe care îi văzuse petrecîndu-și viața în muncă întinsă și săvîrșită în tăcere, tăind copaci groși, săpînd șanțuri adînci și cărînd bolovani grei, aceiași oameni, dar ajunși la ceasul rău și gustînd cu nesațiu plăcerile puținei vieți ce le mai rămînea.

În revărsatul zorilor de zi, Bodea ajunse la un loc unde rîul se apropia de coasta de la dreapta de nu mai rămînea loc de trecere pe țărmurul lui. El descălecă și-și luă calul de căpăstru, ca să urce coasta, care, deși piezișă, pentru un muntean ca dînsul era drum ușor.

El rămase ca împietrit de uimire cînd ajunse în culme.

O priveliște largă și nespus de bogată în frumuseți se desfășura în fața lui.

Înainte se întindea șesul nemărginit, prin mijlocul căruia se vărsa șerpuind un rîu mare și lat. La dreapta se deschidea o luncă largă, în fundul căreia se vedea, perdut în ceața albăstrie a depărtării, un munte cu vîrful ascuțit.

„Acesta e Negoiul, zise el mirat de înălțimea muntelui și îngrozit de depărtarea la care se afla. Da, de acolo, din culmea aceea, am văzut eu Argeșul.“

Dar ochii lui se întoarseră spre stînga. Aici se deschidea altă luncă, mult doritul drum spre poienele Păpușei.

Pentru ca să poată apuca drumul acesta, el trebuia să coboare, să treacă rîul și să ocolească un deal.

Mai nainte de a le face aceste, voia să-și deie calul la pășune și să-l adape, apoi să-și caute ceva de mîncare și să odihnească și el însuși.

Giur împregiur pădurile de cer erau încă în plina lor podoabă de frunziş. Numai pe ici, pe colo se ivea cîte un frasin roşu ca sîngele de bou. Nici fum, nici vreo altă urmă de viaţă omenească nu se zărea nicăiri prin apropiere. Chiar şi dacă s-ar fi zărit, însă, el şi-ar fi urmat drumul fără de grijă. După cele ce văzuse şi simţise în timpul nopţii, el nu se mai temea de nimic: se afla-n paza lui Dumnezeu şi trebuia să treacă nevătămat prin toate. Mergea deci fără de grijă, păscîndu-şi calul şi căutînd cu ochii vreo tufă de alun, vreo răsură ori un păducel.

Dac-ar fi băgat bine de seamă, el ar fi văzut că sunt urme de om chiar şi pe unde călca el. Ieşise într-un luminiş cu iarbă deasă şi, dacă s-ar fi gîndit bine, ar fi înţeles că aşa, numai de la sine, nu s-a curăţit pădurea, şi dacă s-ar fi uitat bine, ar fi văzut că trece peste brazde-nţelenite. O nouă uimire-l cuprinse dar cînd se pomeni faţă-n faţă cu un şir de case clădite din groşi, muruite pe dinlăuntru şi acoperite cu mari şindrile de stejar, opt case una lîngă alta, jos, în o groapă, şi adăpostite sub pădure.

El coborî cu băgare de seamă spre case.

Nici un semn de viaţă omenească.

Uşile erau toate închise. Băşicile de bou, cu care erau lipite ferestrele, stăteau încă întregi. Sub streaşina uneia dintre case se afla chiar un război cu pînză jumătate ţesută în el, dar firele de urzeală încă neţesută se rupseseră şi atîrnau în bătaia vîntului.

„Aştia — zise el cuprins de jale — au fugit în pripă şi nu s-au mai întors, iar de atunci n-a mai umblat nimeni pe aici.“

Era ceva afară din cale sinistru în aceste case pustii; el se simţea cu toate aceste în apropierea lor mai bine decît orişiunde.

Da, aici putea să steie şi să odihnească în toată tigna.

El scoase căpăstrul din capul calului şi i-l legă drept pedecă în picioarele de dinainte, apoi se întinse, mai mult se lăsă ca mort pe iarbă, şi rămase cîtva timp cu faţa în sus şi cu ochii închişi.

Multă mizerie este în lumea aceasta! Multe dureri sunt, multe şi grele suferinţe. De ce oare omul trebuie să trăiască?! E ori nu adevărat că Dumnezeu le ştie toate, le vede toate? Este Dumnezeu, ori numai omul şi-l închipuieşte, pentru a sa mîngîiere?

El se cutremură, speriat de îndoiala ivită în sufletul lui, şi se ridică în picioare ca şi cînd ar fi fost cuprins de simţămîntul că e spurcat pămîntul pe care zăcuse.

„Îi ceartă Dumnezeu pe oameni — zise el în gîndul lui — ca să-i curăţe prin spăşire şi să-i facă vrednici de o mai fericită viaţă. Cînd însă, cînd va sosi ziua mîntuirii?!“

În inima lui se ivi iar pornirea de a face... el singur nu ştia ce...

Ochii lui se opriră asupra coastei ce se ridica în dosul caselor. Acolo, în bătaia soarelui de meazăzi, erau cîţiva pomi înăbuşiţi de viţe urcate pînă în vîrfurile lor, o vie părăsită şi rămasă în părăginire, dar încărcată de rod, în mare parte stafidit.

El trecu repede printre case şi urcă cu cîteva sărituri coasta.

Văzuse el viţă şi prin valea Rîului Alb şi mîncase struguri, dar cu totul altfel erau aceştia.

„Doamne! — grăi dînsul înduioşat — cu cîte bunătăţi ai înzestrat pămîntul şi cît de plăcută poate omul să-şi facă viaţa în lumea asta!“

Soarele-şi revărsa razele calde asupra caselor pustii şi asupra împregiurimii lor părăjinite; adierea lină a vîntului scutura din cînd în cînd cîte o frunză veştejită; ziua se desfăşura din ce în ce mai a sfîrşit de vară.

Sătul de iarbă, calul se trase în cele din urmă în umbra pădurii.

Tot astfel făcu şi obositul lui stăpîn.

Era tîrziu după-ameazăzi cînd el se deşteptă din somnul lui neliniştit şi se uită împregiurul lui.

Îi erau înţepenite toate încheieturile şi numai cu anevoia şi una cîte una-şi mai putea aduce aminte cele petrecute, parcă multe şi lungi zile trecuseră de cînd a plecat de la îngrăditura de sub stîncă. Şi atît de vii şi de covîrşitoare fuseseră emoţiunile ce se succedaseră în sufletul lui, încît el abia-şi mai putea reaminti marii ochi albaştri. Îmbătrînise oarecum în o singură noapte.

Calul îşi ridică voios capul şi necheză încet şi nerăbdător.

— Ce e, frăţiorule? îi zise Bodea, şi de aici înainte *Frăţior* rămase numele calului.

Şi frăţior îi şi era, în adevăr.

El se ridică cu anevoia şi numai cu multă greutate ajunse să dezlege căpăstrul şi să-l pună în capul calului, dară iar se simţea uşor şi neobosit după ce încălecă.

Măsurînd în gîndul lui drumul ce avea să facă pentru ca să se întoarcă iar în culme, să coboare la rîu şi să ocolească dealul, el îşi făcu socoteala că tocmai pe-nserate o să poată apuca la stînga. Aşa şi era mai bine. Noaptea înainta fără de grijă, căci pe cînd el vedea focurile şi auzea de departe cel mai mic zgomot, pe dînsul nu putea nimeni să-l vadă.

N-avea deci nevoie să grăbească şi-şi urmă drumul pe-ndelete.

Sosit însă în culmea din care se deschidea vederea spre Argeş şi spre cîmpie, calul începu să ciulească [urechile] privind spre cîmpie şi să necheze, încît răsunară toate văile. Ochii lui ageri se opriseră departe pe şes, unde şi Bodea vedea, parcă, pe ici, pe colo, cete de călăreţi, care goneau de-a lungul cîmpiei netede, lăsînd lungi făşii de prav în urma lor.

Ce era acolo?! nu cumva se-ntorceau avarii, despre care se vorbea atît de mult? Ori poate vreun alt soi de oameni sălbatici a ajuns în cutrierările lui pînă pe sub dealurile de la marginea şesului.

Cu o putere atoatecovîrşitoare se ivi în inima lui pornirea de a se duce ca să vadă şi să le afle toate. Acum era aici şi putea să iasă dintr-o singură răsuflare în largul cîmpiilor, şi dacă mai stătea acum pe gînduri, niciodată, poate, nu mai ajungea să-şi împlinească dorinţa.

În adevăr, omul ştie unde pleacă, dar nu poate să ştie şi unde are să ajungă.

Cînd ziua se-nvelea cu noaptea, Frăţior îşi ducea stăpînul pe sub dealurile de la marginea şesului înainte spre răsărit, trecînd ici prin o pădure, colo peste o pajişte întinsă ori printr-un smîrc. La dreapta lor se vedeau din cînd în cînd focurile de tabără şi le arătau drumul pe care trebuiau să-l ţină pentru ca să poată înainta prin liniştea nopţii nesupăraţi de nimeni.

Crescut pe cîmpiile netede şi trăit în învălmăşelile luptelor, Frăţior mergea în treapăt din ce în ce mai avîntat, ridicînd mereu capul, mişcînd tot mai des din urechi şi umflîndu-şi din cînd în cînd nările largi, armăsar adevărat, gata de a se avînta la cel mai mic semn.

Era departe de Bodea gîndul de a-i da acest semn. El voia, cu toate aceste, să vadă, şi urmîndu-şi drumul, se apropia din ce în ce mai mult de focuri. Era peste putinţă să nu se apropie în cele din urmă, ca să vadă ce fel sunt oamenii tăbărîţi pe-ntinsul cîmpiilor.

Era faptă de om nebun ca el, care n-avea nici măcar un ciomag în mînă, să risce a fi luat la goană, şi totuşi el îşi luă inima-n dinţi, potoli mersul calului şi se apropie de unul dintre pîlcurile de focuri.

Călare pe Frăţior al lui, el n-avea să se teamă de nimic.

El se opri la marginea unui luminiş larg şi mai mult lung decît lat. La stînga lui se afla un cocioc plin de papură deasă şi înaltă, pe lîngă care păşteau risipiţi o mulţime de cai. Focurile ardeau la dreapta, înşirate pe sub o pădure de stejari bătrîni, şi în zarea focurilor se vedea pe ici, pe colo cîte un cort. Bine nu putea să vadă Bodea decît două din aceste corturi, care se aflau la capătul despre dealuri, de unde se apropiase el. Amîndouă erau mici şi făcute din piei de bou. La focul din faţa acestor două corturi se aflau trei oameni mărunți și îndesați. Doi dintre dînșii ședeau pe vine, iar al treilea se sculase-n picioare și dregea focul.

Nu putea să-i vadă bine: se mai apropie dar. Ce ar fi putut adecă să i se întîmple?

Chiar dacă-l zăreau, ei trebuiau să se dezmeticească, să-și caute caii și să încalece, iară el era în timpul acesta departe.

Frățior însă își perduse de mult răbdarea: văzîndu-se atît de aproape de focul aprins în fața corturilor, el sforăi o dată, sări în două picioare și necheză, încît caii de pe marginea cociocului începură să fugă care-ncotro, iară cei trei oameni de la foc alergară la cai, în vreme ce de pe sub corturi ieșeau alții și iar alții și se risipeau, căutîndu-și și ei caii.

Bodea-l strînse pe Frățior din pulpi și-l zori să se întoarcă și s-o ieie-n goană spre dealuri. Nu era însă armăsarul deprins să fugă cînd vede pregătirile de luptă: el stetea ca cioplit din piatră și aștepta să-i vie cine cutează să vină.

Încălecați, doi dintre oamenii pe care-i văzuse la foc, un fel de stîrpituri cu fețele galbene și spîne, cu fălcile late, cu umerii obrajilor ieșiți și cu ochii mici și înfundați în cap, porniră-n săltate asupra lui și-și ridicară buzduganele, învîrtindu-le în aer.

E de neînțeles pornirea spre luptă a omului. Pus o dată față-n față cu cel ce vrea să-l răpună, omul, fie el chiar și cel mai dulce la fire, se oțerește și se-ncruntă, își ia avînt și intră orbiș și nu cu hotărîre bărbătească, ci cu plăcere diavolească în luptă. N-avea Bodea nici o armă, dară calul lui era mai mare și mai puternic, mai mare era și el însuși și se simțea destul de tare ca să-și ridice adversarul din spinarea calului și să-l arunce departe.

— Vino! vino! pocitură de om, dacă ți s-au urît zilele vieții! strigă el, și Frățior porni înainte, apoi, cînd sosi în dreptul celuilalt cal, sări în picioare, ca să-și apere stăpînul, care se culcase pe gîtul lui, ca

să treacă pe sub lovitură și să apuce brațul ce purta buzduganul.

Într-o clipă cei doi călăreți rămaseră culcați la pămînt, unul aruncat cu o izbitură, iar cellalt lovit cu buzduganul pe care Bodea-l luase de la cel căzut.

— Haida! haida! strigă el apoi gonind înainte, de-a lungul luminișului, prin fața focurilor și printre dușmanii care încălecau răcnind de mînie, ca să plece-n urma lui.

PARTEA A DOUA

I

MÎNGĂIEREA

„Nu e cu voia lui Dumnezeu!“ îşi ziceau muntenii risipindu-se fiecare la vatra sa, şi neclîntita credinţă-n purtarea de grijă a lui Dumnezeu e singura mîngăiere a omului lovit de mari nenorociri.

Avînd mîngîierea aceasta, oamenii se-ntorceau la vetrele lor cuprinşi de simţimîntul c-au săvîrşit o faptă mare şi plăcută lui Dumnezeu.

Nemîngîiat era numai părintele Luca.

Aflînd că oamenii se risipesc şi că nu se poate face încercarea de a scăpa pe fiul lui, el nu era mîhnit şi nu se plîngea, nu mustra pe nimeni şi nu se căia. Era lucru firesc ca fiecare să alerge la copiii săi, şi ar fi fost în contra voinţei părintelui a toate ca dînşii să-şi părăsească copiii săi şi să-şi pună viaţa în primejdie ca să scape, dacă-l vor mai fi putînd, pe al lui. Tatăl ceresc el singur are purtare de grijă pentru toţi: muritorii nemernici se fac vrednici de fericirea vecinică purtînd fiecare grijă pentru ai săi.

Perdut era Bodea, şi pentru totdeauna perdut avea să-l socotească.

— Şi dacă totuşi, prin vreo minunată rînduire a lui Dumnezeu, el scapă şi se întoarce? zicea maica preuteasă, care nu era în stare să şi-l gîndească perdut pentru totdeauna.

— Depărtează de la tine gîndul acesta, alungă-l, leapădă-te de el — grăi preotul — că nu mîngîiere-ţi dă, ci-ţi ţine sufletul în necurmată zbuciumare. Adu-ţi aminte de bucuriile pe care le-ai avut cînd îl purtai la sîn, cînd îl învăţai să umble, cînd el a rostit primele vorbe, cînd îl vedeai crescînd şi desfăşurîndu-se trupeşte şi sufleteşte, reaminteşte-ţi-l nalt, mlădios, sprinten şi cu obrajii rumeni, cum l-ai văzut în clipa plecării lui, şi mulţumeşte lui Dumnezeu că ţi l-a dat şi ţi l-a lăsat atîta timp şi că ţi-l poţi reaminti cît timp mai trăieşti în lumea aceasta.

— Dar de ce mi l-a dat — răspunse muma nemîngîiată — dacă nu poate să aibă şi el, ca toţi oamenii, viaţă în această lume?!

— Nu scruta tu tainele vieţii omeneşti, îi răspunse preotul. Părintele e numai vremelnic purtător de grijă, şi sarcină e copilul, sarcină ce trebuie să poarte fiecare aşa, cum i s-a dat, unora spre mîngîiere, altora drept spăşire. Dumnezeu ni l-a dat în păstrare şi noi l-am păzit pînă-n clipa în care a voit să ni-l ieie, ca să-l ducă la rînduirea lui. Nu te pune tu, femeia nemernică, mai presus de Maica Domnului, care şi-a dat fiul jertfă fără ca să se tînguiască.

— Pentru ce însă această jertfă?!

— Nu scruta — grăi iar preotul — ci primeşte cu oarbă supunere rînduirile celui preaînţelept... Iar dacă mîne îi vei fi văzînd întors la vatra ta, să nu zici că e tot acela pe care l-ai avut: e altul, un nou dar de la Dumnezeu, pentru care ai să mulţumeşt în fiecare clipă a vieţii tale.

O, mare mîngăiere e neclintita credinţă în purtarea de grijă a lui Dumnezeu, şi omul care e pătruns de credinţa aceasta rabdă cu mulţumire cele mai grele lovituri ale sorţii şi se simte înălţat prin durerile ce sufere.

Nemîngîiat era părintele Luca numai văzînd nesaţiul cu care se aruncaseră oamenii asupra gropilor de bucate, mînia înfundată a celor ce n-apucaseră nimic şi graba cu care se risipiseră cetele.

Rariştea bine adăpostită unde Bran oprise femeile cu copiii şi cu turmele era ca-n gura iadului.

Oamenii hotărîseră ei între ei să nu se mai risipească prin poiene, ci să rămîie adunaţi cu toţii aici să-şi sape gropi şi să-şi facă colibi acoperite cu pămînt, ca ale păgînilor. Caută deci fiecare pentru sine şi pentru ai săi cel mai bun loc, şi pe cînd unii se certau pentru merinde, alţii tăiau copaci, iar alţii înjunghiaseră berbeci şi-i jupuiau, în vreme ce femeile rîşneau grăunţe ori făceau păsat de mei. Mergeau toate valvîrtej şi-ntr-un zgomot furtunatic, din care nu ieşea desluşit decît behăitul oilor, în care se amestecau strigătele femeilor neastîmpărate şi plînsetele copiilor împinşi cînd încoace, cînd încolo.

Preotul stătea neajutorat în mijlocul acestei destrăbălări, şi vorbele lui Ursan îi sunau mereu în urechi.

Se simţea ca păstorul care-şi vede turma risipită şi nu mai e în stare s-o adune.

Nu, aceştia nu mai erau fiii lui sufleteşti, creştinii îndreptaţi mereu cu gîndul spre Dumnezeu, fraţii buni, care numai împreună ştiu să se bucure ori să sufere, ci oameni învrăjbiţi, pe care nu mai poate nimeni să-i stăpînească.

Sunase lung şi în mai multe rînduri buciumul de rugăciune, dar nu-l mai asculta decît pe ici, pe colo cîte un moşneag potolit.

„Aşa e azi, îşi zicea preotul, cuprins de viuă îngrijare. Ce are să fie mîine ori poimîine?!“

Erau, ce-i drept, destul de bine adăpostiţi dacă-şi făceau colibile precum le plănuiseră, se apărau mai uşor rămînînd strînşi cu toţii la un loc şi aveau şi destulă hrană pentru un timp oarecare; dară ceea ce îi ţinuse pe munteni în mijlocul unei lumi pe care moartea mereu o premenea nu era nici adăpostul bun, nici hrana îmbelşugată, ci lărgimea şi bunul cumpăt.

„Trupului — ziceau părinţii şi bunii — să-i dai numai atît ca să nu i se stingă viaţa, căci cu cît mai potolită e viaţa lui, cu atît mai luminos se desfăşură sufletul.“

Iară oamenii aceştia tăiau cărnuri grase, le trăgeau nesărate-n frigări şi le sfîşiau aşa sarbede-n dinţi, ei, care ştiau că nu e urgie mai mare decît lipsa de sare.

Jos, în văile mănoase, şi pe şesul plin ca o masă bogată de toate bunătăţile pereau oamenii de foame, ori luptîndu-se între dînşii pentru hrană, dară nu pentru că n-ar fi putut să-şi găsească cu toţii hrană, ci pentru că n-aveau nici o rînduială.

Temîndu-se unii de alţii, erau nevoiţi să steie îngrămădiţi la un loc şi mereu gata de luptă, azi aici, mîne colo, acum pe drumuri dosnice şi nemaiumblate, în urmă îndesuiţi în vreo strîmtoare ori între mlaştini, numai de tot arareori la lărgime, unde pot să răsufle. Nu putea nimeni să aibă gîndul de a agonisi şi de a păstra ceea ce mîne ori poimîne putea să le cadă altora pradă. Viaţa li se petrecea dar în nevoi, în suferinţe şi-n lupte, iară cînd apucau cîte ceva, se-mbuibau ca fiarele lihnite. Mai ales această îmbuibare cu cărnuri sarbede le era peirea.

Înfruntă omul oţerit prin răbdare cea mai grea urgie a intemperiilor şi răzbeşte voios prin viscol şi prin furtună, dar cade răpus de boală dacă-mbuibarea l-a umplut de scîrbire. Iară boala trece din om în om unde mulţi umplu aerul de duhoare.

Cu inima încleştată stetea preotul în mijlocul mulţimii destrăbălate, care nu mai voia să-i asculte glasul.

Oamenii pe care ar fi putut să se razăme erau care-ncotro.

Bran se-ntorsese cu ai săi în poienele Leaotei. Ursan era dus să ţie-nchisă trecătoarea despre valea Bîrsei. Vîntu se afla între cîndeşti. Moroienii se-ncuibaseră pe tăpşanul unde i-a lăsat Bran şi nu mai voiau să se întoarcă. Mari şi tari erau în luminiş Cărbune şi Răciulete, care adunaseră împregiurul lui Vineş tot muieretul turburat de spaima nopţii trecute.

Nu era însă nici Răciulete atît de pocit cum îl arăta înfăţişarea lui.

În curînd după-ameazăzi sosi de la moroieni ştirea că păgînii au pornit iar la deal şi urcă mulţime mare.

Dînd peste gropile deşerte, despre care dînşii nu ştiuseră nimic, ei se umpluseră de mînie. Era parcă năvălitorii i-ar fi prădat, şi toţi strigau răzbunare.

Care va să zică, acolo sus, în desimea pădurilor, erau oameni care aveau grîu şi mei, mult grîu şi mult mei, ba poate că mai aveau şi altă ceva: răzbunare!

Moroienii, care le vedeau toate, trimiseră peste cîtva timp ştirea că păgînii au trecut înainte şi se îngrămădesc sub coastă, gata de a urca.

Ca luat de un vîrtej de spaimă se răscoli luminişul. Strigau cu toţii şi alergau fără de rost încoace şi încolo; nu mai ştia nimeni ce să facă şi încotro să apuce, şi iar răsunau pădurile de behăitul oilor, în care se amestecau ţipete de femei şi plînsete de copii.

— Staţi pe pace! staţi pe pace! strigă Răciulete, alergînd printre dînşii. Mai e mult de acolo pînă aici.

Bătrînul Vineş ridică amîndouă braţele şi, mişcînd încetinel din mîni, le făcu oamenilor semn să se liniştească şi să vie la dînsul.

Era parcă o putere tainică în această mişcare domoală a mînilor lui, şi oamenii, ca traşi de un farmec, se apropiară, unii de alţii, pornind cu toţii spre dînsul.

— Staţi cu mintea luminată şi cu inima neîndoită, le zise el după ce se liniştiră. Dacă vin, moroienii rămîn în dosul lor şi-i apucă pe la spate. Locul e strîmt şi nu ni-e greu să ţinem pept cu ei din faţă. Să plece femeile cu copiii şi cu turmele mai la deal, iară noi să ne pregătim. Mai întîi şi mai întîi — urmă el — să ne păstrăm bine merindea. Uite, colo sunt două gropi săpate pentru colibi: cine are grăunţe să le arunce-n ele, într-una grîul, în alta meiul. Le acoperim cu pămînt, dăm frunze uscate pe deasupra şi numai noi ştim unde ni-e merindea.

O tăcere adîncă urmă după vorbele lui. Era greu lucrul pe care-l cerea moşneagul, şi părintele Luca se-ndoia că oamenii-i vor da ascultare.

— Daţi înainte — strigă Cărbune — că nu avem timp de perdut!

El îşi luă apoi desagii plini şi-i deşertă într-una dintre gropi.

Atît a fost greu. După ce s-a îmbărbătat unul, s-au pornit şi ceilalţi, la început cam cu de-a sila şi apoi din ce în ce mai pe grăbite. Femeile nu se depărtaseră încă cu turmele şi cu copiii cînd gropile erau în bună rînduială, şi părintele Luca stetea cu inima împăcată în mijlocul luminişului şi-i îndruma pe oamenii care acum ascultau glasul lui.

Bran alesese luminişul tocmai pentru că era bine adăpostit, o făşie lungă şi mai largă spre vale, de unde se aştepta năvala.

Privind locul de la deal, la dreapta era o rîpă stîncoasă, pe care chiar şi cei mai sprinteni dintre munteni numai cu multă opintire ar fi putut s-o urce. La stînga locul era aproape şes, dar în mare parte roviniş acoperit cu feregă mare şi cu mînzoc înalt şi stufos. Şi din o parte şi din alta drumul mai era apoi închis şi prin copacii răsturnaţi, pe care îi tăiaseră pentru colibi.

— Mai răsturnaţi copaci şi spre vale, ca să-i încurcaţi şi acolo, le zise preotul, şi peste puţin toată lumea porni la cale.

Rămăseseră în luminiş vreo şase sute de munteni, băieţi, moşnegi şi oameni în putere, între care vreo optzeci aveau arcuri, iară ceilalţi erau înarmaţi cu ghioage, cu îmblăcitori, cu securi şi numai puţini cu suliţe făcute, ca a lui Răciulete, pentru urşi şi pentru mistreţi. Pe cînd cei cu securile tăiau copacii, alţii trăgeau copacii răsturnaţi ici la dreapta, colo la stînga, ca să-i aşeze-n şir îndesat, toate în grabă nervoasă, făcînd larmă zădarnică, împedecîndu-se unii de alţii şi tremurînd cei mai mulţi de frică.

Cu cît mai mult înaintau însă pregătirile, cu atît mai cu chibzuială se urma lucrarea, şi în cele din urmă preotul nu mai avea nevoie să strige pentru ca toţi să-l audă.

— Mare minune ar fi — grăi Răciulete — dac-ar mai cuteza să se apropie.

Ivit o dată într-un cap, gîndul acesta trecu din om în om, şi în curînd nu-i mai venea nici unuia să creadă că poate cineva în lumea aceasta să facă încercarea nebunească de a răzbi prin copacii răsturnaţi, de a trece prin rovinile fără de fund ori de a urca rîpa ce dă-n prăpăstii adînci. Atît de bine adăpostiţi se simţeau, încît nu puteau să înţeleagă cum adecă şi de ce oamenii aceia, cărora nu le făcuseră nici un rău, să se năpustească asupra lor.

Pe înserate, însă, cînd se iviră prin desişul din vale cele dintîi capete, poiana răsună de chiote, în care mînia se amesteca cu un fel de voie bună.

— Potoliţi — strigă Vineş — şi cu capul la loc!

— Arcaşii înainte! le zise preotul. Daţi-vă după copaci şi nimeni să nu tragă fără folos. Să vedem ce fac şi cum vor să ne apuce.

Grăind aceste, părintele Luca se trase spre partea de la deal a luminişului şi se opri la marginea pădurii.

„Răvarsă, Doamne, puterea ta — grăi apoi, ridicînd dreapta spre cer — şi mă învredniceşte să împart binecuvîntarea ta. Fiii tăi suntem cu toţii: dă-ne tăria răbdării dacă vrei să ne cerţi unii prin alţii. Ai tăi suntem, Doamne, şi ţie ne dăm jertfă!“

— Potoliţi, potoliţi! strigă bătrînul Vineş, care stetea nemişcat în mijlocul luminişului, faţă în faţă cu năvălitorii din ce în ce mai numeroşi şi din ce în ce mai lărmuitori.

Sosiţi rînduri-rînduri la copacii răsturnaţi în calea lor, ei se îndesuiau din ce în ce mai rău pe îngusta muche a rîpei. Fiind prea mulţi pentru un loc atît de strîmt, se împingeau unii pe alţii, certîndu-se în gura mare între dînşii. Cîţiva voiră să apuce la stînga, unde locul se lărgea, dar după doi, trei paşi simţiră că se cufundă şi săriră speriaţi înapoi. Izbindu-se aceştia de alţii, se stîrni o-nvălmăşeală în care mai mulţi dintre cei de pe muchea rîpei perdură pămîntul de sub picioare şi se răsturnară în prăpastie.

Dar oameni răsturnaseră copacii în drumul lor, şi tot oameni erau şi ei: n-aveau decît să puie mîna şi să-i deie la o parte. Era, ce-i drept, mai uşor să-i răstorni cînd nimeni nu te opreşte decît să-i dai la o parte cînd alţii nu te lasă, dar dincolo de copaci era grîu şi mei, şi cîţi încăpeau puseră mîna ca să-şi facă drum.

Pînă aici muntenii priviseră stînd liniştiţi. Acum arcaşii începură să tragă.

Nu le era greu să nimerească, fiindcă săgeata, dată-n desime de oameni, intra în carne vie orişiunde ar fi căzut. Loviţi erau însă tot cei din rîndul întîi, care puseseră mîna, şi cel lovit o dată nu-şi mai căuta drum înainte, ci ori cădea sub picioarele celorlalţi, ori se dedea văietîndu-se la o parte, ca să facă loc pentru alţii.

Era învederat că cu cît mai mult vor sta în loc, cu atît mai mulţi au să fie loviţi; ei munceau deci cu graba deznădăjduirii, împedecîndu-se unii de alţii şi trecînd fără de milă peste cei răniţi.

— Haida! haida!... strigă Răciulete cînd văzu că ei vor să treacă în luminiş şi se repezi cu suliţa întinsă la vale.

Intraţi în încăierare sălbatică şi fără de nici o rînduială, ei se rostogoleau oarecum la dreapta şi la stînga şi acum muntenii îi împingeau pe năvălitori la vale, acum iar năvălitorii răzbeau înainte şi-i alungau pe munteni la deal. Orişicît de îndîrjiţi şi de inimoşi, apărătorii erau puţini; orişicît de mulţi, agresorii nu încăpeau cu toţii în luminişul îngust şi numai rînduri-rînduri puteau să ieie parte la luptă.

Mult ar fi trebuit să ţie încăierarea dacă n-ar mai fi fost la mijloc şi moroienii, care se coborîseră încetul cu încetul, trecuseră valea şi-i apucaseră pe năvălitori pe la spate.

O spaimă zguduitoare îi cuprinse pe toţi cînd auziră în dosul lor sunetul buciumului şi, ca ieşiţi din fire, o rupseră la fugă care cum îl tăia capul în clipa de spaimă, unii avîntîndu-se în prăpastie, alţii dînd peste rovine, cei mai mulţi buind orbiş în vale.

— Opriţi-vă! Staţi pe loc! Lăsaţi-i să fugă! strigă preotul din răsputeri.

Intraţi însă o dată în vultoarea luptei, muntenii se îndîrjiseră şi nu mai erau în stare să se stăpînească, loveau fără de milă şi-n fugarii deznădăjduiţi, şi-n răniţii neputincioşi, şi goneau turbaţi la vale.

Preotul sună buciumul de rugăciune, dară iar nu mai asculta nimeni glasul lui.

— La adăposturile de iarnă! strigă Cărbune.

— La adăposturi! La adăposturi! repetară cu toţii, şi peste puţin zgomotul abia se mai auzea din depărtare din ce în ce mai mare, iară preotul stetea singur cu răniţii şi cu morţii în luminişul deşertat pe o clipă. Numai pe o clipă însă, căci în clipa următoare el se umplu de femei, care, văzînd fuga năvălitorilor, coborîseră-n grabă mare şi se risipiră, văicărindu-se şi blestemînd, ca să-şi caute fiecare omul printre cei morţi ori răniţi.

Văicărelile aceste erau mai înfiorătoare decît răcnetele de mînie ale încăierării acum sfîrşite, şi părintele Luca-şi acoperi faţa cu amîndouă mînile, ca să nu vadă cum femeile înfuriate se năpustesc asupra răniţilor rămaşi pe cîmpul de luptă.

— S-a făcut! La adăposturi! strigă Moroiu, care se ivi din vale cu o parte din oamenii lui. Ne coborîm cu toţii în vale!

Preotul alergă uşurat spre dînşii.

— Mai întîi — grăi dînsul — avem să ne facem datoria către cei morţi şi către cei răniţi.

— Îi omorîm! strigară cîţiva.

— Răniţii sunt, ca morţii, în paza lui Dumnezeu, care n-a voit să-i peardă, ci numai să-i certe. Pretutindeni e Dumnezeu şi toate le vede: el v-a ajutat şi el vă cere să aveţi milă către cei ce vă cer milă.

O tăcere adîncă urmă iar după vorbele lui.

— Îi vom îngriji — urmă el peste puţin — şi vom trage de la gura copiilor noştri ca să-i hrănim. Care vor muri, morţi au să fie, dar nu din vina noastră; iar pe cei ce vor scăpa, îi vom lăsa să se ducă la ai lor, ca să ducă veste bună despre noi.

— Binecuvîntat să fie numele Domnului! grăiră oamenii şi se risipiră să-şi facă datoria, spre mîngăierea sufletească a părintelui Luca.

II

ÎNFRĂŢIREA

— Haida! haida! striga Bodea trecînd ca o nălucă printre cetele călăreţilor speriaţi din somn şi culcînd la pămînt pe cei ce-ndrăzneau să i se pună-n cale.

Gonind aşa pe nimerite, el se depărta din ce în ce mai mult de dealuri, dar numai înainte putea să meargă, căci la dreapta avea pădurea, la stînga se urma cociocul din ce în ce mai lat, iar în urmă se auzeau bătăile copitelor şi zbierătele sălbatice ale călăreţilor.

Abia de tot tîrziu se desfăcu din cocioc un rîuleţ cu apă limpede şi lină, peste care Bodea putu să treacă la stînga. Întorcîndu-se iar spre munţi, el se perdu peste puţin într-un răchitiş în care nu mai putea să fie urmărit, şi armăsarul, plin de spume, dete el de el mai întîi în treapăt mai potrivit, apoi în pas domol.

Trecuse şi prin aceasta, şi abia acum ajunse Bodea să se uite mai cu dinadins la buzduganul pe care-l ţinea ca pe o armă sfinţită în dreapta lui.

Luna plină nu era încă ridicată la meazăzi şi trecea tăcută peste-ntinsul cerului de-o proaspătă seninătate. Razele ei se resfrîngeau scînteind în pietrele nestimate cu care era împodobit buzduganul.

Nu, aşa ceva nu mai văzuse Bodea.

„Ăsta — îşi zise el — nu e armă, ci semn de stăpînire luat, pradă nestimată, de la cine ştie cine!“

Şi ridicîndu-şi buzduganul, el se simţea mare şi nebiruit de puternic.

Iar nu mai era însă în stare să-şi deie seamă unde se află şi încotro merge. Munţii nu se mai vedeau. Trecea după toate semnele prin o luncă largă, căci pe jos era nisip, pe ici, pe colo pietriş, din cînd în cînd cîte un trunchi de copac răsturnat fie de bătrîneţe, fie de vînturi, fie de răvărsările rîului şi putred acum, de intrau copitele calului prin el.

Trecuse miezul nopţii cînd el ieşi din nou la lărgimea luminată de lună. Un rîu risipit peste o albie lată se vărsa la dreapta, scînteind pe ici, pe colo în bătaia razelor vii, şi pe ţărmurii lui, atît la deal, cît şi la vale, iar se vedeau focuri risipite în şiruri lungi. El îşi dete seamă despre desfăşurarea culmilor peste care trecuse.

„Ăsta e rîul ce iese prin strîmtorile de la Capu-Coastei, îşi zise apoi; pe aici trebuie să apuc ca să ies la Leaota şi să cobor apoi la peşteră.“

Nu putea să-şi deie seamă despre depărtarea la care se află, dar ştia că trebuie să-i fie lung drumul şi că are să răzbească printre duşmani pînă la Leaota. El descălecă dar, ca să mai răsufle şi el, şi calul.

Vîntul se pornise şi bătea ca peste poienele munţilor, din ce în ce mai aspru şi mai iernatic. Era parcă peste putinţă ca după dulceaţa zilei trecute să urmeze sub cerul senin şi văratic asprimea iernii grele; şi totuşi înspre revărsatul zorilor de zi deodată se porni ceaţa de-a lungul văii largi, iar dimineaţa, cînd Bodea porni pe prundiş la deal, începură să fluture prin aer fulgii purtaţi de vîntul din ce în ce mai puternic.

Putea acum să treacă nesupărat de nimeni înainte, căci pe asemenea timp nu mai ies nici lupii din vizuinile lor. Se cernea zăpada din ce în ce mai măruntă şi mai deasă. Măcinată de gerul crîncen şi de vişcolul desfrînat, ea răzbea prin piele şi prin carne pînă la măduva oaselor. Putea să înainteze nesupărat de nimeni dacă mai e cu putinţă ca omul să treacă întreg şi nevătămat şi prin asemenea urgie neîmblînzită a cerului. Ici calul îi luneca peste apa îngheţată-n pripă, colo el răzbea gîfăind prin troieni îngrămădiţi la adăpost, şi pretutindeni vîntul, şi din faţă şi din laturi, nicăieri adăpost, nici o clipă de răsuflare mai uşoară.

Gîndul lui era cu toate aceste dus pe la fraţii lui, pe care îi ştia rămaşi în poienele deschise, fără de adăpost şi fără de hrană, şi orişicît de mult ar fi iubit pe Frăţior al lui, îl zorea, mereu îl zorea.

Trecea din cînd în cînd peste leşuri înţepenite de ger, dar nici el nu se mai scîrbea, nici Frăţior nu se mai dădea sforăind la o parte: gîndul lui îl ducea în poienele cutreierate de urgia vişcolirii.

Dar ce putea el să le facă? Cum ar fi putut să le dea vreun ajutor?! Nu se mai întreba: voia să fie cu dînşii!

Trecea, om sleit de puteri, prin faţa colibilor adăpostitoare şi-şi aducea cu înduioşare aminte de copila cu mari ochi albaştri şi de zilele petrecute în îngrăditura de sub stîncă, dar îl zorea mereu pe Frăţior, lui atît de scumpul tovarăş şi neobosita lui scăpare.

Iar fraţii lui şi tatăl lui cel bun şi muma lui cea duioasă stăteau mîngîiaţi în sufletele lor sub acoperişurile adăpostitoare, purtau grijă de răniţi şi-i mulţumeau în fiecare clipă lui Dumnezeu, care se-ndurase a le arăta calea spre vetrele lor mai nainte de a se fi înfundat drumurile.

El era pierdut pentru toţi; lui nimeni nu îi mai purta de grijă; pe dînsul nimeni nu-l mai aştepta; la el nimeni nu se mai gîndea: scos era din rîndul celor vii, şi părintele Luca nu-l mai avea nici el decît în rugăciunile lui.

O minune de necrezut le era dar tuturora cînd el se ivi în dimineaţa zilei de a doua despre coasta acoperită cu zăpadă proaspătă şi curată, şi toţi alergară să vadă ei înşişi cu ochii lor şi se opriră cuprinşi de sfială religioasă în preajma lui.

Călare în albul nemărginit al zăpezilor pe armăsarul lui negru ca pana lucioasă a corbului, ţinînd în mîna dreaptă buzduganul strălucitor, cu faţa suptă şi sleită, cu ochii măriţi şi plini de lacrămi, mai mult umbră de om decît fiinţă vieţuitoare, el părea o arătare cerească, de care nimeni nu era vrednic să se apropie.

— Mărit şi lăudat este Dumnezeul nostru! grăi dînsul, ridicîndu-şi ochii spre cer.

— De-a pururea mărit şi lăudat! răspunseră cu toţii, plecîndu-şi capetele.

Părintele Luca înaintă ca-n aiurire cîţiva paşi spre el, apoi se-ntoarse spre maica preuteasă, care rămăsese ca-nmărmurită în pragul casei.

— Femeie, bucură-te! strigă el cu glas limpede. Iată fiul tău, pe care părintele a toate l-a păzit şi ţi l-a ales dintre cei mai aleşi ca să mîngăie printr-însul turma sa.

Bodea descălecă, cuprinse cu amîndouă braţele gîtul armăsarului, care-l purtase atîta timp şi-l scăpase de atîtea primejdii, şi începu să plîngă ca un copil greu certat, şi plîngeau cu toţii împreună cu dînsul.

— Ah, mare e puterea lui Dumnezeu! — strigă el — şi nu e în lumea aceasta suferinţă prea mare pentru omul ce se razămă cu credinţă tare şi nestrămutată în bunătatea lui!

Întorcîndu-se spre tatăl său şi spre mumă-sa, el le ceru cu capul plecat iertare pentru zilele grele prin care trecuseră în urma nesocotinţei lui şi le sărută mîna cu fiiască supunere, în vreme ce mulţimea se uita la el ca la un sfînt.

Intrat în casă, el căzu în genunchi la picioarele preotului şi-i zise:

— Ascultă, părinte, iartă şi binecuvintează!

Timp îndelungat au stat împreună numai ei singuri, fiul făcînd mărturisire despre ispitirile prin care a trecut, iar tatăl ascultînd cum a fost pusă la încercare virtutea fiului său.

— Nemărginită e, Doamne, îndurarea ta! zise el cu inima uşurată cînd fiul său îi spuse cum copila cu ochii albaştri s-a ivit la marginea zăvoiului, ţiind armăsarul de căpăstru. Şi ce s-a făcut ea? întrebă apoi cu inima încleştată.

Bodea îi spuse cum s-a oprit şi a trimis-o la muma ei.

— Mare eşti, Doamne, bun eşti, părinte, şi nemărginită e purtarea ta de grijă! strigă preotul, cu inima încă mai uşurată.

Urmîndu-şi apoi fiul mărturisirea, el descrise în vorbe puţine, dar bine alese, grozăviile celor două nopţi.

— Puternic eşti, Doamne, şi neasemănat de aspru în dreptatea ta! zicea preotul. Puternic eşti! repeta la fiecare pas făcut de fiul său.

— Adevărată e mărturisirea mea — grăi Bodea în cele din urmă — şi nici un gînd ascuns nu-mi pătează sufletul; nefăţărită îmi este căinţa şi nestrămutată hotărîrea de a stărui în căile Domnului. Treci, părinte, cu vederea neputinţele mele, iartă păcatele mele şi mă binecuvintează.

— Nu sunt eu vrednic să judec faptele pe care numai după rînduirea lui Dumnezeu şi numai cu a lui ajutor ai putut să le săvîrşeşti, îi răspunse preotul. De la Domnul e mîntuirea ta: ascultă glasul inimii tale, căci prin inimă-l povăţuieşte el pe fiecare după vrednicia lui. Puind apoi dreapta în creştetul fiului său, el închise ochii şi urmă rostind vorbele încet şi respicat: Unealtă oarbă şi nemernică sunt, împărate a toată suflarea, revarsă prin mine îndurarea ta asupra acestui fiu căit al tău, primeşte jertfa lui de sine şi luminează mintea lui, deschide-i inima şi fă-l vrednic să ducă la îndeplinire voinţa ta.

— De-a pururea preamărit e Domnul! grăi Bodea şi se ridică-n picioare.

Sufletele amîndurora erau pline de un simţămînt de alinare şi luminate de fericirea pe care aici în lumea aceasta nu poate s-o guste decît omul lepădat cu desăvîrşire de sine şi împăcat în cugetul lui.

Şi totuşi o durere grea le-ntuneca viaţa: Bodea nu mai putea să fie urmaş în preoţie al tatălui său. N-o zisese nici unul, nici altul aceasta şi nici nu s-ar fi încumătat s-o zică, dar le era amîndurora de sine înţeles că Dumnezeu nu îndrumează spre fapte săvîrşite cu încruntare bărbătească pe cei aleşi de dînsul în rîndul mijlocitorilor iubirii lui.

Şi nici că mai era îndreptat gîndul lui Bodea spre părinteasca blîndeţă a preoţiei.

Înăsprită prin marile zguduiri ale zilelor trecute şi întărită prin faptele bărbăteşti ce săvîrşise, inima lui nu se mai muia în faţa suferinţelor trecătoare, ci se umplea de o îndîrjită pornire spre faptă. Izvorul a toate relele nu mai era în gîndul lui soarta oarbă, ci nesaţiul şi nesocotinţa omului lăsat în voile lui. Lovit are să fie, şi încă mereu şi fără de cruţare, biciuit şi strîns cu străşnicie în frîu, stăpînit cu mîna zdravănă are să fie omul de-a pururea pornit spre fărădelege.

Cu senină mulţumire sufletească primi dar vestea despre încăierarea din luminiş, şi jalea îl cuprinse numai cînd află că între morţi a fost şi Vineş, înţeleptul bătrîn, la vatra căruia atîte inimi tinere s-au încălzit.

— Ah! fiare sălbatice! stîrpituri dezbrăcate de firea omenească! strigă el, răzvrătit în toată fiinţa lui.

Văzînd dar purtarea de grijă a învingătorilor pentru duşmanii lor răniţi, el nu se mai înduioşă.

Înţelegea, ce-i drept, că aşa trebuie să fie. Deopotrivă cu fiarele sălbatice ar fi fost şi ei dacă i-ar fi omorît ori i-ar fi lăsat pradă fiarelor sălbatice. Bine făceau, altfel nu puteau să facă, şi el se simţea înălţat şi mai apropiat de Dumnezeu ştiindu-se carne din carnea lor şi sînge din sîngele lor. Cu toate aceste, un zîmbet batjocoritor se ivi pe buzele lui.

— Mare e vîrtutea voastră! le zise el. Cei mai vrednici şi mai iubiţi dintre ai voştri au rămas morţi pe cîmpul de luptă ori zac slutiţi pe patul de suferinţe; văduvele cutrieră cîmpul pustiu bocindu-se amarnic, şi copiii rămaşi fără părinţi umblă cerşind de la prag la prag; staţi tremurînd de frică şi priveghind cu neadormire, pentru ca nu cumva o nouă năvălire să vă găsească nepregătiţi: nu vă temeţi voi că oamenii aceştia, pe care îi hrăniţi trăgînd bucata de la gurile voastre şi ale copiilor voştri, întorşi la ai lor, vor veni iar, ca să răpească şi puţinul ce vi-a mai rămas?

— Să vie! i se răspunse. Cu atît mai dreaptă are să fie mînia noastră, şi cu atît mai cu prisos vor fi certaţi prin braţele noastre!

— Nu, le zise el. Lacrămile văduvelor şi ale orfanilor ard pămîntul pe care cad, de nu mai răsare iarba pe el, şi voi, care aţi primit cu binecuvîntarea cerească sarcina de a purta grija de femeile voastre şi de copiii voştri, călcaţi legea dacă vă puneţi viaţa în primejdie: numai nouă, celor ce nu lasă-n urmă nici văduve, nici orfani, ni se cuvine să intrăm în luptă pentru apărarea părinţilor şi a fraţilor noştri.

Gîndul acesta era atît de luminos, încît toţi îl primiră ca îndrumare pornită din cer.

Nu se poate, în adevăr, jertvă de sine mai frumoasă şi mai plăcută lui Dumnezeu decît să te lepezi de mulţumirile lumeşti şi să-ţi dai toată viaţa pentru apărarea celor ce împlinesc voinţa tatălui ceresc, purtînd grijă de copiii lor. Cuprinşi de o însufleţire fără de seamăn, junii alergară la Bodea şi-l rugară să se pună în fruntea lor şi să-i ducă orişiunde va voi el.

Erau numai cincizeci şi opt, dară Bodea ştia atît de bine că puterea n-o dă numărul, ci hotărîrea bărbătească.

— Nu vă cer să muriţi apărînd pe părinţii şi pe fraţii voştri, căci a muri nu e greu, le zise el. Vă întreb: sunteţi ori nu gata să trăiţi pentru neamul vostru, cel mai ales dintre toate neamurile aruncate de soartă pe pămîntul acesta, să vă gîndiţi în toate clipele vieţii noastre numai la binele lui şi numai mărirea lui s-o rîvniţi?

— Suntem gata! strigară ei într-un glas.

— E neînduplecată hotărîrea voastră?

— Neînduplecată!

— Sunteţi gata să vă legaţi cu jurămînt?

— Jurăm! Jurăm! strigară ei.

— Daţi-vă bine seamă despre legătura în care intraţi, despre sarcina ce primiţi şi despre jertva ce aduceţi, urmă Bodea. Vă împăcaţi voi cu gîndul că, întorcîndu-vă obosiţi ori poate chiar răniţi din luptă, n-o să aveţi soţii care să vă mîngîie, nici copii care să vă înveselească?

— Ne împăcăm! strigară ei.

Mumele începură să se bocească, parcă şi-ar fi văzînd copiii duşi la pierzare.

— Copiii — grăi preotul — nu sunt stăpîni pe vieţele lor, şi nici lor nu li se cuvine să le deie, nici tu nu ai căderea de a le primi.

— Duceţi-vă — le zise Bodea — staţi trei zile de-a rîndul nemîncaţi, mărturisiţi-vă părinţilor voştri, cereţi binecuvîntarea preotului vostru, şi acela care va fi rămas tare în hotărîrea lui să fie în noaptea zilei de a treia în luminişul pătat de sînge, la mormîntul nouă tuturora neuitatului Vineş.

— Fiule — grăi preotul după ce junii se risipiră — cerului numai jertva curată şi adusă cu toată inima îi este plăcută. Nu e îndoită inima ta? nu e rănit sufletul tău? N-o să te căieşti niciodată de a fi adus jertva aceasta?

Bodea înţelese vorbele tatălui său, şi copila cu mari ochi albaştri se reivi în gîndul lui, dară el n-o vedea în oase şi carne, ci ca pe o sfîntă perdută în alte lumi.

— Nu ştie nimeni astăzi care-i vor fi mîne îndemnurile inimii, răspunse el. Omul îşi ia hotărîrile după pornirile clipei în care se află, iară virtutea bărbatului e stăpînirea de sine în statornicia voinţei. Dar — adăugă peste puţin — mai am trei zile ca să mă luminez.

Trei zile lungi şi petrecute în cucernică răzgîndire mai avea.

În timpul acestor zile el nu vedea decît suferinţele grele ale semenilor săi şi primejdiile mari de care erau împresuraţi în fiecare clipă. Îşi reamintea leşurile risipite pe cîmp, stafiile încă vieţuitoare, desfrîul deznădăjduirii, urgia viscolului, şi o adîncă jale îl cuprindea cînd se gîndea la cei rămaşi încă în poienele troienite, fără de adăpost şi fără de hrană.

Scăpat prin o minunată potrivire a întîmplărilor din atîte primejdii, el îşi socotea viaţa de acum nu ca urmare a celei de mai nainte, ci ca dar din prisos, pe care are să-l păstreze cu sfinţenie pentru binele tuturora. Siluindu-se pe sine însuşi, el ajunsese să trăiască mai mult cu sufletul decît cu trupul, nu mai dorea nimic pentru sine, şi fiinţa lui întreagă era străbătută de o senină şi luminoasă fericire cînd se gîndea pe sine alergînd în fruntea cetei sfinte şi luptînd fără de răgaz ca să stîrpească răul şi să ocrotească pe cei neajutoraţi.

— Cai! — le zicea el celor stăpîniţi de acelaşi gînd — cai să vă căutaţi, căci prin mijlocul lumii înrăutăţite numai călare se poate răzbi!

Vîntul se potolise, norii se risipiseră, şi-n noaptea zilei de a treia, cînd junii urcară-n luminişul tăcut, luna iar trecea pe cer înseninat şi mai vîrtos limpede revărsîndu-şi razele asupra zăpezilor scînteietoare.

Se adunaseră la mormîntul lui Vineş patruzeci de inşi, toţi călări. Ceilalţi se răzgîndiseră fie pentru că nu erau în stare să steie nemîncaţi trei zile de-a rîndul, fie pentru că nu puteau să-şi părăsească părinţii.

— Descălecaţi şi puneţi mînile pe crucea de la căpătîiul mormîntului, le zise Bodea, puind mîna pe cruce.

Ei descălecară şi se îngrămădiră împregiurul crucii.

— Ziceţi după mine, urmă el apoi: Jur să mă leg frate de cruce! Să nu mă despart niciodată de fraţii mei! Să n-am nici un gînd ascuns în faţa lor! Să rabd alăturea cu dînşii toate nevoile! Să intru dîmpreună cu dînşii în foc şi în apă! Să mă supun fără de şovăire căpeteniei noastre! Să nu rîvnesc la averi lumeşti! Să nu cruţ pe cei răi! Să ajut pe cei neputincioşi! Să păzesc legea creştinească şi să nu fac nimic fără de binecuvîntarea preotului rînduit mie ca păstor sufletesc!

Rostite cu glas tare, rar şi răspicat de dînsul şi repetate de dînşii într-un glas tare, vorbele răsunară departe în liniştea nopţii geroase.

— Voinţa lui Dumnezeu să se împlinească! mai adăogă el.

— De-a pururea sfîntă! răspunseră dînşii.

III

DRAGOSLAVELE

Umilit şi ruşinat, Bran era hotărît să urmeze drumul spre Capu-Coastei, dară cei mai mulţi dintre puţinii oameni care mai rămăseseră la gropile deşerte ţineau să se întoarcă cu merindea la vetrele lor. A fost dar nevoit să urce iar în poiene.

Muncit însă de gîndul că numai din vina lui Bodea a fost lăsat în voia sorţii, el nu mai putea să se întoarcă la ai săi, şi în culmea Leaotei stătea cu inima îndoită dacă e să se ducă la cîndeştii, care aşteptau sub Scărişoara, cu puţinii ce mai erau gata să-l urmeze, ori să treacă la Ursan, ca să-l ieie şi pe dînsul cu ai lui.

Încercarea de a-l scăpa pe Bodea trebuia neapărat s-o facă: viaţa toată şi-ar fi făcut altfel mustrări amarnice.

Tot atît de amarnice i-ar fi fost însă mustrările şi dacă încercarea, făcută în pripă, ar fi rămas şi de astă dată zadarnică. El coborî dar spre trecătoare, ca să ieie înţelegere cu Ursan.

Lui Ursan nu-i era deloc să părăsească gura trecătorii.

Strîmtoraţi din vale, unde îndesuiala era mare şi lipsa de hrană ajunsese nesuferită, fugarii făcuseră în două rînduri încercarea de a se întoarce iar la lărgime, şi muntenii, mîndri de a-i fi răspins, ţineau morţiş să nu le lase drumul deschis.

Aflînd dar că n-a reuşit încercarea de a închide strîmtoarea de la Capu-Coastei şi că astfel nu mai au nici un rost silinţele lor, ei se turburară şi luară lărmuind hotărîrea de a se întoarce şi dînşii la vetrele lor.

— Mai bine puţini şi inimoşi decît mulţi şi cu gîndul împărţit, grăi Bran, care, după cele petrecute în valea Rîului Alb, se temea mai mult de ai săi decît de duşmani. Să vie numai cine vrea cu toată inima,

iar ceilalţi să plece în ştirea Domnului, ca să nu ne mai încurce.

Dintre ai lui Bran şi dintre ai lui Ursan împreună mai rămaseră numai vro sută şi treizeci de oameni, şi nici măcar pe aceştia nu puteau să-i ieie pe toţi cu dînşii.

Dacă, părăsind ei gura trecătorii, fugarii se întorceau la locurile lor de mai nainte, iar era tăiat drumul între Păpuşa şi poienele Bucegilor, şi Ursan nu se mai putea întoarce cu ai săi.

Ei hotărîră dar ca Mateiaş, un fel de Răciulete, om mărunt, sprinten şi isteţ, să rămîie cu cincizeci de oameni deasupra strîmtorilor din vale, ca să ţină trecerea deschisă.

— Mare nevoie n-ar fi de asta — grăi Bran — căci mă întorc eu aici în gura trecătorii şi aici o să iernăm noi, cu ajutorul lui Dumnezeu.

Seara, cînd în luminişul bine adăpostit se pornea încăierarea, Bran şi Ursan erau încă tăbărîţi în gura trecătorii luminate de focuri multe şi mari, de ai fi crezut că mii de oameni se încălzesc şi frig berbeci la ele.

Cu toate aceste, în revărsatul zorilor de zi, cînd ei se pregăteau de plecare, fugarii iar se iviră prin apropiere.

Deşi hotărîseră să părăsească gura trecătorii, le era peste putinţă să plece.

Îi apucase deodată o mînie oarbă, şi nu e nimic mai sucit decît omul ajuns la îndîrjire: le vede toate de-a-ndoaselea şi le face toate pe apucate.

Ziceau că pleacă, dar îşi mai făceau de lucru; ziceau că nu mai ţin să-nchidă trecerea, dar săreau cu toţii ca muşcaţi de şarpe-n picioare îndată ce se ivea pe ici, pe colo cîte o barbă zbîrlită, ieşind din dosul vreunui brad bătrîn.

Şi tocmai Bran cel atît de grăbit mai nainte era acum cel mai zăbavnic.

Îi era lui de Bodea, dar mai mult îi era de ai săi, pe care îi ştia risipiţi prin poiene, şi cu cît mai mult se gîndea, cu atît mai vîrtos se încredinţa că nicăiri ei n-ar putea să petreacă iarna mai bine decît aici, în aceste văi strîmte şi adînci. Unii dintre dînşii îşi aveau adăposturile parte în valea Rîuşorului, parte dincolo, la peşterea cea mare, unde era coliba părintelui Arie, bătrînul uitat de moarte, care nu se mai hrănea decît cu rădăcini de ierburi. Ei nu puteau să răsufle nici în aceste văi înfundate dacă fugarii treceau iar spre Capu-Coastei.

„Eu stau aici — îşi zicea el îndărătnic — aici rămîn, aici mor; pe aici nu mai trece nimeni cîtă vreme mai răsuflu eu!“

— Da, da! Plec, dară mă întorc! îi răspundea apoi lui Ursan, care de atîta timp nu-şi mai văzuse nevasta şi copiii şi zorea mereu pe ceilalţi.

Pe la amiazăzi se pomeniră cu Bunea, care venise-n grabă mare cu Bradu şi cu Vespe, ca să le aducă vestea despre cele petrecute-n luminiş şi despre întoarcerea moroienilor la adăposturile de iarnă.

Acum nu-i mai trecea nimănui prin minte să zorească plecarea.

O bucurie nemaipomenită îi cuprinse pe toţi.

Li se prefăcuse deodată toată firea, şi fiecare se simţea destoinic să ţină pept cu zece.

— Ceea ce au putut moroienii putem şi noi! strigară toţi din toate părţile şi puseră mîna pe topoare, ca să taie copaci, să-i răstoarne rînduri-rînduri şi să-nchidă trecătoarea.

În vreme ce Mateiaş se coborî în vale, ca să închidă şi el tot cu copaci răsturnaţi strîmtoarea despre Capu-Coastei şi să urce apoi în deal, unde avea să stea de pază, buciumaşii urcară-n poiene, ca să vestească lumea că poate să pornească la vale.

— De, nu poate nimeni să ştie azi cum au să vie lucrurile mîne! zicea Bran cînd Ursan zorea plecarea. Ţi-e uşor ţie, căci ai tăi sunt bine adăpostiţi.

Aşa au trecut mai multe zile de-a rîndul, dar apoi au şi plecat peste două sute de inşi spre Scărişoara, unde Cîndea nu mai avea decît vreo şasezeci de oameni.

Era tocmai în amurgul serii cînd Mala s-a ivit cu calul la marginea zăvoiului şi starostele pornise cu o seamă dintre oamenii lui la vale, crezînd că-l va fi oprit cineva pe îndrăzneţul fugar.

Bran, Cîndea şi Ursan, care cunoşteau acum locurile, nu mai umblară cu apucături piezişe ca să-i sperie şi să-i zăpăcească pe cei din vale, ci ţinură toţi oamenii strînşi la un loc, ca să deie o lovitură zdravănă şi hotărîtoare.

— Mulţi, puţini, cîţi vor fi — îşi ziceau — noi suntem mai tari decît dînşii.

Sosiţi dar la muchea surpăturii, ei se străcurară la stînga, pe drumul ştiut de Bran, pînă din jos de adăposturile de iarnă, apoi se adunară cu toţii în dreptul cotiturii, unde valea se strîmtează.

În jos valea se lărgea, şi la dreapta văii se vedea şi stînca piezişă, sub care se afla îngrăditura perdută-n dosul răchiţilor. Ar fi văzut, dacă n-ar fi fost prea tîrziu acum, chiar şi pe Bodea depărtîndu-se în goana armăsarului, precum şi pe starostele care plecase cu oamenii în urmărirea lui.

— Avem să-l luăm pe Bodea şi să deşertăm gropile scărişorenilor, le zise Bran. Dac-ar fi să nu-l găsim pe Bodea, ne alegem ostateci, pe care-i ducem cu noi şi-i ţinem pînă ce nu ne vor fi adus pe Bodea. Coborîm dar pe-ndelete, pornim cu pas măsurat la deal şi, orişice ar fi, nu ne risipim, ci rămînem umăr la umăr şi nu lăsăm pe nimeni să treacă la vale. Daţi cu toată puterea-n cine ar voi să vă lovească; împingeţi înainte pe cine nu vrea să meargă; dar nu perdeţi timpul gonind pe cei ce fug din calea noastră: avem să le facem toate iute şi mai nainte de a le fi venit ajutor de la vale. Om întreg fieştecare! Haida!

— Cu voia lui Dumnezeu! îi răspunseră oamenii, şi ceata porni încetul cu încetul prin pădurea deasă la vale.

Era foarte bine chibzuită rînduiala lui Bran, dar lucrurile nu ies totdeauna după cum le plănuieşte omul.

Prin adăposturile de iarnă ale scărişorenilor şi prin colibile de pe sub coaste erau îndesuite aproape două mii de suflete, şi muntenii aveau în faţa lor cel puţin şase sute de oameni destoinici de luptă, care mai aveau destul timp ca să se adune în fundul văii şi să se pregătească.

Mai nainte de a fi coborît muntenii în vale, se stîrniră zăvozii cei mari, şi cîteva femei, prinzînd de veste, începură să fugă strigînd în gura mare, dar nu la deal, ci, ca totdeauna, la vale.

— Mai repede! strigă Bran, care le spusese să umble cu pas măsurat.

Ca luată de un vîrtej se răscoli mulţimea îngrămădită în valea îngustă după ce muntenii se coborîră şi se înşirară din coaste-n coaste. Femeile pornite la vale se-ntoarseră înapoi şi, izbindu-se-n cele ce veneau în urma lor, se-nvălmăşiră de ai fi crezut că se-ncaieră-n luptă pe moarte şi pe viaţă. Nu mai ştia nimeni încotro s-apuce, şi pădurile de dimpregiur răsunau pline de vaietele spaimei. În faţa lor însă muntenii nu aveau decît pe zăvozii din ce în ce mai îndîrjiţi şi afară din cale slabi, care se aruncau ca nişte lupi hămisiţi asupra lor şi îi ţineau la tot pasul în loc, încît ei numai culcîndu-i cu lovituri zdravene la pămînt puteau să înainteze. Mulţimea se îngrămădea sus, în dreptul surpăturii, în faţa colibei lui Dragoslav şi pe arăturile proaspete, călcînd grîul de curînd răsărit şi umplînd valea de o larmă sălbatică.

Deşi mulţi însă, oamenii aceştia nu erau deloc porniţi spre luptă. Se apărau cu îndîrjire cînd se aflau în strîmtorare şi nu puteau să scape nici cu fuga, nici prin supunere umilită, dar aşa, numai mînaţi de mînie, nu se avîntau. Slabi de nemîncare, prăpădiţi de nelinişte şi rebegiţi de frig, ei stăteau tremurînd de frică şi gata de a cădea cu faţa la pămînt.

Le era destul să-i vadă pe munteni pentru ca să înţeleagă că ei caută pe Bodea, care şi la chip, şi la port, şi la purtare era la fel cu dînşii. Dragoslav se-mbărbătă dar, luă pe doi dintre ai săi cu dînsul şi coborî cu pas măsurat, cu capul plecat şi cu mînile pe pept spre dînşii, ca să le spună cumva că acela pe care-l caută se află mai la vale şi că-l vor aduce.

Şi tot cu capul plecat şi cu mînile la pept steteau toţi în faţa muntenilor, care se opriseră la depărtare de vreo sută de paşi şi se uitau cu un fel de mirare la feţele slabe şi galbene şi cu toate aceste, pe ici, pe colo, foarte blajine şi plăcute.

Înţelegerea era aproape peste putinţă. Muntenii vedeau însă cu ochii supunerea celor ce le steteau în faţă şi din gesturile lui Dragoslav înţelesără că Bodea trăieşte şi se află mai la vale, undeva, şi că e gata să meargă ca să-l aducă.

— Binecuvîntat să fie numele Domnului! grăi Bran uşurat. Noi însă — urmă apoi întorcîndu-se spre Ursan — nu putem să aşteptăm aici. În fiecare clipă poate să le vie ajutor din vale, şi mult mă tem că ei umblă să ne momească pînă ce nu le va fi sosit ajutorul. Să deşertăm dar gropile, să ne luăm pe cei mai chipeşi ca ostateci şi să aşteptăm pe muchea surpăturii, de unde ni-e deschis drumul spre poiene.

După purtările şi după toată înfăţişarea lui, Dragoslav era om de frunte, deci unul dintre aceia pe care aveau să-l ieie cu dînşii. Bran îşi dete dar silinţa să-l facă să înţeleagă că el nu poate să plece, ci trebuie să trimită pe altcineva.

Neputînd să-l înţeleagă, Dragoslav voi să plece, dimpreună cu cei doi soţi ai săi.

— Ce ne mai perdem timpul?! strigă Ursan. Să-i legăm cot la cot, că vor înţelege ei ce trebuie să facă pentru ca să scape.

Cîţiva dintre oameni ieşiră din rînduri şi puseră mîna pe ei, ca să-i ţină şi să-i lege.

Vaietele se porniră din nou, şi în mijlocul mulţimii adineaoară umilite se porni o mişcare năvalnică şi se ridicară la început cîteva şi apoi din ce în ce mai multe capete purtate cu îndărătnicie. O clipire din ochi a lui Dragoslav ori cea mai mică împrotivire a lui ar fi fost destul pentru ca să-i sară cu toţii într-ajutor; el se lăsa însă în voile celor ce voiau să-l lege şi-i îndemnă şi pe ceilalţi doi să rămîie liniştiţi.

Două femei tinere, înalte şi cu deosebire trupeşe, răzbiră acum, făcîndu-şi drum prin mulţimea zgomotoasă, şi înaintară cu pas ţeapăn şi cu capul ridicat spre Ursan, care începuse a-l lega pe Dragoslav cu o funie de tei luată în pripă de la nişte desagi.

Erau Luda şi Ringa, cele două mai mari dintre fiicele căpeteniei, surori — nu gemene, dar rupte din aceeaşi bucată, deopotrivă la chip şi la făptură, amîndouă mîndre, dar pline de cuviinţă, amîndouă frumoase.

Bran rămase perdut în privirea feţelor albe şi cam lungăreţe şi, fărmecat de privirea marilor ochi albaştri, făcu un pas spre ele.

Ele veneau să-şi ceară fiecare soţul şi amîndouă împreună părintele şi ori să-şi împlinească gîndul, ori să rămîie şi ele, căci acolo unde e soţul are să fie şi soţia, acolo unde e părintele are să fie şi copilul.

Dar mai avea Dragoslav o fată, a treia, cea mai mică, copila afară din cale gingaşă: unde era ea? Mala unde era? Întrebau toţi, şi nimeni nu putea să deie răspuns. O căutau toţi, şi nimeni nu putea s-o găsească. O căuta muma ei, şi nu era nicăiri, o căutau surorile ei, o căutau toţi într-o nelinişte din ce în ce mai neînţeleasă.

Bran se simţea nemîngîiat că nu poate să le vorbească, ca să le întrebe ce caută, ce doresc, şi nu-şi putea închipui că poate cineva în lumea aceasta să nu voiască ceea ce vor ele şi să-şi stăpînească dorinţa de a împlini dorinţele lor.

Luda puse mîna pe funia de tei şi-şi dete silinţa să împedece înnodarea ei.

Ursan, ridicînd ochii spre dînsa, se opri pe o clipă; îndărătnicit apoi, el strigă:

— Legaţi-le şi pe ele!

— Asta nu! grăi Bran, făcînd cîţiva paşi spre ele. Oamenii care se dau de bunăvoie nu se leagă: duceţi-le şi pe ele la deal, dar nu le legaţi decît dacă n-ar fi voind să meargă.

Orişicît de repede s-ar fi urmat aceste una după alta, timpul trecea şi-n fiecare clipă putea să sosească ajutorul din vale.

Pentru ca muntenii să nu rămîie strîmtoraţi la mijloc, el se-ntoarse spre dînşii, desfăcu şirul, lăsînd în el o spărtură de cîţiva paşi, apoi îi făcu mulţimii de sorbi îngrămădite sub coaste semn să treacă prin deschizătură la vale.

Încet, cam cu frică şi în silă, împingîndu-se unii pe alţii înainte şi pe ici, pe colo, cu feţele posomorîte, se porniră fugarii la vale; dar îndată ce cîţiva trecură prin răsuflătoarea ce li se deschisese, ei se revărsară furtunatic şi se risipiră, lărmuind, în largul văii; din sus de munteni rămaseră numai Dragoslav cu ginerii săi şi cu fiicele sale, care steteau nemişcate şi cu capul în piept, iar ceva mai departe, muma nemîngăiată, care tot îşi mai căuta fiica.

— Acum răpede la gropile cu bucate! strigă Bran.

Şi în vreme ce Ursan urca, ducînd, cu vreo treizeci de oameni, pe ostateci la deal, scărişorenii se duseră la gropile numai de dînşii ştiute şi începură să curăţe frunzele risipite pe ele.

Fugarii nu stăteau însă nici ei în nepăsare.

Femeile se depărtaseră iute şi fără zgomot la vale, şi Ursan nu era încă sosit la muchea surpăturii cînd ele erau trecute dincolo de cotitură şi-n faţa muntenilor se aflau numai bărbaţii cu capetele claie, care se învîrteau nerăbdători la un loc, uitîndu-se mereu spre cotitură, de unde se aşteptau să le vie ajutor grabnic ori să-l aducă pe Bodea, pe care-l ştiau sub pază bună la cortul starostelui.

Tot spre cotitură se uita şi Bran.

Deşi se-ntunecase, era încă destulă lumină ca să poată urmări cu ochii mişcările lor.

Îndată ce simţiră că muntenii iau ceva din gropile împregiurul cărora se-ndesuiau în grabă înfierbîntată, ei deteră cu socoteală că în gropi sunt grăunţe şi se înfierbîntară şi ei.

Nu mai era acum vorba să scape pe Dragoslav şi pe ai lui, care tot scăpau şi fără de ajutorul lor după ce-l aduceau pe Bodea, ci în gropi era hrană, pe care dînşii n-o ştiuseră şi pe care ceilalţi începuseră s-o ducă, depărtîndu-se gîfîind sub greutatea desagilor plini.

Cîţiva dintre cei mai îndrăzneţi se avîntară înainte şi peste puţin se puseră cu toţii în mişcare.

— La deal! la deal! strigă Bran, care se ferea de încăierare. Lăsaţi ce-a mai rămas şi cu toţii la deal!

Ca o haită lihnită de foame se aruncară fugarii asupra gropilor, şi pe cînd muntenii se depărtau încetul cu încetul la deal, la gropi se învultoreau ceilalţi, strivindu-se unii pe alţii în opintirile lor de a apuca fiecare cîte ceva.

Acum nu se mai gîndea nimeni la Dragoslav şi la ai lui, nici la Bodea, pe care-l aşteptaseră cu nerăbdare.

— O să se potolească ei şi-o să vie apoi, ca să ni-l aducă! grăi Ursan, şi muntenii se retraseră spre locul bine adăpostit pe care şi-l aleseseră rîndul trecut.

IV

RĂTĂCIREA

Singură şi părăsită de toţi!

Nu! Singură da, dar nu părăsită.

Îi părăsise ea pe toţi, se desfăcuse de norodul ei, se lepădase de fraţii şi de surorile ei, fugise de la părinţii ei, ca să se ducă cu el în lume, departe, unde nimeni nu-i mai ştie.

Din clipa în care l-a zărit stînd perdut în uimire pe muchea surpăturii şi ochii ei s-au întîlnit în privire nesăţioasă cu ai lui, ea n-a mai avut în mintea ei alt gînd, nici în inima ei altă dorinţă decît să-l vadă iar şi mereu să-l vadă, să-i fie aproape şi mereu aproape, să se tîrască după dînsul şi să i se deie roabă pe vecie.

Trebuia să spună c-a văzut oameni străini pe muchea surpăturii, şi ea a tăcut. Ştia atît de bine din cîte primejdii a scăpat-o obştia, cît de mult s-a luptat

şi cît sînge a vărsat ca s-o apere pe dînsa, cît a suferit şi a răbdat ca ea să poată trăi, toate le ştia, şi i-a amăgit, cu toate aceste, pe cei ce-i dăduseră şi păziseră viaţa, căci numai pentru el mai avea dînsa inima.

Seara, cînd fraţii ei au pornit la deal, ea ruga pe Biez, stăpînul aspru şi nemilos al întunecimilor, să ocrotească pe străinul învrăjmăşit, iar în urmă, cînd l-a văzut pe Bodea prins şi legat cot la cot, ea nu se bucura dimpreună cu ai săi, ci tremura pentru dînsul şi urzea în năvalnice născociri scăparea lui.

O! cîtă răsfăţare sufletească şi ce dulci chinuri îi întunecau mintea cînd însoţea, tremurînd în tot trupul, pe femeile ce-l duceau la staroste! Cît de mult îi era dezmerdat auzul cînd a fost atins de vorbele rostite de dînsul! Cît de pierdută era în fioroasă amorţire cînd el o ducea atîrnată parcă de braţul lui.

Zile de beţie necurmată şi de înaiurită fericire au fost acelea pe care ea le-a petrecut pregătind prin tainică uneltire scăparea lui.

Iară el, scăpat o dată, a lăsat-o la margine de drum şi a trimis-o la mama ei.

Şi totuşi! o, putere fără de seamăn, stăpînă a toate covîrşitoare a omului, iubire, tu, care eşti parte ruptă din dumnezeire! mai presus de tine nimic nu este; tu toate le acoperi! Ea se uita în urma fugarului parcă abia acum s-ar fi dat pe faţă fiinţa lui cea dumnezeiască.

Da, el avea dreptate. Nici că era cu putinţă ca el să nu aibă dreptate. Ea trebuia să se întoarcă la muma ei cît mai curînd, pe cel mai scurt drum: aşa a zis el; aşa trebuia să facă.

Conştiinţa datoriei de oarbă supunere către părinţi se redeşteptă cu o putere neînvinsă în sufletul ei, şi oricît de mare ar fi fost durerea ei de a-l vedea depărtîndu-se în întunericul serii, ea era covîrşită de mulţumirea că dorinţa lui o îndeplineşte făcîndu-şi datoria.

Da, el trebuia să se întoarcă la ai lui şi ea trebuia să rămînă la ai săi: despărţiţi trebuiau să fie, după cum despărţite erau şi neamurile lor.

Plînsul o-necă şi lacrămile o podidiră, dar nu putea să-şi deie seamă dacă durerea de a-l fi perdut pe el ori bucuria de a se fi regăsit pe sine o face să plîngă, şi ar fi voit ca tot aşa să plîngă mereu.

Întorcîndu-se la deal, ea zări în depărtare cîţiva călăreţi care goneau la vale.

Zadarnică le era goana; asta o ştia dînsa.

Cu toate aceste, ea se întoarse iar la vale şi coborî mergînd înaintea lor pentru ca nici măcar prin gînd să nu le treacă a o bănui.

— Fetiţă frumoasă şi mult jingaşă — îi zise unul dintre călăreţi, domolindu-şi calul în mersul lui — nu cumva ai văzut gonind pe aici un călăreţ, ducînd un odor ca tine la vale?

— Aici, nu — răspunse ea — dar ceva mai la deal treceau amîndoi, duşi de un armăsar nestrunit în frîu.

Călăreţii goniră mai departe, iară ea se-ntoarse iar la deal şi-şi urmă drumul pitulîndu-se pe ici, pe colo, pentru ca nu cumva cineva, întîlnind-o-n cale, s-o-ntrebe de unde vine atît de tîrziu.

Auzea zgomotul neobicinuit şi vedea viua mişcare, desele-ngrămădiri şi goana la deal şi la vale, dar cu atît mai vîrtos se pitula. Nimeni nu ştia mai bine decît dînsa cum s-a stîrnit această turburare în obştia alte dăţi atît de liniştită.

Adevărul înfiorător l-a aflat însă numai înspre miezul nopţii, cînd a sosit la adăposturile de iarnă ale scărişorenilor.

— Ah! Malo, copil nenorocit, suflet răzleţ şi inimă istovită! îi strigară femeile, care o căutaseră şi-o aşteptau cu atîta nerăbdare. Unde ai fost? cum te-ai perdut? pe unde ai rătăcit? Au venit oamenii de la munte şi au dus cu dînşii pe tatăl tău şi pe mama ta, pe surorile tale şi pe cumnaţii tăi, ca să-i ţină robi pînă ce nu li se va da soţul lor, iar acesta a fugit, s-a dus călare pe un armăsar sălbatic!

Copila stetea buimacă. Auzea vorbele, le înţelegea, dar mintea ei nu putea să le cuprindă înţelesul.

— Tatăl meu şi muma mea, ziceţi voi — grăi dînsa — dimpreună cu Luda şi cu Ringa, surorile mele, şi cu soţii lor nu mai sunt aici?

— Nu, nenorocito, nu!

— Oamenii de la munte i-au dus?

— Da, pe toţi, şi nu vor să ni-i mai deie pînă ce nu le vom da pe soţul lor.

— Dar el nu mai e aici — zise Mala cu glasul înecat — a scăpat, a fugit.

— Le-am spus-o, dar nu vor să creadă, şi ne-au trimis vorbă că se vor întoarce mai mulţi şi ne vor ucide pe toţi în grele chinuri dacă nu le vom da omul.

— O, Biez, geroasă şi cruntă dumnezeire! strigă Mala, înfigîndu-şi amîndouă mînile în părul moale ca mătasea şi galben ca aurul. Straşnică e mînia ta şi cumplită ţi-e pedeapsa! Iată-mă! Vezi copilul nelegiuit, vezi-l şi loveşte, loveşte-l după asprimea dreptăţii tale. Ah! vai mie şi vai! Părăsită să pier de toţi în pustiuri pururea nestrăbătute de oameni, să mă sting sleită de foame şi arsă de sete mistuitoare şi fiarele să-mi sfîşie trupul, şi păsările cerului să-mi scoată ochii cu ghearele lor şi albe să-mi rămîie oasele risipite pe cîmpuri. Spaimă să le fiu în veci copiilor ispitiţi a-şi nesocoti datoriile către părinţi.

— Sărmană copilă! strigară femeile. Stăpîneşte-ţi durerea.

— Ascultaţi, oameni! urmă ea. Să ştiţi voi şi să le spuneţi copiilor voştri, pentru ca să le spună şi ei copiilor lor şi să se ştie cît vor mai trăi oameni pe pămînt că pe tînărul acela eu l-am scăpat, eu, fiica lui Dragoslav, căpetenia voastră dusă în robie. Chiar eu, nu altcineva, ha-ha-ha-ha! adăugă, smulgîndu-şi părul, ca ieşită din fire.

— Sărmana copilă — ziseră cei adunaţi împregiurul ei — durerea i-a turburat minţile. Ţineţi-o, căci în deznădăjduirea ei ar fi în stare să se sfăşie ea însaşi pe sine.

Luată cu gingăşia înduioşării femeieşti şi dusă frumuşel în coliba rămasă pustie, ea căzu într-un fel de leşin şi se lăsă-n voile babelor, care primiseră sarcina de a priveghia la căpătîiul ei.

Numai din cînd în cînd mai rostea, ca vorbind într-aiurea, vorbele:

— O, Biez, o, Biez! întunecată și geroasă îți este ființa!

Tocmai tîrziu, în revărsatul zorilor de zi, ea se ridică puțin și ascultă cu luare-aminte.

— „Du-te la muma ta!“ mi-a zis el, grăi dînsa. Orișiunde ar fi, trebuie să-i găsesc, trebuie, trebuie!

Ridicîndu-se apoi, se furișă tiptil din colibă și urcă sprintenă ca o căprioară coasta pînă la muchea surpăturii.

Îi era croit de natură drumul, căci atît la dreapta, cît și la stînga terenul cădea în pantă răpede și n-avea decît să țină spinarea plaiului ca să ajungă în poienele largi. Peste cîtva timp ea dete de focurile încă nestinse la care ei petrecuseră noaptea. Ceva-ceva mai nainte dac-ar fi plecat, i-ar fi găsit încă aici.

Ea își iuți pasul, ca să-i ajungă.

Pretutindeni pe unde trecea se vedeau prin desișul pădurii de brad urmele lor, ici o cracă ruptă ori îndoită, colo bureți călcați în picioare și iar mai departe urme adînc călcate în putregaiul peste care trecuseră. Nu, ea nu putea să rătăcească, trebuia neapărat să-i ajungă!

În curînd însă ea fu nevoită să-și mai încetinească mersul. O dureau toate încheieturile, îi tremurau picioarele și nu mai avea, parcă, destul aer.

„Nu mai pot, își zise ea în cele din urmă și se așeză pe un trunchi răsturnat de vînt, ca să mai răsufle. Nu mai pot — urmă — iară ei merg înainte și se depărtează.“

Abia acum o cuprinse groaza.

Văzîndu-se așa singură în mijlocul codrului des și nemărginit, se simțea pierdută și fără de nici o nădejde de scăpare. Auzea, parcă, de ici, de colo, fîșiitul frunzișului și vedea fiarele urcînd din hîrtoapele întunecoase.

„Ah! înfiorătoare e singurătatea în pustiurile largi — grăi dînsa — dar încă mai înfiorătoare e în mijlocul codrului des și întunecat“.

Ea plecă repede înainte, ca să nu stea așa singură într-un loc.

Un simțămînt de sfială religioasă o cuprinse cînd ieși din brădet și dete-n pădurea de fagi bătrîni, groși și înalți. Trecea parcă printre stîlpii unei zidiri mărețe, și fîșiitul frunzelor uscate pe care călca răsuna departe în liniștea sărbătorească a codrului.

Soarele răsărise de mult și se înălța mereu pe cerul senin, dar razele lui numai pe ici, pe colo străbăteau printre frunzele ce cădeau mereu scuturate de o adiere ușoară.

Tocmai pe la ameazăzi se ivi în fața ei zarea luminișului apropiat. Era largul poienelor de care se apropia, și, urcînd, parcă o lume străbătută de un soare nemaipomenit i se deschidea.

— Ah! — strigă dînsa încîntată și cu ochii plini de lacrămi cînd ieși la marginea codrului — aici e raiul în care și-a petrecut el copilăria!

Era ziua frumoasă pe care Bodea o petrecuse la casele părăsite, frumoasă acolo, dar de o cerească seninătate aici, în poienele Iezerului.

Departe și tot mai departe se întindea cîmpia văluroasă și-n sus și tot mai în sus se urcau culmile acoperite cu iarbă netedă și bătute de un soare dulce. La dreapta era valea adîncă, iar dincolo se ridicau înălțimile stîncoase ale Bucegilor. Înainte se vedea culmea Păpușei. La stînga, poienele se ridicau de la Scărișoara pînă-n Viștea.

Iar înapoi ochiul străbătea de-a lungul văilor din ce în ce mai largi pînă la șesul nemărginit și tăiat pe ici, pe colo de luciul apelor bătute de soare.

— O, Bog! stăpîne al luminilor și al căldurii dătătoare de viață, grăi Mala, ridicîndu-și ochii spre cerul senin. Tu le naști și le ții toate; tu înveselești inimile; tu ești mîngîierea celor deznădăjduiți! Fii-mi și mie povață și du-mă la ai mei, ca să te lăudăm cu toții împreună!

Aici, în poienele ierboase, nici o urmă nu mai arăta drumul pe care-l trecuseră cei urmăriți de dînsa, și copila sta deznădăjduită și nu mai știa încotro să apuce.

Cunoscători ai poienelor, muntenii coborîseră la stînga și trecuseră rîul, ca să ocolească Păpușa și să apuce spre trecătoarea unde Bran îl lăsase pe Mateiaş, cu o parte din oamenii lui.

Temîndu-se de păduri, Mala a ţinut plaiul ce trece printre izvoarele rîurilor şi s-a depărtat din ce în ce mai mult spre valea Rîuşorului. Nu mai era numai dorinţa de a găsi pe părinţii ei ceea ce o mîna înainte, ci totodată şi mulţumirea de a merge şi de a respira aerul curat.

„Ah! fericiţi cei ce-şi petrec viaţa aici!“ îşi zise ea înviorată şi, ca un copil răsfăţat, alergă la vale cînd zări prima stînă. Acum însă stîna era părăsită şi părăsite erau şi colibile înşirate la marginea pădurii.

Urmînd şirul colibilor, ea coborî încetul cu încetul la stînga şi pe-nserate drumul i se înfundă deasupra peşterei, unde părintele Arie-şi avea coliba săpată pe jumătate în stîncă. Nu-i mai rămînea acum decît ori să se întoarcă înapoi, ori să se coboare în prăpastia adîncă, de unde străbătea la dînsa vuietul unui rîu ce se izbea-n curgerea lui din stîncă-n stîncă.

Dar unde să se coboare? Ce era acolo jos, în adîncimea întunecoasă? Cum să se avînte ea acum, pe-ntunerec?

Ea luă hotărîrea de a petrece noaptea adăpostită într-una din colibile de curînd părăsite şi începu să adune de pe ici, de pe colo crăci risipite ca să le îngrămădească şi să închidă cu ele intrarea colibii.

Deodată ea se opri.

Pe dealul din faţă, dincolo de valea strîmtă, un păstor cînta din fluier doina cea duioasă şi trăgănată, care răsuna ca o plîngere senină prin vuietul rîului, iară în adîncimea mai nainte întunecată se aprinsese un foc, a căruia zare roşiatică străbătea departe printre crăcile în parte desfrunzite ale copacilor. Peste puţin răsună buciumul de rugăciune, lin şi rar cadenţat, şi fluierul încetă, dar din depărtare se auzi alt bucium şi iar altul şi altul, multe buciume risipite prin adîncimile văilor sunau lin şi rar cadenţat, unele mai pe aproape, altele mai depărtate, iar altele de la depărtări nemăsurate.

Copila-şi opri răsuflarea, ca să audă bine, şi rămase timp îndelungat într-un fel de stare extatică, apoi se avîntă orbiş la vale spre lumina roşiatică.

Om năzuieşte spre om, şi om la om se trage!

Peste puţin însă iar se-ntoarse în poiană. Era peste putinţă ca om vieţuitor să coboare stînca ce se lăsa ca un zid uriaş spre adîncimea străbătută de lumină. Trebuia să-şi caute alt drum, altul şi iar altul: alerga ca gonită de fiinţe nevăzute de ici pînă colo; dară orişiunde încerca coborîrea, prăpastie fără de fund se deschidea la picioarele ei.

Alunecînd în cele din urmă, ea căzu tîrîş la vale şi rămase deasupra unui colţ, de unde nu mai putea nici să coboare, nici să urce, dar putea să vadă.

Fantastică şi miraculoasă feerie!

Jos, sub coasta din faţă, se vedea gura peşterei, luminată de o mulţime de făclii de ceară. La dreapta şi la stînga intrării ardea cu pară roşiatică răşina, care umplea văzduhul de un plăcut miros. Iar înlăuntrul peşterei, în faţa unui altar cioplit din piatră albă şi între stalactitele strălucitoare, stetea cu mînile ridicate spre cer părintele Arie, bătrînul cu plete lungi şi cu lungă şi îngălbenită barbă, şi se închina, clătinîndu-şi din cînd în cînd trupul înalt şi şubred.

Văzute prin umădul aer al nopţii liniştite, toate se prezentau în dimensiuni exagerate, şi preotul părea un uriaş, privit dela mare depărtare sub o boltă colosală.

— O, Bog, învins-ai stăpînirea întunecimilor, şi fiecare făclie aprinsă mărturiseşte puterea ta. Ajută-mă şi pe mine! ajută-mă! strigă ea gata de a se arunca cu ochii închişi în adîncime.

În zadar însă! Nimic nu covîrşeşte grija pentru păstrarea vieţii, şi ea nu putea să facă un singur pas nici înainte, nici înapoi fără ca să-şi pună viaţa în primejdie.

Acolo, deasupra colţului, trebuia să-şi petreacă noaptea, acolo era osîndită să steie pînă ce lumina zilei nu-i va fi lămurit calea.

Unul cîte unul încetară buciumele, una cîte una se stinseră făcliile, şi nu mai rămase în tăcerea fioroasă a nopţii alt semn de viaţă omenească decît cele două focuri de răşină.

Pe la miezul nopţii se porni vîntul cel aspru şi deodată se ridică din adîncimile pururea umede ceaţa buratică ce în revărsatul zorilor de zi îl cuprinsese pe Bodea departe, la marginea şesului.

— Am să pier aici, aici am să pier, neştiută de nimeni am să mă sting! grăi Mala cînd fulgii de zăpadă începură să-i taie obrajii cei fragezi. Ah! ce ger cumplit, ce cumplită vijelie!

Şi tot mai deşi izbeau în faţa ei fulgii cernuţi de vîntul iute, tot mai rară era răsuflarea copilei, tot mai încet bătea inima ei, tot mai ţepene i se făceau membrele răzbite de umezeala geruită, tot mai alinat prin dulce aţipire îi era sufletul.

Nu! ea nu mai putea să rămîie deasupra colţului: nu mai era în stare să se ţie şi nu mai avea de ce să-şi încordeze cele din urmă puteri.

Un ţipăt răzbi prin furia vijeliei, şi ea se răsturnă şi lunecă de pe colţ, căzînd din ce în ce mai repede la vale spre adîncimea prăpăstiei.

— Sub paza ta, Doamne, e toată suflarea — grăi părintele Arie, urmîndu-şi rugăciunea — ceartă, stăpîne, şi înspăimîntă pe păcătoşi prin urgia cerească, dar nu pierde zidirea ta, căci nu e nimeni care, văzînd lumina, nu aleargă la tine. Îndură-te, împărate, iartă, părinte, şi ocroteşte, atotputernice!

El tresări ca lovit de fulger.

Auzise un glas de femeie, un ţipăt de om ce-şi vede moartea. Era peste putinţă! Acum şi aici era peste putinţă! Şi totuşi un bolovan clătinat din locul lui se pusese în mişcare şi, rostogolindu-se la vale, se izbi în alt bolovan, şi acesta, lovindu-se în iar altul, îl porni şi pe el. Cîteva clipe au fost destule pentru ca întreaga coastă să se pornească la vale cu un vuit parcă întregul munte se surpă.

V

PATIMA

— Şi ce voieşti acum să faci? întrebă părintele Luca îngîndurat cînd Bodea se-ntoarse de la mormîntul lui Vineş în fruntea „cetei sfinte“.

— Întreabă-mă cum am să încep — răspunse tînărul — căci multe sunt afară din cale ce am să fac şi toate vor să fie făcute cît mai curînd.

— Dar drumurile sunt troienite — întîmpină preotul — şi nimeni de aici înainte nu se urneşte din locul unde l-a prins vişcolul.

— Tocmai de aceea nouă toate drumurile ne sunt mai deschise decît orişicînd, grăi Bodea. Acum avem să trecem în mers spornic de-a lungul văilor, ca să vedem pe unde ce este şi să ne alegem locuri de arătură pentru primăvară şi strîmtori de apărare. Acum putem mai bine decît orişicînd să cutreierăm poienele şi să ne înfrăţim, să ne adunăm cai şi să facem pentru fiecare rost de arc şi de suliţă. Acum răzbim mai uşor decît orişicînd la gropile de bucate. În luptă necurmată cu urgia iernii şi cu fiarele codrilor avem să ne oţerim pentru lupta ce vom avea să purtăm la primăvară cu oamenii înrăiţi. N-are să treacă nici o zi fără ca să săvîrşim o faptă grea, pentru ca ochii tuturora să fie mereu îndreptaţi asupra noastră şi noi înşine să ne simţim fiecare om în putere, gata de a da piept cu zece. Scoate-vom, dacă nu vom avea altă sarcină, urşii din vizuinile lor şi vom stîrpi haitele de lupi, vom răpune mistreţii colţaţi, cerbii mîndri şi zimbrii fioroşi pentru ca uşoară să ne pară lupta cu oamenii şi voioşi să intrăm în ea.

Cu mulţumire şi cu luare-aminte din ce în ce mai încordată asculta preotul, căci mare podoabă e bărbăţia omului ce înfruntă toate primejdiile, şi cel ce vorbea îi era fiu; dar inima lui era îndoită şi gîndul lui neîmpăcat.

— Dară lui Dumnezeu nu îi este plăcută vărsarea de sînge şi siluirea nemiloasă, grăi dînsul cu jumătate de gură.

— Măsura iubirii este mînia cătră cei răzvrătiţi — răspunse Bodea — şi dacă ne iubeşte Dumnezeu pe toţi, îi este plăcută certarea celor ce tuturora ne fac viaţa amară. El îi loveşte prin braţele noastre. Vă plîngeţi — urmă el peste puţin — că nu mai aveţi sare. Copiii lîncezesc la sînurile mumelor, care seacă şi se sleiesc; răniţii zac în nesimţire; bărbaţi în putere umblă istoviţi de ici pînă colo; toţi tîngim înscîrbiţi de hrana sarbădă, căci luni de zile au trecut de cînd muntenii din poienele Teşilei n-au mai putut să treacă valea spre poienele Bucegilor, ca să ne aducă sare. E ori nu cu voia lui Dumnezeu să răzbim şi să strivim fără de milă pe cei ce vor fi voind să ne taie drumul? Nu oare şi pentru noi a pus părintele tuturora sarea acolo unde este îngrămădită?!

— Cu voia lui este! — grăi preotul — şi sub paza lui să vă întoarceţi!

Un singur om ştia drumul spre straturile de sare, neastîmpăratul Răciulete, iar Răciulete, deşi om mititel, avea nevastă şi copii şi n-avea ce să caute în mijlocul cetei sfinte.

— O să merg în coada ei — grăi Răciulete — călare pe un măgar, dar tot eu o să-i duc după cum ştiu eu, şi e bine să fie şi un om cuminte între atîtea capete înfierbîntate.

Şi-a adunat Răciulete toţi măgarii, ca să-i încarce bine şi să ieie sarcina de la călăraşi.

— O să fugă mai uşor — zise el — cînd vor da faţă cu duşmanul.

Ceata era de curînd plecată şi apucase pe lîngă adăposturile moroienilor la dreapta cînd Ursan şi Cîndea se-ntorceau cu soţii lor de la stînga.

Viscolul îi apucase la gura trecătorii, unde se întorseseră cu Bran, şi-i ţinuse timp de două zile închişi în colibi făcute-n pripă. Plecînd a treia zi, după ce s-a limpezit cerul, ei au înaintat cu anevoia. Pe muchi era, ce-i drept, puţină zăpadă, dară prin văi şi pe la locurile mai adăpostite vişcolul îngrămădise nămeţi prin care numai cu mare băgare de seamă putuseră să răzbească. Deşi-şi petreceau viaţa la munte, nu era între dînşii nici unul care a umblat şi-n timp

de iarnă prin poiene şi erau cuprinşi cu toţii de simţămîntul c-au săvîrşit o faptă grea şi rară în felul ei trecînd de-a curmezişa poienele şi coborînd coastele-mpădurite. Ei izbucniră dar în chiote de veselie cînd fumurile adăposturilor de iarnă se iviră în faţa lor, şi greu îi apăsa gîndul că zădarnică li-a fost încercarea de a-l găsi pe Bodea.

Mare le era dar mirarea şi viuă bucuria cînd aflară că s-a întors Bodea, viuă bucuria, dar, dacă aşa era, o mare nedreptate s-a făcut.

Nu putea Ursan, nu părintele Luca şi nu mai ales maica preuteasă să se împace cu gîndul că Dragoslav stă ţinut în robie, în vreme ce Bodea umblă făcîndu-şi voile şi bucurîndu-se după pornirile inimii lui de viaţă.

Ba era chiar mai mult.

Împins de un gînd nemărturisit, Bran a despărţit pe soţi de soţii, pe părinte de copii şi a oprit la sine pe Dragoslav şi pe ginerii lui, iar pe Luda şi pe Ringa le-a dat, dimpreună cu muma lor, în paza lui Mateiaş, care le-a dus departe în strîmtoarea adîncă a văii, pe care o înfundase cu copaci tăiaţi de pe coastă şi răsturnaţi de-a valma unii peste alţii.

— Cu atît mai vîrtos li se va urî viaţa — zicea el — şi cu atît mai curînd vor stărui ca starostele, despre care ne vorbesc mereu în graiul lor neînţeles, să ni-l trimită pe Bodea.

Acolo dar, în fundul prăpăstiei încungiurate de înalte ziduri de stîncă, pe ţărmul îngust al rîului ce se varsă cu vuiet fioros peste bolovani, bine adăpostite şi bine îngrijite, dar departe de soţii lor şi sub pază bună, îşi petreceau zilele cele două fiice ale lui Dragoslav, Dragoslavele pînă-n ziua de azi neuitate.

Dragoslav şi ginerii lui stăteau cu capul plecat şi cu mînile încrucişate pe pept. Erau robi, şi viaţa robului e dar din mîna stăpînului. Avut-au şi ei robi şi au făcut ceea ce au voit cu ei; erau mulţumiţi că li se dă hrană şi că nu sunt supuşi la munci grele, dar nădejdea de scăpare şi-o perduseră după ce au aflat că Bodea a fugit.

Iară Bran cobora din cînd în cînd la vale ca să vadă cum s-au adăpostit muntenii în valea Rîuşorului, pe Orăţi şi pe rîu la vale, şi să se încredinţeze dacă Dragoslavele sunt ori nu bine adăpostite şi bine îngrijite şi dacă e ori nu mereu treaz Mateiaş, paznicul mărunt şi sprinten.

Dragoslavele însă nu stăteau cu capul plecat şi cu mînile încrucişate pe pept, ci se ţineau drept şi se uitau de sus în jos la paznicul lor. Mai ales Ringa, sora mai tînără şi din fire mai pornită spre plăceri, ziua toată o petrecea ispitind mai pe unul, mai pe altul, ca să afle tainele frumosului grai al păzitorilor ei, pentru ca să le poată porunci mai uşor. Şi, rostite de dînsa, vorbele sunau atît de frumos, încît Mateiaş era gata să sară şi-n foc şi-n apă cînd le auzea, — era Mateiaş, ba chiar şi Bran, omul chibzuit, care niciodată nu se avînta.

Iar femeia vede şi cu ochii închişi ceea ce o atinge în firea ei femeiască. Din clipa în care l-a văzut pe Bran, Ringa a simţit că nu poate să-i fie roabă acestui om, iar în timpul lungului drum pe care l-au făcut pînă la gura trecătorii, simţămîntul acesta s-a lămurit din ce în ce mai mult. Ştia dînsa gîndul nemărturisit care-l împinsese s-o trimită în fundul prăpăstiei şi-l aducea mereu, fie senin, fie vijelie, din deal la vale, şi din zi în zi tot mai mult se încredinţa că poate să-i scape pe toţi, poate ea, dacă e vicleană şi ageră.

Cu focul însă nu poate nimeni să se joace fără ca să se ardă, şi foc e slăbiciunea omenească. Pornire uşoară şi nebăgată în seamă, ea se întinde ca o plăcută dogoreală în sufletul ferit de griji şi creşte năvalnic pînă ce n-ajunge patimă oarbă dacă n-o înăbuşim cu îndărătnicie bărbătească.

Puţinele zile care au trecut de la sosirea lor în gura trecătorii pînă la întoarcerea lui Bodea cu poverile de sare au fost destul timp pentru ca Ringa să-şi peardă toată viclenia.

Putea, ce-i drept, să-i scape pe toţi, dar ea însaşi nu mai scăpa.

Uitîndu-se în ochii lui, care se-ntunecau sub privirea ei îndrăzneaţă, i se păruse că e lucru uşor şi foarte apropiat să-l vadă făcînd tot ceea ce voieşte dînsa, şi avea dreptate, căci tot aşa se gîndea şi el. Nu era om în gîndul lui femeia care trebuie să steie totdeauna la o parte, să tacă totdeauna şi să fie mereu gata a intra în voile bărbatului.

Foarte în curînd însă el şi-a schimbat gîndurile.

— Nu, a zis părintele Ilie cînd i-a vorbit despre robii săi. Asta la noi nu se poate: robi singur împăratul ceresc poate să aibă.

Şi Bran era destul de chibzuit ca să le înţeleagă şi celelalte. Da, nu rob îi era Dragoslav, ci oaspe, tot oaspeţi îi erau şi ginerii lui, şi el nu trebuia să scape din vedere că toţi îl văd şi-i judecă faptele.

Dureroasă îi era deşteptarea şi se căia c-a despărţit pe soţ de soţie; dar omul tare se simte bine numai purtînd sarcini grele, şi Bran ţinea să nu mărturisească nimănui că s-a pripit şi că îi este greu să-şi stăpînească firea năvalnică.

El venea pe la Dragoslave, dar se apropia de ele numai cu binevoitoare cuviinţă şi îndeosebi pe Ringa, cea mai tînără dintre ele, o ţinea la potrivită depărtare.

Văzînd lucrurile după deprinderile lumii în care crescuse, Ringa nu era în stare să înţeleagă stăpînirea de sine. Ea ştia că omul trăieşte pentru ca să se bucure de viaţă gustînd plăcerile ei şi că cel mai tare stăpîneşte pe cel mai slab, şi ori îl dă la o parte, ori şi-l supune, dar nu înţelegea cum şi de ce omul să se stăpînească pe sine, să-şi pună însuşi frîu, să rabde din propriul său îndemn, să se lipsească de mulţumiri, pe care nimeni nu i le poate lua. Se aşteptase ca omul acesta să se folosească de puterea lui şi era gata să-i zică: „Fă-mi silă, că-mi eşti stăpîn!“, iar acum numai cu sfială îşi mai putea ridica ochii spre dînsul.

Abia tîrziu şi-a dat seamă că e stăpînit şi el de lumea în mijlocul căreia trăieşte, şi a rămas cuprinsă de mirare în faţa acestei lumi, în care oamenii nu se stăpînesc unii pe alţii, ci se ajută între dînşii în stăpînirea de sine.

Dimineţile şi serile, cînd buciumele sunau de rugăciune şi muntenii se lăsau în genunchi şi stăteau cu capetele plecate, rămînea şi dînsa cu capul plecat şi cu braţele încrucişate pe piept, îşi oprea răsuflarea şi simţea că un lucru mare se petrece în inimile tuturora.

Firea ei năvalnică se potolea ca prin farmec, şi zbuciumările vii ale sufletului ei se perdeau într-o dulce durere, durerea omului ce se răpune însuşi pe sine.

Ar fi avut dar Bran îndoite cuvinte de a se bucura, însă nu putea să se bucure cînd i-a venit vestea despre întoarcerea lui Bodea, şi încă mai puţin putea să se bucure Ringa cînd i s-a spus că pot să se întoarcă cu toţii la ai lor.

— De ce? zicea dînsa. Dacă ne simţim cu toţii atît de bine aici, de ce să ne mai întoarcem? Sunt atît de frumoase zidurile de stîncă ce ne încunjoară, e atît de plăcut vîjiitul rîului, şi oamenii sunt atît de buni: prea o să ne pară aiurea urîtă viaţa.

— Nu am zis că trebuie, ci numai că puteţi să plecaţi, grăi Bran, muiat şi el de înduioşarea ei.

Vorba nu era însă dacă dînsa voieşte ori nu să se întoarcă, ci dacă Dragoslav şi ginere-său voiesc ori nu s-o ieie, iar acestora li se urîse de singurătate.

Două zile în urmă Bodea a sosit şi el însuşi în fruntea cetei la gura trecătorii.

Văile se porniseră la deal cînd ceata de călăreţi s-a ivit pe coasta acoperită de zăpadă.

Întreaga ceată de călăreţi înarmaţi cu arcuri şi cu suliţi lungi, toţi cu pene de vultur în căciulile albe şi îmbrăcaţi în cojoace scurte — lucru nemaivăzut, de necrezut! — şi muntenii urcau gîfîind şi ştergîndu-şi sudorile: se adunau din toate părţile ca să vadă şi să nu se mai îndoiască.

Iar Răciulete, care venea în coada cetei, călare pe cel mai chipeş dintre măgarii de povară, îi oprea pe toţi din drum ca să le şoptească o vorbă la ureche.

— Ăştia nu mai fug, zicea el; i-am văzut eu cum ştiu să pună pe alţii pe fugă.

Bran sta şi el şi se uita ca la un fel de minune.

Era Bodea tînărul, care şedea călare pe armăsarul negru şi-şi ţinea buzduganul strălucitor rezămat de umăr, el era, dar cu desăvîrşire alt om, slab afară din cale, cu ochii înageriţi, cu trăsăturile feţei mai aspre, oarecum rupt în toate mişcările, bărbat în putere, ca să te simţi însuţi mai om stînd faţă în faţă cu el.

— Binecuvîntat să fie numele Domnului! grăi dînsul, făcînd cîţiva paşi spre ceata mîndră.

Bodea n-ajunse să-i deie răspuns, căci Frăţior, armăsarul cu coamă creaţă, îl zgudui, oprindu-se năprasnic în loc, îşi ridică capul purtat cu fală, îşi deschise marii ochi plini de văpaie, necheză o dată de răsunară văile, apoi se aruncă în cîteva sărituri mari spre Dragoslav, care stătea la o parte.

— A! Vuc, armăsarul meu, scumpul meu odor! strigă bătrînul, perdut cu desăvîrşire în uimire.

Bodea strînse frîul şi se dete puţin înapoi.

— E al tău armăsarul acesta? îl întrebă, grăind în limba lui.

— Tu vezi, îi zise bătrînul din nou uimit. El însuşi mărturiseşte. Al meu e. L-am luat în luptă grea de la una din căpeteniile cazarilor. Şi căzăresc e şi buzduganul din mîna ta!

— Cazari se zic dar cetele de călăreţi care stau cu corturile lor pe şes?

— Sunt volgari — răspunse bătrînul — volgari goniţi şi ei, ca noi, de cazari şi strîmtoraţi azi între avari şi cazari. Mult, vai, am avut să luptăm noi şi cu unii, şi cu alţii, şi armăsarul acesta, dac-ar şti să vorbească, ţi-ar putea spune prin cîte vărsări de sînge am trecut amîndoi ca să ne scăpăm unul pe altul.

Bodea se uită lung la el, la faţa lui cea albă, la ochii lui albaştri, la barba cea încărunţită, la pletele lui încîlcite, lung şi din ce în ce mai îndurerat se uită la el.

Da, omul acesta era tatăl ei şi dînsa era fiica lui, adevărata lui fiică, şi se afla, poate, acolo jos, în fundul prăpastiei, la Dragoslave. Înspăimîntătoare patimă! Ea, fiica, orbită de porniri mistuitoare, a furat cel mai scump odor al părintelui ca să-l deie unui străin pe care o singură dată l-a putut vedea. Atunci, şi o singură dată!

„Nu! — îşi zise el — nu voiesc să ştiu nimic. Strivit să fiu, dar nimic nu voiesc să ştiu!“

El descălecă, se uită lung şi suspinînd din adînc la armăsar, apoi luă frîul şi-l aruncă cu ochii închişi spre Dragoslav.

— Ia-ţi calul, îi zise cu glas înecat de muncile stăpînirii de sine. L-ai luat în luptă grea şi dreaptă şi se cuvine să-l stăpîneşti.

Bătrînul făcu înviorat un pas înainte, dar apoi se opri, se dete un pas înapoi şi iar se opri.

— Nu! grăi dînsul cu ochii plini de lacrămi. Eu nu mai pot să-l încalec după ce l-am văzut încălecat de tine. Ia-l! Ţi-l dau! Te rog să-l iai! Lasă ochilor mei mîngîierea de a-l vedea purtîndu-te pe tine!

Bodea rămase cu ochii aţintiţi la pămînt, nemişcat şi mut.

Nu! nimic nu mai vrea să ştie!

VI

DEŞTEPTAREA

Rece ca sloiul de gheaţă, strivit, sîngerat şi căzut în lîncezeala deplinei nesimţiri era trupul fraged pe care părintele Arie l-a ridicat de pe bolovanii surpaţi, l-a dus pe braţele sale şubrede în colibă şi l-a aşezat încetinel pe culcuşul de muşchi. Nici un gemet, nici un suspin, nici o răsuflare mai grea, nici cel mai mic semn de durere nu turbura liniştea senină ce se oglindea în faţa luminată de opaieţul atîrnat deasupra ei.

Preotul se plecă spre ea, ca s-o vadă bine, apoi se dete oarecum fricos înapoi.

Se temea parcă să creadă că e om în aievea ceea ce vede cu ochii lui.

Nu, aşa ceva nu mai văzuse încă în lunga lui viaţă.

Frumoasă cum numai pe îngerii Domnului şi i-ar fi putut închipui, ea avea ceva demonic în gura ei mică şi cărnoasă şi în buzele puţin întoarse.

Cum a ajuns ea aici chiar acum, în miez de noapte, şi pe acest vişcol cumplit?!

El se lăsă în genunchi, îşi opri răsuflarea, plecă urechea şi ascultă cu luare-aminte.

Ea răsufla.

La dreapta lui era jeratecul învelit în cenuşă şi acoperit cu un ţest mare, dar afară vuia vişcolul şi în colibă era frig.

— Nimic nu se întîmplă fără de voia ta, Doamne; tu dai şi viaţă, şi moarte, grăi dînsul, apoi luă blana de urs ce zăcea lîngă ţest şi-o acoperi pe copilă.

Trebuia să-i spele rănile, să-i frece tîmplele şi să-i deie o băutură întăritoare după ce-şi va fi venit în fire.

Se duse dar la desagii de ierburi, alese şi dintre flori şi dintre rădăcini pe cele mai cu vîrtute şi le puse într-un vas de lut, apoi turnă peste ele apă curată, ridică ţestul şi aşeză vasul în spuză.

Copila zăcea încă tot în nesimţire.

El iar se lăsă în genunchi şi puse mîna lui uscată pe fruntea ei cea rotundă şi gingaşă, închise ochii, îşi concentră voinţa şi şopti vorbele:

— Voi, suflete curate, unelte ale lui Dumnezeu, veniţi şi mă ajutaţi cu tainica voastră putere să dau acestui trup căldură din căldura inimii mele pentru ca sufletul să nu-l părăsească nemîngîiat. Punte de trecere să fie braţul meu şi mîna mea verigă de lanţ ce leagă două inimi!

Viindu-şi încetul cu încetul în simţiri, Mala nu putea să-şi deie seamă despre cele petrecute. Îşi aducea aminte de babele care o duseseră în colibă, dar nu se putea dumiri dacă a făcut în aievea ori a visat numai lungul drum prin pădurile dese şi prin poienele luminoase.

Ochii ei se deschiseră mari şi rămaseră aţintiţi asupra bătrînului cu barba lungă, care-şi ridică sfiicios mîna de pe fruntea ei.

Da, îl văzuse în mijlocul făcliilor aprinse pe bătrînul acesta, nu-l visase.

Fărmecat de privirea marilor ochi albaştri, care se ridicau jeluitori spre dînsul, preotul stetea nemişcat şi cu răsuflarea oprită.

Nu! demonic nu era nimic în faţa aceasta.

— Aibi credinţă în bunătatea părintelui ceresc, îi zise el încet.

Apoi se întoarse spre vatră, luă vasul de lut, strecură încet şi cu băgare de seamă în o ulcică zama de ierburi, mai vărsă dintr-un ulcior miere curată în ea şi se întoarse iar, amestecînd mereu şi şoptind vorbe neînţelese, spre copila care urmărea cu ochii toate mişcările lui.

— Bea, fata mea! grăi dînsul ridicîndu-i cu mîna stîngă capul şi ducînd cu dreapta ulcica la buzele ei cele întoarse.

Mala deşertă din cîteva sorbituri ulcica şi o căldură dulce i se revărsă în tot trupul, frînt în toate încheieturile lui.

Peste puţin ea rosti gemînd cîteva vorbe fără de înţeles.

„Străină! îşi zise bătrînul, dîndu-se iar înapoi. Fiinţă lepădată de Dumnezeu, suflet pătat de păcatul strămoşesc şi perdut în întunecimea necredinţei, om care simte dureri şi nu e în stare să le deie pe faţă, doreşte şi nu poate să ceară, dar tot făptură a lui Dumnezeu, una din podoabele zidirii lui.“

— Ce doreşti, fata mea? întrebă el, plecîndu-se iar spre dînsa.

Un zîmbet de fericire lumină faţa cea albă a copilei. Vedea înaintea şipotului cu apă limpede pe tînărul legat cot la cot.

— Apă — grăi dînsa, rostind vorbele desluşit — mi-e sete. Vă rog să-mi daţi apă!

Acelaşi zîmbet de fericire lumină şi faţa bătrînului preot în auzul acestor vorbe, căci graiul e ceea ce ridică pe oameni în rînd cu Dumnezeu şi-i împreună prin tainică legătură în o singură fiinţă de-a pururea tînără şi neîncetat premenită.

Stîmpărîndu-şi setea, copila se alină şi, peste puţin, ea căzu într-un somn adînc şi întăritor.

— O, somnule, tu, care eşti parte adevărată din viaţa cea nestinsă — grăi preotul — luminează toată fiinţa ei şi îndrepteaz-o şi-o îndrumează spre deplină întrămare, căci numai însuşi prin sine poate să-şi afle trupul vindecarea şi numai însuşi prin sine ajunge sufletul la repaosul mulţumirii curate.

Zile întregi şi lungi nopţi de-a lungul a zăcut copila în coliba săpată pe jumătate în stîncă, iar bătrînul preot priveghea la căpătîiul ei, o îngrijea ca o mumă duioasă şi o hrănea cu tot ceea ce era mai bun şi mai priincios în merindea ce-şi adunase pentru iarnă şi în darurile de bunăvoie pe care Călin, neobositul buciumaş, le aducea de pe la credincioşi.

Străini la început, ei îşi erau din zi în zi mai apropiaţi şi mai scumpi unul altuia.

Îţi este dragă şi se alipeşte de tine fiara pe care o îngrijeşti, cu atît mai vîrtos omul care prin tine şi numai prin tine a ajuns a-şi nădi firul o dată rupt al vieţii.

Se schimbase cu desăvîrşire viaţa lui, şi o viaţă cu totul nouă şi mai luminoasă se începea pentru dînsa, şi dacă sufletul lui se umplea de o dulce mîngăiere cînd o vedea din ce în ce mai întrămată, ea se simţea din ce în ce mai fericită cînd se gîndea că în curînd va putea să răsplătească neasămănata lui bunătate dîndu-i-se roabă neadormită şi orbeşte supusă.

Şi totuşi el o ţinea mereu departe de sine, şi durerea ivită în sufletul lui cînd a auzit-o rostind vorbe fără de înţeles se reivea în fiecare zi în mai multe rînduri.

Grai omenesc, dar nepreţuit şi nesămuită podoabă a sufletului, măiestrită ţesătură de semne luminoase, prin tine se adună şi se despart oamenii în neamuri deosebite, unele mai apropiate, altele mai depărtate de desăvîrşirea fiinţei omeneşti! Greu îi era afară din cale bătrînului preot cînd îi rămîneau zadarnice silinţele de a o face pe ea să cuprindă cu mintea ei gîndurile lui, şi încă mai greu îi era cînd nu putea să se dumirească asupra celor ce se petrec în sufletul ei.

Putea el s-o cuprindă şi pe dînsa în rugăciunile lui? slăbiciunea pe care o avea pentru dînsa nu era oare păcătoasă? era el învrednicit prin darul lui să-i mijlocească îndurarea cerească? era dînsa deopotrivă cu creştinii, care cunosc şi mărturisesc pe Dumnezeul cel adevărat şi se supun lui?

„Nu! — îşi zicea el depărtîndu-se de dînsa — nu este deopotrivă! Spurcată e întreaga ei fiinţă! Dar — adăuga apoi — tot făptura lui Dumnezeu este, tot prin a lui rînduire a intrat în viaţă şi tot în paza lui se află. Domnul nu alungă pe nimeni de la sine!“ îşi zicea el şi iar se apropia de dînsa şi mai vîrtos o mîngîia, dîndu-i mîna spre sărutare, mai vîrtos îşi dedea silinţa s-o lumineze.

Iar dînsa-şi îndrepta marii ochi albaştri cu însetare spre buzele lui şi-şi împintena mintea să-l înţeleagă; dară mult timp mai trebuia să treacă pentru ca să se poată dumiri asupra celor ce nu se văd, nici se pipăie, ci numai în tăinicia minţii omeneşti au fiinţă.

Mala se-ntrămase cînd Bodea a trecut pe la gura strîmtorii apărate de Bran. Umbla, şubredă încă, de ici pînă colo, trei zile în urmă, cînd Dragoslav a plecat cu ai săi la vatra lui, nu mai avea nevoie de îngrijirile nimănui alte cîteva zile-n urmă, cînd Bodea s-a-ntors din cutrierările făcute de-a lungul poienelor, dar ea nu era încă în stare să spună cine este ea, de unde vine şi cum a ajuns deasupra colţului de stîncă de pe care căzuse, în acea noapte vijelioasă, în adîncime.

Tristă fără de seamăn e starea omului care se opinteşte să spună ceea ce ştie, simte ori gîndeşte şi nu poate să pătrundă la mintea celor ce-l ascultă.

Numai încetul cu încetul şi abia tîrziu a putut părintele Arie să se dumirească şi să se încredinţeze că dînsa nu e venită despre strîmtorile rîului, nici despre valea Oltului, ci din vreuna din văile ce se deschid spre Argeş.

— Tot de pe acolo l-au adus şi pe Dragoslav, grăi Călin, care afla în cutreierările lui toate cele petrecute.

— Dragoslav! strigă Mala ca ieşită din fire. Unde e Dragoslav? Dragoslav e al meu! Unde e?

Ea nu era în stare să spună că Dragoslav e tatăl ei, dar erau Călin şi părintele Arie în stare s-o înţeleagă aceasta şi fără ca ea s-o spună.

— Şi Luda! îi zise Călin.

— Şi Ringa! strigă dînsa din nou. A mea e Luda şi Ringa!

O rază de lumină se revărsă în mintea preotului asupra trecutului întunecat.

— Care va să zică tu ai venit să cauţi pe tatăl tău şi pe mama ta? o întrebă el, mîngîindu-o cu înduioşare părintească.

— Da, pe tatăl şi pe mama! răspunse ea, rostind cu glas muiat aceste două vorbe ei pînă acum necunoscute.

— Şi ai rătăcit căutîndu-le urma, urmă preotul. Şi la voi e, dar, sfîntă legătura dintre părinţi şi copii.

El se plecă spre ea, îi luă capul în mînile lui uscate şi o sărută, acum întîia oară, pe frunte.

— Binecuvîntat să fie neamul tău, îi zise apoi cu glas tremurător. Aibi răbdare, căci te vom duce la părinţii tăi nemîngîiaţi. Cum s-a făcut însă că nu te-au luat şi pe tine dimpreună cu dînşii? Unde te aflai tu cînd i-au adus?

Copila rămase cu ochii plecaţi şi zguduită de conştiinţa unei grele vinovăţii.

Înţelegea întrebarea, dar nici chiar în limba ei n-ar fi putut să răspundă la ea. Ştia ce-a făcut şi cum s-au petrecut lucrurile, dar nu era în stare să-şi dea seamă cum a ajuns ea să săvîrşească faptele de care se simţea vinovată. Îi era parcă alta fusese ea însaşi, parcă visase numai ori sub stăpînirea unui farmec nebiruit le făcuse toate. Nu, ea nu era vinovată! Vinovat e numai omul care săvîrşeşte fapta rea voind-o cu tot dinadinsul, iară dînsa a mers orbiş pe o cale nu de dînsa aleasă.

— Nu ştiu, răspunse ea dînd din umeri şi uitîndu-se fără de sfială în ochii preotului, care o mîngăia netezindu-i părul moale şi galben ca aurul.

— Aibi răbdare, copilă, îi zise el din nou, şi mai curată îi părea, mai dragă îi era de aici înainte.

Cerul iar se întunecă şi zăpada începu să cadă iar, însă nu cernută de vişcol şi de ger, ci lin şi-n fulgi mari şi deşi. Ningea într-una, mereu ningea, zi şi noapte, fără de răgaz, şi tot mai gros se făcea stratul de zăpadă pe coastele păduroase şi în poienele largi, tot mai tare se înfundau drumurile şi altfel anevoioase. Mult mai avea Mala să stea departe de ai săi, ascunsă în valea cea strîmtă, singură cu bătrînul înţelept şi cu Călin cel neobosit.

Cînd acesta lua buciumul ca să sune de rugăciune, Mala îngenunchea şi ea şi stetea în tăcere smerită, în vreme ce preotul îşi făcea rugăciunea.

Într-una din zile ea voi să intre chiar în peştera luminată de făclii de ceară.

— Nu, fata mea, îi zise el, oprind-o cu blîndeţă. Aici e loc sfînt, unde nu poate să calce piciorul tău.

— De ce, părinte? întrebă ea întristată.

— Pentru că tu nu faci parte din turma lui Hristos, îi răspunse el.

— Ia-mă, părinte — îi zise ea — primeşte-mă, deschide-mi calea mîntuirii.

El îi luă iar capul între mîni şi o sărută pe frunte.

— Lăudată să fii, fata mea, îi zise apoi. Plăcut îi este Domnului gîndul tău şi îngerii lui se veselesc de dorinţa ta. Nu mi se cuvine însă mie să înstrăinez pe copil de părinţii lui, căci părinte e şi Domnul şi împrotiva lui păcătuieşte cel ce atinge puterea dată de el părinţilor. Supune-te, fata mea, părinţilor tăi, fă ce doresc ei, iubeşte pe cine iubesc ei, depărtează-te de răuvoitorii lor, nu te însoţi cu nimeni fără de învoirea lor şi voinţa Domnului o împlineşti, lui te supui, de el te apropii.

Copila rămase smerită în faţa lui, dar de aici înainte ea-l ispitea mereu, ca să se lumineze asupra tainelor sfinte ale vieţuirii creştineşti. Mai ales serile ei st[ăte]au amîndoi în coliba luminată de opaieţ, bătrînul plin de o căldură sfîntă şezînd pe laiţa de brad, iar copila smerită jos la picioarele lui şi cu marii ochi ţintiţi spre buzele lui, ascultînd cu încordată luare-aminte şi făcînd cîteodată întrebări pornite din inima ei doritoare de lumină şi însătată de adevăr.

Din ce în ce mai dumirită şi mai tare în credinţă, ea se simţea rînduită de Dumnezeu să ducă la norodul ei credinţa mîntuitoare şi un simţămînt de nespusă fericire se revărsa în sufletul ei cînd se gîndea pe sine alergînd printre cei căzuţi în întunerecul neştiinţei şi propoveduind adevărul.

— Şi fraţii mei — întrebă dînsa într-una din zile — vor putea oare să intre şi ei vreodată în turma lui Hristos?

— Unul singur e Dumnezeu cel adevărat — răspunse preotul — ziditorul a toate, ţiitorul a toate şi părinte chiar şi celor ce nu-l cunosc pe el şi nu se mărturisesc fii ai lui. Întocmai precum soarele pentru toţi răsare şi tuturora le dă căldură şi lumină, cuvîntul adevărului pentru toată suflarea omenească a răsunat în lume. Corul îngerilor saltă de veselie şi preamăreşte pe Domnul în cîntări de biruinţă cînd un suflet rătăcit se întoarce în calea cea dreaptă şi intră curăţit prin sfîntul botez în ceata celor cu dreaptă vieţuire.

— Şi atunci — întrebă ea, cuprinsă de o încîntare religioasă — putea-voi şi eu să intru în casa Domnului şi să cad cu faţa la treptele altarului sfînt?

— O singură dată în viaţa ta, fata mea — îi răspunse el, rostind vorbele încet şi rar, desluşit şi apăsat — cînd Domnul te va chema ca să-ţi deie partea ce ţi se cuvine din puterea lui.

— Şi cînd mă va chema Domnul şi cum?

Preotul rămase perdut în gînduri.

— E taină nepătrunsă de mintea noastră cea strîmtă cum oamenii intră pe poarta naşterii în lumea aceasta şi ies pe poarta morţii din ea. Ştim numai că nu intră nimeni singur şi de capul lui, ci trebuie să-şi aibă fiecare razămul ales după rînduirea părintelui a toate, părinţii, care îi dau viaţa şi i-o păzesc cu nesăcată iubire şi cu dulce jertvă de sine. Vedea-vei odată, copilă, un bărbat venit fie din apropiere, fie din fundul lumii, care-ţi va umplea inima de o năvalnică simţire şi, stăpînit de o pornire ivită fără de veste în sufletul lui, va alerga după tine, te va chema cu dor mistuitor, te va opri în cale şi te va lua de mînă, ca să te ducă la altarul Domnului şi să ceară binecuvîntarea lui pentru sarcina ce numai împreună vi se cuvine şi numai împreună puteţi să purtaţi. Împărăteasă vei fi atunci, stăpînă cu depline puteri a casei tale şi a copiilor tăi şi vrednică să stai la altarul Domnului.

Mala se ridică cuprinsă de un zel nemărginit.

— Nu e dar — zise ea — vinovată simţirea năvalnică ce mă duce spre bărbatul care mă cheamă cu dor mistuitor?

ACADEMI
BIBLIO

— E sfîntă, fata mea — îi răspunse părintele Arie — căci prin ea îţi croieşte calea cerul, care prin inimă îl povăţuieşte pe om. Vinovată este luarea în deşert a acestei sfinte porniri, şi cel mai greu păcat e să iai în bătaie de joc taina cea mare a vieţii omeneşti. Femeia — urmă el peste puţin — e floare ce se desfăşură în umbră şi mîngîie vederea trecătorilor grăbiţi în cale. Ea are să-şi petreacă viaţa departe de zgomotul lumii, retrasă în tăinicia împărăţiei sale casnice, roabă soţului, pe care de bună voie şi l-a luat stăpîn, şi neadormită pază a copiilor ce-i sunt încredinţaţi de tatăl ceresc.

— Frumoasă şi afară din cale fericită e viaţa celui ce ascultă poveţele tale şi are destulă vîrtute ca să nu se abată de la ele! grăi dînsa şi, lăsîndu-se iar la picioarele lui, sărută cu sfială poala aspră a lungului vestmînt de lînă neagră.

Serile se făceau din ce în ce mai scurte; soarele pătrundea din ce în ce mai în adîncul văilor strîmte; zăpezile au început să se topească; rîurile se tulburau şi se umflau: se apropia timpul ca Mala să fie dusă la părinţii ei, şi părintele Arie a trimis pe Călin la gura trecătorii, ca să-l cheme pe Bran, acum căpetenie şi el a unei cete de călăreţi legaţi cu jurămînt în frăţietate de cruce.

Mala stetea ca floarea ce se desfăşură în umbră în vreme ce preotul ispitea pe tînărul bătrîn la minte asupra celor ce se petrec în poiene şi prin văi.

— Lăudat să fie de fii şi de nepoţi gîndul vostru, şi Domnul să binecuvînteze toţi paşii voştri, grăi bătrînul, mîngăiat în sufletul lui. Cu adevărat voia lui Dumnezeu o împliniţi cînd vă lăpădaţi de voi ca să apăraţi vetrele celor ce au o mai sfîntă şi mai grea chemare în lumea aceasta. Dar jurămîntul pe care l-aţi făcut, fiule, nu are nici o tărie.

— Cum aceasta, cînd l-am făcut cu toţii de bunăvoie şi după chibzuire de trei zile petrecute în nemîncare? întreabă tînăra căpetenie.

— Sfîntă şi de-a pururea neschimbată e numai legătura de a face ceea ce e plăcut lui Dumnezeu, răspunse preotul, zîmbind cu bunătate; nu are însă nici o fiinţă jurămîntul care vă leagă să nu faceţi ceea ce lui Dumnezeu îi este plăcut, şi plăcută îi este lui însoţirea bărbatului cu femeia. Cum aţi putea voi, fii ai părinţilor voştri, născuţi în munci grele de mumele voastre şi crescuţi din sudoarea taţilor voştri, să vă legaţi a nu primi niciodată sarcina de părinte?!

— Primim — îi zise Bran — sarcina de a ocroti pe văduve şi pe orfani şi de a ajuta pe cei săraci.

— Vrednică de laudă e hotărîrea voastră — întîmpină preotul — dar nu puteţi să fiţi legaţi a primi numai această sarcină. Tristă e, în adevăr, întunecată şi plină de ispite viaţa omului osîndit a trece răzleţ prin lume, şi el numai în purtarea de grijă pentru cei nenorociţi poate să găsească o slabă mîngîiere. Nimeni însă nu se poate lega să aibă numai această mîngăiere în viaţa lui. Taină sfîntă e căsătoria — urmă el ridicînd glasul — una din cele şapte legături ale omului cu Dumnezeu, şi numai orbit de rîvnirile lumeşti poate creştinul întrat prin taina botezului în legătură cu Dumnezeu să primească gîndul că el poate să fie legat a nu primi niciodată pe vreuna din celelalte taine. Alungaţi, fiule, de la voi gîndul acesta, lăpădaţi-vă de dînsul, căci vă duce-n ispită, vă mînă la desfrîu, vă înstrăinează de părinţii voştri, care sunt părinţi. Ce s-ar alege de neamul nostru cel ales dacă voi, floarea lui cea mai aleasă, cei mai vrednici dintre fiii lui, v-aţi lega să nu fiţi niciodată părinţi şi ţiitori ai tatălui ceresc aici pe pămînt?!

Bran rămase tăcut şi smerit în faţa bătrînului preot, pe care tot bătrîn şi înţelept îl ştiau şi părinţii, şi bunii lui, dar hotărîrea lui de a se feri de femeie era neschimbată.

PARTEA A TREIA

I

AȘEZAREA

Se adunaseră trei cete de cîte o sută de călăreți, una a lui Bodea, alta a lui Bran, iar a treia a lui Cîndea, bălanul înalt și cu mustața-n spic care se uita-n ochii lui Bodea.

Ar fi putut să adune și mai mulți călăreți, dar nu putusără să găsească cai de seamă.

Iarna toată aceste cete au cutrierat ca să caute locuri pentru adăpost statornic și pentru ogoare ferite de năvălitori.

Strînși totdeauna la un loc și ivindu-se fără de veste, călăreții treceau ca un stol de vulturi de-a lungul văilor și pe sub dealurile de la marginea șesului, și, trecînd ei, trecea și spaima răspîndită-n calea lor.

Cutrierînd astfel, ei se încredințau din ce în ce mai tare că punctul de razăm al apărării e în trecătoarea păzită de Bran.

Spre țara Oltului ieșirea era și acum peste putință. Văile ce dau în șesul de la Dunăre erau pînă la Argeș pline de gepizi, iar de acolo înainte pînă dincolo de apa Buzăului abia-i mai încăpeau pe sorbii strîmtorați de cetele de călăreți ce se încuibaseră-n luncile largi ale rîurilor.

Dacă dar fugarii fie despre țara Oltului, fie despre Capu-Coastei apucau să treacă înainte, poienele erau tăiate-n două și trecerea despre Bucegi spre Păpușa era peste putință.

În timpul iernii, dar, Bran s-a coborît cu oamenii săi la vale pînă din jos de izvoarele Bîrsei, și aici, în vîrful unui deal, de unde se deschide vedere largă peste valea Bîrsei pînă la Olt, a făcut o îngrăditură de pari groși, bătuți adînc în pămînt și înalți de două staturi de om, dar mai încăpătoare decît cea de sub stînca unde Bodea petrecuse cele cîteva zile.

Asemenea îngrăditură trebuia să se facă și la Capu-Coastei, și muntenii aveau adăposturi sigure de-a lungul văii, între cele două îngrădituri apărate cu vîrtute.

Sorbii, pe care Bodea îi găsise aici cînd a trecut întîia oară spre Păpușa, au trecut spre valea Bîrsei și nu se mai putusără întoarce la colibile lor și la sămănăturile făcute de dînșii toamna trecută. Numai spre Capu-Coastei mai rămăsesără cîteva sute de vetre, în care mai ardea încă focul.

— Pe aceștia îi alungăm, grăi Bran cel scurt la vorbă.

— Dar dacă nu vor să-și părăsească colibile și semănăturile? întîmpină Bodea.

— N-ai ce să le faci, zise Cîndea.

Ei se înțeleseră să-i adune la un loc și să-i lase în pace.

— Dar fără de nici o legătură cu noi, adăugă părintele Luca, dîndu-și binecuvîntarea.

Mai erau însă și alții la mijloc.

— Noi să ne părăsim vetrele în care am crescut și mormintele părinților? strigă Răciulete, care-și cîștigase dreptul de a fi totdeauna în coada cetei. Ferit-a Sfîntul! Cine o să îngrijească de sufletele lor?! Vineș din deal s-ar întoarce în groapă!

— Dar cei ce n-au putut să se întoarcă la vetrele lor?

— Nu le părăsesc nici ei — răspunse Răciulete — dacă n-au putut să se întoarcă la ele. Noi însă, care ne-am întors, le-am părăsi dacă ne-am duce fără ca să ne fi alungat cineva. Prea o luați parcă înainte de voi nici n-ar mai fi fost lume. Așa nu merge. Părinte —

adăugă el întorcîndu-se spre părintele Luca — trebuie să ne alegem cîțiva mai bătrîni și mai cu scaun la cap și, fără sfatul nostru, băieții să nu facă nimic.

— Asta nu! strigă Bran. Ce rost am mai avea noi dacă n-am fi de capul nostru?!

— Nu sunteți, îi răspunse Răciulete. Orișicît de voinici și de inimoși ați fi, de sub ascultarea părintească nu puteți să ieșiți.

— Am ieșit — întîmpină Bodea — cînd părinții noștri ne-au dat voie să ne legăm cu jurămînt. V-ați lepădat de bunăvoie!

— Nu, fiule, grăi părintele Luca. Poate omul să se lepede de drepturile sale, dar nu și de datorii, și dator e părintele să-și sfătuiască copilul și să-l oprească-n loc cînd îl vede pornind pe cale greșită.

Și așa ziceau toți cei mai bătrîni fiindcă așa se știa din bătrîni.

S-a ales dar sfatul, iară sfatul a hotărît ca să se facă mai întîi o îngrăditură în valea Rîului Alb și numai apoi să treacă cine va fi voind la Capu-Coastei și să se facă și acolo îngrăditură.

— Dacă prindem de veste — ziceau ei — ne tragem cu toții la îngrăditură și cerem ajutor de la Capu-Coastei.

— E largă valea — răspunse Ursan — și noi o să fim prea puțini ca s-o putem apăra.

— O să trecem atunci și noi la Capu-Coastei, zise Moroiu. Nu e nimeni dator a face mai mult dăcît ceea ce poate.

O mîhnire înfundată ținea mereu posomorîte fețele oamenilor, care nu puteau să se înțeleagă între dînșii, dară frunțile se descrețiră îndată ce ei se puseră pe lucru, ca să facă cît mai curînd îngrăditura din valea Rîului Alb și să-și înceapă apoi sămănăturile.

Zăpada se topea; iarba începuse a încolți pe la locurile bătute de soare; pădurile se înmugureau: frumoase sunt și dulci zilele de primăvară, cînd deodată cu sămînța aruncată în pămînt încolțește și nădejdea de o viață mai ușoară.

Voioși ca fluturii și harnici ca albinile lucrau toți prin văile mănoase, și ochii li se umpleau de lacrămi

cînd vedeau cum se sfăramă pămîntul negru și gras și cît de curînd încolțește sămînța în el.

Departe, sub surpătura de la colibile lui Dragoslav, moșnegi, femei, fete și copii ședeau șir lung pe țărmurul rîului lin și clătinau mereu covețile de lemn, luînd din cînd în cînd apă în ele și vărsînd-o încetul cu încetul, ca să se spele nisipul ușor și să rămîie numai praful de aur.

Aur găsiseră în nisipul rîului, aur greu, curat și galben, podoabă nestimată și talisman de vindecare trupească; o zlatină, ziceau ei în limba lor, le dăduse Bog cel darnic, și spălau mereu, ca să adune praful cel scump. Și Slatina îi zic și azi oamenii satului întemeiat la locul acela.

Iar Dragoslav și fetele lui, Luda, Ringa și Mala, umblau mereu de ici pînă colo și le spuneau tuturora că sus, unde izvorăște rîul, chiar și inimile oamenilor sunt de aur.

Mulți se adunau oamenii mai ales cînd Mala cea cu obrajii supți începea să vorbească despre preotul cel bătrîn și despre minunatele lui învățături. Gura ei nu mai era acuma cărnoasă, buzele ei nu mai erau întoarse și ochii ei albaștri păreau încă mai mari cînd se ridicau spre cer.

Și tot așa mergeau lucrurile și din jos de îngrăditura din valea Rîului Alb, unde Vladimir, starostele cel înalt și pîntecos, îi ținea pe oamenii lui în muncă întinsă, ca să curățe locurile și să facă pe ici, pe colo cîte-o îngrăditură. Debeleac și Hereț, care nu mai puteau uita zilele petrecute ca răniți la adăposturile moroienilor, umblau și ei de ici pînă colo și se lăudau cu prietenia agerilor călăreți din fundul văii.

Putea Bodea să plece fără de grijă spre Capu-Coastei, căci muntenii n-aveau nevoie să-și apere îngrăditura din valea Rîului Alb.

Pe cînd Bodea înainta pe drumuri des cotite, răzbind prin păduri pline de copaci răsturnați de vînt, suind dealuri și coborînd coaste, Bran și Cîndea, plecați cu cetele lor de la adăposturile lui Mateiaș, se lăsau încet spre Capu-Coastei, chiuind mereu și sunînd din buciume pentru ca sorbii să fugă la vale.

Ei îşi făcuseră însă greşit socoteala.

Drumul de la îngrăditura lui Bran pînă la Capu-Coastei e cel puţin încă o dată atît de lung ca cel de la Rîul Alb, şi Bodea a sosit la Capu-Coastei prea în curînd.

Degeaba erau dar şi chiotele, şi sunetele de bucium, căci sorbii, cînd ceata lui Bodea s-a ivit la Capu-Coastei, n-au fugit la vale, ci la deal.

Bran a dat de dînşii tocmai din jos de strîmtorile Dragoslavelor, unde se află satul Slobozia.

Bodea îi cunoştea bine pe sorbi şi văzuse bine lucrurile: ei aşteptau cu capetele plecate şi cu mînile încrucişate pe piept.

Ce puteau călăreţii să le facă?!

— Slobod! le zise Bran, făcîndu-le cu mîna semn că pot să rămîie nesupăraţi la locul unde se aflau.

Atîta vorbă învăţase şi el de la Dragoslav şi de la Ringa, dar nici c-avea nevoie de mai multe vorbe, căci fugarii le înţelegeau toate din feţele călăreţilor şi-şi dedeau mulţumita pe faţă, închinîndu-se mereu.

— Spaima lumii şi urgia pămîntului! grăi Răciulete. Dac-a merge tot aşa, îl scoatem pînă la toamnă şi pe împăratul din scaun.

Vorbea însă el aşa fiindcă îi erau dragi băieţii şi-i plăcea să-i năcăjească cu glume de ale lui, dar se bucurau cu toţii că se pot pune pe lucru.

Lăsînd suliţile, arcurile şi tolbele cu săgeţi, voinicii au luat topoarele şi au început să taie copacii. Pe cînd unii ciopleau parii, alţii săpau şanţul adînc iar alţii aşezau parii ascuţiţi în el şi băteau pămîntul împregiurul lor, ca să steie ţepeni.

În curînd după ce se apucaseră de lucru, se pomeniră cu vreo două sute dintre sorbii de la Slobozia, care, văzînd pregătirile de apărare, ţineau să deie şi ei o mînă de ajutor.

— Nu se poate! zicea Bran. Noi n-avem nici o legătură cu dînşii.

— Aş! întîmpină Răciulete. Voiesc ei, şi nu putem să-i oprim de a face ceea ce vor.

— Să-şi facă, dacă vor — îi răspunse Bran — îngrăditura lor deosebită.

— Aşa e ! grăi Bodea, care învăţase vorbe mai multe decît Bran şi putea să le spună şi lor lucrul acesta.

El se întoarse dar cu slobodnicii la deal, îşi alese un loc potrivit pe ţărmurul drept al rîului, din jos de Slobozia, şi-i puse pe oamenii doritori de muncă grea să adune peatră.

„Am — zise el în gîndul lui — să durez aici o cetate cu ziduri de peatră, pe care nici timpul să nu le poată roade, nici furia omenească să nu le poată dărîma, lucru aşezat pentru vecie şi loc de adăpost pentru nepoţi şi strănepoţi.“

Pe cînd dar muntenii lucrau cîntînd şi glumind la Capu-Coastei, sorbii munceau din greu mai la deal, unii urcau gîfăind bolovanii din albia rîului, alţii săpau şanţul adînc şi larg, iar alţii alegeau peatra de var şi o aşezau în cuptoare, ca s-o ardă.

Îngrăditura de la Capu-Coastei era gata, iar la cetatea lui Bodea nici temeliile nu erau încă puse. Ceea ce voia dînsul era lucru mare şi greu, care nici într-o săptămînă, nici într-o lună, nici într-o vară nu se scoate la capăt.

Cînd Bran şi Cîndea se întoarseră în poiene, ca să adune lumea lipsită de adăposturi şi de apărare, Bodea-şi adună şi el oamenii şi-i aşeză parte în faţa cetăţii, unde se află şi azi satul Bodenii, parte lîngă cetate, unde azi sunt satele Cetăţenii-din-Deal şi Cetăţenii-din-Vale.

Întorcîndu-se apoi Cîndea cu lumea adunată de prin poienele Surului şi ale Negoiului, a trecut chiar din jos de Capu-Coastei, pe valea părîului ce se varsă la îngemănarea rîului, unde azi sunt satele Gemănu, Cîndeştii-din-Deal şi Cîndeştii-din-Vale.

Aceştia erau paza de afară, care avea să-l ţină pe duşman în loc pentru ca ceata din îngrăditură să aibă timp de pregătire.

Alţi oameni veniţi în urmă cu Botea s-au aşezat mai la deal, unde sunt satele Botenii şi Vălenii, iară cei ce n-au încăput aici au trecut cu Ursan dincolo, la îngrăditura de pe Rîul Alb, şi s-au aşezat parte în deal, unde se află satul Urseni, parte sub coaste, la Buciumeni.

În valea Rîuşorului, pe Orăţi şi prin strîmtorile Dragoslavelor se aflau cei din poienele Păpuşei şi ale Scărişorii, pe care Bran îi adusese toamna trecută aici.

În cîteva zile valea întreagă era plină ca furnicarul. Prin strîmtori, pe la locurile mai largi şi prin înfundăturile păraielor de la dreapta şi de la stînga rîului oamenii lucrau pe capete, ca să-şi clădească case, să-şi facă semănături, să-şi întemeieze viaţa cea nouă, şi dedeau zor, ca toate să fie gata pe timpul cînd oile se urcă în poiene spre a fi băgate în lapte.

Iară cînd Bodea trecea călare pe armăsarul cel negru la deal, ca să vadă cum merg lucrurile la cetatea de piatră, se uitau toţi în urma lui şi binecuvîntau pe Domnul că li-a dat purtător de grijă şi veghe neadormită.

Bran însă stetea pe gînduri cînd vedea cum se ridică zidurile groase şi cum se-naltă turnurile rotunde la cele patru colţuri. Îi era oarecum frică de omul răzleţ, care umbla totdeauna de capul lui şi se avînta orbeşte cînd i se înfigea vreun gînd în cap.

Închis între zidurile de piatră, omul acesta era ca leul în vizuina lui, tare şi îndărătnic, neapropiat şi nebiruit.

Şi totuşi, cînd se uita în ochii lui Bodea, îl vedea şi el tot ca ceilalţi. Era în ochii aceia atîta bunătate, încît fiara sălbatică trebuia să se îmblînzească şi ea sub privirea lor.

Apoi în stînca ce se înălţa în fundul cetăţii, sub coaste, el săpase un fel de peşteră cu intrarea despre apus.

— Şi ce vrei să faci aici? îl întrebă el.

— O casă pentru Dumnezeu şi un mormînt pentru mine, răspunse Bodea zîmbind. Dacă ar fi să se peardă vreodată toate celelalte, aici am să pier şi eu, îngropat de aceste ziduri!

— Să nu-ţi fie vorba grăită în ceas rău! zise Bran.

II

OGORII

Era în anul 559.

Ogorii sau avarii, deşi învingători în luptă cu gepizii acum risipiţi, n-avuseră peste iarnă destulă hrană şi, fiind nevoiţi a se da la pradă, au intrat în luptă cu longobarzii, care-i împingeau mereu pe Dunăre la vale.

Volgarii, strîmtoraţi de cazarii care se coborîseră pe Prut la vale, înaintau pe Dunăre la deal şi se apropiau de ogori.

Sorbii, care veniseră parte în calea ogorilor, parte goniţi de volgari şi de cazari în coada lor, se îndesuiseră parte prin văile munţilor, parte prin smîrcurile de pe ţărmul stîng al Dunării.

Aceştia, în timpul iernii, au trecut în mase mari peste Dunărea îngheţată şi s-au risipit, prădînd, spre miazăzi.

O plagă încă mai grea pentru împărăţie erau cetele de călăreţi ale volgarilor, care trecuseră peste Dunăre şi cutrierau ţara prădînd ceea ce rămăsese neatins de sorbi.

Bătrînul împărat a adunat dar în pripă oaste mare şi a pus-o sub comanda încă mai bătrînului Belisariu, generalul încărcat de glorie militară, pe care-l dizgraţiase în urma uneltirilor de la curte.

Îi chemă apoi şi de astă dată în ajutor pe ogorii şi altfel porniţi spre răsărit.

După ce ogorii trecură şi ei Dunărea, sorbii se rătraseră din calea lor spre miazăzi, căci de-a lungul Dunării dedeau peste cetele de volgari, care, însetate de prada adunată de dînşii cu multă sudoare, îi hărţuiau cu multă îndîrjire.

Încă mai sîngeroase erau încăierările cînd ogorii se întîlneau cu cîte o ceată de volgari, care nu fugeau niciodată fără ca să-şi fi încercat norocul în luptă dreaptă.

Văzînd însă că ogorii vin mereu şi se sporesc de acopăr cîmpiile şi se clatină pămîntul sub ei, volgarii s-au retras încetul cu încetul spre Dunăre şi au început să-şi facă rost de trecere, în vreme ce sorbii se adunau din ce în ce mai îngrămădiţi pe sub poalele Balcanilor.

Era în toiul verii cînd ei au fost strînşi dintr-o parte de oştirea cea mare a lui Belisariu, iar din alta de cetele ogorilor.

Îndesuiţi mulţime nenumărată sub dealurile bătute de arşiţa soarelui, bărbaţii în faţa duşmanului, iar femeile cu copiii şi cu prada în dosul lor, ei s-au apărat cu hotărîrea deznădăjduirii, dar după cîteva ceasuri de luptă zădarnică au aruncat armele şi s-au dat învinşi.

Cei mai mulţi dintre dînşii au fost cruţaţi de generosul învingător şi au rămas supuşi ai împăratului, care i-a risipit prin toate ţările lui ca muncitori harnici şi blajini.

Mii şi mii însă, multe mii au rămas pe cîmpul de luptă, şi încă mai multe mii au fugit spre Dunăre din calea ogorilor, care nu ştiau de milă.

Avîntîndu-se pe plute încheiate în pripă din copaci tăiaţi de prin apropiere, mulţi au perit în valurile Dunării, şi iar alţii au fost tăiaţi de ogori veniţi în urma lor.

Popoarele încăierate pe ţărmul drept al Dunării au trecut ca o vijelie pe ţărmul stîng şi s-au depărtat, gonind de-a valma pe rîu la vale.

La apa Buzăului ele au dat peste cazari, şi în vreme ce o parte dintre ogori s-a încăierat în luptă cu aceştia, altă parte i-a gonit pe volgari înainte spre gurile Dunării, iar sorbii şi vreo cîteva mii de volgari s-au întors pe sub dealuri iar spre apus.

Muntenii îşi urcaseră turmele în poiene, şi pe la adăposturile din văi nu mai rămăseseră decît cele două cete de călăreţi, muncitorii de la Slobozia şi pe ici, pe colo cîte o babă încurcată încă la casa ei cea nouă.

Îndată ce primele cete de volgari au sosit la Ialomiţa, cum sorbii începuseră să-i zică rîului, Vladimir a adunat vreo patru mii de oameni şi a ieşit cu ei spre şes, ca să închidă gura văii, iar femeile au plecat cu copiii la deal şi Burete a început să sune la Buciumeni.

Ca în timp de rugăciune se porniră unul cîte unul buciumele, mai întîi pe la îngrădituri şi prin văi, apoi prin poiene, departe şi tot mai departe, şi peste puţin se ştia pretutindeni, pînă în poienele Surului, că s-a ivit o nouă primejdie.

Bodea şi Cîndea lăsară pe Botea cu douăzeci de oameni la Capu-Coastei, unde se adunaseră şi sorbii de la Slobozia, şi cînd ei porniră spre Rîul Alb, pleca şi Bran la vale.

Două zile de-a rîndul s-au hărţuit ai lui Vladimir cu călăreţii sprinteni, iar aceştia se sporeau mereu, ba pe înserate au început să sosească în dosul lor şi mari mase de fugari veniţi pe jos, sorbii scăpaţi de peste Dunăre, care erau goniţi de ogori.

Îi era prea de tot greu lui Vladimir să ţină fără de călărime în loc pe duşmanul ce se ivea cînd ici, cînd colo, căutîndu-şi drum la deal. Seara dar el trimise pe Debeleac şi pe Hereţ la îngrăditura din deal, ca să ceară ajutor de la călăreţii munteni.

Căpeteniile muntenilor erau toate în păr la îngrăditură, dar părerile lor nu se potriveau deloc.

— Se poate — zicea Răciulete — dar de astă dată n-o să meargă cu capul plecat şi cu braţele încrucişate pe piept.

— Trebuie, zicea Bran. Noi singuri suntem prea puţini, iar dimpreună cu dînşii închidem gura văii.

— Nu poţi să zici ba cînd om ajuns în grea strîmtorare îţi cere ajutor, adăugă Moroiu.

— Şi dacă-i calcă pe dînşii — urmă Ursan — vine rîndul la noi.

Era învederat că muntenii trebuiau să se bucure de cererea lui Vladimir şi să grăbească a-i da ajutorul; Bodea stătea cu toate aceste pe gînduri. Cum putea el să se avînte în luptă cînd nu ştia pe cine are-n faţa lui?! De ce să pună în joc atîtea vieţi tinere?!

— Nu! — zise el în cele din urmă — arma n-o ridici decît în pragul casei tale!

Zadarnice erau toate silinţele celorlalţi, căci el şi Cîndea erau neînduplecaţi, şi o amărăciune nesuferită cuprinsese inimile tuturora cînd Hereţ şi Debeleac se întoarseră cu răspunsul la Vladimir.

Un singur lucru primea Bodea: ca cetele să treacă în valea Ialomiţei şi să aştepte gata de luptă în faţa Buciumenilor.

Iar Răciulete, omul neastîmpărat şi de-a pururea născocitor, şi-a luat suliţa cea lungă şi a plecat aşa singur şi de capul lui la vale, pe urma lui Debeleac şi a lui Hereţ, ca să nu-şi piardă timpul degeaba.

Puşi apoi de el şi de Hereţ la cale, sorbii se risipiră cu mic, cu mare şi începură să taie cătini, porumbei şi păducei şi să risipească mărăcinile în largul văii, pe ambii ţărmuri ai rîului. Alţii tăiau curpăn lung de prin păduri şi-l întindeau ca un fel de mrejă peste crăcăria risipită, pentru ca să se încurce caii şi să se împiedice. Iar alţii săpau pe ici, pe colo gropi şi şanţuri trase de-a curmezişul şi le umpleau cu frunze uscate pentru ca călăreţii să deie fără de veste în ele.

— Vezi aşa! îi zise Răciulete lui Hereţ cînd toate erau gata. Voi să vă ţineţi mereu pe albia rîului, iar pe dînşii să-i mînaţi tot la curpăn, la gropi şi la şanţuri, şi-o să le piară pofta de a mai veni prin înfundăturile aceste.

— Dar dacă apucă şi ei pe albie? întîmpină Hereţ.

— Avem noi leac şi pentru buba asta, îi răspunse Răciulete.

Ei plecară apoi cu vreo două sute de oameni la deal, spre strîmtorile Ialomiţei, unde rîul şi-a săpat drum prin mari mase de stîncă şi albia lui închisă între înalte ziduri de piatră e strîmtă de-abia cîţiva paşi.

Oamenii tăiară un brad mare, îl curăţiră de crăci şi-l lăsară cu partea groasă spre mijlocul albiei, rezămîndu-l de o stîncă din fundul apei, ca să nu-l ieie curentul, iară partea lui de sus o proptiră de un colţ al ţărmului.

— Aşa! grăi Răciulete. Ăsta-i „popa“ cel mare, în care se razemă toate: cînd l-om mişca pe el din loc, se porneşte puhoiul şi le ia toate la vale. Să poftească volgarii să intre în albie, că-i spălăm ca pe nişte guzgani!

Alţi brazi au tăiat apoi şi iar alţii şi i-au răsturnat de-a curmezişul în albie, din sus de „popa“ lui Răciulete, fără ca să le curăţe crăcile, unul peste altul, înălţime de patru staturi de om. Trecea apa printre dînşii, dar erau mulţi oameni şi harnici. Unii tăiau cetină şi-o aruncau în rîu, iar alţii aruncau bolovani fără de răgaz şi fără de răsuflare. Intraseră în război cu rîul, care se umfla, mereu se umfla şi ţîşnea departe, dară orişiunde apa îşi făcea drum, săreau unii cu braţele de cetină, iar alţii cu bolovani.

Mai era încă mult pînă în zorile de zi cînd rîul iezuit începu să se prelingă pe deasupra zăgazului. „Popa“ cel mare tremura, nu-i vorbă, sub greutatea marilor mase de apă, dar era bine rezemat şi jos, şi sus.

— Vai de maica lor! grăi Răciulete, frecîndu-şi mînile. Ce-o să fie aici cînd l-om mişca din loc şi ce-o să fie în vale cînd o să-i apuce apa!

Dimineaţa cele trei cete ale muntenilor trecură-n valea Ialomiţei şi se opriră în dreptul Buciumenilor pe un deluşor, de unde vederea se deschidea pînă la gropile lui Răciulete, care se aflau la depărtare de cîteva mii de paşi, şi de acolo înainte pînă la cotitura văii.

Lupta se începuse în gura văii, dar în largul văii se vedeau numai femei şi copii, care veneau în grabă la deal, mînînd pe ici, pe colo cîte o vită, cîteva capre, un porc dus de sfoară, un măgar încărcat cu povară, dar nici un cal.

Muntenii stăteau posomorîţi. O grea mîhnire întunecase feţele tuturora, şi gîndul că nu se pot înţelege îi muiase chiar şi pe cei mai inimoşi.

Peste cîtva timp ei se-nviorară.

Departe, la cotitura văii, se ridică un nour de praf, care se întinse cu o mare iuţeală pe rîu la deal şi închise în curînd din coastă-n coastă vederea.

Cerul era senin şi aerul liniştit începuse a fi înăbuşitor; cu toate aceste, parcă o furtună se ridicase la vale şi înainta repede spre munţi.

Bodea, călare pe armăsarul nerăbdător şi cu buzduganul în mînă, sta nemişcat şi cu ochii ţintiţi în depărtare, dar nu hotărît şi mîndru, ci mai mult cu inima încleştată.

Se auzea parcă ceva, un zgomot perdut în depărtare şi lor tuturora bine cunoscut: era ca primăvara, cînd turmele de oi se urcă behăind la munte, un amestec de multe şi deosebite sunete, care se împreună într-un singur jeluit lung şi necurmat. Şi tot mai desluşit venea de-a lungul apei zgomotul, tot mai mult ieşeau în el la iveală glasurile omeneşti, tot mai pe aproape se întindea norul de praf şi tot mai fără de astîmpăr bătea armăsarul ager cu copitele-n pămînt.

Bran se uita cu ochi plini de mînie la Bodea. Era învederat că Vladimir se retrage şi că la fiecare pas el pierde zeci, chiar sute din oamenii lui, iar ceea ce perdea el tot perdere era şi pentru munteni.

Din nourul de praf începură, în sfîrşit, să se desfacă şi oamenii, pe ici, pe colo cîte unul, apoi mai deşi şi tot mai deşi, mulţi, mai mulţi, de tot mulţi, îndesuiţi pe ambii ţărmuri, din coastă-n coastă, valuri de oameni vii ce se zbat zgomotos şi se clatină mereu în înaintarea lor.

Deodată puhoiul neamurilor învălmăşite se opri în loc: el se izbise de piedeca ce-i pusese Răciulete-n cale.

— Acum înainte! strigă Bran, puindu-şi ceata în mişcare.

— Noi nu! răspunse Bodea, strîngînd frîul armăsarului, care începu să sforăie şi să sară-n două picioare. Să vedem mai-nainte cum ies lucrurile.

Bran îşi muşcă buzele, dar îşi opri ceata. Sorbii lui Vladimir, sosiţi la mărăcinile bine ştiute de dînşii, se strecurară răpede de-a lungul ţărmurilor şi pe sub coaste.

Abia acum ieşiră din praf la iveală şi cetele volgarilor, care într-o clipă acoperiră tot largul văii. Loviţi din trei părţi de săgeţi şi de suliţe şi de securi şi încurcaţi în mreja de curpăn, cei mai mulţi dintre dînşii fură nevoiţi să descalece.

Bodea şi soţii lui priveau cu inima încleştată şi în fioroasă nelinişte la încăierarea afară din cale sîngeroasă. Puţin mai era de la dînşii pînă acolo, şi Bran, arcaşul neîntrecut, ardea de dorinţa de a-şi încerca săgeţile şi-n carne de om, dar lupta stetea în loc, nici unul dintre sorbi nu ieşea din bătaie, pentru fiecare sorb cădeau trei volgari, şi mereu veneau la deal caii rămaşi fără stăpîn.

Faţa lui Bran începu să se lumineze, şi ochii lui iar se îndreptară spre Bodea, în mîna căruia tremura buzduganul cel greu.

Nu! rău n-a fost să-l lase pe Vladimir singur.

Dezmeticiţi în cele din urmă, volgarii apucară albia şi începură să-i împingă pe sorbi de-a lungul ei la deal.

— Sunaţi buciumul, ca să pornească pohoiul! strigă Răciulete. Acum e acum!

— Staţi pe loc! grăi Bodea cînd văzu că sorbii se retrag, lăsînd drumul deschis pentru volgari.

Trecînd cetele de călăreţi înainte, ieşi în dosul lor la iveală altă lume şi mai îndesuită, sorbii scăpaţi de peste Dunăre şi goniţi acum de cetele de ogori.

Cinci rînduri de oameni se îndesuiau în valea plină de jale, strivindu-se unul pe altul, şi năvala venea potop cotropitor, pe care nimic nu putea să-l oprească-n cale.

Pe cînd sorbii lui Vladimir se retrăgeau din ce în ce mai grăbiţi spre cetele muntenilor, cei goniţi de ogori fugeau la dreapta şi la stînga, urcînd coastele ori intrînd prin desişuri, unde călărimea nu mai putea să-i urmărească, şi tot mai desluşit se dezveleau din nourul de praf cetele ogorilor încălecaţi pe cai îmbrăcaţi în zale, care sclipeau în bătaia soarelui.

— Înapoi! strigă Bran cel chibzuit.

Era o nebunie, o mişelie era să se avînte ei în luptă cu atîta lume sălbăticită prin zilnice învrăjbiri. De ce? Ca să apere cîteva colibi părăsite.

— Încă nu! — răspunse Bodea — dar să ne ţinem drumul deschis spre strîmtoarea de la Capu-Coastei.

Deodată lucrurile luară o nouă întorsătură.

Văzînd pe ogorii lor atît de bine cunoscuţi şi aducîndu-şi aminte de cele ce pătişeră la gropile lui Răciulete, volgarii se strînseră răpede şi se întoarseră înapoi, ca să închidă albia şi să-i bage pe ogori în curpeni şi în gropi.

Un vuiet de bucurie străbătu de-a lungul văii, şi Vladimir se întoarse şi el cu ai lui de-a lungul coastelor la vale.

— Minunate sunt, Doamne, rînduirile tale, grăi Bodea, mişcat pînă-n adîncul inimii. Iată, oamenii aceştia, care puţin mai nainte se omorau între dînşii, acum se căiesc de ceea ce au făcut şi te roagă împreună să-i ai în paza ta.

Crîncenă şi-nfiorătoare privelişte.

Ogorii şi volgarii n-ajunseră nici unii, nici alţii numai aşa în plimbare pînă în fundul văii şi nu se luptau numai pentru plăcerea de a da lovituri şi de a-şi pune viaţa în joc, ci umblau după pradă şi făceau vînătoare de robi. Nu cruţau dar nici avutul, nici viaţa celor ce nu se dedeau legaţi. Credinţa lor era că-n lumea cealaltă îi va avea fiecare robi pe cei omorîţi de dînsul în luptă dreaptă aici pe pămînt; nu-i lăsau dar nici pe răniţi să se chinuiască şi să moară încetul cu încetul ca vai de ei, ci le uşurau moartea cu cîteva lovituri de graţie.

Ştiindu-le aceste şi unii, şi alţii, ei se luptau cu încordarea tuturor puterilor şi în adevăr pe moarte şi pe viaţă. Deşi mult mai numeroşi şi încălecaţi şi pe cai mai puternici, ogorii erau încurcaţi cu prada şi cu robii ce făcuseră şi aveau în faţa lor piedicele lor încă necunoscute, în vreme ce volgarii erau ajutaţi şi de Vladimir, ai căruia oameni prinseră iar inimă, căci se fereau sorbii de luptă, dar se apărau cu îndîrjire cînd se vedeau strîmtoraţi.

Încurcîndu-se dar în curpăn şi în gropi, ogorii se deteră zăpăciţi înapoi.

— Pohoiul! pohoiul! Să sune buciumul! strigă iar Răciulete.

— Acum daţi pe ei, că-i gonim la vale! strigă Moroiu.

— Nu! răspunse Bodea şi de astă dată! Dacă dau înapoi ogorii, nu mai avem nevoie să ne spurcăm şi noi: rîndul nostru e cînd volgarii ar începe să deie înapoi.

Iară cînd oamenii nu se pot înţelege, nu se face nimic.

— Aşa nu merge! strigă Răciulete. Ori e tunsă, ori e rasă! Trebuie să se aleagă unul de care au să asculte toţi, unul care şi-o ia pe suflet. Aici n-avem timp să ne sfătuim.

— Aşa e! strigară alţii. Cum o ieşi să iasă: dacă-i bine, a lui să fie lauda, iar dacă-i rău, el să rămîie vinovat!

— Sunaţi buciumul! strigă Bodea cu glas tare şi limpede, dar tremurînd în tot trupul.

Dezmeticindu-se, ogorii se izbiră cu putere mare asupra albiei, ca să-i deie pe volgari în mărăcini, şi se începu un măcel încît rîul curgea roşit de sînge omenesc la vale, dar nici volgarii, nici sorbii de pe coaste nu se mişcau din loc.

Un vuiet zguduitor s-auzi deodată din fundul văii şi venea puhoiul, venea parcă munţii se năruiesc din ce în ce mai aproape, ca într-o clipă să-i îngroape şi să-i strivească pe cei încăieraţi în luptă.

Ca ieşiţi din fire se depărtară şi volgarii, şi ogorii la vale cînd rîul începu să se reverse, aducînd cu el bolovani şi trunchiuri de copaci şi răsturnînd cai şi călăreţi în calea lui, în vreme ce sorbii de pe coastă trăgeau mereu săgeţile şi loveau pe apucate.

Nu era însă puhoiul puhoi în toată firea, ci minciună de om născocitor, care bagă spaima în cei slabi de înger, dar pe cei inimoşi îi face şi mai îndîrjiţi — o băşică era, care peste puţin s-a spart. Mulţi au pierit dintre ogori, dar încă mai mulţi dintre volgarii pe care pohoiul îi luase mai nainte, şi tocmai acum răzbiră ogorii printre rîndurile slăbite ale volgarilor la deal.

Un fior rece trecu prin vinele călăreţilor din deal, şi Bodea stete o clipă ca-ntr-un fel de ameţeală, nemişcat şi cu ochii plini de lacrămi.

— Băieţi! grăi apoi, întorcîndu-se spre soţii lui. Dacă n-ar voi Dumnezeu să intrăm în luptă, ajutorul nostru ar fi de prisos. El ne cheamă, şi ai lui suntem cu toţii! Nu uitaţi că aveţi părinţi şi fraţi şi surori, care stau cu inimile încleştate: viaţa să şi-o apere fiecare, viaţa, mai presus de toate viaţa!

— Strînşi la un loc! adăugă Bran. Om lîngă om, şir încheiat: ca urgia lui Dumnezeu să cădem în ei şi să ne facem drum printre dînşii ca groază să-i cuprindă!

— Cu voia lui Dumnezeu! zise Bodea făcîndu-şi cruce şi-i lăsă lui Frăţior frîul, strigînd: Haida! haida!

— Haida! strigară şi ceilalţi, şi cetele porniră în treapăt domol şi fără de pripire spre cîmpul de luptă.

Valea răsună iar de sunetele de bucurie ale sorbilor, volgarii se-nteţiră din nou, şi bătălia-şi schimbă mersul cînd muntenii intrară şi ei în ea.

Dezmeticiţi abia, ogorii iar se zăpăciră şi începură să se clatine cînd cetele se opriră în dosul volgarilor şi începură să-şi descarce săgeţile.

Peste puţin însă Bodea apucă înainte şi-şi făcu drum printre volgari pînă la primele rînduri ale ogorilor.

— Înainte! strigă Cîndea, şi cetele încetară a mai trage săgeţi şi răzbiră ca un zid încheiat în urma lui Bodea, încît volgarii rămăseseră la dreapta şi la stînga lor.

— Daţi cu suliţele tot în ceafă şi în coaste! strigă Bodea, făcîndu-şi cu buzduganul drum înainte.

Bran însă, arcaşul, se oprise cu Marcea şi cu alţi vreo zece arcaşi îndemînateci pe ţărmul rîului, privea cu ochi învăpăiaţi la aprigul luptător, care se apăra mereu, lovea din cînd în cînd cu buzduganul aici pe unul în ceafă şi colo pe altul în coaste şi, strigînd mereu: „Domol! domol!“, făcea pas cu pas drum pentru ceata ce urma strînsă-n şir încheiat după el, mînîndu-l pe duşman cu suliţile înainte.

Pe ales, una cîte una-şi punea Bran săgeţile-n arc şi toate zburau pe la capul lui Bodea, cînd la dreapta, cînd la stînga, şi nici una nu cădea jos, toate nimereau pe cel din faţa nobilului tînăr, toate-l apărau şi-i deschideau drum.

Bodea auzea cum săgeţile îi zbîrnăie pe la urechi şi vedea cum ele se înfig în trupurile celor din calea lui, dar ochii lui erau ţintiţi mereu înainte, spre feţele duşmanilor ce dedeau din ce în ce mai îngroziţi înapoi.

— Cine descarcă săgeţile?! întrebă el cînd doi dintre cei din faţa lui fură loviţi unul după altul.

— E Bran, răspunse Cîndea.

— A, Bran! Bran e! strigă Bodea, ridicînd buzduganul deasupra capului său. Cu noi nu mai poate nimeni să ţie pept!

Zorindu-şi apoi armăsarul, el se avîntă cu cîteva sărituri înainte, pe săltate şi răsturnînd în calea lui cai şi călăreţi, iară soţii lui se înteţiră şi ei şi răzbiră-n urma lui.

Soarta bătăliei era hotărîtă.

Nedeprinşi a lupta cu asemenea duşmani, apucaţi din trei părţi şi ajunşi la gropi şi la mărăcini, ogorii-şi întoarsără caii şi se îndesuiră-n goană furtunatică pe albia rîului, în vreme ce volgarii şi sorbii îi încolţiră cu nouă îndîrjire şi începură să-i mîne din ce în ce mai răpede la vale.

— Destul; destul! opriţi-vă! strigă Bodea cu glas răsunător, şi pe cînd sorbii şi volgarii urmăreau pe fugarii cuprinşi de groază, care-şi părăsisără prada şi robii, muntenii se adunau pe cîmpul plin de morţi şi de răniţi, răsuflînd uşor şi lăudîndu-se între dînşii.

Bran şi Bodea se căutau cu ochii unul pe altul.

Găsindu-se, ei porniră cu paşi repezi şi mari unul spre altul, se opriră pe o clipă faţă-n faţă, apoi se îmbrăţişară lung şi fără ca să-şi zică vreo vorbă. Toţi rămaseră cuprinşi de viuă emoţiune, şi o adîncă tăcere se făcu împregiurul lor.

— Binecuvîntată să fie clipa aceasta! grăi Bran cu glas tare. Iată omul care s-a ales cel mai vrednic între noi: el să fie acela de care ascultăm cu toţii; el să ne ducă la bine şi la rău; el să ne fie domn şi stăpînitor!

— În ceas bun să fie zisă vorba ta! strigă Răciulete şi, cuprinşi de o însufleţire furtunatică, voinicii se-mbulziră împregiurul lui Bodea, îl ridicară pe umerii lor şi porniră în urări zgomotoase la deal.

III

LA RĂSCRUCI

S-au dus ogorii, lăsînd în urma lor şi robi, şi pradă, iară volgarii i-au urmărit pînă-n valea Siretului, de unde ogorii au luat-o la stînga, ca să ajungă la fraţii lor, care urmau lupta cu cazarii. Volgarii au ţinut drumul înainte spre smîrcurile de la gurile Dunării, unde-şi găsiseră adăpost celelalte cete ale lor, cu femeile şi cu copiii.

Vladimir, rămas singur pe cîmpul de luptă, a strîns la un loc prada bogată şi i-a pus pe robi să adune morţii risipiţi de-a lungul văii şi să-i îngroape, în vreme ce el şi cei mai sprinteni dintre ai lui adunau caii rămaşi fără de stăpîn, un lucru anevoios, pe care abia pe la miezul nopţii au ajuns să-l aducă la capăt.

Dimineaţa zilei următoare el a ales cea mai frumoasă parte din pradă şi a încărcat-o în braţele robilor, a-nşirat trei sute de sorbi şi a dat fiecăruia cîte doi cai aleşi dintre cei mai frumoşi şi apoi a pornit în mers sărbătoresc, cu Debeleac şi cu Hereţ, spre îngrăditura din valea Rîului Alb, unde-l ştia pe Bodea, căruia îi trimisese de mai nainte ştirea că va veni să-i aducă prada şi robii.

Bodea încălecă îndată ce primi ştirea şi-i întîmpină pe vecini stînd cu buzduganul în mînă în fruntea cetelor sale şi avînd la dreapta pe Bran, iar la stînga pe Cîndea.

— Lăudat să fii, voivodule, şi mărit, şi azi, şi din neam în neam, cît timp noi şi urmaşii noştri vom mai trăi pe acest pămînt nesecat în roadele lui, grăi Hereţ, care vorbea în numele starostelui şi al celorlalte căpetenii. Se cuvine celui mai mic în vîrtute să stea cu capul plecat în faţa celui mai mare prin vredniciile sale şi prin buna lui voinţă, şi noi, mai-marii norodului, am venit să ne închinăm vouă, să vă mulţumim pentru ocrotirea ce ne-aţi dat şi să vă aducem prada şi robii ce au rămas în urma duşmanului îngrozit de bărbăţia voastră. Parte robi, parte morţi am fi astăzi noi cei ce stăm aici şi femeile noastre ar alerga cu copiii noştri plîngînd şi smulgîndu-şi părul, dat ar fi peirii neamul nostru dacă voi nu ni-aţi fi sărit într-ajutor. Se cuvine dar să stăpîniţi prada ce-am adunat pe cîmpul de luptă şi ca robii aceştia, pe care i-aţi scăpat de o soartă afară din cale grea, să-şi petreacă viaţa ce le mai rămîne muncind pentru voi şi săvîrşind lucrarea care pentru braţe ca ale voastre e prea josnică. Ia-le toate, voievodule, şi ne primeşte şi pe noi sub ocrotirea ta: o legătură strînsă să fie de azi înainte între noi şi voi, între urmaşii noştri şi ai voştri.

Călăreţii munteni ascultară oprindu-şi răsuflarea, iară Bodea rămase timp îndelungat în nemişcare şi cu ochii ţintiţi la pămînt.

— Vă mulţumesc şi vă mulţumim noi toţi pentru gîndul cel bun cu care aţi venit la noi, răspunse el în cele din urmă, rostind vorbele rar şi apăsat. Noi, părinţii noştri, tot neamul nostru suntem mîngîiaţi de gîndul că, apărîndu-ne vetrele, v-am scăpat şi pe voi din o mare primejdie, şi mîngîiaţi în sufletele noastre vom fi totdeauna cînd vom putea să vă dăm ajutor, căci după legea noastră nimic nu îi este lui Dumnezeu mai plăcut decît ca om să ajute pe om. Moravurile noastre însă nu ne iartă să încheiem legătură cu oameni străini după lege şi după neam; vă suntem şi vă rămînem vecini buni, şi voi veţi vedea că buna vecinătate cu noi preţuieşte mai mult decît toate legăturile întărite cu jurămînt.

Cîteva clipe de tăcere urmară.

— Şi ce aţi face voi cu robii dacă noi nu am putea ori nu am voi să-i primim? urmă Bodea.

— I-am ţinea noi, răspunse Hereţ.

— Îi primesc, grăi Bodea scurt.

Bran tresări, şi o viuă mişcare se făcu în rîndurile călărimii.

— Descălecaţi — le zise Bodea, descălecînd şi el — şi veniţi cu toţii să vedem prada şi caii.

Peste o mie şi cinci sute de robi, cei mai mulţi sorbi veniţi de peste Dunăre, mulţi ogori, dar şi vreo sută de volgari, şedeau în genunchi, înşiruiţi unul lîngă altul, şi ţineau pe braţe fel de fel de bogăţii prădate la hotarele Persiei, prin Armenia şi în ţările de peste Dunăre, toate mult frumoase şi strălucitoare de îţi luau vederile, dar lucruri de care muntenii nu mai văzuseră şi care pentru dînşii nu erau bune de nimic.

— Ce-o fi şi asta? întreba unul.

— Dar asta ce-o fi? întreba altul.

Se uitau lung şi cu mirare, dar numai din depărtare şi cu multă îngrijare, parcă ceea ce vedeau erau podoabe răpite din mormintele unor oameni morţi de ciumă.

Aici era un mare val de ţesătură, păr subţire, moale şi greu de ţi se strecoară printre degete, marfă adusă pe lungi şi primejdioase drumuri din fundul lumii şi ajunsă în cele din urmă în mînile unor oameni care nu ştiu ce să facă cu ea.

Colo lucea în bătaia soarelui altă ţesătură, de o mai uimitoare frumuseţă, multe veacuri de-a rîndul în toată lumea vestita catifea de Bizanţ.

— Dar asta ce e ? întrebă unul, oprindu-se la altă ţesătură, şi mai lucioasă.

In nu era; cînepă nu era; parcă tort din fire de paiangeniş.

De unde putea el să ştie ce este mătasea, cînd abia patru ani mai nainte, la 555, îi aduseseră călugării sămînţa din Persia!

Tot astfel se-ntrebau văzînd odoarele împodobite cu pietre scumpe, lanţuri, inele şi brăţare de aur, încingători, vase şi cupe de bronz, de argint ori de aur.

Mai mult erau adimeniţi cînd vreo armă le cădea sub ochi. Ce arcuri! ce săbii! ce securi de luptă! ce suliţi şi ce buzdugane ghintuite!

— Nu vă spurcaţi! grăi Bran cel aspru la fire. Nu arma face, ci omul!

— Nu primim nimic! îi zise Bodea, în sfîrşit, lui Hereţ. Toate aceste sunt lucruri plăsmuite de oameni fără saţiu şi plămădite cu sudori şi cu lacrămi de robi. Primim numai robii: robii sunt ai noştri, iară noi le dăm voie să facă fiecare ce vrea, să meargă fiecare unde vrea!

El le făcu robiţilor semn să se ridice, căci nu se cuvine ca om să îngenunchie în faţa altui om.

Robiţii se ridicară, cu ochii plini de lacrămi, şi ochii tuturora se umplură de lacrămi.

— Dar caii, voivodule, caii?

— Să-i încalece robiţii — răspunse Bodea — şi să se ducă fiecare la ai săi!

Iar se făcu tăcere adîncă.

Vladimir, omul înalt şi pîntecos, luă de la unul dintre robiţi o sabie cu teacă împodobită cu pietre scumpe, cu mînerul de fildeş şi cu încingătoarea cusută-n fir, apoi făcu cîţiva paşi spre Bodea.

— Voivodule — zise el în limba lui — ia sabia aceasta, căci n-ai sabie şi se cuvine orişicărui voivod să fie încins la brîu. Nu e pradă luată în război, ci dar primit de la vecinul tău. Primeşte-o şi-o păstrează întru amintirea zilei de ieri, cînd prin bărbăţia ta ai scăpat un norod de peire!

Bodea înţelegea vorbele lui, şi totuşi parcă un glas din altă lume îi rostea vorbe cu tainic înţeles.

Ce trebuia el să facă?

Putea să nu primească? Putea să jignească pe vecinul care se apropia cu inima curată de dînsul?

Buzduganul lui nu era oare şi el pradă luată din mîna duşmanului?

Armăsarul lui, armăsarul cum şi-l cîştigase?

Îi era, cu toate aceste, greu să primească şi-i sunau mereu în ureche vorbele: „Nu vă spurcaţi!"

În dosul lui erau călăreţii munteni, care st[ăte]au ţiindu-şi caii de căpăstru. Lîngă el steteau Cîndea şi Bran, care-i zicea din ochi să nu primească. În faţa lui stetea Vladimir, cu căpeteniile sorbilor. În dosul acestora erau robiţii, care tot mai ţineau bogăţiile prădate pe braţele lor, şi mai departe cei trei sute de sorbi care aduseseră caii. La dreapta şi la stînga erau cîteva femei, mai ales babe bătrîne, care alergaseră de pe la adăposturi ca să vadă şi ele minunăţiile unor lumi lor necunoscute.

O lume întreagă-l privea şi-l judeca: ce trebuia să facă?

Baba Mia, o femeie înaltă şi subţire, numai oase şi piele zbîrcită peste ele, vrăjitoarea vestită, care stetea zile de-a rîndul nemîncată, şi făcea din rădăcini numai de dînsa ştiute băutură fermăcată, bea din ea cîteva sorbituri şi adormea, apoi, deşteptîndu-se, ştia şi trecut, şi viitor, baba Mia ieşi din rîndul celorlalte femei şi făcu cîţiva paşi spre tînărul ce stetea cu inima îndoită, ca omul ajuns pe drumuri neumblate la răscruci.

— N-o atinge, doamne, — grăi dînsa ridicînd dreapta — căci e pîngărită arma de mînă necurată şi pătată de sînge nevinovat. Dacă voieşti s-o primeşti, lasă-mă s-o iau şi s-o curăţ de blestemul pus pe capul celui ce o poartă. N-o lua, doamne, decît din mîna mea!

Bodea se uită împregiurul său. Parcă toţi îi ziceau să primească.

— Mai necurate decît această armă sunt farmecele tale — îi răspunse el — şi pusă în legătură cu duhurile necurate, tu poţi să-mi ştii soarta, dar nu poţi să mi-o schimbi. Eu merg pe drumul meu înainte, fie spre mărire, fie spre peire, precum îmi este rostul vieţii. Adă arma! urmă apoi, întorcîndu-se spre Vladimir şi grăindu-i în limba lui. Asta să fie semnul legăturii noastre de bună vecinătate!

— Dar nu mergi tu singur, ci ne duci şi pe noi, grăi Bran, uitîndu-se cu inima încleştată la tînărul lui atît de iubit, care îi părea cu totul altul după ce îşi încinse sabia.

Şi Bran avea dreptate.

Cîndea, bălanul înalt şi cu mustaţa-n spic, primi şi el o sabie, dar luat de la bunii vecini, şi cît dai în palme, cei mai mulţi dintre munteni erau împodobiţi — unul cu un arc, altul cu un topor, cu o suliţă,

cu un pumnal, tot odoare de care neam de neamul lor nu mai văzuse.

Cine ar mai fi putut să-i oprească după ce căpeteniile lor se-mpodobiseră şi ele?

„Omule, fiinţă rîvnitoare şi nemernică — îşi zise Bran, plin de amărăciune — tu însuţi te perzi pe tine! Primiţi azi daruri, ca să nu jigniţi pe cei ce vi le ofer de bunăvoie; mîne veţi cere, iar poimîne veţi lua cu de-a sila de la cei ce nu vor să vă deie: ajunge-veţi şi voi să faceţi vînătoare de robi şi să vă daţi la viaţă fără de frîu deopotrivă cu păgînii, pe care nu-i mai încape pămîntul, fiindcă vrea fiecare să mănînce o sută de pîni şi să-şi facă pofta unei singure clipe prin munca îndelungată a mii de alţii. O, Arie, Arie! adîncă e înţelepciunea ta!"

Ar fi vrut să se pună în fruntea cetei sale şi să cutriere bogatele ţări de la miazăzi, unde mii şi mii tîngesc muncind din greu pentru mulţumirea cîtorva nesăţioşi, şi să dărame, să ardă, să spargă, să rumpă, să frîngă, să nimicească tot ceea ce încîntă vederea şi ispiteşte inima, tot ceea ce aţîţă poftele şi moleşeşte voinţa, să-i despoaie pe oameni de vestmintele lor strălucitoare şi de odoarele lor cele scumpe şi să sfîşie cu ghearele lui peile lor subţiate prin îmbuibare mişelească.

— Să-mi dai, doamne, palma ta, ca să descurc din ea firul vieţii tale, grăi Mia, apropiindu-se de Bodea.

Bodea se dete cu un fel de scîrbă înapoi, dar se-mpedecă de sabia pe care nu ştia încă s-o poarte şi se opri fără de voie în loc.

— Tu vezi că nu e a bine să te fereşti de mine, îi zise ea; adă palma! Ad-o! îi zise şi o luă fără ca el să i-o fi dat, iară el o lăsă, nemaiputînd să şi-o tragă, înapoi.

Bătrîna cea înaltă şi subţire se uită lung în palma lui, apoi ridică ochii ei mărunţi şi ageri şi-i îndreptă spre faţa lui.

— Nu ştiu şi nu pot să-mi dau seama dacă văd ori nu bine în clipa aceasta, grăi dînsa, dînd nedumirită din umeri. Mi-e parcă-mi aduc aminte! Tinere!

strigă ea, strîngîndu-i mîna şi uitîndu-se drept în ochii lui. Gîndeşte-te bine, adu-ţi aminte, m-ai mai văzut ori nu vreodată în viaţa ta?

— Nu — răspunse el zăpăcit — nu te-am mai văzut, nu, şi parcă totuşi... da.!.. mi-e în clipa aceasta ca şi cînd mi s-ar mai fi întîmplat ceea ce mi se-ntîmplă acum.

— Destul! grăi dînsa. Vis cu vis se întîlneşte, şi cum tu abia în clipa aceasta îţi aduci aminte de visul tău, aşa sunt pornită şi eu să-mi aduc aminte de visul meu. Desluşeşte-mă! urmă ea, închizîndu-şi ochii şi puindu-şi dosul palmei pe frunte. Ai întîlnit vreodată în calea ta o copilă tînără, subţirică, suptă la faţă şi cu mari ochi albaştri?

— Nu — răspunse el — nici subţirică, nici suptă la faţă.

— Ea-ţi va ieşi în cale, dacă nu ţi-a ieşit încă, îi zise baba Mia; ursita ta e tînără, subţirică şi suptă la faţă. Da, da! degeaba te dai înapoi: îţi este ursită. Nu voieşti tu, dar n-ai încotro! Şi, ah, ce viaţă! urmă ea, dîndu-se un pas înapoi. Cîtă lumină! cîtă veselie! cîte mulţumiri! ce belşug şi ce strălucire! cel fel de-ndesuială zgomotoasă, şi tu treci rîzînd voios, şi toţi se dau la o parte din calea ta — urmă dînsa ca-ntr-aiurire — toţi te iubesc, toţi aleargă la tine, toţi vor să te-nveselească... Dar stai! strigă ea deodată ca ieşită din fire, şi faţa ei se-ntunecă. Omul spîn... Ce vrea omul spîn?! Ah! cum se turbură toate! suspină ea, cutremurîndu-se în tot trupul, apoi rămase timp îndelungat într-un fel de toropeală.

— Ce este? ce vezi? ce ştii? o întrebă Bodea, care ascultase parcă o smintită i-ar fi vorbit şi cu toate aceste acum începu să tremure.

Ea îi lăsă mîna şi se uită iar în ochii lui.

— Nu ştiu, îi zise ea, potolită şi rece. Să te fereşti de oamenii graşi, uite, ca ăsta — urmă ea, trăgînd cu ochiul spre Vladimir — căci pîntecele înfoiat e sălaşul Necuratului.

Grăind aceste, ea se depărtă, iară Bodea şi Bran se uitară lung unul la altul.

IV

RUSALIILE

Ca dusă de adierea vîntului de primăvară s-a răspîndit de-a lungul poienelor luminoase şi prin văile umbrite ştirea că ceata sfîntă i-a învins pe năvălitori şi i-a alungat şi că Bodea, cel mai în vîrstă dintre feciorii părintelui Luca, preotul din poienele Bucegilor, s-a ales cel mai vrednic între cei vrednici şi în ziua de Rusalii se va urca în fruntea cetei în poiana din faţa trecătorii, ca toţi să-l primească domn şi ocrotitor al neamului.

În ajunul zilei sfinte, dar, lumea s-a împodobit cu flori şi cu frunzar şi s-a pus, ca-n toţi anii, de pretutindeni în mişcare. Tot ceea ce era om în picioare a pornit încet şi fără de zor spre locul de adunare, pîlcuri-pîlcuri, în frunte moşnegii răzămaţi în toiege şi babele gîrbove, cîţiva paşi în urmă oamenii în putere, în dosul lor femeile cu copii, iar în coadă băieţii şi fetele, voioasa şi neastîmpărata tinerime, ici cîntînd lauda primăverii, colo rîzînd cu hohote răsunătoare, glumind în gura mare ori zbeguidu-se şi alergînd la vale.

Toată ziua şi toată noaptea au venit şi au sosit, şi multe mii erau adunate din toate părţile şi aşteptau cu nerăbdare zgomotoasă dimineaţa, cînd au sosit şi călăreţii, tot unul şi unul, fiecare cu cîte două spice de grîu lîngă pana de vultur, ceata mîndră cu încă mai mîndrul Răciulete, care venea în coada ei călare pe bine ştiutul măgar şi purtîndu-şi cu fală suliţa cea lungă.

O, timpuri de curată şi nesiluită fericire!

Era ziua norocului mult aşteptat, cînd mumele risipite prin poiene şi prin văi se adunau aducîndu-şi cu ele, unele flăcăii, iar altele fetele, ca să se vadă, să se cunoască şi să se aleagă pereche-pereche, după cum Domnul a rînduit, ca inimă să se pornească spre inimă.

Era ziua, în tot anul singura zi, în care părintele Arie se urca şi el în poiana înflorită, ca să se bucure de floarea vieţii şi să binecuvînteze noile însoţiri. Părintele Simeon, fiul, şi părintele Matei, nepotul lui, încă de cu seară plecaseră dimpreună cu părintele Luca şi cu părintele Gavriil, ca să se închine şi ei la peşteră şi să-l însoţească apoi pe moşneag în drumul cel atît de greu pentru dînsul.

Aşteptînd sosirea preoţilor, lumea adunată-şi petrecea timpul după deprinderile rămase din bătrîni.

Bărbaţii steteau de vorbă prin umbra fagilor de la marginea pădurii, ici rîzînd de glumele vreunuia ca Răciulete, colo ascultînd cu sfială spusele vreunui bătrîn ca Vineş.

Femeile se adunaseră în altă parte cu copiii lor şi şedeau grămezi-grămezi prin pădure, spuindu-şi unele altora păsurile şi ţiindu-şi copiii adunaţi prin apropiere.

Tineretul petrecea, flăcăi şi fete de-a valma, în largul bătut de soare al poienei.

Cîtă voie bună! Cîtă răsfăţare nevinovată! Ce zburdalnică învălmăşeală! Ce zgomot înveselitor! Şi cîte lacrămi de dureroasă bucurie!

Era lege rămasă din bătrîni ca băieţi şi fete împreună să crească, laolaltă să-şi petreacă anii copilăriei şi ai fericitelor tinereţe şi să se despartă numai în ziua cînd li se hotărăşte soarta, şi multora le era aceasta dureroasă zi de despărţire.

Nu erau în rîndul acestora şi voinicii intraţi în ceata sfîntă; dar dureroasă era ziua şi pentru mulţi dintre dînşii.

Sprinteni şi chipeşi, îmbrăcaţi cu mînecare negre peste cămaşa curată, cu iţarii strînşi pe pulpi şi încinşi cu *brîne* roşii, ei umblau forfota printre ceilalţi, scăpau din cînd în cînd cîte o vorbă de glumă, trăgeau pe ici, pe colo cu ochiul, şi multe inimi băteau săgetate de privirile lor, dar ei nu se puteau opri nicăiri.

Aici o fată stătea sfioasă şi cu ochii plecaţi în faţa unui flăcău care-i spunea ceva pe şoptite, ca numai ea să audă, şi toţi ştiau ce-i spune şi care e

răspunsul ei. Colo cîteva fete îşi destăinuiau gîndurile privind cu viuă îngrijare în viitorul neştiut şi luîndu-şi cu ochii plini de lăcrămi rămas bun unele de la altele şi toate de la viaţa fără de griji. Iară voinicii cei sprinteni şi chipeşi umblau răzleţi şi fără de rost încoa şi încolo.

— Asta nu se poate! zicea Răciulete cel cîrcotaş. N-o să lăsăm noi soarta neamului răzămată pe oameni fără de căpătîi!

— Tacă-ţi gura! îi răspunse Ursan. Nici n-am pornit-o încă bine, şi vrei să ni-o strici?!

Dar cimpoiaşul îşi alese un loc larg şi neted şi începu să-şi umfle foile făcute din piele de capră.

Un chiot de veselie răsună, şi voinicii se adună într-o clipă împregiurul cimpoieşului, îşi potrivesc căciulile în cap, îşi strîng *brînele*, îşi dreg nojiţele de la opinci, îşi răsucesc mustăţele, apoi se prind lanţ încheiat şi pornesc jocul ei în de ei, mai întăi a-ndelete şi cu măsură bine cumpenită, apoi mai inimos şi din ce în ce mai cu avînt, după cum îi poartă Cîndea, bălanul înalt şi cu mustaţa-n spic.

Mare frumuseţă era să-i vezi săltînd uşurei cînd înainte cu pas mare şi înapoi cu pas mărunt, cînd legănîndu-se la dreapta şi la stînga şi bătînd cu piciorul în pămînt. Lumea se adună încetul cu încetul împregiurul lor, în rîndul întîi copiii şi tineretul, iar în dosul lor într-o parte bărbaţii, într-alta femeile ieşite-n grabă mare din pădure.

Dar iată că despre Orăţi se iveşte şi urcă încetul cu încetul un lung şir de oameni, care aduc parcă ceva.

E Dragodan, starostele din valea Dîmboviţei, care vine şi el să-ncheie legătură de bună vecinătate cu muntenii.

E Vidac de la Slobozia, care l-a pus la cale şi-l aduce dimpreună cu zece dintre fruntaşii norodului.

Ca să nu vie cu mîna goală, el a făcut în ajun o vînătoare şi aduce cu dînsul şase cerbi, doi zimbri şi zece căprioare, iar pentru ca cinstea să fie şi mai mare, el a luat cu dînsul şi pe cele cinci neveste ale sale, cinci deodată, tot una şi una, luate pe ales dintre cele mai trupeşe şi mai frumoase, cum i se cuvin lui.

Dragodan, un munte de om, şi înalt, şi lat în umeri, şi gros la ceafă, şi peptos ca un taur, nu venea în frunte, ci în coadă, ca un fel de Răciulete, dar el se vedea peste capetele celorlalţi, cu obrajii lui rotunji şi roşii, cu barba lui deasă şi oarecum arămie, buzat şi cu ochii bulbucaţi, întreg omul viaţă şi putere neînfrîntă.

Nu-i mai era acum nimănuia de jocul voinicilor, şi toţi porniră de-a valma pe coaste la vale, ca să vadă cît mai curînd şi mai de aproape. Bodea însă şi Bran şi Cîndea se opriră în loc, iar bătrînii şi oamenii mai aşezaţi se traseră-n dosul lor. Lor nu li se cuvenea să meargă-n calea celor ce veneau la dînşii, ci trebuiau să aştepte unde se aflau şi să-i primească în tăcere cuviincioasă.

Dragodan trecu dar cu ai săi prin mijlocul mulţimii, care-i făcu drum larg.

În frunte mergea Vidac, ţanţoş şi ştergîndu-şi sudorile, iar după el urmau doisprezece oameni ţepeni, care duceau cei doi zimbri aşezaţi pe pîrghii groase, apoi patru cîte patru oamenii care duceau cerbii tot pe pîrghii, alţi zece, fiecare cu cîte o căprioară-n spinare, cei zece fruntaşi şi, în sfîrşit, Dragodan, cu soţiile lui, la care muieretul se uita cu un fel de spaimă, căci în gîndul lor era lucru de necrezut ca femeile să se amestece şi ele între bărbaţi.

Sosit în faţa lui Bodea, Vidac le spuse oamenilor să aşeze vînatul la dreapta şi la stînga, apoi făcu drum, ca Dragodan să treacă înainte.

Era parcă se zguduie muntele cînd Dragodan se opri, îşi plecă puţin capul şi-şi încrucişă pe o clipă mînile pe piept, apoi, clătinîndu-şi capul dat cam pe spate, le lăsă iar să cadă ca moarte în jos.

Bodea se uită cu un fel de mirare la omul greoi şi căpăţinos care rîdea nu numai din gură, din ochi şi din sprîncene, ci din toate trăsăturile feţei lui, parcă în viaţa lui n-ar fi aflat că sunt şi nevoi pe capul omului.

Vidac tuşi o dată şi-şi luă răsuflare, ca să vorbească. Prea erau însă mulţi oamenii ce-l ascultau, şi vorba i se oprea în gît. Ştia el ce are să spună, dar se lăudase că ştie să potrivească bine vorbele şi ţinea să nu rămîie de ruşine.

— Spune odată! mormăi starostele, căruia i se urîse a sta aşa ţeapăn la un loc.

— Iacă ce-i, grăi Vidac, dîndu-şi brînci la vorbă. Starostele, neştiind să vorbească, m-a luat şi pe mine, cu cele cinci neveste ale lui, ca să vă spun...

Un strigăt de fioroasă mirare îi tăie vorba, şi muieretul se depărtă, ca alungat de o duhoare grea.

— Auzi tu spurcăciune de muieri — grăi una dintre cele gureşe — cinci deodată pe capul unui biet de om!

— Ce să-i faci dacă aşa e obiceiul la dînşii?! întîmpină alta mai potolită.

— Aşa e! grăiră şi altele. Fiecare cu obiceiurile lui. Dar eu tot nu m-aş împăca cu asemenea lucru.

— Nici eu! Nici eu! Nici eu! răsuna din toate părţile. Să ne ferească Sfîntul!

Văzînd mişcarea, Vidac îşi pierdu sărita, iar Dragodan, care nu înţelegea nimic şi credea că Vidac va fi zis vreo prostie, se uita rîzînd peste capetele mulţimii.

— E prost ca un ţap speriat — îi zise el lui Bodea, arătînd cu mîna lui cărnoasă spre Vidac — şi o să ne înţelegem mai uşor fără de el.

Nici că mai era în adevăr nevoie de înţelepciunea lui Vidac. Vedeau cu toţii zimbrii şi cerbii şi căprioarele, iar atît era destul pentru ca să le ştie şi rostul.

Pe cînd dar Bodea şi Bran îşi dădeau silinţa să dumirească pe Dragodan, care rîdea de toate nimicurile cu nişte hohote ce răsunau pînă în strîmtorile văii, Cîndea şi Răciulete ridicară vînatul cel împărătesc şi-l duseră la marginea pădurii, ca să-l deie în seama băieţilor, între care erau mulţi meşteri în d-al de astea.

Înţelegerea cu Dragodan era anevoioasă, dar cu cît mai mult îşi dedeau silinţa să-l dumirească pe el Bodea şi Bran, cu atît mai vîrtos se dumiriră ei înşişi că omul acesta, care rîde mereu şi de care la început le venea şi lor să rîdă, nu-şi poartă degeaba capul cel mare. Era în el ceva ce te face să stai, să priveşti şi să asculţi.

Volgarii — aşa spunea el — i-au pus pe fugă pe cazari, s-au adunat cu toţii la un loc şi au pornit înapoi spre gurile Dunării, unde şi-au lăsat nevestele şi copiii.

— Umblînd în calea lor să adune pradă şi robi, ei înaintează încet — zise el — dar peste cîteva zile iar ne întîlnim cu ei. Ce facem? strigă el cu glasul lui de taur şi încruntîndu-se, încît Bodea se dete un pas înapoi.

— Îi aşteptăm, răspunse el.

— Unde? strigă iar Dragodan. Voi aici? Vladimir colo? Noi în altă parte? Nu se poate! Trebuie să ne adunăm cu toţii la Ialomiţa. Mi-am adus nevestele şi vi le las să faceţi ce voiţi cu ele dacă nu vi-oi fi bun tovarăş de luptă.

Bodea iar se dete înapoi.

— Asta nu se poate, îi zise; noi nu putem să avem neveste.

Dragodan se uită oarecum sperios la el, apoi începu să rîdă cu nişte hohote care-l zguduiau în toate încheieturile şi băgau spaima în copii.

— Care va să zică — grăi dînsul ştergîndu-şi lacrămile — sunteţi ca ţapii-mbătrîniţi ce nu mai umblă cu turma.

Cu asta li se înfundă vorba, căci copiii şi tineretul porniră iar la vale.

Veneau despre peşteră, urcînd încet, preoţii, cu bătrînul Arie în frunte, iar ceva mai departe, despre Scărişoara, Dragoslav, cu zece fruntaşi de la Slatina, şi Mala, cu alte zece fete tinere.

Şi atît de sărbătorească era aşteptarea în care se aflau cu toţii, încît Dragodan îşi conteni şi el rîsul şi se dete dimpreună cu cele cinci neveste ale lui la o parte, oarecum sfiicios şi doritor de a şti cine sunt cei ce vin şi ce are să se întîmple după ce vor fi sosit.

Părintele Arie, voios şi cu faţa senină, urca pas cu pas şi oprindu-se des, ca să mîngîie pe cîte unul din copiii ce-i ieşiseră în cale şi se uitau cu ochii mari la dînsul.

La marginea pădurii ardeau vreo şasezeci de focuri mari, la care băieţii frigeau vînatul împărţit în frigări. Sprîncenele bătrînului preot se încreţiră cînd simţi mirosul de cărnuri arse în foc, dar el iar începu să zîmbească după ce copiii îi spuseră ceea ce ştiau despre isprăvurile lui Dragodan.

Sosit în faţa lui Bodea, care-l aştepta stînd plecat puţin înainte, el se uită lung şi cu mulţumire din ce în ce mai învederată la tînărul atît de bine făcut, pe care nu-l văzuse încă.

— Lăudat să fie numele Domnului! grăi Bodea, făcînd un pas înainte, ca să ieie mîna preotului şi s-o sărute.

Părintele Arie se dete însă la o parte şi apoi înapoi, pentru ca părintele Luca să rămîie în rîndul întîi.

— Nu e — zise el — nici vîrstă, nici stare care poate să treacă pe cineva înaintea părintelui.

Bodea sărută, dar, mai întîi mîna tatălui său, apoi pe a părintelui Arie şi voi să treacă la ceilalţi preoţi. Bătrînul îi ţinu însă mîna şi-l sărută pe frunte.

— Darul Domnului să se reverse prin noi asupra ta! îi zise apoi, rostind vorbele rar şi respicat. E mare mîhnirea de a nu mai putea să ai parte de sfînta chemare pentru care te-ai născut, şi eu, om foarte bătrîn, nu-mi aduc aminte ca vreun alt fiu de preot să mai fi avut mîhnirea aceasta. Dar mîngîie-te, fiule, căci multe sunt deosebite şi neînţelese de noi căile Domnului şi tot a lui voinţă o împlineşti şi purtînd sarcina ce ţi-ai ales după pornirea inimii tale. Nu prin vredniciile tale, nici prin bunăvoinţa semenilor tăi, ci din îndurarea lui te-ai ridicat mai presus de toţi, şi locul lui îl ţii aici în mijlocul nostru, păstrînd buna rînduială între oameni, ajutînd pe cei slabi, ocrotind pe cei năpăstuiţi, mîngîind pe cei buni, certînd pe cei răi, siluind pe cei îndărătnici şi purtînd grijă de binele tuturora.

— Lui i-am închinat toată viaţa mea, şi numai pentru binele tuturora am să trăiesc! îi zise Bodea.

— Nu, fiule — întîmpină preotul — viaţa ta e întreagă numai a ta. Întocmai precum părintele nu-şi închină viaţa, ci se foloseşte de ea şi mulţumirea sa o caută purtînd grijă de copiii săi, şi tu mulţumirea ta şi a urmaşilor tăi o cauţi purtînd grijă de binele tuturora. Tu însuţi ai să suferi şi să te căieşti dacă nu vei păzi legea şi bunele moravuri. Deopotrivă eşti cu orişicare şi nu ţi se cuvine nimic ce nu i se cuvine fiecăruia.

Bodea auzea aceste vorbe, dar nu mai era în stare să-şi deie seamă despre înţelesul lor: ochii lui şi fiinţa-i întreagă se îndreptaseră spre Mala, pe care o recunoscuse din depărtare. Nu mai era copila cu obrajii rotunji; se făcuse mai înaltă şi mai subţirică, faţa îi era suptă şi mersul îi era cuvios, dar tot ea era, şi el iar se simţi cuprins de simţemîntul de amorţeală care-l făcuse să tremure în tot trupul cînd o ducea atîrnată de braţul lui. Numai pe o clipă însă; în clipa următoare el îşi încordă puterile şi rămase stînd drept şi neturburat de nimic, stăpîn pe sine şi pe faptele sale.

Văzînd schimbarea petrecută în faţa lui Bodea şi mişcarea ce se produse în mulţimea adunată împregiuru-i, părintele Arie lăsă mîna lui Bodea şi se întoarse şi el.

— Ah, Mala, copilă mie mult iubită! strigă el mergînd spre dînsa. Mare e bucuria ce ne faci viind azi în mijlocul nostru!

Mala făcu cîţiva paşi mari spre dînsul, apoi îşi plecă genunchele pînă la pămînt şi-i sărută mîna şi poala hainei lungi.

— Văd — îi zise el ridicînd-o, ca s-o sărute pe frunte — şi înţeleg din faţa ta gîndul cu care ai venit, şi lăudăm cu toţii hotărîrea voastră.

El o duse apoi spre Bodea şi spre ceilalţi preoţi.

Dragoslav se oprise cu soţii lui şi cu celelalte fete în clipa cînd Mala a pornit înainte, iară Bodea,

încins cu sabia cea strălucită, stetea drept şi nemişcat, avînd la dreapta lui pe Bran, în dosul lui pe Ursan, pe Moroiu şi pe încă cîţiva dintre sfetnici, iar în faţă pe preoţi.

Mala se opri cu ochii plecaţi şi tremurînd în tot trupul ca turturica prinsă-n laţ, dar din ce în ce mai stăpînă şi ea pe sine.

— Iată — grăi părintele Arie, — aceasta e copila bună care a rătăcit căutînd pe părinţii ei mult iubiţi şi în timp de noapte vijelioasă a căzut în prăpastia adîncă, după rînduirea lui Dumnezeu tocmai în faţa peşterei, ca eu să pot avea la bătrîneţele mele mîngîierea de a-i fi scăpat viaţa şi de a-i fi luminat sufletul spre a cere pentru sine şi pentru ai săi sfîntul botez.

Obrajii lui Bodea se roşiră.

— N-ai aflat, părinte, întregul adevăr, grăi dînsul spre mirarea tuturora. Ne cunoaştem eu şi ea, şi nu e în graiul omenesc vorbă pentru exprimarea sîmţimîntului de fericire care mi-a cuprins întreaga fiinţă în clipa cînd am văzut-o în poienele noastre, în mijlocul fraţilor mei.

Marii ochi albaştri ai copilei şi obrajii ei curaţi se umplură de mari şi limpezi picături de lacrămi.

— O, zi de nespusă fericire! strigă dînsa, ridicîndu-şi capul. Ai rostit vorba, şi orişicît de mare mi-ar fi vina, ea e ispăşită şi ştearsă cînd tu o mărturiseşti şi-mi uşurezi sufletul!

Părintele Arie şi părintele Luca se uitară miraţi cînd la el, cînd la ea; Dragoslav făcu şi el cîţiva paşi spre dînsa; mulţimea se îndesui cu grăbire neastîmpărată din toate părţile, ca să vadă şi să audă; chiar Dragodan, care nu înţelegea nimic, simţea că e mare lucrul care se petrece şi-şi făcu drum printre ceilalţi, ceea ce lui nu-i era deloc greu să facă.

— Tată — urmă Bodea, întorcîndu-se spre părintele Luca — aceasta e copila care, stăpînită de o pornire oarbă, a luat cel mai scump odor al părintelui său, armăsarul nestrunit în frîu, şi mi l-a dat mie, ca să mă pot întoarce la voi.

— Nu e că te-am ajutat să scapi — întîmpină dînsa luîndu-și avînt — ci că am ajuns să te văd aici, cel dintîi între ai tăi. O, cît am tremurat, prin cîte zbuciumări am trecut, cît am suferit întrebîndu-mă mereu cine e omul pe care l-am ajutat și ce s-a făcut el. Te văd acum, te știu și sunt mîngîiată în sufletul meu!

Părintele Arie o depărtă puțin de la sine.

— Dar tu nu mi-ai spus mie nimic despre aceasta, îi zise el în chip de mustrare.

— Nici mie, adăugă Dragoslav.

— De ce să vă spun și ce vă puteam spune?! răspunse ea liniștită. Știam eu oare dacă e bună ori rea fapta la săvîrșirea căreia am luat parte, dacă mă laud ori mă defăimez vorbind de ea și dacă puteți ori nu să înțelegeți ceea ce eu nu înțelegeam? Știam eu dacă nu cumva îi turbur viața spuind ceea ce numai el știa? Nu! acesta era lucru pe care numai noi amîndoi împreună puteam să-l spunem, și n-aș putea să stau cu capul ridicat în fața lui și a voastră dacă într-o clipă de slăbăciune aș fi dat de gol o taină care nu era numai a mea. Nu! — urmă ea cu înduioșare — n-aveam ce să vă spun. Nici eu nu l-am căutat pe el; nici el nu m-a căutat pe mine: ni s-au încrucișat o dată cărările vieții și iar ni s-au îngemănat; ne-am întîlnit și iar ne-am despărțit, mergînd fiecare în calea lui, dar nu ne vom mai uita unul pe altul cît vom mai trăi pe pămînt și inima mea se va umplea de dulceață totdeauna cînd îmi voi aduce aminte că el m-a cunoscut aici, în fața voastră.

Ochii tuturora se îndreptară în tăcere adîncă asupra lui Bodea, care sta cu ochii plecați.

Nu, aici, în auzul tuturora, el nu mai putea să-i zică nimic.

Așa era cum dînsa zisese: căile lor se despărțiseră și despărțite aveau să rămînă. Acesta era și în mintea lui adevărul, și totuși îi era greu afară din cale că dînsa a putut să se îmbărbăteze a o spune aceasta chiar în clipa revederii și în fața tuturora, parcă nimic n-ar fi fost.

— Viitorul e taină nepătrunsă — grăi dînsul așezat — și nu putem să știm dacă nu ni se vor mai încrucișa cărările: eu fericit ca-n clipa aceasta mă voi simți totdeauna cînd ne vom mai întîlni.

Mala se plecă încet și adînc, ca roaba în fața stăpînului său, și un simțămînt de strîmtorare îi cuprinse pe cei adunați împregiurul lor. Era parcă o pîclă deasă se lăsase deodată asupra poienei, și toate fețele se făcuseră gînditoare și posomorîte ca norii negri ce se ridicau despre Capu-Coastei.

Sărmana copilă. Cu cîtă însuflețire curată plecase ea de acasă... cît se pregătise ea pentru ziua aceasta!... iar acum sufletul îi era turburat și gîndul abătut, de nu mai știa ce voiește și nu mai îndrăznea parcă să-și ridice ochii spre bătrînul sfînt la care venise.

— Mă iartă, părinte — grăi dînsa strîmtorată — că lucrurile au luat o întorsătură la care nu mă puteam aștepta. Noi am venit să te rugăm, în numele întregului nostru norod, ca să ne deschizi prin sfîntul botez calea mîntuirii.

Ea le făcu apoi celorlalți semn să se apropie.

Dragoslav luă de la unul din soții lui o covată acoperită cu o cîrpă curată și i-o întinse preotului.

— E prinosul ce aducem pentru împodobirea sfîntului altar — grăi dînsa ridicînd cîrpa — aur spălat de noi înșine din nisipul rîului și adunat anume pentru casa Domnului.

Gîndirea tuturora luă o nouă îndrumare, și cei mai apropiați se îndesuiră împregiurul părintelui Arie, care, dus cu gîndul, trecu de mai multe ori cu degetele lui subțiri și lungi peste praful greu și strălucitor.

— Îi este plăcută Domnului jertfa voastră — grăi el într-un tîrziu — căci podoabele scumpe și strălucitoare numai lui i se cuvin. Dorința voastră însă e lucru mare, fata mea, și numai încetul cu încetul și după multe și mari stăruințe va putea să fie împlinită.

— Stăruim, părinte, cu toată căldura inimilor noastre, întîmpină dînsa.

— Vă lăudăm cu toţii pentru aceasta — răspunse el — dar nu e destul să doriţi, ci trebuie să fiţi şi luminaţi şi să vă puneţi credinţa la grele încercări. Acela, fata mea, care vrea să steie în faţa Domnului trebuie să fie cu sufletul curat. Putem să botezăm pe copiii nevinovaţi, dar oamenii îmbătrîniţi în păcate nu pot să primească sfîntul botez decît după ce se vor fi lepădat de relele lor deprinderi şi vor fi ajuns a-şi petrece viaţa după rînduiala legii creştineşti.

— Aşa e! strigară mai mulţi deodată, uitîndu-se la Dragodan. Nu-i primim în mijlocul nostru!

— Să se înfrîneze mai nainte!

— Să se curăţe de spurcăciune!

— Să-şi lepede muierile!

— Să nu ne strice moravurile!

Dragodan vedea că e vorba de el şi se uita cînd rîzînd pe rînjite la cei ce se uitau la el, cînd la Mala, care sta cu ochii plecaţi şi strivită de ruşine, cînd iar la Bodea cel tăcut şi rece.

— Nu, fiilor mei, grăi părintele Arie aşezat. Legea nouă nu poate să desfacă legăturile încheiate după legea veche, şi pe copii nimic nu poate să-i despartă de părinţi. Cel ce primeşte sfîntul botez se leapădă de drepturile ce nu i se cuvin creştinului, dar datoriile pe care le-a avut are să şi le împlinească cu atît mai vîrtos.

Orişicît de mare ar fi fost autoritatea părintelui Arie, gîndul acesta nu intra în mintea oamenilor.

— Care va să zică — grăi părintele Luca — ar fi cu putinţă ca un creştin să aibă şi mai multe soţii?

— Trebuie să le ţie, dacă le-a avut mai nainte de a fi primit botezul — îi răspunse părintele Arie — şi să poarte după legea cea nouă grijă de ele.

— Şi dacă vreuna din ele nu vrea ori nu e vrednică să primească botezul?

— Căsătoria — îi zise bătrînul — nu e legătură făcută între creştin şi creştină, ci între bărbat şi femeie, şi legea omenească poate să oprească însoţirea creştinului cu o păgînă, dar lui Dumnezeu îi este plăcută orişice însoţire pornită din inimă curată.

Nu, cu gîndul acesta nu se puteau împăca muntenii trăiţi atîta timp în mijlocul unei lumi cu moravuri sălbatice şi deprinşi a lua drept oameni spurcaţi pe toţi vecinii lor. O frămîntare înăbuşită îi cuprinse dar pe toţi şi privirile lor se îndreptară iar spre Dragodan, spre Dragoslav şi spre soţii lui, spre Mala, căreia îi venea să fugă.

— Ce este? Ce vor oamenii aceştia? întrebă Dragodan, uitîndu-se cu ochii lui bulbucaţi drept în faţa lui Bodea.

Bodea făcu cîţiva paşi pînă la Mala, se plecă spre ea şi o cuprinse cu braţul.

— Nu uitaţi — zise el apoi — că ei toţi sunt oaspeţii noştri şi iubirea creştinească nu se mărgineşte numai la creştini, ci are să îmbrăţişeze pe toată suflarea omenească.

— Arată-ne, părinte, calea mîntuirii, strigă Mala, adînc mişcată; spune ce avem să facem ca turma cea curată să ne sufără şi pe noi în mijlocul ei, căci pătrunşi suntem de nemernicia noastră şi însetaţi de lumină!

— Să veniţi — grăi Bodea — voi, care sunteţi tari în hotărîrea voastră, să vă aşezaţi în mijlocul nostru şi să vă deprindeţi cu asprimile vieţii creştineşti, iar apoi, după ce veţi fi primit botezul, să vă întoarceţi, ca să pregătiţi şi pe ceilalţi.

— Binecuvîntat să fii de urmaşii noştri, fiule, pentru hotărîrea ta, îi zise părintele Arie, şi o tăcere adîncă se făcu împregiurul lor.

Un tunet răsună bubuind de-a lungul văilor şi pe ici, pe colo începură să cadă mari stropi de ploaie.

E mare noroc, aşa se zicea, dacă ploaie în ziua aceasta, şi mulţimea se risipi fugind veselă spre pădure, ca să-şi caute adăpost pe sub fagii bătrîni,

Cei mai mulţi însă nu erau încă ajunşi la pădure cînd furtuna se descărcă cu o repeziciune năprasnică, ce numai în culmile munţilor e cu putinţă.

Şiroaie dese se vărsa ploaia; vîjiind înfiorător îndoia vîntul copacii cei bătrîni; unul după altul cădeau trăsnetele; şir încheiat se ţineau tunetele zguduitoare; în valuri mari şi răpezi se porni în cîteva clipe puhoiul la vale — era parcă se apropie sfîrşitul lumii, şi nimeni nu mai căuta acum adăpost, ci stăteau toţi ca înfipţi în pămînt şi cu capul plecat, care unde-l apucase furtuna, şi numai pe ici, pe colo mai alerga cîte o mumă îngrozită să-şi adune copiii risipiţi.

Doi oameni numai, Bodea şi Bran, ei singuri steteau drepţi şi cu capul ridicat în mijlocul poienei.

— Ce voieşti să faci? întrebă Bran, scurt şi aspru.

— Să merg înainte pe drumul ce mi-am croit! îi răspunse Bodea hotărît.

— Omule, bagă de seamă! îi zise Bran, ridicînd mîna. Bărbăţia şi-o arată fiecare stăpînindu-şi pornirile rele; tu voieşti să te calci însuţi pe tine puindu-te înprotiva unei porniri bune. Nu căuta să scapi de soarta ta; e prea mare ispita pentru un muritor, şi ori te pleci, ori cazi în păcat. Rămîi curat, căci ochii tuturora te văd: ia-o cu binecuvîntarea preotului tău, căci altfel te pierzi.

— Nici una, nici alta! răspunse Bodea depărtîndu-se de el.

V

GOANA MARE

Din sus de Văleni şi din jos de Cetăţeni e şi astăzi satul Mestecaţi: aici a ales Bodea loc de aşezare pentru cei chemaţi a trăi împreună cu muntenii, ca să ieie deprinderile vieţii creştineşti şi să le ducă apoi cu dînşii la norodul lor.

Cu graba omului înfierbîntat de un gînd adimenitor, s-a pus pe lucru, şi sute de oameni munceau întins zi şi noapte ca să ridice cît mai curînd casele pentru adăpostirea lor şi să se înceapă cît mai degrab' săvîrşirea faptei bune.

Dragodan însă nu mai umbla la vînătoare şi nu mai petrecea la îngrăditura lui, unde stă şi azi satul

Dragodăneşti, ci aduna oameni şi alerga cînd spre Ialomiţa, la Vladimir, cînd spre Argeş, la Bohuslav. Peste cîteva zile el i-a trimis lui Bodea veste grabnică şi l-a chemat să vie fără de întîrziere, căci ogorii se apropie.

Nu se legase Bodea să vie cînd va fi chemat şi nici nu era hotărît să meargă, dar a-ncălecat să treacă peste îngrăditura din valea Rîului Alb în faţa Buciumenilor şi i-a trimis şi lui Bran vorbă să se coboare tot acolo.

Nu mai era însă Bodea omul chibzuit şi îndelung răbdător, care îşi măsoară paşii şi se gîndeşte de trei ori mai nainte de a purcede la faptă. Gîndul lui era împărţit, dus acum la casele rămase neisprăvite, trecut peste puţin dincolo, sub surpătura unde se spăla pravul de aur, zburat apoi spre şesul depărtat, unde îi vedea pe ogori viind călare pe caii lor sprinteni, dar niciodată nu se oprea acolo unde era şi el. Călărind în fruntea cetei, el şi-a luat de zece ori hotărîrea şi de zece ori a schimbat-o. Nu-şi spunea nimănuia gîndul şi totuşi se uita sperios înapoi, parcă voia să vadă dacă nu cumva soţii lui i-au aflat cumva gîndurile, şi se simţea umilit în el însuşi şi ruşinat că ar vrea să voiască şi nu poate.

Ceea ce-l ridică pe om mai presus de toate celelalte fiinţe vieţuitoare e vîrtutea stăpînirii de sine: rob al pornirilor sale fireşti, el cade în rîndul fiarelor şi se simte mai nemernic decît viermele ce se tîreşte de ici pînă colo fără ca să ştie ce face. Şi rob era Bodea, care se zvîrcolea să-şi rumpă lanţurile şi le sfărîma şi tot nu putea să scape.

Sosit la îngrăditura de pe Rîul Alb, el a stat puţin, apoi a trecut în valea Ialomiţei.

Sosit aici, el a stat puţin, apoi a plecat la vale, nu pentru că voia să meargă înainte, ci pentru că nu putea să steie în loc. Cuprins de neastîmpăr, el ar fi voit ca viaţa să i se desfăşure răpede şi tot mai răpede, cum puzdăriile se mistuie în flacările mînate de vînt. Încet a pornit-o, iute şi-a urmat drumul şi-n goană mare s-a depărtat în cele din urmă, parcă fiecare clipă pierdută îi aducea peirea.

Sosit în gura văii, unde i-a găsit pe cei trei staroşti cu vreo opt mii de oameni, el a stat puţin, apoi iar a plecat. Înainte şi tot înainte, departe şi tot mai departe-l ducea firea lui răzvrătită, ca să vadă, să se dumirească, să facă ceva...

Numai în faţa duşmanului s-a oprit, dar aici, cînd primele cete de ogori s-au ivit în preajma lui, mintea i s-a luminat deodată, bătăile inimii i s-au potolit, şi el iar nu mai vedea decît pe duşmanul din faţa lui şi vieţele tinere ale soţilor săi.

— Domoli şi fără de pripire! strigă el. Nimeni să nu se avînte. Strînşi la un loc, rînd încheiat!

Dintr-o singură ochire el îşi croi planul de luptă.

Cetele celor trei staroşti rămăseseră departe în urmă, ascunse în dosul unei păduri ce se întindea pe ţărmul stîng al Ialomiţei. Gîndul lui era să deie pept cu ogorii, apoi, după o luptă scurtă, să se retragă încetul cu încetul spre şes şi să-i adimenească pe duşmani, să-i tragă după dînsul pe ţărmul drept, pentru ca starostii să-i poată apuca fără de veste din dos.

Iară Bran venea pe urma lui din ce în ce mai grăbit şi mai viu îngrijat.

El era încă departe cînd celelalte două cete se încăierară cu ogorii.

— Tot ca mine! striga Bodea. Apăraţi-vă, dar nu loviţi!

Era o nebunie ca două sute de oameni să se prindă la luptă cu mii, şi peste puţin ogorii apucară la dreapta şi la stînga înainte, ca să-i încongiure pe munteni şi să-i prindă pe toţi fără nici o vărsare de sînge.

— Înapoi! strigă acum Bodea, şi o goană sălbatică se porni de-a lungul cîmpului ce se întindea la marginea pădurii.

— Se cuvine ori nu să dai ascultare unui om care şi-a perdut sărita?! strigă Bran cînd văzu această retragere din ce în ce mai grabnică, dar tot o lua şi el în goană mare înainte, ca să se unească cumva cu celelalte două cete.

Lucrul acesta era însă peste putinţă, căci ogorii se rupseră în două, şi pe cînd unii se depărtară la stînga, urmărind pe Bodea, ceilalţi se încăierară cu

Bran, îl siliră să se retragă şi el şi o luară pe urma lui la dreapta.

Lupta s-a început numai cînd aceştia au dat peste cetele celor trei staroşti.

O zăpăceală nebunească îi cuprinse pe ogori cînd se văzură loviţi din trei părţi fără de veste, şi unii ţinură pept cu sorbii, alţii se întoarseră înapoi şi iar alţii intrară în desişul pădurii, ca să treacă dincolo, unde îşi ştiau soţii. Iar Dragodan intra rîcnind ca un taur înfuriat printre dînşii şi se repezea cînd încoace, cînd încolo, ca să-i risipească şi să-i împingă în pădurea plină de mlaştini.

Iar departe, mai la vale, Bodea şi Cîndea treceau rîul şi-i furau după dînşii şi pe ceilalţi ogori.

Abia acum ajunse Bran se înţeleagă manevra şi trecu şi el rîul, ca să se unească cu celelalte două cete.

În acelaşi timp porni şi Vladimir cu Bohuslav la vale, ca să-i apuce pe ogori din dos.

Încă mai nebunească era zăpăceala în care căzuseră aceştia. Unii, trecuţi acum peste rîu, se încăieraseră cu muntenii, care îi trăgeau la vale, iar alţii, netrecuţi încă, se întoarseră la deal, ca să deie pept cu sorbii ce veneau cu pas grăbit spre dînşii.

Lupta nu putea nici aici să ţie mult.

Deşi mult mai numeroşi, ogorii erau risipiţi şi-şi perduseră cu desăvîrşire sărita, nu puteau să-şi deie seama despre puterea duşmanului, care-i lovise deodată din mai multe părţi, şi peste puţin ei părăsiră cîmpul de luptă.

Cei dintîi fură ogorii încăieraţi cu muntenii, şi ca vîrtejul în timp de vară se depărtară spre lunca Dîmboviţei cetele de călăreţi, acum ogorii înainte şi muntenii după ei, ici în şir lung şi risipiţi şi peste puţin adunîndu-se iar, ca să se încaiere în luptă scurtă.

Bran, care n-ajunsese să intre în luptă, se uita cu inima încleştată în urma lor şi-l vedea pe Bodea călare pe armăsarul lui negru totdeauna cel dintîi şi totdeauna în mijlocul vîrtejului. Era parcă voia cu orice preţ să sfîrşească o dată lupta, ca să poată merge mai departe.

Nu se mai vedea în cele din urmă nimic, şi abia într-un tîrziu începură iar să se ivească pe ici, pe colo călăreţi risipiţi, care se întorceau încet, cei mai mulţi aducînd de căpăstru caii rămaşi fără stăpîn.

Păcat ar fi fost, la urma urmelor, să lase asemenea cai în prada întîmplării!

Bran era, cu toate aceste, adînc mîhnit, şi mîhnirea lui creştea dintr-o clipă în alta, căci se întorceau unul după altul călăreţii, dar nici unul nu putea să spună Bodea ce s-a făcut. Îl perduseră toţi în avîntul goanei. Mulţi îşi aduceau aminte de a-l fi văzut mai ici, mai colo hărţuindu-se cu fugarii, dar nu se puteau dumiri care l-a văzut cel din urmă şi unde s-a răzleţit el.

Lucrul acesta n-ar fi putut nici el însuşi să-l spună.

Ajuns în lunca Dîmboviţei, la coasta unde-l apucase vişcolul, amintirile celor două nopţi fioroase se iviră cu o putere nebiruită în sufletul lui, şi el luă, ca tras de un farmec covîrşitor, drumul pe care venise atunci, înainte, mereu înainte, fără ca să se mai uite înapoi şi fără ca să se mai întrebe dacă mai vine ori nu cineva după el.

Era departe cînd se dezmetici şi-şi dete seamă că fapta lui e faptă de om smintit, că soţii lui vor fi nemîngăiaţi cînd îl vor căuta şi nu vor putea să-l găsească şi că toţi se vor întreba dacă mai e ori nu în toată firea cînd se va întoarce acasă: el mergea, cu toate aceste, înainte, voia cu tot dinadinsul să meargă şi era pătruns cu desăvîrşire de gîndul că trebuie neapărat să facă ceea ce făcea.

Şi, o, cîtă deosebire între ceea ce a fost atunci şi ceea ce era acum.

Acolo unde atunci erau colibi acoperite cu frunzar şi cu pămînt, acum se ridicau case trainic durate; în valea atunci plină de leşuri intrate-n putreziciune acum erau lanuri cu spic mare şi greu, păşteau vite de jug şi de prăsilă, se jucau pe ici, pe colo copii veseli şi munceau în toată tigna oameni harnici, care aşteptau cu inima uşoară iarna viitoare.

Cîteva luni de viaţă pacinică au fost destul ca iadul de atunci să se prefacă în rai.

El îşi lăsă calul în treapăt domol, apoi în pas lin, ca să vadă în toate amănuntele ei viaţa tignită ce se desfăşura în vale şi să se bucure pe din deplin de ea.

„Da! — îşi zise el perdut în gînduri — ăsta e rostul omului pe pămînt: ne naştem ca să trăim şi trăim ca să ne bucurăm de viaţă! Asta e răsplata suferinţelor noastre! Ce-ar preţui lumina zilei dacă n-am fi noi ca s-o vedem?! Ce înţeles ar avea bogăţia de frumuseţe cu care Dumnezeu şi-a împodobit pămîntul dacă n-am fi noi ca să stăm uimiţi şi încîntaţi în faţa ei?! Pustie ar fi lumea şi sălbatică dacă n-am trece şi noi prin mijlocul ei!“

Îi răsunau încă-n urechi răcnetele fioroase şi vedea-n gîndul lui încăierările crîncene din care abia ieşise.

Nu! el n-avea dreptate cînd zicea că nu voieşte să intre în legătură statornică cu aceşti oameni porniţi spre vieţuire pacinică. Îşi făcea mustrări că li-a zis oamenilor săi să se apere, dar să nu lovească, şi se căia că n-a urmat goana înainte. Dragodan avea dreptate; omul adevărat era el, care răcnea ca un taur înfuriat şi lovea cu ochii închişi. Loviţi trebuie să fie fără de cruţare cei ce calcă lanuri în copitele cailor şi adună pradă şi fac jaf şi robesc pe semenii lor; stîrpiţi au să fie cei ce se-mbuibă trăind din roadele muncii săvîrşite de alţii şi şterşi de pe faţa pămîntului, ca nici numele să nu le rămîie!

Şi iar îi era parcă s-a mai văzut o dată pe sine însuşi urcînd aşa-ndelete spre fundul văii, iar i se înfăţişau toate ca un vis trăit pe nevoite.

Cum a ajuns el aici?! Voit-a el însuşi să vie?! Nu! Pornit de acasă fără ca să-şi poată da seamă unde era să ajungă, el s-a dus ca vîrtejul de-a lungul pustiului întins şi s-a pomenit aici.

Îi era parcă e cineva nevăzut care-l ia şi-l duce şi-l poartă şi-l pune să facă şi-l ridică şi-l coboară ca pe o unealtă nemernică, iară el nu poate altfel.

Îl vedea-n faţa lui pe bătrînul Arie, care îi spunea, fără ca să-şi deie seamă despre ceea ce zice, că viaţa lui e întreagă numai a lui, şi o vedea pe baba Mia cea înaltă şi slabă, nu mai oase şi pele zbîrcită pe ele.

Aşa veneau toate cum ea le văzuse; aşa era cum el zisese: o dată numai trăieşte omul aici pe pămînt, şi această singură viaţă are s-o păzească cu multă grijă şi s-o chivernisească cu toată chibzuinţa.

Acolo era, în fundul văii, lumina pe care o văzuse ea.

Dar omul spîn?! Ce era cu omul spîn?!

Cuprins de o temere nehotărîtă, el îşi zori iar calul şi-şi urmă drumul iute şi tot mai iute şi mai nerăbdător, ca nu cumva să sosească prea tîrziu.

Încă de mult îl zărise însă Drăgan, unul din fruntaşii care-nsoţiseră pe Dragoslav în ziua de Rusalii, şi mai repede decît călăreţul a trecut din om în om şi s-a dus pînă-n fundul văii vestea că voivodul vine de la vale călare pe un armăsar negru, cu buzduganul în mînă şi încins cu sabie strălucită.

Primind vestea îmbucurătoare, Dragoslav, starostele, şi feciorii lui începură să alerge neastîmpăraţi în toate părţile, ca să adune cît de multă lume şi să-l primească cum se cuvine pe fugarul care se-ntorcea de bunăvoie, şi alerga lumea şi de la deal la vale, şi de la vale la deal, ca să se adune la un loc.

— Vine — strigă Mala ca ieşită din fire — vine să ne ieie şi să ne ducă! Aceasta e ziua cea mare, în care ni se luminează viaţa. Grabnic să ne gătim, fără de întîrziere să plecăm şi într-un răsuflet să ne ducem!

Acolo unde stă şi azi satul Domneştii, întemeiat de Bodea în amintirea acestei zile, se adunaseră de-a valma bărbaţi, femei şi copii, mulţime îngrămădită fără de nici o rînduială, care începu să se puie-n zgomotoasă mişcare cînd călăreţul se ivi la cotitura văii.

Văzînd-o din depărtare, Bodea iar îşi domoli mersul, îi dete armăsarului coardă, îşi strînse buzduganul în mînă şi-şi adună gîndurile.

Nu mai erau în faţa lui nici oamenii îndîrjiţi, care-l legaseră cot la cot, ca să-l ţie sub bună pază, nici nermernicii istoviţi de foame, de frig şi de osteneli întinse, care stau cu capul plecat şi cu mînile încrucişate pe pept, ci vecini buni, care-l aşteaptă cu inima

deschisă şi scăpărînd de bucurie: el se simţea cu toate aceste din ce în ce mai strîmtorat.

Singur, răzleţ şi de capul lui, el era gata să săvîrşească o faptă care hotăra nu numai mersul vieţii lui, ci totodată şi soarta a două neamuri de oameni. I se cuvenea oare să o facă aceasta? Putea el să primească numai singur răspunderea pentru cele ce vor urma? Putea — cum zisese Răciulete — s-o ia pe sufletul lui?

Simţea că altfel nu poate să facă şi că viaţa lui toată s-ar mustra amarnic dac-ar mai sta pe gînduri.

Nu, el n-a venit numai din întîmplare aici. Zile multe de-a rîndul s-a frămîntat în el, s-a gîndit şi s-a răzgîndit şi s-a pătruns în cele din urmă de convingerea că aşa şi numai aşa e bine, şi dator e bărbatul să facă fără de amînare ceea ce, după a lui convingere, e bine şi să primească întreaga răspundere pentru fapta sa.

„Le voi face silă dacă nu vor primi de bunăvoie!“ îşi zise el ridicîndu-şi capul şi înfigîndu-se oarecum în şa, apoi iar îşi zori armăsarul.

Sosit însă în faţa mulţimii, el iar îşi perdu şirul.

Cînd el îşi opri calul, Mala făcu un pas spre el, apoi rămase nemişcată, cu faţa albă ca varul şi cu ochii ţintă la ochii lui, gata de a-i vorbi, dar cu răsuflarea oprită.

Nu, aşa el nu putea s-o vadă. Singuri ei amîndoi trebuiau să fie ca să poată vorbi.

Ochii lui trecură o dată peste feţele oamenilor ce stăteau strîmtoraţi în faţa lui.

— Am venit la voi numai singur — le zise el în limba lor — ca să vă arăt că mă simt ca acasă în mijlocul vostru!

Mala suspină uşurată, iară mulţimea-şi dete bucuria în o zgomotoasă mişcare pe faţă.

— Noi şi voi — urmă el după ce iar se făcu linişte — suntem una, împreună avem să trăim, împreună avem să ne apărăm şi niciodată nu avem să ne duşmănim între noi.

— Niciodată! Niciodată! strigară cu toţii, cuprinşi de însufleţire, şi mişcarea zgomotoasă iar se porni, în vreme ce Bodea descălecă şi înaintă spre Mala, care sta singură la o parte.

— Am venit să te iau şi să te duc, îi zise el fără de încungiur. Una are să fie de azi înainte viaţa mea şi a ta.

Ea se plecă în faţa lui.

— Tu eşti blînd şi dulce la fire, şi bunătatea ta nu are margini — îi răspunse ea — dar nu poţi să simţi durerea celui umilit, căci voi niciodată n-aţi fost umiliţi, voi totdeauna v-aţi ştiut mai presus de toţi. De ce ai venit tu singur?

— Pentru că am voit să cîştig încrederea obştiei voastre arătîndu-i că am şi eu încredere în ea.

— Nu! întîmpină ea. Ai venit singur fiindcă singur eşti în felul tău chiar şi între ai tăi. O, ei nu vor ceea ce voieşti tu! Cum vei putea să împaci oameni atît de deosebiţi prin fire, prin moravuri şi prin credinţe? Putea-vei tu să înăbuşi dispreţul unora şi mînia altora? Nu are margini bunătatea ta, dar puterea ta e mărginită, şi viaţa noastră între ai voştri nu poate să fie decît un lung şir de umilinţe pentru noi şi un nesecat izvor de suferinţe pentru tine!

Bodea sta cu ochii plecaţi în faţa ei: aşa era cum dînsa zicea, şi fiecare vorbă a ei îi trecea ca un junghi prin inimă.

— Care va să zică tu nu mai voieşti să vii? o întrebă el.

— Nu mă mai întreba dacă voiesc ori nu, răspunse ea. Femeia nu are voinţă, şi cînd tu mă chemi, eu nu pot decît să-nchid ochii şi să stau umilită. Iată-mă — urmă ea — fă ce vrei cu mine! Ţie toate ţi se cuvin! Poţi să mă ridici ori să mă cobori, să mă înalţi ori să mă umileşti: mă ai cum mă vezi şi mă vei avea cum mă vei păstra. Dar să nu te bucuri, căci multe sunt durerile prin care vei trece. Gîndeşte-te la ele, şi te întreb eu pe tine dacă voieşti ori nu.

Nimeni afară de dînsul nu putea să înţeleagă vorbele ei; el era, cu toate aceste, greu jignit că ea le rosteşte în faţa altora.

— Voiesc! îi răspunse dar, ca să scape.

— Nu voieşti încă, ci doreşti numai, grăi dînsa.

Eu mi-am dat seamă despre tot ceea ce mi se poate întîmpla şi m-am împăcat cu toate. Îi vezi pe oamenii aceştia. În gîndul lor femeia este roabă, şi ei toţi se vor bucura cînd mă vei lua şi mă vei duce, orişicare ţi-ar fi gîndul. În gîndul acelora la care mă duci femeia e stăpîna casei: se vor bucura oare şi ei cînd voi veni în mijlocul lor?

— Nu-mi pasă! răspunse el din ce în ce mai nerăbdător.

— Dar îmi pasă mie! strigă ea. Eu nu voiesc să-ţi fac viaţa nesuferită înstrăinîndu-te de ai tăi. Adu-ţi aminte cum m-ai trimis la muma mea. Şi tu ai mamă, şi eu nu pot să-i fiu fiică fără de voia ei. Poţi să faci orişice cu mine, dar mai bucuros îmi scot cu ghearele ochii din cap, ca să nu te mai pot vedea, decît să te las a te coborî de la înălţimea la care te am în gîndul meu.

— Eu nu pot altfel!

— Asta nu mie să mi-o spui, ci celor ce te au astăzi, grăi dînsa. Viaţa ta îmi este mie mai scumpă decît îţi este ţie, şi mi-ar fi urgisită a mea dac-aş strica-o pe a ta. Încalecă, du-te şi vino iar, însoţit de ai tăi!

PARTEA A PATRA

I

ŞEZĂTOAREA

Omul e-n omenire ca picătura de apă în valurile rîului şi nici n-adaugă intrînd în toiul vieţii, nici nu scade ieşind din el. Sunt însă oameni care adună pe cei răzleţi şi-i încheagă, şi moartea schimbă mersul lucrurilor fie în bine, fie în rău cînd scoate asemenea oameni din rîndul vieţuitorilor.

S-a dus de-a lungul poienelor şi prin văile de la poalele munţilor vestea că părintele Arie a trecut el însuşi în valea rîului cu prav de aur, ca să boteze chiar în apa rîului pe Dragoslav cu toţi ai săi şi să binecuvinteze căsătoria lui Bodea, domnul chipeş şi tînăr, cu neasemănat de frumoasa fiică a lui Dragoslav.

Se răscoliseră poienele şi porniseră la deal văile cînd nuntaşii au pornit călare, ca să ducă pe mireasă la cetatea de peatră, căci lucru mare se petrecea şi inimile tuturoa erau cuprinse de simţămîntul că acum are să se schimbe faţa lumii.

Tot mai trăia încă bătrînul Belisariu, care băgase spaima în năvălitori. Ce-i drept, în curînd după strălucita victorie, el iar fusese dizgraţiat şi despuiat de toate averile lui, dar trăia şi era destul să-şi ridice steagul, pentru ca luptătorii să se adune din toate părţile împregiurul lui şi să apere cetăţile zidite de Justinian pe Dunăre.

Volgarii steteau dar ca pitulaţi la gurile Dunării şi Zabegan, îndrăzneţul călăreţ, nu se mai avînta peste Dunăre, iară gepizii erau mulţumiţi că pot să steie nesupăraţi de nimeni prin văile unde-şi găsiseră adăposturi, puţini în partea de sus a Argeşului, mulţi în valea Oltului şi cei mai mulţi de la Olt înainte, spre Porţile-de-Fer.

Ogorii, depărtaţi o dată spre apus, au intrat iar în hărţuieli cu longobarzii, şi ani de zile de-a rîndul, cît au ţinut aceste hărţuieli, Bodea şi-a petrecut zilele nesupărat de nimeni în cetatea lui, iar în văile de la poalele munţilor viaţa s-a desfăşurat în toată liniştea.

Numai pe la sfîrşitul verii, după seceriş, şi toamna se mai ivea din cînd în cînd cîte o ceată de călăreţi pe sub dealurile de la marginea şesului, podgoria sorbilor, şi căuta să pişce pe ici, pe colo cîte ceva, dar se întorcea totdeauna mai repede de cum venise.

De la Argeş pînă la Ialomiţa gurile văilor erau închise cu un lanţ de îngrădituri bine apărate.

Intraţi o dată în legătură statornică cu muntenii, Vladimir şi Dragodan, Bohuslav şi Dragoslav îşi făcusără şi ei cete de călăreţi şi mai trăseseră în partea lor şi pe Viştoc, puternicul staroste de la Argeş, care-şi zidise în vîrf de deal o înaltă culă, de unde vederea străbătea tot şesul.

Cînd năvălitorii se iveau în depărtare, străjile de-a pururea treze aprindeau focuri mari pe culmile mai răsărite ale dealurilor şi apărătorii se porneau din toate părţile la vale. Nu mai putea apoi să fie vorba de luptă, căci le era destul să vadă pe cei ce le steteau în faţă pentru ca să se abată iute spre Dunăre.

În primăvara anului 565 murise însă Belisariu, iar cîteva luni în urmă a murit şi împăratul Justinian, care, neavînd copii, a lăsat moştenitor pe Justin II, fiul surorii sale, un om neajutorat şi neajutat, ca unchiul său,de alţii mai destoinici.

În primăvara anului 566 gepizii se puseră dar de pretutindenea în mişcare, şi în curînd valea Argeşului şi valea Oltului se deşertară de nu mai rămaseră prin ele decît sorbii ce se străcuraseră pe ici, pe colo fie ca robi, fie ca fugari printre gepizii ce acum se adunau spre apus.

Bodea simţea că se pregăteşte ceva şi umbla neliniştit de-a lungul văilor.

Numai arareori se mai urca şi în poienele din ce în ce mai părăsite.

Se sporiseră, ce-i drept, turmele, de-abia le mai încăpeau poienele, dar lumea era din zi în zi mai puţină pe culmile munţilor.

S-a perdut încetul cu încetul obiceiul ca muntenii să se mute şi ei primăvara, cînd oile se urcă la munte. Era mai tignit traiul în văile răcoroase, unde acum nu mai aveau să se teamă de nimic. Pe cînd bărbaţii urcaţi la munte purtau grijă de turme, lucrau la cofe şi la ciubere, ori adunau brînză şi urdă, lînă, său şi piei, femeile purtau grijă de copiii din ce în ce mai număroşi şi de stupii cei plini de faguri mirositori, spălau lîna, o scărmănau şi o vopseau în fel de fel de feţe, torceau, ţeseau şi coseau, şi vara toată ţărmurii rîurilor cu apă limpede erau plini de pînze întinse la nălbit.

Şi tot singure erau ele şi iarna pe la casele lor.

Îndată ce cădea bruma, şesul de la Dunăre rămînea tot atît de deşert ca poienele munţilor. Coborîndu-şi dar toamna turmele, muntenii nu se mai opreau cu ele-n văi, ci treceau pînă pe cîmpiile întinse, unde puteau să le scoată mai uşor din iarnă şi să-şi înfiripeze mieii.

Munteanca era nu numai femeie, şi totodată şi bărbat la casa ei, şi numai de trei ori pe an, la Rusalii, cînd toată lumea se aduna în poiană, toamna, cînd oile se coborau, şi primăvara, cînd ele se urcau, ajungea şi munteanul să-şi vadă nevasta şi copiii şi să petreacă cîteva zile de mulţumire între ai săi.

Perduseră muntenii şi obiceiul de a face sămănături şi de a-şi păstra grăunţele-n gropi numai de dînşii ştiute.

Asta era treaba vecinilor, care munceau mai cu spor.

Nu are margini neastîmpărul omului.

Scăpaţi o dată de duşmanii cei sălbatici, sorbii au pus mîna pe sapă şi pe săcure şi au intrat în război cu natura sălbăticită.

Prea erau dese şi multe pădurile, zbegurile, mărăcinişurile şi bălăriile, şi atît în arşiţa soarelui de vară, cît şi în timpul iernii geroase munceau întins mii de oameni ca să curăţe locul şi să-l netezească, să-şi facă lărgime, să semene şi să răsădească.

Grădini de frumuseţe să făcuseră văile.

Aici se întindeau lanuri de grîu, de secară, de orz ori de mei; colo se-nşirau holde acoperite de linte, de fasole, de in ori de cînepă; iar mai departe coasta era acoperită-n dosul umbros cu pomăt, mai ales pruni şi nuci, iar în faţa bătută de soare cu viţă tînără şi groasă, care nu mai stetea-n părăginire ca odinioară. Pretutindeni prin largul văii şi prin curăturile de pe dealuri păşteau vacile cu viţei, iepele cu mînji, caprele cu iezi şi scroafele cu purcei, iar bălţile erau acoperite de gîşte şi de raţe lărmuitoare şi curţile bine îngrădite ale caselor erau pline de cloşci cu pui.

Iară starostele lua din toate, după vechiul obicei, desetina, tot una la zece, şi păstra jumătate pentru sine şi pentru ai săi, iar cealaltă jumătate o trimitea la hambarul voivodului, care purta grijă de toţi şi-şi ţinea călărimea mereu gata de luptă.

Pentru ca oamenii să nu-şi mai peardă timpul rîşnindu-şi grăunţele, Răciulete, meşterul isteţ, iezuise apoi pe ici, pe colo rîurile şi clădise mori, şi după vechiul obicei al vecinilor tot voivodului i se cuvenea şi a zecea parte din măciniş.

Pentru ca băieţii să nu steie degeaba şi să nu se moleşească, domnul ieşea cu dînşii des la vînătoare, ca să stîrpească fiarele sălbatice şi să aducă şi cîte o friptură bună pentru zilele de sărbătoare. Se îndulciseră oamenii şi nu s-ar mai fi simţit bine dacă n-ar fi putut să-şi arate din cînd în cînd destoinicia de a trage pulpa-n frigare.

De cele mai multe ori însă Bodea ieşea numai cu Cîndea şi cu Botea şi pleca mai ales de-a lungul văilor, ca să vadă cum stau lucrurile şi ce se mai aude. Atunci totdeauna se pomeneau că iese şi Răciulete la iveală şi se ia după dînşii, ce-i drept, fără suliţă şi călare pe un buiestraş sprinten, dar tot în coadă şi mai mult singur decît împreună cu dînşii.

Îi plăcea şi lui să vadă grădina de frumuseţe, şi ochii i se umpleau de lacrămi cînd vedea cum lumea, şi munteni şi vecini, aleargă din toate părţile în calea tînărului domn, ca să-l vadă şi să-i arate iubirea, pe care şi-o cîştigase prin bunătatea inimii lui şi prin înţelepciunea cu care ştia să-i apere.

Veneau însă mulţi şi ca să caute mîngăiere la dînsul.

Muntenii, trăind răzleţi şi deprinşi a se mulţumi cu puţin, nu-şi căutau, ce-i drept, mîngîierea decît la Dumnezeu. Cînd se întîlneau pe ici, pe colo, se bucurau din toată inima unii de alţii, îşi dedeau silinţa să-şi facă viaţa plăcută şi se simţeau cu deosebire fericiţi în timpul pe care-l petreceau împreună. Multe lacrămi de înduioşare se vărsau mai ales primăvara şi toamna, cînd soţii de atîta timp despărţiţi se revedeau; cu adevărat zile de sărbătoare erau Rusaliile petrecute împreună; gingăşie fără de seamăn vedeau copiii cînd părinţii lor ajungeau să se bucure împreună de dînşii.

Dumnezeu l-a făcut bun pe om, şi răi ajung oamenii numai luptîndu-se cu nevoile vieţii şi lovindu-se mereu unii de alţii. Crescuţi în iubire şi trăiţi în pace, muntenii rămăseseră cum i-a lăsat Dumnezeu, şi mai ales acum, cînd le aveau toate cu prisos, nu ştiau să se supere, nici să-şi peardă răbdarea şi să se certe. Chiar dacă vreunul dintre vecini l-ar fi lovit, munteanul s-ar fi uitat cu milă la el şi s-ar fi dus mai departe; iar dacă i-ar fi furat oaia ori putina cu brînză, el s-ar fi ruşinat, s-ar fi făcut că nu vede şi ar fi zis: „Să fie pentru sufletul bunichii!“

Numai sălbăticirea îl face pe om hărţăgos şi pornit a răsplăti răul cu rău, şi sălbăticiţi erau vecinii.

Trăind mereu împreună, ei se împedecau des unii de alţii, se jigneau între dînşii şi, nefiind deprinşi a se stăpîni fiecare pe sine, foarte uşor ajungeau să se certe.

Mai ales muierile erau rele, spaima pămîntului, nu sufereau odată cu capul ca cineva să le calce şi astfel se certau într-una şi între ele, şi cu bărbaţii lor, care ajunseseră de parcă nici nu s-ar fi simţit bine dacă n-ar fi avut cîte-o zgîrietură-n faţă ori vreo vînătaie pe trup.

Tocmai traiul bun, pe care nu-l mai avuseră niciodată în viaţa lor, le făcuse îmbuibate şi năvalnice, şi dacă acum se-ncăierau muierile între ele, peste puţin se luau de păr bărbaţii, stîrniţi de gurile lor, iar copiii săreau ţipînd împregiurul lor.

Mai era, nu-i vorbă, la mijloc şi vinul cel bun, pe care-l storceau din strugurii crescuţi pe coastele bătute de soare; destul că staroştii, vai de mamele lor, steteau ziua toată la judecată şi n-apucau să-mpace pe unii, cînd le veneau alţii pe cap.

Iar starostele era tot om şi el, lua dijmă din vin, îşi perdea cîteodată răbdarea, şi atunci judeca mai mult strîmb decît drept.

Trecînd dar domnul de-a lungul văii, mulţi îi ieşeau în cale şi ca să i se plîngă.

Bodea îi asculta cu ştiuta lui bunătate, îi mîngîia dîndu-le dreptate, dară cele o dată făcute nu putea nici el să le facă nefăcute. Era mîhnit în sufletul lui, dar îi venea greu să se amestece în daraverile vecinilor, şi ca să nu fie nevoit a-şi da pe faţă mîhnirea, el trecea înainte şi nu se mai oprea la starostele de care i se plîngea lumea.

Tocmai aşa îşi da însă mai vîrtos pe faţă mîhnirea, căci Răciulete, inimă neagră, rămînea-n coadă, ca să le şoptească tuturora la ureche că domnul s-a supărat foc pe staroste şi trece nainte fără ca să-l mai bage-n seamă.

Nici că se putea, în adevăr, pentru un staroste mai mare ruşine decît ca voivodul să steie de vorbă cu toată lumea, iar pe el să nu-l bage-n seamă. Asta-l apăsa rău şi-i lua toată vaza. Deşi dar domnul nu se amesteca-n daraverile vecinilor, jupînii staroşti se fereau ca de foc de năpăstuire, şi toţi ştiau cine-i ţine-n frică, toţi simţeau că de la voivod vine dreptatea nemaipomenită.

Cu atît mai mare era bucuria cînd domnul nu trecea, ci se oprea şi-i făcea starostelui cinstea de a sta la el, o cinste de care n-avea parte nici unul dintre staroşti atît de adeseori ca Dragodan cel voios şi bun de ospeţii.

Avea Dragodan acesta în el ceva ce îi plăcea pînă chiar şi părintelui Arie, care tot nu se împăcase cu gîndul ca muntenii să trăiască în legătură cu vecinii lor cei porniţi spre desfrîu.

Se-nvoise atunci să primească pe Dragoslav cu toată casa lui în rîndul creştinilor căci ţinea ca doamna să fie creştină, şi a trecut, om bătrîn şi neputincios, la Slatina, ca să săvîrşească el însuşi taina botezului în apa rîului, căruia şi azi îi zicem Rîul Doamnei. De atunci însă el nu mai voia să ştie de nici un amestec cu vecinii, pe care îi socotea osîndiţi să piară prin stricăciunea lor.

Pe Dragodan însă nu-l punea în rînd cu ceilalţi.

Iute la fire, răstit şi poftitor, el se pripea adeseori, dar nu ştia să mintă, nici să-şi ascundă gîndurile, şi inima lui încă nestricată îl făcea totdeauna să se oprească, să între în calea cea dreaptă şi să dreagă ceea ce a stricat. Rîdea mereu Dragodan, dar ştia să şi plîngă cînd vedea pe alţii plîngînd şi se certa însuşi pe sine cînd în pripirea lui nedreptăţea pe cineva.

Pe el ar fi fost părintele Arie gata să-l boteze dacă s-ar fi prins să postească timp de trei luni de zile, ca să-i mai scadă cărnurile şi să i se mai potolească firea; tocmai acesta era însă lucrul cu care Dragodan nu se putea împăca.

Sta şi se gîndea şi nu putea să se dumirească de ce adecă omul să nu mînînce cît poate, să nu beie cît îi cere firea, să nu-şi facă toate plăcerile.

— Auzi prostie! — zicea el — o viaţă să ai, şi nici aceasta să n-o petreci după placul inimii tale!

Era atît de învederat lucrul acesta, încît Bodea şi Cîndea şi Botea steteau şi ei pe gînduri şi se-ntrebau cîteodată dacă nu cumva Dragodan are dreptate.

Răciulete, care se ţinea şi la ospeţii tot în coada lor, zicea că el nu poate să judece.

Om puţin cum era, el nu putea să mănînce, nici mai ales să beie ca Dragodan, ba nici ca Cîndea cel înalt şi cu mustaţa-n spic, dar e frumos lucru să vezi pe alţii petrecînd în veselă ospeţie, îi plăcea şi lui să rîdă şi să glumească şi e bine să fie şi cîte un om mai ursuz unde alţii se bucură din toată inima de viaţă.

Sta Răciulete şi se veselea şi el, dar cînd vedea că valurile tinăreţelor se izbesc în ţărmuri, îl trăgea mai pe Cîndea, mai pe Botea la o parte, ca să-i spună că doamna aşteaptă numărînd clipele în trecerea lor.

Avea, ce-i drept, şi doamna cu cine să-şi petreacă timpul şi ştia cum să şi-l petreacă pentru ca zilele să-i fie scurte şi plăcute.

Sus, în cetatea cea de peatră, Bodea zidise nu numai casa pentru Dumnezeu, cea cioplită în stîncă, ci totodată şi adăpost pentru sine şi pentru ai săi, case mari şi cu lărgime, dar tot prea strîmte pentru doamna lui cea totdeauna nemulţumită azi cu ceea ce a făcut ieri şi dusă mereu cu gîndul la ceea ce avea să facă mîne.

Acum torcea în rînd cu fetele şi se năcăjea că nu e în stare să scoată firul de in atît de subţire şi de neted ca ele. Nu, aşa fir nu mai văzuse dînsa decît aici; parcă altfel erau făcute degetele lor, iar nu ca ale ei.

Peste puţin ea trecea la războaie şi se uita cum trece şuveica printre firele de urzeală, cum se-ntinde firul ieşit de pe ea, cum se mişcă iţele şi se-mpletesc firele, cum loveşte spata şi cît de deasă şi de potrivită iese pînza, tot fir lîngă fir, pe toată lungimea la fel, ca vărsată dintr-o dată. Se aşeza apoi ea însăşi la război, arunca suveica, călca-n iepe şi lovea cu spata, dar cu totul altfel ieşea pînza. Ori i se făcea vreo crîmpiţă, ori firul trecea strîmb printre şirurile de urzeală, ori îi era prea deasă, ori prea rară pînza, n-ajungea niciodată s-o scoată cum voia.

Degeaba! Lucrul acesta-l învață fata numai de la mama ei, care l-a învățat și ea de la bunica. Numai trecute din neam în neam se cresc destoiniciile.

Dar ceea ce mai ales îi plăcea doamnei erau floricelele cusute pe fir în fel de fel de fețe.

Ele singure știau s-aleagă lîna, s-o spele și s-o vopsească, să toarcă firul subțire și să-l potrivească după față, și numai cu ochii lor puteau să numere firele și să croiască felul floricelei fiecare după gîndul ei.

Sta doamna cînd ici, cînd colo și iar alerga de la una la alta, și nopțile îi păreau prea lungi, și zilele prea scurte, viața i se petrecea într-o goană mai plăcută azi decît ieri, căci fetele nu erau numai harnice și îndemînatice, ci totodată și voioase și deștepte și nu mai aveau sfîrșit glumele, poveștile și cîntecele.

Iară fetele se simțeau fericite că doamna le aduna la șezătoare, căci mai plăcută e viața cînd mulți o petrec împreună și lucrul e mai cu spor cînd e făcut cu voie bună.

Se adunau deci trîmbele de pînză, covoarele bătute în ales, ștergarele și altițele, brînele și fotele, de erau plini toți pereții și steteau grămezi prin colțuri. Doamna dădea cu toate aceste zor înainte, căci se apropiau Rusaliile, și atunci orișicît de multe, nu erau prea multe.

Mulțumirea ei cea mare era ca de Rusalii să le încarce toate pe măgari și să le ducă în poiană, spre a le împărți între fetele ce și-au găsit norocul, dar cu urare de la dînsa pentru cea mai frumoasă zi din viață.

Din cînd în cînd ușile se deschideau mari și casele luminoase se umpleau de o mai viuă lumină: intra Radu, domnișorul, băiat în putere, trecut acum de cinci ani, o minune a lui Dumnezeu pe pămînt.

Nu, doamnei nu i se ura niciodată; viața ei era totdeauna plină; niciodată ea nu se simțea singură și părăsită: ar fi stat și ea, dacă l-ar fi știut dus la munte, toată iarna și vara toată și fără de dînsul;

ceea ce o făcea să numere clipele în trecerea lor era numai gîndul că el e dus la vale.

Știa dînsa și, ceea ce-i era și mai greu, știau și alții cum se petrec lucrurile la vale.

Dragoslav, care se așezase cu ginerii lui în strîmtoarea cea atît de plăcută pentru Ringa, se cobora des la fiică-sa, ca să-i spună cum fața lui Bran se întunecă și cum pînă chiar și Mateiaș cel vesel se întristează cînd află că domnul e dus la vale și s-o pună la cale ca să-l ieie cu binele și să-l ție mai de scurt.

Ea însă? Ce putea ea să facă? Număra clipele, suspina, se trăgea într-un colț, ca să-și sărute copilul și să verse cîte o lacrămă, dar în fața lui era neputincioasă.

Îl vedea coborîndu-se încetul cu încetul de la înălțimea la care fusese și-i venea adeseori să zică: „Mai bine să piară fără de veste decît să cadă!“ Cînd se întorcea însă, el iar era omul căruia toate i se cuvin și care știe mai bine decît orișicine ce este bine și ce este rău.

Și cum oare ar fi putut ea să vadă altfel lucrurile cînd tot astfel le vedea și părintele Luca, preotul și părintele, care se uita la fiul său ca la un alt soare?!

O singură armă avea dînsa.

Cînd ea era mîhnită, el se simțea nemîngîiat, umbla fără astîmpăr de ici pînă colo și nu mai era în stare să plece nici chiar la vînătoare. N-ar fi avut decît să-l ție mereu departe pentru ca el să rămîie mereu aproape de dînsa. E însă greu afară din cale să-ți întuneci viața trecătoare, cînd ea poate să fie luminoasă, să mîhnești pe cel iubit cînd inima îți este pornită spre voie bună. În curînd ea se dedea învinsă, și iar își luau lucrurile mersul lor de mai nainte.

În zadar! Nu poate să stăpînească pe alții decît cel ce e stăpîn pe sine însuși: ea trebuia să aducă o jertvă mare și grea dacă voia să-l ție pe el așa cum și-l dorea.

„Am s-o aduc jertva aceasta!“ își zise cu hotărîre cînd află că el s-a întors, în sfîrșit.

Iar fetele lucrau voioase, şi voioasă era şi doamna, căci nu se cuvine ca alţii să simtă mîhnirea ivită în tăinicia casei.

Cînd el intră, fetele se ridicară şi rămaseră cuviincioase şi cu capetele plecate, fiecare la locul ei, iară doamna făcu cîţiva paşi spre el încă mai voioasă.

Nu mai era Bodea acum omul de mai nainte. Tot înalt, dar nu subţire, ci voinic, peptos şi lat în umeri, cu mustaţa-n spic, ca Cîndea, şi cu obrajii plini, rotunji şi acum cam aprinşi.

Era scurt drumul de la Dragodăneşti pînă aici, îl făcuseră răpede, şi ochii lui n-ajunseseră încă să se limpezească pe deplin, capul îi era cam ameţit.

— O să mă cerţi iar c-am stat prea mult, îi zise el, scăpînd din vedere că nu sunt numai ei singuri, şi o cuprinse cu braţul peste mijloc.

Ea se dete puţin înapoi.

Îi era parcă frică de dînsul.

— Vrei să zici c-o să mă plîng iar — răspunse ea — cum noi toate ne plîngem cînd voi sunteţi duşi în treburi şi nu putem să avem mulţumirea de a vă vedea. Dar nu, suntem cuminte — urmă ea întorcîndu-se puţin spre fete — căci cu cît mai rar vă vedem, cu atît mai viuă şi mai adevărată ni-e bucuria de a vă vedea.

Erau atît de frumoase vorbele ei, dar el nu le auzea: simţea numai mîhnirea că dînsa, aici, în faţa tuturora, s-a dat înapoi cînd el a voit s-o cuprindă cu braţul.

— Parcă nu mai sunt şi altele! îi zise el încet, apoi se întoarse şi ieşi.

Ea rămase ca înmărmurită la locul unde o lăsase el. Îi era parcă zidirea de peatră se prăbuşeşte în capul ei.

Nu putuseră, ce-i drept, fetele să audă vorbele lui, dar ele au văzut cum el se întoarce şi pleacă şi iese, şi era destul atît pentru ca să ştie chiar mai mult decît ceea ce el zisese.

— Tu eşti de vină, îi zise mama ei; prea îl laşi singur şi de capul lui!

II

TÎRGOVIŞTEA

Primăvara, cînd turmele se porneau la munte, şi mai ales toamna, cînd muntenii se întorceau cu măgarii încărcaţi la şes, lumea se aduna din toate părţile la marginea şesului, sub dealurile de pe ţărmul stîng al Ialomiţei, pe unde era urcătoarea.

Aici era locul de tîrgovişte, cum ziceau vecinii, unde-şi da fiecare prisosul, ca să-şi facă parte din prisoasele altora.

Îşi aduceau muntenii putinile de brînză, şi cele de miere, burdufurile de urdă şi caşcavalurile, aduceau lumînări de său şi de ceară, saci de lînă, piei lucrate şi cojoace făcute gata, aduceau cofe şi ciubere de brad, topoare şi seceri, cai prăsiţi de dînşii şi berbeci îngrăşaţi.

Muntencele-şi aduceau trîmbele de pînză, valurile de ţesături de lînă, velinţele împestriţate, altiţele şi ştergarele, toate curate şi frumoase.

Iar vecinii veneau pînă de pe Argeş şi de pe Buzău cu lungi şiruri de care încărcate cu roadele pămîntului, fel de fel de grăunţe, fasole şi prune, nuci şi poame uscate, fuioare de cînepă şi de in, cu vase de lut şi cu lemnărie lucrată, cu juncani, cu viţele şi cu capre.

Îndeosebi de pe valea Prahovei veneau cu rîşniţe şi cu bolovani de sare, marfă mult căutată.

Erau de toate şi destule pentru toţi, ba mai rămînea şi pentru neguţătorii care iar începuseră a veni de peste Dunăre, cei mai mulţi greci isteţi, piperniciţi şi piţigăiaţi, dar printre ei şi cîte un evreu stăruitor, care venea cu ace, cu degetare şi cu foarfeci, cu briciuri, cu cuţite şi cu arme, cu mărgele de sticlă, cu sălbi şi cu alte lucruri mărunte şi frumoase, ca să se întoarcă încărcat cu ceea ce putea să găsească. El nu alegea, ci primea orişice, mai ales ceea ce altora nu le trebuia, căci el din toate ştia să-şi scoată cîştigul.

Zile întregi de-a rîndul ţinea învălmăşeala aceasta pe sub dealuri, căci încetul cu încetul se adunau, şi deodată se risipeau. Acela care sosea nu mai ştia cînd o să plece, căci nu pleca nimeni mai nainte de a fi venit şi domnul cu cetele de călăreţi, ca să-şi aleagă din toate ce-i mai frumos. Ţineau toţi să-i vadă pe voinicii curăţei prinşi în horă şi purtaţi de Cîndea, bălanul înalt şi cu mustaţa în spic!

Astă dată era însă voie bună mai multă decît de obicei, căci neguţătorii aduseseră ştirea că gepizii, adunaţi spre apus, au fost nimiciţi cu desăvîrşire de ogorii uniţi cu longobarzii şi că regele lor Cunimund a fost omorît chiar de Alboin, regele longobarzilor, el însuşi.

Chiote de nemaipomenită însufleţire umplură văzduhul cînd mai sosi şi vestea că de astă dată domnul nu mai vine singur, ci a ţinut să vie cu el şi doamna cea frumoasă şi dulce la fire — mare minune.

Dar şi aveau de ce să se bucure.

În frunte veneau Bodea şi Bran, numai ei amîndoi, unul trupeş şi voios, încins cu sabia strălucită şi călare pe armăsarul negru, iar cellalt mărunt şi smerit, călare pe un buiestraş de munte şi cu o nuia de alun în mînă.

Era, cu toate aceste, pe ici, pe colo, cîte un prost care întreba: „Care e domnul?“

Căci nu omul întreg face, ci numai faţa lui, iar în faţa spînului şi în ochii lui era ceva ce te făcea să simţi că el e acela de care toţi au să se teamă.

După dînşii urmau starostii: Viştoc cel cărunt la mijloc, Vladimir cel pîntecos la dreapta şi Dragoslav la stînga lui, iară la mărgini Bohuslav şi Dragodan cel gros, care rîdea şi acum parcă toate numai pentru a lui mulţumire ar fi fost puse la cale.

Muieretul venea, după rînduiala muntenească, deşi tot călare, cîţiva paşi mai napoi, în frunte doamna, avînd la dreapta ei pe maica soacră, preuteasa cuvioasă, care acum întîia oară ieşea în lume, iar la stînga pe sora ei Ringa.

După ele urmau apoi toate cîte mai erau, şi femei mature, şi fete mari, care cum apuca şi cum ştia să-şi mîne calul.

Venea apoi Cîndea, mai ţanţoş decît orişicînd, el singur în fruntea celor trei cete de călăreţi, şi tocmai în coadă nelipsitul Răciulete, alăturea cu părintele Luca şi cu Păun, fratele domnului, călare toţi trei, cum se cuvenea, pe măgari aleşi cu părul neted şi cu urechile bine croite.

Ce alergătură! ce îngrămădire! ce îndesuială! ce strigăte de urare!

Grecii cei cu privirea scrutătoare şi evreii cei porniţi spre iscodire steteau uimiţi şi priveau cu ochi mari şi nu puteau să se dumirească de unde a ieşit aşa deodată ăst alai de oameni cu feţele curate, raşi şi peptănaţi ca la Bizanţ, îmbrăcaţi în vestminte albe şi frumos croite, oamenii aceştia care vorbeau, parcă, în limba romanilor din Exarhat şi erau creştini în toată firea, mai creştini decît stîrpiturile din Bizanţ, care abia de curînd alungaseră din mijlocul lor pe cei din urmă filosofi păgîni, minţeau fără să se ruşineze şi se îmbrăcau în catifele şi în mătăsuri împodobite cu aur şi cu pietre scumpe cînd se adunau în biserica Sfintei Sofii, zidită şi ea tot de curînd.

O lume nouă se închega din sămînţa rămasă sus în munţii pînă acum acoperiţi de ceaţa vremurilor grele, şi ochii lor se îndreptau duşi de gînduri nesăţioase spre valea largă şi mănoasă, în fundul căreia se înălţau munţii albaştri.

Un cerc larg se făcu în cîmpul deschis cînd cei sosiţi se opriră ca să descalece, şi toţi se îndesuiau ca să vadă, dar nimeni ca grecul şi ca evreul, care ţineau să fie la îndemînă.

Aveau dînşii şi mărfuri mai ascunse, pe care nu le scoteau de dragul orişicui, salbe şi brăţare, lanţuri, inele şi cercei, toate de aur şi împodobite cu pietre scumpe, aveau catifele şi mătăsuri, aveau, mai presus de toate, bani, ispita Necuratului, pentru care cumperi orişice.

Iar ochii lor erau îndreptaţi mai ales asupra femeilor, căci li se spusese atît de adeseori şi se încredinţaseră şi ei că n-ar fi gustat Adam din rodul oprit dacă nu l-ar fi ispitit Eva cea rîvnitoare.

Era astăzi mai frumoasă doamna decît orişicînd, căci frumos îl face pe om fericirea şi fericită se simţea că nu l-a lăsat pe el singur.

Ochii evreului se îndreptară spre buza ei cea întoarsă.

El scoase din sîn cîteva salbe şi lanţuri, le atîrnă pe mîna lui păroasă şi plină de pistrui, apoi înaintă spre dînsa tîrîş, călcînd rar şi uşor ca pisica şi zîmbind cu vicleană umilinţă.

— Iată podoaba pentru podoabă ca tine! îi zise el în graiul sorbilor, pe care de mult îl învăţase.

Doamna şi sora ei şi celelalte femei toate erau ca orbite de atîta strălucire. În poveşti numai ştiau ele asemenea podoabe.

— Dar eu n-am ce să-ţi dau pentru ele! îi răspunse doamna, strîmtorată.

— Ia-le! grăi evreul. Eu mă mulţumesc cu ceea ce vouă nu vă trebuie. Uite colo — urmă el — care încărcate cu bolovani de sare. Ce faceţi voi cu atîta sare?! Piatră netrebnică ce se topeşte la umezeală!

— Dar sarea nu este a mea.

— Alte tale sunt toate dacă vrei, îi zise evreul; încearcă şi te vei încredinţa!

Dragodan începu să rîdă cu hohote cum numai el ştia.

Pocitura aia de om avea dreptate: el, Dragodan, starostele din valea Dîmboviţei, avea aici multe care de grîu, bob frumos ca aurul, şi nu era nimic mai apropiat decît să dai grîu ca să iai sare.

El luă de la evreu sălbile şi lanţurile şi începu să le împartă, rîzînd mai cu poftă:

— Na şi ţie, na şi ţie, na la toţi, ca nimeni să nu se mîhnească!

Rîdeau toţi şi rîdeau şi ceilalţi negoţători, care se apropiară şi dînşii, scoţîndu-şi marfa la iveală.

Nu rîdea însă evreul, care rămăsese şi fără de marfă, şi fără de sare, şi nu rîdea Bran cel nesuferit.

— Cine li-a dat oamenilor acestora voie să vină aici?! îl întrebă el pe Bodea.

— Eu cred că nimeni — răspunse Bodea — au venit ei de capul lor şi azi ca alte dăţi.

— Cum vine lupul cînd simte mirosul de hoit, adăogă Bran. Şi crezi că se cuvine să-i lăsăm să ispitească lumea?

— Eu cred că nu se cuvine — răspunse Bodea — dar asta trebuia să li-o spunem de mai nainte.

— Cînd adecă am fi avut să li-o spunem?! întîmpină Bran rîzînd. Au venit ei vreodată să ne întrebe, ori aveam să alergăm noi după dînşii?! Ei şi-au încercat norocul, şi dacă-l găsesc, au să mai vie, iar dac-ar fi s-o pată, o să le spună şi altora că pe aici n-au ce să caute. Li-o arăt eu acum, ca să n-o mai uite niciodată în viaţa lor!

Grăind aceste, omul mărunt şi înţepat îşi făcu drum printre cei adunaţi împregiurul negoţătorilor, apoi liniştit, fără de pripire şi rîzînd ca un pui de drac, începu să ieie catifelele şi mătăsurile, sălbile şi lanţurile, să le rumpă în bucăţi, să le arunce pe jos şi să le calce în picioare ca pe nişte lucruri spurcate.

Ţipau grecii ca din gura şarpelui şi se văietau evreii de te prindea mila, dar el le arăta drumul pe care veniseră şi le zicea mereu:

— Să mai veniţi, mă rog, pe la noi! să mai poftiţi!

Acum nu mai rîdea nimeni, şi mulţi se uitau la Dragodan cel înalt şi gros, muntele de om, care sta cu ochii zgîiaţi, zăpăcit şi încruntat, şi nu putea să înţeleagă furia piticului din faţa lui.

— Dar asta e mişelie! rîcni el în cele din urmă.

— Ba bine că nu! îi zise Bran. Nu e mişelie să loveşti în cap pe cel ce vrea să te jăfuiască; dar e mişelie să alungi pe cel ce te ispiteşte şi te fură cu minciuna.

— Dar eu am luat şi trebuie să şi dau, grăi Dragodan mai potolit.

— N-ai să-i dai nimic! Dumnezeu n-a lăsat nici grîul, nici sarea ca să-i smintească pe oameni.

Asta era o vorbă pe care Dragodan nu era în stare s-o înţeleagă.

— Trebuie să dau ceea ce sunt dator! zise el răstit.

Bodea se apropie de el şi-i puse mîna pe umăr.

— Ai dreptate, îi zise zîmbind; ia carul de sare şi dă-l nu slutului aceluia, ci văduvelor care n-au sare.

— Iară lui dă-i cîţiva pumni de ai tăi în spinare, ca să se ducă mai iute! adăugă Răciulete, care ţinea să fie totdeauna în coadă şi să aibă cel din urmă cuvîntul.

Dragodan iar începu să rîdă, şi trecură toate parcă n-ar fi fost nimic.

Parcă însă, numai parcă...

Călare o dată pe gloaba lui, evreul se întoarse cu faţa spre cei ce-l alungaseră.

— Las', că vi-o fac eu vouă! Să vă aduceţi aminte de Isaac, evreul cu pistrui! grăi el şi se depărtă în goană mare.

Acum rîseră cu toţii de pocitura mare-n gură şi bună de fugă; Bran însă nu rîdea nici acum.

— Asta nu mai poate să meargă aşa, îi zise el cu inima deschisă lui Bodea. Ori ne desfacem de dînşii, ori le dăm staroşti dintre ai noştri, oameni chibzuiţi, care ştiu să-i pornească spre calea cea bună!

— Asta nu se poate! îi răspunse Bodea scurt şi hotărît.

— Una din amîndouă se poate! grăi Bran tot atît de hotărît.

„Ba se poate“! unul; „Ba nu se poate!“ altul; cu anevoia ajungeau să se înţeleagă.

Şi pietrele de moară sunt însă două, şi n-ai putea să macini cu ele dacă nu s-ar freca una de alta şi n-ar fi amîndouă vîrtoase.

Ştia şi Bodea că mai bine li-ar merge vecinilor şi mai bine ar fi pentru toţi dacă s-ar face cum zice Bran, dar îi era greu să le facă staroştilor nedreptatea de a-i da la o parte.

— Nici n-ai nevoie să li-o faci, grăi Răciulete, ca să zică şi astă dată cel din urmă cuvînt. Loc mai e destul prin văi. Ei au satele lor; să facem printre ele şi cîteva sate dintre ai noştri, să le dăm acestora cîte un judeţ cuminte, şi-o să vezi că peste puţin timp staroştii rămîn singuri ca cioara-n par.

Bodea dete din umeri, ca omul cu inima îndoită, parcă-mpăcat şi tot nempăcat încă cu gîndul lui Răciulete. Era în sufletul lui o mîhnire pe care ar fi voit să n-o aibă şi de aceea ţinea să n-o dea pe faţă. Se arăta dar mai voios de cum în adevăr era, şi peste

puţin, cînd cimpoieşul a început să cînte şi băieţii s-au încins roată mare, a intrat şi el în horă.

Nu i se prea cuvenea, căci nu mai era flăcău, dar domnului i se cuvin toate şi mulţimea izbucni într-un vuiet de bucurie cînd îl văzu intrînd la mijloc, între Bran şi Cîndea cel cu mustaţa-n spic. Chiar şi Bran zîmbea voios şi era parcă se mai înălţase jucînd din ce în ce mai cu avînt.

Se pierde omul însuşi pe sine cînd se află în mijlocul unei mari mulţimi de oameni. E ca şi cînd ar fi o legătură nevăzută între inimă şi inimă, şi toţi se fac o apă, toţi se pornesc ca un val în acelaşi fel şi nu mai poate nici unul să fie trist cînd veselia străbate mulţimea, nici unul nu poate să steie-n loc cînd cu toţii pleacă înainte.

Săltau voinicii-n horă, şi săltau şi inimile tuturora. Se avîntau înainte şi înapoi, se-ntorceau cînd la dreapta, cînd la stînga, legănîndu-şi trupurile şi chiuind din cînd în cînd, săreau în sus şi frămîntau pămîntul: ai fi zis că sunt nişte smintiţi dacă i-ai fi privit tu singur şi-n toată liniştea, iar lumea cea multă era-ncîntată şi sălta cu dînşii.

Luată de acest vîrtej, doamna se avîntă şi ea şi intră în horă, avînd la stînga pe Bodea, iar la dreapta pe Bran, iară sora ei, Ringa, văzînd-o, îl luă pe Bran de la stînga.

Din nou izbucni şi cu mai multă putere vuietul de bucurie, iară Bran se-nălţase parcă nu-şi mai simţea pămîntul sub picioare.

O! acum înţelegea şi el pe Dragodan şi ar fi fost în stare să tragă pulpa de cerb în frigare, să mănînce, să bea, să guste din plin plăcerile vieţii.

Femeile însă, tot femeile, şi mai ales babele, care-şi petrecuseră lunga viaţă, vorba părintelui Arie, ca flori ce se desfăşură-n umbră, ele steteau încremenite şi cuprinse de un fel de groază, iar maica soacră, preuteasa cuvioasă, dezmeticindu-se, se apropie încet de nora ei şi îi şopti la ureche vorbele:

— Ieşi, că dacă te văd pe tine intrată, intră şi altele şi el n-o să mai fie numai al tău!

Doamna rămase pe o clipă într-un fel de nesimţire.

Auzise bine, dar în urechile ei sunau vorbele: „Parcă nu mai sunt şi altele!“

III

OSPEŢIA

Nu e durere mai grea, mai stăruitoare şi mai nesecată decît durerea de a vieţui a omului ce se munceşte însuşi pe sine.

E tristă viaţa robului care nu poate să trăiască decît tîrîndu-se ca unealtă orbeşte supusă la picioarele stăpînului, şi adimenitor e afară din cale gîndul neatîrnării de nimeni; nenorocit se simte însă numai robul neîmpăcat cu gîndul robiei şi mereu însătat de neatîrnare; acela care-şi dă seamă că numai în robie poate să trăiască şi voieşte să se supuie se simte mîngăiat în sufletul lui că e în stare să ducă greul vieţii, şi cu cît mai grele sunt lanţurile, cu atît mai mîndru e cel ce le poartă cu inima uşoară.

Şi rob e în trecerea lui pe pămînt orişicare om.

Bodea se pătrundea din zi în zi mai tare de acest adevăr.

S-au dus neguţătorii alungaţi de Bran, dar el se înşela cînd credea că nu se vor mai întoarce.

Ştie tîlharul ieşit la pradă şi la jaf că-şi pune în joc avutul şi viaţa, dar şi le pune fiindcă, mînat de rîvna lui nesăţioasă, el nu e în stare să se stăpînească. Tot astfel ştiau grecii şi evreii că e mare primejdia pe care o-nfruntă trecînd Dunărea, dar setea de cîştig îl face pe om stăruitor, viclean şi îndrăzneţ.

Isaac, evreul cu pistrui, s-a ţinut de vorbă. Întors acasă, el a alergat plîngîndu-se pe la toţi comandanţii cetăţilor de pe ţărmurul Dunării, ba s-a dus chiar la Constantinopol, ca să ceară ocrotirea celor mari. Erau însă trecute timpurile cînd împărăţia putea să ocrotească pe supuşii ei trecuţi peste hotare, şi evreul, scîrbit de ticăloşia la care a ajuns împărăţia, s-a întors cu gîndul spre ogori. Aceştia însă, după nimicirea gepizilor, dintre care cei mai mulţi se uniseră cu longobarzii, s-au depărtat spre apus şi începuseră iar hărţuielile cu longobarzii. Le era, dar, neguţătorilor peste putinţă să găsească vreun cagan care le dă ajutor. Ei s-au avîntat dar, la început unul cîte unul, pe furiş şi cu multă băgare de seamă, apoi din ce în ce mai mulţi şi mai obraznici.

În timpul iernei s-a făcut pîrtie şi apoi drum bine bătut pînă la Dunărea îngheţată, şi şir lung se ţineau săniile încărcate cu fel de fel de bogăţii.

Cine însă şi de ce să-i oprească?

Oameni cu socoteală, ei aduceau lucruri de neapărată trebuinţă, încît toţi alergau în calea lor. Trebuia dar să te gîndeşti bine mai nainte de a face ceva ca să-i opreşti. Cei dîntîi care îi primeau erau chiar staroştii, care în curînd au început să ieie şi bani.

Iară banul e unealta Diavolului.

Iarna era-n toiul ei, şi domnul nu primise încă decît mică parte din zeciuiala ce i se cuvenea; hambarele staroştilor se deşertaseră înainte de vreme; turmele sporite-n timpul celor cîţiva ani de pace se răreau dintr-o zi în alta; asupririle staroştilor se-nmulţeau, şi plîngerile erau tot mai stăruitoare; monedele bizantine se răspîndeau pînă departe prin înfundăturile văilor, şi cel ce punea mîna pe ele-şi schimba oarecum toată firea.

O!... Bran avea dreptate: acesta era un duşman mai primejdios şi mai neapropiat decît cel ce dedea năvală în cîmp deschis.

Iară Bodea le vedea toate şi nu ştia ce să facă.

Chiar şi casa lui se umpluse încetul cu încetul, fără ca el să-şi deie seamă cînd şi cum, de fel de fel de unelte de peste Dunăre, iară băieţii lui îşi petreceau nopţile duşi la vale, cînd chefuind cu vecinii, cînd luîndu-se la bătaie cu dînşii.

Era parcă toate se destramă şi totul se apropie de un grabnic sfîrşit.

Dar privirile negoţătorilor erau îndreptate mai ales asupra marilor straturi de sare din valea Prahovei, nesecatul izvor de bogăţie, împregiurul căruia se-ndesuiau hîrjonindu-se între dînşii ca haita de cîni flămînzi asupra hoitului.

Nicăiri pe ţărmul drept al Dunării nu era sare, şi o întreagă lume alerga lihnită cînd soseau carele încărcate, iar aici n-aveau decît să ieie şi să încarce.

Ursan, care era cel mai apropiat de valea Prahovei, trimisese în mai multe rînduri ştirea că oamenii lui s-au întors fără sare fiindcă nu încăpuseră să ieie şi ei.

Bodea stătea cu toate aceste pe gînduri, ba era cuprins adeseori de simţămîntul că aşa au să meargă lucrurile şi că altfel nu se poate.

Trecuseră luni de zile de cînd stetea ca-nchis în cetatea lui, umbla buimac de ici pînă colo şi fără de astîmpăr, îşi căuta de lucru şi nimic nu-l mai mulţumea. Ar fi voit să se lepede de vechile lui deprinderi, iar altele nu luase încă, şi omul trebuie să facă ceva dacă e vorba ca viaţa să nu-i pară nesuferită.

Asta nu putea să rămîie aşa: într-un fel ori într-altul el trebuia să se îmbărbăteze, şi ori îşi petrecea viaţa potrivit cu convingerile lui, ori îşi schimba convingerile potrivit cu slăbiciunile sale. Altfel, chin îi era şi să facă, şi să nu facă ceea ce voia.

Chiar dacă el ar mai fi putut s-o ducă aşa, nu mai putea dînsa să-l vadă zbătîndu-se ca robul ce vrea să-şi frîngă lanţurile.

— Vie orişice ar veni, zise ea. Să mă calce-n picioare, să mă strivească, dar să-l văd voios ca mai nainte!

Zadarnice îi erau silinţele de a-l înviora, căci nu mai era voioasă nici ea.

Acum, cînd el era mereu acasă, părăsise şi ea obiceiul de a aduna fetele şi nevestele la şezătoare. Tortul subţire şi neted, pînza bine bătută, floricelele cusute cu măiestrie, glumele nevinovate, poveştile şi cîntecele îi păreau acum şi ei lucruri sarbede. Chiar nici Radu, copilul din zi în zi mai voinic, nu mai putea să-i deschidă inima.

— Ar trebui să mai pleci la vale — îi zise ea în cele din urmă — ca să vezi cum merg lucrurile.

— E rău că nu plec — îi răspunse el zîmbind — dar bine n-ar fi nici dac-aş pleca.

— Să ieşi la vînătoare! grăi dînsa.

— Dacă vii şi tu cu mine, răspunse el. Fără de tine mă zbat şi eu cum te ştiu pe tine zbătîndu-te cînd mă ştii dus.

Era un fel de mustrare în mărturisirea aceasta; ea se simţea cu toate aceste mai mult mîngăiată decît mustrată. La urma urmelor, aşa era: soţia trebuie să fie unde e soţul ei.

Şi de ce adecă să nu meargă şi ea?!

Era un farmec nespus în gîndul acesta, şi în faţa acestui farmec trecea nebăgată-n seamă uimirea muntenilor, care nu mai văzuseră femeie înarmată voiniceşte şi ieşită la vînătoare.

Dar, la urma urmelor, era frumos ceea ce vedeau şi ea nu era femeie ca toate femeile, ci doamnă, iar domnului şi doamnei toate li se cuvin, toate le şed bine.

— Cu el şi cu ea nu are nimeni să se potrivească, zicea părintele Luca, iar maica preuteasă nu mai putea să zică nimic după ce soţul ei îşi dăduse părerea.

Au ieşit dar domnul şi doamna cu voinicii la vînătoare şi erau voioşi ca niciodată, iar lumea alerga să-i vadă voioasă şi ea, căci era mare frumuseţă să-i vezi. Numai babele mai dedeau din cap şi-l ocărau pe Răciulete, care nu putea nici astă dată să se astîmpere şi ţinea să fie în coada vînătorilor.

Iar după vînătoarea bogată s-a făcut mare ospeţie la cetatea de piatră.

I-a poftit doamna pe toţi, şi nu lipsea nici unul dintre cei poftiţi.

A venit Bran cu Mateiaş, cu Bunea şi cu Dragoslav, care şi-a adus ginerii şi fetele amîndouă; au venit staroştii cu femeile lor; a venit Moroiu cu Ursan, iar Răciulete, nelipsitul, alerga în toate părţile, ca să facă rînduială.

Şi iar dedeau babele din cap. Le era parcă se schimbă rostul lumii şi mersul lucrurilor.

Las' că nu mai văzuseră asemenea ospeţie şi nu se împăcau cu gîndul ca femeile să se amestece printre bărbaţi, dar steteau la îndoială dacă nu cumva e mare păcat să mînînci şi să bei la uşa casei lui Dumnezeu.

În fruntea mesei se afla însă părintele Luca, preotul, care ştia mai bine decît orişicine că Dumnezeu a înzestrat pămîntul cu fel de fel de bunătăţi ca oamenii să se îndulcească din ele şi că plăcută îi este lui vesela petrecere împreună a oamenilor.

Apoi, Bran n-ar fi venit şi el dacă rău ar fi ceea ce se făcea.

Nu! Părintele Arie ar fi venit şi el dacă puterile de tot sleite l-ar fi iertat, şi s-ar fi bucurat văzînd cumpeneala şi cuviinţa cu care mesenii, aşezaţi pe covoare împregiurul mesei scunde, îşi petreceau timpul. Pînă chiar şi Dragodan îşi stăpînea glasul şi rîdea mai pe-nfundate.

Avea fiecare cîte o greutate pe inima lui şi se păzeau cu toţii ca nu cumva să scape vreo vorbă care ar putea să supere pe cineva.

Abia spre sfîrşitul mesei, vinul, deşi băut cu măsură, a mai dezlegat limbile.

Cu deosebire voios era Bran, care şedea între Ringa şi Vladislav, soţul ei, şi rîdea mereu, parc-ar fi fost frate cu Dragodan.

— Mi se deschide inima totdeauna cînd vă văd — le zise el cu o voioşie copilărească — şi viaţa îmi pare mai plină cînd stăm împreună.

— Şi vii cu toate aceste atît de rar pe la noi, întîmpină Ringa, puindu-şi mîna pe a lui.

— Deşi ştie că ne-am bucura dac-ar veni mai des, adăugă soţul ei.

— Tocmai pentru că vin rar, răspunse el rîzînd iar. Numai rară e adevărată bucuria. Haina pe care voim s-o păstrăm o îmbrăcăm numai la zile mari. Ce frumoasă e ziua de astăzi — urmă el vorbind mai tare, ca să fie auzit şi de alţii — rară zi, chiar singură pînă acum în felul ei, şi nu e între noi nici unul care va putea s-o uite vreodată şi să nu se bucure de cîte ori îşi va aduce aminte de ea. Am uita-o însă cu toţii dacă adeseori am fi avut ori am avea asemenea zile.

Bodea stetea de vorbă cu Vladimir cel pîntecos, care-i spunea cum neguţătorii cară mereu tot ceea ce găsesc. El auzea însă şi vorbele lui Bran şi le înţelegea.

— Cel ce vrea să mănînce cu poftă — grăi părintele Luca — mănîncă rar şi puţin şi posteşte des.

— E întocmai ca şi cu vînătoarea, adăugă Răciulete cel sfătos, ca să-şi spună şi el părerea. Dac-o faci rar, e o plăcere aleasă, iar dac-o faci des, e o meserie proastă.

— De ce proastă? întrebă Dragodan, care o făcea des şi totdeauna cu plăcere.

— Pentru că noi, oamenii, suntem fiinţe miloase — — îi răspunse Răciulete — şi ne stricăm firea, nu mai avem milă nici de oameni dacă ne deprindem cu plăcerea de a omorî cerbii frumoşi şi căprioarele sperioase.

— Asta e aşa! grăi Moroiu.

— Nu tocmai! întîmpină Bodea nerăbdător. Oamenii sunt deosebiţi, şi plăcut îi este totdeauna fiecăruia ceea ce se potriveşte cu firea lui.

Bran dete zîmbind din cap, dar nu grăbi cu răspunsul, ci aşteptă ca privirile tuturora să se îndrepteze asupra lui.

— Dac-am trăi fiecare potrivit cu firea lui, foarte în curînd am ajunge să nu ne mai putem suferi unul pe altul, zise el tot rîzînd. Oamenii sunt nu numai deosebiţi, ci totodată şi asemănaţi, şi dacă asemănările îi apropie, deosebirile-i învrăjbesc. E plăcut să te învrăjbeşti cu semenii tăi?

— Nu e! răspunse Bodea cam în silă, în vreme ce doamna se uita cu ochi mari la el.

— Atunci — grăi Bran — nu poate să-i fie nimănui plăcut a face ceea ce se potriveşte cu firea lui. Potrivit nu cu firea sa, ci cu firea tuturora are să-şi petreacă omul viaţa dacă vrea să fie împăcat cu sine, urmă el ridicîndu-şi glasul. Acela care trăieşte potrivit cu firea lui numai se înstrăinează de semenii săi, se depărtează de toţi ca oaia răzleaţă, umblă buimac de ici pînă colo şi rămîne în cele din urmă, orişicine ar fi el, singur, părăsit de toţi.

Tăcere adîncă se făcu împregiurul mesei.

Ştiau toţi cine vorbeşte, cuprindeau înţelesul vorbelor în toată întinderea lui şi aşteptau cu răsuflarea oprită răspunsul lui Bodea, care asculta uitîndu-se drept în ochii vorbitorului.

— Aşa e cum tu zici! grăi dînsul dînd din cap. Bun e, în adevăr, în fiecare din noi numai ceea ce se află în toţi, şi cel ce jigneşte pe ceilalţi prin faptele sale îşi face însuşi viaţa nesuferită.

— Fără îndoială că aşa este, grăi Bran, zîmbind cu viuă mulţumire.

Şi iar se simţeau amîndoi parcă cu dînşii nimeni nu mai poate să ţie pept.

Obrajii cei albi ai doamnei se umpluseră însă de sînge.

Femeie şi soţie, ea se simţea adînc jignită că soţul ei, cel dintîi între cei dintîi, şi-a călcat pe inimă şi s-a umilit dînd dreptate omului îndrăzneţ care-l ameninţase chiar în casa lui.

— O, nu! grăi dînsa. Dac-ar fi aşa, lumea ar sta vecinic în loc. Acela care e mai cuminte şi mai bun nu are să asculte de cei proşti şi răi, ci trebuie să meargă de capul lui înainte şi să-i ducă şi pe ceilalţi, ba, la nevoie, chiar să-i silească.

— Dacă-i poate! întîmpină Bran, luînd vorba-n glumă. Păcat numai că poate numai acela pe care ceilalţi îl socotesc şi mai bun, şi mai cuminte. Dar — urmă apoi, întorcîndu-se iar spre Bodea — chiar acum îţi spunea Vladimir cum neguţătorii de peste Dunăre încarcă mereu tot ceea ce găsesc. Fac şi ei ceea ce e potrivit cu firea lor: noi însă ce facem?

— Stăm şi privim, grăi Răciulete cel batjocoritor.

— Şi ce adecă am putea să facem?! întîmpină Moroiu.

— Ceva neapărat! îi răspunse Ursan. Vă spun eu: în curînd n-o să mai avem sare.

— Ei bine! a cui e sarea aceea?

— A celui ce o ia, răspunse Bodea.

— Mie — grăi Bran, uitîndu-se la Vladimir şi la Dragodan — nu mi-e atît de ceea ce duc, cît mi-e de ceea ce aduc. Dacă vor merge lucrurile cum s-au pornit, o să ajunegm în curînd mai rău de cum eram în timpul năvălirilor. Ne iau şi cenuşa din vatră.

— Aşa este! grăi Dragodan, care ştia mai bine decît orişicine cît de adevărat e ceea ce zice Bran. Dar ce să le faci dacă oamenii sunt proşti şi dau tot?

— Ceea ce le faci năvălitorilor! Nu-i laşi! îi răspunse Bran.

— Aşa e! strigară şi ceilalţi.

Doamna însă iar se turbură.

Nu că avea vreun gînd deosebit, dar nu putea suferi ca toţi să se uite-n gura unui om.

— Vă-nşelaţi — grăi — dacă credeţi c-o să puteţi face ca rîurile să nu mai curgă la vale! Lumea are mersul ei şi se face de rîs cel ce ar voi să-l schimbe. Oamenii aceia ne aduc lucruri de care avem trebuinţă; şi dacă n-ar mai putea să vină ei la noi, ne-am duce noi la dînşii.

— De aceasta mă tem şi eu, zise Bodea.

Bran se uită lung la ea.

El nu era om care stă de vorbă cu femeile, dar ceva trebuia să-i răspundă, căci altfel ea se supăra şi mai rău.

— Asta e aşa! — grăi dînsul dînd-o iar pe glumă — prostia omenească e, în adevăr, fără de margini! Rîurile însă nu curg numai încoace, ci şi încolo, şi mie-mi vine în clipa aceasta un gînd. Gepizii s-au dus, şi valea Oltului a rămas deşeartă; cînd vedem că altfel nu se mai poate, trecem dincolo şi închidem strîmtorile, ca nici vîntul să nu mai poată răzbi prin ele. Nu-i aşa că asta se poate? întrebă el rîzînd.

El vorbea în glumă, dar Bodea mai auzise aşa ceva din gura lui, şi iar erau cuprinşi cu toţii de un simţămînt de strîmtorare.

— Tot atît de bine putem să închidem şi gurile văilor, grăi Bodea tot în glumă.

— Dacă vrea Dragodan — adause Răciulete — nu se mai apropie nimeni de podgorie.

— Las' pe mine! răspunse Dragodan încruntîndu-se şi ridicînd pumnul.

Cu vorba aceasta erau, parcă, toate sfîrşite.

Sîmţămîntul de strîmtorare însă tot îi mai ţinea pe toţi cu inimile închise.

Se adunaseră ca să petreacă voioşi împreună, şi nu mai îndrăzneau să vorbească, fiindcă se temeau ca nu cumva fie Bran, fie doamna să se supere. Ţineau cu toţii să se arate veseli, dar erau porniţi mai mult spre ceartă decît spre veselie.

— S-auzim cimpoieşul! strigă Bodea, ca să schimbe mersul petrecerii.

Feţele tuturora se deschiseră cînd cimpoieşul începu să cînte.

Cîndea şi Botea se ridicară şi se prinseră cu alţi trei dintre băieţi în horă. Bran, ca să-şi arate voia bună, se ridică şi el şi intră în hora pornită, iară Bodea, ca să împace lucrurile, luă pe Mala şi pe Ringa şi intră cu ele la dreapta lui Bran.

Peste puţin casa cea mare nu-i mai încăpea: nu era horă ca toate horele, ci un joc în care intraseră cu toţii ca să-şi arate voia cea bună, şi maica preuteasă nu se mai încumetă să strice şi acum petrecerea scoţîndu-şi nora din joc. Prea era frumos să-i vezi răsfăţîndu-se dinadins, şi ceea ce e frumos e bine şi nu putea să fie păcat. Părintele Arie ar fi privit şi el cu mulţumire cum privea părintele Luca.

Iară în joc e ceva ce te porneşte spre vieţuire mai avîntată. Săltînd mereu, ţi se dezmorţesc oarecum toate vinele, te sîmţi din ce în ce mai uşor şi-ţi vine în cele din urmă să zbori. E un fel de beţie sufletească-n joc, şi dacă vinul te înveseleşte încordîndu-ţi toate puterile, jocul te-nfierbîntă şi te mînă înainte.

— Cîntă brîul! strigă peste cîtva timp Cîndea, căruia hora îi părea prea domoală şi prea răsfirată.

În brîu jucătorii sunt mai bine încheiaţi şi mişcarea e mai viuă. Se prinseră dar mai de aproape, se strînseră mai dinadins şi urmară jocul mai pe-nteţite.

Ar fi dat babele bătrîne din cap dacă i-ar fi văzut şi s-ar fi mirat mai ales de Bran cel atît de chibzuit, care-şi schimbase cu desăvîrşire firea şi nu mai voia

să ştie nimic despre cele ce se petrec afară de cetatea cea de peatră.

Erau ei între ei şi se cuvine ca omul să-şi lase din cînd în cînd frîul şi să-şi încerce puterile.

IV

ISPRĂVURILE LUI DRAGODAN

„A! dacă-i aşa, las', că ştiu eu ce am să le fac!" îşi zicea Dragodan, care-şi deşertase hambarele şi nu putea să se-mpace nici cu gîndul că oamenii lui fuseseră despuiaţi de-abia mai aveau ce să mănînce.

Încă aflîndu-se la ospeţia din cetatea de peatră el s-a pus în înţelegere cu Vladimir, cu Boguslav şi cu Viştoc ca să-şi adune călărimea, să deie năvală asupra carelor încărcate şi să-mpartă între văduve tot ceea ce vor fi găsind în ele.

Ei aveau să facă lucrul acesta singuri, de capul lor şi fără de ştirea nimănui; era însă peste putinţă ca un lucru atît de bun să se pună la cale fără ca să afle şi Răciulete, care toate trebuia să le ştie.

— Şi voi ce faceţi? îl întrebă el pe Cîndea, cel cu mustaţa-n spic.

— Noi nu ştim nimic, îi răspunse Cîndea, care, înfierbîntat de vin şi de joc, nu mai avea timp să se gîndească şi la asemenea nimicuri.

Seara însă, cînd oaspeţii s-au risipit, el nu s-a dus la îngrăditura de la Capu-Coastei, ci a trecut înainte spre Gemenu, unde era oarecum tot acasă la el.

Sus pe deal, la marginea pădurii, adăpostită în dosul mesteacănilor acum desfrunziţi, era o căşcioară, iar în căşcioară aştepta o văduvioară, care ştia că are neapărat să vie bălanul înalt şi cu mustaţa-n spic, om dulce la fire şi totdeauna vesel. Căşcioara o clădise el, iar văduvioara venise de la Dragodăneşti ca să poarte grijă şi să ţină rînduială, căci pustie este casa fără de femeie şi nesuferită e viaţa petrecută în singurătate.

Slabă de tot era zarea de lumină ce străbătea prin ţipla-ntinsă-n fereastră, dar el o vedea din depărtare, căci ştia unde s-o caute şi de multe ori făcuse pe-ntunerec drumul pînă la ea.

I-a fost uşor să-i zică lui Răciulete că nu ştie nimic, dar îi era greu să se ţie de vorbă şi după ce sosise-n căscioara caldă, căci tot văduvă era şi ceea ce-i dedea adăpost cald şi păcat ar fi fost să nu i se facă şi ei parte din prada luată de la afurisiţii de neguţători.

Tot aşa zicea şi Botea, care-şi avea şi el văduva, ba mulţi dintre fraţii de cruce ziceau aşa, căci multe erau văduvele sărace, pe ici, pe colo, cîte una chiar cu copii, care se rezămau pe bunătatea de inimă a voinicilor legaţi cu jurămînt să ajute pe cei slabi.

Şi chiar dacă n-ar fi fost numai atît, oameni erau şi dînşii, şi Bodea şi-ar fi stricat tot rostul dac-ar fi voit să-i oprească, şi numai babele bătrîne mai puteau să-i grăiască de rău.

S-a dus dar Cîndea, s-a dus şi Botea, s-au mai dus şi alţi cîţiva, pentru ca Dragodan şi Vladimir să nu rămîie singuri; de astă dată însă Răciulete nu mai era şi el în coada lor.

Se deşteptaseră, ce-i drept, cam tîrziu, căci iarna era pe sfîrşite şi negoţătorii nu mai aveau ce să caute în valea Ialomiţei ori în a Dîmboviţei, unde oamenii abia mai aveau ce să mănînce.

Mai departe însă, spre Buzău şi de acolo înainte, se aşezaseră anţii, tot un fel de sorbi şi ei, şi pe aceştia abia acum ajunseseră negoţătorii să-i cunoască mai de aproape.

Veneau dar din valea Prahovei poverile de sare, iar despre Buzău săniile încărcate mai ales cu grîne şi treceau pe drumul vechi spre vadul care se afla din sus de revărsarea în Dunăre a Argeşului, şi neguţătoriile zoreau toate, căci iarna era pe sfîrşite şi azi-mîne putea să vie o moină şi să se pornească sloiul.

Bran însă a zis că nu-i e atît de ceea ce duc, cît îi este de aceea ce aduc negoţătorii. Cîndea nu se mulţumea dar să ieie poverile, ci ţinea să puie mîna şi pe negoţătorii ce vin cu mărfuri de peste Dunăre, iară lucrul acesta nu era cu putinţă decît dacă luau poverile fără ca negoţătorii porniţi la drum să prindă de veste.

Erau cu totul vreo cinci sute de călăreţi, care, ieşiţi pe cîmpia acoperită de zăpadă, se adăpostiseră în dosul unei păduri de stejar şi aşteptau să vie poverile, ca să deie năvală asupra lor.

— Lăsaţi-i să treacă — grăi Cîndea cînd vreo douăzeci de sănii se iviră trecînd spre Dunăre — şi băgaţi apoi de seamă ca nimeni să nu scape nici la deal, nici mai ales la vale.

Vrînd-nevrînd, ei trebuiau să prindă şi oamenii, să-i lege cot la cot şi să-i trimită dimpreună cu poverile la îngrăditura lui Vladimir, care era cea mai apropiată.

Aşa au şi făcut. Despre vreo încăierare nu putea să fie vorba, căci prea erau mulţi agresorii şi neguţătorii erau mai cuminte decît ca să-şi pună în primejdie şi viaţa după ce-şi vedeau perdut avutul, iar cărăuşii, mai ales anţi, erau şi ei în stare să facă ceea ce făceau vecinii lor.

Treaba s-a făcut dar iute şi fără multă bătaie de cap, şi în vreme ce cîţiva dintre călăreţi se depărtară cu poverile la deal, ceata se retrase iar în dosul pădurii, ca să aştepte fie alt şir de sănii încărcate, fie pe negoţătorii ce vin de peste Dunăre.

Mergea de minune: rînduri-rînduri se-ntorceau la deal poverile; la sine Cîndea nu oprea decît mărfurile luate de la negoţători şi banii găsiţi la dînşii, pe care urma să-i împartă la sfîrşit, după ce se vor fi încredinţat că nu mai vine nimeni nici de la deal, nici de la vale.

La un lucru însă nu s-a gîndit nici unul dintre dînşii.

Vecinii din valea Ialomiţei erau supăraţi şi ei pe neguţătorii care-i momiseră cu fel de fel de nimicuri şi-i despuiaseră. Ei au dat dar năvală asupra poverilor şi şi-au făcut fiecare partea cuvenită din ele. Puţin a mai rămas pentru văduve, şi la îngrăditura lui Vladimir săniile soseau deşerte.

Mai erau însă banii şi mărfurile, ba mai erau şi negoţătorii.

Cîndea îi prinsese, ce-i drept, numai pentru ca ei să nu ducă vestea şi se gîndea să le deie drumul după ce le va fi mîntuit toate. Isaac însă se temea şi de vreun alt rău mai mare şi ţinea să scape cît mai curînd; el a-nceput dar să facă propuneri de răscumpărare, şi tot mai cuminte era să le dea drumul numai după ce se vor fi răscumpărat.

Nu s-a întors dar peste Dunăre decît unul singur, care avea să aducă banii de răscumpărare pentru toţi, iar pe acesta Cîndea şi Dragodan l-au însoţit ei înşişi pînă la Dunăre, cu o ceată de cincizeci de călăreţi, pentru ca nu cumva să i se întîmple vreo nenorocire.

Aşa au ajuns Cîndea şi Dragodan şi soţii lor să vadă cetăţile durate de Justinian pe ţărmurul drept al Dunării şi zidurile înalte ale oraşelor înfloritoare. Erau frumoase, mare minune, aşa văzute din depărtare, şi privitorii se simţeau ispitiţi a le vedea şi din apropiere.

De ce folos li-ar fi fost adecă banii pe care i-au luat şi pe care mai aveau să-i ieie de la negoţători dacă n-aveau ce să cumpere cu ei?! Negoţătorii nu mai îndrăzneau de aici înainte să vie cu mărfuri; nu rămînea deci decît să meargă la dînşii cei ce voiau să cumpere.

O, doamna avea mare dreptate: lumea trebuie să meargă înainte!

Şi-au luat Cîndea şi Dragodan banii de răscumpărare, li-au dat negoţătorilor drumul şi s-au întors la ale lor, dar, depărtîndu-se de Dunăre, ei se uitau mereu înapoi spre zidurile cele înalte ale oraşelor înfloritoare.

Şi e mare ispită averea cîştigată pe nemuncite.

Cîndea şi Botea, Dragodan şi Vladimir au împărţit ce-au împărţit între oameni, au mai dat cîte ceva şi la văduvele sărace, şi-au oprit ce li-a venit la socoteală, apoi s-au pus pe chef, de o săptămînă

de zile n-au mai ajuns să se dezmeticească. Pînă sus la îngrăditura de la Capu-Coastei şi mai departe pînă-n cetatea de peatră au risipit oamenii voioşi banii şi mărfurile luate de la negoţători. Se cuvenea să-şi aibă şi domnul, ca din toate, partea, tot ceea ce e mai bun şi mai frumos, şi greu i-ar fi fost să n-o primească şi să nu ieie parte la bucuria obştiei.

Iară Isaac cel cu pistrui alerga din nou pe la mai-marii împărăţiei şi se plîngea şi stăruia. Nu-i era nici lui atît de ceea ce a dat, cît îi era de ceea ce nu mai putea lua, şi se folosea de toate mijloacele ca să înduplece pe căpeteniile oştirii a lua în stăpînire nesăcatele izvoare de bogăţie, care nu erau stăpînite de nimeni. Era însă peste putinţă lucrul acesta, căci împăratul, om bolnăvicios şi lînced, se bucura dacă poate să păstreze stăpînirea pe care o avea, sfetnicii lui se certau între dînşii şi împărăţia era slabă.

„A! neam ticălos şi osîndit la peire!“ îşi zise el şi începu să-şi caute tovarăşi şi să adune bani ca să treacă apoi la ogori şi să ieie în sîmbrie pe vreuna dintre căpeteniile îndrăzneţe ale cetelor de călăreţi.

Nu putea el să aibă repaos cîtă vreme nu-şi potolea setea de răzbunare şi de cîştig.

Nu mai aveau însă repaus nici Dragodan şi Vladimir. Ei trebuiau neapărat să treacă Dunărea şi să vadă mai din apropiere oraşele cu ziduri înalte, iar aceasta cît mai curînd, mai nainte de a se fi moinit. Lucrul acesta însă numai ei singuri nu puteau să-l facă, şi pe cînd Isaac alerga pe la Constantinopol şi-şi căuta tovarăşii, Vladimir cel pîntecos şi Dragodan, muntele de om, alergau pe la anţi, ca să-i pună şi pe ei în picioare şi să deie năvală cu toţii.

Şi nu zadarnic alergau.

Se adunau mereu pe ţărmul Ialomiţei, la locul de tîrgovişte, şi din podgorii, şi de prin văi, începînd de la Argeş pînă la Siret, şi nu erau acum sute, ci multe mii de oameni, care de care mai grăbiţi.

„Omule, tu, fiinţă nemernică — ar fi zis iarăşi Bran dacă i-ar fi văzut — ţi-e destul să te îndulceşti puţin, pentru ca să te arunci cu ochii închişi în noianul păcatelor.“

El însă nici nu voia să-i vadă: stetea închis în îngrăditura lui de la gura trecătorii, şi ceea ce-l ţinea nu mai era decît gîndul de a nu întuneca cele din urmă zile ale părintelui Arie, care zicea că domnia e de la Dumnezeu şi n-ar fi putut să moară liniştit dacă şi-ar fi văzut copiii dăzbinaţi.

Cîndea şi Botea şi soţii lor se perdeau în mijlocul valurilor de capete cu păr cîlţos, dar tot dînşii au ieşit în frunte, tot pe sufletele lor cădeau toate.

Nu era însă la mijloc nici primejdie, nici vreun mare păcat.

Ani de zile de-a rîndul oraşele de pe ţărmul drept al Dunării nu mai fuseseră supărate de nimeni, şi locuitorii lor, moleşiţi prin îmbuibare şi sleiţi prin desfrîu, nu mai suferiseră decît de jaful pe care şi-l făceau ei între ei. Cei mai mulţi dintre dînşii, săraci şi lihniţi de foame şi îmbrăcaţi în zdrenţe, munceau mestecînd sudori cu lacrămi şi se tîrau cerşind fărămituri pe la uşile celor îmbogăţiţi, fie tîrîndu-se şi ei la picioarele altora, fie minţind fără ruşine şi despoind, iar acum trăiau în risipă şi în desfrîu scîrbos. Oastea de prin cetăţi era o adunătură de oameni doritori de a trăi pe nemuncite, iar preoţimea le ierta toate şi le acoperea cu patrafirul, ca să poată avea şi ea parte din dulceaţa vieţii.

„Vrea Dumnezeu să-i certe!“ ar fi zis Bran dac-ar fi ştiut ce-i acolo, şi ar fi venit şi el ca să-şi stîmpere setea de a rumpe şi frînge tot ceea ce fură vederea şi ispiteşte.

Nu aşa Cîndea şi Botea.

Grija lor cea mare era ca nici o vărsare de sînge să nu se facă fără de nevoie şi ca nimic să nu se strice fără de folos.

În zori de zi, cînd năvălitorii trecuţi peste Dunărea îngheţată au început să între din mai multe părţi în oraş, oştirea, care nu era a orăşenilor, ci a împăratului, s-a retras în cetate şi s-a închis între ziduri,

parc-ar fi voit să le zică năvălitorilor: „Veniţi şi ne scoateţi de aici dacă-ndrăzniţi!“

Mulţimea dezmoşteniţilor, cuprinsă de spaimă, a început să alerge zăpăcită în toate părţile, peste puţin însă şi-a venit în fire şi a pornit în coada prădătorilor, ca să poată pişca şi ea pe ici, pe colo cîte ceva.

Bogaţii, care aveau ce să peardă, deşteptaţi din dulcele somn al dimineţii, nu se gîndeau deloc să-şi pună-n joc scumpele lor vieţi, ci grăbeau s-ascundă ce se putea ascunde şi născoceau chipuri şi mijloace de a-i minţi pe prădători şi de a-i înşela. Oameni trăiţi în lume şi trecuţi prin multe de aceste, ei ştiau că ceea ce uşor se agoniseşte tot uşor se şi perde şi ceea ce se perde cu oarecare bătaie de cap iar se poate agonisi. Una singură le era dar grija: ca să nu fie duşi în robie.

Ştiindu-i dar proşti pe năvălitori, ei şi-au îmbrăcat robii şi roabele în haine scumpe, iară înşişi s-au prezentat în faţa prădătorilor ca slugi necredincioase, care-şi vînd stăpînii şi spun mişeleşte unde sunt ascunse bogăţiile.

Mergeau toate de minune! Prădători şi prădaţi luasără parcă de mai nainte înţelegere ca să nu se supere unii pe alţii şi să sfîrşească cît mai curînd şi cu toată dragostea: luau unii cu faţa blajină şi dau alţii oarecum mulţumind pentru ceea ce li se ia.

Încă mai frumos mergeau lucrurile cînd vorba era să se aleagă robii.

Cîndea, bălanul înalt şi cu mustaţa-n spic, Vladimir cel pîntecos, Dragodan, muntele de om, şi mulţi alţii erau oameni cu experienţe şi ştiau cît de mult preţuiesc oamenii vii, dacă sunt bine aleşi. Iară pe om după haina lui îl cunoşti.

Se mai uitau ei, nu-i vorba, şi la feţe şi alegeau şi după ochi, şi după sprincene. Multe erau grecoaicele cu ochii de şopîrlă, cu obrajii rotunji şi rumeni, cu buzele subţiri şi roşii şi cu trupul plin şi bine croit, femei trăite-n desfrîu ori crescute anume spre a şti să turbure minţile şi spre a se face stăpînele stăpînilor săi, iar băieţilor le crescuse acum mustaţa şi mai greu li-ar fi fost să nu aleagă decît să-şi ieie fiecare partea de pradă vie cînd nu era cu dînşii şi Bran, ca să le strige: „Nu vă spurcaţi! Feriţi-vă de Satana!“

Dar... minunea minunilor!

Într-una din casele mari, un om înalt, cu barba netedă şi îmbrăcat în o haină neagră, după toată înfăţişarea lui preot, se opri în faţa lui Cîndea, care vorbea cu Botea.

— Dar voi cum aţi ajuns aici!? De unde aţi venit? îi întrebă el în limba lor.

— Dar tu unde, cînd şi cum ai învăţat limba noastră? întîmpină Cîndea.

— E limba noastră, îi răspunse preotul. Noi suntem mulţi aici pe ţărmurii Dunării şi mai departe prin munţi. Voi cînd aţi trecut şi unde staţi?

— Nu am trecut: suntem acolo, în munţi, de cînd cu împăratul Traian, aşa ne spune părintele Arie.

— Cum ai zis? Arie?! strigă preotul, cuprins de un fel de groază.

— Da, Arie, bătrînul preot, care le are însămnate toate şi le scrie toate.

— Care va să zică voi sunteţi arieni?! strigă iar preotul.

— Nu ştiu ce vrei să zici, îi răspunse Cîndea. Suntem creştini, şi părintele Arie e un preot trecut acum de o sută de ani, care toate le ştie.

— Aveţi episcop?

Cîndea dete din umeri.

— Aveţi biserici?

Cîndea dete din umeri.

— Aveţi cărţi?

— Are părintele Arie, răspunse Cîndea.

— Bine, voi cum vă faceţi rugăciunea?

— Nu avem voie să ne rugăm, îi răspunse Cîndea. Rugăciunea o spune preotul ziua în faţa soarelui, iar noaptea în faţa stelelor, şi noi ne închinăm numai.

— O, voi, nenorociţilor, care tot mai stăruiţi în căile rătăcirii! strigă preotul, care acum nu se mai îndoia că dînşii nu s-au lăpădat încă de învăţăturile lui Arie cel afurisit.

Călugăr în puterea cuvîntului şi luptător pentru credinţa cea adevărată, el trecea cu vederea că dînşii au prădat şi au făcut robi, căci ticălos e omul şi multe sunt aici pe pămînt păcatele lui, care toate se pot şterge prin căinţă şi spăşire, dar se turbura din adîncul inimii lui cînd îşi dedea seamă că ei, stînd ca goţii, ca vandalii, ca longobarzii şi ca gepizii, sub afurisenia sfintelor sinoade ecumenice, nu mai pot să găsească iertare, nici să aibă parte de fericirea cea vecinică, pentru care nu prin faptele noastre, ci prin credinţa cea adevărată ne pregătim noi, muritorii.

— Cine e cel mai mare la voi? întrebă el.

— Domnul, răspunse Cîndea.

— Să mă duceţi la el! grăi părintele Pahomie, călugărul pătruns de un zel sfînt şi hotărît a-şi da viaţa luptînd pentru mîntuirea sufletelor.

V

STRĂLUCIREA

„Slăbiciunile omeneşti sunt pîrghia stăpînirii!“ aşa zicea Pahomie, călugărul trăit în mijlocul unei lumi bătrîne, iară domnul asculta cu luare-aminte din ce în ce mai încordată.

În adevăr, omul fără de slăbiciuni se stăpîneşte însuşi pe sine şi nu ar mai avea nimeni nevoie a se supune altei stăpîniri dacă oamenii toţi ar fi stăpîni pe sine.

Da, avea dreptate călugărul: din zi în zi ieşea tot mai învederat la iveală că cu cît mai multe şi mai mari sunt slăbiciunile oamenilor, cu atît mai uşor şi mai îndeplin îi poţi stăpîni.

Se tîrau cu toţii la picioarele lui, se uitau tremurînd în ochii lui, îi cerşeau poruncile şi steteau gata în fiecare clipă să sară în apă şi-n foc pentru el, numai să primească darurile lor, să treacă cu vederea ticăloşia lor, să ierte păcatele lor, să-i mai îngăduie a-şi urma viaţa fiecare după pofta inimii sale.

Pînă chiar şi doamna, soţia lui, se apropia numai cu sfială de dînsul de cînd îi dăduse voie să primească pe cele trei roabe, care o găteau în mătăsuri şi-n catifele, îngenunchind la picioarele ei şi stînd mereu gata de a-i face voile.

Aduşi de Vladimir şi de Dragodan, unul după altul au venit staroştii să-i aducă daruri şi să i se închine, gata de a se supune poruncilor lui şi de a-i da partea cuvenită din zeciuială, iară el n-avea decît să primească şi să-şi arate bunăvoinţa pentru ca să fie ridicat în slava cerului şi faima să i se ducă departe şi tot mai departe.

Nu, el n-avea cuvinte de a se plînge de slăbiciunile omeneşti: în timp de cîteva zile stăpînirea lui se întinsese pînă-n Buzău şi de acolo înainte pînă-n Siret, iară casa lui era plină de bogăţii şi de podoabe scumpe.

Nu mai rămînea decît ca Pahomie să mai aducă odoare şi pentru casa lui Dumnezeu, care stătea deşartă ca o peşteră, la care părintele Luca îşi făcea, după vechea rînduială, rugăciunile.

O, el nu ştiuse pînă acum ce este domnia, nu cunoscuse dulceaţa stăpînirii.

El era însă cuprins de grijă cînd îşi îndrepta privirea spre poiene, unde trăiau oameni care n-aveau nevoie de a se tîrî la picioarele lui şi-l judecau cu mintea limpede. Şi cu toate aceste, adeseori era stăpînit de simţămîntul că aceştia sunt temelia cea adevărată a puterii lui şi că ceilalţi nu s-ar mai teme de dînsul dacă nu i-ar şti pe aceştia în dosul lui.

Trebuia să-şi măsoare fiecare vorbă şi să-şi chibzuiască fiecare faptă, să ţină cumpăt în mîncare, în băutură, în amănuntele vieţii lui, ca nu cumva să se pună-n vrajbă cu cei ce l-au ridicat şi îl ţineau, şi orişicît de nesuferit îi era gîndul că trebuie să li se supună, vorbele rostite de Bran la ospeţie îi sunau în ureche.

„Pe aceştia — zicea călugărul — ai să-i ameţeşti cu strălucirea ta. Au şi ei slăbiciunile lor: dacă ei te-au ridicat, se simt măguliţi de mărirea ta; dacă ei te ţin, sunt cu atît mai mîndri cu cît mai mult te ridici deasupra lor. Ţine-i departe de tine, ca mîngîiat să se simtă fiecare cînd poate să stea în faţa ta; încungiură-te de strălucire, ca ochii tuturora să se împăingenească în preajma ta.“

Şi, în adevăr, cu cît mai neapropiat era, cu atît mai sus se punea în gîndul tuturora, cu cît mai rar ieşea, cu atît mai vîrtos alerga lumea în calea lui, şi-n curînd au ajuns să-şi plece-n faţa lui genunchele şi muntenii crescuţi în gîndul că numai în faţa lui Dumnezeu îşi pleacă omul genunchele.

Chiar şi dac-ar fi fost pe ici, pe colo cîte unul mai băţos, ca Moroiu ori ca Ursan, om chibzuit, el se muia şi făcea ca ceilalţi, ca să nu fie singur în felul lui.

Iară doamna se sîmţea parcă picioarele ei nu mai atingeau pămîntul. Sus l-a avut totdeauna în gîndul ei; niciodată însă nu şi l-a gîndit atît de sus cum îl vedea acum. Se uita la el ca la alt soare, şi ochii ei scînteiau de mînie cînd i se părea că cineva nu se apropie cu destulă sfială de dînsul ori nu-i vorbeşte cu destulă frică.

„Dar — zicea iar călugărul — slăbiciunile omeneşti sunt numai pîrghia stăpînirii: puterea cea adevărată sunt comorile.“

Da, voia Bodea să aibă comori! Nu avea el însuşi nevoie de ele, dar ţinea să le adune, ca să le desfăşoare în faţa celor însetaţi de ele.

Îşi număra morile, făcea socoteala părţii ce i se cuvine din zeciuială, purta grijă ca să nu fie scurtat şi priveghea cu neadormirea unui bun părinte ca toate să meargă bine şi nimeni să nu fie asuprit, căci din toate şi de la toţi îşi avea partea. De aceea îi erau nesuferiţi cei ce trăiau în risipă şi în desfrîu şi nu o dată era stăpînit de pornirea de a-i lovi fără de cruţare.

Tot călugărul îl potolea însă.

Altele erau căile pe care voia dînsul să-l îndrumeze.

„Vei intra — zicea el — în legătură cu împărăţia şi cunoscut vei fi în lumea întreagă, preamări-te-vor nepoţii şi strănepoţii ca întemeietor al unei mari stăpîniri!“

Iară el voia să fie cunoscut, şi gîndul că va fi pomenit în toate timpurile îl înălţa şi-l ţinea într-un fel de beţie. Nu mai umbla acuma buimac de ici pînă colo, nu mai şovăia, nu se mai îndoia de sine însuşi: stăpînit de gîndul că el e mai presus de ceilalţi oameni, el ştia totdeauna ce are să zică şi ce are să facă, cum are să zîmbească şi cînd trebuie să se încrunte, călca cu pas hotărît în toate împregiurările.

Era vrednic ca toţi să i se închine, şi un singur om mai rămăsese care ştia să-l învîrtă şi pe el pe degete.

Răciulete cel afară din cale de viclean se gudura ca cînele bătut la picioarele doamnei, îi şoptea mamei soacre la ureche, îl momea cu drăciile lui pe Radu, copilul nepriceput, şi ştia să i se vîre astfel domnului sub piele.

Alergase ca un smintit prin poiene ca să adune sfatul bătrînilor, dar în zadar, căci Bran punea poveţele părintelui Arie mai presus de toate, iar bătrînul preot le zicea:

— Supuneţi-vă, răbdaţi şi feriţi-vă de orişice turburare, căci săpînirea de la Dumnezeu este. Nimic fără de voia lui nu se întîmplă; el voieşte să ne certe, dacă astfel s-a schimbat firea domnului nostru, şi cearta lui avem s-o primim cu aceeaşi mulţumire ca mîngăierea ce ni-o dă. Eu am să mor azi ori mîne şi de mult acum sunt dus cu sufletul pe cealaltă lume. Voi însă, care mai trăiţi aici, stăruiţi în obiceiurile părinţilor voştri, căci, orişicare ar fi părerile oamenilor, fericirea şi în lumea aceasta, şi-n cealaltă numai de la fapte atîrnă. Să fie cum au hotărît sinoadele, dar voi să priveghiaţi ca păcatul să nu se moştenească şi ca copilul să nu fie ca părinţii lui: daţi-vă silinţa ca el să se depărteze cu scîrbă de minciună, de făţărnicie şi de linguşire, care sunt slăbiciunile celor nemernici, ruşinea celor puternici şi surparea împărăţiilor, să iubească adevărul şi inima deschisă, care sunt semnele adevăratei iubiri, şi să-i deosebească pe oameni numai după faptele lor.

Se tîra dar Răciulete ca un mişel, era nesecat în născocirea de jocuri şi de jucărele ce fură mintea necoaptă a copilului şi se rînjea ca vulpoiul scăpat teafăr din coteţ cînd putea să-l ieie pe Radu şi să-l ducă la

aerul cel curat al poienelor, unde se juca cu pui de urs ori se lua la trîntă cu cei de seama lui şi dedea ori primea cîte un pumn în spinare, tot acolo vine, căci copiii sunt numai copii, toţi deopotrivă, aşa zicea bunica lui.

„Dar tot aşa a crescut şi el, tatăl copilului!“ îşi zicea cîteodată Răciulete, mai muiat.

„Nu tocmai! îşi răspundea apoi tot el, mai plin de încredere. Eu ştiu din care parte mă arde focul, care e dimonul pe care am să-l scot din el, şi fac dinadins ceea ce fac.“

Nu avea margini slăbiciunea muntenilor şi nu putea să aibă margini nici slăbiciunea copilului, căci iubirea iubire naşte, şi orişice s-ar fi petrecut jos la cetatea de peatră, poienele se luminau cînd Răciulete, pocitura de om, se-ntorcea cu băietul în ele.

Şi senin nu era totdeauna cerul deasupra cetăţii de peatră.

Erau supuse roabele şi îngenuncheau cînd o găteau pe stăpîna lor, dar nimeni nu le socotea roabe şi ele însele se simţeau din zi în zi mai mult stăpîne ale casei.

Erau atît de isteţe şi de îndemînatice, ştiau atît de multe şi se pricepeau atît de bine la toate, încît doamna era uimită de ele, se simţea neajutorată alăturea cu dînsele şi nu mai putea să se mişce, nici să răsufle fără de ajutorul lor.

Mai ales Clio cea iute la fire şi ageră la minte, femeie subţire, înaltă şi mlădioasă, cu ochi neastîmpăraţi sub gene lungi şi cu gropiţe-n obraji, deşi abia trecută de douăzeci şi doi de ani, crescuse la Constantinopol şi trăise în timp de opt ani, de cînd i se deschiseseră ochii, atît de mult, încît nu-i mai rămînea decît să înveţe cît mai curînd limba ca să facă tot ceea ce voieşte cu stăpîna ei prin atît de puţine trecută.

Mirată de simplitatea şi de inima deschisă a oamenilor care o încungiurau, ea era cuprinsă de un fel de beţie cînd se gîndea la întinderea mare pe care poate s-o ieie desfrîul în mijlocul acestor oameni neistoviţi încă de nopţi petrecute în orgii, şi ardea mistuită de un zel neînfrînt.

Schilodul se uită cu ochi răi la oamenii zdraveni; tîmpitului îi sunt urgisiţi cei cu cap deschis; păcătosul ureşte pe cei ce stăruie în bunele moravuri; nu întrece însă nimic furia cu care femeia desfrînată se aruncă asupra celei încă nevinovate, ca să aibă diavoleasca mulţumire de a o vedea lunecînd spre păcat.

Pe Clio însă nu furia aceasta o mîna înainte, ci setea unei vieţi pline de desfătări.

Nu că dorea viaţa aceasta, dar o avuse[se] şi se simţea chinuită fără de ea.

Era sincer zelul ei. Îi plîngea pe oamenii aceştia, care, neştiind să trăiască, nu cunoşteau încă plăcerile vii şi mari ale vieţii, şi din adevărata ei iubire voia să le dezvăluie tainele firii omeneşti şi să-i îndrumeze spre aceste plăceri.

Asemănările îi apropie pe oameni şi deosebirile-i învrăjbesc, aşa zisese Bran cel chibzuit. Da, firească e în om pornirea de a face pe alţii deopotrivă cu sine, şi dacă are omul bun din fire pornirea aceasta, în cel rău ea e atît de puternică, încît ni-e parcă nici moartea nu poate s-o stingă şi nu putem alunga de la noi gîndul că sufletele celor necuraţi nu au repaos, ci umblă forfota prin lume ca să ispitească pe cei slabi şi să-i strice.

Mulţumirea ei o căuta Clio în îndrumarea spre desfrîu a celorlalţi.

Iară doamna, suflet curat şi trup fără de pată, stetea ca porumbiţa în ghearele şoimului. Ea-şi pleca ruşinoasă ochii cînd Clio ori Aspasia se uita cu coada ochiului la gura ei plină de patimă femeiască ori la marii ei ochi albaştri, cînd ele treceau cu degetele lor gingaşe prin părul ei moale ca mătasea şi galben ca aurul, cînd îi dezmierdau cu sfială umerii plini şi braţele rotunde. Se ruşina, dar se simţea măgulită, se ferea dar era atrasă, şi din zi în zi tot mai nesuferită îi era soacra ei cicălitoare şi tot mai mult simţea trebuinţa de a sta singură cu Clio, care atît de multă silinţă îşi da să-i facă viaţa plăcută şi atît de curînd a ajuns să-i poată spune cum se petrec lucrurile la Bizanţ şi cum ştiu stăpînitorii lumii să-şi îndulcească viaţa.

— Teodora — îi spunea dînsa — a fost o copilă sărmană care şi-a petrecut tinereţele îmbrăţişată azi de unul, mîne de altul, şi tocmai de aceea Justinian, împăratul, a prins atît de mare slăbiciune de ea, încît i-a pus coroana în cap şi a ridicat-o alăturea cu el în scaunul împărătesc. Şi tot făcînd ca mai nainte l-a stăpînit şi ca împărăteasă.

— Bine, dar îi era soţie!

— Tocmai fiindcă îi era! răspunse Clio şi începu să-i vorbească despre Aspasia cea frumoasă şi deşteaptă, care, tot trăind în desfrîu desfăşurat cu măiestrie, l-a prins în mrejile ei pe Pericle şi a ştiut să uimească prin farmecele ei o lume întreagă şi să-şi facă un nume neperitor.

Atît de bine le ştia Clio toate, încît putea să-i spună pînă în cele mai mici amănunte cum se îmbăia Aspasia, ce fel de mirodenii îşi punea în baie, cum era gătită şi ce fel de meşteşuguri întrebuinţa cînd voia să scoaţă pe soţul ei din minţi.

— Dar e păcat!

— Nu poate să fie păcat ceea ce e firesc şi dă farmec vieţii, şi chiar dac-ar fi, păcatul e în firea omenească şi de aceea se iartă după ce omul, potolit prin vîrstă, se căieşte.

Mala scutură din cap ca cuprinsă de un fel de fior. Nu mai voia să ştie nimic.

Simţindu-se mai presus de toate vieţuitoarele, omul se ruşinează de trupul său care-l pune în rînd cu ele, şi cu cît mai mult se simte om, cu atît mai vîrtos îşi acopere trupul şi-şi ascunde pornirile şi nevoile trupeşti. Deşi însă împreunată cu firea omenească, ruşinea aceasta se perde cînd omul se încîntă de trupul său şi dimpreună cu ea se perde sfiala faptei izvorîte din îndemn trupesc. De aceea deosebita purtare de grije pentru trup foarte uşor îl împinge pe om spre vieţuire neruşinată.

Aceasta o simţea mama soacră, care stetea înrăită la o parte; Clio însă n-o simţea numai, ci o ştia.

— E bine să te îmbăiezi din cînd în cînd ca Aspasia, zise ea. Aşa fac împărătesele, ba chiar şi femeile maimarilor de la Bizanţ.

Doamna ținea să facă și ea ca împărătesele, și părintele Pahomie, care era gata să plece cu mari însărcinări și avea să aducă odoarele pentru biserică, a mai primit și însărcinarea de a aduce pentru doamna mirodenii, precum și multe alte lucruri frumoase și bune, asupra cărora avea să ieie înțelegere cu Clio și cu Aspasia.

Deocamdată băile se făceau și fără de mirodenii, iar Aspasia și Clio, roabele devotate, țineau s-o sluiască amîndouă și se mirau de trupul ei cel fraged și de sînul ei încă feciorese, o dezmierdau cu gingășie, îl fericeau pe domnul, și Clio îi șoptea în ureche venin de șarpe, care-i înfierbînta sîngele, îi turbura mintea și-i umplea inima de năvălnicie.

Era un farmec lor încă necunoscut în strîmtorarea tinerei femei, dară farmec era și pentru ea în strîmtorarea aceasta, și tot mai des o stăpînea dorința de a sta singură cu Clio, căci e mare în femeia care nu are ce să facă slăbiciunea de a-și da de gol cele mai ascunse taine și de a flecări despre lucruri despre care nu se vorbește, și Clio știa atît de bine să facă și să stoarcă mărturisiri.

Mai ales cînd domnul era dus ca să-și mai vadă supușii, ele steteau ziua toată împreună, se dumireau asupra tainelor vieții, și doamna asculta cu răsuflarea oprită mărturisirile ce-i făcea Clio despre plăcerile vieții sale trecute. Sîngele îi năvălea din cînd în cînd în obraji, dar ele erau singure și ea ținea să le știe toate.

Cu o rușine măiestrită și suspinînd din adîncul inimii îi vorbea Clio despre bălanul înalt și cu mustața în spic, tînărul neîntrecut, care ar turbura întregul Bizanț dacă n-ar sta închis în cășcioara de la marginea pădurii. El o adusese, și o durere adîncă se oglindea în fața ei cînd își aducea aminte de puținele zile petrecute cu dînsul. Sfiala femeiască n-o ierta să spună mai mult, dară doamna stăruia să le afle toate, să vadă oarecum cu ochii, și iar i se înfierbîntau obrajii.

— Sărmană copilă — îi zise ea — să te duci iar la dînsul.

— Nu, stăpînă — răspunse Clio — aș fi mulțumită să-l pot vedea din cînd în cînd. Uite — urmă ea stăruitor — vînătoarea îți face bine fiindcă păstrează frumusețea trupului, iar domnul nu mai iese bucuros la vînătoare: ieși cu Cîndea, ca să-l pot vedea la plecare și la întoarcere.

— Da! — strigă doamna cu bucurie copilărească — și am să-l poftesc mai des la ospeție, iară tu te înțelege cu el, ca să vie prin ascuns la tine.

Clio se cutremură. La asta nu se așteptase.

— Ești prea miloasă, stăpînă — zise ea — dar scapi din vedere că tot s-ar putea să-l simtă cineva și să creadă că la tine vine.

— Asta e o prostie! strigă doamna. Nu, așa ceva nu poate să creadă nimeni! Am să priveghez!

A ieșit dar doamna cu Cîndea la vînătoare, și bălanul înalt îi părea cu totul alt om acum, cînd știa despre dînsul atît de multe, la care mai nainte nici nu se gîndea.

La ospeție însă nu putea să-l poftească decît după ce se va fi întors domnul.

— Ah! — suspină grecoaica — el nu mă mai vede cînd stau alăturea cu tine, căci farmecele tale îi iau vederea.

Tînăra femeie se roși, dar nu se supără.

Nu, însă, asta ea nu o credea. De atîte ori Clio și Aspasia o încredințaseră că e lucru firesc și bun ceea ce face Dragodan. Tot așa știa dînsa și de la mama ei, și noua lege n-a putut să-i schimbe simțămîntul supt la sînul mamei.

„Iată-mă, fă ce vrei cu mine! Ție toate ți se cuvin!" așa-i zisese ea lui Bodea, și acesta era și acum, ba mai ales acum simțămîntul ei. El însuși zisese că mai sunt și altele; chiar mama lui îi șoptise la ureche că ar putea să nu fie numai al ei.

— Te vede, Clio, și pe tine! grăi dînsa.

— Se poate, doamnă — întîmpină Clio — dară el nu e deprins încă a se ascunde... ca domnul.

Ochii Malei se umplură de văpaie.

— Nu, grăi dînsa. Nu-i adevărat! El e bărbat întreg și nu face nimic prin ascuns, nu voiește decît ceea ce e gata să facă în fața tuturor. Bodea nu se teme de nimeni!

— Nu se teme — îi răspunse grecoaica încet — dar îți știe slăbiciunea și ține să nu te mîhnească!

— Nu! — strigă Mala — eu n-am slăbiciunea aceasta și el știe că n-o am. I se cuvine și lui plăcerea de care toți au parte, și nimeni nu-l lipsește de ea: se leapădă el însuși din chiar al lui îndemn și s-ar desprețui însuși de sine dac-ar căuta-o prin ascuns.

— Ești copilă fără de pricepere, stăpînă, grăi Clio obrăznicită. Iartă-mă, dar te iubesc și trebuie să-ți spun adevărul.

— Nu sunt! întîmpină Mala, sărind în picioare. Ești femeie tînără, frumoasă, plină de farmec ispititor: încearcă-ți puterile, înduplecă-l și te vei încredința că el nu se ascunde și că mie îmi este dragă femeia care îndulcește viața lui.

Clio iar se cutremură. Nici la aceasta nu se așteptase. Prea veneau repede lucrurile.

— Te cred, stăpînă — răspunse ea plecîndu-se pînă la pămînt — căci mai mult încă te-ar iubi puindu-te alăturea cu una ca mine, dar ochii lui s-ar opri asupra mea dac-aș îndrăzni să încerc ceea ce-mi poruncești într-o clipă de pripire.

— Nu mă pripesc! Voiesc cu tot dinadinsul ca să mă încredințez eu însămi despre adevăr și să nu mai fiu muncită de îndoieli.

— Nu voiești! răspunse Clio, încă mai obrăznicită. Voința nu prin vorbe, ci prin fapte se dă pe față. Dacă ții să fii iubită ca Aspasia și ca Teodora, faci ca ele.

Mala se uită lung la ea.

— Nu mă îndoiesc, Clio, răspunse ea liniștită. Da, el m-ar iubi mai mult; eu însă vreau mai bucuros să-i fiu urîtă decît să mă urăsc însămi pe mine.

— Ei bine...! mai tîrziu... îi zise Clio, încredințată că femeia care azi vorbește despre asemenea lucruri mîine le face.

— Niciodată! răspunse Mala.

„Da! da! — zicea Clio în gîndul ei — ai să voiești fără de voie.“

Dar peste cîteva zile urma să se întoarcă domnul.

— Mult ți-ar ședea bine și multă bucurie i-ai face — dacă te-ai găti ca Aspasia — îi zise ea ziua următoare.

Mala nu știa cum se gătea Aspasia, dar ținea să fie gătită frumos și dedea cu socoteală că frumoasă a fost găteala Aspasiei, care scosese atîta lume din minți.

Era un pas înainte, și ochii grecoaicelor scînteiau cînd doamna s-a lăsat în cele din urmă a fi înduplecată să se dezbrace, ca să-i potrivească găteala născocită de ele, și timp îndelungat ele au tot stricat și dres, ca ea să se deprindă.

— Dar — le zise ea strîmtorată — și voi vă gătiți toți tot astfel.

— O, nu! — îi răspunse Clio — nouă nu ni se cuvine asemenea găteală. Ne gătim eu ca roabă, iar ele două ca hetaire.

Două zile de-a rîndul ele au stat apoi împreună potrivindu-și găteala, ca să iasă la iveală părțile frumoase, ca în timpurile vechi, și doamna atît de bine s-a deprins cu lucrul acesta, încît nu mai înțelegea parcă grija cu care oamenii își acopăr trupul și se uita la ele fără de sfială, ba chiar cu oarecare mulțumire, mai ales la Clio cea subțire și înaltă, căreia atît de bine îi ședea găteala de roabă, o haină scurtă ce n-o acoperea decît de la mijlocul pieptului pînă din sus de genuchi.

Numai în ajunul sosirii soțului său se simți cuprinsă de un fel de răcori și parcă se temea ca el nu cumva să se supere.

Nu e însă în viața omenească dulceață mai senină decît cea ce se revarsă din inimile soților care, după o mai îndelungată despărțire, se apropie cu sufletul curat unul de altul, și e peste putință o mîhnire ori vreun gînd întunecat care nu se pierde în bucuria unei asemenea revederi.

Nimeni și nimic nu mai era în lume pentru dînșii, care numai unul pe altul se vedeau, și Clio stetea cuprinsă de uimire rușinoasă și zguduită în toate convingerile ei cînd vedea această unire curată, pe care n-a crezut-o niciodată cu putință. Era, parcă, ceva din altă lume, în care toate îndemnurile pătimașe sunt stinse.

Nu în vorbele lor, ci în greutatea de a găsi vorbele se dedea pe faţă această bucurie, şi pe cînd el se uita cu nesaţiu la ea şi o întreba de toate nimicurile, ea sta cu ochii plecaţi, din ce în ce mai ruşinată de cele ce făcuse şi de cele ce zisese în lipsa lui. Întîia oară în viaţa ei avea ceva pe suflet şi nu putea să i se uite drept în faţă.

El însă o vedea cu atît mai plină de farmec.

Nu, niciodată nu şi-ar fi închipuit că ea poate să fie atît de frumoasă în toate amănuntele ei, atît de gingaşă şi de sfiicioasă. Înduioşat de silinţele ei de a-i plăcea lui şi de a-şi împodobi casa, el nu ştia cum să-i mulţumească: da, aşa trebuia să fie o adevărată doamnă, soţia lui.

— Care va să zică, aşa se gătesc femeile la curtea împărătească? zise el uitîndu-se cu tot dinadinsul la Clio, care se mlădia ruşinoasă, ca să scape de sub privirele lui stăruitoare.

— Nu, stăpîne, răspunse Clio, plecîndu-se adînc. Aşa se găteau în timpul lui Pericle, care era mai presus decît toţi împăraţii.

— Dar tu eşti mai mult dezbrăcată, întîmpină el rîzînd.

Ea-şi plecă ochii şi-şi încrucişă braţele dezvelite peste piept, ca să-şi acoperă sînul.

— Acesta era portul roabelor, stăpîne, şopti ea. Sunt roabă, şi ochii nimănuia nu cad asupra mea.

— Mă-ndoiesc — zise el — căci plăcută e vederea trupului tînăr şi bine croit.

Mala sta tremurînd în dosul lui şi ar fi voit să-şi sfîşie cu ghearele carnea de pe trup. Dar el n-o vedea.

Minunată era acea lume din vechime, în care oamenii ştiau atît de bine să se bucure unii de alţii şi să-şi facă unii altora viaţa plăcută.

Dar era o ispită.

Da, mare ispită.

Pe cel tare însă ispita-l încîntă şi-l oţereşte. În faţa ispitei se-ncearcă vîrtutea. Nu! i-ar fi fost ruşine să-şi deie de gol slăbăciunea mărturisind că se teme.

O singură patimă poate să aibă omul, o slăbiciune, care le covîrşeşte pe toate celelalte şi-i stăpîneşte întreaga fiinţă: el era domn, întru toate mai presus de alţii, şi nu se putea înjosi pe sine însuşi.

Cam aşa se gîndea şi părintele Luca, omul încîntat de marile distoinicii ale fiului său.

Maica soacră însă, femeia bătrînă şi trăită în smerită retragere, era de altă părere.

Mult s-a gîndit în viaţa ei stînd de vorbă aşa singură cu sine şi era stăpînită de gîndul că omul numai prin sine însuşi poate să-şi găsească mîngîierea sufletească. Nu era dar ca părintele, soţul ei, încîntată de mărirea fiului său, ci-l socotea jertfit şi-l plîngea că n-a putut să aibă şi el parte de mulţumirea de a trăi pentru sine şi pentru ai săi. Mare i-a fost dar mîhnirea cînd a văzut că el îşi schimbă deodată tot rostul vieţii, nesuferite îi erau roabele din zi în zi mai neruşinate, şi sîngele i s-a ridicat în obraji cînd şi-a văzut nora umblînd aproape goală şi încunjurată de femei ce scuipă venin cînd zîmbesc.

— Lucrul acesta trebuie să înceteze! îi zise ea fiului său. Femeile acelea trebuie să plece! Mătură gunoiul care umple preajma casei tale de o duhoare nesuferită.

Niciodată în viaţa lui, Bodea n-a zis „ba“ cînd mama lui zicea „da“ şi nu credea nici acum că poate să facă lucrul acesta. Era peste putinţă, căci nu avea în gîndul lui hotar datoria ascultării către părinţi.

— De ce? întrebă, dar, cuprins de simţămîntul unei grele strîmtorări. Aşa îşi petrec viaţa stăpînitorii lumii. Popoare mari şi luminate au trăit multe veacuri şi cea mai mare împărăţie trăieşte şi azi aşa. Pui la îndoială curăţenia inimilor noastre?!

— Nu pun nimic la îndoială, ci văd cu ochii, îi răspunse ea. Ţie nu ţi-e destul să fii, ci trebuie să şi pari, ca să nu ispiteşti pe alţii şi să poţi lovi fără de milă pe cei ce nu sunt cum trebuie să fie. Curăţă casa ta, căci ochii tuturora sunt îndreptaţi spre ea!

— Pot să fie — întîmpină el — căci i se cuvine ei această mulţumire nevinovată, şi e o nedreptate prea aspră să mă sileşti a o lipsi de ea. Ţine seamă că ea mi-e soţie.

— Iară eu îţi sunt mamă — grăi dînsa —şi încă mai aspră nedreptate e de a mă sili pe mine, care nu am trăit niciodată în mari şi luminate împărăţii, să văd chiar în casa mea ceea ce-mi ridică sîngele-n obraji şi să sîmt în fiecare clipă cum se-ntinde stricăciunea împregiurul meu.

— Nu e stricăciune, mamă, întîmpină el. Sunt numai lucruri nouă, cu care nu te-ai deprins încă.

— Stricăciune e, că voi nu mai vedeţi că e stricăciune. Vi-aţi perdut bunul-simţ şi nu mai vedeţi nimic. Dar — urmă ea — eu n-am venit să te rog, nici să te sfătuiesc, nici să te înduplec, ci să-mi fac după povaţa inimii mele datoria de mumă: ori îţi curăţi casa, ori zic că nu te mai am copil şi-mi urmez drumul înainte.

El ar fi voit să-i cadă în genuchi şi s-o roage cu lacrămi, ca s-o înduplece, căci durere îi era să facă şi tot durere şi să nu facă ceea ce îi zicea dînsa.

Nu, liniştea casei lui el pentru nimic în lume n-o da.

— O, mamă, nu-mi face silă, se rugă el. Mare este mîhnirea ta şi vreau să ţin seamă de ea chiar şi socotind-o neîntemeiată; mare ar fi însă şi mîhnirea ei dacă ţi-aş face voia, şi vrajba dintre voi mi-ar întuneca toată viaţa. Lasă-mă să vorbesc cu ea şi s-o înduplec a intra în voile tale, căci o mulţumire e pentru noi toţi a ne supune voinţei tale.

— Care va să zică de la bunul ei plac atîrnă dacă ţii ori nu seamă de mîhnirea mea — întîmpină femeia jicnită în amorul ei propriu — şi dacă ea nu vrea, mîhnirea mea nu ţi-e destul îndemn. Ei bine, ea n-are să voiască, fiindcă şi-a perdut ruşinea, şi-a ieşit din minţi, e putredă în sufletul ei.

— Nu zice mai departe! o întrerupse el. Aici e hotarul! Poţi să-mi zici mie orişice, dar ocara adusă ei n-o sufăr. Mă striveşti cerînd să aleg între soţie şi mumă, dar dacă lumea întreagă s-ar ridica asupra mea, eu numai pe soţie pot s-o aleg: aşa am jurat chiar cu voia ta în faţa lui Dumnezeu şi a oamenilor!

— Şi dacă ea te batjocoreşte şi se leapădă de tine?

— N-o batjocoresc eu, nu mă leapăd eu de ea, nu încetez eu a-mi face datoria!

— Afundă-te dar în noianul păcatelor! îi zise ea depărtîndu-se. Înstrăina-te-vei şi de soţia ta, şi de neamul tău dacă poţi să te înstrăinezi de muma ta şi de copilul tău!

— Nu! niciodată! nici dacă pustiu s-ar face împregiurul meu! zise el, stînd ca înfipt în pămînt.

PARTEA A CINCEA

I

BAIAN

Nu are omul sălbăticit prin nesaţiu şi prin vărsări de sînge repaos, căci el e de-a pururea nemulţumit şi doritor de a se ridica deasupra semenilor săi şi gata în fiecare clipă de a săvîrşi orişice mişelie şi de a-şi pune în joc viaţa ca să se facă stăpîn pe toate, să-i umilească pe toţi şi să se ştie temut şi preamărit. Avîndu-şi mintea îndreptată mereu spre cele de dimprejurul lui, el se simte numai cum se vede-n ochii altora, îşi perde cu desăvîrşire bunul cumpăt, ia desfăşurarea patimilor drept vîrtute şi e nemîngîiat cînd trebuie să-şi pună frîu şi cuprins de mînie oarbă cînd alţii se socotesc deopotrivă cu el. Fraţi se ridică dar unii asupra altora, părinţi îşi strivesc copiii, copii lovesc în părinţii lor, soţ şi soţie se duşmănesc, nici o legătură nu e destul de sfîntă cînd vorba e să-şi arate fiecare bărbăţia, şi învingătorul e ridicat în slava cerului, orişicare ar fi fost mijloacele prin care s-a ridicat deasupra.

Viteaz preamărit de toată suflarea era Alboin, tînărul rege al longobarzilor, care, omorînd cu mîna sa pe Cunimund, regele gepizilor, şi-a făcut din ţestul celui ucis de dînsul cupă regală pentru ospeţii şi tot nu s-a sfiit să-şi ieie soţie pe frumoasa Rosamunda, fiica duşmanului răpus, ba-n avîntul lui de viteaz neînfricat a silit-o şi pe ea să beie din cupa lui.

Aşa erau longobarzii, iar ogorii se socoteau mai presus de dînşii.

Era peste putinţă ca oameni astfel porniţi să vieţuiască pacinic împreună. S-au unit pe o clipă, ca să-i nimicească pe gepizi; îndată însă ce gepizii s-au risipit ori s-au supus, ogorii şi longobarzii au început a se lupta între dînşii, căci nesuferit le era şi unora şi altora gîndul de a nu fi ei singuri stăpîni.

Zadarnic alerga dar Isaac, evreul cu pistrui, pe la caganii ogorilor. Mai cuminte ar fi fost să caute urma lui Pahomie, care tot zadarnic alerga şi el.

Nu voiau mai-marii de la Bizanţ să-l asculte pe călugăr. Ei ar fi umilit împărăţia dac-ar fi primit să intre în legătură cu un domn despre care nu auziseră nimic mai nainte. Putea călugărul să le vorbească despre foloasele negoţului şi despre nesecatele straturi de sare, căci despre aceste le vorbise Isaac cu mai multă pricepere. Ei ţineau ca domnul să le trimită solie cu daruri bogate şi să-şi declare supunerea, iară darurile numai unindu-se cu Isaac ar fi putut să le deie.

„O! — îşi zise el în cele din urmă — am eu să vă aduc daruri bogate."

Trecînd apoi iar Dunărea, a început să alerge pe la staroştii anţilor şi mai departe pînă la Zabegan, ca să-i ridice pe toţi şi să prade oraşele de pe ţărmul drept al Dunării şi să bage spaima în întreaga împărăţie.

În curînd dar împărăţia a fost nevoită să-şi îngrămădească oştirile spre Dunăre, unde primejdia unei năvăliri era din ce în ce mai mare şi mai apropiată.

Simţind că puterea împărăţiei slăbeşte în Italia, Alboin, viteazul neîntrecut, i-a adunat încetul cu încetul pe longobarzii obosiţi de luptele cu ogorii, care se socoteau urmaşi şi moştenitori ai hunilor fioroşi, s-a retras spre apus, şi în anul 568 a trecut în valea Padului şi a început să supună oraşele înfloritoare.

Rămaşi astfel mari şi tari în valea Dunării, ogorii s-au risipit sub caganii lor pe şesul întins şi despuiau pe vecinii lor, ca să-şi poată petrece viaţa în trîndăvie, în întreprinderi îndrăzneţe, în ospeţii zgomotoase şi în certuri nesfîrşite.

Ochii lor erau însă îndreptaţi spre Italia, unde Alboin urma lupta contra bizantinilor, căci în fiecare zi el se putea simţi nevoit a se întoarce iar în valea Dunării. Abia în anul 572 a ajuns el să-şi aşeze scaunul la Pavia; iar anul următor marele viteaz a fost ucis de prietenii şi răzbunătorii soţiei sale Rosamunda.

Acum Isaac, evreul neîmpăcat, nu mai alerga zadarnic.

Caganii ogorilor erau, ce-i drept, răzleţi, fiecare de capul lui şi mereu gata de a se încăiera între dînşii. În curînd s-a ridicat însă deasupra tuturora Baian, un băiet de vreo douăzeci de ani, dar om bătrîn cu mintea şi înfricoşat ca Atila, pe care şi-l luase drept pildă de vieţuire.

Unul după altul i s-au supus lui Baian caganii cerbicoşi, unul după altul i s-au închinat popoarele de la poalele Alpilor şi cele din munţii stîncoşi ai Cadrilaterului şi din Carpaţii Apuseni, una după alta au ajuns sub stăpînirea lui văile mănoase.

Acesta era omul pe care Isaac îl căutase de atît amar de timp.

Tînăr înflăcărat şi stăpînit de patimi mari, însetat de mărire şi de strălucire, pornit mereu spre fapte îndrăzneţe şi nesăcat în doririle lui, el era rece şi chibzuit în croirea planurilor sale, neînduplecat în executarea lor şi fără cruţare în alegerea mijloacelor.

Fusese copil încă nevîrstnic cînd ogorii au trecut pe sub podgoria de la Ialomiţa, dar între cei din împregiurimea lui erau mulţi care-şi aduceau bine aminte de frumuseţea văilor mănoase şi de străşnicia călăreţilor ce le apărau, mai ales a celui încălecat pe un armăsar negru, singurul încins cu sabie şi înarmat cu buzdugan strălucitor.

— Acela este — strigă evreul — acela e domnul!

Tînărul scurt şi lat în umeri se ridică din călcîie, ca să pară mai înalt, faţa lui lătăreaţă şi galbenă se mişcă în toate trăsăturile ei, şi ochii lui mărunţi scăpărară scîntei vii.

— Voiesc să-l văd, să-i stau faţă-n faţă şi să-l umilesc! grăi dînsul scurt şi rece.

Iară Bodea şedea liniştit în cetatea lui de peatră, departe spre răsărit, în strîmtorile Dîmboviţei.

Ani de zile de-a rîndul el îşi încordase toate puterile ca să-şi întemeieze stăpînirea şi să-i ţină în frîu pe staroştii porniţi spre jaf şi spre asuprire şi să strîngă împregiurul său pe muntenii ce căutau nepăsători fiecare de treburile sale.

Zadarnice erau însă silinţele lui, căci staroştii i se supuneau numai cîtă vreme puteau să facă, răzămaţi pe el, ceea ce vor ei. Se închinau pînă la pămînt şi-l încărcau cu daruri bogate, numai însă cîtă vreme îi lăsa în voile lor; îndată ce el se-mbărbăta şi voia să-i ducă după voinţa lui, ei se depărtau de dînsul. Ar fi trebuit să aibă putere ca să-i ţină-n frică, iar puterea n-o mai avea.

Se-nşelase călugărul cînd credea că muntenii sunt încîntaţi de mărirea domnului ridicat de dînşii. Ei îl iubeau fiindcă se bucurau de lărgimea în care puteau să-şi petreacă viaţa, şi erau încredinţaţi că el li-a dat lărgimea aceasta şi el îi ţine în ea. Casele lor erau pline de copii, şi ei binecuvîntau în fiecare zi pe omul lui Dumnezeu care purta de grije ca ei să-şi poată creşte copiii. Din zi în zi însă ei se sîmţeau tot mai departe şi tot mai înstrăinaţi de dînsul. Iară el, care ieşise din mijlocul lor, o simţea aceasta. Ei nu mai erau îndrăzneţi în faţa lui, nu-i mai vorbeau cu inima deschisă, nu se mai încumătau a-l jigni spunîndu-i verde-n faţă ceea ce gîndeau.

Pînă chiar şi Răciulete-şi cîntărea vorbele şi-şi măsura paşii cînd se apropia de cetatea de peatră şi, răutăcios cum era, spunea mereu că şi-a scurtat rău suliţa cea odinioară atît de lungă.

— Dacă nu se pleacă el la vorbele mamei lui, degeaba i-am mai vorbi noi! E om cu slăbiciuni mari, pe care nu e stăpîn. Nu uitaţi că în două rînduri şi-a călcat jurămîntul: o dată cînd a vărsat sînge, iar altă dată cînd s-a căsătorit! a zis o dată Bran, şi de atunci înainte muntenii şi-au urmat fiecare în linişte drumul croit din bătrîni.

„Cum vei zice, aşa se va face!“ Aceasta era singura lor vorbă în faţa domnului lor.

Şi nici că mai aveau ei, în adevăr, nevoie să-şi spună părerile, căci domnul le ştia foarte bine şi n-avea, dacă voia, decît să ţină seamă de ele.

O şi făcea din zi în zi mai cu dinadins aceasta.

Orişicît de mult ar fi dorit să-i ţină-n frică pe staroşti, el ştia că muntenii nu voiesc să se amestece în daraverile altora, şi niciodată nu i-a trecut prin minte gîndul de a-i aduna, ca să plece în fruntea lor la vale.

Ţinea să intre în legătură cu Împărăţia şi să pună la cale negoţul, dar ştia că muntenii n-au ajuns încă să înţeleagă rostul acetor lucruri, şi-l amîna pe călugăr de azi pe mîne.

Staroştii dau, ce-i drept, din cînd în cînd, cîte o raită peste Dunăre, dar el făcea tot ceea ce îi sta prin putinţe ca să-i oprească.

Văzînd destrăbălarea în care căzuseră cetele ce steteau fără de nici un rost la Capu-Coastei şi la-ngrăditura de pe Rîul Alb, el şi-a adus aminte de vorbele lui Răciulete, li-a poruncit flăcăilor, acum bătrîni, să se însoare şi să se adune-n cete, ca să se aşeze fiecare cu cîte un judeţ printre vecini şi să-l ajute la ţinerea în frîu a staroştilor.

Ar fi crezut că poienele o să salte de bucurie cînd va străbate de-a lungul lor vestea despre lucrul acesta. Pînă chiar şi Răciulete el însuşi a primit însă ştirea parc-ar fi aflat că una dintre scroafele vecinului său a fătat şapte purcei.

Nu mai luau muntenii parte la bucuriile domnului lor, nici la durerile lui, şi singura lor legătură cu dînsul era domnişorul, bucuria tuturora şi mîngîierea bunicii sale.

Ţinea domnul la el, dar săptămîni de zile de-a rîndul dacă nu l-ar fi văzut, el tot nu i-ar fi mîhnit pe munteni întrebînd unde îi este singurul fiu.

Cu cît mai mult se-nstrăinau ei de dînsul, cu atît mai multă silinţă-şi dedea el să cîştige iar inimile lor şi din zi în zi tot mai covîrşitoare era în el dorinţa

de a fi întru toate cum ei îl voiesc. Ochii lui erau îndreptaţi mereu asupra mumei sale, care nu mai cerea nimic de la dînsul şi nu-i mai dedea poveţe: nici măcar în gînd nu mai era în stare să o jignească, căci era domn şi s-ar fi simţit umilit să nu poată sta cu faţa curată sub privirile orişicui.

Una cîte una au fost depărtate toate podoabele strălucitoare din casa lui; încetul cu încetul şi-a dezbrăcat doamna hainele de mătase şi de catifea, şi iar s-a întors la simplitatea de odinioară; iară Clio, rămasă ea singură, umbla călcînd în vîrful degetelor prin casa pe care voise odinioară s-o spurce.

Şi toate erau în zadar; muntenii nu mai îndrăzneau să se apropie de domnul lor, care se ridicase o dată atît de sus în faţa lor.

Grea durere şi nesuferită viaţă.

Şi durerea aceasta un singur om o înţelegea, Dragodan cel voios.

Se uita la voivodul lui, îşi aducea aminte de cele petrecute-n poiana din faţa trecătorii, şi ochii lui se umpleau de mari stropi de lacrămi, buzele lui cele groase tremurau, trupul lui greoi se zguduia în toate încheieturile lui.

„Da! — zicea el — l-au părăsit pentru că a ţinut şi ţine la noi, la nişte nemernici ca noi, care ne spurcăm sufletele prin jaf şi asuprire, prin vărsări de sînge şi prin viaţă fără de frîu.“

Umbla dar mîhnit şi muiat din vale în vale, de la staroste la staroste, de la norod la norod, ca să-i aducă pe toţi la căinţă şi să-i înduplece a se lepăda de urîtele lor obiceiuri şi a-şi aşeza viaţa după pilda ce li-o dă voivodul lor.

El sărea să-i împace pe staroştii certăreţi cînd erau să se încaiere între dînşii; el le schimba gîndul cînd se pregăteau să deie năvală peste Dunăre; el îi potolea cînd se îndîrjeau.

Tot el a fost şi acela care i-a adus domnului ştirea despre sosirea sub dealurile de la marginea şesului a lui Baian.

— O! mişelie fără de seamăn! — urmă el încet, aproape şoptind — faptă nelegiuită, pentru care nu e vorbă în graiul omenesc!... o ştiu, nu mă îndoiesc despre ea, şi inima nu-mi plesneşte de mînie, obrajii nu-mi crapă de ruşine! A fost destul să sosească faima lui de calău cu fălcile late, cu dinţi tociţi de scrîşniri şi cu ochii înfundaţi în cap, pentru ca o spaimă năprasnică să cuprindă pe întregul neam de mişei născuţi numai spre a putea s-ajungă la o peire ruşinoasă; destul a fost să sosească în gura văii cetele lui de călăreţi încălecaţi pe cai îmbrăcaţi în zale ca solzii de şarpe, pentru ca Viştoc, nemernicul, şi Radoslav, alt nemernic, să-şi calce credinţa şi să i se închine ca nişte cîni turbaţi, care-şi muşcă stăpînul, iar Bohuslav şi Vladimir, tot nemernici şi ei, să pornească cu daruri în calea lui: eşti părăsit, stăpîne, vîndut ai fost şi de aceia pe care i-ai ocrotit, şi de aceia ale cărora ticăloşii le-ai trecut cu vederea!

Bodea sta tăcut şi liniştit şi-l asculta fără ca să clipească din ochi.

— Nu sunt mişei, nici nemernici, ci oameni cu chibzuială, răspunse el. O mişelie ar fi fost să se avînte în luptă cînd n-au nădejde de izbîndă; nemernici ar fi dacă ar face vărsare de sînge cînd pot să scape de ea: tot mai omeneşte e să te umileşti şi să dai o parte din roadele muncii tale decît să te dezbraci şi tu de firea omenească şi să te arunci ca fiara sălbatică asupra celui ce nu viaţa voieşte să ţi-o ieie. Nu, Dragodane, mişel e părintele care-şi jertveşte copiii ori îi vinde cînd poate să-i scape cu preţul umilirii lui.

— Dar tu eşti părintele nostru al tuturora — întîmpină Dragodan — şi pe tine trebuiau să te asculte!

— Asta da! grăi Bodea. Mişelia este că nu de frică s-au închinat, ci pentru că ştiu că Baian, chiar mai sălbatic decît dînşii, nu-şi va da silinţa să-i ţină în frîu, ci-i va lăsa în voile lor.

— Ah! — strigă Dragodan, rîcnind iar ca taurul înfuriat — e înfricoşată puterea ogorilor însătaţi de sînge omenesc, şi noi nu putem să stăm în faţa ei, dar Baian a venit şi se va duce iar în cîmpiile întinse de la apus. Le voi arăta eu atunci, o, le voi arăta ce va să zică mînia celui ce stăruie în credinţă faţă cu mişeii care-şi schimbă stăpînii şi se tîresc ca nişte cîni în faţa celui după vremuri mai puternic! Să ne retragem, stăpîne, în strîmtorile văilor şi să ne păstrăm puterile, ca să-i putem lovi cu străşnicie după ce va fi plecat el.

— Nu! răspunse domnul. Cînd vijelia se porneşte, salcia mlădioasă se pleacă pînă la pămînt, dar stejarul stă ţeapăn şi ori înfruntă urgia vremii, ori se frînge. Tu poţi să faci ce vrei: eu stau nemişcat la locul meu şi-l aştept. Să vie!

— Dar muntenii — întrebă Dragodan — se vor aduna ei împregiurul tău?

— Nu ştiu, răspunse Bodea. Are să vie cine vrea. Dator nu e nimeni! Veni-va Cîndea cu ai săi, veni-va Botea, veni-vor toţi cei risipiţi printre voi, şi vom fi destul de mulţi ca, împreună, să-l silim a se întoarce cu ruşine şi să-i luăm pofta de a mai veni pe aici, unde atît de greu răzbeşte şi atît de puţină pradă-l aşteaptă.

— Lasă-mi, stăpîne, mîngîierea să vin şi eu cu ai mei la tine, îl rugă Dragodan.

— Ai vreme destulă ca să te răzgîndeşti — îi răspunse domnul — căci mult are să steie sub zidurile acestei cetăţi dacă va veni.

II

CETATEA

Sus, pe muchea unui deluşor din faţa satului Bodenii, depărtare de vreo mie cinci sute de paşi de la albia Dîmboviţei, se cunosc încă urmele cetăţii lui Bodea. Era în patru colţuri, în lung de trei sute şi zece, iar în lat de două sute şi treizeci de paşi, întoarsă spre Dîmboviţa cu faţa mai lungă, în care se afla şi intrarea, nu poartă, ci o deschizătură lăsată în zid.

Casele se aflau la stînga intrării, cu faţa spre munţi, şi încheiau cetatea despre vale, unde se află satul Cetăţenii. Celelalte trei părţi erau închise cu ziduri groase de şapte palme şi înalte de aproape trei stîngeni, iară pe sub ziduri erau înşirate hambarele domneşti, toate clădite din lemn de stejar.

Turnurile de la cele patru colţuri, cu vreun stîngen mai înalte decît zidurile, aveau acoperişuri înalte şi învelite, ca şi casele, cu şindrilă de brad.

Biserica săpată în stîncă, acum plină de odoare scumpe, se afla la mijloc, în faţa intrării, şi la dreapta ei se vărsa un şipot.

Se adunaseră la cetate, cu Cîndea, cu Botea şi cu ceilalţi, peste opt sute de inşi, iar Dragodan sta cu vreo trei mii dintre ai săi în gura văii, spre răvărsarea Cobiei, unde stă şi azi satul Dragodan, departe, din jos de Dragodăneşti.

Zile de-a rîndul oamenii au cutreierat văile ca să adune burdufuri de său, fuioare, cîlţi şi răşină. Alţii lucrau în acelaşi timp ca să ridice schele de-a lungul zidurilor şi deasupra hambarelor. Iar alţii cărau bolovani din albia rîului şi-i aşezau bine rînduiţi deasupra zidurilor groase şi pe schelele late ori îi îngrămădeau la dreapta şi la stînga intrării.

Primind ştirea că Dragodan a avut o-ncăierare cu ogorii şi a fost nevoit să se retragă spre fundul văii, domnul trimise femeile cu copiii spre strîmtorile Dragoslavelor, opri în cetate două sute de munteni şi o sută de vecini de la Slobozia, iar pe ceilalţi îi trimise cu Cîndea la Capu-Coastei, ca să deie mînă cu Dragodan şi să-i ţină pe ogori cît de mult în loc, apoi să se retragă în desişuri şi să-i nelinişteaşcă mereu pe duşmani.

— Nu noi avem să-i înfrîngem — îi zise el lui Cîndea — ci firea locurilor şi urgia vremii. Eu îi ţin aici îngrămădiţi, iară voi nu-i lăsaţi să odihnească. Şi tot aşa să facă şi cei ce vor mai veni de aici înainte.

Întorcîndu-se apoi spre părinţii săi, care st[ăte]au şi ei gata să părăsească cetatea, el rămase timp îndelungat cu ochii plecaţi.

— De ce trebuie să faci tu lucrul acesta? îl întrebă părintele Luca.

— Pentru că aşa voieşte el! grăi maica preuteasă.

— Nu, mamă! întîmpină Bodea. Prea m-am ridicat sus pentru ca să mă mai pot coborî fără ca să-mi fiu urgisit mie însumi. Uitaţi-vă în faţa mea şi alegeţi: voiţi mai bucuros să mă vedeţi ducînd tîrîş o viaţă mie nesuferită ori să mă-ngropaţi lăudat de toţi cei ce mă ştiu?

— Haida! grăi maica preoteasă, care nu voia ca fiul ei s-o vadă plîngînd.

— Voinţa Domnului să se îndeplinească! zise preotul, în vreme ce fiul său îi sărută mîna apoi se depărtă şi el.

— Zidiţi intrarea! strigă Bodea după ce părinţii săi ieşiră din cetate, apoi se-ntoarse la soţia sa, care şedea plîngînd încet în cel mai întunecat colţ al cetăţii odinioară atît de luminoase şi nu mai asculta vorbele cu care credincioasa Clio îşi dădea silinţa s-o mîngîie.

Cinci zile încheiate l-au ţinut Cîndea şi Dragodan în loc pe Baian, care, om chibzuit, trimisese partea cea mare a oştirii lui înainte, ca să ieie în stăpînire straturile de sare, şi intrase în valea Dîmboviţei cu numai vreo douăzeci de mii de călăreţi.

Trăiţi pe cîmpii întinse, ogorii se simţeau strîmtoraţi în valea îngustă şi des cotită, înaintau dar numai cu multă băgare de seamă printre duşmanii care ieşeau pe ici, pe colo din păduri şi îi hărţuiau cînd de la dreapta, cînd de la stînga. Neputînd să-şi deie seamă despre puterea duşmanului ascuns prin desişuri, chiar şi îndrăzneţul Baian el însuşi se temea ca nu cumva să fie tras în vreo cursă şi se oprea des în loc, din ce în ce mai nerăbdător şi mai necăjit că nu poate să deie o lovitură hotărîtoare.

El era dar voios cînd a zărit, în sfîrşit, turnurile cetăţii.

Ştia, ce-i drept, că e încungiurat din toate părţile, vedea că nu se poate mişca în valea strîmtă cu călărimea sa şi nu era deloc pregătit să spargă ziduri groase ori să le treacă, era însă la sfîrşitul lungului drum pe care-l făcuse, şi cuibul de peatră al îndărătnicului domn era puţină pedecă pentru cel deprins a trece din biruinţă în biruinţă.

El porunci ca cetele să descalece și să-și întindă corturile de pîslă. Încălecați rămîneau numai două mii de oameni, care se risipiră-n cete mai mici, ca să cerceteze locurile și să fie gata de a da piept cu dușmanii, care-n toată clipa puteau să iasă din pădure.

Bodea se urcase deasupra zidului și privea la cele ce se petreceau în vale.

Era-n revărsatul zorilor de zi, pe la mijlocul lunei mai, dară cerul se-nnorase, culmile munților erau perdute-n ceață, o pîclă fumurie se întindea pe rîu la vale și boarea văii se înăsprise.

— Dă, Doamne, ploaie măruntă și deasă și lungă — zise el — căci multă ploaie, puțin sînge.

Nu se luminase încă de tot cînd el zări trei oameni care, ieșind dintre corturi, urcară coasta drept spre intrarea cetății.

Era Vladimir cel pîntecos, însoțit de doi ogori îmbrăcați în vestminte încărcate de podoabe sclipitoare.

El rămase zăpăcit cînd văzu că intrarea e zidită. Peste puțin însă el zări pe voivod și se întoarse zîmbind cu răutate spre el.

— Va să zică te-ai închis ca viezura, grăi dînsul. Era un timp cînd noi nu îndrăzneam să intrăm, iar acum nu îndrăznești tu să ieși.

— Nu știe nimeni mai bine decît voi — răspunse domnul — că am de cine să mă tem și că înțelepciune e lipsa mea de îndrăzneală.

— N-ai — întîmpină Vladimir — și nu înțelepciune este. Cu cît mai puternic, cu atît mai milos e stăpînul față cu cei ce îi recunosc puterea și nu ațîță prin îndărătnicia lor mînia lui. Baian, marele stăpînitor, caganul caganilor — urmă el ridicînd glasul — mă trimite, dimpreună cu acești doi sfetnici ai lui, la tine, ca să te vestim că faima vredniciilor tale a străbătut pînă la el și dorește să te vadă și să te aibă între cei mai aleși dintre prietenii săi.

— Eu nu-l cunosc — răspunse Bodea — și nu pot să-l judec decît după faptele lui mie pînă acum puțin știute. Dacă însă așa te-a însărcinat să-mi vorbești, mi se cuvine și mie să-i recunosc puterea și să doresc a-l vedea și a mi-l face nu prieten, ci bun ocrotitor.

Te rog deci să te-ntorci la el şi să-i spui că vestea ce mi-a trimis prin tine e o mîngăiere pentru mine, că mă închin lui dimpreună cu toţi ai mei şi că poate să se socotească acasă la el în mijlocul oamenilor ce stau sub ascultarea mea.

— Hotărîrea ta e înţeleaptă — îi răspunse Vladimir — şi el va fi mulţumit cînd o va afla; mai mare îi va fi însă mulţumirea dacă vei veni tu însuţi la dînsul, ca să i-o spui de la rost la rost!

— Am s-o fac şi aceasta, grăi Bodea. M-aş simţi şi eu încă mai mîngîiat dac-aş putea să-l văd aici sub acoperişul casei mele, dar nu mi se cuvine mie, celui mai mic, să-l poftesc să vie la mine: am să mă duc la el! De prisos au fost grelele osteneli la care şi-a pus frumoasa oştire şi fără de nici un folos o ţine îngrămădită în aceste locuri strîmte şi sterpe, unde lipsa de hrană şi de nutreţ şi urgia vremii pot să-i aducă mari stricăciuni. Să-şi scoată dar oştirea de aici, unde nu mai are nevoie de ea, s-o trimită-n lărgimile mănoase ale cîmpiilor, şi mă voi duce să-mi fac închinarea.

— Nu are, aşa cred eu, să facă lucrul acesta, îi zise Vladimir.

— Atunci — întîmpină Bodea — ori e de rea-credinţă, ori s-a pripit cînd te-a însărcinat să-mi spui că doreşte să mă aibă între prietenii lui. Prietenie fără de încredere nu se poate!

— Dar nu ai nici tu încredere în el!

— Fără îndoială că nu am, răspunse Bodea. Cum aş putea să am eu încredere într-un om care nu are nici el însuşi încredere în sine?! Cum s-ar putea să mă razăm pe faima puterii lui, cînd chiar şi el însuşi numai în mijlocul oştirii lui îndrăzneşte să steie în faţa mea?! Cum s-ar putea să nu mă tem eu de el, cînd el se teme de mine?! Să i le spui, te rog, aceste. Noi, muntenii — urmă el vorbind rar şi răspicat — v-am dat vouă, vecinilor, ajutor la timp de mare nevoie fără ca să fi cerut închinarea voastră. Voi nu v-aţi temut să veniţi în mijlocul nostru, iară eu m-am dus singur, neînsoţit de nimeni, în mijlocul vostru: cu inima curată şi cu încredere deplină aţi venit voi, iară eu cu iubire adevărată v-am primit, şi niciodată n-am încetat a voi binele vostru. Voi, cu toate aceste, în faţa celei dintăi primejdii v-aţi lepădat de mine şi v-aţi unit cu faimosul biruitor, care vine în fruntea unei mari oştiri asupra mea. Mai pot eu să am încredere-n voi, care aţi călcat credinţa?! Pot să am încredere-n el, care v-a silit s-o călcaţi?! Nu bărbăţie, ci neruşinare ar fi să mă duc în mijlocul oştirii lui eu, cel slab, pe care nimeni n-ar putea să-l răzbune; are să vină în mijlocul oştirii mele el, pentru care e o ruşine să se teamă, dacă e adevărată puterea pe care se razămă. Spune-i că mă tem de el cîtă vreme el nu-mi dă dovezi neîndoioase că nu se teme de mine şi de ai mei!

Vladimir şi însoţitorii lui se-ntoarseră în tabără, dar peste cîtva timp Vladimir urcă iar coasta, acum el singur.

— Puternicul meu stăpîn — zise dînsul — m-a însărcinat să-ţi spun că e mulţumit de vestea ce i-ai trimis şi că mai vîrtos doreşte a te avea în rîndul prietenilor săi. Drept dovadă că nu vrea să facă vărsare de sînge şi că te socoteşte deopotrivă cu sine vrednic de încredere, te pofteşte să ieşi din cetate dimpreună cu zece dintre ai tăi, căci va ieşi şi el din tabăra lui cu zece dintre ai săi, pentru că în faţa acestora voi amîndoi să vă măsuraţi vrednicia luptînd cu arma ce vei alege tu. Dacă-l vei învinge, el îşi retrage oştirea, iar dacă te vei da învins, vei veni să i te închini în tabăra lui.

Bodea rămase cîtva timp adîncit în gînduri. Nu era oare dator să primească şi să intre el singur în luptă, cînd prin aceasta scăpa sute, chiar mii de vieţi?!

— Nu! — zise el — lucrul acesta eu nu pot să-l fac. Dacă el ar veni cu arma ridicată asupra mea, eu aş fugi şi m-aş ascunde, ca să scap de loviturile lui; dacă m-ar strîmtora fără de veste, m-aş apăra din răsputeri şi mi-aş da silinţa să-i scot arma din mînă; o mişelie fără de seamăn e însă să ieşi dinadins la luptă, să-ţi ascuţi arma şi să loveşti cu ea numai pentru mulţumirea de a-ţi arăta vrednicia; o sălbăticie este, la care nici fiarele n-au ajuns. Să-i spui, te rog, că nu e nevoie să ne măsurăm vrednicia: îl socotesc mai vrednic decît mine şi sunt gata s-o mărturisesc aceasta în faţa orişicui. Şi nici nu e, de altminteri — urmă el — vorba de mine, ci de neamul de oameni care se află în dosul meu. Eu sunt un om nemernic şi neajutorat, care va peri mîne, dacă nu piere azi, şi nimic n-a dovedit răpuindu-mă pe mine fără ca să fi înduplecat neamul întreg. Acesta mi-e răspunsul: nu pentru mine numai, ci pentru neamul întreg să-şi deie dovezile de încredere!

— Gîndeşte-te bine, grăi Vladimir. Nu scăpa din vedere că azi el este aici, iar mîne, dacă pleacă, se duce departe spre apus, şi tu faci iar ce vrei. Nu-i aţîţa mînia, căci vei fi învins!

— Voi fi — răspunse domnul — dar va şti şi el şi vor şti şi toţi urmaşii lui că nouă nu pot să ne facă ceea ce le fac celoralalţi, şi de o mie de ori se vor gîndi şi răzgîndi mai nainte de a se mai hotărî să intre în strîmtorile aceste. Spune-i să plece, că de la noi nu are ce să ieie. Un singur lucru scump avem, obiceiurile rămase de la părinţii noştri: aceasta ni-e singura bogăţie prin care ne fericim, iar pe aceasta n-o primeşte. Tu cunoşti sunetele buciumului şi ştii înţelesul fiecăruia din ele; întoarce-te şi voi suna, după ce vei fi intrat în tabără, de rugăciune: spune-le că acesta e semnul păcii şi al dragostei curate, cu care noi, creştinii, întîmpinăm chiar şi pe cei ce vin cu arma ridicată asupra noastră. În pace să-i fie plecarea! Eu de luptă nu am să sun decît atunci cînd îl voi vedea sub aceste ziduri, iar atunci suna-vor buciume din toate părţile!

Vladimir coborî iar în vale, şi el nu era încă intrat în tabără, cînd se porni şi ploaia măruntă şi deasă pe care o aştepta Bodea şi care atît de mult trebuia să-l supere pe Baian.

Scurt şi îndesat, cu ochii înfipţi în pămînt şi mişcîndu-şi din cînd în cînd fălcile late în scrîşnet înăbuşit, dar în linişte deplină, a ascultat tînărul cagan vorbele lui Vladimir pînă în clipa cînd de pe zidul cetăţii a străbătut la el sunetul de bucium.

Acum el tresări puţin.

— E semnul păcii, stăpîne — îi zise Vladimir — şi al dragostei pe care-l dă, pentru ca toţi să ştie că el vrea încetarea duşmăniei şi pentru ca nimeni să nu se mai încumete a vă face vreo supărare.

Peste puţin, alte buciume şi iar altele începură să sune în acelaşi fel de la vale, şi de la deal, şi de la dreapta, şi de la stînga, de pretutindeni de prin pădurile dese.

Era parcă o sărbătoare obştească a miilor risipite, care îi mulţumesc cerului pentru ploaia mănoasă.

— Care va să zică, mă mai şi batjocoreşte vestindu-le tuturora pacea, pe care nici n-a cerşit-o, nici n-a stors-o de la mine, ci mi-o trimite ca un fel de milă venită din bunătatea inimii lui! Mă pofteşte — zise Baian — să plec fără ca să mă alunge, fără ca să fi stat măcar în faţa mea, mă iartă şi dă porunci ca nimeni să nu cuteze a mă supăra! Ah! Baian, copil nevrîstnic şi fără de pricepere! ademenit de o faimă mincinoasă, te-ai lăsat să fii amăgit şi te-ai umilit ca o babă fără de dinţi în gura ei zbîrcită, socotindu-te deopotrivă cu un om care-şi rîde de tine! Ridicaţi tabăra! strigă el. Să plecăm fără de întîrziere. Nu suntem noi vrednici să stăm în faţa unor asemenea oameni; o ruşine neştearsă ar fi dacă n-am putea să-i învingem, şi tot ruşine ar fi şi dacă i-am învinge mai perzînd încă cinci zile şi jertfind oameni mai mulţi decît au muncit la ridicarea acelui sărăcăcios cuib de piatră. Unde e Isaac, evreul mişel, care m-a adus aici?! Unde este el?!

— E dus, stăpîne, la straturile de sare, îi răspunse Vladimir, tremurînd de frică.

— Să ne dai, stăpîne, voie — grăi una dintre căpetenii — ca să mergem şi să-l aducem aici, nu pe evreul acela, ci pe omul neruşinat care stă pe zidul de piatră şi se uită rîzînd la noi!

— A! înjosirea aceasta n-avem s-o suferim! strigă altul. Înţeleg mînia ta, stăpîne, şi lucru în adevăr ruşinos ar fi ca tu însuţi să te pui în faţa unei loaze care stă ascunsă în dosul zidului. Retrage-te, stăpîne, depărtează-te, dar lasă-ne nouă, celor mai netrebnice dintre slugile tale, mulţumirea de a ne face datoria luîndu-l de urechi, ca să-l aducem la tine!

— Un ceas ni-e destul ca să-l avem! strigă altul.

— Şi n-ai dreptul de a ne opri — strigă iar altul — căci, în tine, fiecare dintre noi, întregul neam a fost batjocorit, şi nu poţi să opreşti pe nimeni de la împlinirea datoriei de a-şi apăra cinstea neamului.

Baian se retrase tăcut şi posomorît în cortul lui, iar căpeteniile îndîrjite se risipiră, ca să facă pregătirile cuvenite pentru luptă, şi peste puţin cîteva mii de ogori se risipiră prin pădure, ca să taie copaci şi să-şi facă scări şi capre pentru trecerea zidurilor de piatră.

Era tîrziu după-ameazăzi cînd buciumele răsunară din nou, dar nu ca dimineaţa, ci dînd izbituri scurte şi din ce în ce mai înteţitoare.

Ogorii se despărţiseră-n două: unii, partea cea mare, vreo şasesprezece mii de oameni, o porniră la deal, cu scări şi cu capre, iară ceilalţi încălecaseră şi steteau cu caganul în tabără, ca să primească lupta cu duşmanii pitiţi prin păduri.

Ploua şi acum tot mărunt şi des, şi năvălitorii urcau cu anevoia coasta piezişă şi lunecau des pe iarba umedă, încît se-mpedecau pe ici, pe colo unii de alţii. Mai rău încă era pentru dînşii că, voind să sfîrşească cît mai curînd, o porniseră prea mulţi la deal şi rămăseseră prea puţini în tabără.

Pe ziduri nu se vedea nimeni. Numai pe ici, pe colo se ivea din dosul bolovanilor cîte un cap, care iar se ascundea. Arcaşii, munteni ieşiţi din şcoala lui Bran şi a lui Marcea, steteau pitiţi pe schele şi-şi ţineau tolbele gata, iară slobodnicii se uitau în ochii lui Bodea şi aşteptau semnul lui ca să înceapă a răsturna bolovanii.

— Încet şi cu măsură! strigă Bodea. Nici o săgeată să nu zboare în vînt, iară bolovanii să-i aruncaţi rar şi cu putere, ca să nu se oprească în pămîntul udat de ploaie, ci să se rostogolească în ei!

Erau departe năvălitorii cînd bolovanii începură să zboare unul de ici, altul de colo şi să se rostogolească cu repeziciune din ce în ce mai mare la vale. În zădar se fereau năvălitorii din calea lor, căci fugind de unul, se îngrămădeau spre alţii, şi cînd lovea în grămadă, bolovanul îi culca rînduri lungi la pămînt. Şi cu cît mai mult se apropiau, cu atît mai deşi zburau bolovanii şi mai repede unul după altul, cu atît mai multe şi mai lungi erau rîndurile celor culcaţi la pămînt, ici cu scări sfărămate, colo cu capre scoase din încheieturi.

Iar în cetate era tăcere ca în mormînt.

Baian sta nemişcat şi privea din ce în ce mai nerăbdător. Era o nebunie încercarea lor de a răzbi astfel în cetate, şi coasta se acoperise în puţin timp de ogori răsturnaţi la pămînt, peste care se rostogoleau alţi bolovani şi iar alţii. Cu toate aceste, el striga din răsputeri:

— Mai repede! mai repede! La dreapta şi la stînga! Luaţi-o de la deal!

Năvălitorii se despicară şi o luară repede unii la dreapta, iar alţii la stînga, ca să apuce în dosul cetăţii, unde nu mai puteau să fie loviţi de bolovani rostogoliţi la vale.

Abia acum începură să zboare în ei săgeţile din cele două sute de arcuri, tot săgeata şi omul.

Iar în cetate era linişte ca în mormînt.

O singură parte era ferită şi de bolovani, şi de săgeţi, cea despre vale, în care se aflau casele.

Năvălitorii se-ngrămădiră căutînd adăpost în dosul caselor, aşezară caprele şi scările ce le mai rămăseseră şi începură să urce, ca să iasă pe acoperiş şi să treacă peste el în cetate. Încet şi cu băgare de seamă, unul cîte unul şi fără de zgomot se adunară pe partea de dinafară a acoperişului pentru ca să iasă la iveală după ce se vor fi adunat destui.

Alţii, nemaiîncăpînd în dosul caselor, trecură răpede sub zidul din fund şi puseră aici scări şi capre.

Deodată însă luă foc acoperişul uns pe dedesubt cu său, flacările îl cuprinseră-n cîteva clipe şi cei adunaţi pe el se-ndesuiră înspăimîntaţi spre scări şi se rostogoliră valvîrtej peste cei ce urcau în urma lor ori steteau jos. În acelaşi timp, dincolo, unii dintre apărători îi stropeau pe năvălitori cu său fierbinte, iară alţii le aruncau în cap fuioare muiate în răşină, care ardeau cu flacără roşie.

Se-nnoptase, flacările se-nălţau din ce în ce mai mari, şi printre vaietele celor ce se zvîrcoleau pe sub ziduri ori fugeau orbiş la vale se auzea zgomotul încăierării din ce în ce mai grele pentru caganul apucat din trei părţi şi strîmtorat în tabăra lui.

Acolo alergau toţi cei ce se mai puteau duce, şi peste puţin Bodea şedea deasupra zidului şi asculta, cu ochii plini de lacrămi, gemetele răniţilor rămaşi împregiurul cetăţii.

— O!... cum poate omul să se dezbrace de firea lui şi să se coboare mai prejos de toate vieţuitoarele?! se jelui el, înfiorat de cele petrecute. Pentru pornirea semeaţă a unui om, pentru un deşert gînd de mărire, pentru o părere numai se îngrămădesc atîtea suferinţe şi se jertfesc atîtea vieţi. Plin e văzduhul de suflete necurate — urmă el, uitîndu-se sperios împregiurul său — şi numai stăpînit de ele poate omul să-şi piardă astfel dreapta judecată şi să strige: „Fără de milă şi fără de cruţare loveşte!“

— N-au fost oare destule grozăviile acestei zile?! strigă Mala, care urcă şi ea scările schelei şi se opri, tremurînd în tot trupul. Eu nu mai pot să văd, nici să aud cele ce se petrec împregiurul meu! Ascultă iubite, rugăciunea mea: să părăsim acest cuib de nenorociri!

— Eu te-am rugat să nu rămîi aici, îi răspunse el.

— Încă mai grozave mi-ar fi fost chinurile — răspunse ea — dacă te-aş fi ştiut aici şi nu aş fi putut să te văd în fiecare clipă şi să mor deodată cu tine. O! ce mai fac eu în mijlocul unei lumi străine dacă nu-mi mai eşti tu iubit ocrotitor?! Să fugim, iubite, să ne ascundem în codrii nestrăbătuţi şi să aşteptăm, căci ei vor pleca, şi destul li-a fost ca să nu se mai întoarcă niciodată în aceste locuri nenorocite pentru dînşii. Destul ai făcut ca să aperi pe ai tăi!

— Da! — răspunse el — destul a fost. Ne vom retrage. Îndată ce se va fi stins focul, vom ridica podul de trecere şi ne vom folosi de întunerecul nopţii ca să ieşim cu toţii şi să ne depărtăm spre munte.

O bucurie nespusă îi cuprinse pe toţi cînd el dete poruncă să ridice deasupra zidului despre munte podul de scînduri, pe care şi-l făcuseră anume pentru ieşire, şi să se pregătească de plecare.

— Hambarelor le dăm foc, stăpîne? întrebă unul dintre oameni.

— O, nu! răspunse el. Lucrul acesta l-am fi făcut numai în clipa cînd ei ar fi început să treacă zidul; e însă greu păcat să nimiceşti fără de nevoie ceea ce poate să-i fie omului de folos. Să ieie fiecare cît poate să ducă fără ca să-i fie prea mare sarcina, iar ceea ce nu putem să ducem noi rămîne aici întreg şi nevătămat fie chiar şi pentru duşmanii noştri, căci tot oameni sunt şi ei!

Era pe la miezul nopţii cînd căprioreala caselor a căzut peste zidurile înnegrite de fum, şi Bodea s-a urcat cu Mala şi cu Clio pe zid, ca să coboare cei dintîi afară.

Înfiorătoare privelişte!

Ogorii se foloseau şi ei de întunerecul nopţii ca să-şi caute răniţii şi să-i omoare, ca să nu se mai chinuiască lăsaţi aşa singuri printre morţi.

Tiptil se apropiau din toate părţile ucigaşii şi pe furiş, ca nu cumva apărătorii cetăţii să-i simtă, şi tîrîndu-se ca fiara pînditoare se aruncau asupra răniţilor neputincioşi şi-i gîtuiau, ca să nu se vaiete cînd primesc lovitura. Omul ţine însă la viaţa lui cîtă vreme mai poate să răsufle, şi răniţii, simţind că li se apropie sfîrşitul, se văitau, se rugau şi blestemau în gura mare.

Bodea se dete înapoi, ca să nu fie văzut.

— Trebuie să mai aşteptăm, grăi dînsul cu glasul înăbuşit.

Mala însă, femeie, se ridică puţin şi se uită peste zid, ca să vadă şi să înţeleagă rostul vaietelor.

— Ce fac? întrebă ea tremurînd ca firul de trestie coaptă în bătaia vîntului.

— Nu te uita! îi răspunse el.

Femeia însă nu poate să nu se uite cînd firea ei năvalnică o împinge să vadă, şi ea se ridică şi privi.

— Ah!... scîrbă să-i fie omului de sine însuşi! Ei îşi ucid răniţii! strigă ea ca ieşită din fire, apoi căzu leşinată în braţele lui.

III

SPĂŞIREA

Adunaţi pe ici, pe colo în culmile netede, ca odinioară la vatra lui Vineş, muntenii se zbuciumau să ieie o hotărîre şi n-ajungeau să fie porniţi cu toţii la fel.

Oamenii toţi sunt acelaşi om întrupat în fel de fel de chipuri. E omul adevărat în fiecare, dar nu iese în nici unul întreg la iveală: cu cît mai întreg îl scoţi din tine însuţi, cu atît mai sus eşti în scara desfăşurării sufleteşti, şi cu cît mai sus sunt cu toţii, cu atît mai uşoară e înţelegerea între unul şi altul, căci una singură e voinţa omenească.

O! nu mai era Arie, omul scăpat de îndemnurile trupeşti, ca să-i îndrumeze pe calea în care pot să meargă cu toţii. Trecuseră mulţi ani de zile de cînd el murise, dar numai acum simţeau că el lipseşte şi se jăluiau, plîngîndu-se înşişi pe sine.

Nu trece însă prin lume omul luminat fără ca să-şi reverse lumina, şi dacă i se stinge viaţa mărginită-n timp, rămîne lumina pe care a revărsat-o în sufletele celor încă vii, şi creşte împreunîndu-se cu alte lumini şi se întinde pătrunzînd în sufletele celor ce rînduri-rînduri intră-n viaţă.

Trăia încă Arie în inimile tuturora, şi Răciulete, cel mărunt şi sprinten, cutriera, mai neastîmpărat decît orişicînd, poienele cuprinse de fiori, ca să adune sfatul bătrînilor şi să-i pună pe toţi în mişcare. Niciodată încă nu se adunase sfatul acesta, căci n-a fost nevoie de el cîtă vreme a trăit Arie, nici mai tîrziu, cînd voinţa domnului le hotăra toate. Acum însă domnul era închis în cetatea lui încungiurată de leşuri intrate-n putreziciune şi păzit de caganul turbat, care jurase cu gura plină de spume că va sfărma cu peptul său zidurile şi îşi îngrămădise întreaga oştire în valea strîmtă. În trei rînduri dăduse năvală zadarnică, mii de vieţi jertfise, lipsa de hrană şi boalele îi scădeau mereu oştirea, dar el nu şovăia, ci mai vîrtos se-ncăpăţina.

Iar în cetate era tăcere şi linişte ca în mormînt: singurul semn de viaţă al apărătorilor era buciumul de rugăciune, care răsuna din cînd în cînd pînă-n faţa trecătorii, unde muntenii se adunau mereu, acum nu sute, ci peste şapte mii de oameni, toţi gata de a-şi face datoria.

Care le era însă datoria?

Erau adunaţi bătrînii toţi şi steteau tăcuţi.

Dac-ar fi sunat de jos, din cetate, buciumul de luptă, mulţi ar fi sărit în picioare, dar nu toţi. Erau acolo Moroiu şi Ursan, erau Bunea şi Marcea, erau Corbu şi Vîntu, erau preoţii toţi, care tot ar mai fi stat pe gînduri, căci prin sabie piere cel ce scoate sabia din teacă.

— Nu sună de luptă — zicea părintele Luca — pentru că-şi este el singur destul, nu sună pentru că vrea să cruţe vieţele noastre, nu sună pentru că e gata să-şi deie pînă chiar şi viaţa ca să înspăimînte pe cei ce vor să vă calce şi să se deie pildă urmaşilor săi!

— Nu sună — ziceau alţii — fiindcă e mîndru şi nu vrea să se umilească cerînd ajutor de la unii ca noi. A, dacă iese învingător acum, ca vermii avem să ne tîrîm la picioarele lui: săriţi să-l scăpăm, căci pe noi înşine ne scăpăm frîngînd mîndria lui.

Unul singur, Bran cel spîn, stetea înfundat şi nu zicea nimic, ci se uita din cînd în cînd în ochii cei albaştri ai lui Radu, băiatul trecut acum de cincisprezece ani, prea înalt pentru anii lui, dar nu plăpînd, nici cu faţa de fată mare cum fusese tatăl său odinioară.

Era parcă din ochii lui voia să afle Bran ceea ce e de făcut, iară el stetea cu inima strînsă-n cleşte.

Ah! cum ar fi voit să fie şi el acolo! Tatăl său l-a depărtat însă de la sine.

— Prea scumpă ne este tuturora viaţa ta — i-a zis el — şi prea mulţi ni-am perde bunul cumpăt şi ne-am avînta orbeşte cînd am vedea-o în primejdie. Cea dintîi datorie a omului e să-şi păzească viaţa şi s-o chivernisească cu înţelepciune: umileşte-te, dă-ţi întregul avut, primeşte chiar robia, dacă numai aşa poţi să-ţi scapi viaţa, pe care numai pentru fericirea celor viitori şi pentru îmbărbătarea lor ai s-o jertfeşti!

Nu, el nu putea să voiască altfel, dacă aşa a zis tatăl şi domnul lui, şi cu inima strînsă se uita la mulţimea ce se frămînta-n valuri viu mişcate.

Pe cînd însă ei steteau aici, maica preuteasă alerga-n urma lui Răciulete, văitîndu-se amarnic şi adunînd în calea ei pe mumele-ngrijate, care-i înţelegeau durerea.

O! ele nu mai steteau pe gînduri, căci ele nu cu mintea cea cumpănitoare şi şovăită, ci cu inima lor curată judecau, şi un fior cutremurător îi cuprinse pe toţi cei adunaţi în faţa trecătorii cînd ele se iviră-n depărtare, apropiindu-se cu pas din ce în ce mai grăbit şi îmbărbătîndu-se unele pe altele prin vorbe strigate-n gura mare.

— Staţi şi vă chibzuiţi! strigă maica preuteasă. Oameni în toată firea, bărbaţi în putere, părinţi care au copii, feciori care au mume, fraţi care au surori, voi toţi oameni verzi şi întregi staţi şi vă gîndiţi, cînd jos în vale, aci în apropierea voastră, se varsă sînge şi s-a vărsat ieri şi alaltăieri, de săptămîni de zile se varsă mereu.

— O! — întîmpină Bran, ridicîndu-se din călcîie — uşor ni-ar fi să nu stăm şi greu ne este să stăpînim pornirea de a ne răpezi în vale, ca să punem capăt vărsării de sînge.

— Nu e tare voinţa care o stăpîneşte — îi răspunse ea rîzîndu-i în faţă — ci e slabă pornirea. Nu vă înspăimîntă pe voi gîndul că fiii şi nepoţii şi strănepoţii voştri vor suferi şi ei cum voi aţi suferit mai nainte de a se fi ivit el în mijlocul vostru?! Pe noi ne înspăimîntă, căci noi simţim în copiii noştri sămînţa neistovită a unui neam mare. Nu vă încîntă pe voi gîndul că soarta celor viitori o îndulciţi băgînd groaza în cei ce vă calcă pe voi şi gonindu-i, ca-n veci să nu mai vie pe aici?! Pe noi ne încîntă, căci cu gîndul la cei viitori ne petrecem viaţa. Ce mai voiţi?! urmă ea înduioşată. Nu vi-e încă destul ce aţi văzut?! O clipă de slăbiciune a avut, o dată a fost ispitit a se ridica mai presus de voi, şi aţi pus la îndoială toate vîrtuţile lui. Chiar eu, muma lui — strigă ea — mi-am perdut credinţa-n el. Iară el a rămas el însuşi, neclîntit, neschimbat, în toate împregiurările acelaşi, gata în fiecare clipă de a sta singur pentru toţi. Nu vă sunt încă destule dovezile ce vi-a dat?! Nu vi-e nici acum vrednic să priviţi în sus cînd vă uitaţi la el?!

Miile de oameni steteau în tăcere adîncă şi în nemişcare, ca nişte stîlpi de peatră.

— Să ne cheme, şi ne vom duce! grăi peste cîtva timp Corbu.

Bran iar se uită în ochii albaştri ai lui Radu, care se-ntoarse încet spre Corbu.

— Asta — îi zise el sfiicios — o ştie şi dînsul şi tocmai de aceea nu vă cheamă: nu supunere cere, ci dovezi de iubire aşteaptă în zile ca cele de astăzi!

Vorbele lui pătrunseră flăcărînd ca fulgerul prin toate inimile, şi mulţimea se îngrămădi mişcîndu-se încet spre dînsul, maica preuteasă făcu şi ea un pas înainte, iar Răciulete sta cu răsuflarea oprită.

— Şi tu — îl întrebă acum Bran — ne ceri să-i dăm aceste dovezi?

— Nu vă cer nimic, răspunse băiatul. Face fiecare după poveţele inimii lui. Pe mine, însă, urmă el îndreptîndu-se, nici voinţa tatălui, nici porunca domnului nu mă poate opri de a-mi face datoria, şi cine vrea — strigă cu glas tare — vine cu mine!

— Şi cu mine! strigară Bran şi Răciulete deodată.

Încet apoi şi fără de zgomot, ca în zi de sărbătoare şi ca la înmormîntare, mulţimea se porni la vale, cu ochii ţintiţi spre strîmtorile Dragoslavelor şi cu gîndul dus la cetatea de peatră.

O babă-i scoase din sărite şi îi pusese-n mişcare şi un copil, care acum întîia oară se-mbărbăta să voiască şi el ceva, şi pînă chiar şi Bran cel chibzuit numai într-un tîrziu îşi dete seama despre greutăţile faptei ce aveau să săvîrşească.

Acela care a intrat o dată în luptă nu mai are milă nici pentru sine şi pentru ai săi, nici pentru duşmanul care l-a silit să ridice arma, ci se foloseşte fără de nici o cruţare de toate mijloacele ca să iasă învingător. Lămurit ca la lumina soarelui ieşea la iveală gîndul domnului închis în cetate: cu cît mai mult îşi ţinea Baian oştirea îngrămădită-n valea strîmtă, cu atît mai desăvîrşită era înfrîngerea lui. Înspăimîntător afară din cale trebuia să fie pentru el gîndul că domnul, el singur, cu o mînă de oameni, a putut să-l ţie atîta timp în loc. Nu! lupta sîngeroasă era cel puţin de prisos cîtă vreme domnul el însuşi nu se simţea în strîmtorare destul de grea ca să ceară ajutor.

Şi grea de tot trebuia să fie lupta aceasta. Acolo în vale erau multe mii de oameni care de atîta timp se zbuciumau în luptă cu un duşman care-i lovea din dosul zidurilor ori din desişul pădurii: mare trebuia să le fie mînia cînd ajungeau, în sfîrşit, să-l vadă pe duşman în cîmp deschis.

Muntenii trebuiau, cu toate aceste, să meargă înainte.

O lumină nouă s-a revărsat asupra viitorului în clipa cînd fiul s-a-mbărbătat la hotărîrea de a-şi pune viaţa în joc ca să-şi scape părintele din strîmtorare, şi lumina aceasta s-ar fi stîns dacă nu s-ar fi adunat cu toţii împregiurul lui. Nu mai şovăia acum nimeni, şi în frunte mergeau tocmai cei ce stătuseră mai nainte la îndoială: peste putinţă ar fi fost să-i mai oprească şi nu rămînea decît să le reguleze mersul.

Ştia Bran că Dragodan şi Cîndea se află cu cetele lor prin pădurile despre Capu-Coastei şi prin cele de la Cîndeşti şi îi neliniştesc mereu pe ogori fără ca să intre în luptă cu ei. El trimise dar două mii de oameni cu cinci sute de arcaşi la dreapta, ca să iasă deasupra cetăţii, la Măţău, iară el se opri cu ceilalţi oameni la Mateiaş, hotărît de a nu înainta decît după ce va fi primit răspuns de la Dragodan şi de la Cîndea, ca lovitura să se deie deodată din patru părţi.

El nu ştia însă că la vale lucrurile se schimbaseră cu desăvîrşire.

Aducîndu-şi întreaga oştire în strîmtorile Dîmboviţei, ca să încungiure cetatea, Baian a fost nevoit să prade pe sorbii ce i se supuseseră de bunăvoie. Nopţile dar Dragodan cutriera văile şi se ivea ca o stafie cînd ici, cînd colo printre fraţii săi îngroziţi de jaful ce suferiseră, şi cu cît mai mari erau perderile lui Baian, cu atît mai mult se pătrundeau vecinii de gîndul că numai de la munteni poate să le vie mîntuirea.

Cel dintîi între căiţi a fost chiar Vladimir cel pîntecos.

Pierzînd, în mînia lui oarbă, orişice măsură, Baian îl legase pe Isaac, evreul scîrbos, de coada unui cal şi-l terciuise tîrît peste bolovanii de pe ţărmii rîului.

Era peste putinţă ca Vladimir să rămîie liniştit în faţa unei asemenea privelişti, şi peste noapte el a fugit în tabăra lui Dragodan.

Cîteva zile în urmă, Bohuslav, Viştoc şi Radoslav şi-au adunat şi ei oamenii şi i-au trimis lui Dragodan vorbă că stau gata şi aşteaptă să le spună ce au să facă, iar acum, cînd muntenii se iviră la Măţău, miile de vecini adunaţi de Viştoc alergară spre dînşii.

O însufleţire neînfrînată îi cuprinse pe muntenii adunaţi la Mateiaş cînd primiră aceste ştiri. Le era parcă un nou soare răsare, temeliile unei noi vieţi se aşează, şi pe cînd unii plîngeau de bucurie, alţii stăteau cu ochii în pămînt, ruşinaţi, căiţi şi gata de a-şi ispăşi vina prin fapte de oameni vrednici.

„O, tu, om nemernic şi fără de pricepere! — îşi zise Bran adînc mişcat — ai voit tu să-l judeci pe el?! Ai pus tu la îndoială vîrtutea lui?! Înţelepciunea lui şi bunătatea fără de margini a inimii lui ai tăgăduit-o?! Înainte! — strigă el — înainte! ca să-l scoatem şi să cădem cu toţii la picioarele lui! Spulberaţi au să fie ca pleava în vînt toţi duşmanii lui, şi departe sus va rămînea el deasupra tuturora!“

Iară el, domnul preamărit şi vrednic de mare mărire, stetea cu capul plecat şi cu braţele încrucişate pe pept, cu ochii stînşi şi cu faţa veştejită, o umbră de om, la mormîntul soţiei sale, inimă curată, trup fără de pată şi suflet lămurit în focul grelelor ispitiri. Prea gingaşă a fost inima ei pentru ca să-şi poată urma bătăile în mijlocul rîcnetelor de mînie ale celor ce lovesc şi între vaietele de durere ale celor loviţi; prea mult a iubit pentru ca să poată asculta gemetele celor ce mor; prea era deprinsă a vedea în el pe ocrotitorul tuturora pentru ca să-l poată vedea crunt şi nemilos.

Se zice că pasărea plăpîndă, ajunsă fără de veste-n preajma şarpelui încolătăcit printre crengi, rămîne pe o clipă cu ochii ţintiţi în ochii lui, apoi moare trăsnită de fulgerul spaimei: aşa a murit Mala cea mult iubită ca copilă şi atît de răsfăţată ca femeie.

Mare era durerea lui şi sfîntă!

El a tresărit cînd buciumele au sunat, dînd din patru părţi deodată semnul de luptă. Atît de ameţit era şi de perdut în durerea lui, încît ştia că buciumele vestesc pornirea luptei, dar nu-şi dedea seamă că de astă dată nu asupra lui pornesc cetele înarmate.

— Gata cu toţii! strigă el ca deşteptat din somn şi se urcă-n grabă mare pe schelele tot pline încă de bolovani şi de cîlţi muiaţi în răşină.

Abia privind de sus de pe zid împregiurul său el se dezmetici încetul cu încetul.

Stetea uimit şi nu mai înţelegea nimic.

Coborau despre Măţău şi despre Mateiaş şi ieşeau de pretutindeni de prin pădurile de la vale şi munteni şi vecini şi înaintau în grabă mare spre duşmanii tăbărîţi împregiurul cetăţii.

Care va să zică s-au îmbărbătat muntenii şi vecinii, schimbîndu-şi gîndul, s-au unit cu dînşii.

O, el nu s-a-nşelat şi acum se-ntemeia viaţa de dînsul mult visată.

Zăpăciţi de lovitura neaşteptată, ogorii se îngrămădiră spre ţărmurii rîului şi se-nvălmăşiră fără de nici o rînduială şi umplînd văzduhul de strigăte sălbatice.

Într-o clipă însă, Baian, tînărul crescut în învălmăşeala luptelor, îşi dete seamă că de la vale e lovit cu mai multă putere şi luă hotărîrea de a răzbi la deal, spre Bodeni, pentru ca să se întoarcă apoi şi să-l aibă pe duşman numai în faţă. Părăsindu-şi dar caii, cu care nu se putea mişca printre bolovani şi pe costişe, ogorii o porniră în rînduri încheiate la deal şi se izbiră de arcaşii lui Bran, care-i opriră pe o clipă în loc.

Erau însă prea puţini muntenii ca să-i poată opri pe ogori în înaintarea lor, şi Bran începu peste puţin să se retragă spre cetate.

Nemaiavînd acum pe nimeni la deal, ogorii se-ntoarseră şi începură să-i mîne pe munteni spre cetate, în vreme ce de jos, din vale, se auzeau răcnetele de taur ale lui Dragodan, care urca-n goană mare coasta.

— A, Bran e, Bran! strigă Bodea, şi iar fu cuprins de simţămîntul că nimeni cu dînşii nu mai poate să ţie pept.

Dar la dreapta lui Bran, în bătaia grindinei de săgeţi, era şi el, băietul subţirel şi înalt.

— Ridicaţi podul de trecere! deschideţi-mi drum! daţi-mi buzduganul! strigă părintele, cuprins de fiori. Iute! iute! iute, că sar de pe zid!

Ca o fiară chinuită timp îndelungat de foame se răpezi Baian la deal cînd văzu pe domn coborînd podul şi ridicînd deasupra capului său buzduganul strălucitor.

— Lăsaţi arcurile! puneţi-vă săgeţile-n tolbe! strigă caganul. Pept la pept să-l strîngem. Viu voiesc să-l am, viu şi nevătămat, ca viaţa mea întreagă să am mulţumirea de a-l chinui.

Nu mai era acum în primejdie băietul, căci lupta-şi schimbă cu desăvîrşire mersul.

Strigînd ca ieşiţi din fire roiră muntenii din toate părţile spre domnul lor, şi iar descărca Bran săgeţile una cîte una şi-i deschidea drum. Unul după altul au căzut, la picioarele domnului, Cîndea cel

bălan şi Botea ce-l îndesat, Corbu cel iute la fire şi Moroiu cel mustecos. Dragodan, sîngerînd din patru răni, nu mai rîcnea, ci lovea răsuflînd din greu şi ştergîndu-şi cîteodată din faţă şiroaiele de sînge, iar Răciulete cel mărunt nu mai stetea în coadă, ci se-nfigea cu suliţa lui ca un căţăluş la picioarele stăpînului, mereu înaintea lui şi împedecîndu-l mereu în înaintare. Pas cu pas însă îi mîna domnul pe ogori peste trupurile celor răniţi şi peste leşurile putrede la vale.

Lovit în cele din urmă de o săgeată în falca lui cea lată, Baian sări ca fiara încolţită.

— Săgeţile! strigă el. Descărcaţi asupra lui şi numai asupra lui!

O dată descărcară ogorii şi încă o dată, apoi se întoarseră şi se depărtară-n goană sălbatică, mînaţi de Dragodan, care iar începu a răcni.

S-a dus Baian, caganul caganilor, înfricoşatul stăpînitor al popoarelor din valea Dunării, s-a dus, părăsindu-şi tabăra şi caii, şi timp de peste cincizeci de ani de zile, cît a mai ţinut lumea în groază, n-a mai îndrăznit să se întoarcă.

Domnul însă zăcea pe iarba plină de sînge, lovit în pept de două săgeţi, viu încă şi cu mintea limpede, dar în pragul morţii.

O! de ce n-a rămas el în cetatea încungiurată de ziduri groase!

La dreapta lui era, îngenunchind, muma, la stînga fiul, iară giur împregiur steteau ceilalţi, în tăcere adîncă.

— O!... dac-aş putea s-o mai pornesc o dată de la început — grăi dînsul încet — v-aş cruţa de multe din mîhnirile ce vi-am făcut în pripirea mea!

Ochii tuturora se umplură de lacrămi.

El luă mîna fiului său şi se uită lung în faţa lui.

— Nu uita niciodată — îi zise apoi — că adevărata mărire numai pe adevărata vîrtute se întemeiază!

În aceste vorbe şi-a dat cea din urmă răsuflare.

ÎNCHEIARE...

S-a dus Baian, caganul caganilor, înfricoşatul stăpînitor al popoarelor din valea Dunării, s-a dus părăsindu-şi tabăra şi caii... Domnul însă zăcea pe iarba plină de sînge.

„Acum vin eu la rînd!“ şi-a zis Bran cînd l-a văzut mort.

Era cuprins de un fel de spaimă, care într-o clipă i-a schimbat iar gîndirea şi simţămintele.

Om şovăielnic din fire, bănuitor şi mereu nemulţumit cu cele ce se petrec, el iar a căzut sub stăpînirea gîndului că lucrurile merg rău şi nu pot să se îndrumeze spre bine pentru că Bodea, căzut rob slăbiciunilor sale, nu era destul de tare pentru ca să poarte cu izbîndă sarcina ce luase asupra sa.

Cum ar fi putut să izbîndească el, care şi-a călcat jurămîntul dat ca frate de cruce şi care n-a fost în stare să ţină-n frîu muierile ce-l încungiurau, nici pe păcătoşii, cu care intrase-n legătură?!

Iar acum a murit lăsîndu-le toate baltă.

Nu! cele stricate din vina lui nu mai putea să le dreagă decît un om care în toate amănuntele vieţii lui a fost în stare să se stăpînească şi să-şi pună el însuşi sie frîu, ca să le poată fi altora povăţuitor înţelept şi neînduplecat.

„Omul acesta sunt eu, numai eu — îşi zicea el — şi nimeni afară de mine nu e în stare să ducă mai departe lucrarea pornită de dînsul.“

Iară el nu era numai singur cuprins de simţămîntul acesta: mulţi de tot erau între munteni cei ce nu-l socoteau pe Radu, băietanul încă netrăit în lume, destoinic să poarte cîrma şi stăruiau ca Bran să-i fie povăţuitor; ba nu erau puţini nici cei ce doreau ca copilul Malei să fie dat la o parte.

Din ce în ce mai stăruitor li se punea muntenilor întrebarea dacă le este ori nu iertat să se însoţească cu vecinii cei lăpădaţi de Dumnezeu şi porniţi spre desfrîu care-i ispiteau mereu şi-i îndrumau spre destrăbălări. Mereu se sporeau cei stăpîniţi de gîndul că neamul lor nu poate dăinui decît păstrîndu-şi cu toată sfinţenia curăţia sîngelui şi moravurile rămase din bătrîni.

„Bran are dreptate — ziceau ei — mai bine trecem munţii decît să ne înecăm în noianul păcătoşiei!“

Oamenii erau deci în fiecare clipă gata de a se-ncăiera între dînşii, adunaţi unii împregiurul nevinovatului Radu, iar alţii sub povaţa lui Bran, aspru păzitor al bunelor moravuri.

Un singur lucru îi mai ţinea în loc: frica de avarii risipiţi pe cîmpii şi de nemilosul Baian, care tot ar mai fi putut să se întoarcă.

Ce-i drept, în faţa avarilor ce mai rămăseseră prin apropiere se aflau vecinii, care ştiau să scape mai rar luptîndu-se cu bărbăţie şi mai des închinîndu-se cu umilinţă şi dînd daruri din belşugul lor.

Din timp în timp porneau şi volgarii de la adăposturile lor ca să facă năvăliri de pradă prin podgorii şi prin văile de la poalele munţilor. Vecinii, tot ei, ştiau să-nvîrtă lucrurile astfel ca să le vie într-ajutor avarii, care se socoteau ei înşişi pe sine mai presus de toţi în drept de a prăda — la dreapta, la stînga şi de giur împregiur.

De peste Dunăre nu veneau decît pe ici, pe colo neguţătorii care se puteau străcura plătindu-le avarilor vamă şi din ceea ce aduceau, şi din cele ce puteau s-adune de pe aici.

St[ăte]au deci muntenii adăpostiţi în poienele lor şi prin înfundăturile văilor şi aşteptau oarecum cu frica-n sîn clipa de zguduire. Nu mai era însă ca mai nainte, cînd îşi aveau gropile de grîu, ci de voie, de nevoie, păstrau deocamdată legăturile cu vecinii, care aveau hambarele pline şi nu erau afară din cale supăraţi cînd staroştii trimiteau la cetatea de peatră cuvenita zeciuială, ba mulţi se-mpăcau şi cu gîndul ca mai unul, mai altul dintre munteni să se aşeze printre vecini, precum se zicea, ca îndrumător spre o mai bună vieţuire... Bran era doară şi el de părerea ca staroştii să fie înlocuiţi cu judeţi.

Mai era apoi şi alta mai hotărîtoare.

În vreme ce Bran şi soţii lui trăiau, Mala şi Bodea muriseră, iară moartea sfinţeşte.

Dumnezeu fie, maica natură fie cel ce ori ceea ce a zidit lumea aceasta, a plămădit sufletul aşa ca omul, torcîndu-şi firul vieţii, să deie încetul cu încetul uitării relele, care-l întristează şi să-şi aducă aminte mai mult de cele bune, care-i umplu inima de dulceaţă.

Fiind acesta lucru nu numai bun şi cuminte, ci totodată şi plăcut, muntenii şi cu atît mai vîrtos muntencele au dat încetul cu încetul uitării toate cele după a lor părere necuvenite din viaţa acum răposatei lor doamne şi ridicau din ce în ce mai mult în slava cerului pe fostul lor domn, care atît de mult a ţinut la soţia sa şi la muma copilului său, atît de bune îndrumări a dat prin vieţuirea sa ca soţ.

Nici c-ar fi fost cu putinţă să nu se umplă de lacrămi ochii muntencelor, care-şi aduceau aminte de zilele petrecute la şezătorile din cetatea de peatră.

Perdute rămîneau toate celelalte în ceaţa timpurilor de mult trecute, şi ele se vedeau numai însele pe sine adunate împregiurul tinerei, gingaşei şi frumoasei doamne, care trecea harnică şi voioasă de la una la alta în vreme ce ele-şi urmau fiecare lucrarea

cîntînd, spuind poveşti, puindu-şi cimilituri ori glumind între dînsele.

— Mult ţinea, soro, la soţul ei — zicea una — şi mult îl punea sus în gîndul ei.

— Nu mai puţin ţinea şi el la dînsa — îi răspunde alta — şi puţine dintre femeile ce trăiesc pe pămînt au parte de fericirea ei.

— De aşa ceva să nu te miri, grăia iar alta. Avea la ce să ţie: lasă că era cu adevărat floare între flori, dar se mai şi revărsa din întreaga ei fiinţă o duioşie şi o dulceaţă plină de farmec, cum rar se iveşte pe pămînt.

— Nevinovăţie era în toate amănuntele vieţii ei!

— Chiar şi slăbiciunile ei erau adevărate podoabe ale fiinţei femeieşti!

În vreme ce muntencele îşi reaminteau în felul acesta zilele petrecute la cetatea de peatră, muntenii îşi dedeau din ce în ce mai cu dinadins seamă despre vorbele rostite de maica preuteasă în faţa trecătorii lui Bran.

— Da! — ziceau ei — adevărat e că neclintit a rămas el, neschimbat, în toate împregiurările acelaşi, în fiecare clipă gata de a sta singur pentru toţi. Destule dovezi ni-a dat! Vrednic e, mai presus de toate vrednic să privim în sus cînd ne aducem aminte de el.

— N-am prea fost însă vrednici noi să-l avem în mijlocul nostru! adăuga unul.

— Cu adevărat om rînduit de Dumnezeu să facă voile lui aici pe pămînt! întîmpină altul.

Atît de adînc era pătruns gîndul acesta în sufletele tuturora, încît Bran se fălea, tot mai des şi mai cu dinadins se fălea că i-a fost apropiat răposatului.

— Da! — zicea dînsul — nimeni nu i-a fost atît de apropiat ca mine, şi pe nimeni el nu s-a răzimat atît de mult ca pe mine!

Iar Răciulete, ajuns om bătrîn acum, nu mai purta suliţa cea lungă şi sta gînditor la o parte.

— Şi să nu uitaţi — zicea el sfătos ca totdeauna — să nu scăpaţi din vedere că atunci, cînd nu eram în stare să luăm o hotărîre, Radu, băietanul, ni-a îndrumat pe calea cea bună. Băietan, dar om cu scaun la cap şi cu inima la loc! Celelalte să le lăsăm încurcate. Vecinii o vor duce-nainte închinîndu-se mai unora, mai altora şi dînd la dreapta şi la stînga fie daruri, fie zeciuială ca să-şi poată petrece viaţa-n îmbuibări şi [să] se-nece-n cele din urmă-n păcătoşii[le] lor, iară noi vom rămînea tot noi şi vom merge-nainte.

DIN BĂTRÎNI

NARAŢIUNE ISTORICĂ

[VOLUMUL II]

MANEA

PARTEA ÎNTÂI

I

MĂNEŞTII

Lungă e afară din cale aici pe pămînt viaţa omului!

Sunt nesăcate izvoarele gîndirilor de care e frămîntat muritorul, nemăsurate suferinţele ce el îndură, nenumărate faptele pe care le săvîrşeşte sîluindu-se însuşi pe sine. Nepotolită e totuşi setea de viaţă a celui născut, şi negru ni se face înaintea ochilor cînd ne gîndim la moartea neîndurată, căci frumos e şi bine a trăi în lumea bătută de soare şi ca-ntr-un vis de desfătare se desfăşură bogăţiile de prefaceri în faţa celui ce vede.

„Lungă e şi grea şi totuşi frumoasă!“ zicea în gîndul său părintele Manea, tînărul plin de avînt, care, sculat de cîntatul cocoşilor, plecase grăbit din cetăţuia trainic durată-n culmea colinei şi, călcînd uşor peste iarba fragedă, săltînd, parcă, mai mult prin văzduh, fără ca să atingă pămîntul, alerga-n zorile zilei de primăvară spre Prahova cea de atîta timp revărsată, ca să vadă dacă tot n-au început încă apele să se retragă.

Giur împregiurul lui se-ntindea sub cerul senin şi limpede cîmpia, pe ici, pe colo împădurită, iar la dreapta se ridicau în depărtare munţii încă tot acoperiţi de zăpadă, şi sfinţenia liniştei din creapătul zilei se revărsa peste toate.

„Frumos e şi bine a trăi!“ îşi zicea părintele Manea, şi din cînd în cînd el îşi întorcea cu o mişcare pripită capul şi se uita fără ca să se oprească înapoi spre cetăţuia ce sta ca o strajă posomorîtă în mijlocul cîmpiei, iar pletele lungi îi fluturau în adierea dimineţii.

Acolo îi era gîndul, şi inima îi era acolo, la Ana, femeia fără de seamăn care îi răscolise toată fiinţa.

Puţin de tot, cîteva luni abia, din toamnă pînă-n primăvară, trăise cu dînsa, şi îi era parcă multe vieţi de-a rîndul a trăit. Reamintindu-şi-le toate zi cu zi, oară cu oară, clipă cu clipă, zilele copilăriei şi ale tinereţelor rămîneau în gîndul lui la depărtări nemăsurate, ca şi cînd nici n-ar fi fost ale lui, iară scurtul timp pe care l-a petrecut cu ea i se părea lung de plin ce era. Nu poate însă aici pe pămînt să dăinuiască mulţumirea sufletească. Privind stăruitor în lumina soarelui, ni se întunecă vederea, şi întocmai precum gerul prea aspru arde şi amăreala prea mare se simte a dulce, mulţumirea prea stăruitoare e durere sfîşietoare. Nu e om care nu se sperie de propria sa fericire, şi dacă n-ai de ce să te plîngi, te temi de ziua de mîne şi-ţi faci gînduri care te zbuciumă.

Se cutremura părintele Manea mai ales cînd se gîndea că peste încă cîteva luni va fi tată, şi îndoit îi era scumpă femeia.

Se uita părintele Manea mereu înapoi spre cetăţuia posomorîtă, căci grozav e gîndul că te-ai dat cu totul cuiva şi viaţa toată îţi atîrnă de la cineva care în fiecare clipă poate să moară, să se depărteze ori să se înstrăineze de tine.

Ziduri durate pentru vecie, cetatea stetea de veacuri lungi în culmea colinei; el se uita cu toate aceste şi iar se uita înapoi, parcă s-ar fi temut ca nu cumva deodată să piară din ochii lui, să n-o mai găsească la întoarcerea lui, şi alerga mergînd spre Prahova, pentru ca să se poată întoarce cît mai curînd.

Dar şi avea de ce să grăbească.

Uitîndu-se înapoi, ochii lui treceau spre cetăţuie peste corturile întinse la poala colinei.

De un an şi mai bine vremurile fuseseră nemaipomenit de grele, şi oamenii, spăimîntaţi mereu, erau ispitiţi de gîndul că lumea e pe sfîrşite şi că nu mai e chip de a trăi pe faţa pămîntului.

Trei deodată se iviseră-ntr-un rînd stelele cu coadă pe cer, cutremurele de pămînt nu mai încetau, fulgerele şi tunetele se ţineau şir încheiat, ploile nu mai conteneau, rîurile ieşiseră toate din mătcile lor, şi vara toată pînă toamna tîrziu cîmpiile au stat acoperite de apă-ngroşată, iar în timpul iernii geroase a nins într-una şi a viscolit, încît oamenii au rămas troieniţi prin adăposturile lor şubrede şi turmele s-au stîns de foame, de frig şi de boleşniţă.

Înspre primăvară, mai potolindu-se gerul, au început să vie peste Dunărea îngheţată negoţători şi fel de fel de vîntură-ţară, precum şi cete de ale lui Bogor, cruntul stăpînitor al bulgarilor, ca să ieie sare şi ce mai era de luat. N-au apucat însă să se întoarcă toţi, fiindcă au dat deodată căldurile, zăpezile au început să se topească, gheţurile s-au desprins şi rîurile umflate iar au acoperit cîmpia. Între cei rămaşi era şi Budac, care, aşteptînd scăderea apelor, ca să se poată întoarce, se oprise cu ceata lui de vreo sută cincizeci de călăreţi aici şi-şi întinsese corturile sub cetăţuie.

Mare urgie şi asta!

Erau calde zilele şi liniştite şi frumoase, tot nemaipomenite şi ele, zile ca-n raiul pămîntesc, pădurile-nmuguriseră fără de veste, şi la locurile mai ridicate şi mai bătute de soare iarba încolţise deasă. Inimile tot mai erau însă cuprinse de spaimă şi prooroci veniţi de peste Dunăre, care umblau în pielea goală, se iveau cînd ici, cînd colo şi-i îndemnau pe oameni să se căiască, să se lepede de cele lumeşti şi să se pregătească pentru viaţa veacului ce vine, la care în curînd vor avea să treacă.

Socotindu-se în tainică legătură cu Duhul Sfînt, care în mijlocul cutremurelor de pămînt, între fulgere şi tunete, se coborîse din cer, ei ştiau că veacul de acum are hotar pus dintru început ani 6366 numărați din clipa zidirii, ceea ce face de trei ori cîte șase, de trei ori cîte șapte și de șapte ori cîte trei, număr de trei ori fatal. Stăruiau dar, ca-n timpul celor cîțiva ani ce mai rămîneau pînă la împlinirea acestui veac, oamenii să se pregătească și să desființeze toate împărățiile, să răstoarne toate stăpînirile, să frîngă toată puterea omenească, pentru ca stîngerea a toate să-i găsească-n starea în care Dumnezeu l-a lăsat pe Adam în rai.

„Căiți-vă — strigau dînșii — și vă lăpădați de toate!“ Iară sîrbii, care-i înțelegeau, știindu-și multele păcate, se cutremurau cuprinși de groază, se adunau despoiați împregiurul lor și nu li se mai supuneau judeților ca mai nainte.

Mai rău încă îi apucase vestea aceasta pe cetașii lui Budac.

Păgîni dați duhurilor necurate, care nu-l lasă pe om să-și mîntuie sufletul, dînșii nu se temeau de moarte, ci mai vîrtos se întețeau în răutățile lor.

Trei săptămîni de zile trecuseră de cînd ei își întinseseră corturile sub cetate, și de atunci și pînă acum au dus-o petrecîndu-și nopțile-n desfrîu, mîncînd și bînd, răcnind și jucînd împregiurul focurilor cu femeile zbanghii, pe care și le aduceau de prin împregiurime.

Îi sîngera părintelui Manea inima cînd îi vedea risipindu-se cete-cete, ca să-și facă proviziuni, și întorcîndu-se iar încărcați cu de toate, îi sîngera cînd vedea stricîndu-se atîte vieți și dîndu-se peirii atîte suflete, îi sîngera însă mai ales cînd se gîndea că toate se petrec la poarta casei lui, și Ana-și spurcă ochii văzînd, își spurcă urechea auzind, gîndul și-l spurcă știindu-le toate.

Dar ce putea să facă?! Sta împrejmuit de apele răvărsate, neștiut de nimeni și lăsat singur în a sa grijă numai.

Nu o dată Cornea, județul, fratele Anei, fusese ispitit de gîndul să se pună în fruntea celor patruzeci de voinici pe care îi avea la dînsul, să dea, cînd îi știe istoviți de beție și de desfrîu, năvală asupra

lor și să-i stîrpească, ca să le peară și urma de pe fața pămîntului, își punea însă părintele Manea peptul ca să-l oprească. Crescut aici, între sîrbii care-l știau de mic și-l socoteau între ai lor, el n-ar fi avut decît să facă un semn ca să se adune și-o mie împregiurul lui, dar n-avea de ce s-o facă aceasta.

Budac era, la urma urmelor, un om cumsecade, care-și petrecea timpul în felul lui și făcea numai ceea ce în gîndul lui i se cuvenea să facă. Ar fi putut să-și întindă corturile orișiunde, și mai la deal, și mai la vale, și le-a întins însă aici, pentru că așa a voit Cornea, care ținea să-l aibă sub ochii lui. Nu ca dușman venise și nu cu de-a sila, ci de nevoie rămăsese, și deschis le era tuturora drumul printre corturile lui, deschisă îi era și lui poarta cetății cînd, întors de la vreo vînătoare, ținea să le facă și celor din cetate parte din vînat. El însă nu uita de unde vine și de cine a fost trimis și nu întreba, ci poruncea, nu poftea, ci-și făcea poftele, nu cerea ce mai rămîne, ci lua din plin, iar aceasta nu pentru că era om înalt, spătos, țeapăn și cu privirea semeață, voinic ales dintre mii, ci pentru că așa i se cuvenea lui, care fusese crescut de Crum cel înfricoșat și era mîna dreaptă a lui Bogor.

S-ar mai fi potolit, nu-i vorba, dac-ar fi văzut în fața lui și pe ceilalți județi de prin apropiere cu cetele lor, pe Filip de sub coaste, pe Albu de la Cîmpina, pe Crețu de la Urlați, pe Bălan de la Bucov, dar aceștia așteptau și ei retragerea apelor răvărsate. Apoi tot asta o aștepta și Budac, ca să poată pleca.

Prahova însă își rostogolea, ca mai nainte, fără de zgomot valurile-ngălbenite și le risipea cît vezi cu ochii peste cîmp. „Și totuși!...“ Părintele Manea tresări înviorat. Pe ici, pe colo, pe la margini, iarba era acoperită de podmol gălbui, un semn că apa a fost, acum de curînd, și mai mare, și mai risipită, c-a început să scadă, să se retragă la matcă.

Adimenitoare e privirea apelor răvărsate, care vin fără de măsură de la munte și trec oarecum pe șoptite la vale și se varsă risipindu-se în toate părţile ca duse de o putere necovîrşită. Şi dacă n-ar fi fost nerăbdarea cu care aştepta scăderea lor, părintele Manea tot ar fi stat şi-ar fi privit întrebîndu-se mereu de unde vine atît noian şi unde-ncape şi cînd se sfîrşeşte istovindu-se.

Alergase, ca nu cumva să-ntîrzie la întoarcere, iar acum sta şi privea uimit de măreţia priveliştei şi umbla în sus şi în jos ca să se încredinţeze dacă a început în adevăr apa să scadă ori i s-a părut numai lui că scade. Nu uitase, ce-i drept, cetăţuia şi cele din ea, dar nu-l ierta firea să plece cu inima îndoită, şi mereu se-ncredinţa în gîndul lui că n-are nevoie să grăbească. Îi auzise rîcnind pe cei din corturi pînă tîrziu după miezul nopţii şi n-avea să se teamă c-o să se scoale în curînd.

Şi, în adevăr, ei zăceau amorţiţi pe unde-i răpusese beţia, nu însă toţi.

Budac el însuşi nu fusese între cei ce rîcneau şi nu era între cei ce zac. Lui îi trecuse veacul veseliilor, şi cu nerăbdare aştepta şi el scăderea apelor, ca să se poată întoarce.

Sunt în fiecare om două firi, una care-l coboară, şi alta care-l ridică, şi cu cît mai mult e om omul, cu atît mai uşor iese în el această a doua fire la iveală. Iar Budac era om, un păgîn sălbatic, care nu ştie ce e sfiala, un nesăţios crescut în îmbuibare, care nu ştie ce va să zică stăpînirea de sine, dar om întreg.

Era peste putinţă ca el să nu simţă că Cornea, deşi mai mărunt şi mai plăpînd, se socoteşte însuşi pe sine mai presus de dînsul şi că oamenii lui, deşi puţini, se uită cu un fel de scîrbă la corturi şi la cele ce se petrec în ele. Lucrul acesta-l umplea de mînie, şi nu o dată şi-a-ncreţit el fruntea, îndreptîndu-şi privirea spre cetăţuie.

N-avea însă decît să deie ochi cu preotul pentru ca să-i treacă mînia. Era în faţa acestui om mărunt şi supt la faţă atîta linişte, atîta veselie, atîta bunătate bătrînească şi atîta stăpînire de sine, încît lui Budac îi era greu să nu-şi stăpînească glasul cînd vorbea cu el ori să zică „nu“ cînd el zice „da“! Cum ar fi putut el să intre în vrajbă cu un om de o fire atît de plăpîndă şi de dulce?!

Ceea ce l-a răpus însă pe Budac a fost Ana, soţia preotului.

Nu era încă femeie Ana, ci copilă numai, şi Budac stetea privind cu ochi mari cînd ea cobora cu soţul ei coasta, ca să meargă la turmele ce păşteau în preajma cetăţii şi să se joace cu mieluşeii încă plăpînzi, cu viţeluşii botocănoşi şi cu mînjii cei cu picioarele lungi.

Înaltă, parcă prea înaltă, subţirică, parcă prea de tot subţire, însă rotundă în toate şi mlădietă, dar nu sprintenă, ci domoală şi la pas, şi la mişcări, şi la căutătură, şi la vorbă, mai ales la vorbă, ea nu mergea, parcă, cu dînsul, ci se ţinea după el. Pe cînd el umbla cu nasul în sus şi forfecînd oarecum cu picioarele, ea mergea cînd în urma lui, călcînd uşor şi sfiicios, ca şi cînd s-ar fi temut ca nu cumva să-i fie pămîntului prea grea, cînd săltîndu-se înainte ca codobatura uşurică, cînd iar plecîndu-se spre el, ca să-i spună cîte ceva.

Văzîndu-i aşa, oricine trebuia să fie cuprins de simţămîntul că el nici n-o duce, nici nu merge cu ea, ci o lasă să vie, că aiurea sunt gîndurile lui şi că dînsa îi este mai mult ori mai puţin de prisos.

Încă mai mari s-au deschis ochii lui Budac cînd el a văzut-o din apropiere şi-a auzit-o vorbind în sîrbeasca lui, încet, pe şoptite aproape, parcă s-ar fi sfiit a-şi da pe faţă gîndurile şi i-ar fi fost greu că alţii aud glasul ei plin ca cel de băietan, şi privind cu ochii plecaţi şi numai pe jumătate deschişi, ca nu cumva să jignească prin căutătura ei pe cei ce îi steteau în faţă.

De tot i se deschideau ochii şi plin îi răsuna glasul numai cînd rîdea, ridicîndu-şi puţin umerii, şi Ana rîdea mereu, cum rîd florile primăverii şi cum păsările rîd cîntînd la cuiburile lor. Mai mult bălană decît oacheşă, faţa ei curată şi rotundă ca luna plină-n răvărsatul zorilor de zi era întruparea veseliei neistovite.

Şi curate, ca faţa, îi erau toate, îmbrăcămintea largă şi albă, sub care i se perdea trupul, părul netezit pe frunte, mînile cu degete lungi şi subţiri, curată mai ales gura, din care, cînd nu te aşteptai, zîmbetul scotea la iveală cele două şiruri de dinţi curaţi.

Atît era de multă curăţia în toată fiinţa ei, încît Budac cel înalt şi spătos ar fi voit s-o atingă, ca să se încredinţeze dacă e ori nu în adevăr aşa cum o vede, se simţea el însuşi nespălat şi nepeptănat, deşi îi erau strălucitoare vestmintele de Ţarigrad, şi se ruşina oarecum de trupul lui cel greoi şi de mustaţa lui cea aspră şi groasă.

Era însă în aerul ei şi ceva mai îndărătnic.

Umerii obrajilor, ieşiţi puţin, şi fălcile cam late păreau a bărbăţie nepotrivită cu jingăşia ei copilărească, iar buza de sus, cam lată şi ea, se mişca cîteodată a mîndrie despreţuitoare.

Văzînd uimirea copilărească cu care ea-l măsura şi se uita la corturi, la oameni şi la toate cele ce se petreceau în mica tabără, Budac se simţea, privind la buza ei, umilit în întregul său fel de a fi.

Se simte şi se iubeşte orişicare om pe sine, şi e nesuferit gîndul c-ai voi şi nu poţi să fii ca alţii. Nesuferiţi ne sunt dar şi oamenii care ne silesc să ne socotim mai prejos de dînşii, şi mînie neîmblînzită ne cuprinde cînd ei nu se sfiesc a ne spune verde-n faţă ceea ce ştim şi noi.

În sufletul lui Budac nu se ivise mînia aceasta. „Am şi eu — îşi zicea — ale mele!“ şi sta cu capul ridicat, dar nu-i mai priiau nici cărnurile purtate-n frigare, nici vinurile luate fără măsură, nici glumele, nici jocurile, nici cîntecele, şi-l supăra gîndul că atîta timp i-au plăcut.

Pe cînd ceilalţi mîncau, şi beau, şi jucau, şi rîcneau, el stetea la o parte, nerăbdător şi mîhnit că nu poate să-i oprească. Zîmbetul milos al părintelui Manea şi buza de din sus a Anei schimbaseră rostul vieţii lui, şi acum, cînd ceilalţi zăceau istoviţi prin corturi ori pe la focurile aproape stinse, el se plimba pe sub cetăţuia tăcută, bucurîndu-se de răvărsarea luminei de zi.

Îl văzuse pe părintele Manea coborînd şi depărtîndu-se spre Prahova, dar îl uitase de mult şi rămase ţeapăn, ca stînca ieşită din pămînt, cînd sus, în cerdacul cetăţuii, se ivi Ana, femeia încă copilă numai.

Deşteptată din somn, ea se pomenise singură. Era însă deprinsă cu felul lui de om pornit, care se duce şi vine, iese şi intră fără ca să ţie seamă de alţii şi le face toate fără ca să mai întrebe pe cineva. Timpul trecea însă, şi el nu se mai întorcea — parcă l-ar fi luat apele mari ce luceau în depărtare. Era cu putinţă?! Un om nechibzuit şi dus totdeauna cu gîndul e vecinic în primejdie. Pe cînd dar el măsura şi ici, şi colo adîncimea apei ori se minuna de puterea nesăcată care ducea valurile spre Dunăre, ea se zbătea în cerdac, căutîndu-l cu ochii în depărtare, unde nu putea să-l vadă.

Îl vedea însă pe Budac, care era mai apropiat şi se uita la ea.

Erau departe unul de altul, ea în deal, el în vale, dar ea simţea că el o vede, şi el vedea că dînsa stă sub ochii lui, iar stările sufleteşti nu numai prin vorbe, prin clipirea ochilor şi prin jocul buzelor, ci şi prin portul trupului se dau pe faţă.

Cu cît mai limpede e apa şi mai liniştită faţa lacului, cu atît mai desluşit şi mai în amănunte se oglindesc toate într-însa: tocmai curată fiind ca picătura de rouă, Ana trebuia să fi simţit încă dintru început că poate să-l aibă în stăpînirea ei pe sălbaticul Budac, să-i îndulcească firea şi să-i prefacă sufletul. O simţea aceasta cu atît mai vîrtos acum, cînd ochii lui o căutau cu o stăruinţă oarecum neruşinată.

Cea dintîi pornire a ei era să se depărteze din cerdac. Nu e însă în lumea aceasta om care nu se simte măgulit şi înălţat în gîndul lui, nu [e] mai ales femeie care nu tresaltă cînd îşi dă seamă că poate ceea ce nu tuturora le este dat. Porniri bune şi rele sunt în firea omului, şi nu Ana, ci femeia dintr-însa era vinovată dacă ea mai stătea acolo, sub ochii lui. Prea era adimenitor gîndul că ea, fiinţa plăpîndă, l-a biruit pe neînfrînatul oştean şi poate să-l poarte după bunul ei plac. La urma urmelor, nu de dragul lui ieşise în cerdac.

Era copilul răutăcios şi lipsit de judecată care întărîtă fiara fiindcă o vede-nlănţuită şi nu-şi dă seamă că ea ar putea să sfarme lanţurile.

Iar Budac, nenorocitul de el, stetea zăpăcit.

N-o mai vedea cum o văzuse şi, judecînd în felul lui, ceea ce îi păruse peste putinţă i se învedera ca lucru atîrnător de voinţa lui, şi firea lui pe o clipă potolită iar se răzvrăti.

N-avea decît să stăruie, şi puţin lucru era omul ce-i stetea în cale.

Nu se petrecuse nimic în timpul cît Manea a umblat pe la Prahova, şi totuşi alta era lumea cînd el se-ntorcea înapoi, mîhnit că n-a mai putut să steie şi supărat de nesuferitele mustrări la care se aştepta.

II

BARDA

Gînditor, cu faţa întunecată, călcînd rar şi clătinîndu-se la tot pasul şi netezindu-şi mereu barba rară, tunsă scurt şi pe jumătate căruntă, Barda, cîrmuitorul împărăţiei, se plimba nerăbdător prin larga şi luminoasa odaie din marele palat de la Constantinopol, în care-şi petrecea zilele muncind fără de răgaz.

Aştepta pe cineva, şi ochii lui mărunţi şi scrutători se-ndreptau din cînd în cînd ca pe furiş spre uşă.

Erau scumpe şi moi covoarele pe care călca; mese de fildeş, lucrate cu multă măiestrie şi încrustate cu pietre scumpe, jeţuri cu răzămătoare de bronz şi căptuşite în cele mai alese catifele, candelabre de argint bătut din ciocan şi mari vase de miresme se aflau la dreapta şi la stînga lui; pereţii, îmbrăcaţi cu marmură lucitoare, erau înfloriţi în aur masiv; el singur era lipsit de podoabe, şi lungul vestmînt, care-i acoperea

trupul slăbit de patimi vii şi de încordări sufleteşti, era de o cuvioasă simplitate.

Purtător al strălucitelor podoabe împărăteşti era nepotul său, Mihail, fiul surorii sale Teodora, şi lui îi rămînea numai sarcina purtării de grijă pentru împărăţie. Avea însă dimpreună cu ea şi stăpînirea, întreaga stăpînire, el singur şi numai el o avea întreagă.

Nu era, cu toate aceste, în întinsul împărăţiei om atît de nevoieş ca dînsul, care toate le cîrmuia şi toate trebuia să le ştie, grija tuturora avea să o poarte şi-n ochii tuturora trebuia să se uite. Chivernisitor vecinic strîmtorat, el în fiecare clipă era nevoit să-şi calce pe inimă, să treacă cu vederea păcate mari, să zîmbească fiind cuprins de mînie ori să mintă fără de sfială.

Potrivită cu munca era însă şi răsplata: el îşi ridica, îmbătat de mîndrie, capul cînd se gîndea că ochii tuturora asupra lui sunt îndreptaţi, soarta tuturora de la dînsul atîrnă, că poate să ridice şi să coboare pe cine vrea, că-n faţa lui toţi tremură şi că numele lui e ştiut departe peste hotarele împărăţiei şi va fi pomenit cu fală în lungul veacurilor viitoare.

Acest gînd de mărire neperitoare îi ţinea mereu încordate puterile şi-l făcea destoinic să-nfrunte marile greutăţi, să ţină pept cu mii de duşmani şi să lucreze zi şi noapte, în vreme ce nepotul său norocos, ştiindu-se scăpat de grijile stăpînirii, se bucura şi putea să se bucure de roadele ei, alergînd buimac după plăcerile vieţii.

Nu o dată însă vecinic treazul cîrmuitor trebuia să se plimbe nerăbdător ca acum.

Adimenit de uneltitori îndemînatici, uşuraticul împărat adeseori se perdea în învălmăşeala marelui cuibar de destrăbălări şi treceau zile de-a rîndul fără ca să i se poată da de urmă, şi de cele mai multe ori se-ntorcea cu gîndul schimbat ori chiar hotărît să ieie el însuşi stăpînirea.

Om chibzuit, cîrmuitorul potrivise dar lucrurile astfel ca tînărul împărat să fie în toate împregiurările însoţit de oameni isteţi şi vrednici de toată încrederea, care-l păzesc, îl apără şi priveghiază, ca uneltitorii să nu se poată apropia în taină de dînsul.

Barda aştepta pe unul din aceştia, pe Vasilie Macedoneanul, cu ochi mari şi ageri, o slugă proastă la grajdurile împărăteşti, dar tocmai de aceea în gîndul cîrmuitorului mai bun decît toţi, căci nu putea să fie primejdios.

Era om de douăzeci de ani împăratul şi îi plăceau ospeţiile, îi plăcea vinul, îi plăceau şi veseliile zgomotoase, femeile-i plăceau şi ele, dar nimic nu-i plăcea atît de mult ca hipodromul. A! acolo, la hipodrom, cînd se alergau caii în vederea lumii ieşite din minţi, acolo simţea şi el că e mare lucru să fii împărat, să aduni mii de oameni la un loc şi să pui la cale spectacole, care stîrnesc fiori în mulţimea adunată. Şi fiindcă iubea Mihail III hipodromul, iubea şi caii şi, iubind caii, era o mare mulţumire pentru el să steie la grajd. Se va fi priceput Barda, unchiul lui, la treburile cîrmuirii şi va fi ştiut multe, dar Vasilie se pricepea la cai şi nu ştia nimeni să-ncalece ca dînsul şi să stăpînească sălbaticii armăsari de Tesalia. Era om de rînd Macedoneanul, dar era om făcut din întreg, nu cîrpitură, şi trupeş, şi chipeş, şi cu mintea deschisă, trei zile şi trei nopţi de-a rîndul dac-ar fi băut într-una, el tot n-ar fi fost răpus de beţie.

Pe acest nelipsit însoţitor al tînărului împărat îl aştepta Barda.

Îl aştepta şi nu-l vedea sosind.

De cîteva săptămîni, de cînd se desprimăvărase, veneau mereu de la hotare ştiri despre năvălirile de pradă ale cetelor lui Bogor, şi împăratul, om pornit şi de o fire războinică, era din zi în zi mai înrăit şi stăruia mereu să se adune oastea, ca să pornească în fruntea ei asupra neînfrînaţilor prădători.

Barda vedea însă mai departe. Gîndul lui era îndreptat spre răsărit, unde se îngrămădeau oştiri peste oştiri. Abia de curînd luaseră arabii Creta, insula înfloritoare şi plină ca stupul, iar acum sosise vestea că Mutavachil, califul, spaima lumii creştine, a făcut un fioros măcel printre creştinii de la Tigru, de la

Eufrat şi din Persia. Acolo era primejdia, şi de acolo erau puse la cale şi prădările bulgarilor.

O jale adîncă a cuprins toate inimile cînd au sosit ştirile din Balcani, şi lumea îngrămădită la hipodrom trei zile de-a rîndul a stat în tăcere dureroasă şi nu şi-a dat pe faţă plăcerea prin strigăte furtunoase. Mînie neîmblînzită a cuprins-o însă cînd a sosit îngrozitoarea veste din răsărit.

Luîndu-şi răpede hotărîrile, Barda a trimis o solie cu daruri la cazahii de pe ţărmurii Mării Negre, ca să-i înduplece a da despre Dunăre năvală asupra bulgarilor, şi aştepta acum să sosească cazahii, pentru ca să între la învoială cu bulgarii strîmtoraţi.

Îi stetea însă în cale un om, Ignatie, patriarhul ecumenic, tocmai el, care ar fi trebuit să sară cel dîntîi ca să-i îmbărbăteze pe toţi.

— Nu — zicea el — sîngele să nu vi-l vărsaţi cu pripire! Bogoris e om doritor de falã lumească şi iubitor de podoabe deşerte: pe el mai uşor îl veţi momi cu daruri. Iar califul n-a pornit asupra noastră; smintiţi am fi dacă am duce la moarte mii şi mii de oameni fiindcă el a omorît cîteva sute. Nu cu arma, ci cu învăţătura avem să-i învingem pe duşmanii dreptei credinţe.

Iară Ignatie era ascultat.

Fiu al lui Mihail I, care s-a coborît din scaunul împărătesc ca să se retragă la mănăstire, şi al cuvioasei Procopia, fiică de împărat şi ea, Ignatie ridica vaza scaunului în care-l ridicase împărăteasa Teodora şi nu se pleca în faţa cezarului Barda, căruia în mai multe rînduri îi făcuse aspre mustrări pentru vieţuirea lui desfrînată, nici în faţa lui Mihail III, care se temea de asprul bătrîn.

„A, nu! îşi zise cezarul, muşcîndu-şi buzele subţiri. Am ştiut să-l dau la o parte pe Teoctist, atotputernicul mare logofăt, am putut să trimit la mănăstire pe Teodora şi pe fiicele ei; voi da din cale şi pe acest călugăr famen!“

Puţin îl supărau mustrările pe care i le făcuse Ignatie. Îşi alungase soţia, ca să trăiască cu noră-sa, şi trăia acum cu dînsa. Putea patriarhul să vorbească ce-i place. În treburile împărăţiei însă el n-avea să se amestece.

— Acum, cîtă vreme trăiesc eu — strigă cezarul— acum are să fie frîntă puterea califilor, şi nu poate să rămîie la locul lui omul care vrea să mă lipsească de gloria aceasta!

Vasilie primise însărcinarea de a-l lua pe departe pe tînărul împărat ca să afle care i-ar fi părerea cînd vorba ar fi de scoaterea din scaun a lui Ignatie.

Şi nu era rău ales Vasilie pentru treaba aceasta.

Ieşiţi la plimbare afară din oraş, călare, el pe un armăsar negru, iar stăpînul său pe altul roib şi mai mărunt, putea să-l ieie şi mai pe departe, şi mai pe de aproape.

— Nu ştiu — îi zise după ce ieşiră-n cîmp deschis — ce va fi voind strălucitul cîrmuitor cu patriarhul; mult ar vrea însă să ştie ce-ai zice dacă vorba ar fi să-l scoată din scaun.

— Pe cine? întrebă Mihail, care se gîndea la alte lucruri.

— Pe patriarhul, pe Ignatie.

— De ce să-l scoată? Ce are cu el?

— Nu ştiu, răspunse Vasilie. Ce va fi avînd cu el, nu ştiu; ştiu însă că dacă eu aş fi în locul lui, l-aş da jos din scaun, dar nu aşa frumuşel, ci iute şi cu toată vîrtutea, ca să zboare cît colo.

— Pe cine, Vasilie?

— Pe patriarhul!

— De ce?

— Iar de ce? întîmpină Vasilie zîmbind. Bine, stăpîne, n-ai aflat, se vede, că eu am fost în două rînduri rob la bulgari.

Tînărul împărat îşi opri calul.

— Tu ai fost rob la bulgari?! întrebă el foarte mirat.

— Nu o dată, ci în două rînduri.

— Cum în două rînduri?

— M-au prins, m-au legat, m-au dus, m-au pus la muncă grea, şi-am găsit prelej să scap.

— Şi iar te-au prins?

— Iară, şi iar am scăpat, grăi Vasilie îndîrjindu-se. Eu ştiu, stăpîne, ce sunt bulgarii, şi un foc am pe sufletul meu: să-i văd suplberaţi, stinşi de pe faţa pămîntului. E strîmtă mintea popii, dacă crede că şi noi, ăştilalţi, avem să-i momim cu blîndeţe, iar nu să-i lovim cu toată mînia.

Împărat încă de la vîrsta de cinci ani, Mihail III crescuse simţindu-se împărat. Deşi stricat de curtenii mişei, care abuzau de uşurinţa lui, el era fiul cuvioasei Teodora, care, în urma stăruinţelor marelui arhiereu Metodiu, iar introdusese icoanele sfinte în biserică, şi tot mai păstra în sufletul lui o rămăşiţă din evlavia copilăriei sale.

— Nu scăpa, Vasilie, din vedere — grăi dînsul — că-i vorbeşti împăratului despre cea mai înaltă faţă a bisericii creştine, care în numele Domnului ne vorbeşte!

Macedoneanul nu se turbură cîtuşi de puţin. Mare el şi pe un cal mare, se uită în jos la tînărul cam pipernicit — parc-ar fi voit să se încredinţeze dacă e ori nu în adevăr împărat.

— Aşa se va fi cuvenind — răspunse el deschis — dar eu nu sunt în stare să spun decît ceea ce îmi este în gînd. Dacă e în lumea aceasta stăpînire, tot de la Dumnezeu este — urmă fără sfială — şi-n gîndul meu cel prostesc a stăpîni va să zică a face dreptate ocrotind pe cei slabi şi certînd pe cei năpăstuitori, ridicînd pe cei vrednici şi dînd la o parte pe mişeii care se îmbulzesc cu neruşinare. E mare păcatul de a fi vărsat sînge şi de a fi acoperit cîmpul de morţi, dar încă mai mare e păcatul de a fi stat cu braţele încrucişate cînd oameni nevinovaţi şi cu frica lui Dumnezeu sufăr cea mai neagră urgie, cînd soţii sunt despărţite de soţii lor, părinţii îşi lasă copiii orfani, copiii sunt răpiţi de la părinţi şi întregi părţi din ţară rămîn pustii. Eu le-am văzut aceste, am trecut prin ele şi zic că Dumnezeu, care nu le vrea, a rînduit stăpîniri ca să-i facă voinţa apărînd pe cei neputincioşi şi înfrînînd pe cei cutropitori. Dacă altfel gîndeşte sfinţia-sa patriarhul, e om cu mintea strîmtă. Eu mă plec în faţa lui, dar tot om cu mintea strîmtă rămîne, şi aş minţi dac-aş zice că nu om cu mintea strîmtă îl socotesc.

Obrajii veştezi ai împăratului se umplură de sînge. Nu-i mai vorbise în viaţa lui nimeni şi nici nu ar fi crezut că e cu putinţă ca cineva să-i vorbească atît de deschis. Îi era parcă s-a deşteptat dintr-un somn lung şi s-a pomenit în mijlocul unei tabere de duşmani. Prima lui pornire era să-i deie calului pinteni şi s-o ieie în goana mare spre capitală, unde toţi îi cădeau în genunchi. Ochii Macedoneanului erau însă îndreptaţi asupra lui şi-l ţineau cu o putere fărmecătoare în loc.

— Care va să zică — întîmpină el în strîmtorarea lui — tu spui că nu-mi fac datoria de împărat?!

— N-am să te judec, stăpîne — îi răspunse Vasilie liniştit — dar dacă-mi ceri răspuns, am să ţi-l dau cu inima curată. Mi-ai dat adăpost, mă ţii, îmi eşti bun, mă deosebeşti de cei ce sunt deopotrivă cu mine, şi mişel aş fi dacă nu adevărul ţi l-aş spune. Dar te vei fi supărînd?! Ce ai putea să-mi faci?! Să mă tai, să mă arzi de viu în mijlocul hipodromului, să-mi scoţi ochii? Fă-o! Tot mai bune-mi sunt toate decît să trăiesc în răsfăţări, fiindu-mi ruşine de mine însumi. Să ştii, însă, că nu mă tem de nimic. Dacă Dumnezeu în două rînduri m-a scăpat, e fiindcă voia să mă aibă, ca să-i fiu la îndemînă cînd va voi să-l slujesc, şi tot în numele lui grăiesc — urmă el ridicîndu-şi glasul — cînd îţi spun fără de încungiur că nu ţi-o faci datoria de împărat şi că acela care ţi-o face nu bine ţi-o face. Adună-ţi oştirile, încalecă pe cel mai bun dintre armăsarii din grajdurile tale şi pleacă în fruntea creştinilor la hotare, unde mii de suflete creştine aşteaptă mîntuirea de la împăratul lor!

Deprins din copilărie a fi stăpînit de alţii, puternicul stăpîn al lumii răsăritene nu putea să fie decît unealta celor ce ştiu să se folosească de neputinţele lui. Acum, în clipa aceasta, adevăratul stăpîn al împărăţiei era sluga credincioasă, care lua în înţelesul cel bun însărcinarea de a priveghea ca stăpînul să nu fie momit de uneltitorii fără credinţă.

Voia şi Mihail să iasă la război, dar îi era greu s-o facă el de capul lui, cînd Barda îl sfătuia să se împace cu Bogor, iar patriarhul stăruia să se ferească de orişice vărsare de sînge.

— Tu zici dar să-l dau la o parte pe Ignatie? întrebă el.

— Cîrmuitorul zice, îi răspunse Vasilie; eu ţi-am spus numai că şi eu l-aş da la o parte dacă ar atîrna de mine.

— Pot?

— E lege care te opreşte?

— Nu-i!

— Atunci nu calci nici o lege cînd faci ce vrei! răspunse Macedoneanul.

Tînărul împărat, care nu era în stare să voiască, se simţea înălţat de gîndul că poate să facă ce vrea.

— Am să-l scot din scaun — zise el tare hotărît — dar pe cine pui în locul lui?

Macedoneanul stete cîtva timp pe gînduri.

Ochii lui ageri le vedeau toate, şi mintea lui pătrunzătoare îi ştia şi-i judecase pe toţi cei ce se îmbulzeau împregiurul împăratului: nu-i trecuse însă niciodată prin minte gîndul c-ar putea să vie vreodată lucrurile aşa ca el să aleagă dintre dînşii pe cel mai potrivit pentru scaunul patriarhal.

— Pe cine ai voi să pui? întrebă el.

Mihail III nu putea să voiască decît pe cineva care îi stă aproape şi ştie să-l stăpînească.

— Pe Photie! răspunse el.

Macedoneanul iar stete pe gînduri. Îl ştia bine pe Photie şi nu i se părea rău ales. Îi era rudă împăratului şi-i fusese învăţător.

— Pe căpetenia gardei împărăteşti? întrebă el.

— Da, e cel mai învăţat dintre cărturarii din zilele noatre!

— Nu ştiu — grăi Vasilie — care îi este învăţătura şi la ce se va fi pricepînd. Îmi place însă căpitanul fiindcă ştie să-şi poarte haina ostăşească, să se ţie ţeapăn şi să calce apăsat, cum i se cuvine unui oştean de frunte, să poruncească şi să-i ţie pe toţi în ascultare. Mi se pare om întreg, şi dacă om întreg e, orişiunde l-ai pune, e la locul lui şi ştie să-şi facă treaba. Nu ştiu, însă, ce va fi zicînd cezarul, adăugă el, dînd din umeri.

— Cezarul?! răspunse împăratul voios. El nu o dată mi-a zis că asemenea om ar trebui să steie în scaunul patriarhal.

— Se poate însă ca un oştean să fie ridicat în scaunul patriarhal?!

— Nu e lege care mă opreşte! răspunse împăratul cu mîndrie; şi Tarasie, unchiul lui Photie, tot aşa a fost ridicat nu demult în scaun.

— Dac-a fost Tarasie şi aşa vrea cezarul, nu mai încape nici o vorbă, grăi Vasilie, strînse frîul şi porni în treapăt spre oraşul zgomotos.

Mihail III se luă după el.

Rîdeau unii şi erau indignaţi alţii dintre trecători văzînd bădărănia slugii şi lipsa de dignitate a stăpînului, care ţopăia în urmă; nimănuia nu putea însă să-i treacă prin minte gîndul că sluga-şi duce acasă stăpînul de mult timp hoinar.

N-a simţit-o aceasta nici Barda cel iscusit în învîrtirea şuruburilor greceşti. De mulţi se temea şi era mereu treaz; de oameni ca Vasilie, însă, nu ştia să se păzească.

Era fără îndoială foarte turburat cînd a văzut că sluga credincioasă pe care o aşteptase nu vine singură, ci-l aduce şi pe stăpîn; aflînd, însă, care sunt hotărîrile nepotului său, nu mai cerceta cum a ajuns el la acele hotărîri, şi bucuria îi era atît de viuă, încît ţinea ca, drept răsplată, încă-n ziua aceea să-l ridice pe Vasilie la rangul de mare chivernisitor al grajdurilor împărăteşti.

— Voinţa împăratului e lege sfîntă — grăi dînsul plecîndu-se adînc — şi aşa se va face cum zici. Acesta e însă lucru care se pune cu anevoia la cale. Ignatie e om mîndru şi încăpăţînat şi are multă trecere. Vom vedea ce zice călugărimea şi care e părerea papei de la Roma, şi ne vom da silinţa să-l facem de rîs dacă nu vom putea să-l facem urgisit. Deocamdată totul are să rămîie o taină, adăugă uitîndu-se la Vasilie.

— Eu — grăi Vasilie — un singur foc am pe sufletul meu, şi fac ce mi se zice ca să-l stîmpăr.

III

STRÎMTOAREA

Cireşii înfloriseră şi privighetorile cîntau prin desişurile umbroase, dar munţii tot mai erau plini de zăpadă troienită de viscole prin adăposturile înfundate, şi apele rîurilor numai încet, aproape pe nesimţite scădeau. Putea domnul Radu, cel totdeauna plin de simţămîntul puterii lui, să se bucure în toată liniştea în cetatea lui din Tîrgovişte, căci acum şi încă mult timp nici de peste Dunăre, nici despre răsărit nu se putea ivi nici o primejdie.

Şi-i era mare bucuria. Doamna îi născuse băiat voinic. Noroc e noul-născut chiar şi la casa celui mai umilit om; la curtea domnească el e un mare dar dumnezeiesc, mîngîierea neamului întreg, şi bucuria domnului cuprindea inimile toate de pretutindeni unde străbătea vestea. Se luminase chiar şi faţa doamnei, care-şi vedea acum mai des domnescul soţ, căci tare şi dulce legătură e copilul între părinţi.

Dar cetele lui Budac se risipiseră şi prădau fără de milă. Puţin lucru! Ce putea, la urmă urmelor, să le facă?! Ele nu ca duşmani veniseră, ci în virtutea învoielii încheiate încă cu Crum, şi nu din răutate, ci de nevoie au rămas aici. Oamenii trebuiau să trăiască, şi numai în felul lor puteau trăi, iar prădaţi erau numai sîrbii aşezaţi pe cîmpie şi pe sub poalele dealurilor.

Nu e însă pedecă peste care omul nu trece cînd vrea cu tot dinadinsul.

Răzbind ici peste rîurile umflate, colo printre ele, cetele nenumărate ale cazarilor totdeauna gata de război se coborau despre meazănoapte spre Dunărea răvărsată pentru ca să fie cît mai curînd pe ţărmurul ei şi să-şi caute, după înţelegerea luată cu bizantinii, trecere îndată ce se vor mai fi liniştit valurile.

Jale nespusă era în calea lor, pustiul se întindea în urma lor, şi focuri nestinse vesteau în cele din urmă, din culmile Vrancei, apropierea lor.

Un strigăt — „Gata toţi!“ — răsună de-a lungul văilor la vederea acestor focuri de veste rea. Pe cînd bătrînii şi femeile-şi adunau ce puteau să ducă cu sine, ca să plece cu copiii la deal, păstorii porneau cu turmele la munte, voinicii se pregăteau de luptă, iar căpeteniile îngrijorate se adunau la sfat împregiurul domnului, ca să chibzuiască măsurile de apărare şi să facă împărţirea sarcinilor.

Nu erau mulţi, dar aleşi cei adunaţi în sala scundă şi lipsită de podoabe, şi privirile tuturora erau îndreptate asupra celui mai tînăr dintre dînşii, părintele Manea, care-i vestise că Budac şi-a adunat toate cetele, peste o mie de călăreţi, sub cetate şi stăruia să i se dea ajutor.

Era tînăr preotul, dar stăruitor, căci Ana era verişoară bună a doamnei, la care acum toţi se uitau cu multă dragoste.

— N-aveam noi să ieşim din văile adăpostitoare şi să ne-ncurcăm cu vecinii, grăi Strîmbu, uitîndu-se ţintă la un colţ al sălii.

— Tot asta ni-o zici de cînd te ştiu, întîmpină Creţu, bătrînul sprinten şi pripit şi la mişcări, şi la vorbă.

Avea opt feciori, podoabă a neamului fiecare din ei, şi se socotea nemuritor bătrînul.

— A zis-o şi tata, şi bunicul, şi o vor zice şi copiii, şi nepoţii mei, răspunse Strîmbu. Ceea ce adevărat a fost ieri tot adevărat e şi azi şi adevărat are să fie şi mîne.

— Nu e viaţă în cîmpul deschis, şi cîtă vreme nu ne vom fi retras cu toţii la munte şi nu-i vom fi lăsat pe sîrbi în paza lui Dumnezeu, tot aşa o vom duce, adăogă Sîntu de la Poenari.

— Aşa e! grăi Cîrnu. Cîţi trecători, toţi de noi se izbesc.

— Iară sîrbii — zise Vişcol — tot aşa au rămas, cum îi ştiau părinţii noştri. Oameni de credinţă şi cu frica lui Dumnezeu n-avem să scoatem din ei.

— Iată-i că azi — grăi iar Cîrnu — umblă despuiaţi şi nu vor să se adune în faţa primejdiei.

— Nu e aşa! întîmpină Albu, cîmpineanul cel înalt şi slab. Le sunt judeţ de atîta timp şi-i ştiu ce-au fost şi ce sunt. Ascultă, muncesc întins, chivernisesc bine şi sunt credincioşi şi inimoşi în luptă dacă ştii să-i iei cu binele.

— Şi mulţi dintre dînşii — adăugă Filip — sunt creştini nu numai cu numele, ci şi cu firea.

— Vorba e numai — grăi părintele Manea cu un zîmbet răutăcios — ca oameni de credinţă să fim şi noi. Cum vreţi ca ei să sară-n faţa primejdiei dacă văd că noi stăm nepăsători cînd ei sunt în primejdie?!

Domnul se mişcă puţin, ca şi cînd ar fi fost înţăpat de un ţînţar, dar nici măcar prin clipirea ochilor nu-şi dete gîndirea pe faţă.

Ţinea ca să se facă totdeauna ceea ce voieşte el şi numai ceea ce el voieşte, dar tot atît de mult ţinea să pară a face totdeauna ceea ce doresc ceilalţi. Alţii trebuiau să-i ghicească gîndurile şi să le deie pe faţă ca fiind ale lor, şi grija lui era să-şi găsească asemenea ghicitori de gînduri.

— Te-am înţeles — îi răspunse Strîmbu lui Manea — dar nu pot să te urmez. Alta ni-e azi grija! Vor fi jăfuind oamenii lui Budac, vor fi petrecînd în desfrîu, vor fi făcînd toate răutăţile, dar noi nu putem să ne încăierăm cu dînşii cînd cazarii se apropie.

— Şi dacă Budac şi-a adunat cetele — adăugă Cîrnu — nu putem să adunăm şi noi pe ale noastre în faţa lui.

— De! — adăugă şi Sîntu dînd din umeri — cu bulgarii avem învoială, şi mare nesocotinţă ar fi dacă de dragul cîtorva răzleţi am strica-o tocmai azi, cînd ea ne prinde mai bine!

— Cazarii vin şi se duc — zise iar Vişcol — iară bulgarii rămîn şi pot să vie în fiecare zi.

Domnul dete mîhnit din cap.

Acesta era simţămîntul care trebuia să-i cuprindă pe toţi, şi părintele Manea se-mpăcă cu gîndul că Cornea va rămîne singur cu sîrbii, pe care va fi putînd să-i adune la vreme de mare nevoie.

Mai era însă unul care stătuse tăcut ca domnul şi nici măcar prin clipirea ochilor nu-şi dădea gîndurile pe faţă, părintele Titu, bătrînul înţelept şi sfînt, care numai la zile de tot grele se cobora de la poalele Negoiului, unde-şi avea şederea. El le ştia toate ca dintr-o carte scrisă cu slove mari şi asculta cu luare-aminte numai ca să afle ce ştiu ceilalţi şi ce are să le mai spună ca să-i îndrumeze pe calea cea bătută de veacuri.

Acum el se ridică încet, oarecum în silă, şi ridică mîna ca şi cînd ar fi voit să zică: „Tăceţi, că am şi eu o vorbă!“

Om puţin la trup, uscat de postul stăruitor şi slăbit de bătrîneţe, i se cuvenea mai vîrtos decît celorlalţi să odihnească, dar îşi petrecuse viaţa urcînd şi coborînd coastele munţilor şi numai stînd în picioare era obicinuit să vorbească. Îi era parcă gîndurile i se înşiră mai desluşit, vorbele îi vin mai uşor şi cei ce-l ascultă îl înţeleg mai bine cînd li se arată întreg.

— Nu numai de dragul cîtorva răzleţi — grăi dînsul rostind vorbele rar şi cu glas moale — ci pentru orişicare, chiar şi pentru cel mai ticălos trebuie să sărim cu toţii. Neamul nostru a vecuit în mijlocul unei lumi care mereu se premeneşte numai păzindu-se însuşi pe sine. Trupul acesta — urmă puindu-şi stînga pe pept — e unul, întreg, acelaşi în toate părţile lui, şi orişiunde ar fi lovit, pe mine mă doare, tot eu sunt cel ce sufere. Tot aşa noi toţi, neamul întreg, un trup suntem, noi înşine în orişicare dintre noi, şi orişicare ar fi lovit, lovitura toţi o primim, cu toţii suferim şi cu toţii avem să sărim ca să ne apărăm. N-avem să cercetăm nici numărul, nici felul celor ce ne cheamă într-ajutor. Ne-am risipi cum s-au risipit alţii dac-am cerceta cîţi şi cum trebuie să fie aceia cărora li se cuvine ajutorul tuturora. Au tremurat atîta timp părinţii, bunii şi străbunii noştri în faţa avarilor, şi voi aţi văzut cum cele din urmă rămăşiţe ale neamului lor, odinioară atît de puternic, au fost nimicite de bulgari în aceste văi şi ştiţi cum seminţia lor s-a stîns de pe faţa pămîntului. Cine a stins-o?! S-a stîns ea însaşi prin sine! Cînd puternicul împărat al Apusului s-a rîdicat asupra lor, avarii nu s-au strîns cu toţii la un loc, n-au sărit unii pentru alţii şi, părăsîndu-se între dînşii, s-au părăsit înşişi pe sine. Nu e nimeni prea puţin pentru toţi. În voi trăiesc părinţii voştri, iară voi veţi trăi în copiii şi în nepoţii voştri, dacă sunteţi vrednici de viaţă, şi vrednici sunteţi numai ştiind să preţuiţi viaţa, fie ea orişicît de ticăloasă, căci nu se poate şti dacă nu cumva tocmai din cei mai nemernici vor ieşi odată cei mai cu vîrtute dintre urmaşi. Deopotrivă suntem cu toţii şi la fel trebuie să ne fie scumpă viaţa şi fericirea orişicăruia. Nu! nu sunt împregiurări în care putem să ne zicem unii altora: ajutaţi-vă voi înşivă, că noi nu vă putem ajuta. E ori nu aşa?! întrebă el, ridicînd glasul.

— Aşa să fie! strigară cu toţii ridicîndu-se în picioare, cel dîntîi domnul, el însuşi.

— Dar — urmă bătrînul preot de tot încet, ca să fie ascultat cu mai multă luare-aminte — fericitul Mane, care, răstignit deopotrivă cu Hristos pe cruce, alăturea cu Hristos să fie pomenit, a rînduit să ne stăpînim poftele, să ne înfrînăm patimile şi să ne ferim de vărsarea de sînge. Gata să fim totdeauna de a ne da viaţa unii pentru alţii, dară arma să n-o ridicăm decît atunci cînd nu mai e alt mijloc de scăpare. Adunaţi roadele ostănelelor voastre, puneţi la un loc tot ceea ce aţi putut aduna trăgîndu-vă de la gură, dezbrăcaţi, dacă e nevoie, cele mai scumpe din vestmintele voastre, daţi tot ceea ce aveţi ca să-l ameţiţi pe Budac şi să-l înduplecaţi a se retrage.

— Şi dacă nu-l putem îndupleca? întrebă Manea, care ştia mai multe decît bătrînul înţelept.

— Plecați voi și căutați scăpare în adăposturile munților, îi răspunse părintele Titu.

— Și dacă nu ne lasă să plecăm?! întrebă iar Manea.

— Atunci și numai atunci — grăi bătrînul — să sară cu toții, ca să vă deschidă drum.

— Iară pe vecini să-i lăsăm în voia lui?! întîmpină iar Manea.

— Ei nu sunt noi! îi răspunse Cîrnu.

— Dară suntem noi înșine noi! strigă Albu. Niște nemernici am fi dacă i-am părăsi. Noi și părinții noștri am încheiat învoială cu Crum și cu Bogor, ne-am ținut totdeauna și ne ținem și azi de învoiala făcută, am dat și dăm tot ceea ce ne-am legat a da, am păzit și păzim cu sfințenie legătura și voim să trăim în vecii vecilor în bună prietenie cu bulgarii. Nu se poate dar ca Budac să facă din porunca stăpînului său ceea ce face. El e un mișel răzvrătitor, care turbură pacea, și ca pe un răzvrătitor avem să-l lovim.

— Așa e! strigară mai mulți deodată. Răzvrătitor este!

— E fără îndoială răzvrătitor — întîmpină Crețu, scuturînd din cap — dar nu avem să-l certăm cu pripire. Mai are încă să treacă timp pînă la sosirea cazarilor. Trece ușor chiar și peste Dunărea umflată un om dacă-și ia inima în dinți, trec și doi, și cîțiva, dar oștiri întregi numai încetul cu încetul răzbesc peste Siret și peste rîurile ce se varsă în el. Apoi nici nu asupra noastră vin cazarii; pe noi ne ating numai în drumul lor spre bulgari. Ne mai rămîne dar timp să trimitem solie cu daruri la Bogor, să-l vestim că stăm gata să-i lovim pe cazari din dos și să-l rugăm să-i deie lui Budac porunci ca să plece în calea dușmanului și să ne mai deie și alt ajutor. Îl cunosc pe Bogor, căci am fost în atîte rînduri în solie la dînsul: e om mîndru, dar doritor de pace și înțelept, cu mult mai înțelept decît ca mai ales astăzi să nu se bucure de învoiala pe care o are cu noi.

Abia acum își dete și domnul părerea.

— Fără îndoială, grăi dînsul rostind vorbele rar și apăsat. Deocamdată — urmă apoi întorcîndu-se spre părintele Manea — Cornea să-i spună chiar mîne că-l rugăm să plece cu cetele lui spre Buzău. Aș vrea să nu să supuie, căci nu e destul să ai învoieli, ci trebuie totodată să fii și în fiecare clipă gata de a sili pe aceia cu care le ai să le ție în sfințenie. Să se îndărătnicească Budac, căci mult timp va mai avea să treacă fără ca vreun alt mișel să îndrăznească a face ca dînsul. Tăria noastră e paza neadormită și hotărîrea cu care lovim pe cei ce voiesc să ne calce!

Aceste erau vorbe de domn, și hotărîrea era luată, deși mai rămăseseră oarecare nedumiriri în suflete.

Crețu, care vorbea sîrbește, era gata să plece și astă dată în fruntea soliei peste Dunăre, iară ceilalți luară înțelegere ca să se adune cît mai curînd cu cetele lor din sus de cetatea Măneștilor pentru ca să-l ieie, dacă va fi nevoie, la goană pe Budac, apoi să înainteze cu toții împreună spre Buzău.

— Numai să nu fie prea tîrziu! grăi părintele Manea zorit.

Avea însă ceva pe suflet și nu-l ierta firea să nu-și deie pe față focul.

În vreme ce Albu și Crețu și ceilalți se adunaseră împregiurul domnului, părintele Titu stetea la o parte, dus pe gînduri.

Tînărul preot se apropie de el.

— Nu sunt, părinte, — îi zise — nici acum dumirit: se cuvine ori nu să părăsim în zi de mare primejdie pe vecinii noștri?

Bătrînul se uită lung la el.

— Două puteri sunt — răspunse — în lumea aceasta: lumina și întunerecul. Zbuciumările vieții toate din lupta dintre aceste două puteri izvoresc. Dacă noi, care am ajuns la cunoștința adevărului, umblăm în căile drepte, vedem lumina și suntem stăpîniți de duhul binelui, atunci dînșii, care nu recunosc adevărul, umblă în căile rătăcirii, stau în întunerec și sunt stăpîniți de duhul răului. Nu e între noi și dînșii nici o apropiere: spurcată e ființa lor întreagă, și ne spurcăm și noi apropiindu-ne de dînșii. Biruința luminei se întinde perind ei și crescînd noi: nu-ți păta viața stîrpindu-i dar lasă-i să se stîrpească ei înşişi unii pe alţii, căci a noastră are să fie lumea după ce se vor fi strîns ei!

Tînărul preot rămase cîtva timp cu mintea oprită în loc. Îl strivea sîmţîmîntul că nu poate să încapă-n mintea lui învăţătura pe care i-o dădea bătrînul înţelept. Ştia că aşa este, că aşa a fost din bătrîni, dar îi părea peste putinţă ca aşa să şi rămîie. Îşi petrecuse copilăria şi tinăreţele şi îşi petrecea acum viaţa între sîrbi şi nu era în stare să-i vadă veseli fără ca să se înveselească şi el, nici să-i vadă suferind fără ca să le sară într-ajutor.

— Şi dacă dînşii ne iubesc? întrebă el.

— E un semn că ni s-a-ntunecat fiinţa, îi răspunse bătrînul.

— De ce nu un semn că lumina a-nceput să pătrundă în sufletele lor? Nu, părinte! urmă el încălzindu-se. Învăţătura aceasta e prea aspră, prea lipsită de milă şi nu poate să pornească nici de la Mane, nici de la Hristos. Iubim pasărea ce cîntă voioasă la cuibul ei, ne iubim turmele şi iubim cînele ce se tîreşte la picioarele noastre.

— Toate putem să le iubim — îl întrerupse bătrînul — căci toate sunt nevinovate în neştiinţa lor: nu putem însă să-l iubim şi pe omul stăpînit de duhul rău, căci iubindu-l pe el, ajutători ai Necuratului ne facem!

— Nu, părinte, nu! întîmpină tînărul înteţindu-se. Prin ce adecă ne-am deosebi noi de dînşii dac-am urî ca dînşii?! Ceea ce în noi e lumină e iubirea noastră, şi biruinţa luminei o întindem iubindu-i chiar şi cînd ei ne urăsc, învăţîndu-i să iubească, făcîndu-i să cunoască adevărul, scoţîndu-i de sub stăpînirea duhului celui rău. Pace şi bună rînduială, trai tignit şi spor în toate are să fie în lumea aceasta numai după ce toţi se vor fi luminat, toţi vor fi recunoscut adevărul, toţi vor fi ajuns să se iubească între dînşii.

— Niciodată oamenii nu vor înceta a se duşmăni între dînşii — grăi părintele Titu ridicînd mîna — căci răul e tot atît de vecinic ca binele şi numai prin lupta dintre aceste două intră toate în fiinţă şi pier toate.

— Tocmai de aceea — urmă tînărul oarecum aiurind — nu e în trecerea noastră prin lumea aceasta nimic mai adimenitor decît să alergi, să osteneşti, să dai ceea ce este mai bun în tine, să suferi, să-ţi pui viaţa-n joc ca să luminezi pe cei rămaşi în întunerec şi să-i scapi de peirea cea vecinică!

Părintele Titu se uită cu înduioşare la el.

— Aleargă, tinere, aleargă — îi zise — căci e mare lumea largă şi suferind se-nţelepţeşte omul.

IV

BUDAC

Toate vin în lumea aceasta ele de ele.

Nu era încă prea tîrziu; fiara înlănţuită tot se mai zbătea.

„Mi-a părut numai!“ şi-a zis Budac atunci dimineaţa, după ce Ana plecase din cerdac.

„Poate că mi s-a părut!“ zicea mereu, şi, o! ce n-ar fi dat ca să se încredinţeze dacă în adevăr i s-a părut numai.

Ce să deie?!

N-avea decît să se plimbe iar cum şi pe unde se plimbase atunci, şi dacă dînsa se ivea iar ca atunci în cerdac şi nu se depărta cînd îl vede, era învederat că părerea nu e deşartă.

Iară ea s-a ivit şi nu s-a depărtat.

Cum?!

Aşa, din întîmplare. Ţinea şi dînsa să se încredinţeze dacă nu cumva i s-a părut numai. N-o chema nimeni; nimeni n-o vestea că dînsul se află acolo şi aşteaptă; era însă singură, căci părintele, soţul ei, alerga mereu şi mereu punea lucruri la cale adeseori, şi mult era singură şi trebuia să facă şi ea ceva.

O cuprindea un fel de ameţeală dureroasă cînd îi venea să se ducă, şi ameţeala aceasta creştea cînd se ducea, cînd îl vedea, cînd stetea sub ochii lui. Prea îi era senină viaţa şi era însetată de durere, iar durerea acestui joc copilăresc era nevinovată, ca întreaga ei fiinţă.

În lumea aceasta nu e însă stare: toate se prefac şi cresc ori scad.

„Nu cumva ea voieşte să-şi bată joc de mine?!“ îşi zicea cîteodată Budac, şi sîngele îi năvălea atunci în obraji şi altfel mai mult roşii decît rumeni. A!... ce n-ar fi dat să se poată încredinţa despre adevăr!

Voia s-o vadă mai de aproape, să privească în ochii ei, să pună mîna pe ea, dar nu mergînd el la ea, ci aducînd-o pe dînsa la sine. Ce n-ar fi dat să poată!

Şi el avea dreptate. Nu o dată, văzîndu-l stînd ori plimbîndu-se de ici pe colo, Ana îşi zicea: „Tare e nebun, Doamne!“ şi acel joc de-a ascunsele îi părea din ce în ce mai lipsit de farmec.

Nu o dată însă, răzbind prin nevoile vieţii, ne vine să credem că între om şi om, de ici pînă colo, mai trebuie să fie ceva afară de cele ştiute de noi, un fel de revărsare a fiinţei rîvnitoare, prin care sufletele se ating şi se simt unul pe altul. Ana a început în cele din urmă să se teamă — ea singură nu ştia de ce — deci de toate, şi numai în silă şi cu frică, din ce în ce mai rar, ieşea în cerdac. Inima i se bătea tare cînd părintele ieşea din cetăţuie, şi greu îi era afară din cale viaţa cînd el nu se-ntorcea la timp.

Cu cît mai rar venea dînsa, cu atît mai nerăbdător se făcea Budac, care nu era obicinuit a se plimba ca un smintit pe sub cerdacuri.

Într-una din zile el îi făcu semn să se coboară şi să vie la el.

Ana rămase încremenită de spaimă. Îi venea să fugă, încît lumea îi părea prea mică, dar nu era în stare să se mişte.

„Ce-am făcut?! îşi zise, tremurînd în tot trupul. Ce-am ajuns?!“ îşi zise iar, strivită de ruşine.

Ştia acum de ce se teme şi de ce are să se teamă şi, scăpată o dată din cerdac, ea nu mai găsea nicăieri adăpost, nici repaos. În conştiinţa ei, încă neispitită, vina cea mică creştea înspăimîntătoare şi-o apăsa din ce în ce mai greu, şi în mii şi mii de chipuri i se înfăţişau primejdiile în care-şi vedea soţul dus iar în treburile lui, căci nesăcat izvor de temeri şi de născociri e inima femeiască.

— Ce ai? o-ntrebă el, luînd-o răpede. Nu pot eu să umblu în treburile mele fără ca să te găsesc plînsă cînd mă-ntorc?!

— Am ceva — răspunse ea — şi te rog să nu mai ieşi din cetate, că mor de grija ta.

— Nu se poate! grăi dînsul. Toată sîrbimea e scoasă din minţi şi trebuie să ies.

Ea începu să plîngă şi, acoperindu-şi faţa, i le spuse toate din fir în păr, una cîte una, pînă la cea din urmă.

— Ţi-a făcut scîrnavul acela sămn să te duci la el!? strigă părintele Manea ca ieşit din fire. Vino cu mine! adăogă apoi, luînd-o de mînă.

— Unde mă duci?! Ce vrei să faci?! întrebă ea speriată.

— Vino, repetă el şi ieşi cu dînsa în cerdac, unde rămasără amîndoi uitîndu-se spre tabăra lui Budac, ea tremurînd de frică, iară el liniştit şi cu capul ridicat.

Lucrul acesta nu trebuiau să-l facă.

Budac nu se mai plimba, ce-i drept, în dreptul cerdacului şi nu putea să ştie de ce anume Ana nu se mai iveşte de astă dată numai singură în cerdac, el se afla însă în tabără, trebuia mai curînd ori mai tîrziu să-i vază, şi era destul atît ca să-şi pearză sărita.

El tresări cînd îl văzu pe părintele Manea stînd cu un fel de neruşinare acolo sus, drept, ţeapăn, cu capul ridicat parcă ar fi voit să zică: „Ce pofteşti, mă rog?!“

Budac se uită şi el tot aşa în sus şi, văzînd că preotul nu se mişcă din loc, ci mai vîrtos îşi ridică capul, îşi strînse pumnul, nu-l ridică, dar îl strînse, aşa, pe înfundate.

De dînsul n-avea nimeni să-şi bată joc!

Ziua următoare cetele risipite începură să se adune toate sub cetate. De ce?! Asta poate că Budac nici el însuşi n-ar fi ştiut s-o spună.

După învoiala cu Creţu, cetele aveau să rămîie risipite şi să plece după ce vor fi scăzut apele, una cîte una, spre Dunăre. Budac zicea acum că el nu mai vrea aşa şi că n-are să-i deie nimănuia socoteală despre ceea ce face.

Aşa steteau lucrurile cînd s-au ivit focurile în culmile Vrancei, şi Cornea trebuia să plece la Tîrgovişte.

— Tu ai să rămîi aici, îi zise părintele Manea; am să mă duc eu!

Zadarnice au fost stăruinţele deznădăjduite ale Anei, căci el a plecat şi s-a dus şi şi-a făcut treaba şi s-a întors întreg şi nevătămat. În timpul însă cît el a lipsit, Ana l-a văzut de o mie de ori mort şi a suferit chinuri care ar fi fost destule şi pentru zece vieţi. Lacrămile n-au podidit-o însă decît în clipa cînd l-a văzut intrînd pe poarta cetăţii.

— E bine! zise — mîne se adună cetele noastre în faţa lui, în timp de trei zile are să fie şi domnul aici, şi dacă nu pleacă, cu atît mai rău pentru dînsul.

A plecat Budac cu cetele lui.

Nu că îi era frică de cetele ce începuseră să se adune mai la deal ori de mînia lui Bogor, dar ţinea — aşa zicea el — să deie cît mai curînd pept cu cazarii.

Răsuflau uşuraţi cei din cetate cînd bulgărimea a-nceput să ridice tabăra, Ana îşi făcea mereu cruce mulţumind lui Dumnezeu că i-a adus la timp de nevoie pe cazari, iară părintele Manea îşi ţinea capul şi mai ridicat decît de obicei.

Puteau să răsufle cu toţii mai uşor, putea să-i mulţumească Ana lui Dumnezeu, putea şi părintele Manea să-şi ţie capul ridicat, el însă nu trebuia să iasă în cerdac cînd Budac îşi încălecă armăsarul, ca să plece.

El tot a plecat, dar uitîndu-se înapoi, iar şi-a strîns pumnul, şi de astă dată l-a şi ridicat.

Cu inima îndoită-şi ridicase tabăra şi-n silă pleca, dar acum voia cu tot dinadinsul să se depărteze. Înaintînd apoi spre Buzău, se uita des înapoi la cetăţuia posomorîtă, şi cu cît mai de departe o vedea, cu atît mai rău îi era scurmată inima de pornirea de a o face

iar ziduri pustii, cum atîtea veacuri de-a rîndul fusese.

În vreme ce el se depărta, în tabăra muntenilor era veselie neturburată de nimic. Ici cîţiva voinici jucau împregiurul unui fluieraş, colo un bătrîn spunea poveşti, dincolo căpeteniile steteau la sfat, iar pe la margini se auzeau doine cîntate legănat şi cîntece din bătrîni.

Ziua următoare însă inimile au început să fie cuprinse de îngrijorare şi feţele se făceau din ce în ce mai întunecate. De pe Argeş au sosit de tot puţini călăraşi, de pe Dîmboviţa nu veniseră destui, iar de pe Ialomiţa toţi se aşteptasără la mai mulţi. Mai greu încă îi apăsa pe toţi ştirea venită de pretutindeni că adunarea gloatelor de sîrbi e peste putinţă. Le intrase în inimi credinţa că pe cazari duhul peirii i-a trimis şi că orişice apărare e zadarnică, orişice luptă, un mare păcat. După toate aceste, domnul nici a patra zi după plecarea lui Budac nu sosise.

Vorba era ca oastea să înainteze pînă la apa Buzăului, iar acolo să-i hărţuiască pe cazari la trecere şi să-i împingă spre Dunăre pentru ca văile şi poalele dealurilor să rămîie ferite de prădăciunile lor. Temerea era dar ca nu cumva, întîrziind domnul, oastea să nu mai poată sosi la timp şi cazarii să treacă Buzăul fără de luptă, căci atunci nu mai era chip de a-i opri în loc.

Toată nădejdea era în cetele lui Budac, care acum trebuiau să fie trecute peste Buzău.

Sosit, în sfîrşit, tocmai a cincea zi, domnul era mîhnit de nerăbdarea cu care fusese aşteptat, şi oastea, abia vreo şase mii de călăraşi, a pornit tăcută şi a înaintat încet spre Albeşti, unde aveau să aştepte cîmpinenii şi feciorii lui Creţu, cu cetele de la Urlaţi şi de la Bucov.

Era pe-nnoptate cînd s-au oprit să facă primul popas.

Tabăra în curînd s-a liniştit, şi prin întunericimea nopţii se vedeau în toate culmile, şi mai pe aproape, şi mai pe departe, focurile care vesteau năvala cazarilor. Ei se aflau, poate, departe, dar spaima se lăţise şi focurile ardeau pretutindeni unde ea străbătuse, pînă departe în valea Oltului. Văzîndu-le prin culmi, oştenii obosiţi de drum erau duşi cu gîndul la ai lor, vorbeau încet între dînşii şi parcă o grijă viuă îi apăsa pe toţi.

În curînd însă o mişcare nelămurită se stîrni în tabără, ca şi cînd s-ar fi pornit deodată un vînt rece.

Se zvonise că Budac nu se află înainte. Trecuse, ce-i drept, pe acolo, dar apoi a dat la dreapta şi a cotit-o spre Dunăre.

Aşa ziceau cetaşii veniţi despre Buzău.

— Nu cumva?!... strigă Cornea sărind în picioare.

Îi trecu, parcă, un fier roşu prin inimă.

Îi lăsase pe ai săi numai cu cîteva slugi în cetate şi-i ştia duşmăniţi de Budac.

El alergă la cortul domnului, hotărît să ceară voie de a se întoarce cu cîteva sute de oameni înapoi.

— E greu să mergem înainte fără ca să ne fi dumirit unde se află Budac, îi zise el domnului, care sta cu cîţiva dintre ai lui în faţa cortului. Nu ne rămîne decît să trimitem pe cîţiva dintre cetaşii creţuleştilor, care-şi au caii odihniţi, ca să cutriere în timpul nopţii cîmpia şi să deie de urma lui Budac.

— Ce ne pasă nouă de Budac?! întîmpină Strîmbu.

— Rău n-ar fi — grăi domnul — dar nici mare nevoie nu este. Orişicare ar fi gîndurile lui Budac, noi mergem înainte şi nu mai avem timp de perdut.

— Se poate însă ca Budac să se fi abătut din drum pentru ca să se-ntoarcă iar la Măneşti.

— Asta nu-mi vine s-o cred — întîmpină Cîrnu — şi chiar dac-ar fi să mă pot teme de aşa ceva, nu putem să ne-ntoarcem şi noi.

— Cîteva sute ar fi destul pentru apărarea cetăţii.

— Şi care-ar fi aceia pe care i-ar ierta inima să plece din tabără cînd duşmanul poate să sosească, dacă nu mîne, poimîne?! întrebă Strîmbu.

— Suntem şi dealtminteri prea puţini — grăi domnul — şi trebuie să dăm zor înainte. N-au cei de la Măneşti decît să părăsească cetatea şi să fugă şi ei la munte.

Fără îndoială că aşa şi făceau dacă nu l-ar fi socotit pe Budac departe peste Buzău.

Era o fierbere înăbuşită în tabără. Adunaţi grămezi-grămezi, oamenii vorbeau încet, unii mai aprinşi, alţii mai potoliţi, dar toţi în viuă nelinişte. Mulţi ar fi fost gata să se întoarcă la Măneşti, ba erau şi de aceia care, ştiind că Budac nu se află înainte, se temeau ca nu cumva cazarii să fie aproape, pe unde se vedeau focuri, [şi] ar fi dorit ca oastea întreagă să se retragă peste Prahova. Nu i-a rămas însă, în cele din urmă, lui Cornea decît să aleagă cîţiva voinici cu cai buni şi să-i trimită în goană mare la Măneşti, ca să ducă vestea despre temerile lui.

Orişicît de întins ar fi gonit însă, aceştia nu puteau să sosească decît tîrziu după miezul nopţii, şi încă pe-nserate sîrbii din împregiurimile Măneştilor au pornit armaţi cu topoare, cu coase şi cu ghioage spre cetate.

Se ivisără pe ici, pe colo, răzleţi şi pînditori, bine cunoscuţii călăreţi ai lui Budac, şi sîrbii, bănuind că ei umblă cu gîndul de a da năvală asupra cetăţii, nu mai ţineau seamă de prevestirile proorocilor, ci, ridicaţi de Burete, bătrînul inimos, se adunasără cete-cete, oameni în putere, băietani şi moşnegi, şi alergau să-l apere pe preot.

Părintele Manea era şi el om inimos şi cu mintea limpede. Vărsări de sînge însă el nu văzuse în viaţa lui şi nici nu voia să vadă. El îşi perdu dar capul cînd sîrbii începură să sosească, făcînd larmă îngrozitoare. Se adunaseră în curînd aproape o mie de oameni, destui ca să poată apăra cetatea; el se-nfiora însă cînd se gîndea la grozăviile luptei şi se uita milos la Ana, care umbla tremurînd după el. Îi era, cu toate aceste, frică să iasă din cetate, căci din spusele sîrbilor nu se putea dumiri dincotro vine Budac. Pe cînd dar sîrbii făceau lărmuind pregătirile de apărare, cărau bolovani pe ziduri şi puneau pe foc cazane, ca să fiarbă apă, el alerga zăpăcit de ici pînă colo, lovindu-se de toate, schimbîndu-şi mereu hotărîrile şi întrebînd mereu pe Ana, care-i răspundea la toate cu „da!“.

Era spre miezul nopţii cînd el îşi luă în cele din urmă inima-n dinţi şi, ieşind cu Ana din cetate, plecă spre Cricov, ca să-l treacă şi să apuce spre Prahova, la deal.

Sîrbii-l însoţiră acum mai potoliţi.

Nu-i este însă dat omului să-şi schimbe după bunul lui plac rostul vieţii, şi tocmai fugind el s-a aruncat în primejdia, de care ar fi scăpat, poate, dac-ar fi rămas în cetate.

Budac era om trăit în hărţuieli şi nu umbla orbecăind.

Hotărît o dată, el a stat la pîndă şi şi-a luat măsurile.

Va fi ştiut el care îi sunt gîndurile. Tovarăşilor săi le spunea că ţine s-o ducă pe Ana roabă stăpînului, care avea multă slăbiciune pentru tot ceea ce e frumos, şi frumoasă era Ana.

Îndată dar ce oastea muntenilor s-a depărtat spre Albeşti, bulgărimea s-a risipit şi s-a strecurat pitiş prin dosul ei spre dealuri, ca să taie retragerea spre munţi.

Pe la miezul nopţii, după ce preotul şi însoţitorii lui îşi găsiră vad şi trecură peste Prahova, se iviră din toate părţile prin întunecimea nopţii călăreţii lui Budac.

Sîrbii se-ngrămădiră împregiurul fugarilor, iar părintele Manea îşi făcu de trei ori cruce, luă săcurea de la Burete, care nu se depărta de el, şi o cuprinse pe Ana cu braţul stîng.

— N-aibi frică — îi zise — căci în paza Domnului suntem.

Vara, în zile de secetă stăruitoare, se stîrneşte ici-colo pe cîmpia largă vîrtejul şi trece învălmăşindu-le toate încetul cu încetul de-a lungul drumului ce însuşi îşi croieşte.

Aşa s-a încins acum lupta cu călărimea, care dete năpraznic năvală. Nu mai avea părintele Manea timp să gîndească, nici răgaz să-şi deie seamă despre ceea ce face şi despre cele ce i se întîmplă. Sîmţea numai că loveşte şi se dă mereu înapoi, auzea împregiurul său răcnete şi văiete, şi iar lovea şi iar se dedea înapoi. Că l-a văzut pe Budac şi că l-a lovit, asta îi era viuă în minte, dar că nici Burete, nici Ana nu mai e lîngă dînsul, asta n-o sîmţea.

Peste cîtva timp el se pomeni singur pe malul rîului. Trecuse vîrtejul peste el. Sîrbii parte zăceau morţi ori răniţi în urmă, parte se risipiseră, parte fugeau alungaţi de călărime pe rîu la vale.

El însuşi era întreg şi nevătămat.

Dar Ana? Ea ce se făcuse?!

O! ce n-ar fi dat dac-ar fi putut s-o găsească între răniţi, fie chiar şi între morţi! Da, tot mai bine, de o mie de ori mai bine moartă decît pîngărită.

Nu era însă numai singură dînsa.

„Unde e?! dulcea nădejde a vieţii mele, copilul meu, unde este?!“ strigă el, puindu-şi mînile-n cap şi umblînd ca ieşit din minţi, ca să caute prin întunerec morţii şi răniţii ce rămăseseră risipiţi pe cîmp, ici unul cîte unul, colo grămezi mai mici ori mai mari, după cum se învîrtejise mersul luptei.

Buiguială pe cît de fioroasă, pe atît de zadarnică!

Pentru ca să poată găsi, el trebuia să aibă ochi ca să vadă, inimă tare ca să se poată uita şi minte liniştită ca să ştie ce caută şi să-şi deie seamă despre ceea ce vede. Ochii îi erau însă împăingeniţi, inima îi bătea pe zvîcnite şi mintea i se întunecase, căci gemetele răniţilor o sfîşiau şi feţele celor morţi în chinuri grele o umpleau de groază. El se-nvîrtea dar fugind de ici pînă colo într-un cerc din ce în ce mai restrîns. Pînă chiar şi caii, care, rămaşi fără de stăpîn, păşteau cu frînele-n picioare, i se păreau nişte fiinţe de mărime fioroasă.

Deodată el rămase-ncremenit.

La picioarele lui zăcea trupul greu al lui Budac. Lovit cu toporul în crucea peptului, el căzuse pe spate şi era acum întins cu faţa liniştită spre cerul senin.

Îi era acum viuă-n minte clipa cînd l-a lovit şi-şi dete seamă despre fapta ce săvîrşise!

„Iartă, Doamne, fărădelegile lui — grăi dînsul plecînd fruntea şi încrucişîndu-şi braţele pe piept — şi mînia ta să cadă întreagă supra mea, nelegiuitul, care mi-am spurcat darul prin vărsare de sînge!“

Întorcîndu-se apoi, el se depărtă cu pas grăbit, ca să iasă din această lume a morţilor, dar nu mai putea să-şi deie seamă dincotro a venit şi pretutindeni dedea peste morţi şi peste răniţi.

În sfîrşit se ivi departe, la dreapta rîului, un foc, care creştea răpede şi se-ntindea.

Era cetăţuia Măneştilor, care ardea.

Manea se răpezi spre cel mai apropiat dintre caii rămaşi de pripas — era armăsarul lui Budac — se aruncă-n şea şi porni pe zarea focului.

Se albea de ziuă cînd el a sosit sub zidurile negrite de fum.

Se risipiseră sîrbii, se depărtaseră cetele lui Budac, şi el se afla singur în faţa focului, care era pe sfîrşite.

Descălecînd, el îi dete calului frîul peste grumaji, apoi se aşeză pe un petroi căzut de pe ziduri şi rămase timp îndelungat stînd cu mînile lăsate-n jos şi cu capul dat pe umărul stîng, perdut cu desăvîrşire în gînduri mistuitoare.

„Ce fac eu acum?! îşi zise în cele din urmă. A! Grozav e de lungă viaţa, şi nemiloasă e moartea, care fuge cînd o cauţi!“

Un singur gînd mai era lămurit în sufletul lui: că are s-o caute şi că repaos nu va putea să găsească pînă ce n-o va fi găsit pe dînsa.

Se vedea însuşi pe sine luîndu-şi toiagul şi umblînd pribeag prin lumea largă, ca s-o caute pe ea, om fără de rost şi fără căpătîi, care nu mai e nicăieri acasă la el.

Dacă n-ar fi fost atît de cu desăvîrşire perdut în gînduri, el ar fi văzut de acolo din deal că, departe spre Albeşti şi mai pe aproape, mai ard şi alte focuri, dar nu focuri care vestesc apropiarea cazarilor, ci focuri rămase-n urma lor.

Cam pe timpul cînd părintele Manea ieşise din cetăţuie, cazarii se iviseră fără de veste în faţa taberei de la Albeşti.

Nepregătiţi, muntenii abia au avut timp să sară în picioare şi să-ncalece. De o luptă stăruitoare nu mai putea să fie vorba. Ca luată de vifor s-a risipit mica oştire a lui Radu, care, încălecat, gonea în toate părţile şi-şi încorda toate puterile ca să-i adune pe ai săi şi să ţină pept cu năvălitorii.

Zadarnice i-au fost însă silinţele.

Manea şedea încă pe pietroi cînd primii călăreţi s-au ivit prin apropierea lui, fugari ce-şi goneau duşi de groază caii plini de spumă şi istoviţi de prea marile opintiri.

El sări în picioare şi se-ntoarse cu faţa spre Albeşti.

Largă se-ntindea cîmpia înaintea lui şi ca un puhoi fără de margini se revărsau peste ea, venind în goană sălbatică, cele două oştiri, muntenii risipiţi mai aproape, iar cazarii, cete mari, grele şi fără de număr, încît pămîntul se clătina, parcă, legănîndu-se sub ele.

Privelişte măreaţă în grozăvia ei, care îi întuneca iar mintea, încît nu mai putea să înţeleagă rostul omului pe pămînt.

Una ştia numai; una aflase de la fugarii ce treceau gonind pe lîngă dînsul: că Radu, domnul, a rămas mort pe cîmpul de la Albeşti.

„Domnul!... copilul!... nădejdea zilelor care vin!“ strigă el.

Era peste putinţă ca fugarii să răzbească pe caii lor istoviţi destul de curînd pînă la Tîrgovişte.

El alergă iar la armăsarul lui Budac, încălecă şi porni în săltate spre Tîrgovişte, ca să ieie copilul şi să-l ducă la munte.

V

BORIS

Două sute de ani aveau în curînd să se împlinească de cînd Asparuh, descălecătorul, ridicîndu-şi de la gurile Dunării poporul, a trecut în fruntea lui pe ţărmul drept al marelui rîu, i-a supus pe sîrbii slăbiţi de certuri şi a întemeiat, puindu-şi scaunul la Prislav, stăpînirea bulgărească.

Boris ţinea ca, atunci cînd cele două sute de ani se vor împlini, lumea toată să ştie că temeliile aşezate de marele său înaintaş sunt trainice şi să simtă că bulgarii, crescînd mereu în putere, şi-au păstrat stăpînirea şi ridicîndu-se au s-o întindă în lungul veacurilor viitoare.

Deşi urcat abia de cîţiva ani în scaun, el era temut de vecinii lui, atît de romeii îngîmfaţi, cît şi de sîrbii despre apus, cu care de curînd avuse război, se socotea stăpîn şi pe ţărmul stîng al Dunării şi avea legături de prietenie cu Rastislav, puternicul duce al moravilor, ba chiar şi cu Ludovic, împăratul Apusului.

Văzînd dar dispreţul cu care cei mai apropiaţi dintre vecinii lui, romeii iubitori de pompă, priveau spre ţara lui, el se simţea jignit de starea încă tot asiatică în care se afla poporul său înăsprit în lupte necurmate, şi cu o rîvnă nepotolită căuta tot ceea ce putea să-l apropie de poleiala bizantină.

Bizantină era toată rînduiala vieţii lui; bizantină îi era mobila, şi în felul bizantin îşi ţinea masa; el şi curtenii lui luaseră portul bizantin; căpeteniile oştirii lui erau armate ca romeii; negoţători, meşteşugari, artişti şi oameni de ştiinţă, dacă ştiau să treacă drept bizantini, aveau mare trecere la curtea lui.

Un singur lucru îi mai lipsea: firea de om simplu n-a putut să şi-o schimbe.

Ştiindu-i pe romei numai din ceea ce păreau puţinii ce se abăteau în treacăt pe la curtea lui şi după poleiala lucrurilor ce i se aduceau de la Constantinopol, el îşi făcuse gîndul că toate sunt cum par, că cultura le netezeşte, le moaie, le subţiază şi le îndulceşte toate, era jignit de tot ceea ce trece peste măsura cuvenită şi se întreba în fiecare clipă dacă ceea ce face, ceea ce zice, chiar şi ceea ce simte ori gîndeşte se potriveşte ori nu cu poziţiunea lui de stăpînitor.

Om mai mult scurt decît înalt, cu capul mare, cu ochii mărunţi şi cu obrajii plini şi rotunzi, el era cuprins de viuă îngrijare cînd vedea cîte un om gras şi pîntecos şi, ştiindu-se mîncăcios, se punea însuşi pe sine la post, se lipsea de dulceaţa somnului, se canonea în fel de fel de chipuri, ca nu cumva să se-ngraşe şi el.

Oştenii lui, între care mulţi sîrbi, erau oameni mari şi greoi, cu feţele aspre, cu privirea încruntată şi cu pletele lăţoase, vorbeau tare şi cu glas răguşit şi călcau ţeapăn de răsuna pămîntul sub paşii lor. Văzîndu-i aşa, el îşi îngrija faţa, ca peliţa să-i fie moale şi subţire, îşi tundea părul, dar nu atît de scurt ca bulgarii, care purtau un fel de turban, şi-l netezea mereu, le zîmbea tuturora mai ales din ochi şi, vorbind, făcea gesturi puţine şi scurte şi rostea vorbele încet şi cu glas limpede, iar umblînd, călca mărunt şi cu băgare de seamă, ca nici el însuşi să nu-şi audă paşii.

Potrivită cu toate aceste era şi slăbiciunea lui ca femeile care-i împodobeau curtea să fie frumoase şi la trup, şi la chip, încît ochii tuturora să se oprească cu uimire asupra lor; de aceea nici nu ţinea ca ele să poarte vălul, ceea ce la bulgari se obicinuia.

Firea îi era însă şi ea ca portul.

Nu i se cuvenea, în gîndul lui, unui stăpînitor să fie ca alţii, ci mai îngăduitor şi mai milos. Deşi pătimaş şi aspru din naştere, el se bucura din toată inima cînd putea să-şi arate puterea mîngîind pre cei mai prejos de dînsul ori iertînd pe cei vinovaţi din nesocotinţă şi era mîhnit cînd îşi perdea răbdarea, cînd era nevoit să certe ori cînd stetea la îndoială dacă nu cumva i-a făcut cuiva o nedreptate. Nu era mulţumit să pară numai, ci ţinea să şi fie cum el îşi închipuia pe adevăraţii stăpînitori.

Totdeauna dar, cînd sosea la curtea lui vreo solie ori vreun om pe care-l socotea între cei aleşi, el se simţea în grea strîmtorare. Curtea lui nu se potrivea deloc cu întregul lui fel de a fi, şi cel mai adimenitor dintre visurile lui era să aibă un palat mare şi înzestrat cu toate podoabele, dacă nu chiar ca cel de la Constantinopol, cam la fel cu el.

Încă pe la începutul domniei sale cei mai vestiţi dintre arhitecţii de la Constantinopol îi făcusără planuri, pe care mereu le schimba, şi de ani de zile lucrau zidari, pietrari şi alţi meşteri de la Adrianopol şi din Tesalia la zidirea croită-n mare, care trebuia neapărat să fie gata de împlinirea celor două sute de ani.

Deocamdată se terminase partea în care se afla întinsa sală de tron, pe care Boris ţinea s-o aibă cît mai curînd, pentru ca să-şi poată desfăşura în ea curtea cînd primea soliile ce-i veneau pînă chiar şi de la califul din Bagdad.

La zugrăveala sălii lucra de mult timp acum, dimpreună cu opt ucenici ai lui, marele zugrav de icoane părintele Metodiu, ucenic şi el al între feriçiţi pomenitului Lazăr, căruia împăratul Teofil, tatăl lui Mihail III, îi arsese mînile cu fier roşu ca să nu mai poată ispiti pe credincioşi prin icoanele zugrăvite de dînsul.

E mare răutatea omului şi fără de număr sunt rătăcirile minţii lui.

Timp de două sute de ani aproape fusese lumea creştină zbuciumată de lupta dintre iconoclaşti, care sfărămau icoanele ca pe nişte idoli, şi iconoduli, care se închinau la ele ca la nişte puternice mijloace pentru întărirea şi răspîndirea credinţei. Multe pustiiri s-au făcut şi valuri a curs sîngele în lupta aceasta, şi în curgerea ei nu unul dintre cei mai aleşi ai acelor timpuri s-a stîns cu moarte groaznică ori a suferit chinuri grele, ca Lazăr.

Zugravii de atunci nu erau, dar, ca pictorii de astăzi, numai nişte fericiţi muritori, pe care firea cea darnică i-a înzestrat cu puterea de a fărmeca inimile mîngîind vederea prin forme frumos plăsmuite şi prin colori armonios aşezate, ci totodată şi luptători neînfricaţi ai credinţei, vestitori însufleţiţi ai adevărului, inimi pline de un dor sfînt, jertfe nu o dată ale iubirii lor de oameni.

Aşa era mai vîrtos părintele Metodiu.

Fruntaş între fruntaşi, ales prin naştere, prin ştiinţa şi prin marile daruri fireşti cu care era înzestrat, el era prieten al lui Photie şi al lui Mihail III şi fusese, mai nainte de a se fi călugărit, cîrmuitor al Tesaliei. Numai după lungă chibzuire şi numai cu gînd hotărît a luat dar sarcina de a zugrăvi la curtea păgînului Boris.

Socotindu-se trimis de Domnul, el ştia ce are să facă şi nici nu cerea, nici nu primea îndrumări de la nimeni, iar caganul se uita cu mirare la el, asculta cu sfială vorbele lui, se simţea înălţat ştiindu-l la curtea lui şi-şi dedea mai vîrtos silinţa să fie întru toate potrivit cu poziţiunea lui.

O singură dorinţă ar fi avut Boris: ca undeva, fie chiar şi mai la o parte, să fie zugrăvit, dacă se poate, şi Asparuh, şi Crum, şi Presiam, părintele său.

Dorinţa aceasta era un semn de bună pornire sufletească, dar împlinirea ei era lucru de tot greu.

După înţelegerea luată cu Photie şi cu alţi mai mari ai creştinătăţii, părintele Metodiu avea să zugrăvească pe întinsul boltei Învierea morţilor, pe peretele de la dreapta fericirile raiului, iar pe cel de la stînga muncile iadului.

Era învederat că Asparuh, Crum şi Presiam, toţi trei păgîni fără de milă, care făcuseră atîta vărsare de sînge şi săvîrşiseră atîte strîmbătăţi, erau de o mie de ori vinovaţi şi nu puteau să aibă loc decît pe peretele din stînga.

Ar fi fost însă o prea mare lipsă de cruţare să-i înfăţişeze suferind muncile iadului. Prea l-ar fi mîhnit pe Boris cel cu inima deschisă pentru lumină şi adevăr, prea l-ar fi înstrăinat arătîndu-i cerul lipsit de milă, şi nici nu puteau neştiutorii cagani să sufără muncile iadului deopotrivă cu păcătoşii, care au ştiut adevărul şi n-au voit să-l înţeleagă, au auzit porunca şi n-au voit să i se supună.

Părintele Metodiu a hotărît dar să-i înfăţişeze pe peretele din dreapta, dar nu ca fiind părtaşi la fericirile veşnice, ci stînd umiliţi şi plini de căinţă la porţile raiului şi cerşind iertarea cerească.

Părintele Metodiu şi ucenicii lui lucrau cu uşile închise, ca nimeni şi mai ales Boris el însuşi să nu poată vedea zugrăveala decît atunci cînd ea va fi fost întreagă şi desăvîrşită în toate amănuntele ei.

Meşteşugarii însă şi salahorii, care mai aveau de lucru în sală, se uitau cu un fel de uimire fioroasă la sfinţii zugrăviţi de un sfînt şi spuneau şoptind cum oamenii sculaţi din morminte stau goi ca Adam în faţa lui Dumnezeu şi cum tot goi sunt munciţi pentru păcatele lor, şi pînă departe peste Dunăre se dusese din om în om vestea că se apropie cea din urmă zi, cînd oamenii vor avea să steie toţi goi, unul ca altul, în faţa lui Dumnezeu.

Cu neastîmpăr din zi în zi mai viu aştepta dar Boris ziua în care i se vor deschide uşile mari ale sălii şi i se va dezveli în întregimea ei minunata zugrăveală care pusese lumea în fioroasă aşteptare.

Deşi însă pe la începutul primăverii, cînd venise vestea că Budac e nevoit să aştepte retragerea apelor, totul era gata pentru dăzvelire, părintele Metodiu ţinea să o mai amîne.

Se-ncepuseră la hotare hărţuielile cu romeii, sosise vestea despre înaintarea spre Dunăre a cazarilor, şi inima lui Bogor nu era liniştită şi primitoare, mintea lui nu era limpede şi deschisă pentru adevăr.

Cînd Creţu a sosit în fruntea soliei trimise de Radu, părintele Metodiu a primit de la Constantin, fratele său mai mic, înştiinţarea că va sosi în curînd şi el în fruntea unei solii, care vine cu daruri frumoase şi cu propuneri de pace şi va trece apoi şi la cazari. Împăratul hotărîse ca părintele Metodiu să se pună el însuşi în fruntea acestei solii.

Dezvălirea s-a făcut dar numai după sosirea soliei romeice şi după încheierea învoielilor de pace, fiind de faţă şi Damian, marele vistiernic al lui Mihail III, precum şi Constantin, podoaba neamului omenesc, fratele mai mic de ani, dar mai mare prin daruri sufleteşti, ucenic, alăturea cu Mihail III, al lui Photie.

S-a luminat curtea lui Boris cînd încă tînărul Constantin a intrat în ea, şi inimile toate au tresăltat sub privirea caldă a marilor lui ochi albaştri, care pîndeau însetaţi de cunoaştere sub fruntea naltă, lată şi rotundă, iară limba slavonă, aşa cum el o vorbea şi o rostea, întrecea prin dulceaţa ei închipuirea tuturora şi-i fărmeca chiar şi pe cei mai înăspriţi la fire.

„O, fericit împăratul care are asemenea curteni şi sfetnici!“ îşi zicea în gîndul său Boris cel sărac, care nu ştia că nu e destul să-i ai, ci trebuie să fii şi vrednic de dînşii.

În clipa cînd s-au deschis uşile, ucenicii părintelui Metodiu şi clerici aduşi dinadins de la Patriarhie au început să cînte în cor *Îngerul a strigat*, irmosul Învierii.

După obiceiurile vechi ale bulgarilor, nimeni nu avea voie să se apropie stînd ori mergînd de caganul care cu nimeni nu era deopotrivă. Chiar şi la masă el stetea singur, deosebit de curtenii lui. Deşi nu ţinea la obiceiurile vechi, Boris se socotea dator a-l păstra pe acesta şi a intrat însoţit numai de cei doi fraţi în sală. Abia după ce el se află în mijlocul sălii au intrat în rîndul rangului lor curtenii şi s-au înşirat la dreapta, apoi cele mai frumoase dintre femeile lui, vreo treizeci, şi au trecut, ridicîndu-şi vălul, la dreapta.

Ascultînd cîntarea, caganul stetea buiguit şi se uita cu ochii împăingeniţi şi oarecum sperios cînd la cîntăreţi, cînd la zugrăveala din care nu putea să-şi desluşească nimic. Se simţea ca-n faţa unei mari primejdii, i se prefăcuse, parcă, deodată întreaga fire, şi picioarele abia-l mai ţineau.

— Ce-a fost aceasta? întrebă el mai dezmeticit după ce corul sfîrşi irmosul.

— Aşa se cîntă în bisericile noastre, îi răspunse Constantin.

— Foarte frumos! grăi Boris. Se cîntă totdeauna aşa?

— Nu, numai la sărbătorile mari.

— Şi la sărbătorile mari — întrebă iar Boris — se cîntă pretutindeni aşa?

— Nu, îi răspunse părintele Metodiu. La curtea împărătească, la „Sf. Sofia“, la Patriarhie şi la alte biserici mai bogate, unde se închină mai-marii împărăției.

— Împăratul cîntă și el? urmă Boris, care dorea să le știe toate.

Cîntau împărații. Leon V a fost ucis în ziua de Crăciun, în timpul utreniei, tocmai cînd cînta *Fericirile*. Părintele Metodiu o știa aceasta, căci nu mai era copil mic cînd ucigașii au ridicat în scaun pe Mihail II, gîngavul, bunicul lui Mihail III. Era însă de prisos să i-o mai spună și lui Bogor.

— Cîntă, așa, cîteodată, îi răspunse dar, apoi ridică ochii spre boltă, ca Boris să-i ridice și el pe ai săi.

— Frumos, foarte frumos — grăi iar Boris — fericind în gîndul lui pe împărați și pe mai-marii împărăției.

E zguduitor efectul pe care-l produc artele plastice asupra oamenilor nedeprinși cu ele. Copiii se sperie de icoane și încă mai mult de chipurile cioplite, și tot ca copiii sunt și oamenii mari care n-au văzut încă adevărate opere de artă. Obicinuiți a vedea numai oameni din oase și din carne, al căror suflet se oglindește în trăsăturile feței și în jocul ochilor, dînșii iau icoanele drept un fel de stafii pline de o putere atoatecovîrșitoare.

Uitîndu-se la zugrăveala de pe bolta întinsă, Bogor, care nu mai văzuse nici el icoane, era mai mult înspăimîntat decît cuprins de uimire. Bărbați, femei, copii și moșnegi i se păreau ca ieșind din bolta de zid. Le vedea mișcările, se simțea atins de privirile ochilor lor viu mișcați, și stările sufletești reproduse-n fețele lor, nespusa fericire a nevinovatului, care în clipa Învierii saltă din mormînt, spaima nelegiuitului, care-și vede judecătorul, umilința rătăcitului căit, care cerșește iertare, blîndeța îngerilor și asprimea dreptului judecător, toate se amestecau de-a valma în sufletul lui, și mult timp el a stat privind în tăcere.

— Toate aceste ce sunt? îl întrebă el în cele din urmă pe părintele Metodiu.

— Așa avem să ne închipuim cea din urmă zi de viață omenească pe pămînt, îi răspunse călugărul. Stăpînitorul a toate, care toate le-a făcut și toate le ține, se va coborî atunci precum vezi, ca să judece pe cei vii, și morții vor învia, ca să-i judece și pe ei.

Caganul iar se uită lung și cu mai încordată luareaminte la boltă.

— Care va să zică, așa vor învia morții! zise el într-un tîrziu.

— Nu — întîmpină Constantin — noi, oamenii viețuitori, așa avem să ni-o închipuim învierea lor. Nimeni, viețuind încă, nu poate să știe care e starea în care se află cei morți și cum va fi învierea lor.

Boris nu se îndoia că moartea e numai trecere la altă viață. O știa aceasta și de la supușii săi slavi, care au crezut totdeauna că sufletul, care e răsuflare curată, nu piere nici după moarte, ci trece în rai. Era însă altă nedumirire în mintea lui.

— Vor învia însă morții așa cum îi văd aici — întrebă el — avînd trupuri ca oamenii viețuitori?

— Așa vor învia! — răspunse Constantin — întru toate cum au fost fiecare în clipa morții sale.

— De ce?

— Pentru că judecătorul e mai presus de toată înțelegerea omenească drept, îi răspunse mult știutorul tînăr. Judecata nu sufletelor, ci oamenilor li se face, iară om e numai sufletul întrupat. Întruparea — urmă el luîndu-și avînt — e darea în această viață pe față a sufletului; trupul e oglinda ființei sufletești, unealta Necuratului și izvorului a toate păcatele; el e întunerecul în care se perde lumina pururea nestinsă a sufletului: cu el are să steie fiecare în fața judecătorului, căci vina cea mare a omului e de a nu-și fi stăpînit relele porniri ale trupului. Multe i se iartă celui neputincios, și aspră e pedeapsa celui înzestrat cu puteri depline. E nevinovat copilul lipsit de pricepere și încă nedestoinic de a se stăpîni pe sine; vrednic e de mila cerească orbul, surdul, mutul, ologul, orișicare muritor muncit de neputințe trupești; neîndurător e, în dreptatea lui, Domnul numai față cu cei întregi și trupește, și sufletește. Sta-vor săracii și neputincioșii — strigă el ridicînd mîna — umiliți și plîngători în fața judecății, și Domnul se va îndura de dînșii, îi va ridica pe ei și le va deschide porțile raiului; bogații însă și puternicii se vor cutremura de asprimea feței judecătorului, și cu cît mai mare-ți este puterea în lumea aceasta, cu atît mai multe îți sunt datoriile, cu atît mai grea răspunderea, cu atît mai înfricoșată are să-ți fie învierea!

Boris cel plin de conștiința puterii lui se cutremură.

— Dar cum se mai învie trupul — zise el — după ce a fost nimicit cu desăvîrșire?

— Așa cum tot din părticele nevăzute s-a făcut în timpul viețuirii pămîntești, îi răspunse părintele Metodiu. Iată trupul acesta, pe care-l vezi în fața ta și poți să-l pipăi — urmă el puindu-și amîndouă mînile pe pept — n-a avut ființă înainte de a fi fost zemislit eu. Încetul cu încetul, pe nesimțite și fără de voia mea s-a adăogat parte la parte, părțile s-au așezat după rînduiala întrupării una lîngă alta, și azi mă vezi și mă pipăi așa cum mă arăt. Tot astfel se vor aduna în clipa Învierii părțile, ca dintr-o dată să steie trupul gata în fața judecătorului, căci pentru păcate trupești și pedeapsa tot trupească are să fie. Iată — urmă el arătînd spre peretele de la stînga — aici sunt înfățișate muncile iadului. Ia fiecare ceea ce a dat viețuind și sufere cum a făcut pe alții să suferă.

Văzînd viua impresiune pe care suferințele răproduse în fețele celor munciți o făceau asupra caganului, călugărul se opri și-l lăsă să privească și să-și deie seamă despre cele ce vede.

— E sufletul care sufere — urmă apoi peste cîtva timp — iar suferințele sunt trupești. Iată, lacomul nesățios stă la masa încărcată de cele mai ispititoare bucate, dar, cînd întinde mîna ca să ieie, masa se depărtează de el și în vecii vecilor nu poate să-și potolească foamea. Aici bețivul bea deșertînd butoiul nesăcat, dar băutura se varsă peste el mai nainte de a fi atins buzele lui uscate, și vecinic nu poate să-și stîmpere setea. Aici e desfrînatul, aici zgîrcitul, aici îngîmfatul, aici iubitorul de deșertăciune lumească, urmă arătînd asupra fețelor slutite de suferințe. Pretutindeni dracii îi împresoară și-i umplu de spaimă. Iar aici — zise arătînd spre un colț unde ardeau focuri nestînse și clocotea smoala în cazane mari — aici sunt munciți stăpînitorii lumii, care au vărsat sînge nevinovat, au făcut pustiiri și jaf, au săvîrșit fărădelegi ori și-au arătat puterea asuprind pe cei slabi, judecînd strîmb ori vărsîndu-și mînia.

— Toate aceste sunt închipuiri numai, grăi Boris, apărîndu-se oarecum de spaima ce-l cuprinsese.

— Pe cît de adevărat e că, visînd suferințele, suntem mistuiți de ele — întîmpină Constantin — pe atît de învederat este că după moarte sufletul se zbate chinuit de mustrări, și jale adîncă ne cuprinde cînd ne gîndim la chinurile suferite de păcătoși în viața mai de apoi, din care nu mai e scăpare.

— Iar aici, iată, fericirile celor drepți, urmă părintele Metodiu, întorcîndu-se spre peretele de la dreapta. Trupurile lor sunt, precum vezi, acoperite în vestminte ușoare și frumoase, iar în fețele lor se oglindește mulțumirea nesfîrșită. Îngerii Domnului îi mîngîie și le stau totdeauna prin apropiere. Ei sunt în adevăr fără de trup, căci cea dintîi răsplată a bunei viețuiri e eliberarea din robia trupească, dar noi nu putem să ni-i gîndim decît avînd ființă trupească și tot așa ni se arată și ei cînd vor să-i vedem.

Boris, încîntat de frumusețea fericiților și a îngerilor, abia mai auzea vorbele lui, care îi sunau ca venind din altă lume.

— Și putem noi să mergem acolo — întrebă el — și să vedem această frumusețã?

— Nu, îi răspunse Constantin. Dacă ne pătrundem de lumină și de adevăr, ne este dat să ni-o închipuim, iar dacă ne petrecem viața săvîrșind fapte bune și stăpînindu-ne pornirile trupului, o vom vedea în clipa morții.

Ochii caganului se opriră asupra celor trei cagani care steteau îmbrăcați în vestmintele lor domnești, dar cu capetele descoperite şi cu genunchele plecat la poarta raiului.

— Asparuh, Crum şi sărmanul meu tată, grăi dînsul adînc mişcat şi ştergînd lacrăma ce i se ivise-n ochiul drept. De ce stau afară? De ce nu i-ai făcut şi pe dînşii ca fiind în rai? întrebă el mîhnit, aproape mînios.

— Le-am făcut toate cum mi le închipuiesc — răspunse călugărul liniştit — iară pe dînşii n-am putut să mi-i închipuiesc în rai şi aş fi minţit dacă acolo i-aş fi pus.

— De ce? întrebă Boris stăpînindu-se. Fiindcă sunt păgîni?! E în rai loc numai pentru închinătorii lui Hristos?!

— O, nu! răspunse Constantin. Parte de vecinica fericire au toţi oamenii care-şi petrec viaţa potrivit cu rînduiala firii şi împlinesc voinţa lui Dumnezeu stăpînindu-şi slăbiciunile şi săvîrşind fapte bune. Hristos pentru toţi oamenii s-a ivit pe pămînt, şi aceia care au primit învăţăturile lui nu sunt mai buni, ci mai luminaţi şi mai destoinici de a intra în împărăţia cerurilor, nu vor intra însă decît ascultînd porunca şi ţiindu-se de făgăduinţa dată la botez.

— Care e făgăduinţa aceasta?

— Că se vor lăpăda de Satana şi de toate slugile lui, care aleargă nevăzute prin lume şi-i ispitesc pe oameni şi le iau puterile şi-i împing spre păcate, ca să-ntindă stăpînirea întunerecului. Aşa au fost aceştia, urmă Părintele Metodiu arătînd spre chipurile celor trei cagani. Ispitiţi mereu de duhurile întunecimii, ei au greşit nu o dată făcînd vărsări de sînge, asuprind ori petrecîndu-şi viaţa în desfrînare; ochii lor, deprinşi cu întunerecul neştiinţei, nu pot să suporte lumina neasămuită a împărăţiei cereşti.

Bogor îl ştia pe Biez, stăpînul întunecimii, şi se temea de ispitirile duhurilor necurate, pe care supuşii lui le socoteau neînvinse.

— Dar voi, preoţii, aveţi, aşa ziceţi, darul de a ierta păcatele, zise el; lor nu puteai să le dai iertarea?!

— Avem numai puterea de a mijloci iertarea, pe care Dumnezeu el singur poate s-o deie — răspunse Metodiu — şi darul nostru se mărgineşte la cei vii:

dacă se căiesc şi-şi ispăşesc suferind de bunăvoie păcatele, putem să le dăm dezlegare; pentru cei ieşiţi din viaţă nu putem însă decît să ne rugăm, cerînd mila cerească.

— Vor sta ei vecinic acolo?

— Nu ni-e dat să putem şti, răspunse părintele Metodiu. Mila cerească e neistovită şi ea ne este singura nădejde vecinic viuă. Primiţi lumina şi adevărul — urmă el, ridicînd amîndouă mînile şi uitîndu-se împregiurul său — rugaţi-vă neîncetat pentru dînşii, miluiţi pe cei săraci, ajutaţi pe cei neputincioşi, aprindeţi făclii, aduceţi jertfe, stăruiţi zi şi noapte pentru iertarea lor, şi atunci, cînd se va fi împlinit măsura, li se vor uşura sufletele.

Bogor şi curtenii lui şi femeile lui şi căpeteniile oştirii lui ascultau cuprinşi de înfiorare religioasă, şi dacă în clipa aceasta li-ar fi prezentat crucea, toţi ar fi sărutat-o; dacă i-ar fi întrebat, toţi s-ar fi lepădat de Satana şi de slugile lui.

Deodată însă toţi tresăriră ca-n faţa fulgerului ivit în întunecimea nopţii şi privirile toate se-ndreptară ţintă spre uşa de intrare.

Ana, roaba de trei ori nenorocită, trecuse pragul, însoţită de trei dintre căpeteniile cetelor lui Budac, care, sosiţi acum, ţineau să aibă fără de întîrziere mulţumirea de a-i da stăpînului nepreţuita parte din pradă.

Nu mai era Ana copila zîmbitoare, ci femeia înălţată prin grele suferinţe şi împăcată cu soarta ei, acum frumoasă nu numai prin gingăşia formelor ei trupeşti, ci şi prin mărimea sufletească ce se da pe faţă în privirea ei, în liniştea feţei, în mersul, în toată înfăţişarea ei.

Părintele Metodiu rămase privind în tăcută uimire, apoi îşi îndreptă ochii spre peretele de la dreapta şi iar îi întoarse ruşinat spre dînsa. Îi era greu de ceea ce făcuse, ar fi vrut să şteargă tot ceea ce a zugrăvit pe acel perete, stăpînit era cu desăvîrşire de hotărîrea de a nu mai face niciodată în viaţa lui încercarea de a reproduce în forme zugrăvite mărimea sufletească.

— O!... fericit fără de seamăn muritorul care poate să aibă în fiecare clipă mîngîierea de a te vedea şi de a te face, îndulcindu-ţi viaţa, să zîmbeşti cu mulţumire! grăi Constantin, tînărul cu privire caldă, făcînd cîţiva paşi spre dînsa.

Ana nu vedea şi nu auzea.

Stînd dreaptă şi cu ochii deschişi mari şi ridicaţi spre boltă, ea era perdută în privirea minunilor ce i se desfăşurau acolo şi se simţea ca nemaifiind pe pămînt.

Boris înaintă cîţiva paşi spre dînsa, dus şi el, ca odinioară Budac, de pornirea de a o atinge, ca să se încredinţeze dacă nu cumva e tot numai o părere, ca icoanele zugrăvite pe pereţi. El se opri însă cînd văzu uimirea ei şi se dete cu un fel de sfială înapoi.

Bulgarii aveau, tot ca sîrbii, mai multe femei, şi cu cît mai vrednic ţinea bărbatul să fie socotit, cu atît mai multe femei aduna împregiurul său. Cu deosebire mare era numărul femeilor la curţile caganilor, şi norocoase erau socotite acele pe care Boris le alegea ca fiind vrednice să steie sub ocrotirea lui.

În faţa acestei femei se socotea el însuşi pe sine norocos de a fi cagan, ca să poată alege. „Da — îşi zise — acum îi înţeleg pe creştini: adevărata fericire numai cu o singură femeie e cu putinţă.“

— Intră fără de sfială, grăi apoi, apropiindu-se de Ana. De orişiunde vei fi venind, cu bucurie eşti primită sub acoperemîntul acesta, unde toţi au să te socotească nu ca roabă, ci ca stăpînă.

Ana se uită cu ochii liniştiţi în faţa lui. I se sleise viaţa, şi din clipa în care a fost robită, singur simţămîntul purtării de grijă pentru copilul pe care-l ştia în sînul ei hotărî toate faptele ei.

— Umilinţa şi supunerea — răspunse ea — sunt, stăpîne, armele celor neputincioşi; cu ele îşi fac uşoară şi cea mai grea soartă; îmi voi da silinţa să mă fac ţie şi tuturora plăcută.

Ridicînd apoi ochii spre cer, ea-şi făcu semnul crucii şi zise-n limba ei neînţeleasă de nimeni dintre cei de faţă:

— Ţie-ţi sunt roabă, Doamne, şi poruncilor tale mă supun.

Părintele Metodiu şi Constantin, tînărul lui frate, trăsăriră amîndoi cînd văzură sămnul crucii.

— Cagane — grăi Constantin întorcîndu-se spre Boris — îţi cer o dovadă de dragoste: dăruieşte-mi-o mie roaba aceasta!

— Asta să fie răsplata ostănelelor mele! adause fratele lui mai mare.

Boris sta-n luptă cu sine însuşi, strîmtorat, parcă bolta cea mare ar fi să i se prăbuşească-n cap.

— Şi dacă ţi-o dau — zise el în cele din urmă cu glasul înăbuşit de durere — ce-mi mai rămîne mie?!

PARTEA A DOUA

I

MÎNTUIREA

Umilită şi supusă sta Ana în faţa celor doi bărbaţi de frunte care o cerusără de la binevoitorul cagan şi, primind-o, îi schimbasără într-o clipă soarta. În mai bine? În mai rău? Ei totuna îi era!

— Te-am văzut făcînd, copilă, semnul sfintei cruci, îi zise părintele Metodiu cu blîndeţă. Eşti, cum ni s-a părut creştină?

Ea tresări răsuflînd mai uşurată şi ridică ochii spre cuviosul bărbat căruia crucea îi era sfîntă.

— Sunt, stăpîne, fiică de preot — îi răspunse ea suspinînd — şi-am fost preoteasă, soţia unui preot, azi cel mai nenorocit om dacă Dumnezeu nu se va fi îndurat să-i curme firul zilelor.

— O, binecuvîntată e clipa — strigă Constantin — în care ai fost adusă în calea noastră! Fără de seamăn nenorocit e, în adevăr, soţul care te-a perdut! De unde eşti şi cum ai ajuns să fii robită?

— De peste Dunăre m-au luat în luptă sîngeroasă din braţele soţului meu, grăi dînsa cu glasul înăbuşit de durere.

— Fii mîngîiată, fiica mea, căci preot, slugă a Domnului, sunt şi eu, şi voinţa lui a fost să fii scăpată prin noi, ca să-i preamăreşti în toate zilele vieţii tale numele, grăi părintele Metodiu, plecîndu-se spre dînsa, ca să-i ieie capul cu amîndouă mînile şi să-i deie sărutarea părintească.

Ana îi sărută mîna şi i-o atinse cu fruntea plecată. Se ştia acum intrată sub ocrotirea lui Dumnezeu.

— Dar — urmă părintele Metodiu nedumirit — ştiam că sunt şi peste Dunăre sîrbi, nu ştiam însă că ei sunt creştini.

— Nu sunt, părinte, din neamul lor — întîmpină ea ridicînd capul — şi limba pe care o vorbesc nu e a mea.

Cei doi fraţi rămaseră cîtva timp nedumiriţi.

— De ce neam eşti dar? o-ntrebă Constantin.

— Ne zicem creştini — răspunse Ana — suntem munteni, şi limba pe care o vorbim e românească.

— Românească?! exclamă Constantin.

Ştia că atît sub stăpînirea lui Bogor, cît şi în împărăţie mai trăiesc risipiţi pe ici, pe colo oameni care se zic români şi sunt creştini.

— Voi cînd aţi trecut Dunărea şi de la cine aţi primit sfîntul botez? o-ntrebă el.

Ana-şi ridică strîmtorată umerii.

— Sunt neştiutoare, răspunse ea. Ne aflăm dintru început acolo şi numai creştini ne ştim.

— Nu cumva — grăi părintele Metodiu îndreptîndu-se spre mult ştiutorul său frate mai mic — nu cumva sunt rămăşiţele arienilor din Dacia?

— Se poate, îi răspunse Constantin. Toate popoarele trecute prin Dacia au stăruit în rătăcirile lui Arie. Aveţi biserici? o-ntrebă el pe Ana.

Ea dete iar strîmtorată din umeri.

— Vă închinaţi la icoane?

— Nu ştiu, răspunse ea.

— Bine — grăi Părintele Metodiu — unde şi cum vă faceţi rugăciunile?

— Preoţii ei singuri se roagă — răspunse dînsa — iară poporul stă în genunche cu capul plecat în faţa Domnului, care e pretutindeni.

— Episcopi aveţi?

— Nu ştiu.

— E învederat că sunt rămaşi în rătăcirile lui Arie, îi zise el fratelui său.

— Eşti fiică de preot — urmă acesta spre a se încredinţa — şi preuteasă; trebuie să ştii tainele credinţei: Dumnezeu în cîte feţe este?

— Unul e Dumnezeu şi singur, ziditor, stăpîn şi tatăl a toate! răspunse Ana ridicînd glasul.

— Iar fiul?

— E trimisul Tatălui, care a venit să ne lumineze şi să ne mîntuie.

— Şi Duhul Sfînt?

Ana se uită lung la cei doi fraţi.

Se vorbise pe la Măneşti atît de mult despre coborîrea din cer a Duhului Sfînt, şi părintele Manea atît de mult alergase ca să-i dezmeticească pe sîrbii amăgiţi de proorocii despuiaţi, încît ea se sperie şi se dete un pas înapoi.

— De ce mă ispitiţi?! întrebă stînd dreaptă în faţa lor. Nu cumva sunteţi şi voi în rîndul smintiţilor care umblă-n pielea goală şi vestesc sfîrşitul lumii?! Da! — urmă ea ca aiurind — acu-mi dau seamă despre ceea ce am văzut acolo sus pe bolta-nfricoşată. Ce voiţi cu mine?!

— Fii liniştită, fiica mea, îi zise părintele Metodiu apropiindu-se de dînsa. Suntem creştini adevăraţi, mi-a fost mare bucuria aflînd că şi voi tot creştini sunteţi şi doream să ştim dacă credinţele voastre sunt tot ca ale noastre. Sunteţi mulţi?

— Pretutindenea de la munte — răspunse ea depărtîndu-se puţin de la el — nu ştiu pînă unde.

— Cu sîrbii cum trăiţi?

— Ne sunt vecini şi stau sub ascultarea judeţilor noştri, care îi povăţuiesc şi ţin buna rînduială între dînşii.

— Sunt şi între dînşii creştini?

— Mulţi ar dori să fie, dar numai puţini sunt vrednici ca să-i primească!

— Cum?! — strigă Constantin — ei doresc, şi voi nu voiţi să-i primiţi?! Sunt multe rătăcirile voastre.

— Părinţii, bunii şi străbunii mei — întîmpină Ana cu o liniştită hotărîre — au umblat totdeauna în căile Domnului, iară noi stăruim în căile lor; în rătăcire

sunteţi voi, dacă, judecîndu-ne, îi judecaţi pe ei fără ca să-i ştiţi cum au trăit. Ah! — urmă ea înduioşată — mult au răbdat ei, dar nimeni încă n-a suferit pe urma lor, căci mai mare decît mila nu li-a fost decît răbdarea şi nădejdea în Dumnezeu.

Fraţii steteră şi ei cuprinşi de înduioşare şi jigniţi de adevărul rostit de dînsa. Nu se mai îndoiau că acei creştini de peste Dunăre stăruie în rătăcirile lui Arie, şi le era mare durerea de a şti că atîte suflete se perd prin nepriceperea lor. Văzînd-o însă pe ea şi auzind vorbele grăite de dînsa, steteau la îndoială dacă nu cumva greşesc. Nu de la o femeie neajutorată aveau ei să afle adevărul.

— Ai putea să ne spui — întrebă cu toate aceste Constantin — de ce nu sunt vrednici sîrbii ca să fie primiţi? Primesc ei învăţătura?

— O primesc — răspunse Ana — dar nu împlinesc faptele prin care creştinul se învredniceşte a sta în faţa lui Dumnezeu!

Cei doi fraţi se uitară unul la altul.

Li se deschidea, parcă, o lume cu totul deosebită de aceea în care trăiau dînşii.

Era ori nu adevărat că vrednic de a intra în biserică nu-l face pe om numai credinţa ea singură?! Era adevărat că numai faptele sunt dovada neîndoioasă a supunerii cătră Dumnezeu?!

Solia venise pînă la Varna pe mare, şi vorba era ca tot pe mare să urmeze drumul pînă la cazari. Cu o putere covîrşitoare se ivi acum în inima lui Constantin dorinţa de a lua drumul pe uscat, peste Dunăre şi mai departe pe vreuna dintre văile de acolo la deal, un drum anevoios şi împreunat cu multe primejdii, dar ademenitor pentru tînărul pornit spre fapte îndrăzneţe.

— Am putea — îi zise el fratelui său în greceşte — să luăm drumul peste Dunăre, ca, trecînd spre ţinuturile cazarilor, să cunoaştem popoarele din calea noastră şi să facem încercarea de a le lumina.

Ochii fratelui mai mare se umplură de văpaie.

Din ziua în care se lăpădase de cele lumeşti, ca să primească rasa călugărească, el trăia numai spre a împlini chemarea pentru care se socotea ales de Dumnezeu, şi nu era pentru el nici o ostăneală prea grea, nici o primejdie prea mare cînd vorba era de această chemare a lui.

— Nu noi ne alegem acest drum — zise el plin de zăl — ci Domnul ni l-a arătat scoţîndu-ne în cale pe această minunată femeie. Nepătrunse sunt, Doamne, rînduirile tale! Bucură-te, femeie! — urmă el întorcîndu-se iar spre Ana — laudă pe Domnul, căci el a aflat suferinţele tale şi ţi-a trimis mare mîngîiere. Te vom duce noi înşine la căminul tău, şi iar te vei adăposti în braţele soţului, pe care el ţi l-a rînduit.

Ana se cutremură ca trăsnită. Răpusă deodată de durerile îngrămădite de atîta timp pe-năbuşite în sufletul ei, ea scoase un gemet lung şi lacrămile o podidiră.

— Eu?! — grăi dînsa tînguindu-se — eu, aceasta care stau aici?... eu să mă duc acolo unde mi-am petrecut copilăria, să văd cîmpia verde şi dealurile înflorite şi munţii perduţi în ceaţă albăstrie?... — să mai trăiesc eu în mijlocul acelora care atît de mult m-au iubit şi de care cu atît de nepotolit dor îmi aduc aminte?! Niciodată! Lăsaţi-mi mîngîierea de a-l socoti mort în lupta cu răpitorii mei, căci crezîndu-l viu, prea îmi este grea povara vieţii; şi dacă se va fi întîmplînd să-l întîlniţi vreodată în căile voastre, aveţi milă de noi amîndoi şi lăsaţi-l să creadă că nu mai sunt între cei vii, şi nu-mi spuneţi că l-aţi văzut.

Înspăimîntată de gîndul că tot ar mai putea ea şi el să se vadă unul pe altul, dînsa făcu un pas spre cei doi fraţi.

— Sunt preuteasă, am fost, vai! — se tîngui rostind vorbele încet şi răspicat — şi după legea noastră, care e, acum o înţeleg cu groază, cea firească şi bună, bărbatul şi mai ales preotul o singură dată în viaţa lui poate să între în sfînta legătură a căsătoriei, iar soţia şi mai ales preuteasa are să fie fără prihană, neatinsă nici măcar de gîndul păcătuirii.

— Aşa este! zise părintele Metodiu. Legea voastră e precum au rînduit sfinţii părinţi!

Constantin, căruia de mult i se zicea „Filosoful", înţelegea tainele inimii femeieşti.

— Nu cumva? — strigă el cuprins de mînie — nu cumva fiarele sălbatice, care te-au adus aici...

— Nu rosti vorba, că mă striveşti cu ea! răspunse tînăra femeie acoperindu-şi faţa. O! ispită nemiloasă! — urmă apoi peste puţin, puindu-şi amîndouă mînile pe pept — unealtă spurcată a Necuratului! Făşie cu făşie aş voi să-mi rup de pe trup carnea care mi-a fost pierzarea şi să mă slutesc, ca cu scîrbă să se depărteze toţi de la mine, dar nu blestem, nu învinovăţesc, nu mă plîng, ci vă rog să aveţi milă de noi. Niciodată eu şi el nu avem să ne mai vedem! Şi dacă eu, voind să-l cruţ, nu i-aş spune grozavul adevăr, m-aş mistui muncindu-mă însumi pe mine. şi dacă el, voind să mă cruţe, ar trece cu vederea necurăţia mea, m-aş depărta cu dispreţ de la dînsul. Niciodată — repetă ea resignată — niciodată nu mai pot eu să am mîngîierea de a privi în ochii lui cei limpezi şi mie-n veci neuitaţi!

— Da! grăi părintele Metodiu, adînc mişcat şi uimit în acelaşi timp de limpezimea întregei ei fiinţe. Aceasta nu se uită!

— Nu se iartă niciodată! adăugă Constantin.

— Te vom trimite, fata mea — urmă părintele Metodiu — la o mănăstire, unde călugăriţele vor purta grije de tine.

— Da! răspunse Ana, deşi nu ştia ce va să zică mănăstire şi ce sunt călugăriţele.

— Şi vei trăi în cuvioasă retragere.

— Da!

— Postind şi rugîndu-te lui Dumnezeu.

— Da! răspunse iar Ana. Ah! şi mă arde — urmă însă peste puţin — mult mă arde dorul de ai mei şi de ale mele. Nu e aici cerul atît de senin ca la noi, nici soarele nu luminează, nici vîntul nu adie, nici aerul nu e atît de curat, nici apa nu e atît de limpede, nici firea oamenilor nu e atît de dulce ca la noi. Nu mă mai întrebaţi nimic! Faceţi ce vreţi cu mine, căci eu nu mai ştiu ce vreau!

Minţile i se turburau cînd se gîndea că copilul ei şi-al lui să nu-şi petreacă viaţa ca părinţii lui în acea lume acum perdută, care se arăta ca un rai luminos în gîndul ei.

— Mă duc, părinte — grăi dînsa îndărătnicită — luaţi-mă!

Simţămîntul de mumă le covîrşea toate.

II

PRIBEGIREA

Urgia cerească nu se mai îmblînzea.

După încetarea ninsorilor, cerul rămăsese mereu senin, arşiţa soarelui era din ce în ce mai nesuferită, zilele, lungindu-se, se făceau tot mai calde, seceta nemiloasă a uscat în cele din urmă iarba crescută cu îmbelşugare pe cîmpiile ce fuseseră mai nainte acoperite de apă, florile se scuturaseră fără ca să fi putut lega, ca să dea rod, turmele, care mai scăpaseră din iarna grea şi nu fuseseră luate nici de bulgari, nici de cazari, umblau risipite de ici pînă colo abia ţiindu-se pe picioare, iar oamenii slăbiţi de foame se adunau grămezi-grămezi şi nu mai ştiau ce să facă şi încotro s-o apuce.

Manea nu le vedea însă pe aceste, nu avea inimă pentru cei ce sufereau, trăia numai în durerea lui nealinată.

După ce a dus pe doamna cu copilul ei, acum domn, departe, în bine adăpostita cetate de la Bodeni, el s-a-ntors iar la vale. Ştiricind apoi din om în om, a dat de urma cetelor lui Bogor, a trecut ţiindu-se de ea peste Dunăre şi a luat drumul spre Prislav.

Orişicît de vii ar fi zbuciumările sufletului, firea omului iese totdeauna la iveală.

Urmîndu-şi drumul, Manea mergea cu capul ridicat, grăbit ca totdeauna, perdut în gînduri, uitînd adeseori unde se duce şi ce caută, înviorat de vederea acestei lumi pentru el nouă.

Nu-l întristau deloc oamenii cu feţe îndobitocite de suferinţe, pe care-i întîlnea pretutindeni în calea lui. I se părea lucru firesc ca omul să sufere şi să rabde cîtă vreme trăieşte pe pămînt. Sufereau toţi; nu avea dar nici unul de ce să se plîngă. Se oprea în cale şi stetea de vorbă cu dînşii; îl întrebau de unde vine şi unde se duce, iară el îşi uşura inima spuindu-şi durerile.

S-a turburat însă cînd, apropiindu-se de Prislav, tot mai des da peste oameni pîntecoşi, bugeţi de-mbuibare ori îmbrăcaţi în haine scumpe, şi a rămas cu totul zăpăcit cînd a văzut zidirile mari ce se-nşiruiau pe uliţele Prislavului.

Cît a umblat aşa singur prin mijlocul acestei ţări streine, nu-i trecuse niciodată prin minte gîndul că are să se teamă de ceva. Acum îi era frică de toate şi înainta sfiicios, se uita mereu împregiurul său, se oprea din cînd cu inima îndoită şi, nemaiştiind încotro să apuce, ar fi voit să întrebe, dar nu îndrăznea să se apropie de nici unul dintre cei ce venea[u] ori treceau.

Se simţea ca atunci, în acea noapte înfricoşată, cînd o căuta pe dînsa printre morţi şi răniţi, şi ar fi voit în cele din urmă să fugă, dar nu mai ştia încotro să apuce.

Cu totul altfel îşi închipuise el lucrurile cînd a luat hotărîrea de a pleca.

Cuprins de durerea lui înteţitoare şi răzvrătit de marea nedreptate ce i se făcuse, el se vedea pe sine mergînd drept la Bogor, ca să-şi ceară soţia, şi nu o dată îi furnicase sîngele prin vine gîndindu-se ajuns în apropierea ei. Acum stetea cu inima îndoită şi înainta cu pas şovăitor.

Se-ncredinţase că oamenii lui Budac trecuseră prin Prislav încărcaţi de fel de fel de prăzi şi că au dus cu dînşii şi multe femei robite, dar din ce în ce mai mult se temea ca nu cumva s-o găsească. Venise atîta timp dus de dorul de a o vedea, iar acum îi venea să fugă cu ochii închişi, să se ducă departe, orişiunde, numai departe să fie, ca să nu mai poată afla adevărul.

Se reivise iar în inima lui temerea sfîşietoare care-n noaptea cea înfricoşată îl făcuse să-i dorească moartea, şi nu mai era în stare să stăruie în hotărîrea lui.

Străin fiind şi la faţă, şi la port, ochii trecătorilor se îndreptau asupra lui ca şi cînd ar fi voit să-l întrebe de unde vine şi ce caută. Lui iar îi venea să fugă.

Trebuia cu toate aceste să se îmbărbăteze şi să întrebe pe cineva.

Ştiricind cu inima încleştată, a ajuns încetul cu încetul să afle că trecusără nouă zile de cînd cetele lui Budac s-au întors, dar oamenii pe care el îndrăznea să-i întrebe nu puteau să-i spună mai mult. Ca să afle ceea ce dorea să ştie, ar fi trebuit să ispitească pe vreunul din curtenii lui Bogor, iar de aceştia fugea.

O uşurare neaşteptată fu dar pentru dînsul cînd află că sunt la curtea lui Bogor şi creştini, preoţi veniţi de la Constantinopol, ca să lucreze la zidirea marelui palat, la care el se uita cu un fel de-nfiorare. Cu dînşii ar fi îndrăznit să vorbească. Unde însă şi cum putea să-i găsească?

Se-nnoptase, şi uliţele se deşertaseră toate, iară el nu ştia ce să facă, unde să-şi puie capul.

Istovit de ostănelile drumului şi de zbuciumările lui sufleteşti, el se porni pe uliţele tăcute şi întunecate, ca să iasă iar afară, la lărgimea binecuvîntată cu care era deprins. Nici astă dată nu mai ştia însă de unde a venit, unde se află şi încotro are să apuce, ci rătăcea buimac, fricos şi mai mult tîrîndu-se decît mergînd.

Sunt mărginite puterile omeneşti, şi cu cît mai mult le încordăm, cu atît mai curînd le sleim. Sufletul e însă de-a pururea întreg şi treaz; el niciodată nu lîncezeşte: cu cît mai istovit e dar trupul, cu atît mai covîrşitoare e în hotărîrile omeneşti fiinţa cea curată a sufletului.

Putea Manea să fie cu inima îndoită cîtă vreme două fiinţe se luptau într-însul; acum însă, cînd una dintre ele era răpusă de propria ei nemernicie, cealaltă hotăra ea singură voinţa lui. Omul istovit trupeşte se simte pe sine numai în firea sa sufletească, e cum trebuie să fie şi cum nu poate fi cîtă vreme pornirile trupeşti îl stăpînesc, şi Manea trebuia acum să voiască ceea ce se potrivea cu cel mai covîrşitor dintre simţămintele lui.

„Nemernicule! îşi zise el, ruşinat în sine însuşi. Iubindu-te pe tine însuţi, mai presus de toate pe tine, numai pe tine, te-ai înspăimîntat de gîndul că ea ar putea să cadă jertfă celei mai dobitoceşti dintre pornirile omului, şi n-ai voit să dai ascultare dorinţei de a-i sări într-ajutor, ca să o mîngîi şi să-i uşurezi sarcina vieţii. Ai fi sărit pentru orişicare altă femeie, ai fi mîngîiat pe oricare jertfă nevinovată; de ea fugi pentru că ţi-a fost soţie?! Nu, nu mi-a fost: îmi este şi are să-mi fie! urmă el, luîndu-şi avînt. Eu nu mai sunt preot, nu mai pot să fiu: Domnul el însuşi mi-a luat darul puindu-mă-n faţa acelor fiare sălbatice de care numai pătîndu-mi mînile de sînge am putut să scap.“

Un singur gînd îi mai lumina viaţa; să trăiască mîngîind-o pe dînsa şi dîndu-şi silinţa să-i facă uitate groaznicele încercări prin care trecuse.

Povăţuit de gîndul acesta, el a căutat şi a găsit în ziua următoare pe părintele Clement şi pe fratele Naum, singurii dintre ucenicii părintelui Metodiu care se mai aflau la Prislav.

Cerurile i se deschiseră, parcă, deodată şi-n stropi mari îl năpădiră lacrămile cînd cei doi călugări îi spuseră că Ana, adusă chiar în ziua sosirii cetelor, a ajuns prin milostiva rînduire a Tatălui ceresc sub ocrotirea cuviosului Metodiu.

„Lăudat să fie, Doamne, numele tău şi prea mărit!“ grăi dînsul ridicînd ochii spre cer.

Nu puteau, ce-i drept, să-i spună unde se află Ana. Ştiau numai că cei doi fraţi au plecat în drum lung, ca să meargă la caganul cazarilor dimpreună cu patru dintre ucenicii părintelui Metodiu şi sub paza unei cete de douăzeci de oşteni romei, iar Damian s-a-ntors cu ceilalţi clerici la Constantinopol.

— Pe cît ştiu — zise părintele Clement — la Varna s-au despărţit, şi nu cred ca părintele Metodiu şi fratele său să o fi luat cu dînşii.

— S-a vorbit — adăugă Naum, fratele — de mănăstire, şi nu mă îndoiesc că marele vistiernic o va fi luat la Constantinopol, ca s-o adăpostească undeva la maicile de prin împregiurimi.

Manea asculta vorbele lor fără ca să-şi deie seama despre înţelesul lor: îi era destul s-o ştie adăpostită, scăpată din mînile păgînilor.

— O, acum o voi găsi — le zise el — orişiunde ar fi ea.

Nu-i mai era acum, după ce-şi găsise ajutători ca dînşii, lung drumul nici pînă la Constantinopol, nici pînă-n ţara cazarilor.

Prea în curînd a trebuit însă să simtă că e greu drumul la Constantinopol, unde era focarul înverşunatelor lupte pentru credinţă.

Mai trăiau acolo mulţi dintre cei ce suferisără prigonirile împăratului Leon V Armeanul, care, ţiind la învăţăturile lui Mane cel răstignit deopotrivă cu Hristos, nu putea să-i sufără pe apărătorii dreptei credinţe. El a fost, ce-i drept, omorît, dar cu moartea lui nu s-au curmat luptele, şi abia de curînd Teofil, tatăl lui Mihail III, iar sfărămase icoane, şi multe mănăstiri au fost închise din porunca lui, mulţi călugări au fost biciuiţi ori aruncaţi în temniţe, ba lumea adunată-n hipodrom nu o dată a văzut arderea de vii a vinovaţilor unşi cu păcură. Ura nesăţioasă cătră cei de altă părere în ceea ce priveşte religiunea era în Constantinopol moştenită de la părinţi la unii şi reamintire din tinereţe la alţii, iară Clement şi Naum erau nu numai călugări, ci totodată şi ucenici zeloşi ai lui Metodiu.

Ca de un înciumat se depărtară deci amîndoi de Manea cînd, din vorbă-n vorbă, se-ncredinţară că-n mintea lui cea slabă învăţăturile sfinţilor părinţi erau amestecate de-a valma cu ale arienilor şi cu ale manicheilor, deopotrivă urgisiţi.

— Nu eşti şi n-ai fost niciodată preot — îi zise părintele Clement — nu ai şi n-ai avut niciodată darul: rătăcirile tale sunt mai rele decît ale celor mai îndîrjiţi păgîni!

— În adevăr! — adăugă Naum — mai uşor se iartă orbia păgînului decît încăpăţînarea ereticului care-şi bate joc de cele sfinte socotindu-se creştin!

Manea sta-n faţa lor zăpăcit, ca omul care se vede lovit fără de veste din mai multe părţi deodată.

Nu era-n stare să-nţeleagă ce vor să-i spună cînd îi zic eretic, cum îşi bate joc de cele sfinte şi de ce nu-l socotesc preot.

— Îmi ştiu — le zise — neputinţele, mărturisesc că puţine înţeleg şi recunosc că adeseori greşesc. Orişicît de mari ar fi însă rătăcirile mele, sufletul îmi este deschis pentru adevăr şi vă rog să mă luminaţi şi să nu mă alungaţi de la voi decît după ce vă veţi fi încredinţat că stărui cu încăpăţînare în ele. Ce va să zică erezie şi de ce-mi ziceţi mie eretic?

Cei doi călugări se uitară miraţi unul la altul. Nu le intra în minte gîndul că se poate un preot care nu ştie ce va să zică erezie.

— Erezie — răspunse Clement, zîmbind cu răutate — e a te socoti preot şi a nu şti ce va să zică erezie. Eretic e acela care, socotindu-se creştin, stăruie în păreri care sunt înpotriva firii creştineşti.

— Eu nu sunt dar preot fiindcă stărui în asemenea păreri, întîmpină Manea. Dar dacă mă leapăd de acele păreri, sunt preot?

— Nu poţi să fii. De la cine ai primit darul?

— Îl am prin naştere — răspunse Manea — prin dorinţa stăruitoare de a fi împărtăşit de el, prin viaţa neprihănită, prin binecuvîntare părintească şi prin chemarea soborului. Ce-mi mai lipseşte?

— Binecuvîntarea arhierească, îi răspunse părintele Clement. Fără de ea toate celelalte sunt de prisos.

Manea stete cîtva timp pe gînduri şi-şi trase netezindu-şi părul cu mîna peste frunte.

— Da! — zise apoi — e bine ca preotul să aibă şi binecuvîntarea arhierească, şi-au fost în neamul meu mulţi care au avut-o cînd au trecut din întîmplare arhierei pe la noi, mă îndoiesc însă că fără de ea nimeni nu poate să aibă darul preoţiei. Dac-ar fi adevărat lucrul acesta — urmă el rostind vorbele mai respicat — ar fi destul ca păgînii să omoare pe toţi arhiereii pentru ca să se risipească turma credincioşilor.

— Le mai rămîn încă păstori preoţii, care au primit darul, răspunse Clement.

— Şi dacă mor şi aceştia? întrebă Manea.

Cei doi călugări rămasără strîmtorați.

— Biserica e vecinică — urmă Manea — și nu poate să piară, și darul e de la Domnul, care e totdeauna în biserica sa. Sunt născut din preot, și mama mea a fost preuteasă. Chiar mai nainte de a fi fost zemislit, am fost rînduit în gîndul părinților mei pentru preoție. M-am născut cu știrea și cu voia Domnului ca să fiu preot. Am fost crescut pentru preoție; m-am rugat neîncetat, dimpreună cu părinții mei, ca să fiu împărtășit de dar; mi-am păstrat curăția trupului și a sufletului ca să mă învrednicesc de el; ce-mi mai lipsește?! Preoția e jertfă de sine, și Domnul dă darul aceluia care e gata să aducă jertfa aceasta și se învrednicește de el prin bună viețuire. Dumiriți-mă, de ce greșesc cînd așa judec?!

— Greșești, îi răspunse Clement. Darul preoției numai arhiereul poate să-l deie.

— De ce numai arhiereul? întrebă iar Manea. Un singur dar este, același la preot și la arhiereu, și nu din rînduială dumnezeiască, ci din rînduiala omenească e arhieria, iar atunci cînd nu e arhiereu, orișicare preot poate să-i ție locul. Dumiriți-mă că nu-i așa, și eu mă lepăd de părerea mea!

Călugării se depărtară cu groază de răzvrătitorul care în gîndul lor răsturna întreaga rînduială a bisericii, rîdicîndu-se înpotriva celor mai mari ai ei.

— Nu — urmă el ridicînd glasul — binecuvîntarea arhierească este o deșertăciune și preoția e cea mai spurcată minciună dacă acela care ia binecuvîntarea nu e gata să aducă jertfa de sine și nu se învrednicește prin buna lui viețuire de harul cel sfînt.

Crescuți în supunere oarbă, Clement și Naum se socoteau greu vinovați de a fi auzit asemenea vorbe. Uns cu păcură și ars în mijlocul hipodromului trebuia să fie acela care le-a rostit, și ei numai prin grele spășiri puteau să se curățe de păcatul de a le fi auzit.

— Anatema să fii! grăiră dînșii și se depărtară de el ca de Satana.

III

TĂMBĂLĂUL

— Ține-te de mine! grăi Mușat, urmîndu-și drumul iute, ca orișice croitor care-și iubește meseria. Mai e încă mult pînă la Sfînta Sofia, și îndesuiala are să fie din ce în ce mai mare; bagă de seamă să nu te perzi!

Părintele Manea, sosit abia de două zile la Constantinopol, se ținea după el mergînd cu pas grăbit și uitîndu-se sperios la casele mari și la mutrele străine printre care trecea. Făcîndu-și drum prin mulțimea tot mai deasă și mai zorită, el se lovea la tot pasul ici de unul, care-l împingea la o parte, ca să-i apuce înainte, colo de altul, care-i venea în față și se izbea de el, și mai departe de iar altul, care-i sta în cale, și se simțea ca în timpul fioroasei învălmășeli din noaptea în care o perduse pe Ana.

— Ține-te de mine! îi zicea mereu Mușat, lunganul, care făcea pașii mari. Bagă de seamă! îi zicea iar, uitîndu-se înapoi ca un părinte îngrijat de copilul său. Bociule! Bociule! strigă apoi deodată alergînd la stînga spre un om mărunt, sprinten și cu ochii vioi.

Bociu, argintarul, tot român din Pind și el, îi era bun prieten. Ținea ca să facă și el cunoștința părintelui Manea.

— Iată — îi zise plin de zel — părintele Manea, preot de ai noștri, venit de departe, de peste Dunăre. O să afli multe... multe o să afli!

— Nu se poate! Tocmai de peste Dunăre?! grăi argintarul uitîndu-se cu neîncredere la părintele Manea, care-l încredința dînd mereu din cap că e adevărat ceea ce i se spune.

— Dar nu avem timp de perdut, urmă Mușat. Le vei afla toate și te vei mira. Acum să grăbim, ca să ne putem găsi un loc bun. Mă bucur că te-am găsit. Știi multe și-i cunoști pe oameni. Meseria ta e boierească și te pune în legătură cu cei mai de frunte dintre învîrtitorii treburilor. O să ne dumirești și pe noi.

— Așa e! răspunse omul mărunt. Pe cine nu cunosc eu?! Ce nu poate să afle un om care îi știe pe toți?!

ACADEMIA
BIBLIOTECA

— Să mergem mai iute! stărui iar lunganul.

— N-avem nevoie să grăbim, îi răspunse Bociu, pășind mărunțel în urma lui. Procesiunea pleacă de la Sfînta Sofia numai după încheierea liturghiei.

— Țin însă ca părintele să vadă și slujba.

— Asta nu se poate, întîmpină Bociu. Dacă intrăm în biserică, la ieșire îmbulzeala e prea mare și nu mai vedem nimic. Trebuie să trecem înainte și să ne căutăm un loc bun în apropierea hipodromului.

— Aș! ce să căutăm la hipodrom?!

— Se vede că nu știi nimic, întîmpină argintarul, care le știa toate. Mergi, te rog, mai încet, că nu ne putem ține de tine. Faci pași ca cocorii speriați!

În apropierea bisericii Sfînta Sofia stradele erau înțesate de lume care se-ndesuia făcînd un zgomot amețitor. Cîțiva pași înaintea lui Mușat, mulțimea se-nvîrtejea împregiurul unui negoțător pîntecos, care, împins mereu și-nghioldit din toate părțile, se ținuse cîtva timp gîfîind, dar în cele din urmă-și perduse răsuflarea și căzuse leșinat. Ceva mai la dreapta, un plăcintar, căruia trecătorii îi răsturnaseră tava din cap, dedea răcnind cu coatele împregiurul său, ca să depărteze pe ștrengarii ce tăbărîseră asupra bucăților risipite.

În cealaltă parte a stradei strimte se stîrnise o încăierare, iar mai spre mijloc un pungaș prins asupra faptei și luat în pumni se opintea să scape și să se strecoare prin învălmășală. Pretutindeni țipete, zbierăte, răcnete și hohote ca-n fundul iadului. Nu mai putea acum Mușat să-și facă pașii de cocor speriat, și părintele Manea-l apucă de pulpană.

— Să nu mergem înainte, să nu mai mergem, să ne oprim aici, să ne întoarcem, grăi dînsul, cuprins de viuă emoțiune.

Nu mai vedea și nu-și mai putea desluși nimic din cele ce se desfășoară împregiurul lui. Mulțimea îndesuită i se părea ca un bălaur cu mii de capete, care se zbate și-nghite tot ce-i cade-n preajmă.

— Ce-am mai putea să vedem?!

— Aș! întîmpină Mușat. Dar n-am văzut încă nimic.

— Trebuie să trecem înainte, spre hipodrom! adăogă Bociu.

Deodată, departe, înainte, spre Sfînta Sofia, se stîrni o furtună de hohote și lumea toată se revărsă de-a-mpinsele-ntr-acolo.

Despre hipodrom veneau călare pe catîr trei măscărici îmbrăcați în haine călugărești și, strîmbîndu-se-n fel de fel de chipuri, îndemnau lumea să apuce spre hipodrom, căci de acolo are să vie-n mare procesiune papa de la Roma, ca să se pupe cu patriarhul, iubitul lui prieten.

Agenți risipiți anume prin mulțime îi aclamau zgomotos și făceau fel de fel de glume asupra papei și asupra patriarhului.

— Hă-hă-hă! hohotea unul. Cum îl cheamă pe papa acela?

— Ioan îl cheamă! — răspundea altul — că botează pe toți păgînii, citește *Evanghelia* și are gura de aur.

— Nu se poate să-l cheme Ioan, striga iar altul. Dacă patriarhul e scopit, papa, care e mai mare decît dînsul, trebuie să fie femeie. Ioana îl va fi chemînd! Ha-ha-ha! Ioana e papa, Ioana!

Așa merse vestea din gură în gură, și peste puțin nu mai era nimeni care nu știa că papa e o femeie de la Atena, care a știut să potrivească lucrurile așa ca să fie luată drept bărbat, dar a pățit de curînd o mare rușine, căci au apucat-o durerile facerii în timpul unei procesiuni. Ce hohote! ce hohote!

În zadar ar mai fi făcut acum părintele Manea încercarea de a se întoarce, căci era dus pe sus de pohoiul viu ce se vărsa spre hipodrom.

— Ce e la hipodrom?... ce e cu papa? întrebă Mușat zăpăcit.

— Se vede că nu știi nimic! îi răspunse argintarul atotștiutor. Ți-am spus că la hipodrom trebuie să mergem. Ai aflat, poate, că Barda, cezarul, s-a dus zilele aceste la Patriarhie, ca să se cuminece, iar patriarhul nu numai că n-a voit să-i deie cuminecătura, dar l-a mai și gonit ca pe un nelegiuit din biserică.

— Pe Barda?!

— Da, pe cezarul!

— De necrezut!... nemaiauzit!... Aceasta nu se poate trece: au să se-ntîmple lucruri mari!

— Se-ntîmplă chiar acum, grăi argintarul cu ochi vioi. O să vedeţi la hipodrom.

Muşat ştia numai că după liturghie patriarhul va ieşi dimpreună cu tot clerul şi va fi dus în mare procesiune pînă la Patriarhie, iar lumea se adunase ca să-l aclame în tot drumul lui.

— Dar la hipodrom ce are să fie? întrebă el.

Mulţimea, care-i ducea tot mai răpede înainte, iar îi despărţi, şi Manea, din ce în ce mai ameţit, strîngea tot mai tare de pulpana lui Muşat, pe care-l socotea drept singurul mîntuitor al său din ghearele bălaurului cu mii şi mii de capete. Auzea vorbele soţilor săi, dar nu era în stare să le-nţeleagă. Ştia că biserică e adunarea creştinilor, că liturghie e un fel de rugăciune şi că patriarhul e cel mai mare dintre preoţi, dar hipodrom, Barda, cezar şi altele erau pentru dînsul vorbe fără de înţeles.

În apropierea hiprodromului, în sfîrşit, ei deteră peste mulţimea venită din cealaltă parte şi se opriră în loc, fiindcă nu mai era cu putinţă să înainteze. Aici trebuiau, vrînd-nevrînd, să se oprească. Croitorul, om isteţ, ştia să se folosească de lungimea picioarelor sale şi ţinea ca prietenii săi, care erau mai scurţi, şi mai ales părintele venit de peste Dunăre, să le vadă toate tot atît de bine ca dînsul şi să aibă ce povesti. El se uită dar peste capetele mulţimii împregiurul său, ca să găsească vreun loc mai ridicat.

— *Eurica!* strigă deodată. Ţineţi-vă după mine!

Peste drum, sub o poartă deschisă, el zărise o mare amforă de untdelemn.

Dînd iuruş prin mulţimea îndesuită, el trecu dincolo, scoase amfora pîntecoasă lîngă perete, o răsturnă şi-i ridică pe mai mărunţii săi prieteni pe ea.

— Ţineţi-vă unul de altul — le zise — şi răzămaţi-vă de zid, ca să nu vă răsturnaţi!

Aşa şi făcură. Amfora se clătina mereu sub picioarele lor, dar ei vedeau, vedeau acum şi ei.

Nu e în lumea aceasta nimic mai măreţ decît marea mulţime de oameni văzută dintr-o dată, capete şi iar capete cît pătrunde vederea, valuri de vieţuitori cuprinşi de neastîmpăr, balaurul văzut în fioroasa lui întregime. E peste putinţă să vezi mulţimea fără ca să te simţi perdut în ea ca picătura în genunea adîncă, şi părintele Manea sta într-un fel de extaz şi privea, privea, privea, fără ca să se mai gîndească la pîntecul rotund al amforei de sub picioarele lui. Croitorul însă, care mai văzuse asemene bălauri, nu-şi uitase vorba.

— Nu mi-ai spus — îi zise argintarului — de ce l-a gonit patriarhul pe cezar din biserică.

— Care va să zică nici asta n-o ştii?! răspunse acesta. E de mult acum de cînd şi-a gonit soţia, ca să trăiască-n nelegiuire cu nora sa.

— Cu nora sa?! strigă părintele Manea speriat. Cu soţia fiului său?!

— Da — răspunse Bociu — cu soţia fiului său.

— Se poate aici aşa ceva?!

— Nu se poate — răspunse iar Bociu zîmbind — dar se face. Multe se fac aici care nu se pot!

— Şi cine e spurcatul acela căruia voi îi ziceţi cezar?!

— Cezar e — interveni croitorul — cel mai mare după împăratul.

— Şi împăratul nu-l alungă de la curtea lui?!

— Împăratul — îi şopti argintarul la ureche — e mai şi mai decît dînsul.

— Şi mulţimea aceasta — strigă părintele Manea — nu dă năvală asupra lor, ca să-i spulbere?!

— Vorbeşte mai încet, c-o păţim, îi şopti iar argintarul, care era şi om trăit în lume. Lumea s-a adunat tocmai ca să-l ridice în slava cerului pe patriarh, bătrînul cuvios, care a cutezat să-l gonească din biserică pe nelegiuitul cezar.

— E om patriarhul — strigă iar Manea — om întreg!

Din depărtare, despre Sfînta Sofia, se auzeau din cînd în cînd strigătele furtunatice ale mulţimii, şi pe ici, pe colo străbătea printre ele corul clericilor, care cînta psalmii.

Procesiunea se pornise, şi tot mai de aproape răsunau strigătele, tot mai desluşit se auzea cîntarea, iar părintele Manea tot mai mult se perdea pe sine însuşi privind cele ce se petrec în faţa lui.

Se ivi în cele din urmă baldachinul strălucitor sub care venea patriarhul, dînd mulţimii binecuvîntarea arhierească, se iviră hripidele de aur, se apropie marea adunare de preoţi îmbrăcaţi în odăjdii cusute-n fir, şi tot mai fioroase erau strigătele, tot mai desluşit se vedeau icoanele purtate-n faţa patriarhului, tot mai mult se-nălţau inimile în auzul cîntării.

— Ce strigă?... ce zic strigînd?! întrebă părintele Manea ca ieşit din minţi.

— Strigă „*chaire!*“, bucură-te! îi răspunse argintarul.

— *Chaire!... chaire!...* strigă şi părintele Manea din toate puterile, deşi mai era încă mult pînă la sosirea procesiunii în faţa lor.

Acum, de dincolo, despre hipodrom, se stîrni deodată o altă mişcare, mai viuă şi mai zgomotoasă, şi lumea începu să se-ndesuie dintr-acolo spre procesiune.

O mulţime de derbedei mascaţi ca preoţi, unii cu bărbi lungi, alţii spîni ca eunucii, îmbrăcaţi în odăjdii şi călare unii pe catîri, alţii pe măgari, ieşise din hipodrom şi pornise spre Sfînta Sofia cîntînd pe nas şi bătîndu-şi în fel de fel de chipuri joc de ceremoniile religioase.

În frunte mergea un măscărici care închipuia pe patriarhul Ignatie, cu mitra-n cap, de braţ cu altul, care închipuia pe papesa Ioana, cu tiara papală. Amîndoi binecuvîntau mulţimea făcînd strîmbături şi schime neruşinate şi pupîndu-se ca nişte caraghioşi din cînd în cînd.

Nu erau mişeii aceştia oameni luaţi în sîmbrie, ci fii de ai celor mai de frunte familii, care-şi puseseră slugile să rîdă cu hohot şi să îmbărbăteze lumea a striga „*chaire!... chaire!...*“

Iară mulţimea, care venise ca să-l ridice pe patriarh în slava cerului, luată răpede, rîdea şi ea cu hohot şi striga ca cuprinsă de spasmuri „*chaire!... chaire!...*“

Părintele Manea sta-nmărmurit pe amfora şovăitoare şi nu se putea dezmetici.

În clipa cînd cele două procesiuni au ajuns faţă-n faţă, s-a făcut deodată linişte adîncă, apoi s-a stîrnit o-ncăierare năprasnică, din care nu mai putea, parcă, nimeni să iasă neschilodit.

— Împăratul! strigă Bociu, argintarul mărunt şi cu ochii vioi. Iată, vedeţi colo, călare pe armăsarul negru, e Vasilie Macedoneanul, iar lîngă el, pe calul cellalt, e împăratul. Acum se dă jos şi, iată-l, intră şi el în rînd cu ceilalţi.

Nici n-ar fi preţuit nimic întregul mascaralîc dacă împăratul n-ar fi luat şi el parte, Vasilie a luat dar însărcinarea de a-l duce pe neştiute la hipodrom, şi nu era cu putinţă ca el să vază alaiul caraghios şi să-şi stăpînească pornirea de a lua parte la el.

— Iată şi împăratul! răsuna dar din toate părţile, şi un fior rece trecu prin mulţimea fără de număr.

Patriarhul sta cuprins de o adîncă durere sub baldachinul strălucitor. Între călugării totdeauna zăloşi erau însă mulţi care în mînia lor ar fi voit să răzvrătească mulţimea cuprinsă de viuă emoţiune şi să deie năvală înainte.

— Înapoi la Sfînta Sofie! strigă Ignatie cînd i se spuse că împăratul se află şi el în faţa lui.

O nouă şi mai îngrozitoare învălmăşeală se produse acum. Erau mulţi cei ce nu voiau cu nici un preţ să se întoarcă înapoi şi stăruiau, rîcnind mînioşi, ca lumea să meargă înainte. Ici-colo, agenţii lui Barda provocau mulţimea batjocorindu-l pe patriarh şi izbutisără a-ncepe încăierările. Lumea mai depărtată, care nu se dumirise încă asupra celor ce se petrec, sta zăpăcită-n loc, şi era peste putinţă ca procesiunea, întoarsă o dată, să se poată pune în mişcare spre Sfînta Sofia, iară derbedeii rîdeau cu hohote, se strîmbau, făceau fel de fel de opintiri, ca să stîrnească rîsetele privitorilor.

Părintele Manea sta cuprins de fiori pe amfora pîntecoasă. Dezmeticit încetul cu încetul, el înţelese în cele din urmă că toate au fost puse la cale spre a-l face de rîs pe vrednicul arhiereu, care gonise din biserică pe spurcatul de cezar. Dac-ar fi avut la dînsul securea cu care lovise pe Budac, ar fi sărit şi-ar fi dat cu ochii închişi unde nimereşte.

— Nemernicilor! strigă el cît îl ţineau puterile. Nu vi-e ruşine să suferiţi în mijlocul vostru o spurcăciune de om ca cezarul! Un ticălos e împăratul vostru, mai prost decît măgarii pe care călăriţi. Jos cu el! La o parte!

— Taci, te rog — stăruia argintarul, cuprins de spaimă — c-ar putea să te înţeleagă cineva.

— Voiesc să mă înţeleagă! îi răspunse Manea.

— De ce să-ţi pui însă capul în primejdie?! întîmpină croitorul.

Nu prea erau însă prin apropiere oameni care puteau să-i înţeleagă româneasca.

Unul era, care, fiind rob la bulgari, fusese dus peste Dunăre, unde stătuse cîtva timp şi-i cunoştea pe munteni, dar acesta era Vasilie Macedoneanul, destul şi el singur.

Auzind strigătele, el se-ntoarse spre partea din care-i veneau, şi ochii lui ageri se opriră asupra tînărului scos din sărite.

— Mişeilor! strigă iar acesta, uitîndu-se cînd la croitor, cînd la argintar. De ce m-aţi înşelat?! De ce m-aţi adus aici?! Ce vreţi cu mine?! De ce m-aţi făcut să văd scîrbele aceste?!

Perzîndu-şi apoi echilibrul, amfora de sub picioarele lui se rostogoli şi el căzu dimpreună cu argintarul, răsturnînd claie peste grămadă pe cei ce li se aflau în cale.

Era lucru de rîs această cădere a lui, şi lumea şi rîdea cu hohote. Mai de rîs încă era însă deznădăjduirea lunganului, care căuta în toate părţile, strigînd mereu: „Unde e popa?!“

IV

MÎNGÎIEREA

Nepătrunse sunt de mintea omenească rînduirile Domnului.

Pe cînd la Constantinopol purtătorii puterii lumeşti îşi băteau joc de bătrînul patriarh ecumenic, în valea Dunării se dusese vestea c-au sosit trimişii lui Dumnezeu, şi păgînii alergau din toate părţile să le iasă-n cale şi să audă vestea adusă de dînşii, iară Boris, stăpînitorul acelor locuri, deşi tot păgîn şi el, le lăsa toate să meargă cum li-e rînduit să fie.

Dorind să cunoască mai de aproape ţara şi poporul de sub stăpînirea lui Boris, părintele Metodiu şi mult ştiutorul său frate n-au luat de la Prislav drumul drept spre Dunăre, ci s-au dus cu Damian la Varna, iar de acolo s-au întors spre apus, ca să treacă Dunărea tocmai în dreptul revărsării în ea a Oltului.

Pe Ana nu au luat-o cu dînşii. Voisără, ce-i drept, s-o facă aceasta, dar şi-au dat seamă c-ar fi o greşeală neiertată să o ducă în mijlocul fraţilor ei mai nainte de a-i fi curăţit sufletul de marile rătăciri în care fusese crescută. Damian a luat-o dar cu dînsul, ca s-o ducă la o mănăstire. Abia după ce va fi fost luminată asupra dreptei credinţe, ca creştină adevărată, avea s-o trimită la ai săi, şi părintele Manea, ducîndu-se la Constantinopol, trecuse pe sub zidurile mănăstirii în care ea-şi primise adăpostul.

Plecînd de la Varna, apostolii şi-au urmat drumul încet, oprindu-se des şi stînd în unele locuri zile întregi: ţineau să se folosească în deplin de neaşteptata bunăvoinţă a lui Boris, căci nu puteau să ştie dac-o vor mai găsi ori nu şi vreo altă dată în aceeaşi măsură.

Îndeosebi Constantin, deşi mai tînăr, umblase mult prin lume şi cunoştea mai bine decît fratele său mai mare primejdiile răspîndirii credinţei.

Fiind om cu deosebire cumpenit şi ştiind mai multe dintre limbile vorbite în Asia, îndeosebi şi pe cea arabă, precum şi pe cea persană, el fusese trimis în mai multe rînduri cu solie în Asia, la califul din Bagdad şi la creştinii din Armenia, din Mezopotamia şi din Persia. Nu o dată i-a fost viaţa în primejdie, nu o dată a trebuit să se încredinţeze că e neasămănat mai greu să aduci la dreapta credinţă pe creştinii rătăciţi decît să luminezi pe păgînii neştiutori.

Oameni de o fire pătimaşă, creştinii din Asia erau dezbinaţi în fel de fel de secte, care se duşmăneau între ele şi prigoneau toate cu aceeaşi înverşunare pe susţiitorii dreptei credinţe.

Mare li-a fost dar bucuria cînd s-au încredinţat că mai fusesără pe acolo propoveduitori ai credinţei, că nu puţini dintre cei ce le ieşeau în cale erau creştini, care-şi mărturiseau cu hotărîre bărbătească credinţa, şi că aceşti creştini de la Dunăre erau blajini şi însătaţi de mîngîierea învăţăturii. Iar aceia dintre sîrbi care mai stăruiau în tradiţiunile păgîneşti ale neamului lor ori ascultau poveţele proorocilor de curînd iviţi primeau şi ei cu inima deschisă învăţătura, şi mulţi ar fi primit şi botezul dacă apostolii ar fi putut să le deie preoţi.

Încetul cu încetul, însă, ei şi-au dat seamă c-ar fi o mare greşeală să le facă preoţi dintre dînşii, căci aceştia, neştiutori fiind în ale învăţăturii creştineşti, foarte uşor puteau să-i ducă la rătăciri. Încă de la Dristor dar ei au trimis pe doi dintre însoţitorii lor la patriarhul Ignatie cu rugămintea ca să-l ridice pe Clement la treapta arhieriei şi să-l trimită la Dunăre însoţit de clerici zeloşi, care ştiau limba slavonească.

Pretutindeni dar pe unde treceau, ei mîngăiau mulţimea ce le ieşea în cale cu nădejdea că în curînd va suna ora mîntuirii.

— Nădăjduiţi în Domnul — ziceau ei — căci el ne este tuturora părinte bun şi îndurător şi ne ceartă numai pentru ca să ne abată din căile peirii pe care am pornit. Cutremure de pămînt, furtuni înspăimîntătoare, tunete şi fulgere, plointe nesfîrşită, răvărsări cotropitoare, ger cumplit şi vişcole aspre, secetă nemiloasă şi foamete, toate urgiile au căzut asupra voastră nu pentru că Domnul nu vă iubeşte ca un bun părinte, ci pentru că el vrea să-i cunoaşteţi puterea, să vă cutremuraţi în faţa lui, să vă căiţi şi să vă supuneţi poruncilor lui, ca să vă puteţi împărtăşi de fericirea cea vecinică. Bucuraţi-vă, căci oara mîntuirii voastre e aproape!

Mulţimea, creştini şi păgîni, asculta cu luare-aminte vorbele lui şi, cînd apostolii plecau mai departe, inimile erau uşurate şi întărite prin nădejdea mîntuirii făgăduite.

Apropiindu-se de Nicopoli, pe unde aveau de gînd să treacă Dunărea, apostolii se pomeniră însă deodată în faţa unor creştini care la început se depărtau de la dînşii, iar în urmă li se puneau din ce în ce mai îndîrjiţi în cale.

— Rea este învăţătura voastră şi neadevăr zic buzele voastre! strigă în cele din urmă unul dintre dînşii, un sprîncenat cu părul creţ şi cu ochi de şopîrlă.

„A! îşi zise Constantin, adunîndu-şi toate puterile ca să între-n luptă pentru dreapta credinţă. Iară rămăşiţele arienilor!“

— De ce este rea învăţătura noastră?! întrebă el.

— E rea fiindcă luaţi în deşert numele Domnului cînd ziceţi că de la el vin toate relele ce-au căzut asupra noastră, îi răspunse sprîncenatul, scuturîndu-şi părul creţ. Neadevăr grăiţi! Domnul e bun şi numai bun, lumină de-a pururea nestînsă, viaţă curată şi senină, şi nu de la el, ci de la stăpînitorul întunecimii, care e izvorul a toată răutatea, vin cutremurele şi furtunele şi seceta şi toată urgia.

— Nu sunt arieni, grăi Constantin întorcîndu-se spre fratele său. Aceste sunt părerile manicheilor şi ale paulichienilor din Armenia şi de la hotarele Persiei. Eşti tu de aici ori ai venit din locuri depărtate? îl întrebă apoi pe protivnicul său.

— Sunt din Armenia — îi răspunse acesta — dar nu din locuri depărtate. Noi toţi cei ce trăim pe pămînt suntem din acelaşi loc, de pe pămînt, deopotrivă întru toate şi la fel apropiaţi unul de altul. Ispitiţi scripturile şi citiţi epistolele apostolului Pavel ca să înţelegeţi că nu e în lumea aceasta nimeni mai mare şi nimeni mai mic, nimeni mai apropiat şi nimeni mai depărtat.

— Dar — întîmpină Constantin — o stăpînire trebuie să fie în lumea aceasta.

— Una singură — îi răspunse armeanul — stăpînirea de sine a fiecăruia: de altă stăpînire e nevoie numai cînd aceasta lipseşte. De mii de ani se urmează lupta pentru biruinţa luminii — urmă el luîndu-şi avînt—şi noi creştinii suntem oastea în veci neînvinsă, care poartă zi şi noapte lupta aceasta stăpînindu-se fiecare însuşi pe sine, înfrînîndu-şi poftele şi omorîndu-şi trupul, pe care duhul întunecimii l-a plăsmuit ca să înlănţuiască sufletul, să-l întunece şi să-l ţie plecat mereu spre ispită. Stăpînirea de care ne vorbiţi voi se-ntinde numai asupra trupurilor ce ţin sufletele în robie. Nouă, creştinilor adevăraţi, nu ne trebuie nici o stăpînire, nici o lege, nici o rînduială lumească, căci sufletele noastre nu sunt robite! Stăpînire vă trebuie vouă, care vă închinaţi atît de mult trupului, încît îl zugrăviţi ori îl ciopliţi din peatră, ca să vi-l puneţi icoană sfîntă, vouă, care vă-mbuibaţi mîncînd şi bînd şi vă faceţi toate poftele şi apoi vă adunaţi ca să vă faceţi rugăciunile, cîntînd împreună şi făcînd fel de fel de schime, vouă, care, neştiind să vă stăpîniţi fiecare pe sine, vi-aţi făcut chiar şi în cele sufleteşti o rînduială hierarhică şi vă siluiţi unii pe alţii, vouă, care vărsaţi sînge şi chinuiţi pe fiii lui Dumnezeu şi tot cereţi să vă credem că-n numele lui vorbiţi. Lăsaţi-ne-n pace, căutaţi-vă de drum, depărtaţi-vă de la noi — strigă el în cele din urmă — căci noi n-avem trebuinţă de-nvăţătura voastră, suntem chiar şi-n lumea aceasta mai fericiţi de cum voi aveţi să fiţi în veacul de apoi.

Mulţimea adunată, din ce în ce mai adînc pătrunsă de aceste vorbe, izbucni în cele din urmă în strigăte de-ndîrjire.

— Nu ne trebuiesc învăţăturile voastre! Depărtaţi-vă de la noi!

Cei doi fraţi îşi urmară drumul cuprinşi de adîncă durere. Erau amîndoi cu mult mai cumpeniţi decît ca să mai stăruie în hotărîrea lor de a lumina pe aceşti

creştini rătăciţi. Prea erau înrădăcinate în sufletele lor rătăcirile, şi numai încetul cu încetul şi după o pregătire bine chibzuită se puteau deschide inimile lor pentru dreapta credinţă.

Trecînd dar pe ţărmurul stîng al Dunării, unde îi ştiam pe fraţii Anei, ei şi-au urmat călătoria cu multă sfială, căci la tot pasul se aşteptau să fie întîmpinaţi ca la Nicopoli.

Au trecut însă Argeşul şi Dîmboviţa şi Ialomiţa, şi sîrbii, atît cei păgîni, cît şi puţinii creştini, îi primeau pretutindeni cu inima deschisă, iară muntenii, deşi se ţineau mai la o parte, ascultau cu învederată bunăvoinţă vorbele lor, ba îndeosebi preoţii lor se apropiau cu toată încrederea de dînşii şi ţineau să fie luminaţi, dar stăruiau în ale lor.

„Da! Aşa este!“ „O fi!“ „Tot ce se poate!“ „Foarte frumos!“ Aşa le era răspunsul la toate.

Încredinţîndu-se că nu au nici biserici, nici cărţi sfinte, nici hierarhie şi că nu ştiu nimic despre slujba bisericească, marele cărturar al bisericii de la răsărit îi sfătuia să-şi clădească biserici, că le va trimite şi cărţi, şi icoane sfinte, şi clerici învăţaţi, care să le organizeze hierarhia şi să-i înveţe rînduiala slujbei bisericeşti.

Ei se bucurau de bunăvoinţa aceasta şi se arătau foarte mulţumitori pentru ea.

— Dar — zicea unul dintre dînşii — noi numai în limba noastră putem să ne facem rugăciunea.

— Aşa au rînduit părinţii noştri, adăugă altul.

— Dar Dumnezeu — întîmpină Constantin — ascultă rugăciunea în orişice limbă ar fi ea rostită.

— Aşa e! — ziceau dînşii într-un glas — dar cu gîndul de a-şi face rugăciunea într-o limbă neînţeleasă tot nu se-mpăcau.

— Dar voi de ce nu voiţi să botezaţi pe sîrbii care cer botezul? îi întrebă părintele Metodiu.

— Numai puţini dintre noi vorbesc limba lor, ca să le poată da învăţătură — i se răspunse — şi numai puţini dintre dînşii ştiu limba noastră, ca să poată lua parte la rugăciune.

— Pe aceştia îi botezaţi?

— Părinţii noştri au rînduit — i se răspunse iar— ca botezaţi să fie numai aceia care prin vieţuirea lor neprihănită se-nvrednicesc a fi primiţi în turma creştină. Nu prin botez, ci prin faptele noastre ne facem creştini, şi numai copiii nevinovaţi pot să primească botezul fără ca să fie puşi la încercare. Aşa au rînduit părinţii noştri.

— Ar fi o minciună şi-un greu păcat botezul dacă i s-ar da unui om care trăieşte în nelegiuire, adăugă altul dintre preoţi.

— Şi dacă vreunul dintre voi păcătuieşte — întrebă iar părintele Metodiu — încetează el a fi creştin?

— Nu, părinte! i se răspunse. Botezul e şi pentru viaţa aceasta, şi pentru cea viitoare. El e gonit din mijlocul nostru şi are să-şi petreacă viaţa în peştere ori în scorburi.

— Iertare nu este?

— E milă, părinte, şi bunăvoinţă la oameni, dar iertarea numai la Domnul poate fi.

Constantin asculta dus în gînduri. Îşi reamintea începuturile vieţii creştine şi vedea în gîndul lui pe marele Chiril, patriarhul Ierusalimului, neîntrecutul cunoscător al *Sfintei Scripturi*, care prin cuvîntările lui stăpînea inimile şi minţile tuturora.

„Aşa este — îşi zicea — nici chiar el nu dedea sfîntul botez decît după o încercare de doi ani, şi mulţi erau aceia care nici după acest timp de încercare nu-l primeau. Nemernicii de noi, care-l dăm fără de cercetare, ba credem a fi săvîrşit o faptă plăcută lui Dumnezeu cînd silim pe oameni să-l primească ori îl dăm celor ce nu sunt în stare să înţeleagă sfinţenia lui. Aşa se surpă biserica, aşa se strică turma primind în ea oi rîioase!“

Urmîndu-şi drumul, cei doi fraţi tot mai mult s-au pătruns de adevărul că răspîndirea între popoarele din valea Dunării a învăţăturilor creştineşti nu va fi

cu putinţă cîtă vreme *Sfînta Scriptură* nu li se va fi dat în limba pe care ele o înţeleg. Fără de cărţi ele nu puteau primi decît ereziile sectarilor, care nu le dau nici biserici, nici icoane, nici slujbă dumnezeiască, nici herarhie.

Pătruns din ce în ce mai mult de convingerea aceasta, tînărul cărturar se simţea tot mai mult menit a împlini voinţa Domnului ostănind să le deie popoarelor din valea Dunării învăţătura în limba lor. Îl vedea şi iar îl vedea pe marele Chiril vorbindu-le necredincioşilor în limba lor şi sporind biserica lui Hristos cu suflete în adevăr luminate şi deprinse a umbla în căile dreptăţii.

Ajunşi departe spre meazănoapte, călătorii au sosit în ziua de Paşti în culmea dealului care desparte valea Moldovii de valea Siretului, acolo unde azi sunt Paşcanii.

Minune nemaivăzută!

A trecut Constantin, în multele lui călătorii, pe sub Taur şi Antitaur, a văzut raiul pămîntesc la poalele muntelui Ararat, a străbătut prin trecătorile Persiei spre muntele Elbrus, s-a închinat sub cedrii Libanului şi la poalele muntelui Sinai şi în Sfîntul Munte, dar privelişte atît de măreaţă-n seninătatea ei n-a avut niciodată.

Largă şi blîndă se coboară valea Moldovii la stînga şi din ce în ce mai îngustă şi mai pierdută ceaţă albăstrie se ridică la dreapta pînă-n muntele Rarăul, unde ea se-nfundă. Iar în faţă, dincolo de ea, se desfăşură şirul acoperit pe ici, pe colo şi acum de zăpadă al Carpaţilor Răsăriteni, drept înainte cu Sihlea cea colţuroasă, iar departe la stînga cu Ceahlăul cel greoi.

Uimit de privelişte aceasta, Constantin îşi ridică ochii spre cer.

— Primeşte, Doamne, jertfa de bunăvoie a slugii tale — grăi dînsul — şi din clipa aceasta el însuşi pentru sine nu mai era Constantin, ci cuviosul monah Chiril, următor al marelui patriarh de Ierusalim.

V

PAPA NICOLAE I

Marea împărăţie de la apus se surpase: nepoţii lui Carol cel Mare o-mpărţisără între dînşii şi se luptau înainte cînd unul cu altul, cînd fiecare cu vasalii săi, sătoşi de putere.

Ludovic Germanul, care primise stăpînirea ţărilor de la dreapta Rinului, nu era în stare să-şi ţină supuşii în ascultare. Îndeosebi slavii, care tot mai stăruiau în tradiţiunile lor păgîneşti, s-au ridicat deodată din toate părţile şi s-au desfăcut de împărăţia care pentru dînşii nu mai exista. Ducele Boemiei era nesupus, Rastislav, ducele Moraviei, se declarase neatîrnat şi-şi întinsese stăpînirea departe spre răsărit şi spre meazăzi. Cocel, una dintre căpeteniile slavonilor de la poalele răsăritene ale Alpilor, înfiinţase un stat slavon, care se-ntindea departe peste şesul Dunării, iară Muntimir adunase o mare parte din sîrbii de pe ţărmul drept al Dunării sub stăpînirea lui. Strîmtorat de aceştia, Ludovic încheiase legături de prietenie cu Boris, al căruia fecior, Vladimir, nu de mult căzuse în robia lui Muntimir.

Carol cel Pleşuv, cel mai tînăr dintre nepoţi, luase stăpînirea ţărilor de la stînga Rinului, Franţa de astăzi. Om neajutorat, el abia se mai putea susţine în luptă cu fraţii săi şi cu o mulţime de alţi duşmani.

Chiar la începutul domniei lui el perduse partea din Spania care-i rămăsese moştenire de la bunicul său.

Abdurrahman II, califul de Cordova, om blînd şi iubitor de ştiinţă, dorind să-şi împace supuşii, îi declarase pe creştini întru toate deopotrivă cu musulmanii. Nu-i fusese dar greu să-şi întindă stăpînirea asupra întregei peninsule. El însă murise de curînd, şi creştinii, răzămaţi pe regatul Asturiei, se răsculasără şi chiar în timpul cînd la Constantinopol se făcuse tămbălăul pentru batjocorirea patriarhului Ignatie, învăţatul Evloghie, arhiepiscopul de la Toledo, pierise sub barda călăului, iară Musa, un creştin trecut la islamism, prăda pe la poalele munţilor Pirinei.

Lothar, al treilea frate, care primise Italia dimpreună cu coroana împărătească, murise cam deodată cu Abdurrahman, şi împărat era acum Ludovic II, fiul său, un stăpînitor de tot slab. Saracenii se făcuseră stăpîni pe Sicilia şi pe partea de la miazăzi a Italiei şi înaintau încetul cu încetul spre Roma, unde papa stăpînea tremurînd de frică.

În acelaşi timp se porniseră din Scandinavia şi înaintau roind spre miazăzi cetele îndrăzneţilor normani.

Oameni înalţi şi vînjoşi, lopătari îndămînatici şi sprinteni, luptători aprigi şi prădători neînfricaţi, ei tăiau cu corăbiile lor uşoare apele reci ale mărilor şi se iveau fără de veste cînd ici, cînd colo pe coastele apusene. Chiar în timpul cînd la Constantinopol se pregătea răsturnarea patriarhului, furtunaticul Reghinher s-a urcat cu corăbiile lui iuţi pe Sena la deal, a luat cu asalt Parisul şi l-a prădat în toată tigna, iar altă căpetenie a normanilor, Hasting, a răzbit printre stîncile lui Tarik, a prădat insulele din Mediterană şi a înaintat prădînd Italia pînă departe spre Genova.

Aceasta era starea lumii apusene cînd Nicolae I a urcat treptele scaunului papal: nu era nimeni atît de strîmtorat ca dînsul; el se simţea cu toate aceste în largul lui.

E între cele ce se petrec în lume o strînsă legătură, prin care cele trecute şi cele prezente, cele mici şi cele mari, cele apropiate şi cele depărtate se-mpînzesc şi se-mpreună într-una singură. El aşa le-nţelegea. Om bătrîn, dar încă nu îmbătrînit, el le ştia toate şi le vedea împreună, ca să le potrivească cu poziţiunea din care le privea.

Benedict III, care stătuse înainte de dînsul în scaunul papal, tremura cînd îi veneau ştirile despre apropierea saracenilor şi a normanilor şi despre vărsările de sînge pe care le făceau califul de Cordova şi cel de Bagdad, şi se jăluia văzînd scăderea puterii urmaşilor lui Carol cel Mare. Nicolae I, privind lucrurile din punctul de vedere al puterii sale, se bucura de risipirea marei împărăţii şi de strîmtorările în care se aflau stăpînitorii ţărilor de la apus.

El a fost între papi întîiul care s-a încoronat deopotrivă cu stăpînitorii lumeşti.

Dumnezeu, singurul cîrmuitor a toate, îi ceartă adeseori pe oameni prin mari nenorociri, ca să-i îndrumeze pe calea cea bună pentru dînşii. Aşa se îngrămădeau acum nenorocirile pentru ca oamenii să se moaie şi să înţeleagă în cele din urmă că de la Dumnezeu porneşte gîndul singurei stăpîniri asupra întregului neam omenesc. Nu li-a fost rînduit lui Muhamed şi urmaşilor săi să realizeze acest gînd fiindcă împlinirea voinţei lui Dumnezeu numai în biserica creştinească putea să se facă. Acum dar, cînd stăpînirea islamilor era pornită spre o învederată risipă, puterea la urmaşul lui Petru trebuia să treacă, şi cu cît mai mulţi, mai slabi şi mai strîmtoraţi erau stăpînitorii lumeşti, cu atît mai apropiat trebuia să pară timpul cînd această trecere se va face întru mărirea lui Dumnezeu.

Încă Benedict III primise de la părintele Metodiu vestea că popoarele din valea Dunării aşteaptă cu inima însetată de adevăr pe preoţii ceruţi de la patriarhul Ignatie spre a le boteza şi că caganul cazarilor a primit, dimpreună cu mulţi dintre curtenii lui, sfîntul botez. Era mare la Roma bucuria cînd a sosit vestea aceasta. Nicolae I se bucura şi el, dar mai ales pentru că părintele Metodiu i-a recunoscut, trimiţîndu-i vestea aceasta, întîietatea.

Nu mai era în scaun Ignatie cînd cererea părintelui Metodiu a sosit la Constantinopol, şi astfel preoţii ceruţi au fost trimişi în valea Dunării.

Nicolae I se bucura şi de aceasta: toate ticăloşiile care se desfăşurau la Bizanţ erau un semn învederat că nu de acolo, ci de la Roma are să fie stăpînită lumea. Nu de la Bizanţ dar, ci de la Roma aveau să fie trimişi în valea Dunării preoţii pentru ca noii creştini chiar dintru început să între sub ascultarea scaunului papal.

Căderea patriarhului Ignatie era şi ea un semn că toate se îndrumează spre stăpînirea Romei.

Odraslă din viţă împărătească şi arhiereu strălucit prin virtuţile sale, Ignatie nu se pleca nici în faţa împăratului, nici cu atît mai puţin în faţa papei, pe care-l socotea deopotrivă cu sine. Deşi ţinea dar la unitatea bisericii creştine şi-şi dedea silinţa să păstreze buna înţelegere cu ceilalţi patriarhi şi mai ales cu cel de la Roma, pentru stăpînirea universală el era o pedecă, pe care, după toate prevederile omeneşti, numai moartea putea s-o înlătureze.

Cu totul altfel sta urmaşul lui în faţa scaunului papal.

Ignatie a fost fără nici o vină vădită scos din scaun şi silit a se retrage la mănăstire, unde era ţinut sub pază aspră, iară Photie, eunucul, s-a ridicat în timp de cîteva zile prin toate treptele în fruntea hierarhiei bisericeşti.

Aceasta era o îndoită mişelie.

Fără îndoială, dar, acela care a făcut o mişelie e vinovat, se află-n strîmtorare şi face, ca să scape, altă mişelie şi iar alta.

Întreaga biserică se ridicase înpotriva falşului patriarh, şi pretutindeni la slujba dumnezeiască era pomenit tot Ignatie cel năpăstuit, şi nici nu putea Photie să steie în scaunul patriarhal fără ca să fi fost recunoscut de ceilalţi patriarhi şi mai ales de cel de la Roma, singurul care nu atîrna de nimeni.

Patriarhii din Asia tremurau în faţa stăpînirii musulmane, şi singura lor nădejde de mîntuire era împăratul de la Constantinopol, care se pregătea ca să pornească lupta cu califul. Ei nu puteau dar să se pună în conflict cu împăratul şi cu sfetnicii lui atotputernici.

„De la mine atîrnă toate! — îşi zicea Nicolae I — şi acum e timpul să se stabilească pentru toate timpurile rînduiala că acela care şade în scaunul Sfîntului Petru e capul întregei biserici creştine şi cîrmuitorul tuturor popoarelor, de la care atîrnă toată stăpînirea.“

„Voind Photie — ni se spune în *Vieţile Sfinţilor* — să peardă cu totul pre sfîntul Ignatie, îl prezenta împăratului prin mijlocirea lui Barda ca pe un conspirator contra statului. S-au trimis comisari la insula Terebinta şi au schingiuit pe servitorii lui Ignatie ca să depuie mărturii mincinoase contra lui. Apoi fu transportat la Promete, lîngă Constantinopol. Acolo, un căpitan al gardei i-a sfărîmat doi dinţi cu o lovitură dată în faţa lui, apoi, puindu-l în fiare, l-a închis în o temniţă întunecoasă. Mai mulţi episcopi ai provinciei, indignaţi de îngrozitoarele scandaluri, se adunară într-o biserică din Constantinopol şi excomunicară pe Photie. Acesta, din partea sa, adună pe cei ce erau părtaşii lui şi pronunţară contra lui Ignatie o sentenţă de depunere şi excomunicare."

Toate aceste se petrecuseră cu mare zgomot, şi Nicolae I le ştia ca toată lumea şi nu se îndoia că adevăratul patriarh e Ignatie cel schingiuit, iar Photie nici nu putea să steie în scaunul patriarhal: papa însă, el punea mai presus de toate supremaţia scaunului său şi era gata să-l recunoască pe Photie de bun patriarh dacă se pune sub ascultarea lui, ceea ce, la urma urmelor, era nevoit să facă.

Ca să-i lesnească poziţiunea, Photie l-a vestit că a fost ales patriarh de către adunarea metropoliţilor după ce Ignatie, slăbit de bătrîneţe şi de boale, s-a rătras de bunăvoie la o mănăstire, iar împăratul Mihail III i-a trimis o solie cu daruri bogate, patru episcopi, în frunte cu unul dintre mai-marii de la curtea sa.

Pe cînd dar părintele Metodiu şi fratele său Constantin ostăneau ca să-i creştinească pe cazari, popoarele din valea Dunării aşteptau să le sosească de la Patriarhie preoţii făgăduiţi, califul de la Bagdad aduna oştiri şi cel de la Cordova îi măcelărea pe creştini, saracenii înaintau pas cu pas spre Roma, cetele normanilor se risipiseră prădînd de-a lungul coastelor, urmaşii lui Carol cel Mare se luptau între dînşii şi cu foştii lor supuşi, renegatul Musa băgase groaza în creştinii de la poalele Pirineilor, iar papa Nicolae I, care le ştia toate şi le cuprindea într-un singur gînd, sta mîndru în scaunul său şi primea pe umiliţii soli ai lui Mihail III, care aveau să confirme prin mărturisirile lor minciuna spusă de Photie.

Avînd în vedere scopul sfînt pe care-l urmărea, purtătorul tiarei nu stăruia asupra adevărului pe care-l ştia şi se socotea înălţat prin umilinţa cu care solii trimişi de împăratul Răsăritului se prezentau la treptele scaunului papal.

— Cu totul altfel — le zise el — s-au petrecut, precum mi s-a spus, lucrurile, dar dacă voi, trimişii împăratului, îmi spuneţi că Ignatie s-a rătras de bunăvoie şi Photie a fost ales de adunarea metropoliţilor, acesta trebuie să fie adevărul. Nu pot, cu toate aceste, să ascund mîhnirea care m-a cuprins cînd am aflat că toate s-au săvîrşit fără de ştirea şi încuviinţarea mea, care din mila lui Dumnezeu sunt rînduit a păstra biserica neatinsă de nelegiuirile omeneşti. Mai vîrtos mîhnit am fost ştiind că Photie a fost ridicat cu nesocotirea rînduielii bisericeşti la cea mai înaltă treaptă arhierească. Văzînd însă bunele înclinări ale lui Photie, ţiind seamă de dorinţele împăratului şi avînd în vedere scopul sfînt, dau pontificala mea dezlegare şi binecuvîntarea mea noului patriarh, pe care vă însărcinez să-l felicitaţi din partea mea de urcarea sa în scaun şi să-l încredinţaţi despre bunăvoinţa mea — cîtă vreme se va învrednici de ea prin purtările sale.

Trimişii împăratului de la răsărit, ştiindu-se vinovaţi, nu puteau să-i răspundă decît închinîndu-se pînă la pămînt în faţa lui.

Nu-i era însă lui Nicolae I destulă această supunere tăcută. Pentru ca să-i şi ţină pe bizantini în supunere, el trebuia să săvîrşească un act de stăpînire directă, ca să-i ţină în temere necurmată.

— Voi trimite — urmă el — legaţi la Constantinopol, ca să se încredinţeze la faţa locului despre starea adevărată a lucrurilor şi să ajute, lucrînd în numele sfîntului scaun, pe fratele nostru în purtarea grelei sale sarcini.

Bizantinii iar se plecară pînă la pămînt, dar fără multă grijă pentru cele viitoare.

Grija lor era numai ca legaţii să constate şi să facă şi ei tot numai ceea ce Photie va crede de cuviinţă.

VI

O LĂMURIRE

În zadar au alergat Mușat cel isteț și Bociu cel sprinten, care le știa toate și-i cunoștea pe toți, în zadar au pus în picioare pe toți prietenii lor, în zadar au stăruit și dînșii, și aceștia, căci popa pe care-l căutau sta ascuns în fundul pămîntului, închis cu șapte zăvoare-n cea mai întunecată temniță.

Timpurile erau grele ca numai arareori.

Abia trecea zi fără de încăierări nu numai pe ulițe, ci chiar și prin biserici, și vreo zece zile după procesiunea cea mare temnițele au început să se umplă, iar călăii și zbirii lucrau zi și noapte. Era în asemenea timpuri lucru foarte primejdios să cauți urma unui biet de popă pribegit, care nu s-a sfiit a-și ridica glasul ocărînd în auzul tuturora pe Barda, ba pînă chiar și pe împăratul el însuși, și părintele Manea a fost uitat în cele din urmă de bunii lui prieteni, ba, om cu noroc, chiar și de Vasilie Macedoneanul, care-l deduse-n seama oștenilor de gardă.

Sta închis în temniță și nimeni nu știa care îi este vina. Erau alți vinovați mai mari și mai primejdioși care îi d[ăde]au lui Vasilie de lucru. Popa putea să piară neștiut de nimeni acolo în pivnița mucedă.

Nu piere însă omul care știe să trăiască.

I-a fost greu părintelui Manea la început în temniță.

Nu doară că i se ura singur ori că îi era urît la întunerec, dar îi era rușine de ceea ce făcuse.

N-avea el să se amestece prostește în treburi care nu-l privesc. Venise la Constantinopol ca să-l caute pe Damian și să afle de la el ce s-a făcut Ana; ce-i păsa lui dacă cezarul, împăratul și patriarhul sunt ori nu oameni cumsecade? De unde și pînă unde s-a pomenit el să-i învețe pe bizantini ce au să facă?! Și-a făcut-o el însuși, și pe Ana nu mai putea de aici înainte s-o caute.

Sta, cu toate aceste, așa singur acolo-n întunerec și rîdea pe bufnite cînd își aducea aminte cum s-a răsturnat de pe amfora pîntecoasă, rîdea, dar îi era rușine și se bucura că e ascuns și nu mai poate să-i rîdă-n nas nimeni dintre cei ce-l văzusără atunci.

Mai rău decît rușine îi era cînd se ivea în sufletul lui îndoiala ca nu cumva să-i fi făcut nedreptate cezarului și împăratului. De unde știa el dacă sunt ori nu adevărate cele ce i se spuseseră?! Oamenii vorbesc multe și mărunte și mai multe rele decît bune.

Cînd se gîndea la aceasta, îl treceau nădușelile. Auzea parcă-n foișorul temniței pașii zbirilor, care veneau să-l ridice și să-l deie pe mîna călăului.

Nu doară că-i era frică de moarte, dar nu-i părea nimic mai urît decît să mori cu vină.

„Dar nu! — își zicea iar — ce-aș mai perde eu și ce-ar cîștiga altcineva dacă mi s-ar tăia capul?!“ Nu putea el să se închipuiască pe sine murind, cînd viața îi părea atît de lungă.

„Nu — zicea — dacă n-am murit atunci, cînd moartea-mi sta în față, nu mai mor cu una, cu două!“

Și fiindcă nu murea, n-avea să-și amărască viața. Tocmai întunerec fiind, el se lumina din sine însuși, și stînd culcat pe paiele umede, zîmbea văzînd seninele zile ale copilăriei sale și lăcrăma rîzînd cînd își aducea aminte de Ana. Cine-a avut zile ca dînsul destul a trăit, și orișicît ar mai trăi, are din ce să-și însenineze viața.

„A dracului sămînță de om! zicea temnicerul cînd îl vedea voios ori îl auzea cîntînd în dosul ușii ferecate. Păcat ca asemenea om să-și mai peardă vremea trăind în lumea aceasta!“

Alb la față și slab de i se zbîrcise pielea pe oasele subțiri, dar tot cu ochii vioi și rîzători, tot iute și cu nasul în vînt, el te făcea, cînd îl vedeai, să te oprești, și temnicerul era necăjit că nu poate să steie de vorbă cu el, să-l întrebe cine e și de unde vine, ce vrea și ce zice despre lucrurile ce se petrec în lume.

Puțin a ținut însă și aceasta.

În curînd după plecarea la mănăstire a patriarhului Ignatie, s-a început mișcarea prin foișorul temniței. Unii intrau, alții ieșeau, și părintele Manea, ca mai vechi om al casei, îi primea cu dragoste pe cei ce intrau și mîngîia pe cei ce ieșeau — la început prin zîmbete, prin oftări și prin gesturi potrivite cu împrejurările, iar peste puțin timp în o grecească la început pocită și din zi în zi mai bine mînuită.

„Curat că-ți vine să crezi — zicea temnicerul — că omul acesta a mai trăit o dată și a fost grec în viața lui de mai nainte, iar acum n-are să-și învețe greceasca, ci numai să și-o aducă aminte."

Ziua toată și toată noaptea el nu mai înceta cu întrebările. Soții lui de suferințe erau oameni aleși pe sprînceană, mai ales călugări pătimași și cărturari încăpățînați, de la care putea să afle și să învețe multe, și el toate voia să le știe, asupra tuturora voia să fie dumirit, mereu sta la îndoială, niciodată nu se mulțumea cu ceea ce unul singur îi spunea, nu uita nimic din cele ce aflase, cerceta și ispitea ca cel mai proclet judecător, dar își păzea treaba și părerile nu și le dedea niciodată pe față.

De! nevoia e mare dascăl, și pățeniile-l învață minte pe om.

Le știa acum toate din fir în păr, îi cunoștea pe toți, era dumirit asupra tuturor cestiunilor, și nu era nici unul care n-ar fi avut ce să-nvețe de la dînsul.

Îi prinsese însă pe greci nu o dată cu minciuna, și de a ceea nu se bizuia pe ceea ce știa de la dînșii.

Mare i-a fost între altele bucuria cînd i s-a spus că papa Nicolae I n-a voit să creadă minciunile spuse de Photie și confirmate de solia lui Mihail III și a trimis la Constantinopol legați, ca să cerceteze la fața locului și să lămurească adevărul.

„Aha! își zicea el. Acum să te văd, Photie!"

În urmă, după ce legații papei au venit și s-a adunat un sinod, ca să cerceteze lucrurile îndeamănunt, nu era chip să-l facă să creadă că legații l-au găsit și ei vinovat pe Ignatie și l-au osîndit.

Asta nu putea să intre-n mintea lui! Tot astfel sta la îndoială cînd i se vorbea despre feluritele prigoniri pe care le sufăr creștinii din Asia. Că oamenii se jăfuiesc unii pe alții și se omoară, asta o știa el de

acasă și o credea cînd i se spunea despre cei din Asia. Nu credea însă cînd i se spunea că creștinii sunt trași în țeapă, arși de vii, despuiați de vii, chinuiți în fel de chipuri drăcești.

„Nu se poate! zicea el. Așa ceva noi, oamenii, nici fearelor sălbatice nu le facem: cum am putea să ne facem unii altora?!"

Și totuși nu o dată îi era peste putință să nu creadă, și atunci nu îi mai era plăcută viața petrecută în temniță și-i venea să iasă, să-și caute un topor și să nu să oprească pînă-n Asia.

Un om era despre care nimeni nu vorbea rău și de care cu toate aceste toți se temeau, nemilosul Vasilie Macedoneanul, care se pusese în cele din urmă în fruntea gardei împărătești și-i ținea pe toți cuprinși de frică. Părintele Manea nu se temea și el, dar, știindu-se prins de dînsul, nu-și mai făcea gîndul c-o să scape ușor și-și dedea silința să se pună bine cu temnicerul, care putea să[-i] facă viața plăcută.

„În timpul acesta — ni se spune iar în *Viețile Sfinților* — Ignatie luă haina de sclav și puse pe umăr un băț cu un paner, apoi, folosindu-se de întunerecul nopții, scăpă fără ca să fie cunoscut. Mult timp s-a ascuns prin insule, peșteri și stîncile munților. Trăia din milostenii, și se văzu astfel un patriarh și fiu de împărat nevoit a cere pomană. Photie și împăratul îl căutau în toate părțile, cutrierînd toate insulele Arhipelagului și toate coastele. Soldații îl întîlneau adesea, dar nu-l putură cunoaște. În sfîrșit, comandantul flotei avea ordin să-l omoară orișiunde-l va găsi. Între aceste, un înfricoșat cutremur de pămînt se simți în Constantinopol în timp de patruzeci de zile. Locuitorii se îngroziră și cu toții strigau că e spre pedeapsă pentru nedreapta persecuție a patriarhului. Împăratul și Barda, înspăimîntați, declarară în public că Ignatie nu mai avea să se teamă de nimic și putea să se întoarcă la mănăstirea sa, ceea ce se și făcu."

Primul cutremur înspăimîntător a zguduit din temelii temnița și bolta s-a crăpat deasupra capului lui Manea sub dărămăturile căzute dintr-o dată pe ea.

— Ano!... unde eşti, Ano! strigă el, căzînd în genunchi. Nu vă speriaţi, îi îmbărbătă apoi pe ceilalţi, că noi suntem bine adăpostiţi aici sub bolta zidită-n pămînt, dar vai de cei de afară!

Pentru ea se ruga el şi pentru copilul ei şi al lui.

Rînduri-rînduri se urmau cutremurele — şi azi, şi mîne, şi poimîne — unele mai uşoare, altele de tot înfricoşate, şi după seceta îndelungată se porniseră ploile mari şi furtunile cu fulgere şi tunete.

Nu mai era acum loc pentru vinovaţi în temniţa cu bolta crăpată.

Împăratul dăduse poruncă să se deschidă uşile tuturor temniţelor, dar Vasilie, care nu se speria de cutremure, ţinea la buna rînduială. Cel intrat în temniţă nu poate, aşa zicea el, să iasă fără de cercetare. Ori era vinovat, şi atunci trebuia să i se vădească vina, pentru ca împăratul să ştie de ce-l iartă, şi să i se deie la mînă dovadă de iertare, ca nimeni să nu-l mai poată apuca pentru aceeaşi vină. Ori nu era vinovat, şi atunci i se dedea dovadă de nevinovăţie.

Avea dar fiecare cîte o rudă ori un prieten care venea să-l ceară. Vasilie-l chema în faţa sa şi-i dedea drumul, dacă-şi mărturisea vina şi se căia, ceea ce în asemenea împrejurări cutremurătoare tot omul cuminte face fără ca să mai steie pe gînduri.

Părintele Manea, care n-avea prin partea locului nici rude, nici prieteni, a rămas în cele din urmă singur, iarăşi singur, acum mai rău ca odinioară.

Se cutremura pămîntul, şi afară tuna şi fulgera, iară el sta-n întunecimea temniţei zile întregi, nemîncat şi nedormit, fie plimbîndu-se cinci paşi înainte şi cinci înapoi, fie zăcînd răsturnat pe paiele mucegăite. I se stîngea încetul cu încetul viaţa trupească şi numai sufletul îi era viu şi din ce în ce mai uşor. Vedea de multe ori în aievea ceea ce gîndea, visa fiind treaz, fără ca să-şi mai poată da seamă dacă visează ori nu, ori crezînd că visează cînd era purtat de gîndurile lui.

Se vedea acum sub zidurile negrite de fum ale cetăţuii ori pe ţărmurii Ialomiţei, mîngîind pe oamenii

peritori de foame şi scuturaţi de groază. Îi vedea-n oase şi carne, auzea plîngerile lor, simţea în toată adîncimea ei durerea oglindită-n feţele lor şi tot nu putea, cînd îşi venea-n fire, să-şi deie seamă dac-a visat ori a avut o vedenie.

Şi iar se vedea dus în fundul Asiei, ca să se lupte pentru apărarea mult încercaţilor creştini, şi răzbea cu toporul în mînă prin cetele păgînilor.

O vedea însă mai ales pe Ana, mereu o vedea alergînd spre poienele largi şi luminoase, unde el şi ea şi părinţii ei şi ai lui şi-au petrecut viaţa, o vedea ducîndu-şi, plină de fericire, în braţe copilul. Alerga şi el după dînsa, dar nu putea s-o ajungă, căci ea-şi întorcea capul cînd el se apropia de dînsa, şi-i striga: „Du-te!... du-te!“

Nu! n-o visa, nu şi-o închipuia, o vedea!

— Dar cu preotul de la Dunăre ce se face? îl întrebă temnicerul în cele din urmă pe Vasilie.

Căpetenia gardei împărăteşti tresări, cuprins de un simţămînt neplăcut. Îşi aducea aminte de Manea şi-i părea rău că-l uitase.

— Să mi-l aduceţi! răspunse el.

Dus de un oştean din gardă în faţa lui Vasilie, părintele Manea se clatina în bătaia vîntului, dar capul tot sus şi-l ţinea cînd a ajuns acolo.

Îi plăcuse lui Vasilie odinioară Photie, dar încă mai mult îi plăcea acum părintelui Manea, Vasilie, care ştia să-şi poarte haina ostăşească, să se ţie ţeapăn şi să calce apăsat, cum i se cuvine unui oştean de frunte, să poruncească şi să-i ţină pe toţi în ascultare. I se părea om întreg, care e, orişiunde l-ai pune, la locul lui şi ştie să-şi facă treaba.

Vasilie sta-nţepat şi se cam încruntă cînd văzu lipsa de sfială cu care slăbănogul îl măsura şi din sus în jos, şi din jos în sus, parc-ar fi voit să-şi deie seamă dacă e ori nu vrednic să steie de vorbă cu el. Manea însă nu se temea de dînsul. Cum să te temi de-un om care-ţi place?!

— Tu eşti — întrebă Vasilie rece — acela care în ziua procesiunii din anul trecut a ocărît pe împăratul şi pe cezarul?

Manea trase cu coada ochiului la oşteanul de gardă care sta-ndosul lui.

— Mai întîi pe cezar şi numai apoi pe împărat, răspunse apoi zîmbind cu bine ştiuta lui răutate. De!... ce să-mi fac?! eu sunt acela!

Vasilie-l măsura acum el pe slăbănog şi din sus în jos, şi din jos în sus. Era o neruşinare uimitoare în înfruntarea pe care i-o făcuse, dar îi plăceau ochii lui, şi simţea că o să aibă de lucru cu el.

— Nu e totuna? îl întrebă. Nu cumva crezi că vina de a-l fi ocărît pe Cezar e mai mică şi ţi se iartă mai uşor?

Manea iar trase cu coada ochiului la oşteanul din dosul lui.

— Nu pot — răspunse el zîmbind cu încă mai mare răutate — s-o cred aceasta după ce mi-ai spus că voi vă temeţi mai mult de cezarul decît de împăratul. Eu am însă să spun adevărul, şi adevărul e că pe cezar l-am ocărît mai întîi.

Vasilie se uită supărat la oşteanul care auzise vorbele aceste.

— N-am zis — grăi apoi iritat — că se teme cineva mai mult de cezarul decît de împăratul.

Manea se simţea ca legat de mîni şi de picioare şi se zbătea ca să scape. Se uită o dată zîmbind cu inima deschisă în ochii ageri ai Macedoneanului, apoi iar trase, acum de a treia oară, cu coada ochiului la oştean.

„Da! ai zis!“ ziceau ochii lui, dar din gura lui vorbă nu ieşea.

Vasilie îi făcu oşteanului semn să iasă.

— Nu vei fi avut, precum se vede, de gînd să mi-o spui — grăi acum Manea rîzînd — dar eu trebuia s-o înţeleg cînd ai zis c-am ocărît pe împărat şi pe cezar, pînă chiar şi pe cezar, repetă el apăsînd asupra vorbei.

Vasilie se simţea învins. Se dăduse de gol şi îi era oarecum frică de omul acesta, care voia parcă să-i descoase şi pînă chiar şi din aşezarea vorbelor scotea înţelesul adevărat.

— Ştii tu — îl întrebă cu asprime — cum au să fie pedepsiţi cei ce ocăresc pe împăratul ori pe cezarul, care îi ţine locul?

Manea-şi aduse aminte cum s-a răsturnat atunci de pe amfora pîntecoasă.

— Nu ştiu, — răspunse el — şi nici nu ţin să aflu. Îmi pare însă rău de ceea ce am făcut. O prostie de om fără minte! m-a luat gura pe dinainte! Şi — urmă cu umilinţă pornită din inimă curată — am fost vrednic de pedeapsa pe care am suferit-o, ce-i drept, nu grea, dar cam lungă, şi — urmă iar jăluindu-se — orişicît de mare mi-ar fi vina, nu mă îndoiesc că pînă chiar şi cezarul m-ar ierta, iar împăratul m-ar mai şi milui dac-ar şti nepriceperea mea şi ar vedea ticăloşia întregei mele fiinţe. Cui ar putea să-i fie de vreun folos pedepsirea unui om ca mine?!

Vasilie iar se simţea răpus.

Era om înzestrat de fire cu multe şi mari daruri sufleteşti, dar pentru cel mai frumos dar al lui Dumnezeu, pentru milă, nu era loc în inima lui. Viaţa prin care trecuse şi mai ales sarcina pe care o purta acum îl făcuseră aspru, rece şi neînduplecat, şi multa iubire care era în inima lui nu se da pe faţă decît în mînia vecinic trează cu care prigonea pe cei răi. El nu se înduioşă dar nici acum, dar simţea că i-a făcut o mare nedreptate acestui om, în care nu era nici o răutate, şi-i era greu să se uite-n ochii lui.

— Te căieşti dar! îi zise muiat. Îţi mărturiseşti vina şi te căieşti?

— M-am căit eu chiar atunci, cînd m-am dat peste cap — răspunse popa — iar de atunci şi pînă astăzi am avut destul timp să mă cuminţesc. N-am, cît voi mai trăi pe pămînt, să mă mai amestec în lucruri care nu mă privesc!

— Mărturiseşti dar — întrebă iar căpetenia gardei împărăteşti — că nedrept ai fost?

Manea dete foarte strîmtorat din umeri. Ar fi fost în stare să cadă-n genunchi şi să se roage ca să nu i se mai pună şi întrebarea aceasta.

— Nu ştiu, răspunse el rostind vorba cu de-a sila.

— Cum nu ştii! strigă Vasilie nerăbdător.

— Nu mă-ntreba, că voi fi nevoit să-ţi răspund! grăi Manea, stăpînindu-şi firea. Ce-ţi pasă care-mi sunt părerile, cînd numai după fapte ai să mă judeci?! Dacă oameni cumsecade sunt împăratul şi cezarul şi patriarhul şi toţi ceilalţi, care mai au parte la stăpînirea acestei împărăţii, oameni cumsecade rămîn şi fără ca s-o spun şi eu, care numai din auzite le cunosc faptele şi nu sunt în stare să-i judec. Iar dacă nu sunt, nu i-e nimănuia de nici un folos ca să zic, spre a putea scăpa, că da, sunt. Nu preţuieşte nimic mărturisirea unui om ca mine!

Vasilie-şi aducea aminte ziua cînd împăratul îl mustrase pentru că-ndrăznise a-i zice patriarhului „popă cu mintea strîmtă“, şi o căldură dulce îi cuprinse inima.

— Te-am înţeles — grăi dînsul — şi n-am să-ţi fac silă. Nu-ţi cer nici un răspuns. Te-ntreb numai dacă mai stărui ori nu, şi mi-e destul să taci.

— Nu voi putea să tac, răspunse părintele Manea răpus de firea lui cea încăpăţînată. Eu cred — urmă făcînd un pas spre Vasilie — că împăratul şi cezarul şi patriarhul şi papa şi toţi cei ce se-mbulzesc împregiurul lor sunt nişte mişei, că tot de mişei e stăpînită lumea întreagă, încît mă mir cum mai rabdă pămîntul asemenea oameni, şi stau la îndoială dacă nu cumva toată stăpînirea e o uneltire a Necuratului, care îi ridică pe unii asupra altora ca să peardă şi pe cei de jos, şi pe cei de sus. Simţămîntul acesta mă înăbuşe: nu trebuie oare să-mi dau silinţa de a scăpa de el?! Umbli şi cutrieri lumea întreagă şi cazi de mii de ori frînt de oboseală pînă ce dai de un om în ochii căruia poţi să te uiţi cu toată încrederea: să taci cînd l-ai găsit?! Te întreb eu pe tine: e ori nu adevărat că uneltire a Necuratului e toată stăpînirea?!

Vasilie se uita, ascultînd, la el ca odinioară la armăsarii zănatici, pe care nimeni nu era în stare să-i stăpînească.

„Mare frumuseţe de om!“ îi venea să-şi zică.

— Nu — grăi el cu bunăvoinţa fratelui mai mare — nu e adevărat. Tu vorbeşti după cum te taie capul,

iară eu, care am o parte din stăpînire, îţi spun din practica propriei mele vieţi că stăpîn, adevărat stăpîn e în lumea aceasta numai acela care se foloseşte de puterea lui ca să facă voia lui Dumnezeu, ţiind bunarînduială între oameni. Aceia care nu aşa fac nu sunt stăpîni, ci fie stăpîniţi, fie nişte bieţi de oameni nepricepuţi, care nu ştiu ce fac. Uite — urmă el mai încet — aici eu singur sunt stăpîn, şi cît se-ntinde puterea mea uneltirile Necuratului nu răzbesc!

— Bagă de seamă! întîmpină părintele Manea mai apropiindu-se de el. Omenirea e un bălaur cu mii şi mii de capete, care-nghite tot. Ascultă, urmă el peste puţin în ton stăruitor. Eu sunt, cum au fost şi părinţii mei şi sunt fraţii mei, de părerea că cel mai mare păcat e să verşi sînge şi să stîngi viaţă de om. Budac însă, una dintre căpeteniile cetelor lui Bogor, a dat năvală asupra mea ca să-mi răpească soţia — o! ce minune de femeie! — şi eu am pus mîna pe topor, l-am lovit şi l-am culcat la pămînt.

— Bine ai făcut! strigă Vasilie emoţionat.

— Mi-am pătat mîna, mi-am stricat tot rostul vieţii, soţia tot nu mi-am scăpat-o — urmă Manea — dar de o mie de ori mi-am dat seamă că sunt om din oase şi din carne şi că altfel nu puteam să fac.

— Nu! grăi Vasilie. Toporul Dumnezeu el însuşi ţi l-a pus în mînă, pentru ca prin tine să pedepsească pe mişelul cela.

— Dacă e aşa — urmă Manea — ce faci cu Barda, care nu strică o casă, ci rostul unei împărăţii?! Nu te temi că te dă la o parte cînd vede că nu-l laşi să facă ce vrea?!

— Ce ai făcut tu cu Budac! răspunse Vasilie. Să facă numai încercarea! Dar — urmă el întorcînd răpede vorba — e greşită părerea că vărsarea de sînge e păcat. Tot voia lui Dumnezeu se-mplineşte şi prin ea. Cînd vrea să te certe ori să certe prin tine, el îţi pune arma-n mînă şi te trimite-n faţa duşmanului. Multe păcate i se iartă aceluia care ia în numele Domnului arma-n mînă ca să certe pe mişei şi să stîrpească fărădelegile omeneşti. Tu vezi cele ce se petrec împregiurul tău; adu-ţi însă aminte de cele ce bulgarii au făcut şi fac în ţara ta şi pe la hotarele împărăţiei şi cercetează mai de aproape ca să afli suferinţele fără de seamăn ale creştinilor din Asia...

— Care va să zică, e adevărat?! strigă părintele Manea, luîndu-şi avînt.

— Azi, mîne, poimîne, cît mai curînd — urmă Vasilie grăbit — oştirile trebuie să se adune, pentru ca împăratul să plece în fruntea lor în Asia, ca să surpe puterea califului, care-n numele unui pooroc mincinos schingiuieşte şi omoară. Ce-mi pasă mie de certurile popilor şi de micile mişelii ale mai-marilor de aici şi din toate ţările?! închid ochii şi Dumnezeu le va ierta şi el toate dacă fapta aceasta mare se va săvîrşi cu toată vîrtutea!

Părintele Manea iar ar fi voit să puie mîna pe topor.

— Da! — strigă el — vrea Dumnezeu şi ne cheamă pe toţi. Dacă de aceasta e vorba, fac mărturisirea pe care mi-ai cerut-o: mişel am fost cînd am ocărît pe-mpăratul şi sunt cea mai supusă dintre slugile lui!

PARTEA A TREIA

I

LA RĂSCRUCI

— Nu mai e chip de scăpare! a zis Muşat, cuprins de adîncă durere cînd Bardazare, negoţătorul de arme şi bunul lui prieten, i-a adus vestea că Macedoneanul s-a ridicat în fruntea gardei împărăteşti. Dacă nu va fi perit, are acum neapărat să piară. Vasilie nu iartă pe cei ce-şi ridică glasul împotriva împăratului.

— E om neapropiat, a adăugat Pahomie, călugărul, un alt bun prieten.

— Cel mai firesc lucru, a-ntîmpinat Bociu, bine cunoscutul argintar. Împăratul l-a scos din gunoaiele grajdurilor şi l-a pus în rînd cu cei dintîi patricieni.

— Ba l-a ajutat să-şi facă şi avere!

— Mare avere!

— Asta n-o ştie nimeni mai bine decît mine, care îi vînd cele mai scumpe arme de Damasc, grăi iar Bardazare. E unul din cei mai bogaţi oameni în Constantinopol.

— Mă mir cum în timp atît de scurt a putut să adune atîta avere, zise Leon, cusătorul în fir, tot prieten şi el.

— E zgîrcit, îl dumiri Bardazare. Mănîncă şi bea cît şapte cînd e poftit la ospeţiile altora, dar la el acasă trăieşte tot ca mai nainte. Îl văd eu cînd vine la mine. N-alege niciodată ceea ce e mai frumos, ci ceea ce e mai bun, şi se pricepe şi la preţuri mai bine decît mine.

— Săracul popă! se jelui Muşat.

— E perdut! adăugă Bociu, argintarul mărunt.

Îşi făceau amîndoi mustrări, căci ei îl duseseră la locul de pierzare, ei îl urcaseră pe nenorocita de amforă pîntecoasă.

— Avuse — grăi iar Muşat — rele presimţiri. Îţi aduci aminte cum stăruia să ne întoarcem înapoi şi cum mă ţinea de pulpană?

— Eu sunt însă acela care a stăruit să mergem la hipodrom, întîmpină Bociu, adînc mîhnit. De!... are fiecare soarta lui, de care nu poate să scape!

Săracul popă!

Aşa ziceau toţi, iar Muşat, cînd mai ieşea prin oraş, făcea paşii mai scurţi, şi, om evlavios, îl cuprindea totdeauna şi pe robul lui Dumnezeu, preotul Manea, în rugăciunile sale, dar nu-i mai căuta urma.

Preuteasa însă, preuteasa?!

Popa venise să-şi caute preuteasa, şi dînşii, care o ştiau aceasta, nu puteau să rămîie nepăsători.

Dac-a perit el, dînşii îi rămăseseră în urmă, şi e lucru mai puţin primejdios să cauţi urma unei preutese perdute decît să baţi pe la uşile temniţelor, ca să-l găseşti pe popă. Cinci inşi erau, şi fiecare dintre dînşii om umblat prin lume, priceput în ale sale şi iscusit în învîrtirea treburilor: nu le era greu să chibzuiască un plan pentru aflarea Anei.

Pahomie, care ştia pe de rost întreaga *Sfîntă Scriptură*, cunoştea pînă în cele mai ascunse părţi ale lor toate mănăstirile şi avea pretutindenea prieteni buni, el era de părere că cel mai dîntîi şi mai de căpetenie şi mai neapărat lucru e să se afle dacă preuteasa a fost ori nu adusă de Damian la vreuna din mănăstirile de maici de prin împregiurimile Constantinopolului, căci, dacă n-a adus-o, toate ostănelele lor de a o găsi erau zadarnice.

Lucrul acesta li s-a părut tuturora atît de învederat, încît se hotărîse ca, da, unul dintre dînşii să-l întrebe pe marele vistiernic dac-a adus-o ori nu.

Care însă? Care să fie cel ce primeşte sarcina de a merge la dînsul?

Pahomie, partizan al patriarhului Ignatie, îi încredinţa că e gata să le facă toate, afară de aceasta, şi toţi erau încredinţaţi că el şi-ar găsi peirea dacă ar îndrăzni să se deie de gol căutînd pe soţia unui preot care a ocorît pe Barda şi a ridicat în slava cerului pe Ignatie.

Bardazare spunea că Damian, care e vistiernic, nu cumpără niciodată arme de la dînsul şi stăruia să meargă argintarul, care are o meserie mai boierească şi mai potrivită cu preocupările vistiernicilor, el, care le ştie toate şi-i cunoaşte pe toţi.

Bociu se codea şi el. Nu zicea, ce-i drept, că nu-l cunoaşte pe vistiernic, dar Damian era unul dintre oamenii împărătesei Teodora, şi prietenia unor asemenea boieri, după cum steteau lucrurile, era mai mult primejdioasă decît folositoare.

Muşat dar, totdeauna om cu multă măsură — ca croitor ce era, — i-a făcut să înţeleagă că e şi de prisos să-şi mai pună capul în primejdie întrebînd pe Damian.

— Dac-a adus-o, nu avem decît să o căutăm pe la toate mănăstirile ca s-o găsim — le zise el — iar dacă n-o găsim, ştim şi fără ca să ne fi spus el că n-a adus-o.

Lucrul acesta era foarte cuminte şi foarte adevărat.

Aşa au şi făcut. A cutrierat Pahomie cînd mai iute cu croitorul, cînd mai încet cu argintarul toate mănăstirile de maici, ba chiar şi pe cele de călugări, şi n-au găsit pe Ana.

Nu era, cu toate aceste, adevărat ceea ce zisese Muşat.

Dacă şi-ar fi dat bine seamă, ei ar fi dat cu socoteală unde trebuia Damian, omul Teodorei, să ducă pe Ana, pe care o primise de la părintele Metodiu şi de la fratele său Constantin, tot oameni ai Teodorei şi ei.

Teodora trăia ca maică cuvioasă la mănăstire dimpreună cu cele două fiice ale ei, surorile împăratului, care, de voie, de nevoie, se călugăriseră şi ele. Numai aici putea părintele Metodiu s-o trimită pe ocrotita lui, ca să i se curăţe sufletul de grelele păcate ale rătăcirii, şi ar fi găsit-o zeloşii prieteni dacă aici ar fi căutat-o.

Şi-au păzit însă treaba.

După răsturnarea lui Ignatie, care de Teodora fusese ridicat în scaun, mănăstirea era încungiurată de iscoade şi de zbiri, şi îndrăzneală de om smintit era să te apropii de ea.

Pe cînd dar prietenii lui Manea umblau de ici pînă colo, Ana-şi petrecea zilele în linişte fericită, cu post, cu rugăciuni şi cu învăţătură duhovnicească. De nenumărate ori a binecuvîntat clipa în care a fost răpită ca să ajungă sub ocrotirea părintelui Metodiu, iar în urmă sub aripile împărătesei dulci la fire, şi visul vieţii ei era să-i crească copilul, ca să se poată lepăda de el şi să ieie şi dînsa haina călugărească.

„Da! — zicea dînsa în fiecare zi — mîngîierea celor trecuţi prin grele încercări e retragerea din lume şi vieţuirea cuvioasă. Niciodată să nu ne plîngem de loviturile soartei, căci nu ştim dacă nu cumva tocmai prin ele suntem îndrumaţi spre fericire!“

În ziua însă cînd cel dintîi cutremur a zguduit zidurile mănăstirii, ea şi-a luat copilul în braţe.

— Care e anul? strigă dînsa. Anul de la facerea lumii care este?!

— 6366! i se răspunse.

Ea grăbi alergînd, ca ieşită din fire, dintre zidurile mănăstirii. Nu-şi da seamă unde se duce şi încotro apucă, ci alerga făcîndu-şi mereu cruce. Era peste toate putinţele ca oasele ei să nu zacă alăturea cu oasele părinţilor ei şi ca copilul ei să moară fără ca să fi respirat fie chiar şi numai pe o clipă aerul ţării lui, fără ca să fi văzut raiul în care părinţii lui au trăit zile atît de fericite.

S-a dus, şi perdută i-a rămas urma.

Era dar prea tîrziu cînd părintele Manea, ieşit din temniţă, a alergat la Damian şi de acolo la prietenul său, croitorul, ca să meargă împreună la mănăstire.

Croitorul, Muşat cel cu picioarele lungi, care de atîte ori se rugase pentru odihna lui sufletească, a

rămas o clipă cu ochii înholbaţi, apoi a scăpat din mîni şi ac, şi degetar, şi foarfeci şi şi-a luat vînt, ca dintr-o săritură să iasă pe fereastră.

Ar fi şi făcut lucrul acesta şi n-ar mai fi putut nimeni să-l prindă dacă Manea, mai sprinten decît el, nu l-ar fi apucat de pulpană, tot ca odinioară.

— Astîmpără-te — îi zise — că sunt eu însumi care am venit să te iau ca să mergem împreună la dînsa.

— Nu-i! răspunse Muşat, puindu-şi mîna pe inimă, ca să-i mai potolească bătăile. Am căutat-o cu toţii şi nu-i.

— Ba e! îi zise Manea. Eu am căutat-o singur şi am găsit-o.

Multe de tot ar trebui să-nşire cel ce ar voi să spună cîte şi-au mai împărtăşit prietenii unul altuia, cum s-au pus pe drum, cum s-au dus şi care li-a fost mîhnirea cînd au aflat adevărul, pentru dînşii atît de trist.

— Nu e voinţa lui Dumnezeu s-o găsesc, îşi zise Manea. E învederat că nu e! Auzirăţi că şi dînsa e hotărîtă să se călugărească şi — urmă el — după legea noastră preotul ori preuteasa are să-şi petreacă văduvia în cuvioasă retragere.

— Văduvă e şi dînsa — întîmpină cuviosul Pahomie — căci preotului care şi-a pătat mîna nu îi rămîne, precum zici, decît să-şi petreacă viaţa în cuvioasă retragere.

Da, fără îndoială, aşa era, nimeni n-ar fi putut să zică altfel, Manea o zisese şi el de nenumărate ori; una e însă a zice şi alta a face. Nici că ar fi voit el decît să ştie dacă ea a scăpat ori nu, a răzbit prin toate primejdiile, şi s-o vadă, numai s-o vadă şi s-o mîngîie, să-şi vadă băietul, să se încredinţeze dacă e ori nu în adevăr aşa cum i s-a spus, o minune de copil.

În vreme ce el se zbătea astfel şi-şi schimba hotărîrile dintr-o clipă într-alta, se pregăteau lucruri mari, şi în închipuirea celor doritori de ele luau şi cele mici dimensiuni uimitoare.

Oştirile împărăteşti începusără a se aduna pe cîmpia de la Angora, şi tînărul împărat, cuprins de un zel sfînt, nu-şi mai petrecea timpul în ospeţii, nici în desfrîu, ci ieşea des cu Vasilie, ca să vadă trecerea cetelor în Asia, şi dacă o mie plecau, zece mii se făceau în capetele oamenilor.

De doi ani acum Constantin, fratele învăţat al cuviosului Metodiu, petrecea în ţara cazarilor. El învăţase limba ţării şi înduplecase pe mulţi să primească, dimpreună cu hanul, sfîntul botez. Unii dintre aceştia, cuprinşi de zel, plecaseră şi ei, ca să treacă în Asia. În gîndul constantinopolitanilor, caganul pornise cu toate cetele lui şi Marea Neagră era prea strîmtă pentru corăbiile ce aduceau potopul de oaste.

Părintele Clement plecase la Dunăre şi trimisese în mai multe rînduri vestea că mulţi se botează, ba chiar şi Bogoris el însuşi pare a fi gata să primească sfîntul botez. La Constantinopol toată lumea ştia că Bogoris s-a botezat şi are să treacă cu toate cetele lui şi cu toate popoarele de la Dunăre în Asia.

Mai minunate încă erau ştirile venite din ţările de la Apus, unde atotputernicul papă, prietenul lui Photie, ridicase-n picioare pe toţi stăpînitorii, ba pînă chiar şi pe normanii încă păgîni, despre care abia acum străbătuseră primele ştiri la Constantinopol.

Au şi venit cete de cavaleri apuseni, oameni doritori de aventuri îndrăzneţe, cîte un vîntură-ţară care dă cu barda-n lună, şi din Spania, şi din partea despre miazăzi a Franţei, şi din Italia, şi de la poalele Alpilor, ba pînă chiar şi normani duşi de dorul de a ispiti cele mai depărtate locuri. Dacă soseau însă în port trei corăbii, pînă la piaţa Sfintei Sofii ele se sporeau la trei sute, şi din apus tot numai uriaşi cu nişte săbii de cîte cinci coţi veneau.

Fără de număr erau oştirile adunate pe cîmpia de la Angora, şi mare era şi din ce în ce mai înţelept Barda, care a răsturnat pe Ignatie, popa cu mintea strîmtă, ca să ridice în scaun pe Photie cel prevăzător.

Pînă chiar şi părintele Manea sta pe gînduri dacă nu cumva voinţa lui Dumnezeu a fost ca aşa să vie lucrurile. După rînduiala părinţilor lui, preot putea să fie numai omul întreg şi ipen, chipeş şi trupeş şi înzestrat cu toate darurile fireşti, nu însă şi schilodul ori slutitul, nici orbul, surdul, ghebosul, ciungul ori cel însemnat în vreun alt fel oarecare. În gîndul lui dar eunucul Photie, care mai fusese şi oştean, nu era şi nici nu putea să fie preot, ba chiar cel dintîi între preoţi, i se părea însă un destoinic cîrmuitor, care a ştiut face ca ochii lumii întregi să se îndrepteze spre Constantinopol. Văzînd deci oştirile care treceau în Asia, el era cuprins adeseori de jale că, preot fiind, nu poate să ieie şi el arma.

— E greşită părerea ta, îi zise cuviosul Pahomie. Mulţi au fost preoţii care au luat în mînă arma şi s-au luptat pentru apărarea credinţei. Se vede că nu-ţi sunt cunoscute faptele lui Teodor Crater, mucenicul viteaz.

— Cine e Teodor Crater — întrebă Manea, care toate dorea să le ştie — şi care sunt faptele lui?

— Împăratul Teofil, soţul Teodorei şi tatăl lui Mihail — începu călugărul — s-a războit mult cu arabii. Sunt acum douăzeci de ani, oştirile lui au suferit în Frigia, la Amorea, o mare înfrîngere. Învingătorul, califul Mutasem, a măcelărit atunci într-o zi 30 000 de creştini.

— Treizeci de mii! exclamă părintele Manea.

— Într-o singură zi! — adăugă Pahomie — iar pe fruntaşi, patruzeci şi doi la număr, i-a luat cu dînsul la Bagdad şi i-a aruncat în temniţă, unde i-a supus la cele mai grele munci, ca să-i înduplece a se lepăda de Hristos şi a primi legea lui Muhamed. Între aceştia era patricianul Aeţiu, ruda lui Teofil, şi Teodor Crater, preotul, care se făcuse oştean. Atît Teofil, cît şi Teodora au trimis solii la Bagdad ca să-i răscumpere, dar în zadar. Şapte ani de zile au stat mărturisitorii în temniţă; pe cînd însă califul îi adimenea cu fel de fel de făgăduinţe, Teodor Crater îi fericea pentru suferinţele lor şi-i îmbărbăta să stăruie în credinţă.

— Fericiţi ei, în adevăr fericiţi! strigă Manea.

— Murind Mutasem — urmă călugărul — a urmat Mutavachil, spaima lumii, care a vărsat în scurta lui viaţă mai mult sînge decît toţi califii împreună şi a risipit bogăţii nemăsurate în vieţuire desfrînată. Acesta a dat poruncă să-i taie pe toţi cei patruzeci şi doi dintr-o dată. Mînia lui se vărsa mai ales asupra lui Teodor Crater, pe care-l învinovăţea de a fi vărsat sînge, cu toate că era preot creştin. „Sunt gata să mă jertfesc — a răspuns mucenicul — ca să mă ierte răscumpărătorul!“ şi el a fost primul care şi-a plecat capul sub barda călăului. Iar păgînii, văzînd statornicia în credinţă a celor patruzeci şi doi de mucenici, au înţeles că voinţa lui Dumnezeu le dă tăria, şi mulţi dintre dînşii au primit sfîntul botez!

— Da! strigă Părintele Manea. Domnul ne cheamă, şi toţi trebuie să mergem!

Hotărîrea lui era luată.

II

BAGDAD

Clocotind pe-nfundate se desfăşura viaţa plină de patimi nepotolite în uliţele strîmte şi încîrligate ale marelui oraş de pe ţărmurii Tigrului.

Nu se-mplinise încă suta de ani de cînd Almansor, strînguitorul unchi al cheltuitorului Harun al Raşid, croise drumuri între Apus şi Răsărit şi săpase canaluri de la domolul Eufrat pînă la Tigrul spumegător, pe ţărmurul căruia şi-a mutat de la Damasc scaunul stăpînirii atoatecuprinzătoare, şi în mai puţin decît o sută de ani bălaurul crescuse, încît peste două milioane de oameni adunaţi din toate părţile lumii se-ndesuiau izbindu-se unii de alţii între zidurile înalte ale oraşului întins pe ambii ţărmuri.

De la mari depărtări se vedeau înaltele turnuri de pază ale zidului, cele trei mari porţi de întrare, pădurea de minarele, nu mai puţin decît o sută de mii, şi cît pătrundea ochiul drumurile zi şi noapte erau pline de caravane încărcate. Unele întrau pe porţi aducînd, iar altele ieşeau ducînd mărfuri. Nenumăratele hanuri totdeauna erau pline, şi niciodată nu le încăpeau cele peste douăsprezece mii de mari curți de carvasara, în care-și căutau adăpostul trecător.

Optzeci de mii, nu mai puțin decît optzeci de mii de bazaruri acoperite și frumos înstîlpite erau totdeauna înțesate de fel de fel de mărfuri; aici se aduna și se desfășura tot ceea ce pămîntul rodește, ce mintea omenească născocește și ce munca isteață înființează, bogății fără de măsură și frumusețuri ispititoare, la vederea cărora ochiul se-mpăingenește, inima e cuprinsă de beție și mintea se-ntunecă.

Harnicii meșteșugari de la Bagdad își scoteau în vînzare mătăsurile, care întreceau pe cele de Damasc, catifelele lucrate după modele bizantine, covoarele, care nu erau mai prejos de cele persane, bumbacurile înflorite, armele, uneltele de oțel, vasele de aramă, toate roadele muncii lor spornice. Alăturea cu dînșii negoțătorii din Persia-și întindeau covoarele tot neîntrecute încă în frumusețea lor, țesăturile de lînă și mărunțișurile de tot felul, care furau vederea prin finețea lor. Mai departe stau îngrămădite roadele Indiei nesăcate, și printre ele atîrnau în vederea trecătorilor șalurile de păr de capră și giulgiurile țesute ca din fire de paiangen. Negotățorii din Siria și din Egipet își vindeau mărfurile de Damasc, de Antiochia și de Alexandria, și iar alții de prin Armenia și de prin pregiurul Mării Caspice cercetau cu ochi scrutător, se tîrguiau, își vărsau aurul și-ncărcau. Chinejii tăcuți și ceremonioși își ofereau și ei mărfurile solide. Pînă de curînd dinastia Tang stăpînise văile rîurilor Sir-Daria și Amu-Daria, dar și acum, după ce China perduse stăpînirea aceasta, negoțătorii chineji își desfăceau mărfurile în bazarurile de la Bagdad. În sfîrșit, pe ici, pe colo, prin furnicarul împestrițat, se străcura cu băgare de seamă cîte un grec din Asia Mică, din Siria, din Arhipelag ori cîte un venețian îndrăzneț, care alegea cu multă chibzuială ceea ce i se părea potrivit cu gusturile bogaților din țările apusene. Iar printre toți mișunau evreii mijlocitori, care toate le știau, la toate se pricepeau și din toate căutau să-și facă parte.

De cînd e lumea n-a fost nici pînă atunci, nici de atunci încoace nicăiri pe faţa pămîntului asemenea babilonie de mutre, de porturi, de limbi, de obiceiuri şi de credinţe, şi părintele Manea, dus ca odinioară Teodor Crater în lanţuri prin faţa lungului şir de bazaruri, a strigat, cuprins de fiori:

„Iată poarta iadului, cu ispititorii care te adimenesc să intri!“

În mijlocul acestui talmeş-balmeş de firi omeneşti, tinerul Djafar, ridicat de garda turcească sub numele El Mutavachil în scaunul califilor, voia cu orice preţ să tragă toate sufletele pe acelaşi calapod şi stîrpea cu ochii închişi pe toţi cei ce nu primeau pînă în cele mai mici amănunte vederile lui.

Şiroaie curgea sîngele şiiţilor, care, pe lîngă *Coran*, mai cinsteau şi cărţile lui Ali, înţeleptul ginere al lui Muhamed şi urmaşul lui legitim, şi chiar vizirul Ibn Azzeiat a perit în chinuri groaznice pentru vina de a se fi închinat la mormîntul lui Ali.

Nespuse sunt prigonirile pe care le sufereau creştinii, evreii şi toţi ceilalţi care nu i se închinau lui Muhamed.

Pornind din gîndul că el poartă sabia pe care Allah a pus-o în mîna lui Muhamed ca să împreune întregul neam omenesc sub o singură stăpînire şi să stîrpească de pe faţa pămîntului pe cei ce nu i se închină, El Mutavachil se simţea nemîngîiat cînd trecea vreo zi fără ca să-şi fi împlinit sfînta chemare vărsînd sînge de necredincioşi.

El se făcuse dar din zi în zi mai temut şi mai urgisit. Mulţimea poporului şi mai-marii arabilor se depărtaseră cu groază de la dînsul, iar căpeteniile turcilor sîmbriaşi se făcuseră stăpîni asupra lui şi împărţiseră diregătoriile între uneltele lor, prin care despuiau în toată lărgimea popoarele din întinsa împărăţie.

Socotindu-se deopotrivă cu Harun al Raşid, el desfăşura o pompă ameţitoare în strălucitul lui palat cu patru mii de coloane de marmură, trăia în ospeţii fără de frîu şi cheltuia într-o singură zi roadele muncii săvîrşite de un colţ de ţară într-un an întreg. Era dar nevoit să pună biruri grele, şi o lume întreagă gemea pentru ca el şi favoriţii lui să-şi poată petrece viaţa-n îmbuibare.

După gemetele popoarelor urmează mai curînd ori mai tîrziu rîcnete de mînie, şi în cele din urmă de pretutindeni soseau la Bagdad ştiri îngrijorătoare. Marea împărăţie se clătina în toate încheieturile ei, şi o singură mîntuire mai putea să aibă Mutavachil: biruinţa strălucită în luptă cu creştinii.

Căutînd mîntuirea aceasta a pornit războiul şi a învins, dar aşa că Mihail III s-a putut întoarce şi el tot ca învingător la Constantinopol. S-a vărsat mult sînge, s-au săvîrşit multe fapte bărbăteşti, dar nici o hotărîre nu s-a dat. Pe cînd Mihail III se lăuda cu cele cîteva insule şi cu cîteva oraşe de pe ţărmurul egiptean pe care flota lui le cucerise, Mutavachil îşi plimba prin Bagdad miile de creştini robiţi, pe care îi tăia rînduri-rînduri drept dovadă despre stăruinţa lui în credinţă.

Nemulţumirea era dar încă mai mare, şi în curînd după război s-au pornit răscoalele în Egipt, în Siria, în Armenia şi în unele părţi ale Persiei.

Părintele Manea făcuse dimpreună cu ceilalţi robi lunga şi nu tocmai plăcuta călătorie de-a curmezişa Mezopotamiei pînă la Bagdad, unde îşi petrecea de aproape doi ani acum viaţa sub bună pază.

După rînduiala *Coranului*, necredincioşii care primesc învăţăturile lui Muhamed scapă, orişicare li-ar fi vina, de pedeapsă, căci nimic nu îi este lui Allah mai plăcut decît întoarcerea la adevăr a celui rătăcit. Nu tăia dar nici El Mutavachil decît pe cei ce se încăpăţînau, şi îi era mare bucuria cînd vreunul dintre necredincioşi se lepăda de legea lui.

Din cînd în cînd Mir Benah, africanul înalt şi spătos, buzat, cu faţa aproape neagră, cu părul creţ şi cu ochii sperioşi, omul de încredere al califului şi mîna lui cea dreaptă, intra însoţit de cîte doi-trei călăi în curtea cea mare, unde erau ţinuţi robii, îi ispitea în fel de fel de chipuri pe necredincioşi, şi călăii tăiau în faţa tuturora pe cei încăpăţînaţi şi-i duceau califului capetele lor.

Manea nu avea decît să-şi păstreze firea de om umilit şi blajin pentru ca să scape. Cînd Mir Benah îl lua de scurt, el se uita zîmbind cu inima deschisă în ochii lui, şi africanul era încredinţat că acest om nevinovat nu are decît să se dumirească pentru ca să primească cu toată însufleţirea învăţăturile proorocului.

Şi adevărul era că Manea tot nu se dumirise încă.

De cîte două, adeseori şi de cîte trei ori pe săptămînă robii ieşeau sub pază prin oraş, ca să-şi cerşească hrana şi îmbrăcămintea şi să se-ncredinţeze că arabii sunt oameni miloşi şi cu frica lui Dumnezeu.

Îi era urît lui Manea prin uliţele strîmte, tot ziduri de cărămidă roşie la dreapta şi la stînga, pe ici, pe colo cîte o poartă îngustă, iar fereste de tot puţine, şi aceste cu zăbrele de fier, parcă tot Bagdadul ar fi fost numai temniţe. Prin faţa geamiilor însă era larg şi luminos, şi el era cuprins de o sfială fioroasă cînd vedea evlavia pătimaşă cu care se-nchinau arabii şi asculta cu răbdare şi cu luare-aminte învăţăturile dervişilor, care-şi dedeau silinţa să-i lumineze pe necredincioşi. Cu deosebire atins era cînd trecea prin faţa geamiei Djamah el Suc el Gazel, cea mai veche, deşi nu cea mai mare dintre geamii, şi se-nchina cînd trecea prin faţa măreţului mormînt al Zubeidei, soţiei lui Harun al Raşid.

Iar bazarurile?!

„De ce toate aceste?!“ se întreba el de cîte ori trecea prin faţa lor şi nu o dată ar fi voit, parcă, să vie cineva ca să le deie foc.

Mai bine însă decît orişiunde se simţea Manea acasă la el, în marea curte împrejmuită cu ziduri înalte, unde nu era întunerec ca sub bolta cea crăpată, ci sub cerul vecinic senin lumină chiar şi în timpul nopţii. Nu stetea aici numai cu călugări pătimaşi, ci putea să-şi aleagă oamenii după pornirea inimii lui.

Erau mai ales patru pe care i-ar fi ascultat mai multe vieţi de-a rîndul: Nazir, cititorul de stele, Beniamin ben Iacob, evreul, care ştia pe de rost toate cărţile proorocilor, Azvadi, visătorul din valea Gangelui, care pătrunsese toate tainele creaţiunii şi vedea cu ochii închişi ceea ce nu se poate vedea, şi

Iacub Ibn Leit, faurul din Chorasan, ţara soarelui, care se-nchina la focul ce luminează în întunerec.

Stînd de vorbă cu dînşii şi ascultînd spusele lor, a pătruns Manea înţelepciunea părinţilor săi, şi nu o dată se îndoia, parcă, dacă el e el însuşi, tot cel ce ce la poalele Bucegilor a trăit zile de fericire, nu o dată-şi zicea: „Pretutindeni şi totdeauna acelaşi e omul!“

— Durere e viaţa şi suferinţă — ofta Azvadi — şi moartea e scăpare!

— E un foc care arde! adăuga Iacub.

— Aşa e, Azvadi, zicea Manea. Ai dreptate, Iacub. E durere viaţa şi suferinţă, e foc care arde, iară moartea e scăpare; eu sunt însă mulţumit cînd stau de vorbă cu voi şi-mi dau silinţa să pătrund înţelesul minunatelor făpturi ale lui Dumnezeu. Tot e dar o mulţămire să trăieşti cînd nici o mustrare nu-ţi turbură liniştea sufletului.

— Cine ţi-a spus-o aceasta?! exclamă Azvadi uimit. Aceasta e învăţătura lui Şachiamuni, luminatul.

— Nu e, Azvadi! întîmpină Manea. Asta e în firea omenească şi o ştie prin el însuşi tot omul care se stăpîneşte pe sine însuşi şi îşi păstrează curăţia inimii. Durerea numai din trupul neînfrînat izvoreşte şi sufletul o sufere; scăpat însă din robia trupească, sufletul e fericit.

— Lumină care nu arde! adăugă Iacub.

— Poate însă — întîmpină evreul — să scape sufletul încă în viaţa aceasta din robia trupească?

— Da — zicea Azavdi — dar duhurile necurate, care pretutindenea se-mbulzesc, iau trupul în stăpînire, îi măresc puterile, întunecă mintea şi-l duc pe om în ispită.

— Da! strigă Iacub. Nu mai încape nici o îndoială că afurisiţii noştri de tahirizi, care s-au lăpădat de legea părinţilor, sunt stăpîniţi de duhurile necurate.

— Şi rugăciunea noastră zice „şi ne scapă pe noi de cel rău“ şi „nu ne duce pe noi în ispită!“ întîmpină Manea. Nu cumva ispititorii sunt oamenii porniţi spre desfrîu?

— Nu, Mane, stăruia Azvadi. Prin ei tot duhurile necurate lucrează, şi de aceea nu e destul să ne stăpînim, ci trebuie să ne mai şi rugăm stăruitor şi să împlinim toate formele ritului, ca duhurile cele bune să ne ieie sub ocrotirea lor şi să ne ajute.

— Sunt însă în adevăr duhuri rele şi duhuri bune, care au putere asupra omului?! întrebă Beniamin.

— Dacă sunt ori nu?! exclamă Azvadi.

— Ce-ntrebare?! adăugă Nazir.

— Noi, cunoscătorii tainelor şi ai riturilor sfinte, le vedem, vorbim cu ele şi trăim în lumea lor în clipele de extaz.

Aşa şi cam aşa şi mai şi în alt fel vorbind îşi petreceau Manea, Nazir, Azvadi, Iacub şi Beniamin timpul; spuneau dar adevărul cînd ziceau că nu sunt încă dumiriţi, şi le mai trebuia mult timp ca să se poată dumiri îndeajuns.

Cînd Mir Benah, înfricoşatul, trecea cu paşi de paiangen prin curtea din ce în ce mai goală, Manea şi Azvadi se uitau zîmbind la el, Nazir şi Iacub steteau nepăsători în faţă, iar Beniamin se trăgea cuviincios în dosul lor; ce putea să le facă?!

El, care-şi petrecuse viaţa-n lupte crîncene şi se ridicase prin fapte de bărbăţie, nu era în stare să ţină pept cu aceşti oameni lipsiţi de voinţă, care-i păreau gata de a se supune la orişice şi ale căror priviri îi ziceau: „Fă ce vrei cu mine?!“

Îi ispitea cu vorbe adimenitoare, le făgăduia toate bunătăţile şi-i părăsea iar, tare încredinţat că în curînd va putea să-i ducă califului vestea că ei s-au dumirit, în sfîrşit, şi sunt gata să-i ceară mila. Nu o dată i se întîmpla însă că se-ncurca cu dînşii şi nu mai era dumirit nici el.

Trebuia să între ceva neobicinuit la mijloc pentru ca lucrurile să ieie altă întorsătură.

A şi intrat. Era în timpul răcorilor de iarnă, după socoteala noastră în primele zile de decemvrie.

O zi mare, una din cele mai mari în timpul anului.

Bagdadul era-n fierbere. Încă prin crepetul zorilor de zi uliţele cele-ncîlcite se umpluseră de lumea grăbită ce se vărsa grămezi-grămezi spre poarta apusului, prin care întra în oraş drumul de la Mecca.

Se-ntorceau hagiii de la mormîntul lui Muhamed, aducînd cu dînşii binecuvîntările de care se-mpărtăşesc toţi cei ce se-nchină la locurile sfinte.

Fericit acela pe care treburile îl iertau să facă hagialîcul acesta în fiecare an, căci el şi ai săi erau norocoşi şi feriţi de boale, plăcuţi lui Allah.

Făcea dar fiecare tot ceea ce-i sta prin putinţă ca să meargă la Mecca, şi dacă numai unul la zece s-ar fi dus, erau mulţi, de tot mulţi cei ce se-ntorceau, nu mii, nici zeci de mii, ci peste două sute de mii de credincioşi istoviţi de drum şi însetaţi de dorinţa de a revedea pe ai lor, cei mulţi pe jos, numai pe ici, pe colo cîte unul călare pe cai, pe măgari, pe catîri ori pe cămile bogat împodobite.

Sosiţi în faţa porţii, ei îşi desfăşurau steagurile şi se opreau, recitînd într-un glas versete din *Coran*, căci intrarea în oraş nu se ierta decît trecînd pe sub ochii califului, căruia i se cuvenea mîngîierea de a-i vedea; din clipă în clipă dar masele se-ngrămădeau în faţa porţii şi se răzleţeau peste cîmpia întinsă. Din o parte soseau mereu cei veniţi din cale lungă, iar din ceealaltă se-ndesuiau cei ieşiţi întru întîmpinarea lor.

O nemărginită mare de capete înfăşurate în turbane se zbătea cu zgomot fioros în faţa porţii cînd califul El Mutavachil, tînăr, frumos, mîndru, plin de podoabe strălucite, a sosit călare pe un armăsar alb şi însoţit de curtenii lui şi încungiurat de garda turcească. Aclamări vii vesteau apropierea lui, şi furtunatic au izbucnit din sute de mii de guri binecuvîntările cînd el s-a ivit în poarta cea largă.

— Allah e mare şi puternic şi duce la biruinţă pe cei ce i se închină! strigă el, ridicîndu-şi amîndouă mînile spre cer.

— E mare Allah! răsună din sute de mii de guri. Şi puternic e şi dă biruinţă!

Îndelung şi tot mai ameninţător răsunau strigătele pătimaşe, iar necredincioşii, care-şi păzeau mărfurile prin bazaruri ori se perdeau ca privitori pe ici, pe colo, prin mulţime, ascultau cu inima încleştată şi numai cu frică-şi mai ridicau ochii.

Evreii-şi căutau de treburi ca nişte oameni care nici nu văd, nici nu aud ceea ce nu-i priveşte, dar între creştini erau mulţi care nu puteau să-şi stăpînească dispreţul, şi ucenicii lui Budha îşi dedeau fără de sfială pe faţă mila ce-i cuprindea văzînd gălăgia religioasă.

Un semn a trebuit, un mic început, pentru ca însufleţirea să se deie pe faţă ca mînie atoatenimicitoare şi ca din senin s-a pornit, ca de obicei, goana asupra necredincioşilor, care s-a urmat pînă noaptea tîrziu. Unii s-au ascuns, alţii au scăpat cerînd să fie primiţi sub ocrotirea lui Muhamed, mulţi însă au fost măcelăriţi pe uliţele strîmte, prin faţa geamiilor ori prin ascunzişurile lor.

Era pe-nserate cînd Mir Benah a intrat în marea curte împrejmuită cu ziduri înalte şi li-a dat călăilor drumul, ca să taie pe toţi cei ce nu i se închină fără de şovăire lui Allah.

Dumiriţi, nedumiriţi, toţi trebuiau acum să se hotărască într-un fel, şi, spre marea mirare a lui Mir Benah, cei mai blînzi se făcură deodată cei mai îndărătnici.

— Un mincinos e proorocul vostru! strigă Beniamin ben Iacob.

— Un smintit e, care a scos din minţi o lume întreagă!

— Da! un smintit! repetă Iacub.

— Un nenorocit, care oarbecă prin întunerec! strigă Azvadi. Dîndu-ne pe mîna călăilor lui El Mutavachil, desfrînatul, tu vrei să ne faci cel mai mare bine; cu cît mai mult ne vor chinui, cu atît mai dulce ne va fi trecerea în altă viaţă!

— Mir Benah! Stăi! Opreşte! strigă Manea, înaintînd cu paşi rari spre el cînd doi călăi se răpeziră spre ocărîtorii lui Muhamed. Ascultă, Mir Benah, căci mai nainte de a muri voiesc şi eu să-ţi fac un mare bine. N-a fost proorocul vostru nici mincinos, nici smintit, nici om ce oarbecă prin întunerec, urmă el

liniştit. Trimisul lui Dumnezeu a fost şi el ca mulţi alţii înainte de dînsul.

Mir Benah rămase ca fărmecat de glasul lui şi de ochii lui pătrunzători.

— Ascultă, Mir Benah, vorba omului care nu vrea să moară, dar nu e în stare să facă o mare mişelie ca să-şi scape viaţa, urmă el iar. Nu ar fi putut proorocul vostru să pună în mişcare o lume întreagă dacă el n-ar fi fost rînduit de Dumnezeu să-nfrîneze patimile omeneşti prin străşnicia poruncilor lui. Voi însă aţi înţeles de-a-ndoaselea învăţăturile lui. Ai răbdare, Mir Benah! E mare Allah şi puternic, şi el a pus sabia în mîna proorocului, nu însă pentru ca să stîrpească pe cei săraci şi umiliţi, ci pentru ca să ţie bună rînduială între oameni. Răspunde, Mir Benah, dacă e ori nu adevărat că proorocul vostru a trăit timp îndelungat în pustiu, departe de oameni şi hrănindu-se cu rădăcini.

— E adevărat, răspunse africanul.

— E adevărat — întrebă iar Manea — că el era cuvios şi milostiv, drept şi aspru nu numai către alţii, ci şi către sine însuşi?

— E adevărat, răspunse Mir Benah.

— Şi părinţii tăi, Mir Benah — urmă Manea — îţi mai aduci aminte de ei? Nu au trăit dînşii tot în pustiuri? Fraţii tăi unde trăiesc? Cum se hrănesc? Cum se îmbracă? Cum se adăpostesc? Ai copii, Mir Benah?

— O singură fată, răspunse africanul înduioşat.

— O fată ai, o copilă, o fiică, stărui Manea. Adu-ţi aminte de zilele copilăriei tale şi răspunde cu inima curată: te socoteşti tu mai fericit decît părinţii şi fraţii tăi? Îi doreşti fiicei tale viaţa cum o are ori cum o aveai tu în copilăria ta?

— Ah, nu mai e cu putinţă! suspină africanul, crescut în lărgimile pustiurilor.

— Omoară-ne, Mir Benah — grăi acum Manea — dar dă-ţi seamă că omori oameni care-şi petrec viaţa ca proorocul vostru şi ca părinţii şi fraţii tăi, oameni care trec prin viaţă nebăgaţi de nimeni în seamă. Ce ţi-ar face califul dacă nu ne-ai omorî?

— M-ar omorî el pe mine, răspunse Mir Benah.

Părintele Manea mai făcu un pas spre dînsul.

— Ascultă Mir Benah, îi zise apoi încet şi apăsat. Mincinos, smintit şi om care oarbecă prin întunerec e califul El Mutavachil, pe care Allah vi l-a rînduit ca să vă certe pentru neascultarea voastră. S-a depărtat Allah de voi şi aţi rămas sub stăpînirea duhurilor rele, care v-au pus să vă zidiţi palate mari, în care vă petreceţi viaţa în îmbuibare şi în desfrîu, să vă îmbrăcaţi în mătăsuri şi în catifele şi să vă împodobiţi cu aur, cu mărgăritare şi cu petre scumpe, să vă urîţi şi despuiaţi unii pe alţii. Pentru ca unul să se poată socoti pe o clipă mulţumit, mii şi mii se istovesc muncind şi mor în cele din urmă de foame. Nu aşa vrea Dumnezeu, nu aşa v-a învăţat pe voi proorocul, şi fiindcă nu aţi ascultat porunca, au venit asupra voastră turcii, care vă batjocoresc, vă umplu pe toţi de spaimă şi vă duc la deznădăjduire. S-au răzvrătit popoarele de la hotare, şi mîne-poimîne se va răzvrăti şi oraşul acesta, care e inima împărăţiei.

— E-n plină răzvrătire, adăugă Iacub. Arabii cei adevăraţi sunt cuprinşi cu toţii de mînie, şi cel mai de frunte dintre dînşii numai un semn mai aşteaptă ca să se ridice asupra lui.

— Aşa e! zise Mir Benah, perzîndu-şi stăpînirea de sine. Chiar Muntassir, cel mai cu virtute dintre feciorii lui, e gata de a se pune în fruntea lor.

— Dacă e aşa — urmă preotul — Dumnezeu vrea să-l peardă, şi sabia cu care el taie pe cei ce nu sunt de un gînd cu dînsul nu e sabia proorocului, ci paloşul arhanghelului, prin care el surpă cu ajutorul turcilor împărăţia voastră cea putredă. Au trecut, Mir Benah, timpurile voastre de mărire!

— Ah! rîcni africanul, scrîşnind din dinţi. El Mutavachil e un singur om, şi e destul o lovitură de pumnal bine nimerită spre a-l face să nu mai fie. Turcii însă sunt mulţi şi gata în fiecare clipă de răzbunare: ce faci cu ei?!

— Aduni încă mai mulţi în faţa lor, întîmpină Iacub. Dă-mi mie o zi, numai o zi, şi-ţi adun de aici din Bagdad o sută de mii de oameni deznădăjduiţi, care nu aşteaptă decît să-i chemi. Iar în trei zile-ţi pun Persia toată-n picioare.

— Toată, toată! confirmă Nazir.

— Oameni sunt destui — grăi Mir Benah — dar pentru ca să faci oştire din ei să cer bani, mulţi bani!

Beniamin ben Iacob făcu acum şi el un pas înainte.

— Bani vă trebuie?! întrebă el apăsînd asupra vorbei. Se pot găsi bani... mulţi bani. Comori întregi vă dau dacă numai atît vă trebuie.

— De unde? întrebă africanul zorit.

— Să vedem... să ne înţelegem... grăi evreul, frecîndu-şi mînile.

III

ISRAEL BEN ISAAC

Goana era în toiul ei, dar Israel ben Isaac, bătrînul pipernicit, cu capul mare şi cu barba rară, pe ici, pe colo, cîte un firicel alb, sta umilit şi nepăsător între fiarele lui ruginite, care în atîte rînduri îl scăpasără din mari primejdii. Cine să se mai lege şi de un om ca dînsul, care-şi cîştigă cu chiu cu vai o cojiţă de pîne vînzînd fiarele ruginite pe care alţii le aruncă?! Cui să-i mai pese dacă mai trăieşte ori nu o fiinţă horopsită ca dînsul?!

Nu era însă şi în inima lui nepăsarea ce i se oglindea-n faţă. Avuse nouă feciori şi nu mai avea decît cinci, şapte gineri avuse şi nu mai avea decît doi, numai doi, căci al treilea, Beniamin ben Iacob, rabin şi el, nu mai putea să fie socotit între cei vii, avea o mulţime de nepoţi, mare parte din ei orfani, şi avea fraţi mii şi mii, care toţi tremurau de frică şi dintre care nu puţini periseră în ziua aceasta cu moarte urîtă.

„Ne-a părăsit — îşi zicea el stînd aşa singur — Dumnezeul lui Avram şi al lui Iacov şi al lui Moise, fiindcă ne-am făcut deopotrivă cu nelegiuiţii acestui nou Vavilon, şi nu mai e pentru noi mîntuire decît în pustiurile deşerte.“

Deodată el tresări, cuprins de spaimă.

Mir Benah, unealta cumplitului El Mutavachil, venea cu paşi mari drept spre dărămătura cu fiare ruginite.

Bătrînul rabin nu se mişcă, ci rămase tot umilit şi nepăsător la locul lui din faţa intrării.

— *Cabbala Benai!* — grăi Mir Benah încrucişîndu-şi braţele pe pept cînd sosi în faţa lui.

Acesta era semnul de recunoaştere, şi faţa lui Israel ben Isaac se lumină.

— Care va să zică mai trăieşte?! suspină dînsul ridicîndu-se. Intră, Mir Benah, în dărămătura aceasta ca-ntr-un palat strălucit.

— Mai trăieşte — grăi africanul după ce intră — şi de la tine atîrnă, ben Isaac, ca încă mult să trăiască.

— Îl iubesc — îi răspunse bătrînul — ca pe feciorii mei, chiar mai mult decît pe dînşii, căci e alesul lui Dumnezeu. Să-mi spui, dacă ştii, unde răsare soarele?

— La apus, căci acolo sunt ruinele templului, răspunse Mir Benah.

— Bine, Mir Benah! Dar stelele unde strălucesc?

— Deasupra corturilor, căci sub corturi e mîntuirea.

— Te cred, Mir Benah, grăi bătrînul, schimbat cu totul la fire. Crede-mă şi tu şi spune-mi fără încungiur, ce vrei?

— Beniamin ben Iacob m-a trimis la tine — răspunse africanul — şi m-a încredinţat că poţi să-mi dai bani, mulţi bani, şi-mi vei şi da dacă-ţi voi spune semnele primite de la dînsul.

— Bani, mulţi bani? zise ben Isaac dîndu-se puţin înapoi şi trăgînd vorba. Tu cauţi bani aici între aceste fiare ruginite? Ţi-a spus ţie Beniamin că eu am bani?

— Nu! răspunse Mir Benah. Mi-a spus că tu poţi să găseşti bani, şi ai destulă trecere ca să iei, dacă vrei.

— Spui adevărul, grăi ben Isaac. Numai aşa a putut să zică Beniamin. Da, pot, dacă cere el, să găsesc bani: cîţi bani vrei însă şi de ce să ţi-i dau?

Mir Benah îşi luase hotărîrile şi nu mai stetea pe gînduri, el îl trase pe bătrîn într-un colţ şi cu glas înăbuşit şi din cînd în cînd cam tremurător îi spuse cele petrecute.

Evreul se dete în cele din urmă la o parte.

— Mir Benah! îi zise. Te ştiu cine eşti, şi tot oraşul te cunoaşte. Eşti fiul unui viteaz ca tine, te-ai ridicat puindu-ţi capul în primejdie şi poţi să-l pui şi acum, dacă crezi că e bine ceea ce faci; eu sunt fiul unui biet de rabin ca mine, am grija neamului meu şi nu mă perd numai pe mine însumi puindu-mă alăturea cu tine. Dacă vrei bani ca să scapi pe Beniamin ben Iacob, îţi dau. El e om vrednic şi iubit de fraţii lui, şi aceştia dau tot ca să-l scape.

— Nu poate nimeni să-l scape cîtă vreme trăieşte El Mutavachil, stărui africanul.

— Îţi dau bani ca să scapi pe Beniamin — repetă evreul — şi treaba ta e cum îl vei scăpa şi ce faci cu banii. Eu nu mă amestec, nu ştiu nimic!

— Ba ştii secretul meu şi poţi să mă pierzi, spuindu-l, în fiecare clipă, şopti africanul, strîmtorîndu-l în colţ.

— De ce să te perd, Mir Benah? răspunse ben Isaac. Nu cumva sunt smintit?! Îţi dau bani fără ca să-l fi scăpat pe Beniamin. Tu poţi să ne omori şi pe mine, şi pe Beniamin, şi toată lumea are să laude fapta ta, şi nimeni n-are să-ţi ceară banii înapoi. Cum aş putea eu să te perd? Mi-e scumpă viaţa ta, Mir Benah! Îţi dau, ca să-l scapi, şi-ţi voi mai da după ce-l vei fi scăpat; nu ţi-e destul?!

— Nu! răspunse africanul. Eu n-am venit la tine să vînd, ci să cumpăr. E hotărîtă peirea lui El Mutavachil, nu de mine, ci de alţii, şi e destul ca eu şi ai mei să ne dăm la o parte pentru ca el să moară. Rămîn însă turcii, şi de aceştia numai în fruntea unei oştiri mari putem să scăpăm. Cum vrei să-l scap pe Beniamin al tău dacă nu pot să scap nici eu?! Unde să-l scap?! Ascultă, ben Isaac, urmă el mai încet. Dacă

El Mutavachil moare, ori îi alungăm și pe turci, ori nu ne rămîne decît să ieșim luptîndu-ne mereu cu dînșii peste hotarele împărăției, iar pentru aceasta să cer bani, mulți bani. Beniamin ben Iacob mi-a spus că tu poți să-mi dai, nu mie, căci mie nu-mi trebuie banii nimănui, ci pentru treaba aceasta. Poți, ori nu poți?!

Israel ben Isaac, bătrînul cîrcit, începu să tremure.

— Așa a zis Beniamin, ginerele meu? întrebă el încet. Ți-a vorbit el despre o ieșire peste hotarele împărăției? Ai fi tu gata să fugi?

— Nu mi-e, ben Isaac, de capul meu — răspunse africanul înduioșat — dar am un copil și nu voi să-l las orfan.

— Ai copil și ți-e drag? strigă evreul înviorat.

— O fată — răspunse africanul — și mi-e dragă mai mult decît lumina ochilor mei.

— Ne-nțelegem, Mir Benah, mai ușor acum, grăi Israel ben Isaac uitîndu-se în ochii lui. Ascultă, iubitul meu prieten. Tu ți-ai dat pe față secretul și pot să am încredere în tine; ca să ai și tu încredere în mine, îți mărturisesc și eu secretul meu. Beniamin a spus adevărul: am bani destui ca să ții cu ei ani de zile o oștire mare. Eu, Israel ben Isaac, umilitul negoțător de fiare ruginite — urmă el ridicîndu-și capul — sunt urmașul marilor rabini ai Siriei, marele rabin al tuturor israelitenilor din această parte a Asiei și cel mai bogat om în Bagdad. Părinții mei au adunat bogății mari, și mii de slugi credincioase ale mele ostenesc azi ca să le sporească; ce-mi folosesc însă comorile dacă sunt nevoit să le țin ascunse? Ce-mi folosește puterea dacă toți să tem să se apropie de mine și numai stînd umilit între aceste fiare ruginite pot să-mi tînjesc viața? Nu mai e pentru mine și pentru neamul meu trai tignit în gheena aceasta, unde viața și avutul ni-e în fiecare clipă în primejdie, și totuși în ziua în care s-ar zvoni că voim să plecăm, am fi despuiați și omorîți pînă la cel din urmă. Ascultă, dar, Mir Benah: sunt bani, comori mari, dar eu nu le dau ca să scapi tu și copilul tău, ci pentru ca noi și copiii noștri să ne deschidem drum din acest nou Vavilon, care pentru fărădelegile lui e sortit să fie șters de pe fața pămîntului. Dacă vrei dar să scapi deschizîndu-ne și nouă drum de scăpare, îți deschid vistieria neamului meu, iar dacă nu, taie-mă, și tot nu vei afla unde se află ea.

— Am înțeles acum vorbele lui Beniamin ben Iacob, grăi africanul. Și unde voiți voi să vă duceți?

— Departe, spre meazănoapte — răspunse marele rabin — e o țară binecuvîntată de toți dumnezeii, în care păgîni, creștini și muhamedani trăiesc în bună pace unii lîngă alții: e țara cazarilor, pe țărmurii Mării Negre, și caganul ei e gata să ne primească și pe noi în rînd cu ceilalți supuși ai săi.

— Și eu să mă duc acolo cu voi?! strigă Mir Benah dus cu gîndul la pustiurile văratice pe care-și petrecuse copilăria.

— Tu fă ce vrei și du-te unde-ți place — răspunse evreul — dar nouă să ne deschizi drum fie prin Armenia, fie prin Persia.

Mir Benah stete cîtva timp pe gînduri.

— E greu, zise apoi. Ceea ce voiesc eu trebuie să se facă iute, cît mai curînd, căci altfel se dă zvon și totul e perdut. Arabii sunt în mare fierbere, și răscoala poate să izbucnească de azi pe mîne, iar voi nu sunteți gata.

— Ba suntem gata, îi răspunse rabinul. Dacă-mi lași trei zile ca să-i vestesc, mîne în zori de zi să ieși la poarta despre răsărit. Vor veni zece catîrî încărcați cu saci de cărbuni. Ia sacii, du-i la tine și bagă de seamă ca nimeni să nu vadă ce scoți din ei. Iar dacă va mai fi nevoie, îți voi mai da.

— Ne-am înțeles, ben Isaac! îi zise africanul hotărît.

— Încă nu pe deplin, răspunse rabinul rostind vorbele rar și răspicat. Banii pe care ți-i dau sunt mîntuirea noastră. Dacă vrei, dar, ca mîne în zori de zi să-ți trimit sacii, adă-mi pînă la miezul nopții pe fiica ta. Ea și noi numai împreună putem să scăpăm. Nu-i așa, Mir Benah?

Africanul iar stete pe gînduri.

Aşa era! El trebuia să i-o încredinţeze cuiva, şi nimeni nu putea să aibă pentru ea mai multă purtare de grijă decît evreii.

— Ţi-o aduc! zise şi se depărtă.

Zilele următoare Bagdadul era mai liniştit decît de obicei, viaţa se desfăşura-ntr-însul însă mai pe-nfundate, clocotind.

Arabii-şi neglijeau afacerile, iar evreii-şi vindeau prin bazaruri mărfurile pe preţuri de nimic, toţi vorbeau mai încet şi umblau mai cu băgare de seamă. Mulţi ştiau şi aproape toţi simţeau că se pregăteşte o mare schimbare, dar sîmţămîntul acesta era vechi şi lumea se deprinsese cu el.

Surparea marei împărăţii a califilor se începuse cu vreo douăzeci de ani mai nainte, cînd arabii, odinioară sobrii şi atît de războinicii ei întemeietori, s-au dat la viaţa plină de plăceri trecătoare, au lăpădat armele şi au pornit goana după bogăţii.

Harun al Raşid şi Zubeida, mult cîntata lui soţie, au iubit ceea ce e frumos şi măreţ şi au uimit lumea prin dărnicia lor şi prin pompa pe care o desfăşurau.

Urmaşii lor, nemaifiind în stare să-nţeleagă frumosul, căutau cu nesaţ ceea ce era scump şi au uimit lumea prin desfrîul lor şi prin risipa ce făceau.

Trebuinţele erau atît de multe şi de mari, încît şi cei mari se sîmţeau săraci şi toate se socoteau în bani, toate se puteau cumpăra, nimeni nu mai era sigur nici de avutul său, nici de ziua de mîne. Mulţimea cea mare erau oameni scăpătaţi şi peritori de foame, iară puţinii care se-mbuibau din roadele muncii săvîrşite de aceştia, tremurau de frica răzbunării. Califii au fost şi ei nevoiţi să se apere luîndu-şi-i pe turci în sîmbrie, şi din ziua în care au intrat în citadela Bagdadului, turcii aceştia erau adevăraţii stăpîni ai împărăţiei şi asupra lor era îndreptată toată ura.

Mir Benah avea cuvinte de a se grăbi.

Era peste putinţă ca timp de trei zile să se urmeze o pregătire la care luau parte mii de oameni fără ca turcii să prindă de veste, şi Mir Benah se aştepta în fiecare clipă că să fie dat de gol.

El intrase însă în tovărăşie cu un om care era nesăcat în născocirea mijloacelor de luptă.

Evreul care-şi petrecea viaţa între fiarele ruginite nu era un muritor de rînd, ci mîna dreaptă a unei puteri care pătrundea pînă în cele mai ascunse părţi ale societăţii. Miile de slugi credincioase, despre care-i vorbise lui Mir Benah, nu îi erau numai agenţi comerciali, şi el ştia cine ce vrea, ce doreşte, cum stă, în ce fel de strîmtorări se află, ce slăbiciuni are şi de unde trebuie să fie apucat. Califul bea, iar evreii negoţătoreau şi cu vinuri. Spre a-l alinta dar pe El Mutavachil, ben Isaac i-a căutat cel mai bun vin de Cipru, frumos de te doare inima să-l bei şi gustos de şi cîntărit cu aur e prea ieftin.

Abu Lihasan Alastcarii, poetul, era vestit pentru însufleţirea cu care cînta lauda trecutului şi pentru asprimea cu care biciuia păcatele prezentului. El avea slăbiciune pentru arme. Ben Isaac i-a trimis cîţiva oameni încărcaţi de arme de Damasc, ca să-şi aleagă pe cele mai frumoase dintre ele, iar pe turci i-a vestit prin ascuns că poetul pregăteşte ceva şi adună arme la casa sa.

Ziua a treia, care după călindarul nostru era la 9 decemvrie 861, pe-nsărate, Bagdadul era liniştit ca niciodată în timpul celor din urmă cîţiva ani. Puţini ştiau ce are să se întîmple, dar toţi se aşteptau la ceva, şi oamenii se retrăseseră din vreme prin casele lor. Cei din urmă evrei se strecurau în caravane mici spre poarta de la răsărit, pentru că de acolo să apuce pe rîu la deal, unde îi aşteptau, la depărtare de vreun ceas, douăsprezece mii de arabi adunaţi de Mir Benah.

Ceilalţi arabi erau risipiţi prin oraş în cete mai mici, pe care Iacub avea să le adune îndată ce Mir Benah îi va fi dat sămnul.

Mir Benah el însuşi aştepta cu cinci sute de voinici aleşi în curtea cea mare, din care robii se străcurau şi ei unul cîte unul spre poarta de la răsărit.

Turcii erau gata. Sîmţindu-se tari, ei se bucurau în taină de ocaziunea ce li se da ca să prade şi pe cei vinovaţi, şi pe cei bănuiţi. O ceată de douăzeci şi patru de călăreţi plecase la Abu Lihasan Alastcarii, ca să-l prindă şi să caute în casa lui armele, iar alte trei cete mai mari stau la pîndă prin împregiurimile casei lui.

El Mutavachil, el însuşi, răzămîndu-se pe garda lui credincioasă, sta-n nepăsarea celui sortit la peire dimpreună cu tovarăşii lui de chefuri şi bea vin de Cipru.

Se-ntunecase cînd turcii i-au adus pe Abu Lihasan Alastcarii şi l-au încredinţat că n-au găsit în casa lui arme.

— Mint, califule, grăi poetul. Am arme mai frumoase decît ale tale, căci tu nu ai, precum se vede, nevoie de arme. Îţi zici El Mutavachil, cel ce se razămă pe Dumnezeu, dar razămul tău e nu Dumnezeu, care i-a pus proorocului arma-n mînă, ci ceata aceasta de turci, care e o ruşine şi pentru noi, şi pentru tine.

El Mutavachil moştenise de la părinţii lui slăbiciunea pentru poezie, şi vinul de Cipru îi mai şi îndulcise firea.

— Vorbeşti prostii, Abu Lihasan, dar unor poeţi ca tine multe li se iartă, îi răspunse el. Dacă nu s-au găsit arme-n casa ta, vorbele tale sunt spumă goală şi mişel a fost cine te-a pus la bănuială.

— Mişel n-a fost — întîmpină Abu Lihasan — ci un biet de visător, care m-a socotit mai vrednic de cum sunt. Nu păcat, ci o vîrtute pentru timpul nostru prea mare ar fi să adunăm arme şi să sărim în mînă cu ele, ca să te scoatem din ticăloşia în care te afli.

— Iar vorbeşti prostii, tot numai prostii vorbeşti, Abu Lihasan — grăi califul — dar n-o să-mi strici cheful cu ele. Ia! — urmă întinzîndu-i o cupă plină — bea şi tu, ca să-ţi vie mintea. Aşa vin neam de neamul tău n-a mai băut.

— Şi n-o să beau nici eu, răspunse poetul. Nu! Eu n-am să mă spurc bînd alăturea cu voi!

— Nu eşti numai prost, Abu Lihasan, ci şi obraznic, îi zise Califul. Dar cheful tot nu mi-l strici. Haid', spune-mi o poezie, ca să te iert.

— O poezie vrei, Djafar? grăi poetul. Nu ai tu pentru vin slăbiciunea pe care o am eu pentru poezii, şi să ştii că mai plăcută e beţia pe care ţi-o dă poezia decît ceea ce te cuprinde înecîndu-ţi minţile în vin. Dacă poezie vrei, ascultă, Djafar, şi fii cu ochii-n patru, căci am să-ţi spui una, pe care n-o să o mai uiţi cît vei trăi în lumea aceasta.

— S-auzim! strigară cu toţii.

Poetul recită versurile:

Ascultă vorba mea,
Califule! Nu bea,
Căci vinul e otravă. Bîndu-l,
Te-ncînţi şi-ţi bei viaţă şi puteri,
Te sîmţi slăvit, şi cînd nu dai cu gîndul,
Te vezi surpat, prin tine însuţi peri.
Nu bea, că cel ce cade beat
E un smintit şi-un blestemat.

Hristos, chiar el, nu vrea
Ca omul vin să bea
Şi-a rînduit ca vinul sfînt să fie,
Gustat numai de-nchinătorii lui,
Gustat, iar nu băut cu lăcomie,
Cum tu ca un păgîn să-l bei te pui.
Nu bea, că cel ce cade beat
E un smintit şi-un blestemat.

Proorocul prevedea
Că şi gustarea-i rea
Şi ne-a oprit cu straşnică poruncă
Ca nici măcar să nu gustăm din vin.
Iar tu, urmaşul lui, te spurci?! Aruncă
Scîrbit şi varsă-n foc paharul plin!
Nu-l bea, că cel ce cade beat
E un smintit şi-un blestemat.

— Ha-ha-ha! rîse califul. Tot prostii spui tu şi în versurile tale, dar le spui frumos, şi ceea ce e frumos se trece ca glumă bine ticluită. Dă înainte!

— Dacă vrei şi vrei, eu îţi torn în pahar apă curată, grăi poetul şi urmă:

Tu bei şi rîzi cu nepăsare!
Nu vezi că-n giurul tău, gemînd,
Se zbate un popor flămînd,
Ce chiar nici adăpost nu are?!
Ori nu îţi este frică
Că mîne se ridică
Urmaşii de eroi
Ce astăzi umblă goi?!

Ori crezi că garda ta turcească,
Şi-atunci cînd fiii lui Omar
Cu toţii iar la luptă sar,
Va mai putea să te păzească?!
O, Djafar, fii cuminte
Şi nu mai bea-nainte,
Că-n cupă e venin
Şi peri ca din senin!

— Duceţi-l de aici şi-i daţi un păhar de apă rece, ca să se mai astîmpere! strigă El Mutavachil şi-şi urmă cheful înainte pînă pe la miezul nopţii cînd unul dintre soţii lui de beţie i-a dat bine nimerita lovitură de pumnal.

În zorile zilei de 10 decemvrie trupul lui rece zăcea întins pe pardoseala de marmură, părăsit în palatul cel mare, iar prin uliţile strîmte se vărsa înainte sîngele.

IV

VALURI DE PATIMI

Nu se fac nici în rău, nici în bine fără de frămîntări în viaţa omenească schimbările.

Călugării trimişi de la Roma lucrau cu zel neobosit pentru creştinarea slavilor de la apus, în vreme ce Constantin şi Clement ostăneau fiecare cu soţii săi să aşeze temeliile vieţii creştineşti — unul în ţara cazarilor, iar cellalt la slavii de la răsărit.

Sîrbii de la poalele Carpaţilor îndeosebi erau pregătiţi pentru învăţătura creştinească, au primit cu însufleţire pe părintele Clement şi pe soţii lui, care le vorbeau toţi în limba lor, şi fusesără trecuţi prin sfîntul botez cînd părintele Manea a scăpat din temniţă. Vechii creştini însă, atît cei de la Nicopoli, cît şi cei din Carpaţi, nu îi socoteau creştini adevăraţi şi se depărtau şi de preoţii care îi botezasără, cu toate păcatele lor.

Peste cîtva timp unii dintre călugării trimişi de la Roma, coborîndu-se pe Dunăre la vale, au ajuns pînă la Carpaţi şi, încă mai nainte de a fi sosit la Mureş, au dat, spre marea lor mirare, de vechii creştini. Călugării aceştia ziceau şi ei că nu sunt creştini adevăraţi nici cei de curînd botezaţi, nici preoţii care îi botezasără.

Vechii creştini se simţeau dar mai apropiaţi de aceşti apostoli apuseni, care erau şi mai blajini şi nu cereau nimic de la dînşii.

Căpetenia lor, părintele Felician, benedictinul bine hrănit, îi ispitea pe preoţi ca să afle care le sunt credinţele şi obiceiurile şi le găsea toate bune şi frumoase, pînă la unele deosebiri cu totul neînsămnate, întocmai ca la Roma. El se mulţumea dar ca ei să ceară binecuvîntarea papei şi-i încredinţa că o vor şi primi dacă se pun sub ocrotirea lui şi nu intră în legătură cu aceia pe care nu-i socoteau nici ei creştini adevăraţi.

— Nu voim nici noi să ne amestecăm, răspundeau preoţii; dar papa ce cere de la noi ca să ne deie binecuvîntarea şi să ne ieie sub ocrotirea sa?

— Nimic! — le răspundea părintele Felician cu blîndeţă — doar ca să-l cuprindeţi şi pe el în rugăciunile voastre, cum şi el vă cuprinde pe voi în ale lui.

— Nu cere să ne facem biserici, să ne rostim rugăciunile în o limbă pe care n-o înţelegem şi să ne lepădăm de obiceiurile rămase de la părinţii noştri? întrebau iar preoţii. Stăpînire bisericească nu vrea să ne aşeze?

— Nu, răspundea părintele Felician cel înţelept. Toate rămîn cum înşivă le voiţi. Obiceiurile aşezate de părinții voștri rămîn neatinse cîtă vreme voi înșivă nu vă veți fi lepădat de ele.

— Dacă e așa — zicea chiar și părintele Titu, care era tot blînd și înțelept și el — atunci papa e creștin adevărat și se cuvine să-l cuprindem în rugăciunile noastre.

Părintele Clement, însă, care nu era nici blînd, nici înțelept, ci, precum îl știm, călugăr pătimaș, nu se putea împăca cu gîndul ca pe aceeași bucată de pămînt să trăiască două feluri de creștini, care se dușmănesc între dînșii. Pe cînd dar părintele Felician căuta forma în care aveau să ceară binecuvîntarea papei și ocrotirea lui și chemase de peste Dunăre pe fratele Formosus, deșteptul său ucenic, ca să-l trimită la Roma, părintele Clement li se plîngea mai-marilor de la Constantinopol că benedictinii turbură sufletele, amestecîndu-se în lucruri care nu îi privesc, și în văile de atîta timp liniștite ale Carpaților se-ncingea o luptă din ce în ce mai înverșunată între Apus și Răsărit.

Apusenii îi ocărau pe greci spuind că sunt neputincioși, pătimași și fățarnici, iară grecii îi huleau pe apuseni ca nesățioși, desfrînați și vicleni.

Muntenii îi credeau și pe unii, și pe alții, și nu luau parte la luptele aceste, al cărora rost nu puteau să-l înțeleagă; ei se dedeau însă mai mult în partea Apusului, care, fiind mai depărtat, nu putea să se amestece cu dînșii și să le strice obiceiurile. Părintele Felician se socotea dar mare și tare la Tîrgoviște, ba era să-l trimită pe îndemînaticul Formosus chiar și la cetatea de pe Dîmbovița, unde se afla doamna văduvă cu Vladislav, copilul ei.

Deodată, însă, s-a ivit, ca venită din altă lume, în mijlocul muntenilor, Ana, mult jelita preuteasă, pe care toți o știuseră perdută.

Scăpată de părintele Metodiu și de minunatul lui frate, ea trăise timp îndelungat sub purtarea de grijă a maicii Teodorei și împreună cu fiicele ei, știa toate nedreptățile suferite de Ignatie cu voia papei și trecuse prin Bulgaria sub ocrotirea părintelui Clement, care îi rînduise însoțitor pe părintele Serafim, călugărul mai mult cuvios decît bătrîn, care o iubea ca pe copilul său și nu se depărta niciodată de lîngă dînsa.

O minune cerească li se părea tuturora scăparea ei; ca la o sfîntă se uitau cu toții la dînsa, din toate părțile se aduna lumea în calea ei, ca s-o vadă, să afle prin cîte a trecut și cum a scăpat și ce fel e lumea din care vine; iară ea nu mai era copila jingașă și sfiicioasă de odinioară, ci femeie cu vîrtute, care se simțea mai presus de toți și stăpînea inimile chiar și numai prin înfățișarea ei.

Nu putea părintele Clement să-și găsească un ajutător mai însuflețit, nici părintele Felician să deie peste un dușman mai cumplit decît această femeie tînără și trecută prin cele mai grele încercări, soția unui preot mult iubit și lovit de o mare nenorocire, verișoara doamnei văduve și mătușa domnului încă copil, muma care alerga cu copilul ei orfan în brațe printre frații ei, făcînd sfiicioși pe cei tineri și îndrăzneți pe moșnegii cuprinși de fiori.

Întoarsă, în sfîrșit, în mijlocul fraților ei, ea uitase toate suferințele pe care le îndurase, plîngea de bucurie și nu se mai sătura să privească cîmpia întinsă, văile largi și munții înalți, să respire aerul curat, să bea apa dulce și să vorbească cu mult iubiții, în mijlocul cărora copilul ei avea să-și petreacă viața.

— Ah, bine e!... zicea dînsa. Frumos e!... și-i îmbrățișa pe toți, săruta oile de pe cîmp și vițeii, săruta pomii din livadă, săruta iarba verde, ar fi voit să poată cuprinde în brațele ei munții și nu se mai sătura de bucurie.

Tocmai de aceea viuă era mereu în sufletul ei amintirea binefăcătorilor ei și viuă și spaima care a cuprins-o cînd a aflat că frații ei s-au dat în partea papei, pe care dînsa-l știa de la maica Teodora și de la fiicele ei, de la preoții cu care venise și mai ales de la părintele Serafim, povățuitorul ei în cele sufletești.

— Cum?! — le zicea dînsa fraților adunați împregiurul ei — voi cu papa voiți să vă amestecați?! Dar știți voi ce va să zică papă?... știți ce se petrece-n lume?! O, nenorociților! Nu știți cine e împăratul Mihail, care și-a horopsit surorile și mama, și Barda, fratele nelegiuit, şi Photie, unealta lor. Nu ştiţi că papa s-a unit cu dînşii ca să prigonească pe Ignatie, sfîntul schingiuit. Le ştiu eu, care m-am împărtăşit de binefacerile maicii Teodorei, şi vă spun: Bizanţul e o căldare mare, în care fierb în clocote cele mai mari spurcăciuni, iară papa îi dă şi el foc cazanului, mestecă cu linguroiul şi găteşte otrăvurile rîzînd ca un diavol împeliţat. Fugiţi de el!

Părintele Serafim era încîntat.

— Vino — îi zicea — copila mea, să te îmbrăţişez.

Şi-o îmbrăţişa cuviosul părinte cu multă dragoste.

Iar muntenii nu ştiau, ce-i drept, nici din spusele ei ce se petrece în lume şi cine e papa, dar le era destul că dînsa le zice să fugă de el, şi foarte în curînd părintele Felician şi soţii lui nu mai ştiau încotro să apuce, iară părintele Serafim şi soţii lui erau primiţi cu braţele deschise pretutindeni unde ei se iveau alăturea cu Ana.

Nu era însă Ana pretutindeni, şi pe cînd unii îi alungau pe apuseni, alţii îi luau la goană pe răsăriteni şi iar alţii nu voiau să ştie nici de apuseni, nici de răsăriteni şi-i socoteau pe aceşti apostoli ai iubirii mai răi decît cei mai nelegiuiţi păgîni. Pretutindeni dar prin văi şi pe la poalele dealurilor oamenii se-nvrăjbisără şi, aţîţaţi de preoţi, se duşmăneau din ce în ce mai mult între dînşii.

Zadarnic alergau judeţii ca să-i împace, căci nu erau nici ei de acelaşi gînd. Tot mai trăia[u] Albu şi Creţu şi Cornea alăturea cu Strîmbu, cu Cîrnu şi cu Sîntu, şi nu mai era la mijloc domnul, ca să o rupă într-un fel, iar părintele Titu nu voia să se coboare de la poalele Negoiului. Pe cînd unii îndemnau pe Ana să stăruie cu tot dinadinsul, ceilalţi clătinau din cap întrebîndu-se dacă nu cumva are dreptate părintele Felician, care zicea că femeia venită de la Constantinopol e stăpînită de duhuri necurate şi că dragostea părintelui Serafim nu e părintească.

Şi tot aşa ziceau şi feciorii lui Creţu, care nu erau călugări.

Mare era dar turburarea cînd Ana a plecat de la Tîrgovişte cu părintele Serafim şi cu încă doi dintre

soţii lui, ca să treacă în valea Dîmboviţei şi să meargă la verişoara ei, doamna.

— Nu! — strigau cei mai colţoşi — nu vrem s-o momească şi pe doamna şi să-i strice minţile cu apucăturile ei străine!

— Nu vrem să răzbească bizantinii pînă la domnul, care e copil nevrîstnic şi se prinde uşor în mrejile lor! strigau alţii.

Mulţimea însă se uita în ochii Anei şi o ducea pe sus orişiunde voia dînsa să meargă.

S-a dus Ana, dar în urma ei nu s-a potolit fierberea, ci s-a-ntins tot mai departe peste Dunăre şi pe Dunăre la deal. Pornită o dată, lupta dintre apuseni şi răsăriteni s-a urmat cu înteţire din ce în ce mai pătimaşă şi pe întindere din ce în ce mai mare.

Curînd după cele petrecute la poalele Carpaţilor, Rastislav, ducele Moraviei, intrînd în luptă cu germanii, i-a alungat şi el pe apuseni din ţara lui şi a cerut de la Patriarhia din Constantinopol preoţi care ştiu slavoneşte.

Constantin s-a întors de la cazari, unde petrecuse patru ani de zile, şi, călugărit, cum de atîta timp dorise, sub numele [de] Ciril, a plecat cu fratele său Metodiu şi cu mulţi soţi în Moravia, ca să urmeze lucrarea începută de apuseni.

Atît în drumul lor pe Dunăre la deal, cît şi în Moravia şi în Boemia ei au fost primiţi de slavi cu însufleţire, şi acum au ieşit întîia oară la iveală cărţile bisericeşti traduse în limba slavonească de părintele Ciril, care a alcătuit şi slovele pentru scrierea slavonească.

În faţa acestei întinderi a înrîuririi răsăritene, preoţimea apuseană era din zi în zi mai nerăbdătoare, şi papa Nicolae I trebuia şi el să se încredinţeze că nu e Photie omul prin care poate să-şi întindă stăpînirea şi asupra creştinilor de la răsărit. Chiar dac-ar fi voit să se deie la după păr, Photie era slab şi trebuia să se supună sinodului, care-l ţinea strîns.

În anul 864 s-a petrecut, în sfîrşit, şi în Bulgaria încă de mult aşteptata schimbare.

După moartea lui Mutavachil, ucigaşii ridicasără-n scaun pe Muntasir, care, chinuit de mustrări grele, murise şi el peste jumătate de an, şi după moartea lui împărăţia califilor pornise spre dizolvare.

Acum era timpul ca Barda să-şi întrupeze visul de mărire, puind la cale un nou război asupra arabilor. Călugărimea stăruia însă, dimpreună cu Vasilie, ca mai nainte să fie înfrînaţi bulgarii, care erau din ce în ce mai supărători.

Ani de zile de-a rîndul Dumnezeu îi certase pe oamenii învrăjbiţi prin cutremure, prin răvărsări şi prin secete, şi era o foamete de flămînzii îi mîncau pe morţi şi boli grele secerau pe cei ce tot ar mai fi avut ce să mănînce. Boris se făcuse dar sfiicios, îi lăsa în voile lor pe din ce în ce mai număroşii creştini de sub stăpînirea lui şi tot mai mult se pătrundea de gîndul că şi bulgarii numai ca creştini vor putea să-şi urmeze viaţa în mijlocul lumii creştine.

Cu toate nenorocirile, însă, lupta între apuseni şi răsăriteni se urma cu mînie oarbă, şi era lucru firesc ca-n lupta aceasta bulgarii, care avusără atîte războaie cu romeii, să se deie în partea apusenilor, de care nu puteau să se teamă. Mai mulţi dintre preoţii zăloşi ai răsăritenilor fusesără dar alungaţi din Bulgaria.

S-a pornit dar războiul. După cîteva bătălii neînsămnate însă romeii şi bulgarii au intrat la învoială şi Boris a luat hotărîrea de a primi şi el sfîntul botez. Împăratul el însuşi i-a fost naş, şi de aceea părintele Clement, primul episcop al Bulgariei, i-a şi dat în botez numele Mihail.

Vestea despre creştinarea lui Boris i-a zguduit pe apuseni, iar părintele Formosus a alergat la Roma. În timp de cîţiva ani înrîurirea scaunului patriarhal se-ntinsese spre meazănoapte pînă aproape de Kiev, unde pe timpul acela era capiştea slavilor păgîni, iar spre apus pînă în Boemia. Acum, după ce Boris primise şi el botezul, nu mai rămînea îndoială că toţi slavii creştini stau sub ascultarea Patriarhiei de la Constantinopol.

O nouă putere se-nchega la gurile Dunării, şi puterea aceasta atîrna de sinodul de la Constantinopol, care se numea ecumenic.

Scoşi prin aceasta din răbdare, apusenii au început să-şi deie seamă că Ignatie nu s-a rătras de bunăvoie din scaun, că el pe nedrept a fost osîndit şi nevinovat sufere, că el e adevăratul patriarh al Constantinopolului, iară Photie nici nu poate să fie socotit în rîndul preoţilor.

Dacă ei ar fi făcut aceste constatări la timpul cuvenit, foarte mulţi dintre creştinii de la răsărit l-ar fi ridicat pe papa Nicolae I în slava cerului. Făcute însă acum, ele dedeau pe faţă un gînd duşmănos şi nu puteau decît să întărească poziţiunea lui Photie.

Papa a adresat atît Patriarhiei de la Constantinopol, cît şi celorlalţi patriarhi o scrisoare, în care declară că nu-l recunoaşte pe Photie patriarh legitim, nici nu-l socoteşte preot, ci om de rînd, care trebuie să fie scos din biserică ca turburător al bunei rînduieli.

Prin această prea tîrzie recunoaştere a adevărului s-a pornit lupta, în care s-a dezbinat biserica creştinească şi care i-a înstrăinat tot mai mult pe creştinii de la răsărit de cei de la apus.[1]

Avuse Photie şi tot mai avea încă mulţi duşmani, dar acum nu era vorba de el, ci de neatîrnarea scaunului patriarhal, şi pînă chiar şi Ignatie stăruia ca toţi să sară pentru apărarea vechelor aşezăminte bisericeşti. Călugărimea cea pătimaşă alerga dar în toate părţile, şi în scurt timp inimile s-au umplut de amărîciune pretutindeni unde trăiau creştini.

Tot aşa şi-n cetatea din valea Dîmboviţei, unde cele două văduve, Ana şi doamna, nu ajungeau să se poată înţelege între ele.

Doamna, cu vreo patru ani mai în vîrstă decît verişoara ei, era mai potolită şi se socotea mai cuminte. Inima i se-ntuneca de cîte ori îşi aducea aminte de răposatul ei soţ, care fusese om ursuz şi pornit spre viaţă fără de frîu. Iar acum ea trăia ca ţinută-n închisoare. Nu unul dintre voinicii de frunte se uita cu dor la ea şi mulţi erau de părerea că e păcat ca o femeie ca dînsa să-şi petreacă viaţa în văduvie; bătrînii însă şi mulţimea cea mare ţineau la părerea că e nevrednică femeia care nu ştie să-şi păstreze văduvia.

---

[1] Amănuntele privitoare la viaţa sfîntului Ignatie sunt luate din *Vieţile Sfinţilor* de P.S. părintele episcop dr. Gherasim Timuş (n.a.).

Cînd a aflat că Boris a primit sfîntul botez, Ana se bucura de nu mai ştia ce să facă şi cum să-şi deie pe faţă părerea de bine, cînta, juca şi-şi săruta copilul.

Doamna se uita cu un fel de jale la dînsa.

Ea nu-l cunoştea pe Boris, nu stătuse ca roabă în faţa lui, nu fusese scăpată de cei doi fraţi, nu trăise sub purtarea de grijă a maicii Teodorei, nu fusese sub ocrotirea preoţilor rînduiţi de părintele Clement, nu înţelegea dar bucuria verişoarei sale şi nu era-n stare să ieie parte la ea.

Nu e apoi nimic mai jignitor decît să te bucuri, iar aceia cu care trăieşti să nu ieie parte la bucuria ta. Ana era mîhnită şi se plîngea.

— Bine — îi zicea doamna — ce să-mi fac?! Eu îi ştiu pe oamenii aceia numai din spusele tale, şi dacă e adevărat ceea ce-mi spui tu, ei sunt mai răi decît păgînii, nesăţioşi, desfrînaţi, spurcaţi în toate ale lor; ce-mi pasă mie, dacă le merge bine ori rău?!

— Dar nu sunt toţi aşa, întîmpină Ana. E şi maica Teodora şi...

— Dumnezeu să mă ierte — o-ntrerupse doamna — şi să nu fie zis în ceas rău, căci am şi eu copil, dar mi-e totdauna parcă nu pot s-o plîng nici pe maica Teodora a ta. Tot ea trebuie să fie vinovată dacă băiatul i-a ieşit atît de rău.

Asta o umplea pe Ana de adîncă amărîciune, şi cele două verişoare se înstrăinau tot mai mult una de alta, Ana tot mai mult sîmţea că nu mai are în lumea aceasta decît pe părintele Serafim şi pe cei doi soţi ai săi, care o-nţelegeau şi luau parte la bucuriile şi la durerile ei.

Nu se putea ca doamna să n-o sîmtă aceasta.

Omul care se canoneşte pe sine e aspru faţă cu alţii şi prepuielnic, mai ales fiind femeie, şi doamna nu-i vedea bucuros pe călugării străini şi se sîmţea jignită cînd verişoara ei vorbea cu dînşii în o limbă pe care nimeni afară de dînşii nu putea s-o înţeleagă.

Părintele Serafim îndeosebi îi părea om viclean, care umblă smerit ca o pisică, se uită-n toate colţurile, le scrutează toate şi se făcuse stăpîn pe Ana, de biata femeie nu mai trăia, parcă, decît să facă voile lui.

Nu o dată ar fi voit să i-o şi spună Anei aceasta; ea se făcea însă din ce în ce mai neapropiată.

Părintele Serafim, om trăit în lume, sîmţea că doamna nu-l vede cu ochi buni, ţinea să cîştige bunăvoinţa ei, îşi dedea silinţa să-i înveţe limba şi se ţinea departe de Ana. Tocmai aceasta o făcea însă pe Ana încă mai stăruitoare.

Cînd a sosit vestea despre scrisoarea papei, Ana ar fi trebuit să se bucure, căci ieşise la iveală mişelia lui Barda şi a lui Photie şi dreptatea lui Ignatie, sfîntul de atîta timp schingiuit.

Ea nu judeca însă cu mintea, ci cu inima şi nu vedea în scrisoarea papei recunoaşterea adevărului, ci pornirea de a se folosi de împregiurări ca să asuprească pe creştinii de la răsărit.

— Zău că nu te mai înţeleg, îi zise doamna, mînia ta mi se pare lucru sucit. Mi-ai vorbit atîta despre răutăţile lui Photie şi despre sfinţenia lui Ignatie, iar azi îl ocăreşti pe papa fiindcă zice şi el ceea ce zici tu.

— Nu acum trebuia s-o zică, ci atunci; nu pentru că iubeşte dreptatea o zice, ci pentru că umblă să-şi facă poftele, îi răspunse Ana, adunîndu-şi toată isteţimea, ca să o convingă despre răutatea cuprinsă în scrisoarea ei urgisitului papă.

Pe cînd însă ea se-ncălzea din ce în ce mai mult, părintele Serafim, om chibzuit şi cu socoteală, îi dedea dreptate doamnei, ceea ce era o mulţumire pentru doamna, dar o umilire pentru Ana.

Jignită-n amorul ei propriu şi cuprinsă de sîmţămîntul că e părăsită de toţi, ea s-a depărtat în cele din urmă, s-a-nchis în iatacul ei şi a stat timp îndelungat plîngînd aşa singură.

Părintele Serafim, singurul care mai putea s-o mîngîie, s-a dus peste cîtva timp la dînsa, i-a şters lacrămile, a-mbrăţişat-o, a sărutat-o ca de obicei şi a mustrat-o cu blîndeţă.

— Văd, fata mea — îi zise — că, spre marea mea durere, nu-mi rămîne decît să plec de aici.

— De ce, părinte? grăi dînsa. Nu ţi-e milă să mă părăseşti? nu vezi cum s-au înstrăinat toţi de mine?

— O, draga mea, îi răspunse el netezindu-i părul de pe frunte. Aş sta toată viaţa cu tine, căci ştii cît îmi eşti de dragă. Dumnezeu te-a înzestrat cu prisos cu toate darurile trupeşti şi sufleteşti, care o face pe femeie plăcută, încît mi se-ndulceşte viaţa cînd te văd, cînd stau de vorbă cu tine şi cînd pot să te mîngîi, şi grea are să-mi fie viaţa departe de tine. Eu şi solii mei avem însă însărcinările noastre, şi zadarnice ne sunt toate silinţele cîtă vreme doamna ne vede cu ochi răi, iar tu te mîhneşti cînd eu îmi dau silinţa să cîştig bunăvoinţa ei. A fost destul să-i dau azi dreptate pentru ca să am durerea de a te vedea plîngînd.

— Care va să zică nu eşti de părerea ei?! strigă Ana înviorată.

— Ce-ntrebare! răspunse călugărul. Cui i-ar fi însă de vreun folos dac-aş mîhni-o dîndu-ţi ţie dreptate?! Nu vezi că i-e destul să ne vadă vorbind împreună pentru ca să fie supărată?!

— De ce, părinte?! de ce?! strigă Ana amărîtă.

— Fiindcă te iubesc atît de mult şi te pun atît de sus în gîndul meu, grăi dînsul. Aşa sunt femeile, nu poţi să faci nimic cu ele dacă nu-ţi dai silinţa să cîştigi bunăvoinţa lor măgulindu-le.

— Măguleşte-o, părinte, întîmpină Ana. Dac-aşa e bine, nu mai ţine seamă de mine. Să ne vedem rar, părinte, şi numai neştiuţi de nimeni.

Era pentru părintele Serafim oarecare farmec în asemenea întîlniri neştiute de nimeni.

— Eşti cuminte, fata mea, şi-o să vezi că în curînd toate se schimbă, îi zise el îmbrăţişînd-o cu drag şi sărutînd-o iar, de astă dată şi pe buze, aşa, cu sfială, ca pe o icoană sfîntă.

V

SALBA DRACULUI

„Ban sunător, născocire a Diavolului, ispită grea, putere nebiruită! îşi zicea Manea de cîte ori ochii lui se opreau asupra catîrilor încărcaţi cu saci plini de aur. Cîte mii şi iar mii de oameni au trebuit să cadă istoviţi de muncă grea, cîtă sudoare şi cîte lacremi au curs ca să se adune atîta aur?! Ce aspră trebuie să fie firea omului care l-a adunat, îl păstrează şi-l păzeşte tremurînd de frică?!“

Şi tremura cu toate aceste şi el de frică cînd se gîndea că, fie cuprinşi de beţia izbîndei, fie după o înfrîngere suferită, flămînzii ar putea să deie năvală asupra sacilor plini şi să-şi facă fiecare pe apucate parte. Temeiul vieţii lor erau comorile lui Israel ben Isaac, şi fără de ele perduţi ar fi fost cu toţii.

Mir Benah ţinea cu orice preţ să-i alunge pe turci din Bagdad şi, alungat spre meazănoapte, aduna alţi oameni şi iar se-ntorcea.

Iacub Ibn Leit, căruia toţi îi zicea[u] Saffar, faurul, era hotărît să treacă cît mai curînd în Persia, să răscoale pe fraţii săi din Chorasan şi să pună capăt stăpînirii tahirizilor.

„Să mă fac — zicea el — eu stăpîn în Chorasan, apoi ne-ntoarcem cu putere înzecită la Bagdad.“

Israel ben Isaac şi ai săi voiau şi ei să înainteze spre meazănoapte, dar îşi făceau socotelile şi mare zor n-aveau.

S-adunau oamenii la saci ca vespii la miere, dar, adunaţi şi înarmaţi o dată, ei nu mai secau comorile, ci le sporeau. Dedea Israel, dar dedea pe aşteptare, risca, dar îşi scotea şi dobînzile, potrivit cu primejdia în care-şi punea avutul.

După fiecare încăierare se-ncheiau socotelile.

Dacă era-nvingătoare, oastea prăda pe cei învinşi, iar dacă era învinsă, ea se retrăgea şi prăda pe cei din drumul ei: aşa ori aşa, slugile credincioase ale lui Israel cumpărau de la unii şi vindeau la alţii, luau de la cei ce apucasără prea mult, dau la cei rămaşi în strîmtorare şi aveau nevoie de timp ca să-şi descurce daraverile.

Manea umbla iar cu capul în sus şi forfecînd cu picioarele, plin de rîvnă şi neobosit, dus mereu cu gîndul la cele ce au să se facă şi neştiind niciodată lămurit ce s-a făcut şi ce se face.

Ţinea şi el, ca Mir Benah, bunul lui prieten, să-i alunge pe turci din Bagdad, căci o mare binefacere ar fi fost pentru întreaga împărăţie dacă ar fi scăpat de plaga turcească.

Ţinea însă şi ca Saffar, tot bun prieten al lui, să-i răstoarne pe tahirizi, căci era omul lui Dumnezeu Saffar, şi mare binefacere ar fi fost pentru Chorasan să aibă stăpîn ca dînsul.

Ţinea însă Manea mai mult decît la toate la comoara lui Israel, şi grija lui cea mare era să găsească pentru ea totdeauna loc bine adăpostit şi păzitori credincioşi.

Ar mai fi ţinut Manea ca toate să se facă fără vărsare de sînge, căci îi era nesuferit gîndul că oamenii se omoară între dînşii ca să facă binele; dar el a găsit leac şi pentru răul acesta: sta totdeauna cu bătrînul Israel şi cu fetiţa lui Mir Benah la comoară, de unde nu vedea nici vărsările de sînge, nici jaful ce se făcea după fiecare luptă.

„Noi şi ai noştri — îşi zicea apoi — ne luptăm ca să întemeiem stăpînirea binelui frîngînd puterea celor intraţi în slujba Necuratului.“

La ai săi şi la ale sale numai rar se mai gîndea Manea.

Se simţea dus ca frunza luată de vîrtejul pornit în timpul verii de-a lungul cîmpiei întinse şi nu-şi mai dedea seamă unde se află şi încotro merge. Era cu toată inima şi cu tot gîndul acolo unde se afla şi-mpărtăşea durerile, bucuriile şi dorinţele oamenilor cu care trăia, întocmai ca şi cînd ei ar fi fost fraţii lui. Ştia că foarte de mult a plecat, că e foarte lung drumul pe care l-a făcut, că mereu se depărtează, că e lungă afară din cale viaţa pe care a trăit-o şi nu-şi mai putea închipui cum să mai ajungă el iar sub poalele Bucegilor. Trăia deci într-un fel de buiguială şi se ţinea după ceilalţi ca odinioară cînd se ţinea de pulpana lui Muşat, croitorul cu paşii de cocor, şi iar şi iar i se părea că se visează numai trăind.

Trecuse şi iarna, şi primăvara fără ca ei să iasă din valea Tigrului. În trei rînduri s-au întors pînă sub zidurile Bagdadului, dar în toate trei rîndurile au fost iar nevoiţi a se retrage, căci Muntasir, noul calif, era om binevoitor şi arabii începusără a-l părăsi pe Mir Benah.

Pe la începutul verii au luat dar hotărîrea de a trece în Chorasan. Murind însă Muntasir, turburările s-au pornit din nou. Mai mulţi dintre guvernatori s-au declarat neatîrnaţi, ba s-au ridicat deodată doi califi, Al Mustain la Bagdad, iar Al Mutaz la Samira.

Văzînd amestecăturile aceste, Mir Benah şi Saffarul şi-au schimbat gîndul, şi-au sporit din nou oştirea, s-au întors iar spre Bagdad şi abia toamna tîrziu, după ce Al Mustain a ajuns la putere covîrşitoare, s-au hotărît să treacă munţii, ca să intre în Persia, iar la hotarele Chorasanului numai pe la începutul verii au sosit.

Oastea lor era o adunătură de fel de fel de oameni, care-şi aveau cu dînşii nevestele şi copiii, şi pretutindeni pe unde treceau ea se schimba şi se făcea, potrivit cu împregiurările, cînd mai mare, cînd mai mică. Un rînd ieşea din ea, şi altul intra în simbrie: Manea se deprinsese cu gîndul că în lumea prin care trece oamenii se nasc numai pentru ca atunci cînd le vine rîndul să-şi pună viaţa în joc şi să se omoare între dînşii. Acelaşi Mir Benah care ar fi fost în stare să-i stîrpească pe turci de pe faţa pămîntului avea în cele din urmă mai multe mii de turci în oastea lui.

Era însă în oaste şi un cheag statornic.

Încă-n curtea cea mare şaptezeci de tineri se legaseră cu jurămînt ca să lupte cu statornicie împreună şi să trăiască după rînduielile aşezate de părintele Manea. Aceasta era ceata sfîntă a pribegilor, care s-a sporit încetul cu încetul la trei sute de voinici aleşi.

În Chorasan s-au schimbat deodată lucrurile.

Amru, fratele Saffarului, pregătise de mult răscoala, şi Chorasanul întreg s-a ridicat în picioare cînd oastea a sosit la hotare. Puţine au fost dar luptele în Chorasan, căci urgisiţii urmaşi ai lui Abu Tahir au trebuit să fugă, şi Iacub a fost recunoscut de toţi stăpîn al Chorasanului.

Acum se simţeau prietenii în toată lărgimea.

Nemaifiind nevoie de oaste, Iacub li-a dat simbriaşilor drumul, ca să se ducă fiecare la ai săi, şi numai ceata sfîntă a mai rămas pentru paza comorii în fiinţă.

Israel ben Isaac, feciorii lui, ginerii lui, nepoţii lui, miile lui de slugi credincioase, toţi fraţii lui atîta timp prigoniţi nu mai tremurau de frică, nu mai aveau nevoie să-şi ţină comorile ascunse şi puteau să-şi dea pe faţă toată puterea.

Mir Benah îşi împlinise făgăduinţa dată lui Israel şi putea să se ducă în toată liniştea cu fiica lui unde-l trăgea inima. Saffarul, acum stăpîn al Chorasanului, îi jurase că va aduna oaste, îşi va căuta soţi de luptă şi nu se va astîmpăra pînă ce nu-i va fi alungat pe turci din Bagdad.

Iacub Ibn Leit nu mai visa, ci săvîrşea fapte ca să-şi întrupeze visurile şi să arate-n aievea cum pot oamenii să trăiască împreună fără ca să se despoaie unii pe alţii şi fără ca să se omoare între dînşii, cum stăpînitorul ţine pe pămînt locul lui Dumnezeu.

Dulce e viaţa omenească şi pe nesimţite se strecoară clipele cînd prieteni buni stau de vorbă şi se veselesc împreună, mai dulce e însă cînd se dumiresc între dînşii şi chibzuiesc cu inimă curată binele ce vor să facă.

Era frumos în curtea împrejmuită cu ziduri înalte, şi nu o dată suspina Manea „O!... unde e Azvadi?! Nazir unde e?!“ încă mai frumos era însă aici, unde se adunau prietenii la masa lui Iacub, stăpînitorul ţării, şi se ospătau mîncînd ceapă cu pîne şi bînd apă curată şi rece cînd ar fi putut să-şi încarce masa cu toate bunătăţile pămîntului.

„Nu pentru că nu putem — îşi ziceau — ci pentru că nu voim noi şi ţinem să aibă destul şi cei ce nu vor fi putînd.“

Era bun Iacub, Saffarul, darnic şi milos, dar se făcea cumplit cînd afla că cineva mănîncă două bucăţi de pîne în loc de una, care, după părerea lui, îi era şi ea singură destulă.

„Nu ale unuia — zicea Manea — ci ale tuturora sunt roadele pămîntului, şi e hoţ acela care ia din ele mai mult decît ceea ce îi este de neapărată trebuinţă!“

Iară Iacub se bucura cînd putea să intre în voile prietenului, care atît de mult îl mîngîiase odinioară.

Israel ben Isaac şi ai săi steteau pe gînduri.

„Înţelepţi oameni! zicea el. Dacă se mulţumeşte fiecare cu puţin, nu numai au toţi destul, dar mai rămîn şi prisosuri şi se adună bogăţii. Iar dacă ai bogăţiile, trebuie să faci ceva cu ele. De ce să mai facem noi calea cea lungă pînă la cazari?! De unde să ştim dacă sunt ori nu şi ei tot atît de înţelepţi?!“

Aşa era!

De ce să se mai ducă-n ţări depărtate cîtă vreme puteau şi aici să-şi desfăşure nesupăraţi de nimeni bogăţiile, să-mbrace mătăsurile şi catifelele pe care nu putusără să le vîndă la Bagdad şi să-şi poarte sculele de aur, pietrele scumpe şi mărgăritarele, pe care atîta timp le ţinusără ascunse?!

Iacub şi Manea se uitau, ce-i drept, cam chiorîş la prietenii lor cînd îi vedeau încărcaţi de zorzoane. Ce să le facă însă?! Dacă le aveau, nu le rămînea decît să le poarte. Păcat ar fi fost să le arunce-n gunoi.

„Tot mai bine e să le poarte ei — zicea Manea — decît să le vîndă altora.“

Mai bine era, fără îndoială, dar ceea ce străluceşte fură vederile şi slăbiciunile omeneşti sunt incalculabile.

Pînă chiar şi oameni ca Mir Benah sunt cîteodată răpuşi de ele.

Nu-i trebuiau, ce-i drept, lui Mir Benah nici mătăsurile, nici catifelele, nici sculele, pietrele scumpe şi mărgăritarele, el avea însă o fată care trecuse acum de cinci ani şi tot femei sunt fetele şi la vîrsta de cinci ani.

Fata lui Mir Benah era şi ea neagră şi buzată, dar nu atît de neagră şi de buzată ca tatăl ei, căci muma ei fusese persană. Avea însă nişte ochi mari şi vioi, încît Mir Benah se-nfiora cînd se uita-n ei, iar dinţii albi îi ieşeau, cînd zîmbea, printre buzele roşii la iveală mai frumoşi decît mărgăritarele lui Israel.

Ea nu era apoi numai a lui Mir Benah.

În îndelungatul timp pe care l-au petrecut pînă la sosirea lor în Chorasan, purtătorul ei de grijă, adevăratul ei părinte, a fost Manea. Sufleteşte a lui era fata. El ostenise ca să-i potolească firea cea năvalnică, el o-nvăţase să se roage lui Dumnezeu, el îi luminase mintea, el îi dăduse numele Bassa, după mucenica Bassa, care pătimise şi făcuse minuni în timpul împăratului Maximian şi era de la Edessa, aproape de ţara părinţilor lui Mir Benah.

Şi, o, ce bine se potriveau cerceii de aur cu părul ei negru şi creţ! Ce bine îi veneau mărgăritarele la gîtul cam lung! Ce frumos şedeau brăţarele pe peliţa ei cea fragedă! Sărea copila coprinsă de o bucurie nebunatică de cîte ori Israel, binevoitorul, o-mpodobea cu ele; şi care e părintele ce nu are slăbiciunea de a-şi vedea copilul împodobit? Căci odor e copilul şi el.

Chiar şi dacă Mir Benah şi-ar fi stăpînit slăbiciunea aceasta, se cuvenea, aşa zicea şi Manea, părintelui mulţumirea de a-şi vedea copilul bucurîndu-se, şi o nedreptate ar fi fost dacă cineva ar fi voit să-l lipsească de mulţumirea aceasta.

Nu era însă Mir Benah singurul părinte, nici Bassa singura fată care se bucura cînd se vedea împodobită. Erau multe fete mai mari decît Bassa, ba chiar şi femei în toată firea care se uitau cu jind la podoabele cele scumpe.

Ţiind dar să se pună bine cu lumea în care trăiau, Israel şi ai săi făceau pe ici, pe colo cîte un dar, mai şi vindeau ceea ce le era de prisos, ba în cele din urmă, fiind cumpărătorii mulţi şi marfa pe sfîrşite, au început, aşa, din bunăvoinţă, să aducă de la Bagdad alta, şi iar alta.

Iacub le vedea toate şi stătea pe gînduri şi el.

„Dacă s-a pornit o dată aşa — îşi zicea — în curînd o să ajungem ca la Bagdad, ba chiar mai rău. În zadar: omul e fiinţă nemernică şi se dă cînd e ispitit.“

Îi era învederat că mătăsuri, catifele, scule, pietre scumpe şi mărgăritare au fost născocite anume spre a-i ispiti pe oameni să despoaie pe alţii, ca să se poată împodobi cu ele.

El trebuia cu toate acestea să se facă că nu vede.

Tahirizii, pe care-i alungase din ţară, căutau ajutor în Chocand şi în Samarcanda, la samanizii care se lepădaseră şi ei de legea veche, şi el trebuia să fie gata în fiecare clipă de luptă. Azi, dar, ori mîne el putea să aibă nevoie de comorile lui Israel ben Isaac.

Deocamdată Iacub aduna şi el, şi cu cît mai mult avea, cu atît mai des şi mai stăruitor îl întreba pe Israel, cînd, cum şi încotro au să plece el şi ai lui mai departe.

Israel se făcea însă prost şi-l încredinţa că el şi ai lui sunt mulţumiţi în Chorasan şi se roagă în fiecare zi lui Dumnezeu ca să binecuvînteze stăpînirea Saffarizilor.

„Ciudat lucru! îşi zicea Iacub. Oamenii aceştia sunt ca graurii ce s-au îndulcit la cireşe: din Bagdad voiau ei să plece şi nu puteau, iar de aici aş voi eu să-i urnesc şi nu ştiu cum.“

Cel mai uşor lucru ar fi fost să-i ieie la goană şi să-i deie peste hotar dacă nu pleacă de bunăvoie. Aceasta însă nu-i venea s-o facă. Lasă că el însuşi îi adusese ca pe nişte oameni cumsecade şi prieteni buni ai săi, dar nici n-ar fi putut să-i ieie la goană fără ca să se facă turburare-n ţară şi fără ca să între în război cu vreunul dintre vecini, două lucruri de care se ferea.

Mai erau apoi la mijloc Manea şi Mir Benah, care-şi perduse de mult răbdarea.

Se-mpliniseră doi ani de cînd sta fără de rost în Chorasan. Ar fi plecat de mult, dar se temea că nenorocita lui de piele neagră îl va da de gol. Prin Armenia şi prin Mezopotamia, unde bîjbîiau slugile celor doi califi, el tot numai în fruntea unei oştiri ar fi putut să treacă. Le dădea dar mereu evreilor zor să plece mai departe şi-l îndemna pe Iacub să-i alunge dacă nu vor să plece.

Manea-şi punea însă piciorul în prag.

— Are, după rînduiala părinţilor tăi — îl întreba pe Iacub — ori nu are orişicare om pacinic voie să steie în ţară şi să negoţătorească cu orişice?

— Are, îi răspundea Iacub.

— Dacă are, atunci — îi zicea Manea — nu ţi se cuvine să-i iai la goană, căci e mai mare răul pe care-l faci călcînd legea decît binele de a-i fi alungat pe dînşii. O calci tu azi ca să faci bine; o s-o calce altul mîne ca să facă rău.

— Am să-mi fac eu altă lege! strigă Iacub.

— Fă-ţi-o! — îi răspundea preotul — dar mai nainte de a o fi făcut nu-ţi rămîne decît să stărui ca nimeni să nu mai cumpere de la dînşii, şi pleacă ei de capul lor cînd văd că nu-şi mai pot face treburile.

Stăruiau dar şi Iacub, şi Mir Benah, şi Manea, şi cei de un gînd cu dînşii, ba pînă chiar şi Israel ben Isaac, care simţea că lucrurile merg strîmb. Persienii însă erau oameni ţanţoşi şi guralivi, cărora le place deşertăciunea, şi cumpărau înainte, ba mulţi dintre dînşii se împrumutau de la un evreu ca să poată cumpăra de la altul, şi daraverile erau din ce în ce mai întinse şi mai încurcate.

N-a scăpat dar Iacub de ce se temea.

Cu cît mai mult se sporeau datornicii care cîştigau ceva dacă Israel şi ai săi erau nevoiţi să plece-n pripă şi fără ca să-şi fi putut descurca mai nainte daraverile, cu atît mai apropiată trebuia să fie şi ziua plecării. Zoriţi de evrei ca să plătească, datornicii, oameni mincinoşi şi de rea-credinţă, îi zoreau şi ei pe evrei să-şi adune hodoroagele şi să plece, şi într-o bună dimineaţă iar s-a pomenit Mir Benah cu prietenul său Beniamin ben Iacob.

— Săriţi, Mir Benah! striga el. Apăraţi-ne, că nelegiuiţii vor să ne despoaie şi să ne măcelărească. Sunt bani, dacă numai atît vă trebuie!

Iară Iacub se făcea că nu înţelege nimic şi-i încredinţa pe prietenii săi că pot să plece nesupăraţi de nimeni dacă-şi vor grăbi plecarea.

Iar s-a pus Mir Benah în fruntea cetei sfinte, iar şi-a adunat oaste şi iar au pornit cu toţii, însă nu cum ar fi voit Mir Benah, spre Armenia cea depărtată, ci luînd, ca oameni zoriţi, drumul cel mai scurt, pe Heri-Rud, la vale, spre deşertul turcmenilor, dintre care Mir Benah luase vreo trei mii în sîmbrie.

Se desprimăvărase, şi Mir Benah a suspinat adînc cînd ei au ajuns să-şi întindă cele peste zece mii de corturi ţesute din păr de capră la marginea nemărginitelor cîmpii acoperite de nisip. Aici, unde se simţea ca acasă la dînsul, ar fi voit el să rămîie; evreii dedeau însă zor să plece înainte spre lacul Aral şi, mai departe, spre Marea Caspică.

Nu doară că s-ar fi temut de ceva, dar aşa singuri ei n-aveau nici un rost. La ivirea lor, turcmenii îşi ridicasără corturile şi se depărtasără spre meazănoapte, alungînd pe cei ce se aflau în calea lor. Aceştia, pornind şi ei, au alungat pe alţii, acei alţii pe iar alţii, şi astfel, în timp de cîteva zile, s-au pus în mişcare toate popoarele risipite pe marele şes pînă în munţii Uralului, unde-şi căutau cei din urmă adăpost îndesuindu-se prin văi.

Nu ştia nimeni ce se-ntîmplă, dar se dusese din gură-n gură vestea că se răvarsă despre meazăzi lume multă şi se dedeau cu toţii la o parte, îşi ridicau corturile şi plecau înainte.

Iară Manea era cuprins de sîmţămîntul c-a ajuns la marginea pămîntului, ţinea să meargă înainte, ca să vadă ce urmează mai departe, şi purta iar de grijă ca comorile lui Israel ben Isaac să fie totdeauna bine adăpostite şi păzite de oameni credincioşi.

PARTEA A PATRA

I

DEŞTEPTAREA

„Ce e şi ce nu e păcat?“ se-ntreba Ana şi iar se-ntreba.

Stînd de vorbă cu doamna, verişoara ei, petrecînd ceasuri întregi închisă-n iatacul ei ori plimbîndu-se singură pe ţărmurul rîului cu apă limpede, ea scruta mereu şi nu se putea dumiri ce e şi ce nu e păcat.

Radu, băiatul ei, trecuse acum şi el de zece ani, îşi petrecea timpul cu văru-său Vladislav şi nu mai avea nevoie de purtarea ei de grijă. Şi chiar dac-ar fi avut, ce mai putea dînsa să-i facă?

Ce plină de farmec îi fusese viaţa mai nainte!

Din ziua în care oamenii lui Budac o răpisără din braţele soţului ei, ea a trăit într-o răsuflare, mereu zbuciumată, uitîndu-se mereu împregiurul ei, dorind mereu, voind totdeauna cîte ceva, luînd parte la durerile şi la bucuriile altora, aşteptînd cu nerăbdare ziua de mîne. La Prislav, în drumul ei spre Constantinopol, în timpul petrecut cu maica Teodora, în lungul drum pînă la Carpaţi şi după ce s-a-ntors în mijlocul fraţilor ei, viaţa i-a fost plină, un foc care arde cu flacără pîlpîitoare, un neîntrerupt şir de nădăjduiri şi de silinţe încordate; acum se potoliseră toate pornirile în inima ei, nu mai voia nimic, nu mai ştia ce să dorească, nu-şi mai găsea nici un rost în lume şi se uita-n viitor fie cu frică, fie ca-ntr-un pustiu în care nimic n-o mai adimeneşte.

Ştirea despre moartea lui Barda, celui atît de urgisit, n-o atinsese cîtuşi de puţin, şi zîmbind a primit ea şi ştirea despre moartea nenorocitului Mihail III şi cea despre înălţarea lui Vasilie Macedoneanul.

„Ce-mi este mie Barda şi Mihail III şi Vasilie Macedoneanul?!“ îşi zicea dînsa şi nu mai înţelegea bucuria cu care doamna primea ştirile aceste de la părintele Serafim.

Împărat o dată, Vasilie nu mai era ţinut de nimeni în loc, a strîns frînele stăpînirii cu străşnicia cu care odinioară înstruna armăsarii sălbatici şi, ca prin minune, a scos la iveală marile virtuţi ale poporului grecesc, care atît de rău fusese batjocorit de stăpînitori smintiţi.

Ca să poată ţine piept cu roşii, care mereu se iveau pe coastele Mării Negre, şi să pornească război asupra arabilor, el trebuia, înainte de toate, să facă bună rînduială înlăuntru împărăţiei. A adunat dar pe cei mai destoinici dintre cunoscătorii vechelor legiuiri şi, lucrînd împreună cu dînşii, a îndreptat legile potrivindu-le cu nevoile timpului. N-a ajuns, ce-i drept, să-şi încheie lucrarea de legiuitor, şi abia fiul său a dat împărăţiei *Basilicele*, care veacuri de-a rîndul au fost cartea de legi a popoarelor de la răsărit; cu croirea acestei mari lucrări şi-a început însă stăpînirea.

După ce a ajuns apoi ca nimeni să nu mai cuteze a crîcni, el a dat împărătesei Teodorei şi fiicelor ei voia să se întoarcă la Constantinopol, l-a trimis pe Photie la mănăstire şi a ridicat iar pe Ignatie în scaun.

Pornind, în sfîrşit, război asupra bulgarilor, nu numai l-a silit pe Mihail I să primească iar pe părintele Clement cu preoţii rînduiţi de dînsul şi să alunge pe preoţii trimişi de papa, dar a mai şi luat la Constantinopol pe Simeon, feciorul lui Mihail, ca să-l crească el.

Toate aceste părintele Serafim le spunea cuprins de însufleţire, dar Ana le asculta cu nepăsare, ba ea n-a fost în stare să plîngă cu toată inima chiar nici cînd a aflat că, murind maica Teodora, Vasilie şi Ignatie au rînduit să fie pusă între sfinţi. Ea a zis numai: „Săraca, tot i s-a făcut dreptate!“

Nu mai putea acum să fie vorba de unirea cu papa a muntenilor. Folosindu-se de puterea lui Mihail I, care se socotea stăpîn şi pe ţărmurul stîng al Dunării, răsăritenii au început să zidească biserici pentru noii creştini şi să citească slujba în limba slavonească.

Ana, care atît de mult a alergat odinioară ca să-nduplece pe fraţii ei a se uni cu noii creştini, privea acum nepăsătoare la cele ce se petrec.

Părintele Serafim, care nu mai era acum rău văzut de doamna, îşi petrecea viaţa mai mult pe drumuri, cînd la Prislav, cînd la Constantinopol, cînd pe la sîrbii de la poalele dealurilor. Cînd se abătea pe la Bodeni, aducea totdeauna daruri frumoase şi stăruia ca doamna şi fiul ei să se mute cu toţi ai lor la Tîrgovişte, unde se zidea o biserică pentru noii creştini şi începusără a se aduna de peste Dunăre negoţători şi fel de fel de alţi oameni de ispravă.

— Se cuvine domnului strălucire — zicea el — — şi doamna o-nţelegea şi ea aceasta, căci încă de mult viaţa i se părea prea seacă în dosnica cetate din valea strîmtă.

Părintele Titu ţinea însă ca domnul să-şi petreacă şi tinereţele tot unde şi-a petrecut anii copilăriei, şi iar a ieşit la iveală vechea vrajbă dintre Albu, Creţu şi Cornea cu ai lor şi Cîrnu, Strîmbu şi Sîntu cu ai lor. Pe cînd unii, mai ales Creţuleştii, veneau des pe la Bodeni şi stăruiau pe lîngă Ana s-o-ndemne şi ea pe doamna să iasă din vizunie, ceilalţi o-nvinovăţeau că dînsa cu popii ei străini o scot pe doamna din minţi, şi iar s-au turburat văile pînă sub poalele munţilor.

Ana dedea din umeri.

I se părea seacă viaţa şi ei, şi, cînd vorbea cu părintele Serafim şi cu doamna, era de părerea lor, cînd Păun, feciorul lui Creţu, venea pe la Bodeni, stăruia şi dînsa ca doamna să plece, dar în urmă iar îşi schimba

gîndul. Statornică nu mai era în sufletul ei decît nedumirirea ce e şi ce nu e păcat.

Într-un fel vedeau oamenii lucrurile în lumea străină din care venise, şi într-alt fel în cea de aici, şi e greu să te desfaci de vederile lumii prin care ai trecut o dată.

Nu trăise, ce-i drept, la Constantinopol, unde toate s-amestecau de-a valma, dar multe ceasuri a petrecut stînd de vorbă cu surorile lui Mihail III, care le ştiau toate, şi e un farmec deosebit în părţile ascunse ale vieţii omeneşti, cel ce le cunoaşte e mereu ispitit să şi le reamintească, iar cel ce nu le cunoaşte ascultă cu sete cînd i se dezvelesc şi-i ispiteşte pe toţi ca să le afle. Ştia Ana multe, şi doamna asculta cînd i le spunea cu aceeaşi sete cu care ascultase Ana cînd le aflase.

Stînd aşa de vorbă şi dîndu-şi silinţa de a se dumiri, cele două femei tinere în curînd au ajuns să nu-şi mai poată da seamă de ce anume doamna are să-şi petreacă viaţa-n văduvie, toată viaţa, întreaga ei lungă viaţă în văduvie.

— Păcat e — le zicea mereu părintele Serafim — să sporeşti durerile, şi astfel prea multe, ale vieţii omeneşti ori să scazi mulţumirile ei, şi astfel prea puţine.

Ele n-ar fi fost femei dacă n-ar fi sîmţit că sunt mulţi cei ce se uită cu ochi doritori la ele şi nu şi-ar fi dat seamă că doritoare sunt şi inimile lor.

De ce li se cerea să se lipsească de mulţumirile fireşti, pentru care e născut omul? Cine cîştiga ceva dacă ele se lipseau? Cine suferea dacă ele se bucurau de viaţă?

— Nu vorbesc de mine, zicea Ana. Soarta mea e hotărîtă, şi o port uşor, căci nu am decît să-mi reamintesc fericirile căsniciei mele pentru ca toate zilele vieţii mele să mă sîmt mîngîiată. Niciodată eu n-aş mai putea să găsesc ceea ce am perdut, şi a doua căsnicie mi-ar fi mereu turburată de reamintirile celei dintîi. Tu însă, care ai avut o căsnicie tristă, de ce să nu-ţi cauţi mîngîiere în a doua?!

— Nu-i aşa, draga mea, îi răspunse doamna. Nu ai să te gîndeşti numai la tine. Nu te adimeneşte gîndul că ai putea să-ndulceşti viaţa unui om pe care-l socoteşti vrednic de a se împărtăşi de toate mulţumirile ce lumea aceasta poate să le deie?! Ce-ţi mai preţuieşte viaţa dacă ea nu-i este nimănuia scumpă?!

Ana tresări.

În atîte rînduri părintele Serafim i se plînsese că viaţa îi este grea, şi-o încredinţase că ea singură i-o mai îndulceşte: nu cumva simţise doamna ceva? nu cumva el i-o spusese şi ei aceasta?!

— Cui aş mai putea să-i îndulcesc şi eu viaţa?! întîmpină dînsa uitîndu-se cu ochi scrutători la verişoara ei.

— Între mulţi ai avea să alegi, dac-ai voi, îi răspunse doamna fără de gînd ascuns.

Nu, ea nu bănuia nimic.

Ana, cu toate aceste, se-ntreba mereu cum se face ca ea să zică tot ceea ce în atîte rînduri zisese părintele Serafim.

Se bucurau amîndouă cînd el venea pe la Bodeni şi steteau mult de vorbă cu dînsul, căci, om trăit în lume, el era înţelept, ştia multe, îşi stăpînea firea, îşi măsura fiecare pas şi-şi cumpenea vorbele şi faptele. El stetea însă totdeauna puţin, o zi, două, cel mult trei, iar înainte de plecare căuta prilej de a rămîne singur cu Ana, şi îndată ce ajungeau să fie numai ei amîndoi, el rămînea dus în gînduri, ea se simţea strimtorată, şi nu mai aveau, parcă, ce să-şi spună unul altuia.

Şi nici c-ar fi putut să-şi spună decît lucruri despre care nu se vorbeşte.

El îşi lua ziua bună şi-i mărturisea că-i este greu să plece. Adeseori îşi punea de gînd să nu se mai întoarcă şi i-o spunea şi aceasta.

Ea nu-l ruga să mai rămîie, nici nu stăruia să se mai întoarcă, dar se bucura cînd el se-ntorcea şi se lăsa în voile lui cînd el o-mbrăţişa cu toată dragostea şi o săruta de despărţire.

Iarba însă, încolţită o dată, ori creşte înainte şi se desfăşură potrivit cu firea ei, ca să-nflorească şi

să deie rod, ori se ofileşte şi se usucă în cele din urmă. Viaţa e în toate prefacere necurmată, foc ce arde mistuind, şi starea e într-însa peste putinţă, iar simţămintele omeneşti sunt şi ele viaţă şi ori cresc, ori se sting.

Zicea părintele Serafim că pleacă, şi pleca, dar zicea şi că nu se mai întoarce şi, cu toate aceste, iar se-ntorcea. În cele din urmă a ajuns să-şi ieie rămas bun şi să nu plece, şi iar să-şi ieie rămas bun şi tot să nu plece. Îi era din ce în ce mai greu să-şi stăpînească firea, şi Ana răsufla mai uşor cînd el pleca, tremura coprinsă de viuă nelinişte cînd el se întorcea şi tot mai des se-ntreba ce e şi ce nu e păcat.

Pînă unde le era iertat să meargă? Unde trebuia să se oprească?

— Nu e, părinte, păcat ceea ce noi facem? îl întrebă în cele din urmă.

El se uită rîzînd la ea.

— Ba e mare păcat, îi răspunse el cu inima deschisă.

Ea se depărtă de la dînsul, încet şi cu un fel de sfială cruţătoare, dar cu toată hotărîrea.

— De ce e păcat? întrebă apoi, stînd la îndoială.

— Nu păcatul tău — grăi dînsul — ci al meu, care m-am lăpădat de cele lumeşti şi iată că-mi calc jurămîntul gustînd plăcerile vieţii.

Ea se mai depărtă.

El îi apucă mîna, uitîndu-i-se în ochi.

— Dar nu-mi fac nici o mustrare — urmă — căci vina nu e şi ea a mea. Sfinţii părinţi au aşezat călugăria pentru mîngîierea sufletească a nenorociţilor care nu mai au nici o nădejde în viaţa aceasta şi se pregătesc pentru cea viitoare. Nu mai aveam nici eu cînd m-am lăpădat de cele lumeşti. Era stîns în inima mea orişice dor de viaţă, nu credeam că el va mai reînvia vreodată, şi nici c-ar fi reînviat dacă mi-aş fi trăit zilele în retragere. Vinovaţi sunt aceia care, călcînd rînduielile sfinţilor părinţi, ne-au scos din mănăstiri şi ne-au aruncat în vîrtejul lumii. Prea a fost mare ispita...

— Nenorocita de mine! îl întrerupse ea. Mi-ai făcut atîta bine, iară eu ţi-am turburat viaţa.

— Nu — îi zise el — nu mi-ai turburat-o, ci mi-ai redat-o. N-ai să te căieşti de nimic, căci nu e nimeni vinovat de ceea ce el nu prin sine însuşi este. Farmecele fiinţei tale nu sunt fapta ta, ci darul lui Dumnezeu, şi mustrări ai avea să-ţi faci numai dacă ţi-ai fi dat silinţa să scoţi din minţi pe un biet de om trăit ca mine, iar în urmă ţi-ar fi silă de el.

— Nu, părinte, zise ea alipindu-se de dînsul. E fără de margini dorinţa mea de a nu te mîhni.

— O ştiu aceasta, întîmpină el înduioşat. M-ai făcut în atîte rînduri să sîmt cît de mare îţi este mila.

— Nu e milă, părinte — grăi dînsa strîmtorată — ci curată tragere de inimă pentru omul pe care-l pun atît de sus în gîndul meu. Mă întreb însă cîteodată dacă nu cumva păcătuiesc lăsîndu-mă dusă de inima mea. N-o s-ajungem în cele din urmă prea departe?

— Prea departe?! strigă el înviorat. Ce va să zică prea departe?! În cele dorite omul nu poate niciodată să ajungă destul de departe. Orişicîte primăveri ar avea viaţa, toate sunt plăcute, şi cu cît mai grea este iarna, cu atît mai dulce ni se pare adierea primăvăratică. Ascultă, scumpa mea, urmă el încet. Dacă s-ar şti, ba chiar şi dacă s-ar bănui numai că eu mă-mpărtăşesc de nevinovatele mulţumiri pe care le am din bunăvoinţa ta, aş fi certat cu multă asprime: m-ar opri pe timp îndelungat de a întra în biserică, m-ar pune la post greu, m-ar ţine închis în întunerec, m-ar biciui pînă la sînge, m-ar chinui în fel de fel de chipuri, ca prin suferinţe să-mi spăşesc greul păcat.

Ana se cutremură şi iar se depărtă.

— Nenorocita de mine! suspină ea.

— De ce nenorocită?! întîmpină el. Nu ştiam oare eu că aşa o să-mi fie?! M-am bucurat cu toate aceste cînd am sîmţit că iar mi se dezmorţeşte inima, şi mă bucur că iar îmi este scumpă viaţa. Puţin mi-a păsut şi puţin îmi pasă de toate celelalte. De mulţumirea de a te vedea din cînd în cînd, de a privi în ochii tăi, de a sta cu tine şi de a te mîngîia nu m-aş lipsi nici chiar dac-aş şti că voi fi ars de viu pe rug.

Nu prea mult, ci prea puţin îmi sunt toate faţă cu suferinţele pe care le-aş avea nemaiputînd să te văd.

— Mă-nspăimînţi, părinte — grăi dînsa — căci în fiecare clipă mă pot aştepta să te văd suferind pe urma uşurinţei mele.

El dete voios din cap.

— Nu ştiu, zise apoi. Să vedem. Nu am decît să dezbrac haina de pe mine şi să mă-ntorc iar în lume, pentru ca nimeni să nu mai aibă nici o putere asupra mea. Dar mă vor fi afurisind şi mă vor fi aşteptînd toate muncile iadului. Nici asta nu mi-ar fi prea mult! E mare lumea, şi dacă ea-ncape atîţi nenorociţi, vom găsi şi noi un unghi ascuns ca să ne petrecem zile[le] rătraşi şi neştiuţi de nimeni. Muncile iadului îmi sunt şi ele prea puţin faţă cu durerea ce m-ar cuprinde cînd te-aş chema şi n-ai veni.

— Niciodată nu voi putea să-ţi fac durerea aceasta — îi zise ea — căci n-ai niciodată să mă chemi.

— Nu ştiu şi nici tu nu ştii, întîmpină el. Să vedem cum vin lucrurile, şi vom chibzui atunci ce avem să facem. Fiecare se ştie pe sine numai cum e în clipa pe care o trăieşte, şi nimeni nu poate să prevadă ce va fi ori nu va fi în stare să facă mîne.

— Dar poate omul să-şi ieie hotărîrile şi să stăruie în ele, îl întrerupse Ana.

— Hotărîrile omeneşti nu se pot şti decît la săvîrşirea faptei, grăi dînsul rîzînd. Eu nu numai am luat o hotărîre, dar m-am şi legat cu jurămînt straşnic că am să stărui în ea, şi azi mă căiesc nu că fac, ci că m-am legat a nu face ceea ce fac. Să nu perdem, scumpa mea, ceea ce ne dă ziua de astăzi gîndindu-ne la cele ce ar putea să vie şi poate că niciodată nu vor veni.

Om trăit în lume şi trecut prin multe, el vorbea ca din carte, dar nu din cărţi, ci din experienţele propriei lui vieţi, şi ştia ce zice.

Se zbuciuma Ana gîndindu-se la cele ce se petrec şi la cele ce vor mai fi putînd să se petreacă, dar zbuciumările ei erau ca fierberea în primăvară a vinului încă nu pe deplin limpezit, şi în curînd după plecarea lui dînsa iar s-a liniştit.

Ce era adecă?!

De ce ar fi avut ea să-şi facă mustrări?!

Nu era, la urma urmelor, în lumea aceasta nimeni care perdea ceva dacă el se bucura de viaţă. Nimeni nu suferea. Nimănuia nu i se cuvenea să-i ceară ei socoteala despre ceea ce face ori nu face.

Singura lui vină era că s-a pripit şi s-a legat cu jurămînt: pentru atît numai să fie închis în întunerec, ţinut la post greu, biciuit pînă la sînge?

De unde un om îşi lua atîte drepturi asupra altui om?! Fraţii ei de unde-şi luau dreptul de a hotărî faptele ei?! Nu era ea nici după suferinţele prin care trecuse stăpînă pe sine însăşi?!

Aşa se-nşirau ele de ele întrebările în mintea ei şi ea-şi dedea răspunsurile potrivit cu pornirile inimii ei.

Singură se simţea-n lume, înstrăinată, părăsită de toţi; pustie îi era şi tristă viaţa în care nu mai avea ce să aştepte ea, femeie şi nenorocită, şi pîngărită; întreaga ei fiinţă nimănui nu îi mai preţuia nimic, nimănui, afară de dînsul.

De ce oare ar mai fi avut să steie pe gînduri?!

O jale grea o cuprindea cînd se gîndea la copilul ei: ce va zice el? cum o va judeca? ce se va alege de el?

Se gîndea însă şi la perdutul ei soţ.

Mai trăia el oare ori era de mult mort?

Sudori reci îi acopereau fruntea şi bătăile inimii i se opreau cînd se gîndea că el ar mai putea să se întoarcă.

Înspăimîntătoare ispită!

Nu, niciodată ei nu trebuiau să se vadă unul pe altul.

Îl visa, îl visa numai, şi se deştepta din somn speriată şi cu o dulceaţă nespusă în sufletul ei.

„Aibi, Doamne, milă de noi! se ruga dînsa căzînd în genunchi. Nu ne duce pe noi în ispită! Să sufăr eu toate muncile iadului, dar el să rămîie curat ca-n clipa naşterii lui!“

Să fugă-i venea, să se ducă, să s-ascundă, să se peardă, ca nimeni să nu-i mai poată da de urmă, nimeni să nu ştie ce s-a făcut, şi tot mai mult farmec avea pentru dînsa icoana acelei vieţi petrecute într-un unghi

retras, neştiută de nimeni şi uitată de toţi, tot mai des se cutremura gîndindu-se că părintele Serafim ar putea să se deie de gol, tot mai nerăbdătoare-l aştepta, ca să-i zică: „Da, aveai dreptate, sunt gata să merg cu ochii închişi, dar cît mai curînd, căci viaţa trece şi e păcat de fiecare zi perdută.“

Iar venea însă noaptea cu tainica ei întunecime, iar îl visa pe Manea, şi sufletul iar i se umplea de dulceaţă nespusă.

„Mă va fi visînd oare, dacă mai trăieşte, şi el pe mine? se-ntreba dînsa. Şi cum mă va fi visînd?“

Răce ca gheaţa se făcea tot trupul, sîngele i se oprea-n vine şi răsuflarea îi perea cînd se gîndea că el ar putea s-o viseze cum ea este, cu gîndurile pe care şi le făcea, cu zbuciumările prin care trece.

Îl vedea, parcă, cum se zbate chinuit de dureri în culcuşul lui, îi auzea gemetele înăbuşite, simţea, pipăind fruntea lui, sudorile reci ce-l treceau.

„O!... unde-am ajuns! striga dînsa. Cît de jos am căzut!“

Dar dacă el era mort?!

De atîte ori în seninele zile ale fericirii lor el îi spusese, stînd serile la lună, că sufletele răposaţilor nu se depărtează, ci stau doritoare prin apropierea iubiţilor rămaşi în viaţă şi le văd toate şi le ştiu toate şi rîd şi plîng împreună cu aceia de care cu multă durere s-au despărţit. De unde ştia dînsa dacă el nu e în apropierea ei şi le vede şi le ştie toate şi plînge, plînge, plînge... Îl vedea parcă, prin întunerec, îl simţea ca o suflare răce, îi auzea plînsetele.

Lacrămile iar o năpădiră, şi iar îi venea să-şi rupă făşie cu făşie carnea de pe trup şi să se sluţească, încît toţi să se depărteze cu groază de la dînsa.

„O, născocire spurcată a Necuratului! — strigă iar, încrucişîndu-şi braţele pe pept — tu eşti izvorul a toată suferinţa omenească, tu, vecinic viul îndemn la păcătuire, blestem învăscut în haină adimenitoare! În scorburile copacilor mîncaţi de cari am să-mi sfîrşesc zilele — urmă ea sărind în picioare — în peşterile întunecate şi reci ale munţilor, în crăpăturile stîncilor, în desişurile codrilor, fugind mereu, mereu fugind, ca faţă de om să nu mai văd şi ochi omenesc să nu se mai oprească asupra ta. Şi chinui-te-voi, fără de răgaz te voi chinui, răbdînd foame şi sete, urcînd coaste şi coborînd în prăpăstii, alergînd prin arşiţa soarelui şi suferind gerul iernii şi nu te voi lăsa să peri pînă ce nu te vei usca şfarog şi nu te vei zbîrci iazmă, ca şi fiarele sălbatice să fugă îngrozite de tine. Eu sunt stăpînul tău, eu, şi fac ce vreau cu tine!“ strigă dînsa şi plecă ca ieşită din minţi, ca să se ducă spre înălţimile munţilor şi să nu se mai întoarcă.

II

DUREREA LUI MIR BENAH

Adăugînd faptă la faptă-şi sporeşte omul viaţa şi şi-o umple, şi cu cît mai multe şi mai mari sunt greutăţile prin care răzbeşte, cu atît mai mare îi este şi farmecul vieţuirii, cu atît mai mult este şi el pentru sine însuşi, şi pentru cei ce-l ştiu.

Un vis bogat şi plin de desfătări îi era lui Mir Benah viaţa petrecută sub corturile întinse pe cîmpia largă. Ziua umbla după vînat ori purta grijă de turmele-mbuibate la păşunea grasă, iar serile sta de vorbă la lumina lunei, şi clipele i se strecurau gonindu-se, parcă, una pe alta şi lăsînd în sufletul lui amintirea din ce în ce mai plăcută a celor petrecute-n ele. Oastea i se slei-se încetul cu încetul la vreo trei mii de călăreţi adunaţi din partea locului, şi numai arareori mai avea de ea nevoie, ca să ieie la goană cîte o ceată mai îndrăzneaţă, care încerca să prade corturile mărginaşe ori să mîne turmele răzleţe.

Aşa şi aici ar fi voit el să-şi petreacă toată viaţa, şi Israel ben Isaac numai cu anevoia putea să-l ducă înainte.

E greu însă a trăi în cîmp deschis, cînd cerul se-nnorează, cînd se pornesc asprele vînturi de toamnă, se lasă burhoiul umăd şi zile lungi de-a rîndul se cerne şi mereu se cerne ploaia deasă şi măruntă, care răzbeşte prin piele, străbate prin carne şi slăbeşte măduva din oase.

Trăiţi sub un cer mai dulce şi nepregătiţi pentru asprimile iernii, pe care numai din auzite o ştiau, pribegii steteau rebegiţi pe sub corturi, se vîrau ca puii golaşi unii într-alţii, ca să se dezmorţească, şi Mir Benah, viteazul, întreba mereu, cuprins de frică, dacă urgia aceasta o să mai ţie încă.

— Asta nu e nimic! îi răspundea Manea, care se simţea înviorat. O să treacă, dar să ridicăm cît mai degrab' corturile şi să ne-ntoarcem spre răsărit, unde, după spusa cetaşilor, locurile sunt împădurite. Vine iarna şi fără de focuri nu putem s-o trecem.

Mir Benah nu putea să-şi deie seamă dacă e ori nu neapărată nevoie să plece, Israel Ben Isaac nu se-mpăca cu gîndul ca ei să plece spre răsărit, cînd gîndul îl ducea spre apus, iar evreii numai cu multă greutate puteau să fie scoşi de prin corturile lor adăpostitoare.

Numai încetul cu încetul au putut dar să fie porniţi, numai cu anevoia şi-au urmat drumul şi prea devreme i-a prins iarna, cu ninsorile, cu gerul aspru, cu sloii de gheaţă, cu cerul întunecat, cu viscolirile, cu zilele scurte şi cu nopţile nesfîrşite, iarna cu haitele de lupi flămînzi.

Albă şi curată, iarna are şi ea farmecele ei cînd vînturile se alină, cerul se-nsenineaază şi luna-şi răvarsă lumina plină peste întinderile omeţite, trecînd acum printre norii răzleţi, acum peste seninul presărat cu stele scînteietoare. Bassa, copila răsfăţată, sălta de bucurie, nu se mai sătura să privească, alerga zburdalnică şi se tăvălea prin omătul moale, iară Mir Benah se uita înduioşat la ea şi-l fericea pe părintele Manea, care se făcuse copil şi el ca dînsa.

Orişicît de frumoasă însă, iarna era mult mai grea de cum şi-o închipuiseră dînşii.

Luaţi, cum fuseseră, în pripă, ei steteau neajutoraţi, priveau, cuprinşi de jale, cum le scad turmele lipsite de hrană şi de adăpost şi se mirau, simţind că li se preface firea, ei înşişi de sine.

Trăiseră atîta timp împreună fără ca să se fi supărat unii pe alţii, umblînd fiecare de capul său, făcînd fiecare ce vrea şi puind umăr la umăr la vreme de nevoie. Acum se certau pentru un oscior, pentru un petec de blană ori pentru un vreasc, şi tot mai dese erau plîngerile, mai că unul a fost înşelat, mai că altul a perdut ceva, mai că iar altul a fost despuiat ori prădat cu sîluire, tot mai fără de încungiur se dedea pe faţă răutatea omenească. Beniamin ben Iacob, omul lui Dumnezeu, şi părintele Manea, bunul lui prieten, alergau toată ziua şi d[ăde]au sfaturi bune şi stăruiau cu multă blîndeţă şi cu încă mai multă înţelepciune, dar în zadar, căci era lucru firesc ca după certuri să urmeze încăierările mici la început şi din ce în ce mai mari în urmă.

Mir Benah le vedea toate şi se-ncălzea.

„Cu vorba numai, cu blîndeţa şi cu-nţelepciunea — îşi zicea el — nu se ţine buna rînduială între oameni. Trebuie să dai cu pumnul, ca să te ştie de frică!“ strigă apoi înfierbîntat şi sări în picioare.

S-au ascuns acum toţi prin corturile lor şi nu mai cuteza nimeni să crîcnească, dar maţele tot corăiau şi copiii tot plîngeau de frig, femeile tot se văicăreau, şi ţi-e, parcă, mai uşor să iei un pumn zdravăn decît să asculţi ziua toată şi toată noaptea plînsete de copii şi văicăreli muiereşti. Dacă dar Mir Benah dedea într-unul, mîne avea să deie în trei, iar poimîne în şapte cu pumnul.

„Ce faci, Mir Benah?! strigă Israel ben Isaac, bătrînul trecut prin multe. Unde o să ajungi cu timpul? Altul e leacul acestui rău!“

„Iată! îi zise într-una din zile, puindu-i un sac de galbeni la picioare. Adună pe căpeteniile cetelor, arată-le sacul acesta şi spune-le că-mparţi între dînşii galbenii din el dacă ne aduc şi vreascuri, şi blăni, şi de ale mîncării. Treaba lor e de unde le iau: dînşii cunosc locurile, ştiu unde să le caute, iar nouă ni-e destul să le avem, ca să ţinem buna rînduială între cei lihniţi de ele.“

Ca spulberate de Crivăţ s-au risipit cetele de călăreţi, şi ziua următoare au început să se întoarcă adu-

cînd fiecare cîte ceva. Nu le erau nici depărtările prea mari, nici vînturile prea aspre, nici drumurile prea grele, nici primejdiile prea multe cînd vorba era să-şi facă parte din ceea ce era-n sac.

Părintele Manea sta, se uita cum ei vin şi iar pleacă şi-i era parcă i se luminase deodată capul.

„Da! — îşi zise — acum le înţeleg toate. Sunt nevoile mari ale vieţii care-l dezbracă pe om de firea omenească, îl înrăiesc şi-l fac să dăspoaie pe semănul său, şi tot ele l-au învăţat să adune în timp de belşug şi să păstreze, ca să poată răzbi prin vremurile de urgie. Binecuvîntat e aurul, care nici nu îngheaţă, nici nu cere de mîncare, şi poţi să faci din el tot ceea ce inima îţi cere.“

Om rînduit de Dumnezeu, căruia toţi trebuie să i se închine, îi părea Israel ben Isaac, care a ştiut să adune şi să păstreze, şi sfînt îi era aurul îngrămădit; iar i se umplea dar inima de mînie cînd îşi aducea aminte de cei ce se îmbuibă şi se risipesc.

Israel ben Isaac, omul lui Dumnezeu, ştia, ce-i drept, că n-ar putea să adune unii dacă n-ar risipi alţii şi n-ar mai fi şi nevoi mari, şi nu dedea de pomană, ci pe aşteptare şi socotindu-şi dobînzile potrivit cu împregiurările; dar buna rînduială se ţinea acum şi fără de pumnul lui Mir Benah.

Tocmai de aceea Mir Benah se plîngea că viaţa îi este nesuferită. Sta, bietul de el, într-un fel de amorţire, nici dormind, nici fiind treaz, fără ca să poată face ceva şi aşteptînd şi azi, şi mîne desprimăvărarea, ca să aibă iar vrun rost în lume. Lipsa de fapte îi seca viaţa; nu mai ştia de ce trăieşte; urîtul îl omora.

După ce s-a-nmoinit, în sfîrşit, ei au început a se pregăti de plecare, dar în silă şi cu multă zăbavă. Iar se certau oamenii, plîngeau copiii şi se văicăreau muierile.

Cei mai mulţi ar fi voit să se-ntoarcă iar înapoi, şi nici n-ar fi fost chip de a-i duce înainte dacă n-ar fi ştiut că n-au unde să se întoarcă. Era dar parcă se bucură că ploile de primăvară şi revărsările rîurilor îi ţin în loc, şi abia pe la începutul verii s-au pus posomorîţi în mişcare şi-au înaintat puţin cîte puţin, făcînd popasuri dese şi lungi şi aşteptînd acum să li se deschidă prin mici hărţuieli drumul, în urmă, ca să înceteze vreo ploaie şi iar apoi ca să se mai potolească arşiţa soarelui. Grabă mare nu avea nimeni.

Părintele Manea, om cu multă chibzuinţă, alerga plin de zel de ici pînă colo şi stăruia mereu să se ţie prin apropierea locurilor împădurite şi să-şi adune fiecare cele trebuincioase pentru iarna viitoare. Pribegii erau deci din ce în ce mai încărcaţi, înaintau din ce în ce mai cu anevoie şi se depărtau tot mai mult spre răsărit, căci într-acolo erau pădurile.

Cînd a dat peste dînşii iarna a doua, care era şi mai lungă, şi mai grea, ei se aflau departe spre răsărit, şi Mir Benah era stăpînit cu desăvîrşire de simţămîntul că nu mai poate să meargă înainte, iar aici viaţa îi este peste putinţă. Perea văzînd cu ochii şi gemea răpus de grele suferinţe cînd îşi aducea aminte de căldura dulce a pustiurilor pe care-şi petrecuse zilele copilăriei, gemea şi-şi făcea mustrări amarnice că şi-a adus copila la aceste locuri pline de urgie.

„Am să pier aici! Aici o să-mi rămîie uitate de toţi oasele!“ se jelea el, şi singura lui mîngîiere era că Bassa se bucura şi de primăvara cea dulce şi blîndă, şi de furtunile verii, şi de vişcolele iernii pentru el atît de nemiloase.

Copilă de zece ani, ea se sălta ca o pisică sălbatică-n spinarea lui El Dular, roibul cuminte, şi-l alerga stînd de-a-n picioarele pe el, încît cetaşii, tătari trăiţi viaţa lor toată călare, se uitau cuprinşi de mirare-n urma ei.

Mir Benah prindea, văzînd-o, inimă şi el, se îmbărbăta din nou şi iar pornea-nainte.

Aşa a trecut o vară scurtă şi-o iarnă lungă, şi iar o vară încă mai scurtă şi altă iarnă tot mai lungă, ani întregi au trecut unul după altul, iar în trecerea lor Bassa creştea şi-şi desfăşura puterile. Cînd, sosiţi la poalele Uralilor, s-au întors înveseliţi spre apus şi au dat peste cetele polovţilor, Mir Benah era om ursuz, sleit de puteri şi-mbătrînit înainte de timp, iar Bassa, trecută acum de cincisprezece ani, se făcuse femeie voinică, călărea pretutindeni alăturea cu dînsul, îi sărea în toate împregiurările într-ajutor, îl mîngîia cînd i se

părea cuprins de gînduri negre şi-l avea în neadormita ei purtare de grijă.

Zadarnice îi erau însă toate silinţele.

Nu mai era Mir Benah ceea ce fusese odinioară, omul nenfrînt şi neobosit, care trebuia neapărat să răzbească cînd îşi punea ceva de gînd. Umbla rar şi nu mai călca ţeapăn ca mai nainte, încăleca-n silă şi nu-şi mai stăpînea din frîu armăsarul, tot se mai avînta-n luptă, dar obosea curînd şi nu mai ştia să ţie cetele adunate la un loc.

Vara toată s-a hărţuit cu polovţii, în trei rînduri şi-a sporit cetele, mereu se arunca în toiul luptei, ca să-i îmbărbăteze pe ai săi, dar toamna se apropia fără ca să fi reuşit a trece rîul Ural.

De cînd Ruric îşi pusese scaunul la Novgorod, nu mai îndrăznea nimeni să se mişte pe marele şes de la meazănoapte, căci st[ăte]au pretutindeni cetele normanilorde pază şi loveau cu străşnicie pe cei ce-şi părăseau locurile. Neputînd dar să apuce nici la dreapta, nici la stînga, nici mai ales înainte, polovţii-şi adunaseră toate puterile ca să-şi păstreze locul.

Mir Benah se plimba tîrîndu-se de ici pînă colo, slab, gîrbovit puţin, cu picioarele şi cu braţele parcă mai lungi de cum fuseseră, vorbind puţin şi tuşind din cînd în cînd.

— N-ar fi oare mai cuminte să căutăm a intra la învoială cu polovţii? îi zicea părintele Manea, care cunoştea atît de bine puterea sacilor lui Israel. Ori îi plătim, ca să ne lase drumul deschis, ori le dăm drumul tătarilor şi-i luăm pe dînşii în simbrie, ca să meargă cu noi.

— Nu! îi răspunse Mir Benah, adînc jignit.

Simţind că nu se mai razămă nimeni pe destoiniciile lui războinice, îi era ruşine că mai trăieşte şi negre îi păreau toate-n lume şi posomorîte.

„Am ajuns — îşi zicea — ca armăsarul îmbătrînit şi cu vinele înţepenite, pe care stăpînul îl mai ţine numai din slăbiciune, ca, văzîndu-l, să-şi aducă aminte de zilele frumoase cînd era dus ca-n zbor de el. De ce oare să-mi mai lungesc zilele, cînd sarcină sunt pentru toţi şi nimănui nu mai pot să-i fiu de vreun folos?!“

Manea era nemîngîiat cînd îl auzea vorbind astfel şi-şi dedea silinţa să-l mîngîie vorbindu-i despre frumuseţea zilelor de bătrîneţe, cînd toate patimile se potolesc şi sufletul e alintat de reamintirea faptelor săvîrşite, totdeauna plăcută şi din ce în ce mai viuă.

— Da! îi răspundea Mir Benah, cuprins de jale. Sunt frumoase bătrîneţele petrecute-n umbra palmierilor de-a pururea verzi şi înfloriţi; aici însă, unde chiar şi copiii cu sînge cald se scîncesc de frig, bătrîneţele sunt moarte prelungită.

— Dar nu aici ai, Mir Benah, să ţi le petreci, întîmpină Manea. Eram şi eu stăpînit cu desăvîrşire de gîndul că n-o să mai ajung niciodată de unde am plecat. Mă uitam nopţile la cerul înstelat şi vedeam cum ne depărtăm mereu de stelele pe care le ştiam din copilăria mea. Acum, de cînd ne-am întors, mă apropiu mereu de ele, şi stînd pe ţărmurul rîului, mă uit în lungul Căii Robilor şi văd în depărtare stelele ce strălucesc deasupra ţării mele şi văd, închizîndu-mi ochii, şi pămîntul de sub ele şi pe oamenii în mijlocul cărora am petrecut copilăria mea.

— Nu! îl întrerupse africanul suspinînd. Stelele care mi-au strălucit deasupra capului cînd eram copil eu n-o să le mai văd. Ele sunt, poate, de mult stinse...

— Dar ai o stea, Mir Benah, care-ţi străluceşte zi şi noapte — îi zise Manea — copila ta, la care ne uităm cu toţii ca la un luceafăr. Orişicît ai trăi, avînd-o pe ea, viaţa îţi este un lung şi niciodată prea lung şir de mulţumiri.

Mir Benah sări în picioare şi ochii i se umplură de văpaie.

— O! — grăi dînsul — e copilul meu Bassa şi sîngele neamului meu curge-n vinele ei, dar inima mi se strînge şi braţul îmi tremură cînd o văd în toiul luptei alăturea cu mine. Nu mai sunt bun de nimic, Mane; un laş m-am făcut şi un nemernic, care nu mai îndrăzneşte să-şi ieie avînt. Văzînd cum ea îmi apucă înainte, ca să mă apere, mă dau înapoi, ca s-o feresc pe ea, căci de o mie de ori mai bucuros îmi primesc moartea decît să văd curgînd sîngele ei. Opreşte-o, Mane, adăogă el; tu ai putere asupra ei, ţine-o departe, şi îţi jur că-n timp de o zi îmi deschid drum peste rîu şi, trecuţi o dată, n-o să mai avem lupte grele, ca să-şi pună şi ea viaţa-n joc.

— Te-nşeli! strigă Manea. Pe ea firea ei o-mpinge să intre-n vălmăşagul luptei, şi dacă n-ar fi alăturea cu tine, mai vîrtos s-ar avînta în fruntea cetei sfinte.

— Opreşte-o! — strigă iar Mir Benah — şi ori îmi deschid drum, ori arunc arma din mînă şi nu mai voiesc să ştiu ce-am fost odinioară. O-ncercare încă, şi învoiţi-vă, cum puteţi, şi fără de mine!

„Încă o-ncercare?! îşi zise Manea. Să fie!“

Încă-n timpul primăverii Mir Benah îi pusese pe evreii care se făcuseră oameni vînjoşi să taie copaci mari şi să facă din ei plute pentru trecerea rîului. Nu i-a fost greu să-şi treacă oastea, căci polovţii nu-şi dedeau silinţa să-i oprească şi fraţii lui Israel ben Isaac vîsleau parcă din neam în neam tot pe apă şi-ar fi petrecut viaţa. De cîte ori a trecut însă, el a fost nevoit să se întoarcă, fiindcă, ieşiţi o dată pe ţărmurul drept, dedeau în curînd peste polovţi, care, puţini la început, se sporeau într-una, încît în cele din urmă era peste putinţă să-i ţie departe de vad în vreme ce mulţimea cea mare trece şi ea cu toate ale ei.

Vorba era acum ca pe o parte din plutele ce steteau legate cu cujbe groase de pari bătuţi în ţărmurul stîng să treacă nu numai oastea, ci, dimpreună cu ea, şi cei mai voinici dintre evrei, iar după ce vor fi ieşit pe ţărmurul drept, oastea să ţie pept cu polovţii şi evreii să sape la locul de ieşire şanţuri de apărare pentru ca polovţii să nu se poată apropia de ţărmure.

Bassa, lungă ca tatăl ei şi subţire, dar nu iute, ci molatică în toate mişcările ei, şi nu plăpîndă, ci lată-n umeri şi cu peptul ieşit, le ştia toate şi se plimba-n timpul pregătirilor călcînd rar şi uşor ca leoaica neastîmpărată, îşi scutura din cînd în cînd capul acoperit de păr creţ, şi ochii îi erau mai înväpăiaţi şi buzele mai roşii decît de obicei.

Manea se uita neliniştit la ea.

Şi femeie, şi tînără, ea stetea sub stăpînirea viilor porniri ale inimii ei, şi era greu s-o înduplece.

Uşor ar fi fost s-o ieie frumuşel, s-o fure cu vorba, s-o ducă pe nesimţite, s-o ţie departe, în vreme ce se fac pregătirile, şi să se-ntoarcă cu ea numai după ce vor fi plecat plutele; lui însă lucrul acesta îi era peste putinţă. Nu era în lumea aceasta om pe care ar fi fost în stare să-l amăgească; cum ar fi putut s-o amăgească pe dînsa?!

— Dară noi, Basso — îi zise dar, luînd-o la o parte — tu şi eu, avem să rămînem împreună şi să trecem numai deodată cu comoara lui Israel.

— De ce?! îl întrebă ea, oprindu-şi răsuflarea.

— Pentru că comoară scumpă eşti şi tu şi ceea ce e scump se ţine la adăpost, îi răspunse el.

— Mie îmi este mai presus de toate scump tatăl meu şi nu pot să mă despart de dînsul, întîmpină ea.

— Aşa e şi aşa şi trebuie să fie, grăi Manea. Nu poate copilul să-şi iubească îndestul părintele. Ţine însă seamă de un lucru: toţii copiii au un singur tată, dar numai puţini taţi au un singur copil şi rari de tot sunt părinţii care au un copil ca tine, Basso. Iubirea ta către părintele tău e-n faţa iubirii părintelui tău către tine ca curcubeul frumos faţă cu focul, care topeşte cel mai vîrtos oţel. Dacă tu tremuri cînd te gîndeşti că el ar putea să moară-n luptă, el e zguduit de gîndul că tu ai putea să fii rănită şi-şi perde bunul cumpăt şi nu mai e-n stare să stăpînească miile de oameni care numai ascultînd glasul lui pot să ţie pept cu duşmanul. Tu ai să rămîi cu mine!

— O! el nu o cere aceasta, nu are să mă alunge de la sine; el se sîmte mai tare cînd mă ştie alăturea cu dînsul, grăi dînsa, gata de a se duce la tatăl ei.

— Stăi! strigă dînsul. Orişice ar fi voind el, slăbiciunea lui părintească e atît de mare, încît e destul să te uiţi tu în ochii lui, ca să facă ceea ce vrei. Stăi, Basso! urmă, apropiindu-se de dînsa. Eşti fiica lui, ai firea năvalnică a neamului vostru, ai crescut sub cort, ţi-ai petrecut copilăria călărind şi uitîndu-te mai de departe şi mai din apropiere la luptele ce se desfăşurau în faţa ta: e firească pornirea ta de a intra alăturea cu părintele tău în toiul luptei şi înţeleg plăcerea ta de a-l vedea pe duşman răpus şi nevoit a-şi căuta scăparea în fugă. Vîrtutea e însă bărbăţie, şi numai omul slab se lasă dus de pornirile inimii lui; bărbatul le stăpîneşte şi face ceea ce el însuşi vrea. Ce-ai căuta tu alăturea cu bărbaţii dacă n-ai avea bărbăţie-n tine?!

Bassa-şi strînse pumnii amîndoi şi scrîşni din dinţi.

— Opriţi-mă, depărtaţi-mă, lăsaţi-mă să mă zbat ca fiara legată-n lanţuri, grăi dînsa, stăpînindu-şi firea, căci sunt femeie, copilă neputincioasă sunt!

— Nu te oprim! îi răspunse părintele Manea. Tu faci ce vrei tu însăţi.

El se depărtă apoi şi-o lăsă singură, ca să se zbată şi să-şi ieie din ea însaşi hotărîrea.

Pe-nnoptate, după ce s-a lăsat ceaţa deasupra rîului lat, oastea s-a-ngrămădit pe plute, lopătarii voinici, dar cam zgomotoşi, chiar prea de tot zgomotoşi, şi-au luat locurile, şi nu mai rămînea decît ca Mir Benah să deie semnul de plecare.

Îl aşteptau toţi să deie semnul, dar el nu-l dedea.

De trei ori luase rămas bun de la părintele Manea, de trei ori o-mbrăţişase pe Bassa, care nu zicea nimic, ci-l mîngîia mereu ca pe un copil, de trei ori îşi călcase pe inimă ca să plece, dar nu putea şi nu putea. Mai avea o vorbă care i se oprea în gît.

— Tu eşti, Basso, femeie făcută şi ai, dac-ar fi să nu mă mai întorc, pe cine să te razămi. Dumnezeu să vă aibă-n paza sa! grăi în cele din urmă şi se depărtă cu paşi răpezi şi hotărîţi spre plută.

Bassa rămase neclîntită, privind în urma lui. Lacrămile o năpădiseră, dar ea nu plîngea, nu zicea nimic, ci sta perdută-n privirea plutelor, care se depărtau de ţărmure-n pleoşcăitul lopeţilor.

— S-a dus! grăi, în sfîrşit, după ce plutele se perdură-n ceaţă.

III

AVÎNT ŞI TINĂREŢE

Şi domn, şi tînăr, şi voinic, şi frumos, Vladislav, bălanul cu ochi albaştri şi cu pletele ca mătasea, îşi petrecea viaţa-n veselie zburdalnică, mai rar la sfat cu bătrînii şi mai des cu cei de seama lui la vînătoare şi la ospeţii ori umblînd fie în vederea tuturora, fie mai prin ascuns, după ochi frumoşi.

Şi de ce nu aşa, ci altfel?!

Întinerisără giur împregiurul lui toate, şi orişiunde se uita, vedea numai oameni voioşi şi doritori de viaţă.

Muma lui, doamna, îşi călcase şi ea pe inimă, se măritase cu Păun, trăia-n căsnicie fericită şi purta grijă de ceilalţi patru copii pe care îi mai dăruise Dumnezeu. Preoţii ştiutori o-ncredinţasără că nicăiri nu stă scris că văduvia e pe toată viaţa, ba chiar şi părintele Titu era de părerea că tot mai bine e să se mărite decît să cadă-n păcatul Anei, pe care toţi o credeau dusă cu părintele Serafim, a căruia urmă se perduse.

N-avea Vladislav de ce să fie bătrîn.

Împlinise vîrsta de douăzeci de ani, şi de cînd s-a născut el, nu s-a mai ivit picior de năvălitor pe şesul de la Dunăre.

Cazarii cei odinioară atît de-înfricoşaţi perisără, parcă, de pe faţa pămîntului.

Roşii lui Ruric atingeau, cînd se mai avîntau spre meazăzi, numai depărtatele coaste ale mării.

Bulgarii lui Mihail I, care se socotea părinte şi ocrotitor al tînărului domn, nu mai treceau Dunărea decît ca buni vecini.

La Constantinopol se schimbaseră toate sub stăpînirea lui Vasilie I, care îi bătuse şi pe arabii din Asia, şi pe saracenii din Sicilia şi-şi ridicase împărăţia la nouă strălucire. Iar nu se mai socotea nimeni deopotrivă cu marele împărat al Răsăritului, şi iar se răvărsa din Constantinopol lumina pînă la cele mai depărtate popoare.

Pe cînd preoţii zeloşi duceau în ţări depărtate învăţătura şi îi îndrumau pretutindeni pe oameni spre o viaţă mai tignită, iscusiţii meşteşugari ai Bizanţului se ţineau, căutîndu-şi norocul, în coada lor, corăbii încărcate de fel de fel de mărfuri străbăteau Marea Neagră şi urcau pe Dunăre la deal, ducînd minunile măiestriei orientale departe spre apus.

Şi puteau negoţătorii să se oprească şi să descarce şi pe la gurile rîurilor ce se varsă din Carpaţi în Dunăre.

Trecuseră anii de urgie şi ei, şi în poienele munţilor, în văile largi şi pe şesul deschis turmele mult sporite aveau păşune grasă, în podgorii viţa era-ncărcată de struguri cu boaba mare şi grasă, în livezi pomii de tot felul dau roade îmbelşugate, la cîmpie spicul greu culca lanurile dese, oamenii, deşi din ce în ce mai mulţi, avîndu-le toate cu prisos, trăiau în bună înţelegere şi iar se-ngrămădeau la Tîrgovişte, unde mişunau negoţătorii veniţi de peste Dunăre.

Putea să-şi petreacă fără de grijă domnul anii de tinereţe şi avea cu cine să şi-i petreacă; nu mai aveau judeţii şi cetele lor de călăreţi nici un rost: se desfăşurau după rînduiala aşezată din bătrîni ele de ele toate, şi ca-n rai li s-ar fi străcurat tuturora viaţa dacă n-ar fi fost la mijloc şi veneticii, care nu cunoşteau obiceiul pămîntului.

Munteanul, care-şi trăia zilele purtînd grijă de turmele lui, nu se-mpedeca, ce-i drept, de aceştia.

El avea preotul lui, şi pentru dînsul singur acesta era preot.

El şi le făcea însuşi toate, şi tot ceea ce ieşea din mînă de om străin era pentru dînsul lucru spurcat, de care se legau boale şi fel de fel de alte răutăţi. Cioplea dar, nădea, cîrpea, dregea ori ciopîrţea şi strica, dar de alt meşteşugar n-avea nevoie.

Încă mai puţină nevoie avea de negoţători.

Se pomenise-n lume cu gîndul că toate sunt ca lumina şi aerul şi apa date de Dumnezeu pentru toţi şi că singură ostăneala de a fi luat din plin ori de a fi căutat îi dă omului dreptul de a păstra pentru sine

ACADEMIA

ceea ce are; nimănui însă nu i se cuvine să oprească pe altul de a-şi face parte din cele lăsate de Dumnezeu, nici să ieie mai mult decît ceea ce îi este de trebuinţă.

Ce treburi ar fi putut să facă negoţătorii cu omul acesta, care s-ar fi socotit deopotrivă cu tîlharii dac-ar fi adunat prea mult pentru sine şi nici nu vindea, nici nu cumpăra, ci da ceea ce îi era de prisos fie în dar, fie în schimb pentru ceea ce îi era de trebuinţă?! Putea[u] să ieie multe de la el, dar nici cu bani, nici cu marfă nu putea[u] să-l plătească, fiindcă orişice ar fi voit să-i deie, el răspundea: „N-am ce să fac cu asta!“

Mai erau însă şi alţii, care chiar şi pe neavute aveau ce să facă.

După rînduiala rămasă din bătrîni, judeţii, care luasără locul staroştilor, ţineau fiecare o ceată de călăreţi, legaţi cu jurămînt să apere pe cei năpăstuiţi, şi aveau să-i îndrumeze pe vecini spre o viaţă cuvioasă, să le sară la vreme de nevoie într-ajutor, să ţină bună rînduială între dînşii şi să le fie judecător drept cînd se ceartă unii cu alţii. În schimb, vecinii dedeau una la zece atît din roadele pămîntului, cît şi din turmele lor, şi dedeau cu dragă inimă, căci aveau şi de unde, şi de ce să deie.

Acum se schimbaseră împregiurările. Cetele de călăreţi nu mai aveau nici o treabă, iară sarcina de a-i îndruma pe vecini o luasără asupra lor preoţii; vecinii dau însă zeciuiala tot ca mai nainte şi tot cu dragă inimă, ba, fiind belşug în toate, dau mai mult, căci le rămînea şi lor destul, cu toate că şi pe la judeţi, şi în hambarele domneşti găseau negoţătorii cu prisos ceea ce căutau.

Adunînd, însă, omul se deprinde cu dulceaţa mulţumirii de a fi adunat, şi cu cît mai mult adună, cu atît mai vîrtos e-nsătat de mulţumirea aceasta, şi rar om să satură adunînd.

Dacă puteau şi vecinii, şi muntenii să pună plugul unde le venea mai la îndămînă, să-şi cosească nutreţul unde iarba era mai deasă ori să-şi pască turmele în toată lărgimea, puteau şi judeţii, căci tot oameni erau şi ei. N-o făcuseră aceasta mai nainte, fiindcă prea aveau multe pe capul lor; acum însă, cînd toate

mergeau bine şi fără de dînşii, cui îi putea trece prin minte să-i oprească?!

Căpetenii ale cetelor de călăreţi, li se cuvenea să facă prăsilă de cai, şi era lucru firesc ca cele mai frumoase herghelii ale lor să fie. Şi dacă aveau herghelii, de ce adecă să nu fi avut şi cirezi de vite, şi turme de oi? De ce să nu aibă şi vii, şi livezi, şi ţarini alese la loc mănos?! Dumnezeu le-a lăsat toate pentru toţi, şi lucru de laudă e să faci grădină de frumuseţe din pămîntul pe care-ţi petreci viaţa.

Dar toate aceste numai muncind se puteau face. Avea cine să muncească. Sporiţi din an în an, vecinii, care cu puţine zile de muncă le aveau toate în belşug, săreau bucuros şi munceau cîntînd cînd îi chema judeţul lor, pe care se deprinsesără a şi-l socoti părinte. Munceau dar vecinii cu rîndul şi ogoarele judeţului, fiecare potrivit cu braţele casnicilor săi, şi era parcă de cînd e lumea tot aşa a fost şi nici că s-ar fi putut să fie altfel, ba preoţii, care ştiau că aşa e şi aiurea, i-au deprins încetul cu încetul pe oameni cu gîndul că pămîntul e dăruit de domn judeţului, iar vecinii trebuie să deie pentru partea ce şi-au luat din el şi zeciuiala, şi zile de muncă.

Cine oare ar fi putut zice că nu-i aşa?!

Creţu şi Albu şi Cornea şi ai lor aşa făceau, iară Cîrnu şi Strîmbu şi Sîntu ziceau că bine fac şi făceau tot ca dînşii.

Munteanul, care ştia cum fusese mai nainte, îşi cobora toamna turmele de la munte şi-şi alegea locul de tîrlă nesupărat de nimeni. Primăvara, însă, cînd se pornea la munte, slujitorii judeţului îi cereau parte din mieii hărăbori, şi el le dedea, căci Dumnezeu îi dăruise şi dar din dar se face. S-a deprins dar şi el cu gîndul că nu se cuvine să vii cu mîna goală, nici să pleci fără de a fi lăsat ceva.

Se schimbaseră toate în timpul copilăriei lui Vladislav, şi el s-a pomenit domn în mijlocul unei lumi pornite spre un nou fel de vieţuire. Se deşteptaseră oamenii şi nu mai erau toţi o apă, ci împărţiţi după vrednicii, unii mai aleşi şi mai de frunte, iar alţii de rînd, ca mai nainte. Iar cei aleşi se poleiseră, aveau mese mai încărcate şi case mai mari, se-mbrăcau în catifele şi în mătăsuri de la Constantinopol, se-mpodobeau cu scule frumoase şi trăiau în desfătări alese. După ce lucrurile se porniseră o dată aşa, se luau cu toţii la întrecere, căci ruşine i-ar fi fost orişicăruia să fie socotit mai prejos de ceilalţi.

Azi ici, mîne colo, orişiunde se ducea, Vladislav, şi domn, şi tînăr, şi voinic, şi frumos, era purtat în palme, căci ţineau toţi să-şi arate vîrtutea făcîndu-i viaţa plăcută.

Singurul care i-o mai amăra cîteodată era văru-său, Radu Săracul, care, cu vreun an mai tînăr decît dînsul, se ţinea pretutindeni în coada lui.

Sărac îi zicea lumea fiindcă n-avea nici tată, nici mamă şi era în întreaga lui fiinţă ceva ce nu te lăsa să te apropii de dînsul.

Nu doară că ar fi fost ursuz ori sarbăd băietul; neistovit era, şi orişiunde l-ai fi dus, şi la vînătoare, şi la ospeţii, şi la strîngării, el apuca înainte şi-i ducea şi pe ceilalţi cu sine, se pricepea la toate, şi orişicît ai fi stat cu el, ai fi tot rîs şi nu te-ai fi săturat să-l asculţi. Era însă rău de gură şi le lua toate-n bătaie de joc, parcă Dumnezeu ar fi făcut lumea numai pentru ca el să rîză de ea, scoţîndu-i la iveală neajunsurile.

Mărunt şi cu nasul în vînt, ca tatăl său, el era frumos ca mumă-sa şi avea zîmbetul neastîmpărat şi ochii numai pe jumătate deschişi ai ei, călca rar şi uşor, parc-ar fi stat totdeauna la pîndă, şi le vedea toate pînă în cele mai ascunse amănunte, şi vai de sufletul celui ce cădea pe gura lui, că-i scormonea toate păcatele. Bine trebuia să bagi de seamă ce faci, ce zici, cum stai, cum umbli, cum te-mbraci ori cum te porţi în faţa lui, căci cea mai mare mulţumire a lui era să rîdă şi să facă pe alţii de rîs.

Vladislav rîdea şi el bucuros şi nu-şi mai era fără de Radu bun de nimic, se simţea însă jignit cînd Radu rîdea şi de el, ba îi făcea şi pe alţii să rîdă.

Şi care e, în adevăr, omul de care n-am putea să rîdem?!

„Cel mai de rîs din toate lucrurile — zicea adeseori Radu — e viaţa însăşi, aşa cum şi-o descurcă fiecare trăind în lumea aceasta!“

Cum oare ar fi putut să nu rîdă Radu cînd îl vedea pe văru-său, om în toată firea, tremurînd în faţa vreunei perechi de ochi turburaţi de năvala sîngelui?!

Om era, fără îndoială, şi el, şi-i plăceau şi lui ochii frumoşi, căci de aceea erau făcuţi, ca să placă; nu era însă în gîndul lui lucru mai de nimic, nici fleac mai deşert decît fiinţa neisprăvită căreia îi zicem femeie.

„Făcîndu-l — îi zicea el adeseori vărului său — Dumnezeu pe om, a ţinut să-l deie întreg gata şi a suflat cu atîta vîrtute, încît nu i-a mai rămas destul răsuflet cînd a venit rîndul la femeie şi a mai suflat şi Necuratul; de aceea ţi se pare înger şi numai tîrziu bagi de seamă că e demon frumos împeliţat.“

Se oprea dar şi el cînd simţea că e cineva care aleargă după dînsul, dar ştia că e dulcea ispită a Necuratului la mijloc şi rîdea cu răutate cînd vedea cum Vladislav aleargă el şi iar aleargă şi se simte ridicat în slava cerului cînd i se pare c-a găsit ce caută.

„Te-a prins — îi zicea — şi tu crezi, prostule, c-ai prins-o tu pe ea!“

Asta umplea sufletul cel curat al lui Vladislav de adîncă amărîciune.

Părintele Titu stăruia ca tînărul domn să nu mai umble hoinar, ci să se însoare cît mai curînd, şi-i şi găsise dincolo, peste Olt, la casa lui Pîrvu, domn şi el, mireasă de seama lui.

Preoţimea de peste Dunăre ţinea însă să aibă la Tîrgovişte o doamnă aleasă de dînsa dintre fiicele mai-marilor bizantini, ca să le fie de ajutor în împlinirea sfintei lor chemări, iar Mihail I ar fi voit să-l lege mai strîns căsătorindu-l cu vreuna dintre fiicele curtenilor săi. Mai erau apoi şi Albu şi Creţu, şi Strîmbu şi Cîrnu, care aveau şi ei fie fete, fie nepoate, şi ţineau, ca amestecătură la curtea domnească să nu se facă.

Împins dar cînd încoace, cînd încolo, tînărul domn alerga zăpăcit în toate părţile, se-ncurca azi şi se descurca mîine, se perdea, încît adeseori nu mai putea nimeni să-i deie de urmă, trăia de capul lui şi făcea fără ca să-şi deie seamă ceea ce-l sfătuia Radu, care-i zicea: „Dacă trebuie şi trebuie să-ţi dai capul şi n-ai încotro, dă-ţi-l cînd nu mai ai ce să faci cu el“.

De douăzeci de ani acum steteau muntenii de la Măneşti fără de preot şi se bucurau că Radu s-a făcut, în sfîrşit, om deplin, ca să-şi întemeieze casa şi să li se facă preot în locul tatălui său.

Radu rîdea şi de dînşii.

— Nu fac eu — le zicea — pentru treaba aceasta. Lăsaţi-mă să-mi trăiesc zilele, şi după ce mă voi fi săturat, mă călugăresc şi-mi înghit toate păcatele.

Aşa ziceau preoţii cei cu multă ştiinţă de carte, care aveau puterea de a lega şi de a da dezlegare, precum şi de a ierta chiar şi cele mai grele păcate.

— Nu vă lăsaţi, băieţi! — striga dar Radu — daţi înainte, trăiţi-vă după plac traiul, că vine popa şi vă spală, iar cînd vi se rup toate iţele, vă pocăiţi şi vă duceţi la mănăstire, de unde drumul trece drept în rai.

Şi nu se lăsau băieţii, ba nici chiar cei mai bătrîiori, şi pe cînd Ana, ascunsă între stîncile din muntele Furnica, nu mai voia să vadă faţă de om, iar părintele Manea, intrat după moartea lui Mir Benah la învoială cu polovţii, a trecut împreună cu dînşii Volga, da zor să i se deschidă drum printre ugrii de la gurile Donului, fiul lui, Săracul, umbla hoinar şi fără de rost în mijlocul unei lumi pornite spre desfrînare, risipindu-şi anii tinereţelor în flecării şi bătîndu-şi joc de toţi, de toate, pînă chiar şi de propria sa viaţă.

Un singur lucru îi mai era încă sfînt.

„Sărmana femeie!“ îşi zicea cînd îşi aducea aminte de muma sa, şi: „Nenorocitul de el!“ suspina gîndindu-se la omul care i-a fost tată.

Toate celelalte erau în lume numai ca să-şi bată joc de ele.

O, dac-ar fi ştiut Manea, le-ar fi făcut toate valvîrtej şi ar fi răzbit înainte; el însă o oprea pe Bassa, care, zi şi noapte pe El Dular, însufleţea prin avîntul ei ceata sfîntă, care, sporită acum mai ales cu tineri tătari la aproape două mii, se numea tătarii Bassei sau besseni.

Fără de dînsa mult ar fi stat cu toţii la Don, căci păşunea era mănoasă şi polovţii n-aveau grabă, iară ugrii se unisără cu rămăşiţe de huni, de avari şi de bulgari şi erau prea tari spre a putea fi alungaţi. Cînd o vedeau însă pe Bassa în fruntea cetei sfinte, polovţii încălecau şi ei şi se aruncau ca îndrăciţi în luptă.

Erau o amestecătură de fel de fel de oameni tătarii Bassei. Cîţiva greci, puţini armeni, cinci arabi, opt inzi şi mai mulţi persieni se legaseră dintru început cu jurămînt, dar toţi erau creştini cu inima curată, care se luptau cu hotărîre, se apărau ca nişte lei, dar nu prădau, erau miloşi faţă cu duşmanii răniţi şi socoteau pe cei prinşi în luptă drept nişte oaspeţi. Sporindu-se, au primit în rîndurile lor numai oameni gata de a-şi petrece viaţa ca dînşii. Ei au dat şi acum hotărîrea.

Bătrîn de aproape nouăzeci de ani, dar încă tot vioi şi cu ochii limpezi, Israel ben Isaac a ajuns, în sfîrşit, să-şi vadă gîndul întrupat.

Ruric, întemeietorul stăpînirii ruseşti, care atîta timp ţinuse-n frîu o întreagă lume de popoare sălbatice, a murit pe neaşteptate, lăsînd în urma lui un băiat, Igor, încă nevîrstnic, şi puterea roşilor a slăbit. Hărţuiţi, dar, mereu de tătari şi de polovţi şi strîmtoraţi de cazarii care se aflau mai spre apus, ugrii au început să-şi facă răsuflătoare spre Kiev, şi căpetenia lor, bătrînul Maghiar Almoş, a luat în cele din urmă hotărîrea de a lăsa deschis drumul spre ţara cazarilor, acest nou şi de atîta timp dorit pămînt al făgăduinţei.

Israel ben Isaac şi feciorii şi ginerii săi şi nepoţii şi strănepoţii lor şi întregul lor neam sporit şi întinerit în timpul lungei pribegii au căzut cu ochii plini de lacrămi în genunchi cînd s-au văzut în faţa caganului, care de mult fusese vestit despre apropierea lor şi-i primea cu toată dragostea în rîndul supuşilor săi.

Părintele Manea era înduioşat şi el.

Sările, cînd se uita la cerul înstelat, îşi reamintea nopţile copilăriei lui: erau stelele pe care în atîte rînduri i le arătase muma lui. Se sîmţea ca acasă; auzea, parcă, în depărtare fluierul păstorilor şi buciumul din poiene.

Şi totuşi în curînd iar a fost cuprins de sîmţămîntul că niciodată el n-o să mai ajungă să-şi vadă fraţii.

Polovţii rămăseseră buni vecini ai cazarilor la locurile părăsite de ugrii retraşi spre Kiev, şi Bassa a plecat mai departe în fruntea celor două mii de tătari, cu care se simţea destoinică de a-şi deschide drum, iar părintele Manea era-n stare să-şi urmeze drumul şi singur.

Pe cînd însă ei înaintau prin ţara cazarilor spre apus, la Novgorod a luat stăpînirea un unchi al lui Igor, vărul lui Ruric, Oleg, care s-a răpezit ca furtuna spre meazăzi şi i-a alungat pe maghiarii lui Almoş pînă peste Nistru.

Aici au dat peste ei Bassa şi Manea.

Încîntaţi de frumuseţea locurilor, de limpezimea izvoarelor şi de dulceaţa aerului, ei se aşezaseră între Nistru şi Prut şi peste Prut pînă spre Siret cu gînd de rămînere statornică, ba îi şi däduseră numele Atelcuz pămîntului aşezat între cele două rîuri.

Nu i-a rămas dar lui Manea decît să se întoarcă iar la polovţi şi să-i înduplece a se ridica din nou, ca să-i alunge pe ugrii cu care de atîta timp trăiau în duşmănie.

S-au şi ridicat polovţii, dar nu erau în stare să spargă zidul de la Nistru.

Ugrii nu erau un popor, ci fel de fel de frînturi de popoare adăpostite-n Urali. În timpul petrecut la gurile Donului ei s-au mai sporit cu huni, avari şi bulgari, iar după plecarea lor din părţile Kievului se mai amestecaseră printre ei şi cazari. Cei mai aleşi dintre toţi, cheagul care făcea din amestecătură un întreg încheiat, erau maghiarii cei straşnici atît prin firea lor războinică, cît şi prin organizaţiunea lor aspră.

Ei aveau şapte viziri, Almoş, Eleud, Kun, Und, Taş, Huba şi Tuhutum, care steteau cu rîndul de pază şi-i dau orbeşte ascultare bătrînului Almoş, cel mai de frunte dintre dînşii.

Zadarnic se avînta Bassa împintenînd pe El Dular şi înteţindu-i pe tătarii ei prin strigăte de-mbărbătare; zadarnic dau polovţii îndîrjiţi cu ochii închişi năvală: se risipeau spulberaţi şi tătari, şi polovţi, şi cazari cînd se porneau pe caii lor iuţi maghiarii, arcaşi sprinteni şi îndemînatici, şi-i luau răcnind la goană.

— Nu e chip!... nu-i! — zicea părintele Manea, cuprins de deznădăjduire. Ar trebui să mai moară iar cineva, ca ei de ei să se mişte din loc.

Stau dar şi aşteptau şi iar mai făceau cîte o încercare şi iar mai aşteptau, în vreme ce pe la poalele Carpaţilor acum apropiaţi cei fericiţi îşi petreceau zilele fără de grijă, în belşug şi în desfătare, adunîndu-se cînd ici, cînd colo, pentru ca să se bucure împreună de multele bunătăţi pe care Dumnezeu le revărsase asupra lor.

IV

FORMOSUS

Cea mai cumplită dintre toate fiinţele e omul orbit de patimi.

Zidit după chipul şi asemănarea lui Dumnezeu, omul e rînduit să sfinţească locul prin care trece, să netezească asprimile firii şi să se mîngîie înfrumuseţîndu-le toate; căzut însă sub stăpînirea patimilor, el se răzvrăteşte, le răstoarnă şi le dăramă toate, umple lumea de jale şi se perde în cele din urmă şi pe sine însuşi.

A fost destul ca un om întreg, Vasilie Macedoneanul, să se ridice în fruntea împărăţiei bizantine pentru ca în timp de cîţiva ani viaţa popoarelor de la răsărit să se lumineze. Murind el după o domnie de aproape douăzeci de ani, s-a ridicat în scaun fiul său, Leon VI Filosoful, care şi-a petrecut viaţa lucrînd şi ajutînd şi pe alţii să lucreze pentru luminarea neamului omenesc.

Puţin timp după moartea lui Vasilie, Mihail I s-a retras la o mănăstire şi a lăsat scaunul fiului său Simeon, care, crescut şi el de Vasilie, a domnit cu înțelepciune, a fost unul dintre marii cărturari ai timpului său și, întinzîndu-și stăpînirea pe ambii țărmuri ai Dunării, la deal pînă spre Tisa și Murăș, a luat în urmă titlul de țar, adecă cezar.

Orișicît de adînc ar fi căzută o societate, omul în adevăr vrednic, care numai cu cei vrednici se însoțește, poate, ridicat în fruntea ei, s-o ridice și s-o pornească iar spre dezvoltare sănătoasă.

Nu se ivise și-n țările de la apus asemenea om, și de aceea acolo nu mai erau nici creștini, nici păgîni, ci oameni fără credință și părăsiți de toți dumnezeii, care, înhăiniți, se zbuciumau în cele mai îndîrjite lupte; stăpînitori și supuși, frate și frate, soț și soție, chiar tată și fiu se sfîșiau între dînșii și săvîrșeau cruzimi care întrec toată închipuirea omenească și urile erau ținute mereu vii tocmai din Roma, de unde trebuiau să pornească silințele pentru îmblînzirea firilor.

Adimeniți de gîndul că pace și bună rînduială nu poate să fie în lumea aceasta decît dacă toți stăpînitorii lumești se pun sub ascultarea scaunului lor, urmașii lui Nicolae I îi ințețeau pe regi și pe vasalii lor la luptă și privegheau cu neadormire ca nu cumva vreunul dintre dînșii să ajungă la putere covîrșitoare.

Văzînd starea aceasta, saracenii înaintau în Italia, iară normanii se făceau din ce în ce mai îndrăzneți, și pretutindeni pe coastele de la apus ei jefuiau în dragă voie orașe și sate și le d[ăde]au pradă focului, pustiau cîmpiile și le umpleau pe mari întinderi de leșuri omenești, și-n stoluri mari croncăneau pe urma lor corbii sătui de carne omenească.

Nenorocirile i-au muiat în cele din urmă pe mai-marii țărilor de la apus, și după moartea lui Ludovic II Germanul ei s-au adunat împregiurul unuia dintre feciorii lui, Carol III, cel Gros, care, despoind și pe frații, și pe verii săi, a luat încetul cu încetul toate țările ce făcusără parte din împărăția lui Carol cel Mare și a fost în cele din urmă recunoscut de împărat și încoronat de către papa, atunci Ștefan V, un vrednic urmaș al lui Nicolae I.

Nu însă în vîrtutea vredniciilor, ci pentru neputințele lui, ca cel mai puțin primejdios, a fost ridicat Carol III în fruntea lumii apusene.

Om gros și buhăit, moleșit și tîrziu la minte, fricos și zăbavnic, el mai era și desfrînat și epileptic, încăleca gemînd, cuprins de grijă, și niciodată nu s-a îmbărbătat să pornească asupra saracenilor, iar de normani căuta să scape plătindu-i cu bani.

Odo, contele de Paris, a apărat timp de un an orașul asediat de normani, iară Carol, după ce i-a venit într-ajutor, a intrat la învoială cu asediatorii și i-a plătit ca să plece, luînd cu dînșii și prada bogată ce făcuseră.

El a fost dar părăsit în cele din urmă, și chiar în anul în care Mihail I s-a rătras la mănăstire, coroana germană a fost luată de fiul nelegitim al unuia dintre frații lui, Arnulf de Carinthia, copilul din flori, care-și făcuse nume mare prin vitejia lui în luptele cu normanii.

În țările de la stînga Rinului mai-marii s-au adunat împregiurul lui Odo de Paris, vrednicul apărător al orașului său; papa însă a pus în picioare toată preoțimea și a răușit să ridice în scaun pe fiul lui Ludovic cel Bîlbăit, Carol cel Nătîng, un alt neputincios, care a intrat la învoială cu normanii și i-a dat lui Hrolf Gangr, căpetenia lor, loc de așezare statornică pe coasta care și azi se numește Normandia.

În Italia, în sfîrșit, Ștefan V a dat stăpînirea, dimpreună cu coroana împărătească, lui Guido de Spoleto, o unealtă a sa.

Aceasta era starea lucrurilor cînd părintele Formosus, agerul și neobositul luptător, a fost ridicat în scaunul papal.

„Acum e acum!“ își ziceau preoții alungați din țările de la răsărit.

Trăit atîta timp în valea Dunării, noul papă era și acum cu gîndul acolo și simțea în fiecare clipă că nu are să-și găsească nici în mormînt odihna dacă, ajuns în fruntea bisericii, nu-și va întrupa visul tinereților.

Nu putea însă să-i fie de ajutor nici Guido de Spoleto, nici Carol cel Nătîng; el voia dar să aibă un împărat adevărat şi tare, iar acesta nu putea să fie decît Arnulf de Carinthia, ce-i drept, copil de lele, dar om cu vîrtute, care putea să-i deschidă drum pe Dunăre la vale.

În Boemia şi în Moravia se-ntrodusese liturgia slavonească chiar cu voia papei Ioan VIII şi, introdusă o dată, ea s-a păstrat întocmai ca şi la celelalte popoare din valea Dunării şi după trecerea la cele vecinice a celor doi apostoli.

Formosus era hotărît să n-o mai sufără aceasta şi stăruia ca Arnulf să alunge pe preoţii răsăriteni din cele două ţări.

Încă de mult însă cei doi duci slavi se socoteau neatîrnaţi. Îndeosebi Sviatopluc, fiul şi urmaşul lui Rastislav, îşi întinsese stăpînirea atît peste Dunăre, cît şi spre răsărit, asupra Carpaţilor apuseni, pînă-n valea Tisei, şi era destul de puternic ca să nu mai ţină seamă de neputinciosul Carol III.

După ce Carol a fost răsturnat şi coroana împărătească a trecut la Guido de Spoleto, Sviatopluc se socotea desfăcut de orişice legătură cu împărăţia apuseană şi nu ţinea seamă nici de Arnulf, care era numai rege.

„Ei bine! zicea Formosus îndărătnicit. Am să-i dau lui Arnulf coroana împărătească, lui am să-i dau toate ţările de la apus, marea şi puternica împărăţie a Apusului am s-o renfiinţez, ca să se cutremure Răsăritul.“

Întocmai însă precum Israel ben Isaac a ţinut să aibă pe Bassa mai nainte de a trimite la poarta despre răsărit cei zece catîri încărcaţi, chibzuitul Formosus ţinea ca Arnulf să-şi arate vîrtutea frîngînd puterea lui Sviatopluc mai nainte de a veni la Roma, ca să primească coroana împărătească.

Nu voiau însă şi alţii tot ca Formosus, ca coroana împărătească să treacă la Arnulf, nici ca împărăţia apuseană să se renfiinţeze; Arnulf n-a fost dar ajutat de vasalii săi şi ani de zile de-a rîndul s-a luptat fără ca să fi putut frînge puterea lui Sviatopluc.

Nu era încă bătrîn Formosus şi ar mai fi putut să trăiască şi douăzeci, şi treizeci de ani încă, dar puţin

sunt douăzeci de ani de viaţă cînd gînduri de mari măriri te frămîntă, şi doritorul de fapte e cuprins de viuă deznădăjduire cînd viaţa îi trece în aşteptare.

Dîndu-şi seamă despre toată ticăloşia oamenilor în mijlocul cărora trăia, Formosus nu era mulţumit să facă ceea ce îi era cu putinţă, ci voia să le facă toate; de aceea mereu se plîngea că viaţa e prea scurtă şi ar fi voit să fie el însuşi pretutindeni, ca să deie zor înainte.

„Acum, acum, cîtă vreme mai trăiesc eu, au să se facă toate!“ îşi zicea şi el şi umpluse în neastîmpărul lui toată lumea cu trimişii săi, care cutrierau toate ţările, încît ca nişte fire de păingeniş li se-mpînzeau drumurile, pătrundeau ca furnicile pînă-n cele mai ascunse-nfundături şi le ispiteau toate, şi pe cînd unii umblau în cale lungă, alţii se-ntorceau, ca să-i aducă veşti, şi iar alţii plecau cu grăbire, ca să-i ducă poruncile.

La Roma, în capul lui Formosus, ca odinioară în al lui Nicolae I, se-ntîlneau şi acum cele depărtate şi cele apropiate, cele mici şi cele mari, cele ştiute de toţi şi cele ascunse, acolo se-mpreunau cele mai deosebite într-o singură gîndire, şi nu o dată Formosus era cuprins de adîncă jale cînd se gîndea că omul trebuie să moară după ce a ajuns să ştie şi să înţeleagă atît de multe ca dînsul.

Îi ştia şi pe maghiarii din Atelcuz, şi era destul să-i ştie pentru ca să-i vie gîndul de a se folosi de dînşii în lupta lui cu Sviatopluc.

Unul dintre călugării pe care îi trimisese la cazari îi adusese ştirea că nu se mai pot mişca cazarii fiindcă alte două popoare li s-au pus în cale, polovţii şi maghiarii.

— Aceştia — îi zicea călugărul — sunt un neam de oameni inimoşi, arcaşi îndămînatici, care, călare pe caii lor iuţi, se aruncă lărmuind în luptă. Caganul lor a fost pînă de curînd Almoş, un bătrîn în faţa căruia toţi se închinau. Murind acesta, ei au ridicat în locul lui pe feciorul său, Arpad, o adevărată podoabă pentru neamul lor. L-am văzut, sfinte părinte — urmă călugărul — noi înşine şi am stat cuprinşi de sfială în faţa lui. E om, sfinte părinte! Nu săvîrşeşte nimeni fapte mari fără ca să fi voit a le săvîrşi şi fără ca să-şi deie seamă că e în stare să le săvîrşească, iar gîndul de a fi pornit spre fapte mari şi destoinic de a le săvîrşi îl înalţă pe om şi acest sîmţămînt de înălţare se dă pe faţă în privirea ochilor, în zîmbetul buzelor, în fiecare vorbă, în umblet, în toate mişcările trupului. Aceste semne le-am văzut, sfinte părinte, la tînărul cagan al cetelor maghiare. Cînd el se iveşte, ochii tuturora se opresc asupra lui; cînd el încalecă şi se pune în fruntea cetelor, inimile tuturora se umplu de căldură şi toţi îşi ridică capetele cu fală. Dacă, luaţi în sîmbrie, maghiarii ar da despre meazănoapte năvală asupra moravilor, în timp de cîteva zile Arnulf ar surpa puterea urgisitului Sviatopluc, ocrotitorul ereticilor de la răsărit.

Formosus stete cîtva timp pe gînduri.

Nu doară că-i era greu să cheme pe păgîni întrajutor în lupta lui cu alţi creştini; îi părea însă prea mare perderea de timp, căci săptămîni, chiar luni de zile trebuiau să treacă pînă ce lucrurile se pun la cale.

— Aleargă — grăi el în cele din urmă — aleargă, căci numărate sunt zilele omului pe pămînt.

Şi-a alergat zelosul călugăr mai întîi în tabăra lui Arnulf şi de acolo iar în Atelcuz.

Părintele Manea şi Bassa aşteptau cu polovţii şi cu tătarii la Nistru, ca să mai moară cineva undeva, cînd Arpad a ales pe cele mai bune dintre cetele lui şi a plecat în fruntea lor pe la poalele despre meazănoapte ale Carpaţilor spre apus, însărcinînd pe vizirul Huba să rămîie de pază în Atelcuz, iar pe Tuhutum să treacă în fruntea altor cete prin strîmtorile munţilor spre meazăzi, şi, ieşind în valea rîului Tisa, să-l lovească pe Sviatopluc despre apus.

Pe cînd însă Arpad înainta nesupărat de nimeni, Tuhutum, călăuzit de doi călugări prin văile din ce în ce mai strîmte, a dat la Dorna peste Vîlvă de la Bărgău, păzitorul poienelor, care l-a oprit cu cetele lui de munteni în drum şi l-a ţinut strîns în loc pînă ce nu i-a venit într-ajutor şi Dunca de la Borşa, cu alte cete, apoi împreunîndu-şi amîndoi puterile, l-au dat înapoi, pas cu pas, iar înapoi, tot înapoi, pînă ce nu l-au scos în lărgimile văii unde l-au lovit cu toată puterea şi l-au pus pe fugă.

Se urmau încă aceste lupte cînd în Moravia s-a dat hotărîrea şi fără de Tuhutum.

Cînd cetele de călăreţi ale lui Arpad, trecute prin strîmtori, au început să se risipească spre meazăzi, dînd jaf şi arzînd oraşe şi sate, Arnulf a pornit şi el despre Dunăre, şi după cîteva lupte sîngeroase Sviatopluc s-a dat învins, i s-a închinat lui Arnulf şi a primit şi stăpînirea papei.

Prădau încă în Moravia cetele lui Arpad cînd Arnulf, învingător acum, a plecat în fruntea unei oştiri alese şi însoţit de cei mai străluciţi dintre cavalerii săi la Roma, ca să ieie preţul izbîndei, coroana împărătească, pentru care s-a vărsat atîta sînge.

Ca o adiere de-nfiorare a trecut vestea prin ţările apusene, şi din toate părţile s-a pornit lumea spre Roma, ca să fie de faţă la încoronarea noului împărat, care-şi făcuse nume mare prin spulberarea normanilor, iar acum adusese la supunere pe ducele Boemiei şi frînsese şi puterea mult temutului Sviatopluc.

Au venit şi chemaţi, şi nechemaţi, căci întregul Apus era cuprins de sîmţămîntul că în strănepotul, ce-i drept, nelegitim, dar înzestrat cu mari destoinicii, iar renvie Carol cel Mare, că iar se ridică împărăţia apuseană mai presus de toate stăpînirile de pe pămînt şi că glasul papei va fi, ca niciodată mai nainte, ascultat de toată suflarea creştinească.

Nu toţi o şi doreau aceasta, şi pe cînd unii erau plini de-nsufleţire, alţii-şi ascundeau mînia în suflet, dar toţi se-mbrăţişau cu bucurie, toţi lăudau marile vîrtuţi ale noului împărat, toţi preamăreau pe Formosus, toţi se-mbulzeau la treptele tronului papal, ca să cadă-n genunchi la picioarele înţeleptului chivernisitor al treburilor întregei lumi creştine.

— Nu s-a făcut încă nimic, le zicea el. Toate sunt numai pregătiri pentru ca faptele să fie cu putinţă. S-au aşezat temeliile, s-au ridicat schelele, s-a adunat piatra, stau gata zidarii, dar zidirea abia de aici înainte are să fie ridicată.

Sîmţind, însă, că sunt mulţi cei ce zîmbesc cu ura în suflet, el era cuprins mereu de temerea ca nu cumva schelele ridicate să se răstoarne sub picioarele zidarilor, şi dedea şi acum zor ca toate — primirile, încoronarea, sărbările, învoielile în ceea ce priveşte viitorul —să se urmeze răpede una după alta pentru ca să poată pleca fiecare cît mai curînd la treaba lui.

Cu grabă nenduplecată merge-n lumea aceasta fiecare spre împlinirea datei sale.

În grabă s-au urmat toate, şi Arnulf, încoronat o dată cu mare pompă, a plecat în cea mai mare grabă de la Roma, dar nu la treburile lui, ci ca să nu-l ajungă moartea în mijlocul celui mai urît cuibar de stricăciuni.

Chiar la ospeţia de-ncoronare au fost otrăviţi atît papa Formosus, cît şi noul împărat, care a murit şi el puţin în urmă, lăsînd în urma lui un copil nevîrstnic, Ludovic Copilul.

Peatră, zidari, schele, toate rămîneau acum părăsite; stînse erau visurile cele mărețe, dimpreună cu tot ceea ce stăruitorul Formosus ajunsese să ştie şi să înţeleagă.

Dară mor oamenii toţi, şi o fi aşa ori altfel, mai curînd ori mai tîrziu, aici ori acolo, moartea e moarte, şi o primeşti cum, cînd şi unde-ţi vine, vorba e numai să scapi o dată de ea şi să fii lăsat apoi în pace.

Nu şi-a găsit însă Formosus nici în mormînt odihna.

După opt luni de zile, Ştefan VI, susţiitorul lui Guido de Spoleto, ridicat în scaunul papal, l-a scos pe Formosus din mormînt şi l-a dus în faţa sinodului, care i-a făcut judecata şi l-a osîndit cu toată asprimea legii creştineşti la a doua şi mai ruşinoasă moarte.

Tîrît a fost de către calăii rînjiţi trupul lui intrat acum în putreziciune de-a lungul uliţelor pline de creştini evlavioşi şi aruncat apoi ca un hoit scîrbos în apa Tibrului, ca să se ştie că Neron şi Domiţian şi El Mutavachil şi toţi ceilalţi prigonitori ai creştinilor au fost nişte blegi săraci cu duhul, care numai asupra celor încă vii au ştiut să-şi verse mînia.

V

ÎN SFÎRŞIT

O singură zi cu noroc le mai trebuia după plecarea lui Arpad pribegilor pentru ca să-şi deschidă drum spre Dunăre. Neştiind, însă, că numai puţini luptători au rămas cu Huba-n Atelcuz, polovţii, care erau deprinşi a trăi azi ici, mîne colo, se simţeau pretutindeni acasă la dînşii şi îşi urmau traiul obicinuit, parcă-n veci aici ar fi avut să rămîie.

Neam puţin deosebit de al maghiarilor, polovţii trăiau sub corturi şi se mutau adeseori fără de voie şi în grabă mare de la un loc la altul. Neputînd să mîne în fuga mare turme de oi ori cirezi de vite, ei ţineau numai cai şi puţini măgari, se hrăneau dar cu carne de cal şi cu lapte de iepe ori de măgăriţe, din care-şi făceau prin dospire şi o băutură răcoritoare.

Tot cai jertveau şi pe altare, şi cea mai mare jertvă era şi la dînşii, ca la maghiari, armăsarul alb, pe care preotul îl înjunghia în faţa mulţimii adunate la treptele jertvelnicului ridicat în cîmp deschis, la loc mai ridicat, mai ales pe coline — tot ca la maghiari.

Credinţele şi deprinderile lor religioase erau împrumutate de la perşi. Recunoşteau două zeităţi deosebite, pe a binelui şi pe a răului, care se aflau în luptă necurmată, ca la perşi Ormuzd şi Ahriman, şi se-nchinau la focul mistuitor, care biruieşte gerul şi întunerecul.

Bucurîndu-se de păşunile proaspete, ei urmau a-şi paşte caii, a-şi mulge iepele, a-şi aduce la timpuri hotărîte jertvele, a-şi întreţine focurile sfinte şi nu ţineau să plece mai departe.

Tătarii Bassei erau mai grăbiţi.

Se adunasără încetul cu încetul peste trei mii, tot unul şi unul, oamenii aleşi de părintele Manea şi primiţi în ceată fără de sîmbrie şi numai după grele încercări. Deşi erau din cele mai deosebite neamuri, luînd o dată deprinderile creştineşti, ei se socoteau fraţi cu toţii deopotrivă, erau cumpătaţi în toate şi cu inima deschisă, se iubeau și se ajutau între dînșii, și de aceea viața li se petrecea în senină voioșie. În fiecare zi de trei ori, dimineața, la ameazăzi și seara, cînd părintele Manea îi chema sunînd din corn la rugăciune, ei alergau ca să se adune, și evlavia oglindită-n fețele lor era atît de adevărată, încît polovții, care se aflau prin apropiere, cădeau și ei în genunchi, și nu unul dintre dînșii stăruia și se punea la cele mai grele încercări ca să fie primit și el în ceată.

Cînd Bassa li se așeza în frunte, ei strîngeau frînele frumoșilor săi cai de soi persan și se avîntau cu hotărîre bărbătească în luptă, dar doritori de luptă nu erau și se bucurau și ei că pot să-și pască în liniște caii și iepele de prăsilă ieșită din El Dular.

Mulți dintre dînșii priveau însă cu neastîmpăr peste Nistru.

Se legaseră cu toți că nu se vor căsători mai nainte de a fi împlinit vîrsta de treizeci de ani, dacă la vîrsta aceasta vor fi ajuns a-și găsi loc de așezare statornică.

„Vrednic de a fi soț și părinte — le zicea părintele Manea — e numai cel ce poate să le deie copiilor săi adăpost bine ocrotit.“

Mulți dintre dînșii erau trecuți și de treizeci, și de patruzeci de ani, ardeau dar de dorința de a se vedea ajunși la locul de așezare statornică, și dincolo, peste Nistru, nu se putea petrece nimic fără ca aceștia să prinză de veste.

Cînd cetele lui Tuhutum, luate de Vîlvă și de Dunca la goană, au sosit la corturi și Huba a grăbit să le vie într-ajutor, bătrînii și femeile de la cele mai apropiate corturi, știindu-se părăsiți și de viziri, și de luptători, au ridicat în grabă mare corturile, au luat copiii și au pornit cuprinși de spaimă și ducînd cu dînșii spaima spre apus, unde-l știau dus pe Arpad.

Văzînd mișcarea aceasta, bessenii au încălecat într-o clipă, au trecut fără de luptă Nistrul și au înaintat de-a curmezișa spre Prut la vale, în vreme ce mulțimea maghiarilor își căuta, apărată de cei doi viziri, scăpare pe rîuri la deal.

Numai o mică parte din maghiari s-a răzlețit.

Fugînd din calea bessenilor, cîteva mii de familii au dat peste cetele lui Dunca și au trecut în valea Moldovii și de acolo mai spre meazăzi, unde se află și astăzi. Sunt ceangăii sau răzlețiții.

Polovții au trecut Nistrul abia după ce toți maghiarii au început să-și ridice corturile; luîndu-i apoi la goană, au rămas în locurile părăsite de dînșii, unde au stat peste o sută de ani.

Întreagă această schimbare s-a desfășurat ca o furtună în timpul verii, și Manea nu putea să-și deie seamă nici cum s-au petrecut lucrurile, nici unde se află, ci înainta, sosit la Prut, pe rîu la vale, așa-ntr-un noroc.

Încă la sosirea maghiarilor, rămășițele de popoare care se pripășisără între Nistru și Prut s-au rătras spre gurile Dunării, și pribegii-și urmau drumul nesupărați de nimeni.

O-ngrijare din ce în ce mai viuă-l cuprinsese însă pe părintele Manea, și el călărea tăcut și gînditor alăturea cu Bassa, care era perdută-n privirea din ce în ce mai frumoasei lumi prin mijlocul căreia trecea. Adierea primăvăratică, iarba pe care o călca, florile risipite pe cîmp, verdeața pădurilor, apa izvoarelor, seninul curat al cerului, fluturii ce zburau prin aer, munții ce se ridicau în depărtare, toate o încîntau, o amețeau și-i luau parcă graiul.

— Mai zi ceva! e atît de frumos aici! grăi dînsa într-un tîrziu.

— Ce să zic?! răspunse el ca trezit din somn. Toate sunt ca la noi, toate, și iarba, și copacii, și adierea vîntului, și albastrul cerului. Mi-e c-am sosit, și totuși m-a cuprins simțămîntul că niciodată n-o să pot trăi pe pămîntul mie atît de mult dorit.

Era în glasul lui o durere adîncă, un fel de îngrijare superstițioasă, pe care dînsa nu putea să le înțeleagă.

— De ce să nu rămînem aici, unde nimeni nu ne supără?! grăi dînsa. Nicăiri nu poate să fie mai bine.

El nu-i răspunse nimic.

În zorile zilei următoare păsările cîntau într-un crîng din apropiere.

— Da — grăi Manea ascultînd cu luare-aminte — am sosit! Aşa cîntă păsările la noi!... numai la noi cîntă aşa.

Umblase mult prin ţări depărtate şi necunoscute, dar nu se temuse niciodată de nimic; acum, cînd se socotea aproape, îşi aducea aminte de noaptea pe care a petrecut-o rătăcind prin uliţile Preslavului şi-i era parcă se află-n faţa unei mari primejdii.

El şi Bassa nu erau singuri, ci-n fruntea unei mari cete de călăreţi, pe care orişicine trebuia să-i socotească drept năvălitori prădalnici, şi inima i se strîngea cînd îşi aducea aminte cum se aprind focurile vestitoare prin culmi, cum judeţii-şi adună cetele şi cum se-ncaieră-n luptă cu năvălitorii.

„Nu! — îşi zicea — mai bucuros mor aici decît să turbur, întorcîndu-mă, liniştea fraţilor mei.“

Trebuia, înainte de toate, să se încredinţeze dacă muntenii sunt ori nu prin apropiere, apoi, dacă sunt, să meargă el singur şi să se înţeleagă cu dînşii.

Îi era însă foarte greu să se despartă de Bassa, care stăruia să trimită pe cineva, deşi înţelegea şi dînsa că nu e între însoţitorii lor nimeni care ar fi putut să primească însărcinarea aceasta.

Stetea dar cu inima îndoită şi-şi amîna hotărîrea de azi pe mîne, ba nu o dată s-a împăcat cu gîndul că nici nu se mai duce, ci rămîne pe pămîntul binecuvîntat, unde trăiau nesupăraţi de nimeni. Bessenii însă, care ţineau să-şi întemeieze casele, erau din ce în ce mai stăruitori, şi pe la sfîrşitul verii Manea s-a-mbărbătat şi a plecat, însoţit de numai opt călăreţi.

Nu putea el să-i spună Bassei care îi sunt temerile; ea-l vedea însă strivit, cum nu-l mai văzuse niciodată, de îndoieli şi se uita după el ca odinioară după Mir Benah cînd se urcase pe plută.

— Şi ce fac eu dacă tu nu te mai întorci?! întrebă dînsa, sleită de puteri.

— Întreabă — îi răspunse el — ce vom fi făcînd după ce mă voi fi întors. Am, Basso, să trec rîul, să înaintez pe nesimţite, să ispitesc locurile şi să-mi dau seamă dacă muntenii sunt ori nu prin apropiere. Abia după ce-i voi fi găsit pot să le ştiu şi celelalte.

Trecînd apoi rîul, a dat în drumul lui de dealuri acoperite de păduri bătrîne şi de văi pline de desiş nestrăbătut.

Trăit în copilăria lui la munte, el ştia că cel mai uşor drum e de-a lungul plaiului, pe coama bătută de vînturi, unde pădurea e mai rară. Au urcat dar şi au înaintat trecînd printre copaci bătrîni, aproape numai stejari cu scoarţa groasă şi plină de muşchi.

Era pe jos multă crăcărie ruptă de vînturi şi mai mult ori mai puţin putredă; numai rar de tot aveau în calea lor şi întregi copaci răsturnaţi, şi ei îşi urmau drumul cotind pe ici, pe colo, dar fără greutăţi mari. Vederea le era însă închisă, şi Manea în curînd a ajuns să nu-şi mai poată da seamă încotro merge, şi la toată cotitura aştepta să deie în vreun luminiş, ca să i se deschidă vedere mai largă şi să se poată dumiri.

Luminişuri însă numai în culmile mai înalte se deschid, iară dînşii urcau mereu, coborau cîte puţin şi iar urcau cu soarele-n faţa lor, deci spre apus, şi i-a prins noaptea fără ca să se fi putut dumiri.

Abia a doua zi pe la ameazăzi au ieşit în o culme mai luminoasă, în care au rămas cuprinşi de uimire.

Giur împregiur se desfăşurau dealurile acoperite de o verdeaţă bogată, la dreapta se desfăşura-n ceaţa depărtării şirul de munţi din Penteleu pînă spre Pion, iar la stînga se-ntindea o lărgime luminoasă, din care se ridicau pe ici, pe colo fumuri, semnele neîndoioase ale vieţii omeneşti.

Trecusără pe din sus de izvoarele Bîrladului, şi în faţa lor se dezvelea în toată întinderea lui plaiul ce se coboară între Bîrlad şi Berheciu spre lărgimile Siretului.

N-o ştia părintele Manea aceasta, dar era dumirit că de-a lungul acelui plai are să coboare şi că jos în lărgime va da peste oameni.

Îşi alesese însoţitorii anume dintre vechii prieteni de la Bagdad, un ind, doi arabi, doi armeni şi trei persieni, tot oameni care-şi petrecusără copilăria în raiuri pămînteşti şi trăiseră de lungi ani de zile acum prin pustiuri mai mult ori mai puţin deşerte. Steteau dar uimiţi şi nu puteau înţelege strîmtorarea de care părintele Manea era cuprins.

— Aceasta e ţara cea frumoasă despre care ni-ai vorbit atît de adeseori, grăi Nubar, persianul totdeauna pornit spre avînt.

— E tot atît de frumoasă — îi răspunse Manea — dar mie cu desăvîrşire necunoscută, şi nu ştiu ce fel de oameni vor fi trăind pe unde se văd fumurile.

— Şi nu cumva te temi?! întrebă Arim, arabul totdeauna inimos.

Inima lui Manea se strînse.

— Eu numai de fraţii mei m-aş mai putea teme, grăi el. E de mult de cînd nu ne-am mai văzut eu şi dînşii — urmă el suspinînd — şi nu ştiu cum îi voi găsi, nu ştiu dacă mă vor mai cunoaşte, nu ştiu dacă vor voi ori nu să vă primească şi pe voi în mijlocul lor.

Ei îşi urmară drumul, cuprinşi de un simţămînt de strîmtorare şi mai mult în tăcere, coborînd mereu, urcînd cîte puţin şi coborînd iar pînă-n noaptea tîrzie, cu luna de mult răsărită în faţa lor.

Era înspre miezul nopţii cînd la piciorul plaiului, pe ţărmurul unui părîu, au descălecat ca să-şi deie caii la păşune şi să mai odihnească şi ei.

În faţa lor, pe cîmpia deschisă, se vedeau pe ici, pe colo, mai pe aproape şi mai pe departe, focurile păstorilor, şi părintele Manea-şi reamintea serile petrecute-n cerdacul cetăţii de la Măneşti.

Deodată ei rămaseră ca-ncremeniţi şi ascultînd cu răsuflarea oprită.

Pe părîu la deal păştea o turmă de mioare şi ciobanul cînta din fluier doina tărăgănată şi duioasă.

— Ce e aceasta?! întrebă persianul încet.

Ochii lui Manea se umplură de lacrămi.

— Suntem sosiţi, răspunse el speriat. Aşa cîntă păstorii noştri.

Ridicîndu-se apoi, o luă mergînd încet şi cu pas uşor pe părîu la deal, ca să-l găsească pe cioban.

Era un băietan de vreo optsprezece ani, care şedea sub coaste pe iarba verde. El tresări şi rămase cu răsuflarea oprită cînd străinul după port se ivi în faţa lui.

— Bun găsit, băiete! îi zise părintele Manea. Unde ne aflăm aici?

— Păi unde să ne aflăm? în valea Siretului! îi răspunse băiatul, ridicîndu-se-n picioare.

Despre Siret mai auzise părintele Manea vorbindu-se, dar nu ştia că sunt şi prin valea Siretului munteni.

— Mai sunt pe aici şi alte turme de oi? întrebă el iar.

— Cum să nu fie?! grăi băietanul. Sunt şi cirezi de vite şi herghelii de cai.

— Cirezi şi herghelii?! exclamă Manea cam mirat. Dar ce faceţi voi cu ele?

— Nu sunt ale noastre, ci ale sîrbilor de la Bîrlad, îi răspunse băietanul mirat şi el că i se mai pune o asemenea întrebare.

— Tu eşti muntean? îi zise preotul.

— Da — răspunse băietanul — vrîncean de la munte.

Şi despre vrînceni mai auzise părintele Manea vorbindu-se şi ştia că de la dînşii se pornesc focurile vestitoare cînd se ivesc năvălitorii.

— Unde stă judeţul vostru? întrebă el.

— Judeţ — răspunse ciobanul — au muntenii pe Buzău la deal. La noi nu e aşa ceva.

— Ei bine, stăpînirea ce veţi fi avînd, unde e? stărui preotul.

— Stăpînire e la Bîrlad, grăi băietanul. Noi, vrîncenii, suntem stăpîni înşine fiecare pe ale sale.

Faţa părintelui Manea se lumină. Vorbele grăite de băietan erau atît de desluşite, încît nu mai avea nevoie să-l ispitească pentru ca să ştie că-n Vrancea e tot viaţa pe care o trăise la poalele Bucegilor.

— Mai e încă mult pînă la apa Buzăului? întrebă el cu inima încleştată.

— Dacă pleci în zori de zi — îi răspunse băietanul — eşti acolo mai nainte de a se fi înserat.

— Rămîi sănătos, nepoate! îi zise părintele Manea şi se-ntoarse la însoţitorii săi, ca să le ducă vestea.

Era scurt drumul pînă la dînşii, vreo două, cel mult trei sute de paşi, şi totuşi, făcîndu-l, el şi-a schimbat în mai multe rînduri hotărîrea.

Ce avea el să le spună şi cum trebuia să-şi potrivească spusa?

Trecusără vreo treizeci de ani de cînd plecase-n lumea largă, dar cele de mult trecute erau atît de vii în amintirea lui, încît îi era parcă abia ieri, alaltăieri au fost.

„Prea sunt mulţi aceia pe care i-am iubit, prea multe sunt cele mie dorite, şi mă cutremur — îşi zise el — cînd mă-ntreb: pe cine mai găsesc? cum le voi găsi toate? cum mă vor primi în mijlocul lor? îşi vor mai fi aducînd aminte de mine? voi-vor ori nu să mă cunoască? mai pot ori nu, după toate pe cîte le-am păţit şi le ştiu, să trăiesc împreună cu dînşii?!“

O, mulţi vor fi crezînd că mare şi sfîntă bucurie este să vezi, după îndelungată înstrăinare, pămîntul în care zac oasele părinţilor tăi: durere fără de margini este, şi Manea ar fi voit să-şi urmeze drumul numai el singur, ca nimeni să nu fie mărturie durerii lui.

Şi totuşi... Îi era ruşine că n-a îndrăznit să ieie şi pe Bassa cu dînsul, dimpreună cu toţi însoţitorii lor, cărora le făgăduise de atîte ori adăpost în mijlocul fraţilor săi: cum ar fi putut să se lepede şi de puţinii care mai rămăseseră cu dînsul?

Au plecat în răvărsatul zorilor de zi împreună şi şi-au urmat drumul chiar mai tăcuţi decît pîn-aci.

Pretutindeni în drumul lor păşteau, cum spusese băietanul, turme de oi, cirezi de vite şi herghelii de cai, dealurile erau pline de vii şi de livezi, pe la poalele lor se-ntindeau multe ogoare proaspete, iar pe coaste, printre casele risipite, se ridica pe ici, pe colo cîte una mai mare, cu cerdac înstîlpit, ca prin împregiurimile Constantinopolului.

— Nu — zicea Manea — pe aici nu sunt munteni. Nu sunt, zicea iar şi înainta ferindu-se ca să nu-ntîlnească pe nimeni.

A trecut în cele din urmă Buzăul şi-a ajuns la locuri prin care parcă mai trecuse. Se visa oarecum pe sine însuşi în tinereţele lui la acele locuri, îi vedea pe oamenii de atunci, îşi reamintea stările sufleteşti pe care le-a avut atunci, şi tot mai mult îl cuprindea înduioşarea.

— Nu! — zicea însă şi acum — nici aici nu sunt munteni.

Deodată, la o cotitură, în gura unei văi, ei deteră pe neaşteptate peste o fată tînără, frumoasă, voinică şi curat îmbrăcată, care se-ntorcea de la izvor cu furca-n brîu, răsucind cu mîna-ntinsă firul de pe fus şi ducînd în cap ulciorul plin.

Însoţitorii lui Manea-şi opriră caii, ca să privească mai în tignă şi fata, şi cătrinţa aleasă-n feţe, şi altiţele frumos înflorite, în care strălucea firul atins de razele soarelui.

— Noroc bun, fată! — îi zise Manea — şi să-ţi fie şi ţie de bine că mi-ai ieşit cu plin în cale. Dar firul din altiţe de unde-l aveţi voi?

Fata se uită cu ochi mari la feţele străine şi la portul străin, tot cel persienesc şi acum.

— Ni-l aduceţi voi, negoţătorii veniţi din ţări depărtate, răspunse ea.

Manea vorbea cu Bassa de obicei în limba lui, pe care dînsa o-nvăţase încă de mică copilă; cu totul altfel suna însă limba aceasta pe buzele fetei, şi el ar mai fi stat bucuros de vorbă cu ea. Speriat însă de „negoţătorii veniţi din ţări depărtate“, el îşi urmă drumul.

După cîtva timp deteră peste o herghelie de cai, iepe şi cîrlani, care păşteau sub paza cîtorva băieţi cu feţele spălăcite şi cu pletele cîlţoase, fără îndoială sîrbi.

Era foarte lung timpul de cînd Manea nu mai vorbise sîrbeşte şi un simţămînt de strîmtoare-l cuprinse cînd îşi dete seamă că-n limba lor are să le vorbească băieţilor.

— Bună ziua, băieţilor! le zise el. Frumoase iepe şi frumoşi cîrlani. A cui e herghelia?

Băieţii se uitară cînd unul la altul, cînd la străinii care-n gîndul lor puteau să fie primejdioşi.

— Tot ale grecului din Bucov, răspunse unul dintre dînşii.

Manea-i înţelegea vorbele şi stetea cu toate aceste nedumerit. Îi era parcă se-năbuşe.

„Care va să zică pe aici erau şi greci, care ţineau herghelii de cai! Fără îndoială aceştia aduceau şi firul şi ale lor erau casele cu cerdac!“

— Ale grecului? grăi dînsul. Dar grecii cînd au venit şi cum s-au aşezat aici?

— N-au venit şi nu s-au aşezat — răspunse sîrbul — dar îi plătesc judeţului ca să pască cirezi de vite şi herghelii de cai.

— Cum?! strigă Manea, ridicîndu-se încet în scări. Bălanul de la Bucov ia plată de la greci ca să le deie voie de a-şi paşte cirezile şi hergheliile?!

El le-nţelegea acum toate, le vedea, parcă, cu ochii pînă-n cele mai mici amănunte, şi o îndîrjire fioroasă îl cuprinse.

— Nu cumva — mai întrebă el — sunt şi evrei pe aici?

— Ba sunt destui, răspunse sîrbul.

Manea-şi înteţi calul: îi era greu afară din cale gîndul că însoţitorii lui le văd şi ei toate.

— A! grăi peste cîtva timp. Aceeaşi lume şi aceiaşi oameni şi aici ca pretutindeni! De ce nu vin iar cetele de prădători, ca să mîne turmele de oi şi cirezile de vite şi hergheliile de cai, să calce lanurile, să bătucească iarba-n copitele cailor să deie foc la toate, să lase pustiu în urma lor, să-i stîrpească pe cei lacomi şi pe cei rămaşi să-i alunge departe spre văile strîmte şi sterpe?! Închideţi-vă, prietenilor, ochii —urmă el mai încet — ca să nu vedeţi cele ce se desfăşură împregiurul vostru, şi nu vă mai aduceţi aminte de cele ce vi-am spus despre ţara mea şi despre fraţii mei. Minciuni sunt toate! strigă. Iubirea nesăţioasă m-a făcut să-i socotesc pe fraţii mei mai buni decît alţi oameni! Şi dînşii le pîngăresc toate. În zadar s-a ivit Hristos pe pămînt, în zadar a ostănit ca să-i lumineze pe orbi, în zadar a pătimit, căci oamenii se despoaie unii pe alţii şi azi ca totdeauna, şi aici ca pretutindeni, ca să poată trăi în desfrîu, şi se duşmănesc şi se sfîşie mai rău decît fiarele!

Deodată el strînse frîul, şi calul se opri ca fulgerat.

Trecînd pe la o cotitură, se ivi în faţa lui şirul de colţi al Bucegilor.

Manea-şi acoperi faţa cu amîndouă mînile şi începu să plîngă pe-năbuşite.

— Ce e?!... ce s-a-ntîmplat?! îl întrebară însoţitorii, făcînd cerc împregiurul lui.

— Iată colo — grăi dînsul, arătînd spre culmile depărtate — vedeţi munţii aceia: acolo, în poienele lor, e raiul despre care v-am vorbit de atîte ori, acolo mi-am petrecut zilele copilăriei, de acolo m-am coborît cu părinţii mei, la poalele lor zac oasele lor, acolo, unde nu pătrunde răutatea, sunt ei, toţi cei ce n-au fost prigoniţi, ca mine, de o tainică şi nemiloasă soartă.

El se-ntoarse muiat spre Nubar, lui cel mai apropiat dintre însoţitorii săi.

— De aici înainte — urmă încet — aveţi milă de mine şi lăsaţi-mă să-mi urmez numai eu singur drumul.

Nubar se uită lung şi cuprins de nelinişte la el.

Îl vedea şi nu-l mai cunoştea: era cu firea schimbată, ieşit din fire, smintit, parcă, era.

— Să te lăsăm, zici, singur, grăi dînsul stăpînindu-şi glasul. Cum să te lăsăm? Să rămînem aici unde ne aflăm? Să ne-ntoarcem înapoi? Să ne ducem undeva şi să te aşteptăm, ori să nu te mai aşteptăm? Nu-ţi dai, pare-mi-se, seamă despre ceea ce zici! Ne-ai adus cu tine, şi fără de tine suntem ca căzuţi din cer: nu ştim unde ne aflăm, nu ne cunoaşte nimeni, şi cu nimeni nu putem să ne-nţelegem.

Manea stetea-n faţa lui strivit de simţămîntul grelei răspunderi pe care o luase asupra sa.

Ajuns acum la fraţii lui, el îi socotea pe soţii săi de suferinţe drept nişte străini de care se ruşina, şi nu mai era-n stare să-nţeleagă cum a putut el să aibă îndrăzneala de a le făgădui pribegilor adăpost şi ocrotire în mijlocul fraţilor săi, cu care atît de mult se lăudase.

— Dar — zise el — nu mai sunt — după toate semnele — frații mei precum i-am lăsat și precum îi știți din spusele mele: prea mare mi-ar fi durerea dacă v-ați încredința și voi, alăturea cu mine, despre stricăciunea la care par a fi ajuns.

— Dacă așa crezi — întîmpină Nubar — atunci nu-ți mai urma nici tu drumul, ci să ne întoarcem cu toții înapoi, unde putem să ne petrecem nesupărați de nimeni viața. De ce să mai adaugi la și altfel multele și marile dureri ale vieții tale?!

Manea dete încet din cap.

— Vorbești într-aiurea, Nubar! grăi dînsul. Să mă mai întorc eu, care-am alergat prin lumea largă purtînd făclia adevărului?! să mă depărtez cînd văd că frații mei se perd în întunecime?! Haide! strigă și-i dete pinteni calului.

Iar îi erau toate ușoare și plăcute; după clipa de-nduioșare, iar i s-a-nseninat sufletul.

Pînă la Cricov și de acolo pînă la Mănești ei s-au dus într-o goană, căci soarele era pe scăpătate și Manea ținea ca noaptea să nu-l prindă pe drum.

De nenumărate ori se cutremurase gîndindu-se cum va săruta pămîntul după ce va fi sosit, în sfîrșit, acasă, cum va îmbrățișa pe oamenii ce-i vor ieși-n cale, cum va cădea în genunchi sub zidurile reci ale Măneștilor, cum va alerga de-a lungul văilor pînă-n poienele munților. Abia săvîrșindu-și faptele se cunoaște însă omul pe sine însuși.

Multe se schimbasără-n trecerea lungului timp de cînd plecase, dar munții, dealurile și văile, păraiele și rîurile, coastele și cîmpiile erau tot ca mai nainte, și el se sîmțea parcă abia mai deunăzi ar fi plecat, se bucura de ceea ce vede și căuta cu un fel de nesațiu schimbările ce se făcusără în micile amănunte.

Liniștit a rămas și-n clipa cînd s-au ivit în preajma vederii lui zidurile Măneștilor, unde de mult se-ncuibasără liliecii și bufnițele, ciorile și hereții.

Era pe-nsărate. Din sus de ruinele cetății se înălțau fumurile din sat, iar la o parte se vedea o mare casă împrejmuită cu ziduri de peatră.

Manea iar se sîmți parcă se află-n fața unei mari primejdii.

„Acolo — își zise — va fi stînd Cornea, dacă mai trăiește.“

Și de ce adecă să nu mai trăiască?!

Vitele se-ntorceau din toate părțile spre sat, și Manea se opri, ca să aștepte pe un flăcău care venea călare, ducînd de căpăstru alți doi cai.

— Bun găsit, nepoate! îi zise. Cine șade colo, în casa cea mare?

— Acolo e curtea județului, răspunse flăcăul, urmîndu-și drumul.

— Și cine e județul acela care are curte ca domnii?

— Cine să fie?! Cornea — răspunse flăcăul, uitîndu-se peste umăr înapoi — dar nu s-a întors încă.

— De unde nu s-a-ntors? îl întrebă iar.

— Bine — grăi flăcăul, mirat că i se mai pune asemenea întrebare — iarna stă la Tîrgoviște și numai de seceriș se-ntoarce, după seceriș iar pleacă, și numai de culesul viilor mai vine.

— Bun de tot! grăi Manea zîmbind cu știuta lui răutate. Numai de culesul viilor se mai întoarce. Dar tot va fi stînd cineva acolo, ca să-i ție locul.

— E — răspunse flăcăul — vătavul de curte, cu rîndașii.

— Ce sunt rîndașii aceia?

Flăcăul se opri și iar se uită înapoi.

Îi părea lucru de tot ciudat un om care nu știe ce sunt rîndașii de curte.

— Sunt — grăi dînsul — vecinii, care lucrează cu rîndul, fiecare cîte o săptămînă ori mai mult, după cum e zorul muncii.

— Bună și asta! zise iar Manea. Vom fi putînd să mînem peste noapte acolo la curte.

Flăcăul se uită mai cu dinadins la el și la însoțitorii lui.

— De! îi răspunse. Se poate. Mai știu și eu?! Dacă nu vei fi cumva vreun evreu, adăugă trăgînd cu ochiul la nasul lui cel purtat și acum în vînt.

Părintele Manea nu-și putu stăpîni rîsul.

— Pe evrei adecă nu vrea să-i primească? zise el.

— Dacă e grec! întîmpină flăcăul.

— Cum?! strigă Manea. Cornea are vătav de curte un grec?!

— Se-nţelege — urmă flăcăul — iar grecul şi evreul sunt fraţi de cruce, dar nu-ncap unul de altul nici în căldarea din iad, aşa zice moş Burete.

Părintele Manea tresări ca cuprins de spaimă.

— Ce?... bătrînul Burete tot mai trăieşte?!

— Cum să nu trăiască dacă ni-l face pe preot[ul]?! întîmpină flăcăul.

— Cum vi-l face pe preot[ul]?!

— Se vede că nu ştii că preotul nostru s-a prăpădit, grăi flăcăul acum de tot vorbareţ. Zice că l-au luat bulgarii cu dînşii. L-au tot aşteptat oamenii să se-ntoarcă, şi aşteptîndu-l, ne face moş Burete rugăciunile, cum le-avăţat pe de rost de la preot.

Părintele Manea asculta din ce în ce mai buiguit.

— Apoi — urmă flăcăul — am aşteptat să crească băiatul preotului, ca să-l avem, cum e rînduit, preot în locul tatălui său, dar, uite, n-a voit pîn-acum şi tot moş Burete ni-l face pe preot[ul].

— Dar preuteasa? — întrebă părintele Manea cu glasul înăbuşit — s-a-ntors şi ea? Unde se află?

— Asta — grăi flăcăul — nu pot s-o ştiu, numai moş Burete ar putea să ţi-o spună.

— Să mergem, nepoate, la moş Burete, grăi Manea grăbit; întorcîndu-se apoi spre soţii săi, dintre care unul, armean — vorbea greceşte — îi îndrumă să se ducă la curte şi să-l aştepte acolo.

— Mai iute, nepoate! strigă iar înteţindu-şi calul, ca să ajungă cît mai curînd la moş Burete.

PARTEA A CINCEA

I

REVEDEREA

Un om a făcut Dumnezeu, şi pe acesta îl găsim pretutindeni şi în toate timpurile, azi şi aici în firea lui cea adevărată, iar mîne şi colo mai mult ori mai puţin prefăcut şi stricat, şi întocmai precum fiinţa cea adevărată aceeaşi rămîne, în acelaşi fel se dezvăluie şi stricăciunea.

Trăit atîta timp în cuibarele de stricăciune omenească, Manea nu mai avea nevoie să scruteze: din puţinele pe care le aflase le ştia toate. Aici, ca la Bizanţ ori la Bagdad, trăiau oamenii numai cu trupul şi, perzînd o dată simţămîntul de dignitate omenească, nu se mai ruşinau a-şi da de gol slăbiciunile şi erau în stare să mintă, să se înşele unii pe alţii, să se despoaie între dînşii, să fure, să schingiuiască, să omoare fără ca să-şi mai deie seamă că se-njosesc înşişi pe sine făcîndu-le ori suferindu-le aceste.

Tocmai de aceea nu mînia, ci jalea adîncă-i cuprinsese sufletul în timpul înaintării lui spre casa lui Moş Burete, care se afla tot unde o ştia dînsul, la loc mai ridicat, spre marginea despre munte a satului.

Bătrînul, cel mai tînăr dintre feciorii lui, unul dintre ginerii şi trei dintre nepoţii lui îşi aveau casele clădite din groşi în aceeaşi vatră. Bătătura largă era plină de femei şi de copii, care făceau pregătirile de noapte, mulgînd ici o vacă, iar colo o capră, hrănind purceii ori mînînd gîştele la coteţ, în vreme ce moşneagul cu barba lungă şi cu sprîncenele crescute peste gene şedea pe prispa casei bucurîndu-se de voioşia iubiţilor săi.

Era pe la asfinţite şi nu-ncepuse încă a se întuneca; el însă, deşi destul de-n putere încă, nu putea să vadă cînd preotul a descălecat şi şi-a legat calul de gard, căci îi slăbise de tot lumina ochilor. Ceilalţi însă rămaseră, cînd îl văzură, nemişcaţi, apoi, după ce el înaintă spre bătrîn, se porniră toţi din toate părţile şi făcură, oprindu-se sfiicioşi la oarecare depărtare, roată împregiurul lor.

Abia acum îşi dete şi moşneagul seamă că se apropie cineva şi-şi îndreptă ochii ponevoşi spre portiţă.

— Binecuvîntat să fie numele Domnului! — grăi preotul oprindu-se-n faţa lui — şi mare mulţumită îi dau că mi-a lăsat, Burete, bucuria de a te găsi încă viu!

— Ce-am auzit?! zise moşneagul ridicîndu-se încet şi cu anevoia. Da, în aievea mi-a sunat în urechi glasul pe care în atîte rînduri l-am ascultat rostind rugăciunea, urmă întinzîndu-şi mînile tremurătoare, ca să-l caute şi să-l pipăie. Tu eşti! zise iar şi-i luă mîna ca s-o sărute. Mare e Domnul! Stăi puţin, ca să mă mai liniştesc... Care va să zică tot te-ai întors?! Stăi, c-am îmbătrînit, sunt bătrîn şi neputincios... mi-e greu să-mi stăpînesc firea şi mă biruie plînsul... Să mă mai liniştesc...

Părintele Manea avea şi el nevoie de a se mai linişti, ştia şi el că omul are să-şi stăpînească în toate împregiurările firea, dar grăbise prea tare şi-şi perduse sărita.

— Să-mi spui, Burete — grăi dînsul — preuteasa Ana, soţia mea, ce s-a făcut, unde se află?

Burete, bătrînul, şi ai săi se uitară speriaţi unii la alţii şi-şi întoarsără capetele, ca preotul să nu le vadă lacrămile năvălite-n ochi.

— Mai stăi puţin, ca să te linişteşti — grăi Burete — căci mulţi sunt anii ce s-au scurs de cînd ai plecat, multe s-au petrecut şi-un bătrîn ca mine trebuie să-şi adune gîndurile mai nainte de a da răspuns la asemenea-ntrebare. De dînsa mă-ntrebi? Da, asta e cea dintîi. Pe dînsa ai, înainte de toate, s-o cauţi, căci mai mult îi este omului soţia decît părinţii, ba chiar şi decît copiii săi — aşa ne-ai învăţat tu. Îşi purta, cînd s-a-ntors, copilul în braţe, iar azi el e om în toată firea, e om, părinte, şi multe au trebuit să se petreacă pînă ce din copil s-a făcut om. O să le afli toate, încetul cu încetul, una cîte una...

— Unde e? stărui Manea.

— La Tîrgovişte — răspunse bătrînul liniştit — la vărul său, domnul, care şi-l are cel mai de aproape.

— Nu el, ci ea unde este? stărui iar Manea.

Burete rămase cîtva timp strîmtorat. Ţinea să-l abată, dar nu era-n stare să nu-i deie răspuns hotărît.

— Nu ştiu, răspunse el scurt. I s-a perdut urma.

— I s-a perdut urma?! zise părintele Manea vorbind ca-ntr-aiurea. Şi nu dă nimeni cu socoteală unde se va fi dus?

— Cu socoteală — grăi bătrînul rostind vorbele apăsat — vor fi dînd mulţi. Crede cel ce nu ştie ceea ce se potriveşte cu felul lui de a fi, şi multe se cred cînd nimeni nu ştie nimic.

Manea începu să rîdă ca omul căruia după multă alergătură i se-nfundă drumul.

— Da!... fără-ndoială, grăi dînsul, vorbind aşa, pentru sine. Văduvă şi preuteasă, are să-şi petreacă viaţa singură şi neştiută de nimeni. Unde e însă, unde?

Faţa bătrînului se lumină.

— Orişiunde — grăi dînsul — dacă i-am perdut noi urma, o ştie dînsa pe a noastră, şi e destul să afle că te-ai întors ca să iasă la iveală. Ai răbdare şi stai acum cu noi — urmă voind iar să-i abată gîndurile — căci multe ai să afli de la noi şi minunate lucruri vei fi ştiind să ne spui.

Era-nţelept Burete: nu e, în adevăr, pentru omul umblat prin lume nimic mai adimenitor decît să spună ceea ce a văzut şi a înţeles.

Pînă tîrziu după miezul nopţii ei au stat, şezînd la lumina lunei acum pline, pe prispa casei vechi de vorbă.

Se minunau ei de cele spuse de dînsul şi steteau uimiţi de-nţelepciunea lui, dar nu mai puţin se minuna şi el de cele ce-i spuneau dînşii şi de bunul-simţ al lor.

Cu deosebire viu a fost atins cînd a aflat că atît sîrbii, cît şi bulgarii au primit sfîntul botez şi au biserici, în care preoţii le citesc din cărţi scrise în limba lor.

— În limba lor?! strigă el. Nu pe greceşte? Aceia dintre voi care ştiu sîrbeşte înţeleg cele citite?

— Da, părinte, răspunseră deodată feciorul lui Burete şi doi dintre nepoţii lui. Nu e vorbă pe care n-o înţelegem.

— Mare minune! exclamă preotul. Mult aş ţine să văd asemenea carte. Cunosc scrierea grecească, pe cea arabă, pe cea armenească, pe cea evreiască şi pe cea persană, am văzut cărţi de ale inzilor, dar e peste putinţă ca cu semnele vreuneia din aceste să scrii sîrbeasca pe care o ştiu. Lui Dumnezeu însă toate îi sunt cu putinţă cînd vrea să-i lumineze pe oameni şi să-i îndrumeze spre bine. Să ştiţi — urmă plin de-nsufleţire — că am intrat acum în veacul iubirii şi al păcii.

— O fi, părinte — răspunse moşneagul, jignit de avîntul lui — dar pîn-acum semnele s-au arătat mai mult a vrajbă, şi multe turburări au făcut popii de cînd au venit la noi.

— Cum aceasta? întrebă Manea.

— Să vezi, urmă bătrînul. Au venit şi preoţi de la apus, şi pe aceştia nu voia să-i sufere părintele Clement.

— Clement?! îl întrerupse Manea. Şi aici a pătruns vrajba? Dacă e acel Clement pe care-l ştiu eu, e om pătimaş şi fără măsură, şi trebuia să fie vrajbă. Dar voi în care parte v-aţi dat?

— Noi, părinte, stăruim în ale noastre, îi răspunse Burete. Se pornise o dată spre apuseni, dar preuteasa a venit, cînd s-a-ntors, însoţită de popi rînduiţi de Clement, şi, ascultînd glasul ei, i-am primit pe aceştia.

— Care va să zică şi vouă vi se citeşte tot ca sîrbilor? îl întrerupse iar preotul.

— Nu, părinte, îi răspunse bătrînul. După ce dînsa a plecat, ne-am desfăcut de sîrbi.

Părintele Manea tresări înviorat.

— Nu mai încape-ndoială că preuteasa a plecat cu preoţii, ca să se-ntoarcă iar la mănăstire, grăi dînsul.

— Se poate, întîmpină bătrînul. Noi însă numai după plecarea ei ne-am desfăcut. Se va fi potrivind — urmă el — legea lor pentru sîrbi şi pentru bulgari; noi însă nu putem să ne punem în rînd cu aceştia, căci după întocmirile lor viaţa creştinească nu e cu putinţă. Aceia dintre noi care, lăpădîndu-se de rînduielile părinţilor, se duc la bisericile lor s-au stricat de nu mai pot să fie socotiţi fraţi ai noştri.

— Mai răi decît păgînii! adaugă feciorul.

Preotul se uită cu mîhnire cînd la unul, cînd la altul.

— Mare păcat aţi făcut grăind asemenea vorbe! întîmpină el. Fraţi suntem şi rămînem în toate împregiurările cu toţii, şi ei nu s-au stricat pentru că umblă la bisericile lor, ci s-au lăpădat pentru că erau porniţi spre stricăciune şi se duc la biserică fiindcă tot mai au oarecare ruşine pe care vor s-o ascundă. După ce vor fi perdut toată ruşinea, nu se mai duc la biserică. Bună e — urmă el — dreaptă şi aşezată de Domnul şi la răsărit, şi la apus legea, pretutindeni aceeaşi şi deopotrivă sfîntă, şi e fericit acela care i se supune cu toată rîvna şi cu inima curată. Răutatea nu e în lege, ci-n oamenii ispitiţi de patimi, care nesocotesc legea, o schilodesc ori o calcă. Nu pentru că le sunt deosebite părerile se-nvrăjbesc, ci, învrăjbindu-se, îşi potriveşte fiecare părerea cu gîndul rău de care e stăpînit. Nu e, Burete, între rînduielile părinţilor noştri nici una pe care fie la răsărit, fie la apus o opreşte legea: bune sunt ale noastre pentru toţi, şi nu cere nimeni să ne lepădăm de ele, ci numai să nu stăruim prea mult asupra lor. Ceea ce îi mînă pe dînşii la luptă nu sunt credinţele, ci fie nesaţiul, fie mîndria, deşertăciunea ori setea de mărire lumească, şi preoţii lor iartă o mulţime de păcate ori le trec cu vederea, ca să-i tragă pe oamenii porniți spre rele în partea lor. Nu cercetați, dar, ce cred, ci dați-vă seamă despre faptele lor și o să vă încredințați că sunt și între dînșii mulți oameni vrednici de a fi socotiți în rîndul sfinților.

Bătrînul rămase cîtva timp cuprins de o dureroasă nedumirire.

— Am putea dar — zise el în cele din urmă — să ne unim cu dînșii?

Manea dete din cap.

Mare era mîngîierea lui de a se fi încredințat că frații lui stăruie cu toată hotărîrea în ale lor, și, stînd de vorbă cu Burete și cu casnicii lui, fusese cuprins de simțămîntul că toate sunt cum le-a lăsat.

— Dac-am avea — zise el — cuvinte s-o facem aceasta și nu ne-am dezbina făcînd-o, am putea să ne unim. Cîtă vreme ne suntem însă nouă înșine destul, n-avem nevoie de razămul nimănui. Mai presus de alții nu ni se cuvine a ne socoti, dar — urmă el ridicînd glasul — eu am cutrierat lumea, le-am văzut și le știu toate și vă spun cu toată rîvna să nu sunt nicăiri pe fața pămîntului rînduieli mai înțelepte decît cele rămase de la părinții noștri, și, păzînd cu sfințenie rînduielile aceste, neamul nostru va crește și va înflori.

Burete, fiul lui, ginerele și nepoții lui își ridicară cu mîndrie capetele.

El le spuse apoi cum, pretutindeni pe unde a trecut, cei cu inima curată și cu mintea deschisă s-au adunat împregiurul lui și cum nu vine singur, ci însoțit de peste trei mii de călăreți.

— Tot creștini deprinși a trăi după rînduiala dată de mine — adăugă — oameni luați pe ales din cele mai deosebite neamuri, care însă, înfrățiți o dată sufletește, se iubesc între dînșii ca fiind născuți din aceeași mumă.

Burete și ai săi iar se uitară nedumiriți unul la altul.

— Și cam ce rost o să aibă oamenii aceștia la noi?! întrebă moșneagul.

— O să-și întemeieze casele cu fete de ale noastre — răspunse preotul — și-o să fie păzitori nenduplecați

ai rînduielilor rămase din bătrîni. Dintre ai noștri e cel ce cu vreuna dintre fetele noastre s-a însoțit.

— O să fie cam greu, părinte, întîmpină feciorul lui Burete.

— De ce să fie greu?! grăi preotul. Nu cumva carnea și oasele sunt ceea ce-i apropie pe oameni și-i leagă unii de alții? Da, fără îndoială mai apropiați sunt și mai ușor se înțeleg cei ce au crescut împreună, dar vrajba din necurăția sufletească pornește și dușman îți este și fratele de sînge, ba chiar și copilul născut din tine dacă rele îndemnuri îi întunecă mintea și-i tocesc simțămîntul de dreptate.

O zicea părintele Manea aceasta fără ca să-și deie seamă că o va și simți două zile-n urmă, după ce, sosit la Tîrgoviște, va fi ajuns să steie față-n față cu Radu, fiul său trecut acum de douăzeci și opt de ani, și cu Vladislav, pe care preoții cărturari răușisără a-l căsători cu Anastasia, frumoasa fiică a unuia dintre curtenii lui Leon VI.

— Nu e aceasta, grăi bătrînul. Ce-i drept, străinii pînă acum numai rele ne-au adus, și nimeni dintre ai noștri nu-i vede cu ochi buni. Chiar și dac-am trece însă peste aceasta, mi-e teamă că n-o să-i mai primească pe cei trei mii.

— Cine n-o să-i mai primească? întrebă Manea.

— Să vezi, urmă bătrînul. Nu mai e cum a fost odinioară. Județii s-au făcut stăpîni pe tot pămîntul, și fără de voia lor nu mai poate nimeni să pască, nici să tragă brazdă ori să sădească.

— Prea bine! grăi preotul. Așa trebuie să fie! Vraiște nu poate să steie țara: cineva trebuie s-o chivernisească.

— N-o chivernisește, părinte — întîmpină feciorul lui Burete — ci o stăpînește. Cele mai bune pășuni și cele mai mănoase locuri de arături le iau grecii și evreii veniți de peste Dunăre, iar nouă ne lasă numai ceea ce rămîne de la dînșii.

— Asta nu se poate! strigă Manea, perzîndu-și răbdarea.

— Se face, părinte, răspunse ginerele lui Burete. Ne iau şi nouă zeciuiala din toate, întocmai ca sîrbilor.

— Bine fac! grăi iar preotul. Iau ceea ce li se cuvine pentru ostăneala chivernisirii, dar stăpîn e numai fiecare pe bucata pe care a curăţit-o de mărăcini şi de buruieni şi o munceşte-n sudoarea feţei lui. Ei, care nu muncesc, nu pot să aibă stăpînire.

— Au! răspunsără amîndoi într-un glas.

— Iau de la mine bucata pe care a muncit-o tata, dac-o cere grecul — urmă feciorul lui Burete — şi dacă vreau s-o duc bine, o muncesc alăturea cu vecinul tot eu pentru dînsul.

Manea se uita strîmtorat la dînşii.

Ştia că aşa e pretutindeni prin împărăţia romeilor. Îi era însă peste putinţă să creadă că în timp atît de scurt s-au schimbat aşezămintele rămase din bătrîni.

— Bine! — grăi dînsul — dar cetele voastre de călăreţi ce păzesc?

Bătrînul dete din cap.

— Cine-şi mai dă azi feciorul în ceată?! zise el. Nişte derbedei, care umblă toată noaptea beţi, strică casele oamenilor şi dau jaf în ziua mare. Numai adunătură luată-n sîmbrie mai e la curtea domnului şi pe la judeţi.

— Rău aţi ajuns! — grăi părintele Manea, cuprins de adîncă durere — şi dacă-i aşa, preoţii voştri nu mai sunt vrednici de darul pe care l-au moştenit de la părinţii lor.

Nu! el nu putea să trăiască în mijlocul acestor oameni ajunşi deopotrivă cu cei de la Bizanţ ori de la Bagdad. Un Mir Benah ar fi trebuit să se ivească în mijlocul lor ori un Saffar, ca să-i zguduie şi să-i deştepte din amorţeala în care se aflau.

„Înapoi! La Bassa! Acolo ai să petreci zilele ce-ţi mai rămîn!“ îi venea să-şi zică.

El trebuia, cu toate aceste, să meargă înainte, ca să-şi vadă fiul şi s-o găsească pe Ana. Dorinţa aceasta le covîrşea toate într-însul.

Zbătîndu-se astfel, el nu putea să se mişte din loc. Trebuia să se liniştească mai nainte de a-şi urma drumul, şi ziua următoare a stat tot cu bătrînul Burete şi cu ai lui.

„Şi dacă lucrurile nu stau aşa, cum mi le închipuiesc eu după spusele lor?!“ îşi zise el în cele din urmă.

II

TATĂ ŞI FIU

S-a dus vestea că părintele Manea, soţul Anei şi tatăl lui Radu, s-a-ntors în fruntea unei oştiri de mai multe mii de călăreţi adunaţi de prin ţări depărtate, şi, dusă din gură-n gură, vestea aceasta s-a potrivit, ca toate veştile, cu gîndul celor ce o purtau.

Unii dedeau cu socoteală că sunt multe miile şi că el are să-i alunge pe preoţii cărturari, şi pe grecii veniţi cu dînşii şi să aşeze iar lucrurile cum au fost mai nainte.

Alţii o credeau aceasta.

Mulţimea cea mare ştia hotărît că aşa are să fie, şi toţi şi-au ridicat capetele cînd au aflat că el a zis că nu sunt nicăiri pe faţa pămîntului rînduieli atît de-nţelepte ca cele rămase din bătrîni.

Astfel iau în gîndul mulţimii totdeauna fiinţă dorinţele unora şi temerile altora, şi în vreme ce Manea călărea singur, liniştit şi nebăgat de nimeni în seamă spre curtea domnească, cei doritori de schimbări alergau în toate părţile şi strigau în gura mare c-a sosit oara mîntuirii, iar cei cuprinşi de temeri umblau tiptil şi se adunau în taină, ca să chibzuiască măsurile de apărare.

Cu deosebire zeloase erau femeile, care, pornite din fire a-şi apăra vetrele păzind obiceiurile vechi, ştiau că părintele Manea n-o să-i ierte nici pe soţii făţarnicului Serafim, nici pe mişeii care stricaseră minţile fiului său.

Nicăiri însă mişcarea nu era atît de viuă ca la curtea domnească, unde-n toată clipa soseau ştiri nouă, şi cel ce mai ales îi nelinişte pe curteni era Cornea, care, ştiindu-l pe cumnatul său om pornit, nu se-ndoia că e-n stare să le facă toate valvîrtej şi stăruia ca domnul să se pregătească de apărare.

Au rămas dar zăpăciţi cu toţii cînd au aflat că părintele Manea, după toată înfăţişarea lui un om foarte blajin, a sosit singur şi cere să dea faţă cu domnul şi să-şi vadă feciorul, dacă se poate.

Unul singur dintre curtenii lui Vladislav nu era zăpăcit: Radu.

Cînd i s-a spus întîia oară că tatăl său s-a întors, el n-a crezut, iar în urmă, cînd a început să creadă, a fost cuprins de un simţămînt de strîmtorare dureroasă. Îi venea parcă să fugă, ca să nu fie mărturie durerii de care va fi cuprins nenorocitul lui necunoscut şi să se ascundă, ca să nu fie nevoit a-şi schimba felul de vieţuire.

Aceasta n-a ţinut însă. Cînd a văzut neliniştea de care erau cuprinşi ceilalţi, el iar a început să rîdă şi nu s-a putut stăpîni să nu scape vorba: „Nu de el vă speriaţi voi, ci de lumea pe care v-aţi ridicat-o-n cap“.

După cum şi-l aducea el aminte din spusele mamei sale, tatăl său era om de o fire duioasă, care crede-n bine şi numai în bine, pe care orişicine poate să-l amăgească şi de care nimeni n-are să se teamă.

Mai vîrtos a rîs dar cînd a văzut zăpăceala, şi abia în clipa cînd, dimpreună cu Cornea şi cu domnul, a trecut pragul sălii în care-i aştepta noul-venit, l-a cuprins iar simţămîntul de strîmtorare dureroasă.

Manea, slab, cu peliţa obrajilor întinsă, cu ochii ageri, cu fruntea lată, cu părul încă nencărunţit şi cu nasul tot cam în vînt, stetea nemişcat şi stăpîn pe sine în faţa lor.

De nenumărate ori în viaţa lui cea lungă îşi dăduse seamă că părinte nu e cel ce a născut pe copil, ci cel ce l-a crescut, şi străin era şi el pentru fiul său, şi acesta pentru dînsul. Acum însă, cînd îl văzu, el fu cuprins de fiori. O vedea în aievea pe Ana, vedea zîmbetul ei fărmecător, ochii ei numai pe jumătate deschişi, întreaga oglindire a sufletului ei curat, pînă chiar şi lui atît de scumpa ei răutate, sta însă neputincios în faţa lui.

Din clipa în care întrase-n Tîrgovişte, el fusese cuprins de simţămîntul că trece printre fiare sălbatice.

Feţele străine, lui bine cunoscuta poleială bizantină, graba cu care umblau oamenii, privirile scrutătoare, toate-l neliniştеau şi-l făceau să fie cu multă băgare de seamă. Nu ştia că vestea întoarcerii lui sosise mai nainte decît dînsul şi turburase toate sufletele, dar, om trăit în lume, vedea că se pregăteşte ceva, şi mai ales după intrarea lui în curtea domnească-şi adunase toate puterile şi le ţinea încordate.

Radu se uita cu ochi mari la el: nu era deloc cum şi-l gîndise el.

— E prea mult deodată! grăi Manea cu glas limpede. E mare bucuria mea de a vedea pe fiecare îndeosebi, şi, văzîndu-vă pe toţi trei împreună, bucuria, întreită, mi se preface-n durere.

Radu tresări: auzindu-i glasul, se auzea parcă pe sine însuşi vorbind.

— Dacă durere-ar fi — răspunse Cornea cu oarecare asprime — nu e pentru că ţi s-a-ntreit bucuria, ci pentru că-naintea ta a sosit vestea că vii în fruntea unei oştiri, şi lumea, deprinsă de atîta timp cu pacea, e cuprinsă de spaimă.

Faţa lui Manea se-nsenină.

— Nu, Corne! zise el făcînd un pas înainte. Am venit, precum vedeţi, singur, ca să văd pe cei mie-n lumea aceasta mai apropiaţi, dar liniştea fraţilor mei nu sunt în stare s-o tulbur.

El se-ntoarse spre Vladislav.

— Alungă — îi zise — deşi nu mă cunoşti încă, gîndul acesta de la tine. Te-am purtat în braţele mele, şi, orişicare mi-ar fi gîndurile, mă simt mîngîiat văzîndu-te ajuns acum om deplin.

— Mi-a povestit adeseori mama — răspunse Vladislav măsurîndu-şi vorbele — cum, după acea noapte plină de groază, ai alergat, uitîndu-ţi nenorocirea, ca să ne scapi pe noi, şi mă simt şi eu mîngîiat că mi-e dat să-ţi pot mulţumi.

Manea se-ntoarse cu un fel de nerăbdare spre Radu şi privi lung în faţa lui.

— Tu eşti dar cel atîta timp mie nenchipuit, îi zise încet şi cu glasul înăbuşit. O! nu poţi să-ţi dai seamă cum, revăzînd pe muma ta în tine, întreaga ființă mi se întinerește. Înțeleg acum de ce iubirea părintească e neistovită și simt că, orișice mi-ai face, nu voi putea niciodată să încetez a-ți voi din toată inima binele.

Radu iar ar fi voit să fugă, ca să scape de omul acesta, care, dîndu-i atît de mult, îi și cerea mult și-l ținea legat, parcă, în lanțuri de fier. Singur voia și neatîrnat de nimeni să-și petreacă viața.

— Toată iubirea e slăbiciune și izvor de suferințe — grăi dînsul cu un fel de sfială nepotrivită cu firea lui — și greu o să ne fie amîndurora după ce, cunoscîndu-mă, nu mă vei găsi vrednic și prin mine însumi de atîta bunăvoință.

— Ești! întîmpină tatăl. Mi-e destul c-ai grăit aceste vorbe ca să știu că ești, nu fiindcă muma ta te-a născut, ci fiindcă mîngîierea vieții ei a fost să scoată din tine om întru toate deopotrivă cu mine.

Abia acum se-nduioșă Radu.

— Da, grăi dînsul. O dorea aceasta și, iubindu-mă, își închipuia și dînsa că te vede pe tine uitîndu-se la mine, căci eram copil, și pe copil îl vezi mare cum ți-l dorești.

Părintele Manea se apropie de dînsul.

— Ce s-a făcut ea? Unde se află? îl întrebă, oarecum în taină.

Radu se așteptase la întrebarea aceasta și-și potrivise-n gîndul lui și răspunsul: acum însă i se tăie glasul.

— Nu știu, răspunse el dîndu-se puțin înapoi. Ea însași a dorit ca nimeni să nu știe, și nu i se cuvine copilului să scruteze faptele părinților săi. Iată— urmă arătînd cu inima încleștată spre Cornea — fratele ei, care poate să judece și să-ți spună ce va fi crezînd de cuviință.

Manea se-ntoarse spre cumnatul său, care rămase cîtva timp stînd în chibzuri.

— N-aș putea nici eu să-ți spun decît ceea ce zice toată lumea, grăi el în cele din urmă.

— Și lumea ce zice? stărui Manea.

— Tot mai bine e să ți-o spun eu decît s-o afli de la alții, răspunse Cornea; ea ni-a umplut tuturora

obrajii de rușine, luînd prin ascuns fuga cu un mișel de călugăr.

Manea rămase cu răsuflarea oprită. Se-nvîrteau, parcă, toate împregiurul lui și-l vedea alăturea cu fratele Anei pe Burete cel cruțător, care-i zicea: „Stăi, să te mai liniștești“.

— Ceea ce tu, Corne, zici nu este adevărat, grăi el răsuflînd o dată greu. Poate s-o zică și s-o creadă lumea toată, dar voi, tu, fratele ei, tu, nepotul ei, și tu, fiul ei, n-aveți s-o credeți și n-ar trebui s-o spuneți nici dac-ați ști-o! Nu! urmă el înduioșat. Ana numai jertvă putea să fie. Ați căzut voi atît de adînc încît nu mai sunteți în stare să credeți în putința stăruirii omului în căile virtuții și vă uitați cu milă la mine, care n-o pun la îndoială și stau în clipa aceasta cuprins de un singur gînd: să plec iar, să alerg prin lume și să nu mă opresc pînă ce nu voi fi dovedit că mint cei ce spun ceea ce tu ziseși, Corne.

Radu se cutremură, și lacrămile-l podidiră.

— O! preot adevărat, adevărat soț, om străin în lumea aceasta — strigă el — acum înțeleg de ce-mi zicea dînsa că i se-ntunecă soarele cînd tu te ivești, luminos, în gîndul ei! Luîndu-i mîna, el o sărută de mai multe ori. Ani de zile de-a rîndul am suferit nemîngîiat de nimeni ocara lumii, urmă el apoi. Aș fi voit să plîng și nu puteam, nici nu credeam că voi mai putea vreodată.

— Mi-e milă de voi! grăi părintele Manea uitîndu-se-ndurărat la dînșii. Mi-e milă și-mi plîng soarta. Părintele Titu mai trăiește? Ce zice el? adăugă întorcîndu-se spre Vladislav. Nu vi-a spus el niciodată că purtarea de grijă pentru viața trupească nu e un drept, ci o nevoie grea, de care omul înțelept caută să scape pe nesimțite?

— Un bătrîn ursuz și zănatic — răspunse domnul care a fost gata să se lepede de ai săi îndată ce nu i s-au făcut toate voile.

— Cum s-a lăpădat? întrebă Manea.

— S-a desfăcut de noi, îl lămuri Radu. A așezat altă domnie la Arif, în Loviște, la poalele Negoiului.

Părintele Manea iar rămase cu răsuflarea oprită. I se luminau, parcă, deodată toate, şi el se dete un pas înapoi, ridică dreapta, trecu cu palma peste frunte şi-şi netezi apoi părul.

— A aşezat altă domnie?! grăi, vorbind ca-ntr-aiurea. Da, aşa e! Fratele meu nu mai mi-e frate, soţia mea nu mai mi-e soţie, copilul meu nu mai mi-e copil după ce s-a abătut din căile Domnului. Da! urmă ridicînd glasul. Aşa e cum zice părintele Titu. Lăsat-au părinţii noştri cu limbă de moarte şi-au rînduit ca să păstrăm neatinsă comoara moştenirii sufleteşti rămase de la dînşii şi să ne dăm silinţa de a face şi pe alţii părtaşi la ea, iar în ziua cînd ispititori veniţi despre meazăzi vor fi izbutit să strice inimile celor slabi de înger, noi, cei încă tari în credinţă, să ne părăsim vetrele şi să ne retragem iar în poienele luminoase, unde omul trăieşte mai mult cu sufletul decît cu trupul. N-am să turbur nici eu liniştea voastră! Rămîneţi în pace! Luaţi pămîntul şi-i împărţiţi stăpînirea: eu şi ai mei ne vom retrage la munte şi vom stărui în credinţa că stăpîn nu poate să fie omul decît pe sine şi pe roadele muncii sale. Robiţi-vă între voi: noi vom merge înainte, păzind cu sfinţenie rînduiala rămasă din bătrîni şi, mereu tineri, vom creşte şi vom întineri neamul.

— De cînd trăiesc pe pămînt — întîmpină Cornea — oamenii se măsoară între ei şi cei mai destoinici se ridică deasupra, iar cei de rînd rămîn sub stăpînirea lor, şi nu ai tu să schimbi rostul lucrurilor.

— Lumea merge înainte — adăugă Radu — şi-şi desăvîrşeşte mereu aşezămintele: nu e cu putinţă să trăim azi cum am trăit ieri.

— Nu în aşezăminte are să se facă desăvîrşirea — îi răspunse Manea — ci în om, iar omul e cu atît mai desăvîrşit cu cît mai puţin atîrnă, rămîind aşezămintele neschimbate, de împregiurările în care-şi petrece viaţa. Nu vei mai fi putînd tu, care ai crescut în mijlocul lor, să te-ntorci, dar noi, care am stăruit, stăruim înainte. Dumnezeu să vă aibă-n paza sa şi să vă lumineze! strigă el ridicînd amîndouă mînile şi se depărtă liniştit ca-n clipa cînd dăduse faţă cu dînşii.

Cornea şi Vladislav se uitau zăpăciţi, cum fuseseră, unul la altul, iar Radu stetea cuprins de sîmţămîntul încă mai dureroasei strîmtorări.

„Ce fac şi ce nu fac?!“ se-ntreba.

I se răscolise toată fiinţa.

Nesuferită îi era lumea în care trăia, dar nu putea să-i între-n minte gîndul că are să-şi schimbe felul de a vieţui, şi se cutremura dîndu-şi seamă despre asprimea omului care îi era tată.

Nu! el nu putea să meargă cu tatăl său, dar nici aici nu mai avea nici un rost.

Ziua întreagă a umblat zbătîndu-se aşa singur, dar se-ntunecase, şi el, perdut în gînduri, se uitase răzămat de o salcie pletoasă pe ţărmurul lacului, în care nu se mai oglindea nici o stea.

Norii cuprinseseră încetul cu încetul tot cerul, vîntul scutura din cînd în cînd în freamăt furtunatic copacii bătrîni şi trecea pe biciuite peste faţa lacului, pe care-l lumina din timp în timp cîte un fulger, şi rar de tot se auzea cîte un tunet venit, parcă, din altă lume.

El vedea numai lumina cînd mai viuă, cînd de tot slabă a fulgerelor şi măsura din oglindirea ei în valurile mişcate şi tăria trăsnetelor, şi depărtările lor.

„Ce fac şi ce nu fac?!“ se-ntreba iar şi iar.

Iar fulgera, şi întocmai precum lumina aceluiaşi fulger se oglindea în aceeaşi clipă în toate apele atinse de ea, întrebarea „Ce fac şi ce nu fac?!“ se punea în toate capetele la care străbătuse vestea despre hotărîrea luată de părintele Manea.

Vladislav, judeţii, popii cărturari şi grecii veniţi în coada lor răsuflau mai uşor după ce părintele Manea s-a-ntors la ai săi, cu hotărîrea de a-i aduce, ca să treacă cu dînşii în poiene; iar au căzut însă pe gînduri cînd au văzut că pretutindeni prin văi şi de-a lungul podgoriilor babe rele de gură şi muieri răzvrătite umblă bezmetice şi-i îndeamnă pe oameni să-şi părăsească vetrele şi să meargă şi ei după trimisul lui Dumnezeu.

Încă de mult se vorbea prin înfundăturile din valea Ialomiţei despre o sfîntă, pe care ciobanii o vedeau cîteodată stînd în Vîrful-cu-Dor şi privind spre şesul depărtat. Acum ieşise vorba că ea, scîrbită de cele ce se petrec în lume, îşi întoarce faţa cînd vreun om se iveşte prin poiene şi se depărtează ca o stafie spre Peatra-Arsă. Numai puţini, care au sufletul cu desăvîrşire curat, pot să se apropie în taină de dînsa şi să-i aducă prinoasele lor, un săculeţ de mei, o capră ori o bucată de îmbrăcăminte curată.

Cînd Manea a trecut, în sfîrşit, cu cetele Buzăul, a mers vestea că în fruntea cetelor de călăreţi vine, călare pe un armăsar cu nările umflate, o femeie înfăşurată-n mantie albă, înaltă, cu ochii plini de văpaie, cu faţa aproape neagră şi cu părul vîlvoi — îngerul răzbunării nemiloase.

„Mergem! răsuna în toate părţile. Mergem şi noi!"

Cînd a sosit, în sfîrşit, la Tîrgovişte vestea că oamenii se ridică de pe ici, de pe colo, ca să-i iasă în cale lui Manea ori să plece de-a lungul văilor la deal, domnul era din ce în ce mai strîmtorat de popi şi de greci, căci, fără de braţe muncitoare, stăpînirea pămîntului nu preţuieşte nimic.

— Rămîne pustie ţara! strigau judeţii, începînd să-şi sporească sîmbriaşii, în vreme ce domnul a trimis solie grăbită la ţarul Simeon, ca să ceară de la dînsul cete de bulgari.

— Cum?! strigă acum Radu. Nu cumva vă bate gîndul să-i opriţi pe cei ce vor să plece?! Nu! Pe trupurile lor nu puteţi să vă faceţi stăpîni. Nici chiar Dumnezeu el însuşi n-a voit să-l lipsească pe om de putinţa de a face tot ceea ce vrea cu sine însuşi!

Ştia acum ce are să facă.

III

SCĂPAREA

Furtună, viscol, vijelie, cutremur se ivesc adeseori deodată, pe neaşteptate, năpraznic, dar totdeauna numai încetul cu încetul se pregătesc şi-n clipa deplinei

încordări trebuie neapărat să izbucnească, cum toamna frunza desprinsă de ramură trebuie să cadă cînd e atinsă de vînt. Tot astfel, încetul cu încetul, se pregătesc şi-n viaţa omenească marile zguduiri, şi, pornite o dată inimile spre ele, sunt zadarnice opintirile de a le înlătura.

I se-ntunecase părintelui Manea viaţa, şi trist şi tăcut călărea în fruntea cetelor, iar i s-a-nveselit însă inima cînd a văzut că oamenii vin la dînsul şi-l roagă să-i socotească şi pe dînşii între ai săi.

Mai era încă viuă în inima fraţilor săi vîrtutea străbună.

În curînd însă el a-nceput să se neliniştească, căci veneau mereu alţii şi iar alţii, şi cu cît mai mulţi se adunau, cu atît mai mare şi mai grea îi era răspunderea.

Sosit în valea Prahovei, el a găsit lărgimile pline de oameni cu turme şi de cai încărcaţi de poveri.

— Şi aceştia toţi, bărbaţi, femei şi copii — grăi Bassa, privind cu ochi împăingeniţi de focul sfînt al însufleţirii — toţi sunt gata să-şi părăsească vetrele şi să vie după tine, să sufără şi să rabde.

— Şi aceştia — îi răspunse el — şi mulţi alţii.

— Dar fi-vei în stare să stăpîneşti atîta lume?! întrebă ea.

— După mine — îi zise el — vin numai cei ce se stăpînesc înşişi pe sine.

Nu era însă tocmai aşa.

E mare durerea să fii nevoit a părăsi vatra părintească şi a te despărţi de aceia cu care ţi-ai petrecut zilele copilăriei, şi mulţi dintre cei plecaţi în drumul pribegiei erau stăpîniţi de mînie.

La Cîmpina îi aşteptau opt preoţi, cu poporenii lor, bătrînul Filip, doi dintre feciorii lui Albu, trei Creţuleşti, unul dintre feciorii lui Sîntu şi Cîrnu, moşneagul cu fălcile late el însuşi.

Manea vedea-n faţa lui bălaurul cu mii de capete, care toate le-nghite.

— Nu! — zise — asta n-am voit-o şi n-o voiesc. Poienele nu-ncap atîta lume, şi mulţi o să moară de foame ori o să fie nevoiţi a se-ntoarce iar înapoi, ca să se deie, ca vai de capul lor, robi.

Nu-l mai întreba însă nimeni ce-a voit şi ce nu voieşte, căci o voinţă atoatecovîrşitoare îi mîna pe toţi înainte, şi, porniţi o dată, ei nu mai puteau să se oprească şi-l duceau şi pe el.

— Nu ne oprim în poiene — strigă Filip, bătrînul cu plete albe — ci trecem în valea Oltului şi-nchidem trecătorile, ca nici vîntul să nu mai poată bate de la ei la noi!

— Trecem!... trecem!... răsună din mii de glasuri, şi inimile toate se umplură de dulci nădăjduiri.

Îl încînta şi pe Manea gîndul unei nouă vieţi în valea bine adăpostită a Oltului, dar un nour greu îi întuneca cerul: Radu, fiul său, nu era şi el între cei ce veneau după dînsul.

Mai vîrtos i se-ntunecă cerul două zile-n urmă, cînd au sosit la marginea poienelor şi-au început a se risipi spre Vîrful-cu-Dor şi spre Peatra-Arsă.

Bassa, fiica pustiurilor, şi soţii ei de pribegie priveau cu ochii muiaţi în lacrămi peste lărgimile luminoase, răsuflau cu nesaţiu aerul curat şi proaspăt şi nu se mai săturau de apă limpede şi dulce, care izbucnea de pe sub coaste: aici voiau să-şi petreacă zilele vieţii, toate.

De acolo, de sus, unde se aflau ei, se vedea departe la vale, în preajma peşterei, tabăra sîmbriaşilor şi mai departe, pe Leaota, tabăra bulgarilor trimişi de ţarul Simeon, ca să-nchidă toate trecătorile şi numai cetelor de călăreţi să le lase deschis drumul spre valea Oltului, iar pe ceilalţi să-i mîne înapoi, la vetrele lor.

Cu putere neînfrînată izbucni mînia de mult înăbuşită, şi mulţimea se-ngrămădi împregiurul părintelui Manea.

— Ha — ha! strigă Cîrnu, rîzînd de i se vedeau dinţii rari. Dar suntem mai mulţi decît dînşii şi nu oameni luaţi în sîmbrie. Avem noi să-i alungăm pe ei, să-i urmărim pînă-n vizuinile lor şi să le stîrpim şi sămînţa.

Părintele Manea sta cu braţele ridicate, ca să potolească izbucnirile mîniei.

— Nu! strigă el din răsputeri. Mai bine să periţi suferind şi răbdînd decît să intraţi în luptă sîngeroasă cu fraţii voştri. Totdeauna iese-nvingător cel ce ştie să stăruie cu îndelungă răbdare. Sunt — urmă el mai încet — închise acum trecătorile, dar n-o să şi rămîie închise, şi mai sunt şi poteci perdute prin desişuri. Dacă bună va fi dar viaţa noastră şi veţi stărui în dorinţa de a lua parte la ea, vă veţi străcura încetul cu încetul şi fără de primejdie pînă la noi.

Glasul lui străbătea departe şi găsea deschise inimile muntenilor porniţi din fire a se feri de pripire. Nu însă toţi voiau să înţeleagă, şi mulţi se adunau împregiurul lui Cîrnu, care ferbea în el.

Chiar nici bessenii nu se puteau împăca cu gîndul ca ei şi-n valea Oltului tot singuri ca pînă acum să-şi trăiască zilele . Nu unul dintre dînşii îşi şi alesese perechea şi aştepta numai potolirea lucrurilor ca să ceară binecuvîntarea părintelui Manea pentru întemeierea casei sale.

Aceştia nu puteau să aştepte cu îndelungă răbdare, îi înteţeau pe ceilalţi şi tot mai stăruitor le trimiteau celor din vale vorba că ei pornesc lupta dacă nu li se dă voie să ieie cu dînşii şi pe cei ce se vor fi legat prin căsătorie cu vreunul dintre ai lor.

Stau dar cuprinşi de frămîntare din ce în ce mai viuă cînd s-a pornit din vale vorba că vine Radu să-i vestească că domnul şi judeţii se leagă să le lase drumul deschis şi pentru cei înrudiţi cu bessenii, dacă şi aceştia se leagă a-i părăsi pe ceilalţi.

Era o zăpăceală nelămurită, în care nimeni nu se mai putea dezmetici: unii săltau de bucurie, alţii plîngeau cuprinşi de-ntristare, iar alţii răcneau de mînie şi-i ocărau pe bessenii care erau în stare să-i părăsească pe ceilalţi.

Manea era ameţit şi nu-şi mai dedea seamă ce face şi ce zice: el vedea numai pe Radu şi ştia numai că fiul său s-a lăpădat şi el de cei căzuţi în păcate şi e gata să vie după dînsul.

Iară Bassa, care de cîteva zile-şi petrecuse timpul cu femei şi cu copii, sta cuprinsă de sfială fioroasă la o parte şi se uita cu ochii ei mari la Radu, care nu îndrăznea, parcă, să se uite-n ochii ei.

Toată iubirea pe care-n timp de peste douăzeci de ani Manea o revărsase asupra ei se-ntorcea, drept răsplată, asupra tînărului, care ca dînsul umbla, ca dînsul îşi purta capul şi cu glasul lui vorbea. Era gata în fiecare clipă să alerge cu braţele deschise la el şi să-i zică: „Vino, ca împreună să îndulcim viaţa neasămănatului om care ni-a fost tată — ţie trupeşte, iar mie, mai fericită, sufleteşte!“ Ar fi fost gata, dar se speria de privirea lui scrutătoare.

„Cine e femeia aceasta şi ce rost are ea?!“ se-ntrebase el în clipa cînd întîia oară a văzut-o.

„Cine e şi ce rost are?!“ se-ntreba mereu şi după ce aflase cine e şi ce rost are.

Trăit între oameni de rea-credinţă, care mereu mint, se amăgesc şi se-nşeală între dînşii, mereu îşi dau de gol păcatele voind să le ascundă, nu mai putea să aibă mulţumirea de a crede pe cei ce se apropie cu inima deschisă de dînsul.

Era uimit de bărbăţia Bassei, de curăţia sufletului ei, de căldura inimii ei, dar vermele îndoielii îl rodea şi se temea să nu fie amăgit.

Se toarce însă firul vieţii înainte, şi în curînd s-au dezmeticit cu toţii şi o veselie curată a luminat feţele.

Se schimbă dintr-o clipă-n alta faţa vieţii omeneşti şi se preface voia omului, şi n-ai tu, muritor cu zile multe, nici să salţi de bucurie cînd toate-ţi merg în plin şi cu prisos, nici să te jeluieşti amarnic cînd toate ţi le perzi, căci trecătoare sunt, ca tine, toate şi nu ştii ce-ţi aduce clipa viitoare.

N-aveau, în adevăr, decît să între cu toţii în legătură cu bessenii pentru ca tuturora să le fie deschis drumul spre valea Oltului, şi, ivit o dată în mintea unuia, gîndul acesta i-a stăpînit pe toţi.

Da! nu unul, nu cîţiva, nu mulţi, ci toţi bessenii trebuiau să-şi aleagă: o nuntă mare cum n-a mai fost nici în timpul bătrînilor, o sărbătoare de înfrăţire trebuia să se facă aici în poienele sfinte, încît urmaşii în vecii vecilor să-şi aducă aminte de ea.

— Bassa şi Radu s-o pornească! strigă o femeie îndrăcită.

— Bassa şi Radu înainte! strigară toţi într-un glas, iar ceilalţi după dînşii.

Părintele Manea nu-şi mai simţea pămîntul sub picioare şi sta cu braţele ridicate, gata de a le da tuturora binecuvîntarea.

— Tu eşti mai presus de toţi în înţelepciunea ta — grăi Radu, plecîndu-şi capul — şi iubirea ta e neistovită; cum zici tu, aşa e bine şi aşa avem să facem cu toţii.

S-a făcut nuntă mare, şi, deşi Rusaliile de mult acum trecusără, iar s-au umplut poienele de cîntece şi de chiote, iar răsuna buciumul pînă-n cele mai depărtate văi, iar se adunau fete şi flăcăi, ca să-ncingă hora mare împregiurul cimpoieşilor, iar steteau pe ici, pe colo babe şi neveste la sfat, şi, ameţiţi cu toţii, şi mici, şi mari, şi tînări, şi bătrîni, beţi de bucurie, îşi petreceau în zburdalnică veselie.

Au venit şi sîmbriaşii şi priveau cu jind; venit-au şi bulgarii şi se mirau cum atîta lume se poate veseli pe nemîncate şi pe nebăute.

Iar bătrînul Burete stetea la o parte în umbra unui fag noduros, asculta doina cîntată din fluier de un cioban şi, biruit de slăbiciunea lui, ştergea din cînd în cînd cu mîneca curată lacrămile ce-i curgeau peste gene spre barba cea albă.

Părintele Manea le vedea şi le sîmţea toate, umbla ca prin vis de ici pînă colo, se oprea din cînd în cînd, ca să stea de vorbă cu bătrînii, şi iar se ducea mai departe şi iar se oprea.

Un neastîmpăr nelămurit îi cuprinsese sufletul şi, văzîndu-le toate, le punea fără de voie în întregul vieţii lui mult zbuciumate.

Îşi aducea aminte cum s-a luptat cu Budac şi cum s-a pomenit în cele din urmă singur în mijlocul cîmpului acoperit de morţi, cum a rătăcit noaptea prin uliţile deşerte ale Prislavului, cum a dat peste Clement, călugărul pătimaş, cum era dus în învălmăşeala de la Constantinopol, cum a stat sub bolta cea crăpată... îşi aducea aminte de Vasilie Macedoneanul, de Beniamin, de Azvadi, de bătrînul Isaac, de Iacub Saffarul, îşi aducea aminte şi ochii i se umpleau de lacrămi.

„O, Mir Benah!... Mir Benah! suspina el. Unde eşti, Mir Benah?! Priveşte din lumea celor fericiţi, în care prea curînd ai trecut, şi vezi cum ştie Domnul să asculte rugăciunea celui umilit."

Şi iar şi le aducea toate aminte, şi răsuflarea i se oprea.

„Ano! — şoptea — unde eşti, Ano?!"

Era aci prin apropiere Ana şi le vedea şi ea toate, sta şi ea cu răsuflarea oprită şi cu inima sîngerată, dar croită era calea vieţii ei.

„Lungă e — îşi zise el iar — şi afară din cale plină aici pe pămînt viaţa omului!"

Scurte îi păreau însă şi de tot puţine zilele lui acum, cînd o viaţă nouă se-ncepea, şi iar se oprea pe la bătrîni, ca să steie de vorbă cu dînşii, să le spună ce-a văzut şi ce-a-nvăţat cutrierînd prin lume şi să verse toată înţelepciunea lui în sufletele lor primitoare.

A doua zi bessenii şi tinerele lor soţii, părinţii, fraţii, surorile, rudele mai apropiate şi cele mai depărtate ale acestora, toţi cu toţii se pregăteau de plecare. Oamenii ici îşi adunau turmele, colo încărcau poverile pe cai ori pe măgari, iar femeile-şi strîngeau copiii fiecare împregiurul său. Unii, mai grăbiţi din fire, plecasără înainte, şi de sus, din poiene, unde se aflau, se vedea şi tabăra sîmbriaşilor, jos, la peşteră, şi lungul şir al pribegilor, care, trecînd pe sub vîrful Omului, apucaseră la stînga spre Strunga şi de acolo spre depărtata trecătoare a lui Bran.

Deodată se porni vestea că iar sunt închise trecătorile.

Prea se făcusără mulţi cei ce erau ori se socoteau legaţi cu bessenii, domnul şi judeţii nu înţelesesără lucrurile aşa, şi atît sîmbriaşii din vale, cît şi bulgarii de la Strunga îi goneau pe pribegi înapoi.

— Mişei care-şi calcă jurămîntul! strigă bătrînul Cîrnu, înviorat.

— Oameni fără de credinţă, care s-au lăpădat şi de Dumnezeu, şi de părinţii lor! strigară alţii, şi în vreme ce lumea cuprinsă de spaimă se-ngrămădea pornită iar la deal, bessenii începură a se mişca, cu săbiile scoase, la vale.

Părintele Manea stetea iar cu braţele ridicate şi nu ştia ce să facă.

— Staţi!... potoliţi-vă! strigă Radu. Suntem legaţi şi noi! Am să mă duc eu ca să deschid trecătorile pentru aceia cărora li se cuvine să-i însoţească pe cetaşi.

Atît în vale însă, cît şi spre Strunga se începusără încăierările, şi strigătele celor loviţi umpleau toate văile.

Bassa-l prinse pe Radu de braţ.

— Nu — îi zise ea — n-ai să te duci, n-ai să ieşi din mijlocul celor ce sunt gata să-şi deie vieţele ca s-o apere pe a ta.

În clipa aceasta, Ana, care le vedea toate de sus, de pe Jepi, plecă, perzîndu-şi stăpînirea de sine, la vale.

— Încetează, seminţie blăstămată! strigă ea. Încetează şi nu spurca aceste locuri sfinte!

— Vine sfînta! răsună din toate părţile, şi pretutindeni în drumul ei cădeau cu toţii în genunchi.

Manea sta-ncremenit şi cu mintea oprită-n loc. O vedea înaltă, subţire, slabă, cu peliţa obrajilor întinsă, cu ochii numai pă jumătate deschişi, o vedea în toată curăţia ei şi nu putea să-şi deie seamă dacă în aievea o vede ori numai şi-o închipuieşte.

— Ea este! Este în aievea ea, mult hulita mea mamă! strigă Radu, zguduit în toată fiinţa lui. O, minunea minunilor, fiinţă fără de prihană! strigă el şi, mergînd spre ea, căzu în genunchi şi-i îmbrăţişă picioarele. Calcă-mă, mamă, în picioare — urmă dînsul dară iartă necredinţa mea şi fărădelegile mele şi ajută-mă să mă fac vrednic de tine prin fapte ţie plăcute şi să spăşesc păcatul de a te fi socotit deopotrivă cu ceilalţi.

Ea se plecă puţin şi-i sărută creştetul, apoi îl ridică, îi privi lung în faţă şi-i sărută fruntea.

— O! slăbiciune omenească! Fără de seamăn e mîngîierea de a te vedea, şopti dînsa. Deopotrivă suntem, fiule, cu toţii, şi greul păcătuirilor sale şi-l poartă, trăind în lumea aceasta, fiecare!

Îndreptîndu-se apoi spre soţul ei, ea stete cîtva timp nemişcată.

— De ce a trebuit, Mane, să mai aibă ochii mei durerea de a te vedea?! grăi dînsa. De ce a trebuit să turburaţi voi liniştea acestor locuri?!

— Căutăm — îi răspunse Manea, încă tot ameţit — scăparea sufletească a urmaşilor noştri!

— Încetaţi! strigă ea, rîdicînd glasul. Risipiţi-vă, întoarceţi-vă la vetrele voastre, primiţi fără de împotrivire cearta dumnezeiască!

Radu se-ndreptă şi ridică capul

— Nu! acum nu! grăi dînsul. Prea tîrziu este! zadarnice sunt opintirile de a înfrîna mînia celor ce îndelung au răbdat şi se cutremură aducîndu-şi aminte de cele petrecute. Nu vrea Dumnezeu să mai ierte pe hulitorii tăi! Oamenii aceştia au cu toţii copii şi mai bine e să fie măcelăriţi aici, în aceste locuri curate, decît să aibă viaţa pe care am avut-o eu. O, Basso! — urmă el — iartă-mă şi tu şi dă-mi sabia lui Mir Benah, ca să mă-nalţ ridicînd-o!

— Cu el mergem! El ne este domn şi povăţuitor! răsună din mii de glasuri, şi în vreme ce bărbaţii destoinici de luptă se depărtară în grabă furtunatică după Bassa şi Radu spre Strunga, unde încăierările erau din ce în ce mai întinse, sîmbriaşii urcau despre peşteră, ca să ieie la goană mulţimea rămasă fără de apărare, care se bocea în gura mare.

Ana şi Manea steteau cu graiul perdut în culme, la Babele, unde odinioară bătrînul Vineş făurea armele de apărare, şi-i vedeau şi pe cei ce se duc, şi pe sîmbriaşii ce tot mai mult se apropiau, gonind mulţimea din ce în ce mai risipită în fuga ei.

— Mi se-ntunecă toate, grăi Manea în cele din urmă. E fiul meu şi-al tău omul care duce pe fraţii săi la luptă, mi se reivesc de-a valma-n minte toate luptele fioroase prin care am trecut şi nu mai înţeleg de ce l-a zidit Dumnezeu pe om pe pămînt.

— Haid'! strigă Ana, văzînd cum simbriaşii tot mai mult se apropie. Vino! — stărui — că eu ştiu toate potecile, cunosc toate adăposturile, şi scumpă ne este tuturora viaţa ta!

Peste înălţimile Omului se porni o ceaţă deasă, care, mînată de un vînt iute şi aspru, se-ntindea mereu peste poiene, şi în vreme ce ei îşi căutau o potecă deasupra prăpăstiilor adînci, toate au fost acoperite de un văl des şi posomorît.

*

* *

Două zile-n urmă soarele-şi răvărsa iar din cer senin cele din urmă raze peste poienele acum deşerte, tăcute şi liniştite.

Pribegii răzbiseră şi la Strunga şi la Bran, îi alungaseră şi pe bulgari, şi pe sîmbriaşi şi trecuseră în valea Oltului, luînd cu dînşii atît pe cei răniţi, cît şi pe morţii pe care putusără să-i găsească.

Nimeni nu putea însă să-şi deie seamă cine a scăpat şi cine nu, multe trupuri moarte zăceau părăsite prin prăpăstii şi pe la locuri dosnice, şi vulturii cu ochi ageri dedeau tîrcoale prin văzduh, stoluri de corbi flămînzi zburau croncănind pe deasupra poienelor perdute-n amurg.

Sus, în culmea Petrei-Arse, stetea Ana, mută şi nemişcată, şi se uita în prăpastie, unde zăcea trupul mort al lui Manea.

Îi erau plini ochii de ceea ce vedea şi ar fi voit să se arunce şi ea în prăpastie, ca să-l vadă mai de aproape în clipa pierii ei alăturea cu el. Ea trebuia însă să trăiască.

O! sfinte sunt oasele iubiţilor noştri, sfîntă ni-e carnea lor. Se cutremura cînd se gîndea că acolo are să putrezească, acolo au să-l mănînce vermii, şi ar fi primit toate muncile iadului dac-ar fi putut face să se împetrească aşa cum îl vedea.

„Nu — strigă ea — nu e spurcat trupul omenesc: sfinţit a fost de Maica Domnului, care trupeşte şi-a născut fiul, de Mîntuitorul nostru, care trupeşte a pătimit, cu trupul a înviat, cu trupul lui sfinţit prin suferinţe s-a înălţat la ceruri. Nu, nu, nu! nu duşmani haini, ci stăpînitori cu dreptate şi neadormiţi purtători de grijă avem să-i fim trupului!“

Un vultur se lăsă căzînd greu din înălţimile văzduhului în adîncimea prăpăstiei, şi încă unul şi iar altul, mulţi vulturi se lăsară căzînd greu: Ana stetea împetrită şi privea cu inima încleştată cum păsările cerului rup bucată cu bucată şi făşie cu făşie carnea de pe oasele lui curate şi ei sfinte.

SFÎRŞIT

NOTE ŞI VARIANTE

Cînd Ioan Slavici îşi face intrarea în literatură ca romancier, în 1894, romanul românesc avea o *istorie* de o jumătate de veac. Se experimentaseră în acest lung interval de timp cele mai variate forme şi numai între 1849—1863 romanul românesc se voia de „moeurs", prin primele încercări ce ies de sub pana lui I. Ghica şi M. Kogălniceanu, „naţional" prin *Manoil* (1855) al lui D. Bolintineanu şi de „mistere" prin producţia dintre 1861 şi 1863 a lui C.D. Aricescu, G. Baronzi şi I.M. Bujoreanu. Acum îşi înalţă însă solida construcţie N. Filimon, şi cu *Ciocoii vechi şi noi* (1862—1863) romanul românesc intră în vîrsta maturităţii. Direcţiilor mai vechi li se alătură, prin B.P. Hasdeu, cu *Ursita* (1864) şi cea istorică. Dar romanul românesc nu are eroi reprezentativi nici înainte de *Ciocoii vechi şi noi* şi nici după aceea şi din producţia bogată a genului dintre anii 1849—1894 se desprinde, memorabilă, numai figura lui Dinu Păturică. Slavici se referă la această stare de lucruri încă în 1874, cînd discută romanul lui I. Negruzzi, *Mihai Vereanu*. „Eroul unui roman este prea iubitor de rezoane — îi scrie Slavici lui I. Negruzzi în 10 martie 1874 — prea laş ori prea puţin predominat de amor, cînd el stă tupilit lîngă o cruce, pentru ca să aştepte mireasa. Unde este viforul afectelor? unde este tăria unei voinţe purtate de pasiuni? Este erou acela care 24 ore stă nehotărît şi apoi leşină? Nu, eroii nicicînd nu leşină. Ei darmă munţi, nebunesc, se ucid, dar nicicînd nu sunt capabili de leşin" (I.E. Torouţiu, *Studii şi documente literare*, II, Bucureşti, 1932, p. 244—245).

Observaţii interesante face Slavici şi în privinţa romanului ca gen literar, cu structură bine definită. „Mi-ar plăcea să fac deosebirea între dramă și roman — arată Slavici în aceeași scrisoare. Drama îi înfățișează caractere deja formate. Ea numai le zugrăvește, fără ca să cerce a ni arăta, cum ele au ajuns a fi precum sunt. Considerațiuni estetice, care restrîng timpul acțiunii și opresc istorisirile, fac asta în dramă peste putință. În roman însă șirul acțiunilor nu este determinat. Este o istorisire care poate începe cu nașterea și sfîrși cu moartea eroului. Pretind dar altceva de la roman: ca el să arate desfășurarea caracterului, să ni spună — nu numai cum sunt, ci totodată și cum, în urma căror înrîuriri, au ajuns caracterele a fi precum sunt. Această desfășurare premeditată o numesc eu formare, deosebind-o de simpla zugrăvire. Eu cer de la roman ca el să zugrăvească ce el a format" (I.E. Torouțiu, *op.cit.*, II, p. 241).

Discutarea specificului romanului, paralel cu a genului dramatic, o întîlnim la Boileau în *Arta poetică*, de asemenea și ideea că în cel din urmă caracterele trebuie să apară definitiv conturate încă din prima scenă. Slavici cere romanului, în esență, să zugrăvească formarea de caractere. Scriitorul are însă în vedere și faptul că romanul se impune să fie o frescă socială, cu o construcție susținută pe acțiuni paralele. Se explică de ce Slavici evită multă vreme să utilizeze termenul de *roman* pentru scrierile sale. Preferă să-și intituleze romanele — „narațiuni", iar cînd tratează subiecte istorice — „narațiuni istorice". Abia mai tîrziu, în 1906, cînd publică *Mara* în volum, specifică: „roman" (în *Vatra* apăruse cu mențiunea: „Novelă"). Noțiunea devenise între timp foarte cuprinzătoare, înțelegîndu-se prin roman orice narațiune ceva mai extinsă.

Cele dintîi încercări de roman ale lui Slavici se situează în epoca în care își formulează și opiniile teoretice în legătură cu acest gen literar. Primul roman al scriitorului pare să fie *Osînda răului*, despre care știm, pînă acum, destul de puține lucruri. Slavici îl informează pe I. Negruzzi, într-o scrisoare din 10 aprilie 1873, că scrisese din acest roman vreo „15 coale" (I.E. Torouțiu, *op.cit.*, II, p. 212), dar că nu-l putea continua. Se apucase să scrie, cum rezultă din aceeași scrisoare, și un „epos tragodic". Se referea, desigur, la *Revoluția din Pîrlești*, care se publică în *Gura satului* din Arad, începînd din 15 aprilie 1873. Slavici își subintitulează lucrarea „roman tragodic", precizînd că va cuprinde 5 părți și că era scos „din niște manuscripte de la Ispania și alcătuit după cel mai nou sistem, dat fiind întru cinstea și mărirea celor întru toate deopotrivă între sine". „Romanul tragodic" are ca punct de plecare, cum am arătat *(Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, București, 1968, p. 139 și urm.) răzvrătirea

țăranilor din Păuliș, din februarie 1873, împotriva autorităților administrative. Slavici reia tema în *Crucile roșii*, un deceniu mai tîrziu, și o tratează cu alt material faptic și la alt nivel al experienței scriitoricești.

Există în corespondența lui Slavici cu I. Negruzzi unele mărturii care arată că ideea scrierii unui roman îl preocupă și după 1873. „Totuși m-am hotărît să scriu un roman — îl informează Slavici într-o scrisoare din 15 septembrie 1874. Și lucrez cu tot sufletul. Ce roman, cel puțin astă dată nu-ți pot spune. Este o lucrare pin care mă descarc de niște gînduri, ce de vro patru ani mă năpăduiesc. Ceva din poveste, ceva din *Dionis* al lui Eminescu, și ceva din statul ideal al lui Plato" (I.E. Torouțiu, *op.cit.*, II, p. 265—266). Mențiunile acestea și altele care se mai pot spicui din corespondența scriitorului nu ne ajută să vedem și cum realizează — dacă a realizat — eroi în stare să „darme munții". Trec două decenii pînă în 1894, cînd publică *Mara*, dar s-ar putea ca scriitorul să fi schițat, încă din *Osînda răului*, destinul tragic al lui Hubăr.

Mara putea surprinde, în 1894, la apariție, prin viziunea în descrierea vieții orașului. Slavici nu este cel dintîi romancier român care înfățișează lumea citadină. N. Filimon se oprește la ea în *Ciocoii vechi și noi* cu trei decenii mai devreme. Dar și N. Filimon și romancierii de după el văd viața orașului *neașezată*, de unde și atitudinea polemică față de instituții și de relațiile sociale. Eroii înșiși devin sau rămîn „citadini", o etapă din existența lor, legată, mai adesea, de o slujbă. Andronache Tuzluc — să nu vorbim de Banul C. — se găsește în această situație și chiar Dinu Păturică vine de la țară. Orașul descris de Slavici se situează la cealaltă extremă și trăsătura dominantă a vieții citadine este *așezarea*. Instituțiile se bucură de autoritate, relațiile sociale se întemeiază pe norme statornicite în cursul veacurilor, iar eroii sînt orășeni prin însuși modul lor de viață. Ceea ce pentru N. Filimon și urmașii săi constituia un ideal, pentru Slavici este o realitate. Și astfel romancierul descrie obiectiv lumea orașului, cum nu făcuse nici un alt scriitor român dinaintea sa.

Romanul românesc înregistrează aproape concomitent cu *Mara* un nou succes prin ciclul Comăneștenilor. *Viața la țară*, cu care Duiliu Zamfirescu deschide ciclul, începe să apară în *Convorbiri literare* în iulie 1894, cînd Slavici ajunsese cu publicarea *Marei* la capitolul *Două porunci* (cap. XII). Se poate vorbi pentru a doua parte a anului 1894 chiar de o competiție între *Vatra* și *Convorbiri literare*, în paginile cărora apar cele două romane. Duiliu Zamfirescu termină publicarea romanului *Viața la țară* în mai 1895, ca în noiembrie să înceapă tipărirea, tot în *Convorbiri literare*, a romanului *Tănase Scatiu*. Redacţia atrăgea atenţia, într-o notă, că cine „a citit *Viaţa la ţară* va găsi în încercarea de faţă multe cunoştinţe". Duiliu Zamfirescu publică în 1897—1898 *În război*, cu care se poate considera încheiat ciclul Comăneştenilor.

Activitatea de romancier a lui Slavici înregistrează după *Mara* o lungă perioadă de tăcere. Scriitorul revine la roman abia în 1902 şi explicaţia o vedem în interesul tot mai mare pe care îl arată publicul după 1900 acestui gen literar. Slavici publică în numai cîţiva ani — 1902—1909 — patru romane: *Din bătrîni* (1902), *Din bătrîni. Manea* (1905), *Corbei* (în *Tribuna*, (1906—1907) şi *Din două lumi* (în ziarul *Minerva*, 1908—1909). Se publică în volum, tot acum, şi *Mara* (1906). Activitatea de romancier a scriitorului înregistrează apoi o nouă perioadă de tăcere, de astă dată şi mai lungă. Slavici îşi reia activitatea de romancier de-abia după primul război mondial şi publică între 1922—1925 alte trei romane: *Vîntură-Ţară* (în *Revista copiilor şi a tinerimii*, 1922—1924), *Cel din urmă Armaş* (în volum, 1923) şi *Din păcat în păcat* (în *Adevărul literar şi artistic*, 1924—1925). Scoate în volum, acum, şi „naraţiunea" *Din două lumi* (1920), publicată în *Minerva* cu un deceniu mai înainte. Dar alte trei din romanele sale — *Corbei*, *Vîntură-Ţară* şi *Din păcat în păcat* — se tipăresc în volum în ediţia noastră, după ce s-a scurs de la apariţia lor mai bine de o jumătate de veac.

Romanele lui Slavici de după 1900 inaugurează direcţii noi în creaţia sa literară şi numai romanul *Din două lumi* se înscrie pe linia problematicii din *Mara*. Se descrie şi aici lumea oraşului, de astă dată a Bucureştiului, şi în centrul acţiunii stau familiile meseriaşilor. Viziunea romancierului se modifică însă fundamental şi oraşul nu mai apare ca în *Mara*, o *lume închisă*. Pătrund în lumea meseriaşilor inşi veniţi *din afară*, fără ca cineva să se împotrivească, după cum inşi din breslele meşteşugăreşti le părăsesc, îndată ce li se iveşte ocazia să se înalţe în ierarhia socială. Romancierul nu mai descrie o lume *aşezată*, cum este cea din *Mara*, ci una în plină transformare. Meseriaşii se ruinează sub presiunea concurenţei capitaliste, iar aceia dintre ei care se salvează îşi modifică natura muncii. Transformări importante au loc, odată cu aceasta şi în profilul psihologic al „orăşenilor". Romancierul insistă asupra „aristocratizării" în lumea meseriaşilor, dar descrie şi procesul de formare a muncitorului. Slavici se opreşte — şi lucrul acesta este cu deosebire important — la schimbări de structură în viaţa oraşului românesc de la începutul secolului nostru.

Mara şi *Din două lumi* apar, cu toate înrudirile tematice, ca două momente distincte în creaţia lui Slavici prin viziunea asupra lumii oraşului. Deosebiri importante se fac însă simţite şi sub raportul realizării artistice şi „naraţiunea" *Din două lumi*, deşi vine cu o problematică mai modernă, nu se ridică la nivelul *Marei*.

Orientarea spre zugrăvirea trecutului istoric se înscrie ca o a doua direcţie în activitatea de romancier a lui Slavici şi aici se încadrează şi cele mai multe din „naraţiunile" sale. Munca de editare a documentelor Hurmuzaki îi facilitează romancierului cunoaşterea trecutului şi romanele sale istorice au ca punct de plecare această activitate. Slavici se considera pregătit să dea o suită de lucrări literare, în care să evoce istoria poporului nostru. „Naraţiunea aceasta e numai începutul unui şir de naraţiuni — scrie Slavici în *O mărturisire*, cu care se deschide *Din bătrîni* — din ce în ce mai frumoase şi mai interesante, pe care am de gînd să le public [...]. În proxima din aceste naraţiuni voi expune întîmplări petrecute în timpul părinţilor Ciril şi Metodiu... care au trecut şi pe la străbunii noştri" (ediţia din 1902, p. VIII; în volumul de faţă, p. 295).

Slavici reia o idee mai veche întîlnită şi la I. Heliade-Rădulescu şi Gh. Asachi, cînd îşi propune să evoce momente din istoria poporului nostru într-o suită de „naraţiuni". Istoria îmbracă însă mai întîi forma romanului în ţările occidentale, sub influenţa lui Walter Scott, care face prin *Ivanhoe*, *Kenilworth* şi alte scrieri ale sale nu atît o *şcoală*, cît mai ales *şcoli naţionale*. Se fac cunoscuţi prin cultivarea romanului de inspiraţie istorică Al. Dumas-tatăl, în Franţa, Al. Manzoni, în Italia, Van Lenep, în Olanda, Sienkiewicz, în Polonia.

Cînd cercetăm romanele istorice ale lui Slavici se impune să cunoaştem şi opiniile sale cu privire la interpretarea pe care o dă *istoricului* în opera literară. Scriitorul care compune lucrări cu subiecte din istorie — arată Slavici încă în 1877 — „se depărtează dar de lumea de astăzi şi caută o altă lume, în istorie, numai spre a putea fi mai liber în lucrarea sa. Pentru ca să o poată însă aceasta, dacă nu are cunoştinţe istorice, trebuieşte să aibă cel puţin bunul simţ istoric: să-l aibă — nu spre a şti cum să ne înfăţişeze pe eroii săi, ci spre a şti cum nu poate să ni-i înfăţişeze" (*Timpul*, nr. 170, 27 iulie 1877). Slavici credea, încă în 1877, că epocile pentru care există mai puţine documente sînt şi acelea care se pretează mai bine să fie înfăţişate în scrieri literare. *Din bătrîni* şi *Din bătrîni. Manea*, primele sale romane istorice, au la bază această idee. Acţiunea lor este situată în epoca năvălirii popoarelor migratoare. Romancierul caută să confere istoricitate întîmplărilor, în absenţa documentelor, prin plasarea acţiunii într-un anume spaţiu geografic şi prin împrumuturi din onomastică şi toponimie. Slavici pornea de la convingerea că în anume zone ale ţării, cum ar fi împrejurimile Bucegilor, viaţa locuitorilor nu suferise modificări structurale în cursul veacurilor.

Slavici dă însă multora din eroii săi nume slave, înainte ca „muntenii“, cum numeşte el populaţia autohtonă, să fi venit în contact cu popoarele slave. Scriitorul putea imagina în Tîrgovişte, pe la 850, chiar un scaun de domnie, cu voievod şi curte domnească. Întîmplările, oricît de interesante, nu sînt investite întru totul cu istoricitate, în înţelesul pe care îl dăm cuvîntului.

Dezvoltarea romanului nostru istoric, atît de înceată, îşi are aici una dintre explicaţii. *Logofăt[ul] Baptiste Veleli. Episod istoric din secolul XVII* de V.A. Urechia, din 1855 şi *Radu Buzoianu*, de Ioan Dumitrescu, din 1858, sînt considerate cele dintîi romane istorice din literatura noastră. Dar în cel din urmă, chiar dacă se istorisesc evenimente de la 1595, întîmplările imaginate şi fără motivare general umană copleşesc, nimicind orice credibilitate în istoricitatea lor. Întemeietorul romanului istoric trebuie considerat B.P. Hasdeu, cu *Ursita* (1864), pe care scriitorul şi-l intitulează — „romanţu istoricu“. Încercări de roman istoric se fac şi peste munţi şi I.C. Dragescu scoate în volum, la Budapesta, în 1867, *Nopţile carpatine*, inspirat din răscoala din 1784, condusă de Horia, Cloşca şi Crişan. Se pot menţiona şi alte încercări, mai ales după 1880, dar ele sînt sporadice.

Se impune atenţiei cercetătorului şi un alt aspect. Romancierii nu izbutesc să creeze personaje memorabile şi Alexandru Lăpuşneanul, din nuvela lui C. Negruzzi, domină pînă la Sadoveanu proza noastră de inspiraţie istorică.

Judecat din perspectiva dezvoltării literaturii noastre, planul lui Slavici de a scrie o suită de romane istorice, în care să înfăţişeze viaţa poporului român, începînd din secolul al VI-lea, merită toată atenţia. „Naraţiunile“ sale istorice se înscriu însă ca realizări parţiale. Se întîlnesc scene memorabile, descripţii de calamităţi care amintesc de cronicari, evocări ale peisajului social oriental. Scriitorul creează şi cîteva personaje interesante, mai ales feminine, iar descrierea iubirii aminteşte de marile realizări din nuvelistică.

Slavici nu părăseşte ideea compunerii unui ciclu de romane istorice şi *Corbei*, pe care începe să-l publice în 16 decembrie 1906 în *Tribuna* din Arad, şi-l intitulează tot „naraţiune istorică“. Acţiunea se petrece, de astă dată în Transilvania, după 1848. Slavici porneşte, evident cu intenţia de a construi un roman istoric, dar încă după primele capitole trece, de la reconstituire, la evocarea unor întîmplări pe care le cunoaşte din experienţa sa de viaţă.

Slavici urmează ca autor de romane istorice un drum interesant şi de la evocare, ca în cele două „naraţiuni istorice“ *Din bătrîni* se orientează, prin *Corbei*, spre *reconstituire* pe bază de documente. Scriitorul urmează în *Vîntură-Ţară* foarte de aproape documentele şi este preocupat să încadreze viaţa lui Petru Cercel, eroul principal al romanului, în istoria ţării precum şi în contextul european. Romanele strict documentare, cum este *Vîntură-Ţară*, se pot perima foarte repede în raport cu scrierile de imaginaţie. Căci viziunea asupra aspectelor oferită de documente se modifică odată cu progresele înregistrate de cercetarea ştiinţifică.

Un roman istoric este şi *Din păcat în păcat*, ultima lucrare amplă a scriitorului. Acţiunea se petrece la Iaşi în anii premergători Unirii Principatelor. Materia romanului este scoasă numai în parte din documente, iar personajele nu sînt nici ele decît în parte istorice. Proza noastră de inspiraţie istorică înregistrează progrese însemnate prin romanele lui M. Sadoveanu şi Slavici pare să fi ţinut seama de ele. Personajele neatestate documentar din romanul *Din păcat în păcat* sînt construite, cum procedează şi Sadoveanu, cu preocuparea să nu vină în contradicţie cu adevărul istoric.

Ocupă un loc aparte în activitatea de romancier a lui Slavici *Cel din urmă Armaş*, nu atît sub raportul realizării artistice, cît mai ales al tehnicii literare. *Cel din urmă Armaş* se publică direct în volum, asemeni „naraţiunilor“ *Din bătrîni*, şi Slavici şi-l intitulează încă de la început „roman“. Romanul se încadrează, în adevăr, în acest gen literar în mai mare măsură decît oricare dintre „naraţiuni“. *Cel din urmă Armaş* este însă şi o cronică a societăţii româneşti dintre anii 1875 şi 1880 şi marile personalităţi politice şi literare din aceşti ani apar cu numele lor.

Ioan Slavici a mai scris un roman, *Musculiţă*, care a fost confiscat, în 1916, la întemniţarea scriitorului. Romanul fusese terminat mai înainte, poate în perioada 1902—1909 şi avea vreo două sute de pagini. Se încadra, după cîte se pare, între „naraţiuni“.

Activitatea de romancier a lui Slavici reflectă, ca şi celelalte sectoare ale creaţiei sale, aceeaşi inegalitate sub raportul realizării artistice. *Mara*, întîiul său roman, este, fără îndoială, cea mai importantă operă epică de după 1880 și pînă la apariția lui *Ion* de Rebreanu. Scriitorul trece, apoi, la „narațiunea istorică", cu realizări parțiale, spre a ajunge la romanul documentar și romanul-cronică, în înțelesul de consemnare de date și întîmplări. Nu a depășit faza inițială nici planul de a realiza o suită de narațiuni în care să înfățișeze momente din istoria poporului nostru. Să reținem totuși epocile din istorie la care se oprește scriitorul: vremea năvălirii popoarelor migratoare *(Din bătrîni)*, a lui Mihai Viteazul *(Vîntură-Țară)*, anii de după revoluția din 1848 și dinaintea Unirii Principatelor *(Corbei, Din păcat în păcat)*, ai războiului pentru independență *(Cel din urmă Armaș)*. Slavici merge în romanele sale, nu o dată, pe urmele înaintașilor, dar nu este mai puțin adevărat că „narațiunile" cuprind elemente care fac din Slavici un precursor al multor prozatori români.

MARA

A apărut în *Vatra*, I (1894): Cap. I. *Sărăcuții mamei*, nr. 1, p. 10—11; Cap. II. *Maica Aegidia*, nr. 1, p. 11—15; nr. 2, p.43—46; Cap. III. *Furtuna cea mare*, nr. 2, p. 46—47; Cap. IV. *Primăvară*, nr. 3, p. 67—71; nr. 4, p. 107—111; Cap. V. *Ani de tinerețe*, nr. 4, p. 111—112; nr. 5, p. 135—139; Cap. VI. *Ispita*, nr. 6, p. 182—186; Cap. VII. *Zbuciumare*, nr. 7, p. 203—207; Cap. VIII. *Datoria*, nr. 8, p. 239—242; Cap. IX. *Inima, săraca*, nr. 9, p. 267—271; nr. 10, p. 304—307; Cap. X. *Cine ce poate*, nr. 10, p. 307—310; nr. 11, p. 330—336; Cap. XI. *Altă lume*, nr. 12, p. 368—374; Cap. XII. *Două porunci*, nr. 13, p. 402—407; nr. 14, p. 434; Cap. XIII. *Datorii vechi*, nr. 14, p. 434—438; nr. 15, p. 462—466; Cap. XIV. *Rostul lui Bandi*, nr. 16, p. 486—491; Cap. XVI[1]. *Isprăvile lui Trică*, nr. 17, p. 522—528; Cap. XVII. *Greul vieții*, nr. 18, p. 550—555; nr. 19, p. 584—587; Cap. XVIII. *Birtul de la Sărărie*, nr. 20, p. 614—619; nr. 21, p. 675—676; Cap. XIX. *Blestemul casei*, nr. 21, p. 676— 679; nr. 22, p. 702; Cap. XX. *Verboncul*, nr. 22, p. 702—711; nr. 23, p. 727—738; Cap. XXI. *Norocul casei*, nr. 23, p. 738—739; nr. 24, p. 762—767; Cap. XXII. *Pace și liniște*, nr. 24, p. 767—772.

---

[1] Se numerotează greșit, sărindu-se peste Cap. XV: eroarea s-a perpetuat în toate edițiile apărute în timpul vieții autorului, în felul acesta s-ar părea că sînt *XXII capitole* în total. În realitate, romanul are *XXI capitole*, cu toate că în edițiile din 1913 și 1925, la sumar se menționează „Cap. XV. *În cumpănă*", care nu are corespondent în textul edițiilor respective și nici în textul ediției din 1906 (ediție care nu are nici „pagină" de sumar). Cele relatate în capitolul XIV (*Rostul lui Bandi)*, moment de cumpănă în viața Persidei, ar fi permis dividerea acestuia în două capitole: *Rostul lui Bandi* și *În cumpănă*. Întrucît marcarea unui nou capitol apare numai la sumar, în ediția noastră respectăm textul scriitorului, corectînd doar numerotarea capitolelor XIV, XV......... XXI (în loc de XIV. XVI........ XXII).

Încă din primul număr al revistei se specifică pe coperta exterioară: *Novelă.*

Se tipăreşte: I. Slavici, *Mara*. Roman, Budapesta, Institutul de arte grafice „Luceafărul“, 1906, 388 p.

Se reproduce un fragment, cu titlul *Zbuciumare*, în *Luceafărul*, V (1906), nr. 4 (15 februarie), p. 76–80.

Se retipăreşte: I. Slavici, *Mara*. Roman, Bucureşti, Editura „Minerva“, 1913, 331 p.; I. Slavici, *Mara*. Roman, Bucureşti, Editura „Cartea românească“, [1925], 329 p.

Se reproduce un fragment, cu titlul *În podgoria Aradului. Din „Mara“*, în *Adevărul literar şi artistic*, VI (1925), nr. 247 (30 august), p. 2.

Vatra este fondată în anii acţiunii memorandiste, şi urmărea să fie în plan literar, îndeosebi prin scrisul lui Slavici şi Coşbuc, ceea ce era *Tribuna* în plan politic. Iniţiativa întemeierii revistei îi revine însă lui Caragiale, care plănuise, de mai multă vreme, să scoată o foaie literară ilustrată. Caută să şi-i asocieze pe Vlahuţă şi Delavrancea şi cum aceştia nu acceptară, se adresează librarului Sfetea şi lui Coşbuc. Îi scrie şi lui Slavici în 27 octombrie 1893 (I.L. Caragiale, *Opere VII. Corespondenţa*, Bucureşti, 1942, p. 409). Pregătirile pentru scoaterea noii reviste durară destul de mult şi primul număr apare abia la jumătatea lui ianuarie 1894. *Vatra* poartă, încă de la început, şi un subtitlu „Foaie ilustrată pentru familie“ şi se deschide cu un articol programatic *Vorba de acasă*, scris de Slavici, în care se expun puncte de vedere de cea mai mare însemnătate pentru dezvoltarea literaturii noastre. „Operele de valoare universală — scrie Slavici — sunt un fel de sinteză a dezvoltării culturii naţionale“ şi în crearea lor trebuie să se ţină seamă de „gustul poporului, de felul lui de a vedea şi de a simţi, de firea lui“. Stabilirea de legături strînse cu viaţa poporului sau întoarcerea la popor, cum aveau să ceară „sămănătoriştii“ şi „poporaniştii“ un deceniu mai tîrziu, conducea la „statornicie şi unitate“ între scriitori şi popor. *Vatra* trebuia însă să fie şi o revistă pentru toţi românii, indiferent de stăpînirile străine sub care se aflau unele provincii româneşti. „Am voi să facem un organ literar pentru toţi românii — scrie Slavici — un mijloc pentru propagarea aceluiaşi gust şi aceluiaşi fel de a simţi şi de a gîndi în toate părţile poporului românesc“. *Vatra* se încadrează, încă de la început, în lupta pentru „unitatea culturală“, al cărei program fusese fixat încă în 1871, la serbarea de la Putna.

Contribuţia celor trei directori în susţinerea *Vetrei* este inegală. Conducătorul efectiv al revistei a fost, fără îndoială, Coşbuc, care redactează rubricile permanente, publică însemnări filologice, critică literară, povestiri istorice şi mai ales poezii — *Mama*, *Noi vrem pămînt*, *Ştefăniţă-vodă*, *Voichiţa lui Ştefan*, *Lupta vieţii*, *In opressores*, *Paşa Hassan*, *Doina*, *Sub patrafir*, *Scara*, *Iarna pe uliţă*, *Dragoste învrăjbită* — dintre cele mai reprezentative pentru creaţia poetului. Caragiale dă, pentru primul număr, *Reformă*, în care istoriseşte întîmplări din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, iar pentru cel următor cunoscuta *Poveste*. Caragiale inaugurează într-un mod foarte interesant şi seria traducerilor şi compune „dialogul“ *Cum se înţeleg ţăranii*, o capodoperă a genului.

Slavici desfăşoară o activitate mai bogată în susţinerea revistei în 1894, cînd publică, alături de romanul *Mara*, lucrări de interes ştiinţific, cum este *Graiul omenesc*, descrieri a unor cetăţi cu rol important în trecutul poporului nostru — *Ciceul* — şi evocări istorice — *Familia lui Mihai Viteazul*, *Nepotul lui Mihai Viteazul*. Slavici ia conducerea Institutului „Ioan Otteteleşanu“ din Măgurele şi în 1895 trimite de aici nuvelele „*Hanul Ciorilor*“, *Gogu şi Goguşor*, *Ceas rău* şi *Mitocanul*.

Slavici şi Coşbuc pare să-şi fi împărţit sarcinile după plecarea lui Caragiale de la revistă. Coşbuc se dedică muncii redacţionale, în timp ce Slavici are conducerea revistei. Stăruie, în această calitate, ca *Vatra* să nu fie lăsată „să piară“ şi este însufleţit şi de astă dată de ideea unităţii naţionale. „E singura foaie — îi scrie Slavici lui E. Brote în martie 1896 — care este răspîndită în toate ţările române“ (Scrisoarea datată: „Bucureşti, 8 martie 1896“, Mss. B.A.R. 52.359).

Există cînd se discută despre *Mara*, cel puţin două erori, care continuă să persiste. Multă lume mai este încredinţată că romanul se tipăreşte integral abia în 1906, la apariţia în volum. *Mara* se publică însă integral în *Vatra*, în 1894. Aceia care susţin că *Mara* nu se tipăreşte integral decît în 1906, se acopăr cu autoritatea lui N. Iorga: „Cînd d-nii Slavici şi Coşbuc publicau revista de familie *Vatra* — scrie istoricul — care întîmpinase o bună primire şi a dispărut mai mult pentru neîngrijirea administraţiei, cel dintîi începuse în paginile ei publicarea romanului *Mara*. Întrerupt atunci, el pare a fi fost urmat numai după cîţiva ani“ (N. Iorga, *Un nou roman al d-lui Slavici*, în *Sămănătorul*, nr. 25, 18 iulie 1906). Opinia lui Iorga, pe lîngă că nu corespunde adevărului, apare şi ciudată dacă ţinem seama că el însuşi colaborează la *Vatra*.

Este eronată și afirmația unor istorici literari potrivit căreia *Mara* nu ar fi reținut atenția încă de la apariție. Situația este cu totul alta și asistăm succesiv la *redescoperiri* ale romanului, cînd se înregistrează adeziuni entuziaste, dar și reacțiuni violente, prin care se încearcă să i se conteste orice merit. *Gazeta Bucovinei* scrie, la apariția primului număr din *Vatra*, că începutul „nuvelei“ *Mara* „este magistral scris“ (nr. 1, 1/13 ianuarie 1894). *Tribuna* nu credea nici ea altfel. În *Mara*, „novelă de Slavici — scrie ziarul sibian — întîlnim același spirit viu și tînăr, pe care l-am admirat în *Popa Tanda*, în *Budulea Taichii*, aceeași duioșie din *Scormon* și aceeași putere dramatică ce ne-a făcut să tresărim cetind *Moara cu noroc*“ (nr. 21, 9/21 februarie 1894).

Tribuna revine asupra „novelei“ cîteva zile mai tîrziu și compară și de astă dată romanul cu *Moara cu noroc*. „*Mara* este ieșită din pana măiastră a autorului *Novelelor din popor* — scrie ziarul sibian — neajunse și neîntrecute în felul lor, e destul să spun că *Mara* este o a doua *Moară cu noroc*, acea *Moară cu noroc* pe care editorii de la «Universal Bibliothek» din Lipsca o au tradus în limba germană, și e singura lucrare română figurătoare în acea bibliotecă cu adevărat universală! *Mara* d-lui Slavici nu e și nu va fi cu nimic mai prejos de magistrala novelă *Moara cu noroc*. Îți pare lungă vremea și nu mai poți aștepta, să prinzi numărul următor să citești continuarea. Subiectul novelei e luat din viața familială a păturei inferioare din societate de la oraș, tratînd cu profundă cunoștință moravurile acestor familii“ (nr. 37, 27 februarie/11 martie 1894).

Mărturiile acestea privind recunoașterea *Marei*, ca operă valoroasă, sînt cu atît mai importante, cu cît se fac încă înainte de publicarea integrală a romanului. Se înregistrează însă, tot acum, și reacțiuni violente împotriva romanului. Una dintre ele — și cea mai importantă — vine din partea lui D. Zamfirescu. „Ieri am primit — îi scrie D. Zamfirescu lui I. Negruzzi, în 17 ianuarie 1894 — No. 1 din *Vatra*, revistă cu icoane. Pentru un număr de debut, e slăbuț: o proză rimată de Coșbuc; o *novelă* dulceagă de Slavici și o anecdotă de Caragiale. Or noi ne-am făcut pretențioși, ori scriitorii populari ca Slavici și-au trăit traiul — faptul e că grozav îmi pare de mediocru!“ (I.E. Torouțiu și Gh. Cardaș, *Studii și documente literare*, I, București, 1931, p. 90).

Judecata literară, indiferent de natura ei, nu-și poate croi drum, cîtă vreme opera asupra căreia se dă rămîne îngropată în paginile unei reviste, nu la îndemîna oricui. Slavici se hotărăște în 1906, după mai bine de un deceniu de la publicarea romanului în *Vatra*, să-l tipărească în volum. Ni s-a păstrat o corespondență interesantă privind condițiile de tipărire și greutățile întîmpinate în desfacerea volumelor (Gelu Voican, *125 ani de la nașterea lui Ioan Slavici*, în *Manuscriptum*, nr. 1, 1973, p. 104—106).

Slavici încheie contractul cu Institutul de arte grafice și editură „Luceafărul“ din Budapesta în 10 iunie 1906 și actul este întocmit de altcineva și semnat de scriitor. Reproducem documentul:

„Institutul de arte grafice și editură «Luceafărul» Budapesta.

Subsemnatul mă declar pe deplin învoit a Vă da dreptul de editare pentru ediția primă a romanului meu *Mara* pe lîngă următoarele condițiuni:

1. Prima ediție se va tipări în 1 200 esemplare, format octav. Numărul esemplarelor la edițiile următoare se va statori la timpul seu.

2. Volumul se va pune în vînzare cu prețul de coroane 2.50. Pentru acoperirea cheltu[i]elilor împreunate cu tipărirea acestui volum eu renunț la ori ce fel de remunerație din prețul primelor 500 exemplare.

3. Mie, ca autor, mi se vor pune la dispoziție 25 esemplare în mod gratuit, iar 75 exemplare se vor trimite ziaristicii române pentru recensiuni ect. [*sic!*]

4. Din desfacerea restului de 600 esemplare, după subtragerea cele 30% pentru comisionari și espediție, venitul nett de coroane 1.050. — se va împărți așa: 60% autorului, iar 40% editurii.

5. Socotelile între editură și autor se vor face totdeauna după încheierea bilanțului anual al Institutului de editură «Luceafărul». Remunerație voi pretinde numai pentru esemplarele vîndute.

6. Eu mă oblig a nu tipări nici în editură proprie, nici a da altei persoane dreptul de editare al acestui roman pînă după desfacerea acestor 1 200 esemplare.

Această scrisoare a se considera ca Contract, încheiat între mine, ca autorul romanului *Mara* și Institutul de editură «Luceafărul».

Măgurele, *10 iunie 1906*.

Ioan Slavici“

La începutul anului 1907, Oct. C. Tăslăuanu îl informează pe Slavici, conform prevederilor *Contractului*, asupra situației vînzării volumelor:

LUCEAFĂRUL
Sibiu (Nagyszeben)
[antet]

Sibiu *29 Januar 1907*

Domniei [-] Sale
Domnului IOAN SLAVICI publicist
Măgurele

Conform contractului încheiat între D[omnia] voastră şi editura noastră, avem onoarea a Vă încunoştiinţa că din romanul D[umnea]-voastră *Mara* [,] cu sfîrşitul anului 1906, mi-au mai rămas în depozit 662 esemplare, afară de esemplarele ce le avem în comision, la librării [,] cari nu pot fi mai multe de 200 esemplare.

Pînă la sfîrşitul anului viitor nădăjduim să desfacem aproape toate esemplarele.

Ne folosim de acest prilej, ca să Vă rugăm să binevoiţi a ne trimite, dacă se poate, vreo novelă şi pentru revista noastră «*Luceafărul*», care trecînd peste greutăţile materiale, acum îşi dă toate silinţele să grupeze în jurul ei cît mai mulţi scriitori distinşi.

Primiţi, Vă rugăm, asigurarea prea distinsei noastre consideraţiuni.

Suntem ai D[umneavoastră] devotaţi [.]"

Slavici răspunde la începutul lui februarie 1907 — scrisoarea sa este datată după stilul vechi — şi se arată surprins că s-au putut vinde 300 de exemplare şi că editura îşi va putea scoate cheltuielile:

„Măgurele, *20 Ianuarie* v. *1907*

Iubite Amice,

M-am cam mirat cînd am văzut, că Vă avîntaţi la edituri făcute pentru marele public român, care e amator de cărţi primite în dar. Mă bucur deci, că tot aţi vîndut vreo 300 esemplare şi astfel aveţi destul temei spre a nădăjdui, că o să vă scoateţi odată cheltuielile de tipar, ceea ce eu n-am reuşit să obţin prin cărţile editate de mine însumi.

O novelă aş dori să vă trimit, dar nu pot să vă promit, şi multe sunt nevoile vieţii mele, care nu mă lasă să fac ce-aş voi.

Am citit cu mare mulţumire primii numeri din foaia asociaţiunii, mai ales articolul publicat de D[omnul] Goga în primul numer, şi aştept acum să văd, dacă foaia va putea ori nu să ajungă la răspîndirea cuvenită, ceea ce ar fi o mare binefacere.

Primiţi salutările mele prieteneşti.

Ioan Slavici"

Slavici scria romanul *Corbeiu*, care începe să se publice, în foiletonul *Tribunei* din Arad în 16 decembrie 1906 şi se continuă pînă în 23 martie 1907 şi nu poate trimite „novela" solicitată. Revista la care se referă în scrisoare este *Ţara noastră. Foaia poporală a „Asociaţiunii"* şi ea apare la Sibiu la 1 ianuarie 1907 sub conducerea lui Oct. Goga. Slavici are cuvinte frumoase pentru articolul programatic, *Către cărturarii noştri*, semnat de Oct. Goga şi faptul nu este întîmplător. Foaia sibiană reia programul revistei *Vatra*, întocmit de Slavici în 1894 şi insistă asupra îndatoririlor care le reveneau cărturarilor ca „luminători" ai poporului: „Ochii noştri ştiu pătrunde în sărăcia caselor cu straşina de paie — scrie Oct. Goga — căci sărăcia lor e sărăcia de care ne-am poticnit şi noi în drumul nostru; noi ştim desluşi de acolo durerile şi trebuinţele. Noi avem şi glasul jertfei şi cel al milei în suflet; noi ştim cinsti osteneala zilelor de plug, ştim cîntecele şi poveştile serilor de iarnă, cunoaştem greul dărilor, cunoaştem vorba de poruncă a scriitoraşilor cu peana după ureche. Numai noi putem fi sfătuitorii acestor oameni lipsiţi de sfat, batjocoriţi în întreaga viaţă a lor de ceata mincinoşilor fără număr şi despoiaţi de toţi tîlharii pămîntului."

Desfacerea volumelor din *Mara* merge destul de greu şi în martie 1908 Slavici comunică editurii că acceptă condiţiile propuse privind drepturile sale de autor:

„Măgurele *1 martie*
v. *1908*

Stimabile Domnului [*sic!*] administrator,

Primesc propunerea ce-mi faceţi prin scrisoarea de la 5 martie st[il] n[ou] a.c. şi declar, că mă voi socoti definitiv satisfăcut cu 200 cor[oane] şi 50 esemplare.

Salutări prieteneşti

Ioan Slavici"

Tipărirea *Marei* în volum se înscrie ca o dată importantă în istoria romanului românesc. Asistăm, acum, în adevăr, la o redescoperire a romanului şi se emit judecăţile fundamentale asupra valorii sale artistice. N. Iorga îi consacră cronica din *Sămănătorul*, la care ne-am referit mai sus, şi în care dă o privire sintetică asupra romanului punînd în lumină, panoramic, aspectele care i se păreau mai caracteristice. „Iată cojocarii din bresle — scrie N. Iorga — păstrînd pînă în acele zile de deunăzi despre care ni se vorbeşte în *Mara*, toată buna rînduială gospodărească, de oştire a muncii, pe care au moştenit-o din vechile timpuri medievale: stăpînul, jupînul, român sau sîrb, calcă trufaş, ştiindu-şi bogăţia şi însemnătatea, cîte o stăpînă sau «jupîneasă», mai tînără decît veneratul ei «dumnealui», ţine în ascultare o întreagă casă bine locuită şi din cînd în cînd se lasă, ameţită de o dragoste tîrzie, în braţele vreunui ucenic; calfa care şi-a dovedit puterea în lucrul de sine stătător şi care, după anii de rătăcire prin lume, de la un stăpîn la altul, îşi va serba, cu mult zgomot şi multă bucurie, ziua intrării în breaslă, în rîndul oamenilor; ucenicul care învaţă tot greul şi învaţă, în acelaşi timp şi meşteşugul său şi sfînta însuşire a răbdării; ba iată şi fetele fără cunoştinţă de lume, căreia voia părinţilor i-a hotărît uneori foarte de timpuriu soarta şi care va lua mai tîrziu cîrmuirea casei lîngă un «jupîn» nou, învăţat acolo în casă, sau va trece, cu tînărul *bogoslov*, cu seminaristul stîngaciu, abia diaconit şi preoţit, în vreo curăţică locuinţă de paroh prin satele depărtate. Iată femeia din popor, văduva fără sprijin, cum e Mara, care începe cu crăiţarii arenzii podului sau desfacerii strugurilor şi prunelor în precupeţie migăloasă, şi care se urcă pe urmă la exploatarea pădurilor şi face afaceri în care zurnăiesc miile de florini greoi de argint, cu gîndul tot la binele, la bielşugul şi la mîndria copiilor şi cu părerea de rău, suspinată din cînd în cînd, că nu e şi răposatul pe acolo să se bucure şi el de răsăritul zilelor mai bune. Iată copiii, vioi, hărţăgoşi, bătăuşi, de «români fără rînduială» care se pumnesc pe stradă şi în şcoală cu înverşunarea ambiţioaselor odrasle din oraşe. Străinii se amestecă şi ei în societatea precupeţilor, meşterilor, teologilor şi studenţilor, veniţi de prin Viena, cu neîncredere în viaţă şi cu un rîs amar pentru toate slăbiciunile şi osîndele lumii: poftim pe d. Hubăr, neamţ din Viena, măcelar din neam în neam, pe care Hubăroaia lui, care îngrijeşte de măcelărie mai mult decît soţul ei îmbogăţit, amestecat în afaceri de bani, încurcat în tovărăşii de masă verde şi de halbă cu toţi *beamterii* şi alţi fruntaşi ai vremii nemţeşti, pe Reghina, slujnică ticăloşită care îşi poartă în braţe copilul pe jumătate idiot, născut din păcatul lui Hubăr şi în sfîrşit eroul, amorezul, soţul frumoasei Perside a Marei, Ignatius sau Naţl al lui Hubăr ori, în graiul obişnuit, Hubărnaţl.

Cu aceştia avem de a face: nu cu unul sau cu altul îndeosebi, ci, pe rînd cu toţii."

N. Iorga previne şi asupra posibilei deplasări a atenţiei cititorului, sugerată de titlu, de la copiii Marei, eroii principali, spre mama lor. „Cartea se zice *Mara* — scrie N. Iorga — dar să nu se creadă

că e vorba mai mult de dînsa, că sîntem îndreptaţi mai ales către creşterea rostului ei şi schimbările pe care le aduce, în suflet. S-ar putea chema şi mai bine *Copiii Marei*, fiindcă, de fapt, avem dinaintea ochilor cu deosebire dragostea Persidei pentru tînărul măcelar neamţ, dragoste urmărită îndelung, urîtă întîi, ascunsă pe urmă, şoptită mai tîrziu, luptînd cu mîndria, cu cinstea, cu ruşinea biruitoare în forma bogată în chinuri a cununiei tăinuite în casa unui preot milostiv, dragoste slăbită de apucăturile rele ale bărbatului, încîinit de sărăcie, de ruperea dintre ai lui, nemţii bogaţi de acasă; dragostea rănită de gîlcevuri şi bătăi, lecuită, sfărîmată, întregită iarăşi, pînă ce ea se stinge într-o prietenie iertătoare la naşterea copilului tuturor împăciuirilor."

Criticul care dă cele mai ferme judecăţi de valoare asupra *Marei*, îndată după N. Iorga, este Ovid Densusianu şi el este primul care ia atitudine şi împotriva detractorilor romanului. M. Dragomirescu scria că romanele lui Slavici, între care trece şi *Mara*, sînt „confuze şi difuze" (Gh. Adamescu şi M. Dragomirescu, *Literatura română modernă*, Bucureşti, 1906, p. 437). M. Dragmirescu revine, într-un articol *Ion Slavici. Mara*, cu explicaţii: „*Mara*, ca roman, nu e caracteristică acestui scriitor, fiindcă într-însa găsim acelaşi fond şi aceeaşi formă ca şi în nuvele, cu deosebire că stilul ei de nuvelă, lipsit şi de frăgezimea umorului din *Popa Tanda* sau *Budulea Taichii*, o face foarte greu de citit" (*Convorbiri critice*, nr. 5, 1 martie 1907). Ovid Densusianu cenzurează sever opiniile lui M. Dragomirescu şi, cum presupunea că acesta nu citise romanul, credea necesar, cu atît mai mult, să arate în ce constau meritele lui Slavici. „Caracterele romanului, în special Persida, Naţl şi Mara, mama eroinei — scrie Ovid Densusianu — sunt dintre cele mai reuşite ale romanelor noastre: acţiunea este şi ea minunat condusă. Cine voia pînă acum să vorbească bine pe d. Slavici amintea pe *Popa Tanda;* acum va putea adăuga şi noul roman *Mara*. Nu întîlnim numai viaţa unei societăţi de aproape cunoscute, dar şi adîncă pătrundere psihologică a personagiilor, a situaţiilor. Păcat numai că limba şi stilul cunoscut al d-lui Slavici şi cu care revista noastră nu se poate împăca, apar şi aici. Viitorul va dovedi, cît rău îşi face autorul stăruind în familiaritatea expresiilor şi în dispreţul stilului" (*Viaţa nouă*, nr. 24, 15 ianuarie 1907).

Activitatea de romancier a lui Slavici este ilustrată, tot prin *Mara* şi într-un studiu, *Die rumänische Roman*, în care se insistă şi asupra contribuţiei adusă în acest gen de N. Filimon, D. Bolintineanu, D. Zamfirescu, A. Vlahuţă, M. Sadoveanu şi C. Sandu-Aldea.

În studiu se afirmă: „Der Roman *Mara* zeigt Liebe und Leiden eines jungen Menschenpaares, das durch ein höheres Geschick für einander bestimmt ist. Aber die Eintracht, lässt auf sich warten, und klaffende Charackterunterschiede stiften, Unfrieden. Typische Rassenunterschiede spielen mit: Der Gegenzatz des deutschen und rumänischen Elements in Siebenbürgen. [...] Die Gegensätze schärfen sich, das Zusammenleben wird zur Qual, da erbarmt sich plötzlich das Schicksal, und das Kind stellt die Harmonie in der Ehe wieder her“ (*Rumänien im Wort und Bild*, nr. 22, 24 noiembrie 1917). Se insistă, cum se face şi în cazul celorlalţi scriitori, asupra problematicii romanului românesc.

Romanul *Mara* este redescoperit pentru a doua oară, la publicarea, în 1925, a unei noi ediţii. Octav Botez scrie într-un articol, *Slavici romancier*, că *Mara*, cu toate defectele sale, aduce „un tragic profund uman, cîteva caractere analizate cu adîncime, un viguros tablou de moravuri“ (*Adevărul literar şi artistic*, nr. 247, 30 august 1925). Persida îi amintea criticului de Saşa Comăneşteanu, eroina lui D. Zamfirescu, şi de eroinele scriitoarei George Eliot. *Mara*, mai arată Octav Botez, pregătise drumul lui Agârbiceanu, cu *Arhanghelii*, şi al lui Rebreanu, cu *Ion*. D. Karnabatt scrie în articolul *Ion Slavici. Mara*, publicat în aceeaşi zi în *Rampa* (nr. 2352, 30 august 1925), că *Mara* este un roman de moravuri şi psihologic în acelaşi timp, simplu în aparenţă, ca şi cele ale lui Dostoievski, însă clădit pe o „schelă solidă, ordonat şi proporţionat construită“.

Concomitent cu recunoaşterea romanului ca o mare realizare artistică se produce şi reacţiunea împotriva lui. Ea este reprezentată îndeosebi prin critica lui Pompiliu Constantinescu. „Melodramatic conceput, tara iremediabilă a romanului d-lui Slavici — scrie Pompiliu Constantinescu — e latura pronunţat etică. Personagiile se manifestă pentru a ilustra o idee aprioric stabilită: nefericirea căsniciei nebinecuvîntate în faţa lui Dumnezeu. Gesturile lor sunt gesturi mecanice de manechine: în dosul hotărîrilor stă autorul. Concepţia poetică decade în simplă maşinărie, mai mult sau mai puţin abil condusă, căci d. Slavici, prin prolixitatea narativă, prin episoade străine structurii romanului, prin inutile dezvoltări ale cadrului în care acţiunea se mişcă, nu posedă nici arta de a înjgheba o intrigă unitară [...].

Între diferitele planuri ale romanului se sapă hiaturi prăpăstioase; povestirea prolixă simulează analiza psihică şi construcţia plastică, cadrul invadează supărător acţiunea, voinţa autorului interpunîndu-se între desfăşurarea logică a personagiilor şi tendinţa urmărită pas cu pas [...].

Strînsă în cătuşa etică, viziunea creatoare a d-lui Slavici e profund ştirbită; preocuparea morală tulbură contemplaţia ca un refren plicticos, iar romanul său nu e decît o prolixă povestire melodramatică, în care caracterele difuze, contradictorii şi fără motivări organice, n-au decît o consistenţă şubredă. Abia cîteva pagini narative, în stil popular, cîteva portrete şi descrieri ale mediului, păstrează urma calităţilor viabile ale d-lui Slavici; pentru un roman psihologic neizbutit e însă prea puţin, aici se cere construcţie obiectivă, putere de analiză şi o fluiditate a stilului, pe care tonul de povestire prolixă a d-lui Slavici n-o poate înlocui [...].

În *Mara* sunt însă doi scriitori: scriitorul stîngaci, vulgar, plin de platitudini ofensatoare, ce vrea să construiască un roman psihologic neizbutit, şi povestitorul poporanist Slavici, aşa cum îl cunoaştem din *Popa Tanda* şi *Budulea Taichii*. Unul se luptă cu celălalt, dar nici unul nu biruieşte, iar contopiţi formează o existenţă hibridă“ (Pompiliu Constantinescu, *I. Slavici, Mara, roman*, în *Mişcarea literară*, nr. 40—41, 15—22 august 1925).

Pompiliu Constantinescu pronunţă cea mai severă sentinţă de condamnare a romanului din istoria noastră literară şi ea este mărturia, nu numai a spiritului critic întru totul lăudabil, ci şi a aversiunii faţă de scrisul lui Slavici, reprobată încă de pe atunci de G. Călinescu. „Astfel — între altele — scrie Călinescu, nu ne alăturăm de autor cînd scoboară sub nivelul artei pe Slavici (*Sinteza*, nr. 2, mai 1927).

Cronica lui Pompiliu Constantinescu se publică, amănunt nu fără importanţă, în acelaşi număr al *Mişcării literare*, în care se anunţă şi încetarea din viaţă a scriitorului. Criticul discută, în anul următor şi nuvelistica lui Slavici, în acelaşi spirit şi formulează aceleaşi concluzii (*Viaţa literară*, nr. 24, 23 octombrie 1926). Astfel judecata critică se rostise, se părea, definitiv nu numai asupra *Marei*, ci chiar şi asupra destinului literar al lui Slavici.

Meritul de a fi readus romanul *Mara* în actualitate îi revine şi de astă dată lui N. Iorga. Întocmind în 1934 lucrarea sa de sinteză, *Istoria literaturii româneşti contemporane*, istoricul se opreşte şi la romanul lui Slavici. „Cea mai importantă contribuţie la *Vatra* — scrie N. Iorga — e însă a lui Slavici, cu romanul bănăţean *Mara*. E acolo viaţa lui de acasă: Murăşul, perspectiva şesului «unguresc», călugării «raşi» de la Maria Radna, unde se fac minunile, meşteri săraci, lăsînd văduvei o casă, o vie şi cîţiva pruni, iar ele vînzînd apoi, pentru hrana copiilor, în tîrg, «poame, turtă dulce, peşte şi vornovişti», cojocarii la care învaţă copilul ei, Trică, şi maica Aegidia cu «căutătura aspră şi scrutătoare», care-i primeşte fata, Persida, «Sidi», şi dascăli şi cojocari, măcelari bogaţi ca Hubăr şi Hubăroaia lui şi fiul, Hubărnaţl, care ajunge a iubi pe frumoasa fată a Marei, calfe şi «bogoslovi». Aceeaşi descripţie scurtă, cuprinzătoare, profund originală: «Mara era dintre oamenii cari nu vorbesc numai cu gura, ci şi cu ochii şi cu sprîncenele şi cu creţele de pe frunte şi mînile descleştate». Acelaşi simţ delicat pentru fenomene sufleteşti în suflete curate, ca atunci cînd, la vederea tînărului neamţ Persida strigă: «Trică, vino mai iute, nu mă lăsa singură!». Nehotărîrea Persidei între fiul măcelarului neamţ care i-a prins de la început inima şi teologul român Codreanu, sentimentul nebănuit pentru cel dintîi, chiar dacă ridică arma asupra tatălui, chinul vieţii lor împreună se întinde cu o firească desfăşurare, de un tragic cu lungi reveniri, asupra povestirii celei mai întinse şi mai sigure a marelui narator" *(Istoria literaturii româneşti contemporane, II. În căutarea fondului*, Bucureşti, 1934, p. 33).

N. Iorga impune definitiv romanul şi trei ani mai tîrziu G. Călinescu scrie în articolul *Slavici romancier*, care va intra, fără modificări şi în *Istoria literaturii române*, că scriitorul zugrăveşte în *Mara* „sufletul ţărănesc de peste munţi cu atîta dramatism încît romanul este aproape o capodoperă" *(Adevărul literar şi artistic*, nr. 869, 1 august 1937). Călinescu considera potrivit ca şi într-un articol teoretic, *Cîteva cuvinte despre roman*, să atragă atenţia asupra *Marei*. „Recitiţi *Mara* de Slavici — scrie Călinescu — şi veţi vedea ce carte bună este, cît de substanţială, cît de puţin depăşită" *(Adevărul literar şi artistic*, nr. 918, 10 iulie 1938).

Există în aprecierile lui N. Iorga şi G. Călinescu un singur aspect care cere reconcilieri. Istoricul se pronunţă împotriva introducerii lui Bandi în acţiune şi cere scriitorului, încă în 1906, să-l elimine din roman. „Dar sînt lungiri deznădăjduitoare — scrie N. Iorga — zămoreli şi opriri în loc, tranziţii brusce care te zăpăcesc şi-ţi fac rău. Iar uciderea lui Hubăr de copilul lui din flori strică toată armonia de pace a sfîrşitului. Dacă acest roman va avea o a doua ediţie, ea trebuie neapărat să fie izgonită" *(Sămănătorul*, nr. 25, 18 iulie 1906).

N. Iorga nu mai cere în *Istoria literaturii române contemporane*, în 1934, să fie eliminate aceste episoade, dar rămîne la părerea că ele constituiau principalul neajuns al romanului. „Aceasta cu toată mizeria — scrie istoricul — a unui sfîrşit în care nu bastard îşi ucide tatăl fără o motivare şi fără legătură cu firul principal al povestirii" (p. 33—34). G. Călinescu se situează la cealaltă extremă şi vede în aceste episoade o mărturie a marii capacităţi creatoare a romancierului. „Construcţia romanului e sigură — scrie G. Călinescu — bine rostogolită, cu nimic artificial nicăiri, iar încheierea vine cînd toate faptele sunt coapte spre a-şi da rodul. Uciderea însăşi a lui Hubăr de către Bandi se îndreptăţeşte prin ereditate, căci Bandi e copilul unei nebune, el însuşi cu simptome de demenţă treptat indicate (sfiala, domesticitatea excesivă pe lîngă cineva, crize epileptiforme cu muşcături) şi omorul nu e decît ultimul act al izbucnirii nebuniei" *(Istoria literaturii române*, Bucureşti, 1941, p. 453). Călinescu polemizează, în subtext, cu N. Iorga şi caută justificări de natură estetică.

Acţiunea romanului *Mara* se petrece îndată după revoluţia din 1848 în timpul absolutismului austriac (1850—1860). Întîlnim cîteva referiri, nu prea multe, însă suficiente pentru încadrarea acţiunii în această epocă. Hubăr, măcelarul din Lipova, face în timpul „revoluţiunii din 1848, o frumoasă avere" şi-i merge şi mai bine după revoluţie, cînd „beamter" (funcţionar) este pus „la mare cinste" (p.31). Un alt erou, Andrei Corbu, nobil de Carpeniş, este închis „în timpul revoluţiunii", ca să nu mai reprezinte „nimic" în anii 1850—1860 (p.114). Mai importante sînt, fără îndoială, informaţiile din capitolul *Verboncul*, unde se discută despre luptele pentru unificarea Italiei. „Feciorii" din Transilvania, duşi în „cătănie", scriu de la „Mantua, Verona şi Veneţia" despre Giuseppe Garibaldi (1807—1882), care se pregătea „să-i adune pe italieni sub arme şi să-i ridice împotriva împăratului". Slavici se referă la pregătirile care premerg evenimentele din 1859. Se vorbeşte tot aici şi de legăturile lui Garibaldi cu Lajos Kossu h (1802—1894), precum şi de generalul Radetzky, în care austriecii îşi puneau mari speranţe. Joseph Venceslas Radetzky (de Radetz) (1766—1858) îndeplineşte între 1849—1857 funcţia de guvernator general al regatului lombardo-veneţian şi se face cunoscut prin asprimea cu care reprimă mişcările revoluţionare. Lupta poporului italian pentru unitatea naţională culminează cu victoriile din 1859, de la Magenta (4 iunie) şi Solferino (24 iunie) în care „cătanele" austriece suferiră grave înfrîngeri. Trică — şi el „cătană" — participă la aceste lupte şi aflăm, spre sfîrşitul romanului, că fusese „lovit în şold de o ţandără de bombă şi zăcea acum într-un spital din Verona" (p.282).

Slavici revine la aceste întîmplări, petrecute în timpul copilăriei sale şi în memorialistică şi evocă însufleţirea meseriaşilor arădani pentru Garibaldi şi „mişcările din Lombardia şi din Veneţia“ (*Lumea prin care am trecut*, Bucureşti, 1930, p. 32).

Critica literară vorbeşte adesea despre „fresca socială“ din *Mara* şi problema merită să reţină atenţia. Cîmpul de observaţie al scriitorului se lărgeşte spaţial în raport cu cel din „novelele din popor“, însă fără a depăşi graniţele din *Pădureanca*. Acţiunea se desfăşoară la Lipova, Radna şi Arad şi numai episodic şi în afara acestei zone geografice. Cuvîntul hotărîtor îl are în roman nu „fresca socială“, înţeleasă ca o cuprindere a cît mai multe categorii sociale — de s-ar putea toate — şi dintr-o zonă geografică cît mai extinsă, ci investigarea în adîncime a aceleiaşi lumi pe care am întîlnit-o, însă în alt stadiu de dezvoltare, şi în povestirile săteşti şi în romanul ţărănesc.

Lumea zugrăvită de Slavici în *Mara* este cea a oraşului transilvănean. Viaţa meseriaşilor, tradiţiile din bresle, munca în atelierele meşteşugăreşti sînt teme ce se întîlnesc şi în literatura universală. Ernst Theodor Amadeus Hoffmann (1776—1822) evocă în povestirile sale *Meister Floh*, *Meister Johannes Wacht* şi mai ales în *Meister Martin, der Küfner und seine Gesellen*, încă la începutul secolului al XIX-lea, viaţa acestora, alegerile din bresle, munca în ateliere, întrecerile între calfe pentru obţinerea mîinii fetei meşterului.

Există apropieri izbitoare între lumea oraşului din *Mara* şi cea a satului, descrisă în „novele“. Viaţa meseriaşilor se desfăşoară ca şi cea a eroilor din povestirile săteşti şi romanul ţărănesc, în cadrul unor legi nescrise nicăieri, dar statornicite prin tradiţie şi de la care inşii nu trebuie să se abată. Comunitatea meseriaşilor este puternic zguduită, ca şi cea ţărănească din *Gura satului*, prin călcarea tocmai a acestor legi nescrise. Iubirea Persidei, fata Marei, provoacă „tulburări“ în lumea meseriaşilor, cum provocase şi iubirea Martei, din *Gura satului*, în cea sătească. Viziunea artistică a scriitorului nu se schimbă, dar tabloul care rezultă este totuşi altul. Conferă romanului o primă trăsătură distinctivă — şi cea mai importantă — conflictul, care apare, în raport cu cel din „novele“, ca o *sinteză*. Conflictul din *Mara* are la bază şi *mîndria* de gospodar, ca în nuvele şi inegalitatea socială, ca în *Pădureanca* şi ciocnirea de interese, ca în *Moara cu noroc*, generată de puterea banului. Conflictul se desfăşoară, pe de altă parte, în familie, dar şi între familii. Scriitorul tratează aici o temă cu mare circulaţie în literatura universală. Slavici îşi construieşte conflictul şi pe deosebiri de neam şi confesiune religioasă. Scriitorul nu face acum prima încercare de acest fel, un asemenea conflict

stă în atenţia sa şi în tragedia *Gaşpar Graţiani*, publicată cu un deceniu mai înainte. Conflictul era însă urmărit acolo, cu precădere, în plan ideologic fără ca el să fie „încorporat“ în piesă şi sub raportul realizării artistice. Conflictul de naţionalitate şi religios este în *Mara* şi unul ideologic, dar se integrează în însăşi viaţa lumii pe care o zugrăveşte. Slavici publică *Mara* în anii acţiunii memorandiste şi felul cum rezolvă conflictul romanului ne dă dreptul să susţinem că a urmărit să ofere o *pildă* din care să se scoată cuvenitele învăţături, cum făcuse cu cîteva decenii mai înainte şi în *Crucile roşii*. Căci şi în *Mara* Slavici este un *Aufklärer*, ca de altfel în întreaga sa activitate scriitoricească.

Asemănări izbitoare se fac simţite între *Mara* şi scrierile anterioare ale lui Slavici şi în privinţa fizionomiei personajelor. Mara nu este, ca personaj, o apariţie chiar atît de neaşteptată în opera scriitorului, cum se susţine şi o întîlnim cu un deceniu şi jumătate mai înainte, în *Budulea Taichii*. Ne referim, anume, la Lenca Liuchici, precupeaţa din Arad. Mara reia şi trăsături de caracter întîlnite la Ghiţă din *Moara cu noroc*. Personajul nu este, cu toate acestea, o pastişă şi tocmai aici ni se dezvăluie arta scriitorului. Individualizarea se realizează pe alte coordonate, cu un material de viaţă mult mai bogat. Trăsătura dominantă a Marei, ca personaj, o constituie contrastul dintre înfăţişarea fizică — „muiere mare, spătoasă, greoaie“, „cu obrajii bătuţi de soare, de ploi şi de vînt“ — şi spiritul treaz, inteligenţa practică şi capacitatea uimitoare de adaptare la cele mai neprevăzute situaţii. Portretul moral al Marei este prezentat încă în primele pagini în trăsăturile fundamentale şi personajul nu are „evoluţie“. Mara acţionează, spre deosebire de Ghiţă, din *Moara cu noroc*, în condiţii de viaţă *normale* şi nu este dominată de ban, ca acesta, ci îşi exercită ea, prin mijlocirea banului, dominaţia asupra altora. Mara are şi ceva din trăsăturile de caracter ale lui Busuioc, din *Pădureanca*. Eroina lui Slavici nu este totuşi tipul avarului din literatura clasică şi nici al cămătarului. Mara ştie că numai prin ban îşi putea înălţa spiţa în ierarhia socială, chestiune ce nu intră în socotelile unui cămătar. Banul nu este la eroina lui Slavici *scop*, cît mai curînd *mijloc* şi nu averea ce o strînge interesează — erau în Lipova şi alţi oameni mult mai bogaţi — ci desfăşurarea spectaculoasă a unei energii cu disponibilităţi inepuizabile. Mara „înfăţişează — scrie G. Călinescu — tipul comun al femeii mature de peste munţi şi în genere al văduvei, întreprinzătoare şi aprige. Proporţia aceea de zgîrcenie şi de afecţiune maternă, de hotărîre bărbătească şi de sentiment al slăbiciunii femeiești e făcută cu o artă desăvîrșită“ *(Istoria literaturii române*, p. 452).

Există în *Mara* și tipul *gospodarului*, ca în povestirile sătești și schimbarea care s-a produs, prin utilizarea, în individualizare, a altui conținut de viață, nu trebuie să înșele. Bocioacă este tipul gospodarului mai reprezentativ din roman și autoritatea și-o exercită nu numai acasă, ci și în breaslă, ca staroste al cojocarilor.

Unele personaje sînt apropiate de eroi din alte scrieri, atît sub raportul „biografiei“ lor, cît și al locului pe care îl ocupă în roman. Bandi este copil din flori, ca și Pupăză, din *Pădureanca* și ca și acesta este pus să răzbune păcate ale părinților.

Cînd susținem că personajele din *Mara* sînt construite cu viziunea artistică din povestirile sătești și romanul țărănesc nu pierdem din vedere faptul că Slavici urmărește și o îmbogățire a tipologiei. Hubăr este un astfel de personaj, unic nu numai în roman, ci în întreaga operă literară a lui Slavici și el reprezintă tipul meseriașului german, care se desprinde de comunitatea națională și se așază în sînul alteia. Condiția care se pune — și unica de altfel — constă în acordarea posibilității să practice meseria. Sentimentul singurătății îl chinuie, deși comunitatea în care a intrat îi arată cea mai largă ospitalitate. Hubăr se închide în sine și tipul „omului germanic“ ni se dezvăluie, „tăcut, obstinat, apăsat de tradiție, plin de nuanțe sufletești și totodată brutal de prea multă timiditate“ (G. Călinescu, *op.cit.*, p. 452).

Întîlnim în *Mara* și personaje care sînt anticipații ale unor eroi din romanele de mai tîrziu ale lui Slavici. Trică, băiatul dat la meserie și devenit apoi calfă, este dintre aceștia, și el pare încremenit ani în șir într-o vîrstă, ca apoi, brusc, să treacă la cea următoare. Schimbările sînt așa de mari și așa de neașteptate, încît constituie prilej de uimire. Personajul este pe nedrept trecut cu vederea, deși nu inexplicabil. N. Iorga se oprește la el, însă în treacăt. „Ici și colo se înfățișează și băiatul Trică — scrie N. Iorga — harnic, tăcut, stăruitor, urît și nepieptănat pînă ce tînărul se desăvîrșește în el, cu frumusețea lui voinică, cu simțul de vrednicie și de cinste care-l face să se înscrie mai bucuros la «Verbonc», la voluntari, decît să fie răscumpărat de oaste și cumpărat pentru o rușinoasă dragoste cu banii «jupînesei»“ *(Un nou roman al d-lui Slavici*, în *Sămănătorul*, nr. 25, 18 iunie 1906).

Marea realizare a artei lui Slavici o constituie și în *Mara*, așa cum o cunoaștem și din „novele“, descrierea iubirii. Este interesant de observat că și pentru orășenii lui Slavici iubirea este *soartă, destin, ce ți-e scris*. Scena în care Mara îi tălmăcește Persidei *data* sub care stă destinul ființei umane este, în acest sens, printre cele mai caracteristice. Slavici nu este cel dintîi și nici singurul scriitor de la noi, care descrie iubirea astfel. I. Heliade-Rădulescu, cu *Sburătorul* său, trebuie neapărat pomenit, după cum nu trebuie pierdut din vedere nici Coșbuc, cu atîtea din „idilele“ sale.

Romancierul descrie însă iubirea, cum face și în „novele“ și ca supremă probă în verificarea tăriei de caracter. Națl și Persida au, în rolul îndrăgostiților, multe trăsături comune cu cei din nuvele, dar curba vieții lor este alta. Drumul lui Națl în viață se aseamănă, fie măcar și pînă la un punct, cu cel al lui Iorgovan, din *Pădureanca*, și chiar în biografia lor intră elemente comune. Iorgovan umblă cinci ani la școlile din Arad, dar își întrerupe studiile și se face plugar, ca tatăl său. Națl frecventează și el, tot cinci ani, gimnaziul din Timișoara și-și întrerupe studiile, spre a se face măcelar, ca tatăl său. Iorgovan nu ajunge să-și întemeieze familie și drama sa se consumă înainte de căsătorie, cum nu se întîmplă în roman. Națl înaintează în viață, ca și Iorgovan, pe căi întortochiate, fiind un caracter slab. Eroul apare înainte de a o cunoaște pe Persida un tînăr harnic, priceput în meserie, distins. Iubirea duce la îmbogățirea vieții sale sufletești, dar îi surpă voința de a se menține pe o linie egală de comportare. Trecerile dintr-o extremă în alta constituie, de fapt, însăși viața sa și ele dezvăluie o mare instabilitate a caracterului. *Pădureanca* ilustra că în formarea tăriei de caracter joacă rolul principal condițiile sociale. Acum Slavici vine să demonstreze că alături de condițiile sociale își are partea ei și ereditatea.

Persida o moștenește pe Mara și disponibilitățile sale de energie sînt inepuizabile. Persida se manifestă, încă de la intrarea în scenă, protectoarea fratelui ei și rămîne, pe tot parcursul acțiunii, protectoarea cuiva. Ea își găsește drumul în viață după mari frămîntări sufletești, dar îndată ce și-l descoperă nici o piedică nu-i mai poate sta în cale. Are demnitate în ținută, este conștientă de frumusețea sa și-i rămîn străine deprinderi ca cele practicate de soția lui Bocioacă. Intră în portretul său, îndeosebi moral, trăsături pe care le întîlnim și la eroinele din „novele“. Simina, din *Pădureanca*, oferă un astfel de exemplu. Persida trăiește, mai presus de orice, prin acțiunile sale. Iubirea îi umple viața și spre deosebire de Națl, căruia îi surpă echilibrul moral, îi dă încredere și tărie să biruie toate piedicile. Căsătoria pune capăt zbuciumului său sufletesc, dar îndată o învăluie grijile vieții de familie. Are de biruit apoi nu numai greutățile gospodăriei, ci și nestatornicia soțului, pornit pe calea destrămării morale. Delicateţea cu care îşi înconjoară totuşi soţul, încrederea în fondul uman recuperabil al acestuia, sînt mişcătoare.

Persida este personaj de roman în mai mare măsură decît Mara, ale cărei trăsături sînt schiţate, cum arătam, încă din primele pagini şi nu se produce, mai încolo, nici o modificare de natură structurală. Persida este înfăţişată prin *evoluţie*, de la fetiţa desculţă, zdrenţăroasă şi nepieptănată, care îşi petrece zilele „în tîrg, printre picioarele oamenilor", la fata care iubeşte şi înfrînge barierele sociale, naţionale şi confesionale şi pînă la soţia devotată, capabilă de cele mai mari sacrificii. Descrierea iubirii Persidei, spectacol al desfăşurării energiei inepuizabile, conferă romanului capacitatea emotivă şi-i asigură şi pe mai departe durabilitatea în cîmpul vast al romanului românesc.

Mara se întîlneşte cu „novelele" în care Slavici descrie satul transilvănean şi prin *etnografic*. Ocupă şi în roman un loc important descrierea de obiceiuri la culesul viilor în părţile arădane, a ceremonialului la promovarea în breslele meşteşugăreşti, a tîrgurilor în care „maiştrii" îşi expun „marfa", „Verboncul". Unele obiceiuri au dispărut în cursul vremii. *Mara* nu este în intenţia lui Slavici un roman istoric, cum sînt „naraţiunile", capătă însă *istoricitate*, cum nu au multe scrieri pretins istorice, prin zugrăvirea realistă a societăţii transilvănene de la jumătatea secolului trecut.

Mara este un roman „modern", nu atît prin problematica socială, chiar dacă se descrie oraşul, cît mai ales prin modul de a înfăţişa destine umane. „Slavici a intuit prea bine şi rotaţia caracterului într-o familie — scrie G. Călinescu — fenomen mai însemnat şi mai vădit într-o societate rudimentară. Cu toate că s-ar părea că stau faţă în faţă tinerii cu o nouă mentalitate şi bătrînii înţepeniţi în prejudecăţi, de fapt nu e vorba decît de o scurtă criză de transmitere a deprinderilor ereditare. Cei tineri au întocmai aceleaşi idei preconcepute ca şi bătrînii şi suferinţa lor vine din călcarea lor. Iar viţiile părinţilor răsar reîmprospătate la copii" (G. Călinescu, *op. cit.*, p. 452). Lumea meseriaşilor este înfăţişată şi în *Mara* ca *lume închisă*, cum este descrisă şi în „novele". Se lărgeşte însă cadrul şi trecem de la *sat*, la *provincie* şi *Mara* este sub raportul viziunii artistice, roman ţărănesc *(Bauernroman)*. Lumea meseriaşilor este şi o lume pentru sine, cum este şi cea a satului din povestirile săteşti. Slavici se apropie, sub acest aspect, de K. Immermann, creatorul romanului ţărănesc german. Nu ilustrează, în adevăr, nimic mai bine apropierea de scriitorii germani decît destinul lui Naţl şi al Persidei, ameninţaţi cu pieirea, îndată ce ies din lumea închisă a oraşului de provincie, dar care se salvează prin reîntoarcerea în ea. Bocioacă şi Hubăr sînt în rolul de Hofschulze, dar cu o autoritate mult diminuată în „provincia" lor, în raport cu cea a lui Lică Sămădăul *(Moara cu noroc)* şi a lui Busuioc *(Pădureanca)*, bogătoiul din Curtici. Mara însăşi are trăsăturile ţăranilor lui Immermann: „vénérable et matois, raisonable, mais entêté, économe jusqu'à l'avarice, il est épris de la tradition jusqu'à la marotte" (F. Mossé ş.a., *Histoire de la littérature allemande*, Paris, 1959, p. 656).

Mara se înscrie prin viziunea artistică în linia povestirilor săteşti şi inaugurează, ca şi acestea, — acum în roman — o direcţie nouă în literatura română. Se cuvine arătat, pe de altă parte, că de la *Oberhof* (1838) de K. Immermann şi pînă la *Sternsteinhof* (1884) de L. Anzengruber, romanul ţărănesc german nu înregistrează alte succese. *Mara*, roman ţărănesc în limitele arătate mai sus, vine numai la un deceniu de *Sternsteinhof* şi nu stă mai prejos de acesta sub raportul realizării artistice.

Variante

SIGLE: *A*: *Vatra*, 1894
B: *Mara*, Budapesta, ed. „Luceafărul", 1906
C: *Mara*, Bucureşti, ed. „Minerva", 1913
D: *Mara*, Bucureşti, ed. „Cartea Românească" [1925]

9

8 le-au mai rămas *A;* li-au mai rămas ***BCD*** // ***19*** pe ţărmul stîng *A;* pe ţărmurele stîng ***BCD*** // ***24—25*** Mara nu-ţi iese niciodată cu gol în cale ***AB;*** Mara nu iese niciodată cu gol în cale ***CD; anulat cu AB.***

10

5 de Sfînta Marie ***AB;*** de Sîntă Marie ***CD*** // ***8*** mînăstirea minoriţilor *A;* mănăstirea minoriţilor ***BCD*** // ***11*** Şoimoş ***ACD;*** Şoimuş *B; 11—13* în faţa bisericii se întinde Radna şi peste Murăş e Lipova cea frumoasă cu turnul sclipicios ***AB;*** în faţa bisericii se întinde Radna cea frumoasă şi peste Murăş e Lipova cu turnul sclipicios ***CD*** // ***16*** mînăstirii *A;* mănăstirii ***BCD*** // ***22*** se simt ***AB;*** se sîmt ***CD*** / se socotesc fericiţi ***AB;*** se sîmt fericiţi ***CD; anulat cu AB*** // ***24*** în biserica aceasta ***AB;*** la biserica aceasta ***CD*** // ***26—27*** ştie prea bine ***ABC;*** ştia prea bine ***D; anulat cu ABC*** // ***39*** mînăstirii ***ACD;*** mănăstirii *B.*

11

2 totdauna *A;* totdeauna *BCD* // *5, 18, 19, 22, 34* sunt *ACD;* sînt *B* // *8* de dimineața *AB;* de dimineață *CD* / seara *ACD;* sara *B* // *11* se mai și ia de cap *AB;* se mai ia și de cap *CD* // *13* împrejur *A;* împregiur *B;* înpregiur *CD* // *13, 17* vază *A;* vadă *BCD* // *17–18* alăturea cu copiii ei *AB;* alăturea de copiii ei *CD* // *22* zdrănțăroși *A;* zdrențăroși *BCD* // *28* greuoaie *AB;* greoaie *CD.*

12

17 simte *ABC;* sîmte *D* // *19* seamă *ACD;* samă *B* // *21* simți *ABC;* sîmți *D* // *23* seara *ACD;* sara *B.*

13

2–3 să dea atîta ban *AB;* să dea atîta bănet *CD* // *5* să rupă *ABC;* să rumpă *D* // *12* Sofia, fata preotului de la Cladova *ABCD; corectat:* Marta, *cum apare pretutindeni în celelalte capitole* // *14* ca să-l primească Bocioacă ucenic *AB;* ca să-l primească ucenic *CD* // *23* dacă ea ar fi luat *AB;* dacă ar fi luat *CD* // *30* cîte doi creițari de om și cîte zece de perechea de cai ori de boi *ACD;* cîte doi creițari de om și cîte zece creițari de perechea de cai ori de boi *B.*

14

18 la mînăstire *A;* la mănăstire *BCD* // *21–22* se mulțumea și cu patru florini pe lună, punea al cincilea de la dînsa *ACD;* se mulțumea şi cu patru florini pe lună și punea al cincilea de la dînsa *B* // *38* sunt *ACD;* sînt *B.*

15

9 buna rînduială *AB;* bună rînduiala *C;* buna rînduiala *D; anulat cu AB* // *28* să rîză *AB;* să rîdă *CD* // *29* sunt *ACD;* sînt *B* // *36* se simțea *ABC;* se sîmțea *D* // *38* să mușce *ACD;* să muște *B* // *41* nemerea *AB;* nimerea *CD.*

16

5 să rămîie *AB;* să rămînă *CD* // *9* lacrămă *ACD;* lacrimă *B* // *15* O să-i spui eu mamei *AB;* O să-l spui eu mamei *CD* // *25* se străcură *AB;* se strecură *CD* // *26* cellalt *ACD;* celalalt *B* // *27* mînăstirea *ACD;* mănăstirea *B* // *28* intrare *ABC;* întrare *D* // *31–32* Sidi nu era însă orișicine *AB;* Sidi nu era însă oricine *CD* // *34* mînăstire *ACD;* mănăstire *B* // *39* auză *A;* audă *BCD.*

17

6, 10 Haida! *AB;* Haide! *CD* // *15* țărmurul *A;* țărmul *B;* țărmurele *CD* // *18* dimpregiur *ACD;* dimprejur *B* // *21* țărmurului *AB;* țărmului *CD* / se străcurară *AB;* se strecurară *CD* // *23* Mureșul *A;* Murășul *BCD* // *26* tulbure-gălbiu *A;* tulbure-gălbui *BCD* / plin de spume *AB;* plin de spumă *CD* // *28* țărmurului *AB;* țărmurelui *CD* // *37* Șoimoș *ACD;* Șoimuș *B.*

18

16–17 ca să ia *ABC;* ca să ieie *D* // *19* și trebuia *AB;* și trebuiau *CD; anulat cu AB* // *20* la țermure *AB;* la țărmure *CD* // *23* se sfăramă *ACD;* se sfarmă *B* // *32* mînăstirii *A;* mănăstirii *BCD* // *35* mînăstire *ACD;* mănăstire *B* // *40* coprinsă *A;* cuprinsă *BCD.*

19

1 sunt *ACD;* sînt *B* // *11* Maica Fecioara de la Radna *AB;* Maica Fecioară de la Radna *CD* // *17* cu ochii mari și cu buzele strînse *AB;* cu ochii mari, cu buzele strînse *CD* // *21–22* copii ca ai mei nimeni nu mai are! *AB;* copii ca ai mei nimeni nu are! *CD* // *26–27* ea ar fi avut altfel visuri rele și presimțiri urîte *AB;* ea ar fi avut altfel de visuri rele și presimțiri urîte *CD; anulat cu AB* // *28* mînăstire *ACD;* mănăstire *B* // *36* dacă se va ține *A;* dacă se va ținea *BCD* // *38* d-voastre *AB;* dv. *CD.*

20

11 pe-mbulzite *AB;* pe-nbulzite *CD.*

21

1 respicat *ACD;* răspicat *B* // *2–4* Costi Balcovici a fost obraznic, eu nu m-am lăsat și el m-a bătut *AB*; Costi Balcovici a fost obraznic, iară eu nu m-am lăsat bătut *CD* // *13–15* dar mai presus de toate numele cel bun al mănăstirii. Acesta era scăpat! *AB;* dar mai presus de toate pentru că era salvat numele cel bun al mănăstirii *CD* // *16–17* astfel se pornesc scandalurile. Învățătorul, în loc de a-și vedea de școală, umblă să pescuiască *AB;* în loc de a-și vedea de școală, umblă să pescuiască *CD* // *19* sunt *ACD;* sînt *B* // *26* rîseră *AB;* rîsără *CD* // *33* adăugă *AB;* adăogă *CD* // *36* Mara fierbea în ea *AB;* Mara stetea ca pe spini *CD* / sunt *ACD;* sînt *B.*

22

13 pohoi *ABC;* puhoi *D* // *21* fără de creițari *AB;* fără creițari *CD* // *30* adăugă *ABD;* adăogă *C* // *35* răpede *ACD;* repede *B* // *37* plecă *AB;* pleacă *CD; anulat cu AB.*

23

6 ştia *AB;* ştiau *CD; anulat cu AB* // *9, 11* sunt *ACD;* sînt *B* // *20* care trăiau *ACD;* care trăiseră *B* // *34—35* fiindcă e leneş *AB;* fiindcă era leneş *CD* // *37* stetea *AB;* stătea *CD.*

24

1 trecea cu pas domol şi uitîndu-se drept *AB;* trecea cu pas domol, uitîndu-se drept *CD* // *11* ca muma ta *AB;* ca mama ta *CD* // *16* Faţa lui Trică *ABC;* Faţa lu Trică *D; anulat cu ABC* // *29—30* pentru cîte doi şi cîte zece creiţari *AB;* pentru doi şi pentru cîte zece creiţari *CD.*

25

6 să ieie arînda *AB;* să ia arînda *CD* // *7* să deie *A;* să dea *BCD* // *9—10* cîţi sînt (sunt *A*) oamenii cu multă ştiinţă de carte *AB;* cîţi oameni sunt cu multă ştiinţă de carte *CD* // *31* Îi părea *ABC;* li părea *D; anulat cu ABC* // *34* să suferă *ABC;* să sufără *D* // *35* care era nespălat, nepeptenat şi nu putea *AB;* care, nespălat, nepeptănat, nu putea *CD.*

26

16—17 c-a înstrăinat-o, c-a lăpădat-o (c-a lepădat-o *B*) *ABC*; c-a înstrăinat-o, lăpădat-o *D; anulat cu ABC* // *18* Da! urît, nesuferit era gîndul acesta! *B;* Da! era urît, nesuferit era gîndul acesta! *ACD; anulat cu B* // *21* mînăstire *ACD;* mănăstire *B* // *21—22* Mara era din ce mai muiată *AB;* Mara era din ce în ce mai muiată *CD* // *27* şi încă unu *AB;* şi încă unul *CD* // *30* mînăstire *ACD;* mănăstire *B* // *32—33* împrejurări *AB;* împregiurări *CD.*

27

5—6 a alergat *A;* ea a alergat *BCD* // *6* piardă *AB;* peardă *CD* // *8* crăiţari *AB;* creiţari *CD* //*10* fără întîrziere *ACD;* fără de întîrziere *B* // *11—12* parcă-i venea greu s-o facă aceasta *AB;* parcă-i venea greu s-o facă *CD* // *14—15* îl vedea domn mare, om cu casa lui, cu masa lui, cu rostul lui *ACD;* domn mare, om cu casa lui, cu masa lui, cu rostul lui îl vedea *B* // *31* să-i pari altfel *AB;* să-i pari astfel *CD; anulat cu AB.*

28

8, 9 simte *ABC;* sîmte *D* // *12—13* cînd te afli însă în strîmtoare *A;* cînd te afli însă în strîmtorare *BCD* // *13* împregiurul *ACD;* împrejurul *B* // *24* Şi asta i-ar fi şi rămas vorba *AB;* Şi asta i-ar fi rămas

şi vorba *CD; anulat cu AB* // *36* Natzl *ABCD; corectat:* Naţl *cum apare pretutindeni* // *37* casină *AB;* cazino *CD.*

29

15 cu virtute *AB;* cu vîrtute *CD* // *23, 29* mînăstire *ACD*; mănăstire *B* // *29—30* nu mai stătea cu celelalte fete, şi cu maica Aegidia *A;* nu mai stetea cu celelalte fete, ci cu maica Aegidia *BCD.*

30

5 fermeca *ABD;* fărmeca *C* //*11* cuprinsă de gîndul că are să i-o răpească cineva *B;* cuprinsă de gîndul că era să i-o răpească cineva *ACD; anulat cu B* // *20—23* Iară Persida iubea pe maica Aegidia, Persida se simţea (sîmţea *D*) bine în mînăstire, Persida se simţea (sîmţea *D*) nenorocită cînd venea la casa ei cea săracă. *ACD;* Iară Persida iubea pe Maica Aegidia, se sîmţea bine în mînăstire, era nenorocită cînd venea la casa ei cea săracă. *B* // *30—31* Îi sîngera inima cînd i se storceau banii adunaţi cu multă grijă *ACD;* Îi sîngera inima cînd banii adunaţi cu atîta grijă i se storceau *B* // *32* nu simţea *AB;* nu sîmţea *CD* // *36* să se simţă *AB;* să se sîmţă *CD.*

31

1 mînăstire *ACD*; mănăstire *B* // *6* îi dedea *AB;* îi dădea *CD* // *11* să vază *ABC;* să vadă *D* // *16* el sămăna *AB;* el semăna *CD* // *30* le-a mers *AC;* li-a mers *BD* // *36—37* mîngîierea *ACD;* mîngăierea *B* // *38* simţise *AB;* sîmţise *CD.*

32

6—7 colţul stradei *AB;* colţul străzii *CD* // *14* mînăstirii *ACD;* mănăstirii *B* // *19* acele ferestri *ACD;* acele ferestre *B*// *26* să vadă *ABD;* să vază *C* // *28—29* pentru ca să pară frumoasă *AB;* pentru ca să-i pară frumoasă *CD* // *29—30* unei mănăstiri *ABD;* unei mînăstiri *C* // *33* sunt *ACD;* sînt *B* // *35* să vadă *ABD;* să vază *C.*

33

4 Femeie mai aşezată *AB;* Femeia mai aşezată *CD; anulat cu AB* // *25* tremura cînd se apropia de fereastră *AB;* tremura, se apropia de fereastră *CD*; *anulat cu AB* // *30* nimic nu ştia *AB;* nu ştia nimic *CD* / nimic nu gîndea *AB;* nu gîndea *CD; anulat cu AB.*

34

3 îi făcea vreun rău *AB;* îi face vreun rău *CD* // *12* Şi-i era frică *A;* Îi era frică *BCD* // *15* se simţea *ABC;* se sîmţea *D* // *31* mînăstirea *ACD;* mănăstirea *B* // 32 inima i se bătea *ABD;* inima îi se bătea *C* // *37* s-o ia *ACD;* s-o ieie *B.*

35

3 simțea *AB;* sîmțea *CD* // *7* soră-sa *ACD;* soru-sa *B* // *8* s-o mai ia *ACD;* s-o mai ieie *B* // *16* cellalt *ACD;* celalalt *B* // *22* împăingenară *A;* împăinginiră *B;* împăingeniră *CD* // *32* cellalt *ACD;* celalalt *B* // *38–39* singură! — Frumoasă e *AB;* singură! IV *Primăvară.* — Frumoasă e *CD; în ultimele două ediții se repetă marcarea capitolului IV.* Primăvara, *capitol care începe la p. 27. Am corectat după* AB. *Credem că eroarea s-a datorat faptului că în revista* Vatra *capitolul IV a apărut în două numere diferite, ceea ce a facilitat marcarea lui repetată.* // *40* aș mai fi văzut-o *AC D;* aș fi mai văzut-o *B.*

36

3 mînăstire *ACD;* mănăstire *B* // *8* cellalt *ACD;* celalalt *B* // *35* ameazăzi *ACD;* amiazăzi *B.*

37

9 prejurul *AB;* pregiurul *CD* // *17* i-ar fi păsat *AB;* i-ar fi păsut *CD* // *23* În mintea ei duminecă și sărbătoarea erau zile *AB;* În mintea ei dumineca și sărbătoarea erau zile *CD* //*35* cu toate aceste *ACD*; cu toate acestea *B.*

38

4 ameazăzi *ACD;* amiazăzi *B* // *11* ea umbla dreaptă *AB;* ea umblă dreaptă *CD; anulat cu A* // *15* s-a temut ca nu cumva *AB;* s-a temut că nu cumva *CD; formă păstrată, particularitate a graiului crișan* (v. *Nota asupra ediției*, vol. I, p. CII) // *19* duminica *ACD;* dumineca *B* // *34* Pădurile nu înverziseră încă *AB;* pădurile nu înverziră încă *CD; anulat cu AB* // *35* salciile *AB;* sălciile *CD* // *36* mîțișoare *A;* mîțișori *BCD.*

39

15 crăițarii *AB;* creițarii *CD* // *30* atîte zile *ACD;* atîtea zile *B* // *35* cu virtute *AB;* cu vîrtute *CD.*

40

28 seara *ACD;* sara *B* // *33* însăși *ABD;* însași *C* // *38–39* le presimțea, le vedea, le știa parcă pe toate cum vin *AB;* le presimțea, le știa parcă pe toate cum vin *CD; anulat cu AB* // *41* mînăstire *ACD;* mănăstire *B* / sunt *ACD;* sînt *B.*

41

1 mînăstire *ACD;* mănăstire *B* // *17* cellalt *ACD;* celalalt *B* // *22–23* dar era în tot felul lui de a fi ceva ușuratec, aproape ștrengăresc *AB;* dar era în felul lui de a fi cam ușuratec, aproape ștrengăresc *CD; anulat cu AB.*

42

1 mîngîia *ACD;* mîngăia *B* // *4* perzîndu-și *AB;* pierzîndu-și *CD* // *14– 15* maica Aegidia, chiar maica Aegidia, ea însași *AB;* maica Aedigia, chiar maica Aegidia însăși *DC* // *17* să dea ochi cu fata Marei *AB;* să dea ochii cu fata Marei *CD; anulat cu AB* // *20* mînăstire *ACD;* mănăstire *B* // *36* cealaltă *ACD;* ceealaltă *B* // *41* sunt *ACD;* sînt *B.*

43

5–6 că băiatul lui ar putea vreodată să nu fie om cuminte *ACD;* că băiatul lui ar mai putea vreodată să nu fie om cuminte *B* // *8* totdauna *ACD;* totdeauna *B* // *10–11* Însă tot el însuși era patronul *AB;* Încă tot el însuși era patronul *CD* // *11* iar Națl era trecut în breaslă numai în rîndul calfelor *AB;* căci Națl era trecut numai în rîndul calfelor *CD; anulat cu AB* //*12* grijă *ACD;* grije *B* // *16* care tăiau *ABC;* cari tăiau *D* // *19–20* acela ce și-a făcut anii de ucenicie *AB*; acela care și-a făcut anii de ucenicie // *24* Nu-i vorbă *AB;* Nu-i vorba *CD* // *39–40* avea dînsa rude la Buda și la Pojon, iar bărbatul ei la Viena *AB;* aveau rude — dînsa la Buda și la Pojon, iar bărbatul ei la Viena *CD.*

44

6 ademenitor *AB;* adimenitor *CD* // *23* cu toate acestea *AB;* cu toate aceste *CD* // *27* ca și cînd ar fi avut nevoie de ele *AB;* ca și cînd ar fi nevoie de ele *CD; anulat cu AB* // *33* Să se deprinză *ACD;* să se deprindă *B* // *39* conacul breslei, a breslei adevărate *AB;* conacul breslei, al breslei adevărate *CD* // *40* sunt *ACD;* sînt *B.*

45

10 nicăieri *ACD;* nicăiri *B* // *12* își rezemă *ACD;* își răzimă *B* // *27* adăogă *AB;* adaogă *CD* // *36*, *37* sunt *ACD;* sînt *B.*

46

7 n-ar mai fi voit *AB;* n-ar mai fi vrut *CD* // 9 s-o lase la casa lui Claici *AB;* s-o lase în casa lui Claici *CD* // *21* pînă-n Rusalii *AB;* pînă la Rusalii *CD* // *22* Anca *AB;* Anica *CD; anulat cu AB.*

47

4 mînăstire *ACD;* mănăstire *B* // *13–14* se spălă pe mîni, apoi se mai şi pieptănă şi puse alt surtuc *AB;* se spălă pe mîni, apoi se mai pieptena şi punea alt surtuc *CD; anulat cu AB* // *14, 18* ceilalţi *ACD;* ceialalţi *B* // *16* aici *AB;* aci *CD* // *23* Munteanu *AB;* Munteanul *CD; anulat cu AB* // *31* mîngîiată *ACD;* mîngăiată *B* // *32* încongiurată *A;* înconjurată *B;* încungiurată *CD* // *35* cu toate acestea *AB;* cu toate aceste *CD* // *40–41* împregiurul lui *A;* împrejurul lui *B;* împregiurul său *CD.*

48

18 îndesuindu-se *AB;* înghesuindu-se *CD; anulat cu AB;* „îndesui", *alături de* „scrietor", *face parte din formele cele mai caracteristice scrisului lui Slavici.* // *32–33* să-i spun că suntem (sîntem A) aici! *AB;* să-i spun că suntem aici! *CD; anulat cu B* // *34* — Ai nebunit? *AB;* Ai înnebunit? *CD* // *36* i-ar fi păsat *AB;* i-ar fi păsut *CD* // *38–39* atît de cuviincios şi cu faţa atît de deschisă şi de veselă *ACD;* atît de cuviincios şi cu faţa atît de deosebită *B.*

49

18–19 era nevoit să ia şi el parte la petrecere *AB;* era şi el nevoit să ia parte la petrecere *CD* // *21–22* trebuia dar *AB;* dar trebuia *CD* // *27* cellalt *ACD;* celalalt *B* // *29–30* cînd a aflat-o aceasta *AB;* cînd a aflat-o această *CD; anulat cu AB* // *31* mănuşi *AB;* mînuşi *CD* // *33* sărmanul băiat *AB;* sărmanul de băiat *CD.*

50

1 lacrămile *AB*; lăcrămile *CD* // *6* ceilalţi *ACD;* ceialalţi *B* // *11–12* cînd stătea în fereastra deschisă *AB;* cînd stătea în faţa ferestrei deschise *CD* // *29–34* le vedea el toate. Le-a şi aflat, căci nuntaşii se dăduseră (deduseră *A*) toţi din trăsuri pe cînd el a sosit, trăsurile erau ieşite în uliţă unde stăteau (steteau *A*) ca să mai răsufle caii şi în poarta deschisă se îndesuia o lume de oameni care le *(în ediţia* A *lipseşte* le) ştiau toate. Era nuntă de vară *AB;* le vedea el toate. Era nuntă de vară *CD; întregit după AB.*

51

3–4 cei mai mulţi însă, tineretul, se aflau în faţa cortului *AB;* cei mai mulţi însă, tineretul, se afla în faţa cortului *CD; corectat după AB* // *13–14* că fata lui Claici e cea care s-a măritat *B;* că fata lui Claici e cea ce s-a măritat *ACD; anulat cu B* // *16* mînăstire *ACD;* mănăstire *B* // *35* perdut *AB;* pierdut *CD.*

52

2 A ieşit *ACD*; A ieşit *B* // *16–17* El plecă hotărît şi iute, dar cu pas din ce în ce mai rărit *AB;* El plecă hotărît şi iute, dar cu paşi din ce în ce mai răriţi *CD; anulat cu AB* // *20* răsfirată *AB;* resfirată *CD* // *24* ceilalţi *ACD;* ceialalţi *B* // *29* seamă *ACD;* samă *B* // *38* sunt *ACD;* sînt *B.*

53

9 Sunt *ACD;* Sînt *B* // *11* mînăstire *ACD;* mănăstire *B* // *16* se află în mare strîmtoare *AB;* se află în mare strîmtorare *CD* // *18* cînd l-a zărit pe Naţl *B;* cînd a zărit pe Naţl *ACD; anulat cu B* // *29* dintre oamenii cari nu vorbesc *AB;* dintre oamenii care nu vorbesc *CD* // *33* priviri, cari îl întrebau *AB;* priviri, care îl întrebau *CD.*

54

7 sunteţi *ACD;* sînteţi *B* // *13* îndreptîndu-se spre nunul *AB;* îndreptîndu-se spre unul *CD; corectat după AB* // *24* sunt *ACD;* sînt *B.*

55

5 VI *ABC;* VII *D; corectat după ABC* // *17* împregiurul *ACD;* împrejurul *B* // *34* sunt *ACD;* sînt *B.*

56

1 cîntăreţi de strană, care veniseră *ACD;* cîntăreţi de strană, cari veniseră *B* // *17–18* şi numai cu şase clase *A;* şi cu numai şase clase *BCD; anulat cu A* // *25* sunt *ACD;* sînt *B.*

57

19 nunţei *AB;* nunţii *CD* // *20–21* nebăgaţi de ceilalţi în seamă *AB;* nebăgaţi în seamă de ceilalţi *CD* // *28, 30* iară *AB;* iar *CD* // *31* Cu toate acestea *AB*; Cu toate aceste *CD.*

58

12–13 mînile acele *AB;* mînile acelea *CD* // *16* perdut *AB;* pierdut *CD* // *29* să se ridice şi să fugă *ACD;* să se ridică şi fugă *B* / vază *AB;* vadă *CD* // *35* se va mîhni *ACD;*se va măhni *B.*

59

39–40 cînd rămîne în casa cu însurăţei *AB;* cînd rămîne în casă cu însurăţei *CD; anulat cu AB.*

60

4 ceilalţi *ACD;* ceialalţi *B* // *7* ce-l supăra *AB;* ce-l supără *CD* // *17* să să popească *A;* să se popească *BCD* // *19* de mulţumiri, pe care *ACD;* de mulţumiri, pe cari *B* // *27* Ceilalţi *ACD;* Ceialalţi *B* // *39* ceilalţi, care *ACD;* ceialalţi, cari *B.*

61

23—24, 33 la bunicu-său *AB;* la bunicul său *CD.*

62

1 atît de în curînd *AB;* atît de curînd *CD* // *13* mîngîiere *ACD;* mîngăiere *B* / dedea *AB;* dădea *CD* // *20—21* cu cusutura-n mînă *A*; cu cusutura în mînă *B;* cu cusătura în mînă *CD* // *23—24* degrab' *ACD;* degrabă *B* // *33* să-l vază *AB ;* să-l vadă *CD* // *38—39* ea se depărtă cu anevoie *AB;* ea se depărtă cu anevoia *CD* // *39* stetea *AB;* stătea *CD.*

63

14 nenţeles *AB;* neînţeles *CD* // *19* să se simţă *ACD;* să se simtă *B* // *22—23* simţîmîntul *A;* sîmţămîntul *B;* simţămîntul *C;* simţimîntul *D* // *24* ţiindu-se *AB;* ţinîndu-se *CD* // *28* jertva *A;* jertfa *BCD.*

64

4 spre pamînt *AB*; spre pămînt *CD* / păingeniș *A*; păinjeniș *B*; păiengeniş *CD* // *26—27* îl cunoştea numai de pe umblat *AB;* îl cunoştea numai de pe umblet *CD.*

65

9—10 se uita cu ochii miraţi la dînsul *ABCD; corectat:* se uita cu ochi miraţi // *26* Adică *AB;* Adecă *CD* // *38—39* se depărtaseră *AB;* se depărtară *CD.*

66

1—2 ea încă de departe îşi îndreptă privirea *ACD;* încă de departe îşi îndreptă privirea *B* // *5* Intrată apoi cu Anca în biserică *AB*; Intrară apoi cu Anca în biserică *CD*; *anulat cu AB* // *5—6* ea se stropi cu apa sfinţită, lăsă pe prietena ei *B;* ea se stropi cu apa sfinţită, lasă pe prietena ei *ACD; corectat după B* // *8* la care *AB;* în care *CD* // *28* sunt *ACD;* sînt *B.*

67

19 să-şi rumpă *AB;* să-şi rupă *CD* // *20* să n-o mai vază *AB;* să n-o mai vadă *CD* // *35* Săraca mama lui! *AB;* Săraca de mama lui! *CD.*

68

4—5 în revărsarea luminii (luminei *A*) *AB;* în revărsatul luminei *CD* // *21* Sighidin *ACD;* Seghedin *B* // *32—33* să nu se mai deştepte *ACD;* să nu se mai dăştepte *B.*

69

34—35 că ar putea să plece *AB;* că el ar putea să plece *CD* // *37* seamă *ACD;* samă *B* // *40* să vază *AB;* să vadă *CD.*

70

34 ceilalţi sunt învoiţi *ACD;* Ceialalţi sînt învoiţi *B* // *35* Şoimoş *ACD;* Şoimuş *B.*

71

11 sîntem *ACD;* sîntem *B* / sunt *ACD;* sînt *B* // *17—18* viind despre stînga *ACD;* venind dinspre stînga *B* // *26* ţiindu-se de mînă *ACD;* ţinîndu-se de mînă *B.*

72

2 sunt *ACD;* sînt *B* // *10—11* gîndurile, pe care *ACD;* gîndurile, pe cari *B* // *18, 29,* Sighidin *ACD;* Seghedin *B* // *34* te rog să mă lași să merg singură *AB;* te rog să merg singură *CD; corectat după AB.*

73

21—22 viindu-şi într-un tîrziu în fire *ACD;* venindu-şi într-un tîrziu în fire *B.*

74

4 împregiurările *A;* împrejurările *BCD* // *6* ceilalţi binefăcători *ACD;* ceialalţi binefăcători *B* // *11* sărmana copilă *AB;* sărmana de copilă *CD* // *13* înpotrivă *AB;* împrotivă *CD* // *32 greșit:* căci ei durerea de sine *A;* căci durerea de sine *BCD* // *40* lictariu de prune *ACD;* lictar de prune *B.*

75

12 treizeci și patru mii de florini *ABC ;* treizecişipatru mii florini *D; anulat cu ABC* // *15, 30* stîngeni *AC;* stînjeni *BD* // *16* stîngenii *AC;* stînjenii *BD* // *34* părintele Quardian *ABCD; corectat:* părintele guardian //*38* stîngeni *AC;* stînjeni *BD* // *39* numai atîtea! *AB;* numai atîte! *CD.*

76

24 sunt *ACD;* sînt *B* // *35—40* toate grămezile de struguri. — Rămîi zise ea. Spurcatul de neamț! — Nu pot să rămîn: d-ta vezi cum se uită lumea la noi. — Singură nu te las! grăi Mara și începu să facă iar la loc grămezile de struguri. *AB;* toate grămezile de struguri. *CD; întregit după AB.*

77

4—10 erau șetrile cojocarilor. — Du-te la Trică — zise ea — și spune-i să meargă cu tine. — Cu cît dai grămada de struguri? întreabă o jupîneasă, uitîndu-se cu coada ochiului spre Persida, care plecase spre șetrile cojocarilor. — Zece creițari *AB;* erau șetrile cojocarilor.— Zece creițari *CD; întregit după AB // 14* sîmțise *ACD;* simțise *B // 29* să se întoarcă iar înapoi *AB;* să se întoarcă înapoi *CD // 33* sunt *ACD;* sînt *B.*

78

5 — Mîne dimineață *ABC;* — Mîne, dimineața *D; anulat cu ABC // 8—11* — Da, mamă. — Și să asculți de ea. — Da, mamă. — Eu, zise Mara *AB;* — Da, mamă. — Eu, zise Mara *CD; întregit după AB // 11* sunt *ACD;* sînt *B // 19—20* ca să-i sărute mînile să (s-o *A*), îmbrățișeze și să-i sărute tîmplele, dar *ACD;* ca să-i sărute tîmplele, dar *B // 26* simțimînt *AB;* sîmțimînt *CD // 31 greșit:* și-i luă mîna și și-o sărută *A;* și-i luă mîna și i-o sărută *B;* și-i luă mîna și o sărută *CD // 39—40* chilia maichii Aegidiei *ACD;* chilia maichii Aegidia *B.*

79

15 de mine însami *ABC;* de mine însumi *C // 17* să mă ieie *AB;* să mă ia *CD // 24* spre Șoimoș *ACD;* spre Șoimuș *B // 34* sunt *ACD;* sînt *B.*

80

4—5 am ieșit cu Anca la plimbare, ca doară-l voi întîlni... *ABCD; corectat:* am ieșit cu Anca la plimbare, că doar-l voi întîlni... *// 9—10* răspunse Persida, dar *AB;* răspunse Persida. Nu știam, dar *CD// 13* sunt *ACD;* sînt *B // 14—15* cum să fii? S-a-ntîmplat să-l vadă Trică și să-ți spună; S-a-ntîmplat *AB;* cum să fii? S-a-ntîmplat *CD; întregit după AB // 21—22* cu obrajii rumeni, cu părul neted *AB;* cu obrajii rumeni, cu mustăcioara linsă, cu părul neted *CD // 23* totdauna *A;* totdeauna *BCD.*

81

11—12 se uită cu ochi înveseliți *AB;* se uită cu ochii înveseliți *CD; corectat după AB // 14—15* cum i-o fi, așa să-i fie *AB;* cum i-ar fi, așa să-i fie *CD // 23* cu cîtă inimă v-am fost purtătoare de grijă *AB;* cu cîtă inimă v-am purtat de grijă *CD // 25* pierdută *ACD;* perdută *B // 26* alte mume ca mine *AB;* alte mame ca mine *CD // 27—28* Neam de neamul meu nu și-a spurcat însă sîngele *ACD;* Neam de neamul meu nu și-a spurcat încă sîngele *B.*

82

15 se simțea *AB;* se sîmțea *CD // 32* Ioviță al lui Borleu *ACD;* Iovița al lui Borleu *B // 33* suntem *ACD;* sîntem *B.*

83

2 totdauna *A;* totdeauna *BCD // 21* ce-a dat ochi cu stăpînul *ACD;* ce-a dat ochii cu stăpînul *B // 22* le-ar fi dat *ABC;* li-ar fi dat *D // 26* cumpeniți *AB;* cumpăniți *CD // 30* stetea *AB;* stătea *CD // 36* să te vază *AB;* să te vadă *CD // 38* pelița pe obraz *AB;* pielița pe obraz *CD // 40* S-a nemerit *AB;* S-a nimerit *CD.*

84

12 Ioniță *ABCD; corectat:* Ioviță, *cum apare în restul capitolului // 13* adăogă *AC;* adăoga *B;* adăugă *D // 15* Păvăluț se uită *ACD;* Păvăluț se uita *B // 20* le-a umblat *AB;* li-a umblat *CD // 32* se obișnuise *AB;* se obicinuise *CD // 40* cu toate acestea *AB;* cu toate aceste *CD.*

85

12 care-l duce cu de-a sila *ABC;* care-l cu duce cu de-a sila *(sic!) D; corectat după ABC // 24—25* și nu o dată el a glumit *AB;* și nu o dată a glumit el *CD // 17* se simțea *AB;* se sîmțea *CD.*

86

23 pare însă că *AB;* par' însă că *CD; anulat cu AB // 32* zise ea *ABC;* zice ea *D; anulat cu ABC // 34* sunt *ACD;* sînt *B // 40* Tot așa și Codreanu. *AB;* Tot așa Codreanu. *CD.*

87

6—7 întăietatea *A;* întîietatea *BCD // 11* lăcrămile *AB;* lacrămile *CD // 18—19* bisericii plină de oameni *A;* bisericii pline de oameni *BCD // 28—29* para mistuitoare a focului *ABC; greșit:* para mistuitoare focului *D; corectat după ABC // 35* Simțea *AB;* Sîmțea *BC /* mai-nainte *AB;* mai înainte *CD // 36* ceea ce dînsa nu voiește *ACD;* ceea ce Persida nu voiește *B.*

88

4 destulă virtute *AB;* destulă vîrtute *CD* // *11* sunt *ACD;* sînt *B* // *16* Mureşului *AB;* Murăşului *CD* // *19* Văsoaia *AB;* Căsoaia *CD; anulat cu AB* // *20* Şoimoş *ACD;* Şoimuş *B* // *34* pe ţărmurul *AB;* pe ţărmul *CD* // *41* ţi se întîmplă *ACD;* ţi se întîmpla *B.*

89

2 toate i se păreau *AB;* toate îi se păreau *CD; anulat cu AB* // *3* de atîtea ori *AB;* de atîte ori *CD* // *5, 6* simţea *AB;* sîmţea *CD* // *7* îi părea oarecum rău *AB;* îi cădea oarecum rău *CD; anulat cu AB* // *8* Şoimoş *ACD;* Şoimuş *B* // *20—21* mînăstirii *A;* mănăstirii *BCD* // *39* mînăstire *ACD;* mănăstire *B.*

90

2 ţărmurul Murăşului *A;* ţărmul Murăşului *BCD; 6* ţărmurul rîului *A;* ţărmul rîului *BCD;* resimţea *AB;* resîmţea *CD* // *8* adimenitor *ACD;* ademenitor *B* // *19* simţea *ABC;* sîmţea *D* // *20* încungiur *ACD;* încunjur *B* // *21* să-i vie-ntr-ajutor *ACD;* să-i vie în ajutor *B* // *24* se simţea *ABC;* se sîmţea *D* // *29* se mijea de zi *A;* se mijea de ziuă *BCD* // *40* mai nainte *ACD;* mai înainte *B.*

91

3 napoi *A;* înapoi *BCD* // *13* sunteţi *ACD;* sînteţi *B* // *18* încuiă *AD;* încuie *B;* încuia *C* // *21* la mînăstire *ACD;* la mănăstire *B* // *21—22* de a rămîne aici *A;* de a rămînea aici *BCD* // *26* Se simţea *AB;* Se sîmţea *CD* // *27* şi-i dădeau *ACD;* şi-i dedeau *B* // 28 totdauna *A;* totdeauna *BCD* // *31* mînăstirea *ACD;* mănăstirea *B* // *38* de mai nainte *ACD;* de mai înainte *B* / simţea *AB;* sîmţea *CD.*

92

5 zidurile mînăstirii *ACD;* zidurile mănăstirii *B* // *27—28* maichii Aigidiei *ACD;* maichii Aigidia *B* // *29—30* să meargă-n sala de aşteptare *ACD;* să meargă apoi în sala de aşteptare *B.*

93

3 şi ştii şi pedeapsa *ABC;* şi ştii pedeapsa *D; anulat cu ABC* // *10* Sora-şi plecă mai umilită capul *A;* Sora-şi pleca mai umilită încă capul *BCD; anulat cu A* // *12* Codreanu se cutremura *A;* Codreanu se cutremură *BCD* // *29—30* obrajii *ACD;* obrazi[i] *B* // *31* încungiur *ACD;* încunjur *B.*

94

4—5 spuind *AB;* spunînd *CD* // *6* învălmăşeala *ACD;* învălmăşala *B* // *10* Ea stete *AB;* Ea stătu *CD* // *13* sunt *ACD;* sînt *B* // *15* sunteţi *ACD;* sînteţi *B* // *21—22* Sunt tînără *ACD;* Sunt — vrei să zici — tînără *B* // *23—24* mă înspăimînt cînd mă gîndesc *AB;* mă înspăimînt însă cînd mă gîndesc *CD* // *25, 39* sunt *ACD;* sînt *B* // *26* cuprinsă *ABC;* coprinsă *D* / simţimîntul *A;* sîmţămîntul *BCD* // *33* suntem *ACD;* sîntem *B* // *39* Ce fac atunci? *AB;* Ce faci atunci? *CD; corectat după AB* / Sunt *ACD;* Sunt *B.*

95

2 tot sunt (sînt *B*) dator *ABC;* tot sunt datoare *D* // *13* sila *ACD;* sîla *B* // *15* nedumirit *ACD;* nedumerit *B* // *24* suntem *ACD;* sîntem *B* // *30—31* adimenitor *ACD;* ademenitor *B* // *31—32* şi m-aş simţi foarte nenorocită dacă mama ar stărui să ies iar în lume. Aş ieşi fiindcă aş fi datoare să îndeplinesc voinţa ei, dar m-aş simţi foarte nenorocită *AB;* şi m-aş simţi foarte nenorocită dac-aş fi nevoită să plec *CD* // *32* Mă simt *ABC;* Mă sîmt *D* // *36* cu glasul înăbuşit *AB;* cu glas înăbuşit *CD* // *41* M-aş simţi *ABC;* M-aş sîmţi *D.*

96

2 să simţă *ABC;* să sîmţă *D* // *13* silă *A;* sîlă *BCD* // *18* răspunse el *ABC;* răspunsă el *D* // *28* sunt *ACD;* sînt *B* // *30* din pregiurul *A;* din prejurul *BC;* din prijurul *D; corectat după BC* / uliţele *AB;* uliţile *CD.*

97

5 ce amestecătură de tipuri şi de porturi *AB;* ce amestecătură de figuri şi de porturi *CD; anulat cu AB* // *8* împregiurul *ACD;* împrejurul *B* // *10—11* mai departe şvabi, iar printre aceştia sîrbi, slovaci *AB;* mai departe şvabi ori sîrbi, iar printre aceştia slovaci *CD* // *20—21* cu mîna largă şi neîntrecută *AB;* cu mîna largă şi pe întrecute *CD* // *27* oameni care pot *ACD;* oameni cari pot *B* // *35* mai nainte *ABD;* mai înainte *C.*

98

1—2 şi se lăuda tuturora *AB;* şi li se lăuda tuturora *CD* // *9* cînd merge la masă *ACD;* cînd mergea la masă *B* // *12—13* Bocioacă-şi avea şi el ziua-ntîi *ACD;* Bocioacă îşi avea ziua întîi *B* // *24, 26* sunt *ACD;* sînt *B.*

99

8 întrebă *AB;* întreabă *CD; anulat cu AB* // *25* a întrat *AD;* a intrat *BC* // *30* mînăstire *A;* mănăstire *BCD* // 40 mînăstire *ACD;* mănăstire *B.*

100

2 frumusețe *ABC;* frumuseță *D // 6—7* la biserică. Nu le prea place călugărițelor că duce fete cu dînsa. Apoi să facem *AB;* la biserică. Apoi să facem *CD; anulat cu AB // 11,32* sunt *ACD;* sînt *B // 20* lumea îi zice „Podărița“ *AB;* lumea îi zicea „Podărița“ *CD // 21* arendă *AB;* arîndă *CD // 37—38* ar ajunge la sapă de lemn *AB;* ar ajunge în sapă de lemn *CD // 39* le vinde cu cîștig bun *AB;* le vinde cu preț bun *CD /* stîngenii *ACD;* stînjenii *B.*

101

3 Șoimoș *ACD;* Șoimuș *B // 4* sunt *ACD;* sînt *B // 5—6* Las' c-o să găsească ea altul mai și mai și decît dînsul. *ABCD; corectat:* Las' c-o să găsească ea altul și mai și decît dînsul. *// 9—10* puțin a rămas de la fie iertat tatăl vostru *AB;* puțin a mai rămas de la fie iertat tatăl vostru *CD // 18—19* Codreanu nu cerea nimic *B;* Codreanu nu cere nimic *ACD; corectat după B // 30—31* împrejurul *AB;* împregiurul *CD // 33* cu toate acestea *AB;* cu toate aceste *CD // 35* s-o ieie *A;* s-o ia *BCD.*

102

1 mai nainte *ABD;* mai înainte *C // 4* aici *AB;* aci *CD // 27* mînăstire *ACD;* mănăstire *B // 31* stetea *AB;* stătea *CD /* dedea *AB;* dădea *CD // 35* întrebă Persida *ABC;* întreba Persida *D; anulat cu ABC.*

103

2—6 după ce am plecat eu? — Nu știu, răspunse Trică mai îndîrjit. Nu-mi mai aduc aminte. Nu, nu l-am mai văzut. Dar ce ai tu cu el? Persida se uită rîzînd *AB;* după ce am plecat eu? Persida se uită rîzînd *CD; întregit după AB // 8* împlinește șasesprezece ani *ACD;* împlinește șaptesprezece ani *B // 24* sunt *ACD;* sînt *B /* cramele, pe care *ACD;* cramele, pe cari *B // 27* octombrie *A;* octombre *B;* octomvrie *CD // 32* paghine *A;* praghine *(sic!) B;* paghini *CD // 36* pe acolo pe dealuri *AB;* pe colo pe dealuri *DC.*

104

3 sunt *ACD;* sînt *B // 4—5* nu-și revarsă lumina așa din plin ca acum *AB;* nu-și revarsă lumina așa de plin ca acum *CD; anulat cu AB // 7* o ghitară *AB;* o chitară *CD // 13* S-alergi cale de două zile pe nemîncate, ca să stai să privești și să iei parte *AB;* S-alergi două zile pe nemîncate, ca să iei parte *CD // 24* sunt *ACD;* sînt *B // 27* după-ameazăzi *AB;* după-amiazăzi *CD /* știa că Mara *ABC;* știa ca Mara *D; anulat cu ABC // 38* cu toate acestea *AB;* cu toate aceste *CD.*

105

4 Cine-i acela? *AB;* Cine-i acolo? *CD // 14—15* uitîndu-se cu ochi scrutători *AB;* uitîndu-se cu ochii scrutători *CD; anulat cu AB // 30* simțea *ABC;* sîmțea *D // 41* scriitor *AB;* scrietor *CD.*

106

1 Șoimoș *ACD;* Șoimuș *B // 12—13* și vine cu mîna întinsă și rîzînd ștrengărește la dînsa *ABC;* și vine la dînsa cu mîna întinsă și rîzînd ștrengărește *D // 15* Parcă n-ai un prieten *AB;* Parcă n-ai nici un prieten *CD // 24* ochii însă erau duși *AB;* ochii ei însă erau duși *CD // 28* vorbareț *A;* vorbăreț *BCD.*

107

4 să ni se peardă *AB;* să ni se piardă *CD // 9* o frumusețe *AB;* o frumuseță *CD // 10* privirile tuturora *AB;* privirile tuturor *CD // 23* cine a întrat *ABC;* cine e intrat *D; anulat cu ABC // 26* înainte *ACD;* nainte *B // 28* napoi *A;* înapoi *BCD // 35* scrietorul *ACD;* scriitorul *B.*

108

24 împregiurul *ACD;* împrejurul *B // 31—32* ochii ieșeau mai tare din cap *AB;* ochii îi ieșeau mai tare din cap *CD // 32—33* picioarele îi stăteau ca înfipte în pămînt *AB;* picioarele îi stăteau înfipte în pămînt *CD; anulat cu AB // 39* n-auză *ABC;* n-audă *D // 40* care *ACD;* cari *B.*

109

1 El luă butoiașul *ABC;* El lua butoiașul *D; corectat după ABC /* îl lăsă *AB;* îl lasă *CD; corectat după AB // 6* deduse *AB;* dăduse *CD // 12* lucruri care nu sunt adevărate *ACD;* lucruri cari nu sînt adevărate *B // 25, 28* ceilalți *ACD;* ceialalți *B // 28* celelalte *ACD;* celealalte *B /* simțeau *AB;* sîmțeau *CD.*

110

1 frumusețe *AB;* frumuseță *CD // 22—23* și i-am făgăduit *AB;* i-am făgăduit *CD // 28* mai nainte *AB;* mai înainte *CD // 33* împotrivă *AB;* împrotivă *CD /* simțea *AB;* sîmțea *CD.*

111

1 Sunt *ACD;* Sînt *B // 5* zise ea tot pe nemțește *B;* zise tot pe nemțește *ACD; anulat cu B // 10* totdauna *ACD;* totdeauna *B /* să turbez

ACADEMIA
BIBLIOT
REPUBLICII S

ACD; să turb *B // 12* simţea *ABC;* sîmţea *D // 23* scrietorul *ACD;* scriitorul *B // 24* o chemă *AB;* o cheamă *CD; corectat după AB // 28* inşi *AB;* înşi *CD /* să meargă pe el alături *AB;* să meargă pe alături *C;* să meargă alături *D; anulat cu AB // 35* prăpastie *B;* prăpăstie *ACD; anulat cu B.*

112

2 ţiindu-se *AB;* ţinîndu-se *CD // 6* deşgheţat *A;* dezgheţat *BCD // 14, 16* Mă leapăd *ACD;* Mă lapăd *B // 27, 30* te lepezi *ACD;* te lapezi *B //34* în viaţa aceasta *ABC;* în viaţa această *D; corectat după ABC // 39* suntem *ACD;* sîntem *B.*

113

5—13 de pornire nebunească. Ea-l apucă de mînă şi-l duse la dreapta, pe un răzor din vie, apoi, după ce Marta trecu cu scrietorul (scriitorul *A*) înainte, ea se opri cu mînile în şolduri înaintea lui. — Iată-mă, îi zise liniştită; vezi că nu mă tem de d-ta; vezi că nu-mi pasă de nimeni: poţi să mă iei, să mă duci şi să faci ce vrei cu mine. Haid'! ia-mă în braţe! El stetea buiguit *ACD;* de pornire nebunească. El stetea buiguit *B // 17* te-aş blăstăma *AB;* te-aş blăstema *CD // 18* silă *ACD;* sîlă *B // 19* totdauna *ACD;* totdeauna *B // 27* ale căreia zile *AB;* ale cărei zile *CD // 37* cînd el s-a depărtat *AB;* şi cînd el s-a depărtat *CD // 38* simţea *AB;* sîmţea *CD/* stetea *AB;* stătea *CD.*

114

3 seamă *ACD;* samă *B // 5* XI *ABC;* XII *D; capitol numerotat greşit în ultima ediţie, corectat după ABC // 7* intrată *AB;* întrată *CD // 11—12* cînii stîrniţi de dînsa *AB;* cînii stîrniţi de ea *CD // 13* frumuseţea *AC;* frumuseţa *BD // 23* scrietorul *ACD;* scriitorul *B.*

115

14 scrietorul *ACD;* scriitorul *B // 15* sunt *ACD;* sînt *B // 20—21* petrecînd ca alţi oameni şi gata de a se lăsa să facă cine (cineva *C*) ce vrea cu dînsa *ACD;* petrecînd ca alţi oameni *B // 29—30* depărtare de vreo douăzeci de paşi *AB;* departe de vreo douăzeci de paşi *CD; corectat după AB // 34* se afla *AB;* se află *CD; anulat cu AB.*

116

1 cellalt *ACD;* celalalt *B // 12* nu se mişcase din loc *ABC;* nu mişcase din loc *D; corectat după ABC // 15* intrau *AB;* întrau *CD // 21* ca un paiangen *ACD;* ca un paianjen *B // 38* ferestrile *AB;* ferestrele *CD /* mînăstire *ACD;* mănăstire *B // 39* împetrită *AB;* împietrită *CD.*

117

7 Se simţea *ABC;* Se sîmţea *D /* perdută *AB;* pierdută *CD // 18* dedea *AB;* dădea *CD // 19* scrietorului *ACD;* scriitorului *B // 22* Suntem *ACD;* Sîntem *B // 34—35* tot atît de necunoscut *AB;* tot aşa de necunoscut *CD.*

118

16 steteam *AB;* stăteam *CD // 19* în amurgul serii începe viaţa *ABC;* amurgul serii începe viaţa *D; corectat după ABC // 22* pentru munca zilei de mîne *AB;* pentru munca de mîne *CD; anulat cu AB // 26* nu te simţi *ABC;* nu te sîmţi *D // 29* grijă *ACD;* grije *B // 33—34* mîne n-aş mai fi bună de nimic *AB;* mîne n-aş fi bună de nimic *CD // 36* se simţea *ABC;* se sîmţea *D // 37* nu reuşea *AB;* nu răuşea *CD // 39* sunt *ACD;* sînt *B.*

119

4 simt *ABC;* sîmt *D // 22* ne simţim *ABC;* ne sîmţim *D // 26* suntem *ACD;* sîntem *B.*

120

5 sunt *ACD;* sînt *B // 25* se simţea *ABC;* se sîmţea *D // 25—26* adimenită *A;* ademenită *BCD // 38* stîns *AB;* stins *CD // 41* dormeau *ACD;* durmeau *B.*

121

1 lătrau cînii *ACD;* lătrau cîni *B // 3* tomnatic *ACD;* tomnatec *B // 4* liliecii fluturau *AB;* lilieci fluturau *CD // 10* şi-a agonisit puţintică avere *ACD;* şi-a agonisit puţintica avere *B // 11* Astfel *ABC;* Altfel *D; corectat după ABC // 15* să mai steie *AB;* să mai stea *CD // 18* întrebă el *AB;* întreba el *CD; corectat după AB // 26* să-l mîngîie *ACD;* să-l mîngăie *B // 29* Om pătimaş?! *AB* Hm! pătimaş?! *CD // 35—36* adormise *ACD;* adurmise *B.*

122

14 seamă *ACD;* samă *B // 18* simţi *ABC;* sîmţi *D // 20* mulţumire *ACD;* mulţămire *B // 28* s-o dezmerde *ABC;* s-o dezmierde *D // 28—29* cine să pune *ACD;* cine se pune *B // 29* înpotriva firii *ABC;* înprotiva firii *D // 33* Se simţea *ABC;* Se sîmţea *D.*

123

1 sunt *ACD;* sînt *B* // *8—9* c-o să iubească, poate, pe alta *ACD;* c-o să iubească pe alta *B* // *23* abia își (abia-și *A*) mai aducea aminte *ACD;* abia își putea aduce aminte *B* // *32* împregiurul *ACD;* împrejurul *B* // *37* să intre *ACD;* să între *B*.

124

3—4 împrejur *AB;* împregiur *CD* // *13* mînăstire *ACD;* mănăstire *B* // *29* Hubăroaia *AB;* Hubăroaie *CD* // *31* viața îi era numai o tînjire (tîngire *A*) fără de dînsul *AB;* viața îi era numai o tînguire fără de dînsul *CD; anulat cu AB* // *33* nainte *ACD;* înainte *B*.

125

5 seamă *ACD;* samă *B* // *38* daca *A;* dacă *BCD*.

126

24 Gherghiță *AB;* Gheorghiță *CD; anulat cu AB, așa cum apare în majoritatea cazurilor* // *25* dumineca *ACD;* duminica *B*.

127

4 bisericei *AB;* bisericii *CD* // *4—5* mînăstire *ACD;* mănăstire *B* // *10, 13* sunt *ACD;* sînt *B* // *31* mînăstire *ACD;* mănăstire *B* // *32* simțea *ABC;* sîmțea *D*.

128

3 Mara alegea struguri *AB;* Mara alegea strugurii *CD* // *5* să simți *ABC;* să sîmți *D* // *13* să peară *ACD;* să piară *B* // *23—24* mînăstire *ACD;* mănăstire *B* // *24—26* Nu e alt chip de scăpare? Nu poate ea să-l apuce pe neamțul acela de piept și să-l învețe minte?! Nu poate *ACD;* Nu e alt chip de scăpare?! Nu poate *B* // *33* totdauna *A;* totdeauna *BCD* // *36* Cu toate acestea *AB;* Cu toate aceste *CD* // *40* mînăstire *ACD;* mănăstire *B*.

129

5 întrebă el *B;* întreba el *ACD; corectat după B* // *7, 15* Sunt *ACD;* Sînt *B* // *17* Sunteți *ACD;* Sînteți *B* // *37—38* Și totuși ea putea să zică ba! *AB* // Și totuși ea nu putea să zică ba! *CD* // *41* mîngîie *ACD;* mîngăie *B*.

130

2 seamă *ACD;* samă *B* // *4, 15, 22* sunt *ACD;* sînt *B* // *10—11* nu știi niciodată cînd îi vine la femeie clipa de slăbiciune *AB;* nu știi niciodată cînd îi vine femeii clipa de slăbiciune *CD* // *18* să duce *ACD;* se duce *B* // *33* Gherghiță *AB;* Gheorghiță *CD; anulat cu AB* // *41* să i se peardă *ACD;* să i se piardă *B*.

131

2—3 fiindcă el a voit și a putut, fiindcă atît de mult a iubit-o *AB;* că el a voit, dar s-a stăpînit, fiindcă atît de mult a iubit-o *CD* // *5* simțea *AB;* sîmțea *CD* // *20* Sunt *ACD;* Sînt *B* // *21—22* aș da tot ceea ce-mi este scump *AB;* aș da tot ceea ce îmi este mai scump *CD* // *24—25* Mă cutremur cînd îmi dau seamă *AB;* Mă cutremur, îmi dau seamă *CD* // *31* ca să nu-mi mărturisești și mie adevărul *AB;* ca să nu-mi mărturisești mie adevărul *CD*.

131—132

41—1—2 se ivește din senin, fără ca să știi de ce, se dă pe față, fără ca să știi cum, și te duce, fără ca să știi unde *ACD;* se ivește din senin, fără ca să știi de unde *B*.

132

5 Simt *AB;* Sîmt *CD* // *7* unei prăpăstii *ACD;* unei prăpastii *B* // *7—8* că am să mă prăpădesc dacă mă duc înapoi *AB;* că am să mă prăpădesc dacă nu mă duc înapoi *CD* // *9, 11* sunt *ACD;* sînt *B* // *14* Parcă de la bunul vostru plac atîrnă! *ACD;* Parcă de bunul vostru plac atîrnă! *B* // *19—20* amărîciune *ACD;* amărăciune *B* // *21* tatăl meu *ACD;* tatal meu *B* // *24—25* și n-aș putea să văd ca mai mult să sufere *AB;* și n-aș putea să văd ca încă mai mult să sufără *CD* // *30* Parcă însoțire omenească e ceea ce căutați voi? *AB;* Parcă însoțire omenească e aceea ce căutați voi? *CD; anulat cu AB* // *33* sunteți *ACD;* sînteți *B* // *38* rump *AB;* rup *CD*.

133

3 cu toate acestea *AB;* cu toate aceste *CD* // *5—6, 9* mînăstire *ACD;* mănăstire *B* // *16* simte *AB;* sîmte *CD* // *19* mîngîiere *ACD;* mîngăiere *B* / și lumea i se lumina *AB;* și lumea îi se lumina *CD; anulat cu AB* // *21—22* și trec cele din urmă *A;* și trec în cele din urmă *BCD* // *24* Zilele veneau însă și treceau și ele una după alta *AB;* Zilele veneau însă și treceau una după alta *CD*.

134

3 amărăciune *AB;* amărîciune *CD* // *9* sunt *ACD;* sînt *B* // *22* vieței *A;* vieții *BCD*.

135

2—3 şi să pună apoi pe fiecare la locul lui *ACD;* şi să le pună apoi pe fiecare la locul lui *B* // *18* sunt *ACD;* sînt *B.*

136

2 dar nu-l mai urmă înainte *AB;* dar nu mai urmă înainte *CD* / ci se depărta *ABCD; corectat:* ci se depărtă // *4* Hubăroaie *ACD;* Hubăroaia *B* // *10* După ce încuiă *ACD;* După ce încuie *B* // *13* simţea *ABC;* sîmţea *D* // *19—20* dacă mai dau ochi cu el *AB;* dacă mai dau ochii cu el *CD; anulat cu AB* // *28* simţămîntul *AB;* sîmţămîntul *CD* // *33* seamă *ACD;* samă *B.*

137

5 de la muma sa *ACD;* de la mumă-sa *B* // *15* El însă ştia şi asta că dînsa *A;* El însă mai ştia că dînsa *B;* El însă o ştia şi aceea că dînsa *CD; 16* îi va spune bătrînului tot *ACD;* ar spune bătrînului tot *B* // *20* totdauna *ACD;* totdeauna *B* // *23* simţea *AB;* sîmţea *CD* // *29* Astfel *ABC;* Altfel *D; corectat după ABC* // *32—33* nu s-ar mai putea stăpîni dacă ar mai vedea pe mumă-sa plîngînd ori *AB;* nu s-ar mai putea stăpîni *CD; anulat cu AB* // *34* dacă aceasta i-ar mai zice vreo vorbă aspră *AB;* dacă ar mai zice vreo vorbă aspră *CD; anulat cu AB.*

138

6 nemîngîiată *ACD;* nemîngăiată *B* // *11* fără de ştirea bărbatului *AB;* fără ştirea bărbatului *CD* // *17* astfel *ABC;* altfel *D; corectat după ABC* // *18* trebuie să fi fost *AB;* trebuia să fi fost *CD* // *19* sunt *ACD;* sînt *B* // *20—21* să mîngîie *ACD;* să mîngăie *B* // *23* care i le grăise *ACD;* care îi le grăise *B* // *27* se simţea *ABC;* se sîmţea *D.*

139

1 Astfel *ABC;* Altfel *D; corectat după ABC* / pe nesimţite *AB;* pe nesîmţite *BC* // *9* Hubăroaia *AB;* Hubăroaie *CD* // *11 greşit:* a fost pe la Hansela *AB;* a fost pe la Hansler *BC* // *20—21* să fie la mijloc vreo slăbiciune *AB;* să fie vreo slăbiciune *CD; anulat cu AB* // *21* vreo femeie *AB;* vro femeie *CD* // *24—25* întîmpină Huboroaia] *AB;* întîmpină Hubăroaie *CD* // *26* dar cu putinţă era şi lucrul acesta *AB;* dar cu putinţă era lucrul acesta *CD; anulat cu AB* // *30* simţea *AB;* sîmţea *CD* // *39—40* Dar supărat era Hubăr mai ales pe cojocari şi mai ales pe Bocioacă *AB;* Dar supărat era Hubăr mai ales pe cojocari şi îndeosebi pe Bocioacă *CD.*

140

13 se simţea *ABC;* se sîmţea *D* // *17, 31, 39* mînăstire *ACD;* mănăstire *B* // *18—20* cît a stat apoi la casa lui Bocioacă, Persida l-a văzut aproape în fiecare zi pe Brădeanu, şi Bocioacă rîdea în el *AB;* cît a stat apoi la casa lui, Bocioacă rîdea în el *CD; întregit după AB* // *24—25* Persida s-a întors iar la mînăstire *ACD;* Persida s-a întors la mănăstire *B* // *26—27* la mînăstire *ACD;* la mănăstire *B* // *28* se simţea *AB;* se sîmţea *CD* // *29* astfel *ABC;* altfel *D; corectat după ABC* // *33* simţămînt *AB;* sîmţămînt *CD* / *33—34* de deznădăjduire *ACD;* de deznădejde *B* // *38* peardă *AB;* piardă *CD.*

141

4 mînăstire *ACD;* mănăstire *B* // *14* li s-a muiat supărarea *ACD;* s-a muiat supărarea *B* // *20* li-a făcut *AB;* le-a făcut *CD* // *28—29* s-o lase-n pace *AB;* s-o lase lumea-n pace *CD* // *32—34* nemaipomenită supărare o aşteaptă, şi nu ştie cum să scape de ea *AB;* o nemaipomenită supărare o aşteaptă, şi nu ştia cum să scape de ea *CD; anulat cu AB* // *37—38* roadele ostenelelor *ACD;* roadele ostenelilor *B.*

142

1 purtarea de grijă a maichii Aegidiei *ACD;* purtarea de grijă a maichii Aegidia *B* // *6* sunt *ACD;* sînt *B* // *8* purtarea de griji a lui Dumnezeu *ABC;* purtarea de grijă a lui Dumnezeu *CD* // *15—16* se simte *AB;* se sîmte *CD* // *22* panglicele *ABC;* panglicele *D* // *23* a simţit *ABC;* a sîmţit *D* // *32* se simte *AB;* se sîmte *CD* // *34* Dumineca Tomii *ACD*; *greşit:* Dumineca Tomnii *B* // *36* după-ameazăzi *A;* după-amiazăzi *BCD.*

143

2—3 îşi deduseră seamă *ACD;* îşi dăduseră samă *B* // *17* se încredinţă *AB;* se încredinţa *CD* // *20* mişce *ACD;* mişte *B* // *21* măruntăile *AB;* măruntaiele *CD* // *26* săul *AB;* seul *CD* // *27—28* în şasesprezece feluri de cărnuri *ACD;* în şaptesprezece feluri de cărnuri *B* // *36* se nemerea *AB;* se nimerea *CD* / totdauna *A;* totdeauna *BCD* // *37* să fie tocmai pe tocmai *ACD;* să fie tocmai *B.*

144

2 maiestru *A;* măiestru *BCD* // *3* nainte *AB;* înainte *CD* // *5* copii *A;* copiii *BCD* // *9* junghiări *ABC;* junghieri *D* / Atîta timp *AB;* Atît timp *CD* // *11* simţea *AB;* sîmţea *CD* // *17* să între *A;* să intre *BCD* // *32* Murăşul *ACD;* Mureşul *B* // *33—34* era, cu toate aceste, ca un fel de legătură *AB;* era, cu toate aceste, un fel de legătură

CD // *36* cu toate acestea *AB;* cu toate aceste *CD* // *38* se simțea *ABC;* se sîmțea *D* // *40* că din cauza ei *ACD; greșit:* dă din cauza ei *B.*

145

10–11 simțămîntul *AB;* sîmțămîntul *CD* // *18* să-l vază *AB;* să-l vadă *CD* // *19* simte *ABC;* sîmte *D* // *21–22* toți vor putea să-l vadă *B;* toți vor putea să vadă *ACD; anulat cu B* // *25* maiestru *A;* măiestru *BCD* // *31* amărăști *ACD;* amărești *B* // *34* să-l vază *AB;* să-l vadă *CD* // *36* auză *AB;* audă *CD.*

146

2–3 Durerea nespusă e *AB;* Durere nespusă e *CD* // *3* simțită *ABC;* sîmțită *D* / *3–5* I-a fost destul să-și aducă aminte de ea, pentru ca să și le aducă aminte toate cele petrecute *AB;* I-a fost destul să-și aducă aminte de toate cele petrecute *CD; anulat cu AB* // *19* împregiurul mesei *AB;* împrejurul mesei *CD* // *27* măcelarul Georg Hubăr *ABCD; corectat:* măcelarul Anton Hubăr, *așa cum apare în celelalte capitole* // *31* sunt *ACD;* sînt *B.*

147

19 intra *ABC;* întra *D* // *27* adăogă *ABC;* adăugă *D* // *29, 37* Ceilalți *ACD;* Ceialalți *B* // *32–33* nu e nevoie de aceasta *AB;* nu e nevoie de asta *CD* // *40* i-ar fi păsat *AB;* i-ar fi păsut *CD* // *41* maiestru *A;* măiestru *BCD.*

148

3 strîmtorarea *ACD;* strîmtoarea *B* // *8* Acesta e un lucru *B* / Aceasta e un lucru *ACD; corectat după B* // *10* simtă *ABC;* sîmtă *D* // *11* maiestru *AB;* măiestru *CD* // *14–15* să prăznuim la casa lui Hubăr *ABC;* că prăznuim la casa lui Hubăr *D; corectat după ABC* // *20, 22* ceilalți *ACD;* ceialalți *B* // *28* le-o făcuse *AB;* li-o făcuse *CD* // *35* celorlalți *ACD;* celoralalți *B.*

149

8 amărîciunea *ACD;* amărăciunea *B* // *15–16* simțitor *ABC;* sîmțitor *D* // *23* amărîciune *ACD;* amărăciune *B* // *23–24* suferințele prin care *ACD;* suferințele prin cari *B* // *25–26* să-i mai aducă aminte de acei doi ani *ACD;* să-i mai aducă aminte de cei doi ani *B.*

150

7 cum oare să nu rămîi uimit *AB;* cum oare să nu rămîie uimit *CD* // *16* Simțind *ABC;* Sîmțind *D* // *17* împrejur *AB;* împregiur *CD* // *20* Sunt lucruri care *ACD;* Sînt lucruri cari *B* / simți *ABC;* sîmți *D* // *30* au tresărit înveselit *AC* ; au tresărit înveseliți *BD* // *40* simțea *ABC;* sîmțea *D.*

151

9 ea însăși *AB;* ea însași *CD* // *13–14* din depărtare *ABC;* din departare *D; anulat cu ABC* // *15, 24* sîmțimîntul *A;* simțămîntul *B;* sîmțămîntul *CD* // *23* simțimînt *A;* simțămînt *B;* sîmțămînt *CD* // *36–37* picioarele începură să tremure *AC;* picioarele începură să-i tremure *BD.*

152

3 să simți *AB;* să sîmți *CD* // *13* simță *ABC;* sîmtă *D* // *15, 21, 34* sunt *ACD;* sînt *B* // *18* Ce putea el să zică? Ce putea să-i zică? *AB;* Ce putea el să-i zică? *CD* // *28* simțise *ABC;* sîmțise *D.*

153

13 că mă pui la prea grea încercare *AB;* că mă pui la grea încercare *CD* // *15* măcelar din buni și străbuni *AB;* măcelar din buni-străbuni *CD* // *23* Simțind *ABC;* Sîmțind *D* // *29* cu pași răpezi *A;* cu pași repezi *BCD* // *33* ameazăzi *ACD;* amiazăzi *B* // *35* portița mînăstirii *ACD;* portița mănăstirii *B.*

153–154

35–1 așteptau, certîndu-se între dînșii, pînă după vecernie *AB;* așteptau, certîndu-se între dînșii, după vecernie *CD; anulat cu AB.*

154

2 maica econoama *ACD;* maica econoamă *B* // *3* cîte un săculeț *ACD;* cîte un săcuieț *B* // *6* cerșitoare *AB;* cerșetoare *CD* // *7* împregiurime *ACD;* împrejurime *B* // *9* mînăstirii *ACD;* mănăstirii *B* // *10* totdauna *ACD;* totdeauna *B* // *15* mînăstirea *ACD;* mănăstirea *B* // *17* mînăstire *AC;* mănăstire *BD* // *19* mînăstire *ACD*; mănăstire *B* // *19–21* Persida a găsit-o pe Reghina stînd cu copilul ei, atunci băiat de vreo patru ani, la ușa bucătăriei *AB;* Persida a găsit-o pe Reghina, cu copilul ei, atunci băiat de vreo patru ani, la ușa bucătăriei *CD* // *21–22* le-a dat *AB;* li-a dat *CD* // *23* să tremure cuprinsă de frică *ACD;* să tremure de frică *B* // *30* totdauna *ACD;* totdeauna *B* // *35* o apuca ceva *ABC;* o apucă ceva *D; anulat cu ABC.*

155

13 mînăstire *ACD;* mănăstire *B* // *16* Astfel *ABC;* altfel *D; anulat cu ABC* // *17* mînăstire *ACD;* mănăstire *B* // *21* pe țărmurul Murăşului *AB;* pe ţărmul Murăşului *CD* // *37* se apropiă *AC;* se apropie *BD* // *41* răspunse el *ACD;* îi răspunse *B.*

156

10 lacrămi *ACD;* lacrimi *B* // *19–20* Vorbareţ *A;* Vorbăreţ *BCD* // *30* nu-i vorba *ACD;* nu-i vorbă *B* / Marei *ACD; greşit:* Mariei *B* // *32* în fuga mare *ACD;* în fugă mare *B* // *34* Astfel *ABC;* Altfel *D; anulat cu ABC* // *36–37* a dat ochi cu dînsa *ABD;* a dat ochii cu dînsa *C* // *37* foarte neliniştit *ACD;* foarte liniştit *B* // *39* simţind *ABC;* sîmţind *D* // *40* după ameazăzi *AB;* după amiazăzi *CD.*

157

6 simţămîntul *AB;* sîmţămîntul *CD* // *13–14* tot trebuie să fi fost *AB;* tot trebuia să fi fost *CD; anulat cu AB* // *24* să simtă *ABC;* să sîmtă *D* // *28* sunt *ACD;* sînt *B* // *32–35* de a da cu ochii de mine! Mara se cruci de trei ori una după alta. — Sfîntă Marie *AB;* de a da cu ochii de mine — Sfîntă Marie *CD; întregit după AB* // *36* sunt *ACD;* sînt *B.*

158

11–12 simţimîntul *A;* simţămîntul *B;* sîmţămîntul *CD* // *15–16* simţămîntul *AB;* sîmţămîntul *CD* // *21* cellalt *A;* celalalt *B;* celălalt *CD* // *21–22* mînăstirii *ACD;* mănăstirii *B* // *33* ştie lumea *ABC;* ştie lume *D; anulat cu ABC.*

159

3, 9 mînăstire *ACD;* mănăstire *B* // *4–8* dete din cap. — Dar să nu spui nimănui nimic şi să mă aştepţi şi tu acolo. Bandi dete din cap. — Du-te Bandi *AB;* dete din cap. — Du-te, Bandi *CD; întregit după AB* // *8* şi umblă iute *ABC; greşit:* şi umblă, uită! *D; anulat cu ABC* // *22* pe-nserate *ACD;* pe-nsărate *B* // *27–28* gîndul ca Naţl să părăsească *ACD;* gîndul că Naţl să părăsească *B* // *38* ferbinţeli *AB;* fierbinţeli *CD.*

160

6 stetea *ACD;* stătea *B* // *19* îi dedea *ACD;* îi dădea *B* // *21* ea dete adînc mîhnită din cap *ACD; greşit:* ea dete adînc din cap *B* // *33* Vorbele aceste *AB;* Vorbele acele *CD* // *36* să mă mîngîie *ACD;* să mă mîngăie *B* // *40* mumă-sa *ACD;* mamă-sa *B.*

161

2 răzămat *AB;* răzemat *CD* // *13* nu simte *ABC;* nu sîmte *D* // *29–30* să nu bănuiască că eu te-am trimis *AB;* să nu bănuiască că te-am trimis *CD; anulat cu AB.*

162

1–2 c-am sărit cu cuţitul *ACD;* c-am sărit cu cuţitu *B.*

163

9 în ochii maichii Aegidiei *ACD;* în ochii maichii Aigidia *B* // *10* a simţit *ABC;* a sîmţit *D* // *13* simţămîntul *AB;* sîmţămîntul *CD* // *13–14* sub ochii scrutători ai maichii Aegidiei *ACD;* sub ochii scrutători ai maichii Aegidia *B* // *16* maicii *AB;* maichii *CD* // *23* simţirea *AB;* sîmţirea *CD* // *24* ridicînd *AB;* rîdicînd *CD* // *25* a rîdicat *A;* a ridicat *BCD; 27* sunt *ACD;* sînt *B* // *38–39* păcatul pe care trebuie să-l spăşească ei *AB;* păcatul pe care au să-l spăşească ei *CD* // *39* părtaşe *AB;* părtaşă *CD.*

164

13–14 să ne apropiem *AB;* să ne apropiăm *CD; anulat cu AB* // *15* mă simt *ABC;* mă sîmt *D* / dusă *ACD; greşit:* dus *B* // *26* peste faţa ei *ACD;* pe faţa ei *B* // *29* simţămîntul *AB;* sîmţămîntul *CD* // *30* între zidurile acestea *AB;* între zidurile aceste *CD* // *34* Aceasta să fie — zise dînsa — cel din urmă al tău gînd *ABCD; corectat:* Acesta să fie — zise dînsa — cel din urmă al tău gînd // *35–36* nu-ţi va mai rămînea nimic *AB;* nu-ţi va mai rămîne nimic *CD.*

165

1 cînd ea începuse *AB;* cînd ea începu *CD* // *4* abia simţit *ABC;* abia sîmţit *D* // *9* nicăieri *A;* nicăiri *BCD.*

165–166

38–41–1 urmă ea. — Nu! răspunse el uşurat. Îl aveam din întîmplare în mînă şi l-am aruncat cînd el s-a apropiat de mine. — Cum, atunci, s-a rănit el? urmă ea. — Nu ştiu! *AB;* urmă ea. — Nu ştiu! *CD; întregit după AB.*

166

13 cu fiiască răbdare *A;* cu fiască răbdare *BCD; anulat cu A* // *13–14* Trebuia să-i fi zis ceva, ca să-l scoţi din răbdare *ABCD; corectat:* Trebuie să-i fi zis ceva, ca să-l scoţi din răbdare // *25* Tu să te duci să-i ceri iertare *B;* Tu te duci să-i ceri iertare *ACD; corectat după B* // *28* către mama şi către tine *ACD;* cătră mama şi cătră tine *B* //*39* însaţi *ACD;* însăţi *B.*

167

2, 7 sunt *ACD;* sînt *B* // *3* perde *AB;* pierde *CD* // *9* suferinţele pe care *ACD;* suferinţele pe cari *B* // *13–14* singur *ABC; greşit:*

sigur *D; corectat după ABC* // *29* adimenitor *ACD;* ademenitor *B* // *38* atinse *AB; greșit:* întinse *CD; corectat după AB.*

168

4 să vie cu dînsa *ACD;* să vină după dînsa *B* // *5* XVI *ABCD; capitol numerotat greșit; corectat:* XV // *9* adică *AB;* adecă *CD* // *9–10* dar mama ei *ACD;* dar muma ei *B* // *11* se simțea *AB;* se sîmțea *CD* // *16–17* toate să-i vie de gata *AB;* toate să-i vie de-a gata *CD* // *18* sunt *ACD;* sînt *B* // *20* totdauna *A;* totdeauna *BCD* / împrejurările *AB;* împregiurările *CD* // *26* se simțea *ABC;* se sîmțea *D.*

169

4, 9, 11 simțea *AB;* sîmțea *CD* // *12* mai presus de toate *ACD;* mai pe sus de toate *CD* // *14* care era ei nesuferit *A;* care îi era ei nesuferit *BCD* // *37* nu băga de seamă ca Trică *A;* nu băga de seamă că Trică *BCD* / se simțea *AB;* se sîmțea *CD.*

170

10–11 pe nemerite *ACD;* pe nimerite *B* // *11* albaștri *ACD;* albastri *B* // *19* Nu simțea *AB;* Nu sîmțea *CD* // *21–22* ci se bucură *ABCD; corectat:* ci se bucura // *22* se uită *AB;* se uita *CD* // *30* sîmțea *ACD;* simțea *B* // *31* într-adevăr *AB;* în adevăr *CD* / încăpățînată *ACD;* încăpăținată *B* // *31–32* Dar tot sora lui era Persida. *A;* Dar tot sora lui era. *BCD.*

171

1 simțea *AB;* sîmțea *CD* // *3–4* răspunse el cu anevoie — pe cînd ne aflam la Arad *AB;* răspunse el cu anevoie — cînd ne aflam la Arad *CD* // *5* începu *ACD;* începe *B* // *10* nemerit *ACD;* nimerit *B.*

172

13 Era, era peste putință! *A;* Era peste putință *BCD* / totdauna *A;* totdeauna *BCD* // *17* cu toate acestea *AB;* cu toate aceste *CD* // *26* într-adevăr *AB;* în adevăr *CD* // *32* mamei sale *ACD;* mumei sale *B* // *33* mînăstire *ACD;* mănăstire *B* // *39* Simțea *AB;* Sîmțea *CD* // *40* să simtă *AB;* să sîmtă *CD.*

173

1 adică *AB;* adecă *CD* // *6* lucrul acesta *ACD;* lucru acesta *B* // *14–15* cînd nu știe ce să facă *ACD; greșit:* cînd nu știe să facă *B* // *28* în gîndul că era să-l apuce *A;* în gîndul că are să-l apuce *BCD* // *38* împregiurul *ACD;* împrejurul *B.*

174

1 să-l judeci *ACD;* să-l judece *B* // *10* adăogă *AB;* adăugă *CD* // *13* sunt *ACD;* sînt *B* // *17* să-l mîngîie *ACD;* să-l mîngăie *B* // *21* totdauna *ACD;* totdeauna *B* // *25* se temea *AB;* să temea *CD* // *26* să mință *ACD; greșit:* să simtă *B* // *27* ca să-l depărteze pe Trică *B;* ca să depărteze pe Trică *ACD; anulat cu B* // *33–34* țărmurelui *ACD;* țărmurului *B.*

175

1 — Uite — îi zise și el *ACD;* — Uite — îi zise el *B* // *2* sunt *ACD;* sînt *B* // *24, 27* serile *ACD;* sările *B* // *33* — Adecă *ACD;* — Adică *B* / mai știe cineva *AB;* mai știa cineva *CD; anulat cu AB* / mîine *A;* mîne *BCD* // *38* nu-i vorba *ACD;* nu-i vorbă *B* // *39* Omul supărat nu-și dă seamă *B;* Omul supărat nu-și da seamă *ACD; anulat cu B.*

176

11 blestem *ACD;* blăstăm *B* // *13* sunt *ACD;* sînt *B* / perd sărita *ACD;* pierd sărita *B* // *15* iară Persida *AB;* iar Persida *CD* // *25* răspunse Națl rîzînd cu îndîrjire *ACD;* răspunse Națl cu îndîrjire *B* // *28* sfîșietoare *ACD;* sfășietoare *B* // *39–40* perduse gîndul bun pe care însăși îl avea despre sine și despre lume *AB;* perduse gîndul bun pe care însași îl avea despre lume *CD; anulat cu AB* // *40* Se simțea *A;* Se sîmțea *BCD.*

177

1 pe sine însăși *AB;* pe sine însași *CD* // *14* dispreț față de sora sa *B;* dispreț față cu sora sa *ACD; corectat după B* // *15* înșeli binevoitorii tăi *AB;* înșeli pe binevoitorii tăi *CD* // *15–16* înșeli pe muma ta *ACD;* înșeli pe mama ta *B* // *24* rămîi strivit la picioarele ei *AB;* rămîi la picioarele ei *CD; corectat după AB* // *25* sunt blestemat *ACD;* sînt blăstămat *B* // *25–26* că stric viața celor ce binele mi-l vreau *ACD;* că stric celor ce binele mi-l vreau *B* // *28* simțămîntul *AB;* sîmțămîntul *CD* // *32* o durere atotcovîrșitoare *AB;* o durere atoatecovîrșitoare *CD* // *33* gîndul vieței *AB;* gîndul vieții *CD* // *37* zemislirii *AB;* zămislirii *CD* // *38* însămi *AB;* însami *CD* / răcnesc *AB;* rîcnesc *CD* // *41* Știu *AB;* Știți *CD; anulat cu AB.*

178

5 însămi *AB;* însami *CD* // *8* astfel *ABC;* altfel *D; anulat cu AB* // *10, 39* sunt *ACD;* sînt *B* // *12* Nemaiputînd să mai port rușinea *AB;* Nemaiputînd să port rușinea *CD* // *12–13* însămi *AB;* însami *CD* // *14* unei mînăstiri *ACD;* unei mănăstiri *B* // *15* mîngîie *ACD;*

mîngăie *B // 20* — N-am zis (zîs *B*) nimic eu — zise el *AB;* — N-am zis nici eu — grăi el *CD // 25—26* că nu te mai pot gîndi cum te ştiam pînă acum *AB;* că nu te mai pot gîndi cum nu te știam pînă acum *CD; corectat după AB // 38* Şi într-adevăr *AB;* Și în adevăr *CD.*

178—179

40—2 mai presus de muma mea e numai Dumnezeu *ACD;* mai sus de mama mea e numai Dumnezeu *B.*

179

31 i-ar fi păsat *AB;* i-ar fi păsut *CD // 38* mînăstire *ACD;* mănăstire *B.*

180

15 se puse pe drum *ABC; greșit:* se puse de drum *D; corectat după ABC // 17* simţămîntul *ABC;* sîmțămîntul *D // 35* Încă de atunci *ACD;* Încă atunci *B.*

181

3 să simţă *AB;* să simtă *C;* să sîmţă *D // 9* simțire *AB;* sîmţire *CD// 13* sunt *ACD;* sînt *B // 16* simţămîntul *A;* sîmţămîntul *BCD // 26, 27* sunt *ACD;* sînt *B // 31—32* n-are să fie mama ta, fie tatăl lui să ceară desfacerea căsătoriei? *ABC;* n-are, fie mama ta, fie tatăl lui să ceară desfacerea căsătoriei? *D // 37* răspunse Trică de tot strîmtorat *ACD;* răspunse Trică strîmtorat *B.*

182

2 pînă la 20 ani de temniţă *ACD;* pînă la 20 ani temniţă *B // 7* iară *AB;* iar *CD // 9* mezul *A;* miezul *BCD // 11* lucrurile aceste *AB;* lucrurile acestea *CD // 18* XVII *ABCD; capitol numerotat greșit; corectat:* XVI; *19* Greul vieţii *AB;* Greul vieței *CD // 24, 29* stîngenii *A;* stînjenii *BCD // 27* carele *ACD;* carăle *B.*

183

8 simţea *ABC;* sîmţea *D // 14* perdut *AB;* pierdut *CD /* însăşi *AB;* însași *CD // 18* simţiri *ABC;* sîmţiri *D // 21, 30* cătră *AB;* către *CD // 23—24* simţimîntul *A;* simţămîntul *B;* sîmţămîntul *CD // 35* dar *ACD;* dară *B.*

184

13—17 de dînsa. — Ai mai zis tu că nu mai poţi, şi tot ai putut, răspunse ea. Să nu-i deie Dumnezeu omului cît poate suferi, cînd vrea. Trebuie să poţi! — Era cu totul *ACD;* de dînsa. — Era cu totul

B // 22 sunt *ACD;* sînt *B // 23* simţi *AB;* sîmţi *CD // 24* însăţi *AB;* însaţi *CD // 25* De ce să-mi mai dau silinţa *ACD;* Ce să-mi mai dau silinţa *B // 32* vorbele acestea *AB;* vorbele aceste *CD // 34—35* lacrimi *AB;* lacrămi *CD // 36* muma *AB;* mama *CD.*

185

13—14 simţea *ABC;* sîmţea *D // 25* nu și-a perdut *ACD;* nu şi-a pierdut *B // 29* dusă numai pe o clipă *ACD;* dusă numai de o clipă *B // 36* umblînd printre picioarele oamenilor *AB;* umblînd prin picioarele oamenilor *CD; anulat cu AB // 38—39* Mureşului *ACD;* Murăşului *B.*

186

6 Clipa urmatoare *ABCD; corectat:* Clipa următoare *// 22* Tot n-avea nimeni copiii ca dînsa *ABCD; corectat:* Tot n-avea nimeni copii ca dînsa *// 30* amărîciunea *ACD;* amărăciunea *B /* sărita *AB;* sărită *CD; corectat după AB.*

187

14 totdauna *ACD;* totdeauna *B // 18* celor pismătăreţi *A;* celor pismătareţi *BCD // 19* cu toate aceste *AB;* cu toate acestea *CD // 22* fiica ei *ABD; greșit:* fiică ei *C // 36* c-a primit scrisoare de la Persida *ACD;* c-a primit scrisoarea de la Persida *B // 37* să nu-i poarte gînd rău *ACD;* să nu-i poarte gîndul rău *B // 39* că n-o învinovăţesc, ci o plîng *ACD;* că n-o învinovăţesc, și o plîng *B.*

188

2 sunt *ACD;* sînt *B // 8* se simţea *AB;* se sîmţea *CD // 10* nu se mai putea dezmetici *AB;* nu se putea dezmetici *CD; anulat cu AB // 12* vrodată *ACD;* vreodată *B // 19* Totdauna *ACD;* Totdeauna *B // 20—21* sîmţămîntul *ACD;* simţămîntul *B // 22—23 în ediţia din 1906 (B) se repetă fragmentul de frază:* în toată clipa-și dedea silinţa să-i arăte (arete *B*) că înţelege şi cuprinde *// 27* să simţă *AC;* să sîmță *B;* să sîmtă *D // 39* grijele *AB;* grijile *CD // 41* se sîmţea *ACD;* se simţea *B.*

189

5 Frau Huber *AB; Frau* Hubăr *CD; anulat cu AB // 6—7* totdauna *A;* totdeauna *BCD // 17* mănăstirii *AB;* mînăstirii *CD // 18* însăşi *AB;* însaşi *CD // 30—31* prima ştire de la fratele ei şi de la muma ei *AB;* prima ştire de la muma ei *CD; întregit după AB.*

189—190

39—40 — 1—5 era o grea lovitură pentru dînsul. Era grozavă lovitura ce i se dăduse prin acele cîteva vorbe și el tremura în tot timpul cînd își dedea seamă că Mara avea dreptate și nu putea să vorbească decît cum trebuia să gîndească. Persida și Naţl *ACD;* era o grea lovitură ce i se dăduse prin acele vorbe și el trebuia să gîndească. Persida și Naţl *B*.

190

8 — Grozav o să-ți fiu eu ție odată urît *AB;* — Grozav o să-ți fiu eu ţie odată de urît *CD // 11* simțise *AB;* sîmțise *CD // 19* să șovăiesc *AB;* să șovăi *CD // 33* în grea strîmtorare *ACD;* în grea strîmtoare *B // 34—35* dar o să-i treacă mîhnirea *ABD;* dar să-i treacă mîhnirea *C // 37* Simțea *ABC;* Sîmţea *D*.

191

4 1 septembre *A;* 1 septemvrie *BD;* 1 septembrie *C// 5* ceilalți *ACD;* ceialalți *B // 16* însăși *AB;* însași *CD // 32* simţămîntul *AB;* sîmţămîntul *CD // 41* se simțea *ABC;* se sîmțea *D*.

192

5 presimțire *ABC;* presîmțire *D // 14* simţi *ABC;* sîmți *D // 18* față cu tine *AB;* față de tine *CD // 19* Sunt *ACD;* Sînt *B // 24* sunt *ACD;* sînt *B // 37* simţămîntul *AB;* sîmţămîntul *CD*.

193

3—4 și încuiă ușa *ACD;* și încuia ușa *B // 20, 23* sunt *ACD;* sînt *B // 22* mi s-a schimbat tot restul vieții *A;* mi s-a schimbat tot rostul vieții *BCD // 24* fac ce nu vreau *ACD; greșit:* fac ce vreau *B // 26—27* să nu te cuprindă în cele din urmă scîrba de mine *AB;* să nu te cuprindă în cele din urmă scîrbă de mine *CD; anulat cu AB // 35* să-mi ajute *AB;* să mă ajute *CD // 39—40* nu mă simt *ABC;* nu mă sîmt *D*.

194

2 lacrimi *AB;* lacrămi *CD /* rușinat de slăbiciunea sa, el se întoarse *A;* rușinat de slăbiciunea sa, se întoarse *BCD // 6* mîinile *AB;* mînile *CD // 10—11* se apropie timpul prînzului și trebuie să alerge *AB;* se apropia timpul prînzului și trebuia să alerge *CD // 19—20* în orașul mare și zgomotos *AB;* în orașul cel mare și zgomotos *CD // 25* cellalt *ACD;* celalalt *B // 33—34* lacrimi *AB;* lacrămi *CD // 41* simţimînt *A*; simţemînt *B;* sîmțămînt *CD*.

195

2—3 De cîte ori și-a adus însă aminte de el *AB;* De cîte ori și-a adus aminte de el *CD; anulat cu AB // 9, 12* ameazăzi *AB;* amiazăzi *CD // 10—11* simţimîntul *A;* simţămîntul *BD;* sîmţămîntul *C //* *// 13—14* îi părea rău că l-a căutat și că l-a găsit *AB;* îi părea rău că l-a căutat și l-a găsit *CD // 18, 24* suntem *ACD;* sîntem *B // 23* sunteți *ACD;* sînteți *B // 28* Naţl rămase *AB;* Naţl rămăsese *CD; anulat cu AB // 38* cu lucru ei de mînă *AB;* cu lucrul ei de mînă *CD*.

196

1 Sunt *ACD;* Sînt *B // 16—17* această experiență *ACD;* ceastă experiență *B // 24—25* acesta e un lucru *ABC;* aceasta e un lucru *D; corectat după ABC // 33* nu sunt *ACD;* nu sînt *B // 37* stătea *ACD;* stetea *B // 38* se duse *ACD;* se duce *B // 39* ca să-l mîngăie (mîngîie *C) ABC;* că să-l mîngîie *D // 40* Știu că ai *ACD;* Îmi spune inima că ai *B*.

197

5 răspunse *ABC;* răspunsă *D // 14—15* ar putea să se întîlnească cu el. Nicî n-a trecut mult pînă ce s-a întîlnit. *ABC;* ar putea să se întîlnească. Nici n-a trecut mult pînă ce s-a întîlnit cu el. *D; anulat cu ABC // 22, 27* sunt *ACD;* sînt *B // 33* pept *A;* piept *BCD // 39* Sunt *AB;* Sînt *CD // 41* în stare să le înțeleagă *ABC;* în starea să le înțeleagă *D; anulat cu ABC*.

198

1 ca să-și dea seamă *ABC;* ca să-și dea seama *D // 5—6* cu anevoie *AB;* cu anevoia *CD // 16—17* și se martirizează *AB;* și să martirizează *CD// 19* sîntem *AB;* suntem *CD // 20* chioriș *AB;* chiorîș *CD //22* sunt *ACD;* sînt *B // 23* îi răspunse *AB;* îi răspunsă *CD // 27* să alegi vreun altul *AB;* să alegi pe vreun altul *CD // 28—29* ca și cînd ar fi căzută la pămînt şi el ar călca-o în picioare *AB;* ca și cînd ar fi căzut la pămînt și el ar călca-o în picioare *CD; anulat cu AB*.

199

5—6 sîmţămîntul *AC;* sîmțîmîntul *B;* simțămîntul *D // 16—17* susţinea părerile atît de deosebite de ale lui Burdea *AB;* susţinea părerile ei atît de deosebite de ale lui Burdea *CD; anulat cu AB // 24* A adormit fără ca să se dumirească *AB;* A dormit fără ca să se dumirească *CD; corectat după AB // 25* simţămîntul *AB;* sîmțemîntul *CD // 37* el să înstrăina *ACD;* el se înstrăina *B // 38—39* ea nu mai putea să-i vorbească tot atît de deschis ca mai înainte și fără de sfială *AB;* ea nu mai putea să-i vorbească tot atît de deschis și fără de sfială ca mai înainte *CD.*

200

3 dinadins s-o alunge de la sine *ACD;* dinadins s-o arunce de la sine *B // 14* fie el chiar și tatăl meu *ACD;* fie chiar și tatăl meu *B // 20—21* ne-a făcut *AB;* ni-a făcut *CD // 24* XVIII *ABCD; capitol numerotat greșit; corectat:* XVII *// 28—29* Cîte femei trăiesc în căsnicie fericită fără ca să fie cununate?! *ABC;* Cîte femei trăiesc în căsnicie fericite fără ca să fie cununate?! *D; anulat cu ABC // 32* mîngîiată *ACD;* mîngăiată *B /* dădea *ACD;* dedea *B.*

201

15 iară ea venise *AB;* iar ea venise *CD // 27* se simțea *ACD;* se sîmțea *C // 32* prea era umilită în fața lumii *AB;* prea era umilă în fața lumii *CD; corectat după AB // 40* advocat *AB;* avocat *CD.*

202

1, 5—6, 8—9 advocatul *ABC;* avocatul *D//2* cununia s-a făcut cu știrea și învoirea ei? *ACD;* cununia s-a făcut cu învoirea ei? *B // 7* — Atunci da — i-a răspuns ea — fără îndoială da! *AB;* — Eu cred că da! grăi dînsa *CD // 32* să-ți *AB;* să *CD; corectat după AB // 32—33* perzi rostul vieței *AB;* pierzi rostul vieții *CD // 36* este *AB;* e *CD.*

203

9 stetea *AB;* stătea *CD // 16* amănunte *AB;* amînunte *CD; anulat cu AB // 19* simțea *AB;* sîmțea *CD // 23 greșit:* erau la ea și un birt *A;* era la ea și un birt *BCD // 38* prietenii vechi *ACD;* prietini vechi *B.*

204

2 păhare *ACD;* pahare *B // 5—6* mîncări nu numai gustoase, ci totodată și ieftine *AB;* mîncări nu numai gustoase, ci totdeauna și ieftine *CD; corectat după AB // 11* osteneala *AB;* ostăneala *CD // 17* ca prisnelul *ACD;* ca prîsnelul *B // 21* împrejurul *AB;* împregiurul *CD // 27* Foarte în curînd *AB;* foarte curînd *CD // 29* simțea *ABC;* sîmțea *D // 30* stătea *ACD;* stetea *B // 40* se deduse *ACD;* se dăduse *B /* de dragul prietenilor *AB;* de dragu prietenilor *CD.*

205

9—10 ca muma ei *AB;* ca mama ei *CD // 15* a perdut *AB;* a pierdut *CD // 20* s-ar fi simțit *ABC;* s-ar fi sîmțit *D // 24—25* socoteala aceasta era tot mai încărcată *AB;* socoteala era tot mai încărcată *CD // 27* se simțea *ABC;* se sîmțea *D /* adînc jignită *AB;* jignită *CD // 35* perde *AB;* pierde *CD // 35—36* nu joacă decît spre a le face o plăcere *ACD;* nu joacă decît a le face altora o plăcere *B // 39* era apoi și o altă socoteală *ACD;* era apoi și altă socoteală *B.*

206

1 Îi mersese *ACD;* Îi merse *B /* pe datorie *ACD;* pe dătorie *B // 2* să se îmbulzească *ACD;* să se înbulzească *B // 9* se perdea *AB;* se pierdea *CD // 15* totdauna *A;* totdeauna *BCD // 18* După Sfînta Maria *AB;* După Sfîntă Maria *CD // 19—20* să vadă numai oamenii fericiți *AB;* să vadă numai oameni fericiți *CD // 20* împrejurul *AB;* împregiurul *CD // 21—22* miluia cu mînă largă pe săraci *AB;* miluia cu mînă plină pe săraci *CD; anulat cu AB // 22* totdauna *ACD;* totdeauna *B // 24* Simțea *ABC;* Sîmțea *D // 28* Se simțea *ABC;* Se sîmțea *D.*

207

1 Simțise *ABC;* Sîmțise *D // 4* el și-a dat seamă *AB;* el și-a dat seama *CD // 6* se simțea *ABC;* se sîmțea *D // 6—7* tot aceea ce îi plăcea lui *A;* tot ce-i plăcea lui *B;* tot ceea ce îi plăcea lui *CD // 15—16* zise el dar nerăbdător *AB;* zise el nerăbdător *CD // 16—17* îl chemă peste zi la o parte și-l rugă *B;* îl chemă peste zi la o parte și-l ruga *ACD; corectat după B // 22* să-i las pe oameni singuri *ACD;* să las pe oameni singuri *B // 22* întîmpina *ABCD*; *corectat:* întîmpină *// 27* diseară *A;* deseară *BCD //* să vie *ACD;* să vină *B // 31, 32* nainte *ACD;* înainte *B // 36* cu toate acestea *AB;* cu toate aceste *CD // 38—39* n-are să stea decît pînă pe la zece *ABC;* n-are să stea decît pînă la zece *D; anulat cu ABC.*

207—208

41-1 Și am să mă și duc! adăuga (adăoga *AB*) apoi *ABCD; corectat:* Și am să mă și duc! adăugă apoi.

208

17—18 așa singură în iatac, gîndindu-se *AB;* așa singură în iatac și gîndindu-se *CD // 25* pînă-n zori de zi *ACD;* pînă în zori de zi *B // 25—26 greșit:* nimic în lume aceasta *A;* nimic în lumea aceasta *BCD // 29—30* era altă mînă care duce *AB;* era alta mîna care duce *CD // 35* totodată *AB;* totdeodată *CD.*

209

7 cînd îi se zicea *ABCD; corectat:* cînd i se zicea *// 12* însăși *ABD;* însași *C // 16* se simțea *ABD;* se sîmțea *C // 21* galbenă *ACD;* galbină *B // 24* ofelise *AB;* ofilise *CD.*

210

2 se simţea *AB;* se sîmţea *CD* // *12* nu poţi să vorbeşti altfel *AB; greșit:* nu poţi că vorbeşti altfel *CD; corectat după AB* // *16*, *33* Sunt *ACD;* Sînt *B* // *22—23* mînîncă *AB;* mănîncă *CD* // *35* suntem *ACD;* sîntem *B* // *37* Persida se uită lung *AB;* Persida se uita lung *CD; anulat cu AB.*

211

8, *15*, *38* sunt *ACD;* sînt *B* // *11*, *35* nu suntem *ACD;* nu sîntem *B* // *19* i se împăingina *AB;* i se împăiginea *C;* i se împăinginea *D* // *28* virtute *AB;* vìrtute *CD* / să o mărturisească aceasta *AB;* să o mărturisească acesta *CD; corectat după AB* // *29* simţea *AB;* sîmţea *CD* / simţemîntul *AB;* sîmţămîntul *CD* // *38* sunt *ACD;* sînt *B*.

212

5 sunt *ACD;* sînt *B* // *7* Codreanu, care o cununase *ACD;* Codreanu, care o cununa *B* // *20* să-i scoaţă *AB;* să-i scoată *CD* // *23* neclintită *AB*; neclîntită *CD* // *30* pasăre *ACD;* pasere *B* // *32—34* nu m-ar ierta Dumnezeu dacă mi-ar fi frică să ţi-l dau. Nu sînţem noi de cei ce ştiu de frică *AB;* nu m-ar ierta Dumnezeu dacă mi-ar fi frică *CD; întregit după AB.*

213

8 înferbîntată *AB;* înfierbîntată *CD* // *13—14* o zgudui de răsuna toată casa *ABCD; corectat:* o zgudui de răsună toată casa // *28* stătea *ACD; greșit:* statea *B* // *29* Îi era parcă un vis *AB;* Îi era parcă visează un vis *CD* //*36* însăşi *AB;* însaşi *CD.*

214

1—2 împrejurări *AB;* împregiurări *CD* // *2* însăşi *AB;* insaşi *CD* // *8* orişice *ABC*; orşice *D* // simţămînt *AB;* sîmţămînt *CD* // *10* perdută *AB;* pierdută *CD* // *11* fermecată *AB;* fărmecată *CD* // *13* băutură *ACD;* beutură *B* // *17* simţămintele *A;* simţemintele *B;* sîmţămintele *CD* // *20* de ce toate aceste?! *ABC;* de ce toate acestea?! *D* // *33* Îl scoase *A;* Îl scosese *BCD* // *34* vieţei *A;* vieţii *BCD* // *36* Ce viaţă i-a făcut ea lui?! Ce i-a dat în schimb pentru tot ce i-a luat?! *ACD;* ce i-a dat în schimb pentru tot ce i-a luat?! *B*.

215

3—4 e om slab care nu poate să zică ba fiindcă ea a voit *ABCD; corectat:* e om slab care nu putea să zică ba fiindcă ea a voit // *6—7* zise *(omis in B)* ea dispreţuită de sine *AB;* strigă ea dispreţuită de sine *CD* // *12* simţea *ABC;* sîmţea *D* // *24* sunt *ACD;* sînt *B* // *36—37* unde se va fi dus şi se va fi întorcînd el?! *A;* unde se va fi dus şi cînd se va fi întorcînd el?! *BCD.*

216

1 Praf şi cenuşe *AB;* Praf şi cenuşa *CD; corectat:* Praf şi cenuşă // *5* împrejurimile *AB;* împregiurimile *CD* // *6* puţin i-ar fi păsut *ACD;* puţin i-ar fi păsat *B* // *15* ameazăzi *AB;* amiazăzi *CD* // *18* simţindu-se *ABC;* sîmţindu-se *D* // *21* era altă ceva *ACD;* era altceva *B* // *28* simt *ABC;* sìmt *D* // *30* XIX *ABCD; capitol numerotat greșit; corectat:* XVIII.

217

10, *30* totdauna *A;* totdeauna *BCD* // *19* îndemînatic *AB;* îndemănatic *CD* // *22* Iară *AB;* Iar *CD.*

218

11 se simţea *AB;* se sìmţea *CD* // *13* ochii lui cruzi se opreau oarecum perduţi *AB;* ochii lui cruzi se opreau ca perduţi *CD* // *15* adică *AB;* adecă *CD* // *21* peatră *ACD;* piatră *B* // *24* se simţea *AB;* se sîmţea *CD* // *31—32* avea inimă de părinte *ACD;* avea inimă de mamă *B.*

219

2 se simţea *AB;* se sîmţea *CD* // *11* — Cu moaşa! *ABC;* — Cu moaşă! *D; anulat cu ABC* // *28* apoi o luă cu paşi încă mai grăbiţi *ACD;* apoi o luă cu paşi şi mai grăbiţi *B* // *38—40* să rămîie aşa! Trică rămase ca înfipt în pămînt. Ştia şi el. *ACD;* să rămîie aşa! Ştia şi el. *B.*

220

7 să facă *ACD;* s-o facă *B* / totdauna *A;* totdeauna *BCD* // *22*, *33—34* simţămîntul *AB;* sîmţămîntul *CD* // *24* Sunt *ACD;* Sînt *B* // *29* simţea *AB;* sìmţea *CD* // *41* împregiurările *ACD;* împrejurările *B.*

221

4 mai înainte *ACD;* mai nainte *B* // *8—9* simţămîntul *AB;* sîmţămîntul *CD* // *14* să intre *ABC;* să între *D* // *18* sunt *ACD;* sînt *B* // *28* Mai bine să nu afle nimic *ABC;* Mai bine să nu se afle nimic *D; anulat* cu *ABC* // *33—34* nu sunt (sìnt *C*) eu vrednică să vie *ABC;* nu sunt eu vrednica să vie *D; corectat după ABC; 38* a intrat *ABC;* a întrat *D* // *39* Să nu te sperii, că au să treacă toate cu bine *ABC;* Să nu te superi, că au să treacă toate cu bine *D; anulat cu ABC.*

222

2 să-i mîngîie *ACD;* să-i mîngăie *B* // *4* draga mamii *ACD;* draga mamei *B* // *7* astfel *ACD;* altfel *B* // *13* dac-ar fi să nu mă mai scol *ACD;* dac-ar fi să nu mă scol *B* // *16—17* Mulțumeşte *ABC;* Mulțămeşte *D* // *32—33* Uşa se deschise încet şi sfiicios, şi Națl lasă pe doctorul Blaubach *ABCD; corectat:* Uşa se deschise încet, şi, sfiicios, Națl lăsă pe doctorul Blaubach // *34* să intre *ABC;* să între *D* // *35* Persida se lăsă *AB;* Persida se lasă *CD; anulat cu AB.*

223

7 se simțea *AB;* se sîmțea *CD* // *23* să le auză *AB;* să le audă *CD* // *26* să le sufere *AB;* să le suferă *CD* // *32—33* ea nu-şi mai putu stăpîni firea: ea înaintă spre el *A;* ea nu-şi mai putu stăpîni firea: înaintă spre el *BCD.*

224

5 iară *AB;* iar *CD* // *14* Calău *ACD;* Călău *B* // *17* sunt *ACD;* sînt *B* // *32* XX *ABCD; capitol numerotat greşit; corectat:* XIX // *36* s-a ivit un oarecare *AB;* s-au ivit un oarecare *CD.*

225

5 catanele *AB;* cătanele *CD* // *7—8* răzmiriței *AB;* rezmiriței *CD* // *13* apropierea *ABC*; aproprierea *D* // *16* daca *AC;* dacă *BD* // *24* intra *ABC;* întra *D.*

226

15 c icopil bolnăvicios *ABD; greşit:* ei copil bolnăvicios *C* // *20* cu anevoie *AB;* cu anevoia *CD* // *29—30* Cînd vorba era despre acesta *ACD;* Cînd vorba era despre aceştia *B* // *31* se simțea *AB;* se sîmțea *CD* // *36* mezul *A;* miezul *BCD.*

227

1 sunt *ACD;* sînt *B* // *3* Bandi, care se făcuse băiat voinic şi inimos *AB;* Bandi, care se refăcuse băiat voinic şi inimos *CD; anulat cu AB;* *6* să-l sufere *AB* să-l sufără *CD* // *25* dumerit *AB;* dumirit *CD* // *30—31* şi-şi aducea aminte acum *AB;* şi-şi aducea acum aminte *CD* // *36—37* simțămîntul *AB;* sîmțămîntul *CD.*

228

5 Vlaicu se duse *AB;* Vlaicu se dusese *CD* / stătea *ACD;* stetea *B* // *7—8* zise el în cele din urmă înduioşat *ACD;* zice el înduioşat în cele din urmă *B* // *14—15* toate din simțămînt de datorie *AB;* toate din sîmțămîntul de datorie *CD* // *18—19* ar fi fost un nou păcat din alt păcat născut *ACD; greşit:* ar fi făcut un nou păcat născut *B* // *23—24* Simțămintele *A;* Simțemintele *B* // Sîmțămintele *CD* // *40* spăseşti *ABCD; corectat:* spăşeşti / te cureți *AB;* te curăți *CD.*

228—229

41-1 în atîtea rînduri *AB;* în atîte rînduri *CD.*

229

3—4 să-l despoaie de averea lui *ACD;* ca să-l despoaie de averea lui *B* // *4* să sufăre *AB;* să suferă *CD* // *9* să nu simtă *ABC;* să nu sîmtă *D* // *13* ameazăzi *A;* amiazăzi *BCD* // *35* rostul vieței *A;* rostul vieții *BCD.*

230

1 mama ei *ACD;* muma ei *B* / mîngîiere *ACD;* mîngăiere *B* // *2* mîngîierea *ACD;* mîngăierea *B* // *17* lacrămi *ACD;* lacrimi *B* // *25* orişicît de zgîrcită ar fi *ACD;* oricît de zgîrcită ar fi *B* // *34* să facă aceasta *A;* să o facă aceasta *B;* s-o facă aceasta *CD* // *36* simțea *ABC;* sîmțea *D.*

231

1 Pe înserate ea se îmbrăcă şi s-a dus *AB;* Pe înserate ea s-a îmbrăcat şi s-a dus *CD* // *2* cîrciuma *ACD;* cîrcima *B* // *5—6* să-şi dea încă o dată seama *ACD;* să-şi dea încă o dată seamă *B* // *6* vroia *AB;* voia *CD* // *29* simțea *ABC;* sîmțea *D* // *35* simți *ABC;* sîmți *D.*

232

10 să-şi dea seamă *ACD;* să-şi dea seama *B* // *11* începu să se uite drept în ochii Persidei *AB;* începu să se uite în ochii Persidei *CD* // *14—15* nu se mai poate opri pînă ce nu sfîrşeşte *B;* nu se mai putea opri pînă ce nu sfîrşeşte *ACD; anulat cu B* // *23—24* i-ar fi păsat *AB;* i-ar fi păsut *CD* // *25* altă ceva *AB;* altceva *CD* // *26* să-l simță *AB;* să-l simtă *CD* // *29* nici ea nu mai vine pe la noi *ACD;* nici nu mai vine pe la noi *B* // *35* nu vedea nici o răutate *A;* nu vedea nici acum nici o răutate *BCD* // *36* altfel *ABD; greşit:* astfel *C.*

233

16 să nu umple *ABD;* să nu umplă *C* // *26* simțămîntul *AB;* sîmțămîntul *CD* // *35* ca să-l scape pe Trică *AB;* ca să scape pe Trică *CD; anulat cu AB* // *36* Nu ştia încă ce anume are să facă *ABC;* Nu ştia însă ce anume are să facă *D; anulat cu ABC* // *39* simțea *ABC;* sîmțea *D.*

234

4–5 acoperămînt *ACD;* acoperemînt *B // 10* simţea *ABC;* sîmţea *D // 15* dar să adoarmă *ACD;* dar adoarmă *B // 15*, *24* mai nainte *AB;* mai înainte *CD // 27* cu toate acestea *AB;* cu toate aceste *CD // 28* lumînare *ACD;* luminare *B // 36* intrară *ABC;* întrară *D.*

235

32 sunt *ACD;* sînt *B // 36* zise ea *AB; greşit:* zis-a ea *CD; corectat după AB // 37* să rîz *AB;* să rîd *CD.*

236

1 adică *AB;* adecă *CD // 3–4* încît capul ei căzu puţin înapoi *ACD;* încît capul îi căzu puţin înapoi *B // 6* pierdut *AB;* perdut *CD // 14* El o culcă mai bine pe braţul lui *ACD;* El o culcă şi mai bine pe braţul lui *B // 25* n-ar fi avut *ABD; greşit:* n-a fi avut *C // 38* de mine însămi *AB;* de mine însami *CD.*

237

14 ăsta era gîndul *AB;* asta era gîndul *CD; anulat cu AB // 16–17* se nemereşte *AB;* se nimereşte *CD // 33* E bun băiat şi harnic, şi vrednic, grăi dînsul *AB;* E un băiat şi harnic şi vrednic, grăi dînsul *CD; anulat cu AB.*

238

8 după ce întunecase *AB;* după ce se întunecase *CD // 35–36* Mara-l simţise *ABC;* Mara-l sîmţise *D.*

239

16 Simţea *ABC;* Sîmţea *D // 17* tot el o să dea banii *AB;* tot el o să dea bani *CD; anulat cu AB // 33* Trică simţea *ABC;* Trică sîmţea *D // 38* sîntem *AB;* suntem *CD // 40* dac-ar simţi *ABC;* dac-ar sîmţi *D /* Mie parcă mi-e greu *ACD;* mi-e parcă mie greu *B.*

240

4 ca copiii nevinovaţi *AB;* ca copii nevinovaţi *CD; anulat cu AB // 16* deşi din faţa lui vedea *ACD;* deşi în faţa lui vedea *B // 26* dac-ar simţi *ABC;* dac-ar sîmţi *D // 32* în silă *ACD;* în sîlă *B // 33* e multă lume la cîrciumă *AB;* e multă lume în cîrciumă *CD.*

241

33 ea simţea *ABC;* ea sîmţea *D // 39 greşit:* — O să spele *A;* — O să se spele *BCD // 40* nu sunt *ACD;* nu sînt *B.*

242

20–21, *23* mai nainte *AB;* mai înainte *CD // 24* Marta se bucura cînd le-a aflat acestea *AB;* Marta se bucură cînd le-a aflat aceste *CD // 27* şchimba *A;* schimba *BCD // 30–31* să scrie pe feciori cari veneau *AB;* să scrie pe feciorii care veneau *CD // 31* fevruarie *ACD;* februarie *B // 38* simţind *ABC;* sîmţind *D.*

243

16 totdauna *A;* totdeauna *BCD // 27–28* ca să-şi înceapă meşteşugul *AB;* ca să-şi înceapă el meşteşugul *CD.*

243–244

41-1 cu toate acestea *AB;* cu toate aceste *CD.*

244

7 ne simte *AB;* ne sîmte *CD // 20* simţea *ABC;* sîmţea *D.*

245

21 se simţea *AB;* se sîmţea *CD // 26* luminarea *AB;* lumînarea *CD // 30* sînt *AB;* sunt *CD.*

246

3–4 — Mai bine să mă omori! şopti apoi. Schimbînd apoi deodată vorba *AB* — Mai bine să mă omori! şopti. Schimbînd apoi deodată vorba *CD // 4* şaptesprezece *ACD;* şeptesprăzece *B // 5*, *16* nu sunt *ACD;* nu sînt *B // 7*, *14* şaptesprezece *ACD;* şeptesprezăce *B // 9* întrebă Trică *AB;* întreba Trică *CD; anulat cu AB // 23* Simţea *ACD;* Sîmţea *D // 23–24* că e foarte greu să scoată atîta bănet *ACD;* că e greu să scoată atîta bănet *B // 36* zgriburînd *AB;* zgriburind *CD.*

247

24 singura mumă *ACD;* singura mamă *B // 28* intri *A;* întri *BCD // 31–34* să mă scapi de dînşii. — Prostii! grăi Mara. O să te mai gîndeşti şi tu şi-o să-ţi vie mintea. De aşa noroc n-o să fugi. — Mamă! *ACD;* să mă scapi de dînşii. — Mamă! *B // 40* simţea *ABC;* sîmţea *D.*

248

4 să scoaţă *AB;* să scoată *CD // 11* s-ar fi simţit *ABC;* s-ar fi sîmţit *D // 19–20* se mai simţea *ABC;* se mai sîmţea *D.*

249

6 sunt *ABC;* sînt *B* // *7* perete *ACD;* părete *B* // *13* Văzînd strîmtorarea lui *ACD;* Văzînd strîmtoarea lui *B* // *21*, *28* simţit *ABC;* sîmţit *D* // *40* *greşit:* stăpîn deplin pe fiică-sa *A;* stăpîn deplin pe firea sa *BCD.*

250

1 totdauna *ACD;* totdeauna *B* // *4* sunt *ACD;* sînt *B* // *8* Se simţea *ABC;* Se sîmţea *D* // *10–11* să n-o simţă aceasta *AB;* să n-o sîmtă aceasta *CD* // *20* săraci *AB;* saraci *CD;* ***anulat cu*** *AB* // *25* cum plîngea acum şi *ACD;* cum plîngea şi acum *B* // *26* ceilalţi *ACD;* ceialalţi *B* // *26–27*, *27* simţea *AB;* sîmţea *CD* // *33–34* pe la diregătorii *ACD;* pe la diregători *B* // *41* să nu se simţă *AB;* să nu se sîmtă *CD*.

251

4 care intrau din buna lor voie în oaste *AB;* care intrau de buna lor voie în oaste *CD* // *31* amiazăzi *ACD;* ameazăzi *B* // *37* nu se-ncumătaseră *ACD;* nu se-ncumetaseră *B.*

252

19 Sunt *ACD;* Sînt *B* // *29* adică *AB;* adecă *CD.*

253

2 intră *ACD;* întră *B* // *11* ceilalţi *ACD;* ceialalţi *B* // *13* aceasta n-o putem s-o suferim! *AB;* aceasta nu putem s-o suferim! *CD* // *16* însăţi *AB;* însaţi *CD* // *18* împrejur *AB;* împregiur *CD* // *19* să le desluşească *AB;* să le dăsluşească *CD* // *20* să le arăte *ACD;* să le arete *B* // *21* nu e vinovată nimic *AB;* nu e vinovată de nimic *CD* // *24* petrece nopţile în nedurmire *AB;* petrece nopţile în nedumirire *CD;* *corectat după* *AB* // *28* *greşit:* cu Rinder *AB;* cu Binder *CD* // *29–30* Lugojanu jeloparul *A;* Lugojanu jeleparul *BCD* // *37–40* ca doară să se întoarcă cartea. Eu ferbeam în mine, fiindcă îmi era milă de dînşii, vedeam că nu se întoarce şi ştiam că nici nu are să se întoarcă cartea. Şi e păcat greu *AB;* ca doară să se întoarcă cartea. Şi e păcat greu *CD;* ***întregit după*** *AB.*

254

6 nu ştie ce face *ACD;* nu ştia ce face *B* // *11–12* Nici m-auzea, nici mă vedea! *AB;* Nici n-auzea, nici nu vedea! *CD* // *12* împregiur *ACD;* împrejur *B* // *13*, *17*, *23* sînt *AB;* sunt *CD* // *18* pe nesimţite *AB;* pe nesîmţite *CD* / pe acestea *AB;* pe aceste *CD* // *30–31* nu pe mine, nici pe voinţa ta *AB;* nu însă şi pe mine, nici pe voinţa ta *CD* // *33* să înţelegeţi *ACD;* să-nţălegeţi *B.*

255

3 ceilalţi *ACD;* ceialalţi *B* // *8* sunt *ACD;* sînt *B* // *16–17* într-ajutor *AB;* în ajutor *CD* // *18*, *26* ceilalţi *ACD;* ceialalţi *B* // *20* dacă-ncepi o dată *AB;* dacă încep o dată *CD* // *21* sunt *ACD;* sînt *B* // *23–24* arătînd spre Bandi *AB;* arătînd pe Bandi *CD;* ***anulat cu*** *AB* // *25* curcitura *AB;* corcitura *CD* // *34–35* şi nu mai ştiu ce-a urmat mai departe... *AB;* şi nu ştiu ce-a urmat mai departe... *CD* // *39* Are să mă doară cîtva timp şi apoi trece *AB;* Are să mă doară cîtva şi apoi trece *CD.*

256

8–9 tot ceea ce îi era mai scump *ACD;* tot ce îi era mai scump *B* // *13* toţi cei ce ţin la tine! *AB;* toţi cei ce ţin cu tine! *CD* // *21* întreba Mara *ABCD;* *corectat:* întrebă Mara // *29*, *32*, *39* se simţea *ABC;* se sîmţea *D* // *30* mai simţit *AB;* mai sîmţit *CD.*

257

2 din ce în ce mai tăcut şi mai neliniştit *AB;* din ce în ce mai tăcut şi mai neastîmpărat *CD* // *12* să rîdă *AB;* să rîză *CD* / simţise *AB;* sîmţise *CD* // *14* număidecît *AB;* numaidecît *CD* // *19* adecă *ACD;* adică *B* // *20* înapoi *ABC;* napoi *D* // *38* sunt *ACD;* sînt *B* // *41* să simţi *AB;* să sîmţi *CD*.

258

3 împregiurul *ACD;* împrejurul *B* // *13*, *25* vadă *AB;* vază *CD* // *33* să rîză *AB;* să rîdă *CD*

259

3 Mureşul *A;* Murăşul *BCD* // *4–5* cu şapca pe-o ureche *AB;* cu şapca pe ureche *CD* // *13* cu lacrămile în ochi *ACD;* cu lacrimile în ochi *B* // *23–24* mergea pierdută şi plîngînd după dînşii *ACD;* mergea tăcută şi plîngînd după dînşii *B* // *26* în cele din urmă *ACD;* în cele din urmă *B* // *30* XXI *ABCD;* capitol numerotat greşit; *corectat:* XX.

260

5 mîngîie *ACD;* mîngăie *B* // *11* adică *AB;* adecă *CD* // *18* urmă ea *AB;* urma ea *CD;* ***anulat cu*** *AB* // *20* iară *AB;* iar *CD* // *23* simţi *ABC;* sîmţi *D* // *25* sînt *AB;* sunt *CD* // *38–39* Asta s-o ştii, ca s-o ştii, dar să n-o spui nimănui. *AB;* Asta s-o ştii, dar să n-o spui nimănui *CD;* ***întregit după*** *AB.*

261

1 se simțea *AB;* se sîmțea *CD* // *10* adică *AB;* adecă *CD* / restit *AB;* răstit *CD* // *21* sunt *ACD;* sînt *B* // *28* pierdută *ACD;* perdută *B* // *31* se simțea *AB;* se sîmțea *CD* // *32* o cuprinse *ACD;* o cuprinsă *B* // *35—37* ea se dete jos din pat, se îmbrăcă în pripă (-n pripă *A*) *AB;* ea se dete jos din pat, se îmbracă în pripă *CD; anulat cu AB* // *39* Mureșul *A;* Murășul *BCD.*

262

4 în seamă *ACD;* în samă *B* // *11—12* c-avem să trăim împreună pînă ce ne vom mînca de vii unul pe altul *AB;* c-avem să trăim împreună pînă ce nu ne vom fi mîncat de vii unul pe altul *CD* // *14* muma *ACD;* mama *B* / la copilul *ACD;* la copilu *B* // *19* obișnuită *AB;* obicinuită *CD* // *19—20* să i le curețe *ACD;* să i le curățe *B* // *28—29* Dac-aș fi orb, nu mi-ar fi rușine; dac-aș fi surd, nu mi-ar fi rușine; sunt (sînt *B*) *AB;* Dac-aș fi orb, nu mi-ar fi rușine; sunt *CD; întregit după AB* // *31* sunt *ACD;* sînt *B* // *33* Ce mai putea să-i zică ?!*ACD* Ce mai putea să zică ?!*B* // *36—37* se uită frămîntat în luptă cu sine la dînsa *AB;* se uită la dînsa frămîntat în luptă cu sine *CD.*

263

5 Sînt *AB;* Sunt *CD* // *7—8* îl simt *AB;* îl sîmt *CD* // *17*, *20* simță *AB;* simtă *CD* // *27—28* s-o ieie *AB;* s-o ia *CD* // *32* mîngîia *ACD;* mîngăia *B* // *35* sunt *ACD;* sînt *B.*

264

3 totdauna *A;* totdeauna *BCD* // *4* simțemîntul *A;* simțămîntul *B;* sîmțămîntul *CD* // *6* pot să suferă *AB;* pot să sufără *CD* / să peară *AB;* să piară *CD* // *18—19* să aibă în partea lui pe feciorul ei *AB;* să aibă în paza lui pe feciorul ei *CD* // *21* Sînt *AB;* Sunt *CD* // *26* simțimîntul *A;* simțămîntul *B* // sîmțămîntul *CD* // *29* să-și ieie *AB;* să-și ia *CD* // *37* Par însă că *AC;* Parcă însă *BD.*

265

2 sînt *AB*; sunt *CD* // *15* cu toate acestea *AB;* cu toate aceste *CD* / se opri, ajunse la intrare *A;* se opri, ajunsă la intrare *BCD* // *25* după mezul nopții *AB;* după miezul nopții *CD* // *26—27* și în iatac luminat de o candelă *AB;* și în iatacul luminat de o candelă *CD* // *29*, *35* simțea *AB;* sîmțea *CD* // *37* morfoleală *B;* morfologeală *ACD; anulat cu B.*

266

3 băutura *ACD;* beutură *B* // *5* Ca să-l certe *ABC*; Că să-l certe *D* // *10—11* îl vedea, parcă, stîlcit, cu oasele strîmbe, cu fața pocită, o adevărată spaimă, și, cuprins de fiori *ACD;* îl vedea, parcă, stîlcit, și, cuprins de fiori *B* // *14* cu toate acestea *A;* cu toate aceste *BCD* // *19—20* orb să fie, surd să fie, slut *AB;* orb să fie, slut *CD; întregit după AB* // *21—22* sărmana această femeie *AB;* sărmana aceasta de femeie *CD* // *35* care-l făcea *AB;* care-l face *CD* // *37* nu sînt *AB;* nu sunt *CD.*

267

12 să fie altfel *ACD; greșit:* să fie astfel *B* // *18* Ce-i păsa ei acum *AB;* ce-i pasă ei acum *CD* // *20*, *27—28* mai nainte *ABC ;* mai înainte *D* // *20—21* simțirea *ABC;* sîmțirea *D* // *21* purtarea ei de grijă *AB;* purtarea ei de grije *CD* // *23 greșit:* li-l scotea din răbdare *A;* și-l scotea din răbdare *BCD* // *34* El rămase umilit în fața ei. *AB;* El rămase uimit în fața ei. *CD; anulat cu AB* .

268

5 suntem *ACD;* sîntem *B* // *8* tatei *AB;* tatii *CD* / și-l știți cum e *ACD;* și-l știți cum e dînsul *B* // *21* să vie, că tot el să-l boteze! *A;* să vie, ca tot el să-l boteze *BCD* // *33* sărmana femeie! *AB;* sărmana de femeie! *CD.*

269

33—34 din inimă nu puteau să-ți iasă vorbele *ABC;* din inimă nu putea să-ți iasă vorbele *D; anulat cu ABC* // *38* simțămîntul *AB;* sîmțămîntul *C;* simțimîntul *D*.

270

4 Hubăroaie *ABC;* Hubăroaia *D* // *8* să te vază *AB;* să te vadă *CD* // *11* să le sufer *A;* să le sufăr *BCD* // *40 greșit:* trebuie să ferim de alta mai mare *A;* trebuie să ne ferim de alta mai mare *BCD* .

271

1 părinți care trăiesc *ACD;* părinți cari trăiesc *B* // *5—6* că trebuie să-mi știu copilul de pripas *AB;* că-mi *(greșit:* că-i *D)* trebuie să-mi știu copilul de pripas *CD; corectat după AB* // *8—9 greșit:* să ți-o fac *A;* să ți-o faci *BCD* // *9* pînă în sfîrșit *ABC;* pînă la sfîrșit *D* // *12* tinda bisericei *A;* tinda bisericii *BCD* // *20—21* numai din căsnicie lipsită de binecuvîntare e născut *ABC;* numai din căsnicie lipsită din binecuvîntare e născut *D; corectat după ABC* // *25* nu se clătină *AB;* nu se clatină *CD* // *33* împlinirea datoriilor tale *AB;* împlinirea datoriei tale *CD* // *35* nu sunt *ACD;* nu sînt *B* // *36* în legea mumei *AB;* în legea mamei *CD* // *38* Asta era un lucru *AB;* Acesta era un lucru *CD.*

271—272

41-1 să se sîluiască (siluiască *B*) *AB;* să să siluiască *CD.*

272

3 A rămas dar vorba ca plebanul *ABC;* A rămas dar vorba că plebanul *D* // *20* sîmţămîntul *ACD;* simţămîntul *B* // sunt *ACD;* sînt *B* // *22* grăi dar *AB;* grăi *CD* // *23* să aibi inima de părinte *ABC;* să aibi inimă de părinte *D* // *26—27* întrebară plebanul şi Hubăr deodată *ACD;* întrebă plebanul şi Hubăr deodată *B* // *31—32* Ar fi murit însă mai bucuros dacă (decît *B*) ar fi venit dacă *AB;* Ar fi murit însă mai bucuros dară nu ar fi venit dacă *CD* // *33—34* Suntem *ACD;* Sîntem *B* // *37* mumei *ACD;* mamei *B* // *38* tatii *ACD;* tatei *B.*

273

11 să arăte *ACD;* să arete *B* // *30* sunt cununaţi *ACD;* sînt cununaţi *B* // *35* Vinovat sunt (sînt *B*) eu. *AB;* Vinovat sunt numai eu. *CD* // *36* lacrămi *ACD;* lacrimi *B* // *38* să cază *A;* să cadă *BCD.*

274

22 Mara era şi ea mulţumită *AB;* Mara era mulţumită *CD: anulat cu AB* // *24—25* că are să fie păpistaş *AB;* că el are să fie păpistaş *CD* // *39* nimic *AB;* nimica *CD.*

275

16 Nu suntem *ACD;* Nu sîntem *B* // *24* încîntat de nora sa *ACD;* încîntat de noră-sa *B.*

275—276

41-1 băietanu *AB;* băietanul *CD.*

276

39 XXII *ABCD; capitol numerotat greşit: corectat:* XXI // *11*, *24* perdută *AB;* pierdută *CD* // *13* atîta timp *ACD;* atît timp *B* // *16* simţea *AB;* sîmţea *CD.*

277

16 simţămîntul *AB;* sîmţămîntul *CD* // *22* prietinii *A;* prietenii *BCD* // *24—25* dacă nu-i lipseşte ceva, dacă poate să-i dea vreun mic ajutor *AB;* dacă nu-i lipseşte ceva, dacă nu poate să-i dea vreun mic ajutor *CD; anulat cu AB* // *27* perde *AB;* pierde *CD* // *30—31*

se schimbase lucrurile *AB;* se schimbaseră lucrurile *CD* // *31* nainte *AB;* înainte *CD* // *39* simţi *ABC;* sîmţi *D.*

278

20 inimile *ACD;* inimele *B* // *24—25* părea mai mult o vedenie decît fiinţă din carne şi oase *ACD;* părea mai mult o vedenie decît o fiinţă din carne şi oasă *B* // *28* sunt *ACD;* sînt *B* // *30* ei însăşi *AB;* ei însaşi *CD* // *36* mai nainte *AB;* mai înainte *CD* // *37* simţămîntul *AB;* sîmţămîntul *CD.*

279

1—2 al tău este, ţi-l voi păstra ! *A*; al tău este, şi ţi-l voi păstra ! *B;* al tău este, ţie ţi-l voi păstra ! *CD* // *5* simţămînt *AB;* sîmţămînt *CD* // *10* în prăpăstie *A;* în prăpastie *BCD* // *17* Cînd preotul vărsă apa *B;* cînd preotul vărsa apa *ACD; anulat cu B* // *23* suntem *ACD;* sîntem *B* // *39* să rămîie *ACD;* să rămînă *B.*

280

7 Par însă că erau prea mulţi bani *A;* Parcă însă erau prea mulţi bani *B;* Pare însă că erau prea mulţi bani *CD* // *12* Ceialalţi *AB.* Ceilalţi *CD* / sunt *ACD;* sînt *B* // *34* să poată rumpe *ACD;* să poată rupe *B* // *37* sunt *ACD;* sînt *B* // *40* mai nainte *AB;* mai înainte *CD.*

281

4—5 nu se mai putea stăpîni *ACD;* nu se putea stăpîni *B* // *9* Nici că se mai uitau însă oamenii ca mai înainte *AB;* Nici că se uitau însă oamenii ca mai nainte *CD* // *21* de la unul la altul *ABC*; de la unul la altul *D* // *26* greul vieţei *AB;* greul vieţii *CD* // *29* sunt *ACD;* sînt *B* // *30* purtarea de grijă *ACD;* purtarea de grije *B* // *31* şi avea supărări *AB;* avea supărări *CD* // *32* se vedea însă *AB;* se vedea încă *CD; anulat cu AB* // *35* dînsa-l vedea *AB;* şi dînsa-l vedea *CD.*

282

5 bietei femei *AB;* bietei de femei *CD* // *25*, *30* sunt *ACD;* sînt *B* // *34* prilegiu *ACD;* prilej *B.*

283

5 maiestru *ABD;* măiestru *C* // *7* şaptesprezece *ACD;* şeptesprezece *B* // 10 tăietura de măiestru *C;* tăietura de maiestru *ABD; anulat cu C* // *27* prostălanul *ACD;* prostolanul *B* // *30* totdauna *A;* totdeauna *BCD.*

284

5—6 cu anevoie *AB:* cu anevoia *CD* // *18* omul care zguduise pe amîndouă *AB;* omul care le zguduise pe amîndouă *CD* // *20—21* nu putea să mă primească iar calfă *AB;* nu poate să mă primească iar calfă *CD* // *21* d-voastră *ABD;* d-voastre *C* // *27* ceialalți *AB;* ceilalți *CD.*

285

1 Cine să ia *ACD;* Cine se ia *B* // *13* maieștri *A;* maiestri *B;* măieștri *C;* măiestri *D; anulat cu C* // *17* măiestri *AB;* măieștri *CD* // *22* simțea *ABC;* sîmțea *D* // *23* încunjurat *AB;* încungiurat *CD* // *28* simțămîntul *AB;* sîmțămîntul *CD* // *29* sunt *ACD;* sînt *B* // *31* ca o împărăteasă *ABC; greșit:* ea, o împărăteasă *D; corectat după ABC* // *36* Puțin i-a păsat *AB;* Puțin i-a păsut *CD.*

286

3 mai nainte *AB;* mai înainte *CD* // *9—10* toate se lămurise *AB;* toate se lămuriseră *CD* // *11* durmea *AB;* dormea *CD* // *15* se simțea *ABC;* se sîmțea *B* // *16 greșit:* să plece fără ea să fi făcut *AC;* să plece fără ca să fi făcut *BD;* // *24* simțămîntul *AB;* sîmțămîntul *CD* // *35* pe năbușite *AB;* pe înăbușite *CD* // *38* cum celor mai mulți nu le pasă *B;* cum celor mulți nu le pasă *ACD; anulat cu B.*

287

7 sunt *ACD;* sînt *B* // *8* și lucrul trebuia *AB;* și lucru trebuia *CD* // *20* Persida-l întreba *AB;* Persida îl întrebă *CD* // *26—27* ca Hubăr, omul rău *ACD;* că Hubăr, omul rău *B* // *32* putea *ACD;* poate *B* // *37—38* dacă cu dînsa nu putea să meargă și dacă așa voia dînsa *ACD;* dacă nu poate să meargă și dacă așa va voi dînsa *B.*

288

12 pe coaste la vale *ACD;* pe coaste iară la vale *B* // *27* pînă aici *ACD;* pînă aci *B* // *28—29* să meargă înainte pînă în sfîrșit *ABCD; corectat:* să meargă înainte pînă la sfîrșit // *34* — Ai cunoscut tu pe mama? *ACD;* — Ai cunoscut pe mama? *B.*

289

5—6 cu genunchele pe peptul tatălui său *ACD;* cu genunchii pe pieptul tatălui său *B* // *6—7* cîtă vreme mai simțea răsuflare în el *ABD;* cîtă vreme mai simțea răsuflarea în el *C.*

DIN BĂTRÎNI. NARAȚIUNE ISTORICĂ

[VOLUMUL I]

DIN BĂTRÎNI. Narațiune istorică. București, Institutul de arte grafice și Editură „Minerva“, 1902, VIII + 328 p.

Se reproduce prefața, sub titlul *Din bătrîni*, în *Tribuna poporului*, VI (1902), nr. 110 (15/28 iunie), p. 1 și sub titlul *O mărturisire*, în *Albina*, V (1902) nr. 44—45 (4—11 august), p. 1162—1164.

Atît în *Tribuna poporului* cît și în *Albina* fragmentul fiind reprodus după volum nu prezintă deosebiri de text care să necesite consemnarea lor în variante.

Retipăriri: I. Slavici, *Din bătrîni*. Narațiune istorică. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. București, „H. Steinberg & Fiu“, 1916, VIII + 312 p. Față de ediția din 1902 cuprinde un epilog (p. 295—312).

Romanele istorice ale lui Slavici au la bază experiența cîștigată de scriitor în munca de valorificare a documentelor privind trecutul poporului nostru. Este numit, în 17 noiembrie 1874, secretar al Comisiei documentelor istorice și în această calitate se îngrijește, mai multe decenii, de editarea Documentelor Hurmuzaki, una dintre cele mai importante colecții de izvoare istorice pe care le avem. Scriitorul parcurge, ca editor, un număr imens de documente și întreprinde cercetări pentru clarificarea unor probleme lăsate în suspensie ori controversate. Munca la catedră îl pune în legătură cu istoria universală și-i lărgește orizontul preocupărilor în acest domeniu. Slavici predă istoria la Azilul „Elena Doamna“ între 1890—1894 și în cursul său înfățișează istoria universală din perspectiva istoriei poporului român. Întocmește încă în 1891 și o *Istorie universală*, în două volume, în care prezintă „cele mai vechi timpuri și antichitatea elină și romană“ și „evul mediu“. Manualele românești de istorie universală se înfățișau, în general, ca „prelucrări“, de fapt traduceri prescurtate ale unor tratate franceze. Evenimentele importante pentru Franța ocupau, astfel, un loc important în aceste manuale, chiar și atunci cînd ele nu aveau nici o legătură cu istoria poporului român. N. Iorga arată în studiul *O nouă carte de Istoria veacului de mijloc (Revista pedagogică*, nr. 3—4, martie-aprilie 1892, p. 128—148), consacrat lucrării lui Slavici, că acesta are meritul de a fi încercat pentru prima dată să întocmească „o istorie universală“ în care depășește stadiul de simple referiri la trecutul nostru și prezintă istoria poporului român, ca parte integrantă a istoriei universale. Romanele istorice sînt precedate, fapt nu mai puțin important, de publicarea în 1900 a lucrării lui E. Hurmuzaki *Fragmente din istoria românilor* (vol. II și III) în traducerea lui Slavici din care se reproduc unele părți și în *Familia* (nr. 6, 6/18 februarie; nr. 10, 5/18 martie 1900). Volumul I se publică încă din 1879 în traducerea lui Eminescu. Romanele istorice se înscriu în linia acestor preocupări ale scriitorului.

Concepția lui Slavici cu privire la înfățișarea trecutului în literatură se conturează încă în 1877, cînd discută *Rhea Silvia* și *Despot-vodă* (*Timpul*, nr. 167, 23 iulie; nr. 175, 2 august 1877), dramele istorice ale lui N. Scurtescu. Scriitorul credea că epocile pentru care avem mai puține documente sînt și acelea care se pretează mai bine să fie înfățișate în scrieri literare. Slavici situează, nu întîmplător, acțiunea romanelor *Din bătrîni*, în epoca formării poporului român și a năvălirii popoarelor migratoare. Cele dintîi mărturii din opera sa în legătură cu această epocă le întîlnim în *Studii asupra maghiarilor* (*Convorbiri literare*, nr. 6, 1 septembrie 1873, p. 221). Scriitorul se menține însă în generalități, deși întocmește un studiu istoric și social-politic. Slavici susține că s-au impus formele de organizare mai potrivite cu viața „autohtonilor“, după cum s-a putut generaliza și „portul cel mai frumos și mai amăsurat climei“. Ideea aceasta stă și la baza prezentării vieții „muntenilor“, populația autohtonă de pe teritoriul țării noastre din secolul al VI-lea. Istoria poporului nostru în secolul al VI-lea și în secolul al IX-lea este prezentată și în *Istoria universală*, iar materialul faptic și chiar viziunea asupra desfășurării evenimentelor se întîlnesc și în romanele istorice.

Acțiunea romanului *Din bătrîni*, cu care se deschide seria „narațiunilor istorice“, se petrece, cum arată scriitorul, în anii domniei lui Justinian (527—565), „cînd gepizii au fost risipiți în lupta cu longobarzii și cu avarii și cînd bulgarii și marile mase de slavi au sosit la poalele Carpaților“ (volumul de față, p. 293). Slavici acordă mare atenție domniei lui Justinian, cum face și în *Istoria universală*, unde o prezintă ca „timpul lui Justinian“ și pe bună dreptate. „Ea reprezintă afluxul acestei vieți latine rurale — scrie N. Iorga despre epoca lui Justinian — care răsare, atunci, întinzîndu-se din Moesia și Iliria și asupra Traciei, și-și cere drepturile, pe o vreme cînd la Imperiu, împărați ca Vitalian, cînd împărați ca Justin, Justinian, Tiberiu, Mauriciu, sunt și vreau să fie latini“ (*Istoria românilor*, II, *Oamenii pămîntului «pînă la anul 1000»*, București, 1936, p. 221).

Procesul de romanizare a populației geto-dace de pe teritoriul țării noastre se continuă și după părăsirea Daciei de Aurelian, în 271, pînă la începutul secolului al VII-lea, cînd granița de la Dunăre a imperiului se prăbușește sub presiunea popoarelor migratoare. Procesul de romanizare se intensifică chiar în această perioadă și „datorită pătrunderii limbii latine în masele largi rurale în urma oficializării în imperiu și răspîndirii creștinismului predicat și practicat în limba latină“ (A. Oțetea, *Istoria poporului român*, București, 1970, p. 93).

Examinarea romanului lui Slavici în lumina cercetărilor istoriografiei noastre din ultimele decenii arată în ce măsură poate fi acceptată *istoricitatea* întîmplărilor înfățișate de scriitor. Populația daco-romană este numită *munteni*, termen echivoc, putînd desemna populația daco-romană din Muntenia, dar și pe cea de la munte, ori din Cîmpia Munteniei refugiată din calea popoarelor migratoare în zonele împădurite și cu deosebire în cele din Carpați. Scriitorul nu ține seama, în prezentarea popoarelor migratoare, nici de timp și nici de spațiul geografic. Gepizii, popor germanic, cu a căror „risipire“, din 567, se deschide romanul, își au centrul stăpînirii în Cîmpia Panoniei și istoricii constată prezența lor și pe teritoriul țării noastre, numai în părțile vestice ale Daciei romane (*Istoria României* I, București, p. 704—711). Slavici este tributar, evident, în prezentarea influenței gepizilor și la răsărit de Carpați, izvoarelor pe care le folosește. Istoriografia noastră mai veche acordă acestei prezențe pe teritoriul patriei noastre o mare importanță și unii cercetători (Const. C. Diculescu, *Die Gepiden*, Leipzig, 1923, p. 185—210) propun, fără bază științifică, și lungi liste de cuvinte ce ne-ar fi rămas de la ei.

Istoria avarilor — Slavici le spune *ogori* — înainte de jumătatea secolului al VI-lea nu este încă pe deplin clarificată. Nu se știe încă precis drumul pe care l-au urmat înainte de stabilirea lor în Cîmpia Panonică. Trecerea lor peste teritoriul țării noastre pare puțin probabilă și au folosit, mai curînd, drumul din nord, peste Carpați pe unde trec în Panonia și alte populații nomade (*Istoria României*, I, p. 714—722). Prezența avarilor — într-un număr nu prea mare — este atestată documentar ca și cea a gepizilor, în părțile vestice ale Daciei și îndeosebi în secolele VII-VIII (Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu, *Istoria României*. Compendiu, București, 1969, p. 94). Se poate vorbi, cu atît mai puțin, de o prezență masivă a avarilor în Cîmpia Dunăreană, în secolul al VI-lea, cum o înfățișează scriitorul în romanul său. Constatări asemănătoare sînt de făcut și în cazul bulgarilor. Ei trec pe teritoriul sud-estic al țării noastre în a doua jumătate a secolului al VII-lea (*Istoria României*, I, p. 756—765). Bulgarii — Slavici le spune *volgari* — sînt prezentați ca intrînd în luptă cu populația daco-romană din Cîmpia dunăreană cu un secol mai devreme.

Confruntarea dintre popoarele migratoare se desfășoară în spațiul geografic din afara granițelor țării noastre, unde se afla și centrul stăpînirii lor, și nu pe teritoriul Daciei cum o înfățișează scriitorul. „Ghemul politico-militar din apusul țării noastre se desface în anul 567 cînd avarii (cărora imediat după moartea lui Justinian în 565, noul împărat Justin II le tăiase toate subsidiile) trec în Panonia, se aliază cu longobarzii și zdrobesc pe gepizi, imperiul avînd grijă să se asigure prin recuperarea fortăreței Sirmium. Longobarzii pleacă în 568 în Italia, iar ceea ce a mai rămas din gepizi cade sub stăpînirea avarilor, care se instalează în Panonia și creează astfel pe mari întinderi de spațiu, din stepele nord-pontice și pînă în Europa Centrală, o nouă situație politică și strategică. Ea se caracterizează în primul rînd prin sfîrșitul dominațiilor germanice în această parte a lumii și prin deschiderea drumului către granița Dunării și a Savei, pentru slavi" (A. Oțetea, *op. cit.*, p. 103).

Prezența masivă a slavilor — scriitorul le spune *sorbi* — în Cîmpia dunăreană și cu *așezări* statornice, cum este înfățișată în roman nu are nici o bază istorică. Cercetătorii admit migrația pe teritoriul Daciei în secolul al VI-lea doar a unor triburi slave, ca cele ale anților și sclavinilor (*Istoria României*, I, p. 728 — 733, 737—738). Scriitorul se întemeiază — cînd înfățișează pătrunderea masivă a slavilor pe teritoriul extracarpatic (Moldova și Muntenia) încă în secolul al VI-lea, — pe cînd în realitate ea are loc în secolul al VII-lea (M. Constantinescu, C. Daicoviciu, Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 95) — pe anumite date istorice din epocă neverificate îndeajuns, infirmate mai tîrziu.

Acțiunii romanului i se fixează drept cadru Bucegii cu împrejurimile, iar eroii sînt oameni ai acestor locuri. „Toate acestea sînt

azi — scrie Slavici în *O mărturisire*, volumul de față, p. 294. — cum erau înainte de aceasta cu o mie trei sute de ani și oamenii ce trăiesc vara prin poiene și-și au în timp de iarnă adăpostul prin văile strîmte sînt și dînșii tot cei de atunci." Cînd Slavici fixează ca loc al desfășurării acțiunii Bucegii și împrejurimile o face în baza unei vechi convingeri. Considera încă din 1896, cînd publică *Comoara*, că zona de la „îndoitura" Carpaților a constituit, încă din vechime, drumul de trecere al diferitelor popoare migratoare (v. I. Slavici, *Opere*, I, București, 1967, p. 608—609). Pornind de aici Slavici cercetează toponimia din zona geografică în care situează acțiunea și transformă numirile toponimice în nume patronimice. Bodea, unul din eroii principali ai romanului, preia numele satului Bodeni, Cîndea al Cîndeștilor, Ursan al Ursenilor. Din toponimia locală sînt luate și numele altor eroi: Bran, Moroiu, Mateiaș și alții. Toponimicul Dragoslavele îi oferă scriitorului prilejul să-și numească un erou Dragoslav și să propună, în același timp, și o explicație pentru numirea toponimică. Ea și-ar avea punctul de plecare în prezența, în acele locuri, a „Dragoslavelor", fiicele lui Dragoslav. Slavici dă extindere unui procedeu pe care îl întîlnim și la alți scriitori și care nu are, în sine, nimic reprobatoriu. Scriitorul nu ține însă seama de faptul că și numirile toponimice au *istoricitate* și dă nume slave eroilor săi, cum arată Sextil Pușcariu îndată după apariția romanului (*Cinci ani de mișcare literară 1902—1906*, București, 1909, p. 26—28), înainte ca slavii să se fi așezat în spațiul geografic locuit de populația daco-romană. Numirile toponimice și onomastice pe care le introduce în roman aparțin fără excepție unor epoci mult mai tîrzii. S-au păstrat totuși și din secolul al VI-lea și patru nume slave de „regi" (conducători de armată) din Dacia: *Ardagast*, *Musokios*, *Pirogost* și *Dauritas* pe care nu le întîlnim însă în romanul scriitorului. Primele trei amintesc „numele vechi dacice ale rîurilor Argeș, Buzău (Museos) și Prut (Pyretos), ceea ce pentru vremea, împrejurările și locurile în care acei regi slavi apar, sugerează mai degrabă o dominație războinică slavă și în regiunile de la care și-au luat numele și nu o masivă colonizare slavă" (A. Oțetea, *op. cit.*, p. 104). Numirile toponimice și patronimice din roman nu sînt pe de altă parte caracteristice numai acestei zone geografice. *Bradul* ori *Cîndea*, nume de persoane și localități, se întîlnesc nu numai în Muntenia, ci și în Moldova, Transilvania și alte ținuturi locuite de români (N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*, București, 1933, p. 214, 322, 395). Unele numiri ce i se par scritorului „specifice" acestei zone geografice se întîlnesc în număr mai mare în alte părţi ale ţării.

Descrierea trecerii popoarelor migratoare peste teritoriul patriei noastre cu o viziune „globală", în care nu se face distincţie între diferitele triburi ale lor, are ca urmare şi atribuirea greşită de întîmplări. Avem în vedere, anume, evenimentele din 559, care ocupă un loc central în roman. Scriitorul înfăţişează aici o confruntare între *ogori* (avari), *sorbi* (slavi) şi *volgari* (bulgari) care însă nu putea avea loc de vreme ce prezenţa lor nu este atestată documentar. Slavici se referă, desigur, la invazia cutrigurilor, popor înrudit cu hunii, în Moesia, Scythia Minor şi Grecia (*Istoria României*, I, p. 597, 656, 715, 717, 756). Cutrigurii, fapt nu mai puţin important, erau aliaţi ai slavilor şi bulgarilor. Scriitorul nu poate fi totuşi învinuit de necunoaşterea trecutului poporului nostru şi viziunea „globală" cu care prezintă popoarele migratoare reflectă stadiul istoriografic de la sfîrşitul secolului trecut.

Epoca istorică la care se opreşte scriitorul reţine atenţia şi prin unele aspecte ale vieţii religioase. Creştinismul pătrunde în Dacia pe diferite căi şi este îmbrăţişat de populaţia daco-romană, din centrele mai importante (Constantin C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri şi pînă astăzi*, Bucureşti, 1971, p. 164 şi urm.). Năvălirea popoarelor migratoare favorizează răspîndirea lui şi în lumea satelor. Populaţia daco-romană caută mîngîiere pentru multele suferinţe, într-o răsplată viitoare. Creştinarea în masă a plugarilor şi păstorilor daco-romani se face în secolul al IV-lea şi la începutul sec. al V-lea, în forme specifice, între care cea mai caracteristică rămîne păstrarea multor elemente de cult păgîn. „Nu e greu să se arate — scrie N. Iorga — larga parte de păgînism care e şi acuma în religia, de un materialism uneori grosolan şi de superstiţioase iluzii a satelor. Din păgînismul adînc înrădăcinat care a căzut pe încetul într-un folclor insondabil, au rămas în jurul *dracului*, o sumedenie de superstiţii, care *leagă* şi *dezleagă*, cu *strige* şi *strigoi*, cu *vergelatul* şi alte obiceiuri care, sub nume slavone, dar desigur fără să vie de la o influenţă slavă, s-au păstrat pînă la noi" (*Istoria românilor*, II, p. 86). Slavici înfăţişează creştinismul „muntenilor" cu o asemenea viziune şi preoţii săi se recrutează în baza unor norme transmise prin tradiţie. Ei deţin şi „tainele" învăţăturii, asemeni magilor din timpurile străvechi. Preoţii călăuzesc „obştea" nu numai în viaţa religioasă, ci şi în cea politică. Şi totuşi scriitorul nu-i înfăţişează în fruntea „obştii" în confruntările cu popoarele migratoare. Slavici creează figura unui preot care profesează *nonviolenţa* şi intră în conflict cu comunitatea din care face parte. Parafrazările textelor religioase, prin care caută o justificare morală, mai curînd moralizatoare a acestei conduite, devin inutile şi ele nu fac decît să întrerupă cursul istorisirii întîmplărilor.

Populaţia daco-romană este silită, sub presiunea popoarelor migratoare, să părăsească în mare parte vechile oraşe şi tîrguri şi să ducă o viaţă de agricultori şi păstori. „Sute de ani, daco-romanii au putut să reziste, la adăpostul întinselor păduri, asigurîndu-se continuitatea în spaţiul carpato-dunărean" (Constantin C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 183). De aici şi expresia atît de bogată în semnificaţii „Codru-i frate cu românul". În vremea aceea însă pădurile vaste, codrii nesfîrşiţi („merei") nu acopereau numai Carpaţii, subcarpaţii şi regiunile de deal, ci se coborau mult în cîmpie, ca vestita pădure a Vlăsiei care se întindea pînă în apropierea Bucureştilor. Momentele mai realizate le constituie şi în romanul lui Slavici, tocmai descrierea vieţii „muntenilor" ca agricultori şi îndeosebi ca păstori siliţi să-şi apere viaţa şi puţinele bunuri într-o luptă permanentă cu popoarele migratoare. Conferă istoricitate romanului, cum se întîmplă şi în *Mara* şi alte scrieri ale lui Slavici, întîmplările „neistorice", imaginate, însă care sînt înfăţişate în consens cu dezvoltarea poporului nostru. Totuşi trebuie menţionat că scriitorul încalcă într-un fel adevărul istoric prin absolutizarea zonei de munte ca loc de formare şi de continuitate a poporului nostru, chiar dacă ne referim exclusiv la secolul al VI-lea. Aşa cum au confirmat cercetările istorice şi cum este îndeobşte cunoscut, spaţiul de formare a poporului român este spaţiul moeso-dacic, carpato-dunărean.

Există opinia că atacurile lui D. Zamfirescu împotriva „ardelenilor" şi îndeosebi împotriva lui Slavici au fost determinate de încununarea romanului *Din bătrîni* cu un premiu academic. Duiliu Zamfirescu face însă rezerve serioase asupra scrierilor lui Slavici încă în prefaţa la *Novele* din 1888 (D. Zamfirescu, *Novele*, Bucureşti, 1888, p. 3—4). Corespondenţa lui Duiliu Zamfirescu cu T. Maiorescu cuprinde, pe de altă parte, numeroase atacuri la adresa lui Slavici (*Duiliu Zamfirescu şi Titu Maiorescu în scrisori «1884—1913»*, Bucureşti, 1944, p. 162, 183, 226, 293—294, 302, 303, 306, 307, 313). „Slavici şi-a închipuit toată viaţa — îi scrie din Roma în 7/19 februarie 1898 Duiliu Zamfirescu lui T. Maiorescu — că a dat icoana sufletească a ţăranilor, în amorurile şi poezia lor vagă, iar de fapt a plăsmuit fiinţe himerice, false din punct de vedere al asemănării, monotone și neclarificate din punct de vedere al tipului“ (*ibidem*, p. 226).

Cîțiva ani mai tîrziu, în 1901, Duiliu Zamfirescu întocmește studiul *Romanul în limba română*, altfel interesant, în care reia criticile la adresa lui Slavici în termeni foarte asemănători cu cei din scrisoarea de mai sus. „Tot cam același lucru s-ar putea spune de d. Slavici — scrie D. Zamfirescu dupa ce discută proza lui I. Popovici-Bănățeanul și Em. Grigorovitza — care și-a închipuit toată viața că a scris în adevăratul grai al poporului și că ne-a dat psihologia adevăratei iubiri poporane. Eu însumi am fost victima iluziei d-lui Slavici, cît a ținut acordul acela de sentimentalism țărănesc fals. Și chiar astăzi citesc cu plăcere unele din nuvelele d-sale, dezgustat de realismul literar modern — precum mai citesc unele romane de George Sand sau Quida. Fiindcă dl. Slavici este un romantic în toată puterea cuvîntului semănînd întru aceasta cu George Sand — dar numai întru aceasta, deoarece nu are nici fantazia, nici mai ales limba autorului francez“ (*Noua revistă română*, nr. 35, 1 iunie 1901).

Criticile lui Duiliu Zamfirescu, prilejuite de premierea romanului *Din bătrîni* de Academia română se înscriu în linia acestei campanii a autorului lui *Tănase Scatiu* împotriva „ardelenilor“. Duiliu Zamfirescu prezintă și el la premiul Academiei Române romanul *În război* și mai concurează Gh. Silvan, cu *Cuiburi părăsite*, Th. D. Sperantia, cu *Anecdote populare*, G. Tutoveanu, cu *Albastru*, I. Adam, cu *Leagănul viselor*. Academia Română acordă premiul „I. Heliade-Rădulescu“ romanului lui Slavici, și Duiliu Zamfirescu publică articolul *Literatura românească și scriitorii transilvăneni* (*Revista idealistă*, nr. 7, 1/14 septembrie 1903), în care denunță scrierile lui Slavici, „novelistul Aradului“, ca primejdioase pentru tinerime. Se contestă ardelenilor aptitudinile pentru artă, acestea revenindu-le, după D. Zamfirescu, moldovenilor. Opinia cu privire la predispozițiile moldovenilor pentru artă și literatură o întîlnim și la G. Ibrăileanu (*Spiritul critic în cultura românească*, 1909).

Slavici răspunde la atacurile lui Duiliu Zamfirescu în articolul *Literatura «românească» și d-nul Duiliu Zamfirescu*.

Observațiile lui Slavici cu privire la Mala, personaj cu rol important în roman, arată ce credea scriitorul despre o anume zonă, destul de mare, din literatura vremii: „Închipuindu-mi pe Mala — scrie Slavici în același articol — eu am văzut-o de sus în jos, în amănuntele ce oglindesc firea omenească a ei, copilă cu mari ochi albaștri, cu

obrajii rotunzi, albi și rumeni, cu părul galben și moale ca mătasea. Dezinteresații noștri literați, deprinși cu spitalul lui Emile Zola, o văd de jos în sus, cu «*picioarele bănănăind*» și ar fi dorit să le dau «imaginea unui călăreț așezat voinicește-n șea, răzimat în scări furînd o *fetică* acoperită toată în mătase, pe care o strînge la piept», imagine după gustul lor «gentilă», dar nepotrivită cu un timp cînd Iosefi nu-și instalase încă șelăria în Podul Mogoșoaiei, ovreiul Isaac nu venise încă cu mătăsurile de peste Dunăre și vila regală nu era vilă deschisă în Șosele. Atît de mult s-au deprins acești oameni de gust cu scările, cu șelele, cu mătăsurile și cu celelalte amănunte ale viețuirei interesante, încît nu mai ajung să-și dea seamă de ce anume am căutat eu scăpare în timpuri de mult trecute și de ce nu bărbatul mai tare fură pe «*fetică*», ci copila plăpîndă se îmbărbătează ca să scape din robie pe iubitul ei. Se pare lucru nefiresc, banal, «inadmisibil», cu desăvîrșire inestetic, fundamental mitocănesc că el n-o strînge la piept, ci-i zice: «Du-te la mama ta!». Lucru după felul lor de a vedea firesc și estetic ar fi fost ca el să facă cu totul altceva. Era fără îndoială mai interesant și astfel și mai potrivit cu firea unui om însetat de cîștig, căci mulți băieți buni și multe fete gentile s-ar fi delectat citind asemenea amănunte interesante și cartea mi-ar fi fost vîndută ca pîinea caldă.“

Justificările lui Slavici sînt interesante nu atît în sine, cît prin sarcasm, întîlnit des în articolele politice, dar destul de rar în scrierile literare. Personajul rămîne, totuși, greșit construit și critica remarcă acest lucru încă la apariția romanului: „Caracterul persoanelor — scrie *Tribuna* — e bine redat și se simte un adînc studiu psihologic. Singur contra Malei ne putem plînge. De unde înțelepciunea vorbelor de la paginile 216—217? În cele 6 luni cît a stat la bătrînul și învățatul Arie este imposibil ca această copilă să ajungă la atîta perfecțiune, să vadă lucrurile atît de bine. Dar mai ales se pare de tot denaturat caracterul Malei, cînd ne-o prezintă la sfîrșitul narațiunii ca o femeie atît de sensibilă, încît leșină cînd vede cruzimile războiului, încît din pricina acestor cruzimi și moare, căci «prea gingașă a fost inima ei pentru ca să-și poată urma bătăile în mijlocul răcnetelor de mînie ale celor ce lovesc și între vaietele de durere ale celor loviți». Inimi blînde, simțiri gingașe au fost totdeauna, dar mi se pare din cale afară exagerat cînd faci să moară de groaza războiului o femeie care s-a născut și a crescut în mijlocul luptelor nesfîrșite, care și-a petrecut tinerețea colindînd țări cu tribul său, ce era împins și tras în toate părțile de ceilalți năvălitori barbari.

Ultimul rol din viața Malei s-ar potrivi așa de bine multor femei din saloanele noastre, poate și unora din Bizanțul acelor vremi, dar la tot cazul stepele Dunării, văile Carpaților în veacul al VI-lea nu au putut avea o astfel de creațiune" (*Tribuna*, nr. 116, 26 iunie/9 iulie 1902).

Cîțiva ani mai tîrziu, în 1909, D. Zamfirescu rostește la Academia Română discursul *Poporanismul în literatură (Convorbiri literare*, nr. 10 octombrie și nr. 11, noiembrie 1909), în care Slavici este atacat din nou că închipuise în scrierile sale „ființe și lucruri ce nu există", eroi ce nu sunt „de carne", ci „de carton" și al căror mod de a fi „anemic și nefiresc, provoacă milă". Dar Slavici nu mai răspunde la noile atacuri, în cea mai mare parte nedrepte.

Judecînd sub raportul realizării artistice premierea „narațiunii istorice" *Din bătrîni* și nu a romanului *În război*, scrierea mai reprezentativă, care se prezentase la concurs, constituie o mare nedreptate ce i se face lui D. Zamfirescu. I se făcea însă și lui aceeași nedreptate care i se făcuse și lui Slavici, cu un deceniu mai înainte cînd sînt respinse *Novelele*, volum ce cuprindea, între altele, *Popa Tanda*, *Gura satului* și *Budulea Taichii*, capodopere ale literaturii române.

Să mai relevăm cîteva aspecte din această dezbatere academică. N. Quintescu, care făcuse raportul și în 1893, cînd prezintă volumul de *Novele*, este foarte măsurat în aprecierile sale cu privire la roman. Stăruie însă să se înlăture nedreptatea care i se făcuse lui Slavici: „Venită în asemenea condițiuni, dacă, domnilor colegi — spune N. Quintescu — veți acorda acestei scrieri sufragiile d-voastre pentru obținerea premiului la care a concurs veți șterge din sufletul referentului d-voastre impresiunea penibilă care a păstrat din timpul — sunt acum cîțiva ani — cînd în aceeași calitate, ca și astăzi, nu a putut contribui, cu ajutorul unui raport foarte dezvoltat, la încoronarea de către Academie a *Novelelor* aceluiași autor, cele mai frumoase ce poseda pînă acum literatura română" *(Analele Academiei Române*, Seria II, Tom XXV, 1902—1903. Partea administrativă și dezbaterile, București, 1903, p. 389).

Discuțiile îmbracă forme violente și D.A. Sturdza atacă romanul *În război* și laudă *Din bătrîni*. „Scrierea d-lui Slavici — spune D.A. Sturdza — este una din aparițiunile cele mai îmbucurătoare în literatura noastră. În Germania asemenea scriere a făcut celebru pe Felix Dahn care, sub forma de povestire istorică, a făcut cunoscute începuturile poporului german. Același lucru voiește să facă și dl. Slavici care este un bun stilist, un bun cunoscător al limbii române. Începutul este solid și foarte interesant, iar limba în care este scrisă [lucrarea] este curată și frumoasă" (*idem*, p. 163). D.A. Sturdza reproduce un amplu citat din romanul lui Slavici, care însă nu era suficient să impună lucrarea. Felix Dahn fusese la modă, pe de altă parte, cu cîteva decenii mai înainte, cînd se credea că prin literatură se putea suplini absența documentelor. *Der Kampf um Rom*, romanul mai cunoscut al său, este o astfel de scriere, prevăzută chiar și cu o hartă. T. Maiorescu ia apărarea lui D. Zamfirescu și găsește *Din bătrîni* doar „un roman admisibil" (*idem*, p. 164).

Slavici obține totuși majoritatea voturilor, însă abia la a treia votare *(idem*, p. 171). Astfel se înlătură o nedreptate, prin altă nedreptate.

O cronică din *Tribuna poporului* exagerează valoarea „narațiunii": „Romanul lui Slavici — scrie ziarul arădan — pus pe o bază etică morală, conceput din ideea înaltă umanitară română îl pun cu mîndrie alături cu romanul lui Sienkiewicz *Quo vadis*. Tradus în limbi străine, ne-ar face renume în literatura universală" *(Tribuna poporului*, nr. 229, 10/23 decembrie 1902).

Maria Cunțan evocă, într-o poezie, *Din bătrîni (Foaia tinerimii*, nr. 1, 15 martie 1923) întîmplări din viața lui Bodea și a lui Vineș, fierarul:

Iar mai jos, unde pe-un loc,
Crește bradul cu stejarul,
A luptat Vineș, fierarul —
Uriașul ce-avea darul
Să dea sufletelor foc.

Slavici nu realizează o mare creație epică, însă romanul nu poate fi trecut cu vederea cînd urmărim dezvoltarea acestui gen literar. Întîlnim peisaje sociale interesante și chiar unele scene remarcabile, cum sînt cele în care se descriu băjenirile „muntenilor" din calea popoarelor migratoare. Se cuvine remarcat și faptul că Bodea este, măcar pînă la un punct, un Făt-Frumos; Mala, o Ileană Cosînzeană; iar Frățior, calul năzdrăvan din poveste. Slavici încearcă astfel să creeze și eroi de roman istoric, pornind de la imaginea celor din literatura populară.

Variante

SIGLE: *A*: *Din bătrîni. Narațiune istorică*, București, Institutul de arte grafice și editură „Minerva", 1902
B: *Din bătrîni. Narațiune istorică*. Ediția a II-a, revăzută și adăogită, București, Editura librăriei H. Steinberg & Fiu, 1916

293

19 ni se prezentă *A;* ni se prezintă *B.*

294

21 strimte *A;* strîmte *B* // *23* unde se-ncep pădurile de brad *A;* unde se-ncep şi pădurile de brad *B* // *39* însămnate *A;* însemnate *B.*

295

1—2 satul Domneştii *A;* satul Domneşti *B* // *3* nisipul adus de rîu din munţi *A;* nisipul adus de rîu în munţi *B; anulat cu A.*

297

1 Partea întăi *A;* Partea întîi *B* // *12* se dedea *A;* se dădea *B* // *23—24* sîmţămîntul *A;* simţămîntul *B.*

298

3 culmile pleşuvite *A;* culmile pleşuve *B* // *37—38* au dus la dînşii *A;* au adus la dînşii *B.*

299

7 se sporisără *A;* se sporiseră *B* // *10* se schimbasără *A;* se schimbaseră *B* // *22* care veneau *A;* cari veneau *B* / meazănoapte *A;* miazănoapte *B* // *25* nu înfrunzisără *A;* nu înfrunziseră *B* // *26* să se mişce *A;* să se miște *B* // *38* venisără *A;* veniseră *B.*

300

15—16 se ridică din văile *A;* se ridică în văile *B; anulat cu A* // *20* stafii urieşe *A;* stafii uriaşe *B.*

301

12—13 s-au pripăşit *A;* s-au prăbuşit *B; anulat cu A* // *39* Asta era peste putinţă! *A;* Asta e peste putinţă! *B.*

302

29 pănă *A;* pînă *B* // *30* năvala *A;* năvală *B* // *32* aceasta-l înspăimînta *A;* aceasta îl înspăimîntă *B* // *35* nu zic nici eu nu *A;* nu zic eu nu *B; anulat cu A.*

303

3 cu vîrtute *A;* cu virtute *B* // *25* sămn *A;* semn *B* // *28* să se mai poată opri *A;* să le mai poată opri *B; anulat cu A* // *35* sămăna *A;* semăna *B.*

304

13—14 fie chiar şi numai o picătură de sînge *A;* fie chiar numai o picătură de sînge *B* // *16* Bodea *A;* Botea *B; anulat cu A* // *28* Trăisără *A;* Trăiseră *B.*

305

2 în arme de luptă *A;* în armă de luptă *B; anulat cu A* // *5* prinsesără *A;* prinseseră *B* // *8* văzusără *A;* văzuseră *B* // *16* împregiur *A;* împrejur *B* // *37* vîrtute *A;* virtute *B.*

306—307

40 — 1 Dau şi-n om cum dau în fiară *A;* Dau în om cum dau în fiară *B; anulat cu A.*

307

8—9 nu ni-o fi lăsînd *A;* nu ne-o fi lăsînd *B* // *10—11* o să se mai gîndească şi-o să se răzgîndească *A;* o să se mai gîndească şi o să se mai răsgîndească *B; anulat cu A* // *30* Trecusără *A;* Trecuseră *B.*

308

2 perisără *A;* pieriseră *B* // *5* mirosul de lup *A;* mirosul de lupi *B; anulat cu A* // *8* n-apucasără *A;* n-apucaseră *B* // *13* să se mişce *A;* să se mişte *B* // *16* cu suliţa *A;* ca suliţa *B; anulat cu A* // *21* răzbisără *A;* răzbiseră *B* // *22* trecusără *A;* trecuseră *B* // *25* să ne străcurăm *A;* să ne strecurăm *B.*

310

13 împotrivire *A;* împrotivire *B* // *23—24* nu i-a lăsat să mai înainteze *A;* nu i-a mai lăsat să mai înainteze *B; anulat cu A* // *33* spre văile *A;* pe văile *B; anulat cu A.*

311

17 poienele Scărişorii *A;* poienele Scărişoarei *B* // *20* gropile de grîne *A;* gropile de grîu *B* // *22* adăugă *A;* adăogă *B* // *38* Cîndea *A;* Gîndea *B; corectat după A.*

312

2 se întoarsără *A;* se întoarseră *B* // *4* să nu să mai întoarcă *A;* să nu se mai întoarcă *B* / să deie năvala *A;* să deie năvală *B* // *18* răpede *A;* repede *B* // *19* în o prăpastie *A;* în prăpastie *B* // *25* îşi iuţiră pasul *A;* îşi iuţiră paşii *B.*

313

5 pîrîu *A;* părîu *B.*

314

26 ca-n o sîngură fiinţă *A;* ca-ntr-o singură fiinţă *B.*

315

8 gălbăn *A;* galben *B* // *13* sămn *A;* semn *B* // *16* sîmțea *A;* simțea *B* // *20* în o prăpastie *A;* într-o prăpastie *B.*

316

20 de a-și face datoria *A;* de a-și face datorie *B; corectat după A* // *24* sîmtă *A;* simtă *B* // *34* năvală *A;* navală *B; anulat cu A* // *34—35* rîcnind *A;* răcnind *B* // *35—36* inima i se bătea *A;* inima i se zbătea *B* // *38* peatră *A;* piatră *B* // *41* pept *A;* piept *B.*

317

11—12 căci gîndul lui era să meargă *A;* și gîndul lui era să meargă *B; anulat cu A.*

318

2 își răvărsa *A;* își revărsa *B* // *8* stînse *A;* stinse *B* // *13* dedea *A;* dădea *B* // *17* se răpeziră *A;* se repeziră *B* // *22* să nu sîmtă *A;* să nu simtă *B* // *36* raita-mprejurul *A;* raita împregiurul *B* // *37—40* ci era nevoit să lovească cu ea din sus în jos. El se trase dar spre un brad bătrîn, pentru ca să nu poată fi apucat din dos, și începu să lovească cu toată puterea în cînii *A;* ci era nevoit să lovească cu toată puterea în cînii *B; întregit conform ediției A.*

319

4—5 strigă el, cuprins de deznădăjduire *A;* strigă *B; întregit conform ediției A* // *14—15* între dînșii. Auzind glasul lui, pînă chiar și cînii se mai potoliră. *A;* între dînșii. *B; întregit conform ediției A* // *24* se răpezi *A;* se repezi *B* // *36* stînse *A;* stinse *B* // *36—37* fugind în goana mare *A;* fugind în goană mare *B; anulat cu A.*

320

2 că-l scăpăm! *A;* să-l scăpăm! *B* // *4* sunt *A;* sînt *B; anulat cu A* // înși *A;* inși *B* // *14* Avuse visuri *A;* Avusese visuri *B* // *21* era *A;* și era *B.*

321

18—19 se uita cu ochi împăiengeniți *A;* se uita cu ochii împăiengeniți *B; anulat cu A.*

322

4 răzema *A;* rězima *B* // *8—9* îndesuiți *A;* înghesuiți *B; anulat cu A* // *12* văzusără *A;* văzuseră *B* //*27* pe-nsărate *A;* pe-nserate *B*// *39—40* și-i chema pe oamenii învrăjbiți la sine *A;* și-i chema la sine pe oamenii învrăjbiți *B* // *40—41* dar nimeni nu bagă-n seamă *A;* dar nimeni nu-l băga-n seamă *B.*

324

12 își dăduse bine seamă *A;* își dăduse bine seama *B* // *14* înainte de toate *A;* mai înainte de toate *B* // *15* Bodea avuse dreptate *A;* Bodea avusese dreptate *B* // *39—40* și chiar și pentru el *A;* și chiar pentru el *B; anulat cu A.*

326

12 cu măgarii de povară *A;* cu măgarii și cu povara *B; anulat cu A* // *33* el singur știe *A;* el sigur știe *B; anulat cu A.*

327

8 sămnul *A;* semnul *B.*

328

24 Pe-nsărate *A;* Pe-nserate *B.*

329

6 intrasără *A;* intraseră *B* // *18* ceva ce-ar fi fost pus pe fugă *A;* ceva ce-ar fi pus pe fugă *B* // *21* intrasără *A;* intraseră *B* // *27* încungiurați *A;* înconjurați *B* // *35* perdeau *A;* pierdeau *B* // *36* rîcnetele *A;* răcnetele *B* // *37—38* în goană mare *A;* în goană *B; anulat cu A.*

330

4 de-a curmezișa *A;* de-a curmezișul *B* // *16* pe țărmurele *A;* pe țărmul *B* // *18* pe țărmure *A;* pe țărm *B* // *23* se aruncasără *A;* se aruncaseră *B* // *24* luasără *A;* luaseră *B* // *24* îndesuite *A;* înghesuite *B; anulat cu A* // *25—31* s-apuce. Tot așa se aruncară apoi și asupra gropilor de grîu, care se aflau ceva mai la deal. Nu mai întreba nimeni cine a săpat groapa și cine a umplut-o, ci lua cel mai tare cît putea să ducă, iar cel mai slab cît putea s-apuce. Roadele pămîntului *A;* s-apuce. Roadele pămîntului *B; întregit după ediția A.*

331

14—15 din învălmășeala în care a fost prins *A;* din învălmășeală, în care a fost prins *B; anulat cu A.*

332

30 Li-e era *A;* Le era *B.*

333

14 să sîmtă *A;* să simtă *B* // *33* Radoslav *AB; corectat:* Dragoslav, *cum apare în majoritatea cazurilor.*

334

2—4 Tot el poruncise ca pe cel prins să-l aducă femeile ce se retrăgeau la vale *A;* Tot el poruncise ca femeile ce se retrăgeau la vale să-l aducă pe cel prins *B* // *14* cu starostele lor *A;* cu starostele *B.*

335

8 în viuă mișcare *A;* în vie mișcare *B* // *9—10* și-l încungiurară *A;* şi-l înconjurară *B* // *16* dedea *A;* dădea *B* // *24* pept *A;* piept *B* // *37* stînsă *A;* stinsă *B.*

336

2 sîmțămînt *A;* simţămînt *B* // *24—26* prin nesocotinţa mea. Ascultă, părinte, rugăciunea mea, deși nu sunt vrednic *A;* prin nesocotința mea, deși nu sunt vrednic *B; întregit după ediția A.*

337

3—5 blîndeţa *A;* blîndețea *B* // *12—13* bărbați, femei și copii munceau fără de repaos *A;* bărbaţi munceau, femei și copii, fără de repaos *B; anulat cu A* // *18* petre *A;* pietre *B* // *20—21* cutrierări *A;* cutreierări *B* // *23* pe la colibi *A;* la colibi *B* // *30* se schimbase spre bine *A;* se schimbase în bine *B* // *39* răpaos *A;* repaos *B* // cumpenit *A;* cumpănit *B;* iar razele soarelui *A;* dar razele soarelui *B; anulat cu A* // *39—40* se răvarsă *A;* se revarsă *B.*

338

1 Fericiți oamenii cărora soarta *A;* Fericiți oameni cărora soarta *B; anulat cu A* // *4—5* să-şi deie samă *A;* să-și dea seamă *B* // *20* sămn *A;* semn *B* // *27* se sîmţea *A;* se simțea *B.*

339

2 perdută *A;* pierdută *B* // *11* zbuciumări *A;* zbuciumuri *B; anulat cu A* // *21* Pe-nsărate *A;* Pe-nserate *B* // *37* s-o ieie *A;* s-o ia *B.*

340

8 se răpezi *A;* se repezi *B* // *13* nenșelat *A;* neînșelat B.

341

7 greșit: întreabă de toți *A;* întreabă pe toți *B* / să le deie *A;* să le dea *B* // *9—10* jalea numai și amarul, căința și greaua spășire putea să-l aştepte *AB; corectat:* jalea numai și amarul, căința și greaua spășire putea[u] să-l aștepte // *13* s-o deie *A;* s-o dea *B* // *20* peptul *A;* pieptul *B* // *30* să-și deie seamă *A;* să-și dea seamă *B* // *36* iară *A;* iar *B.*

342

6 și-și stîmpără *A;* şi-și astîmpără *B* // *7* să-i deie drumul *A;* să-i dea drumul *B* // *27* adună vreascuri *A;* adună el vreascuri *B.*

343

6—7 umădul aer *A;* umedul aer *B* // *25* perduți *A;* pierduţi *B.*

344

6 a întrat *A;* a intrat *B* // *13* încărcat de Dumnezeu de toate bunătățile *A;* încărcat de Dumnezeu şi de toate bunătăţile *B; anulat cu A* // *19—20* nu mai aveau destula energie ca să *AB; corectat:* nu mai aveau destulă energie ca să // *33* Zădarnic *A;* Zadarnic *B.*

345

2 sămănau *A;* semănau *B* // *16* În răvărsatul zorilor *A;* În revărsatul zorilor *B* // *29* în ceaţa albăstrie *A;* în ceață albăstrie *B; anulat cu A* // *34* spre stînga *A;* pe stînga *B; anulat cu A.*

346

16 dacă *A;* și dacă *B* // *20* șindrile de stejar *A;* șindrile de stejari *B; anulat cu A* // *25* steteau *A;* stăteau *B* // *26* se afla *A;* se află *B; anulat cu A* // *27—28* neţăsută *A;* neţesută *B* // *28* se rupsesără *A;* se rupseseră *B* // *33* se sîmţea *A;* se simţea *B.*

347

21 răpede *A;* repede *B* // *28* răvărsa *A;* revărsa *B* // *29* părăginite *A;* părăjinite *B; 31* se desfășură *A;* se desfășura *B.*

348

26—27 calul începu să ciulească privind spre cîmpie *AB; corectat:* calul începu să ciulească [urechile] privind spre cîmpie.

349

34 ștejari *A;* stejari *B.*

350

4 Nu putea să-i vadă bine *A;* Nu putea să-i vadă bine. Nu putea să-i vadă bine *B; În cea de a doua ediție se repetă; corectat după ediția A* // *19* peatră *A;* piatră *B* // *21* doi dintre oamenii pe care-i văzuse *A;* doi dintre oameni, pe care-i văzuse *B; anulat cu A.*

351

8 rîcnind de mînie *A;* răcnind de mînie *B.*

352

9 simțămîntul *A;* simțimîntul *B // 22* Bodea *A; greșit:* Bordea *B; corectat după A.*

353

7 înalt *A;* nalt *B // 10* că ți l-a dat și ți l-a lăsat *A;* că ți l-a dat și l-a lăsat *B; anulat cu A // 20* pănă *AB; corectat* pînă*; 21—22* femeie nemernică *A;* femeia nemernică *B // 31* mîngîiere *A;* mîngăiere *B.*

354

10 păsat de mei *A;* pasat de mei *B; anulat cu A // 6* Cautā *A*; Căută *B.*

355

5—6 pereau oamenii și de foame, și luptîndu-se *A;* pereau oamenii de foame, ori luptîndu-se *B // 18* îmbuibare *A;* îmbuibire *B; anulat cu A // 29* Bran se-ntorsese *A;* Bran se întoarse *B; anulat cu A // 41* se umplusără *A;* se umpluseră *B.*

356

5 trimisără *A;* trimiseră *B // 19—20* și oamenii se apropiară ca trași de un farmec *A;* și oamenii, ca trași de un farmec, se apropiară *B // 30* în una grîul, în alta meiul *A;* într-una grîul, în alta meiul *B // 38—39* în una dintre gropi *A;* într-una dintre gropi *B.*

357

19 Rămăsesără *A;* Rămăseseră *B // 22* săcuri *A;* securi *B // 24* săcurile *A;* securile *B // 31* să strîge *A;* să strige *B.*

357—358

40—1 se sîmțeau *A;* se simțeau *B.*

358

2 le făcusără *A;* le făcuseră *B / 17* jertvă *A;* jertfă *B // 20* număroși *A;* numeroși *B // 33* răsturnasără *A;* răsturnaseră *B // 38* pusără *A;* puseră *B.*

359

7 căuta drum înainte *A;* căuta drumul înainte *B*; *anulat cu A // 7—8* în picioarele celorlalți *A;* sub picioarele celorlalți *B // 15* se răpezi *A;* se repezi *B // 26* se coborîsără *A;* se coborîseră *B // 29* auziseră *AB; corectat:* auziră *// 31* care cum îi tăia capul *AB; corectat:* care cum îl tăia capul.

360

10 coborîsără *A;* coborîseră *B // 11* blăstămînd *A;* blestemînd *B // 19—20* Ne coborîm cu toți *A;* Ne coborîm cu toții *B.*

361

10 zbieretele *A;* zbierătele *B // 37* întrau *A;* intrau *B.*

362

8 prin strîmtorile *A*; din strîmtorile *B*; *anulat cu A // 16—17* Era parcă peste putință că după *A;* Era parcă peste putință ca după *B // 27* viscolul *A;* vișcolul *B // 35* nicăiri *A;* nicăieri *B.*

363

3 dedea *A;* dădea *B // 4* cutrierate *A;* cutreierate *B //* urgia viscolirii *A;* urgia vișcolirii *B // 5—6* să le deie *A;* să le dea *B // 13* Iară *A;* Iar *B // 17* mai înainte *A;* mai nainte *B // 19* perdut *A;* pierdut *B // 30* ținînd *A;* țiind *B // 36—37* grăi dînsul, ridicîndu-și ochii spre cer *A;* grăi dînsul cu ochii ridicați spre cer *B; anulat cu A.*

364

1 Părintele Luca înainta *A;* Părintele Luca înaintă *B // 6* să mîngîie *A;* să mîngăie *B // 10* de atîte primejdii *A;* de atîtea primejdii *B // 19* trecusără *A;* trecuseră *B // 26—28 greșit:* despre ispitirile prin care a pus vîrtutea fiului său *A;* despre ispitirile prin care a trecut, iar tatăl a scultînd cum a fost pusă la încercare virtutea fiului său *B.*

365

1 neasămănat *A;* neasemănat *B // 18* răvarsă *A;* revarsă *B // 25* sîmțămînt *A;* simțămînt *B.*

366

3 Lovit are să fie mereu și fără de cruțare *A;* Lovit are să fie, și încă mereu și fără de cruțare *B // 7* primi dar vestea *A;* primi vestea *B; anulat cu A // 13—14* revoltat în toată ființa lui *A;* răzvrătit în toată ființa lui *B // 35* îi se răspunse *AB; corectat:* i se răspunse.

367

3 să întrăm *A;* să i ntrăm *B // 30* întrați *A;* intrați *B // 35* strigară ei *A;* strigau ei *B; anulat cu A // 21—22* să vă gîndiți în toate clipele vieții noastre *AB; corectat:* să vă gîndiți în toate clipele vieții voastre.

368

18 vîrtutea *A;* virtutea *B // 20* adăogă *A;* adăugă *B.*

369

10 răvărsîndu-și razele *A;* revărsîndu-și razele *B // 13* toți călări *A;* toți călare *B; anulat cu A // 24—26* Să rabd alăturea cu dînșii toate nevoile! Să intru dîmpreună cu dînşii în foc şi-n apă! *A;* Să rabd alăturea cu dînşii în foc şi în apă! *B; anulat cu A // 36* adăugă *A;* adăogă *B.*

370

3 Umilit şi ruşinat *A;* Uimit şi ruşinat *B; anulat cu A // 29* n-a răuşit *A;* n-a reuşit *B.*

371

4 vreo sută *A;* vro sută *B 21* şi frig berbeci *A;* şi frig berbecii *B; anulat cu A.*

372

9 îşi zicea el îndărătnicit *A;* îşi zicea el îndărătnic *B // 22—23* se sîmţea *A;* se simţea *B // 25* pusără mîna pe topoară *A;* puseră mîna pe topoare *B // 30* să steie *A;* să stea *B.*

373

8 ca să deie o lovitură *A;* să deie o lovitură *B; anulat cu A // 29—31* să vă lovească; împingeţi înainte pe cine nu vrea să meargă; dar nu perdeţi timpul *A;* să vă lovească; dar nu perdeţi timpul *B; întregit după ediţia A // 33* fiecare *A;* fieştecare *B // 34* răspunsără *A;* răspunseră *B.*

374

11 răpede *A;* repede *B // 16* se-ntoarsără *A;* se-ntoarseră *B // 34* ei steteau *A;* ei stăteau *B.*

375

1—2 acela pe care-l cautā se află *A;* acela pe care-l căuta se află *B; anulat cu A //4* se oprisără *A;* se opriseră *B // 37* împotrivire *A;* împrotivire *B.*

377

1 răpede *A;* repede *B // 14* rămasără *A;* rămaseră *B // 16* pept *A;* piept *B // 20—21* se dusără *A;* se duseră *B // 23* nu steteau *A;* nu stăteau *B // 30—31* în pază bună *A;* sub pază bună *B // 31* la cortul starostelui *A;* în cortul starostelui *B; anulat cu A.*

378

1 n-o ştiusără *A;* n-o ştiuseră *B // 17* se rătraseră *A;* se retraseră *B.*

379

3 dădusără *A;* dăduseră *B // 4—5* numai pentru el mai avea dînsa inimă *A;* numai pentru el mai avea dînsa inima *B // 16* perdută *A;* pierdută *B /* în fioroasa amorţire *A;* în fioroasă amorţire *B // 19* acele pe care *A;* acelea pe care *B // 22* muma *A;* mama *B // 29* Nici că era cu putinţă *A;* Nici nu era cu putinţă *B; anulat cu A // 33* cătră *A;* către *B // 37* dorinţa lui o împlineşte *A;* dorinţa lui o îndeplineşte *B // 39* să rămîie *A;* să rămînă *B.*

380

1 Plînsul o-necă şi lacrămile o podidiră *A;* Plînsul o-neca şi lacrimile o podidiră *B; anulat cu A // 26—27* l-a aflat numai înspre miezul nopţii *A;* l-a aflat însă numai înspre miezul nopţii *B // 33* muma *A;* mama *B // 35* pănă *A;* pînă *B.*

381

7 — Li-am spus-o *A;* — Le-am spus-o *B / /7—8* ni-au trimis *A;* ne-au trimis *B // 16—17* să mă stîng *A;* să mă sting *B // 20* Spaima să le fiu *A;* Spaimă să le fiu *B // 21* cătră *A;* către *B // 33* sfîşie *A;* sfăşie *B // 33—34* ea însăşi *A;* ea însaşi *B.*

382

3 în răvărsatul zorilor *A;* în revărsatul zorilor *B // 8* pănă *A;* pînă *B // 14* petrecusără *A;* petrecuseră *B /* Ceva-ceva mai nainte *A;* Ceva mai nainte *B; anulat cu A // 20 greşit:* putregiul *AB; corectat:* putregaiul *// 39* răpede *A;* repede *B /* să nu steie *A;* să nu stea *B // 28* urma *A;* urmă *B.*

383

1 sîmţămînt *A;* simţămînt *B // 4* făşiitul *A;* fîşiitul *B // 33* mîngăierea *A;* mîngîierea *B // 21* tot mai în sus *A;* tot mai sus *B; anulat cu A.*

384

14 pe-nsărate *A;* pe-nserate *B // 26* întrarea *A;* intrarea *B // 38* altele mai de departe *A;* altele mai depărtate *B.*

385

8 Trebuia să-şi caute alt drum, altul şi iar altul şi altul *A;* Trebuia să-şi caute alt drum, altul şi iar altul *B // 16—17* gura peşterei luminate de o mulţime de făclii *AB; corectat:* gura peşterei, luminată de o mulţime de făclii.

386

2 se stînsără *A;* se stînseră *B // 3* sămn *A;* semn *B // 7* răvărsatul zorilor *A;* revărsatul zorilor *B // 22* răpede *A;* repede *B.*

387

16 pentru primăvară *A;* pentru primăvara *B; anulat cu A // 25—26* ne sîmţim *A;* ne simţim *B // 26* pept *A;* piept *B // 31* să intrăm *A;* să întrăm *B // 35—36* dar inima lui era îndoită şi gîndul lui neîmpăcat *A;* dar era inima lui îndoită și gîndul lui neîmpăcat *B; anulat cu A* // *38* sîluirea *A;* siluirea *B.*

388

8 tîngim *AB; corectat:* tînjim // *9* de hrana sarbădă *A;* de hrană sarbădă *B; anulat cu A* // *24* atîte capete *A;* atîtea capete *B* // *33* Vișcolul *A;* Viscolul *B* // *40* putusără *A;* putuseră *B.*

389

1—2 sîmțămîntul *A;* simțămîntul *B* // *16* Ba era chiar mai mult. *A;* Ba era mai mult. *B; anulat cu A* // *33* pănă *A;* pînă *B* // *34* steteau *A;* stăteau *B* // *39* perdusără *A;* perduseră *B* // *40* în vale *A;* la vale *B.*

390

5 nu steteau *A;* nu stăteau *B* // *6—7* se uitau din sus *A;* se uitau de sus *B* // *18* a sîmțit *A;* a simțit *B* //*20* sîmțămîntul *A;* simțămîntul *B* // *24—25* să-i scape toți *A;* să-i scape pe toți *B* // *36* ea însăși *A;* ea însași *B.*

391

13 se sîmte *A;* se simte *B* // *30—31* numai cu sfială își mai putea ridica ochii spre dînsul *A;* numai cu sfială își mai ridica ochii spre dînsul *B; anulat cu A* // *37—38* cînd buciumele sunau de rugăciune *A;* cînd buciumele răsunau *B; anulat cu A* // *38* steteau *A;* stăteau *B* // *40* pept *A;* piept *B* // *41* sîmțea *A;* simțea *B.*

392

9 ne sîmțim *A;* ne simțim *B* // *11* încungiură *A;* încunjoară *B* // *12* vîjiitul rîului *A;* vîjiitul vîntului *B; anulat cu A* // *33 greșit:* Întreagă ceată *A;* Întreaga ceată *B* // *26* gîfăind *A;* gîfîind *B* // *33* să pună pe alții pe fugă *A; greșit:* să pună pe alții de fugă *B; corectat după A.*

393

26 oichii *A;* ochii *B* // *32* prăpăstiei *A;* prăpastiei *B* // *37—38* nu vroiesc *A;* nu voiesc *B.*

394

10 cu ochii țintiți *A;* cu ochii ațintiți *B* // *25* să crează *A;* să creadă *B* // *33* în genuchi *A;* în genunchi *B.*

395

1 jeraticul *A;* jeratecul *B* // *7* să spele rănile *A;* să-i spele rănile *B* // *15* se lăsă *A;* se lăsa *B; anulat cu A* / genuchi *A;* genunchi *B* // *18* — Voi, sufletelor curate *A;* — Voi, suflete curate *B.*

396

11 i se răvărsă *A;* i se revărsă *B* // *16* lăpădată *A;* lepădată *B* // *18* sîmte *A;* simte *B* // *23* Un zîmbet de fericire lumină *A;* Un zîmbet de fericire lumina *B; anulat cu A* // *24* înaintea șipotului cu apă limpede *A;* înaintea șipotului cu apă *B; anulat cu A* // *30—31* prin tainică legătură *A;* prin tainica legătură *B; anulat cu A.*

397

25 țăsătură *A;* țesătură *B.*

398

21 sîmte *A;* simte *B* // *23* și abia tîrziu *A;* și aproape tîrziu *B; anulat cu A* // *26* vreuna dintre văile *A;* vreuna din văile *B* // *28* l-au adus *A;* l-au dus *B; anulat cu A* // *29* cutrierările *A;* cutreierările *B* // *38* se răvărsă *A;* se revărsă *B.*

399

2 muma *A;* mama *B* / mîngăindu-o *A;* mîngîindu-o *B* // *7* Și la voi e, dar, sfîntă legătura *A;* Şi la voi, dar, e sfîntă legătura *B* // *20—21* se sîmțea *A;* se simțea *B*//*21* ea însăși *A;* ea însași *B* // *29* galbăn *A;* galben *B* // *38* să steie *A;* să stea *B.*

400

4 să între *A;* să intre *B* // *17—18* împotriva *A;* improtiva *B* // *26* ei stau *AB; corectat:* ei st[ăte]au.

401

12 să întru *A;* să intru *B.*

402

9 rătrasă *A;* retrasă *B* // *24—25* legați cu jurămînt în frățietate *A;* legați cu jurămîntul în frățietate *B; anulat cu A.*

403

2 și plăcută îi este lui însoțirea *A;* și plăcut îi este lui însoțirea *B; anulat cu A* // *14* mîngăiere *A;* mîngîiere *B.*

404

4 Se adunasără *A;* Se adunaseră *B* // *14—15* de-a lungul văilor și pe sub dealurile *A;* de-a lungul văilor și sub dealurile *B; anulat cu A.*

405

5 se deschide vedere largă *A;* se deschide vederea largă *B; anulat cu A* // *22—23* sămănăturile *A;* semănăturile *B.*

406

28 decît *A;* dăcît *B.*

407

1 se sfăramă *A;* se sfărămă *B; anulat cu A* // *7—8* pravul de aur *A;* praful de aur *B* // *10* galbăn *A;* galben *B* // *12—13* pravul cel scump *A;* praful cel scump *B* // *22* acum *A;* acuma *B* // *26* Vladislav *AB; corectat:* Vladimir. // *31* pănă *A;* pînă *B* // *36—37* răzbind *A;* răzbea *B; anulat cu A.*

408

2 îngrăditura lui Bran *A; greșit:* îngrăditura lui Ban *B; anulat cu A* // *13* pept *A;* piept *B* // *27* sulițele *A;* sulițile *B* // *29—30* alții săpau șanțul adînc și iar alții așezau parii *A;* alții săpau șanțul adînc iar alții așezau parii *B* // *32* se apucaseră *A;* se apucaseră *B.*

409

25 unde se află și azi satul Bodenii *A;* unde se afla și azi satul Bodenii *B; anulat cu A.*

410

1 unde se afla satul Urseni *AB; corectat:* unde se află satul Urseni // *7—8* prin înfundăturile păraielor *A;* prin înfundările păraielor *B; anulat cu A* // *10* sămănături *A;* semănături *B* // *15*, *23* peatră *A;* piatră *B.*

411

9 se coborîsără *A;* se coborîseră *B* // *12* venisără *A;* veniseră *B* // *13—14* se-ndesuisără *A;* se îndesuiseră *B* // *20* trecusără *A;* trecuseră *B* // *31* însătate *A;* însetate *B.*

412

8 oștirea cea mare a lui Belisariu *A;* oștirea cea mai mare a lui Belisariu *B; anulat cu A* // *31* încăierat *A;* încăirat *B; anulat cu A* // *33* iară *A;* iar *B.*

413

11 se adunasără *A;* se adunaseră *B* // *22* la îngrăditura din deal *A;* la îngrămăditura din deal *B; anulat cu A* // *28* pept *A;* piept *B* // *38—39* pe cine are-n fața lui?! *A;* pe cine are față?! *B; anulat cu A* // *39* atîte vieți *A;* atîtea vieți *B.*

414

2 amărîciune *A;* amărăciune *B* // *17—18* să se împedece *A;* să se împiedice *B* // *19* de-a curmezișa *A;* de-a curmezișul *B* // *24* să le peară pofta *A;* să le piară pofta *B* // *35—36* răzămîndu-l *A;* rezemîndu-l *B* // *39* Ăsta-i „popa“ *A;* Asta-i „popa“ *B; anulat cu A* // *40* se razămă *A;* se razemă *B* // *41* pohoiul *A;* puhoiul *B.*

414—415

41—1 Să poftească volgarii și să între *A;* să poftească volgarii să intre *B.*

415

4 de-a curmezișa-n albie *A;* de-a curmezișul în albie *B* // *9* fără de răgaz și fără de răsuflare *A;* fără de răgaz și fără de suflare *B; anulat cu A* / Intrasără-n război *A;* Intraseră în război *B* // *12* cu bolovanii *A;* cu bolovani *B* // *16* răzămat *A;* rezemat *B* // *31* steteau *A;* stăteau *B* // *35* nour de prav *A;* nour de praf *B* // *40* răpede *A;* repede *B.*

416

12, *18*, *36* prav *A;* praf *B* // *14* cu ochi plini de mînie A; cu ochii plini de mînie *B*; *anulat cu A* // *15*, *33* Vladislav *AB*; *corectat*: Vladimir // *15* se rătrage *A;* se retrage *B* // *24* pohoiul *A;* puhoiul *B* // *34* se străcurară *A;* se strecurară *B.*

417

32 prav *A;* praf *B.*

418

11 înainte *A;* nainte *B* // *22—23* aici pe pămînt *A;* aici în pămînt *B; anulat cu A* // *28—29* pe cai *A;* și pe cai *B* // *30* piedecile *A;* piedicele *B.*

419

22 pohoiul *A;* puhoiul *B* // *30* Nu era însă pohoiul pohoi în toată firea *A*; Nu era însă puhoiul puhoi în toată firea *B.*

420

2 Dacă *A;* Daca *B* // *8* șir încheiat *A;* șîr încheiat *B* // *31—32* cu alții vreo zece *A;* cu alți vreo zece *B* // *38* sulițele *A;* sulițile *B.*

421

6 mai îngroziți *A;* măi îngroziți *B* // *23* cu nouă îndîrjire *A*; cu noua îndîrjire *B*; *anulat cu A.*

422

10—11 lupta cu cazarii, iară volgarii au ținut drumul *A;* lupta cu cazarii. Volgarii au ținut drumul *B* // *34* nesăcat *A;* nesecat *B.*

423

26, *27* mîngăiați *A;* mîngîiați *B* // *32* Moravurile noastre însă nu ne iartă *A;* Moravurile noastre nu ne iartă *B; anulat cu A* // *35* prețuiește *A;* prețuiesc *B; corectat după A.*

424

40 săcuri *A;* securi *B.*

425

28 îi rostea vorbe *A;* îi rostea vorbele *B; anulat cu A* // *32* nu era oare și el pradă *A;* nu era și el pradă *B; anulat cu A* // *37* erau călăreții munteni, care stau *AB; corectat:* erau călăreții munteni, care st[ăte]au // *40* stătea *A;* stetea *B.*

426

4 alergasără *A;* alergaseră *B* // *4—5* minunățiile unei lumi lor necunoscute *A;* minunățiile unor lumi lor necunoscute *B* // *10* își făcea *A;* și făcea *B* // *11* băutură fărmecată *A;* băutură fermecată *B* // *25—26* fermecele *A;* farmecele *B.*

427

6 amărîciune *A;* amărăciune *B* // *17* meazăzi *A;* miazăzi *B* // *32* nu-i a bine *A;* nu e a bine *B; anulat cu A* // *39* să-mi dau seamă *A;* să-mi dau seama *B* // *40* grăi dînsa, dînd nedumerită din umeri *A;* grăi, dînd nedumerită din umeri *B; anulat cu A.*

428

19 îți este ursita *A;* îți este ursită *B* // *21—24* cîtă veselie! cîte mulțumiri! ce belșug și ce strălucire! ce fel de-ndesuială *A;* cîtă veselie! ce fel de-ndesuială *B; întregit după ediția A* // *24—25* urmă dînsa ca-n aiurire *A;* urmă dînsa ca-ntr-aiurirea *B; corectat:* urmă dînsa ca-ntr-aiurire.

431

2 privind cu viuă îngrijare în viitorul neștiut *A;* privind cu viua îngrijare în viitorul *B; anulat cu A* // *22* frumusețe *A;* frumuseță *B* // *38* zimbri *A;* zîmbri *B; anulat cu A.*

432

6—7 rotunzi *A;* rotunji *B* // *8—9* întreg omul viața și putere *A;* întreg omul viață și putere *B* // *34* pept *A;* piept *B.*

433

8 Iaca ce-i *A;* Iacă ce-i *B* / dîndu-și brînci la vorbă *A;* dîndu-și vînt la vorbă *B; anulat cu A* // *22* perdu *A;* pierdu *B* // *30* zîmbrii *AB; corectat:* zimbrii // *33* își dedeau *A;* își dădeau *B* // *38* Bodea și Bran își dedeau silința *A;* Bodea și Bran își dădea silința *B; anulat cu A.*

434

1 se dumireau *A;* se dumiriră *B* // *6* Ogorii *A;* Volgarii *B* // *8* spre strîmtorile Dunării *A;* spre gurile Dunării *B* // *28 greșit:* sunteți cu țapii-mbătrîniți *A;* sunteți ca țapii-mbătrîniți *B* // *31* iar porniră la vale *A;* porniră iar la vale *B.*

435

7 Sprincenele *A;* sprîncenele *B* // *8* dară *A;* dar *B* // *34* și purtînd *A;* purtînd *B.*

436

18 rotunzi *A;* rotunji *B* // *28* lasă *A;* lăsă *B* // *30* Ah, Mală *A;* Ah, Mala *B.*

437

19—20 sîmțămîntului *A;* sîmțimîntului *B* // *27* spășită *A;* ispășită *B* // *31* se îndesui *A;* se înghesui *B; anulat cu A.*

438

11 adaogă *A;* adăugă *B* // *18* acesta e lucru *A;* acesta era lucru *B* // *19* putem *AB; corectat:* puteam, *conform contextului* // *21* slăbiciune *A;* slăbăciune *B* // *23* n-aveam ce să vă spun *A;* n-aveam ce să spun *B; anulat cu A* // *25—26* iar s-au îngemănat *A;* iar ni s-au îngemănat *B.*

439

3—4 greșit: fericit că-n clipa aceasta mă voi simți *A;* fericit ca-n clipa aceasta mă voi simți *B* // *6* simțămînt *A;* sîmțămînt *B* // *32* pravul *A;* praful *B* // *34* jertva *A;* jertfa *B.*

440

6 oameni *AB; corectat:* oamenii.

443

21 totuși *A;* totu-i *B; anulat cu A* // *23* și se simțea umilit în el însuși și rușinat *A;* se simțea umilit în el însuși, rușinat *B; anulat cu A.*

444

14 rămăsesără *A;* rămăseseră *B* // *16, 19* țărmurul *A;* țărmul *B* // *17* să se rătragă *A;* să se retragă *B* // *19* și să-i tragă după dînsul *A;* să-i tragă după dînsul *B* // *29* să-i încungiure *A;* să-i încongiure *B.*

445

9 întra *A;* intra *B* // *26—27* să-și deie seamă *A;* să-și deie seama *B.*

446

20 fără ca să se mai întrebe *A;* fără ca să mai întrebe *B; anulat cu A.*

447

3—4 pe din deplin de ea *A;* pe din deplin din ea *B; anulat cu A* // *18* să între *A;* să intre *B* // *28* ca nici numele *A;* că nici numele *B; anulat cu A* // *38* nu poate altfel *A;* nu poate astfel *B; anulat cu A.*

448

15 răpede *A;* repede *B* // *19* Radoslav *AB; corectat:* Dragoslav // *25* strigă Mala *A;* striga Mala *B; anulat cu A* // *30* se adunasără *A;* se adunaseră *B.*

449

12 aice *A;* aici *B* // *30* steteau *A;* stăteau *B* // *32* mă sîmt *A;* mă simt *B.*

450

3—4 fără pe încungiur *AB; corectat:* fără de încungiur // *4* Una are să fie *A;* Una să fie *B; anulat cu A* // *23* fiecare vorbă *A;* și fiecare vorbă *B* // *28—29* eu nu pot *A;* nu pot *B; anulat cu A.*

451

6 femeia e stăpînă casei *A;* femeia e stăpîna casei *B.*

452

17 pornisără *A;* porniseră *B* // *22* Tot mai trăia însă bătrînul Belisariu *A;* Tot mai trăia încă bătrînul Belisariu *B* // *26* ca luptătorii să se adune *A;* pentru ca luptătorii să se adune *B.*

453

4 găsisără *A;* găsiseră *B* // *17* răpede *A;* repede *B* // *21* Radoslav *AB; corectat:* Dragoslav // *22* trăsesără *A;* trăseseră *B* // *30* le era destul ogorilor să vadă *A;* le era destul să vadă *B* // *37* pusără *A;* puseră *B* // *39* rămasără *A;* rămaseră *B.*

455

9 să făcusără *A;* să făcuseră *B* // *10* lanuri de grîu, de săcară *A;* lanuri de grîu, de secară *B* // *35* sîmțit *A;* simțit *B.*

456

2—3 dar tot în coadă *A;* dar în coadă *B; anulat cu A* // *10* mîngîiere *A;* mîngăiere *B* // *27* rămăsesără *A;* rămăseseră *B* // *35* Numai însălbăticirea *A;* numai sălbăticirea *B.*

457

4 ajunsesără *A;* ajunseseră *B* // *7* avusără *A;* avuseră *B* // *12* nu-i vorbă *A;* nu-i vorba *B; anulat cu A* // *32* înainte *A;* nainte *B.*

458

35 să nu mănînce *A;* să nu mînînce *B.*

459

35 ea însași *A;* ea însăși *B.*

460

1 ori îi era prea deasă *A;* îi era ori prea deasă *B; anulat cu A* // *5* să cresc destoiniciile *A;* se cresc destoiniciile *B* // *37* nu se sîmţea *A;* nu se simţea *B.*

461

11 Ce putea ea să facă? *A;* Ce putea să facă? *B; anulat cu A* // *25* sîmţea *A;* simţea *B* // *26* fără de astîmpăr *A;* fără astîmpăr *B.*

462

2 să sîmtă *A;* să simtă *B* // *4* rămasără *A;* rămaseră *B* // *11—12* îl făcusără *A;* îl făcuseră *B* // *12* n-ajunsesără *A;* n-ajunseseră *B* // *27* sîmţea *A;* simţea *B.*

463

28 începusără *A;* începuseră *B* // *27* mai rămînea *A;* mai rămîneau *B; anulat cu A.*

464

1 da' odată se risipeau *A;* și deodată se risipeau *B* // *2* mai înainte *A;* mai nainte *B* // *4* să-i vază *A;* să-i vadă *B* // *32* după rînduiala muntenească *A;* după rînduială muntenească *B; anulat cu A* // *33* mai înapoi *A;* mai napoi *B.*

465

18 cu petre scumpe *A;* cu pietre scumpe *B* // *28* la îndămînă *A;* la îndemînă *B.*

466

7 Iată podoabă pentru podoabă ca tine! *A;* Iată podoaba pentru podoabă ca tine! *B* // *17* Peatră *A;* Piatră *B* // *40* adăugă *A;* adăogă *B.*

467

18 venisără *A;* veniseră *B* // *24* răcni *A;* rîcni *B* // *38—39* ia carul de sare şi dă-l *A;* ia carul de sare şi dă-i *B: anulat cu A.*

468

37 neîmpăcat *A;* nempăcat *B.*

469

2 a întrat *A;* a intrat *B* // *5* întrînd *A;* intrînd *B* // *9* Se perde *A;* Se pierde *B* // *32* să beie *A;* să bea *B* // *34* petrecusără *A;* petrecuseră *B* // *39* întrată *A;* intrată *B* / întră *A;* intră *B.*

470

6—7 nesăcată *A;* nesecată *B* // *15* se sîmte *A;* se simte *B* // *18* cu inimă ușoară *A;* cu inima uşoară *B.*

471

3 se unisără *A;* se uniseră *B* // *4* începusără *A;* începuseră *B.*

472

1 nesăcatul izvor *A;* nesecatul izvor *B* // *14* Trecusără *A;* Trecuseră *B.*

473

9—10 trebuia să fie *A;* trebuie să fie *B* // *30* de peatră *A;* de piatră *B* // *40* văzusără *A;* văzuseră *B.*

474

2 să mănînci *A;* să mînînci *B.*

475

2 negoțătorii *A;* neguțătorii *B* // *21—22* dar nu grăbi cu răspunsul, ci aşteaptă *AB; corectat:* dar nu grăbi cu răspunsul, ci aşteptă // *32—33* nimănuia *A;* nimănui *B* // *40* singur şi părăsit de toți *A;* singur, părăsit de toți *B.*

476

10 zîmbind cu viua mulțumire *AB; corectat:* zîmbind cu viuă mulțumire.

478

12 se prinsără *A;* se prinseră *B* // *14* întră *A;* intră *B* // *19—20* se mai încumăta *A;* nu se mai încumetă *B* // *27* te simți *A;* te sîmți *B* // *34* Se prinseră dar mai de aproape *A;* Se prinseră dar mai aproape *B; anulat cu A* // *35* se strînsără *A;* se strînseră *B.*

479

10 fusesără *A;* fuseseră *B* / să mînînce *A;* să mănînce *B.*

480

12 negoțători *A;* neguțători *B* // 16 se răzămau *A;* se rezămau *B* // *23—24* ca Dragodan şi Vladimir să nu rămîie singuri *A;* pentru ca Dragodan şi Vladimir să nu rămîie singuri *B* // *29* să mînînce *A;* să mănînce *B* // *32* ajunsesără *A;* ajunseseră *B* // *37* răvărsarea *A;* revărsarea *B.*

481

6—7 să prinză de veste *A;* să prindă de veste *B* // *17* să-i trimiță *A;* să-i trimită *B* // *21—22* negoțătorii *A;* neguțătorii *B; 33* neguțători *A;* negoțători *B* // *40* care-i momisără *A;* care-i momiseră *B* // *41* şi-i despuiasără *A;* şi-i despuiaseră *B.*

482

10—11 şi tot era mai cuminte să le deie drumul *A;* şi tot mai cuminte era să le dea drumul *B* // *22* se sîmțeau *A;* se simțeau *B.*

483

22 răpaos *A;* repaos *B* // *34* pe țărmurii *A;* pe țărmul *B.*

484

15 nu mai fusesără *A;* nu mai fuseseră *B* // *17* nu mai suferisără *A;* nu mai suferiseră *B* // *19* săraci, lihniți de foame *A;* săraci şi lihniți de foame *B* // *34—35* ca nimic să nu se strice fără de folos *A;* ca nimic să nu se strice *B; întregit după ediția A* // *39* s-a rătras *A;* s-a retras *B.*

485

27 mulțumind pentru ceea li se ia *A; greşit:* mulțumind ceea ce li se ia *B; anulat cu A* // *36* sprìncene *A;* sprincene *B* // *37* rotunzi *A;* rotunji *B.*

486

5 minunea minunelor! *A;* minunea minunilor! *B* // *6* cu barbă netedă *A;* cu barba netedă *B.*

488

20 stetea *A;* stătea *B.*

489

1—2 să se sîmtă *A;* să se simtă *B* // *2* să steie *A;* să stea *B* // *26* însătați *A;* însetați *B.*

490

11 Răciulete cel afară din cale viclean *A;* Răciulete cel afară din cale de viclean *B* // *24—25* mîngăierea ce ne-o dă *A;* mîngăierea ce ni-o dă *B* // *26* în cealaltă lume *A;* pe cealaltă lume *B.*

491

31—32 i se deschisăseră *A;* i se deschiseseră *B.*

492

4 femeia depravată *A;* femeia desfrînată *B* // *9* dar o avuse *AB; corectat:* dar o avuse[se] // *28* stetea ca porumbița prinsă-n ghearele şoimului *A;* stetea ca porumbița în ghearele şoimului *B* // *32* galbăn *A;* galben *B* // *36* sîmțea *A;* simțea *B.*

493

18 să scoată *A;* să scoață *B.*

495

4 frumuseța *A;* frumusețea *B* // *29, 33* simțămîntul *A;* sîmțămîntul *B* // *32* aşa-i zisese ea lui Bodea *A;* aşa îi zise ea lui Bodea *B; anulat cu A.*

496

15—16 te vei încredința că el nu se ascunde *A;* te vei încredința căci el nu se ascunde *B; anulat cu A* // *18* la aceasta *A;* la acesta *B; anulat cu A* // *19* răpede *A;* repede *B* // *26* eu însămi *A;* eu însumi *B; anulat cu A* // *34* însămi *A;* însumi *B; anulat cu A* // *38—39* — Niciodată! răspunse Mala. „Da! da!“ — zicea Clio *A;* „Niciodată!“ — zicea Clio *B; anulat cu A.*

497

17 hetere *AB; corectat:* hetaire // *34* perde *A;* pierde *B* // *37* numai unul pe altul vedeau *A;* numai unul pe altul se vedeau *B* // *41* stînse *A;* stinse *B.*

498

25 pept *A;* piept *B* // *39* slăbiciunea *A;* slăbăciunea *B.*

499

5 Maica soacra *A;* Maica soacră *B* // *9* mîngăierea *A;* mîngîierea *B* // *11* jertvit *A;* jertfit *B* // *17* încungiurată *A;* încunjurată *B* // *26* cătră *A;* către *B* // *27* simţămîntul *A;* sîmţămîntul *B.*

500

11 eu n-am venit *A;* n-am venit *B; anulat cu A* // *30* jignită *A;* jicnită *B* // *31—32* Ei bine, ea n-are să voiască *A;* Ea n-are să voiască *B; anulat cu A.*

502

11 se simte *A;* se sîmte *B* // *24* Cunigund *A;* Cunimund *B* // *25* cupă regală pentru oaspeţii *AB; corectat:* cupă regală pentru ospeţii.

503

6 ogori şi longobarzi *A;* ogorii şi longobarzii *B* // *16* nesăcatele straturi *A;* nesecatele straturi *B* // *36* s-a rătras *A;* s-a retras *B.*

504

7 în anul 572 *A;* în anul 562 *B; anulat cu A* // *25* însătat *A;* însetat *B* // *30* copil încă nevrîstnic *A;* copil încă nevîrstnic *B* // *39* galbănă *A;* galbenă *B.*

505

25 se simţeau *A;* se sîmţeau *B* // *35* vorbele mamii lui *A;* vorbele mamei lui *B* // *35—39* degeaba i-am mai vorbi noi! a zis odată Bran *A;* degeaba i-am mai vorbi noi! E om cu slăbiciuni mari, pe care nu e stăpîn. Nu uitaţi că în două rînduri şi-a călcat jurămîntul: o dată cînd a vărsat sînge, iar altă dată cînd s-a căsătorit! a zis o dată Bran *B.*

506

17—18 dar el făcea tot ceea ce îi stă prin putinţe *AB; corectat:* dar el făcea tot ceea ce îi sta prin putinţe.

507

30 a se lăpăda *A;* a se lepăda *B.*

508

8 să coprindă *A;* să cuprindă *B.*

509

2 se tîrăsc *A;* se tîresc *B* // *3—4* Să ne rătragem *A;* Să ne retragem *B* // *34* întrării *A;* intrării *B.*

510

4 ştejar *A;* stejar *B* // *11* Se adunasără *A;* Se adunaseră *B* // *16* Zilele de-a rîndul *A;* Zile de-a rîndul *B* / au cutrierat *A;* au cutreierat *B* / *22* întrării *A;* intrării *B* // *32* să-i învingem *A;* să-i înfrîngem *B* // *36* care stau *AB; corectat:* care st[ăte]au.

511

8 preuteasă *A;* preoteasă *B* // *13* întrarea *A;* intrarea *B* // *17* îşi dedea *A;* îşi dădea *B* // *23* se simţeau *A;* se sîmţeau *B* // *31* năcăjit *A;* necăjit *B.*

512

8 răvărsatul zorilor *A;* revărsatul zorilor *B* // *18* vestminte *A; greşit:* vestimente *B; anulat cu A* // *23* să întrăm *A;* să intrăm *B* // *30* îi răcunosc *A;* îi recunosc *B* // *40* să-i răcunosc *A;* să-i recunosc *B* // *41* prietin *A;* prieten *B.*

513

2 mîngîiere *A;* mîngăiere *B.*

514

3 dîntăi *A;* dintăi *B* // *3—4* v-aţi lăpădat *A;* v-aţi lepădat *B* // *11* e o ruşine să se teamă *A;* e ruşine să se teamă *B; anulat cu A* // *12* să razămă A; se razămă *B* // *15* se-ntoarsără *A;* se-ntoarseră *B.*

515

14 iar mîne, dacă pleacă *A;* iar mîne iar pleacă *B; anulat cu A* // *20* să între *A;* să intre *B* // *26—27* vei fi întrat *A;* vei fi intrat *B* // *34* întrat *A;* intrat *B.*

516

21 adimenit *A;* ademenit *B* // *29* jertvind *A;* jertfind *B* // *30* peatră *A;* piatră *B* // *41* Rătrage-te *A;* Retrage-te *B.*

517

9 se rătrase *A;* se retrase *B* // *13—14* de peatră *A;* de piatră *B* / *18* se despărţisără *A;* se despărţiseră *B* // *19* o pornisără *A;* o porniră *B* // *24* iarba umădă *A;* iarba umedă *B* // *27* o pornisără *A;* o porniseră *B* / rămăsesără *A;* ramăseseră *B* // *34* sămnul *A;* semnul *B.*

518

3 răpeziciune *A;* repeziciune *B* / În zadar *A;* În zădar *B* // *8* răpede *A;* repede *B* // *10* scoase din încheietură *A;* scoase din încheieturi *B* // *18* —Mai răpede! mai răpede! *A;* — Mai repede! mai repede! *B* // *20* răpede *A;* repede *B* // *22* de bolovani rostogoliţi la vale *AB;*

corectat: de bolovanii rostogoliţi la vale // *30* rămăsesără *A;* rămăseseră *B* // *39* cuprinsără *A;* cuprinseră *B* // *40* se-ndesuiră *A;* se înghesuiră *B; anulat cu A.*

519

16 să se coboară *A;* să se coboare *B* // *19* atîte suferinţe *A;* atîtea suferinţe *B* // *20* se jertvesc atîte vieţi *A;* se jertfesc atîtea vieţi *B.*

520

1–2 Ne vom rătrage *A;* Ne vom retrage *B* // *2* stîns *A;* stins *B* // *7* şi-l făcusără *A;* şi-l făcuseră *B* // *20* zidurile negrite *A;* zidurile înnegrite *B* // *21* ca să coboară *A;* ca să coboare *B* // *28* să-i sîmtă *A;* să-i simtă *B.*

521

6–7 III *Încheierea A;* III *Spăşirea B* // *14* din nici unul *A;* în nici unul *B* // *21* Trecusără *A;* Trecuseră *B* // *24–25* Nu trece însă omul luminat prin lume fără ca să-şi reverse lumina *A;* Nu trece însă prin lume omul luminat fără ca să-şi reverse lumina *B* // *25* i se stînge *A;* i se stinge *B* // *26* a răvărsat-o *A;* a revărsat-o *B* // *29* întră *A;* intră *B.*

522

4 intrate *A;* întrate *B* // *8* jertvise *A;* jertfise *B* // *13* pănă *A;* pînă *B* // *26–28* nu sună pentru că vrea să cruţe vieţele noastre, nu sună pentru că e gata să-şi deie pînă chiar şi viaţa *A;* nu sună pentru că e gata să-şi deie pînă chiar şi viaţa *B; anulat cu A.*

523

8 dîntăi *A;* dintăi *B* // *12* s-o jertveşti *A;* s-o jertfeşti *B* // *21* mintea cea cumpănitoare *A;* mintea cea cumpenitoare *B.*

524

13–14 el a rămas neclintit, neschimbat *A;* el a rămas el însuşi, neclintit, neschimbat *B* // *33* băietul *A;* băiatul *B.*

525

3 scoasă *A;* scoase *B* // *6* îşi dete seamă *A;* îşi dete seama *B* // *8* a întrat *A;* a intrat *B* // *15* era înfrîngerea lui, şi înspăimîntător *A;* era înfrîngerea lui. Înspăimîntător *B* // *29* s-a răvărsat *A;* s-a revărsat *B* // *34* stătusără *A;* stătuseră *B.*

526

6 se schimbasără *A;* se schimbaseră *B* // *10* i se supusesără *A;* i se supuseseră *B* // *21* pe ţărmurii rîului *A;* pe ţărmii rîului *B* // *26–27* i-au trimis lui Dragodan vorba *A;* i-au trimis lui Dragodan vorbă *B* // *34* steteau *A;* stăteau *B* // *35* a-şi spăşi *A;* a-şi ispăşi *B.*

527

10 între vaietele de durere *A;* între vaiete de durere *B; anulat cu A.*

528

20 simţămîntul *A;* sîmţămîntul *B.*

529

35 El luă mîna fiului său şi se uita lung în faţa lui. *AB; corectat:* El luă mîna fiului său şi se uită lung în faţa lui.

530–534

Aceste pagini constituie un capitol nou (Încheiare...), *adăugat de autor la reeditarea scrierii în 1916. În ediţia princeps (1902) naraţiunea storică* Din bătrîni *se încheia cu actualul capitol III* (Spăşirea) *din* Partea a cincea, *capitol pe care, în prima ediţie, Slavici îl intitulase ca atare:* Încheierea.

534

7–8 şi se-nece-n cele din urmă-n păcătoşii lor; *corectat:* şi [să] se-nece-n cele din urmă-n păcătoşii[le] lor.

DIN BĂTRÎNI. NARAȚIUNE ISTORICĂ [VOLUMUL II] MANEA

Au apărut pentru prima dată în periodic două capitole: *Tămbălăul*. Fragment din romanul istoric *Din străbuni*, vol. II, în *Sămănătorul*, IV (1905), nr. 9 (27 februar), p. 134—138; *Bagdad*, în *Sămănătorul*, IV (1905), nr. 15 (10 aprilie), p. 228—233, nr. 16 (17 aprilie), p. 245—248, cu următoarea notă din partea redacției: „Acest fragment alcătuiește capitolul al doilea al romanului *Din străbuni*, vol. II (inedit)". La apariția romanului, fragmentul tipărit sub titlul de *Bagdad* constituie „capitolul al doilea", dar în Partea a treia a romanului.

Se tipărește în volum: DIN BĂTRÎNI. MANEA. Narațiune istorică, București, Imprimeria și Editura „Librăriei Școalelor", C. Sfetea, 1905, 343 p. (Pe coperta exterioară: 1906).

Se reproduce capitolul *Mîneștii* în *Luceafărul*, V (1906), nr. 9—10 (15 mai), p. 195—199, cu următoarea notă din partea redacției: „Din volumul *Manea*, apărut de curînd, asupra căruia vom reveni mai pe larg într-o dare de seamă".

Întrucît în fragmentul tipărit în *Luceafărul* se reproduce textul după volum, menționăm variantele numai la cele două capitole tipărite în *Sămănătorul*.

Este cea de a doua „narațiune istorică" din seria celor anunțate în *O mărturisire*, prefața la primul volum, și ea se intitula, inițial, *Din străbuni*. Romanul a fost scris între 1903 și aprilie 1905. „Vei fi așteptat de mult — îi scrie Slavici lui Roman Ciorogariu în 6 aprilie 1905 — răspuns la scrisoarea ce de atîta timp mi-ai trimis. Am amînat însă răspunsul de azi pe mîne, fiindcă țineam să-ți spun multe. Am lucrat însă în timpul acesta la a doua parte a narațiunii *Din bătrîni* și așteptam să termin pentru ca să-ți pot scrie în toată liniștea" (Scrisoare datată: *Măgurele, 6 aprilie v., 1905).*

Din bătrîni. Manea apare numai la cîțiva ani după primul volum și se părea că scriitorul își va realiza într-un timp scurt planul de a înfățișa istoria poporului nostru într-un ciclu de narațiuni. Ideea nu era nouă și am aminti „novelele istorice" ale lui Asachi. Slavici se va dovedi însă mai puțin perseverent decît predecesorul său.

Acțiunea celui de al doilea roman istoric al lui Slavici se petrece în secolul al IX-lea și scriitorul caută să-i fixeze un cadru cît mai larg. Este evidentă preocuparea de a prezenta această epocă din viața poporului nostru în strînsă corelație cu istoria țărilor vecine și chiar a unora situate în zone geografice mai îndepărtate. Se poate vorbi, nu fără temei, de exces de istoricitate, întîlnind destule pagini care iau înfățișare de cronică.

Romanul are o bună bază documentară și scriitorul pune la contribuție tratate pe care le utilizează cum am mai arătat *(Ioan Slavici. Opera literară*, București, 1970, p. 26—29) și în scrierile sale istorice. Se cuvin amintite în primul rînd lucrările în care se prezintă istoria popoarelor vecine. Slavici își culege informația din tratatele lui J. Lelewel *(Histoire de Pologne, Histoire de la Lithuanie et de la Ruthénie)*, M. Horvàth *(Kurzgefasste Geschichte Ungarns)*, C.I. Jireček *(Geschichte der Bulgaren)*. În prezentarea istoriei popoarelor din Asia utilizează lucrările lui Joseph Hammer-Purgstall *(Geschichte des osmanische Reiches, Geschichte der goldenen Horde, Literatur Geschichte der Araber)*, C.D. Ohsson *(Histoire des Mongols)*, G. Pauthier și M. Bazin *(Chine moderne ou description historique, géographique et littéraire de ce vaste empire, d'après des documents chinois)*. Lucrarea lui G. Pauthier și M. Bazin privitoare la China ca și traducerile pe care le fac din cărțile sacre, din teatrul chinez și imnurile sanscrite persane, egiptene, asiriene și chineze oferă o imagine destul de cuprinzătoare asupra istoriei culturii și literaturii popoarelor orientale. Din izvoarele interne ocupă un loc important *Hronica românilor* a lui Gh. Șincai. Slavici scria, încă în 1891, că Șincai „și astăzi pe lîngă toată bătrîneasca lui naivitate, e cel mai cu rîvnă dintre istoriografii noștri" *(Istoria universală*, II, p. V). Scriitorul pune la contribuție și lucrarea lui Gherasim Timuș, *Dicționar aghiografic...* (București, 1898) la care face referiri în roman (volumul de față, p. 667). Preia de aici informații a căror exactitate nu este întotdeauna controlată, și chiar fabulația. Sînt înfățișați, cu multe date din *Dicționarul aghiografic*, Aețiu, Bassa, Justinian, precum și patriarhii din Constantinopol (Ignatie, Nichifor, Tarasie) și conflictul lor cu biserica apuseană. Sînt construite cu date din *Dicţionarul aghiografic* şi scene, ca cea a martiriului lui Teodor Crater, care se petrec în Asia.

Epoca pe care o înfăţişează Slavici se înscrie ca o etapă importantă în istoria poporului nostru. Procesul de lungă durată al formării limbii şi poporului român început odată cu colonizarea şi cu romanizarea Moesiei şi Daciei şi continuat prin asimilarea treptată a elementului slav şi a celorlalte elemente etnice de pe teritoriul carpato-dunărean se încheie la începutul secolului al X-lea cînd limba română apare pe deplin constituită. Istoricii disting în cadrul acestui lung proces o epocă a desăvîrşirii formării limbii şi poporului român, cuprinsă între secolele VII şi IX, epocă în care populaţia daco-romană pune bazele „complexului specific de cultură materială *balcano-carpatic*“ şi se poate vorbi de „protoromâni“ (A. Oţetea, *Istoria poporului român*, Bucureşti, 1970, p. 107 şi următoarele).

Secolul al IX-lea pînă la venirea ungurilor este dominat de echilibrul instabil de forţe din regiunile de la vest de Dacia între regatul franc, principatul morav şi primul ţarat bulgar. Populaţia protoromână şi slavă se poate organiza local pe baza procesului intern de diferenţiere economică şi socială şi se pun bazele „acelor jupanate şi voivodate“ (A. Oţetea, *op. cit.*, p. 111). Slavici numeşte populaţia protoromână *munteni*, cum face şi pentru populaţia daco-romană din secolul al VI-lea, prezentată în primul său roman istoric. Muntenii sînt însă înfăţişaţi ca trăind în văile rîurilor, în tîrguri şi oraşe şi avînd şi cetăţi. Sînt conduşi de *juzi*, care îndeplinesc funcţia de judecători în „*obşte*“ şi de comandanţi militari peste „ceata“ lor în timp de război. Juzii apar cu aceste misiuni, de judecători şi de căpetenii militare în toată aria romanică (N. Iorga, *Istoria românilor*, II, *Oamenii pămîntului (pînă la anul 1000)*, Bucureşti, 1936, p. 159—169).

Convieţuirea dintre protoromâni şi slavi este în secolul al IX-lea sesizabilă „pe toată întinderea Daciei şi totodată şi procesul lent al asimilării slavilor“ (A. Oţetea, *op. cit.*, p. 109). Slavici numeşte populaţia slavă de pe teritoriul ţării noastre *sîrbi*, termen impropriu ca şi *sorbi* din romanul anterior.

Termenul *sîrbi*, pentru slavii de pe teritoriul ţării noastre se întîlneşte în documente (T. Cipariu, *Gramatica limbii române*, II, Blaj, 1877, p. 18) de unde îl împrumută, desigur, şi scriitorul.

Convieţuirea dintre protoromâni şi slavi, ca şi lupta lor comună împotriva popoarelor migratoare sînt descrise cu o viziune care nu contrazice, în general, adevărul istoric. Se poate spune acelaşi lucru şi despre modul cum sînt prezentaţi ungurii. Slavici se îndepărtează însă de adevărul istoric atunci cînd atribuie cazarilor (o seminţie de tătari) o prezenţă masivă pe teritoriul estic al ţării noastre. Scriitorul utilizează, fără suficient spirit critic, date din istoriografia slavă. Problema prezenţei cazarilor pe teritoriul ţării noastre este discutată ceva mai tîrziu, poate sub influenţa romanului, şi în presa din Transilvania.

Protobulgarii trec Dunărea în a doua jumătate a secolului al VII-lea şi întemeiază aici primul ţarat bulgar (681—1018). Modificarea situaţiei politice şi militare în spaţiul balcano-carpatic nu are totuşi o influenţă prea mare asupra populaţiei din Dacia. Dominaţia avară este înlocuită de cea protobulgară însă ea are un caracter nominal, întrucît ţaratul bulgar trebuie să lupte cu Imperiul bizantin pentru recunoaşterea şi menţinerea propriei sale existenţe. Se explică de ce „nu se constată în Dacia nici o «colonizare» protobulgară şi nici prezenţa unor garnizoane ale ţaratului“ (A. Oţetea, *op. cit.*, p. 109). Protobulgarii nu exercită, pe de altă parte, o influenţă importantă nici sub raport cultural. Populaţie de păstori nomazi nu aduc cu ei, ca şi avarii, nimic fundamental, ce nu se întîlnea în noua lor patrie. „Dar trebuie să se vadă în ea — scrie N. Iorga în legătură cu influenţa culturală a protobulgarilor —, nu răspîndirea capitalului pe care invazia slavă l-ar fi adus cu dînsa, căci marile culturi trebuie să plece de la un centru vechi, puternic şi vestit, iar unul ca acesta nu se poate descoperi în părţile de unde au venit şi unde au locuit ei, întîi, ci numai din sarcina de mijlocitori ai civilizaţiei bizantine“ (*Istoria românilor*, II, p. 283).

Viziunea lui Slavici asupra protobulgarilor suferă modificări importante în raport cu cea din primul roman. Renunţă în primul rînd la numirea de *volgari* şi utilizează pe cea de *bulgari*. Protobulgarii sînt descrişi, pe de altă parte, în momentele în care îşi însuşesc civilizaţia şi cultura bizantină, pe care o transmit, apoi, protoromânilor. Dar descrierea expediţiei lui Budac în nordul Dunării, imaginată de scriitor, rămînerea vremelnică a acestor trupe în nordul Dunării chiar motivată prin condiţii climaterice, ia înfăţişarea prezenţei unei garnizoane a ţaratului protobulgar pe teritoriul ţării noastre, prezenţă ce nu poate fi demonstrată pe bază de documente.

Creştinarea primului ţarat bulgar din sudul Dunării se face după 864 şi „oficial“ începînd cu pătura feudală. Dacia nu a fost creştinată „oficial“, cum se întîmplă nu numai cu ţaratul bulgar, ci şi cu alte ţări vecine. Creştinismul protoromânilor se prezintă şi în secolul al IX-lea ca „o manifestare de caracter popular, fără misionari cunoscuţi şi fără convertirea cu alai a vîrfurilor feudale“ (A. Oţetea, *op. cit.*, p. 109). Slavici respectă adevărul istoric şi preoţii săi nu prezintă, structural, trăsăturile „misionarilor“, ci sînt „pămînteni“, cu ştiinţă de carte, pentru care desprinderea de „obşte“ reprezintă o mare dramă a vieţii.

Întîlnim şi în acest roman anacronisme şi ele au la bază, cum arată N. Iorga, dorinţa scriitorului de a-i înfăţişa pe protoromâni cu o civilizaţie şi cultură la nivelul celor din Imperiul bizantin şi din alte ţări. Exemplul cel mai izbitor îl oferă prezenţa la Tîrgovişte, în secolul al IX-lea, a unei curţi domneşti care, prin strălucire şi fast, vrea să imite pe cea din Bizanţ.

Istoriografia consacrată Imperiului bizantin îi oferă scriitorului un material informativ bogat şi atenţia sa se deplasează de la înfăţişarea vieţii poporului nostru spre prezentarea peisajului social din Imperiul bizantin şi califatele arabe. Manea, preotul „muntean“ din Măneşti este un personaj parcă anume construit ca prin intermediul său să se prezinte acest peisaj. Unii cercetători consideră numele personajului şi toponimicul, gepide (Const. C. Diculescu, *Die Gepiden*, Leipzig, 1923, p. 186), însă fără bază ştiinţifică. Spaţiul geografic se lărgeşte considerabil şi dacă Bodea şi Mala, din primul roman istoric, rătăcesc prin codrii din Carpaţii româneşti, Manea şi Ana peregrinează prin lumea Imperiului bizantin, iar modestul preot din Măneşti străbate, asemeni lui Nicolae Milescu, spătarul, ţările de pe continentul asiatic.

Scriitorul trece experienţa sa de viaţă şi în seama unor eroi din romanele istorice, procedeu pe care l-am întîlnit în nuvelistica sa. Slavici îl informează pe Maiorescu din Roma, în 10 august 1882, asupra primului său contact cu operele de artă din Italia: „Simt adînc ceea ce zice această pînză — scrie Slavici despre pînzele lui Rafael —; zguduit am fost din temelii în clipa, cînd ochii mi s-au oprit asupra ei şi zguduit am rămas pînă în clipa aceasta; simt, dar nu înţeleg. E înainte de toate un efect de culori, care la început te face să nici nu vezi icoana înfăţişată prin ele; vederea îţi este oarecum uimită de această armonie veselă, senină şi dulce ca răcoreala dimineţilor de mai ale noastre“ (I.E. Torouţiu, *Studii şi documente literare*, I, Bucureşti, 1934, p. 85). Astfel scriitorul îl înfăţişează pe ţarul Boris, copleşit de emoţie în faţa unui spectacol necunoscut lui. „E zguduitor efectul — comentează Slavici — pe care-l

produc artele plastice asupra oamenilor nedeprinşi cu ele“ (volumul de faţă, p. 580).

Critica literară nu acordă atenţie acestei „naraţiuni istorice“. Ovid Densusianu îl consideră un roman nereuşit, deoarece este construit din „crîmpeie legate unele de altele printr-un fir foarte slab“ (*Viaţa nouă*, nr. 2, 15 februarie, 1907, p. 43). Criticul îl învinuieşte pe Slavici şi pentru excesul de reflecţii filozofice, de fapt moralizatoare, precum şi pentru limba neîngrijită.

Romanul s-a bucurat şi de atenţia lui N. Iorga. Cronica sa, *Romanul istoric şi d. Slavici* (*Sămănătorul*, nr. 18, 30 aprilie 1906) se reproduce şi în foile de peste munţi (*Tribuna*, nr. 90, 11/34 mai 1906). N. Iorga o reia două decenii mai tîrziu (în *Istoria literaturii româneşti contemporane, II. În căutarea fondului*, Bucureşti, 1934, p. 87—88): „Astfel, răsfoind cronicile bizantine — scrie N. Iorga — Slavici căuta să ghicească o viaţă a românilor medievali pe care s-o lege cu faptele cele mari ale epocii lor (*Din bătrîni*). Volumul al doilea, *Manea*, din care un fragment se dă şi în *Sămănătorul*, prezintă epoca lui Mihail Beţivul, a Cezarului Bardas, a viitorului împărat Vasile, a patriarhilor, în luptă, Ignatie şi Fotie. Dar realizarea îndrăzneţului gînd se dovedi cu totul imposibilă. Pentru evenimentele şi figurile mari de istorie, povestitorul celor de la el de-acasă şi din vremea lui n-avea pe departe imaginaţia necesară: cele mai impresionante scene din Bizanţ sînt trivializate — mai puţin cele din Bagdad, care n-au însă relief — iar palidele figuri de preoţi, de ciobani, de «croitori» români, care se învăluie cu bulgari năvălitori şi cu greci din Constantinopol, rămîn pînă la sfîrşit nelămurite. Titluri ca *Tămbălăul* pentru o procesiune patriarhală şi una de batjocură a lui Mihail arată care e nivelul. O Tîrgovişte cu voievod în secolul al IX-lea apare anacronic chiar pentru cine nu e istoric. De fapt, cum pentru d. Florantin lumea lui Decebal era, în epic, aceea a unui sat ardelean, pentru Slavici toată acea frămîntare de popoare se face după ritmul potolit şi hazliu al unei petreceri de ţărani. Dialogurile filozofice, foarte dese, îngreuie şi încurcă. O operă de artă nu poate răsufla în acest aer aşa de rar.“ N. Iorga înlătură, la o distanţă de două decenii, toate aprecierile favorabile pe care le face în *Sămănătorul* cu privire la „naraţiunile istorice“. Atunci găsea că Slavici era pregătit să dea asemenea naraţiuni. „D. Slavici — scrie N. Iorga — e unul dintre cei mai pregătiţi pentru această sarcină. Un roman istoric bun nu se poate închipui decît de acel scriitor care îşi poate închipui el însuşi că trăieşte în alte vremi, care le ştie deci destul de bine pentru a-şi putea face această închipuire. Eroii săi trebuie să-i fie vechi și bune cunoștințe, mediul lor trebuie să fi fost scotocit în așa chip încît orice colț și mărunțiș din el să fi intrat în personalitatea scriitorului. Numai dintr-o mare bogăție a lui poate da el și lumii cititorilor ceva. D. Slavici e însă un cunoscut cercetător al trecutului nostru. Dacă a scris numai povestiri mărunte, el a fost ani de zile tipăritorul culegerii documentare «Hurmuzaki», din care deci o parte-i e cunoscută filă cu filă. Desigur că din această muncă, îndeplinită după puterile sale, i-a venit îndemnul la romanele istorice de astăzi." Aprecieri favorabile, cum nu sînt și cele din *Istoria literaturii românești contemporane*, și potrivit cărora „narațiunile istorice" ale lui Slavici nu ar fi decît rezultatul unei răsfoiri a cronicilor bizantine.

Romanul lui Slavici este o amplă povestire cu subiect oriental și nu întîmplător scenele în care se prezintă Bagdadul sînt și cele mai interesante. Scriitorul transilvănean anticipează, cu cîteva decenii, proza lui Sadoveanu de inspirație „persană".

Variante*

SIGLE: *A*: *Sămănătorul*, 1905
B: *Din bătrîni. Manea*. Narațiune istorică, București, Imprimeria și Editura „Librăriei Școalelor", C. Sfetea, 1905

540

21 pănă; *corectat*: pînă.

545

8 fără ca să mai întrebe de cineva; *corectat*; fără ca să mai întrebe pe cineva // *34—35* nu, mai ales femeie care; *corectat:* nu [e] mai ales femeie care.

568

19 unde se afla Budac; *corectat:* unde se află Budac.

569

8—9 se temeau ca nu cumva cazarii să fie aproape, pe unde se vedeau focuri, ar fi dorit ca oastea întreagă; *corectat:* se temeau ca nu cumva cazarii să fie aproape, pe unde se vedeau focuri, [și] ar fi dorit ca oastea întreagă.

---

* Întrucît cel de-al doilea volum al romanului istoric *Din bătrîni*, intitulat *Manea*, n-a mai fost reeditat în timpul vieții scriitorului, singurele variante care au putut fi consemnate sînt cele oferite de capitolele *Tămbălăul* și *Bagdad*, apărute în *Sămănătorul*, în volumul de față corespunzînd paginilor: 601—608 și respectiv 640—751. În rest în aparatul critic au fost menționate unele corectări de text cerute de contextul capitolului sau paginii respective.

576

25—27 lupta dintre iconoclaștii, care sfărămau icoanele ca pe niște idoli, și iconodulii, care se închinau la ele; *corectat:* lupta dintre iconoclaști, care sfărămau icoanele ca pe niște idoli, și iconoduli, care se închinau la ele.

579

19 Abia după ce se afla în mijlocul sălii au intrat; *corectat:* Abia după ce se află în mijlocul sălii au intrat.

581

32—33 să steie fiecare în față judecătorului; *corectat:* să steie fiecare în fața judecătorului.

593

27 vei trăi în cuvioasa retragere; *corectat:* vei trăi în cuvioasă retragere.

595

16 cei ce venea ori plecau; *corectat*: cei ce venea[u] ori plecau.

597

18—19 ucenicii părintelui Metodiu care se mai aflau la Prislop; *corectat:* ucenicii părintelui Metodiu care se mai aflau la Prislav.

601

1—2 III *Tămbălăul.* Fragment din romanul istoric *Din străbuni*, vol. II *A;* III *Tămbălăul B* // *5* pănă *A;* pînă *B* // *7* Părintele Manea[1] *(apare adnotat:* [1]Părintele Manea e preot muntean, a căruia soție au răpit-o bulgarii.) *A;* Părintele Manea *B* // *16* o pierduse *A;* o perduse *B* // *16* Ana[2] *(apare adnotat:* [2]Ana e preoteasa răpită și ajunsă în cele din urmă la Constantinopol.) *A;* Ana *B* // *32* timp de pierdut *A;* timp de perdut *B* // *33—34* să ni putem găsi *A;* să ne putem găsi *B.*

602

6 intrăm *A;* întrăm *B* // *8* să ni căutăm *A;* să ne căutăm *B* // *17* împrejurul unui neguțător *A;* împregiurul unui negoțător *B* // *19* pierduse *A;* perduse *B* // *22* împrejurul *A;* împregiurul *B* // *28* învălmășeală *A;* învălmășală *B* / zbierete *A;* zbierăte *B* // *34* vie emoțiune *A;* viuă emoțiune *B* // *36* împregiurul *A;* împrejurul *B* // *37* balaur *A;* bălaur *B.*

603

1—2 adaugă iar Bociu *A;* adăogă Bociu *B* // *14* patriarhului[1] *(apare adnotat:* [1]Fapt petrecut în anul 857.) *A;* patriarhului *B* // *20* patriarhul e eunuc *A;* patriarhul e scopit *B // 26—28* a păţit de curînd o mare ruşine în timpul unei procesiuni *A;* a păţit de curînd o mare ruşine, căci au apucat-o durerile facerii în timpul unei procesiuni *B // 30—31* puhoiul *A;* pohoiul *B // 36* că Barda *A;* ca Barda *B; anulat cu A.*

604

8—9 iar lumea se adunase-n calea lui ca să-l aclame în tot drumul lui *A;* iar lumea se adunase ca să-l aclame în tot drumul lui *B // 14—15* bălaurului *A;* bălăurului *B; anulat cu A // 29* împrejurul *A;* împregiurul *B // 37—38* răzimaţi-vă *A;* răzămaţi-vă *B // 39* se clatina *A;* se clătina *B // 39—40* supt picioarele *A;* sub picioarele *B.*

605

4 bălaurul *A;* balaurul *B // 5—6* ca să te simţi pierdut *A;* ca să te sîmţi perdut *B // 8* fără să se mai gîndească *A;* fără ca să se mai gîndească *B // 10* asemenea balauri *A;* asemene bălauri *B.*

606

5 se pierdea *A;* se perdea *B // 7—8* supt care *A;* sub care *B // 9* ripidele de aur *A;* hripidele de aur *B // 12* patriarhului[1] *(apare adnotat:* [1]Sfîntul Ignatie, care a fost înlocuit cu Photie, căpetenia gardei.) *A;* patriarhului *B // 22* mişcare, mai vie *A;* mişcare, mai viuă *B // 27—28* ipodrom *A;* hipodrom *B // 33* papesa Ioana *A;* papisa Ioana *B; anulat cu A // 38* cari-şi puseseră *A;* care-şi puseseră *B.*

607

7 s-a făcut pe deodată linişte adîncă *A;* s-a făcut linişte adîncă *B; corectat:* s-a făcut deodată linişte adîncă *// 24* cari *A;* care *B // 25* vie emoţie *A;* viuă emoţiune *B // 25—26* să dea năvală *A;* să deie năvală *B // 27* la Sfînta Sofia *A;* la Sfînta Sofie *B // 31* răcnind *A;* rîcnind *B // 34* izbutiseră *A;* izbutisără *B.*

608

2 el înţelesese *A;* el înţelese *B // 6* Budac[1] *(apare adnotat:* [1]Căpetenia cetei bulgare, care răpise pe preuteasa.) *A;* Budac *B // 7* unde nemereşte *A;* unde nimereşte *B // 18* oameni cari *A;* oameni care *B // 19* să-i înţeleagă romăneasca *A;* să-i înţeleagă romăneasca *B // 22—23* Vasilie Macedoneanul, destul şi el singur[2] *(apare adnotat:* [2]Vasilie Macedoneanul, care a ajuns împărat, trăise cîtva timp pe ţărmul stîng al Dunării.) *A;* Vasilie Macedoneanul, destul şi el singur *B // 31* Pierzîndu-şi *A;* Perzîndu-şi *B // 35—36* şi lumea rîdea cu hohote *A;* şi lumea şi rîdea cu hohote *B.*

611

33—34 îl întreba apoi pe protivnicul său; *corectat:* îl întrebă apoi pe protivnicul său.

615

22—23 sub cedrii Libanului şi la poalele muntelui Sinaia; *corectat:* sub cedrii Libanului şi la poalele muntelui Sinai.

622

23 îi dau; *corectat:* îi d[ăde]au.

625

18—19 cu temnicerul, care putea să facă viaţa plăcută; *corectat:* cu temnicerul, care putea să[-i] facă viaţa plăcută.

631

4—5 ţiind bună rînduiala între oameni; *corectat:* ţiind buna-rînduială între oameni.

634

25—26 greşit: am umblat prin lume; *corectat:* om umblat prin lume.

640

15 Bagdad (Fragment) *A; Bagdad B // 18* ţermurii Tigrului *A;* ţărmurii Tigrului *B // 19* Almansorul *A;* Almansor *B // 23* ţermurul *A;* ţărmurul *B // 28* ţermuri *A;* ţărmuri *B // 30* intrare *A;* întrare *B // 33* intrau *A;* întrau *B.*

641

17 neguţătorii *A;* negoţătorii *B // 17—18* tot neîntrecute în frumuseţa lor *A;* tot neîntrecute încă în frumuseţea lor *B // 19* fineţa *A;* fineţea *B // 20—21* nesecate *A;* nesăcate *B // 23* Neguţătorii *A;* Negoţătorii *B // 28* Pănă *A;* Pînă *B // 30* Amur Daria *AB; corectat:* Amu-Daria *// 30—31* pierduse *A;* perduse *B // 31* neguţătorii *A;* negoţătorii *B // 33* pe ici, colo *A;* pe ici, pe colo *B // 37* ţerile *A;* ţările *B // 38* cari *A;* care *B.*

642

1 pănă *A;* pînă *B // 10* tînărul Giafar *A;* tinerul Djafar *B // 10—11* supt numele *A;* sub numele *B // 17, 22, 24* Mohamed *A;* Muhamed *B // 20* sînt *A;* sunt *B // 21* toţi ceilalţi cari *A;* toţi ceilalţi care *B // 25* supt o singură *A;* sub o singură *B // 27* se simţea *A;* se sîmţea *B // 28* fără să-şi fi împlinit *A;* fără ca să-şi fi împlinit *B // 33* simbriaşi *A;* sîmbriaşi *B // 34* dregătoriile *A;* diregătoriile *B // 39* marmoră *A;* marmură *B.*

643

5 răcnete de mînie *A;* rîcnete de mînie *B* // *8* singură *A;* sîngură *B* // *11*, *14* Mihail al III-lea *A;* Mihail III *B* // *15* ţărmul *A;* ţărmurul *B* // *17*, *27* cari *A;* care *B* // *21* Egipet *A;* Egipt *B* // *25* Mesopotamiei *A;* Mezopotamiei *B* // *26* supt bună pază *A;* sub bună pază *B* // *28* Mohamed *A;* Muhamed *B* // *37* intra însoţit de către doi-trei *A;* întra însoţit de cîte doi-trei *B*.

644

3 el se uita zîmbind *A;* se uita zîmbind *B; anulat cu A* // *5* să se domirească *A;*să se dumirească *B* // *7* adevărul era că Manea *A;* adevărul era ca Manea *B; anulat cu A* // *7* nu se domirise *A;* nu se dumirise *B* // *11* sînt *A;* sunt *B* // *20* cari-şi dădeau silinţa *A;* care-şi dedeau silinţa *B* // 29 să le dea *A;* să le deie *B* // *32* supt *A;* sub *B* / bolta cea crăpată¹ *(apare adnotat:* ¹El fusese întemniţat la Constantinopol.) *A;* bolta cea crăpată *B* // *33* veşnic *A;* vecinic*B* // *34* Nu stătea *A;*Nu stetea *B* // *36* patru pe cari *A;* patru pe care *B* // *40* tainele creaţiunii *A;* tainele calaciacrei *B; anulat cu A.*

645

9, *13* şi suferinţa *A;* şi suferinţă *B* // *14* sînt *A;* sunt *B* // *16—17* e dar o mulţămire să trăieşti *A; greşit:* e dar o mulţime să trăieşti *B; corectat după A* // *23* se stăpîneşte pe sine *A;* se stăpîneşte pe sine însuşi *B* // *27* adăuga Iacob *AB; corectat:* adăugă Iacob // *34* striga Iacub *A;* strigă Iacub *B* // *36*, *39* sînt *A;* sunt *B*.

646

5 să ne ia supt ocrotirea lor *A;* să ne ieie sub ocrotirea lor *B* // *6*, *8*, *15* sînt *A;* sunt *B*//*7* întreba *AB; corectat:* întrebă//*8* exclama *AB; corectat:* exclamă // *9* adăuga Nazir *A;* adaugă Nazir*B; corectat:* adăugă Nazir //*14* Azvadi, Iacub şi Beniamin *A;* Azvadi şi Iacub şi Beniamin *B; anulat cu A* // *16* domiriţi *A;* dumiriţi *B* / li mai trebuia *A;* le mai trebuia *B* // *17* domiri *A;* dumiri *B* // *20—21* steteau nepăsători *A;* steteau nepăsător *B; anulat cu A* // *25* piept *A;* pept *B* // *25* cari-i păreau *A;* care-i păreau *B* // *28* ademenitoare *A;* adimenitoare *B* / li făgăduia *A;* le făgăduia *B* // *30*, *33* domirit *A;* dumirit *B* // *31* sînt *A;* sunt *B* // *34* să intre *A;* să între *B* / neobişnuit *A;* neobicinuit *B* // *35* să ia *A;* să ieie *B* // *35—36 în periodic, între aceste rînduri se menţionează:* Bagdad¹ (urmare) *şi se dă următoarea notă:* ¹Acest fragment alcătuieşte capitolul al II-lea al romanului *Din străbuni*, vol. II (inedit). // *36* A şi intrat *A;* A şi întrat *B* // *39* crăpatul zorilor *A;* crepetul zorilor *B* // *40* se umplură *A;* se umplusără *B*.

647

2 intra *A;* întra *B* // *14—15* cei mulţi pe jos, şi numai puţini călare pe cai *A;* cei mulţi pe jos, numai pe ici, pe colo cîte unul călare pe cai *B* // *19* supt ochii *A;* sub ochii *B* // *27—30* cînd a sosit călare pe un armasar alb califul El Mutavachil, tînăr, frumos, mîndru, plin de podoabe strălucitoare, însoţit de curtenii lui *A;* cînd califul El Mutavachil, tînăr, frumos, mîndru, plin de podoabe strălucite, a sosit călare pe un armăsar alb şi însoţit de curtenii lui *B* // *40* necredincioşii, cari *A;* necredincioşii, care *B*.

648

6 îşi dădeau *A* îşi dedeau *B* // *10* să se dea *A;* să se deie *B* / ca mînie atoatenimicitoare *A;* ca mînia atoatenimicitoare *B; anulat cu A* // *14* supt ocrotirea *A;* sub ocrotirea *B* // *15* strimte *A;* strîmte *B* // *17* a intrat *A;* a întrat *B* // *18* le-a dat *A;* li-a dat *B* // *36* se repeziră *A;* se răpeziră *B*.

649

20 întrebă iar Manea *A;* întrebă Manea *B; anulat cu A* // *37*, *38—39* oameni cari *A;* oameni care *B*.

650

6 supt stăpînirea *A;* sub stăpînirea *B* // *16* turcii, cari *A;* turcii, care *B* // *18* mîine-poimîine *A;* mîne-poimîne *B* // *20* adăugă Iacub *A;* adăuga Iacub *B; anulat cu A* // *21* sînt *A;* sunt *B* // *25* virtute *A;* vîrtute *B* // *28* el tăia *A;* el taie *B* / sînt *A;* sunt *B* // *33* răcni africanul *A;* rîcni africanul *B* // *34* e destulă o lovitură de pumnal *A;* e destul o lovitură de pumnal // *36* sînt *A;* sunt *B* // *39* şi-ţi adun aici din Bagdad *A;* şi-ţi adun de aici din Bagdad *B*.

651

1—2 Iar în trei zile-ţi pun Persia, toată lumea-n picioare. *A;* Iar în trei zile-ţi pun Persia toată-n picioare. *B* // *4* sînt *A;* sunt *B* // *5* se cer bani *A;* să cer bani *B* //*8* Se pot găsi mulţi bani. *A;* Se pot găsi bani ... mulţi bani. *B* // *9* atîta vă trebuie *A;* atît vă trebuie *B*.

656

6 încă mai pe-nfundate; *corectat:* însă mai pe-nfundate.

657

8—9 cum stă, în ce fel de strîmtorări se afla; *corectat:* cum stă, în ce fel de strîmtorări se află.

660

8 Ca mîne se ridică; *corectat:* Că mîne se ridică.

662

26—27 se dedeau însă mai mult în partea Apusului, care, fiind mai depărtați; *corectat:* se dedeau însă mai mult în partea Apusului, care, fiind mai depărtat // *32* Vladimir; *corectat:* Vladislav, *cum apare pretutindeni în partea a doua a romanului, cu excepția cazului de față.*

664

28—29 Tot mai trăia Albu și Crețu și Cornea; *corectat:* Tot mai trăia[u] Albu și Crețu și Cornea.

665

23 sub numele Ciril; *corectat* sub numele de Ciril.

671

20 toți îi zicea Saffar, faurul; *corectat:* toți îi zicea[u] Saffar, faurul.

674

18—19 putea să se ducă în toată liniștea cu fiica lui unde-l trage inima; *corectat:* putea să se ducă în toată liniștea cu fiica lui unde-l trăgea inima.

675

37 Pînă chiar și oamenii ca Mir Benah; *corectat:* pînă chiar și oameni ca Mir Benah.

681

37—39 dar a mai și luat de la Constantinopole pe Simeon, feciorul lui Mihail ca să-l crească el; *corectat:* dar a mai și luat la Constantinopole pe Simeon, feciorul lui Mihail, ca să-l crească el.

683

24—25 și altfel prea puține; *corectat:* și astfel prea puține.

686

30 pănă; *corectat:* pînă.

687

13—14 să ne petrecem zile rătrași; *corectat:* să ne petrecem zile[le rătrași.

692

11 alergau toată ziua și dau sfaturi bune; *corectat:* alergau toată ziua și d[ăde]au sfaturi bune.

695

17 stau pretutindeni; *corectat:* st[ăte]au pretutindeni.

702

9—10 Putea să ieie multe de la el, dar nici cu bani, nici cu marfă nu putea să-l plătească; *corectat:* Putea[u] să ieie multe de la el, dar nici cu bani, nici cu marfă nu putea[u] să-l plătească.

708

25—26 S-au și ridicat polovții, dar nu erau și nici în stare să spargă zidul; *corectat:* S-au și ridicat polovții, dar nu erau în stare să spargă zidul.

710

28 le dau; *corectat:* le d[ăde]au.

730

10, *12*, *22* face pe preot; *corectat:* face pe preot[ul].

DICȚIONAR BIOGRAFIC DE NUME ȘI PERSONAJE ISTORICE ÎNTÎLNITE ÎN ROMANELE *DIN BATRÎNI* ȘI *MANEA*

A

ABBASIZI

Dinastie de califi arabi — a treia — întemeiată în 750 de Abu al-Abbas al Saffah, descendent al lui Abbas, unchiul lui Mahomed. După înfrîngerea Omeiazilor (v.), își întind stăpînirea asupra lumii arabe. Bagdadul, întemeiat în 762, devine capitală și centru cultural și științific al Islamului. Apogeul puterii Abbasizilor este marcat de domnia lui Harun al-Rașid (786—809) (v.). Abbasizii domnesc pînă în 1258.

ABDURRAHMAN

Abd er-Rahman al II-lea, numit și Victoriosul, calif de Cordoba (822—852). Se face cunoscut și ca protector al științei, literaturii și artei.

ABU LIHASAN ALASTCARII

Abu al-Atahiya (748—c. 828), poet arab.

ABU TAHIR (v. TAHIR)

AEȚIU

Patrician, rudă cu Teofil (v.), împăratul bizantin (829—842), cade prizonier la arabi. Este decapitat în 5 martie 845.

ALBOIN

Rege al longobarzilor (561—573), fiul lui Andoin, duce lupte cu gepizii și-l ucide pe Kunimund, regele acestora. Își face cupă regală din țeasta dușmanului său din care bea la masă cu oaspeții. Trece cu supușii săi în Italia și-și așează capitala la Padova, fondînd un nou stat. Este ucis în 573 de Helmich, scutierul său.

ALI

Ali-ben-Abu-Taleb (c. 600—661), calif arab (656—661), se căsătorește cu Fatima, fiica lui Mohamed (v.). *Divanul* său, cuprinzînd învățături morale, s-a tradus și în limbile europene.

ALMANSOR

Abu Djafar al-Mansur, calif abbasid (754—775), cucerește ținuturi întinse între care și Armenia. Fondează în 762 Bagdadul, care devine capitala califatelor musulmane. Își cîștigă merite și prin promovarea culturii și literaturii arabe.

ALMOS

Conducătorul unuia din cele șapte triburi ungare din secolul al IX-lea. Celelalte triburi erau conduse de Eleud (Elöd), Huba, Kun (Könd), Tas, Tuhutum (Töhötöm) și Und.

AL MUSTAIN (v. MUSTAIN)

AL MUSTAZ (v. MUSTAZZ)

AMR

Amr ibn al-Leith, calif al Khurasanului (879—c. 903). Urmează la tron fratelui său Yacub ibn al-Leith, întemeietorul dinastiei Saffarizilor (v.).

ANASTASIA

Fiica lui Leon al V-lea.

ARIE

Arie (c. 280—336), preot în Alexandria. Prin învățătura sa provoacă mari disensiuni în sînul bisericii creștine, deoarece nega natura divină a lui Hristos. Este excomunicat de sinodul din Niceia (325). Primește sprijin din partea unor împărați romani.

ARNULF

Arnulf de Carinthia (850—899), copil din flori al lui Carloman (828—880), regele Bavariei. Este ales rege după detronarea lui Carol cel Gros (887) (v. Carol al III-lea) și apoi încoronat (896) de papa Formosus (v.), ca împărat.

ARPAD

Arpad, fiul lui Álmos, conduce triburile maghiare (c. 890—907) și le stabilește în Panonia. Fondează dinastia arpadiană, care domnește în Ungaria pînă în 1301.

ASPARUH

Asparuch (c. 646—c. 700), han al bulgarilor din regiunea Mării de Azov, trece Dunărea și supune triburile slave din sudul ei. Silește pe bizantini să recunoască statul bulgar (679 sau 681).

ASPASIA DIN MILET

Soția lui Pericle. Trăiește în cercul artiștilor și oamenilor de litere din vremea sa (Socrate, Alcibiade, Fidias) și exercită o puternică influență asupra soțului său. Dușmanii politici ai lui Pericle și poeții comici o atacă adesea în scrierile lor.

B

BAIAN

Cagan al triburilor ogorilor (avarilor), întemeiază un vast imperiu, care se întindea de la Marea Baltică pînă la Dunăre. Se aliază cu Alboin, regele longobarzilor, cu ajutorul cărora învinge pe gepizi (567). Moare în 602 și odată cu dispariția sa începe să decadă și puterea avarilor.

BARDAS (BARDA)

Patrician bizantin în secolul al IX-lea, frate cu Teodora, soția împăratului Teofil (v.). Conduce împărăția în timpul domniei lui Mihail al III-lea, nepotul său (v.). Inițiază reforme legislative și reorganizează universitatea din Constantinopol. Intră în conflict cu Ignatie, patriarhul Constantinopolului (v.), pe care îl înlocuiește cu Photie (858). Este asasinat în 866 din ordinul împăratului.

BASSA

Martiră în timpul împăratului Maximian (286—310). (Probabil de la acest personaj real a pornit Slavici în conturarea eroinei Bassa din romanul *Manea*, deși localizează acțiunea în secolul al IX-lea.)

BELISARIU

Belizarie (c. 505—565), general bizantin în timpul domniei lui Iustinian (v.). Fiul unui ţăran din Tracia, urcă toate treptele ierarhiei militare şi se remarcă în luptele cu cetele de cutriguri şi sclavini. Reprimă răscoala populară „Nika" din Constantinopol (532), învinge pe vandali şi ostrogoţi şi include în Imperiul bizantin teritoriul Africii de Nord şi Italia. După o legendă, ar fi căzut în dizgraţie, ajungînd cerşetor.

BENEDICT

Benedict al III-lea, papă (855—858). În timpul său Ignatie, patriarhul din Constantinopol (v.), este înlocuit cu Photie (857) (v.).

BOGOR, BOGORIS

Boris I, cneaz al bulgarilor (852—889), adoptă creştinismul de rit bizantin. La botez primeşte numele de Mihail. Adăposteşte discipolii lui Metodiu (v.) alungaţi din Cehia şi sprijină cultura. Se retrage la o mănăstire (889) şi îi urmează la tron Simion, fiul său (v.). Moare în 907.

C

CAROL

Carol al II-lea (cel Pleşuv) (823—877), fiul lui Ludovic cel Pios (778—840) şi al Judithei de Bavaria. Participă la împărţirea imperiului lăsat de Carol cel Mare (v.) şi ajunge rege al Franţei (840—877). În timpul domniei lui au loc invazii ale normanzilor.

Carol al III-lea (cel Gros) (839—888), fiul lui Ludovic Germanicul (v.) şi al Emmei, contesă de Bavaria. Rege al Germaniei (882—887) şi al Franţei (884—887), reia de la rudele sale unele ţinuturi, care făcuseră parte din imperiul lui Carol cel Mare.

Carol al III-lea (cel Nătîng) (879—929), fiu al lui Ludovic al II-lea (cel Bîlbîit), rege al Franţei (898—923). Face pace cu normanzii (911) şi le cedează valea inferioară a Senei.

CAROL CEL MARE

Carol cel Mare (742—814), fiul lui Pepin cel Scurt (mort la 838), rege al francilor (768—800) şi împărat roman (800—814). Duce lupte contra saxonilor (772—804), longobarzilor (773—774) şi a altor popoare. Se aliază cu Harun al-Raşid, califul din Bagdad (v.), spre a intimida Constantinopolul. Înfăptuieşte o serie de reforme şi sprijină dezvoltarea ştiinţei şi culturii. Victoriile sale militare, îndeosebi cele din Spania, fac o puternică impresie şi Carol cel Mare devine erou în literatura medievală. *Chanson de Roland* este numai una din epopeile medievale, care glorifică vremea sa.

CHIRIL

Chiril (c. 315—386), patriarh al Ierusalimului, adversar al învăţăturii lui Arie (v.).

CIRIL (CHIRIL) (v. CONSTANTIN-CHIRIL)

COCEL (v. KOCEL)

CONSTANTIN

Constantin-Chiril (827—869), numit şi Filozoful, fiu al unui demnitar, Leon din Salonic. Participă din 863, împreună cu Metodiu, fratele său mai mare, la răspîndirea creştinismului în Moravia şi Panonia. Este trimis ca misionar al bisericii creştine şi la Bagdad (851) şi la „cazari" (tătari) în Crimeea (c. 860). Este considerat creatorul alfabetului chirilic.

CLEMENT

Climent de Ohrida (+916), discipol al lui Metodiu (v.), trăieşte în timpul ţarilor Boris I şi Simion (v.).

CRATER

Teodor Crater, ofiţer bizantin de elită, este luat prizonier de arabi la ocuparea cetăţii Amoreea din Frigia superioară. Este condamnat la moarte în 5 martie 845.

CRUM (v. KRUM)

D

DJAFAR (v. MUTAVACHIL)

DOMIŢIAN

Titus Flavius Domitianus (51—96), fiul lui Vespasian, împărat roman (81—96). Se face cunoscut prin măsurile severe pe care le ia pentru îndreptarea moravurilor din imperiu, dar şi prin acte de cruzime. Duce războaie şi cu dacii fără să obţină succese militare. Moare asasinat de un sclav.

E

ELEUD (ELÖD)

Conducătorul unuia din cele şapte triburi ungare din secolul al IX-lea.

EVLOGHIE

Evloghie de Cordova, scriitor medieval. Este decapitat de musulmani (859).

F

FELICIAN

Călugăr benedictin în secolul al IX-lea, trimis de papa în părţile răsăritene ale Europei.

FORMOSUS

Formosus (816—896), papă (891—896), îl încoronează pe Arnulf (896) (v.). Îndeplineşte în 866 misiuni pe lîngă bulgari.

G

GANGR (v. ROLLON)

GUIDO DE SPOLETO

Guido al II-lea, duce de Spoleto, rege al Italiei (889—894). Fiul lui Guido I de Spoleto, primeşte sprijin din partea papei Ştefan al VI-lea (v.). Moare subit în 894.

H

HARUN AL-RAŞID

Harun al-Raşid (766—809), calif abbasid. Urmează la tron după Al-Hadi, fratele său, în 786, şi domnia sa este un război continuu cu Grecia şi cu alte ţări, fără însă să obţină rezultate importante. Întreţine legături cu Carol cel Mare (v.), căruia i-ar fi trimis şi daruri. Moare în 809. A devenit celebru ca personaj în *O mie şi una de nopţi*, în care întîmplările istorisite sînt date ca petrecîndu-se în timpul său.

HASTING

Conducător al vikingilor danezi în secolul al IX-lea. Face după 845 cuceriri în Franţa, Spania şi Italia. Încheie pace în 863 cu Carol al II-lea (cel Pleşuv) (v.), iar în 892 trece în Anglia.

HUBA

Conducătorul unuia din cele şapte triburi ungare din secolul al IX-lea.

I

IACUB IBN LEITH (v. YAQUB IBN AL-LEITH)

IBN AZZEIAT

Vizir în secolul al IX-lea, este ucis din ordinul lui Mutavachil (v.).

IGNATIE

Ignatie (799—878), patriarh al Constantinopolului. Fiu al împăratului Mihail I (v.) şi al Procopiei, este schingiuit şi închis la moartea tatălui său (813). Patriarh al Constantinopolului din 847, intră în conflict cu Bardas (v.), pe care îl excomunică pentru viaţa destrăbălată. Este scos din scaun şi înlocuit cu Photie (858) (v.). Primeşte sprijin din partea papei Nicolae I (v.). Vasile I Macedoneanul (v.) îl readuce în scaun (867).

IGOR

Igor I (c. 875—945), mare cneaz al Kievului. Urmează la tron lui Ruric, tatăl său (v.), în 879, dar nu domneşte efectiv decît de la moartea lui Oleg (v.), unchiul său (912). Supune pe pecenegi şi întreprinde două expediţii împotriva Bizanţului (941 şi 945). Moare în război.

IOAN

Ioan al VIII-lea (c. 820—882), papă între 872—882. Îl încoronează împărat în 876 pe Carol al II-lea (cel Pleşuv) (v.) şi este în conflict cu Guido de Spoleto (v.). În timpul papalităţii sale izbucneşte conflictul dintre „creştinii occidentali“ şi „creştinii orientali“, care îl numesc în derîdere „papa Ioana“. Moare asasinat. A rămas de la el o valoroasă corespondenţă.

IUSTIN

Iustin al II-lea, împărat bizantin (565—578), nepot al lui Iustinian (v.) și succesor al său la tron. Administrează cu severitate și împinge imperiul în războaie dezastruoase. Luptă și contra sectelor religioase. După ce înebunește, conducerea imperiului o iau, din 574, sfetnicii săi.

IUSTINIAN

Iustinian I (482—565), împărat bizantin (527—565), se trăgea dintr-o familie de țărani din Iliria. Caută să restabilească Imperiul roman și face întinse cuceriri (Italia, Spania, Africa). Întărește pe plan intern administrația și reprimă cu severitate revoltele populare (532). Se construiește în timpul domniei sale catedrala Sfînta Sofia din Constantinopol, capodoperă a arhitecturii bizantine. În timpul domniei lui se codifică dreptul civil roman denumit în secolul al XII-lea *Corpus iuris civilis*, compus din: *Istitutele*, *Digestele*, *Codul lui Iustinian* și *Novelele*.

K

KOCEL

Cocel (Cotel, Chotil, Koțel), căpetenie a slavilor de la poalele Alpilor răsăriteni. Înființează un stat slav, ce se întindea pînă în Cîmpia dunăreană.

KRUM

Crum (Crummus, Crumnus), țar între 802—814 al statului protobulgar. Se face cunoscut prin spiritul războinic și actele sale de cruzime. Își face cupă din craniul lui Nichifor I, împăratul bizantin, pe care îl ucide în război (811).

KUN (KÖND)

Conducătorul unuia din cele șapte triburi ungare din secolul al IX-lea.

KUNIMUND

Cel din urmă rege al gepizilor. Este ucis de Alboin (v.), regele longobarzilor (571).

L

LAZĂR

Călugăr și pictor celebru de icoane în secolul al IX-lea. Teofil, împăratul bizantin (829—842), dușman al iconoclaștilor, îi arde mîinile cu fierul roșu.

LEO

Leon al V-lea, Armeanul, împărat bizantin (813—820). În timpul domniei sale se reia lupta contra mișcării iconoclaste.

Leon al VI-lea, cel Înțelept (Filozoful), împărat bizantin (886—912), are o domnie tulburată de numeroase războaie și conflicte cu autoritatea bisericească. Sprijină științele și compune el însuși tratate științifice și lucrări de altă natură.

LOTHAR

Lothar I (795—855), fiul lui Ludovic cel Pios (778—840), guvernator, din 814, al Bavariei, asociat din 817 la conducerea imperiului și rege al Italiei (820). Îl silește pe tatăl său să abdice (833) și este recunoscut împărat la moartea acestuia (840). Abdică în 855 și se retrage la o mănăstire.

LUDOVI

Ludovic al II-lea (cel Tînăr) (825—875), fiu al lui Lothar I, este încoronat rege al Lombardiei în 850 și devine apoi împărat (855). Duce lupte contra maurilor din Italia meridională.

Ludovic al II-lea (cel Bîlbîit) (846—879), rege al Franței, fiul lui Carol al II-lea (cel Pleșuv) (v.), căruia îi urmează la tron.

Ludovic al II-lea (Germanicul) (804—876), rege al Germaniei (843—876). Participă la luptele pentru împărțirea imperiului. Duce lupte și contra triburilor slave.

Ludovic al IV-lea (Copilul) (893—911), fiul lui Arnulf (v.), urmează la tron tatălui său (899). Pierde războiul cu ungurii și moare îndată după aceea. Este ultimul împărat carolingian al Germaniei.

M

MOHAMED

Mahomed (Muhamed) (c. 570—632), fondatorul islamismului. Face parte, potrivit tradiţiei, din tribul kureisiţilor, şi cum la Mecca nu cîştigă destui adepţi, se mută la Medina (622). Mutarea aceasta — hegira — marchează începutul calendarului musulman. Învăţătura sa este continuată de Ali, ginerele său.

MANE

Manes (Mani, Maniheos, Cubricus), fondatorul manehismului. Se naşte în Babilon, în 215, şi moare în Persia pe la 276—277. Călătoreşte în India şi caută să realizeze o fuziune între doctrinele creştine şi învăţăturile lui Zoroastru. Manehismul se răspîndeşte în Persia, India, Tibet, China şi este cunoscut şi în unele ţări din Europa.

MAXIMIAN

Aurelius Valerius Maximianus (c. 250—310), împărat roman (286—310), se face cunoscut prin persecuţiile îndreptate contra creştinilor.

METODIU

Metodiu (Confesorul), patriarh al Constantinopolului (842—846).

Metodiu (c. 815—885), cărturar slav. Fiul unui funcţionar, funcţionar el însuşi o vreme, intră la mănăstire şi primeşte misiuni religioase la arabi, cazari şi creştinează slavii (864). După moartea lui Constantin (Chiril), fratele său (869), îşi continuă misiunea în Moravia şi Panonia.

MIHAIL

Mihail I Rhangabé, împărat bizantin (811—813). Domnia sa este cunoscută prin reacţiunea violentă contra mişcării iconoclaste.

Mihail al II-lea (Gîngavul), împărat bizantin (820—829), îl susţine la tron pe Leon al V-lea (Armeanul, (v.), ca apoi să-l asasineze (819) şi să-i ia tronul. Era puţin instruit. Indiferent la chestiunile religioase, se arată îngăduitor cu ortodocşii. Domnia sa a fost totuşi tulburată de revolte interne, care permit arabilor să ocupe Creta (826) şi Sicilia (827).

Mihail al III-lea, împărat bizantin (842—867), fiul lui Teofil (v.) şi al Teodorei (v.). Iubitor de petreceri şi curse la hipodrom, lasă conducerea împărăţiei în seama Teodorei, mama sa şi a lui Bardas, unchiul său (v.). În timpul domniei sale se pune capăt luptei contra mişcării iconoclaste (843). Este asasinat de Vasile Macedoneanul (v.).

MIR BENAH

Slujitor al califului Mutavachil (v.).

MUNTASSIR

Muhammad el-Muntassir, calif abbasid (861—862). Urmează la tron după Mutavachil (v.).

MUSTAIN

Ahmad el-Mustain, calif abbasid (862—866), se amestecă în luptele pentru domnie. Succesorul la tron al lui Muntassir (v.).

MUTASEM

Muhammad el-Mutasem, calif abbasid (833—842). Este succesorul lui Abd Allah el-Mamun (813—833) la conducerea califatului.

MUTAVACHIL

Djafar, Giafar el-Mutavachil, al zecelea calif abbasid, domneşte între 847—861. Se înconjoară cu o gardă de pretoriani turci şi sfîrşeşte prin a fi asasinat de ei. Militarii şi mercenarii ocupă poziţii importante în conducerea califatului şi domnia sa marchează decadenţa evidentă a puterii Abbasizilor.

MUTAZZ

Muhammad el-Mutazz, calif abbasid (866—869). Sub domnia sa se accentuează decadenţa puterii Abbasizilor.

N

NAUM

Ucenic al lui Metodiu (v.), la curtea lui Boris (v.), ţarul bulgar.

NERO

Lucius Domitius Nero Claudius (37—68), împărat roman (54—68). Era fiul lui Aenobarbus şi al Agrippinei. Primeşte o educaţie aleasă avînd printre profesori şi pe filozoful Seneca. Domnia sa se caracterizează prin măsuri administrative chibzuite, dar şi prin acte de cruzime. Îşi ucide mama şi profesorul (Seneca), suprimă adversarii politici şi prigoneşte pe creştini. I se atribuie şi incendierea Romei.

NICOLAE

Nicolae I (cel Mare) (800—867), papă (858—867), duce o politică abilă faţă de regii şi împăraţii din vremea sa, consolidîndu-şi autoritatea. În timpul papalităţii sale se produce ruptura dintre biserica „orientală“ şi cea „apuseană“.

O

ODO

Conte de Paris, apără oraşul contra atacurilor normanzilor (845, 856, 861). Este încoronat rege în ianuarie 888.

OLEG

Mare principe rus în secolele IX—X, frate cu Ruric (v.). Este tutorele lui Igor (v.), fiul lui Ruric. Face noi cuceriri. Fondează principatul Kievului şi organizează în 907 o expediţie contra Constantinopolului. Moare în 912.

OMAR

Omar I (Omar ibn al Khattab) (c. 581—644), al doilea calif arab (634—644), face cuceriri întinse şi ocupă Siria, Mesopotamia, Palestina şi Egiptul. Fixează data hegirei drept dată iniţială pentru calendarul musulman. I se atribuie incendierea vestitei biblioteci din Alexandria. Moare asasinat în moscheea din Medina.

OMEIAZI

Dinastie de califi arabi (661—750), descind din Abd Menaf, şeful tribului koreişiţilor. A fost întemeiată de Moavia (661—680), guvernator al Siriei, care a mutat şi capitala califatului la Damasc. Sub domnia lor, arabii cuceresc noi ţinuturi: nordul Africii, Peninsula Iberică, Asia Mijlocie, o parte a Indiei şi Gruziei. Sînt răsturnaţi de la domnie de Abbasizi. Abd er-Rahman (v.), nepotul ultimului calif omeiad, Marvan al II-lea, întemeiază în Peninsula Iberică o nouă dinastie (756—1031).

P

PERICLE

Pericle (c. 490—429 î.e.n.), om de stat atenian. Primeşte lecţii de la Anaxagora, Zenon şi Protagora. Şef al partidului democrat, întăreşte instituţiile democratice şi consolidează democraţia sclavagistă. Societatea ateniană atinge în timpul său o mare dezvoltare atît pe tărîm economic, cît şi cultural. A fost şi colaborator apropiat al legislatorului Efialte, care a iniţiat reforme sociale importante.

PHOTIE

Photie (820—891), patriarh al Constantinopolului (858—867, 877—886) şi scriitor bizantin. Aparţine familiei imperiale bizantine şi se amestecă în luptele politice din vremea sa. Mare erudit, a lăsat eseuri critice, lucrări lexicale şi scrieri polemice.

PRESIAM

Ţar al bulgarilor (836—852). Este urmaşul lui Omurtag (814—831) şi tatăl lui Boris I (v. Bogor).

PROCOPIA

Soţia lui Mihail I Rhangabe (v.). Era fiica lui Nichifor I, împărat bizantin (802—811).

R

RECHINHER

Căpetenie normandă din secolul al IX-lea, contemporan cu Hasting (v.). Ocupă Parisul.

ROLLON

Rollon (Rolf, Hrolf Gangr), duce şi prinţ de Normandia (911—927). Căpetenie a normanzilor, face, după 880, cuceriri în Franţa şi asediază Parisul. Se stabileşte, în baza unei înţelegeri cu Carol al III-lea (cel Nătîng) (v.), în Normandia de azi. Moare în 927. Personalitatea sa rămîne învăluită în legendă, cu toate cercetările ce i s-au consacrat.

ROSAMUNDA

Soţia lui Alboin (v.). Fiică a lui Kunimund (v.), regele gepizilor, este silită de Alboin să bea din cupa făcută din ţeasta tatălui ei.

ROSTISLAV

Rostislav sau Rastislav, conducător al moravilor (846—870). Se declară neatîrnat față de regii germani. Îi aduce în 864 pe Ciril și Metodiu (v.) pentru a creștina slavii de sub stăpînirea sa.

RURIC

Conducător normand în secolul al IX-lea și, după unele teorii, și întemeietor al statului rus. Moare în 879.

S

SAFFAR (v. YAQUB IBN AL-LEITH)

SAFFARIZI

Dinastie persană, întemeiată de Yaqub ibn al-Leith (v.), numit și Saffar (lucrător în aramă). Se răscoală contra abbasizilor și cucerește Khorasanul, Tabaristanul și Seistanul. Saffarizii domnesc între 873—920.

SIMION

Simion (Simeon) I, fiul lui Boris (v.), țar al bulgarilor (893—927), vine la conducere după Vladimir (v.), fratele său. Are capitala la Preslav și sprijină artele.

SVATOPLUK (SVIATOPLUC)

Rege al Moraviei (c. 870—894), urmează la tron după Rostislav, unchiul său. Mărește considerabil regatul moravilor, care decade însă după moartea sa.

ȘTEFAN

Ștefan al V-lea, papă (885—891), îl încoronează pe Carol al III-lea (cel Gros) (v.).

Ștefan al VI-lea, papă (896—897), scoate osemintele lui Formosus (v.) din mormînt și le aruncă în apa Tibrului.

T

TAHIR

Abdalah ben Tahir (El-Khudai ibn Hussein ibn Massab), general musulman, fondează dinastia iraniană a Tahirizilor. Moare în 882, otrăvit, după cîte se pare, de un ofițer rămas credincios dinastiei abbaside.

TANG

Dinastie chineză din care fac parte douăzeci de împărați. Domnește între anii 618—907.

TAS

Conducătorul unuia din cele șapte triburi ungare din secolul al IX-lea.

TARASIE

Patriarh al Constantinopolului (784—806). Se bucură de favoarea împărătesei Bizanțului Irena (775—802) și restaurează cultul icoanelor.

TARIK IBN ZIYAD

General arab din secolul al VIII-lea. Debarcă în Spania.

TEODORA

Teodora, împărăteasă bizantină (527—548), fiica unui gardian de hipodrom. Frumoasă și inteligentă, debutează în teatru cu mare succes. Se căsătorește în 527 cu Iustinian (v.), și energică și abilă conduce imperiul bizantin.

Teodora, soția lui Teofil (v.) și soră cu Bardas (v.). Conduce imperiul bizantin între 822—856, în timpul minoratului lui Mihail al III-lea (v.), fiul ei. Restaurează în 843, după moartea soțului ei, cultul icoanelor. Se retrage la mănăstire (858) și aici și moare (867).

TEOFIL

Împărat bizantin (829—842), fiul lui Mihail al II-lea (v.), se remarcă prin buna administrare. Susține lupta contra mișcării iconoclaste.

TRAIAN

Marcus Ulpius Traianus Crinitus (52—117), împărat roman (98—117). Înfrînge în două campanii (101—102 și 105—106) rezistența dacilor și supune cea mai mare parte a Daciei autorității romanilor. Se face cunoscut prin construcții și prin sprijinul acordat culturii și literaturii.

TUHUTUM (TÖHÖTÖM)

Conducătorul unuia din cele șapte triburi ungare din secolul al IX-lea.

U

UND

Conducătorul unuia din cele şapte triburi ungare din secolul al IX-lea.

V

VASILE MACEDONEANUL

Vasile I, împărat bizantin (867–886), fondator al dinastiei macedonene. De origine obscură, cîştigă încrederea lui Mihail al III-lea (v.), pe care îl asasinează şi-i ia tronul. Îşi impune autoritatea în luptele religioase şi în politica externă. Domnia sa se înscrie pentru Bizanţ ca o perioadă de reorganizare şi mărire a puterii economice şi politice a imperiului.

VLADIMIR

Ţar bulgar (889–893), fiul lui Boris I.

Y

YAQUB IBN AL LEITH

Yaqub ibn al Leith, numit şi Saffar, fondator, către 873, al dinastiei persane a Saffarizilor (v.). Fabricant de corăbii de aramă (saffar), ca şi tatăl său, apoi brigand şi comandant de trupe, ajunge stăpîn al Khorasanului. Califatul său nu este recunoscut şi în expediţiile pe care le întreprinde suferă o serie de înfrîngeri. Moare în 879.

Z

ZABEGAN

Căpetenie a „volgarilor“, duce lupte la Dunăre. În 559 ameninţă şi Bizanţul, care însă este salvat de Belizarie.

ZUBEIDA

Soţia lui Harun al-Raşid (v.). Numele ei este menţionat adesea în *O mie şi una de nopţi*.

TABLA ILUSTRAŢIILOR

Pagini din scrisoarea lui I. Slavici către I. Negruzzi, din 10 aprilie 1873, în care se menţionează *Osînda răului*, prima încercare de roman a scriitorului (Mss. Biblioteca Academiei R.S.R., $S\frac{10\ (11)}{LII}$) 96–97

Pagini din scrisoarea lui I. Slavici către I. Negruzzi, din 10 martie 1874, în care îşi expune opiniile asupra structurii romanului ca gen literar (Mss. Biblioteca Academiei R.S.R., $S\frac{10\ (23)}{LII}$) 96–97

Pagină din scrisoarea lui I. Slavici către I. Negruzzi, din 3/15 septembrie 1874, în care menţionează că scrie un nou roman (Mss. Biblioteca Academiei R.S.R., $S\frac{10\ (32)}{LII}$) 96–97

Coperta primului număr al revistei *Vatra* (ianuarie 1894). Se menţionează „*Mara*. Novelă“.... 96–97

Pagină din revista *Vatra* (1894, nr. 1), cu începutul romanului *Mara* 192–193

Pagină din revista *Vatra* (1894, nr. 24), cu un fragment din sfîrşitul romanului *Mara*........ 192–193

Pagină din ziarul *Tribuna*, în care se prezintă revista *Vatra* şi se fac aprecieri asupra „novelei“ *Mara* (nr. 21, din 9/21 februarie 1894).......... 192–193

Slavici în anii apariţiei revistei *Vatra*, cînd

publică şi romanul *Mara*.................... 192—193
Podgorii la Şiria şi teasc de struguri (după *Enciclopedia română* II, Bucureşti, 1938, p. 31).... 256—257
Coperta romanului *Mara* (Budapesta, editura „Luceafărul“, 1906) .... 256—257
Fragment din romanul *Mara (Luceafărul*, nr. 4, din 15 februarie 1906) .... 256—257
Coperta ediţiei *Mara* din 1913 (editura „Minerva“) 256—257
Pagină din *Adevărul literar şi artistic* (nr. 247, din 30 august 1925), cu un fragment din *Mara*...... 384—385
Coperţi ale ediţiilor *Mara*, tipărite după 1944 (E.S.P.L.A., 1952 şi 1956, colecţia „Biblioteca pentru toţi“); Editura Tineretului, 1960 („Biblioteca şcolarului“) şi E.P.L. (noua serie a colecţiei „Biblioteca pentru toţi“, 1961)............... 384—385
Coperţi ale ediţiilor *Mara*, tipărite în ultimul deceniu (Editura Tineretului, 1964, Biblioteca şcolarului) şi 1969 (colecţia „Lyceum“) şi E.P.L. (colecţia „Romane de ieri şi de azi“, 1969)...... 384—385
Coperţi ale romanului *Mara*, tradus în limbi străine (maghiară — Bucureşti, 1956; sîrbă — Bucureşti, 1963; germană — Berlin, 1960) .... 384—385
Coperţile celor două ediţii antume ale primului volum *Din bătrîni* (1902, 1916)............... 512—513
Fragment din prefaţa scriitorului reprodus în *Albina* (nr. 44—45, din august 1902), unde se anunţă şi apariţia volumului *Din bătrîni* ...... 512—513
Începutul primului capitol al romanului *Din bătrîni*, în ediţia princeps (1902)............. 512—513
Coperta la volumul II: *Din bătrîni. Manea* (ediţia princeps 1906) .... 512—513
Fragment din *Manea*, apărut în *Sămănătorul* (nr. 15, din 10 aprilie 1905) .... 640—641
Ediţii ale romanului *Din bătrîni*, apărute la „Cartea românească“, după moartea scriitorului...... 640—641
Răspunsul lui Slavici la criticile lui Duiliu Zamfirescu asupra romanului *Din bătrîni (Revista idealistă*, nr. 2, 15/18 aprilie 1904)........... 640—641
N. Iorga despre romanele istorice ale lui Slavici (*Sămănătorul*, nr. 18, din 30 aprilie 1906) .... 640—641

CUPRINS

MARA

ROMAN

I Sărăcuţii mamei 9
II Maica Aegidia 14
III Furtuna cea mare 23
IV Primăvară 27
V Ani de tinereţe 41
VI Ispita 55
VII Zbuciumare 66
VIII Datoria 73
IX Inima, săraca 82
X Cine ce poate 96
XI Altă lume 114
XII Două porunci 124
XIII Datorii vechi 136
XIV Rostul lui Bandi 153
XV Isprăvile lui Trică 168
XVI Greul vieţei 182
XVII Birtul de la Sărărie..................... 200
XVIII Blestemul casei 216
XIX Verboncul 224
XX Norocul casei 259
XXI Pace şi linişte 276

DIN BĂTRÎNI

NARAŢIUNE ISTORICĂ [volumul I]

O mărturisire 293

PARTEA ÎNTÎI

I Risipirea gepizilor 297
II Vatra lui Vineş 304

III Năluca 308
IV Năvala 320
V Fuga 331

PARTEA A DOUA

I Mîngăierea 352
II Înfrăţirea 361
III Dragoslavele 370
IV Rătăcirea 378
V Patima 387
VI Deşteptarea 394

PARTEA A TREIA

I Aşezarea 404
II Ogorii 411
III La răscruci 422
IV Rusaliile 429
V Goana mare 442

PARTEA A PATRA

I Şezătoarea 452
II Tîrgoviştea 463
III Ospeţia 470
IV Isprăvurile lui Dragodan 479
V Strălucirea 487

PARTEA A CINCEA

I Baian 502
II Cetatea 509
III Spăşirea 521
Încheiare... 530

DIN BĂTRÎNI. NARAŢIUNE ISTORICĂ [volumul II] MANEA

PARTEA ÎNTÎI

I Măneştii 537
II Barda 546
III Strîmtoarea 555
IV Budac 563
V Boris 573

PARTEA A DOUA

I Mîntuirea 588
II Pribegirea 594

III Tămbălăul 601
IV Mîngîierea 609
V Papa Nicolae I 616
VI O lămurire 622

PARTEA A TREIA

I La răscruci 633
II Bagdad 640
III Israel ben Isaac 651
IV Valuri de patimi 660
V Salba dracului 671

PARTEA A PATRA

I Deşteptarea 680
II Durerea lui Mir Benah 690
III Avînt şi tinăreţe 700
IV Formosus 709
V În sfîrşit 717

PARTEA A CINCEA

I Revederea 731
II Tată şi fiu 739
III Scăparea 746

NOTE ŞI VARIANTE

Mara 767
Din bătrîni. Naraţiune istorică [volumul I] 833
Din bătrîni. Naraţiune istorică [volumul II] Manea 868

Dicţionar biografic de nume şi personaje istorice intîlnite în romanele „Din bătrîni“ *şi* „Manea“ 883
Tabla ilustraţiilor 899

Lector : DACIANA VIŞA
Tehnoredactor : MINA CANTEMIR

Bun de tipar 16.XI.1973. Tiraj 2 960 ex. legate 1/1.
Coli ed. 47,72. Coli tipar 56,50. Planşe 12 tipo.

Tiparul executat sub comanda
nr. 30 397 la Combinatul Poligrafic
„Casa Scînteii“, Piaţa Scînteii nr. 1,
Bucureşti,
Republica Socialistă România